التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

HUZUR
YAYINEVİ

HUZUR YAYINEVİ
Tefsir : 1/13
TK-ISBN 975-8666-14-2
ISBN 975-8666-27-4

EDİTÖR : Ahmet Hikmet Ünalmış
TASHİH HEYETİ : İsmail Karakaya -Ömer Parlak
Ahmet Tülek
SAYFA DÜZENİ : Suat Teke

© Bu tercüme eserin bütün hakkı **HUZUR YAYINEVİ**'ne aittir.

BASKI : Eren Ofset
CİLT : Özgün Ciltevi
İSTANBUL 2002

التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

13. CİLT

TERCÜME

Prof.Dr. Suat YILDIRIM • Prof.Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof.Dr. Sadık KILIÇ • Öğr.Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM

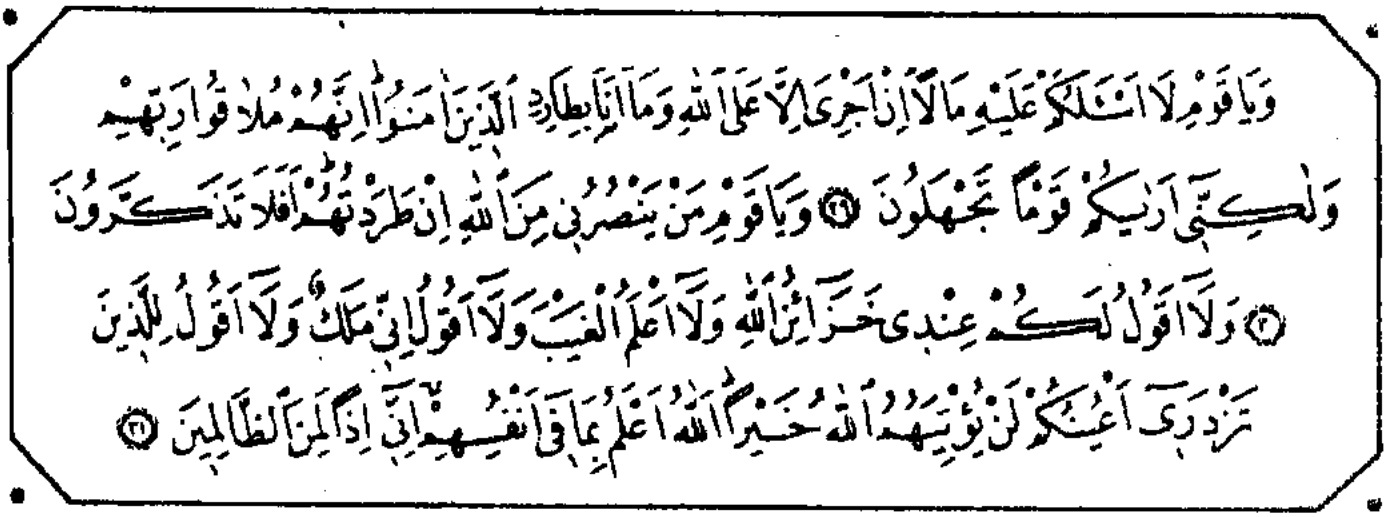
PAZARLAMA TİC.LTD.ŞTİ.

Çatalçeşme Sk. Yücer Han No: 46/1

Tel&Faks 0212.513 01 71 - 513 50 57

Cağaloğlu-İstanbul

Kâfirleri Memnun Etmek İçin Fakir Mü'minler Uzaklaştırılamaz

وَيَٰقَوْمِ لَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا ۖ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى ٱللَّهِ وَمَآ أَنَا۠ بِطَارِدِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ ۚ إِنَّهُم مُّلَٰقُوا۟ رَبِّهِمْ
وَلَٰكِنِّيٓ أَرَىٰكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٩﴾ وَيَٰقَوْمِ مَن يَنصُرُنِى مِنَ ٱللَّهِ إِن طَرَدتُّهُمْ ۚ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ
﴿٣٠﴾ وَلَآ أَقُولُ لَكُمْ عِندِى خَزَآئِنُ ٱللَّهِ وَلَآ أَعْلَمُ ٱلْغَيْبَ وَلَآ أَقُولُ إِنِّى مَلَكٌ وَلَآ أَقُولُ لِلَّذِينَ
تَزْدَرِىٓ أَعْيُنُكُمْ لَن يُؤْتِيَهُمُ ٱللَّهُ خَيْرًا ۖ ٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِىٓ أَنفُسِهِمْ ۖ إِنِّىٓ إِذًا لَّمِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٣١﴾

"Ey kavmim, bundan dolayı sizden hiç bir mal istemiyorum. Benim mükâfaatım ancak Allah'tandır ve ben iman edenleri kovacak da değilim. Çünkü onlar muhakkak ki Rablerine kavuşacaklardır. Ancak ben sizi câhillik eder bir topluluk görüyorum. Ey kavmim, ben onları kovarsam Allah'a karşı bana kim yardım eder, hiç düşünmez misiniz? Ben size, "Allah'ın hazineleri benim yanımdadır" demiyorum. Ben gaybı bilmem. "Ben bir meleğim" de demiyorum. Bununla beraber gözlerinizin hor gördüğü kimseler hakkında, "Allah onlara kesinlikle bir hayır vermez" de diyemem. Allah onların içlerindekini en iyi bilendir. (Eğer onları tardedersem), o takdirde gerçekten, zalimlerden olmuş olurum"

(Hûd, 29-31).

Bu ayetlerle ilgili birçok mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bunlar, o kâfirlerin *"Aşağı tabakadan ve basit görüşlü olanlarımızdan başkası sana tâbi olmuyor"* şeklinde ifade ettikleri ikinci şüphelerine cevaptır. Bu cevabın izahı, birkaç şekilde yapılabilir:

Birinci şekil: Hz. Nuh (a.s) *"Ben, risalet davasını tebliğ etmeme karşılık mal istemiyorum ki, icâbet edecek (davetime cevap verecek) kimsenin fakir veya zengin olması sebebi ile durum değişsin. Benim, zor olan bu taata karşılık ücretim, âlemlerin Rabbine âittir"* demiştir. Durum böyle olunca, onlar ister fakir ister zengin olsunlar, tebliğe karşı durumları değişmez.

İkinci şekil: Hz. Nûh (a.s) onlara sanki şöyle demektedir: "Siz, işin zâhirine baktığınızda, beni fakir görüyorsunuz ve bundan dolayı da benim, ancak elinizden malınızı almak için bu işle meşgul olduğumu sanıyorsunuz. Bu zan, sizin bir hatanızdır. Çünkü ben, risaleti tebliğime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükâfaatım ancak, alemlerin Rabbinden olacaktır. Öyleyse, bu yanlış zannınız sebebiyle, kendinizi dinî (uhrevi) mutluluktan mahrum etmeyiniz."

Üçüncü şekil: Onlar, *"Sen de bizim gibi bir insansın. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz"* demişlerdi. İşte bunun üzerine **Nûh** (a.s), Hak Teâlâ'nın kendisine, onlardan üstün olmasını sağlayan pek çok şey verdiğini; işte bundan ötürü dünya peşinde koşmadığını; vazifesinin ancak din peşinde koşmak olduğunu; dünyadan yüz çevirip, ona iltifat etmemenin de, -herkesin üzerinde ittifak ettiği gibi-, faziletlerin en belli başlılarından olduğunu söylemiştir. Belki de **Nûh** (a.s)'un maksadı, bu bakımdan bir faziletinin olduğunu bildirmektir.

Ayetteki وَمَآ أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا *"Ben imân edenleri kovacak değilim"* ifâdesi, **Nûh** kavminin, kendilerini o fakirlerle birlikte olmaktan kurtarmak için, **Hz. Nûh**'dan âdeta onları kovmasını istediklerini göstermektedir. **İbn Cüreyc**'in rivayetine göre, onlar şöyle demişlerdir: "**Nûh,** eğer sana tâbî olmamızı istiyorsan, yanındaki fakir fukarayı kov. Çünkü biz, onlarla beraber olmaya râzı olamayız." Bunun üzerine **Hz. Nûh** (a.s): *"Ben, iman edenleri kovacak değilim"* demiştir. Şu halde Cenâb-ı Hakk'ın onların söylediklerini naklettiği, *"Aşağı tabakadan ve basit görüşlü olanlarımızdan başkasının sana tâbi olduğunu görmüyoruz"* şeklindeki sözleri, o kâfirlerin, **Hz. Nûh** (a.s)'dan, yanındaki mü'minleri kovmasını istediklerini dolaylı olarak gösteren bir delildir. Çünkü bu, onların sanki "Eğer sana kavmin ileri gelenleri uymuş olsalardı, biz de sana uyar, yolunca giderdik" demiş olduklarının delilidir.

Mü'minleri Kovmayı Engelleyen Sebepler

Daha sonra Cenâb-ı Allah, **Hz. Nûh**'un o mü'minleri kovmadığını nakletmiş ve bu tür bir kovmadan kaçınmayı gerektiren hususu açıklamak için şu üç şeyi bildirmiştir:

a) *"Onlar, Rablerine kavuşacaklardır."* Bu söz de, birkaç manaya gelir:

i) **Kâfirler,** "Sana inanan bu kimseler, zâhiren gösterdikleri iman hususunda, **münafıktırlar. Şu halde onlara kanma"** demişlerdir. Bundan dolayı Hak Teâlâ, durumun âhirette Rableriyle karşılaştıkları zaman ortaya çıkacağını bildirerek cevap **vermiştir.**

2) O, bunu kovmaktan kaçınmanın bir sebebi olarak bildirmiş ve sanki "Onlar Rablerinin vaadettiği şeyle karşılaşacaklardır. Eğer sen onları huzurundan kovarsan, ahirette benimle davalaşırlar" manasını kasdetmiştir.

3) O, bu emir ile, "Bizim ahirette toplanıp biraraya gelip, onları kovduğum için hesaba çekileceğim, binâenaleyh bana yardım edecek hiç kimse bulamıyacağım" manasında bir ikazda bulunmuştur. Sonra **Hz. Nûh** (a.s) onların durumlarını, işlerin âkıbetlerini bilmeme ve sadece zâhire aldanmaya binâ ettiklerini beyan etmiş ve, *"Ben, sizi cahillik eder bir topluluk görüyorum"* demiştir. Bundan sonra ise, وَيَاقَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللّٰهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ *"Ey kavmim, ben onları kovarsam, Allah'a karşı bana kim yardım eder?"* demiştir. Bu "Akıl ve şeriat, mü'min, muttaki ve iyi kimseye saygının, değer vermenin; fâcir ve kâfir kimseyi de hor ve hakir kılmanın, onlara değer vermemenin gerektiği hususunda mutabıktır (ittifak halindedir). Eğer bu durumda kaziyyeyi, ters yüz eder ve kâfir fâciri, saygı ile yakın kılıp; mü'min muttakîyi hor ve hakir kılma yoluyla kovarsam, Allah'ın emrinin ve hükmünün aksine hareket etmiş olurum ve bu hükmümde (davranışımda), Allah'ın, hakedenlere sevab ve mükâfaat, bâtıl ehline de cezâ verilmesi emrinin zıddını yapmış olurum. O zaman da büyük bir cezayı haketmiş olurum. Böyle olunca Allah'a karşı bana kim yardım edebilir ve beni Allah'ın azabından kim kurtarır? Hiç düşünüp de anlamaz mısınız ki, bu uygun değildir" demektir.

Hz. Nûh (a.s) bu izahını, üçüncü bir vecih ile te'kid etmiş ve *"Ben size, "Allah'ın hazineleri benim yanımdadır" demiyorum"* demiştir. Bu, "Sizden böyle bir ücret istemediğim gibi, mala veya mal ile ilgili,mal almak veya mal vermek gibi bir gayeye sahip olduğumu iddiâ da etmiyorum. Ben gaybı da bilmem ki, bu bilgi sayesinde kendim ve tâbî olanlarım için istediğim şeylere ulaşayım. Yine ben, bir melek olduğumu da söylemiyorum ki bu yüzden size karşı büyükleneyim. Aksine benim yolum, huzû ve tevâzûdur. Durumu ve yolu böyle olan, fakir fukaraya karışmaktan kibirlenmez, geri durmaz, hep emîrlerle sultanlarla oturup kalkmayı istemez. Bu kimsenin işi, dini istemek; sireti (ahlâkı) da, mütevâzî ve huşûlu kimselerle oturup kalkmak, onlarla haşır neşir olmaktır. Benim yolum da, fakir fukarayla haşır neşir olmayı gerektirdiğine göre, siz nasıl bunu benim için bir ayıp sayarsınız?" demektir.

Hz. Nûh (a.s) beyân ettiği bu hususu, dördünci bir yol ile te'kid ederek, *"Bununla beraber, gözlerinizin hor gördüğü kimseler hakkında, "Allah onlara kesinlikle bir hayır vermez" de diyemem"* buyurmuştur. Bu, sanki onların **Hz. Nûh**'a, fakirlik ve zillet ile birlikte uyulmasını münâfıklık saydıklarına delâlet eder gibidir. Bundan dolayı O, "Ben, bunu söyleyemem. Çünkü bu, gayb cinsinden bir husustur. Gaybı ise ancak Allah bilebilir. Dolayısıyla,olabilir ki onların içleri - dışları bir olur ve Allah onlara âhiret mülkünü verir, böylece de ben, haber verdiğim hususta yalancı olmuş olurum. Demek ki eğer ben böyle yaparsam, hem kendime zulmedenlerden, Allah onlara âhirette hayır vermiş olduğu halde, onlarda hiçbir hayır olmadığını söylemiş olacağım için, hem de onlara zulmetmiş olanlardan olurum" demiştir.

İKİNCİ MESELE
Peygamberler (a.s)'in Meleklerden Üstün Olduğu

Bir grup alim, bu ayeti, meleklerin peygamberlerden daha üstün, faziletli olduğuna delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: "Bir kimse, "Ben, şöyle şöyle iddia etmiyorum" dediği zaman, bu ancak o şey, sözü söyleyenin hallerinden daha üstün ve şerefli bir hal olduğu zaman uygun ve güzel olur. Bu sözü söyleyen **Hz. Nûh** (a.s) olduğuna göre, meleklerin derecesinin, peygamberlerinkinden daha yüce ve şerefli olması gerekir." Bu görüşte olanlar sözlerini şöyle devam ettirmişlerdir: "Durum nasıl böyle olmasın ki? Melekler, yaratıldıkları andan, tâa Kıyamet kopuncaya kadar, ömürleri boyunca Allah'a ibadete devam etmişlerdir."

Bu hususlaki sözün özü şudur: Ruhânî ve gerçek faziletler, ancak şu üç şeydir:

a) Mutlak istiğnâ (hiçbir şeye ihtiyacı olmama) hali. Dünyada, genellikle şöyle olur: Çok mala sahip olan kimse, "zengin" (gani, müstağni) diye nitelenir. Binâenaleyh **Nûh** (a.s)'un, *"Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır" demiyorum"* sözü, âdetâ, "Ben, mutlak manada bir istiğnâ iddiasında değilim" manasına bir işâret olmuş olur.

b) Tam ilim. Buna da, *"Gaybı da bilmem"* sözü ile işaret etmiştir.

c) Tam ve mükemmel bir kudret. Kudret ve kuvvet itibarı ile meleklerin, mahlûkatın en kuvvetlileri olduğu akıllarımıza yerleşmiştir. İşte **Hz. Nûh** (a.s), *"Ben, bir meleğim" de demiyorum"* sözü ile de buna işâret etmiştir. Bu üç hususun zikredilmesinden maksad, şunu ortaya koymaktır: "İyi biliniz ki benim yanımda, bu üç mertebeden ancak, beşerî kuvvete ve insanî tâkata uygun düşen miktar var. Mutlak kemâle gelince; ben onu asla iddiâ etmiyorum." Durum böyle olunca, **Hz. Nûh** (a.s)'un, *"Ben bir meleğim" de demiyorum"* ifadesinin, meleklerin insanlardan daha mükemmel olduğuna delâlet ettiği ortaya çıkmış olur. Hem bu sözü, onların ileri sürdükleri şüpheye bir cevap kılmak da mümkündür. Zira onlar, **Nûh** (a.s)'a tâbi olanları fakirlikle ta'n etmişlerdi. Bunun üzerine de **Nûh** (a.s), *"Ben size "Allah'ın hazineleri benim yanımdadır" demiyorum ki, onları zengin yapayım!"* demişti. Yine onlar, **Hz. Nûh**'a tâbi olanları münâfıklıkla ithâm etmişlerdi. Bunun üzerine de **Nûh** (a.s), *"Ben gaybı bilmem.. ki onların içlerinin durumunu bileyim!.. Durumlar ancak, zahire göre değerlendirilir"* demiştir.Yine onlar, onları, birtakım fiilleri olması gerektiği gibi yapmadıklarını söyleyerek tenkit etmişlerdi. Bunun üzerine de **Nûh** (a.s), *"Ben bir meleğim" de demiyorum ki böylece, bütün şehvanî ve nefsanî arzu ve isteklerden uzak ve berî olayım!.."* demişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Peygamber Fakir Mü'minleri Kovmuş mudur?

Birtakım kimseler, peygamberlerden günah sâdır olacağı hususunda bu ayetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Bu ayet, kâfirleri memnun etmek maksadıyla mü'minleri kovmanın, en büyük günahlardan olduğuna delâlet etmiştir. Ama görüyoruz *ki* **Hz. Muhammed** (s.a.s) kâfirleri hoşnut etmek için, fakir kimseleri huzurundan kovmuştu. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak,

"Sabah akşam, Rablerine, sırf O'nun cemâlini dileyerek, duâ edenleri huzurundan kovma..." (En'âm, 52) buyurarak, onu azarlamıştır. Bu da, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in günaha yeltendiğine delâlet eder."

Buna şöyle cevap verilebilir: Bu ayette bahsedilen kovma, ebediyen mutlak mânada kovma manasına hamledilmiştir. Halbuki **Hz. Muhammed** (s.a.s) hakkında bahsedilen kovma meselesi, bir fayda düşünülerek,sadece muayyen vakitlerde onları uzak tutma manasına hamledilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cübbaî, Hz. Nûh (a.s)'un, *"Ey kavmim, ben onları kovarsam Allah'a karşı bana kim yardım eder?"* ifadesiyle istidlâl ederek, azâbı savuşturmak için, Allah katında şefâatçi olmanın caiz olmadığını söylemiştir ki, bu ayetin manası, "Eğer bu kovma haram ise, o takdirde kim Allah'a karşı bana yardımcı olabilir? Yani, kim beni O'nun azabından kurtarır? " demektir. Dolayısıyla, şefâat şayet caiz olsaydı, o zaman bu, **Hz. Nûh** (a.s) hakkında da câiz olurdu. Bu durumda da **Nûh** (a.s)'un, *"Allah'a karşı bana kim yardım eder?"* ifadesi manasız olurdu. Bil ki bu istidlâl, **Mu'tezile**'nin, tıpkı, وَاتَّقُوا يَوْماً لاَّتَجْزِى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئاً (Bakara, 48) ayetiyle yapmış oldukları istidlâle benzemektedir. Buna burada verilecek cevap, o ayette verilen cevâbın aynısıdır.

★ ★
★

Hakkı Yüceltmek İçin Mücadele Peygamberlerin Yoludur

قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ إِنَّمَا
يَأْتِيكُم بِهِ اللَّهُ إِن شَاءَ وَمَا أَنتُم بِمُعْجِزِينَ ﴿٣٣﴾ وَلَا يَنفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدتُّ أَنْ أَنصَحَ لَكُمْ إِن كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ
أَن يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٣٤﴾

"Dediler ki: "Ey Nûh, bizimle cidden uğraştın. Bizimle olan bu mücadelende ileri de gittin. Eğer sen doğru söyleyen kimselerden isen, bizi tehdit edip durduğun azâbı haydi getir bize!" (Nûh da): "Dilerse onu size ancak Allah getirir. Siz (onu) âciz bırakabilecekler değilsiniz" dedi. Eğer Allah sizi helâk etmeyi dilemişse, ben sizin iyiliğinizi arzu etmiş olsam bile, bu nasihatım size fayda vermez. O, sizin Rabbinizdir ve nihâyet ancak O'na döndürüleceksiniz"

(Hûd, 32-34).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki kâfirler, o şüpheleri ileri sürüp **Nûh** (a.s) da doğru ve uygun cevaplarla o şüphelere karşılık verince, kâfirler, **Hz. Nûh**'a şu iki sözü yöneltmiştir:

1) Onlar, **Hz. Nûh**'u, çok mücadele etmekle niteleyerek, قَالُوا يَانُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا *"Ey Nûh, bizimle cidden uğraştın. Bizimle olan bu mücadelende ileri de gitin..."* demişlerdir ki bu, **Hz. Nûh** (a.s)'un onlarla çok meşgul olduğuna delâlet eder. Bu mücâdele ancak tevhîd, nübüvvet ve meâdi isbât hususunda olmuştur ki bu da, delilleri izah etme, şüpheleri ortadan kaldırma hususunda mücadele etmenin, peygamberlerin sanatı; taklîd, cehâlet ve bâtılda ısrar etmenin de kâfirlerin sanatı olduğuna delâlet etmektedir.

Müşriklerin Çarçabuk Azap İstemeleri

2) Onlar, **Hz. Nûh**'un kendisiyle kendilerini tehdit etmekte olduğu o azâbın hemen gelmesini isteyerek فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ *"Eğer sen doğru söyleyen kimselerden isen, bizi tehdit edip durduğun azâbı haydi getir bize!"* demişlerdir. **Nûh** (a.s) da, bunu doğru bir cevapla cevaplayarak إِنَّمَا يَأْتِيكُمْ بِهِ اللَّهُ إِنْ شَآءَ وَمَآ أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ *"Dilerse onu size ancak Allah getirir. Siz O'nu aciz bırakabilecekler değilsiniz..."* demiştir ki bu, "Azâbı getirme işi, bana ait değildir. O, Allah'ın yapacağı bir iştir. Binâenaleyh, O onu, isterse, istediği gibi yapar. O, azâbı indirmeyi istediğinde, hiç kimse O'nu acze düşüremez. Yani, O'nun azâbı indirmesine mâni olamaz..." demektir. "Mu'ciz" başkasının istediğini imkânsız hale getirmek için, kendi nezdindekini yapan kimsedir. Binâenaleyh bu kimse, "Onu acze düşürdü, âciz bıraktı" diye vasfedilir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ buyruğunun manası, "Sizin, O'nun katındakini yapma imkânınız yoktur. Binâenaleyh, eğer üzerinize azab indirmeyi isterse, Allah'ın dilemiş olduğu azâbı indirmesi imkânsız olmaz..." şeklinde olur. Bu ifâdenin mânasının:

a) "Sizler, mâni olamazsınız";

b) "Sizler, kendinizi koruyamazsınız";

c) "Sizler, kurtulamazsınız" şeklinde olabileceği de ileri sürülmüştür ki, bütün bu manâlar birbirine yakındır.

Bil ki **Nûh** (a.s), onların şüphelerine cevap verince, sözünü kesin bir ifâdeyle bitirerek, وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِيٓ إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ *"..ben sizin iyiliğinizi arzu etmiş olsam bile, bu nasihatım size fayda vermez..."* demiştir. Yani, "Eğer Allah sizi saptırmayı istemişse, benim nasihatım kesinlikle size fayda vermez..." demektir. Alimlerimiz, bu ayetle, Allahu Teââlâ'nın bazan, kulundan küfrü irade ettiği ve O, ondan bunu dilediğinde de, o kuldan imanın sâdır olmasının imkânsız olduğu hususunda istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "**Nûh** (a.s), *"Eğer Allah sizi saptırmayı dilemişse, ben sizin*

iyiliğinizi arzu etmiş olsam bile, bu nasihatım size fayda vermez..." demiştir ki, bu kelamın takdiri, "Eğer Allah sizi saptırmayı ve dalâlete düşürmeyi istemişse, benim nasihatım fayda vermez..." demektir. Bu da, bizim görüşümüz lehinde olan açık bir ifâdedir."

Mutezile'nin Bu Ayeti Tevili

Mutezile ise şöyle demiştir: Ayetin zahiri, Allah Teâlâ'nın, kâfirleri saptırmayı istediğinde, peygamberinin nasihatının fayda vermeyeceğine delâlet etmektedir ki, bu bizce de müsellemdir. Zira biz biliyoruz ki Allah bir kulunu saptırmak istediğinde, o kuluna nasihat edenlerin nasihatı fayda vermez. Fakat, "Siz niçin, "Allah bu saptırmayı istemiştir" diyorsunuz? Zira münakaşa ancak bu hususta dır. Aksine biz diyoruz ki, **Nûh** (a.s) bu sözü ancak, Allah onları saptırmadığına, aksine tercihi onlara bıraktığına delâlet etsin diye zikretmiştir. Bunu şu iki şekilde izah edebiliriz:

1) **Nûh** (a.s), Allah'ın kullarını saptırmak istediği zaman, onun nasihatının herhangi bir faydası olamayacağını beyan buyurmuştur. Binâenaleyh, onun nasihatında herhangi bir fayda olmasaydı, Allah, **Nûh** (a.s)'a, kâfirlere nasihat etmesini emretmezdi. Halbuki müslümanlar **Nûh** (a.s)'un, kâfirleri dine davet etmekle ve onlara nasihat etmekle görevli olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Böylece, bu nasihatın faydadan hâlî olmadığını anlamış oluyoruz. Nasihat faydadan hâlî olmayınca, Allah Teâlâ'nın onları saptırmadığına kesinkes hükmetmek gerekir. Öyleyse bu, işte bu açıdan bizim lehimize bir delil olmuş olur.

2) Şayet, Allah'ın onları saptırdığına hükmedilirse, bu, iman etmeme hususunda kâfirler için bir mazeret olur ve **Hz. Nûh** da onlarla münazara etmezdi. Zira onlar **Nûh** (a.s)'a "Sen, Allah'ın bizi saptırması halinde, senin nasihatının ve bizim gayretimizin herhangi bir faydasının bulunamıyacağını kabul ettin. Şu halde sen, Allah'ın bizi saptırmadığını iddia etmekle bizi mazûr kılmış oldun. Öyleyse, bu daveti kabul etmemiz gerekmez" derler. Böylece durum, şayet karşı tarafın demiş olduğu gibi olsaydı bu, kâfirlerin lehine, **Hz. Nûh**'un da aleyhine bir hüccet olmuş olurdu. **Nûh (a.s)**'un da kendisini acze düşürecek Allah'ın hüccetini izahtan aciz bırakacak bir sözü ileri sürmesinin caiz olamayacağı malûmdur. Böylece bu anlattıklarımızla, ayetin Cebriyye'nin görüşüne delâlet etmediği sabit olmuş olur.

Daha sonra **Mutezile**, bu hususta çeşitli teviller yapmıştır:

1) "O kâfirler, mecbûr idiler. Ve onlar, kendi küfürlerinin Allah'ın dilemesiyle olduğunu söylüyorlardı. İşte bundan dolayı **Hz. Nûh** (a.s), eğer durum onların dediği gibi ise, nasihatının onlara fayda veremeyeceğini söylemiştir. Bunun misali bir kimsenin çocuğunu, suçundan dolayı cezâlandırıp; çocuğu, "Ben bundan başkasını yapamam" dediğinde, babasının, "O halde, benim nasihat ve zorlamam sana fayda vermeyecektir" demesine benzer. Babasının böyle demesinin maksadı, çocuğunu, ileri sürdüğü şey hususunda tasdik etmek değil, aksine onu kabul etmemektir.

2) **Hasan el-Basrî, yuğviyekum** kelimesine, "size azab etmeyi..." manasını

vermiştir. Böyle olması halinde ayet-i kerimenin manası, "Size azâb gelip, siz de o zaman iman ettiğinizde, işte o gün benim nasihatım size fayda vermez. Çünkü, azâb inerken edilen iman kabul olunmaz. Benim nasihatım size, ancak azâbı görmenizden önce iman etmeniz halinde fayda verir" şeklindedir.

3) **Cübbaî** şöyle demiştir: "**Gevâye** kelimesi, isteğine ulaşamamaktır. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, وَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيّاً *"İşte bunlar da ileride azgınlıklarının cezasına uğrayacaklardır"* (Meryem, 59) ifâdesidir. Yani, "Ahiret hayırlarını elde edemeyeceklerdir" demektir. Nitekim, şair de وَمَنْ يَغْوَ لاَ يَعْدَمْ عَلَى الغَيِّ لاَئِماً *"Kim azgınlık yaparsa, azgınlığına mukabil, kendisini kınayandan başka bir şey elde edemeyecektir"* demiştir.

4) O kimse, küfründe devam edip onda ısrar edince, Allah lütuflarını ondan kesmiş ve onu kendi başına bırakmıştır. Dolayısıyla bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın o kimseyi saptırmak istemesine benzer bir haldir. İşte bundan dolayı, "Allah, onu saptırdı" denilmesi güzel ve yerinde olmuş olur."

Mutezile'nin bu konudaki sözlerinin tamamı budur. **Mutezile**'nin bu ve benzeri fikirlerine verdiğimiz cevaplar, defalarca geçmişti. Binâenaleyh, bunları defalarca tekrarlamaya mahal bulunmamaktadır.

İKİNCİ MESELE
İki Şart Cümleciği İhtiva Eden Cümle

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer Allah sizi helâk etmeyi dilemişse, ben sizin iyiliğinizi arzu etmiş olsam bile, bu nasihatım size fayda vermez..."* ayeti, kendisinden sonra başka bir şartın geldiği, bir şarta bağlanan bir "ceza" cümlesidir. Bu da, lafız bakımından sonra gelen, şartın hükmünün var olması bakımından önce olmasını gerektirir. Bu böyledir, zira bir kimse hanımına, "Eğer sen eve girersen boşsun!" dediğinde, bundan anlaşılan, talâkın, girme işinin levâzımından olmasıdır. Binâenaleyh o kimse, meselâ, "Eğer ekmek (de) yersen..." demek suretiyle, önceki (eve girmek) şartından sonra, bir başka şart daha ilave ettiğinde, o zaman anlaşılan ve kastedilen önceki şarta bağlanmış olan o cezanın, ikinci şartın tahakkukuna da bağlanmış olmasıdır. Halbuki şart, var olma bakımından, meşrût'tan, (şart koşulan şeyden) önce olur. Buna göre, eğer ikinci şart tahakkuk ederse, cezâ o birinci şarta bağlanmış olur. Ama, ikinci olarak zikredilen şart bulunmadığı zaman, o cezâ, o zaman birinci şarta taalluk etmez. İşte ayetin terkibindeki hakikat de budur. İşte bundan dolayı fukaha, lafızda muahhar olan şartın, manada önce; lafızda önce olanın, manada sonra geleceğini söylemişlerdir.

Bil ki **Nûh** (a.s), bütün bunları izah edince, هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ *"O, sizin Rabbinizdir. Ve nihayet ancak O'na döndürüleceksiniz"* demiştir. Bu, tehdidin doruk noktasıdır. Yani, "O, sizi yaratan, sizi terbiye eden, ölümden önce ve ölüm esnasında, sizin zât ve sıfatlarınızda tasarruf sahibi olan ve ölümünüzden sonra da kendisine varacağınız ilâhınızdır" demektir. İşte bu üslup sakındırmanın en ileri derecesini ifâde eder.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ إِجْرَامِي وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ ﴿٣٥﴾

"(Habibim) belki "Onu kendiliğinden uydurdu" derler. De ki: "Eğer ben onu kendim uydurdumsa günahı benim üstüme olsun. Halbuki ben sizin irtikâp edegeldiğiniz şeylerden uzağım"

(Hûd, 35).

Bil ki, **ifterah** kelimesinin manası, "O onu uydurdu; onu icad etti ve o onu kendiliğinden yaptı" demektir. Buradaki **hû** zamiri, o kâfirlere tebliğ edilmiş olan vahye râcidir. **Nûh** (a.s) فَعَلَيَّ إِجْرَامِي *"...günahı benim üstüme olsun"* demiştir. **İcrâm,** mahzurlu ve yasak olan şeyleri arzu edip onları yapmaktır. Bu, muzafın hazfedilmesi kabilinden bir ifâdedir. Çünkü, kelamın takdiri, فَعَلَيَّ عِقَابُ إِجْرَامِي "İşlediğim günahın cezası benim üstümedir" şeklindedir. Ayette bir başka hazf daha bulunmaktadır ki, bu da, kelamın takdirî manasının, "Eğer ben onu uydurdu isem, bu suçumun cezâsı bana aittir. Yok, eğer ben doğru söylüyor ve siz de beni yalanlıyorsanız, bu yalanlamanızın cezâsı da size aittir" şeklinde olmasıdır. Ancak ne var ki, söz bu hazfe delâlet ettiği için, bu bırakılıp, söylenmeyen kelimeler hazfedilmiştir. Bu, tıpkı أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ *"..gecenin saatlerinde taat ve ibâdet eden kimse gibi midir?"* (Zümer, 9) ayetinde olduğu gibidir ki, Cenâb-ı Hak bu ayette, bazı şeyleri zikretmemiştir. Ayetteki وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ *"Ben, sizin suçunuzun cezasından uzak ve berîyim"* demektir. Müfessirlerin ekserisi, bu sözün, **Hz. Nûh**'un sözünün devamı olduğu ve bu ayetin, **Hz. Nûh**'un kıssasının nakledilmesi esnâsında, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kıssası hakkında vaki olduğu kanaatindedirler ki, onların bu sözü, gerçekten kabul edilemeyecek uzak bir ihtimaldir. Hem, **Hz. Nûh** (a.s)'un *"Eğer ben onu kendim uydurdumsa, günahı benim üstüme olsun"* sözü, onun bir şüphe içinde olduğuna delâlet etmez. Ancak ne var ki bu, risâletini kabul etmelerinden ümidini kestiği esnada, inkarî manada söylenilmiş olan bir sözdür.

★ ★
★

Hz. Nûh (a.s)'un Teskîn Edilmesi

وَأُوحِيَ إِلَىٰ نُوحٍ أَنَّهُ لَن يُؤْمِنَ مِن قَوْمِكَ إِلَّا مَن قَدْ آمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

"Nûh'a şu hakikat vahyolundu: "Kavminden gerçek iman etmiş olanlardan başkası aslâ iman etmeyecekler. O halde işleyegeldikleri şeyden tasalanma"

(Hûd, 36).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn-i Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bu azâb Allah katından gelince, **Hz. Nûh** (a.s), kavmine bedduâ ederek: *"Yâ Rabbi, yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma!"* (Nûh, 26) demiştir.

Şu halde Cenâb-ı Hakk'ın فَلَا تَبْتَئِسْ buyruğunun manası "üzülme" demektir. **Ebu Zeyd** şöyle demiştir: "Arapça'da, insanın başına hoşlanmadığı birşey geldiğinde اِبْتَأَسَ الرَّجُلُ "adam hüzünlendi" denilir. Nitekim **Ebu Ubeyde,** مَا يَقْسِمُ اللّٰهُ أَقْبِلْ غَيْرَ مُبْتَئِسٍ بِهِ وَاقْعُدْ كَرِيماً نَاعِمَ الْبَالِي *"Allah'ın taksimine sana ayırdığına, hiç hüzünlenmeksizin yönel ve al onu! Efendi efendi, gönlü rahat kişi olarak otur yerine!.."* beytini nakletmiştir. Buradaki **gayre mubtels:** "Mahzun olma, ve hoş karşıla..." demektir.

İKİNCİ MESELE

Alimlerimiz, kazâ ve kader hakkındaki görüşlerinin doğru olduğuna dair bu ayetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, **Hz. Nûh** (a.s)'un kavminin, artık bundan sonra iman etmeyeceğini haber vermiştir. Binâenaleyh, şayet onlardan iman tahakkuk etmiş olsaydı o zaman bu iman ya hem bu haber ve bu bilgi doğru bir haber ve bilgi olarak kalması; yahut bu haberin yalana, bu ilmin de cehle dönüşmesi tarzında tahakkuk etmiş olurdu. Birincisinin bâtıl olduğu açıktır. Zira imanın varlığı halinde, imanın yokluğuna dair haberin doğru olması; iman mevcut iken imanın yokluğuna dair bilginin hasıl olması, iki zıddın aynı anda bir arada bulunması demek olur.

İkincisi de bâtıldır; zira, Allah'ın haberinin yalana, ilminin de cehle dönüşmesi imkânsızdır. Onlardan imanın sadır olmasının, mutlaka bu iki kısım üzere olmasının gerektiği ve bunlardan herbirinin de imkânsız olduğu sabit olunca, onlar iman etmekle emredilmiş oldukları halde, onlardan imanın sadır olması imkânsız olur. Hem kâfirler iman etmekle emrolunmuşlardır. Allah'ı, verdiği her haber hususunda tasdik etmek de imandandır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"kavminden gerçek iman etmiş olanlardan başkası aslâ iman etmeyecektir"* beyanı da bu manadadır. Şunu kabul etmemiz gerekir: Onlar, kendilerinin iman etmeyeceklerine dair habere de iman etmekle görevli idiler ki bu, iki zıddı bir arada bulundurmayı teklif etmektir. Bu sözün izahı, bu kitapta defalarca geçmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mutezile, Allah'ın, içlerinde iman edeceklerini yahut da, zürriyetleri içinde iman edecek kimselerin bulunduğunu bildiği bir kavme, köklerini kazıyıp kurutan bir azâbı

indirmesinin câiz olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, bazıları bunun caiz olmadığını ileri sürmüşler ve Cenâb-ı Hakk'ın, **Nûh (a.s)'dan** nakletmiş olduğu, *"Ya Rabbi yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma! Çünkü eğer sen onları bırakırsan, kullarını yoldan çıkarırlar. Kötüden, ve kâfirden başka da evlât doğurmazlar"* (Nuh, 26-27) sözüne tutunarak şöyle demişlerdir: "Bu, Allah Teâlâ'nın ne onların içinde, ne de onların zürriyetleri içinde iman edecek tek bir kimsenin bulunmadığını bildiği için, onların üzerinde köklerini kazıyan bir azâbı indirmiş olmasının yerinde ve uygun olduğuna delâlet etmiştir." Hem, Mutezilî bir alim olan **Kadî**, hem de bizim alimlerimizin pek çoğu ise şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ'nın, onların içinde iman edecek olan bir kimsenin bulunduğunu bildiği halde, azâb indirmesi câizdir."

Nûh (a.s)'un, *"Ya Rabbi, yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma!"* şeklindeki sözüne gelince bu, **Hz. Nûh**'un bunu, ancak, onların Allah'ın kullarını saptırdıklarını ve onların doğurduklarının da sadece öz günahkâr ve kâfir olduklarını bildiği için, istemiş olduğuna delâlet eder ki, bu da, bu hükmün, bu iki illetin toplamına göre verilmiş olduğuna delâlet eder. Yine bu ifâdede, bu iki illetin bulunmaması halinde o azâbın indirilmesinin caiz olmayacağına dair bir delil de bulunmamaktadır.

Doğruya en yakın olan şöyle denilmesidir: **Nûh** (a.s), onların iman etmelerini aşırı bir biçimde arzuladığı için Rabbinden onları bırakmasını, imha etmemesini istemişti. Bunun üzerine de Rabbi ona, kalbinde bulunan o arzuyu silmek için, onlardan hiç kimsenin iman etmeyeceğini bildirmişti. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"O halde, işleyegeldikleri şeyden tasalanma"* buyurmuştur. Bu, "Bundan dolayı üzülme ve bunda bir zillet olduğunu sanma. Zira, kendisine tutunanların sayısı az olsa dahi din azizdir. Kendisini ileri sürenlerin sayısı çok olsa dahi, batıl, zelil ve hakirdir" demektir.

★ ★
★

Hz. Nuh'a Gemi Yapma Emri Veriliyor

وَٱصْنَعِ ٱلْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَٰطِبْنِى فِى ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓا۟ ۖ إِنَّهُم مُّغْرَقُونَ ﴿٣٧﴾

"Bizim nezâretimiz ve vahyimiz ile gemi yap. Zulmedenler hakkında bana birşey söyleme. Çünkü onlar suda boğulmuşlardır"

(Hûd, 37).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, bir önceki ayetteki, *"kavminden gerçek iman etmiş*

olanlardan başkası asla iman etmeyecektir " (Hûd, 36) beyanı, O'nun, onları helâk edeceğini, azâba dûçar kılacağını **Nûh** (a.s)'a bildirmiş olduğunu gösterir. Ama bu, aynı zamanda, Allah'ın onlara çeşitli azabla azab edeceğine ihtimali olan bir ifadedir de. Böylece Allah Teâlâ, **Hz. Nûh** (a.s)'a, kendisine iman etmeyenlere, boğma azabı ile azab edeceğini bildirmiştir. Boğulmaktan kurtulmanın yolu gemi yapmak olunca, pek yerinde olarak Cenâb-ı Allah da **Nûh** (a.s)'a gemi yapıp onu hazırlamasını emretmiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, **Hz.Nûh**'a bu gemiyi kuşların göğüs kafesi biçiminde yapmasını emretmiştir.

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın, وَاصْنَعِ الْفُلْكَ *"gemi yap"* emrinin vücub mu, yoksa ibâha ifade eden bir emir mi olduğu" sorulursa, biz deriz ki:

Daha zahir olanı, bunun vücub ifâde eden bir emir olmasıdır; zira **Hz. Nûh**'un hem kendi canını, hem de başkalarının canını bu helâktan korumasının yolu, ancak budur. Canı, helâk olmaktan korumak ise, vâcibtir. Vâcibi gerçekleştirmeye vesile olan şey de vâcibtir. Bu emrin, vücub ifade eden bir emir olmayıp, aksine ibâha ifade eden bir emir olması da muhtemeldir. Bu durumda bu, insanın, oturup içinde ikâmet edebilmesi gayesiyle kendisine bir ev, bir yurt edinmesi gibidir.

Allah Hakkında "A'yün" Nasıl Anlaşılmalı?

Cenâb-ı Hakk'ın, بِأَعْيُنِنَا buyurmasına gelince, bu ifâdeyi şu sebeplerden dolayı zahirî manasına hamletmek mümkün değildir:

a) Bu ifade, Allah Teâlâ'nın pekçok gözü olmasını iktiza eder ki, bu durumda bu, وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي (Tâhâ, 39) buyruğunun zahirine ters düşer.

b) Bu ifade, **Nûh** (a.s)'un, o gemiyi o gözler sayesinde yapmış olmasını iktiza eder. Bu da, "bıçak ile kestim", "kalem ile yazdım" denilmesi gibi olur. Halbuki, "o gözler ile yaptım" denilmesi bâtıl ve yanlıştır.

c) Allah Teâlâ'nın uzuvlardan, organlardan, kısım ve parçalardan münezzeh olduğu kesin olan aklî delillerle sabittir. Öyleyse işte bütün bunlardan dolayı bu lafzı tevîl etmek gerekir. Bu tevîl de birkaç yönden yapılabilir:

1) Bu tabirin manası, "**Hz.Nûh**'a, geminin nasıl yapılacağını öğreten meleğin gözetimi ile... yap..." şeklindedir. Bu tıpkı, فُلَانٌ عَيْنٌ عَلَى فُلَانٍ "falan kişi, falan üzerinde ayn (göz)dür; onun hallerini araştırmak ve gözünü ondan hiç ayırmamak üzere görevlendirilmiştir" denilmesi kabilindendir. (Yani **göz** mecazi olarak "nezaretçi" manasında kullanılmıştır.)

2) Bir kimse bir şeye çok itinâ gösterirse, gözünü onun üzerine diker. Binâenaleyh, gözü bir şeye dikmek, o şeye çok ihtiyat ve itina göstermenin bir sebebi olunca, bu ifâdedeki "ayn, بِأَعْيُنِنَا" ifâdesi, ihtiyât ve itinâdan bir kinâye olmuş olur. İşte bundan

dolayı müfessirler, bunun manasının, "Bizim, seni tıpkı, görüp ve seni kötülükleri def edebilen kimsenin koruması tarzında olan bir korumayla gemiyi yap!" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Netice olarak denilebilir ki: **Hz. Nûh** (a.s)'un gemiyi yapmaya yönelmesi şu iki şeye bağlanmıştır:

a) Düşmanlarının, onun o işine mâni olamayışları.

b) Onun, geminin nasıl yapılacağını ve kötülüğü ve şerri kendisinden nasıl giderebileceğini bilmesi. Cenâb-ı Hakk'ın وَوَحْيِنَا *"vahyimiz ile"* tabiri, Allah Teâlâ'nın nasıl yapacağını vahyettiğine bir işarettir. Böyle olması halindedir ki, ancak bundan bir netice elde edilebilir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ *"Zulmedenler hakkında bana hiçbir şey söyleme. Çünkü onlar suda boğulacaklardır"* buyruğuna gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "Benden, onlardan azabımı geciktirmemi isteme, zira ben, onlar hakkında hükmümü verdim..." demektir. **Nûh** (a.s) bunu anlayınca, işte bundan sonra kavmine bedduâ ederek, *"Ya Rabbi, yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma!.."* (Nûh, 26) demiştir.

b) Bunun manası, "O cezâların o zulmedenlere hemen verilmesi hususunda bana bir şey söyleme; zira ben, o azabı belirli bir zamanda indirmeyi hükmedince, onu hemencecik indirmek imkânsız olur" şeklindedir.

c) Ayetteki "zulmedenler" ifâdesiyle kastolunanlar, onun karısıyla oğlu **Ken'ân**'dır.

★ ★
★

Hz. Nûh Gemi Yapıyor

وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِّن قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ ۚ قَالَ إِن تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنكُمْ كَمَا
تَسْخَرُونَ ﴿٣٨﴾ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَن يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴿٣٩﴾

"Nuh O gemiyi yapıyordu. Kavminden herhangi bir güruh yanından geçtikçe, onunla eğleniyorlardı. Dedi ki: "Eğer bizimle eğlenirseniz, biz de sizinle bu eğlendiğiniz gibi eğleneceğiz! Artık kendisini rüsvây edecek azâbın kime gelip çatacağını, daimî azabın da kimin başına geleceğini ileride bileceksiniz"

(Hûd, 38-39).

Cenâb-ı Hakk'ın وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ *"Nuh gemiyi yapıyordu"* cümlesine gelince, bu hususta iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bu cümle ile ilgili iki açıklama yapılmıştır:

a) Burada muzari, mazide cereyan etmiş bir durumun hikâye edilmesidir. Yani, o vakitte, onun hakkında "gemi yapıyor" denilmesi yerinde bir ifade olurdu" demektir.

b) Kelamın takdiri وَأَقْبَلَ يَصْنَعُ الْفُلْكَ "Gemi yapmaya yöneldi" şeklinde olup, burada وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ ifâdesiyle yetinilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Geminin Bazı Vasıfları

Alimler, bu geminin vasfı hususunda pekçok görüş belirtmişlerdir:

1) **Nûh** (a.s), o gemiyi iki senede yaptı. Bunun dört senede yapıldığı da ileri sürülmüştür. Ve yine o geminin uzunluğunun üçyüz zirâ', eninin elli zirâ' olduğu belirtildiği gibi, onun yukarıya doğru, su yüzünden itibaren yüksekliğinin otuz zirâ' olduğu ve abanoz ağacından yapıldığı, üç bölümü bulunduğu; en alt bölüme vahşi hayvanların, yırtıcı hayvanların ve haşerâtın; orta bölüme hayvanların ve en'âm (sığır, deve, koyun cinsi) yüklendiği; en üst bölüme de kendisiyle beraber, inananlar ve ihtiyaç duydukları yiyeceklerin konulduğu, ayrıca **Hz. Adem**'in cesedinin de gemiye yüklendiği de ileri sürülmüştür.

2) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir:

"Geminin boyu binikiyüz; eni ise altıyüz zirâ' idi."

Bil ki bu gibi konular benim hoşuma gitmiyor. Çünkü bunlar bilinmesine kesinlikle ihtiyaç olmayan ve bilinmesinde fayda da bulunmayan şeylerdir. Dolayısıyla, böyle konulara dalmak lüzumsuz şeylerden olur. Hele hele ortada doğru olanı gösteren herhangibir belge olmazsa. Bizim bildiğimiz, o geminin, **Hz. Nûh** (a.s)'un kavminin mü'minlerini, ihtiyaç duydukları şeyleri ve her hayvandan bir çifti alacak kadar geniş olmasıdır. Çünkü bu kadar bilgi Kur'ân'da zikredilmiştir. Fakat bunun dışında kalan hususlar Kur'ân'da zikredilmemiştir.

Kavminin Hz. Nuh ile Alay Etmesi

Cenâb-ı Hakk'ın كُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ *"Kavminden herhangi bir güruh yanından geçtikçe onunla eğleniyorlardı"* buyruğuna gelince, bunda geçen "**mele**" kelimesinin tefsiri hususunda şu izah yapılmıştır:

a) Bu; onlardan herhangi bir güruhtur;

b) Onların ileri gelenlerinden ve kodamanlarından olan bir güruhtur. Alimler, onların hangi hususta **Hz. Nûh** (a.s)'la alay ettiklerinde ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda da şu izahlar yapılmıştır:

1) Onlar, "**Ey Nûh**, sen Allah'ın peygamberi olduğunu iddia ediyordun; ama şimdi marangozluğa başladın" diyorlardı.

2) Eğer sen, iddianda doğru olsaydın, tanrın seni bu zor ve güç işten müstağni kılar, böylesine yorulmana ihtiyaç bırakmazdı" diyorlardı.

3) Onlar daha önce hiç gemi görmemiş ve ondan nasıl istifâde edileceğini bilmiyorlardı. İşte bundan dolayı gemiye şaşıyor ve **Hz. Nûh**'la alay ediyorlardı.

4) O gemi gerçekten çok büyüktü ve **Hz. Nûh** (a.s) onu sudan çok uzak bir yerde yapıyordu. Onlar, bundan ötürü, "burada su yok ve senin onu büyük nehirlere, denizlere taşıman mümkün değil" diyorlar ve bunu bir nevî akılsızlık ve delilik sayıyorlardı.

5) **Hz. Nûh**'un kavmi içindeki ömrü uzayıp, bu müddet zarfında onları boğulma azabı ile inzâr edince ve onlar da buna dair hiçbir emâre ve işaret görüp müşâhede edemeyince, zann-ı galiblerince, **Hz. Nûh** (a.s)'un bu sözünde yalancı olduğuna hükmettiler. Bu sebeble de, **Hz. Nûh** (a.s) gemi yapmaya başlayınca, onunla alay ettiler. İzah edilen bütün bu hususlar ihtimal dahilindedir.

Hz. Nuh'un Onlara Cevabı

Allah Teâlâ daha sonra, **Hz. Nûh** (a.s)'un إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ *"Eğer bizimle alay ederseniz, biz de sizinle, bu alay ettiğiniz gibi, alay edeceğiz"* dediğini nakletmiştir. Bu ifade ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) Kelamın takdiri, "Eğer siz bizimle şu anda eğleniyor iseniz, başınıza dünyada boğulma belası, ahirette de zelil ve rüsvay olma hadisesi geldiği zaman, biz de sizinle aynen sizin eğlendiğiniz gibi, sizinle alay edeceğiz" şeklindedir.

2) Eğer yaptığımız iş hususunda, câhil olduğumuzu söylüyorsanız, biz de size, üzerinde olduğunuz küfür hususunda ve Allah'ın gazabı ile azabına maruz kalmanız hususunda cahil olduğunuzu söylüyoruz. Demek ki siz, alay edilmeye bizden daha müstehaksınız.

3) Eğer siz, bizim câhil olduğumuzu söylüyorsanız, bilin ki biz de sizin câhil olduğunuzu söylüyoruz. Hem sonra sizin cehâletiniz daha çok ve daha ileridir. Çünkü siz, tıpkı çocukların ve câhillerin yaptığı gibi, işin gerçeğini bilmeyip, durumun zâhirine aldandığınız için, bizim câhil olduğumuzu söylüyorsunuz.

İmdi, "Alay ve istihza günahtır. Öyleyse bunu yapmak, peygamberlere nasıl uygun düşer?" denilirse, biz deriz ki: "Allah Teâlâ, alaya karşılık vermeyi, mukabele etmeyi "alay etme " diye ifâde etmiştir. Bu tıpkı Allah Tealâ'nın *"Kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür"* (Şurâ, 40) ayetinde olduğu gibidir."[1]

---

1) Yani burada yapılan alay ve kötülüğün karşılığını, layık olduğu cezayı verme söz konusudur ve bu kötülük değildir. Fakat **müşakele** denilen san'at kullanılarak,mahiyet farklı olduğu halde aynı kelime kullanılmıştır. (Ç).

Cenâb-ı Hak, فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ *"Artık kendisini rüsvay edecek azabın kime gelip çatacağını ileride bileceksiniz"* buyurmuştur. Yani, "Alay edilmeye kimin müstehak olduğunu ve kimin en güzel neticeyi elde edeceğini bileceksiniz."

Ayetteki مَنْ يَأْتِيهِ *"Kime gelecek"* ifâdesi hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Bunun başındaki **men** edatı, **eyyü** manasında bir istifhamdır. Buna göre sanki, "siz, o azabın hangimize geleceğini göreceksiniz" denilmektedir. Bu izaha göre, **men**, mahallen merfu, mübtedâ olmuş olur.

b) Bu edat, **ellezi** manasınadır. Bu durumda o mahallen mansub olur.

Cenâb-ı Hak, وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ *"Daimi azabın da kimin başına geleceğini (bileceksiniz)"*; yani "o azabın, devamlı olarak, kime musallat olacağını görüp anlayacaksınız..." buyurmuştur.

★ ★
★

Geminin Tamamlanması ve Bindirme İşleminin Yapılması

حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَ أَمْرُنَا وَفَارَ ٱلتَّنُّورُ قُلْنَا ٱحْمِلْ فِيهَا مِن كُلٍّ زَوْجَيْنِ ٱثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَن سَبَقَ عَلَيْهِ ٱلْقَوْلُ وَمَنْ ءَامَنَ ۚ وَمَآ ءَامَنَ مَعَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلٌ ﴿٤٠﴾

"Nihayet emrimiz gelip de fırın kaynadığı zaman, dedik ki: "Her birinden ikişer çift ile, aleyhinde söz geçmiş (helâkleri takdir edilmiş) olanlar müstesnâ, âileni ve iman edenleri, içine yükle." Zaten onun yanındaki az sayıda insandan başkası da iman etmemişti"

(Hûd, 40).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Ayetin başındaki **hatta,** kendisi ile yeni bir cümleye başlanan, hatta-yı ibtidâiyyedir. Burada o, şart ve ceza cümlesinin başına gelmiş ve geçen ayetteki, *"ve (Nûh) gemiyi yapıyordu"* (Hûd, 38) cümlesinin gâyesi (son vadesi) olmuştur. Yani, "**Nûh** o gemiyi, vaadedilen o tufan vakti gelinceye kadar yaptı" demektir."

İKİNCİ MESELE
Emr Kelimesinin Tefsiri

Ayetteki, *"Emrimiz gelip"* ifâdesindeki **"emir"** kelimesi şu iki manaya muhtemeldir:

a) Allah Teâlâ, herşeyin kendi emri ile olduğunu beyân buyurmuştur. Nitekim O, *"Bir şeyin olmasını dilediğimiz zaman sözümüz ancak ona "ol" demektir. O da derhal oluverir"* (Nahl, 40) buyurmuştur. İşte bu ayetteki **"emir"** ile de bu mana kastedilmiştir.

b) Bununla vaadedilen o azab irade edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Tennûr Hakkında İzahat

Ayette geçen **"tennûr"** ile ilgili iki görüş vardır:

a) Bu, içinde ekmek pişirilen **"tandır"** manasındadır.

b) Bu, tandırdan başka birşeydir.

Birincisi, İbn Abbas, Hasan el-Basrî ve **Mücâhid** gibi müfessirlerin büyük bir kısmının görüşüdür. Bunlar da kendi aralarında ihtilaf etmişler ve bazıları bunun, **Hz. Nûh**'a ait bir tandır olduğunu söylerken; **Hz. Adem**'e ait bir tandır olduğu da söylenmiştir. Nitekim **Hasan el-Basrî**, "bunun taştan olup, **Hz. Havva**'ya ait iken daha sonra **Hz.Nûh**'a geçtiğini" söylemiştir. Alimler bu tandırın nerede olduğu hususunda da ihtilaf etmişlerdir: **Şa'bi**, onun **Kûfe** taraflarında olduğunu söylemiştir. **Hz. Ali** (k.a.v)'den, "onun, **Kûfe Mescidi**'nde olduğu" rivayet edilmiştir. O: "Onun içinde, yetmiş peygamber ekmek pişirmiştir" demiştir. Bu tandırın, **Şam**'da **"Aynü Verdân"** denilen yerde olduğu da söylenmiştir. Bu görüş **Mukatil**'e aittir. Bu **"tennûr"**un, **Hindistan**'da olduğu da söylenmiştir. Yine **Hz. Nûh**'un hanımının o tandırda ekmek pişirdiği, **Hz. Nuh**'a tandırdan su çıkmaya başladığını haber verdiği, böylece **Hz. Nûh**'un eşyaları gemiye yüklemeye başladığı da söylenmiştir.

İkinci görüşe göre,ayetteki **"tennûr"** ile, ekmek pişirilen tandır kastedilmemiştir. Bu görüşe göre, **tennûr** hakkında çeşitli izahlar yapılmıştır:

1) Bu, "yeryüzünden su fışkırmaya başladı" manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Biz de göğün kapılarını açıp, şarıl şarıl su akıttık. Yeri de kaynaklar halinde fışkırttık. (Her iki) su, ezelde takdir edilmiş bir emr üzerinde birleşiverdi"* (Kamer, 11-12) buyurmuştur. Araplar, yeryüzüne **"tennûr"** demişlerdir.

2) **Tennûr**, yeryüzünün en kıymetli ve en yüksek bir yeridir. Tufan suyu, **Hz. Nûh** için bir mucize olsun diye, o yüksek yerden çıkarılmıştır. Hem sonra manası, "su, yeryüzünün yüksek tepelerinden ve yerlerinden kaynayıp fışkırınca, bu yerler, yüksekliğinden ötürü tandırlara benzetildi" şeklindedir.

3) Bu kelime, "sabah doğdu" manasınadır. Bu görüş, **Hz. Ali**'den nakledilmiştir.

4) Kelimenin, "iş şiddetlendi (hızlandı)" manasına olması da muhtemeldir. Nitekim Arapçada, حَمِيَ الْوَطِيسُ "Tandır kızdı" yani (iş kızıştı)" denilir. Buna göre ayetin manası, "Ey Nûh, işin kızıştığını ve suyun çoğaldığını gördüğünde, kendini ve beraberindekileri gemiye alıp kurtar" şeklinde olur.

Eğer, "Bu görüşlerin hangisi doğrudur?" denilirse, biz deriz ki: Aslolan (doğrusu) sözü, hakiki manasına hamletmektir. "Tennûr" lafzının ise, hakiki manası "ekmek pişirilen yer" demektir. Dolayısıyla bu lafzı, bu manaya almak gerekir. Suyun ilk önce belli bir yerden fışkırmaya başladığını ve o yerin de (**Hz. Nûh**'un) tandırı olduğunu söylemek de aklen imkânsız değildir.

Eğer denirse ki: "Tennûr" kelimesi elif-lam'lıdır, bu da, o tandırın muhatablarca belli ve malum bir tandır olduğunu gösterir. Halbuki yeryüzünde böyle belli bir tandır yoktur. Dolayısıyla bunun, "işin kızıştığını, suyun fışkırdığını gördüğün zaman, hem kendini, hem beraberindekileri kurtar" manasına hamledilmesi gerekir." Biz cevaben deriz ki: Şöyle denilebilir: "Bu tandır, **Hz. Adem**'in veya **Hz. Havva**'nın, yahut da Allah'ın **Nûh** (a.s) için belirleyip gösterdiği bir tandır olup, Cenâb-ı Allah'ın ona, "Sen, o tandırdan su fışkırdığını gördüğünde bil ki iş tamamdır" demiş olması muhtemeldir. Böyle olması halinde, ayetin lafzını zâhirî manadan mecâzi manaya çevirmeye gerek yoktur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Fâre fiili, ateş çok kızgın olduğunda tencerenin kaynamasına benzetilerek, "çok şiddetli ve kuvvetli bir şekilde fışkırdı" manasınadır. Tandırın bizzat kendisinin fışkırmayacağı bellidir. Şu halde bundan maksad, tandırdan suyun fışkırmasıdır. Tandırın fışkırmasının, o kavmin helâk olacağının bir alameti olacağının onlara bildirilmiş olması imkânsız değildir. Çünkü bu büyük bir hadisedir. Allah Teâlâ mü'minlere, kurtuluşu vaadetmiştir. Bu sebeple Allah'ın, mü'minlere, o belirli vakti bilip tanıyacakları bir alamet vermesi gerekir. Binâenaleyh bunun, o önemli hadisenin artık geldiğine dâir bir alamet kılınmış olması uzak bir ihtimal görülemez.

BEŞİNCİ MESELE

Kur'ân'da Muarreb Kelimeler Hakkında

Leys şöyle demiştir:"Tennûr, her dilde kullanılan genel bir kelimedir. Bu manada "tennâr" da kullanılır." **Ezherî** şöyle der: "**Leys**'in bu görüşü, bu kelimenin a'cemi (Arapça olmayan) bir kelime olup, Arapların bunu arapçalaştırdıklarına delâlet eder. Bunun delili, kelimenin aslının "**tennâr**" olup, daha önce Arapça'da "**tennûr**" diye bir kelimenin bilinmeyişidir. Bunun bir benzeri de, Arapça'ya Farsça'dan geçen, "**dîbâc, dînar, sündüs** ve **istebrak**" kelimeleridir. Çünkü Araplar, bu kelimeleri kullanınca, bunlar da Arapça olmuşlardır.

Geminin İhtiva Ettiği Şeyler

Bil ki tandır kaynamaya,su fışkırmaya başlayınca, Allah Teâlâ **Hz. Nûh** (a.s)'a gemiye üç çeşit şeyi yüklemesini emretmiştir:

Zevc Kelimesinin Manası

a)اِحْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ *"Her birinden ikişer eş, içine yükle."* **Ahfeş** şöyle der: "Sen, "şu ikisi, eş (zevc)dirler" dersin. Cenâb-ı Hak da, *"Her şeyden iki zevc*

(eş) yarattık" (Zariyat, 49) buyurmuştur. Şu halde gök bir zevc, yer bir zevc, kış bir zevc, yaz bir zevc, gündüz bir zevc, gece bir zevc'dir. Yine sen kadına, "zevce" dersin ve "Bu (adam) o kadının zevci" dersin. Cenâb-ı Hak da, *"Allah Âdem'den de yine onun zevcesini yarattı"* (Nisa, 1) ve *"Erkek ve dişi iki çifti (zevci) O yarattı"* (Necm, 45) buyurmuştur. Böylece tek bir şey için de bazan "zevc" (eş) ifâdesi kullanıldığı sâbit olmuş olur. Hak Teâlâ'nın, *"(Allah) sekiz zevc yarattı, koyundan iki, keçiden iki, deveden iki, sığırdan iki..."* (En'âm, 143) ayeti de bunu göstermektedir.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki, "zevceyn" (iki zevc), biri erkek biri dişi iki şey demektir. Buna göre ayetin takdiri, "Böyle olan herşeyden gemiye, biri erkek biri dişi çiftleri yükle" şeklinde olur. İşte bundan ötürü Hafs kıraatinde, ayetteki kelime tenvîri ile مِنْ كُلٍّ şeklinde okunur, "Herşeyden biri dişi biri erkek olmak üzere, birer çift yükle" manası kasdedilir.

"Zevceyn", zaten iki olur. O halde, "ayette, زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ (iki zevce, iki çift) denilmesinin hikmeti nedir?" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki, bu tıpkı, لاَ تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ *" iki, çift ilah edinmeyin"* (Nahl, 51) ve نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ *"Tek bir nefha.."* (Hakka, 13) ayetlerinde olduğu gibidir. (Yani tekid ifade edip, ayrı bir çift manasına gelmez.) Fakat meşhur kıraata göre, bu soru söz konusu olmaz.

Alimler, ayetteki "ikişer çift" tabirinin içine, hayvanların dışında kalanların da girip girmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Biz diyoruz ki: Hayvanlar buna dahildirler. Çünkü her türlü canlı bu ifâdenin kapsamına girer. Fakat ayetin lafzı, bitkilere delâlet etmez. Ama bu, halin muktezasına göre, uzak bir ihtimal de değildir. Zira insanlar, bitkilerin bütün kısımlarına muhtaçtırlar. Rivayetlerde varid olduğuna göre **İbn Mes'ûd** (r.a)'dan şöyle rivayet edilmiştir: **"Nûh** (a.s)'un, aslanı gemiye yüklemeye gücü yetmeyince, aslan humma hastalığına yakalandı. Çünkü, **Nûh** (a.s) *"Ya Rabbi, eğer ben onu gemiye bindirirsem, aslanı nasıl doyururum?"* deyince, Cenâb-ı Hak da, *"Ben onu, yemekten alıkoyacağım"* buyurmuş ve bunun üzerine, aslana humma hastalığını musallat kılmıştı." Bizce en münasip olan tutum, böylesi sözleri bir kenara bırakmaktır; zira mesela fil, yemeğe daha çok muhtaç olduğu halde, hummaya tutulmamıştır.

Hz. Nuh (a.s)'un Ailesi

Cenâb-ı Hakk'ın, **Nûh** (a.s)'a, gemiye bindirmesini emretmiş olduğu şeylerin ikincisi, O'nun وَأَهْلَكَ إِلاَّ مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ *"aleyhinde söz geçmiş (helâkleri takdir edilmiş) olanlar müstesnâ, âileni..."* ayetinin ifâde ettiği hususdur. Alimler, "bunlar yedi kişidir; **Nûh** (a.s), üç oğlu **Hâm, Sâm** ve **Yafes**; bir de, her birinin karısı" demişlerdir. Yine bunların sekiz kişi olduğu; bunlara ilâveten **Nûh** (a.s)'un hanımının da bulunduğu söylenmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"aleyhinde söz geçmiş (helâkleri takdir edilmiş) olanlar*

müstesnâ" buyruğundan maksad da **Nûh** (a.s)'un oğlu ve hanımı olup, bunlar kâfir idiler; bundan dolayı da Cenâb-ı Hak onların helaklerine hükmetmiştir.

İmdi eğer, "İnsan, diğer bütün canlılardan daha şereflidir. O halde, önce diğer canlıların zikredilmesinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki:

İnsan akıllı bir varlıktır. Aklından dolayı da o, helâkine yol açacak sebepleri kendisinden uzaklaştırmaya mecburdur. Dolayısıyla bu hususta onu daha fazla teşvike gerek yoktur. Ama, diğer canlıları kurtarma hususunda sa'y-ü gayret göstermeye teşvik etmekse böyle değildir. İşte bundan dolayı önce hayvanlar zikredilmiştir.

Bil ki bizim alimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"aleyhinde söz geçmiş (helâkleri takdir edilmiş) olanlar müstesnâ"* buyruğu ile kaçınılmaz (lâzım) olan kazâ ve vâcib olan kaderin isbatı hususunda istidlâlde bulunmuşlar ve şöyle demişlerdir: "Çünkü, *"aleyhinde söz geçmiş (helâkleri takdir edilmiş)"* kaydı, hakkında kavl-i ilâhî sebkat etmiş olan hiç kimsenin durumunun asla değişmeyeceğini ihsâs ettirmektedir. Bu, tıpkı **Hz. Peygamber**'in şu sözüne benzer: السَّعِيدُ مَنْ سَعِدَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ وَالشَّقِيُّ مَنْ شَقِيَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ *"Said, annesinin karnında sâid olandır; bedbaht da, annesinin karnında bedbaht ve şakî olandır."*(2)

Müminler

Bunlardan **üçüncüsü**, وَمَنْ آمَنَ buyruğunun ifâde ettiği hususdur. Alimler, bunların seksen kişi olduğunu söylemişlerdir. **Mukâtil** ise şöyle demiştir: "Musul taraflarında bir köy bulunmaktadır; adı ise, **es-Semânîn** (seksenler) köyüdür. Bu köye **es-Semânîn** adı verilmiştir; zira, (bu seksen kişi) gemiden çıktıkları zaman, bu köyü kurmuşlardır. Bundan dolayı da bu köy, bu adla isimlendirilmiştir." Alimler yine, bu hususlara dair, bundan daha çok veya daha az şeyleri de zikretmişlerdir ki, bütün bu hususları bilmek mümkün değildir. Ancak, Allah onların "az" olduğunu bildirmiştir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلاَّ قَلِيلٌ *"Zaten onun yanındaki az sayıda insandan başkası da iman etmemişti"* buyruğudur.

İmdi, eğer denirse ki "Beraberinde iman edenler gemiye bindikleri zaman bir cemâat olmuşlardır. O halde Cenâb-ı Hak إِنَّ هَؤُلاَءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ *"Şüphesiz bunlar azar azar birer cemâattir"* (Şuarâ, 54) ayetinde olduğu gibi, niçin قَلِيلُونَ buyurmamıştır?" Cevaben deriz ki:

Her iki ifadeyi kullanmak da caizdir. Burada kelamın takdiri, وَمَآ آمَنَ مَعَهُ إِلاَّ قَلِيلٌ *"Onun yanında, az bir topluluktan başkası iman etmedi"* şeklindedir.

İblis'in de gemiye girmiş olduğunu söyleyen rivâyete gelince; bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü İblis, cinlerden idi; o ise, ateşten ya da hava misali bir şeyden

---

2. **Müslim**, Kader, 3 (4/237); **İbn Mâce**, Mukaddime, 7 (1/18) benzeri hadis.

yaratılmıştı. O halde daha nasıl o da boğulabilir? Ayrıca Cenâb-ı Hakk'ın kitabı buna delâlet etmediği gibi, bu hususta sahih bir haber de varid olmamıştır. En uygun olanı ise, bu konulara dalmamaktır.

* *
*

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِيهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٤١﴾

"Nuh dedi ki: "Bininiz içerisine. Onun akması da, durması da Allah'ın adıyladır. Muhakkak ki Rabbim çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir"

(Hûd, 41).

Ayetteki **kâle** kelimesi "**Nûh (a.s)'un kavmine "bininiz" demesini ifade eder. Rükûb** kelimesi, "bir şeyin üzerine çıkmak" anlamına gelir. Nitekim رُكُوبَ الدَّابَّةِ "Hayvana binmek"; رُكُوبُ السَّفِينَةِ "gemiye binmek"; رُكُوبُ الْبَحْرِ "Denize binmek", yani "Gemiye binmek" deyimleri de bu anlamdadır. Bir şeyin üzerine çıkan, bir şey onun üzerine binmiş demektir. Nitekim Arapça'da, "Üzerine borç bindi" anlamında رَكِبَهُ الدَّيْنُ denilmektedir. **Leys** de şöyle demiştir: "Araplar, gemiye binen kimseye رَاكِبُ السَّفِينَةِ derlerdi. Ama **rekb** ve **rükban** kelimeleri ise, hayvanlara ve deveye binen cemâate verilen bir isimdir." **Vahidî** şöyle demiştir: "اِرْكَبُوا فِيهَا cümlesindeki **fi** harf-i cerrinin "binmek" fiilinin müteallakı olması caiz değildir. Çünkü, رَكِبْتُ السَّفِينَةَ "Gemiye bindim" denilir, fi harfi burada kullanılmaz. Aksine, doğru olanı şudur: Ayetteki **irkebû** "bininiz" fiilinin mef'ûlü hazfolunmuştur. Kelamın takdiri ise, اِرْكَبُوا الْمَاءَ فِي السَّفِينَةِ şeklindedir." Aynı şekilde, buradaki harf-i cerrin ifâde ettiği mananın şu şekilde olması da mümkündür: Allah onlara, geminin üstünde değil de, içinde bulunmalarını emretmiştir. Şayet Cenâb-ı Hak, **irkebûhâ** demiş olsaydı, onlar kendilerine, geminin üzerinde bulunma emri verildiğini zannedebilirlerdi.

Cenâb-ı Hakk'ın, بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِيهَا وَمُرْسَاهَا *"Onun akması da durması da Allah'ın adıyladır"* buyruğu ile ilgili olarak birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE
Ayette Farklı Kıraatler

Hamza, Kisâî ve Asım'ın ravisi Hafs, mim'in fethasıyla olmak üzere مَجْرِيهَا şeklinde; diğerleri de, mim'in dammesiyle مُجْرِيهَا şeklinde okumuşlardır. مُرْسَاهَا kelimesinin ise damme ile okunacağında ittifak etmişlerdir. **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: "**Mücâhid** bu kelimeleri, Lafza-i Celâlin sıfatları olarak, mahallen mecrûr olmak üzere isim-i fâil sîgalarıyla مُجْرِيهَا وَمُرْسِيهَا şeklinde okumuştur."

Vâhidî de şunları söylemiştir:

"**Mücra** kelimesi, **icrâ** (akıtmak) kelimesi gibi bir masdardır. Bunun bir benzeri de مُنْزَلاً مُبَارَكاً (Mü'minun, 29) ve وَأَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ (İsra, 80) ayetleridir. Ama bu kelimeyi mim'in fethasıyla **mecrâha** şeklinde okuyana gelince, bu durumda da kelime masdardır; aynen **cery** (akmak) kelimesi gibi. Bu kıraatla okuyan kimse, Cenâb-ı Hakk'ın, وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ (Hûd, 42) ayetiyle ihticâc etmiş ve şöyle demiştir: "Şayet bu kelime **mücrâhâ** şeklinde olsaydı, burada da (Hûd, 42) ifâdenin وَهِيَ تَجْرِيهِمْ şeklinde olması gerekirdi." Bu kelimeyi **mücrâhâ** şeklinde okuyanın hücceti ise şudur: أَجْرَتْ بِهِمْ ve جَرَتْ بِهِمْ deyimleri, mana bakımından birbirine yakındır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak تَجْرِي بِهِمْ buyurunca, sanki تُجْرِيهِمْ buyurmuş gibi olur. **Mürsâ** kelimesine gelince, bu da, **irsâ** (demir atmak, durmak) kelimesi gibi masdardır. Arapça'da bir şey demir atıp durduğu, sâbitleştiği zaman رَسَا الشَّيْءُ يَرْسُوا denilir. أَرْسَاهُ غَيْرُهُ tabiri ise, "Başkası onu durdurdu, sabitleştirdi" anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak وَالْجِبَالَ أَرْسٰيهَا *"Dağları da dikti, sabitleştirdi"* (Nâziat, 32) buyurmuştur.

İbn Abbas şöyle demiştir: "O, şunu kasdetmiştir: "Bu gemi, Allah'ın ismi ve kudretiyle akıp gider; yine O'nun kudreti ve ismiyle durur." Yine şu da söylenmiştir: "**Nûh** (a.s) geminin kendilerini götürmesini dilediğinde, "Onun akıp gitmesi Allah'ın adıyladır" der; gemi de akıp gitmeye başlardı. Durmasını istediğindeyse "Durması da Allah'ın adıyladır" der, bunun üzerine de gemi dururdu.

İKİNCİ MESELE
Bismillah Kelimesinin İ'rabı

"**Bismillah**" ifâdesindeki i'rabın amili olan bâ harf-i cerri hakkında, alimler birkaç görüş zikretmişlerdir:
a) اِرْكَبُوا بِسْمِ اللّٰهِ "Allah'ın adıyla bininiz" demektir.
b) اِبْدَؤُا بِسْمِ اللّٰهِ "Allah'ın adıyla başlayınız" demektir.

c) بِسْمِ اللّٰهِ اِجْرَاؤُهَا وَاِرْسَاؤُهَا "Onu akıtmak da durdurmak da Allah'ın adıyladır" demektir.

Gemi Hareket Ediyor

Geminin Receb ayının ilk gününde yola çıktığı söylenildiği gibi, yine Receb ayının onuncu gününde yola çıktığı, altı ay yol aldığı, Muharrem'in onuncu günü de, **Cûdî Dağı**'na oturduğu da söylenmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayet hakkında iki ihtimal bulunmaktadır:
Birinci ihtimal: Cenâb-ı Hakk'ın, وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٖيهَا وَمُرْسٰيهَا buyruğunun toplamının tek bir söz olmasıdır. Buna göre mananın takdiri, "Gemiye, onu akıtan ve durduranın adını zikrederek bininiz" şeklinde olur. Yani, "Bunu zikrederek o gemiye binmeniz yaraşır ve gerekir."

İkinci ihtimal ise, bu ifâdenin iki ayrı söz olmasıdır. Buna göre mananın takdiri

şöyle olur: "**Nûh** (a.s) onlara gemiye binmelerini emretmiş; sonra da onlara, bu geminin akıp gitmesinin de durmasının da ancak Allah'ın adıyla, O'nun emri ve kudretiyle olduğunu haber vermiştir."

Buna göre birinci mana, bir insan bir işe başladığı zaman, ancak mukaddes zikirlerle Allah'ın adını anarak başlamasının uygun ve güzel olacağına; böylece de, elde edilmek istenen maksadın, bu zikrin hareketiyle elde edilip tamamlanacağına bir işarette bulunmuş olur.

İkinci mana ise, **Nûh** (a.s)'un, gemiye bindiği zaman, ümmetine, geminin, kurtuluşun tahakkuk etmesi için bir vesile ve araç olmadığını; aksine yapılması gereken şeyin, azmi sağlam tutup kalbi Allah'ın lütfuna bağlamak olduğunu haber verdiğine; yine onlara, gemiyi akıtıp durduranın ancak Hak Teâlâ olduğunu bildirdiğine; binâenaleyh, "Sizler gemiye güvenmekten sakının, aksine sizin, Allah'ın lütfuna güvenip dayanmanız gerekir. Zira, gemiyi akıtıp durduracak olan ancak O'dur" demek istediğine delâlet etmektedir. Birinci takdire göre, **Nûh** (a.s) gemiye bindiği zamân zikir makamında idi. İkinci takdire göreyse, **Nûh** (a.s) tefekkür ve kendisine kuvvet ve kudret nisbet etmeden uzaklaşma; bütün sebeplerden sarf-ı nazar etme ve kalbin, müsebbibu'l-esbâb olan Allah'ın celâl nûruna dalma (istiğrak) makamında idi.

Bil ki insan, delil ve hüccet ile Marifetullah'ı elde etme hususunda tefekkür edince, zulumât (karanlık) ve dalâlet dalgaları o dağlara ve zulmet tepelerine kadar çıkmış olduğu bir zamanda, sanki o tefekkür ve tedebbür gemisine oturmuş gibidir. Dolayısıyla düşünce ve tefekkür gemisi hareket etmeye başladığında, onun, o esnâda Allah'a dayanması, O'na yalvarıp yakarması ve lisân-ı kalb ve akıl gözüyle başbaşa olması gerekir ve o bu esnada, fikir gemisinin, kurtuluş sahiline ulaşması ve dalâlet dalgalarından kurtulabilmesi için, "Geminin akması da durması da Allah'ın adıyladır" der.

Ayetteki إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ *"Muhakkak ki Rabbim, çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir"* buyruğu ile ilgili olarak şöyle bir soru sorulabilir: O vakit, Cenâb-ı Hakk'ın imha etme ve kahrını, kudretini izhâr etme zamanıdır. Dolayısıyla böyle söylenilmesi nasıl uygun düşer?

Cevap: Belki de, gemiye binen o topluluk, "Biz ilmimizin bereketiyle kurtulduk!" diye inanmış olabilirler. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, bu sözüyle, onların kendilerini beğenmişliklerini izâle etmek istemiştir. Çünkü insan, çeşitli hatalardan ve şehevî duyguların karanlıklarından sâlim olamaz. O, daima Allah'ın yardımına, lütfuna ve ihsanına; suçlarına karşı merhametli, günahlarına karşı da çok bağışlayıcı olmasına muhtaçtır.

★ ★
★

Hz. Nuh, Dalgalar Arasında Oğluna Seslenıyor

وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَىٰ نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَب مَّعَنَا وَلَا تَكُن
مَّعَ الْكَافِرِينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ سَآوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ ۚ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَن
رَّحِمَ ۚ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ ﴿٤٣﴾

"O gemi bunları dağlar gibi dalgalar içinden akıtıp götürüyordu. Nuh ayrı bir yere çekilmiş olan oğluna bağırdı: "Evladım! Gel bizim yanımıza sen de bin, kâfirler ile beraber olma." O, dedi ki: "Bir dağa sığınırım, o beni sudan korur." Nuh da şöyle dedi. "Bugün Allah'ın emrinden, esirgeyici olan kendisinden başka, hiçbir koruyucu yoktur." Derken ikisinin arasına dalga girdi, o da boğulanlardan oldu"

(Hûd, 42-43).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Burası mahzuf bir söz ile alâkalı olup, kelamın takdiri şöyledir: "**Nûh** (a.s), "Gemiye bininiz" deyince, onlar o gemiye, -o gemi bunları dağlar gibi dalgalar içinden akıtıp götürüyorken-, "Allah'ın adıyla" diyerek bindiler."

İKİNCİ MESELE Büyük dalgalar ancak, çok şiddetli fırtınalar ve kasırgalar olduğu zaman meydana gelir ki, bu da o zaman çok şiddetli kasırga ve fırtınaların meydana geldiğine delâlet eder ki bundan maksat da, o zamanki korkunun ve dehşetin şiddetini beyan etmektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE "Dalgalar içinde akıp gitmenin" manası, o geminin dalgaların içinde olması anlamına gelir ki, bu da boğulmayı gerektiren bir haldir. Şu halde bundan maksad şudur: O dalgalar, o gemiyi her taraftan kuşatınca, o gemi, âdeta o dalgaların içinde, hareket eden bir şeye benzetilmiştir.

Sonra Hak Teâlâ, **Nûh** (a.s)'un oğluna seslendiğini nakletmiştir. Bu hususta birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE
Hz. Nuh'un Gerçek Oğluna Hitab Ettiği Görüşü

Alimler, **Hz. Nûh**'un seslendiği kimsenin, onun oğlu olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta da birkaç görüş vardır:

Birinci görüş: O kimse, gerçekte **Hz. Nûh**'un oğludur. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, bunu açıkça zikredip, *"Nûh oğluna bağırdı"* buyurmuş olmasıdır. Yine **Hz. Nûh** da bu hususta, açık bir ifâde zikrederek, *"Evlâdım!"* demiştir. Bu lafzı, **Hz. Nûh**'un yetiştirdiği bir evlatlık anlamına alıp, bu sebepten de ona "oğul!" denilebileceğini ileri sürmek, sözü, hiç zaruret yok iken hakiki manasından mecazi manasına götürmek olur ki bu caiz değildir. Bu zâhirî manaya muhalefet edenler ise, şunun için muhalefet etmişlerdir: Bunlar, masûm olan bir peygamberin çocuğunun kâfir olmasını imkânsız görmektedirler. Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in babasının kâfir olduğu kesindir. **Hz. İbrahim** (a.s)'in babası da, Kur'ân'ın açıkça ifâde ettiği gibi, kâfir idi. İşte burada da böyledir. Daha sonra bu görüşte olanlar, **Nûh** (a.s), *"Ey Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma"* (Nûh, 26) demiş olduğu halde, daha nasıl kâfir olan oğluna seslendiği hususunda ihtilaf etmişlerdir:

Buna birkaç yönden cevap vermişlerdir:

1) O, babasına münafıklık ediyordu. Bunun için de, **Nûh** (a.s) onun mü'min olduğunu zannetti ve bundan ötürü ona böyle seslendi. Eğer böyle olmasaydı, onun kurtulmasını istemezdi.

2) **Hz. Nûh** (a.s), onun kâfir olduğunu biliyordu. Fakat oğlu boğulma ile yüz yüze gelip, o büyük ve korkunç hâdiseleri (tûfanı) müşahede edince, imanı kabul edecek zannetti. Buna göre, **Hz. Nûh** (a.s)'un *"Evlâdım! Gel bizim yanımıza sen de bin"* sözü, sanki oğlundan imân etmesini istemiş olduğuna delalet eder gibidir. Bu, O'nun *"Kafirlerle beraber olma"* cümlesi ile de kuvvet kazanır. Yani bu, "kâfirlikte onlara tâbi olan bir kimse olma, bizimle beraber bin" demektir.

3) Baba şefkati belki de onu böyle bir nidâda bulunmaya sevketmiştir. Binâenaleyh daha önce geçmiş olan, *"Aleyhinde söz geçmiş (helâkleri takdir edilmiş) olanlar müstesna"* (Hûd, 40) cümlesi, mücmel (manası kapalı) bir ifâde gibidir ve bundan dolayı, belki de **Nûh** (a.s), oğlunun bu hükmün kapsamına girmemesini mümkün görmüş olabilir.

Hz. Nûh'un, Üvey Oğluna Hitab Ettiği Görüşü

İkinci görüş: Bu, **Hz. Nûh** (a.s)'un karısının oğlu idi (yani üvey oğlu idi). Bu görüş, **Muhammed b. Ali el-Bakır** ile **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür. Rivayet olunduğuna göre **Hz. Ali** (r.a) burayı, وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهَا şeklinde okumuştur ki, buradaki "**hâ**" zamiri, **Nûh**'un karısına aittir. Yine **Muhammed b. Ali** ve **Urve b. Zübeyr** de bunu, **ibnehâ** *"O kadının oğluna"* manasını kasdederek, ابْنَهَ **(ibnehe)** şeklinde okumuşlar ve böylece, elif yerine fetha ile iktifâ etmişlerdir. **Katâde** ise şöyle demiştir: "**Hasan**

el-Basrî'ye, bu hususu sorduğumda, "Vallahi o, Nûh'un oğlu değildi" dedi. Ben de bunun üzerine, Hak Teâlâ onun hakkında, Nûh (a.s)'un *"Ya Rabbi, benim oğlum da benim âilemdendir"* (Hûd, 45) dediğini naklediyor. Sen ise, onun Hz. Nûh'un oğlu olmadığını söylüyorsun" dedim. Hasan el-Basrî de şöyle cevap verdi: "Hz. Nûh, "O, bendendir" demedi, "O, benim âilemdendir" dedi. İşte bu, benim görüşüme delildir."

Üçüncü görüş: "Bu kimse, gayr-ı meşru bir şekilde Hz. Nûh'un yatağında doğmuştur." Bu görüşü söyleyenler, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah kâfirlere misal olarak, Nûh'un karısı ile Lût'un karısını gösterdi. Onlar (...) hâinlik ettiler"* (Tahrim, 10) ayetini delil getirmişlerdir. Bu, son derece çirkin bir görüş olup, peygamberlerin yüce makamlarının böylesi rezilliklerden korunması gerekir, hele bir de görüş Kur'ân'ın ifâdesinin hilafına olunca. Fakat, *"hainlik ettiler"* (Tahrim, 10) tabirine gelince, bu hainliğin, bu görüşte olanların söylediği manada olduğu hususuna bir delil yoktur. İbn Abbas (r.a)'a "Bu hâinlik nedir?" diye sorulduğunda şöyle dedi: "Nûh'un karısı, "Benim kocam mecnûn" diyordu. Lût'un karısı da, melek misafirleri Lût'un evine geldiği zaman, halka bu misafirlerin geldiğini haber veriyordu.

Üçüncü görüşün yanlış olduğuna delâlet eden bir başka kat'î delil de, *"Kötü kadınlar, kötü erkeklere; kötü erkekler, kötü kadınlara; temiz kadınlar ise temiz erkeklere; temiz erkekler de temiz kadınlara (yakışır)"* (Nûr, 26) ayeti ile, *"Zina eden erkek, zinâ eden veya müşrik olan kadından başkasını nikâhlamaz"* (Nûr, 3) ayetidir. Kısaca biz, doğru olanın, birinci görüştekilerin sözü olduğuna dâir deliller getirmiş olduk.

Cenâb-ı Hakk'ın وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ *"o, ayrı bir yere çekilmiş idi"* ifâdesine gelince, bil ki, Arapça'da, **ma'zil** kelimesi, "başka yerlerden ayrılmış, irtibatı kesilmiş yer" manasındadır. Bu kelimenin aslı **azl** masdarı olup, bunun manası "Uzaklaşmak ve uzaklaştırmak"tır. Mesela sen, كُنْتُ بِمَعْزِلٍ عَنْ كَذَا dersin. Yani, "Ben falanca yerden uzak olan bir yerde idim." Bil ki ayetteki bu tabir, Hz. Nûh'un oğlunun hangi yerden uzak bir yerde olduğuna delâlet etmemektedir. İşte bundan ötürü âlimler birkaç izah yapmışlardır:

a) O, gemiden uzak bir yerde idi. Çünkü o, dağın kendisini, boğulmaktan koruyacağını zannediyordu.

b) O, babasından, kardeşlerinden ve kavminden uzak bir yerde idi.

c) O, kâfirlerden uzak bir yerde idi. Buna göre sanki o, kâfirlerden ayrı bulunuyordu. Bundan dolayı Hz. Nûh (a.s) da, zannetmişti ki oğlu, kâfirlerden ayrılmayı istediği için, böyle uzaklaşmıştı.

يَابُنَيَّ Kelimesindeki Kıraat Farkı

Ayetteki, يَابُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ *"Evladım, gel bizim yanımıza sen de bin, kâfirlerle beraber olma"* sözüne gelince, biz deriz ki, Asım'ın râvisi Hafs, يَابُنَيَّ

kelimesini, sondaki yâ harfinin fethası ile; diğer kıraat imamları da kesre ile okumuşlardır. Ebu Ali ise şöyle der: Kesre ile olan mana daha zahirdir. Çünkü "İbn" kelimesinin lam'ül fi'li (yani asıl son harfi), ya yâ harfidir, ya vâv harfidir. Bu kelimenin lam-i tasğiri yapıldığı zaman, sonuna bir ism-i tasğir yâ'sı eklenir. Bundan ötürü de, daha önce hazfedilmiş olan lâmü'l-fiilin (son harfin) tekrar gelmesi gerekir. Aksi halde, lam-i tasğir yâ'sının i'rab harekeleri ile harekelenmesi gerekir. Halbuki ism-i tasğir yâ'sı, i'rab harekeleriyle harekelenemez. Çünkü o eğer i'rab harekeleriyle harekelense, onun da i'rab harfleri oldukları zaman, diğer med ve lîn harflerinin başka harfe dönüşmesi gibi dönüşmesi gerekir, اَلْعَصَا ve اَلْقَفَا kelimelerinde olduğu gibi. Başka şekle (harfe) dönüşmesi halinde ise, bu yâ harfinin, ism-i tasğire delalet etme manası yok olur. Hem sonra sen, ism-i tasğiri kendine nisbet ettin (yani buna nefs-i mütekellim yâ'sı ekledin). Böylece üç tane yâ harfi bir araya gelmiş oldu. Birincisi, ism-i tasğir yâ'sı; ikincisi, kelimenin aslındaki son harfi olan yâ; üçüncüsü de, muzafun ileyh olan nefs-i mütekellim yâ'sı. هٰذَا بُنَيَّ "Bu, benim evladımdır" dersin. Ona seslendiğin zaman ise, bunu iki şekilde söyleyebilirsin:

a) Yâ'nın hazfedilmemesi ile,

b) Yâ'nın hazfedilmesi ile. Tercihe şayan olan ise, muzafun ileyh nefs-i mütekellim yâ'sının hazfedilip, bu yâ'ya delâlet etmesi için geriye kalan son harfin kesresinin bırakılmasıdır. Tıpkı, mesela, يَاغُلَامِ "Ey oğlum" kelimesinde olduğu gibi. يَابُنَيْ kelimesini, yâ'nın fethası ile okuyan da, onu kesre ile okuyan gibi, izâfet manasını kastetmiştir. Fakat kesre yerine fetha, yâ yerine de, hafif olsun diye, elif getirmiştir. Böylece ifâde يَابُنَيَّا şeklinde olmuştur. Nitekim şairin şu ifadesinde de böyledir:

* يَابْنَةَ عَمَّا لَا تَلُومِي وَاهْجَعِي *

"Ey kız, o şeyden dolayı beni kınama; ve uyu artık."

Sonra ise, bu kimse, okunması kolay olsun diye, elifi de hazfetmiştir.

Bil ki Allah Tealâ, **Nûh**'un, oğlunu gemiye binmeye davet ettiğini naklederince, oğlunun da, سَاٰوِي اِلٰى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَآءِ *"Bir dağa sığınırım, o beni sudan korur"* dediğini bildirmiştir. Bu da, o oğulun, küfürde ısrarlı ve babasını, haber verdiği hususlarda tamamen yalanlayıcı olduğuna delalet etmektedir. İşte o zaman **Nûh** (a.s) لَاعَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ اِلَّا مَنْ رَحِمَ *"Bugün Allah'ın emrinden, esirgeyici olan kendisinden başka, hiçbir koruyucu yoktur"* der.

Bu hususta şöyle bir soru var: Allah Teâlâ'nın, merhamet edip, esirgediği kimse korunmuştur. O halde, korunmuş olanın, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bugün, Allah'ın emrinden hiçbir koruyucu yok"* buyruğunun delâlet ettiği, koruyucu olmaması halinden istisnâ edilmiş olması nasıl uygun olur?

Alimler bu soruya cevap olarak pek çok izah zikretmişlerdir:

Birinci izah: Allah Teâlâ, bu ayetten önce, *"Nûh (dedi) ki: "Binin içine. Onun akması da, durması da Allah'ın adıyladır. Şeksiz şüphesiz Rabbim çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir"* (Hud, 41) buyurarak, kendisinin rahim olduğunu ve gemiye binen bu kimselerin, rahmeti sayesinde boğulmaktan kurtulduğunu beyân etmiştir. Bunu iyice anladığın zaman deriz ki: **Hz. Nûh**'un oğlu: *"Bir dağa sığınırım, o beni sudan korur"* deyince, **Hz. Nûh** da: *"Yanılıyorsun. Bugün Allah'ın emrinden, rahim olan zattan başka, hiçbir koruyucu yoktur"* demiştir. Bunun manası şudur: "Rahmeti sayesinde boğulmaktan kurtulduğunu söylediğim kimse hariç." Böylece ayetin takdirî manası, "Bugün, rahim olan Allah'dan başka azab-ı ilâhiden insanları koruyabilecek hiçbir kimse yoktur" şeklinde olur ki bu da, "Allah'dan ancak yine Allah'a sığınılır" demektir. Bu izah, Hz. Peygamber (s.a.s)'in duasındaki أَعُوذُ بِكَ مِنْكَ *"Allah'ım, senden, yine sana sığınırım"* sözü gibidir. Bu, son derece güzel bir te'vildir.

İkinci izah: Bu, **"Hallu'l-uked"** adlı eserin müellifinin görüşüdür. Ona göre bu istisna, lafız kendisine delalet etmiş olduğu için, sanki söylenilmiş gibi olan mahzûf bir ifâdeden yapılmıştır. Buna göre ifâdenin takdiri, لاَعَاصِمَ الْيَوْمَ لِأَحَدٍ إِلاَّ مَنْ رَحِمَ مِنْ أَمْرِ اللّٰهِ şeklindedir. Bu ifâde senin, لاَ تَضْرِبُ الْيَوْمَ إِلاَّ زَيْداً "Bugün, ancak **Zeyd**'i döveriz" sözün gibidir. Zira bu kelamın takdiri de, لاَتَضْرِبُ أَحَداً إِلاَّ زَيْداً "Bugün **Zeyd**'den başka hiç kimseyi dövmeyiz" şeklindedir. Çünkü, lafız buna delâlet ettiği için, bu açıkça zikredilmemiştir. İşte bu ayet için de böyledir.

Üçüncü izah: لاَ عَاصِمَ kelimesinin anlamı, لاَذَا عِصْمَةٍ "Koruması olan yok" şeklindedir. Bu tıpkı, **râmih ve labin** kelimeleri gibidir ki, bunlar da ذُو رُمْحٍ (mızraklı) ve ذُو لَبَنٍ (sütlü, sütü bol) anlamındadırlar. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak, مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ *"atılıp dökülen bir sudan"* (Tarık, 6) ve فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ *"hoşnut bir hayat içindedir"* (Hakka, 21) buyurmuştur. Bunların manası da zikrettiğimiz gibidir. İşte burada da böyledir. İşte yapılmış olan bu açıklamalara göre, **âsım** kelimesi, **zu'l-isme** anlamındadır ve o zaman buna, **ma'sum** manası da dahil olur. O vakit, إِلاَّ مَنْ رَحِمَ ifadesinin, لاَعَاصِمَ الْيَوْمَ ifadesinden istisnâ edilmesi, yerinde ve doğru olur.

Dördüncü izah: لاَعَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللّٰهِ إِلاَّ مَنْ رَحِمَ ifadesinde (**rahime** fiilinin faili, o kişinin kendisidir) mana: "Bugün ancak kendi nefsine merhamet eden kimse Allah'ın himayesindedir" şeklindedir. Nitekim **Hz. Nuh** ile etrafındaki cemaatin ilahi merhamete nail olmaları, kendi nefislerine merhamet etmeleri sebebiyle olmuştu. Nasıl ki وَأُحْيِ الْمَوْتَى sözünde "hayat verme" özelliği **Hz. İsa**'ya izafe edilmiştir. Halbuki aslında, bu hayat verme işi, onun duası sebebiyle Allah tarafından yapılmıştır.

Beşinci izah: Cenâb-ı Hakk'ın إِلاَّ مَنْ رَحِمَ ifâdesi, istisnâ-i munkatı'dır. Buna göre mana, "Fakat Allah'ın merhamet ettiği kimse korunmuştur" şeklindedir.

Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın مَالَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلاَّ اتِّبَاعَ الظَّنِّ *"Onların buna ait hiç bir bilgileri yoktur; fakat bir zanna uymak(tadırlar)"* (Nisa, 157) ayetidir.

Cenâb-ı Hak daha sonra durumu وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ *"Derken, ikisinin arasına dalga girdi"* diye beyan etmiştir. Yani aralarına dalganın girmesi ile, **Hz. Nûh** ona hitab edemez olmuş ve böylece de o, فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ *"boğulanlar"*dan olmuştur.

★ ★
★

Tufan Hâdisesi

وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ
وَقِيلَ بُعْدًا لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٤﴾

"Denildi ki: "Ey arz suyunu yut, ey gök sen de tut." Su kesildi, iş bitirildi. (Gemi de) Cûdi üzerine durdu. O zâlimler gürûhuna, "(Allah'ın rahmetinden) uzak olsunlar" denildi"

(Hûd, 44).

Bil ki bu sözden maksad, Tufân hâdisesinin bir başka yönünün anlatılmasıdır. Bu ifâdenin manası şudur: Tufan sona erdiği zaman (taraf-ı ilâhiden) *"Ey yeryüzü suyunu yut"* denildi. Arapça'da, bir kimse suyu içip yuttuğu zaman, بَلَعَ الْمَاءَ – يَبْلَعُهُ – بَلْعاً; lokmayı çiğnemeden yuttuğu zaman da, اِبْتَلَعَ الطَّعَامَ – اِبْتِلاَعاً denilir. Dilciler şöyle demişlerdir: "Fasih olan, bu kelimeyi lâmın kesresiyle, mazisinde بَلِعَ, muzarisinde fetha ile يَبْلَعُ şeklinde okumaktır." Ayetteki يَاسَمَاءُ أَقْلِعِي *"Ey gök, sen de tut"* ifâdesine gelince, Arapça'da işini bıraktığı zaman, adam için, أَقْلَعَ الرَّجُلُ عَنْ عَمَلِهِ (Adam işinden elini çekti); yağıyorken kesilen yağmur için de, أَقْلَعَتِ السَّمَاءُ (Gök, yağmurunu kesti) denilir. Ayetteki وَغِيضَ الْمَاءُ tabirine gelince, Arapça'da su eksildiği zaman, غَاضَ الْمَاءُ – يَغِيضُ – غَيْضاً ve مَغَاضاً denilir. Yine غِضْتُهُ أَنَا "Ben onu eksilttim" denilir. Bu fiilin kullanılışı, فَعَلَ الشَّيْءُ ve فَعَلْتُهُ أَنَا (O şey oldu ve ben onu yaptım) fiilindeki kullanış gibidir (yani hem lazım, hem müteaddidir). Bu tıpkı جَبَرَ الْعَظْمُ "Kemik sarıldı (iyileşti)"; جَبَرْتُهُ (Onu sardım); فَغَرَ الْفَمُ "Ağız açıldı" ve فَغَرْتُهُ (Ağzımı açtım); دَلَعَ اللِّسَانُ "Dil çıktı" ve دَلَعْتُهُ "Dilimi çıkardım" ve نَقَصَ الشَّيْءُ "O şey eksildi" ve نَقَصْتُهُ (Onu eksilttim) fiillerinde olduğu gibidir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, وَغِيضَ الْمَاءُ ifâdesi, "su eksildi ve ondan geriye hiçbirşey kalmadı" manasındadır.

Tufan Ayetindeki Belâgat

Bil ki bu ayet-i kerime, herbiri Cenâb-ı Hakk'ın azametine ve kibriyâsının yüceliğine delalet eden pek çok şeyler ihtiva etmektedir:

1) Ayetteki *"Denildi ki"* ifâdesi. Çünkü bu lafız, Cenâb-ı Hakk'ın celâl, yücelik ve azamet itibarıyla, her ne zaman "denildi" denilse, aklın ancak kendisine yöneleceği, fikrin de ancak, bu söyleyenin ondan başkası olamayacağı düşüncesine varacağı bir makam ve mertebede olduğuna delâlet eder. İşte bu, bu bakımdan, insanların aklında, kâinatta O'ndan başka bir hâkim ve ulvî-süflî alemlerde O'ndan başka bir tasarruf sahibi bulunmadığı fikrinin yerleşip, takarrur ettiğine bir dikkat çekmedir.

2) Ayetteki, *"Ey Arz suyunu yut, ey gök sen de tut"* ifâdesi. Çünkü duyular bu şeylerin, büyüklüğüne, sağlamlığına ve gücüne delâlet eder. Akıl, bu şeylere hâkim, onları kudretiyle sarmış ve onlarda istediği gibi bir tasarruf sahibi olan bir varlığın bulunduğunu anlayınca, bu aklî kuvvetin, Cenâb-ı Hakk'ın celâlinin kemaline, kudretinin yüceliğine, gücünün ve meşietinin mükemmelliğine vâkıf olmasına bir sebeb olmuş olur.

3) Gök ve yer cansız varlıklardır. Binâenaleyh "Ey gök ve ey yer" diye onlara emir vermek, zahirî durum itibariyle Allah'ın emrinin ve teklifinin cansız nesnelerde de geçerli olduğunu ihsâs ettirmektedir. O zaman akıl," O'nun emri cansızlarda böyle geçerli olursa, akıllılar için haydi haydi geçerli olması gerekir" diye hükmeder. Benim bu izahtan kasdım, Hak Teâlâ'nın cansız nesnelere emrettiğini (onları mükellef tuttuğunu) söylemek değildir. Çünkü bu batıldır. Aksine, bundan kastım şudur: Zâhire göre, emir sigasının, bu güçlü ve muhkem olan cansız varlıklara yöneltilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve azametini bir başka şekilde çok mükemmel olarak zihinlere yerleştirir.

Ayetteki وَقُضِيَ ٱلْأَمْرُ *"iş bitirildi"* tabirinden maksad şudur: "Allah Teâlâ'nın ezelde, kesin ve katî bir şekilde takdir edip hükmettiği şey, mutlaka meydana gelir." Bununla, Allah Teâlâ'nın takdir etmiş olduğu herşeyin, vakti gelince meydana geleceğine, ne yerde ne de gökte, O'nun takdirine mânî olacak ve hükmünün geçerli olup, tahakkuk etmesini önleyecek hiçbir şeyin bulunmadığına dikkat çekmektir.

Tufanla Günahsızları Boğmak İlahi Hikmete Uygun mudur?

İmdi eğer, "Kâfirlerin günahı yüzünden, çoluk çocuğu boğmak, Allah'ın hikmetine nasıl yakışır?" denilirse, biz deriz ki:

Buna iki şekilde cevap verilir:

a) Müfessirlerden çoğu şöyle demektedirler: Allah Teâlâ, bu Tufandan kırk sene önceden itibaren, onların hanımlarını kısır bırakmıştı. Dolayısıyla, ancak kırk ve daha yukarıki yaştakiler boğulmuşlardır.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Eğer durum sizin dediğiniz gibi olsaydı bu, ezici ve galib, şaşırtıcı bir mucize olmuş olurdu ve bu ortaya çıktığı halde, Nûh (a.s)'ın kavminin küfürde ısrar etmeleri ve buna devam etmeleri de uzak bir ihtimal olurdu." Yine farzet ki, siz bunu diyorsunuz. Peki, üzerlerinde kesinlikle hiçbir yükümlülük bulunmadığı halde, kuşların ve vahşî hayvanların helâk edilmesine ne diyorsunuz?

İkinci cevap ki doğru olan da budur: Yaptığı fiiller hususunda Allah'a itiraz edilemez. Çünkü Allah, *"O, yapacağından mesul olmaz, fakat insanlar mesûl olurlar"* (Enbiya, 23) buyurmuştur.

Mutezile'ye gelince onlar, "Cenâb-ı Hak, çocukları ve hayvanları boğmuştur. Bu da, Hak Teâlâ'nın, bu hayvanların boğazlanmasına ve güç işlerde kullanılmasına izin vermesi durumundadır" demektedirler.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ *"Gemi de Cudî üzerine durdu"* ifadesine gelince; bunun manası, "O gemi, ada üzerinde adı Cûdî olan bir dağ üzerinde durdu" şeklindedir. Bu dağ alçak bir dağ idi. Buna göre, geminin dağ üzerinde durması, bu suyun kökünün kesilmesine bir delil olmuş olur. Geminin dağ üzerinde durması, 'Aşura günü' idi.

Cenâb-ı Hakk'ın وَقِيلَ بُعْداً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ *"O zalimler güruhuna Allah'ın rahmetinden uzak olsunlar" denildi"* ayetine gelince, bu hususta iki izah bulunmaktadır:

1) Bu, Allah'ın sözü cümlesindendir. Bunu, Cenâb-ı Hak, lânetleme ve rahmetinden kovma üslubuyla söylemiştir.

2) Bunun, Nuh (a.s) ile yanındaki mü'minlerin sözleri cümlesinden olması mümkündür. Çünkü, bu korkunç hadiseden kurtulanların çoğu, (daha önce) zalimlerden bir topluluğun içinde bulunduklarından, onlar helâk olup kendileri de onlardan kurtulunca, böyle bir söz söylemişlerdir. Bir de bu söz, onlara bedduâ etme yerine geçer. Öyleyse bunu, Nuh (a.s) ile, yanındakilerin sözü cümlesinden kabul etmek daha uygun olur.

★ ★
★

Mühim Olan Soy Yakınlığı Değil, Din Yakınlığıdır

وَنَادَىٰ نُوحٌ رَّبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ ﴿٤٥﴾
قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَن تَكُونَ
مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٤٦﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ ۖ وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي
أَكُن مِّنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٤٧﴾

"Nûh Rabbine duâ edip dedi ki: "Ya Rabbi, benim oğlum da şüphesiz benim ailemdendir. Senin, vaadin elbette haktır. Ve sen, hakimlerin hakimisin." Allah da şöyle buyurdu: "Ey Nûh, o katiyyen senin ailenden değildir. Çünkü o, salih olmayan bir iştir. O halde, bilgin olmayan bir şeyi benden isteme. Seni, cahillerden olmaktan kesinlikle men ederim." Nuh da şöyle dedi: "Ya Rabbi, ben bilgim olmayan şeyi istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve affetmezsen, hüsrana düşmüşlerden olurum"

(Hûd, 45-47).

Ayetle ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, ayetteki رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي *"Ya Rabbi, oğlum da şüphesiz benim ailemdendir"* cümlesinde bahsedilen kimsenin, **Hz. Nûh**'un oğlu olup olmadığı hususundaki ihtilafı daha önce zikretmiştik. Dolayısıyla bunu burada tekrar ele almayacağız. Sonra Allah Teâlâ, kendisinin يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ *"Ey Nuh, o katiyyen senin ailenden değildir"* dediğini zikretmiştir. Bil ki, bahsedilen bu kimsenin, **Nuh** (a.s)'un oğlu olduğu delillerle sabit olunca, *"o katiyyen senin ailenden değildir"* cümlesini şu iki manadan birine hamletmek gerekir:

1) Bu, "O, senin dinine mensup olanlardan değildir" anlamındadır.

2) Bundan maksad, "O, sana, seninle beraber kendilerini kurtaracağımı vaadetmiş olduğum ailene dahil değildir" manasıdır. Her iki mana da, birbirine yakındır.

İKİNCİ MESELE Bu ayet, neseb yakınlığına değil, din yakınlığına bakılması gerektiğine delâlet eder. Çünkü bu hadisede, **Hz. Nûh** ile oğlu arasındaki neseb yakınlığı, en kuvvetli biçimde tahakkuk etmişti. Fakat, aralarında din yakınlığı olmadığı için, Allah Teâlâ da *"o*

kat'iyyen senin ailenden değildir" şeklindeki çok beliğ bir ifadeyle, aralarında hiçbir yakınlık bulunmadığını söylemiştir.

Ayette Kıraat Farkı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ *"Çünkü o, salih olmayan bir iştir"* buyurmuştur. **Kisaî,** kelimeyi fiil-i mazî sîğasıyla عَمِلَ (yaptı), غَيْرَ kelimesini de nasb ile okumuştur. Bunun manası, "şüphesiz senin oğlun, uygun olmayan bir iş yaptı; yani şirk koştu ve yalanladı" şeklindedir. Buradaki **gayre** kelimesi mansub kılınmıştır; çünkü o, mahzûf bir masdarın sıfatıdır. Diğer kıraat imamları ise, kelimeyi merfû olarak tenvin ile okumuşlardır. Bunun da iki izahı bulunmaktadır:

1) **İnnehû** kelimesindeki **hû** zamiri, **Nûh** (a.s)'un isteğine râcidir. Yani, "Bu istek, uygun olmayan bir istektir" manasınadır. Yani, *"benim oğlum da şüphesiz benim ailemdendir. Senin vaadin elbette haktır"* sözün uygun değildir. Çünkü, Cenâb-ı Hak onlar hakkında daha önce, onlardan hiçbirini kurtarmayacağına hükmedip bunu takdir ettikten sonra, kâfirin kurtulmasını talep etmek, uygun olmayan bir taleptir" demektir.

2) Bu zamir, **ibn** (oğul) kelimesine ait olabilir. Binâenaleyh, o zaman da onun, salih olmayan bir iş olarak vasfedilmesi birkaç yönden izah edilebilir:

a) Bir adamın, ibadeti ve iyiliği çok olursa, "O, serâpa amel, cömertlik ve keremdir" denilir. Burada da böyledir. **Nûh** (a.s)'un oğlunun batıl işlere yönelmesi çok olunca, sanki onun kendisinin batıl bir iş olduğu söylenmiştir.

b) Bundan maksad, "O, batıl bir amel sahibidir" şeklindedir. Ancak, söz kendisine delâlet ettiği için, muzaf olan **zû** kelimesi hazfedilmiştir.

c) Bazı alimler şöyle demişlerdir: "Bunun manası, "o salih olmayan bir iştir", yani, "o, bir veled-i zinâdır" şeklindedir. Bu, kesinlikle yanlış bir görüştür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Nuh (a.s)'a** فَلَا تَسْئَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ *"O halde, hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme. Seni, cahillerden olmaktan kesinlikle men ederim"* demiştir. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Enbiyanın İsmetine İtiraz Edenler ve Cevabı

İsmetu'l-enbiyayı tenkit edenler, bu ayetle birkaç yönden istidlâl etmektedirler:

Birinci vecih: Amel kelimesini merfû ve tenvîn ile okumak, mütevatir bir kıraattir; binâenaleyh, bu ayet muhkem olmuş olur. Bu da, **innehu** kelimesindeki **hû** zamirinin, ya **Nûh**'un oğluna, yahut o istekte bulunan kimseye râci olmasını iktizâ eder. Binâenaleyh bu zamirin, **Nûh**'un oğluna râci olmasını söylemek, ancak, ayette bir takdir yapmak ile mümkün olur ki, takdir yapmak ise, zâhirin hilâfınadır. Buna ancak, mecbûr

kalındığında başvurulur. Halbuki burada ise bir zaruret bulunmamaktadır. Çünkü biz, zamirin, daha önceki isteğe râci olduğunu söylediğimizde, böyle bir takdirde bulunmaya gerek kalmaz. Bu sebeple zamirin, o isteğe râci olduğu sabit olmuş olur. Böylece de kelamın takdiri, "Şüphesiz bu istek, uygun olmayan bir iştir. Yani senin, "kurtulmasını arzuladığın için, "oğlum, benim ailemdendir" demen, uygun olmayan bir iştir" şeklindedir ki, bu da, bu isteğin bir günah ve bir masiyet olduğuna delâlet eder.

İkinci vecih: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Benden isteme"* buyruğu, onu böyle bir talepte bulunmaktan nehyetmektir. Daha önce bahsedilen ise, **Nûh** (a.s)'un, "Oğlum, benim ailemdendir" sözüdür. Böylece bu, Allah Teâlâ'nın, **Nûh** (a.s)'u böyle bir istekte bulunmaktan nehyettiğine delâlet etmiş olur. Bu sebeple bu da, bir günah ve bir masiyet olmuş olur.

Üçüncü vecih: Cenâb-ı Hakk'ın, *"bilgin olmayan bir şeyi benden isteme"* buyruğu, bu isteğin ilme dayanmadan sâdır olduğuna delâlet eder. Halbuki, bir şey hakkında bilmeden hüküm vermek, وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَالاَ تَعْلَمُونَ (Bakara, 169) ayetinden dolayı, bir günahtır.

Dördüncü vecih: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Seni cahillerden olmaktan kesinlikle men ederim"* buyruğu, bu isteğin, mahzâ cehâlet olduğuna delâlet eder.

Beşinci vecih: Nûh (a.s), bu makamda (yani bu istekte bulunmakla) günah ve masiyete yönelmiş olduğunu itiraf etti. Çünkü o, *"Ya Rabbi, ben bilgim olmayan şeyi istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve affetmezsen hüsrâna düşmüşlerden olurum"* demiştir. Onun bunu itiraf etmesi, kendisinin günah işlemiş olduğuna delâlet eder.

Altıncı vecih: Bu ayet, **Nûh** (a.s)'un, oğlunu boğulmaktan kurtarması için Cenâb-ı Hakk'a duâ ettiğine delâlet eder. Bundan önceki *"Nûh, oğluna bağırıp seslendi" ve "Evladım, gel bizimle yanımıza sen de bin" dedi"* (Hûd, 42) ayeti de, **Hz. Nûh**'un, oğlundan, kendilerine uymasını istediğine delâlet eder. Dolayısıyla biz diyoruz ki: Ya, "O'nun bunu Cenâb-ı Hak'tan istemesi, çocuğundan kendisine uymasını istemesinden sonra idi" denilebilir, ya bunun aksi denilebilir. Birinci ihtimal olamaz. Çünkü **Hz. Nûh**'un bunu Allah'tan taleb etmesinin, oğlundan uymasını istemesinden sonra olması durumunda, onun Cenâb-ı Hak'tan bu oğlunu kurtarmayacağını zaten işitmiş olur ve Hak Teâlâ da böyle bir şey istemesini yasaklamış olurdu. Binâenaleyh bundan sonra, o daha nasıl olur da oğluna: *"Evladım, gel bizimle yanımıza sen de bin"* demiş olabilir? Fakat bizim, "Onun bunu oğlundan istemesi daha önce idi" dememiz ihtimaline gelince,o zaman oğlundan, *"Bir dağa sığınırım. O beni sudan korur"* (Hûd, 43) sözünü duymuş, böylece de onun kâfirliği açıkça ortaya çıkmış olurdu. Böyle olduğu halde o, Allah Teâlâ'dan oğlunu kurtarmasını nasıl istemiş olabilirdi? Yine Cenâb-ı Hak, **Nûh** (a.s), oğlundan kendilerine uymasını isteyip, onun da bundan

kaçınarak boğulanlardan olacağını bildirince, **Nûh** (a.s) daha nasıl, oğlu boğulacaklardan olacağı halde, Allah'tan onu kurtarmasını istemiş olabilir? İşte bu ayet-i kerîme, zikredilen bu altı yönden, **Nûh** (a.s)'dan bir günahın sudûr ettiğine delâlet etmektedir."

Bil ki pek çok delil, Allah Teâlâ'nın peygamberleri günahlardan koruyup uzak tutmuş olması gerektiğine delâlet edince, zikredilen bütün bu vecihleri, "daha efdal ve daha evla olanı terketmek" manasına hamletmek gerekir. Çünkü ebrârın (iyi insanların) iyilikleri, mukarrebûn'un (daha iyi kulların) seyyiâtı (günahı) mesâbesindedir. İşte ayetteki azarlama ve istiğfarda bulunma emri bu sebepten ötürü varid olmuştur. Dolayısıyla bu, daha önceden bir günah işlendiğine delâlet etmez. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın nusreti ve fethi gelince, sen de insanların fevc fevc Allah'ın dinine girdiklerini görünce, hemen Rabbini hamd ile tesbih et. O'na istiğfâr et. Şüphesiz ki O, tevbeleri çok kabul edendir"* (Nasr, 1-3) buyurmuştur. Bilinen bir gerçektir ki, Allah'ın nusretinin ve fethin gelmesi, insanların fevc fevc, Allah'ın dinine girmesi, istiğfarda bulunmayı gerektiren birşey değildir. Yine Allah Teâlâ, *"Hem kendin, hem erkek mü'minler, hem de kadın mü'minler için istiğfâr et"* (Muhammed, 19) buyurmuştur. Halbuki onların hepsi günahkâr değildir. İşte bu da delalet eder ki, istiğfâr bazen, efdal ve evlâ olanı terketmek sebebi ile olur.

İKİNCİ MESELE
Ayette Kıraat Farkı

Verş'in rivayetine göre **Nâfi** ve **İsmâil**, nûn'un şeddelenmesi ve yâ harfinin isbatı ile لَاتَسْأَلْنِّي şeklinde; **İbn Amir** ve **Kâlûn**'un rivayetine göre **Nâfi** nûn'un şeddelenip, yâ isbât edilmeksizin, son harfin kesresi ile لَاتَسْأَلَنِّ şeklinde; **Ebu Amr** da, şeddesiz meksûr nûn ile ve yâ'nın hazfi ile لَاتَسْأَلْنِ şeklinde okumuşlardır. Nûn'un şeddeli olarak okunması, te'kîd içindir. Yâ harfinin hazfedilmemesi ise, kelimenin aslındaki (yâ-i mütekellim) itibari iledir. Nûn'un şeddelenmeyip, yâ'nın hazfedilmesi ise, herhangi bir ihlâle, bozukluğa sebebiyet vermeksizin, tahfif içindir.

Bil ki Allah Teâlâ, **Nûh** (a.s)'un böyle bir şey istemesini yasaklayınca, onun رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْئَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ *"Ya Rabbi, ben bilgim olmayan şeyi, senden istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamazsan ve affetmezsen, hüsrana düşmüşlerden olurum"* dediğini nakletmiştir. Bu sözün manası şudur: Cenâb-ı Hak ona, *"Bilgin olmayan bir şeyi benden isteme"* deyince, **Nûh** (a.s) da, "Ya Rabbi, bunu kabul ettim. Bunu bir daha yapmayacağım. Fakat ben bundan, ancak senin yardımın ve hidayetin sayesinde kaçınabilirim" dedi. İşte bundan ötürü **Hz. Nûh** (a.s), "Ya Rabbi, sana sığınırım" diye başladı. Bil ki ayetteki bu ifâde, gelecekte olacak bir şeyi haber vermedir. Yani, "Bir daha bu işi yapmayacağım" demektir. Sonra **Nûh** (a.s), kendisinden sudûr etmiş olan o şeyden dolayı, Allah'dan özür dileyerek, *"Eğer beni bağışlamaz ve affetmezsen, hüsrâna düşmüşlerden olurum"* demiştir. Tevbenin hakikati, şu iki şeyi gerektirir:

a) Geleceğe ait olan. Bu, günâha bir daha yaklaşmama hususunda azimli ve kararlı olmaktır. Buna, ayetteki *"Ben bilgim olmayan şeyi, senden istemekten sana sığınırım"* ifâdesiyle işaret edilmiştir.

b) Geçmişe ait olan. Bu da, insanın daha önce işlediği günahtan ötürü pişmanlık duymasıdır. Buna da ayetteki, *"Eğer beni bağışlamaz ve affetmezsen, hüsrâna düşmüşlerden olurum"* sözüyle işarette bulunulmuştur.

Hz. Nuh (a.s)'un Zellesi

Biz, bu hususlaki sözümüzü, burada **Hz. Nûh** (a.s)'dan sadır olmuş olan **"zelle"** den bahsederek sona erdirelim: Diyoruz ki: **Hz. Nûh** (a.s)'un ümmeti üç grup idiler: Açıktan kâfirlik yapanlar, imanını açıkça bildiren mü'minler ve bir grup münafık... Mü'minler için takdir edilmiş ilâhî hüküm, kurtuluş; kâfirler hakkındaki ilâhî takdir de boğulmak idi. Bunlar zaten malumdur. Fakat münafıklar hakkındaki hüküm gizli idi. **Nûh**'un oğlu da, o münafıklardan olup, **Hz. Nûh** (a.s) onun mü'min olabileceğini sanıyordu. Oğul hakkında babanın aşırı şefkati, oğlunun fiillerini ve amellerini, onun bir kâfir olması sebebiyle yapılmış olduğu anlamına değil, daha geçerli sebeblere hamletmeye sevketmiştir. O, oğlunun kâfirlerden uzak bir yerde bulunduğunu görünce, ondan gemiye binmesini istemiş, ama o, *"Bir dağa sığınırım, o beni sudan korur"* demişti. Bu da, onun dağa çıkmasının, kendisini boğulmaktan koruma hususunda adeta gemiye binme yerine geçeceğini zannettiği için kâfir olduğuna delâlet etmektedir. **Hz. Nûh** (a.s)'un, *"Bugün, Allah'ın emrinden, Rahîm olan o Allah'dan başka, hiçbir koruyucu yoktur"* (Hûd, 43) cümlesi de, sadece onun, oğluna, kendisini ancak imanın ve sâlih amelin kurtaracağını anlattığına delâlet eder. Bu ise, **Nûh** (a.s)'un daha önce oğlunun kâfir olduğunu bilmediğini gösterir. İşte bundan dolayı kalbinde, oğlunun mü'min olduğu hususunda bir ümid kalmıştır. Bunun için de, Allah Teâlâ'dan, herhangi bir yol ile, yani ya ona gemiye binme imkânı vermesi, ya da onu dağın tepesinde koruması ile, boğulmaktan korumasını istemiştir. İşte o zaman Allah Teâlâ ona, oğlunun bir münafık olup, mü'min olmadığını haber vermiştir. Binâenaleyh, **Nuh** (a.s)'dan sâdır olan zelle, onun oğlunun nifakına ve küfrüne delâlet eden şeyi öğrenmek ve ortaya çıkarma hususunda iyiden iyiye araştırma yapmadan, içtihadında yanılarak onun mü'miı olduğunu zannetmiş olmasıdır. Çünkü oğlu bir kâfir idi. Şu halde **Nûh** (a.s)'dan ancak, içtihâdındaki bu hata sâdır olmuştur. Biz, daha önce **Âdem** (a.s)'den de içtihâdında hatâ ettiği için benzeri bir zellenin (hatanın) sudûr ettiğini açıkladığımız gibi, burada anlattıklarımızla da, **Hz. Nûh**'dan sâdır olan hatanın, büyük günahlardan olmadığı, bunun ancak ictihadda hata etme türünden olduğu meydana çıkar. Allah en iyisini bilir.

★ ★
★

Tufan Sonrası

قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ ۚ وَأُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٤٨﴾

"Denildi ki: "Yâ Nûh, sana ve beraberinde bulunan ümmetlere, bizden bir selâmla ve bereketlerle in. Başka ümmetler vardır ki, biz onları da faydalandıracağız ve sonra onları bizden gelen acıklı bir azab çarpacaktır"

(Hûd, 48).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Tufandan Sonra Gemiden Çıkış

Allah Teâlâ, geminin "Cûdî" üzerine oturduğunu haber verince, bu ayette de, **Hz. Nûh** ile kavminin gemiden çıkışlarını anlatmıştır. Sonra onlar bu dağdan, araziye indiler. Ayetteki **ihbit** (in) emri, gemiden çıkıp, dağın üstüne inme hususunda bir emir olabileceği gibi, bu, dağdan düz arazilere inme hususunda bir emir de olabilir.

İKİNCİ MESELE
Hz. Nûh'un Zellesinin Affedilmesi, Kadrinin Yücelmesi

Allah Teâlâ, **Nûh** (a.s)'a, gemiden çıktığı zaman önce selâm ve selâmet, daha sonra da bereket vaadetmiştir. Selâm ve selâmet vaadine gelince, bu şu iki manaya gelebilir:

1) Allah Teâlâ önceki ayette **Nûh** (a.s)'un, zellesinden tevbe ederek, *"Eğer beni bağışlamazsan ve affetmezsen, hüsrana düşmüşlerden olurum"* sözü ile, Allah'a yalvarıp yakardığını bildirmişti. İşte bu yalvarıp yakarma, zellesinen tevbe ettiği zaman, **Hz. Adem**'den Cenâb-ı Hakk'ın naklettiği şu tazarru ve yakarışın aynısıdır: *"Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve affetmezsen, muhakkak zarara uğrayanlardan olacağız"* (A'raf; 23). İşte **Nûh** (a.s) da, Allah Teâlâ'nın, tehdid ve va'idde olacağına dair bir müjde vermesine muhtaç idi. **Nûh** (a.s)'a *"Ey Nûh, bizden bir selâm ile in"* denildiğinde ona, dine dâir hertürlü sıkıntılar hususunda bir emniyet ve güven meydana geldi.

2) Bu boğulma işi, bütün yeryüzünü kaplayıp, **Nûh** (a.s) da gemiden çıktığı zaman, yeryüzünde yararlanılabilecek hiçbir canlı ve bitki olmadığını anlayınca, âdeta nasıl yaşayacağı, yeme ve içme ile ilgili ihtiyaçlarını nasıl gidereceği hususunda endişeye düştü. İşte Cenâb-ı Hak, *"Bizden bir selâm ile in"* buyurduğu zaman, onun bu endişeleri yok oldu. Çünkü bu, hertürlü sıkıntıya karşı bir emniyetin olduğuna delâlet etmektedir. Bu ise ancak, güvenlik ve bol rızık içinde bulunmakla olabilir. Allah Teâlâ,

selâmette olmayı vaadedince bunun peşinden ona "bereket"i vaadetmiştir. Bu da, hayatı devam edip sürdürmekten, var olmaya sebattan ve arzu edilen şeyleri elde etmekten ibarettir. بُرُوكُ ٱلْإِبِلِ "Devenin çöküp, iyice oturması" bu köktendir. İçine su dolup yerleştiği için de, gölcüğe de, ٱلْبِرْكَةُ denilir. Yine, "Tebâreke ve Teâlâ" tabiri de bu kökten olup, "Daima ta'zim edilen" demektir. Müfessirler daha sonra bu sebat ve bekânın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir:

Hz. Nûh'un İkinci Âdem Olması

Birinci görüş: Allah Teâlâ, Nûh (a.s)'u beşeriyetin (ikinci) atası yapmıştır. Çünkü tufandan kurtulanların hepsi, onun neslinden idi. Bu görüşte olanlar şöyle der: "**Nûh** (a.s) gemiden çıkınca, onun zürriyetinden olmayıp da beraberinde bulunan diğer mü'minler öldüler. Böylece sonraki nesiller hep onun zürriyetinden meydana geldi. Bundan dolayı insanların hepsi onun neslinden ve zürriyetindendir."

Diğer bazı alimler de şöyle demişlerdir: "**Hz. Nûh**'un gemisinde sadece onun soyundan olan kimseler bulunuyordu." Her iki duruma göre de, bütün insanlar ondan ve onun evladlarından meydana gelmişlerdir. Bunun delili de, *"Onun zürriyetini, devamlı kalanların tâ kendileri kıldık"* (Saffat, 77) ayetidir. Böylece **Nûh** (a.s)'un, **"Küçük (İkinci) Âdem"** olduğu sâbit olmuş olur. İşte Allah'ın ona vaadettiği "bereketler"den maksad budur.

Bu Ayetteki "Ümmetler" Kimlerdir?

İkinci görüş: Cenâb-ı Allah ona, bütün belalara karşı esenlikte olmayı vaadedince, bu selâm ve selâmeti, rahatlığı ve gönül huzurunu sağlayacak şeylerin son derece fazla, devamlı ve sebatlı olacağını da vaadetmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, onu selamette olma ve bereket ile şereflendirince, onunla beraber olan kimselerin durumunu açıklayarak وَعَلَىٰٓ أُمَمٍ مِّمَّن مَّعَكَ *"Beraberinde bulunan ümmetlere de"* buyurmuştur. Alimler, üç görüş belirterek, bu "ümmetler" ile kimlerin kastedildiğinde ihtilaf etmişlerdir:

a) Alimlerden bir kısmı, bunu "**Nûh** (a.s) ile beraber kurtulan kimseler" manasına hamletmiştir. Cenâb-ı Allah bunları, "ümmetler" diye nitelemiştir. Çünkü o zaman bütün yeryüzünde, onlardan başka insan yoktu. İşte bundan ötürü Allah Teâlâ onlara "ümmetler" demiştir.

b) Bir kısım alimler de, bu "ümmetler"den maksadın, "türeme ve doğma itibarı ile, senden olan insanlar" manasında olduğunu, bunun delilinin, **Nûh** (a.s)'un yanında ancak imân etmiş kimselerin bulunuşu olduğunu ve Hak Teâlâ'nın bu kimseler hakkında, *"zaten onun maiyyetindeki az kimseden başkası da imân etmemişti"* (Hûd, 40) diye bahsettiği gibi, onların az olduğunu bildirdiğini söylemişlerdir.

c) Birkısım alimler ise, bundan muradın, o anda mevcûd olanlar ile bundan sonra doğacak olanlar olduğunu söylemiştir. Tercihe şayan olan ikinci görüştür.

Ayetteki **min** harf-i cerri, ibtida-i gaye (bir başlangıç ifâde eden) manasınadır. Buna göre ayetin manası, "seninle beraber olanlardan doğacak olan ümmetlere de" şeklindedir.

Bil ki Allah Teâlâ, **Nûh** (a.s) ile birlikte bulunanlardan doğacak olan ümmetleri iki kısma ayırmıştır: **Birincisi**, selamını ve bereketlerini kendilerine verme hususunda, **Nûh** (a.s) ile birlikte zikrettiği kimselerdir ki bunlar, iman ehli olanlardır. **İkincisi** ise, Cenâb-ı Hakk'ın, dünyada az bir müddet faydalandırıp, âhirette elîm bir azab dokunduracağını belirttiği ümmetlerdir. Böylece Hak Teâlâ, **Nûh** (a.s) ile beraber bulunan kimselerden olacak olan ümmetlerin mutlaka mü'min ve kâfir olarak iki kısma ayrılacaklarına hükmetmiştir. Müfessirler şöyle demiştir: O "selâmet" ifâdesine Kıyamete kadar gelecek olan her mü'min erkek ve kadın; o, "geçici faydalanma ve azab içine" de, Kıyamete kadar gelecek olan her kâfir kadın ve erkek dahildir.

Ayrıca, tahkîk ehli şöyle demiştir: Allah Teâlâ, **Nûh** (a.s)'a selâmeti ve bereketi vermek suretiyle onun şanını yüceltmiştir. Zira Cenâb-ı Hak, *"Tarafımızdan bir selam ile"* buyurmuştur. Bu ifade, sıddîk kimselerin, nimetin bir nimet olması bakımından o nimetle sevinmediklerine; onların ancak, o nimetlerin Allah tarafından olması bakımından o nimetle sevindiklerine delâlet eder. Gerçekten de onların sevinçleri hak ile olup, talebleri hep hak olmuş ve teveccühleri de hep Hakk'a doğru olmuştur ki bu, çok kıymetli bir makam olup, onu ancak Allah'ın has kulları bilebilir. Zira, selâmet ve bereketle, onların sırf bereket ve selâmet olmaları açısından sevinmek başka bir şey; onların, Cenâb-ı Hak tarafından olması bakımından onlarla sevinmekse daha başka bir şeydir. Birincisi, bütün insanların işidir; ikincisi ise mukarreb, Allah'a yakınlaşmış kulların işidir. İşte bundan dolayı bazıları şöyle demişlerdir: "Kim irfânı, irfân için tercih ederse, ikinci şıkkı söylemiş olur. Kim de irfânı, irfân için değil de Marûf için tercih ederse, o kimse vuslat deryasına dalmış olur."

İkâba maruz olanlara gelince, Cenâb-ı Hak, onların hallerini şerhetmek için de, وَأُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ *"Başka ümmetler vardır ki, biz onları da faydalandıracağız ve sonra onları bizden gelen acıklı bir azâb çarpacaktır"* buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, onlara, dünya metâından paylarına düşeni vereceğine hükmetmiştir ki, bu, dünyanın değersiz olduğuna delâlet eder. Zira Allah Teâlâ, mü'minlerin hallerinden bahsederken, onlara dünyayı verip vermeyeceğinden kesinlikle bahsetmemiştir; ama, kâfirlerin hallerinden bahsederken, onlara dünyayı vereceğini beyan buyurmuştur ki, bu, maddî mutlulukların değersizliğine ve rûhanî-manevî makamlara arzu duymanın yüce bir şey olduğuna bir dikkat çekmedir.

★ ★

★

Gaybî Haberlerin Nübüvvete Delâleti

تِلْكَ مِنْ أَنبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنتَ تَعْلَمُهَا أَنتَ وَلَا قَوْمُكَ مِن قَبْلِ هَٰذَا ۖ فَاصْبِرْ ۖ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٩﴾

"Bunlar gayb haberlerindendir ki, sana onları vahyediyoruz. Onları bundan evvel ne sen biliyordun, ne kavmin. O halde, sen de katlan. Akibet, hiç şüphesiz müttakiler içindir"

(Hûd, 49).

Bil ki, Allah Teâlâ **Nûh** (a.s)'un kıssasını detaylıca ele alınca, تِلْكَ مِنْ أَنبَاءِ الْغَيْبِ buyurdu. Yani, "Bahsettiğimiz o ayetler ve o tafsilatlı açıklamalar, *"enbâ-i gayb"*dan, yani halka gizli, onların bilmediği haberlerdendir" demektir. Binâenaleyh, **tilke** kelimesi mahallen merfû, mübtedâ; مِنْ أَنبَاءِ الْغَيْبِ kısmı haber; نُوحِيهَا إِلَيْكَ kısmı ikinci haber; bundan sonra gelen ifâde ise üçüncü haberdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مَا كُنتَ تَعْلَمُهَا أَنتَ وَلَا قَوْمُكَ *"Onları bundan evvel ne sen biliyordun, ne kavmin"* buyurmuştur. Yani, "Bu kıssayı sen bilemediğin gibi, kavmin de bilemez" demektir. Bunun bir benzeri ifâde de, senin bir kimseye, "Bu meseleyi ne sen; ne de, senin memleketindeki bir kimse bilebilir!" demendir.

Buna göre şayet, "**Nûh** (a.s)'un tûfan kıssası, ilim ehline göre, yaygın ve meşhûr değil miydi?" denilirse, biz deriz ki:

O kıssa, genel hatlarıyla herkesçe biliniyordu. Ama, bahsedilen tafsilatlara gelince, bunlar onlar tarafından bilinmiyordu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاصْبِرْ ۖ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ *"O halde, sen de katlan. Akibet, hiç şüphesiz müttakîlerindir"* buyurmuştur. Bu, "Ey **Muhammed** (s.a.s), tıpkı **Nûh** ve kavminin, o kâfirlerin ezîyyetlerine katlanması gibi, sen ve kavmin de bu kâfirlerin eziyyetlerine sabredin!" demektir. Bu ifâdede, "**sabr**"ın neticesinin, ilahî yardım, ilahî muzafferiyet, sevinç ve sürûr olduğuna bir dikkat çekme bulunmaktadır. Bu tıpkı, Nûh (a.s) ve ona inananlar için tahakkuk ettiği gibi olacaktır.

Tufan Kıssasının Tekrarlanmasının Hikmeti

Buna göre şayet birisi, "Cenâb-ı Hak bu kıssayı Yunus Sûresi'nde zikredip, burada ikinci defa getirmiştir. Binâenaleyh, bu tekrârın hikmeti nedir?" derse, biz deriz ki:

Aynı kıssadan bazan değişik yönlerden yararlanılabilir: Şöyle ki: Yunus Sûresi'nde, kâfirler, başlarına gelecek azâbın hemen gelmesini istiyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak, **Nûh** (a.s) kıssasını, **Nûh** (a.s)'un kavminin, o azabın henüz meydana çıkmamış olması sebebiyle yalanladıklarını, ama işin sonunda zuhur ettiğini beyan etmek için zikretmiştir. **Hz. Muhammed** (s.a.s) olayında da böyledir. Bu sûrede ise Cenâb-ı Hak o kıssayı, kâfirlerin Hz. Peygambere son derece vahşetle davranmaları sebebiyle zikretmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak bu kıssayı, kâfirlerin eziyyet etmeye ve korkutmaya yönelmelerinin, aynı şekilde **Nûh** (a.s) zamanında da bulunduğunu; ancak ne var ki **Nûh** (a.s)'un sabretmesi neticesinde, fethe ve muzafferiyete nail olduğunu beyân için zikretmiştir. Öyleyse "Ey **Muhammed** (s.a.s), sen de maksadına ulaşmak istiyorsan, böyle ol!" denilmek istenmiştir. Geçtiği her sûrede aynı kıssadan istifâde etme yönü değişik olunca, kıssanın tekrar edilmesi, faydadan hâlî olmamış olur.

★ ★
★

وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا ۚ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ ۖ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُفْتَرُونَ ﴿٥٠﴾
يَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا ۖ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى الَّذِي فَطَرَنِي ۖ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٥١﴾

"Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u gönderdik: "Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin. Sizin ondan başka hiçbir tanrınız yok. Siz, yalan düzenlerden başkası değilsiniz. Ey kavmim, ben buna mukabil sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükâfaatım, beni yaratandan başkasına ait değildir. Halâ akıllanmayacak mısınız?"

(Hûd, 50-51).

Bil ki bu, Allah Teâlâ'nın bu sûrede bahsetmiş olduğu ikinci kıssadır. Yine bil ki bu وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا (Hûd, 25) cümlesine atfedilmiş olup, kelamın takdîri وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا "Ad'e de kardeşleri **Hûd**'u gönderdik" şeklindedir. O halde هُودًا kelimesi أَخَاهُمْ kelimesinin atf-ı beyânıdır.

Bil ki Allah, **Hûd**'u onların kardeşi diye vasfetmiştir. O kardeşliğin, dinî bakımdan olmayıp, sadece neseb bakımından olduğu malumdur. Çünkü **Hûd** (a.s) **Âd Kabîlesi**'ne mensup birisi idi. Bu kabile de Arap kabilelerinden olup Yemen civarında idi. Bunun bir benzeri ifâde de, "Onlardan biri" manası kastedilerek bir kimseye, يَا أَخَا تَمِيمٍ "Ey, Temîm'in kardeşi" ve يَا أَخَا سُلَيْمٍ "Ey, **Süleym**'in kardeşi" denilmesidir.

Hz. Hud Hakkında "Âd Kavminin Kardeşi" Vasfı Verilmesi

İmdi eğer, denirse ki "Allah Teâlâ **Nûh** (a.s)'un oğlu hakkında, *"o katiyyen senin âilenden değildir"* (Hûd, 46) buyurmuş, böylece, din yakınlığı bulunmadığı sürece, neseb yakınlığının hiçbir şey ifâde etmediğini beyân buyurmuştur. Burada ise, din konusunda bir farklılık bulunduğu halde, **Hûd** için "kardeşleri" ifâdesini kullanmıştır. Binâenaleyh, bu iki husus arasındaki fark nedir?" Biz deriz ki:

Bu sözden maksad, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kavminin, ona meyletmesini sağlamaktır. Çünkü onun kavmi, **Muhammed** (s.a.s) onların kabilelerinden bir kimse olduğu halde, onun Allah katından kendilerine gönderilmiş bir peygamber olduğunu kabul edemiyorlardı. Böylece Allah Teâlâ bu uzak görmeyi bertaraf etmek için, **Hûd** (a.s)'ın **Âd Kabilesi**'nden olan bir kimse; **Sâlih** (a.s)'ın da **Semûd Kabilesi**'nden olan bir kimse olduğunu beyan etmiştir.

Hz. Hûd'un Tebliğinin Esasları

Bil ki, Allah Teâlâ **Hûd** (a.s)'un kavmini çeşitli mükellefiyetlere davet ettiğinden bahsetmiştir:

Birinci çeşit: Hûd (a.s) kavmini, Allah'ın bir olduğu inancına davet ederek, يَاقَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَالَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ اِنْ اَنْتُمْ اِلاَّ مُفْتَرُونَ *"Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin. Sizin ondan başka hiçbir tanrınız yok. Siz, yalan düzenlerden başkası değilsiniz"* demiştir. Bunda şöyle soru bulunmaktadır: "**Nûh** (a.s), Allah'ın varlığına dair deliller getirmeden, onları, Cenâb-ı Hakk'a ibâdet etmeye nasıl davet etmiştir?"

Deriz ki: Allah'ın varlığına dair deliller aşikâr olup, bunlar âfakî ve enfüsî delillerdir. Dünyada, Allah'ın varlığını inkâr edebilecek pek az insan bulunur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kâfirlerle ilgili olarak, *"Celâlim hakkı için, onlara gökleri ve yeri kimin yarattığını sorarsan, muhakkak "Allah" derler"* (Lokman, 25) buyurmuştur.

Bu kitabın musannıfı, -Allah kendisine rahmet edip, iyi hâtimeler nasib etsin- **Muhammed İbn Ömer er-Razî** şöyle demektedir: "Hindistan'ı dolaştım. Oradaki kâfirlerin Allah'ın varlığını kabul etmek hususunda mutabık olduklarını gördüm. Türk beldelerinin çoğu da böyledir. Esas mesele putperestlikle ilgili olup, putperestlik, yeryüzünün pekçoğunu kaplamıştır. Eski zamanda, yani **Hz. Nûh, Hûd** ve **Salih** (aliyhisselâm) zamanında da durum böyleydi. Binâenaleyh o peygamberler (a.s) kavimlerini putperestlikten vazgeçirmeye çalışmışlardır. Bundan dolayı **Hûd** (a.s)'un; *"Allah'a ibadet ediniz"* sözünün manası, "Allah'dan başkasına tapmayınız" demektir. Bunun delili, **Hûd** (a.s)'ın, bu ifâdenin hemen peşinden, *"Sizin ondan başka hiçbir tanrınız yok"* demiş olmasıdır. Bu da, bu sözün maksadının, onları putlara tapmakla meşgul olmaktan uzaklaştırıp alıkoymaktır.

"Sizin ondan başka hiçbir tanrınız yok" beyanına gelince **gayruhû** kelimesi,

Mahin kelimesinin mahallinden sıfat olarak merfû okunduğu gibi, lafzından sıfat olmak **üzere** mecrûr okunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Siz, yalan düzenlerden başkası değilsiniz"* buyurmuştur. Yani, "Sizler, "Bu putlara ibadet etmek güzeldir" sözünüzde yahut, "O putlar ibâdete müstehaktır "sözünüzde yalan düzüyorsunuz. O putlar ne bir hissi ne de bir idrâk kabiliyeti olmayan nesnelerken, söylediğiniz bu söz nasıl olur da yalan ve iftira olmaz?. Onları bir araya getirip onlara şekil veren insandır. Daha nasıl onlara tazimde bulunmak maksadıyla onları yapan insanın, onlara tapması ve alnını toprağa koyması yakışır?" demektir.

Sonra **Hûd** (a.s) onları Allah'ın birliğine irşâd etmeye çalışıp ve onları putperestlikten men edince, يَاقَوْمِ لاَ اَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْراً اِنْ اَجْرِىَ اِلاَّ عَلَى الَّذِى فَطَرَنِى *"Ey kavmim, ben buna mukabil sizden hiç bir ücret istemiyorum. Benim mükâfaatım, beni yaradandan başkasına ait değildir"* dedi. İşte bu, **Nûh** (a.s)'un söylediği şeyin aynısıdır. Çünkü, Allah'a davet etme işi, bir karşılık umma kirlerinden temizlenmiş ve arınmış olunca, kalblerdeki tesiri de o nisbette etkili olur.

Daha sonra **Hûd** اَفَلاَ تَعْقِلُونَ *"Halâ akıllanmayacak mısınız?"* demiştir. Yani, "Benim, sizleri putlara ibadet etmekten men etmemin doğru ve isâbetli olduğunu halâ anlamıyor musunuz? Zira, bu men edişimin doğruluğu, adeta, ilk anda akla gelecek olan şeyler cümlesi arasında bulunmaktadır" demektir.

★ ★
★

Hûd (a.s)'un Tebliğinin Mükâfaatı

وَيَاقَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا اِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَآءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَاراً وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً اِلَى قُوَّتِكُمْ وَلاَ تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ ﴿٥٢﴾

"Ey kavmim Rabbinizden mağfiret isteyin. Sonra yine O'na tevbe edin ki üstünüze gökten bol bol (yağmur) göndersin, kuvvetinize kuvvet katıp artırsın. Günahkârlar olarak yüz çevirmeyin"

(Hûd, 52).

Bil ki bu, **Hûd** (a.s)'un kavmine söylediği mükellefiyetlerin ikincisidir. Çünkü **Hûd** (a.s), ilkinde onları tevhide davet etmiş, bunda da önce istiğfar etmeye, sonra da tevbeye çağırmıştır. İstiğfar ile tevbe arasındaki fark, bu sûrenin başında geçmişti.

Ebu Bekr el-Esamm, bu ayete şu manayı vermiştir: "İstiğfâr ediniz, yani Allah'tan, önceki şirkinizi bağışlamasını isteyin. Bundan sonra da geçmişlere pişman olup, aynılarını bir daha yapmamaya azmetmek suretiyle tevbe ediniz."

Tevbe ve İstiğfarın Faydası

Daha sonra **Hûd** (a.s): "Siz ne zaman bunu yaparsanız, Allah Teâlâ size olan nimetlerini artırır ve size o nimetlerden istifade etme gücü kuvveti verir" demiştir. İşte mutluluklarda arzu edilenlerin son noktası budur. Çünkü eğer nimet bulunmazsa, istifade etmek imkânsız olur. Nimetler bulunur, ama canlıların onlardan yararlanması imkânsız olursa, maksad yine hasıl olmamış olur. Fakat nimetler çok olur ve insanın da onlardan istifade edebileceği tam bir kuvveti de bulunursa, işte o zaman mutlulukların ve sevincin zirvesi gerçekleşmiş olur. Demek ki ayetteki, يُرْسِلِ السَّمَآءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَاراً *"Üstünüze gökten bol bol (yağmur) göndersin"* ifâdesi, çokca nimet vermeye bir işarettir. Çünkü nimetlerin olmasını sağlayan, uygun yağmurların yağmasıdır. Ayetteki, *"Kuvvetinize kuvvet katıp artırsın"* ifâdesi de, o nimetlerden istifâde etme hususunda en mükemmel halin bulunmasına bir işarettir. Bu ifâdenin, mutlulukları elde etme müjdesi taşıyan ve daha fazlasının aklen imkânsız olduğunu gösteren bir tabir olduğunda şüphe yoktur. İnsanın, bu Kitab-ı Kerim'de saklı sırları bilebilmesi için, bu incelikleri düşünmesi gerekir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "**Hûd** (a.s)'un kavmine, dünyada iki çeşit kemâl verilmiştir. Bunlardan **birincisi**, onların bostanlarının ve ekinlerinin, son derece güzel ve hoş olmasıdır. Bunun delili, *"Görmedin mi Rabbin ne yaptı "Âd" (kavmine), yani o direk sahibi "İrem"e ki, şehirlerde onun bir benzeri yaratılmamıştı"* (Fecr, 7-9) ayetidir. **İkincisi,** onların son derece güçlü-kuvvetli olmalarıdır. İşte bundan ötürü onlar: *"Onlar "bizden daha kuvvetli kim var?" dediler"* (Fussilet, 15) buyurmuştur. Bu kavim, işte bu iki hususla diğer insanlara karşı övününce, **Hûd** (a.s), onların putlara ibadeti bırakıp, istiğfar ve tevbe etmeleri halinde, Allah Teâlâ'nın bu iki hususta, onları daha da güçlendirip, onlara bu hususta pek çok ıereceler vereceğini vaadetti."

Şu da nakledilmiştir: Allah Teâlâ, **Hûd** (a.s)'u kavmine gönderip, onlar da onu yalanlayınca ve bu sebeble Cenâb-ı Hak onlardan yıllarca yağmuru kesip, hanımlarını kısır bırakınca, **Hûd** (a.s), onlara: "Eğer siz Allah'a iman ederseniz, O sizin beldelerinizi canlandırır, sizlere mallar, çocuklar verir" demiştir. İşte bu, ayette *"(Allah) gökten üstünüze bol bol (yağmur) göndersin"* buyruğu ile anlatılan hususdur. "Midrâr", çok yağmur manasına olup, mübalağa ile isim-i fail siğasıdır. Cenab-ı Hak *"Kuvvetinize kuvvet katıp artırsın"* buyurmuştur. Müfessirler burada bahsedilen kuvveti, mal ve çocuk verme ve bedence kuvvetli kılma diye tefsir etmişlerdir. Çünkü bütün bunlar, sayesinde insanın güç-kuvvet bulduğu şeylerdir.

Buna göre eğer, "sözün özü şudur: **Hûd** (a.s), "Eğer Allah'a ibadet ederseniz, dünyevî hayırların kapıları size açılır" demiştir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), خُصَّ ٱلْبَلَآءُ بِٱلْأَنْبِيَاءِ ثُمَّ ٱلْأَوْلِيَاءِ ثُمَّ ٱلْأَمْثَلِ فَٱلْأَمْثَلِ *"Belâlar öncelikle*

peygamberlere, sonra velîlere, sonra (derece bakımından) onlara yakın onlanlara has kılınmış, verilmiştir"[3] buyurmuştur. O halde bu ikisinin arası nasıl bağdaştırılır? Hem sonra Kur'ân'ın taatlara teşvikteki örfü (metodu), hem dünyevi hem de uhrevî hayırların o taatlara dayandığını bildirme şeklinde cereyan eder. Fakat taatlara, kendisine bir-takım dünyevî hayırların dayanmasıyla teşvik etmek Kur'ân'a yakışmayan, (tahrif edilmiş) Tevrat'ta bulunan bir metoddur" denilir ise, şöyle cevap veririz: "Ahiret mutluluklarına fazlaca teşvik yapılınca, dünyevî hayırlara kifayet miktarı teşvik yapılmış olması uzak bir ihtimal değildir."

Hak Teâlâ'nın وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ *"Günahkârlar olarak yüz çevirmeyin"* ifâdesi, "suç ve günahta ısrar ederek, benden, davet ettiğim ve teşvik ettiğim şeyden yüz çevirmeyin" manasındadır.

★ ★
★

Kavminin Hz. Hud'u Reddetmesi

قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٥٣﴾
إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ قَالَ إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ وَاشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾
مِنْ دُونِهِ فَكِيدُونِي جَمِيعًا ثُمَّ لَا تُنْظِرُونِ ﴿٥٥﴾ إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَابَّةٍ
إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٦﴾

"Dediler ki: "Ey Hûd, sen bize açık bir mucize getirmedin. Biz de seni sözünle tanrılarımızı bırakacak değiliz. Sana inanacak da değiliz. Biz, "tanrılarımızdan kimi seni fenâ çarpmış" demekten başka bir şey söylemeyiz. Hûd dedi: "Allah'ı hakikî şâhid gösteririm ve siz de şâhid olun ki ben sizin Allah'dan başka O'na ortak tutmakta devam ettiğiniz şeylerden katiyyen uzağım. Artık bana topyekün, istediğiniz tuzağı kurun, sonra bana mühlet de vermeyin. Şüphesiz ki ben, kendimin de, sizin de Rabbiniz olan Allah'a güvenip dayandım. Yürür hiç bir mahlûk hâriç olmamak üzere (hepsinin) alnından tutan O'dur. Benim Rabbim hakikaten sırat-ı müstakim üzerindedir"

(Hûd, 53-56).

---

3. Tirmizi, Zühd, 56 (4/602); Buhârî, Merdâ, 3 (7/3).

Bil ki Allah Teâlâ, **Hûd** (a.s)'un, kavmine söylediği sözleri nakledince, bundan sonra kavminin ona söyledikleri şu sözleri nakletmiştir:

1) Onlar, "Sen bize açık bir beyyine, yani hüccet getirmedin" demişlerdir. "Beyyine"ye, sayesinde hak batıldan ayrıldığı için, "beyyine" (ayıran) denilmiştir. **Hûd** (a.s)'un mucizeler ortaya koyduğu, fakat kavminin, cahillikleri yüzünden o mucizeleri inkâr ettikleri ve onun hiçbir mucize getirmediğini iddia ettikleri malumdur.

2) Onlar, *"Biz de senin sözünle tanrılarımızı bırakacak değiliz"* demişlerdir. Bu söz de tutarsızdır. Çünkü onlar faydayı ve zararı verenin Allah olduğunu, putların ise ne faydası ne de zararı olmayan şeyler olduğunu kabul ediyorlardı. Durum böyle olunca, akla ilk gelen o putlara ibadet etmenin câiz olmayacağı olur. Onların putlarını bırakmaları, sırf sözleri ile değil, aksine aklın ve ruhun buna açıktan açığa karar vermesiyle olur.

3) Onlar, *"Sana inanacak da değiliz"* demişlerdir. Bu ise, onların küfürde, taklidde ve inkârda ısrarlı olduklarını gösterir.

4) Onlar, *"Biz, "Tanrılarımızdan kimi, seni fenâ çarpmış" demekten başka birşey söylemeyiz"* demişlerdir. Bir kimseyi bir şey sarıp bürüdüğünde, başına geldiğinde اِعْتَرَاهُ كَذَا denilir. Buna göre ayetin manası, "Ey **Hûd**, sen putlarımızı tenkid ettin, bundan dolayı da onlar seni delirttiler" şeklindedir.

Hz. Hûd (a.s)'un Onlara Cevabı

Cenâb-ı Hak onların bu sözüne karşılık **Hûd** (a.s)'un da, إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ وَاشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ مِنْ دُونِهِ *"Allah'ı hakiki şâhid gösteririm ve siz de şâhid olun ki, ben sizin, Allah'dan başka O'na ortak tatmakta devam ettiğiniz şeylerden katiyyen uzağım"* dediğini nakletmiştir ki bunun manası açıktır.

Hz. Hûd (a.s) daha sonra فَكِيدُونِي جَمِيعاً ثُمَّ لَا تُنظِرُونِ *"Artık bana topyekün istediğiniz tuzağı kurun, sonra bana mühlet de vermeyin"* demiştir ki bu, **Hz. Nûh**'un kavmine, *"siz ve ortaklarınız da artık toplanıp ne yapacağınızı kararlaştırın... Bana mühlet de vermeyin"* (Yûnus, 71) şeklindeki sözünün aynısıdır.

Bil ki bu, kesin bir mucizedir. Çünkü bir tek kimse, büyük bir topluluğa karşı: "Bana düşmanlık ve eziyet hususunda elinizden geleni yapın, geri bırakmayın!" dediğinde, o kimsenin bu sözü, ancak Allah Teâlâ'nın kendisini düşmanların vereceği eziyetlerden koruyup muhafaza edeceğine dair, ilâhî bir garanti içinde olduğu zaman söyleyebileceğini anlarız.

Daha sonra o, مَا مِن دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا *"Yürür hiçbir mahlûk hâriç olmamak üzere hepsinin alnından tutan O'dur"* buyurmuştur. **Ezheri** şöyle demiştir: "Araplar'a göre "nâsiye", başın ön kısmındaki (alındaki) saç biten yerdir. Orada biten saç, bittiği yerin adı ile, "nâsiye" diye adlandırılmıştır.

Bil ki Araplar bir insanı, zelil ve boyun eğmiş olarak tavsif ettiklerinde, "Falancanın nâsiyesi, ancak falancanın elindedir" derler, yani "o, ona itaat eder" demektir. Çünkü nâsiyesinden (perçeminden, kâkülünden) tuttuğun kimseyi, zabt-u rabt altına almış olursun. Yine Araplar bir esir alıp, onu salıvermek ve başına kakarak (minnetle) azâd etmek istediklerinde, onun hor ve hakir olduğuna bir alâmet olsun diye, perçemini keserlerdi. Böylece Araplara, bildikleri bir ifâde üslubuyla Kur'ân'da hitab edilmiştir. Buna göre ayetteki bu ifâdenin manası, "Her canlı onun kahrı ve kudreti altında olup, onun kaza ve kaderine boyun eğmiştir."

Daha sonra O إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ *"Benim Rabbim hakikaten sırat-ı müstakim üzerindedir"* demiştir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) O, *"Yürür hiçbir mahlûk hâriç olmamak üzere, (hepsinin) alnından tutan O'dur"* deyince, bu yüce bir kudrete ve büyük bir kuvvete işâret olur. Bundan dolayı O, bunun peşinden *"Benim Rabbim hakikaten sırat-ı müstakim üzerindedir"* yani, "Allah, o kavme kâdir ise de, onlara zulmetmez, ancak hak, adalet ve doğru olanı yapar" demiştir. **Mu'tezile** şöyle der: "Ayetteki, *"Yürür hiçbir mahlûk hariç olmamak üzere, (hepsinin) alnından tutan O'dur"* ifâdesi Allah'ın birliğine; *"Benim Rabbim hakikaten sırat-ı müstakim üzerindedir"* cümlesi de, adâlet-i ilâhiyyeye delâlet eder. Böylece dinin ancak tevhid ve adaletle tam ve mükemmel olduğu sâbit olur."

2) Allah Teâlâ, kendi saltanatının, bütün mahlukatı, zabt-u rabt altına aldığını belirtince, peşinden *"Benim Rabbim hakikaten sırat-ı müstakim üzerindedir"* ifâdesini getirmiştir ki bu, "O'na hiçbirşey gizli kalmaz ve O'ndan hiçbir kimse kaçamaz" demektir. Cenâb-ı Hak bu ayette, "sırat-ı müstakim'i" zikretmiş ve bununla herkesin girmesi gereken yolun ancak bu olduğunu belirtmek istemiştir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Çünkü Rabbin şüphesiz ki rasad yerindedir (gözetlemededir)"* (Fecr, 14) buyurmuştur.

3) Bunun manası, "Senin Rabbin sırat-ı müstakime sevkeder, yani oraya teşvik eder, yahut oraya çağırarak sizi oraya sevkeder" şeklindedir.

★ ★
★

Haktan Sapanın Zararı

فَإِن تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُم مَّا أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ ۚ وَيَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا غَيْرَكُمْ ۖ وَلَا تَضُرُّونَهُ شَيْئًا ۚ إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ ﴿٥٧﴾

"Eğer şimdi yüz çevirirseniz (ne diyeyim?) Ben size ne ile gönderilmişsem işte size onu tebliğ ettim. Rabbim sizin yerinize diğer bir kavmi getirir ve O'na hiçbir sûrette zarar veremezsiniz. Şüphesiz ki benim Rabbim her şeyin üstünde bir gözeticidir"

(Hûd, 57).

Bil ki ayetteki, تَوَلَّوْا fiilinin aslı, تَتَوَلَّوْا şeklindedir. Buna şu iki mana verilmiştir:

a) İfâdenin takdirî manası, "Eğer siz yüz çevirirseniz, tebliğde kusurlu davranmakla itâb olunmaz ve aleyhinize hüccet tahakkuk etmiş olur" şeklindedir. Buna göre **Hûd** (a.s) sanki "Tekzibde ısrar eden sizsiniz" demek istemiştir.

b) Bu, "Eğer şimdi yüz çevirirseniz, ben size ne ile gönderilmişsem işte size onu tebliğ ettim" demektir.

Daha sonra o, *"Rabbim sizin yerinize diğer bir kavmi getirir"* demiştir. Yani, "Sizden sonra yerinize, kendisine sizden daha itaatkâr kimseler yaratır" demektir. Bu, onlara kökünü kazıma (neslini kazıma) azabı indireceğine bir işarettir. O, *"O'na hiçbir sûrette zarar veremezsiniz"* demiştir. Yani, "O'nun sizi helâk etmesi, mülkünden hiçbirşey noksanlaştırmaz."

Daha sonra, O إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ *"Şüphesiz ki benim Rabbim her şeyin üstünde bir gözeticidir"* demiştir. Bu hususta da şu üç izah yapılmıştır:

1) O, kullarına yaptıklarına göre karşılık vermek için, onların amellerini muhafaza eder.

2) O, beni sizin şerrinizden ve tuzağınızdan korur.

3) O, herşeye karşı bir gözetici olup, istediği zaman o şeyi helâk etmekten korur, istediği zaman helâk eder.

★ ★
★

Ad Kavminin İmha Edilmesi

وَلَمَّا جَآءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِّنَّا وَنَجَّيْنَاهُم مِّنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٥٨﴾
وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿٥٩﴾ وَأُتْبِعُوا فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا
لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ ۗ أَلَا إِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ ۗ أَلَا بُعْدًا لِّعَادٍ قَوْمِ هُودٍ ﴿٦٠﴾

"Vakta ki (azab) emrimiz geldi. Hûd'u ve beraberindeki mü'minleri, bizden bir rahmet olarak, selâmete erdirdik, onları ağır azaptan kurtardık. İşte Âd kavmi! Onlar, Rablerinin ayetlerini bilerek inkâr ettiler, peygamberlerine âsî oldular, inadcı her zorbanın emri ardınca gittiler. Onlar bu dünyada da, Kıyamet gününde de, la'nete uğradılar. Haberiniz olsun ki Âd kavmi, Rablerini inkâr ettiler. Haberiniz olsun ki Hûd'un kavmi olan Âd'e (rahmet-i ilahiyyeden) uzaklık verildi"

(Hûd, 58-60).

Bil ki Cenâb-ı Hak, *"Vakta ki emrimiz geldi"* buyurmuştur. Bu, "Azabımız geldiği zaman..." demek olup, o azap, onların başına gelen, kasıp kavurucu ve köklerini kazıyan bir rüzgârdır. Allah Teâlâ bununla onlara yedi gece ve sekiz gündüz azab etmiştir. Bu rüzgâr onların burun deliklerinden girip, arkalarından çıkmış ve onları yeryüzüne yüzüstü baygın düşürmüştür. Böylece onlar, sanki yere devrilmiş uzun hurma kütükleri gibi olmuşlardır.

Eğer denirse ki: "Bu rüzgâr, onları helâk etmede nasıl müessir olmuş?" Cevaben deriz ki: "Bunun, o rüzgârın çok sıcak, çok soğuk yahut da varlıkları yerden havaya kaldırıp, sonra geri çarpacak şekilde çok kuvvetli olmasından ötürü olması muhtemeldir. Hepsi olabilir."

Hz. Hûd (a.s) ile Mü'minlerin Kurtarılması

Cenâb-ı Hakk'ın نَجَّيْنَا هُوداً وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ *"Hûd'u ve beraberindeki mü'minleri, selâmete erdirdik (kurtardık)"* buyruğuna gelince; bil ki: Belâların aynı anda hem mü'minlere, hem kâfirlere gelmesi câizdir. Bu durumda o bela, mü'minler için bir rahmet, kâfirler için bir azâb olmuş olur. Fakat peygamberlerini tekzib eden kavimlere inen azaba gelince; Allah'ın hikmeti mü'minleri bu azâbtan kurtarmayı gerektirir. Eğer böyle olmasaydı, o zaman bu belânın, onların küfürlerine karşı bir azab (ceza) olduğu anlaşılmazdı. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Hûd'u ve beraberindeki mü'minleri kurtardık"* buyurmuştur.

Ayetteki بِرَحْمَةٍ مِنَّا *"Bizden bir rahmet olarak (kurtardık)"* buyruğu ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

1) Allah Teâlâ, bu sözü ile, insanın, iman ve salih amelde gayret göstermiş olsa bile, ancak Allah'ın rahmeti ile kurtulabileceğini kasdetmiştir.

2) Buradaki "rahmet"ten maksad, Allah'ın hidayet ettiği ve muvaffak kıldığı iman ve sâlih ameldir.

3) Allah onlara o vakit merhamet etmiş ve cezâda onları kâfirlerden ayırmıştır.

وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ *"Onları ağır azabtan kurtardık"* buyruğuna gelince, bundan önceki "kurtarma"dan maksad, dünyadaki azabtan kurtarmadır. Bu ikinci kurtarma ile de, Kıyamet azabından kurtarma kastedilmiştir. Allah Teâlâ, Kıyamet azabını, onlar için ölümden sonra olacak bu azabın, içindeki (dünyadaki) azaba nisbetle daha ağır olduğuna dikkat çekmek için, "galiz (ağır) bir azab" diye nitelemiştir. O halde ayetteki, "Onları... kurtardık" buyurmaktan maksad, "Biz onların, bu ağır azaba müstehak olmadıklarına ve buna düşmemelerine hükmettik" manasıdır.

Bil ki Allah Teâlâ, Âd Kavmi'nin kıssasını anlatınca, Ümmet-i Muhammed'e hitab ederek, وَتِلْكَ عَادٌ *"İşte Ad (kavmi)!"* buyurmuştur. Bu, onların kabirlerine ve geride kalan izlerine bir işaret olup, Cenâb-ı Hak sanki, "Yeryüzünde gezip dolaşın, bütün bu (eski eserlere, antik kentlere) bakın da ibret alın" demek istemiştir.

Ad Kavmi'nin Başlıca Cürümleri

Allah Teâlâ daha sonra, onların sıfatlarını zikrederek, dünyadaki ve ahiretteki durumlarını ele almıştır. Onların sıfatları şu üç şeydir:

Birinci Sıfat: جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ *"Onlar, Rablerinin ayetlerini bilerek inkâr ettiler."* Bu, "Onlar, mucizelerin o peygamberin doğruluğuna delâlet ettiğini inkâr ettiler" demektir. Şayet onların zındık (münkir) oldukları sabit ise mana: "Onlar, yaratıkların hikmet sahibi Yaratıcının varlığına delâlet edişini inkâr ettiler" olur.

İkinci Sıfat: وَعَصَوْا رُسُلَهُ *"Onlar, O'nun peygamberlerine âsî oldular."* Böyle denmesi in sebebi şudur: Onlar tek bir peygambere âsî olunca, bütün peygamberlere isyan etmiş, karşı çıkmış oldular. Nitekim şu ayet bu gerçeği ifade eder: *"O'nun peygamberlerinden hiç birini diğerlerinin arasından ayırmayız "* (Bakara, 285). Denildi ki: Onlara, Hûd (a.s)'den başka peygamber gönderilmemişti.

Üçüncü Sıfat: وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ *"Onlar, inadcı her zorbanın emri ardınca gittiler."* Bu, "Sefiller, ayak takımı, "Bu (peygamber) de sizin gibi bir insandan başka birşey değil" deme hususunda (ve buna inanmada), reislerini taklid ediyorlardı. "Cebbâr" (zorba)'dan maksad, yüksek tabakada olan ve inadcı, "Anîd, anûd ve mu'ânid, nizacı ve muârız" demektir.

Bil ki Allah Teâlâ onların bu sıfatlarını zikredince, bunun peşine hallerini de zikredip, وَأُتْبِعُوا فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Onlar bu dünyada da, Kıyamet gününde de lanete uğradılar"*, yani "Dünyada da âhirette de lanet onların arkadaşı, ayrılmaz tâbisi ve yandaşı kılındı" buyurmuştur. "Lanet", Allah'ın rahmetinden ve her türlü hayırdan uzaklaştırılmaktır.

Sonra Allah Teâlâ, onların başına bu nâhoş hallerin gelmesindeki asıl sebebi beyan edip, أَلَا إِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ *"Haberiniz olsun ki Âd Kavmi, Rablerini inkâr ettiler"* buyurmuştur. Denilmiştir ki: "Ayetteki كَفَرُوا رَبَّهُمْ lafzı ile كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ manası kastedilmiştir. Şu halde burada bâ harf-i cerri mahzûftur." Yine buradaki "Küfr"ün, bile bile inkâr manasına olduğu söylenmiştir. Buna göre mana, "Haberiniz olsun ki Âd, Rablerini bile bile inkâr ettiler" şeklindedir." Yine denilmiştir ki: "Bu, muzâfın hazfedilmiş olduğu bir cümledir ve "Onlar, Rab'lerinin nimetine nankörlük ettiler" manasındadır. (Dolayısıyla "nimet" kelimesi mahzuftur).

Sonra Cenbâb-ı Hak, أَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ *"Haberiniz olsun ki Hûd'un kavmi olan Âd'e, rahmet-i ilâhiyyeden uzaklık verildi"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki soru vardır:

Birinci Soru: Lanet, uzaklık manasındadır. Dolayısıyla Cenâb-ı Allah, *"Onlar bu dünyada da, Kıyamet gününde de lanete uğradılar"* buyurmuş olunca, *"Haberiniz olsun ki (...) Âd'e uzaklık verildi"* sözünün ne hikmeti var?

Cevap: Aynı hususu değişik iki ifâde ile tekrar etmek, son derece ileri bir te'kidi gösterir (onun önemine delâlet eder).

İki Ayrı Ad Kavmi'nin Bulunduğu

İkinci Soru: Ayetteki *"Hûd'un kavmi olan Âd"* tavsifinin ifade ettiği incelik nedir?

Cevap: İki "Âd" kavmi vardı. Birincisi daha önce olan idi ki, bunlar **Hûd** (a.s)'un kavmi idiler. İkincisi ise, sütunlar (yüksek binalar) sahibi İrem halkı idi. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah, karışıklığı önlemek için, bunu belirtti. İkinci bir husus da şudur: Birşeyi açıkça belirtmedeki mübalağa, son derece ileri te'kide delâlet eder.

★ ★
★

Hz. Salih'in Semud Kavmini Dine Daveti

وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا ۚ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ ۖ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ
فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ ۚ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ ﴿٦١﴾ قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا
مَرْجُوًّا قَبْلَ هَٰذَا ۖ أَتَنْهَانَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا ۖ وَإِنَّنَا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ ﴿٦٢﴾

"Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir tanrınız yoktur. O, sizi topraktan meydana getirdi, sizi orada ömür geçirmeye yahut imâra memur etti. O halde O'ndan mağfiret isteyin, sonra O'na tevbe edin. Şüphesiz ki Rabbim çok yakındır, duaları kabul edendir." Onlar dediler ki: "Ey Salih, sen bundan evvel içimizde ümid beslenen bir zât idin. Şimdi atalarımızın taptığı şeylere tapmaktan bizi vazgeçirmek mi istiyorsun? Senin bizi davet ettiğin şey hakkında gerçekten şek ve şüphe içindeyiz"

(Hûd, 61-62).

Bil ki bu, Hûd Sûresi'nde zikredilen üçüncü kıssadır. Bu kıssa, **Hz. Salih** (a.s) ile **Semûd Kavmi**'nin kıssasıdır. Bu ayetlerin, daha öncekilerle münasebet ve alâkası, tıpkı **Hûd (a.s) Kıssası**'nda zikredilen münasebet gibidir. Fakat ne var ki **Hz. Salih** (a.s), kavmine Cenâb-ı Hakk'ın birliğini kabulü emredince, Allah'ın birliğini ortaya koymak için şu iki delili zikretmiştir:

Allah'ın İnsanları Topraktan Yaratması

Birinci Delil: Ayetteki, *"O, sizi topraktan meydana getirdi"* ifadesiyle ortaya konulan delildir. Bu hususta şu iki izah yapılır:

Birinci İzah: Herkes, **Âdem** (a.s)'in sulbünden yaratılmış olup, o da topraktan yaratılmıştır. Ben derim ki: Bu doğrudur. Ancak bu hususta, doğruya bundan daha yakın şöyle bir izah daha yapılabilir: İnsan, meniden ve hayız kanından yaratılmıştır. Meni ise, kandan meydana gelir. O halde insan, kandan yaratılmıştır. Kan da (insanın yediği) gıdalardan neş'et eder. Gıdalarda ya hayvansal olur, ya bitkisel olur. Hayvanların durumu da, insanlarınki gibidir. Şu halde gerek hayvan, gerek insan, hepsinin yaratılışı varıp bitkilere dayanır. Bitkilerin yerden bittiği açıktır. O halde Allah Teâlâ'nın hepimizi yerden (topraktan) yarattığı sâbit olur.

İkinci İzah: Ayetteki **mine'l-ard "topraktan"** kelimesindeki **min** edatı, **fî** manasınadır ve takdiri, sizi toprakta, yeryüzünde meydana getirdi" şeklindedir.

Bu görüş zayıftır. Çünkü ifâdeyi zâhirine hamletmek mümkün iken, onu zâhirî manasından (mecâzî manaya) geçirmeye gerek yoktur. Fakat insanın yerden neş'et edişinin, bir yaratıcının varlığına nasıl delâlet ettiği meselesinin izahına gelince; biz bunu daha önce defalarca açıkladık.

Yeryüzünü İmar Etmenin Önemi

İkinci Delil: Ayetteki وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا *"Sizi orada ömür geçirmeye, (yahut imâra) memur etti"* cümlesinin ortaya koyduğu delildir. Bu ifâde ile ilgili şu üç mana verilmiştir:

a) "Allah sizi, yeryüzünü mamûr kılan kimseler kıldı." Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir:"Fars kralları çokca kanallar açtırıyor ve ağaçlar diktiriyorlardı. İşte bundan dolayı, onlar uzunca bir ömür sürdüler. Bunun üzerine, onların zamanlarındaki peygamberlerden birisi, Rabbine, "Onları böyle uzunca yaşatmanın sebebi nedir?" deyince, Allah Teâlâ ona, "Çünkü onlar benim beldelerimi imâr ettiler ve kullarım oralarda (rahat) yaşadılar" diye vahyetti." **Muâviye** (r.a) ömrünün sonlarına doğru, yeryüzünü imâra başlayınca, ona, "Seni, buna sevkeden ne?" diye sorulduğunda o, "Beni buna sevkeden, şâirin şu sözleridir" dedi.

لَيْسَ الْفَتَى بِفَتًى لاَيَسْتَضَاءُ بِهِ / وَلاَ يَكُونُ لَهُ فِي الْأَرْضِ آثَارُ

"Kendisi ile aydınlanılmayan ve yeryüzünde bir eseri olmayan yiğit, yiğit değildir."

b) "Allah Teâlâ, size orada uzun ömür verdi." Bu manaya göre, اِسْتَعْمَرَكُمْ fiili, **umr** masdarından türemiştir. Bu tıpkı, اِسْتَبْقَاكُمْ (sizi bâkî kıldı) fiilinin, "bekâ" masdarından türemiş olması gibidir.

c) اِسْتَعْمَرَكُمْ fiili, **umrâ** (عُمْرَى) kelimesinden iştikâk etmiştir ve manası, "Allah, orayı ömrünüz süresince sizin kıldı. Fakat siz ölünce, başkasına geçer" şeklindedir.

Bil ki yeryüzünün, insanlar için faydalı olacak bir imârı kabul edecek şekilde hazırlanmasında ve insanların buna kâdir olmasında, Hâlik Teâlâ'nın varlığına büyük bir delil vardır. Bunun neticesi, Hak Teâlâ'nın bir başka ayetindeki *"O her mahluku ölçüyle yapıp sonra da hayat yolunu gösterendir"* (A'la, 3) buyruğunun ifâde ettiği hususa dayanır. Bu böyledir. Çünkü kendi zâtında uygun tasarruflara götürebilecek bir akıl ve kudret var iken, insanın sonradan yaratılmış olması, hakîm bir Yaratıcının varlığına delalet eder. Yeryüzünün kulların menfaatlarına uygun ve maslahatlarına yarar bazı özelliklerle mevsûf oluşu da, Hakîm bir Yaratıcının varlığına delâlet eder.

Ayetteki, فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ *"O'ndan mağfiret isteyin, sonra O'na tevbe edin"* buyruğunun tefsiri daha önce geçmiş idi.

Ayettekî, إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ *"Şüphesiz ki Rabbim çok yakındır, (duaları) kabul edendir"* buyruğu ise, "O, ilmi ve duyması ile çok yakındır, fazlı ve rahmeti ile de, muhtaçların duâlarını kabul edendir" demektir.

Kavmi, Birdenbire Hz. Salih Aleyhine Dönüyor

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Salih** (a.s), bu delilleri açıkladığı zaman, kavminin, يَاصَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُواً قَبْلَ هٰذَآ *"Ey Salih, sen bundan evvel içimizde ümid beslenen bir zât idin"* dediğini beyân buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılır:

1) O, aklı keskin, güçlü kuvvetli ve zekâsı yerinde bir genç olup, kendi kabilelerinden de olduğu için, kavmi onun dinlerine yardım edeceği, mezheblerini takviye edeceği ve yolları ile metodlarını iyice yerleştireceği hususunda çokca ümidlendirmişti. Çünkü bir cemiyet içinde, ne zaman üstün bir kişi meydana gelse, onlar işte bu yönden ona ümid bağlarlar.

2) Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bundan maksad, "Sen, bizim fakirlerimize şefkat duyar, güçsüzlerimize yardım eder ve hastalarımızı ziyaret ederdin. Böylece senin, bizi seven ve bize yardım eden kimselerden olman hususundaki ümidimiz güç kazanmıştı. O halde artık nasıl olur da sen, düşmanlık ve buğz izhar edersin?" manasıdır. Sonra onlar bu sözlerine çok şiddetli bir hayreti de ekleyerek, أَتَنْهَىٰنَآ أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَآؤُنَا *"Şimdi atalarımızın taptığı şeylere tapmaktan bizi vazgeçirmek mi istiyorsun?"* demişlerdir. Bu sözün maksadı, onların taklîde, babalarına ve atalarına tâbi olmanın vücûbiyyetine sımsıkı sarıldıklarını ifâde etmektir. Bu teaccübün bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, Mekke kâfirlerinden naklettiği, *"O, tanrıları bir tek Tanrı mı yapmış? Bu, cidden acayip birşey!"* (Sa'd, 5) şeklindeki sözdür.

Daha sonra onlar وَإِنَّنَا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَآ إِلَيْهِ مُرِيبٍ *"Senin bizi davet ettiğin şey hakkında gerçekten şek ve şüphe içindeyiz..."* demişlerdir. **"Şekk"** insanın nefy ile isbât arasında kalakalmasıdır. **"Murîb"** ise, sû-i zanda bulunan kimse demektir. O halde, *"biz (...) şek içindeyiz."* ifadesiyle, **Salih** (a.s)'in sözünün doğruluğunun, onların inançlarında müessir olmamış olduğu kastedilmektedir. **"Murîb"** ifâdesiyle de, **Salih** (a.s)'in sözünün, onların inançlarına göre, daha ağır basmış olduğu kasdedilmiştir ki, bu da **Salih** (a.s)'in sözünü geçersiz kılmak için söylenmiş bir mübalağa ifadesidir.

★ ★
★

Hz. Salih Kavmini İkna Etmek İstiyor

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَآتَانِي مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ ﴿٦٣﴾

"Salih dedi ki: "Ey kavmim, ya ben Rabbimden apaçık bir delil üzerinde isem ve O, kendinden bana bir rahmet vermişse? Ne dersiniz? O halde Allah'dan, eğer O'na isyan edersem, beni kim koruyabilir? Demek, siz beni ziyana uğratmaktan, bunu bana karşı arttırmaktan başka bir şey yapmayacaksınız..."

(Hûd, 63).

Bil ki **Salih** (a.s)'in إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ *"ya ben apaçık bir mucize üzerinde isem..."* cümlesi, şek ifâde eden **in** harfiyle kurulan bir cümledir. Halbuki o, peygamberliği hususunda tam bir yakînî inanç üzerinde bulunuyordu. Ancak ne var ki, muhalif kimselere bu şekilde söz söylemek, sözün kabul edilmesini daha iyi temin edebilir. Buna göre o sanki şöyle demek istemiştir: "Benim, Rabbimden olan bir delil üzere olduğumu ve nebî olduğumu farzediniz. Ve düşününüz ki, şayet ben size tâbi olur ve emirleri hususunda Rabbime isyan edersem, beni Allah'ın azabından kim kurtarabilir? Şu halde, böyle yaparsam, siz benim ziyânımı artırmaktan başka bir şey yapmış olmazsınız..." Buradaki **tahsîr** (ziyân vermek) kelimesinin izahı hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu kelimenin manası, "Böyle olması halinde siz benim amellerimi noksanlaştırmış ve onları iptâl etmiş olursunuz..." şeklindedir.

b) Takdirin şu şekilde olması: "Siz, bana söyledikleriniz ve beni sevkettiğiniz cihet ile, benim sizi hüsrâna nisbet etmemden ve size, "siz, hüsrana düşmüş kimselersiniz" demeden başka, benim bir şeyimi artırmazsınız..." Birinci görüş, doğruya daha yakındır. Çünkü **Salih** (a.s)'in *""eğer O'na isyan edersem, beni Allah'ın azabından kim koruyabilir?"* şeklindeki sözü, şayet, beni kendisine davet ettiğiniz küfür hususunda size tâbi olacak olursam, o zaman ben ancak dindeki hüsrânımı arttırmış ve böylece de hüsrana düşen ve helâk olan kimselerden olmuş olurum..." şeklindeki bir manaya delâlet eder gibidir.

★ ★
★

Mu'cize Olarak Verilen Deveyi Kesmeleri

وَيَٰقَوْمِ هَٰذِهِۦ نَاقَةُ ٱللَّهِ لَكُمْ ءَايَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِىٓ أَرْضِ ٱللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوٓءٍ فَيَأْخُذَكُمْ
عَذَابٌ قَرِيبٌ ﴿٦٤﴾ فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا۟ فِى دَارِكُمْ ثَلَٰثَةَ أَيَّامٍ ذَٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ ﴿٦٥﴾

"Ey kavmim, işte size bir ayet (mucize) olmak üzere Allah'ın şu dişi devesi! Serbest bırakın onu... Allah'ın arzında yesin. Ona fenâlık edip dokunmayın... Aksi halde sizi yakın bir azâb yakalar. Derken onu, ayaklarını keserek öldürdüler. Bunun üzerine (Sâlih) dedi ki: "Memleketinizde üç gün daha yaşayın. İşte bu, yalan çıkarılamayacak bir tehdittir"

(Hûd, 64-65).

Bil ki putperest bir toplum içinde, peygamberlik iddiâ eden bir kimsenin adet ve tutumu, önce onları Allah'a ibâdete davet etmek, sonra da buna peygamberlik iddiâsını eklemektir. Bu durumda mutlaka onlar da, ondan bir mucize isterler. **Salih** (a.s)'in durumu da böyleydi. Rivâyet olunduğuna göre: **Salih** (a.s)'in kavmi, bir bayramları esnasında sahraya çıkarlar. Böylece de, **Salih** (a.s)'den bir mucize getirmesini isterler. Ve ona, gösterdikleri muayyen bir kaya parçasından, kendilerine bir deve çıkarmasını söylerler. Bunun üzerine **Salih** (a.s) de Rabbine duâ eder; böylece de, istedikleri gibi bir deve meydana gelir.

Bil ki o deve, birkaç bakımdan mucizedir:

1) Allah Teâlâ onu, kaya parçasından yaratmıştır.

2) Allah onu, dağın içinde yaratmış, sonra da dağ yarılmıştır.

3) Allah onu, herhangi bir erkek deve bulunmaksızın, hamile yaratmıştır.

4) Cenâb-ı Hak o deveyi, bir doğum ve gelişme, büyüme olmaksızın bu durumda, bir anda yaratmıştır.

5) Rivâyet olunduğuna göre su içme sırası bir gün o devenin, diğer bir gün de kavmin tamamının idi.

6) O deveden, büyük bir topluluğa yetecek miktarda süt elde ediliyordu. Bütün bunlar kâhir ve kesin mucizelerdir. Halbuki Kur'ân'da, o devenin "bir mucize" olduğundan başka bir izah yoktur. O devenin hangi yönlerden mucize olduğunun beyanı ise Kur'ân'da yer almamıştır.

Müşriklerin Mucizevî Deveyi Çekememeleri

Daha sonra **Salih** (a.s) فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ *"Serbest bırakın onu! Allah'ın arzında yesin!"* demiştir. O bu sözüyle devenin bakım külfetinin kaldırıldığını ve böylece o devenin, onlar için bir mucize olması yanında, onlara faydalı olup, zarar da vermediğini kastetmiştir. Zira onlar, onun sütünden yararlanıyorlardı. **Salih** (a.s), onların küfürlerinde ısrar ettiklerini gördüğü için, onlardan yana deveye herhangi bir zararın dokunacağından korkuyordu. Zira, hasım olan kimse, hasmının delilinin ortaya çıkmasını sevmez; aksine, var kuvveti ile onu gizlemeye ve ibtâl etmeye çalışır. İşte bundan dolayı **Salih** (a.s), kavminin o deveyi öldürmeye yeltenmelerinden endişeleniyordu. Bunun için ihtiyatlı davranarak وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ *"Ona fenalık kasdıyla dokunmayın..."* demiş ve onları, ona kötülükle dokunmaları halinde, çok yakında gelecek bir azâb ile tehdit etmiştir ki bu, o deveyi öldürmeye yeltenmekten, onları iyice sakındırmaktır. Allah Teâlâ, **Salih** (a.s)'in bu tenbihine rağmen onların o deveyi boğazladıklarını beyân buyurmuştur. Onların o deveyi, ya o hüccetî ibtâl etmek için, yahut su sıkıntısına düştükleri için veyahut da onun yağına ve etine gönül sardıkları için, boğazlamış olmaları muhtemeldir.

Salih (a.s) üçüncü günü kasdederek, فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ *"Aksi halde sizi yakın bir azâb yakalar"* demiştir. Bu da, onun تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ *"Memleketinizde üç gün daha yaşayın"* şeklindeki sözüdür.

Dâr Kelimesi Hakkında

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Salih** (a.s)'in kavminin o deveyi boğazladığında, peygamberin onlara, *"memleketinizde üç gün daha yaşayın"* dediğini beyan buyurmuştur. "**Temettu'** " his ve duygularla idrâk edilen menfaat ve lezzet veren şeylerden istifade etmek demektir. Faydalanma, ancak canlılar için söz konusu olunca, hayat ve yaşama, bu kelime ile ifâde edilmiştir. **Salih** (a.s)'in **dârikum** tabiriyle ilgili şu iki açıklama yapılabilir:

a) Bu tabirle belde, memleket kastedilmiştir. Beldelerde deveran ve tasarruf edildiği için, bu adla adlandırılmışlardır. Nitekim "Bekr kabîlesinin beldesi" manasında, "Diyar-ı Bekr" denilmektedir.

b) Bu tabirle, "dünya" kast edilmiştir. **Salih** (a.s) ذَٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ *"İşte bu, yalan çıkarılamayacak bir tehdittir..."* demiştir. Yani, "içinde yalan bulunmayan..."(غَيْرُ كَذِبٍ) demektir. **Meclûd** (celdelenmiş), **ma'kûl** düşünülmüş, akledilmiş), ve **meftûn** (fitnelenmiş) kelimelerinde olduğu gibi, bazan ism-i mef'ûl sığasıyla, masdar manası kastedilebilir.

غَيْرُ مَكْذُوبٍ tabirine غَيْرُ مَكْذُوبٍ فِيهِ manası da verilmiştir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ onlara o üç gün mühlet verince, onları adetâ iman etmeye

teşvik etmiştir. Zira onlar, deveyi boğazlayınca, **Salih** (a.s) onları, başlarına gelecek bir azab ile inzar etti... Bunun üzerine onlar, "Bunun alâmeti nedir?" dediklerinde de **Salih** (a.s), "Yüzlerinizin, ilk günde sararması, ikinci günde kızarması, üçüncü günde de simsiyah olması ve dördüncü günde de size azâbın gelmesidir" demiştir. Onlar, yüzlerinin siyahlaştığını görünce, azâbın geleceğine kesinkes inandılar. Derken tedbir olarak ona karşı hazırlık yaptılar. Nihayet, dördüncü gün sabahleyin azâb onları yakalayıverdi. Bu azab da müthiş bir sayha, yıldırım veya diğer bir azab idi.

İmtihan Sırrı İmana Mecbur Etmez

İmdi şayet, "Bu alâmetlerin, onlar arasında, **Salih** (a.s)'in sözüne mutabık olarak zuhûr edip de, yine buna rağmen onların küfürlerinde ısrar etmiş olmaları nasıl makûl olabilir?" denilirse, biz şöyle deriz:

Bu alâmetler, kesin ve yakîn noktasına ulaşmadıkları sürece, onların küfürlerine devam etmeleri imkânsız olmaz. Ama bu emâreler, kesin ve katî olunca da, iş mecbûriyyet noktasına varmış olur. Halbuki o vakitte de iman etmek, kabûl edilmez.

★ ★
★

فَلَمَّا جَآءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَٰلِحًا وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَعَهُۥ بِرَحْمَةٍ مِّنَّا وَمِنْ خِزْىِ يَوْمِئِذٍ ۗ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ
ٱلْقَوِىُّ ٱلْعَزِيزُ ﴿٦٦﴾ وَأَخَذَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ ٱلصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا۟ فِى دِيَٰرِهِمْ جَٰثِمِينَ ﴿٦٧﴾ كَأَن لَّمْ
يَغْنَوْا۟ فِيهَا ۗ أَلَآ إِنَّ ثَمُودَا۟ كَفَرُوا۟ رَبَّهُمْ ۗ أَلَا بُعْدًا لِّثَمُودَ ﴿٦٨﴾

"Vakta ki emrimiz geldi, Salih de, onun maiyyetinde iman etmiş olanları da tarafımızdan bir esirgeme olarak o günün rüsvaylığından kurtardık. Şüphesiz ki senin Rabbin, O, çok kuvvetlidir, mutlak gâlibtir. O zalimleri ise korkunç bir ses alıp götürdü de yurtlarına diz üstü çöken kimseler oluverdiler. Sanki orada hiç oturmamışlardı. Haberiniz olsun ki Semud, hakikaten Rablerine küfrettiler, dikkat edin ki Semûd'a rahmet-i ilahiyeden uzaklık verilmiştir..."

(Hûd, 66-68).

Bil ki bu ayetin bir benzeri, **Âd Kıssası**'nda geçmişti. وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ *"O günün rüsvaylığından"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu kelamın başındaki vav, atıf vâvı'dır. Buna göre bunun iki izahı yapılmıştır:

1) Kelamın takdirinin, "Biz **Sâlih**'i ve onunla beraber iman edenleri, tarafımızdan olan bir rahmet ile, onun kavminin başına gelen azâbtan ve onlardan ayrılmayan, utancı hep kendilerinde görülen ve daima onlara ait olan rüsvaylıktan kurtardık..." şeklinde olmasıdır. Zira **hizy** kelimesinin manası, rüsvaylığı aşikâr ve insana utanç veren bir kusur ve ayıp demektir. Böylece, söylenilenlere itimâd edilerek, bu hazif yapılmıştır.

2) Takdirin, "Biz **Salih**'i tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık; mü'minleri de bu gün rüsvaylığından kurtardık..." şeklinde olmasıdır.

İKİNCİ MESELE

يَوْمِئِذٍ Kelimesindeki Farklı Kıraatler

Kisaî, Verş'in rivâyetine göre **Nâfi, Kalûn** ve bir rivâyete göre **A'şâ** hem burada, hem de **Meâric** (Ayet, 11) sûresinde mim'in fethasıyla يَوْمَئِذٍ; diğer kıraat imamları ise, bu iki yerde mim'in kesresiyle يَوْمِئِذٍ şeklinde okumuşlardır. Bu kelimeyi mim'in fethasıyla okuyanlar, يوم kelimesinin ئذ ifâdesine muzâf olmasına ve ئذ kelimesinin de mebnî olmasına göre okumuşlardır. Mebnîye muzâf olanın mebnî kılınması caizdir. Görmüyor musun? Muzaf, muzâfun ileyh'den ya marifeliği ya da nekreliği kazanır. İşte burada da böyledir. إِذْ kelimesinin meksûr olmasının sebebi, onun, mübtedâ-haberden meydana gelen cümleye muzâf olmasıdır. Meselâ sen, جِئْتُكَ إِذِ الشَّمْسُ طَالِعَةٌ "Güneş doğarken sana geldim..." dersin. Ama bu kelime, muzâf olmayınca, muzafun ileyhe delâlet etmesi için tenvîn almıştır. Daha sonra da, hem kendisi hem de tenvîn sakin olduğu için, zâl harfi kesrelenmiştir.

Bu kelimeyi mim'in kesresiyle يَوْمِئِذٍ şeklinde okumaya gelince; bu **hizy** kelimesinin **yevm** kelimesine muzaf olmasından ve mebnî olan bir kelimeye muzâf olmak sebebiyle, o kelimenin de mebnî olması gerekmediği içindir. Çünkü bu izâfet arızî olup, gerekli değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"**Hızy**", rezil ve rüsvaylık noktasına varan, büyük bir zillet demektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak harbîler için, "*Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır...*" (Maide, 33) buyurmuştur. Allah bu azabı, onlar gibi olanların ibret alacakları devamlı bir rüsvaylık olması sebebiyle, "hizy" (rüsvaylık) diye adlandırmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ "*Şüphesiz ki senin Rabbin, O, çok kuvvetlidir, mutlak gâlibtir..*" buyurmuştur. Bu, tam yerinde söylenmiş bir ifâdedir. Zira Allah Teâlâ, bu azâbı kâfirlere verip, mü'minleri de ondan koruduğunu beyân buyurmuştur. Bu ayırma, birine azâb verip diğerine vermeme işi, ancak eşyânın karakterini değiştirebilen ve aynı şeyi bir kimseye nisbetle belâ ve azâb; diğer bir

kimseye nisbetle de rahat ve huzur vesilesi yapabilen kâdir ve muktedir olan bir zât için söz konusu olabilir.

Zalimleri Çarpan Müthiş Sayha

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu durumu beyân buyurmak üzere وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ *"O zalimleri ise korkunç bir ses alıp götürdü..."* demiştir. Bu cümle ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, (أَخَذَتْ) **ehazet** değil de, **ehaze** buyurmuştur. Zira, (fail olan) **sayha** kelimesi, mana itibariyle müzekker olan **siyâh** yerindedir. Ayrıca, fiil ile müennes olan fâili arasına, bir fâsıla girmiştir. Binâenaleyh, araya giren bu kelimeler, sanki müenneslik tâ'sının yerini tutmuş gibidir. Bu durumun benzerleri geçmiş idi.

İKİNCİ MESELE

Alimler, burada bahsedilen **"sayha"**nın ne olduğu hususunda şu iki izahı yapmışlardır:

a) **İbn Abbas** (r.a): "Bununla yıldırım kastedilmektedir" demiştir.

b) Sayha, onların işitip de, böylece hepsinin kendisi sebebiyle öldüğü ve evlerinde, meskenlerinde yüzüstü yıkılmış ölüler haline geldikleri büyük bir sestir, çığlıktır. Ayette bahsedilen **câsimîn** tabirinin manası, onların diz üstü ve yüz üstü düşmeleri anlamındadır. Rivâyet olunduğuna göre Allah Teâlâ **Cebrâil**'e, onların ölümüne sebeb olacak bir nara atmasını emretmiştir. Bu sayhayı bilfiil Allah'ın yaratmış olması da caizdir. **Siyah** kelimesi ise ancak, ağızda ve boğaz içinde meydana gelen sese denilir. الصُّرَاخُ kelimesinin anlamı da böyledir. Eğer bu bizzat Allah'ın yaratmasıyla ise, Cenâb-ı Hak bunu, bir canlının boğazında yaratmış demektir. Yok, eğer bunu **Cebrail** (a.s) yapmış ise, bu onun, ağzında ve boğazında meydana gelmiş demektir. Bunun böyle olduğunun delili; gök gürültüsünün hertürlü naradan daha kuvvetli ve tonlu olup, ne "sayha" ne de "surâh" diye adlandırılmayışıdır.

İmdi şayet, "O sayhanın ölüme sebebiyet vermesinin sebebi nedir?" denilirse biz deriz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Büyük bir nara ancak, havanın dalgalanmasını gerektirecek büyük bir şey bulunduğu zaman meydana gelir. Bu şiddetli dalga çoğu kez, insanın kulağını delerek geçer ve beyin zarını paramparça ederek ölüme yol açar.

2) Bu, çok korkunç bir şeydir; meydana geldiğinde, çok büyük bir dehşet hasıl olur. Ruhî hastalıklar şiddetlendiği zaman, ölüme sebebiyet verir.

3) Bu büyük sayha, buluttan neş'et ettiğinde mutlaka onunla birlikte, yakıcı olan çok şiddetli bir şimşek de bulunur. İşte **İbn Abbas** (r.a)'ın "sâika" dediği de budur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ *"yurtlarına diz üstü çöken kimseler oluverdiler..."* buyurmuştur. **Cüsûm** kelimesi, dinmek, sükûnete ermek demektir. Nitekim kuş, yuvasına gecelediğinde جَثَمَتِ الطَّيْرُ denilir. Daha sonra Araplar bu kelimeyi, ölümden dolayı hareket edememe manasında kullanmışlardır. Böylece Allah Teâlâ, helâk olan kimseleri, helâk oldukları andaki o hareketsizlikleri ile vasfetmiştir ki, buna göre sanki onlar hiç diri değillermiş manası kastedilmiştir.

Cenâb-ı Hak كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا *"Sanki orada hiç olmamışlardı..."* buyurmuştur. Yani, "Sanki onlar, orada hiç bulunmamışlardır" demektir. Bu fiilden iştikâk etmiş olan مَغْنًى kelimesi, canlının kendisinde ikamet ettiği yer demektir. Nitekim bir kimse bir yerde ikamet ettiğinde غَنِيَ الرَّجُلُ بِمَكَانِ كَذَا denilir.

Semûd Kelimesinin Kur'ân'da İki Şekilde Okunması

Daha sonra Cenâb-ı Hak أَلَا إِنَّ ثَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِّثَمُودَ *"Haberiniz olsun ki Semûd, hakikaten Rablerine küfrettiler. Dikkat edin ki Semûd'a rahmet-i ilahiyyeden uzaklık verilmiştir"* buyurmuştur. **Hamza ve Asım'ın ravisi Hafs**, Kur'ân'ın her yerinde tenvinsiz olarak **Semûde** şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları tenvinle **Semûden** şeklinde okumuşlardır. **Semûd** kelimesinin, hem munsarıf, hem de gayr-i munsarıf olarak kullanılması söz konusudur. **Semûd** kelimesinin munsarıf olması, bu kelimenin "hayy" (kabîle), yahut da "büyük baba, ata" manasına alınmasından dolayıdır. Gayr-ı munsarıf olması ise, kelimenin marife ve "kabîle" manasında olarak, müennes olması sebebiyledir.

★ ★
★

Dördüncü Kıssa: Hz. İbrahim'e Meleklerin Misafir Olarak Gelmeleri

وَلَقَدْ جَآءَتْ رُسُلُنَآ إِبْرَٰهِيمَ بِٱلْبُشْرَىٰ قَالُوا۟ سَلَٰمًا ۖ قَالَ سَلَٰمٌ فَمَا لَبِثَ أَن جَآءَ بِعِجْلٍ
حَنِيذٍ ۝ فَلَمَّا رَأَىٰٓ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً ۚ قَالُوا۟ لَا تَخَفْ
إِنَّآ أُرْسِلْنَآ إِلَىٰ قَوْمِ لُوطٍ ۝ وَٱمْرَأَتُهُۥ قَآئِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَٰهَا بِإِسْحَٰقَ وَمِن وَرَآءِ
إِسْحَٰقَ يَعْقُوبَ ۝

"Celâlim hakkı için, elçilerimiz, İbrahim'e müjde ile gelip "selâm" dediler. O da, "selâm" dedi ve hiç beklemeden gidip onlara kızartılmış bir buzağı getirdi. İbrahim onların ellerinin buna uzanmadığını görünce durumlarından hoşlanmadı ve onlardan dolayı, gizli bir endişe duydu. Onlar; korkma

dediler, çünkü biz Lût kavmine gönderildik." (İbrahim'in) karısı ayakta idi. Bu söz üzerine güldü. Biz de ona İshâk'ı, İshâk'ın ardından da torunu Ya'kûb'u müjdeledik"

(Hûd, 69-71).

Bil ki bu, sûrede bahsedilen kıssaların dördüncüsüdür. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Nahivciler şöyle demişlerdir: Burada, bu ifâdenin başına, peygamberlerin kıssalarını dinleyenler, bir kıssadan sonra başka bir kıssayı bekledikleri için **kad** edâtı getirilmiştir. Çünkü **kad, tavakku'** ifâde eder. Haberi tekîd etmek için de, bunun başına lâm gelmiştir. **Lekad, rusül** kelimesi çoğul olup, çoğulun en azı da üçtür. Şu halde bu kelime en az üç meleğin olduğunu kesinlikle belirtir. Ama bundan fazlasının bulunduğunu isbât etmenin yolu ise, ancak başka bir delil iledir. Alimler, onların içinde mutlaka **Cebrail**'in bulunduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ayrıca, bu hususdaki rivayetler de farklı farklıdır. Bu cümleden olarak, **Cebrail** (a.s)'in, yanında son derece güzel olan çocuklar kılığında oniki melek olarak **Hz. İbrahim**'in yanına geldiği ileri sürülmüştür. **Dahhak** ise, bunların sayısının dokuz olduğunu belirtmiştir. **İbn Abbas** (r.a), bunların **Cebrail, Mikâil** ve **İsrafil** olmak üzere üç tane olduğunu ve bunların, Cenâb-ı Hakk'ın Zariyât Sûresi'nde *"İbrahim'in şerefli misafirlerinin haberi sana geldi mi?"* (Zariyat, 24) ayetinde ve Hicr Sûresi, *"Onlara İbrahim'in misafirlerinden de bahset..."* (Hicr, 51) ayetinde bahsetmiş olduğu kimseler olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE Alimler, ayette geçen **buşrâ** ile neyin kasdedildiği hususunda şu iki şekilde ihtilâf etmişlerdir:

a) Bununla, Allah Teâlâ'nın, hemen bu ayetten sonra *"Biz de ona İshak'ı, İshak'ın ardından da torunu Yakûb'u müjdeledik"* ayetiyle müjdelediği şeyi kastetmiştir.

b) Bununla, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. İbrahim**'e, **Lût**'un, esenlik içinde olacağı; kavminin ise helâk olacağı müjdesi kastedilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ *"Selâm" dediler. O da "selâm" dedi"* ifâdesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Hamza** ve **Kisaî**, hem burada, hem de Zariyat 25. ayette sin'in kesresi, lâm'ın sükûnu ve elifsiz olarak, قَالُوا سِلْمٌ قَالَ سِلْمٌ şeklinde okumuşlardır. **Ferrâ**, bu iki kıraat arasında fark bulunmadığını, zira Arapların, حِلٌّ ve حَلَالٌ ; حِرْمٌ ve حَرَامٌ dediklerini; zira tefsirde, onlar gelince, **Hz. İbrahim**'e selâm verdiklerini söylemiştir. **Ebu Ali el-Farisî** de şöyle demiştir: "Bu kelimenin, düşmanlığın ve harbin zıddı olarak, barış anlamında, **silm** manasına gelmiş olması da muhtemeldir. Buna göre o melekler sanki, **Hz.**

İbrahim'in kendilerine sunduğu şeyi yemekten çekinip Hz. İbrahim de onları yadırgayarak bir tür endişeye kapılınca "Biz barışçıyız... Biz harpçi ve düşman değiliz... Öyleyse, düşmanın taâmını yemekten çekinilmesi gibi, benim ikrâmımı da yemekten çekinmeyiniz" dedi..." Bana göre bu izah, uzak ihtimaldir. Zira böyle olması halinde, Hz. İbrahim (a.s)'in bunu, yiyeceği hazırladıktan sonra söylemiş olması gerekir. Halbuki Kur'ân-ı Kerim, bu sözün, yemek hazırlanmadan önce söylenilmiş olduğuna delâlet etmektedir. Zira Cenâb-ı Hak, قَالُوا سَلَاماً قَالَ سَلَامٌ فَمَالَبِثَ اَنْ جَآءَ بِعِجْلٍ حنيذ buyurmuştur. فَمَا لَبِثَ ifâdesinin başındaki fâ harfi, takibiyye fâsıdır. Binâenaleyh bu, Hz. İbrâhim'in o kızartılmış danayı getirmesinin, "selâm" sözünden sonra olduğuna delâlet eder.

İKİNCİ MESELE
Misafirlerin Selam Şekli

Bu kelamın takdiri, قَالَ سَلَامٌ وَسَلَّمْنَا عَلَيْكَ سَلَاماً kelamının takdiri ise, اَمْـــــرِي سَلَامٌ "Benim işim, selâmdır" şeklinde olup, "Ben, barış ve sulhtan başka bir şey dilemem" demektir. Vahidî ise şöyle demiştir: "Bu sözden maksadın, سَلَامٌ عَلَيْكُمْ şeklinde olması da muhtemeldir. Böylece o, bu ifâdeyi, onun dediği sözü aynen nakletmek için, merfû olarak getirmiş ve haberini de hazfetmiştir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın فَصَبْرٌ جَمِيلٌ (Yusuf, 18) ayetinde olduğu gibidir. Böyle bir hazf ancak, hazf yapıldıktan sonra, maksat malum olduğunda güzel olur. Burada da maksad malumdur. Şu halde bu hazf, hiç şüphesiz güzel olmuştur. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُـلْ سَلَامٌ (Zuhruf, 89) ayetidir. Burada da haber hazfedilmiştir.

Bil ki, onlar birbirlerine, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey iman edenler, başka evlere ve odalara sahiplerinden izin almadan ve selâm da vermeden girmeyin..."* (Nûr, 27) ayetinde bahsedilen izne riâyet etmek için, selâm vermişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Selâmün Aleyküm Tabirinin İrabı

Bu kelime, genel olarak eliflâmsız, سَلَامٌ عَلَيْكُمْ şeklinde kullanılır. Zira bu, duâ anlamındadır. Bu Arapların tıpkı, خَيْرٌ بَيْنَ يَدَيْكَ "Allah hayrını versin" demeleri gibidir. Şayet, "Nekire bir kelimenin mübtedâ yapılması nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki:

Nekire, herhangi bir kelimeyle vasfedildiğinde onun mübtedâ kılınması caizdir. Binâenaleyh sen سَلَامٌ عَلَيْكُمْ dediğin zaman,burada kullanmış olduğun bu nekire ifade, o selâmın tam ve mükemmel olduğuna delâlet eder. Buna göre sanki o, سَلَامٌ كَامِلٌ تَامٌّ عَلَيْكُمْ "Tam ve mükemmel selâm, sizin üzerinize olsun..." demiştir. Bunun bir benzeri de bizim, سَلَامٌ عَلَيْكَ şeklindeki ifademiz ile, سَلَامٌ عَلَيْكَ سَاَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي اِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيّاً (Meryem, 47); سَلَامٌ قَوْلاً مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ (Yasin, 58); سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ (Saffat, 79); ve

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ (Ra'd, 24) ayetlerindeki kullanılışlardır. Ama, وَالسَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى (Tâhâ, 47) ayetindeki kullanılış da caizdir. Bununla, buradaki selâmın hakikati ve mahiyeti kastedilmiştir. Ben derim ki: Selâmün aleyküm tabiri, اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ demekten daha anlamlıdır. Çünkü, selâmün aleyküm ifadesindeki nekîre,kemâli, tamlığı ve mükemmelliği ifade eder. Ama, **es-Selâm** lafzına gelince, bu sadece mahiyeti ifâde eder. **Ahfeş** şöyle demiştir: Araplardan bazıları, **selâmün aleyküm** der ve "selâm" sözünü, elifiâm ve tenvinden tecrîd eder. Bunun sebebi, çokca kullanılmanın, böyle bir tahfîfi mübah hale getirmesidir. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَمَا لَبِثَ اَنْ جَآءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ *"ve hiç beklemeden gidip onlara kızartılmış bir buzağı getirdi.."* buyurmuştur. Alimler şöyle demişlerdir: **İbrahim** (a.s), kendisine hiç misafir gelmeksizin onbeş gün bekledi. Bunun için üzüldü. Daha sonra da kendisine melekler gelince, bunların, daha önceki misafirler gibi olmadığını gördü. İşte bundan dolayı hemen acele ederek, kızarmış bir buzağı getirdi. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, فَمَا لَبِثَ اَنْ جَآءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ buyruğunun manası, "O, bu buzağıyı getirmede hiç çekinmedi, aksine acele etti..." şeklindedir. Veyahut da kelamın takdiri, "Onun gelmesi gecikmedi..." şeklindedir. **İci** sığırın yavrusuna denilir. **Hanîz** ise, yerde kazılan bir çukurda kızdırılmış taşlarla yapılan kebâba verilen isim olup, bu kebâp çöl araplarının bilinen bir âdetidir. Bu kelime **mahnûz** anlamındadır. Bu tıpkı, aynı anlamda olarak hem **tabîh**, hem de **matbûh** denilmesine benzer. Yine **hanîz** kelimesinin, yağı damlayan şey anlamına geldiği de söylenir. Nitekim Arapça'da, atın üzerine çul atıp, böylece de attan terler damladığında حَنَذَتِ الْفَرَسُ denilir.

Misafirler Yemeğe El Uzatmıyorlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَمَّا رَآ اَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَيْهِ *"Hz. İbrahim onların ellerinin o buzağıya uzanmadığını görünce"* buyurmuştur. **Ferrâ**, "Taâma uzanmadığını..." manasını vermiştir ki, taâm da buzağı demektir. نَكِرَهُمْ yani, "onları yadırgadı" demektir. Arapça'da, aynı manada olmak üzere نَكِرَهُ – اَنْكَرَهُ – اِسْتَنْكَرَهُ denilmektedir.

Bil ki o müsafirler, melek oldukları için, yemek yememişlerdir. Zira melekler, yemezler içmezler. O melekler, **Hz. İbrahim**'e, onun hoşuna gidecek bir durumda olmak için, misafir kılığında gelmişlerdir. Zira, **Hz. İbrahim**'in kalbi misafir sevgisiyle yanıp tutuşuyordu.

Hz. İbrahim Melek Olduklarını Baştan Bilmiyordu

İbrahim (a.s)'e gelince biz diyoruz ki: O, onların melek olduklarını ya bilmiyor, aksine onların beşer olduklarını zannediyordu; yahut da onların melek olduklarını biliyordu. Birinci ihtimale göre, **Hz. İbrahim**'in korkmasının sebebi şu iki şey olabilir:

a) **Hz. İbrahim**, insanlardan çok uzak bir yerde konaklamıştı. Bu sebepten, onlar yemekten kaçınınca onların kendisine bir kötülük düşündüklerinden endişelendi.

b) Tanınmayan birisi misafir olarak gelip, kendisine yemek ikram edildiğinde, eğer o yemekten yerse, bir güven duygusu hasıl olur. Yok, eğer yemezse, o zaman da korku meydana gelir.

Onların, melek olduğunu bilmesi ihtimaline gelince, onun bu durumda onlardan şu iki sebepten dolayı korkmuş olması mümkündür:

a) **Hz. İbrahim** (a.s)'in, o meleklerin, Allah'ın,yaptığını beğenmediği bir işten dolayı gelmiş olmalarından korkmuştur.

b) O, meleklerin, kavmine azâbetmek için gelmiş olmalarından dolayı endişelenmiştir.

Buna göre eğer, "Bu iki ihtimalden hangisi doğruya daha yakın ve açıktır?" denilir ise, biz deriz ki: **Hz. İbrahim** (a.s)'in, onların Allah'ın melekleri olduğunu bilemediğini söyleyenler, şu şekillerde istidlâl edebilirler:

1) **Hz. İbrahim** (a.s) onlar için, hemen yemek hazırlama gayretine girmiştir. Eğer o, onların melek olduğunu anlasaydı, bunu yapmazdı.

2) O, onların yemek yemekten geri durduklarını görünce, onlardan korkmuştur. Binâenaleyh eğer o, onların melek olduğunu bilseydi, yememelerinden bir kötü niyetleri olduğuna istidlâl etmezdi.

3) **Hz. İbrahim** (a.s) onları, işin başlangıcında insan suretinde görmüştür ve bu da onların melek olmadıklarına delâlet etmiştir.

Hz. İbrahim (a.s)'in onları tanıdığını söyleyenler de, Hak Teâlâ'nın,. *"Onlar. "Korkma, çünkü biz Lût Kavmi'ne gönderildik" dediler"* (Hûd, 70) ayetini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu söz, ancak onların kim olduğunu bilip, fakat hangi sebebten ötürü gönderildiklerini bilmeyen kimseye söylenebilecek sözdür." Sonra Cenab-ı Hak, meleklerin bu korkuyu **Hz. İbrahim**'den gidererek, *"Korkma, çünkü biz Lût kavmine gönderildik"* dediklerini beyân buyurmuştur ki bu, "Biz, **Lût Kavmi**'ne azab etmek için gönderildik" demektir. Çünkü bu sözde mukadder bir "azab" kelimesi vardır. Çünkü bir başka sûredeki şu ayet buna delâlet etmektedir: *"Onlar, "Biz, günahkârlar gürûhuna gönderildik. Çünkü onların üzerine çamurdan taşlar atacağız" dediler"* (Zariyat, 32-33).

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَامْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ *"(İbrahim'in) karısı ayakta idi"* buyurmuştur. Karısı kendisinin amcası kızı olan **Sâre binti Âzer b. Bâhura**'dır.

Bu ayetteki قَائِمَةٌ kelimesinin, cümledeki takdirinin كَانَتْ قَائِمَةً (ayakta idi) şeklinde olduğu ve manasının, "Onun karısı, meleklerin sözlerini dinlemek için

perdenin gerisinde ayakta duruyordu. Çünkü o da endişelenmişti" şeklinde olduğu söylendiği gibi, "Onun karısı, misafirlere hizmet ediyor vaziyette ayakta idi, **İbrahim** (a.s) de meleklerle beraber oturuyordu" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu son manayı, **İbn Mes'ûd** (r.a)'un, ayeti وَامْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ وَهُوَ قَاعِدٌ *"İbrahim oturur iken, hanımı ayakta idi"* şeklinde okuyuşu da te'kid etmektedir.

Hz. İbrahim'in Hanımının Gülmesi

Cenâb-ı Allah sonra, فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَٰقَ *"Bu söz üzerine güldü. Biz de ona İshâk'ı müjdeledik"* buyurmuştur. Alimler **dahiket** fiilinin hangi manada kullanıldığı hususunda şu iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir: Bazıları bunu "gülme" manasına, bazıları da gülme dışında bir manaya hamletmişlerdir.

1) Bunu bizzat gülme manasına hamledenler de **Hz. İbrahim**'in hanımının niçin güldüğü hususunda ihtilaf etmiş ve şu izahları yapmışlardır:

1) **Kâdî** şöyle demiştir: "Bunun sebebinin, mutlaka bu ayette bahsedilen birşey olması gerekir. O şey ise, **Hz. İbrahim**'in karısının, **İbrâhim** (a.s)'in korkusunun zâil olmasına sevinmiş olmasından başka birşey değildir. Çünkü o melekler, *"Korkma, biz Lût Kavmi'ne gönderildik"* deyince, **Hz. İbrahim**'in korkusunun zâil olup sevinmesinden dolayı, hanımı da büyük sevinç duymuştur. İnsan böyle durumlarda bazan gülebilir.

Netice olarak diyebiliriz ki: **Hz. İbrahim**'in hanımının gülmesi, meleklerin **Hz. İbrahim**'e *"Korkma..."* demelerinden ötürüdür. Bu söz sanki bir müjde gibi olmuştur. Bu sebeble **Hz. İbrahim**'in hanımına sanki şöyle denilmiştir: Biz bu müjdeyi ikiliyoruz, yani korkunun giderilmesi ile bir müjde gerçekleştiği gibi, ömrünüz boyunca istediğiniz bir çocuğunuzun olması ile diğer bir müjde daha tahakkuk etmiştir." **Kâdî**'nin bu izahı, son derece güzeldir.

2) **Hz. İbrahim** (a.s)'in hanımının, **Lût Kavmi**'nin küfründen ve o rezil fiillerinden ötürü, yani onların benimsememesinden ötürü olması da muhtemeldir. Dolayısıyla melekler **Lût Kavmi**'ni imha etmek için geldiklerini açıklayınca, **Hz. İbrahim**'in hanımı buna sevinip gülmüştür.

3) **Süddî** şöyle demiştir: "**Hz. İbrahim** meleklere, "Yemez misiniz?" deyince, onlar, "Biz, yemeği ancak karşılığını vererek yeriz" dediler. Bunun üzerine **Hz. İbrahim** de: "Onun karşılığı, başlarken besmele çekip, sonunda da Allah'a hamd etmenizdir" deyince, **Cebrail** (a.s), **Mikâil** (a.s)'e: "Cenâb-ı Hakk'ın böyle kimseleri halîl (dost) edinmesi, uygun olmuştur" dedi. **Hz. İbrahim**'in hanımı işte bu sözden hoşlandığı için gülmüştür."

4) **Sâre, İbrahim** (a.s)'e: "Kardeşinin oğluna **(Lût'a)** haber sal ve onu kendine kat. Çünkü Allah, onun kavmine mutlaka azâb edecektir" dedi. O sözünü tamamlar

tamamlamaz, **Hz. İbrahim** (a.s)'in yanına melekler geldi. Melekler, **Hz. İbrahim**'e kendilerinin, sadece **Lût**'un kavmini helâk etmek için geldiklerini haber verince, meleklerin sözü, **Sâre**'nin sözüne uygun düşmüş oldu. İşte o, kendi sözü ile meleklerin sözünün böylesine birbirine uygun düşmesinden dolayı çok sevindiği için güldü.

5) Melekler, **Hz. İbrahim** (a.s)'e, kendilerinin insan değil, melek olduklarını ve **Lût Kavmi**'ni imha etmek için geldiklerini haber verdiklerinde, **Hz. İbrahim** (a.s) onlardan, melek olduklarına delâlet edecek bir mucize göstermelerini istedi. Bunun üzerine melekler, Rablerine, o kızarmış buzağıyı diriltmesi için duâ ettiler. Böylece o kızarmış buzağı konulduğu yerden canlanıp, otlaklara koştu. **İbrahim** (a.s)'in hanımı ayakta idi. Kızarmış buzağının, bulunduğu yerden canlanıp otlağa sıçradığını görünce, birden gülüverdi.

6) O, **Lût Kavmi**'ne azabın ansızın gelmesine taaccüb ettiği için güldü.

7) Şöyle de denebilir: "Melekler, **Hz. İbrahim**'in hanımına, bir çocuğunun olacağını müjdelediler. Bunun üzerine o güldü." Bu gülüş ya hayret etmeden dolayı olan bir gülüştür. Çünkü denildiğine göre o, bu esnada doksan küsur, **İbrahim** (a.s) ise yüz yirmi yaşında idi. Yahut bu, sevinçten kaynaklanan bir gülme idi. Sonra o gülünce, Allah Teâlâ ona, o çocuğun adının "**İshak**" olduğunu, **İshâk**'tan sonra da **Ya'kûb**'un olacağını müjdelemiştir.

8) O, **Hz. İbrahim**'in taraftarları ve hizmet edenleri olduğu halde, bu üç şahıstan korkmuş olmasına şaşarak, gülmüştür.

9) Bu gülüş, ayette yapılacak bir takdim ve tehir ile anlaşılır: Buna göre ayetin takdiri: "O'nun hanımı ayakta iken biz ona **İshâk**'ı müjdeledik. O da, bu müjdeden dolayı sevinerek güldü" şeklindedir. Binâenaleyh ayette "güldü" fiili önce zikredilmiş ise de, manaca sonradır.

2) "**Dahiket** fiili, "hayız oldu" manasınadır." Bu görüş, **Mücâhid** ve **İkrime**'den nakledilmiştir. Bunlar şöyle demişlerdir: "**Hz. İbrahim**'in hanımı, korkudan emin olduğu için sevindiğinde hayız olmuştu. Hayız olunca da ona, bir çocuğunun olacağı müjdesi verilmişti." **Ferrâ** ve **Ebu Ubeyde**, bu fiilin "hayız oldu" manasına gelmesini kabul etmemişlerdir. **Ebu Bekr el-Enbârî** ise: "Onlar, bu fiilin bu manaya geldiğini bilmiyor iseler de, başkaları bilir" demiştir. **Leys**, ayetteki **dahiket** fiiline, "hayız gördü" manasını vermiştir. **Ezherî** de, bazı kimselerden, "bu fiilin aslının, hurma tomurcuğunun yarılıp açılması manasında olan, ضِحَاكُ الطَّلْعَةِ masdarı olduğunu" nakletmiştir. Nitekim Arapça'da "Tomurcuk yarıldı (açtı)" manasına ضَحِكَتِ الطَّلْعَةُ denilir.

Bil ki bütün bu izahlar lüzumsuzdur. En doğrusu, birinci görüştür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمِنْ وَرَآءِ إِسْحَٰقَ يَعْقُوبَ *"İshak'ın ardından da Yâ'kûb'u müjdeledik"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Âmir, Hamza ve **Âsım'ın râvisi Hafs, ya'kube** şeklinde; diğer kıraat imamları ise ref' ile **ya'kubü** şeklinde okumuşlardır. Bunun mansub okunuşunun sebebi, bu kelamın takdirinin, "Biz, **İbrahim**'in hanımına **İshâk**'ı müjdeledik, **İshâk**'ın ardından da, ona **Ya'kûb**'u verdik" şeklinde düşünülmesidir. Merfû okunmasının sebebi ise, kelamın takdirinin, "**İshak**'dan sonra da **Ya'kûb** doğmuştur" şeklinde düşünülmesidir.

İKİNCİ MESELE

Ayette geçen **Verâ** kelimesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

1) Ekserî âlimlere göre bu kelime "sonra" demek olup, ayetin manası, "**İshak**'tan sonra **Ya'kûb**'u müjdeledik" şeklindedir. Bu izah açıktır.

2) "Bu kelime, "**torun**" manasınadır." **Şa'bî**'den şu rivayet edilmiştir: "Kendisine bu oğlun" denildiğinde o, "Evet verâ'dan..." demiştir. Çünkü onun torunu vardı. Bana göre bu, son derece zorlama ile yapılan bir izahtır. Çünkü kelime, bu manadan çok uzaktır.

★ ★
★

Oğlan Çocuğu İle Müjdelenen Hanımının Hayreti

قَالَتْ يَٰوَيْلَتَىٰٓ ءَأَلِدُ وَأَنَا۠ عَجُوزٌ وَهَٰذَا بَعْلِى شَيْخًا ۖ إِنَّ هَٰذَا لَشَىْءٌ عَجِيبٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوٓا۟ أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ ٱللَّهِ ۖ رَحْمَتُ ٱللَّهِ وَبَرَكَٰتُهُۥ عَلَيْكُمْ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ ۚ إِنَّهُۥ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ ﴿٧٣﴾

"Kadın, "Vay, kendim bir koca kârı, şu zevcim de bir ihtiyar iken, ben mi doğuracak mışım? Bu, cidden çok şaşılacak bir şey!" dedi. (Elçi melekler de): "Allah'ın emrine (işine) mi şaşıyorsun? Ey ev ahâlisi, Allah'ın rahmeti, bereketleri sizin üzerinizdedir. Şüphe yok ki O, hamîd ve mecîddir" (dediler)"

(Hûd, 72-73).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ferrâ şöyle demiştir: "**Veyl**"in aslı "**veyy**" olup, bu da "**hizy**" (rüsvaylık) manasınadır. Nitekim Arapça'da, "rüsvaylık falancaya olsun" manasında وَيْلٌ لِفُلَانٍ denilir.

Binâenaleyh veylek sözü, "Yazıklar, rüsvaylıklar olsun sana!" demektir." Sîbeveyh ise şöyle demiştir: "وَيْحَ ölümle yüzyüze olan kimseyi uyarmak için; وَيْلَ ise, **helâke** (ölüme) düşen kimse için kullanılır." **Halil de:** "Ben bu kelimenin kalıbında **ancak,** وَيْسَ ، وَيْخَ ve وَيْكَ kelimelerini gördüm" demiştir. Bunlar, manaca birbirine yakın kelimelerdir.

Hz. İbrahim'in hanımının يَاوَيْلَتَى sözüne gelince, bazıları bunun sonundaki **elif-i maksûre**'nin, "elif-i nüdbe" olduğunu söylemişlerdir. **Keşşâf sahibi** ise şöyle demiştir: "Bu kelimenin sonundaki elif, izâfet yâsından (mütekellim yâ'sından) bedel olan eliftir. Çünkü bunun aslı يَاوَيْلَتِى şeklindedir. يَالَهْفَا (Vah yazık oldu!) ve يَاعَجَبَا kelimelerinin sonundaki elif de böyledir. Sonra yâ'dan ve kesresinden bedel olarak elif-i maksûre ve fetha getirilmiştir. Çünkü elif ile fetha, yâ ile kesreden daha hafiftirler (kolay söylenirler).

Ayetteki ءَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَٰذَا بَعْلِى شَيْخًا *"Kendim bir koca karı, şu zevcim de bir ihtiyar iken, ben mi doğuracak mışım!"* sözü ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir, Nâfi ve Ebu Amr, hemze ve med ile, ءَآلِدُ diğer kıraat imamları ise iki hemze ile ve medsiz olarak, أَإِلِدُ şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Birisi şöyle diyebilir: "O, Allah'ın kudreti hususunda mı hayrete düştü? Halbuki Allah'ın kudretine taaccüb etmek, küfrü gerektirir."

Birinci mukaddime şu üç yönden izah edilebilir:

1) Allah Teâlâ **Hz. Sâre**'den, taaccüb sadedinde, *"Kendim bir koca karı iken ben mi doğuracak mışım!"* **sözünü nakletmiştir.**

2) Ayetteki, *"Bu, cidden çok şaşılacak bir şey!"* sözü.

3) Meleklerin ona, *"Allah'ın emrine (işine) mi şaşıyorsun?"* demeleri.

Allah'ın kudretine şaşmanın küfrü gerektirdiğinin izahı ise şöyledir: Böylesi bir taaccüb, onun Allah'ın kudretini bilmediğini (kabul etmediğini) gösterir ki bu da küfrü gerektirir.

Cevap: O, Allah'ın kudretini nazar-ı dikkate almaksızın, örf ve âdete (genel duruma) göre hayret etmiştir. Zira müslüman bir kimseye, doğru sözlü bir haberci, "Allah şu dağı, saf altına çevirecek" dediği zaman, hiç şüphe yok ki o, Allah'ın buna kâdir oluşunu yadırgadığı için değil de, genel âdete göre buna şaşar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki هٰذَا بَعْلِي شَيْخًا "Şu zevcim de ihtiyor iken" ifâdesine gelince bil ki, buradaki "şeyh" kelimesi, "hal" olarak mansubtur. **Vâhidî** (r.h.) şöyle der: "Bu, nahiv ilminin inceliklerinden ve sırlarındandır. Çünkü buradaki **Hâza** kelimesi işaret manasındadır. Binâenaleyh bu ifâde, أُشِيرُ إِلَى بَعْلِي حَالَ كَوْنِهِ شَيْخًا "Kocam ihtiyar olarak, şu kocama işâret ediyorum" manasında olup, maksad bu belli durumu, yani ihtiyarlığı bildirmektir."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bazı alimler bu kelimeyi mahzûf bir mübtedânın haberi olmak üzere, وَهٰذَا بَعْلِي شَيْخٌ şeklinde okumuştur. Yani, "Bu, benim zevcimdir; o ihtiyardır..." Yahut da, **ba'lî** kelimesi mübtedâdan bedel olup, **şeyhun** kelimesi haberdir. Ya da, her ikisi birden mübtedânın iki haberidirler.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, meleklerin, أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللّٰهِ *"Allah'ın emrine (işine) mi şaşıyorsun?.."* dediklerini nakletmiştir. Bunun manası, meleklerin, onun bu şaşırmasından teaccüb ettiklerini dile getirmektir.

Daha sonra ise onlar, رَحْمَتُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ *"Ey ev ahalisi, Allah'ın rahmeti, bereketleri sizin üzerinizdedir"* demişlerdir. Bu ifâdeden maksat, böyle bir şaşkınlığı giderecek olan şeyleri söylemek, dile getirmektir. Bu kelâmın takdiri "Allah'ın sizin üzerinizdeki rahmeti çoktur. Size olan bereketleri de kesintisiz ve ardarda gelir. Bunlar ise, nübüvvet, kesin mucizeler ve büyük hayırlara muvaffak kılmadır. İşte sen Cenâb-ı Hakk'ın, bu yüce ve üstün ikramları size tahsis etme, harikulâde şeyler vücûde getirme ve apaçık deliller ve mucizeler yaratma hususundaki âdetlerin hilâfına olan fiillerini gördüğünde, artık nasıl olur da hayret edebilirsin?" şeklindedir.

Ayetteki أَهْلَ الْبَيْتِ *"Ey ev ahalisi.."* sözüne gelince, bu onları bir methetmedir. "İhtisâs"tan ya da "nidâ"dan dolayı mansûbtur. Onlar daha sonra bunu, إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ *"Şüphe yok ki O, hamîd ve mecîd'dir"* sözleriyle tekid etmişlerdir. **Hamîd** kelimesi ism-i mef'ûl anlamında olup, bu da fiilleri övülen, medhedilen demektir. **Mecîd** kelimesi ise, **mâcid** anlamındadır. Bu ise, şeref ve kerem sahibi kimse demektir. Medhedilen fiillerden bazıları, itaatkâr kulu gayesine ve matlubuna ulaştırmak; fadl-u kerem nevîlerinden bazıları da, isteyeni matlûbundan alıkoymamasıdır. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, her şeye kâdir, hamîd ve mecîd olduğu malum olunca, daha böyle bir taaccüb nasıl kalabilir? Böylece bu kelimelerin zikredilmesinden gayenin, şaşkınlık ve hayreti gidermek olduğu sabit olmuş olur.

★ ★
★

Beşinci Kıssa: Hz. Lut Kıssası

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَٰهِيمَ ٱلرَّوْعُ وَجَآءَتْهُ ٱلْبُشْرَىٰ يُجَٰدِلُنَا فِى قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٤﴾ إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّٰهٌ مُّنِيبٌ ﴿٧٥﴾

"Vakta ki İbrahim'den o korku gitti, kendisine bir de müjde geldi. (Şimdi o), Lût kavmi hakkında adetâ bizimle mücadeleye başladı. Çünkü İbrahim cidden yumuşak huylu, yüreği yanık, kendisini tamamen Allah'a vermiş bir idi"

(Hûd, 74-75).

Bil ki bu, beşinci kıssa olup, **Lût** (a.s)'ın kıssasıdır. Bilesin ki **rav'** kelimesi, korku anlamındadır. Bu ise onun, müsafirlerini tanıyamayıp yadırgadığı zaman, kalbinde gizlice duymuş olduğu korkudur. Bunun manası "kendisinden korku gidip de çocuğunun olacağına dair müjde sebebiyle de sürur ve neşe hasıl olunca, o **Lût Kavmi** hakkında bizimle mücadele etmeye başladı" demektir. Ayetteki **lemma** edatının cevâbı, **ehaze**'dir. Ancak, sözün gelişi ona delâlet ettiği için, bu kelime hazfedilmiştir. Bunun takdirinin, "**İbrahim**'den korku gidince, o bizimle mücadele etti..." şeklinde olduğu da söylenilmiştir.

Bil ki **yücâdilünâ** demek, "Bizim elçilerimizle mücadele eder" demektir.

Hz. İbrahim İlahi Hükme Karşı Mücadele Eder mi?

İmdi, denirse ki: "Bu mücadele eğer Allah ile olmuşsa, bu, Allah'a karşı yakışıksız bir şeye cür'et etmek demektir. Allah'a karşı cür'et etmek ise, en büyük günahlardandır. Bir de, bu mücadelenin gayesi, bu hükmü geçersiz kılıp izâle etmektir. Bu da onun, Allah'ın hükmüne razı olmadığına delâlet eder ki, bu ise küfürdür. Şayet bu mücadele meleklerle ise, yine bu da şaşılacak bir durumdur. Çünkü bu mücadelenin gayesi o zaman, onların, **Lût Kavmi**'ni helâk etmemelerini sağlamak olur. Şayet o, o meleklerin, kendiliklerinden **Lût Kavmi**'ni helâk etmeye çalıştıklarını zannetmişse, bu da onlar hakkında bir sû-i zan'dır. Yok, onların bunu Allah'ın emriyle yaptıklarını zannediyor idiyseler, o zaman da onlarla olan bu mücadelesi, onun o meleklerden, Allah'ın emrine muhalefet etmelerini istemiş olmasını iktizâ eder ki, bu da kabul edilemez..." Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:

Birinci Vecih: Bu toplu bir cevap olup buna göre; Cenâb-ı Hak onu, bu ayetin hemen peşinden methetmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Çünkü İbrahim, cidden yumuşak huylu, yüreği yanık, kendisini tamamen Allah'a vermiş biri idi"* (Hûd, 75).

Şayet bu mücadelesi günah olmuş olsaydı, bunun peşinden, büyük bir medhe delâlet eden bu ayeti zikretmezdi.

Hz. İbrahim Azab İçin Biraz Mühlet Verilmesini İstiyordu

İkinci Vecih: Bu da mufassal cevap olup, buna göre bu mücâdeleden maksad, **İbrâhim** (a.s)'in, azâbı onlardan geciktirmeye çalışmış olmasıdır. Bu da birkaç yönden anlatılabilir:

a) Melekler, **İbrahim** (a.s)'e, *"Biz bu memleketin ahalisini imha edeceğiz"* (Ankebût, 31) deyince o: "Söyleyin bakalım, bu beldede ehl-i mü'min bulunsa da mı siz onu helâk edeceksiniz?" dedi. Onlar: "Hayır" deyince: "Ya kırk tane olunca?" dedi; onlar, "Hayır" deyince: "Ya otuz tane olunca?" dedi. Onlar: "Hayır" deyince... ilh. Böylece o, ona kadar indi, onlar da: "Hayır" dediler. Bunun üzerine **İbrahim** (a.s): "Söyleyin bakalım, orada tek bir müslüman kimse bulunsa dahi, orayı imha edecek misiniz?" deyince, yine onlar: "Hayır" dediler. İşte o zaman **İbrahim** (a.s): "Orada **Lût** bulunuyor ya!" dedi.

İşte Cenâb-ı Hak bunu Ankebût Sûresi'nde zikretmiş ve: *"Elçilerimiz İbrahim'e o müjdeyi getirince dediler ki: "Biz bu memleketin ahalisini imha edeceğiz. Çünkü oranın ahalisi zalim oldular." (İbrahim), "Onların içinde dedi, Lût da var." Dediler ki: "Biz orada kimin bulunduğunu çok iyi bilenlerdeniz. Onu da, ailesini de muhakkak kurtaracağız. Yalnız, geride kalacaklardan olan karısı müstesnâ..."* (Ankebût, 31-32) buyurmuştur. Daha sonra ise, Cenâb-ı Hak, *"Vakta ki elçilerimiz Lût'a geldi. O, bunlar yüzünden kaygıya düştü, bunlar sebebiyle göğsü daraldı, "Korkma, tasalanma, dediler, çünkü biz seni de, senin aileni de kurtaracağız. Yalnız geride kalacaklardan olan karın müstesnâ..."* (Ankebût, 33) buyurmuştur. Böylece, **İbrahim** (a.s)'in mücadelesinin ancak, **Lût** (a.s)'un onlar arasında bulunması sebebiyle, **Lût Kavmi** hakkında olduğu ortaya çıkmıştır.

b) Şöyle denilmesi de muhtemeldir: **İbrahim** (a.s), onlar belki iman ederler de, işledikleri günahlardan tevbe ederler ümidiyle, azâbı onlardan tehir etmek suretiyle, kendilerine Allah'ın rahmetinin isâbet etmesini arzuluyordu. Çoğu kez bu mücadeleler de, **İbrahim** (a.s): "Allah'ın emri, azâbı iletmek suretiyle gelir. Emrin mutlak manası ise, o işin derhal yapılmasını icab ettirmez, aksine geciktirmeyi kabul edebilir. Binâenaleyh sizler (ey melekler), biraz daha bekleyin..." demesinden; buna mukabil meleklerin de: "Muhakkak ki, emrin derhal yapılması gerekir. Üstelik burada da, emrin derhal yapılması gerektiğine delâlet eden karîneler bulunmaktadır" demelerinden ileri geliyordu. Daha sonra ise her bir taraf, bilinen şekillerde, kendi görüşünü anlatmaya başlar, işte bundan dolayı da mücadele meydana gelir. Bana göre kendisine güvenilecek olan görüş de budur.

c) Muhtemeldir ki **İbrahim (a.s)**, buradaki "emir" hakkında soru sormuştur. Bu emir, bir şart ile mukayyet idi. Çünkü bunun üzerine onlar, bu şartın, bu kavim hakkında tahakkuk edip etmediği hususunda ihtilâf ettiler. Bu sebeple de, bir mücadele meydana geldi. Kısaca biz, zamanımızdaki alimlerin de nasslara tutunmak hususunda birbirleriyle mücadelę ettiklerini görmekteyiz. Nasıl ki bu, onların herhangi birini ta'n etmemizi gerektirmiyorsa, işte burada da böyledir..

Daha sonra Cenâb-ı Hak; إِنَّ إِبْرٰهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ *"Çünkü İbrahim cidden yumuşak huylu, yüreği yanık, kendisini tamamen Allah'a vermiş birisi idi"* buyurmuştur. Bu da, Allah tarafından **Hz. İbrahim**'in büyük bir medhe mazhar kılınmasıdır. Ayette geçen **halîm** kelimesi, "başkasına yetişebilmek için acele etmeyip, aksine teennî ile hareket ederek, yavaş davranan, genişten alan kimse" anlamına gelir. Durumu böyle olan kimse, başkasının da böyle olmasını ister. Bu da, onun meleklerle olan mücadelesinin, hilme ve azâbın ertelenmesine taalluk eden, bununla ilgili bir şeyden ötürü olduğuna bir delâlet gibi olmuş olur. Daha sonra Allah Teâlâ onun hilmiyle alâkalı olan hususu da buna ilâve etmiştir ki; bu da, *"yüreği yanık, kendisini tamamen Allah'a vermiş birisi idi"* sıfatlarıdır. Çünkü hilm sahibi olan kimsenin, başkasına sıkıntılar ve belâlar ulaştığını müşahede ettiğinde, yüreği yanar tutuşur. **Lût, Kavmi**'ni imha etmek için meleklerin geldiğini görünce, işte o zaman, bundan dolayı hüznü çoğaldı ve bundan dolayı yüreği yanmaya başladı. İşte bu sebeple de, Allah onu bu sıfatla nitelemiştir.

Yine, Cenâb-ı Hak onu, "kendisini tamamen Allah'a vermiş olmakla" nitelemiştir. Çünkü, başkasına karşı kendisinde, böylesi büyük bir şefkat ve acıma duygusu bulunan kimse, bu azâbı onlardan gidermek için, daima Allah'a yönelir, O'na döner ve O'na rücû eder. Ya da şöyle denilebilir: Başkasının sıkıntılara dûçar olmasını istemeyen kimse, kendi nefsinin sıkıntılara düşmesini haydi haydi istemez ve bundan hoşnut olmaz. Nefsi Allah'ın azâbına duçar olmaktan korumanın yoluysa, ancak tevbe ve Allah'a yönelmedir. Şu halde, durumu böyle olan kimsenin de, kendisini tamamiyle Allah'a vermesi gerekir.

★ ★
★

Azap Hükmü Kaçınılmaz

يَٰٓإِبْرٰهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هٰذَآ إِنَّهُۥ قَدْ جَآءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَإِنَّهُمْ ءَاتِيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ ﴿٧٦﴾ وَلَمَّا جَآءَتْ
رُسُلُنَا لُوطًا سِىٓءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هٰذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ ﴿٧٧﴾

"Ey İbrahim, bundan vazgeç. Zira hakikat şudur: Rabbinin emri gelmiştir. Onlara muhakkak reddolunamayacak bir azap gelip çatacaktır." Vakta ki elçilerimiz Lût'a geldi. O, bunlar yüzünden kaygıya düştü, bunlar yüzünden göğsü daraldı ve: "Bu çetin bir gündür" dedi"

(Hûd, 76-77).

Bil ki, يَاإِبْرٰهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هٰذَا cümlesinin manası şudur: "Melekler **İbrâhim**'e şöyle dediler: "Bu mücadeleden vazgeç. Çünkü bu azabı onlara ulaştırma hususunda Rabbinin emri gelmiştir..." Çünkü, nassın bu hükme delâlet etme yönü ortaya çıkınca, bunu önlemenin yolu yoktur. İşte bundan dolayıdır ki onlar, **İbrahim**'e, bu mücadeleyi terketmesini emrettiler. Onlar, *"Zira hakikat şudur: Rabbinin emri gelmiştir"* deyip, bu lafızda da, bu emrin ne ile geldiğine dair bir delâlet bulunmayınca, şüphesiz ki Cenâb-ı Hak, onlara, reddolunamayacak, yani defedilmesi ve savuşturulması mümkün olmayacak bir azabın geleceğini beyân buyurmuştur.

Misafir Erkek Kılığında Lût'a Gelen Melekler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَمَّا جَآءَتْ رُسُلُنَا لُوطاً سِيٓءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعاً *"Vakta ki elçilerimiz Lût'a geldi. O, bunlar yüzünden kaygıya düştü, bunlar yüzünden göğsü daraldı"* buyurmuştur. Bu elçiler, **İbrahim** (a.s)'e çocuk müjdesini veren elçilerdir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Onlar, **İbrahim** (a.s)'in yanından **Lût**'un yanına gittiler. İki köyün arasında kırk fersahlık bir mesafe bulunuyordu. Onlar, parlak delikanlılar kılığında **Lût**'un yanına girdiler. Onlar son derece güzel idiler. **Lût** (a.s), onların, Allah'ın melekleri olduğunu bilememişti.

Alimler bu hususta şu altı izahı yapmışlardır:

a) **Lût** (a.s) onları insan sandı. Böylece de kavminin onlara, o kötü fiili yapacaklarından, misafirlerin de onlara karşı koyamayacaklarından endişelendi.

b) **Lût**-(a.s)'u,onların gelmesi üzmüştü. Çünkü onun, onlara harcayacak bir şeyi bulunmuyordu ve O, onları gerektiği gibi ağırlayabilecek durumda değildi.

c) Bu onu üzmüştü, zira **Lût** (a.s)'un kavmi, **Hz. Lût**'un evine misafir almasına mani oluyorlardı.

d) Onların gelmesi onu üzmüştü zira O, onların Allah'ın melekleri olduğunu ve onların, kavmini imha etmek için geldiğini biliyordu. Birinci izah, en doğrusudur. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, *"kavmi, kendisine doğru (soluk soluğa) koşarak yanına geldi..."* (Hûd, 78) ayeti buna delâlet etmektedir. Geriye ayette, mutlaka açıklanması gereken şu üç lafız kalmıştır:

Birinci Lafız: Ayetteki سِيٓءَ بِهِمْ sözü olup, bunun manası, "Onların gelmesi iyi olmadı" şeklindedir. سَاءَ – يَسُوءُ fiili, hem lâzım, hem de müteaddî bir fiildir. Nitekim

Arapça'da tıpkı شَغَلْتُهُ فَشَغَلَ "meşgul ettim, meşgul oldu" ve سَرَرْتُهُ فَسُرَّ "sevindirdim, o da sevindi" fiillerinde olduğu gibi سُؤْتُهُ فَسِيءَ "Onu üzdüm, o da üzüldü" denilir. **Zeccâc**, "bunun aslının, سُوِئَ بِهِمْ şeklinde olduğunu, ancak ne var ki vâv'ın sakin kılınarak, kesresinin sîn'e verildiğini" söylemiştir.

İkinci Lafız: Ayetteki وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعاً *"Bunlar yüzünden göğsü daraldı..."* buyruğu. **Ezherî** şöyle demiştir: **Zer'**, "tâkat" manasında kullanılan bir kelimedir. Kelimenin aslı, şu ifâdeye dayanır: اَلْبَعِيرُ يَذْرَعُ بِيَدَيْهِ فِي سَيْرِهِ ذَرْعاً عَلَى قَدْرِ سَعَةِ خُطُوَاتِهِ فَإِذَا حُمِلَ عَلَيْهِ أَكْثَرُ مِنْ طَاقَتِهِ ضَاقَ ذَرْعُهُ عَنْ ذَلِكَ فَضَعُفَ وَمَدَّ عُنُقَهُ "Deve, adımlarının genişliği nisbetinde, güçlü ve kuvvetli bir biçimde yürür. Ama ona, taşıyabileceğinden fazla yük yüklendiğinde, o bunu taşımaktan acze düşer, zayıflar ve böylece de boynunu uzatır..." Böylece ضِيقُ الذَّرْعِ tabiri, güç ve takatin azalmasını ifade etmektedir. İşte bundan dolayı, "benim ona takatim yetmez" manasında, مَالِي بِهِ ذَرْعٌ وَلَا ذِرَاعٌ denilir. Söylediğimizin doğru olduğunun delili; Arapların, **zârî'** kelimesini **zer'** kelimesinin yerinde kullanarak, ضِقْتُ بِالْأَمْرِ ذِرَاعاً "Bu işe gücüm yetmedi" demiş olmalarıdır.

Üçüncü Lafız: Ayetteki, هَذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ cümlesidir. Yani, "Bu çetin, şiddetli bir gündür" demektir. "Şiddetlidir" manasında olmak üzere, **asîb** denilmiştir. Zira, o gün, insanı, kötülüklerle kuşatır.

★ ★
★

Ahalî, Misafirlere Hücum Etmek İstiyor

وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ
لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ ﴿٧٨﴾ قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ مَا لَنَا
فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ ﴿٧٩﴾ قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ ﴿٨٠﴾

"(Lût'un) kavmi, kendisine doğru koşarak yanına geldi. Onlar daha evvelden kötülükleri işlemeye alışmış kimselerdi. (Lût), "Ey kavmim, işte kızlarım. Sizin için onlar daha temiz. Artık Allah'tan korkun. Beni misafirlerimin yanında küçük düşürmeyin. İçinizde aklı başında olan bir kimse de mi yok?" dedi.

Dediler ki: "Andolsun, senin de bildiğin gibi, bizim senin kızlarında hiçbir hakkımız yok. Sen bizim, neyi dilediğimizi elbette biliyorsun." (Lût) şöyle dedi: "Size yetecek bir kuvvetim olsaydı keşke!.. Yahut, sarp bir kaleye sığınabilseydim..."

(Hûd, 78-80).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Melekler **Lût** (a.s)'un evine gelince, ihtiyar ve kötü karısı haberi ulaştırarak kavmine şöyle dedi: "Bizim evimize öyle adamlar geldi ki, onlardan daha güzel yüzlü, daha temiz elbiseli ve daha hoş kokulu olan bir başkasını görmedim." Bunun üzerine **Lût'un kavmi,** soluk soluğa koşarak ona geldiler. Allah Teâlâ, onların çabucak, koşarak gelmelerinin çoğu kez, o kötü fiili yapmak için olduğunu, وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ *"Onlar daha evvelden kötülükleri işlemeye alışmış kimselerdi.."* diye beyân etmiştir. Nakledildiğine göre, **Lût'un** kavmi onun evine girer ve, **Cebrail** (a.s)'in bulunduğu odaya girmek isterler. **Cebrail** (a.s) de elini kapının üzerine koydu. Dolayısıyla onlar kapıyı kırmadan açamadılar. Bunun üzerine **Cebrail** (a.s) de, onların gözlerini sıvadı da, onlar bunun üzerine kör oldular. Bundan dolayı, *"Ey Lût, bizim üzerimize sihirbazlar geldi ve fitne zuhur etti"* dediler.

Hep Meçhul Olup, Malum Yerine Meçhul Gelen Fiiller

Dil âlimlerinin **yuhreûn** fiili ile ilgili iki görüşü bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Bu, malûm sîğası, meçhul sîğası üzerine gelen fiiller kabilindendir. Bunun malûm (fail) sîğası bilinmez. Şu fiillerde de böyledir:

أُولِعَ فُلَانٌ فِي الْأَمْرِ "Falanca, şu işe daldı, kendini verdi, tutuldu"; أُزْعِدَ زَيْدٌ "Zeyd titredi" ve زُهِيَ عَمْرٌو "Amr övündü."

İkinci Görüş: Malum sîğasının meçhûl sîğası üzere gelmesi mümkün değildir. Misal gösterilen bu fiillerin failleri hazfolunmuştur. Binâenaleyh, أُولِعَ زَيْدٌ cümlesinin takdiri, أَوْلَعَهُ طَبْعُهُ "Tabiatı, huyu onu... düşkün kıldı, arzulu yaptı" şeklinde; أُزْعِدَ الرَّجُلُ kelamının takdiri, أَزْعَدَهُ غَضَبُهُ "Gazabı onu titretti" şeklinde ve زُهِيَ عَمْرٌو ifadesinin tevili de, جَعَلَهُ مَالُهُ زَاهِياً "Malı onu gururlu, kibirli kıldı" şeklindedir. Ayetteki أُهْرِعَ kelimesinin manası da, أَهْرَعَهُ خَوْفُهُ أَوْحِرْصُهُ "Korkusu veya hırsı onu teşvik ve tahrik etti, koşmaya sevketti" şeklindedir. Bu görüşte olanlar kendi aralarında da ihtilaf ettiler, bazıları **ihrâc** kelimesinin, "titreyerek, soluk soluğa, hızlıca koşmak" anlamında olduğunu söylerlerken, bazıları da bunun, "hızlı koşmak" anlamında olduğunu söylemektedirler.

Hz. Lût "Kızlarım" Derken Ümmeti İçindeki Kızları Kastetti

Cenâb-ı Hakk'ın قَالَ يَا قَوْمِ هَٰؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ *"(Lût), "Ey kavmim, işte kızlarım. Sizin için onlar daha temiz"* ifadesiyle ilgili iki görüş bulunmaktadır: **Katâde** şöyle demiştir: Kızlarından murad, kendi sulbünden olan kızlardır. **Mücâhid ve Saîd İbn Cübeyr** de: "Bundan maksad, ümmetinin kadınlarıdır. Çünkü onlar, haddi zatında kızlar olup, onların tâbi olmak ve davetini kabul etmek suretiyle, Lût (a.s)'a bir mensubiyyeti bulunmaktadır..." demişlerdir.

Nahivciler, izâfetin güzel ve uygun olabilmesi için, en ufak bir sebebin bile yeterli olacağını, çünkü Lût (a.s)'un onların peygamberi olduğunu, dolayısıyla, adeta onların babası mesabesinde olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Peygamber zevceleri, mü'minlerin analarıdır"* (Ahzâb, 6) buyurmuştur. Buna göre Hz. Peygamber de, ümmetin babasıdır. İşte bence, tercihe şayan olan görüş de budur. Bunun doğruluğuna birçok şey delâlet eder:

1) İnsanların, kızlarını günahkâr ve kötü kimselere peşkeş çekmesi, şahsiyyeti olan kimseye yakışmayacak,uzak bir iştir. O halde bu, peygamberlerin ululara nasıl yakışabilir?

2) Ayetteki, *"İşte kızlarım. Sizin için onlar daha temiz..."* cümlesidir. Onun kendi sulbünden olan kızlar, büyük bir topluluk için yeterli değildir. Ümmetinin kadınlarına gelince; onlar herkese yetecek sayıdadır.

3) Sahih olan şu rivayete göre onun iki kızı bulunuyordu: Birisi **Zentâ**, diğeri de **Zeûrâ**.. İki kıza, "kızlar" lafzının itlâk edilmesi caiz değildir. Çünkü, çoğulun en azının "üç" olduğu bilinmektedir. Birinci görüşte olanlar, Lût (a.s)'un, kavmini, ümmetin kadınlarıyla zinaya davet etmediği hususunda ittifak halindedirler. Onlara göre bilakis bundan maksad şudur: Aksine O, kavmini, kadınlarla evlenmeye davet etmiştir. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

1) O onları, imana yönelmek şartıyla, kadınlarla evlenmeye davet etmiştir.

2) Onun şeriatinde, mü'min kadınların, kâfir erkeklerle evlenmesi caiz idi. Hz. Peygamberin, kızı **Zeyneb**'i, müşrik olduğu halde **Ebu'l-As İbnu'r-Rebî**'yle; yine, bir diğer kızını **Utbe İbn Ebî Leheb** ile evlendirmesi de delâlet eder ki, İslâm'ın başlangıcında da bu böyle idi. Sonra bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"... iman edinceye kadar, Allah'a eş tanıyan kadınlarla evlenmeyin... İman edinceye kadar, müşrik erkeklere kızlarınızı nikâhlamayın..."* (Bakara, 221) ayetiyle nesholunmuştur. Yine bu görüşte olanlar ihtilâf etmiş, ekserisi, "Onun iki kızı var idi" demişlerdir. Bu takdire göre, tesniye, çoğul lafzıyla ifade edilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ *"Onun, (iki veya daha fazla) kızkardeşleri varsa..."* (Nisa, 11) ve فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا

"... hakikaten sizin (yani, sizlerin) kalbleri kaymıştır" (Tahrim, 4) ayetlerinde de böyledir. Yine, **Lût'un kızlarının ikiden daha fazla olduğu da söylenmiştir.**

Ayetteki هُنَّ اَطْهَرُ لَكُمْ *"sizin için onlar daha temiz"* cümlesiyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Sizin için onlar daha temiz" ifâdesinin zahiri, onların yapmak istedikleri fiilin temiz olmasını gerektirir. Oysa malûmdur ki bu, fasit bir iştir. Çünkü, erkeğin nikâhlanması temiz olan bir şey değildir. Aksine bu söz, bizim, "Allahu ekber" sözümüz gibidir. Halbuki bu sözden maksadımız "Allah büyük" manasıdır. Bir de Cenâb-ı Hakk'ın *"Böyle bir nimete konmak mı daha hayırlı, yoksa zakkum ağacı mı?"* (Saffât, 62) ayetinde de böyledir; zira, zakkumda hiçbir hayır bulunmamaktadır. Nitekim **Ebu Süfyan,** اُعْلُ اُحُدٌ اَوْ اُعْلُ هُبَلْ "Uhud, şanın yüce olsun!" veya, "Hübel şanın yücedir" dediği zaman, Hz. Peygamber اَللّٰهُ اَعْلٰى وَاَجَلُّ *"Daha büyük ve yüce olan Allah'tır..."* buyurmuştur; oysa ki, Allah ile o put arasında hiçbir yakınlık ve mukayese olamaz.

İKİNCİ MESELE

Abdulmelik İbn Mervân, Hasan el-Basrî ve İsa İbn Amr'ın, bu ayeti, hal olmak üzere nasb ile **hunne athara** şeklinde okudukları rivayet edilmiştir. Nitekim biz de, هٰذَا بَعْلِي شَيْخاً (Hûd, 72) ayetinde benzer bir açıklama yapmıştık. Fakat nahivcilerin çoğu, bunun bir hata olduğunda ittifak etmişler ve "Eğer, هٰؤُلاَءِ بَنَاتِي هُنَّ اَطْهَرُ şeklinde okunmuş olsaydı bu, هٰذَا بَعْلِي شَيْخاً ifâdesi gibi olmuş olurdu. Ama ne var ki **hunne** zamiri, iki kelimenin arasında kalmıştır. Bu ise, **athara** kelimesini hal addetmeye mânidir" diyerek, bu hususta uzun uzun açıklamada bulunmuşlardır.

Sonra **Lût** (a.s) فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلاَ تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي *"Beni misafirlerimin yanında küçük düşürmeyin..."* demiştir. Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebu Amr ve Nâfi, fiili, aslına uygun olarak, o yâ'yı isbât etmek suretiyle وَلاَ تُخْزُونِي şeklinde, diğer kıraat imamları ise, hafiflik olsun diye yâ'yı hazfederek وَلاَ تُخْزُونِ şeklinde okumuşlardır. Buradaki kesre, yâ'ya delâlet etmektedir.

İKİNCİ MESELE

لاَتُخْزُونِ tabiriyle ilgili iki izah bulunmaktadır:

Hz. Lût'un "Beni Küçük Düşürmeyin" Sözünden Maksat

1) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bu, misafirlerine hoş olmayan bir şeyi yapmaya hücum ettiklerinde, o rezilliğin kendisine de isabet edeceğini kasdederek, "Misafirlerimin yanında beni rezil rüsvay etmeyin..." anlamındadır.

2) Bunun manası şudur: "Misafirlerimin yanında beni utandırmayın. Çünkü, misafirin başına gelebilecek her türlü nahoş fiilden dolayı, o misafiri ağırlayan kimseye de bir utanç gelir..." Bir kimse utandığı zaman, خَزِيَ الرَّجُلُ denilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE **Dayf** kelimesi burada **edyaf** (misafirler) anlamındadır. Nitekim, Cenâb-ı Hakk'ın ..أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا "*yahut henüz kadınların gizli yerlerine muttali olmayan çocuklar...*" (Nûr, 31) ayetindeki **tıfl** kelimesi, **etfal** (çocuklar) anlamındadır. Buradaki **dayf** kelimesinin masdar olması da mümkündür. Dolayısıyla o zaman, onun çoğul anlamında olduğunu söylemeye gerek kalmaz. Nitekim رِجَالٌ صَوْمٌ "Oruç tutan adamlar..." denilmektedir. **Lût** (a.s) sonra, أَلَيْسَ مِنكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ "*İçinizde aklı başında olan bir kimse de mi yok?*" demiştir. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

a) **Reşîd** kelimesi, **mürşid**, yani, "Hakkı söyleyen ve o adî kimseleri misafirlerinden uzaklaştıracak olan kimse yok mu?.." anlamındadır.

b) **Reşîd** kelimesi **mürşed** "yani doğruya ulaştırılmış" anlamındadır. Buna göre ayetin manası, "içinizde, Allah'ın salâh ve doğruluğa ilettiği, hakka ve gerçeğe ulaştırmış olduğu bir kimse yok mu ki, o bu çirkin işe mani olsun?!." şeklindedir. Birinci görüş daha evlâdır.

"Kızlarında Hakkımız Yok!" Sözünün İzahı

Sonra Cenâb-ı Hak, قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ "*Dediler ki: "Andolsun, senin de bildiğin gibi, bizim senin kızlarında hiçbir hakkımız yoktur*" buyurmuştur. Bunun birkaç manası vardır:

1) Bu, "Bizim, senin kızlarına hiçbir ihtiyacımız yok; onlara, bir şehvet de duymuyoruz..." demektir. Bunun manası şudur: "Bir şeye muhtaç olan kimse için, sanki o şeyde kendisi için bir tür hak meydana gelmiş olur. İşte bundan dolayı, bir hakkın olmadığını söylemek, ihtiyacın bulunmadığından bir kinâyedir."

2) Biz bu tabiri, zahirî manasına hamlederek deriz ki: "Bunun manası, "Onlar bizim zevcelerimiz değildir ve onlarda kesinlikle bizim bir hakkımız bulunmamaktadır. Ayrıca, bizim gönlümüz de onlara meyletmemektedir. Şu halde onlar, bizim yapmak istediğimiz,işlediğimiz o fiili nasıl yerine getirebilirler?.." şeklindedir. Bu tabir onların, o pis fiillerine bir işarettir.

3) Bu, "Bizim senin kızlarında hiçbir hakkımız yok. Çünkü sen bizi, iman etmemiz şartıyla, onları nikâhlamaya davet ediyorsun. Halbuki bu hususta, sana icabet etmiyoruz. Öyleyse, bizim onlarda hiçbir hakkımız olamaz" demektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, **Lût** (a.s)'un bu sözü işittiği zaman, لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ "*(Lût) şöyle dedi: "Size yetecek bir kuvvetim olsaydı keşke!.. Yahut sarp bir kaleye sığınabilseydim*" dediğini nakletmiştir. Bununla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
"Size Karşı Elimde Kuvvet Olsaydı!" Sözünün İzahı

Ayetteki lev (eğer) edâtının cevâbı, sözün gelişinden anlaşıldığı için mahzûftur. Takdiri ise, "Size mani olurdum ve sizi defetme hususunda elimden geleni yapardım..." şeklindedir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın وَلَوْ أَنَّ قُرْآناً سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ *"Eğer onunla dağlar yürütülseydi..."* (Ra'd, 31); وَلَوْ تَرَى إِذْ وُقِفُوا *"Onlar ateşin karşısında durdurulup da..."* (En'âm, 27) ayetleridir. **Vahidî** şöyle demiştir: "Cevap burada hazfedilmiştir, çünkü bu durumda insanın aklına, pekçok mani olma ve def etme çeşidi gelmektedir."

İKİNCİ MESELE

لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً buyruğunun manası, "Elimde, size karşı koyabileceğim bir kuvvet, bir şey olsaydı..." şeklindedir. Kuvvet sağlayacak şeyi "kuvvet" diye isimlendirmek mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Allah da, *"Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve bağlanıp beslenen atlar hazırlayın.."* (Enfâl, 60) buyurmuştur ki, buradaki "kuvvet" ifâdesinden maksad, (onu sağlayacak olan) silâhtır. Diğer bazıları da, bunun manasının, "onları defedebilme kudreti" olduğunu söylemişlerdir. Ayetteki **rüknün şedîd** tabirinden maksad sağlam ve koruyucu yerdir. Bu, dağdaki sağlam bir sığınağa benzetilmiştir.

Buna göre eğer, "Burada, fiilin isim üzerine atfedilmesinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Bu fiil, gizli bir **en** ile mansûb olarak أَنْ آوِيَ şeklinde okunmuştur. Buna göre sanki şöyle denilmiştir. "Eğer benim size karşı bir kuvvetim ya da bir sığınma imkânım olsaydı..."

Bil ki, *"Size yetecek bir kuvvetim olsaydı keşkel.. Yahut, sarp bir kaleye sığınabilseydim..."* ifâdesindeki her bir cümleyi, ayrı ayrı manalara hamletmek gerekir. Bunun birkaç izahı vardır:

1) *"Size yeteçek bir kuvvetim olsaydı..."* cümlesinden maksat, **Lût** (a.s)'un kendisinin onları defetmeye kâdir olması veya kendi başına, yahut da başkalarının yardımıyla, zapt-u rapt altına alıp terbiye etmeye muktedir olabilmesidir.

2) *"Yahut, sarp bir kaleye sığınabilseydim..."* cümlesinin manası ise, onları def etmeye muktedir olamayıp, sayesinde kötülüklerinden emin olabileceği sağlam bir kaleye sığınmaya muktedir olabilmesidir.

3) O kavminin sefihliğini ve edepsizliğe yönelmelerini müşahede edince, onları bundan alıkoymaya yetecek olan bir kuvvetin kendisinde bulunmasını istedi. Daha sonra, kendi kendisine daha önceki söylediğinden vazgeçerek, "Aksine, daha evlâ olanı, sarp bir kaleye sığınmamdır..." der. İşte bu, Allah'ın yardımına sarılmaktır. Bu takdire göre, *"yahut, sarp bir kaleye sığınabilseydim"* sözü, öncekinden ayrı ve

onunla hiçbir alâkası olmayan müstakil bir cümledir. Bu izaha göre, fiil cümlesinin isim cümlesine atfedilmesi de gerekmemiş olur. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (a.s), رَحِمَ اللّٰهُ أَخِي لُوطاً كَانَ يَأْوِي اِلٰى رُكْنٍ شَدِيدٍ *"Allah, kardeşim Lût'a merhamet etsin.. O, zaten sağlam bir yere sığınmıştı..."* buyurmuştur.

★ ★
★

Hz. Lût'a Meleklerin Müjde Vermesi

قَالُوا يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ
إِلَّا امْرَأَتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ ﴿٨١﴾

"Elçi melekler: "Yâ Lût, emin ol, biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana katiyyen dokunamazlar. Sen hemen, gecenin bir kısmında âilenle yürü. İçinizden hiç biri geri kalmasın: Yalnız karın müstesnâ. Çünkü onlara isabet edecek azab, ona da çarpacaktır. Onlara vaadolunan helâk zamanı, sabahdır. Sabah vakti yakın değil mi?" dediler"

(Hûd, 81).

Bil ki Allah Teâlâ, Lût (a.s)'un, *"Size yetecek bir kuvvetim olsaydı (keşke).. Yahut sarp bir kaleye sığınabilseydim"* dediğini haber verişi, Hz. Lût'un bu sefil kimselerin, misafirleri hususunda utanç veren, rezil-rüsvaylığa sebeb olan böyle bir işe cüret etmeleri sebebiyle, son derece sıkıntı ve hüzün içinde olduğuna delâlet etmektedir. İşte melekler onun bu durumunu görünce, ona birçok müjdeler verdiler:

a) Onlar Allah'ın elçileri idiler.

b) Kâfirler, düşündükleri şeyi yapamayacaklardı.

c) Allah Teâlâ o kâfirleri helâk edecekti.

d) Allah Teâlâ, Lût'u, âilesiyle birlikte bu azaptan kurtaracaktı.

e) Onun sağlam sığınağı ve yegâne yardımcısı Hak Teâlâ idi. İşte ona verilen bu müjdeler tahakkuk etmişti. Rivayet edildiğine göre, Cebrâil (a.s), Lût (a.s)'a "Kavmin sana hiçbir zarar veremez. Binâenaleyh (korkma), kapıyı aç" der. Onlar içeri girince, Cebrâil (a.s) kanadı ile onların yüzüne vurur, gözlerini sıvazlar ve kör eder. Bunun üzerine de onlar yollarını bulamaz bir hale gelirler ve evlerine varamazlar.

İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun ki onlar (Lût'un) misafirlerine kötülük yapmayı kastetmişlerdi. Biz de gözlerini silme kör ediverdik"* (Kamer, 37) ayetinin ifâde ettiği budur. Ayetteki, لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ cümlesi, "sana hiçbir kötülük ve nahoşluk yapamazlar. Çünkü biz, o fiilleri ile kendileri arasına gireriz (mani oluruz)" manasındadır.

Hz. Lût'a Geceleyin Çıkış Emri

Allah Teâlâ daha sonra, فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ *"Gece âilenle yürü"* buyurmuştur. **Nâfi** ve **İbn Kesîr** bunu, vasıl hemzesiyle, ..فَاسْرِ şeklinde, diğer kıraat âlimleri de, hemze-i kat' ile فَأَسْرِ şeklinde okumuşlardır ki, ikisi de aynı manaya gelir. Arapça'da aynı manada olmak üzere, سَرَيْتُ بِاللَّيْلِ ve أَسْرَيْتُ (gece yürüdüm) denilir. Nitekim şâir **Hassân b. Sâbit** (r.a) de şöyle demiştir:

* أَسْرَتْ إِلَيْكَ وَلَمْ تَكُنْ تُسْرِي *

"Sen ona gece gitmemiş olduğun halde, o (sevgili) sana geceleyin geldi."

Binâenaleyh bu fiil (Kur'ân'da) her iki lügat (şekil) ile de gelmiş (kullanılmıştır). Bunu hemze-i kat' ile okuyanın delili, Cenâb-ı Hakk'ın سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ (Isrâ, 1) ayetidir. Yine bunu hemze-i vasıl ile okuyanın delili de وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ (Fecr, 4) ayetidir. اَلسُّرَى masdarı da, gece yürümek manasındadır. Birisi gece yürüdüğü, yolculuk yaptığı zaman, سَرَى - يَسْرِي denilir. Yine birisi, birisini gece yürüttüğü zaman, أَسْرَى بِفُلَانٍ denilir. اَلْقِطْعُ مِنَ اللَّيْلِ tabiri de, gecenin bir kısmı; bir parçası manasınadır. Bu, "kıt'a" kelimesi gibidir. Bu söz ile melekler, "sizler sabah vakti gelecek olan o azabın çatmasından önce, acele edip çıkınız" manasını kasdetmişlerdir. **Nafi b. el-Ezrâk**, **Abdullah b. Abbas** (r.a)'a: "Bana, Kur'ân'daki بِقَطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ tabiri hakkında ne dersin?" dediği zaman, **İbn Abbas**: "O, gecenin son parçası olup, seher vaktidir" demiştir. **Katâde** buna: "Gecenin bir parçasından sonra..." manası verirken; bazıları da bunun, "Gecenin yarısı" olduğunu, çünkü Lût (a.s)'un gecenin tam yarısında yola çıktığını söylemişlerdir.

Sonra وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ *"İçinizden hiçbiri geri dönüp bakmasın"* buyurulmuştur. Bu, Lût (a.s) ile birlikte olanları geriye dönmekten nehyetmek içindir. "İltifat", insanın arkasına dönüp bakmasıdır. Görünen odur ki bundan maksad şudur: Onların, memleketlerinde malları, mülkleri, kumaşları ve dostları vardı. İşte bundan dolayı melekler onlara, vakti gelince çıkmalarını, bütün bu şeyleri terkedip, kesinlikle onlara dönüp bakmamalarını emretmişlerdir. Bundan maksad ise, onların kalblerinin o şeylerle olan ilgisini kesmek idi. Bu kelime ile "yüz çevirip gitme" manası da kastedilmiş olabilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, قَالُوا أَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا *"Onlar dediler ki: "Bizi (...) döndermek, yani çevirmek için mi bize geldin?.."* (Yûnus, 78) ayeti de bu manadadır. Bu takdire göre, *"İçinizden hiç biri iltifat etmesin"* ayetinden maksad, onları geride kalmaktan nehyetmektir.

Daha sonra, إِلاَّ امْرَأَتَكَ *"Yalnız karın müstesnâ.."* buyurulmuştur. **İbn Kesir** ve **Ebu Amr**, bunu ref' ile إِلاَّ امْرَأَتُكَ şeklinde; diğer kıraat imamları da nasb ile, إِلاَّ امْرَأَتَكَ şeklinde okumuşlardır. **Vahidî** (bu hususta) şunu demiştir: "Bunu nasb ile okuyan, -ki mana itibariyle muhtar olan kıraat budur- kelimeyi "Karın hâriç, âilenî geceleyin alıp götür" manasında olmak üzere, "ehl" kelimesinden müstesnâ saymışlardır. Bu kıraatın doğru olduğuna şehâdet eden bir husus da, **Abdullah b. Mes'ûd**'un kıraatında bunun فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ إِلاَّ امْرَأَتَكَ şeklinde okunup, وَلاَ يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ ifâdesinin burada bulunmamasıdır. Bu kelimeyi ref ile okuyanlara göre kelamın takdiri, "Karın müstesnâ, içinizden hiçbiri geri dönmesin" şeklindedir." Buna göre şayet: "Bu okuyuş şekli, **Lût**'un karısına, arkasını dönmesinin emredilmiş olmasını gerektirir. Çünkü bir kimse: "**Zeyd** hariç, içinizden hiçbiri ayağa kalkmasın" dediği zaman, bu "**Zeyd** ayağa kalksın" manasında bir emir olmuş olur" denilir ise, buna karşı **Ebu Bekir el-Enbârî** de şöyle diyerek cevap verir: "Ayetteki **illâ** (müstesnâ) lafzı, istisna-ı munkatîdır. Buna göre ayetin manası: "Sizden hiç kimse arkasına dönmesin. Fakat karın arkasına dönecek ve kavminin başına gelecek azap, onu da çarpacaktır" şeklindedir. Bu istisnâ, böyle istisnâ-ı munkatî olduğu zaman, onun arkasına dönmesi bir günah olmuş olur. Zikrettiğimiz bu mana, **Katâde**'den rivayet edilen şu haber ile de kuvvet kazanır: **Katâde**, köyden ilk çıktıklarında **Hz. Lût**'un karısının, beraberinde olduğunu, ama o azabın seslerini duyunca arkasına dönerek: "Vah milletim" dediğini, bunun üzerine ona bir taşın isabet edip, onu öldürdüğünü söylemiştir.

Bil ki bu kelimeyi merfû olarak okumak daha kuvvetlidir. Çünkü bunu nasb ile okumak, **Lût** (a.s)'un karısının, ehl-ü iyâli içinde çıktığını ifâde etmez. Fakat bu durumda istisnâ, "ehl" kelimesinden olmuş olur. Buna göre sanki Hak Teâlâ **Lût** (a.s)'a, ehl-ü iyâli ile beraber çıkmasını, bu hanımını terketmesini emretmiştir. Çünkü o, helâk olanlarla birlikte helâk olacaktır. Bu kelimeyi nasb ile okumak ise, bir başka bakımdan, daha kuvvetlidir. Çünkü bu kelime mansûb olarak okunduğu zaman, istisnâ, istisna-ı muttasıl olmakta; merfû okunduğunda ise, istisna-ı munkatî olmaktadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak o meleklerin, diğer günahkârlara isabet edecek olan şeyin onun başına da geleceğini söylediklerini bildirmiştir. Bundan maksad o günahkârlara isabet edecek olan azabın, **Lût**'un karısına da isabet edeceğidir.

Daha sonra melekler إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ *"Onlara vaadolunan (helâk) zamanı, sabahtır"* demişlerdir. Rivayet edildiğine göre onlar, bunu dedikleri zaman, **Lût** (a.s): "Ben, bundan daha erken, hatta hemen çıkmak istiyorum" deyince, melekler, أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ *"Sabah vakti yakın değil mi?"* demişlerdir. Müfessirler, **Lût** (a.s)'un, bu sözü duyunca, âilesi ile birlikte geceleyin yola çıktığını söylemişlerdir.

Emr Kelimesinin Manası

فَلَمَّا جَآءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَٰلِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِّن سِجِّيلٍ مَّنضُودٍ ﴿٨٢﴾
مُّسَوَّمَةً عِندَ رَبِّكَ ۖ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّٰلِمِينَ بِبَعِيدٍ ﴿٨٣﴾

"Emrimiz geldiği zaman o memleketin üstünü altına getirdik ve tepelerine, balçıktan pişirilmiş, istif edilmiş taşlar yağdırdık ki onlar, Rabbinin katında hep damgalanmışlardı. Onlar zalimlerden uzak değildir"

(Hûd, 82-83).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki "emr" kelimesi ile ilgili birkaç izah vardır:
1) Bununla, nehyin (yasaklanmanın) zıddı olan "emretme" kastedilmiştir. Bunun böyle olduğuna şunlar da delalet eder:

a) Müşterekliği defetmek için, "emir" kelimesi bu manada hakikat, bunun dışındaki manalarda mecazdır.

b) Ayetteki "emr" sözünü azab manasına almak mümkün değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Emrimiz geldiği zaman, o memleketin üstünü altına getirdik"* buyurmuştur ki bu alt-üst etme işinin kendisi zaten azabtır. Binâenaleyh ayet, emrin şart, azabın da ceza (netice) olduğuna delâlet etmektedir. Şart ise neticeden başka birşeydir. Şu halde ayetteki "emr", azab manasına değildir. Böyle söyleyen herkes, ayetteki "emr"in, "nehy"in zıddı olan "emir" olduğunu söylemiştir.

c) Allah Teâlâ bundan önce, *"(O melekler): "Çünkü biz Lût kavmine gönderildik" dediler"* (Hûd, 70) buyurmuştur. Binâenaleyh bu ifâde, o meleklerin **Lût Kavmi**'ne gidip, onlara azab etmek için Allah Teâlâ tarafından görevlendirilmiş olduklarına delâlet eder. Bunu iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: "Allah Teâlâ, bir grup meleklerine, o şehirleri belli bir zamanda harap etmelerini emretmiştir ve vakti gelince onlar, bu emri yerine getirmişlerdir. Şu halde ayetteki, *"Emrimiz geldiği zaman.."* sözü, meleklere yüklenen o göreve bir işaret olmuş olur.

Eğer, "Şayet durum böyle olsaydı, o zaman "Bizim emrimiz gelince, o melekler o şehirlerin altını üstüne getirdiler" denilmesi gerekirdi. Çünkü bu fiil, memur (emredilen) meleklerden meydana gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Görüşümüze göre, böyle söylenilmesi gerekmez. Çünkü biz ehl-i sünnete göre, kulların fiili de,

Allah'ın fiilidir, yani Allah tarafından yaratılır. Hem sonra onlardan sâdır olan bu fiil, Allah'ın emri ve kudreti ile tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh bu fiilin, Allah'a isnad edilmesi tuhaf sayılmaz. Çünkü fiilin, bizzat onu yapana izafe edilmesi makul olduğu gibi, sebeb olana isnad edilmesi de güzel ve yerinde olur.

2) Bu "emr" ile, Hak Teâlâ'nın, *"Birşeyin olmasını dilediğimiz zaman, sözümüz ona ancak "Ol" dememizden ibarettir. O da derhal oluverir"* (Nahl, 40) ayetinin ifade ettiği husus kastedilmiştir. Bu "emr"in ne olduğunun izahı daha önce geçmişti.

3) Bu "emir" lafzı ile, "azab" manası kastedilmiştir. Böyle olması halinde ayette, şu şekilde bir takdir yapma ihtiyacı hissederiz: "Azabımızın zamanı gelince, o memleketin üstünü altına getirdik."

İKİNCİ MESELE

Meleklerin Şehrin Üstünü Alta Getirmeleri

Bil ki Allah Teâlâ bu, ayette bahsedilen azabı, şu iki sıfat ile nitelemiştir:

Birincisi, ayetteki *"O memleketin üstünü altına getirdik"* tabiridir. Rivayet olunduğuna göre, **Cebrâil** (a.s), bir kanadını **Lût kavmi**'nin yaşadığı şehirlerin altına soktu, onları kökünden söküp, gök ehlinin, onların eşeklerinin anırmasını, köpeklerinin havlamasını ve horozlarının ötmesini işitecekleri kadar bir yüksekliğe kaldırdı. Buna rağmen hiçbir testileri ve kapları ters çevrilip dökülmedi. Sonra onların hepsini birden aynı anda altını üstüne çevirip yere çaldı.

Bil ki bu iş, şu iki bakımdan kesin bir mucizedir:

a) Yeri söküp, en yakın birinci kat semâya kadar kaldırmak, görülmemiş bir iştir.

b) **Lût kavmi**'nin beldelerinin etrafındaki diğer beldeler hiç hareket etmeksizin, bunlara yakın olmalarına rağmen, azab **Lût** (a.s) ve ehline ulaşmaksızın, onları çok yüksek bir mesafeden yere çalmak da kesin bir mucizedir.

Sicctl Nedir?

İkincisi, ayetteki *"Tepelerine, balçıktan pişirilmiş, istif edilmiş taşlar yağdırdık"* ifadesidir. Alimler, **"Sicctl"** hususunda, şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:

1) Bu kelime, Arapçalaşmış Farsça bir kelimedir. Aslı **"Seng-i kil"** "(kil toprak, taş)" şeklindedir. Yine bu, son derece sert olarak, taş ve çamurdan mürekkeb bir şeydir. **Ezherî** şöyle der: "Araplar onu Araplaştırınca Arapça bir kelime olmuştur. Araplar, "Dîvan, dîbâç, istebrâk" gibi nice kelimeleri Arapçalaştırmışlardır.

2) **Sicctl**, "büyük kova" manasına olan, **"secl"** kelimesindendir ve مِثْلَ السَّجْلِ "Kova gibi, büyük taşlar" demektir.

3) **Sicctl**, sert taş demektir.

4) Bu kelime, "Onların üzerine salıverilmiş" manasınadır. Kelime, birşeyi salıverdiğinde kullandığın, أَسْجَلْتُهُ fiilinden, "fi'il" sîğasında bir isimdir.

5) Bu, "Onu verdim, bağışladım " manasında olan أَسْجَلْتُهُ deyiminden alınmış olup, manası "Akıtma, dökme bakımından, tıpkı bir bağışın dökülmesi gibi olan" şeklindedir. O taşların üzerine, azaba uğrayacak olanların isimlerinin "**tescîl**" edilmiş (yazılmış) olduğu da söylenmiştir.

6) Bu kelime, "büyük defter" demek olan "**siccil**"den olup, manası, "ezelde yazılmış, yani Allah tarafından onlar için ezelde takdir edilmiş olan azab" şeklindedir. Bu takdire göre "**siccil**", "büyük kova" demek olan **secl** kelimesindendir. Çünkü bu defter de, (bu kovanın çok su alışı gibi) birçok hükmü ihtivâ etmektedir. Bu kelimenin, "iftihâr etmek, böbürlenmek" manasına olan, "**müsâcele**" masdarından olduğu da söylenmiştir.

7) **Siccil**'in aslı "**siccin** (cehennem)dir. Bundaki "nûn" harfi lâm'a çevrilmiştir.

8) Bu, "En yakın semâ" manasınadır. Buna "**siccîl**" denilmiştir. Bu görüş, **Ebu Zeyd**'den rivayet edilmiştir.

9) **Siccil**, çamur demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Balçıktan (çamurdan) olan taş" buyurmuştur. Bu, **İkrime** ve **Katade**'nin görüşüdür. **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Taşın aslı da çamurdur. Fakat o, aradan geçen uzun zaman ile sertleşmiş, taşlaşmıştır."

10) **Siccil**, taş yeri demektir. Bu da, belli bir dağdır. Nitekim Cenâb-ı Hak bu manada, *"İçinde dolu (buz) bulunan dağ..."* (Nûr, 43) buyurmuştur.

Atılan Taşların Özellikleri

Bil ki Allah Teâlâ, bahsedilen bu taşları birkaç sıfatla nitelemiştir:

Birinci Sıfat: Onların **Siccil**'den oluşudur ki bunun izahı geçti.

İkinci Sıfat: "**Mandûd**'dur. **Vâhidî,** "Bu kelime, اَلنَّضْدُ masdarından ism-i mef'ul'dür. اَلنَّضْدُ ise, bir şeyi birşeyin üzerine koymak, istif etmek demektir" demiştir. Bununla ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) O taşlar, gökten inerken bir biri üzerine iniyordu. Binâenaleyh bu kelime, bu hususu iyice ifade etmek için getirilmiştir.

2) O taşların her birinde üstüste konulmuş ve top haline getirilmiş küçük taşlar vardı.

3) Allah Teâlâ, bu taşları madenlerinde öyle yaratmış, üst üste koymuş ve zalimleri helâk etmek için onları hazırlamıştır.

Bil ki ayetteki **mandûd** kelimesi, "**siccil**"in sıfatıdır.

Üçüncü Sıfat, "müsevveme" kelimesidir. Bu da o taşların sıfatı olup, "alametlendirilmiş, belirlenmiş, işaretlenmiş" manasındadır. Bununla ilgili izah, وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ (Al-i İmrân, 14) kelimesinin tefsirinde geçmişti. Alimler, bu alametlendirmenin ne şekilde olduğu hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) **Hasan el Basrî ve Süddi:** "O taşların üzerinde mühüre benzeyen işaretler vardı" demişlerdir.

2) **İbn Sâlih:** "O taşlardan **Ümm-i Hânî**'nin evinde gördüm. Onların üzerinde göz boncuğu şeklinde kırmızı çizgiler vardı" demiştir.

3) **İbn Cüreyc** şöyle demiştir: "Onların üzerinde, yeryüzü taşlarına benzemeyen bir alamet vardı ve o alamet, Allah Teâlâ'nın bunları ancak o azab için yarattığını gösteriyordu."

4) **Rebî:** "O taşların herbirinin üzerinde, kendisine atıldığı şahsın adı yazılı idi" demiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak عِنْدَ رَبِّكَ *"Rabbinin katında"* yani, "Allah'tan başka üzerinde hiç kimsenin tasarruf edemediği, harcayamayacağı hazinelerinde.." buyurmuştur.

Cenâb-ı Allah sonra da, وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ *"Onlar zâlimlerden uzak değildir"* buyurmuştur. Allah Teâlâ, "zalimler" tabiri ile, Mekke kâfirlerini kastetmiş olup, bununla o taşları, o kâfirlere de atabileceği ima edilmiştir. **Enes** (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah'ın Resûlü bunu, **Cebrâil** (a.s)'e sordu da, **Cebrâil:** *"Yani "senin ümmetinin zâlimleri" demektir. Onlardan hiçbir zâlim yoktur ki bu taşlar an be an onların üzerine düşmesin"* demiştir." Ayetteki **hiye (onlar)** zamirinin, **Lût** (a.s)'un kavminin beldeleri manasına olduğu da söylenmiştir. Buna göre, "Bu hâdisenin cereyân ettiği o beldeler, Mekke kâfirlerinden uzak bir yerde değildir" denilmiş olur. Çünkü o beldeler, **Şam** mıntıkasında olup, Mekke'ye yakın idiler.

★ ★
★

Altıncı Kıssa: Medyen Kavmi'nin Kıssası

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا ۚ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ ۖ وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ
وَالْمِيزَانَ ۚ إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ ﴿٨٤﴾ وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ
بِالْقِسْطِ ۖ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٨٥﴾ بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ
لَّكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ۚ وَمَا أَنَا عَلَيْكُم بِحَفِيظٍ ﴿٨٦﴾

"Medyen'e de kardeşleri Şu'ayb'ı gönderdik. O dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir tanrınız yoktur. Ölçüyü, tartıyı eksik tutmayın. Ben sizi gerçekten bir hayır içinde görüyorum. Şüphesiz ki ben, bir gün hepinizi çepeçevre kuşatacak olan bir azabtan korkmaktayım. Ey kavmim, ölçüde ve tartıda adaleti yerine getirin. İnsanların eşyasını eksiltmeyin. Yeryüzünde fesadcılar olarak fenalık yapmayın. Eğer mü'min kimseler iseniz, Allah'ın bıraktığı kâr, sizin için daha hayırlıdır. (Bununla beraber), ben sizin üzerinizde bir bekçi de değilim"

(Hûd, 84-86).

Bil ki bu, Hûd Sûresi'nde zikredilen kıssaların altıncısıdır. Bil ki **Medyen, İbrahim** (a.s)'in oğullarından birinin ismidir. Sonra bu kelime, onun kabilesinin ismi olmuştur. Müfessirlerden çoğu, "**Medyen**"in, **Medyen b. İbrâhim** (a.s)'in inşâ ettiği bir şehrin adı olduğu görüşüne sahip olmuşlardır. Buna göre ayetin manası: "Biz **Medyen** ahâlisine de kardeşleri **Şuayb**'ı gönderdik" şeklindedir. Binâenaleyh ayette mahzûf bir "ahâlisine" lafzı vardır.

Bil ki biz, peygamberlerin, işin başında önce kavimlerini tevhide (Allah'ın birliğine inanmaya) davet ile başladıklarını beyân etmiştik. İşte bundan dolayı **Şuayb** (a.s), *"Sizin O'ndan başka hiçbir tanrınız yoktur"* demiştir. Peygamberler, tevhide davetten sonra, ehemmiyet sırasına göre diğer işlere başlarlar. **Medyen ahâlisi** içinde eksik ölçüp tartma alışkanlık haline gelmiş birşey olduğu için, **Şuayb** (a.s) onları *"Ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın"* diyerek, bu alışkanlığı ve âdeti bırakmaya çağırmıştır. **Nakıs (eksiltmek)** tabiri ile ilgili iki izah vardır:

1) Bu ölçüp tartma onlar tarafından olup, onların eksik ölçmeleridir..

2) Bu ölçüp tartmanın onlar için yapılıp, onların gerekenden fazla almalarıdır.

Burada, "başkasının hakkını eksiltme" manasına gelir. Her iki şekilde de, başkasının hakkını eksiltme meydana gelmiş olur.

Sonra **Şuayb** (a.s), إِنِّي أَرَيٰكُم بِخَيْرٍ *"Ben sizi gerçekten bir hayır içinde görüyorum"* demiştir. Bunun iki şekilde izahı yapılabilir:

a) O onları, eğer tevbe etmezlerse, fiatın yükselip, nimetin ellerinden gitmesi hususunda sakındırmıştı. O sanki şöyle demişti: "Bu eksik ölçüp tartmayı bırakın. Aksi halde Cenâb-ı Hak, sizin elinizde bulunan mal ve rahatı giderir."

b) Bunun takdiri şöyle de olabilir: "Allah Teâlâ, size çok mallar, hayırlar, kolaylıklar ve genişlikler vermiştir. Şu halde böyle eksik tartmaya ihtiyacınız yoktur."

Sonra وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُّحِيطٍ *"Şüphesiz ki ben, birgün hepinizi çepeçevre kuşatacak olan bir azaptan korkmaktayım"* demiştir. Ayetle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: İbn Abbas (r.a), şöyle demiştir: "Korkuyorum, yani, "Bir gün hepinizi çepeçevre kuşatacak bir azabın geleceğini biliyorum..." demektir." Diğer müfessirler ise, hayır bundan murat, bizzat korkudur. Çünkü onların bu işi, başlarına bir azâb geleceği korkusuyla bırakmaları caizdir. Bu korkutma bulunduğuna göre, bunun neticesi bir ilim değil, zandır" demişlerdir.

İkinci Bahis: Allah Teâlâ onları, içinden hiç kimsenin çıkamayacağı bir biçimde kuşatacak bir azab ile korkutup tehdit etmiştir. Ayetteki "**muhît**" kelimesi, görünüşte, **yevm** kelimesinin sıfatıdır. Mana bakımından ise, **azab** kelimesinin sıfatıdır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu çetin bir gündür"* (Hûd, 77) ayetinde olduğu gibi meşhur bir mecâzdır.

Üçüncü Bahis: Müfessirler bu "**azab**" ile neyin kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları: "Bu, Kıyamet gününün azâbıdır; çünkü azabın, azabı hak etmiş olanları kuşatması için tesbit edilmiş olan gün, budur" demişlerdir. Bazıları: "Hayır, buna hem dünya, hem de ahiret azabı dahildir" demişlerdir. Bazıları da: "Aksine bundan maksat diğer peygamberlerin kavimlerinin de başına geldiği gibi, dünyada köklerinin kazınması azabıdır" demişlerdir. Doğruya en yakın olan, bu azaba, bütün azabların dahil olmasıdır. Azabın onları kuşatması, bir dairenin, içinde bulunan şeyi ihata edip çepeçevre sarması gibidir. Binâenaleyh, azâb onlara, her yönden gelecektir. Bu, iyice tehdit etmek manasını ifâde etmektedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"(Nihayet) onun bütün serveti istilaya uğratıldı; (kuşatıldı)"* (Kehf, 42) ayetinde olduğu gibidir.

Şuayb (a.s) sonra şöyle demiştir: وَيَٰقَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ *"Ey kavmim, ölçüde ve tartıda adâleti yerine getirin."*

Ayetteki Tekrarların İzahı

Buna göre eğer, "Bu ayette, üç bakımdan tekrar meydana gelmiştir. Çünkü O önce *"Ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın"* demiştir. Sonra, *"Ölçüde ve tartıda adâleti yerine getirin"* demiştir. Bu, birinci sözün aynısıdır. Daha sonra da, *"İnsanların eşyasını eksiltmeyin"* demiştir. Öyleyse, bu tekrardaki hikmet nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Bunun birkaç izah şekli vardır:

Birinci İzah: Onun kavmi, bu işte ısrar etmekteydiler. Bundan dolayı O, eksik ölçü ve tartıdan men etmek hususunda, iyice açıklamada bulunup bu men'ini tekid etmek ihtiyacını duymuştur. Tekrar ise, tekidi, o meseleye gösterilen önem ve ihtimamın fazlalığını gösterir.

İkinci İzah: *"Ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın"* tabiri, eksik tartmaktan nehyetmektir. *"Ölçüde ve tartıda adâleti yerine getirin"* emri, tartmakta adâleti tam olarak yerine getirmeyi emretmektir. Bir şeyin zıddını nehyetmek, onu emretmekten farklıdır. Bir kimse çıkıp da "Bir şeyin zıddını nehyetmek, onu emretmektir. Binâenaleyh, bu bakımdan ayette bir tekrarın yapılmış olması gerekir" diyemez. Çünkü biz diyoruz ki, buna iki şekilde cevap verilebilir:

1) Allah Teâlâ, iyice tekid etmek için, bir şeyi emretmek ile onun zıddını nehyetmek için beraber zikretmiştir. Nitekim sen, "Akrabalarına sıla-i rahim yap, onlardan ilgini kesme" dersin. Böyle bir cem' son derece fazla olan bir tekide işaret etmektedir.

2) Şöyle diyebiliriz: "Biz, emrin, sizin söylediğiniz gibi olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü, hem bir işin eksik yapılmasının nehyedilmesi, hem de o işin aslının nehyedilmesi mümkündür. Şu halde, Cenâb-ı Hak, burada, hem eksik ölçüp tartmaktan nehyetmekte, hem de hakkın tam olarak verilmesini emretmektedir. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın, muâmeleleri men edip alışverişi yasaklamadığına; ancak eksik ölçüp tartmayı reddettiğine delâlet eder. Bu böyledir, çünkü bir grup kimse, "Alışveriş, eksik ölçüp tartmaktan ve kimilerinin hakkını alıkoymaktan hâlî olamaz. Binaenaleyh, alışveriş külliyen haramdır" demektedir. İşte böyle bir vehmi ibtâl etmek için, Allah Teâlâ birinci ifâdede eksik ölçüp tartmayı nehyetti; ikinci ayette de, ölçüp tartmayı tam adâletle yapmayı emretti.

"İnsanların eşyasını eksiltmeyin" şeklindeki üçüncü ifâdeye gelince, bu bir tekrar değildir. Çünkü Allah Teâlâ, önceki buyruğunda yasaklamayı, ölçüyü ve tartıyı noksanlaştırma meselesine tahsis etmiştir. Sonra Allah Teâlâ bu hükmü, bütün şeylere tamîm etmiştir. Bu izah ile, bunun bir tekrar olmayıp, aksine bu ifâdelerin herbirinde farklı bir mananın bulunduğu ortaya çıkar.

Üçüncü İzah: Allah Teâlâ birinci ayette *"ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın"*; ikinci

ayette de, *"ölçüde ve tartıda adâleti yerine getirin"* buyurmuştur, "**İfa**" adaleti yerine getirmek, o işi, tam ve mükemmel bir biçimde yapmaktan ibarettir. Bu ise, ancak insan, hak edilenden daha fazla verdiği zaman tahakkuk eder. İşte bu manadan dolayı fukahâ şöyle demiştir: Allah Teâlâ, mesela abdestde yüzü yıkamayı emretti. Fakat, başın cüzlerinden birini yıkamadıkça, yüzün tamamını yıkama emri yerine gelmez. Velhasıl Cenab-ı Hak, birinci ayette, noksan ölçüp tartmayı nehyetmiş; ikinci ayette de, fazlasıyla vermeyi emretmiştir. Bu vâcibin, kesin ve kati olarak yapılmış olabilmesi için, bu miktardan fazlasının verilmesi gerekir. Şu halde Cenâb-ı Hak sanki, önce insanı, bu fazlalığın kendisinde kalması için, başkalarının mallarını eksiltmeye gayret etmekten nehyetmiş, ikinci olarak da, mesuliyetten kesin olarak kurtulmak için, kendi hakkını azaltmaya gayret etmesini emretmiştir.

Ayetteki "**bil-kıst**" tabiri, "adâletle" anlamındadır. Bunun manası "Kesin olarak mesuliyetten kurtulmanın tahakkuk edeceği bir biçimde hakkı, tastamam yerine getirmeyi emretmektir." Bundan fazlasını vermeyi emretmek ise, söz konusu değildir.

Şuayb (a.s) sonra, وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ *"İnsanların eşyasını eksiltmeyin"* demiştir. "**Bahs**" her türlü şeyden yapılan eksiltme anlamındadır. Daha önce de zikrettiğimiz gibi, birinci ayet, ölçü ve tartıdan, noksan yapmayı yasaklamaya delâlet etmektedir. Bu ayet ise, her şeyde noksanlaştırmayı yasaklamaya delâlet etmektedir.

Yeryüzünde Bozguncu Olmayın

Sonra **Şuayb** (a.s) وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ *"Yeryüzünde fesatçılar olarak fenâlık yapmayın"* demiştir.

Eğer, " الْعَثْوُ kelimesi de tam fesât anlamındadır. Dolayısiyle bu kelime "yeryüzünde, fesât çıkarmayın" demek gibi olmuş olur" denilirse, biz deriz ki:

Bunun birkaç izahı vardır:

1) Kim, başkasına zarar verme peşinde olursa, o başkasını da, kendisine zarar vermesi için tahrik etmiş olur. Binâenaleyh, bu cümlenin manası, "Başkasının menfaatlerini bozmaya gayret etmeyin. Çünkü, hakikatte bu, sizin kendi maksat ve menfaatlerinizi ifsâd etmek olmuş olur" şeklindedir.

2) Bu ifâdeden maksat, "yeryüzünde dünya ve ahiret menfaatlerinizi bozucu kimseler olarak fesât çıkarmayın!" manası olabilir.

3) Bu, "Yeryüzünde, dinî menfaatlerinizi bozan kimseler olarak fesât çıkarmayın" demektir.

Helal Kâr, Haksız Kazançtan İyidir

Sonra o, بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَّكُمْ *"Allah'ın bıraktığı (kâr), sizin için daha hayırlıdır"*

demiştir. Bu tabir, بَقِيَّةُ اللّٰهِ "Allah'ın takvası" (koruması) şeklinde de okunmuştur. Bu, "Allah'ın koruması ve sizi, günahlardan alıkoyan murakabesi, sizin için daha hayırlıdır" anlamındadır. Sonra diyoruz ki, bunun manası şu şekildedir: "Allah'ın ölçüyü ve tartıyı tam yaptıktan sonra, sizler için geride bırakmış olduğu helâl kâr, noksanlaştırmaktan daha hayırlıdır. Yani Allah'ın, size geride bıraktığı helâl mal, aldatma ve eksik ölçüp tartma yoluyla meydana gelebilecek bu fazlalıktan hayırlıdır." **Hasan el-Basrî** بَقِيَّةُ اللّٰهِ yani "Allah'a tâat, sizin için, bu azıcık miktardan daha hayırlıdır. Çünkü tâtin sevâbı, ebedî olarak bakî kalır" demiştir. **Kâtade** de şöyle demiştir: "Rabbinizden alacağınız payınız sizin için daha hayırlıdır." Ben de diyorum ki: "Bu **"bakiyye"**den gaye, ya dünyada, insanın elinde kalan mal veya Allah'ın vereceği mükâfaat, yahut Allah Teâla'nın ondan razı olmasıdır. Bütün bunların hepsi de eksik ölçüp tartılan miktardan daha hayırlıdır.

Elde kalan malın daha hayırlı olmasına gelince: Bu böyledir, çünkü, insanlar, bir kimsenin emin, doğru ve hâinlikten uzak olduğunu bilirlerse, ona itimat ederler ve, bütün muâmelelerinde, ona yönelirler. Böylece de o kimseye, bol rızık kapıları açılır. Yine insanlar, birisinin hâin ve hilekâr olduğunu bilirlerse, ondan uzaklaşır ve kesinlikle onunla bir araya gelmezler. Böylece de, onun rızık kapıları daralmış olur. Biz bu **"bakiyye"**ye, Allah'ın mükâfaatı anlamı verirsek, bunun daha hayırlı olacağı keyfiyeti açıktır. Çünkü, bütün dünya fani ve yok olucudur. Allah'ın sevabı ise, bakidir. Yine biz bu kelimeye, Allah'ın rızasının meydana gelmesi anlamını verirsek bunun daha hayırlı olduğu da yine meydandadır. Binâenaleyh, bu delil ile sabit olur ki, "Bekıyyetu'llâh" daha hayırlıdır.

Şuayb (a.s.) sonra إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *"Eğer mü'min kimseler iseniz"* demiştir. Bunun kendileri için hayırlı olması için, imanı şart koşmuştur. Çünkü onlar sevâbı ve ikâbı kabul eden mü'minler oldukları zaman, bu sevâbı elde etmeye ve o ikâbtan da sakınmaya gayret etmelerinin kendileri için, o azıcık ziyâdeyi, fazlalığı elde etmeye gayret etmelerinden daha hayırlı olduğunu bilirler.

Bil ki, şarta bağlı olan bir şey, şart bulunmayınca tahakkuk etmez. Binâenaleyh bu ayeti zahiren böyle eksik ölçüp tartmaktan kaçınmayan kimsenin mü'min olamayacağına delâlet eder.

Peygamber Halk Üzerinde Bekçi Değildir

Sonra **Şuayb** (a.s.), وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ *"Bununla beraber, ben sizin üzerinizde bir bekçi değilim"* demiştir. Bununla ilgili iki izah bulunmaktadır:

Birincisi, bunun manasının şöyle olmasıdır: *"Ben size nasihat edip, size doğruyu gösterdim. Bununla beraber, ben sizin üzerinizde bir bekçi değilim."* Yani, *"Benim sizi, bu çirkinliklerden alıkoyacak kudretim yok."*

İkincisi: O, geçmiş olan ifadelerinde, aldatma ve eksik ölçüp tartmayla meşgul olmanın, Allah'ın verdiği nimetlerin elden çıkmasına sebebiyet vereceğine işâret etmiş ve: "Ben sizin üzerinize bir bekçi değilim", yani, "Eğer siz, bu kötü işi terketmezseniz, Allah'ın nimetleri elinizden gider. Ben de o zaman onları sizin elinizde tutmaya kâdir olamam" demek istemiştir.

★
★ ★

قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَوٰتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ ۖ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ ﴿٨٧﴾

"Dediler ki: "Ey Şuayb, atalarımızın taptığı şeylerden, yahut mallarımızda ne dilersek onu yapmamızdan vazgeçmemizi, sana namazın mı emrediyor? Aslında sen, yumuşak huylu ve aklı başında bir adamsın"

(Hûd, 87).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, Kisaî ve Asım'ın ravisi Hafs, kelimeyi vavsız olarak, **salâtüke;** diğerleri ise, cemi olarak **salavâtüke** şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Bil ki, **Şuayb** (a.s), onlara iki şey emretmiştir. Tevhidi ve insanları aldatmaktan vazgeçmelerini. Kavmi ise, onun bu iki çeşit tâat emrini yadırgamışlardır. Buna göre onların, *"atalarımızın taptığı şeylerden vazgeçmemizi"* cümlesi **Şuayb**'ın onlara tevhidi emrettiğine; *"Yahut mallarımızda ne dilersek onu yapmamızdan vazgeçmemizi"* cümlesi de **Şuayb**'ın onlara, bu aldatmayı terketmelerini emretmiş olduğuna işarettir.

Birincisine gelince, onlar bu hususta taklide tutunduklarına işaret etmişlerdir. Çünkü onlar, Peygamber (s.a.s)'in kendilerine atalarının ibadet ettikleri şeye ibadet etmeyi bırakmalarını emretmesini uzak bir şey görmüşlerdir. Yani onlar: "Biz atalarımızdan devraldığımız yolu nasıl bırakırız?" demişlerdir ki, bu sırf taklîddir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Salât Kelimesinin Manası ve Namazın Münkeri Önlemesi

Bu, "**Salât**" lafzı ile ilgilidir. Bununla ilgili iki görüş vardır: a) Bundan maksad **Hz. Şuayb**'ın dini ve imanıdır. Zira namaz, dinin şiârını gösterir. Böylece onlar namazı dinden kinâye olarak zikretmişlerdir. Yahut da şöyle deriz: Namaz, asıl olarak ittiba edip, uymak manasınadır. Musalli'nin (namaz kılanın), "önde koşan atı takip eden at" manasından alınmış olması da bunu gösterir. Çünkü o atın başı, öndeki atın iki "salv"i hizasındadır. İki "**salv**" de, atın iki uyluğudur. Bu kelime ile "Bunu sana dinin mi emrediyor?" manası kastedilmiştir.

b) Bununla bildiğimiz o hususî ibadet yani namaz kasdedilmiştir. Rivayet edildiğine göre **Şuayb** (a.s) çokca namaz kılardı. Kavmi, onu namaz kılarken gördüğünde, birbirlerine kaş göz işareti yapıp onunla eğlenir ve gülüşürlerdi. Dolayısiyle, onlar: *"Bunu sana namazın mı emrediyor"* diyerek onunla alay etmek istemişlerdi. Bu tıpkı, bir kitap okuyan, sonra da saçma sapan konuşan bir bunağı görüp de, alay ve istihzâ ederek, ona: "Bu senin okuduğun o kitaplardan mı mülhem!" demen gibidir. İşte burada da böyledir. Buna göre eğer, "Ayetin takdiri "Namazın mı sana, mallarımız hakkında dilediğimizi yapmamızı emrediyor?" şeklindedir. Onlar ise bu sözü, yadırgâmâ manasında söylemişlerdir. Halbuki onlar, malları hakkında kendilerinin dilediklerini yapmalarını yadırgamıyorlardı. Şu halde bu nasıl izah edilir?"denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Kelamın takdiri "senin namazın sana, atalarımızın ibadet ettiği şeyi bırakmamızı ve mallarımız hususunda istediğimizi yapmamamızı mı emrediyor" şeklindedir. Buna göre ayetteki أَوْ أَنْ نَفْعَلَ *"yapmamızı"* ifâdesi مَا يَعْبُدُ "taptığı şeyler" kelimesinin başındaki **mâ** edatına atfedilmiş olur.

b) Bu bizzat namazın emredici ve yasaklayıcı kabul edilmesidir. Buna göre ayetin manası, "senin namazın sana, bizim putlara tapmamamızı emredip ve mallarımız hakkında istediğimizi yapmamızı mı nehyediyor" şeklindedir. **İbn Ebi Able**, ayette her iki fiili de muhatab sigasıyla أَنْ تَفْعَلَ "yapmanı" ve مَا تَشَاءُ "dilediğini" şeklinde okumuştur. Bu da **Hz. Şuayb**'ın onlara, eksik ölçüp tartmayı bırakmalarını, az ama helal kazanç ile yetinmelerini emretmesi ve az helalin, çok haramdan hayırlı olduğunu bildirmesidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ *"Aslında sen, muhakkak ki yumuşak huylu ve aklı başında bir adamsın"* dediklerini nakletmiştir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

Birinci izah: Bu, "sefih (akılsız) ve câhil olan sensin sen" demektir. Fakat onlar, istihzâ ve alay etmek için, lafı tersinden söylemişlerdir. Nitekim cimri ve hasis kimseye, "**Hatem-i Taî**, seni görseydi, sana secde ederdi" denilmesi de bunun gibidir.

İkinci İzah: bunun manası, "Sen, kendince ve taraftarlarınca halim ve aklı başında bir adam olarak niteleniyorsun" şeklindedir.

Üçüncü İzah: Hz. Şuayb (a.s.), onlar nezdinde de halim ve reşîd (aklı başında) olarak meşhur idi. Fakat O, onlara atalarının dinini bırakmalarını emredince, onlar ona, "sen bu hususta yolu belli, halim ve aklı başında bir kimsesin, Nasıl oluyor da bizi, atalarımızı üzerinde bulduğumuz dinden nehyediyorsun?" dediler. Bu sözden maksad, böylesi bir işin, halim ve aklı başında bir kimseden çıkmasının pek tuhaf görüldüğünü ifâde etmektir. Bu izah, yapılan izahların en doğrusudur.

★
★ ★

Hz. Şuayb'ın Onlara Cevabı

قَالَ يَٰقَوْمِ أَرَءَيْتُمْ إِن كُنتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا ۚ وَمَآ أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَىٰ مَآ أَنْهَىٰكُمْ عَنْهُ ۚ إِنْ أُرِيدُ إِلَّا ٱلْإِصْلَٰحَ مَا ٱسْتَطَعْتُ ۚ وَمَا تَوْفِيقِيٓ إِلَّا بِٱللَّهِ ۚ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿٨٨﴾ وَيَٰقَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِيٓ أَن يُصِيبَكُم مِّثْلُ مَآ أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَٰلِحٍ ۚ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِّنكُم بِبَعِيدٍ ﴿٨٩﴾ وَٱسْتَغْفِرُوا۟ رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوٓا۟ إِلَيْهِ ۚ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ ﴿٩٠﴾

"Ey kavmim, dedi, ya ben Rabbimden (gelen) apaçık bir bürhan üzerinde isem ve O, bana katından güzel bir rızık ihsan etmiş ise, buna ne dersiniz? Size yasak etmeme rağmen, size muhalefet etmek istemiyorum. Ben gücümün yettiği kadarı ile ıslahtan başka birşey istemiyorum. Muvaffak olmam da ancak Allah'ın yardımı iledir. Ben yalnız O'na tevekkül eder ve yalnız O'na yönelirim. Ey kavmim, bana düşmanlığınız, Nûh kavminin, ya Hûd kavminin, yahut Sâlih kavminin başlarına gelenler türünden, size bir musibet getirmesin. Lût kavmi de sizden uzak değil. Rabbinize istiğfar edin ve tevbe edin. Çünkü Rabbim rahim ve vedûddur"

(Hûd, 88-90).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allah Teâla, onların sözlerine karşı Şuayb (a.s.)'in, ne cevap verdiğini nakletmiştir: Birinci olarak o, *"Ey kavmim, ya ben Rabbimden (gelen) apaçık bir bürhan üzerinde isem ve O, bana katından güzel bir rızık ihsan etmiş ise"* **demiştir. Bu sözle ilgili şu izahlar yapılmıştır:**

1) Onun *"Ya ben Rabbimden gelen apaçık bir bürhan üzerinde isem"* sözü, Allah'ın kendisine verdiği ilim, hidayet, din ve peygaberliğe; *"Ve O, bana katından güzel bir rızık ihsan etmiş ise"* sözü de, Allah Teâlâ'nın ona vermiş olduğu helâl mala işarettir. Çünkü rivayet olunduğuna göre **Hz. Şuayb**'ın çok malı vardı.

Bil ki ayetteki in şart edatının cevabı mahzûf olup, takdiri şöyledir: "Allah bana, açık bürhan gibi bütün manevî mutlulukları ve mal ve güzel rızık gibi bütün maddi (dünyevi) mutlulukları nasib edince, benim bu büyük lütufları karşısında, O'nun vahyine hâinlik edip, emir ve yasaklarına muhalefet etmem uygun olur mu?" Bu cevap, önceki ifâdeler ile son derece uyumludur. Çünkü onlar ona, "Sen halim ve aklı başında bir adamsın, o halde bu hilm ve rüşdüne rağmen, bizi atalarımızın dininden çevirmeye uğraşman uygun düşüyor mu" demişlerdi. Buna karşı **Şuayb** (a.s.) da sanki onlara şöyle demiştir: "Bunu yapıyorum, çünkü Allah'ın bende çok nimeti vardır. Bana bu tebliği ve peygamberliği, O emretmiştir. Şu halde Allah'ın bunca nimetlerine rağmen, O'nun emir ve mükelleflyetlerine muhalefet etmem hiç münasip olur mu?"

2) Bunun manası şudur: **Hz. Şuayb** (a.s.) onlara sanki şöyle demiştir:

"Allah'dan başkasına ibadet etmek ve eksik ölçüp tartmak, bana göre kötü bir iş olup, ben de sizin işlerinizi düzeltmeyi isteyen ve Allah'ın verdiği rızıklardan ötürü, mallarınıza hiç ihtiyacı olmayan bir kimse olunca, bütün bunlara rağmen, Allah'ın vahyine ve hükümlerine hâinlik etmem nasıl doğru olur?"

3) O, "Ya benim yanımda bir beyyine, yani bir mucize varsa ve Cenâb-ı Hak da bana güzel bir rızık vermişse" demiş ve bununla onlardan bir ücret ve karşılık istemediğini kasdetmiştir. İşte diğer peygamberlerin de, *"Sizden buna karşı hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükafaatım âlemlerin Rabbinden başkasına âit değildir"* (Şuara, 127) demeleri de bu manadadır.

İKİNCİ MESELE

Onun, *"ve O bana katından güzel bir rızık ihsan etmiş ise"* sözü, rızkın ancak Allah katından ve O'nun yardımı ile olup, kulun kesbinin bunda bir tesiri olmadığına delâlet eder. Bunda, aziz kılmanın ve zelil etmenin Allah'dan olduğuna bir işaret vardır. "Herşey Allah'dan olduğuna göre, ne sizin muhalefetinize aldırıyorum, ne de muvafakat etmenize seviniyorum. Allah'ın dinini yerleştirmek ve kanunlarını açıklamak için çalışıyorum."

İrşadda Söylediğini Uygulamanın Önemi

Şuayb (a.s.) ikinci cevap olarak, وَمَآ أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَىٰ مَآ أَنْهَيكُمْ عَنْهُ *"Size yasak etmeme rağmen, size muhalefet etmek istemiyorum"* demiştir. **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: "Arapçada, bir kimse bir yere yönelip, bir başkası da oradan döndüğünde خَالَفَنِي فُلَانٌ إِلَىٰ كَذَا; birisi oradan dönerken, sen oraya yöneldiğinde خَالَفَنِي عَنْهُ denilir. Yine sudan dönen bir adam seninle karşılaşır ve arkadaşını sorarsa, "O suya gitti, ben de oradan dönüyorum" manasını kastederek خَالَفَنِي إِلَى الْمَاءِ dersin. İşte ayetteki وَمَآ أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَىٰ مَآ أَنْهَيكُمْ buyruğu da bu manadadır. Yani "Şayet ben, sizi nehyettiğim arzularımıza sizden önce koşarsam, o zaman siz değil, ben kendi bildiğime gitmiş olurum" demektir. Ayetle ilgili lugavi açıklama bundan ibarettir. Bu hususta sözün özü şudur: **Şuayb** (a.s.)'ın kavmi, O'nun halim ve aklı başında bir kimse olduğunu kabul etmişlerdir. Bu da, onun aklının tamlığına delâlet eder. Aklın mükemmelliği, sahibini en doğru ve en uygun yolu tercihe sevkeder. Buna göre sanki **Şuayb** (a.s.) kavmine, "Siz benim aklımın mükemmel olduğunu kabul ettiğinize göre, aklımın kendim için tercih edeceğinin mutlaka en doğru ve en uygun yol olduğunu biliniz. Allah'ın birliğine davet ve eksik ölçüp noksan tartmayı bırakmanın neticesi şu iki şeye varır: Allah'ın emrine saygı ve mahlukata şefkat. Ben, işte bu iki şeye devam ediyor ve onları hiçbir şekilde katiyyen bırakmıyorum. Binâenaleyh siz benim hilmimi ve rüşdümü (aklımı) kabul edip, benim bu yolu terketmediğimi gördüğünüze göre, bunun en hayırlı yol ve dinlerin-şeriatların en kıymetlisi olduğunu biliniz" demek istemiştir.

Şuayb'(a.s) **üçüncü cevap** olarak, إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ *"Ben gücümün yettiği kadarı ile ıslah'dan başka birşey istemiyorum"* demiştir. Bu, "Ben, ancak va'z-u nasihatımla sizi ıslah etmeyi istiyorum" demektir.

Ayetteki مَا اسْتَطَعْتُ (gücümün yettiği) ifadesi ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu, zarftır. Buna göre kelâmın takdiri "Islah etmeye gücüm yettiği ve buna imkan bulduğum müddetçe, bu hususta gayretimi esirgemeyeceğim" şeklindedir.

2) Bu ifade, "ıslâh" kelimesinden bedeldir, yani "gücümün yettiği kadar ıslah" demektir.

3) Bu, mef'ul-ü lehdir. Yani, "Ben ancak ıslah yapabildiğim müddetçe, ıslahı istiyorum" demektir. Bil ki bu sözün maksadı şudur: **Şuayb** (a.s.)'ın kavmi, onun halim ve aklı başında birisi olduğunu kabul etmişlerdi. O, insanlar arasında bu sıfatla meşhur olduğu için, bunu kabul etmişlerdi. Dolayısıyla **Şuayb** (a.s) onlara sanki şöyle demek istemiştir: "Sizler benim ıslaha ve fesad ile düşmanlığı gidermeye çalıştığımı kabul ediyorsunuz. Öyleyse ben size tevhidi ve insanlara eziyeti bırakmayı emrettiğime

göre, bunun, hak bir din olduğunu ve böyle davranmaktan maksadımın aranıza düşmanlık sokup fitne çıkarmak olmadığını da bilin. Çünkü siz, benim böyle şeylere kızdığımı ve gücümün yettiğince sulhu-salâhı gerektiren şeylere çabaladığımı biliyorsunuz. İşte bu, tebliğ ve inzârdır. Fakat sizleri taata mecbur etmeye benim gücüm yetmez."

Tevfik Yalnız Allah'dandır

Daha sonra **Şuayb** (a.s.) وَمَا تَوْفِيقِي إِلاَّ بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ *"Muvaffak olmam da ancak Allah'ın yardımı iledir. Ben yalnız O'na tevekkül eder ve yalnız O'na yönelirim"* diyerek bu hususu te'kid etmiş ve bütün sâlih amelleri infaz etme hususunda, Allah'ın tevfik ve hidayetine tevekkül ve itimâd ettiğini beyan buyurmuştur.

Bil ki O'nun, *"Yalnız O'na tevekkül ederim"* sözü mahzâ tevhide işarettir. Çünkü O'nun bu sözü hasr (sadece) manasını ifâde eder. İnsanın, Allah'dan başka hiç kimseye tevekkül etmemesi gerekir. Hak Teâlâ'nın dışında kalan herşey, zatı gereği mümkün ve fânî iken, sırf Allah'ın yaratması ve tekvini olarak meydana gelmiş iken, nasıl Allah'dan başkasına tevekkül edilebilir? Durum böyle olunca, ancak Allah'a tevekkül edilir. Mebde' (başlangıç, yaratılış) bilgisinin en büyük mertebesi işte bu bahsettiğimiz şeydir.

Şuayb (a.s.)'ın وَإِلَيْهِ أُنِيبُ *"Yalnız O'na yönelirim"* sözüne gelince; bu da me'âd (âhiret) bilgisine bir işaret olup, "hasr" ifade eder. Çünkü bu söz, insanların Allah'dan başka dönecekleri, başvuracakları bir merci olmadığına delâlet eder. **Şuayb** (a.s)'dan bahsedilince, **Hz. Muhammed** (s.a.s.)'in ذَاكَ خَطِيبُ الْأَنْبِيَاءِ *"O, Peygamberlerin hatibîdir"* dediği rivayet edilmiştir. **Şuayb** (a.s.) her kelimeyi yerli yerinde konuşup kelamda pek güzel tasarrufta bulunduğundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s.) böyle buyurmuştur.

Hissi Tutumla Hidayetten Mahrum Kalmak Doğru Değildir

Şuayb (a.s.), dördüncü cevap olarak, وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ *"Ey kavmim, bana düşmanlığınız, size bir musibet getirmesin"* demiştir. **Keşşâf sahibi** şöyle der: "**Cereme** fiili bazan bir, bazan iki mef'ul alma hususunda tıpkı **kesebe** (kazandı) fiili gibidir. Nitekim Arapça'da جَرَمَ ذَنْباً وَكَسَبَهُ "O, bir günah işledi, onu kesbetti" denildiği gibi, جَرَمَهُ ذَنْباً ve كَسَبَهُ إِيَّاهُ "O, ona günah işletti ve o, ona onu kazandırdı" da denilir. Ayetteki fiil de bu şekildedir, yani, "Bana olan düşmanlığınız, başınıza bir azabın isâbet etmesine sebebiyet vermesin" demektir."

İbn Kesir bu kelimeyi, yâ'nın zammesiyle **yücrimenneküm** şeklinde okumuştur ki, bu takdirde fiil, bir kimseyi suça sevkedip, yaptırdığında söylediğin أَجْرَمْتُهُ ذَنْباً "Ona bir günah işlettim" sözünden alınmıştır. Bu kıraate göre fiil, bir mef'ul alan

cereme fiilinin if'âl babına nakledilmiş şekli olur. Buna göre أَجْرَمْتُهُ إِيَّاهُ ve جَرَمْتُهُ ذَنْباً cümleleri arasında bir fark yoktur. Binâenaleyh her iki kıraat de, mana bakımından eşittir ve aralarında fark yoktur. Fakat meşhur olan kıraat, lafız bakımından daha fasihtir. Bu da كَسَبَهُ مَالاً "O, ona mal kazandırdı" deyiminin, (aynı manaya gelen) أَكْسَبَهُ مَالاً deyiminden daha fasih olması gibidir. Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: "Ayetten kastedilen mana, "Bana olan düşmanlığınız, dünyada, **Nûh** (a.s.)'un kavminin başına gelen boğulma; **Hûd**'un kavminin başına gelen kasıp kavurucu rüzgar; **Sâlih** (a.s.)'in kavminin başına gelen deprem ve **Lût kavmi**nin başına gelen yere batırma azabları gibi, kökünüzü kazıma azabının başınıza gelmesine sebebiyet vermesin" şeklindedir.

Şuayb (a.s.)'ın وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ *"Lût kavmi de sizden uzak değildir"* şeklindeki sözü ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Bununla onların mekan bakımından, biribirlerinden uzak olmadıkları manası kastedilmiştir. Çünkü **Lût** (a.s.)'un kavminin beldesi, Medyen'e yakın idi.

b) Bununla zaman bakımından onlardan uzak olmadıkları kastedilmiştir. Zira **Lût** (a.s.)'un kavminin helâki, **Şuayb** (a.s.) zamanındaki insanların haberdar olduğu en yakın helâk hâdisesidir. Bil ki her iki manaya göre de, zaman ve mekan bakımından yakın olma, o şeyi iyice bilme ve onların durumlarına tam vâkıf olma manasına gelir. Binâenaleyh **Şuayb** (a.s.) sanki "Başınıza benzeri bir azabın gelmemesi için, onların başlarına gelenlerden ibret alın ve Allah'a muhâlefet edip, O'nunla nizalaşmaktan sakının" demek istemiştir.

İmdi şayet, "Normalde بَعِيدِينَ şeklinde, kelime cemi gelmesi gerekirken, niçin müfred olarak بَعِيدٍ denilmiştir?" denilirse, **Keşşâf sahibi** buna şu iki bakımdan cevap verir:

1) Bunun takdiri, "Onların helâki sizden uzak birşey değildir" şeklinde olabilir.

2) Bu kelime "**Sehîl**", "**nehik**" ve benzeri masdarlar vezninde geldiği için, **karîb-baîd** ve **kesîr-kalîl** kelimeleri müzekker ve müenneslik bakımından aynıdırlar.

Vedud İsm-i Şerifinin İzahı

Şuayb (a.s.), beşinci cevap olarak, وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ *"Rabbinize putlara tapmanızdan dolayı istiğfar edin, (eksik ölçüp noksan tartmanızdan ötürü) tevbe edin. Çünkü Rabbim (dostlarına) rahîm ve vedûddür"* demiştir.

Ebu Bekr el-Enbârî şöyle der:"Allah'ın isimleri arasında yer alan **vedûd**, "Allah'ın kullarını sevmesi" manasınadır. Bu Arapların وَدِدْتُ الرَّجُلَ ve أَوَدُّهُ "Adamı sevdim" deyimlerindendir." **Ezherî** ise, "**Şerhu Esmâi'llâh**" isimli kitabında

"**Vedûd**"un tıpkı, **rekûb** (binilen), **helûb** (sağılan) kelimeleri gibi, isim-i mefûl manasında fe'ûl vezninde olmuş olması mümkündür. Buna göre manası,"Allah'ın **Sâlih** kulları, mahlûkatına çokca ihsan ve lutufta bulunmasından ötürü Allah'ı severler (Yani O, sevilendir)" şeklindedir.

Bil ki **Şuayb** (a.s.)'in, bu beş cevabı zikrederken yaptığı bu sıralama, güzel bir tertiptir. Çünkü O, ilk defa, kendisi için apaçık beyyinelerin zuhur ettiğini ve Allah Teâlâ'nın kendisine zahiren-batınen çokca nimetler vermesinin, kendisini Allah'ın vahyine hıyanet etmekten ve Allah'a karşı mükellefiyetlerine aldırmamaktan alıkoyduğunu belirtmiş, ikinci defâ da bu davet ile o işe devam ettiğini beyân etmiştir. Eğer bu davet batıl olsaydı, kendisinin halim ve aklı başında bir kimse olduğunu kabul ettiğinize göre, o böyle batıl bir işle meşgul olmazdı. Daha sonra o, bunun doğruluğunu, bir başka şekilde şöyle beyân etmiştir: O, ıslahı gerektiren şeyleri yapmak, fitneyi gerektiren şeyleri örtmekle meşhurdu. Dolayısiyle eğer bu davet bâtıl olsaydı, o bununla meşgul olmazdı. Daha sonra o, yolunun doğruluğunu beyân edince buna karşı çıkmaya bir sebep olmadığına işaret ederek, "Sizin bana düşmanlığınız daha önce geçmiş peygamberlerin kavimlerinin başına geldiği gibi, bunun yüzünden çok şiddetli ilahî bir azaba düşeceğiniz bir yola sizi sürüklemesin' demiştir. Daha sonra da,işte bu delillerle kendi yolunun doğruluğunu ortaya koyunca *"Ve Allah'a tevbe edin"* ifâdesi ile, ilk defa zikrettiği Allah'ın birliğine inanıp, eksik ölçüp tartmayı bırakmayı izâha dönmüştür. Bunun peşinden de onların daha önce kâfir ve isyankâr olmalarının, kendilerini Allah'a iman ve itaattan alıkoymaması gerektiğini, çünkü Allah'ın kâfir ve fasıkların iman ve tevbelerini kabul eden bir rahîm ve vedud olduğunu, ve çünkü kullarına olan rahmet ve sevgisinin bunu gerektirdiğini beyân buyurmuştur. İşte bu son derece güzel bir izahtır.

★
★ ★

Kavmi Şuayb'ı Anlamak İstemiyor

قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا ۖ وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ ۖ وَمَا أَنتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ ﴿٩١﴾

"Dediler ki; "Ey Şuayb, biz senin söylediklerinden çoğunu iyice anlamıyoruz. Seni de içimizde cidden zayıf görüyoruz. Eğer kabilen olmasaydı muhakkak ki seni taşla öldürürdük. Sen bizden üstün bir şeref sahibi değilsin"

(Hud, 91).

Kavmi Şuayb'ı Anlamak İstemiyor

Bil ki **Şuayb** (a.s.) tebliğini iyice ortaya koyup beyân edince, kavmi ona fâsid (yanlış) cümlelerle cevap verdiler.

Bunlardan birincisi يَاشُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَثِيراً مِمَّا تَقُولُ *"Ey Şuayb, biz senin söylediklerinden çoğunu iyice anlamıyoruz"* sözüdür. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Birisi şöyle diyebilir: **"Şuayb** (a.s.) onlara kendi dilleriyle konuşuyordu. Artık onlar nasıl olur da "söylediklerini anlamıyoruz" diyebilirler?" Alimler, buna değişik cevaplar vermişlerdir:

a) Bu, "Biz senin söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz" demektir. Çünkü onlar, onun sözlerinden hiç hoşlanmadıkları için, sözlerini anlamak maksadıyla dinlemiyorlardı. Bu tıpkı, *"Onların kalbleri üzerine Kur'ân'ı iyice anlamalarına (engel) perdeler gereriz"* (İsra, 46) ayetinde beyân edilen husus gibidir.

b) Onlar onun sözünü kafaları ile anladılar, ama ona bir değer vermediler. Dolayısiyle onlar, değer vermediklerini beyan etmek için böyle söylediler. Bu tıpkı bir kimsenin, arkadaşının sözüne değer vermediğinde, "Senin söylediğini anlamıyorum" demesi gibidir.

c) **Hz. Şuayb** (a.s.)'in ileri sürdüğü bu deliller, tevhid, nübüvvet ve âhiretin doğruluğu ile haksızlığın ve hırsızlığın bırakılması gerektiği hususunda onları iknâ edememiştir. Binâenaleyh onların "Anlamıyoruz" sözleri, "Biz iddialarına dâir getirdiğin delillerin doğru olup olmadığın bilemiyoruz" demektir.

İKİNCİ MESELE

Fıkıh Kelimesinin İzahı,

Bazı kimseler şöyle demişlerdir: **"Fıkıh**, husûsî bir ilmin adı olup, lügat bakımından konuşanın sözünün maksadına (manasına) nüfuz etmek demektir." Bu görüşte olanlar, bu ayeti delil getirerek fıkhı (anlamayı) söze (yani sözün anlaşılması manasına) izafe etmişlerdir. Daha sonra bu kelime, belli bir dinî ilim çeşidinin ismi olmuştur. Bazı kimseler de, bu kelimenin "mutlak manada anlama" manasında olduğunu ileri sürerek şöyle demişlerdir: Arapça'da أُوتِيَ فُلَانٌ فِقْهاً فِي الدِّينِ "Falancaya dinde bir fıkıh verilmiştir" yani "anlayış" denilir. **Hz. Peygamber** (s.a.s.) de: مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ بِهِ خَيْراً يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ *"Allah kime bir hayır murad ederse, onu dinde fakîh kılar, yani, ona dinin te'vilini (yorumunu-tam manasını) bildirir"*[4] buyurmuştur.

---

4. **Buhârî**, İlim, 10 (1/25); **Müslim**, İmâre, 175 (3/1524).

Hz. Şuayb (a.s.)'ın kavminin ikinci cevabı وَإِنَّا لَنَرَىٰكَ فِينَا ضَعِيفًا *"Seni de içimizde cidden zayıf görüyoruz"* şeklindeki sözleridir. Bu ifâde ile ilgili iki izah yapılmıştır:

a) Bu "Sen, kendini ahaliye karşı savunması imkânsız olan, zayıf bir kimsesin" demektir.

b) Zayıf, Himyer lügatine göre "kör" demektir. Bil ki bu ikinci görüş, şu bakımlardan zayıftır:

1) Bu, ayetin zahirî manasını, bir delil olmaksızın bırakmaktır.

2) Ayetin فِينَا *"içimizde"* ifadesi, bu görüşü geçersiz kılar. Baksana bir kimse, *"Biz seni içimizde kör görüyoruz"* dese, bu söz yanlış olur. Çünkü kör, onların içinde de, başkalarının içinde de kördür.

3) Onlar bundan sonra *"Eğer kabilen olmasaydı muhakkak ki, seni taşla öldürürdük"* demişler ve böylece **Şuayb** (a.s.)'da kabilesinde bulunan kuvvetin olmadığını söylemişlerdir. Onların, **Şuayb** (a.s.)'ın kabilesi için var saydıkları kuvvet ile yardım olunacağı murad edilince, **Şuayb** (a.s.)'da olmadığını söyledikleri kuvvet ile de yine "yardım" manasının kasdedilmiş olması gerekir. **"Zayıf"** kelimesini, gözün görmesinin zayıflığı (körlük) manasına hamledenler belki de, gözün görmemesinin bir zayıflık sebebi olmasından ötürü böyle yapmışlardır.

Kör İnsan Peygamber Olabilir mi?

Bil ki alimlerimiz, peygamberlerin kör olabileceklerini söylemişlerdir. Fakat beyân ettiğimiz sebebten ötürü, ayetteki bu kelimeyi, buna delil getirmek yerinde bir iş olmaz.

Mutezile ise bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunun câiz olmayacağını, çünkü peygamberin, kullukta kusur etmeyen birisi olduğunu, kör olması hâlinde, pisliklerden sakınamıyacağını, bir de bu hususun onun hâkim ve şahid olmasını zedeleyeceğini, dolayısıyla körlük gibi şeylerin, peygamberliğe mânî olacağını söylemişlerdir.

Bu ayeti, buna delil getirmek uygun değildir. Çünkü biz, ayette buna delalet eden herhangi bir husus olmadığını açıkladık.

Şuayb (a.s.)'ın kavminin ileri sürdüğü üçüncü cevap şudur: وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ *"Eğer kabilen olmasaydı muhakkak ki seni taşla öldürürdük."* Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Rahit Kelimesinin İzahı

Keşşâf sahibi: "Raht, sayısı üç ile on arası olan gruba denir. Bunun üç ile yedi arası olan gruba dendiği de söylenmiştir. **Şuayb** (a.s.)'ın rahti (kabilesi) de kavminin dininde idi. Buna göre onlar sanki o "Bizim dinimizde

oldukları için, eğer kabilenin yanımızda bir saygınlığı olmasaydı seni taşlayarak öldürürdük" demek istemişlerdir. Onlar bu sözleri ile **Hz. Şuayb** (a.s.)'ın kendisinin, yanlarında bir saygınlığı olmadığını, kafa ve gönüllerinde bir yeri bulunmadığını ve onu, sırf kabilesini saydıkları için öldürmediklerini açıklamışlardır" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Recm Kelimesinin İzahı

Arapça'da "**recm**", "atmak" manasınadır. Bu atma, bazan öldürme niyeti ile ve taşla olur. Atmak, öldürmenin sebebi olunca, "öldürme" manasına da "recm" demişlerdir.

Bazan da bu, "iftira" demek olan söz ile olur. Nitekim Cenâb-ı Hak رَجْماً بِالْغَيْبِ *"(Bu), gaybı taşlamaktır (iftiradır)"* (Kehf, 22) ve *"Uzak bir yerden gayba atıp tutuyorlardı"* (Sebe, 53) buyurmuştur.

Bazan bu atma, kınamak ve lanet etmekle olur, "Şeytân-ı racim"de (yani kınanan, lanetlenen şeytan ifâdesinde) olduğu gibi.

Bazan da, tardetme ile olur, رُجُوماً لِلشَّيَاطِينِ *"Şeytanları tardetme olarak"* (Mülk, 5) ayetinde olduğu gibi.

Bunu iyice kavradığında, bil ki bu ayetteki "recm":

a) Biz seni öldürürdük,

b) "Seni tenkid eder ve kovardık" manalarına gelmiş olur.

Onların **Hz. Şuayb** (a.s.)'a karşı dördüncü cevapları da şudur: وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ *"Sen bizden üstün bir şeref sahibi değilsin."* Bu "Sen, bizden kıymetli ve şerefli olmadığına göre, seni öldürmeye yönelip, sana eziyet etmemiz, bizim için kolay" demektir.

Bil ki onların ileri sürdükleri bütün bu hususlar, **Hz. Şuayb**'ın delil ve beyyinelerini savuşturacak cinsten olmayıp, aksine, delil ve hüccetlere, sırf kınama ve beyinsizlikle karşı koymaktan ibarettir.

★

★ ★

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُم مِّنَ اللَّهِ ۖ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا ۖ إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ
مُحِيطٌ ﴿٩٢﴾ وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ ۖ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَن يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ
وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ ۖ وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ ﴿٩٣﴾

"(Şuayb) dedi ki; "Ey kavmim, size göre benim kabilem Allah'dan daha mı şereflidir ki O'nu arkanıza atılmış bir şey edindiniz? Benim Rabbim, şüphesiz ne yaparsanız hepsini çepeçevre kuşatıcıdır. Ey kavmim, elinizden geleni yapın. Ben de, yaparım. Rüsvay edecek azabın kimin başına geleceğini ve yalancının kim olduğunu yakında bileceksiniz! Gözetleyin, ben de sizinle beraber gözetliyorum"

(Hûd, 92-93).

Bil ki kâfirler **Şuayb** (a.s)'ı öldürme ve eziyet etme tehdidinde bulunarak korkutunca, Allah Teâlâ onun, bu durumda şu iki sözü söylediğini nakletmiştir.

Müşrikler Toplumsal Konuma Allah'tan Daha Fazla Değer Verir

Birinci Söz *"Ey kavmim, size göre benim kabilem Allah'dan daha mı şereflidir ki O'nu arkanıza atılmış bir şey edindiniz?"* ifâdesidir. Bu, şu manayadır: Kavmi, kabilesinin yanlarındaki kıymetinden dolayı ona eziyet etmediklerini iddia etmişti. Bundan dolayı o: "Siz, kabileme bir ikram olmak üzere beni öldürmediğinizi mi iddia ediyorsunuz? Halbuki Allah Teâlâ, emrine uyulmaya daha lâyıktır" demiştir. Binâenaleyh sanki şöyle demek istemiştir: "Sizin beni, Allah'ın emrine riayet ederek muhafaza etmeniz, öldürmemeniz, kabilemin hakkına riayet ederek (saygı göstererek) muhafaza etmenizden daha münasip bir davranıştır." Onun: *"Onu, arkanıza atılmış bir şey edindiniz"* sözü, "Siz O'nu (yani Allah'ı) unuttunuz ve sanki sırtların gerisine atılıp, kulak asılmaz birşey haline getirdiniz" manasınadır. **Keşşâf sahibi zıhriyy** kelimesi **zahr** (sırt) kelimesinin ism-i mensubudur. **Zâ**'nın meksûr okunuşu ise, ism-i mensub yapmanın getirdiği değişiklikten ötürüdür. Bunun bir benzeri de, ism-i mensub yaparak, hemzenin kesresi ile إِمْسِيٌّ sözüdür. **Şuayb** (a.s) *"Benim Rabbim, şüphesiz ne yaparsanız hepsini çepeçevre kuşatıcıdır"* yani "O, sizin durumunuzu ve hallerinizi en iyi bilendir. O'na hallerinizden hiçbiri, gizli kalmaz demiştir.

Hz. Şuayb Onlara Meydan Okuyor

İkinci Söz *"Ey kavmim, elinizden geleni yapın. Ben de yaparım"* sözüdür. Bu ifâdede geçen **mekâne**, kendisinde bulunduğu şahsın, onun sayesinde iş yapabildiği

şey, imkân ve mevki demektir. Buna göre mânâ: "Sizler, bana kötülük yapma hususunda elinizdeki bütün imkan, güç ve kuvveti kulanınız. Ben de, Allah'ın bana verdiği kudret nisbetinde elimden geleni yapacağım" şeklindedir.

Daha sonra O, سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ *"Rüsvay edecek azabın kimin başına geleceğini ve yalancının kim olduğunu yakında bileceksiniz"* demiştir. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Birisi niçin, bu cümlenin başına fâ getirilerek فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ buyurulmamıştır? diyebilir. Buna şöyle cevap verilir: Fâ'yı getirmek, bunun mâkabli ile açık bir ilgisi olduğunu gösterir. Çünkü bu harf, bağlamak-eklemek için icâd edilmiştir. Cümlenin başına fâ edatının getirilmemesi, bu cümlenin mukadder bir soruya cevap kılınmış olmasından dolayıdır. Buna göre kelâmın takdiri şöyledir: "**Hz. Şuayb,** *"Ey kavmim elinizden geleni yapın, ben de yaparım"* deyince, sanki onlar da, "Daha ne olacak ki!" demişler; bunun üzerine O da "Görürsünüz!" demiştir. Binâenaleyh bu ifâdenin başındaki fâ edatının hazfinin (yani getirilmemesinin) daha çok korkutma ve endişelendirmeyi ifâde ettiği açıktır.

Daha sonra **Şuayb** (a.s.) وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ *"Gözetleyin, ben de sizinle beraber gözetliyorum"* demiştir. Bunun manası, "Neticeyi bekleyin. Ben de sizinle birlikte bekliyorum" şeklindedir. "**Rakîb**" ya tıpkı **darîb** ve **sarîm** kelimelerinin, döven ve keskin olan manasına gelmesi gibi, رَقَبَهُ (falancayı gözetledi) fiilinden, ism-i fâil **râkib** (gözetleyen) manasınadır; yahut **a'şîr ve nedîm** kelimeleri gibi, "**murâkıb**" (denetleyen) manasınadır, yahut da, **fakîr ve refî'** kelimelerinin, **müftekîr** ve **mürtefî'** manalarına olması gibi, **mürtekib** (gözetleyen) manasınadır.

★
★ ★

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ
فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٩٤﴾ كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ ﴿٩٥﴾

"Vakta ki emrimiz geldi. Hem Şuayb, hem onun beraberinde iman etmiş olanları bizden bir rahmet olarak kurtardık. Zulmedenleri ise korkunç bir ses yakaladı ve onlar yurdlarında diz üstü çökekaldılar. Sanki onlar orada hiç

oturmamışlardı. Haberiniz olsun ki Semûd rahmet-i ilâhiyyeden nasıl uzaklaştıysa, Medyen'e de öylece bir uzaklık verildi"

(Hûd 94-95).

Kelbî, İbn Abbas (r.a.)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah Teâla **Şuayb** (a.s.) ile **Sâlih** (a.s.)'in kavmi hariç, hiçbir zaman iki ümmete aynı azabı vermemiştir. **Sâlih** (a.s.)'in kavmini yerin altından; **Şuayb** (a.s.)'ın kavmini ise üstten gelen bir korkunç ses yakalayıvermiştir."

Ayetteki, *"Vaktaki emrimiz geldi"* cümlesinden şu mana kasdedilmiş olabilir: "Meleklerden birine bu müthiş sesi çıkarma emrini vereceğimiz zaman gelince..." Keza "emir", burada "ceza" manasına da gelebilir. Her iki manaya göre de, Cenâb-ı Hak, **Hz. Şuayb**'ı ve onun beraberindeki inananları katından bir rahmet ile kurtardığını haber vermektedir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Allah Teâlâ, **Hz. Şuayb**'ı ve inananları; kullara gelen her nimetin Allah'ın fazlı ve rahmeti ile olduğuna dikkat çekmek için, o azabtan sırf rahmeti ile kurtardığını belirtmiştir.

b) Ayetteki "rahmet" ile, Cenâb-ı Hakk'a iman, taat ve diğer sâlih ameller kastedilmiştir ki, bunlar da ancak Allah'ın muvaffak kılmasıyla tahakkuk eden şeylerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o azabın ne şekilde olduğunu, وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ *"Zulmedenleri ise korkunç bir ses yakaladı"* buyurarak anlatmıştır. Cenâb-ı Hak, **"Sayha"** (ses) kelimesini, daha önce bahsedilmiş malum bir sese işaret olmak üzere elif-lamlı olarak zikretmiştir. O belli sayha da, **Cebrâil** (a.s.)'in sayhası(narası)dır. *"Onlar yurdlarında diz üstü çökekaldılar."* **"Câsim"** "Yerine, ayrılmayacak şekilde yapışıp kalan" demektir. Yani **Cebrâil** (a.s.), onlara o nârayı attığında, herbirinin canı oldukları yerde çıkıverdi. *"Sanki onlar orada hiç oturmamışlardı"* yani "sanki onlar, o yurdlarında, alıp-satan, gidip-gelen diriler değillerdi."

Daha sonra Cenâb-ı Hak أَلَا بُعْدًا لِّمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ *"Semûd, rahmet-i ilâhiyyeden nasıl uzaklaştıysa, Medyen'e de öylece bir uzaklık (verildi)"* buyurmuştur. Bu ifâdenin tefsiri, daha önce geçmişti. Bahsettiğimiz gibi, **Şuayb**'ın kavmine de, tıpkı **Semûd**'unki gibi bir azabla azab ettiği için, onların durumunu **Semûd**'un haline kıyâs etmiştir.

★

★ ★

Yedinci Ve Son Kıssa: Hz. Musa Ve Firavun

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿٩٦﴾ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ
فِرْعَوْنَ وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ ﴿٩٧﴾ يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ
وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ ﴿٩٨﴾ وَأُتْبِعُوا فِي هَٰذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ ﴿٩٩﴾

"Celalim hakkı için biz Musa'yı da, Firavun'a ve onun ileri gelen yöneticilerine mucizelerimizle ve apaçık bir hüccetle gönderdik. Ama onlar yine Firavun'un emrine tâbi oldular. Halbuki Firavun'un emri hiç de "reşid" değildi. O, Kıyamet günü kavminin önüne düşecektir. Artık o, bunları (suya götürür gibi) ateşe götürür. Varacakları o yer ne kötü bir yerdir! Bu dünyada da, Kıyamet gününde de, onlar lanete tâbî tutuldular. (Kendilerine) verilen bu vergi ne kötü vergidir"

(Hûd 96-99).

Bil ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın **Hûd** Suresinde zikrettiği yedinci ve sonuncu kıssadır.

Hz. Musa'ya Verilen "Ayetler"

Ayetteki بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ *"Mucizelerimizle ve apaçık bir hüccetle"* ifâdesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) Buradaki *"Ayetlerimiz"* ile, **Tevrat** ve **Tevrat**'taki şer'î hükümler; *"apaçık bir hüccet"* ile de, kesin ve aşikâr mucizeler kastedilmiş olup, kelamın takdiri, "Andolsun ki biz, **Musa**'yı bazı şer'î hüküm ve mükellefiyetlerle gönderdik, onu apaçık mucizeler ve kesin delillerle destekledik" şeklindedir.

2) Ayette geçen **âyât** kelimesiyle, mucizeler ve beyyineler kasdedilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Nezdinizde buna ait hiçbir delil de yoktur"* (Yunus, 68) ve *"Allah onlar hakkında hiçbir hüccet indirmedi"* (Necm, 23) ayetlerinde olduğu gibidir. Böyle olması halinde ayete iki şekilde mana verilebilir:

a) Bu ayetlerde **Hz. Musa**'nın nübüvvetinin doğruluğuna dâir, **Musa** için apaçık bir hüccet bulunmaktadır.

b) Ayette geçen, *"apaçık delil, hüccet"*ten maksat, **Hz. Musa**'ya verilen değnektir. Zira, "**âsâ**" **Hz. Musa**'ya verilen mucizelerin en meşhurudur. Bu böyledir. Çünkü

Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'ya apaçık olan dokuz mucize vermiştir ki, bunlar şunlardır: Âsâ, yed-i beyzâ, tûfan, çekirge istîlası, bit istilası, kurbağa istilası, suların kana çevrilmesi, ürünlerin noksanlaşması ve insanların ölümü. Bazı alimler ürünlerin ve insanların noksanlaşması yerine **Tûr Dâğı**'nın kökünden sökülüp İsrailoğullarının üzerlerinde durdurulmasını ve denizin yarılmasını saymışlardır.

"Sultan" Kelimesinin Mânası

Alimler, "**hüccet**"in, niçin "**Sultân**" diye isimlendirildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazı muhakkikler şöyle demişlerdir: **Sultan**'ın padişahın başkasını ezip geçmesi gibi, delili olan kimse de, münazara esnasında, delili olmayan kimseyi ezip geçer. İşte bundan dolayı "**hüccet**"e, "**Sultân**" adı verilmiştir. **Zeccâc** ise şöyle demiştir: "**Sultan**" hüccet anlamındadır; o, yeryüzünde Allah'ın hücceti olduğu için sultan adını almıştır. Bu kelime **salît** (susam yağı) kelimesinden iştikak etmiştir ki bu "aydınlanma vasıtası olan şey" demektir. Zeytin yağına, "Salît" denilmesi de bu manadadır.*

Bu hususta şöyle bir üçüncü görüş daha vardır: "**Sultan**" kelimesi **taslit (musallat-hükümran kılmak)**'den türemiştir. Alimlere, ilmî kuvvetlerinin mükemmel olması sebebiyle sultan denilmiştir. Krallara da, kendilerindeki güç ve kuvvet sebebiyle bu ad verilmiştir. Ancak ne var ki alimlerin saltanatı, krallarınkinden daha mükemmel ve daha güçlüdür. Zirâ ulemânın saltanatı, neshi ve azli kabul etmez. Meliklerin saltanatı ise, azlolunmayı ve neshi kabul eder. Kralların saltanatı ulemânın saltanatına tâbidir. Ulemânın saltanatı, peygamberlerin saltanatı cinsindendir. Kralların, meliklerin saltanatı da, Firavunların saltanatı cinsindendir.

Buna göre şayet, "Ayette geçen **âyât** sözünü mucizeler anlamına; "**Sultan**" kelimesini de "deliller" manasına aldığınızda "**mübîn**" kelimesinin manası da açıklığa sebep olan şey anlamına geldiğinde, bu üç mertebe arasındaki mana farkı ne olabilir?" denilirse, biz deriz ki:

"**Âyât**" zan ifâde eden alâmetler ile yakîn ifâde eden deliller arasında müşterek olan kısma denilir. "**Sultan**" ise, katiyyet ve yakîn ifade eden delillere denilir. Ancak ne varki bu da, his (duyu organları) ile kuvvetlenen deliller ile, his ile kuvvetlenmeyen deliller arasındaki müşterekliğin adıdır. His ile kuvvetlenen kesin delile "apaçık delil" (Sultan-ı mübin) denilir. **Hz. Musa**'nın mucizeleri de bu cinsten olunca, pek yerinde olarak, Allah onları "Sultan-ı mübîn" diye vasfetmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهِ *"Firavun'a ve onun ileri gelen yöneticilerine"* buyurmuştur. Yani, "Biz, **Musa**'yı, bu gibi ayetlerle **Firavun** ve onun topluluğuna gönderdik" demektir.

Daha sonra Allah Teâlâ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ *"Ama onlar yine Firavun'un emrine tâbi oldular"* buyurmuştur. Burada geçen "emir"den maksad **Firavun**'un kavmine

Hz. Musâ'yı ve onun mucizelerini inkâr etmelerini emretmesi olabileceği gibi, bundan onun "metod, yol, davranışına uymaları" da kasdedilmiş olabilir.

Firavun'un Eğri Yolu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ *"Halbuki Firavun'un emri, hiç de "reşîd" değildi"* buyurmuştur. Yani "**Firavun**'un işi,hayra irşâd etmez.." demektir. "**Reşîd**" kelimesinin **zî rüşd** (rüşt sahibi) anlamına geldiği de ileri sürülmüştür.

Bil ki **Firavun**'un yolunun, rüşd-doğruluktan uzak olduğu aşikârdır. Zira **Firâvun**, bir yaratıcının varlığını kabul etmeyen,ahireti inkâr eden bir dinsiz idi ve o, şöyle diyordu: "Alemin bir ilâhı yoktur, Her belde ve her devlet, ehline düşen, alemin maslahatından dolayı kendi sultanlarına itâatte bulunmak ve onlara kulluk etmekle meşgul olmalarıdır." **Firavun,** Allah'a ibâdet etmede ve O'nu ikrar etmede, bir rüşdün, doğru bir davranışın söz konusu olduğunu kabul etmezdi. Binâenaleyh o, bu iki hususu kabul etmeyince, "rüşd"den, tamamiyle uzak ve berî olmuştur.

Firavun, Kendi Toplumunu Cehenneme Sürükleyecek

Daha sonra Cenâb-ı Hak, hem **Firavun** hem de kavminin vasıflarından bahsederek, يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ *"O, Kıyamet günü kavminin önüne düşecektir. Artık o bunları (suya götürür gibi), ateşe götürür"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Bu bahis, lügat açısından olup, buna göre Arapça'da, "önüne geçti" manasında قَدِمَ فُلَانٌ فُلَانًا "falanca falancanın önüne geçti" denilir. قَادِمَةُ الرَّحْلِ "kervanın öncüleri" denilmiş olması da bu anlamdadır. Nitekim, yine Arapça'da, "önüne geçti" manasında قَدَّمَهُ denilir. مُقَدِّمَةُ الْجَيْشِ "Ordunun öncüleri" de bu manadadır.

İkinci Bahis: Bu, mana bakımındandır. Zira **Firavun**, onlar dünyada oldukları sürece, sapıklık bakımından kavminin önderi idi. Tıpkı, dünyada olduğu gibi, ahirette de o onları, ateşe sevkedecek olan bir önderdir. Kavmi de, ahirette ona uyacaktır. Veyahut da şöyle denilebilir: **Firavun** dünyada kavminin önüne geçip onları denize sokup boğduğu gibi, kıyamette de onların önüne geçip, böylece de ateşe sokarak yakacaktır. Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَآ أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ beyanı ile "**Firavun**'un işi, neticesi makbul, iyi ve güzel bir iş değildi" manasının kasdedilmesi; يَقْدُمُ قَوْمَهُ fiilinin de bunun bir tefsiri ve izahı olması mümkündür. Bu, "Onun işinin neticesi bu şekilde olunca, artık nasıl olur da onun işi reşîd, doğru olabilir?" demektir.

İmdi şayet, "Cenâb-ı Hak niçin فَيُورِدُهُمُ النَّارَ demeyip de, aksine mazi sîğasıyla فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki:

Mazî fiili, mutlaka olmuş, bitmiş,varlık alemine girmiş bir manayı ifade eder. Şu halde, bu işi savuşturmak, kesinlikle mümkün değildir. Buna, muzarî yerinde mazî sîgası kullanılmışsa, bu da, en mükemmel derecede bir mübalağa ifâde eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ *"Varacakları o yer, ne kötü bir yerdir!.."* buyurmuştur. Bu hususta da iki bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Nâr (ateş) kelimesi, semaî müennestir. Dolayısıyle ..وَبِئْسَتِ الْوِرْدُ denilmesi beklenirdi. Ancak ne var ki, **vird** kelimesi de müzekkerdir. İşte bu iki şeyden dolayı, fiilin müzekker veya müennes getirilmesi caizdir. Bu, senin نِعْمَ الْمَنْزِلُ دَارُكَ tıpkı "Evin, ne güzel bir konaklama yeridir" ve نِعْمَتِ الْمَنْزِلُ دَارُكَ demen gibidir. Binâenaleyh burada, fiili müzekker kılan, **menzil** kelimesini itibare almış olur; müennes getiren de, bunu **dâr** kelimesinin müennesliğine hamletmiş olur. **Vahidî** de, bunu bu şekilde açıklamıştır.

İkinci Bahis: Vird kelimesi bazan, **vürûd** manasına olur ki, bu durumda masdar olmuş olur. Bazan da bu kelime ism-i fâil **vârid** anlamında olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَى جَهَنَّمَ وِرْداً *"Günahkârları ise süreceğimiz gün..."* (Meryem, 86) buyurmuştur. Bazan da, مَوْرُودٌ عَلَيْهِ (yani, ism-i mefûl) manasına gelir ki, bu da; kendisine gelinen suya, مَوْرُودٌ عَلَى الْمَاءِ denilmesi gibidir. **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: **Vird** kelimesi, **vürûdu** tahakkuk eden **mevrûd** "gelinilmiş şey" manasındadır. Böylece Cenâb-ı Hak, **Firavun**'u suya gelen kimseye; tâbi olanları da suya gelenlere benzetmiş; daha sonra da, "onları ateşe götüren o **vird**, yani götürücü ne kötüdür!" buyurmuştur. Çünkü "**vird**" ile ancak, susuzluğu gidermek ve ciğerlerin yanıklığını soğutmak anlamı kastedilir. Ateş ise, bunun aksinedir.

Daha sonra Allah Teâlâ وَأُتْبِعُوا فِي هٰذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ *"Bu dünyada da, Kıyamet gününde de, onlar lânete tâbi tutuldular"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, hem bu dünyâda, hem de Kıyamet gününde lanete uğratıldılar..." demek olup, bu da, "Allah'ın, meleklerin ve peygamberlerin laneti, hem bu dünyada hem de ahirette onlara bitişiktir..." anlamındadır. Bu ifâdenin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın Kasas Sûresi'ndeki, *"Bununla beraber bu dünyada biz onların arkalarına lanet de taktık. Kıyamet gününde onlar, çok menfûr (adam)lardandır..."* (Kasas, 42) ayetidir.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ *"(Kendilerine) verilen bu verç , ne kötü vergidir"* buyurmuştur. **Rifd**, "atiyye, bağış" demek olup, bunun asıl manası, "matlûba ulaştıran, yardımcı olan" demektir. **Nâfi İbn el-Ezrak, İbn Abbas** (r.a)'a bu iki kelimenin manasını sorduğunda o: "Bu, lanetten sonra lanettir" demiştir. **Katâde** de şöyle demektedir: "Onları, Allah tarafından olan iki lanet izlemiştir: Dünyadaki lanet ve ahiretteki lanet. O halde birşeyi birşeye destek ve yardımcı kıldın mı, sen onu onunla teyid etmiş, sağlamlaştırmış olursun."

★ ★
★

Kıssaların Faydaları

ذَٰلِكَ مِنْ أَنبَاءِ الْقُرَىٰ نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَائِمٌ وَحَصِيدٌ ﴿١٠٠﴾ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَٰكِن ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ فَمَا
أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مِن شَيْءٍ لَّمَّا جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ ﴿١٠١﴾

"Sana, kıssa olarak bildirmekte olduğumuz bu haberler, helâk olmuş memleketlerin haberlerindendir ki, onların kiminin izleri ayakta kalmış, kimi de biçilmiş ekin gibi yok olmuştur. Onlara biz zulmetmedik, fakat onlar kendi nefislerine zulmettiler. Allah'ın dışında taptıkları yalancı tanrılar, Rabbinin azâb emri geldiği zaman, onlara hiçbir fayda vermedi. Ziyanlarını artırmaktan başka bir şeye yaramadı"

(Hûd, 100-101).

Bil ki Allah Teâlâ, evvelki kavimlerin kıssalarından bahsedince, ذَٰلِكَ مِنْ أَنبَاءِ الْقُرَىٰ نَقُصُّهُ عَلَيْكَ *"Sana kıssa olarak bildirmekte olduğumuz bu haberler, helâk olmuş memleketlerin haberlerindendir..."* buyurmuştur. Bu kıssaların zikredilmesinin pekçok faydası vardır:

Birinci Fayda: Sırf aklî delilden istifâde etmek, ancak kâmil kimseler için söz konusudur. Bu ise, çok nâdir olur. Ama, delilleri zikredip, sonra da onları, evvelkilerin kıssalarıyla tekid ettiğinde, bu kıssalar adeta o aklî delilleri akıllara sokan unsurlar gibi olurlar.

İkinci Fayda: Allah Teâlâ, bu kıssalara, peygamberlerin tutunduğu çeşitli delilleri de karıştırmış, kâfirlerin o delillere karşı delil getirmelerinden o delilleri savuşturmak hususundaki şüphelerinden bahsetmiş, bazıları peşinden de, peygamberlerin o şüphelere karşı vermiş oldukları cevapları zikretmiş, daha sonra da küfürlerinde ısrar edip büyüklendikleri için, onların dünya azâbına düştüklerini ve onların, hem dünyada hem de ahirette lanet ve cezâ içinde kalakaldıklarını belirtmiştir. Binâenaleyh, bu kıssaların ele alınması, delillerin ve şüphelere karşı verilen cevapların, münkirlerin kalblerine girmesine, onların kalblerindeki katılık ve sertliğin yok olmasına vesîle olmuştur. Böylece, Allah'a davet hususunda en güzel yolun, işte bu şey olduğu sabit olmuş olur.

Üçüncü Fayda: Hz. Peygamber (s.a.s), bu kıssaları, hiçbir kitap karıştırmadan ve hiç kimseden öğrenmeden anlatıyordu ki bütün bunlar, daha önce de anlattığımız gibi, O'nun peygamberliğine delâlet eden büyük bir mucize gibi olmuş olurlar.

Dördüncü Fayda: Bu kıssaları dinleyenlerin aklına şu husus yerleşmiştir: Sıddîkın

zındıkın ve hakka uyanın, münafık olanın akibeti, er geç bu dünyadan ayrılmaktır. Ancak ne var ki mümin, dünyadan dünyada bırakmış olduğu güzel medihlerle ayrılır, ahirette de bol mükâfaat elde eder. Kâfir de, dünyadan, orada maruz kaldığı lanetlerle çıkar, ahirette de ilahî cezâya uğrar. Binâenaleyh, dinleyenlere bu kıssalar tekrarlandığında, onların mutlaka kalblerinin yumuşaması, gönüllerinin boyun eğmesi, düşmanlıklarının da silinmesi gerekir ve onların kalblerinde, onları tefekkürde bulunmaya sevkeden bir korku meydana gelir. Bu, kıssaların zikredilmesinin faydaları hususunda, yazılmış olan güzel bir açıklamadır.

Cenâb-ı Hakk'ın, ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَآءِ الْقُرٰى *"Bu haberler, helâk olmuş memleketlerin haberlerindendir"* buyruğuna gelince, bu hususta birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Zâlike tabiri, görülmeyen, mevcut olmayan şeye işaret etmek için kullanılır. Halbuki burada bununla, daha evvel geçmiş olup halen mevcut bulunan o kıssalara işâret edilmek istenmiştir. Zihinlere gelen bu sorunun cevâbı, Cenâb-ı Hakk'ın, ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ (Bakara, 2) ayetinin tefsirinde geçmişti.

İkinci Bahis: Zâlike lafzıyla, bire, ikiye, üçe ve üçten yukarısına işâret edilebilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَ *"ne çok yaşlı, ne de çok genç değil, ikisi ortası, bir dinç (inek)tir..."* (Bakara, 68) buyurmuştur. Bu tabir ile, "Bahsettiğimiz o şeyler, şöyle şöyledir..." şeklinde bir mananın kastedilmesi de muhtemeldir.

Üçüncü Bahis: Keşşâf sahibi şöyle demektedir: **Zâlike** mübtedâ; مِنْ اَنْبَآءِ الْقُرٰى haber; نَقُصُّهُ عَلَيْكَ ikinci haberdir. Buna göre manâ, "Bu bahsedilenler, memleketlerin önemli haberlerinin bir kısmıdır. Onlar sana anlatılmıştır" şeklinde olur.

Daha sonra da Cenâb-ı Hak, مِنْهَا قَآئِمٌ وَحَصِيدٌ *"Onların kiminin izleri ayakta kalmış, (kimi de biçilmiş ekin gibi yok olmuştur)"* buyurmuştur. **Minha**'daki zamir, **kurâ** kelimesine racidir. O beldelerden geriye kalan izler ve duvarların yıkıntıları, gövdesi üzerinde ayakta duran, bir kısmı biçilmiş bir kısmı da biçilmemiş ekinlere benzetilmiştir. Buna göre mana, "O beldelerden bazısından geriye bir şeyler kalmış, bir kısmı ise yok olmuş, onlardan geriye kesinlikle hiçbir iz kalmamıştır" şeklinde olur.

O Kavmin Kendi Kendilerine Zulmetmeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ ظَلَمُوٓا اَنْفُسَهُمْ *"Onlara biz zulmetmedik, fakat onlar kendi nefislerine zulmettiler..."* buyurmuştur. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) "Biz, onlara azâb ve onları imhâ etmekle, onlara zulmetmedik. Onlar küfürleri ve isyanları sebebiyle kendi kendilerine zulmetmişlerdir..."

2) O kavmin başına gelen, Allah'tan olan bir zulüm değil, aksine o mahzâ adâlet

ve hikmettir. Çünkü o kavmin, küfür ve isyanlara yönelmiş olmaları sebebiyle, herşeyden önce kendisine zulmetmiş, böylece de o amelleri yüzünden, Allah'tan o azâba duçar kılınmışlardır.

3) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak bu buyruğu ile, "Biz onların, dünyadaki nimetlerini ve rızıklarını noksanlaştırmadık; ancak ne var ki onlar, Allah'ın hukukunu hafife almış olmaları sebebiyle, kendilerinin nasibini noksanlaştırmışlardır."

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَمَآ أَغْنَتْ عَنْهُمْ ءَالِهَتُهُمُ الَّتِى يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَىْءٍ *"Allah'ı bırakıp taptıkları yalancı tanrılar.. onlara hiçbir fayda vermedi..."* buyurmuştur. Bu, "O ilâhlar onlara, hiçbir konuda kesinlikle fayda vermeyecektir" demektir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ *"Ziyanlarını arttırmaktan başka bir şeye yaramadı"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a), غَيْرَ تَتْبِيبٍ deyimine غَيْرَ تَخْسِيرٍ manasını vermiştir. Nitekim Arapça'da, bir kimse ziyâna uğradığında, تَبَّ فُلَانٌ "Falanca helâk oldu, ziyâna uğradı"; birisi, birisini ziyâna soktuğunda, تَبَّبَ فُلَانٌ فُلَانًا denilmektedir. Buna göre mana, "O kâfirler, putlarının, menfaatlerin elde edilmesinde, zararların da savuşturulmasında kendilerine yardımcı olacaklarına inanıyorlardı. Daha sonra da Cenâb-ı Hak onların, bir yardımcıya muhtaç olduklarında, o putlarından hiçbir yardım elde edemediklerini, onların ne bir fayda sağladıklarını ne de herhangi bir zararı gideremediklerini haber vermiştir. Sonra onlar, böyle bir yardım göremedikleri gibi, hatta bunun zıddını görmüşlerdir. Çünkü, böylesi bir inanç, onlardan hem dünya hem de ahiret menfaatlerini gidermiş, böylece onlara hem dünya hem de ahiret zararlarını getirmiştir. Dolayısıyla bu, en büyük hüsran sebeplerinden olmuş olur."

★ ★
★

Allah Zalimleri Çarpınca Şiddetle Çarpar

وَكَذَٰلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَآ أَخَذَ ٱلْقُرَىٰ وَهِىَ ظَٰلِمَةٌ ۚ إِنَّ أَخْذَهُۥٓ أَلِيمٌ شَدِيدٌ ﴿١٠٢﴾ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً
لِّمَنْ خَافَ عَذَابَ ٱلْءَاخِرَةِ ۚ ذَٰلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لَّهُ ٱلنَّاسُ وَذَٰلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ ﴿١٠٣﴾ وَمَا نُؤَخِّرُهُۥٓ
إِلَّا لِأَجَلٍ مَّعْدُودٍ ﴿١٠٤﴾

"Rabbinin yakalayışı, ahalisi zulmeder halde bulunan memleketleri yakaladığı zaman, işte böyle olur. Şüphesiz ki, O'nun çarpması pek acıklıdır, pek

çetindir. Bunda, ahiret azâbından korkanlar için, katî birer ibret vardır. O, bütün insanların bir arada toplanmış olacakları bir gündür. O, istisnasız bütün insanların hazır olacakları bir gündür. Biz onu, Kıyamet gününü ancak sayılı bir müddet için erteleriz..."

(Hûd, 102-104).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Asım ve **Cuhterî**, tek bir elif ile **iz ehaze**; diğer kıraat imamları da, iki elif ile **iza ehaze** okumuşlardır. Bil ki Allah Teâlâ, peygamberlerine muhalefet ettikleri için, daha önceki peygamberlerin ümmetlerine neler yapıldığını kitabında haber verip, onları kökten imha azabına uğrattığını bildirip, onlar kendilerine zulmettikleri için de başlarına bu dünyada bir azâbın geldiğini beyân buyurunca, bunun peşinden وَكَذٰلِكَ اَخْذُ رَبِّكَ اِذَآ اَخَذَ الْقُرٰى وَهِىَ ظَالِمَةٌ *"Rabbinin yakalayışı, ahalisi zulmeder halde bulunan memleketleri yakaladığı zaman, işte böyle olur"* buyurmuş, böylece, azâbın sadece öncekilere has olmadığını, aksine her türlü zalimi yakalayıp çarpma hususunda durumun böyle olacağını beyan buyurmuştur. وَهِىَ ظَالِمَةٌ cümlesindeki zamir, lafız itibariyle **kurâ** kelimesine râci olup, hakikatte ise, orada yaşayanlara racidir. Bunun bir benzeri de, وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا (Enbiyâ, 11) ve وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً (Kasas, 58) ayetleridir.

Bil ki Allah Teâlâ, geçmiş ümmetleri nasıl kıskıvrak yakaladığını beyan buyurup, sonra da, bütün zalimleri işte bu şekilde yakalayacağını beyan buyurunca, bunun peşinden işte bu hususu tekid ve takviye etmeyi arttıracak olan hususa da yer vererek اِنَّ اَخْذَهُ اَلِيمٌ شَدِيدٌ *"O'nun çarpması, pek acıklıdır, pek çetindir..."* buyurmuş, böylece o azâbı, elem verici ve şiddetli olmakla nitelemiştir. Dünyada, elemden daha keder verici bir şey yoktur; dünyada, ahirette, vehim ve akılda da, elemi şiddetlendirmekten daha şiddetli başka bir şey bulunmaz.

Bil ki bu ayet, Allah Teâlâ'nın elîm ve şedîd diye nitelediği o yakalamasına düşmemek için, zulme yönelen ve onu yapan kimsenin, bu zulmünü tevbeyle, Allah'a rücû ile tedavî etmesinin gerekli olduğuna; bu hükümlerin öncekilere tahsis edilmiş olmasının zannedilmemesi gerektiğine delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ, öncekilerin hallerini nakledince, *"Rabbinin yakalayışı, ahalisi zulmeder halde bulunan memleketleri yakaladığı zaman, işte böyle olur"* buyurmuş, böylece uygun olmayan şeyleri yapmak hususunda o öncekilerle ortak olan herkesin bu şiddetli ve elem verici yakalama hususunda da mutlaka onlarla ortak olmaları gerektiğini beyan buyurmuştur.

Bu İmhadan Alınacak Ders Nasıl Gerçekleşir?

Daha sonra Cenâb-ı Hak اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْاٰخِرَةِ *"Bunda, ahiret azâbından korkanlar için katî birer ibret vardır"* buyurmuştur. **Kaffâl** şöyle

demektedir: "Bu sözün izahı, şöyle denilmesidir: Onlar, bu dünyada ancak peygamberlerini yalanlamaları ve Allah'a şirk koşmaları sebebiyle azaba uğramışlardır. Binâenaleyh onlar, amel yurdu olan bu dünyada, işte bundan dolayı azaba uğrayınca, onlar, cezâ yurdu olan ahirette haydi haydi azâba duçar olurlar."

Bil ki bu açıklamaya dikkatlerini çeken pekçok müfessir, işte buna dayanmışlardır. Ama, aksine bu tutarsız bir açıklamadır. Zira, **Kaffâl**'in yaptığı bu açıklamaya göre, dünyada tahakkuk etmiş olan "kökünü kazıma azâbı" Kıyametin, ba'sin, neşrin hak ve doğru olduğunu ileri süren görüşün bir delili olmuş olur. Halbuki ayetin zahiri, Kıyametin hak olduğunu bilmenin, kökünü kazıma azabının meydana gelmesiyle güdülen ibretin tahakkuk etmesi için bir şart gibi olmasını gerektirmektedir. Bu mana ise, **Kaffâl**'ın ileri sürdüğü şeye zıt gibidir. Çünkü **Kaffâl**, kökünü kazıma azâbını bilmeyi, Kıyametin hak olduğunu bilmenin bir temeli ve aslı saymıştır. Böylece, **Kaffâl**'ın ileri sürmüş olduğu şey, geçersiz olmuş olur.

Bana göre ise, bu hususta en doğru olanı şöyle denilmesidir: Kıyametin hak olduğunu bilmek, bu göklerin ve yerlerin varlığını idare edenin, mucib-i bizzat (zâtı gereği mûcib) olmayan, hür ve irade sahibi bir fâil-i muhtâr olduğunu bilmeye dayanır. İnsan, âlemin ilâhının hür ve irade sahibi bir fail, bütün mümkinâta kâdir ve gökierde ve yerlerde meydana gelen bütün hadiselerin ancak kendisinin kazâ ve kaderi ile meydana gelen bir zât olduğunu bilmediği sürece, bu kökten imha azabından ibret alması mümkün değildir. Bu böyledir, zira bu âlemin meydana gelmesinde müessir olanın, hür ve irâde sahibi bir fâil değil de, mucib-i bizzat bir varlık olduğunu iddia edenler, o peygamberlerin zamanında meydana gelen boğulma, yanma, yere batma, domuz ve maymunlara çevrilme, sayha ve benzeri bütün hallerin, ancak yıldızların birbiriyle çarpışmasından ve birbirleriyle bir araya gelmesinden meydana geldiğini iddiâ etmişlerdir. Durum böyle olunca da, bu gibi hadiselerin meydana gelmesi, peygamberlerin sıdkına bir delil olmaz. Ama, Kıyametin varlığına inanan kimsenin o imanı, ancak, âlemin ilâhının hür ve irâde sahibi bir fâil-i muhtar olduğuna ve O'nun, bütün cüz'iyyâtı bilen bir zât olduğuna inandığı zaman tam ve mükemmel olur. Durum böyle olunca da, bu korkunç hadiselerin ve o büyük vakıaların ancak, âlemin ilâhının, onları yaratıp icad etmesiyle, onların yıldızların çarpışması, bir araya gelmesi sebebiyle olmadığına kesinkes hükmetmek gerekir. O zaman da, bu kıssaları dinlemekle beklenen fayda sağlanmış olur ve bunlarla, peygamberlerin doğruluklarına istidlâl edilmiş olur. İşte böylece de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bunda, ahiret azâbından korkanlar için, katî birer ibret vardır"* ifadesinin yerinde olduğu sabit olmuş olur.

Bütün İnsanların Mahşerde Toplanması

Daha sonra Cenâb-ı Hak ذٰلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لَّهُ النَّاسُ وَذٰلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ *"O, bütün insanların bir arada toplanmış olacakları bir gündür. O, (istisnasız bütün insanların) hazır olacakları bir gündür"* buyurmuştur.

Bil ki Allah Teâlâ, ahiretten bahsedince, o günü şu iki vasıfla tavsif etmiştir:

a) O, bütün insanların toplanacağı bir gündür. Buna göre mana, "önceki ve sonraki bütün halk, o günde haşrolunacak ve o günde bir araya getirilecek" şeklinde olur.

b) Bu gün, huzura çıkma günüdür. Nitekim **İbn Abbas** (r.a): "O gün, kendisinde iyinin ve kötünün hazır olacağı bir gündür" şeklinde bir mana verirken, başkaları da: "O gün, göktekilerin ve yerdekilerin kendisinde hazır bulunacakları bir gündür" şeklinde bir mana vermişlerdir. Buradaki **meşhud** kelimesinden, orada bulunma ve hazır olmak manası kastedilmiştir ki bu tabirin zikredilmesinin maksadı şudur: İnsanın kalbine, bazan şöyle bir fikir gelebilir: "O vakitte onlar bir araya geldiklerinde, herkes ancak kendisiyle ilgili hadiseleri bilir, haberdar olur." İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, yapılacak olan karşılıklı hesaplaşma ve soruşturma sebebiyle, bütün o hadiselerin herkese malûm olacağını beyân buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا نُؤَخِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مَّعْدُودٍ *"Biz onu, Kıyamet gününü ancak sayılı bir müddet için erteleriz"* buyurmuştur. Bu, "ahiretin geriye bırakılması, dünyanın yok edilmesi belli bir zamana bağlanmıştır. Belli bir zamanı olan her şeyse sonludur. Sonlu olan herşeyin de, mutlaka son bulması lazımdır. Şu halde, "Ahiretin ertelenmesi, mutlaka, Allah'ın Kıyameti koparacağı ve dünyayı harap edeceği bir zamana varıp dayanacaktır. Gelecek olan her şey ise, yakındır.

★ ★
★

İman ve İnkârın Akıbeti

يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ ۚ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ ﴿١٠٥﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ
فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ ﴿١٠٦﴾ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ ۚ إِنَّ رَبَّكَ
فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ ﴿١٠٧﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ
إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ ﴿١٠٨﴾

"Gelecek olan o günde, Allah'tan izinsiz hiçbir kimse konuşamaz. Artık, onlardan kimi şakî, kimi de saîddir. Şakî olanlara gelince, onlar ateştedirler ki, orada çok feci bir nefes alıp vermeleri vardır onların. Gökler ve yer durdukça, orada ebedî kalıcıdırlar. Rabbinin dilediği müddet müstesna. Çünkü, Rabbin ne dilerse, onu hakkıyla yapandır. Saîd olanlara gelince, onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği müddet müstesnâ olmak üzere,

gökler ve yer durdukça onlar orada ebedî kalıcıdırlar. Bu bir lütuf ve ihsandır ki, tükenip kesilmesi yoktur "

(Hûd, 105-108).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebû Amr, Asım ve **Hamza**, yâ'nın hazfiyle, يَأْتِ; diğer kıraat imamları ise, yâ ile يَأْتِي şeklinde okumuşlardır. **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: "Yâyı hazfedip **kesre** ile iktifâ etmek, Huzeyl lehçesinde çokça görülen bir husustur. **Halil** ve **Sibeveyh**'in naklettiği لَا أَدْرِ "bilemiyeceğim" şeklindeki sözleri de böyledir."

İKİNCİ MESELE
Ayetteki يَأْتِ Fiilinin Faili

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "**Ye'ti** fiilinin fâili, Cenâb-ı Hak'tır. Bu tıpkı, هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ (Bakara, 210) ve أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ (En'am, 158) ayetlerinde olduğu gibidir. Bunu, ayeti وَمَا نُؤَخِّرُهُ (Hud, 104) şeklinde okuyanların kıraatı da destekler. Ben derim ki, "Bu yorum, pek hoşuma gitmedi. Zira هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ sözünü, Cenâb-ı Allah bir kavimden nakletmiştir. Bu kavmin yahûdîler olduğu zâhirdir. Bunda onun için, hüccet olacak bi şey yoktur. أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ (En'am, 158) ayeti de böyledir. Fakat bu ayetteki ifâde tamamen Allah'ın sözüdür. Burada "gelme" fiilinin Allah'a isnâd edilmesi müşkildir.

İmdi eğer, "Hak Teâlâ'nın, وَجَاءَ رَبُّكَ *"Rabbin geldiği zaman..."* (Fecr, 22) ayeti hakkında ne dersin?" derlerse, biz deriz ki: "Bu hususta birkaç te'vil yapılmıştır. Burada da mesele vazıhtır, Binâenaleyh bunu savuşturmak mümkün değildir. Şu halde, bu manadan kaçınmak gerekir. Hatta vâcib olan şöyle denilmesidir: "Bundan maksad, "Çok korkunç, dehşetli ve büyük birşey geldiğinde..." manasıdır. Fakat Allah Teâlâ, daha fazla korku salıp, daha etkili olsun diye, bunu açıkça zikretmemiş, hazfetmiştir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşâf sahibi, "Ayetteki "**yevm**" kelimesi üzerinde âmil olan, لَا تَكَلَّمُ "konuşmaz" fiili, yahut da mahzûf bir **üzkur** (hatırla) fiilidir" demiştir.

Kıyamet Günü Suçlular Konuşacak mı?

Hak Teâlâ'nın لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ *"Allah'tan izinsiz hiçbir kimse konuşamaz"* ifâdesinde bir hazif vardır ve takdiri, "...O günde hiçbir kimse konuşamaz" şeklindedir. İmdi, eğer denirse ki "Bu ayetle, bu ayete ters düştüğü sanılan şu gibi ayetler nasıl birleştirilebilir?: *"O gün herkes öz canının kurtuluşu için uğraşır"* (Nahl, 111); *"Onlar Allah'a yemin ederek, yalan söyler"* ve *"Vallahi Ey Rabbimiz biz müşrik değildik" derler"* (En'am, 23); *"Onları habsedin, çünkü onlar mes'uldür"* (Saffât, 24) ve *"Bu, hepsinin dillerinin tutulacağı bir gündür. Onlara izin de verilmeyecek ki özür dilesinler"* (Mürselât, 35-36).

Evet, böyle denirse, buna şu iki şekilde cevap verilir:

a) Ayetlerde bahsedilen, "konuşmaktan men edilme" işi, hakiki ve doğru cevap verememe diye izah edilebilir.

b) Kıyamet, uzunca bir gün olup, onun çeşitli durakları vardır. Onlar, o durakların bazısında kendilerini müdafaa ederler, bazısında konuşamazlar, bazısında da müsaade edilir ve konuşabilirler, bazısında da ağızlarına mühür vurulur, elleri ayakları konuşur.

Hak Teâlâ'nın فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ *"Artık onlardan kimi şakî, kimi de sâiddir"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi, "Ayetteki "onlar" zamiri, Kıyamettekilere râcîdir. Bilindiği için, ve *"Allah'tan izinsiz hiçbir kimse konuşamaz"* cümlesi onu gösterdiği için, açıkça zikredilmemiştir. Çünkü daha önceki *"O, bütün insanların birarada toplanmış olacakları bir gündür"* (Hûd, 103) ayetinde, insanlardan bahsedilmiştir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Kıyamette Hesaptan Muaf Olanlar

Hak Teâlâ'nın bu beyanının zahiri, Kıyamettekilerin, bu iki kısmın dışında olamayacaklarını gösterir.

Buna göre eğer, "insanlar içinde, deliler ve çocuklar yok mu? Bunlar, bu iki kısmın dışında kalırlar?" denilirse, biz deriz ki: "Haşredilenlerden maksad, hesabı olan kimselerdir. İşte o hesab verecek kimseler bu iki kısmın dışında kalamazlar."

A'raf Ehli Hakkında

Eğer, "**Kâdî,** bu ayeti, A'raf ehlinin ne cennette, ne de cehennemde olmadıkları görüşünün yanlışlığına delil getirmiştir. Ya sizin bu hususlaki görüşünüz nedir?" denilirse, biz deriz ki: Hesaba tâbî tutulmayacakları için, çocukların ve delilerin, bu iki kısmın dışında olacakları kabul edildiğine göre, niçin A'raftakilerin de bu iki kısmın dışında kaldıkları söylenemesin? Çünkü onlar da hesâba tâbî tutulmayacaklardır. Çünkü Hak Teâlâ onların sevablarının günahlarına denk olduğunu biliyor. Dolayısıyla onları hesaba çekmenin bir manası yoktur.

Eğer, "**Kâdî,** bu ayetle yine, Kıyamet meydanında bulunan herkesin mutlaka, ya sevabının, ya günahının fazla olacağına; orada, sevabı günahına eşit olacak kimselerin bulunabilmesi aklen mümkün ise de, ayetin orada böyle kimselerin bulunmayacağına delâlet ettiğine istidlâl etmiştir" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta söylenecek söz, daha önce de söylenmiş olan şu hususlur: Saîd, mükâfaata ehil olan (cennetlik), şâkî ise cezaya müstehak olan (cehennemlik)dir. Sadece bu iki kısmın zikredilmeleri, bir üçüncü kısmın olmadığını göstermez. Bunun delili şudur: Pek çok ayet, sadece mü'min ve kâfirden bahseder. O ayetlerde ne mü'min, ne de kâfir

olmayan bir üçüncü kısım zikredilmemektedir. Halbuki **Kâdî**, böyle bir üçüncü grubun olduğunu kabul eder. Binâenaleyh o ayetlerde bu üçüncü kısmın zikredilmeyişinden, onların yokluğu gerekmediği gibi, bu ayette de, üçüncü bir kısmın zikredilmeyişi, yok oldukları manasına gelmez.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İlahi Kader Dışında Bir Şey Olmaz

Bil ki Allah Teâlâ, daha şimdiden, Kıyamettekilerin bir kısmının saîd, bir kısmının da şakî olduğunu bildirmiştir. Hakkında Allah'ın böyle bir hükmü bulunan ve kendilerinden böyle bir halin sâdır olacağını bildiği kimselerin, bunun aksine olmaları imkânsız olur. Aksi halde Allah'ın haber verdiği şeyin yalan, ilminin de cehalet olması gerekir ki, bu imkânsızdır. Böylece saîd'in şakî, şakî'nin de saîd olamayacağı sâbit olmuş olur. Bu delilin izahı, bu tefsirde defalarca geçti. **Hz. Ömer** (r.a)'in, bu ayet nazil olunca şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ya Resulallah, buna göre şimdi biz, olmuş bitmiş, hükmü verilmiş bir şeye göre mi amel ediyor (çabalıyoruz), yoksa henüz hükmü verilmemiş bir şeye göre mi amel ediyoruz?" Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de عَلَى شَيْءٍ قَدْ فُرِغَ مِنْهُ يَاعُمَرُ وَجَفَّتْ بِهِ الْأَقْلَامُ وَجَرَتْ بِهِ الْأَقْدَارُ وَلٰكِنْ كُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ *"(Yazılıp) bitirilmiş bir şeye göre, ey Ömer. Kalemler (onu yazıp) kurumuş, kaderler onunla cereyân etmiş (ona göre meydana gelmiş). Fakat her insana, yaratıldığı şey kolaylaştırılır"*[5] buyurmuştur. **Mu'tezile** ise, **Hasan el-Basrî**'nin: "İnsanlardan bazısı ameli ile saîd, bazısı da yine ameliyle şakî olur" dediğini nakletmiştir. Biz (ehl-i sünnet) deriz ki: Kesin delil, bu rivayetlerle savuşturulamaz. Hem kişinin ameli ile saîd veya şakî olduğu hususunda bir münakaşa yoktur. Ancak kişinin amelleri, Allah'ın kaza ve kaderi ile meydana geldiğine göre, bizim delilimiz devam etmiş olur.

Bil ki Allah Teâlâ, Kıyamettekileri bu iki kısma ayırınca, herbirinin durumunu açıklamak üzere: فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ *"Şakî olanlara gelince, onlar ateştedirler ki orada (çok feci) bir nefes alıp vermeleri vardır"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Zefir ve Şehik Kelimelerinin İzahı

Alimler ayetteki **"zefir"** ile **"şehîk"** arasındaki fark hususunda birkaç izah yapmışlardır:

Birinci İzah: Leys şöyle der: " **Zefir,** bir kimsenin, son derece kederlendiğinde göğsünü hava ile doldurup, onu (bir müddet) dışarı vermemesi; **"şehîk"** ise, işte bu nefesi birden salıvermesidir."

Ferra da: "**Atâ,** "karnı büyük" manasında, عَظِيمُ الزَّفْرَةِ denilir" demiştir.

Ben derim ki: "İnsan çok kederlendiğinde, nefesi göğsünde kalır. Nefes göğsünde kalınca, harareti yükselir. İşte insan bu esnada, o hararetini söndürebilmek için, çokca

---

5. **Müslim, Kader, 8 (4/2041); İbn Mace, Mukaddime, 10 (1/35).**

serin havayı içine çekebilmek için, kuvvetli bir nefese ihtiyaç duyar. Bundan dolayı o esnada, havanın, göğse çokca çekilmesi arzu edilir. Bu durumda göğsü kabarır, ciğerleri şişer. O çok hararet ve insanın nefesi, göğüste tıkalı kalınca, dış organları soğuk sarar. Böylece de, nefes organları çoğu kez, içeri alınan o fazla havayı dışarı vermekten adeta aciz kalır. Dolayısıyla da bu çok hava, göğüste tıkanmış olur ve nerede ise insan ondan boğulacakmış gibi olur. Bu durumda insanın tab'ı o havayı çıkarmaya gayret eder. İşte tabiblerin bu açıkmasına göre, **"zefir"**, nefesin göğüste tıkanıp kalması yüzünden, kalbte meydana gelen harareti düşürmek için, içeri alınan çokca havadır. **Şehîk** ise, insan tabiatının, o nefesi kuvvet sarfetmek suretiyle dışarı vermesine denir. Bu iki halin her biri, çok büyük sıkıntı ve kedere delâlet eder.

İkinci İzah: Zefir, eşeğin anırmaya başladığı zaman çıkardığı ilk ses gibi olan ses; **şehîk** ise, anırmasının sonunda çıkardığı sestir.

Üçüncü İzah: Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Biz **"zefir"**in, yükselmek manasına olduğunu söyledik. Biz diyoruz ki: Zefir, cehennem alevinin, çok kuvvetli olduğu için, cehennemlikleri yukarı doğru kaldırmasıdır. Onlar en yüksek bir noktaya ulaşıp, oradan cehennemin dışına çıkmak istediklerinde, melekler demir tokmaklarla onlara vurur ve onları cehennemin dibine yollarlar. İşte, *"Ne zaman oradan çıkmak isteseler oraya döndürülürler."* (Secde, 20) ayeti ile kastedilen budur. Binâenaleyh onların cehennemin yukarısına çıkmalarına **"zefir"**, yeniden dibe inmelerine de **"şehik"** denilir."

Dördüncü İzah: Ebû Müslim şöyle der: **"Zefir,** çok şiddetli ağlandığı zaman, insanın göğsünde toplanan ve nerede ise kesilen nefes; **şehik** ise, çok sıkıntı ve keder anında dışarı verilen nefestir. Bu iki durumu çoğu kez, bir bayginlik takib eder, bazan bunun peşinden ölüm meydana gelir."

Beşinci İzah: Ebu'l-Âliye, "Zefir, boğazda olan, **şehik** ise göğüste olan nefestir" demiştir.

Altıncı İzah: Bazı kimseler: " **Zefir,** çok şiddetli ve kuvvetli ses; **şehik** ise, çok zayıf olan sestir" demişlerdir.

Yedinci İzah: İbn Abbas (r.a) "Cenâb-ı Hak, bu tabir ile, cehennemliklerin pişmanlık içinde olduklarını, ardı arkası kesilmeyen bir ağlama, bir üzüntü ve bir ah-ü vâh halinde olduklarını kastetmiştir" demiştir.

Sekizinci İzah: Zefir, daha önce de bahsettiğimiz gibi, lügat manası bakımından, kuvvetli olmayı; **"şehik"** ise, zayıflığı göstermektedir. Bunu iyice anladığında biz deriz ki: Ayette, "zefir" ile, onların dünya âlemine ve bedenî lezzetlere son derece meyletmeleri, "şehik" ile de, onların ruhânî alem ile mesûd olmaktan ve ilâhî nurlar, kudsî yücelikler ile kemâle ermekten âciz ve zayıf oluşları kastedilmiştir.

Cehennem Azabının Ebedî Olmadığını Söyleyenler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, خَالِدِينَ فِيهَا مَادَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَاشَآءَ رَبُّكَ *"Gökler ve yer durdukça, orada ebedî kalıcıdırlar. Rabbinin dilediği müddet müstesna..."* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bazı kimseler, kâfirlerin azabının sonlu olup, (bir gün) nihayete ereceğini iddia edip, hem Kur'ân ile hem aklî delîller ile istidlâl etmişlerdir.

Bunların Kur'ân'dan delilleri, pek çok ayettir. Birisi, bu (tefsir ettiğimiz) ayettir. Onlar, şu iki bakımdan, bu ayetle istidlâl etmişlerdir:

a) Allah Teâlâ, *"Gökler ve yer durdukça..."* buyurmuştur. Bu tabir, onların ceza müddetlerinin, göklerin ve yerin bâkî kalma müddetine denk olduğunu gösterir. Bu böyle olmakla birlikte biz, göklerin ve yerin devam müddetinin sonlu olduğu hususunda anlaşma halindeyiz. Öyleyse kâfirlerin cezasının müddetinin de, sonlu olması gerekir.

b) Ayetteki, *"Rabbinin dilediği müddet müstesna..."* istisnası, onların cezalarının süresinden yapılan bir müstesnadır. Bu, azabın istisna edilen o vakitte son bulacağına delâlet eder. Bu görüşte olanların, delil getirdikleri ayetlerden birisi de, *"Onlar devirler boyunca cehennemin içinde kalacaklar"* (Nebe', 23) ayetidir. Allah Teâlâ, cehennemliklerin bu azabta beklemelerinin ancak, belli sayıda devirler boyunca olacağını beyân etmektedir.

Onların bu hususlaki aklî delilleri de şu iki şeydir:

a) Kâfirlerin isyanları sonlu ve sınırlıdır. Sonu olan bir suça, sonsuz bir ceza vermek zulümdür. Bu ise câiz değildir.

b) O ceza, faydası olmayan sırf bir zarardır. Binâenaleyh çirkin (kabîh) bir şeydir. O cezanın faydadan uzak olduğunu şöyle izah edebiliriz: "Onun Allah'a yönelik bir faydası olamaz. Çünkü Allah Teâlâ fayda ve zarar verilmekten münezzehtir. Bu azabın, ceza görene de bir faydası yok. Çünkü bu, onun için sırf zarardır. Bunun, başkasına da faydası yok.Çünkü zaten cennetlikler kendi lezzetleri ile meşguldürler. Binâenaleyh onların, başkalarına verilen devamlı azabtan lezzet duymalarının, kendilerine bir faydası yoktur. Bu sebeble o azabın, her türlü faydadan uzak, sırf bir zarar olduğu sâbit olmuş olur. Öyleyse bunun câiz olmaması gerekir.

Cumhur Cehennem Azabının Ebedî Olduğunu Söyler

Ümmet-i Muhammed'in büyük çoğunluğu, kâfirlerin azabının devamlı olacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Böyle ittifak edince de, karşı tarafın bu ayetle istidlal edişlerine cevap verme ihtiyacı hissetmişlerdir. Hak Teâlâ'nın, *"Gökler ve yer*

durdukça, orada ebedî kalıcıdırlar..." ayeti ile istidlâl edilmesine karşı şu iki cevabı vermişlerdir:

1) Ayetteki gökler ve yer ile, âhiretin gökleri ve yeri kastedilmiştir. Ahirette gök ve yerin olduğunun delili, "*O gün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere tebdil olunacak*" (İbrahim, 48) ve "*Bizi, cennetten neresini dilersek, konmak üzere bu yere mirasçı yapan Allah'a hamdolsun*" (Zümer, 74) ayetleridir. Hem sonra cennetlikler, kendilerini üzerinde taşıyan ve üzerlerinden onları gölgeleyen bir şeye muhtaçtırlar. Bunlar da, cennetin göğü ve yeridir.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Teşbih, ancak "müşebbehun bih"in malum ve iyice belirlenmiş olması durumunda makul ve yerinde olur. İşte o zaman da, müşebbehteki hükmün sübutunu tekid etmek için, başkası ona teşbih edilir. Göklerin ve yerin ahiretteki varlığı ise, malûm değildir. Malûm olduğu farzedilse bile, ancak ne var ki, hiç fanî olmayacak bir biçimde bakî olması malûm değildir. Onların her ikisinin de varlıklarının aslı, insanların çoğuna meçhûl olma; ve yine, onların her ikisinin devamı ve bekâsı da ekseriyyete meçhûl olunca, devamlı olma hususunda cehennemliklerin ikâb ve cezâsını ona teşbih etmek faydasız bir söz olur."

Bu konuda söylenebilecek en son şey şudur: Kur'ân ile, ahirette gökler ve bir de yerin bulunduğu sabit olunca, onu kabul etmek vacib olur. İşte o zaman da teşbîh güzel ve yerinde olur. Ancak ne var ki biz şöyle diyoruz: Ahiret ehlinin semâlarının devamlı ve bakî olduğunu; yine onların arzının da daim olduğunu isbat etmenin yolu nakil olunca; sonra nakil de, kâfirin ikâbının devamlı olduğuna delâlet edince, işte o vakit asıldaki hükmün sübutuna delâlet etmiş olan delil, ayniyle fer'de de bulunmuş olur. İşte bu durumda ulemâ, kıyasın boşuna ve teşbihin de batıl olduğunda ittifak etmişlerdir. Burada da böyledir.

İkinci bir cevap şekli de şudur: Alimler demişlerdir ki: Araplar, devamlılığı ve sürekli (ebed) olmayı, "Gökler ve yerler durdukça" ifâdesiyle dile getirmektedirler. Bunun benzeri olan diğer ifadeler de, "Gece ile gündüz birbirini izledikçe", "Deniz dalgalı oldukça" ve "dağ yerinde durdukça" şeklindeki deyimlerdir. Cenâb-ı Hak da Araplara, dillerindeki alışmış oldukları örfe göre hitâb etmiştir. İşte onlar, onların ebedî olarak bakî olduklarına dair inançlarından dolayı bu şeyleri bu şekilde zikredip kullanınca, biz anlıyoruz ki, onların örfüne göre bu lafızlar ebedîliği ve inkıtâya uğramaktan uzak olan bir sürekliliği dile getirmektedir.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Siz, "Gökler ve yerler durdukça, onlar orada ebedî kalıcıdırlar" diyen bir kimsenin bu sözünün, onun, göklerin sona erip yıkılmasından sonra da mevcut olarak kalmasına mani olduğunu mu kabul ediyorsunuz, yoksa bunun o manaya delâlet etmediğini mi söylüyorsunuz? Birincisi olursa, o zaman bir problem ortaya çıkar. Çünkü nass ve ayet, onların ateş içinde kalma sürelerinin göklerin devam etme müddetine eşit olması gerektiğine delâlet edip, gökler sona erdikten, yıkıldıktan sonra ise, onların ateşte kalmaya devam etmelerine de mani

olunca, sonra yine, göklerin de mutlaka son bulacağı kesinlik kazanınca, işte o vakit bu azâbın kesileceğini söylemeniz gerekmiş olur. Ama "Bu söz, göklerin ve yerin son bulmasından sonra onların ateşte kalmasına mani teşkil etmez" derseniz, bizim böyle bir cevaba kesinlikle ihtiyacımız yoktur. Böylece, bu cevap, her iki takdire göre de boşuna olmuş olur.

Bil ki, bana göre, bu konuda verilebilecek doğru cevap, başka bir şeydir. Bu da şudur: Ayetten ilk anlaşılan şey, gökler ile yerin devamlı ve baki olmaları halinde, cehennemdeki kimselerin de devamlı olarak cehennemde kalacak olduklarıdır. Bu da, şart bulunduğunda, meşrutun da bulunmasını gerektirir; yoksa şart bulunmadığında meşrûtun da bulunmamasını gerektirmez. Baksana, biz, "Bu bir insansa, o canlıdır..." demekteyiz!.. Eğer biz, "Fakat o, bir insandır" dersek, bu, onun bir canlı olduğu neticesini verir. Ama biz, "O, insan değildir" dersek, bu, onun bir canlı olmadığı neticesini vermez!.. Çünkü mantık ilminde şöyle bir kaide bulunmaktadır: "Öncülün nakîzının istisnâ edilmesi, hiçbir şeyi netice vermez..." İşte burada da böyledir. Biz, "Gökler durduğu müddetçe" dediğimizde, onların ikâbı da devamlı ve bakî olmuştur; biz, "Fakat gökler, daim ve bâkîdirler..." dediğimizde, onların ikâb ve cezâlarının da bulunmuş olması, var olması gerekir. Ama biz, "Fakat gökler bâkî olmadı..." dediğimizde ise, onların ikâbının devamlı olmaması gerekmez.

Şayet onlar, "Gökler bâkî olsa da olmasa da, onların ikâbı hep bulunacağına göre, o zaman bu teşbihin ne faydası olur?" derlerse, biz deriz ki:

Doğrusu, bunda çok büyük bir fayda bulunmaktadır. Bu, o azabın, uzunluğunu ve süresini insan aklının anlayamayacağı miktarda, çağlar ve çağlar boyunca infâz edileceğine, yerine getirileceğine delâlet etmektedir.

Bu azâbın bir sonu var mıdır yok mudur, meselesine gelince, bu, başka delillerden elde edilebilecek bir husustur. İşte, vermiş olduğum bu cevap, doğru bir cevaptır, ama onu ancak, aklî meselelere birazcık olsun ünsiyyeti bulunan kimseler anlayabilir.

Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ *"Rabbinin dilediği (müddet) müstesna"* ifadesine tutunmaktan ibaret olan ikinci şüpheye gelince; alimler bu hususta da pekçok çeşit cevap zikretmişlerdir:

Birinci Cevap Şekli: Bu, **İbn Kuteybe, İbnu'l-Enbarî** ve **el-Ferrâ**'nın zikretmiş oldukları cevaptır. Onlar şöyle demişlerdir: "Bu, Allah Teâlâ'nın yapmış olduğu bir istisna olup, Allah da muhakkak bunu yapmaz. Bu senin, kendisini dövmeye azmetmiş olduğun halde, "Allah'a yemin ederim ki, seni mutlaka döveceğim; bundan başka bir karara varırsam müstesnâ..." demen gibidir. İşte, burada da böyledir..." Onlar bu cevabı tam olarak anlatmak ve buna dair misaller zikretmek hususunda sözü uzattıkça uzatmışlardır. Sözlerin tamamının neticesi ise, yukarda zikretmiş olduğumuzdur.

Bir kimse şöyle diyebilir: Bu, zayıf bir izahtır. Çünkü bir kimse, "Seni mutlaka

döveceğim, bundan başka bir karara varırsam müstesnâ" dediğinde, bunun manası şudur: "Seni mutlaka döveceğim; ancak, evlâ olanın, dövmeyi terketmek olduğunu görürsem müstesnâ..." Bu ifâde, bu görme işinin tahakkuk edip etmediğine delâlet etmemektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gökler ve yer durdukça, orada ebedî kalıcıdırlar. Rabbinin dilediği müddet müstesnâ..."* beyanı ise böyle değildir. Çünkü bunun manası, "Rabbinin dilemiş olduğu müddet hariç, onların orada ebedî olarak kalmalarına hükmedilmiştir" şeklindedir. İşte burada ifade, bu meşîet ve dilemenin, kesin olarak bulunup tahakkuk ettiğine delâlet etmektedir. Daha nasıl bu söz o sözle mukayese edilebilir?.

İkinci Cevap Şekli: Şöyle denilebilir: Buradaki **illâ** kelimesi, سِوَى anlamında varid olmuştur. Buna göre mana şu şekilde olur: "Cenâb-ı Hak, *"Gökler ve yer durdukça, orada ebedî kalıcıdırlar..."* buyurunca, bundan onların, dünyadaki gökler ve yer ayakta durduğu müddetçe onların da cehennemde bulunacakları manası anlaşılmıştır. Daha sonra ise Cenâb-ı Hak, *"Bu kesintisiz ebedîlikten artakalan kısım hariç"* buyurmuş, böylece önce, onların, Araplar nezdinde, daha uzun olamayacak bir biçimde ebedî kalışlarını zikretmiş, sonra da, *"Rabbinin dilediği müddet, müstesnâ"* istisnasıyla da buna sonu olmayan devamlılığı ilâve etmiştir. Buna göre mana şu şekilde olur: "Rabbinin dilemiş olduğu sonu olmayan ilâve hariç..."

Üçüncü Cevap Şekli: Bu istisnadan maksat, onların, mahşer meydanındaki durma zamanlarıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Şakî olanlara gelince, onlar ateştedirler. Muhasebe edilmek için durdukları zaman müstesnâ; çünkü onlar o vakit, ateşte bulunmazlar..." buyurmuştur. **Ebu Bekr el-Esamm** ise: "Bundan murad, "Rabbinin dilediği müddet müstesnâ; bu, onların kabirde bulunmaları halidir..." şeklindedir" demiştir. Veya bundan murad "Rabbinin dilemiş olduğu, onların dünyadaki hayatta olmaları hali hariç..." şeklindeki bir manadır. Bu üç görüş de, birbirine yakındır ki buna göre mana, "Onlar orada, dünyadaki... veya berzahtaki... veya hesaba çekilmek için durduruldukları müddetleri miktarınca kalacaklar, daha sonra da ateşe gireceklerdir..." şeklinde olur.

Dördüncü Cevap Şekli: Alimler şöyle dediler: Bu istisnâ, Cenâb-ı Hakk'ın, *"orada çok feci bir nefes alıp vermeleri vardır"* ifadesine racidir. Bunu anlatmak içinse, şunu deriz: Allah'ın, *"Onlar orada ebedî kalıcı oldukları halde, orada çok feci bir nefes alıp vermeleri olacaktır onların..."* sözü, ebedîlikle birlikte feci nefes alıp vermenin bulunacağını belirtmektedir. Cümleye istisnâ dahil olunca, kendisinde bu iki halin bulunmadığı bir zamanın bulunmuş olması gerekir. Fakat, akliyyatla ilgili meselelerde kesinleşmiş olan kural bulunmaktadır: "Cüzlerinin tamamı bulunmadığı zaman, yekûn da, toplam da bulunmaz.. Aynı şekilde, cüzlerinden tek biri bulunmadığı zaman da bulunmaz." İşte, işin sonunda onlar hareketsiz, cansız ve adeta sönmüş bir hale gelince, o vakit onların feci nefes alıp vermeleri de kalmaz. Binâenaleyh, bu toplamın cüzlerinden birisi de bulunmamış olur. O zaman da, onların ateşte kalmalarının

inkıtaya uğrayacağını söylemeye gerek kalmaksızın, böyle bir istisnânın yapılması sahih olmuş olur.

"Ayetteki İstisna Günahkâr Mü'minler Hakkındadır" Diyenler

Beşinci Cevap Şekli: Bir cemaat şöyle demiştir: "Bu istisnâ, tevhîd ehlini ateşten çıkarmayı ifâde etmektedir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ cümlesi, bütün bedbahtlar hakkında bu hükmün verildiğini ifâde etmektedir. Sonraki إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ cümlesi ise, bu hükmün bu bütün için bulunmamasını gerektirir. Ebedîlik hükmünü tamamından nefyetmek içinse, onu, tamamın bir kısmından nefyetmek kâfidir. Binâenaleyh, bazı bedbahtlar için, ebedî kalış hükmünün kalmamış olması gerekir. İşte, cehennemde ebedî kalmanın kâfirler için söz konusu olduğu sabit olunca, "Kendilerinden ebedî cehennemde kalmak hükmünün nefyedilmiş olduğu kimseler, ehl-i kıble olan günahkârlardır, fâsıklardır" denilmesi gerekir. İşte bu, bu konuda söylenmiş olan kuvvetli bir sözdür.

İmdi, eğer denirse ki: "Bu izah şekli ancak, zikretmiş olduğunuz diğer izah şekilleri bozuk olduğu zaman taayyün eder, ortaya çıkar. O halde, onların fasit olduğuna dair delil nedir? Yine, böyle bir istisnâ, mutlu kullar hakkında da zikredilmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Mesûd olanlara gelince, onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği müddet müstesnâ olmak üzere, gökler ve yer durdukça onlar orada ebedî kalıcıdırlar. Bu, bir lütuf ve ihsandır ki, tükenip, kesilmesi yoktur"* buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki:

Biz bu izah şekli ile, bu ayetin, kâfirlerin azâbının kesintiye uğrayacağına delâlet etmediğini beyân ettik. Sonra, eğer biz bu ayetle, "Allah Teâlâ nın ehl-i kıble olan günahkârları ateşten çıkaracağı" hususundaki sözünün doğruluğuna istidlâlde bulunursak, şöyle deriz:

İllâ kelimesinin **sivâ** manasına hamledilmesine gelince, bu, ayetin zahirinden ayrılmaktır. İstisnâyı, dünyada yaşama haline, berzaha ve Kıyamet duraklarında durmak haline hamletmek de, uzak bir ihtimaldir. Çünkü istisnâ, cehennemde ebedî kalmaktan yapılmıştır. Cehennemde uzun boylu kalmanın, cehennemde tahakkuk eden hallerden birisi olduğu malumdur. Şu halde, cehennemde bulunmazdan önce, cehennemde ebedî kalışın tahakkuk etmesi imkânsızdır. Ebedî kalış tahakkuk etmeyince de, ondan istisnâ yapılmaz ve istisnânın yapılması imkânsız olur. Onun, "istisnâ, feci bir biçimde nefes alıp vermeyle ilgilidir" şeklindeki görüşü de, ayetin zahirini terketmektir. Şu halde, geriye ayetin, bizim bahsettiğimiz şeyden başka, sahih olarak hamledilecek bir manası kalmamıştır.

Onun, "Buradaki istisnâdan maksat, Allah'ın ateşten şiddetli soğuğu nakletmesidir" sözüne karşı deriz ki: Durum şayet böyle olsaydı, şiddetli soğuk ile yapılan azabın, ancak göklerin ve yerin süresinin sona ermesinden sonra olması gerekirdi. Halbuki sahih hadisler, ateşten şiddetli soğuğa ve şiddetli soğuktan ateşe

nakledilmelerinin, hergün defalarca olacağına delâlet etmektedir. Binaenaleyh bu izah şekli geçersizdir. Onun,"Böyle bir istisnâ, sa'îd kullar hakkında da mevcut" sözüne karşı biz deriz ki: Ümmet, "Bir kimse cennete girer, sonra oradan çıkıp cehenneme girer" denilmesinin imkânsız olduğu hususunda ittifak etmiştir. İşte bu icmâdan ötürü biz, bu ifadede, bu istisnayı, zikredilen o tevillerden birine hamletmek zorunda kaldık. Bu ayete gelince, bununla ilgili böyle bir icmâ yoktur. Bu sebeple de onu, zâhirî manasına hamletmek gerekmiştir. İşte ayet hakkındaki sözün tamamı budur.

Bil ki Cenâb-ı Hak, bu istisnayı zikredince إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ *"Çünkü, Rabbin ne dilerse, onu hakkıyla yapandır"* buyurmuştur. Biz, istisnaya, fasıkların ateşten çıkarılması manası verirsek bu ifâdenin ayete uygunluğu güzel olur. Sanki Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Ben hakimiyyet ve kudretimi ızhâr ettim. Sonra mağfiret ve rahmetimi de ızhâr ettim. Çünkü ben, dilediğimi hakkıyla yapanım. Şüphesiz hiç kimsenin bana karşı hiçbir hükmü ve gücü olamaz."

Daha sonra Hak Teâlâ, وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ *"Saîd olanlara gelince, onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği müddet müstesna olmak üzere, gökler ve yer durdukça onlar orada ebedî kalıcıdırlar"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, Kisâî ve Âsım'ın râvisi Hafs, sîn'in zammesi ile **suidû;** diğer kıraat âlimleri, fethalı olarak **saidû** şeklinde okumuşlardır. Sîn harfinin zammesi ile okuma, if'al babından **(es'ade)** zaid harfin hazfedilmesi tarzında olmuştur. Zira, سَعِدَ sîgâsı, müteâddî değildir, أَسْعَدَ sîğası ise müteaddidir. Binâenaleyh سُعِدَ ve أُسْعِدَ aynı manadadır. Nitekim erkek adı olan "Mes'ûd" da, bu fiilden alınmadır.

İKİNCİ MESELE

Saîd, yani cennetlik kullar hakkındaki ayetteki istisnayı, daha önce (şakîlerle ilgili olarak) zikredilmiş olan izah şekillerinden birisine hamletmek gerekir. Burada bir başka izah şekli daha vardır, bu da şudur: Muhtemeldir ki onların bir kısmı bazan, cennetten alınıp Arşa ve ancak Allah'ın bilebileceği yüksek menzillere çıkarılırlar. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah, mü'min erkeklere de, mü'min kadınlara da -içinde ebedî kalıcı oldukları halde- altından ırmaklar akan Adn cennetlerini ve çok güzel meskenler vaadetti. Allah'ın rıdvanı (rızası) ise daha büyüktür"* (Tevbe, 72) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ *"Bu bir lütuf ve ihsandır ki, tükenip kesilmesi yoktur"* beyanı ile de ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapça'da, birisi bir şeyi kesip parçaladığı zaman, جَذَّهُ-يَجُذُّهُ جَذّاً denilir. Yine جَذَّ اللّٰهُ دَابِرَهُمْ "Allah onların arkalarını kessin, sayılarını kurutsun" denilir. Buna göre ayetteki,

غَيْرَ مَجْذُوذٍ tabiri, "kesintiye uğramayan" demektir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın Na'îm cennetini anlatırken buyurduğu, لَامَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ *"Kesilip tükenmeyen, yasak edilmeyen..."* (Vâkıa, 33) tabiridir.

İKİNCİ MESELE Bil ki Cenâb-ı Hak, ayette bu istisnadan maksadın, bu halin kesintiye uğraması olmadığını iyice açıklayıp, bu gerçeği de, bilhassa burada zikredip, şakî kullar için zikretmemiş olunca, bu deyim, şakîlerle ilgili o istisnadan maksadın, inkıta olduğuna delalet eder. İşte ayet hakkında söylenecek sözün hepsi bundan ibarettir.

★ ★
★

Putların Mahiyeti Hakkında

فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِّمَّا يَعْبُدُ هَٰؤُلَاءِ ۚ مَا يَعْبُدُونَ إِلَّا كَمَا يَعْبُدُ آبَاؤُهُم مِّن قَبْلُ ۚ وَإِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصِيبَهُمْ غَيْرَ مَنقُوصٍ ﴿١٠٩﴾

"Artık onların tapmakta oldukları şeylerden şüphe içinde olma. Onlar, daha önceleri ataları nasıl tapıyor idiyseler, tıpkı onlar gibi tapıyorlar. Biz de elbet nasîblerini eksiksiz vereceğiz"

(Hûd, 109).

Bil ki Allah Teâlâ, putlara tapan kimselerin kıssalarını anlatınca, bunun peşinden şakîlerin ve saîdlerin hallerini zikredip, daha sonra bu ayette de, kavminin içindeki kâfirlerin halini peygamberine açıklayarak, فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ *"artık şüphe içinde olma"* buyurmuştur. Bu kelimenin aslı, فَلَا تَكُنْ şeklidir. Fakat bu kelime çok kullanıldığı için, nûn hazfedilmiştir. Bir de, nûn harfi sözün (kelimenin) sonunda bulunduğu zaman, telaffuz edildiğinde sadece gunnesi farkedilir. Bundan dolayı Araplar bu nûn'u hazfederler. Bu cümlenin manası şudur: "(Ey Resûlüm), putlara tapan bu kimselerin durumu ile ilgili olarak, o putların onlara hiçbir fayda ve zarar veremeyeceği hususunda şüphen olmasın."

Daha sonra Allah Teâlâ, مَا يَعْبُدُونَ إِلَّا كَمَا يَعْبُدُ آبَاؤُهُم مِّن قَبْلُ *"Onlar, daha önceleri ataları nasıl tapıyor idiyseler, tıpkı onlar gibi tapıyorlar"* buyurmuştur. Bundan murad, onların, cehâlete ve taklide sarılma hususunda atalarına benzediklerini anlatmaktır.

Hak Teâlâ, sonra وَإِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصِيبَهُمْ غَيْرَ مَنقُوصٍ *"Biz de elbet nasiblerini eksiksiz*

vereceğiz" buyurmuştur. Bu cümleden maksadın, "Biz onların nasiblerini, yani onların payı olan azabı eksiksiz vereceğiz" manası olabileceği gibi, "Onlar her nekadar kâfir olup, hakdan yüz çevirmiş olsalar da, onların rızıklarını ve dünyevî hayırlardan nasiblerini eksiksiz vereceğiz" manası olması da muhtemeldir. Yine bu cümleden maksadın, "Biz, özürlerini ve mazeretlerini gidermek için deliller ortaya koyma, peygamberler gönderme ve kitaplar indirme hususundaki hisselerini eksiksiz vereceğiz" şeklinde olması da muhtemel olabileceği gibi, bu manaların hepsinin birden kasdedilmiş olması da muhtemeldir.

★ ★
★

Kâfirlerin Hakka Karşı Tutumlarına Misal: Hz. Musa

وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ فَٱخْتُلِفَ فِيهِ ۚ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ لَقُضِىَ بَيْنَهُمْ ۚ وَإِنَّهُمْ لَفِى
شَكٍّ مِّنْهُ مُرِيبٍ ﴿١١٠﴾ وَإِنَّ كُلًّا لَّمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَٰلَهُمْ ۚ إِنَّهُۥ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١١﴾

"Andolsun ki biz, Musa'ya o kitabı verdik de, onun hakkında da ihtilâf edildi. Eğer Rabbinden bir söz (kader) geçmiş olmasaydı, elbette aralarında hüküm verilmiş, iş bitmişti bile... Muhakkak ki onlar bu Kur'ân'dan yana şiddetli bir tereddüt ve şüphe içindedirler. Şüphesiz Rabbin, herbirinin amellerini onlara tam verecektir. Çünkü O, onların yaptıklarından hakkıyla haberdârdır"

(Hûd, 110-111).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette Mekke kâfirlerinin tevhidi inkârda ısrar ettiklerini beyân edince, onların **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr edip, O'nun kitabını yalanlama hususunda da ısrar ettiklerini beyân etmiştir. Yine Hak Teâlâ kâfirlerin, bütün peygamberlere karşı aynı yanlış yaklaşım içinde olduklarını beyân etmiş ve buna bir misal getirmiştir. Bu misal de şudur: Allah Teâlâ, **Musa** (a.s)'ya **Tevrat**'ı indirince, kavmi *Tevrat* hakkında ihtilafa düşmüşler; bir kısmı onu kabul ederken, diğerleri inkâr etmiştir. Bu delâlet eder ki, insanların âdeti ve tavrı hep böyledir.

Sebkat Eden İlahî Hüküm

Sonra Allah Teâlâ, وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ لَقُضِىَ بَيْنَهُمْ *"Eğer Rabbinden bir söz (kader) geçmiş olmasaydı, elbette aralarında hüküm verilmiş, iş bitmişti bile..."* buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç izah vardır:

a) Bundan maksad şudur: Şayet, Cenâb-ı Hakk'ın daha önce, bu ümmetin başına

gelecek olan azabı Kıyamete kadar erteleme hükmü bulunmamış olsaydı, bu kâfirlerin küfürlerinin büyüklüğünden ötürü müstehak oldukları, başlarına köklerini kazıma azabını indirme hâdisesi tahakkuk ediverirdi. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın önceden mevcud olan hükmü ve takdiri, bu azabı ertelemiştir.

b) Bundan maksad şudur: "Eğer Rabbinden bir kelime -ki bu kelime Allah Teâlâ'nın ihtilaf edenler arasında, Kıyamet günü hükmedeceği hükmüdür-, geçmemiş olsaydı, bu dünya yurdunda iken haktan yana olanı, bâtıldan yana olandan ayırmak vâcib olurdu."

Hak Teâlâ, bunu iyice ortaya koyunca, وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ *"Muhakkak ki onlar,* geçtiği ve ihsanının, kahrına gâlib geldiğidir. Yoksa aralarında hemen hükmedilir, iş bitirilirdi.

Hak Teâlâ, bunu iyice ortaya koyunca, وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ *"Muhakkak ki onlar, yani senin kavminin kâfirleri bu Kur'ân hakkında bir tereddüt ve şüphe içindedirler"* buyurmuştur. Daha sonra da, وَإِنَّ كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ *"Şüphesiz Rabbin herbirinin amellerini onlara tam verecektir"* buyurur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu cümlenin manası şöyledir: "Kimin azabını hemen verir, kiminkini de tehir edersem; yine kim peygamberlerimi tasdik eder, kim de yalanlar ise, şüphesiz onların durumları, amellerinin karşılıklarının eksiksiz verilmesi hususunda eşittir." Binâenaleyh ayet, aynı anda hem bir vaad, hem de bir vaîd ifâde etmektedir. Çünkü taatların karşılığını eksiksiz vermek büyük bir vaad, yine günahların karşılığını eksiksiz vermesi de büyük bir vaîddir. O'nun, إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ *"O, onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır"* cümlesi de, bu vaad ve vaîd için bir te'kiddir. Çünkü Cenâb-ı Hak bütün malumâtı (herşeyi) bildiğine göre, taatların ve masiyetlerin miktarını da bilir. Böylece de, her amele uygun düşen cezayı da bilir. O zaman da, hiçbir hak ve karşılık zâyi olmaz. İşte bu, çok güzel bir izahtır.

İKİNCİ MESELE

Lemmâ Edatı Hakkında İzahat

Ebu Amr ve Kisâî, nûnu şeddeli olarak, **lemmâ** lafzını da şeddesiz olarak **lemâ** şeklinde okumuşlardır. **Ebu Ali** şöyle demiştir: "**Lemmâ**daki lâm, **inne**nin gerektirdiği bir harftir. Çünkü **inne** edatı, haberinin veya isminin başına bir "lâm"ın gelmesini gerektirir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ *"Şüphesiz Allah gafur ve rahimdir"* (Nahl, 17) ve إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً *"Bunda, bir ayet var"* (Hud, 103) ayetlerinde olduğu gibidir. لَيُوَفِّيَنَّهُمْ kelimesindeki ikinci lâm ise, senin وَاللَّهِ لَتَفْعَلَنَّ "Vallahi sen bunu mutlaka yapacaksın" sözünde olduğu gibi, kasemden sonra gelen lâmdır. İşte ayette

bu iki lâm birlikte bulununca, aralarına **mâ** harfi girmiştir. Buna göre **mâ** zâiddir."

Ferrâ ise şöyle demiştir: "Buradaki **mâ, men** (kim) manasındadır." Diğer kısımların izahı ise, yukarıda geçtiği gibidir. Bunun bir benzeri de, وَإِنَّ مِنكُمْ لَمَن لَّيُبَطِّئَنَّ *"İçinizden öylesi vardır ki muhakkak ağır davranır"* (Nisa, 72) ayetidir. Bu ayetin ikinci kıraatine göre, **İbn Kesir, Nâfi** ve **Âsım'ın râvisi Ebu Bekr** her iki lafzı da şeddesiz olarak, *"ve in küllen lema"* şeklinde okumuşlardır. Bunun sebebi şudur: Bunlar, **inne**'nin şeddeli iken amel etmesi gibi, şeddesiz olarak **in** şeklini de amel ettirmişlerdir. Çünkü **in** kelimesi fiile benzer. Nasıl fiillerin, senin لَمْ يَكُنْ زَيْدٌ قَائِماً ve لَمَيْكُ زَيْدٌ قَائِماً (**Zeyd** ayağa kalkmadı) sözlerinde olduğu gibi, tam veya (bazı harfleri) hazfedilmiş iken amel etmeleri câiz ise, **inne** ve **in** kelimeleri de böyledir.

Ayetin üçüncü bir kıraatine göre, **Hamza, İbn Âmir** ve **Hafs,** her iki lafzı da şeddeli olarak, وَإِنَّ كُلاًّ لَّمَّا şeklinde okumuşlar ve: "Bu hususta söylenilmiş olanların en güzeli şudur: **Lemma** lafzının aslı, tenvinli olarak, **lemmen** şeklidir. Nitekim أَكْلاً لَّمًّا *"Alabildiğine yemek..."* (Fecr, 19) ayetinde de böyledir" demişlerdir. Buna göre mana, "Onların hepsi bir araya getirilecekler, yani toplanacaklardır" şeklinde olur. Sanki "Onların hepsi..." denilmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Bu Ayetteki Yedi Te'kid Unsuru

Bir faziletli zâtın şöyle dediğini duydum: "Allah Teâlâ bu ayet-i kerimede, müstehak olan herkese, hakettiği şeyi tam olarak vereceğini haber verince, bu ayette yedi çeşit te'kid kullanılmıştır:

1) Te'kid için kullanılan **inne** edatı.

2) Yine te'kid için kullanılan **küllen** kelimesi.

3) **İnne** edatının haberinin başına gelen ve te'kid ifâde eden **lâm.**

4) **Lemâ**daki **mâ** edatı. Çünkü biz onun, **Ferrâ**'nın görüşüne göre, bir mevsûle olduğunu söyledik.

5) Mahzûf bir kasem. Çünkü sözün takdiri, "Allah'a yemin olsun ki, Allah onların herbirinin amellerini onlara tam verecektir" şeklindedir.

6) Kasemin cevabının başına gelmiş olan, ikinci lâm.

7) لَيُوَفِّيَنَّهُمْ cümlesindeki şeddeli te'kid nûnu. İşte bu tek ifâdedeki, te'kid için olan yedi lafzın tamamı, Rububiyyet ve ubûdiyyet işinin ancak ba's (öldükten sonra dirilme), Kıyamet, haşir ve neşir ile tamam olacağına delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hak bunun peşinden, *"O, onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur ki bu, en ileri te'kid unsurlarındandır.

★ ★
★

İstikametin Çok Zor Olduğu Hakkında

فَاسْتَقِمْ كَمَآ أُمِرْتَ وَمَن تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا ۚ إِنَّهُۥ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٢﴾ وَلَا تَرْكَنُوٓا
إِلَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ فَتَمَسَّكُمُ ٱلنَّارُ ۖ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ مِنْ أَوْلِيَآءَ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ ﴿١١٣﴾

"O halde sen (ey Resûlüm) beraberindeki tevbe edenlerle birlikte, emrolunduğun şekilde dosdoğru hareket et. Aşırı gitmeyin. Çünkü O, ne yaparsanız hakkıyla görendir. Bir de zulmedenlere meyletmeyin. Sonra size ateş çarpar. Zaten sizin Allah'tan başka yardımcılarınız yoktur. Sonra yardım göremezsiniz"

(Hûd, 112-113).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki Cenâb-ı Hak, açıkça vaad ve va'îdde bulununca, bunun peşinden peygamberine, *"Emolunduğun şekilde dosdoğru hareket et"* buyurmuştur. Bu söz, ister kendisiyle alakalı olsun, isterse vahyin tebliğ edilip, hükümlerin beyân edilmesiyle alakalı olsun, bütün akâid ve amel meselelerini içine alan, umûmî (genel) bir sözdür. Şüphe yok ki, gerçek istikamet (doğruluk) üzere bulunmak cidden zordur. Ben sana, bunun zorluğunu akl-ı selime kolayca gösterecek olan bir misal vereceğim. O da şudur: Gölge ile aydınlığın arasını birbirinden ayıran düz çizgi, enine bölünemez bir bütündür. Fakat bu çizginin, iki tarafını hissedip (gözle) iyice birbirinden ayırdedemezsin. Çünkü gölge tarafı, aydınlık tarafına yakın olduğu için, görülme bakımından birbirine karışır. Bundan dolayı insanın bakışı, herbiri diğerinden iyice ayırdedilecek şekilde, bu çizgiyi tam olarak göremez.

Bunu, verdiğimiz misalde anladığın zaman, ubûdiyyetin bütün kısımlarındaki misallerini de buna göre anla. Bunlardan birincisi, marifetullahtır. Bu marifetullah, kulun, "isbât"ı kabul edip "teşbih"ten; "nefy"i söyleyip "ta'tîl"den korunmuş olarak elde edebilmesi son derece zordur. Sen, diğer marifet makamlarını da, kendiliğinden düşün. Yine, gazab kuvvetiyle şehvet kuvvetinden ve birinin, ifrât ve tefrît olmak üzere, iki aşırı ucu bulunup, ikisi de kınanmıştır. Bu ikisini birbirinden ayıran, iki taraftan hiçbirisine meyletmeyecek biçimde ortada duran çizgidir. İşte bu çizgi üzerinde durabilmek zordur. Sonra bununla amel etmek daha da zordur. Binâenaleyh, böylece sabit olur ki, "sırat-ı müstakim"i bilmek, son derece zordur. İyice bilinse bile, onun üzerinde kalabilmek ve ona göre amel etmek daha zordur. Bu makam son derece zor olduğu için **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Kur'ân'ın tamamında, Hz. Peygamber'e,

bundan daha zor ve daha meşakkatli gelen, başka bir ayet nazil olmamıştır." Bundan dolayı da Hz. Peygamber (s.a.s): شَيَّبَتْنِي هُودٌ وَأَخَوَاتُهَا *"Hûd suresi ve benzerleri beni ihtiyarlattı"* buyurmuştur.

Birisinin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s)'i rüyamda gördüm ve "Senin *"Hûd suresi ve benzerleri beni ihtiyarlattı"* dediğin rivayet ediliyor" dedim. Bunun üzerine O: *"Evet"* dedi. Ben de: "Hangi ayetten dolayı?" deyince, O da: *"O halde sen (ey Resûlüm), emrolunduğun şekilde dosdoğru hareket et"* ayetiyle' buyurdular.

İKİNCİ MESELE

Bil ki bu ayet, şeriatta, büyük bir kaide oluşturmaktadır. Çünkü Kur'ân, abdest fiillerinin belirli bir sıraya göre yapılmasını emredince, *"O halde sen, emrolunduğun şekilde dosdoğru hareket et"* ayetinden dolayı bu sıraya uymak vacib olur. Yine Kur'ân'da, devenin zekâtının deveden, sığırın zekâtının sığırdan verilmesi emri varid olunca, buna da uymak vacib olur. Kur'ân-ı Kerim'de varid olan, Allah'ın bütün emirleri hakkında söylenecek olan söz aynıdır. Bana göre, ayetin kıyas ile tahsis edilmesi caiz olmaz. Çünkü, bir ayetin umumî manası bir hükme delâlet ettiği zaman, *"O halde sen emrolunduğun şekilde dosdoğru hareket et"* buyruğundan dolayı, onun gerektiği hüküm vacib olmuş olur. Kıyasla amel etmek ise, ondan sapmaktır.

Ayetin İğrabına Dair

Sonra Cenâb-ı Hak, وَمَنْ تَابَ مَعَكَ *"beraberindeki tevbe edenlerle birlikte"* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle demiştir: "Ayetteki **men**, birkaç bakımdan, ref mahallindedir:

1) O'nun, فَاسْتَقِمْ emrindeki müstetîr zamir olan **ente** (sen) üzerine atfedilerek merfû olması. Burada, atıf sahih olduğu için, muttasıl olan zamir ile tekîd yerine, harf-i cer olan **kemâ**'daki kâf ile vasfedilmekle yetinilmiştir. Yani, فَاسْتَقِمْ أَنْتَ وَهُمْ "Sen ve onlar, dosdoğru olunuz" demektir.

2) Bunun, أُمِرْتَ'deki zamire atfedilmiş olması.

3) Bunun, وَمَنْ تَابَ مَعَكَ فَلْيَسْتَقِمْ "Beraberindeki tevbe edenler de, doğru olsunlar" manasında mübteda olması.

İKİNCİ MESELE

Kâfir ve fasığın, küfür ve fısklarından rücû etmeleri gerekir. Bu halleri üzere iken, istikametle meşgul olmaları sahîh olamaz. Ama, küfür ve fısktan tevbe edenin, Allah'ın dininin yolları üzere istikametle meşgul olması ve Allah'ı kulluk yolu üzere devam etmesi doğru ve sahihtir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا تَطْغَوْا *"Aşırı gitmeyin"* buyurmuştur. Bu o fiilin masdarı olan **tuğyan**, haddi ve ölçüyü, sınırı aşmak anlamındadır. **İbn Abbas:** "Allah Teâlâ bununla, "Allah'a boyun eğin; hiçkimseye karşı kibirlenmeyin" manasını kastetmiştir" demiştir. Yine bunun, "Kur'ân hakkında haddi aşıp da, onun haramını helâl, helâlını da haram kılmayın" veya, "Size emrolunan şeylerde haddi aşmayın ve sınırları tecavüz etmeyin" veyahut "Allah size büyük nimetler in'âm ettiğinde, O'na şükür ve boyun eğme yolundan sapmayın" manalarında olduğu da söylenmiştir. Evlâ olanı, bütün bu manaların ayete dahil olduğudur.

Zalimlere Doğru Meyletmeyin

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا تَرْكَنُوٓا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا *"Bir de zulmedenlere meyletmeyin..."* buyurmuştur. Bu fiilin mastarı olan **rükûn** kelimesi, bir şeye itminân duyup, muhabbetle ona meyletmek, yönelmek anlamındadır. Kelimenin zıddı ise, **nüfûr** (nefret etmek) kelimesiyle ifade edilir. Kıraat imamlarının hepsi bu kelimeyi kâf ve tâ harflerinin fethasıyla لَا تَرْكَنُوا şeklinde okumuşlardır. Bunun mazisi, **alime** (bildi) fiilindeki gibi **rekine** şeklindedir. Bu fiilin رَكَنَ-يَرْكَنُ şeklinde başka bir kullanışı da bulunmaktadır. **Ezherî:** "Bu, fasîh değildir" demiştir. Muhakkik alimler: "Burada nehyedilen şey, zalimlerin üzerinde bulundukları zulme rıza göstermek, onların bu işini iyi görmek, hem kendileri hem başkalarına onun güzel olduğunu belirtmek ve bu kabîl şeylerde onlara katılmaktır. Ama, onlardan gelebilecek bir zararı defetmek ve zarurî, hemen elde edilmesi gereken bir menfaati temin etmek için onların arasına karışmak, yasaklanan bu meyil çeşidine dahil değildir" demiştir.

فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ cümlesinin manası, "Siz onlara eğer meylederseniz, işte böyle bir meylin sonu budur, yani sizi ateş çarpar..." şeklindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَآءَ buyurmuştur. Yani, "Zaten sizin Allah'tan başka, sizi Allah'ın azâbından kurtaracak yardımcılarınız yoktur" buyurmuştur.

Daha sonra, ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ *"Sonra yardım göremezsiniz"* buyurmuştur. Bundan maksat, "Siz, size böyle vakıa karşısında yardım edebilecek hiç kimseyi bulamazsınız..." manasıdır.

Bil ki Allah Teâlâ, zalimlere meyleden kimseye, mutlaka ateş isabet edeceğine dair hüküm vermiştir. Durum böyle olunca, bizatihî zalim olan kimsenin hali nice olur?!.

★ ★
★

وَأَقِمِ الصَّلَوٰةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِّنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَٰلِكَ ذِكْرَىٰ لِلذَّاكِرِينَ ﴿١١٤﴾ وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١١٥﴾

"Gündüzün iki tarafında ve gecenin yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, iyi düşünenlere bir öğüttür. Sabret, zira Allah, muhsinlerin mükâfaatını zayi etmez"

(Hûd, 114-115).

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygambere dosdoğru olmayı emredince, bunun peşinden namaz emrini getirdi. Bu, Allah'a imandan sonra ibâdetlerin en büyüğünün namaz olduğuna delâlet eder. Ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Haricîlerin İddiası: Farz Namaz İki Vakittir

Ben **Kadî Ebu Bekr el-Bakillanî**'nin bir kitabında, Haricîlerin, şu iki bakımdan bu ayeti sadece sabah ve akşam namazlarının farz olduğuna delil getirdiğini gördüm. 1) Bu iki vakit, gündüzün iki tarafında bulunmaktadır. Cenâb-ı Hak da, gündüzün iki tarafında namaz kılmayı farz kılmıştır. Şu halde, bu kadar miktar namazın yeterli olması gerekir. Buna göre eğer, "ayetteki *"gecenin yakın saatlerinde"* tabiri, diğer namazları gerektirir" denilirse, biz (Haricîler) deriz ki, biz, bunu kabul etmiyoruz. Çünkü gündüzün iki tarafı, gecenin yakın saatleri olarak vasfedilirler. Zira, gündüz olmayan vakit, gece olur. Bu konuda söylenecek son söz şudur: Bu, sıfatın mevsûfuna atfedilmesini gerektirir. Ama ne var ki, Kur'ân'da ve şiirde bunun misali pek çoktur.

2) Allah Teâlâ, *"iyilikler, kötülükleri giderir..."* buyurmuştur. Bu, gündüzün iki tarafında namaz kılan kimsenin, kıldığı bu vakit namazın, bunlar dışındaki bütün kötülüklere keffâret olacağını ihsas eder, bildirir. Diğer namazların da farz olduğu söylense bile, bu iki vakit namazın ikame edilmesinin, diğer namazların terkine keffâret olması gerekir. Bil ki bu görüş, ümmetin icmâsıyla batıl olup, buna iltifât edilemez.

İKİNCİ MESELE

"Gündüzün İki Tarafı" Hangi Vakitlere Delâlet Eder?

Ayetteki طَرَفَيِ النَّهَارِ *"gündüzün iki tarafı"* deyiminin tefsiri hususunda birçok görüş bulunmaktadır. Doğruya en yakın olan, gündüzün iki tarafında olan bu namazların, sabah ve ikindi namazları olduğu görüşüdür. Bu böyledir, çünkü, gündüzün iki tarafından birisi, güneşin doğuşu; diğer tarafı da güneşin batışıdır. Birinci taraf, sabah namazı vaktidir. İkinci tarafın akşam namazı vakti olması caiz değildir. Çünkü akşam namazı, ayetteki *"gecenin yakın saatleri"*

tabirinin hükmüne dahildir. Binâenaleyh, ikinci tarafı, ikindi namazının vaktine hamletmek gerekir.

Bunu anladığın zaman bil ki ayet, sabah namazını biraz aydınlığa yakın; ikindi namazını ise, tehir ederek kılmanın daha efdal olduğu hususunda, **Ebu Hanîfe** (r.h.) için bir delildir. Bu böyledir, çünkü bu ayetin zahiri, gündüzün iki tarafında namaz kılmanın farz olduğuna delâlet etmektedir. Biz, gündüzün iki tarafından birisinin, güneşin doğuşu zamanı, diğerinin de güneşin batışı zamanı olduğunu açıklamıştık. Halbuki ümmet-i Muhammed, o vakitte, zarûret olmaksızın namaz kılmanın meşrû olmadığı hususunda ittifak etmiştir. Böylece bu ayetin zahiriyle amel etmek imkânsız olmuştur. Binâenaleyh, ayeti mecazî manaya hamletmek gerekir ki, bu da, bundan kastedilen mananın, "Namazı iki tarafına yakın olan vakitte kıl" şeklinde olmasıdır. Çünkü bir şeye yakın olana, onun isminin verilmesi caizdir. Durum böyle olunca, güneşin doğuşuna ve batışına yakın olan her vakit, lafzın zahirine en yakın olan vakit demektir. Ortalık hafifçe aydınlanmaya başladığında sabah namazını kılmak, onu, alaca karanlıkta kılmaktan, güneşin doğuş zamanına daha yakın olmuş olur. İkindi namazını da, her şeyin gölgesinin iki misli olduğu bir zamanda kılmak, o namazı, her şeyin gölgesinin bir misli olduğu zamanda kılmaktan, güneşin batışı zamanına daha yakındır. Mecâzî mana, her ne zaman, hakîkî manaya daha fazla yaklaşırsa, lafzı o mecazî manaya hamletmek daha evlâ olur. Böylece, ayetin zahirinin bu iki meselede, **Ebu Hanîfe**'nin görüşünü kuvvetlendirdiği kesinlik kazanmış olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَزُلَفاً مِنَ اللَّيْلِ *"gecenin yakın saatlerinde"* deyimine gelince, bu tabir, namazı, geceye yakın üç vakitte kılmayı emretmiş olmayı gerektirmektedir. Çünkü, çoğulun en azı üçtür. Akşam ve yatsının iki vakti vardır. Binâenaleyh, namaz kılmak gereken geceye yakın üç zamanın tahakkuk edip bulunabilmesi için, vitir namazının da vacib olduğuna hükmetmek gerekir. Peygamber (s.a.s) için vitir namazının vacib olduğu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın وَالْبَغُوهُ *"ve ona uyunuz"* (A'raf, 158) emrinden dolayı, başkaları hakkında da vacib olur. Bu ayetin bir benzeri de, *"Rabbini, güneşin doğuşundan evvel ve batışından önce, hamd ile tesbih et..."* (Kâf, 39) ayetidir. Güneşin doğuşundan önce kılınan, sabah namazı; güneşin batışından önce kılınan ise, ikindi namazıdır. *"Gecenin birkısım saatlerinde ve gündüzün uçlarında dahi tesbih et..."* (Taha, 130) ayeti de, *"Ve gecenin yakın saatlerinde"* ayeti gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetin Nüzul Sebebi

Müfessirler, bu ayetin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, şöyle diyen bir kimse hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir: "Cimânın dışında, kendi hanımına yaptığı herşeyi, kendisine haram olan bir kadına yapan adam hakkında ne buyurursunuz?.." Bunun üzerine Hz. Peygamber de: *"Güzelce bir abdest alsın, sonra kalksın namaz kılsın"* deyince, Allah Teâlâ işte bu ayeti indirir.

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Ayetteki, hüküm size mi mahsus?" denildiğinde, O, *"Hayır, bütün insanlara"* buyurdu.

Zülef Kelimesi Hakkında

Cenâb-ı Hak, وَزُلَفاً مِنَ اللَّيْلِ *"Gecenin yakın saatlerinde..."* buyurmuştur. **Leys:** "Gecenin ilk kısmına, **"zülfe"** dendiğini, bunun cem'inin **zülef** geldiğini söylerken, **Vâhidî** şöyle demiştir: "Bu kelimenin aslı زُلْفَى kökündendir. **"Zülfâ"** ise, yakın olan demektir. Nitekim Arapça'da, "Onu yaklaştırdım, o da yaklaştı" manasında أَزْلَفْتُهُ فَازْدَلَفَ denilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Keşşâf sahibi, bu kelimenin hem lâm'ın hem de zâ harfinin zammesiyle **zülûf**; lâm'ın sükûnu ile **zülf** ve **"kurbâ"** vezninde olarak **zülfâ** şekillerinde okunduğunu söylemiştir. Buna göre, **zülef** şekli, tıpkı **"zulmet"**in çoğulu olan **zulem** gibi, **zülfe** kelimesinin çoğulu; **zülf** ise, tıpkı **büsre** kelimesinde olduğu gibi, **zülfe** şeklinin çoğulu ve iki zammeli şekil olan **zülûf** ise, tıpkı **yüsr (yüsür)** kelimesinde olduğu gibi, **Zülf** kelimesinin çoğuludur. **Zülfâ** ise tıpkı, **kurbâ**'nın **"kurbet"** (yakınlık) manasına olduğu gibi, **zülfe** manasınadır. Bu da, gündüzün sonunun geceye yaklaşması manasınadır. زُلَفاً مِنَ اللَّيْلِ ifâdesine, "geceye yakın olan" manası da verilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ *"Çünkü iyilikler, kötülükleri giderir"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
İyilikler Kötülükleri Giderir

"Hasenât" ile ilgili iki görüş vardır:
1) **İbn Abbas** "Bunun manası, "Büyük günahlardan kaçınmak şartı ile, beş vakit namaz, diğer günahlar için bir keffâret sayılır" şeklindedir" demiştir.

2) **Mücâhid**'in: **"Hasenât,** kulun, سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ *"Allah'ı tesbih ederim. Hamd Allah'a mahsustur. Allah'tan başka ilah yoktur. Allah en büyüktür"* demesidir" dediği rivayet edilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Günahın imana zarar vermeyeceğini söyleyenler, bu ayetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü iman, hasenâtın (iyiliklerin) en kıymetlisi, en yücesi ve en efdalidir. Ayet, hasenâtın seyyiâtı (kötülükleri-günahları) giderip temizlediğine delâlet etmektedir. Hasenâtın en yücesi olan iman, isyanın en ilerisini teşkil eden küfrü bertaraf eden bir derecedir. Binâenaleyh onun, derece bakımından en aşağıda olan günahlara, haydi haydi gücü yeter. Dolayısıyla bu, bütün ikâbı gidermeyi olmasa bile, devamlı ve ebedî azabı gidermeyi ifâde eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذّٰاكِرِينَ *"Bu, iyi düşünenlere bir öğüttür"* buyurur. Ayetteki, *"bu"* kelimesi, *"Emrolunduğun üzere, dosdoğru ol"* (Hûd, 112) ayetine işarettir. ذِكْرٰى لِلذّٰاكِرِينَ tabiri de, "Va'zu nasihattan alanlar için bir va'z ve öğüt, irşâd alanlar için, bir irşâddır" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ *"Sabret, zirâ Allah muhsinlerin mükâfaatını zayi etmez"* buyurmuştur. Denildi ki, "Bu, "Namaza sabret, devam et" manasındadır. Bu,Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ehl-ü ıyâline namazı emret,kendin de ona sebatla devam et"* (Taha, 132) ayetinde ifâde edildiği gibidir.

★ ★
★

Beldelere Toptan Felâket Gelmesinin Sebebi

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِن قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ
إِلَّا قَلِيلًا مِّمَّنْ أَنجَيْنَا مِنْهُمْ ۗ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿١١٦﴾

"Sizden önceki devirlerde, yeryüzünde fesat çıkarmaktan vazgeçirmeye çalışacak fazilet sahibi kimseler bulunmalı değil miydi? (Onlar) içinden kurtardıklarımız, pek azdır. Zalim olanlar ise, yalnız kendilerine verilen dünyevi refâhın ardına düştüler. Onlar, günahkâr insanlardı"

(Hud, 116).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ümmetlerin başına, köklerini kazıma azabının geldiğini beyân edince, bunun iki sebebi olduğunu açıklamıştır:

Birinci Sebep: Onların içinde, yeryüzünde fesat ve fitne çıkarmaktan nehyedip alıkoyacak toplulukların bulunmamasıdır. İşte bunun için Allah Teâlâ فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ yani, "Onlardan (...) bulunmalı değil mi idi, olması gerekmez miydi" buyurmuştur. **Halil,** "Kur'ân-ı Kerim'de bulunan bütün **levlâ** edatlarının -sıfatları ifâde etmek için kullanıldıkları durumlar hâriç-, هَلَّا (değil miydi, olmalı değil mi?) manasında olduğunu" söylemiştir. **Keşşâf sahibi** ise şöyle demiştir: "**Halil**'den böyle bir rivayet yapılmış olamaz. Çünkü bunun delili, Hak Teâlâ'nın sıfatların söz konusu olmamış olduğu şu ayetlerdir: ...لَوْلَا أَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ (Kalem, 49); وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ (Fetih, 25) ve وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ.. (Isra, 74).

"Bakıyye" Kelimesinin Manası

Ayetteki أُولُوا بَقِيَّةٍ deyimi, "Fazilet ve hayır sâhipleri" manasınadır. Fazilet ve cömertlik, "bakiyye" diye isimlendirilmiştir. Çünkü insan, elde ettiği şeylerin en kıymetlisini ve en üstününü geride bırakmak ister. Dolayısıyla bu lafız, cömertliği ifâde eden, bir darb-ı mesel haline gelmiştir. Mesela, فُلَانٌ مِنْ بَقِيَّةِ الْقَوْمِ denilir, yani, "Falanca, kavminin en hayırlılarındandır." Yine Arapların küçük mescidler hakkında خَبَايَا (çadırlar); insanlar için de بَقَايَا (hayırlılar) demeleri de bu manayadır. Yine "bakıyye" kelimesinin, "takıyye" kelimesinin tıpkı "takva" manasında olması gibi, اَلْبَقْوَى manasında olması da mümkündür. Buna göre ayetin manası, "Onlardan, onlara karşı fazilet sahibi olan ve onları Allah'ın gazabından koruyacak olan kimseler bulunmalı değil miydi?" şeklindedir. Bu, لُقْيَةٌ vezninde olmak üzere بُقْيَةٌ şeklinde de okunmuştur ki bu durumda kelime, "Birisi birisini gözleyip beklediği zaman kullanılan, بَقَاهُ–يَبْقِيهِ fiilinden alınmış olur ve bu "bukye" kelimesi masdar bina-i merre olur. Bu kıraate göre ayetin manası, "Onlardan, onları görüp gözeten ve Allah'ın cezalandırmasından korkan kimseler bulunması gerekmez miydi?" şeklinde olur.

Sonra Cenâb-ı Hak, إِلَّا قَلِيلًا *"Pek azı (müstesnâ)"* buyurmuştur. Bunun, istisna-ı muttasıl sayılması mümkün değildir. Çünkü o takdirde bu ifâde, senin, "onlardan sâlih olanlar müstesna, kavmin Kur'ân okumalı değil miydi?" deyip de, sâlih kimseleri Kur'ân okumaya teşvik edilenlerden istisnâ tutmayı murad etmende olduğu gibi, onlardan kurtulmuş olan pek azı müstesna, fazilet sahibi kimseleri fesattan nehyetme hususunda bir teşvik olmuş olur!.. Bu sabit olunca, biz diyoruz ki: Ayetteki istisna, istisna-i munkatîdır. Kelamın manası, "Fakat önceki nesiller arasında kurtardığımız pek az bir kısım, fesattan vazgeçirmeye çalıştılar; onların dışındakiler ise bu nehyi terkettiler" şeklinde olur.

İkinci Sebep: Cenâb-ı Hakk'ın, وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ *"Zalim olanlar ise yalnız kendilerine verilen dünyevi refahın ardına düştüler"* buyruğunun ifâde ettiği hususdur. اَلتُّرْفَةُ kelimesi, "nimet" manasınadır. Çocuğun bünyesi sağlıklı ve bakımlı olduğu zaman صَبِيٌّ مُتْرَفٌ denilir. Aynı şekilde, nimet ve bolluk ile şımarmış kişiye de, "mütref" denilir. Cenâb-ı Hak, ayetteki *"zalim olanlar"* tabiri ile, insanları münkerlerden (kötü şeylerden) nehyetmeyi terkedenleri; yani,dinin rükünlerinden büyük ve önemli birisi olan "emr-i ma'rûf, ve nehy-i münker" ile ilgilenmeyip de, şehevî arzular ile dünyevî lezzetleri elde etme peşine düşerek makam mansıb elde etmekle meşgul olan kimseleri kastetmiştir. **Ebu Amr, Cu'fi'nin** rivayetine göre bu kelimeyi وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أَتْرَفُوا yani, "zalim olanlar" diye okumuştur.[6]

---

6. Kıraat ve tefsir kitaplarında **Ebu Amr'dan** bu rivayeti bulamadık (ç.).

Cenâb-ı Allah daha sonra وَكَانُوا مُجْرِمِينَ *"Onlar günahkâr insanlardı"* buyurmuştur ki bunun manası açıktır.

★ ★
★

Allah Şirk Yüzünden Bir Beldeyi İmha Etmez

وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا مُصْلِحُونَ ﴿١١٧﴾ وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً
وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ ﴿١١٨﴾ إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذَٰلِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ
مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١١٩﴾

"Senin Rabbin -ahâlisi ıslahçı davranırken- o memleketleri, sırf zulüm yüzünden imhâ edecek değildi ya. Eğer Rabbin dileseydi, bütün insanları muhakkak ki bir tek ümmet yapardı. Onlar ihtilaf edici bir halde (işte böylece) devam edip gideceklerdir. Rabbinin, rahmetine mazhar ettiği kimseler müstesna. (Allah) onları bunun için yaratmıştır. Bununla beraber Rabbinin şu sözü de tastamam yerine gelmiştir: "Celâlim hakkı için cehennemi bütün insan ve cinlerden dolduracağım"

(Hûd, 117-119).

Bil ki Allah Teâlâ, kendilerinde zulüm olmaksızın hiçbir belde ahalisini imha etmez. Bu hususta birkaç izah yapılmıştır:

Birinci İzah: Buradaki "zulüm"den maksat şirktir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Hiç şüphesiz şirk, en büyük zulümdür"* (Lokman, 13) buyurmuştur. Buna göre mana, "Allah Teâlâ, onlar aralarındaki muameleleri düzgün yaptıkları sürece, bir beldenin halkını, sırf müşrik olmaları yüzünden helâk etmez" şeklindedir. Velhasıl kökünü kazıma azabı, bir toplumun, şirk ve küfür içinde olmalarından ötürü gelmeyip, aksine onlar ancak muamelelerinde kötü olur ve insanlara haksızlık yapmaya gayret gösterirlerse iner. İşte bundan dolayı fakihler, "Hukûkullah (Allah'ın hakları), müsamaha ve kolaylığa dayanır. Fakat hukûk-i ibâd (kul hakları) inceden inceye elemeye ve sıkı tutmaya dayanır" demişlerdir. Nitekim hadis-i şerifte, *"Hakimiyet, küfürle birlikte devam eder, ama zulümle birlikte devam etmez"* buyurulmuştur. Buna göre, *"Senin Rabbin, -ahalisi ıslahçı davranırken- o memleketleri imha edecek değil"* ayeti, "Onlar, birbirlerine karşı doğru dürüst muâmelede bulundukları müddetçe, Allah sırf şirkleri yüzünden onları imha etmez" manasınadır. Ehl-i sünnet, ayete bu manayı vererek şöyle demişlerdir: "Bunun delili, **Nûh, Hûd, Sâlih, Lût ve Şuayb (a.s)**'ın

kavimlerinin, Cenâb-ı Hakk'ın naklettiği üzere, insanlara eziyet etmeleri ve zulmetmeleri sebebiyle başlarına köklerini kazıma azabının inivermiş olmasıdır."

İkinci İzah: Bu, **Mu'tezile**'nin tercih ettiği şu izahtır: "Allah Teâlâ, onlar birbirlerine karşı doğru ve dürüst muamele ettikleri halde, onları imha edecek olsaydı zulmetmiş olmaktan münezzeh olamazdı. Halbuki O, kesinlikle böyle yapmaz. Aksine O onları kötü işleri yüzünden helâk etmiştir."

İnsanlar Arasındaki İhtilaf

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً *"Eğer Rabbin dileseydi, bütün insanları muhakkak ki bir tek ümmet yapardı"* buyurmuştur. **Mu'tezile**, bu ayetteki "dileme"yi (meşîeti), "Allah'ın mecbur kılması ve zorlaması manasında bir meşîete" hamletmiştir ki, bu hususla ilgili cevabımız daha önce geçmiştir.

Hak Teâlâ daha sonra, وَلاَ يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ إِلاَّ مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ *"Rabbinin rahmetine mazhar ettiği kimseler müstesna, onlar ihtilaf edici bir halde işte böyle devam edip gideceklerdir"* buyurmuştur. Buradaki ihtilaf ile insanların din, huy ve fiil bakımından farklılıkları ve ayrılıkları kastedilmiştir.

Bil ki bu tefsirde, âlemdeki dinleri ve mezhebleri sayıp dökmenin imkânı yok. Bunu isteyen kimse, *"er-Riyazu'l-Münika"* adlı eserimizi okusun. Fakat biz burada, bütün mezheb ve dinleri kapsayacak bir taksîmat yapmak istiyoruz ve diyoruz ki: İnsanlar iki kısımdır: Bazıları, "Ateş yakıcıdır, güneş aydınlatıcıdır" şeklindeki hükümleri (prensipleri) bilmemiz gibi, hissî-maddî ilimler ile "Menfî ile müsbet aynı anda olamaz" şeklindeki mantıkî hükümleri bilmemizde olduğu gibi, bedîhî (açık seçik) ilimleri kabul ederken, bazıları bunları kabul etmemiştir. Kabul etmeyenler, sofestâîler (sofistler)dir. Kabul edenler ise, bu âlemdeki insanların çoğudur.

Bunlar da ikiye ayrılır: Bazıları, kendisinden ilmî ve nazarî (teorik) neticeler çıkarabilecek bir şekilde, bedihî ilimlerin terkibinin (sentezinin) mümkün olduğunu kabul ederlerken, bazıları bunu kabul etmezler. Bunlar, ilimleri nazar-ı itibare almayı da kabul etmezler ve azınlıktadırlar. Birinciler, alemdeki insanların çoğunu teşkil ederler. Bunlar da ikiye ayrılır: Bunların bazısı, bu maddî âlemin bir aslının (başlangıcının) olduğunu kabul etmezler ve azınlıktadırlar. Diğerleri ise, bu âlemin bir aslının ve başlangıcının varlığını (yani yaratılmış olduğunu) kabul ederler. Kabul edenler de ikiye ayrılır: Bazıları, âlemin başlangıcının "mûcib-i biz-zât" (yani zâtı itibarı ile yaratmaya mecbur olan) bir varlık olduğunu söylerler. Zamanımızdaki felsefecilerin çoğunluğu bu görüştedir. Bazıları da, âlemin yaratıcısının, hür ve irade sahibi bir fâil-i muhtar olduğunu kabul ederler. Bunu kabul edenler, insanların çoğudur. Sonra bunu kabul edenler de ikiye ayrılır: Bazıları o fâil-i muhtarın, kullarına peygamber göndermediğini ileri sürerlerken; diğerleri O'nun peygamber gönderdiğini kabul ederler. Birinciler, Brahmanlar'dır. İkinci kısım ise, şeriat ve din sahibi olan insanlardır. Bunlar, müslüman, hristiyan, yahudî ve mecûsîlerdir. Bu guruplardan herbirinin, kendi

içinde sınırsız ve akla sığmaz ihtilafları ve kısımları vardır. Akıllar, farklı farklı; gayeler gizli; vehim ve hayallerin çekişmeleri sonsuzdur. **Hipokrat**'ın tıpla ilgili: "Ömür kısa, tıp sanatı uzun (derin), hüküm vermek zor, denemek tehlikeli..." sözü pek yerinde sayılırsa, bu yüce gayeler ve derin meseleler hakkında, aynı sözün söylenmesi de pek güzel olur.

Eğer, "Siz Hak Teâlâ'nın, *"Onlar ihtilaf edici bir halde işte böyle devam edip gideceklerdir"* ayetindeki ihtilafı, dinlerin farklı olması manasına aldınız. Buna bir deliliniz var mı? Bunun, insanların renkleri, dilleri, geçimleri ve işleri bakımından olan farklılıklar manasına hamledilmesi niçin câiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: "Bunun delili, bunun önünde geçen, *"Eğer Rabbin dileseydi, bütün insanları muhakkak ki bir tek ümmet yapardı"* buyruğudur. Binâenaleyh ayette bahsedilen ihtilafı, insanları tek bir ümmet olmaktan alıkoyan bir hususa hamletmek gerekir. Yine Cenâb-ı Hakk'ın bu cümleden sonraki, *"Rabbinin rahmetine mazhar ettiği kimseler müstesnâ..."* cümlesi de, bunun delilidir. Binâenaleyh bu ihtilafı, kapsamından, *"Rabbinin rahmetine mazhar ettiği kimseler müstesnâ..."* şeklindeki istisnanın yapılabileceği bir manaya hamletmek gerekir ki, o da ancak bizim söylediğimiz manadır.

Allah İmanı Yaratmadıkça Kişi İnanamaz

Cenâb-ı Hak daha sonra, إِلاَّ مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ *"Rabbinin rahmetine mazhar ettiği kimseler müstesna..."* buyurmuştur. Âlimlerimiz, hidâyet ve imanın, ancak Allah'ın yaratması ile meydana gelebileceğine bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu ayet, dindeki ihtilafların sona ermesinin, ancak Allah Teâlâ'nın, rahmetini nasib ettiği kimseler için söz konusu olduğuna delâlet etmektedir. Bu rahmet, Allah'ın, kullarına kudret ve akıl verip, peygamberler göndermesi, kitaplar indirmesi ve böylece mazeret kapılarını kapaması demek değildir. Çünkü bütün bunlar, kâfirler için de vardır. Dolayısıyla geriye ancak, "Bu rahmet, Allah Teâlâ'nın hidayet ve marifetullahı yaratmasıdır" demek kalır. **Kâdî** ise bu ayete birinci ihtimal olarak: "Rabbinin, cennet ve mükâfaat ehlinden kılıp, kendisine mükâfaat vererek rahmet ettiği kimseler müstesnâ..." manasını vermiştir. O, ayete ikinci ihtimal olarak da şu manayı vermiştir: "Allah'ın, kendisine lutuflarını vererek rahmet ettiği ve böylece de Allah'ın kolaylaştırması ve lütfu ile mü'min olanlar müstesnâ..." Bu iki mana da, çok zayıftır.

Birincisinin, zayıf oluşu şundan dolayıdır: *"Onlar ihtilaf edici bir halde işte böyle devam edip gideceklerdir. Rabbinin, rahmetine mazhar ettiği kimseler müstesna..."* ayeti, bu ihtilafın, ancak Allah'ın rahmeti ile ortadan kalkacağını ifade eder. Binâenaleyh bu rahmetin, ihtilafın kalkmasından önce bulunan bir sebeb gibi olması gerekir. Sevab ise, ihtilafın kalkmasından sonra olan birşeydir. Binâenaleyh ihtilaf, sebeb olunan şey, yani netice olan şeydir. Bu sebeble, ayetteki "**rahmet**"i, Allah'ın mükâfaatı manasına almak akıldan uzak bir şeydir.

Kâdî'nin verdiği ikinci mananın zayıflığı hususunda da deriz ki: Allah'ın, mü'minler hakkında yaptığı bütün lütufları, kâfirler için de söz konusudur. Halbuki ayetteki

rahmet, mü'minlere has kılınmış bir şeydir ve dolayısıyla O'nun, lütuf fiillerine ilâve başka birşey olması gerekir. Hem sonra, o lütuf fiillerin bulunması, imanın varlığını yokluğuna tercih edilmesini gerektirir mi, gerektirmez mi? Eğer gerektirmiyorsa, bu maksadın gerçekmeşmesinde, o lütuf fiillerinin varlığı ile yokluğu denktir. Binâenaleyh onlar, bu hususta bir lütuf olmaz. Yok eğer imanın üstün gelmesini gerektirir ise, biz aklî ilimlerle ilgili kitaplarda, "Üstünlüğü gerektiren şey bulununca, o iş mutlaka olur" diye beyân etmiştik. Bu durumda imanın tahakkuk etmesi, yine Allah'tan olmuş olur. "İmanı küfürden, ilmi cehâletten ayırmadığı müddetçe O'nun, imanı ve ilmi yaratması imkânsızdır" şeklindeki görüş de, imanın gerçekleşmesinin ancak, Allah'ın yaratmasıyla olabileceğini gösterir. Bu ayırma işi ancak, o iki inançtan birinin, inanılan şeye uygun, diğerinin de uygun olmadığı bilindiğinde söz konusudur. Bunu bilmek ise, ancak o kimsenin, inanılan şeyin haddizatında nasıl olduğunu (ne olduğunu) bilmesi halinde mümkün olur. Bu da, kulun birşeyi bilmeye yönelmesinin ancak, o şeyi bilmesinden sonra olabileceğini gerektirir. Bu da, zaten mevcut olanı yeniden oldurmayı gerektirir ki bu imkânsızdır. Böylece dindeki ihtilafların ortadan kalkmasının, ilim ve hidayetin elde edilmesinin, ancak Allah'ın yaratmasıyla olacağı sâbit olmuş olur ki elde etmek istediğimiz netice de budur.

Allah İnsanları Rahmet Etmek İçin Yarattı

Cenâb-ı Allah daha sonra وَلِذٰلِكَ خَلَقَهُمْ *"(Allah) onları bunun için yaratmıştır"* buyurur. Bu ifâde ile ilgili üç görüş vardır:

Birinci Görüş: İbn Abbas (r.a.), buna, "Allah onları bunun için, yani bu rahmet için yaratmıştır" buyurmuştur ki, **Mu'tezile**'nin çoğunluğu da bu manayı tercih ediyorlar. Onlar şöyle derler: "Allah'ın, insanları ihtilaf için yaratmış olduğu söylenemez. Bunun böyle oluşuna şunlar delâlet eder:

a) Zamirin, daha önce bahsi geçen iki şeyden yakın olan isme râcî olması, uzak olana râcî olmasından daha uygundur. Ayette bahsedilenlerden, **zâlike** işaret zamirine en yakın şey, "rahmet", uzakta olan şey de "ihtilaf"dır.

b) Allah Teâlâ, eğer hem insanları ihtilaf için yaratıp, hem de onlardan imanı istemiş olsaydı, O'nun, insanlar ihtilaf etmek suretiyle kendisine itaat ettikleri için, onlara azab etmesi câiz olmazdı.

c) Biz, ayete bu manayı verdiğimizde, bu, *"Ben, insanları ve cinleri ancak bana ibadet için yarattım"* (Zâriyat, 56) ayetine de uygun düşer. Eğer: "Şayet bununla, "Allah onları rahmet için yaratmıştır" manası murad edilmiş olsaydı, Cenâb-ı Hak bunu bu şekilde değil de, وَلِتِلْكَ خَلَقَهُمْ buyururdu (Yani zamiri müennes getirirdi)" denilirse, biz (Mu'tezile) deriz ki: "Rahmet kelimesi, müennes-i hakikî değildir. Binâenaleyh bu (lafzen müzekker olan) fazl ve gufran-ı ilâhî manalarına hamledilmiştir. Bu tıpkı, هٰذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي *"Bu, Rabbimden gelen bir rahmettir"* (Kehf, 98) ve

إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ *"Allah'ın rahmeti, muhsinlere yakındır"* (A'râf, 56) ayetlerinde olduğu gibidir."

Diğer İki Tefsir

İkinci Görüş: Bundan "Allah onları ihtilaf için yarattı" manası kastedilmiştir.

Üçüncü Görüş: Tercih edilen bu görüşe göre, "Allah rahmete ehil olan insanları rahmet için; ihtilaf ehli olan insanları da ihtilaf için yaratmıştır." **Ebu Sâlih, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah Teâlâ, rahmet ehlini ihtilaf etmesinler diye; azab ehlini de ihtilaf etsinler diye yaratmıştır. Cenneti yaratmış ve oraya uygun insanlar da yaratmış. Cehennemi yaratmış ve oraya uygun kimseleri de yaratmıştır." Bu izahın doğru olduğuna şu hususlar da delalet eder:

1) İlim ve cehâletin insanda meydana gelmesinin, ancak Allah'ın yaratmasıyla olabileceğini gösteren kesin deliller.

2) Şöyle denebilir: "Allah Teâlâ, insanların bir kısmının ihtilaf edeceklerine, diğerlerinin de rahmet ehli olacaklarına hükmedip, böyle olacağını bilince, bunun aksinin olması imkânsız olur. Yoksa Allah'ın ilmi cehâlete dönüşmüş olur ki, bu imkânsızdır.

3) Allah Teâlâ bu ifâdenin peşinden, *"Bununla beraber Rabbinin şu sözü de tastamam yerine gelmiştir: "Celalim hakkı için cehennemi bütün insan ve cinlerden dolduracağım"* buyurmuştur ki bu, Allah Teâlâ'nın bazı kimseleri hidayet ve cennet için, bazı kimseleri de dalâlet ve cehennem için yarattığını açıkça gösterir. Bu da, bu üçüncü görüşü kuvvetlendirir.

★ ★
★

Kıssaların Hikmeti

وَكُلًّا نَّقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هَٰذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٢٠﴾

"Peygamberlerin haberlerinden kendisi ile kalbini (tatmin) ve tesbit edip sağlamlaştıracağımız her çeşidi, sana kıssa olarak anlatıyoruz. Bunda, senin için hak, mü'minler için bir öğüt ve hatırlatma geldi"

(Hûd, 120).

Bil ki Allah Teâlâ bu sûrede, pek çok kıssadan bahsedince, bu ayette de onların iki faydasından bahsetmiştir:

Birinci Fayda: Peygamberliğini edâ etme hususunda sabra ve eziyetlere

kalanmaya karşı Hz. Peygamberin kalbini sağlamlaştırmaktır. Çünkü insan, bir sıkıntı ve belâya uğrayıp, o hususta kendisi gibi başkalarının olduğunu görürse, bu ona hafif gelir. Nitekim "belâ herkese birden gelince, insana hafif gelir" denilir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s) bu kıssaları duyup, bütün peygamberlerin kavimleri ile olan durumlarının aynı olduğunu anlayınca, kavminin eziyetlerine katlanıp sabretmesi kolay gelir.

İkinci Fayda: Ayetteki, *"Bunda senin için hak, mü'minler için bir öğüt ve hatırlatma geldi"* cümlesinin ortaya koyduğu hususdur. *"Bunda"* kelimesi ile ilgili şu manalar verilmiştir:

a) Bu sûrede.

b) Bu ayette.

c) Bu dünyada... Üçüncü mana, ayete uygun düşmeyen uzak bir ihtimaldir.

Bil ki *"hakkın gelmesi"*nin, bu sûreye has kılınmasından, diğer sûrelerin böyle olmadığı neticesi çıkmaz. Çünkü bu sûrede "hak"dan, diğer sûrelerdekinden daha mükemmel bahsedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü bu sûrede, sadece, *"Emrolunduğun gibi, dosdoğru ol"* (Hûd, 112) ayeti bile bulunmuş olsaydı, durum bahsettiğimiz gibi olurdu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu sûrede *"Hak"*, *"Mev'ıza"* ve *"Zikr"* diye üç şeyin olduğunu bildirmiştir:

Hak, tevhide, adalete ve nübüvvete delil olan aklî delillere; **zikir**, geriye kalan diğer sâlih amellere; **mev'ıza** ise, dünyadan nefret edip, âhirete bakarak dünya hallerini çirkin görmeye bir işârettir. Yine **mev'ıza**, bu sûrede bahsedilen sa'îdlik ve şakîliğe de bir işarettir. Çünkü insanın rûhu o âlemden gelmiştir. Fakat dünyada, bedenini alabildiğine sevip bağlandığı için, o âlemin hallerini unutmuştur. Binâenaleyh bu ilahî kelâm rûha, o âlemin hallerini hatırlatmaktadır. Bu sebepten ötürü, **"zikr"** kelimesinin, bu manaya hamledilmesi de doğrudur.

Sonra burada, çok enteresan şöyle bir başka incelik daha vardır: İlâhî bilgilerin (marifetullah'ın) mutlaka bir kabul edeni ve bir mucibi olması gerekir. Bunları kabul eden yer, kalbtir. Kalb, o ilâhî bilgileri ve kudsî yücelikleri kabul etmeye tam manasıyla isti'dadı ve kabiliyeti olmadığı sürece, o delilleri dinlemeyle bir fayda elde edemez. İşte bu sebepten ötürü Hak Teâlâ ayette, önce kalbin ıslahından bahsetmiştir ki bu, kalbin Allah yolundaki ezâ ve cefâlara katlanması için tesbiti (sağlamlaştırılması)dır. İlâhî bilgileri kabul eden kalbin halinin ıslahından sonra, peşinden, bunun mûcibini (bunu icab ettiren hususu) zikretmiştir. Bu da, bu sûrenin **hakkı, mev'ızayı ve zikri** ihtivâ etmiş olmasıdır. İşte ayetteki bu tertip ve düzen, son derece güzel bir tertiptir.

★ ★
★

Sûre'nin Hülasa Durumundaki Sonucu

وَقُل لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنَّا عَامِلُونَ ﴿١٢١﴾ وَانتَظِرُوا إِنَّا مُنتَظِرُونَ ﴿١٢٢﴾ وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٢٣﴾

"İman etmeyenlere de ki: "Elinizden geleni (gücünüzün yettiğini) yapın. Biz de elbette çalışacağız. Bekleyin, biz de mutlaka bekliyoruz! Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır. Her iş, O'na döndürülür. Öyle ise O'na ibâdet et, O'na tevekkül et. Senin Rabbin, yapmakta olduğunuz şeylerden gâfil değildir"

(Hûd, 121-123).

Bil ki Allah Teâlâ, mazeret kabul etme ve inzârda, teşvik ve korkutmada, etkili ve ileri derecede ifâdeler kullanınca, bunun peşisıra, peygamberi için, *"İman etmeyenlere de ki..."* ifâdesini eklemiştir. Onlarda, ileri derecedeki *"Elinizden geleni (gücünüzün yettiğini) yapın"* hitabı da tesir etmemiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın, **Şuayb** (a.s)'ın kavmine söylediğini bildirdiği şeyin aynısı olup, manası "Bana, elinizden gelen kötülüğü yapın, biz de yaparız (yapacağımızı biliriz)" şeklindedir.

Ayetteki اِعْمَلُوا *"yapın"* kelimesi her nekadar bir emir sîgası ise de, bununla tehdit kastedilmiştir. Bu tıpkı, *"Onlar içinden gücünün yettiği kimseleri sesinle yerinden oynat, onlara karşı süvârilerin ve piyâdelerinle yaygara çıkart!"* (İsrâ, 64) ve *"Artık dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun!"* (Kehf, 29) ayetlerinde olduğu gibidir. Yani, "Siz, şeytanın size vaadettiği hızlânı bekleyin. Biz de, Rahman'ın bize vaadettiği çeşit çeşit ihsan ve lütufları bekleyeceğiz" demektir. **İbn Abbas** (r.a), ayetteki **intezirû** *"bekleyin..."* emrine, "Siz, helâkimizi gözleyin. Biz de sizin için, azab-ı ilâhi'yi gözleyip duruyoruz" manasını vermiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bütün kıymetli ve ulvî gayeleri câmî, çok güzel ve kıymetli bir neticeye bağlamak üzere وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ *"Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır"* buyurmuştur. Bil ki insanın, bilmeye muhtaç olduğu şeyler üçtür. Bunlar da mazi (geçmiş), hal (şimdiki zaman) ve istikbâl (gelecek)tir.

Birincisi: Mazi, insanın daha evvel mevcut olan varlığı bilip tanımasıdır. Daha evvel mevcut olan varlık, insanı yokluktan varlığa çıkaran Allah Teâlâ'dır.

Bil ki Allah'ın zâtının hakîkatı, künhü, insan tarafından kesinlikle bilinemez. İnsan tarafından bilinebilecek olan ancak O'nun sıfatlarıdır. O'nun sıfatları da, celâl ve ikram sıfatları olarak ikiye ayrılır. Celâl sıfatları, selbî (olumsuz) sıfatlardır. Bunlar, "O cevher değildir, cisim değildir, şöyle değildir, böyle değildir" şeklindeki (olumsuz)

sözlerimizdir. Selbî sıfatlar gerçekte kemâl sıfatı değildir. Çünkü bunlar, sırf yokluğu ifâde eder. Sırf yoklukta ise kemâl aranamaz. O halde, *"O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku"* (Bakara, 255) ayeti, herşeyi kuşatan, devamlı olan ve değişmeden uzak olan bir ilme delâlet ettiği için, kemâli ifâde eder. Eğer bu olmasaydı, uyku tutmama işi asla bir kemâle delâlet etmiş olmazdı. Baksana ölüleri ve cansızları da ne uyku, ne uyuklama tutar. Hak Teâlâ'nın, *'O doyuruyor, kendisi doyurulmuyor"* (En'am, 14) ayeti Allah'ın celâlini, kemâlini ve kibriyasını ifâde eder. Çünkü *"Kendisi doyurulmuyor"* hükmü, zâtı gereği va'cibu'l-vücûd olanın, yemeden, içmeden ve kendisi dışındaki herşeyden müstağnî olduğunu ifâde eder. Böylece kemâl, izzet ve yücelik sıfatlarının sübûtî sıfatlar olduğu sâbit olmuş olur. Kemal ve celâle delâlet eden sübûtî sıfatların en kıymetlileri, ilim ve kudret sıfatlarıdır. İşte Hak Teâlâ bu ayette, ta'zim ve medh-ü senâ sadedinde kendisini bu iki sıfatla tavsif etmiştir. İlim sıfatı, ayetteki, *"Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır"* beyanından anlaşılmaktadır ki bu, "O'nun ilmi, külliyyâtın, cüz'iyyâtın, yok olanların, var olanların, hazırların ve gâiblerin hepsi hakkında geçerlidir" demektir. Bu lafzın, sonsuz kemâle delâlet ettiği hususundaki uzun izah, *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır..."* (En'am, 59) ayetinin tefsirinde geçmişti. Kudret sıfatı da ayetteki, *"Her iş, O'na döndürülür"* buyruğundan anlaşılmıştır ki bu, "Herşeyin dönüp varacağı merci O'dur" demektir. Herşeyin kaynağı ve başlangıcı O olduğu takdirde, ancak böyle olabilir. Bütün mümkinâtın başlangıcı ve bütün sonradan olma varlıkların, kâinatın ve kâinattaki herşeyin, kendisine varıp dayandığı zatın, varlık ile yokluğu, bilfiil, bil-kuvve ve bit-tekmil erebilmesi,hakim olabilmesi için, kudretinin büyük, meşîetinin geçerli olması gerekir. Bu iki vasıf, mebde'in celâlini ve kibriyasını açıklamak için zikredilmiştir.

İkincisi: İnsanın dünyada yaşadığı zaman içinde, kendisi için önemli olan şeyi bilip tanımasıdır. Bu da, nefsi, ruhânî bilgiler ve kutsî yüceliklerle kemâle erdirmektir ki, bu mertebenin bir başlangıcı ve bir neticesi vardır. Bu ikinci mertebenin başlangıcı, insanın maddî-manevî ibadetlerle meşgul olmasıdır. Bedenî (maddî) ibâdetlere gelince: Hareketle yapılanların en üstünü namazdır. Sükûnet haliyle ifâ edilenlerin en mükemmeli oruç ve iyilik şeklindeki ibadetlerin en faydalısı da sadakadır. Manevî ibadetler, Allah'ın gökler ve yer melekûtundaki sanat harikaları hususunda inceden inceye düşünmektir. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Onlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler"* (Âl-i İmrân, 191) buyurmuştur. Bu mertebenin neticesi, sebepler zincirinden geçip, müsebbibe (sebepleri yaratana) varıp dayanmak, bütün mümkin ve muhdes varlıklardan sarf-ı nazar edip, akıl gözünü celâl âleminin nûruna yöneltmek ve rûhu, kibriya âleminin ışıklarına garketmektir. Bu dereceye ulaşan herkes, O'nun dışındaki herşeyin, O'nun kibriya sahasında, şaşkın olarak koştuğunu, O'nun isimlerinin yüceliğinin boşluğunda fânî ve helâk olucu olduğunu görür. Velhasıl, Allah'a doğru yolculuğun derecelerinin ilki, Allah'a ibadettir, sonuncusu da Allah'a tevekküldür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ *"Öyle ise O'na ibadet et, O'na tevekkül et"* buyurmuştur.

Üçüncüsü: İnsanın bu maddî (dünyevî) hayatın sona ermesinden sonra halinin nasıl olacağını ve yaptığı amellerin sa'îd veya şakî olmasında bir tesirinin bulunup bulunmadığını bilmesidir. Cenâb-ı Hak, buna da, وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ *"Senin Rabbin yapmakta olduğunuz şeylerden gâfil değildir"* buyurarak işaret etmiştir ki, bundan murad şudur: "Allah, itaat edenlerin taatlarını boşa çıkarmaz, isyancı ve inkârcı kimselerin hallerini de ihmal etmez." Bu şöyle olur: Onlar mahşerde bir araya getirilir, çok önemsiz ve cüz'î şeylerden dolayı bile hesaba çekilirler, küçük-büyük her kusur hususunda kınanır, azarlanırlar. İşin sonunda bir kısmın cennete, bir kısmın da cehenneme gitmesi neticesi hasıl olur.

Böylece bu ayetin, bütün ulvî ve kudsî gaye ve maksatlara, bunların ötesinde aklın gideceği, hatıranın (zihnin) ulaşabileceği başka bir yer olmadığına tastamam işaret ettiği sâbit olur. İnsanı, doğruya ileten Allah'tır.

Bu sûre, elhamdülillâh, Allah'ın yardımı ile tamamlandı. Musannif (Râzî r.h)'den intikâl eden tefsir nüshasında, kendi el yazısı ile, şu ibâre yer almıştır: Bu sûrenin tefsiri, Receb ayının, bir pazartesi günü sabah vakti tamamlandı. Allah onu, 601 senesinde, hayır ve bereketle sona erdirtti. Gidişatı güzel, salih bir çocuğum vardı. Tam gençliğinin baharında gurbette ölüverdi. İşte bu sebepten ötürü kalbim âdeta yanıyor. Ben, din kardeşlerimden, yakin peşinde olan arkadaşlarımdan, bu tefsiri okuyup istifâde eden herkesten, şöyle diyerek genç yavrumu rahmet ve mağfiret ile, ben miskini de duâ ile yâd etmelerini istiyorum. *"Ya Rabbena, bizi doğru yola ilettikten sonra, kalblerimizi saptırma. Bize kendi cânibinden bir rahmet ver. Şüphesiz bağışı en çok olan sensin sen..."* (Al-i İmrân, 8) Allah'ın salât ve selâmı, mahlûkatın en hayırlısı olan **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, âline (âilesine) ve ashabına olsun.

★ ★
★

YUSUF SURESİ

•

(Bu sûre, 111 ayet olup Mekkî'dir.)

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Kur'ân'ın Mübîn Sıfatı

الر ۚ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ۝١ إِنَّا أَنزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَّعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ۝٢

"Elif, Lâm, Râ. Bu, mübîn (açıklayıcı) olan kitabın ayetleridir. Gerçekten biz onu, akıl erdiresiniz diye, Arapça bir Kur'ân olarak indirdik"

(Yûsuf, 1-2).

Yûnus Sûresi'nin başında, *"Elif, Lâm, Ra. Bu mübîn olan kitabın ayetleridir..."* ayetinin tefsirinden bahsetmiştik. Binâenaleyh ayetteki **tilke** kelimesi, bu sûrenin ayetlerine işaret olup, "Elif-Lâm-Râ diye adlandırılan bu sûrede indirilen o ayetler, Kitab-ı Mübin'in (Kur'ân'ın) ayetleridir" demektir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı, şu sebeplerden ötürü, *"mübîn"* (açık-açıklayıcı) diye tavsîf etmiştir:

1) Kur'ân, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kesin bir mucizesi ve apaçık bir delilidir.

2) Allah, onda hidayet ile rüşdü, helâl ile haramı açıklamıştır. Bunlar Kur'ân'da açıklandığı için, Kur'ân bütün bunları "açıklayıcı"dır.

3) Kur'ân'da evvelkilerin kıssaları, geçmiş milletlerin halleri açıklanmıştır.

Kur'ân'ın Arapça Sıfatı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّا أَنزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَّعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ *"Gerçekten biz onu, akıl erdiresiniz diye, Arapça bir Kur'ân olarak indirdik"* buyurmuştur ki, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Yahûdî âlimlerinin, müşriklerin ileri gelenlerine şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "**[Hz.] Muhammed'e, Yâkûb** (a.s)'un âilesinin **Şam**'dan **Mısır**'a niçin gittiklerini ve **Yûsuf** kıssasını sorun." İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu ayetleri indirdi ve burada kendisinin, onlar bu ayeti anlayıp bilgi elde etsinler diye, bu kıssayı Arapça olarak anlattığını bildirdi. Buna göre ayetin takdiri şöyledir: "Biz, içinde Yûsuf kıssasının bulunduğu bu kitabı, Arapça bir Kur'ân olarak indirdik." Kur'ân'ın, bir kısmına da "Kur'ân" denilebilir. Çünkü "Kur'ân" cins ismi olup, Kur'ân'ın tamamını da, bir kısmını da gösterebilen bir isimdir.

İKİNCİ MESELE
Kur'ân'ın Mahluk Olmadığı

Cübbâî, Kur'ân'ın mahlûk (yaratılmış-sonradan) olduğuna, bu ayeti, şu üç bakımdan delil getirmiştir:

1) Ayetteki, *"Biz... indirdik"* tabiri, onun mahlûk olduğuna delâlet eder. Çünkü kadîm olan bir varlığın, inzâli-tenzili (indirilmesi) mümkün olmadığı gibi, bir halden, bir hale değiştirilmesi de câiz değildir.

2) Allah Teâlâ, Kur'ân'ı "**Arapça**" diye tavsif etmiştir. Halbuki kadîm olan "**Arapça**"- "**Farsça**" diye nitelenemez.

3) Allah Teâlâ, *"Biz onu, Arapça bir Kur'ân olarak indirdik"* buyurunca, bu O'nun Kur'ân'ı Arapça dışında başka dilde indirebileceğini gösterir. Bu ise, Kur'ân'ın hâdis (sonradan) olduğuna delâlet eder.

4) Ayetteki *"Bu, kitabın ayetleridir..."* ifâdesi, Kur'ân'ın ayet ve kelimelerden meydana geldiğine delâlet eder. Parçalardan meydana gelen her varlık, muhdestir.

Cübbâî'nin izahlarının hepsine şöyle deyip cevap veririz: Bu ayet, harflerden, kelimelerden, lafızlardan ve cümlelerden meydana gelen "mürekkeb" varlığın muhdes olduğuna delâlet eder. Bu hususta münakaşa yok. Bizim Kur'ân için kadîm olduğunu söylediğimiz husus başka bir şeydir. Binâenaleyh bu istidlâl düşer.

ÜÇÜNCÜ MESELE
"Lealle" Edatının Manası Hakkında

Cübbâî, ayetteki, *"Akıl erdiresiniz diye..."* kelimesini delil getirerek şöyle der: **Le'alle** kelimesini, "kesin (mutlaka)" manasına hamletmek gerekir. Buna göre ayetin manası, "Biz o kitabı, dinî hususlardaki manalarını akledesiniz-anlayasınız diye, Arapça Kur'ân olarak indirdik" şeklindedir. Çünkü **lealle** lafzı ile "belki" (ihtimal) manasının kastedilmiş olması câiz değildir. Zira Allah'ın tereddüt etmesi imkânsızdır. Böylece bu tabirden maksadın, "Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'ı, delillerini anlamaları için indirdiği" manası olduğu sâbit olur ki bu da, **Cebriye**'nin görüşünün aksine, Allah Teâlâ'nın bütün kullarından, yani kendisini bilen bilmeyen herkesten, kendisinin bir olduğunu ve dinini akletmelerini istediğine delâlet eder."

Cevap: Farzet ki durum, sizin söylediğiniz gibidir... Fakat bu, Allah Teâlâ'nın bu sûreyi indirdiğine ve muhatapların bu kıssayı bilmelerini istediğine delâlet eder. Fakat

siz, "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın, herkesin iman ve amel-i sâlihini istediğine delâlet ediyor" hükmünü bu ayetten nasıl çıkarabilirsiniz ki?

★ ★
★

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَٰذَا الْقُرْآنَ وَإِن كُنتَ مِن قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ

"Biz sana bu Kur'ân'ı, vahyetmek suretiyle en güzel kıssayı anlatacağız. Sen ise, daha evvel bundan hiç haberdâr olmayanlardan idin"

(Yûsuf, 3).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Rivayet edildiğine göre **Saîd b. Cübeyr** şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e Kur'ân'ı indirip, o da onu kavmine okuduğunda, onlar, "Ya Rasûlellah, keşke bize kıssa anlatsan" dediler de, işte bunun üzerine, bu sûre indi. Hz. Peygamber (s.a.s), onlara bu sûreyi okuyunca onlar, "Keşke bize, iyice anlatsan" dediler. Bunun üzerine, *"Allah, kelâmının en güzelini bir kitap halinde indirdi"* (Zümer, 23) ayeti inince de onlar, "Keşke bize hatırlatsan?" dediler. Bunun üzerine de, *"İman edenlerin, Allah'ı ve Hak'tan ineni zikir için, kalblerinin saygı ile yumuşaması zamanı hâlâ gelmedi mi?"* (Hadid, 16) ayeti nâzil oldu.

İKİNCİ MESELE
Kıssa Kelimesinin Manası

Kasas, haberlerin peşpeşe eklenmesi demek olup, Arapça kök manası itibari ile, "uymak, tâbî olmak" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kızkardeşine dedi ki: "Onun izini ta'kib et "* (قُصِّيهِ) (Kasas, 11) ve *"şimdi izlerinin üstünde (izlerini takib ederek* (قَصَصًا) *gerisin geri döndüler"* (Kehf, 64) buyurmuştur. Hikayelere, *"Kıssa"* adı verilmiştir: Çünkü onu anlatan kıssa, onları, birbiri ardınca peşpeşe anlatır. Nitekim Arapça'da, birisi Kur'ân okuduğu zaman تَلاَ الْقُرْآنَ denilir. Çünkü onun ezberlediği ayetler, (okurken) birbirini takib eder. Bu ayette geçen "**kasas**" kelimesinin اَلْقِصَاصُ (anlatmak) manasında masdar olma ihtimali de vardır. Nitekim Arapça'da, insan sözü peşpeşe söyleyip, ahenkli bir şekilde ortaya koyduğunda, قَصَّ الْحَدِيثَ–يَقُصُّهُ قَصًّا – قَصَصًا denilir. Nitekim yine Arapça'da aynı manada, أَرْسَلَهُ – يُرْسِلُهُ – إِرْسَالاً denilir. "**Kasas**" lafzının, isim-i mef'ul (anlatılan şey) manasına olması da muhtemeldir. Bu, senin, "Allah'ın makduru (güç yetirdiği şey)"

manasında هٰذَا قُدْرَةُ اللّٰهِ "Bu Allah'ın kudreti"; "Falancanın ma'lumu (bildiği şey)" manasında هٰذَا الْكِتَابُ عِلْمُ فُلَانٍ "Bu kitab, falancanın ilmidir" manasında; "Bizce ümid edilen şey" manasında, هٰذَا رَجَانَا "Bu bizim ümidimiz" demen gibidir. Binâenaleyh eğer bu lafzı, masdar olarak kabul edersek, ayet, "Biz, sana bu Kur'ân'ı en güzel bir şekilde anlatıyoruz" manasında olur. Böyle olması halinde, "en güzel olma" hususu, kıssaya ait değil, "anlatma işi"ne ait olmuş olur ki bu güzel oluştan maksad, ayetlerin fesâhat bakımından, mucize noktasına varmış, fasih ve beliğ sözler olmasıdır. Baksana bu kıssa, hiçbir yönden bu sûredeki fesahat ve belâğata ulaşamadıkları halde, tarih kitaplarında da anlatılmıştır. Yok eğer bu lafzı ism-i mef'ûl manasına alırsak, kendisinde, başkasında bulunmayan hikmetler, ibretler, incelikler ve harikulâdelikler olduğu için, "kıssaların en güzeli" manasında olmuş olur. Çünkü bu kıssadaki hikmetlerden biri şudur: Allah'ın kazasını hiç kimse savuşturamaz, Allah'ın kaderine, kimse mânî olamaz. Allah Teâlâ, bir insan için hayır ve güzellik irade etmiş ise, bütün âlem ona karşı biraraya gelseler, o iyiliğin o kimseye ulaşmasına mânî olamazlar. Bu kıssanın ifâde ettiği ikinci bir hikmet, hasedin, hızlân (rahmetin kesilmesi) ve noksanlık sebebi oluşuna delâlet etmesidir. Bir üçüncü hikmeti şudur: Sabır, tıpkı **Ya'kûb** (a.s)'da olduğu gibi genişliğe-selâmete ermenin anahtarıdır. Çünkü **Ya'kûb** (a.s) sabretmiş ve muradına ermiştir. **Yûsuf** (a.s) için de durum aynıdır.

بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هٰذَا الْقُرْآنَ *"Bu Kur'ân'ı sana vahyetmek suretiyle..."* demektir. Bu mana, kelamın başındaki **mâ** edatını, ma-i masdariyye kabul ettiğimiz zaman böyledir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ *"Sen ise daha evvel bundan hiç haberdar olmayanlardan idin"* buyurmuştur. Yani, "Biz sana bunu vahyetmezden önce, **Yûsuf** ile kardeşlerinin kıssasını bilmiyordun" demektir. Çünkü **Hz. Peygamber** (s.a.s) bunu, ancak vahiy sayesinde öğrenmiştir. Bazı âlimler de bu cümleyi, tıpkı *"Halbuki kitap nedir, imân nedir bilmezdin"* (Şûrâ, 52) ayetinde ifâde edildiği gibi, "sen bundan evvel, din ve şeriattan habersiz idin" manasına hamletmişlerdir.

★ ★
★

Yûsuf Lafzı Hakkında

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ

"Hani Yûsuf babasına, "Babacığım, gerçekten ben, onbir yıldız ile güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana secde ediyorlar" demişti"

(Yûsuf, 4).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetin takdiri ..اُذْكُرْ إِذْ قَالَ يُوسُفُ *"Hani Yûsuf demişti ki"* şeklindedir. **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: Doğrusu **"Yûsuf"** kelimesi, İbranice bir isimdir. Çünkü eğer o Arapça bir isim olsaydı, marife oluşunun dışında başka bir sebep bulunmadığı için, munsarıf olurdu." Bazıları bu kelimeyi, sîn'in kesresi ile, **Yûsif**; bazıları da sînin fethasıyla **Yûsef** şeklinde okumuşlardı. Bu üç şekil aynen **"Yûnus"** lafzı için de rivayet edilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: إِذَا قِيلَ مِنَ الْكَرِيمُ لَقُولُوا اَلْكَرِيمُ ابْنُ الْكَرِيمِ ابْنِ الْكَرِيمِ يُوسُفُ ابْنُ يَعْقُوبَ ابْنِ إِسْحٰقَ ابْنِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ *"Kerim kimdir?" diye sorulduğunda, "Kerim oğlu Kerim oğlu Kerim, İbrahim oğlu İshâk oğlu Ya'kûb oğlu Yûsuf'tur (Allah'ın selamı üzerlerine olsun)."*[7]

İKİNCİ MESELE
"Ya Ebeti" Lafzı Hakkında

İbn Âmir, Kur'ân'ın her yerinde tâ harfinin fethası ile bu kelimeyi, **ya ebete** diye okurken, diğer bütün kıraat imamları tânın kesresi ile **ya ebeti** diye okumuşlardır. Fetha ile okunuşun izahı şöyledir: Bu aslında, "nüdbe" olarak, **ya ebetâh!** şeklinde idi. Elif ile he hazfedildi ve **ya ebete** kaldı. Bunun kesreli okunuşunun izahı da şöyledir: Bunun aslı, **ya ebî** (babacığım) idi de sonundaki yâ hazfedildi ve ona niyâbeten (yerine) kesre ile yetinildi. Sonra da sonuna vakf "hâ"sı getirilerek, **ya ebeti** denildi. Çok kullanıldığı için, bu hâ (yani te) kelimenin kendisinden kabul edildi ve mütekellim "yâ"sına muzaf kılındı, يَاأَبَتِ şeklinde. Bu, **Sa'leb** ve **İbnü'l-Enbârî**'nin görüşüdür. Bil ki nahivciler bu konuyu uzun uzadıya ele almışlardır. Onların görüşlerini merak eden, onların kitaplarına baksın.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hz. Yûsuf'un Rüyası

Yûsuf (a.s), rüyasında onbir yıldız ile güneş ve ayın kendisine secde ettiklerini görmüştü. Onun onbir erkek kardeşi vardı. Bundan dolayı "yıldızlar", "kardeşler" olarak; "güneş ile ay" da "babası ve annesi" olarak; secde etmeleri", "onların O'na yani **Yûsuf** (a.s)'a tevazû göstərip boyun eğmeleri ve onun emri altına girmeleri" olarak tefsir ve te'vil edilmiştir.

Biz, ayetteki *"Gerçekten ben, onbir yıldız (...) gördüm"* tabirini şu iki sebepten dolayı, rüyada görmek manasına hamlettik:

1) Çünkü yıldızlar, hakîkatte secde etmezler. Binâenaleyh bu sözü, "rüya" manasına hamletmek gerekir.

2) **Ya'kûb** (a.s)'un, *"Rüyanı kardeşlerine anlatma!"* (Yûsuf, 5) şeklindeki sözü.

---

7. Buhârî, Enbiya, 19 (4/122).

Cansızlar Hakkında Âkillere Has Sıfatın Kullanılması

Ayetle ilgili birkaç soru vardır:

Birinci Soru: Ayetteki, رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ'deki **"sâcidîn"** kelimesi, ancak akıl sahibi varlıklar için kullanılabilir. Halbuki yıldızlar cansızdırlar. O halde, akıllılara has olan bu kelimenin, cansızlar için kullanılması nasıl câiz olur?

Biz deriz ki: Yıldızların, canlı ve konuşan varlıklar olduğunu iddia eden bir kısım felsefeci hem bu ayeti, hem de *"Onların hepsi de ayrı ayrı birer felekte yüzerler"* (Yâsin, 40) ayetini delil getirmişlerdir ki buradaki **yesbehûn** *"yüzerler"* kelimesi de akıllılar için kullanılır. **Vâhidî** şöyle demiştir: "Allah Teâlâ onları "secde eden varlıklar" olarak tavsif edince, sanki akıl sahibi varlıklar olmuşlardır. Böylece Allah Teâlâ, akıl sahibi varlıklar hakkında kullanılan kelimeyi onlar hakkında kullanmıştır. Nitekim Cenab-ı Allah *"O putlar sana bakar* (يَنْظُرُونَ) *görürsün, halbuki onlar görmezler"* (A'râf, 198) ve *"Ey karıncalar yuvalarınıza girin"* أُدْخُلُوا (Neml, 18) buyurmuştur.

Ayetle İlgili Başka Sorulara Cevaplar

İkinci Soru: Hz. Yûsuf (a.s), *"Onbir yıldız ile güneşi ve ayı gördüm"* demiş, sonra "görme" lafzını ikinci defa tekrar ederek, *"Gördüm ki onlar bana secde ediyorlar"* demiştir. Bu tekrarın hikmeti nedir?

Cevap: Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: **"Yûsuf** (a.s) yıldızları güneşi ve ayı gördüğünü anlatmak için birinci "görme"yi, onların kendisine secde ettiklerini gördüğünü anlatmak için de ikinci "görme"yi zikretmiştir." Bazıları da şöyle demiştir: *"O, "Onbir yıldız ile güneşi ve ayı gördüm"* deyince, sanki "nasıl gördün?" denilmiş de, *"Onları bana secde ediyor olarak gördüm"* demiştir." Bir başkası "Bu iki görmenin birisinin görmek, diğerinin rüyada görmek manasına olması caizdir" demiş ama, bu iki "görme"den hangisinin rüyaya, hangisinin bizzat görme manasına olduğunu beyan etmemiş ve böylece, kapalı bir söz söylemiştir.

Üçüncü Soru: Ayette niçin güneş ve ay sonra zikredilmiştir?

Biz deriz ki: Allah onları, yıldızlardan üstün oldukları için sonra zikretmiştir. Çünkü hususen ve ismen zikredilmek, daha şerefli ve itibarlı oluşu gösterir. Bu tıpkı, وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَرُسُلِهِۦ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ *"Allah'ın melekleri, Cebrail, Mikâil..."* (Bakara, 98) ayetinde olduğu gibidir.

Dördüncü Soru: Ayette bahsedilen secde ile, hakikî manadaki secde mi kastedilmiş, yoksa tıpkı şâirin تَرَى الْأُكُمَّ فِيهِ سُجَّداً لِلْحَوَافِرِ *"Sen, orada at torbalarını, (atların) tırnaklarına secde eder görürsün"* şiirinde olduğu gibi, tevâzu ve boyun eğme manası mı kastedilmiştir?"

Biz deriz ki: Her iki mana da kastedilmiş olabilir. Sözde asıl olan, onu hakîkî manasına hamletmektir. Rüyada güneş, ay ve yıldızların secde eder görülmelerinde bir sakınca yoktur.

Rüyalar Hakkında

Beşinci Soru: Yûsuf (a.s), bu rüyayı ne zaman görmüştür?

Biz deriz ki: Onun bunu küçük iken gördüğünde şüphe yoktur. Fakat bu zamanın ve yaşın bizzat belirlenmesi, ancak rivayetlerle bilinebilir. Bu cümleden olarak **Vehb** şöyle demiştir: "**Hz. Yûsuf,** yedi yaşında iken, rüyasında onbir değneğin tıpkı bir dâire teşkil edecek şekilde dikine çakılı olduğunu gördü. Bir de ne görsün! Küçük bir değnek, onların üzerine çullanıp hepsini yutmuş." Bunu **Yûsuf** (a.s) babasına anlatınca, babası: "Bunu kardeşlerine anlatmaman hususunda seni uyarıyorum" dedi. Daha sonra da, oniki yaşında iken rüyasında, güneşin ayın ve yıldızların kendisine secde ettiklerini görmüş. Bunu da babasına anlatmış. Babası ona: "Bunu kardeşlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kurarlar" demiştir. **Hz. Yûsuf**'un rüyayı görmesi ile, kardeşlerinin (Mısır'a) O'nun yanına varmaları arasında kırk yıl geçtiği söylendiği gibi, bunun seksen yıl olduğu da söylenmiştir.

Bil ki filozoflar kötü rüyaların, ta'biri (neticesi-aslı) kısa zamanda ortaya çıkar. İyi ve güzel rüyaların neticesi ise, bir müddet geçtikten sonra ortaya çıkar" demişler ve bunun sebebini şöyle açıklamışlardır: Allah'ın rahmeti, hüznü ve gamı daha az olsun diye şerrin gelmesini, gelmesine yakın bir zamanda bildirmeyi gerektirir. Ama hayırları bildirmek, o hayrın gerçekleşmesinin beklenmesi sebebi ile elde edilecek sevinç, huzur ve sürûr daha çok olsun diye, meydana gelmesinden çok uzun zaman önce olur.

Altıncı Soru: Bazıları şöyle demişlerdir: "Ayette bahsedilen güneş ve ay ile, **Hz. Yûsuf**'un babası ve halası (teyzesi) kastedilmiştir. Bunun bu şekilde tefsir edilmesinin sebebi nedir?"

Biz deriz ki: Onlar bunu, şu sebepten dolayı ileri sürmüşlerdir Haberde varid olduğuna göre, **Hz. Yûsuf**'un annesi, **Yûsuf** (a.s) Mısır'da iken, O'nun yanına varamadan vefât etmişti. Şayet, ayetteki güneş ve aydan maksat, **Yûsuf**'un babası ve annesi olmuş olsaydı, annesinin ölmemiş olması gerekirdi. Çünkü peygamberlerin rüyalarının mutlaka vahiy mahsulü olması gerekir.

Bu delil, kuvvetli değildir; zira **Yûsuf** (a.s), o zaman henüz peygamber değildi.

Yedinci Soru: Ayette bahsedilen yıldızlar, hangi yıldızlardır?

Biz deriz ki: **Keşşâf sahibi** şunu rivâyet etmiştir: "Bir yahudî, Hz. Peygamber'e gelerek, "Ey **Muhammed, Yûsuf**'un gördüğü yıldızları bana söyle!" der. Bunun üzerine **Hz. Peygamber** susar... Derken, kendisine **Cibrîl** (a.s) gelir ve bunu ona haber verir. Bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s) yahudiye: *"Sana bu yıldızların*

neler olduğunu söylersem, müslüman olur musun?" der. Bunun üzerine yahudî de: "Evet" deyince, Hz. Peygamber de: "Bunlar *Ceriyyân (?), Tarık, Zeyyâl, Kâbis, Amûdân, Felîk, Misbah, Darûh, Ferc, Vessâb ve Zülketifeyn'dir... Kı Yûsuf (a.s.), bunları, güneşi ve ayı, gökten inip de kendisine secde ettiklerini görmüştür..."* der. Bunun üzerine yahudi "Evet, Allah'a yemin ederim ki, onların isimleri bunlardır..." der.

Bil ki, bu isimlerin pekçoğu, yıldızların şekilleriyle ilgili olarak tasnif edilmiş olan kitaplarda bulunmamaktadır. Allah, meselenin iç yüzünü en iyi bilendir.

★ ★
★

قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُءْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا ۖ إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿٥﴾
وَكَذَٰلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِن تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ كَمَا
أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِن قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ ۚ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦﴾

"(Babası Yakûb) dedi ki: "Evladım, rüyânı kardeşlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kurarlar. Çünkü şeytan, insanın apaçık bir düşmanıdır. Rabbin seni öylece rüyada gördüğün gibi, beğenip seçecek, sana rüya tabirine ait bilgi verecek. Sana karşı da, Yakûb hanedanına karşı da, nimetlerini -daha evvelden ataların İbrahim'e ve İshâk'a tamamladığı gibi- tamamlayacaktır. Şüphesiz ki, Rabbin her şeyi bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir"

(Yûsuf, 5-6).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hafs, yâ'nın fethasıyla, **buneyye** diye okurken, diğer kıraat imamları yâ'nın kesresiyle, **buneyyi** şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Hz. Yusuf'un Rüyayı Anlatmayışının Sebebi

Yakub (a.s), hem **Yusuf**'u hem öz kardeşini çok seviyordu. Böylece işte bundan dolayı diğer kardeşleri **Yusuf**'u kıskandılar. İşte bu haset, **Yakûb** (a.s) tarafından pekçok emareler ile sezilmiş ve bilinmişti. Binâenaleyh **Yusuf** (a.s), bu rüyayı anlatıp **Hz. Yakûb** da bunu kardeşlerinin ve ebeveyninin kendisine itaat etmesi şeklinde yorumlayınca, **Hz. Yûsuf**'a: "Rüyanı kardeşlerine bildirme; çünkü onlar, o rüyanın yorumunu yaparlar ve böylece de, sana bir tuzak kurarlar..." deyiverdi.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Rü'yâ Kelimesinin İzahı

Vahîdî, "rü'yâ kelimesi, tıpkı **büşrâ** (müjde), **sukyâ** (sulamak), **bukyâ** (baki kalmak) ve **şûrâ** (meşveret) kelimeleri gibi, masdardır. Ancak ne var ki bu kelime, uykuda hayal edilip görülen şeyin adı olunca, bir isim gibi olmuştur" demiştir. **Keşşâf sahibi** ise şöyle der: "**Rüyâ,** görmek manasındadır. Ancak ne var ki bu kelime, uyanıkken görülene değil de, uykuda görülen şeylere isim olarak verilmiştir. Binâenaleyh, hiç şüphesiz bu iki kelimenin (rü'yet ve rüyâ) arası, te'nîsin iki harfiyle, yani elif-i maksûre ve müenneslik tâsı ile ayırdedilir. Bu, tıpkı **kurbe** ve **kurbâ** kelimeleri gibidir. Bu kelime hemzenin vâv'a çevirilmesiyle رُوْيَاكَ **(rûyâke)** şeklinde de okunmuştur. **Kisâî**'nin, râ'nın kesresi veya zammesi ve idğam ile **riyyâke** veya **rüyyâke** şeklinde okuduğu da duyulmuştur ki, bu rivayet zayıftır."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْداً *"Sonra sana bir tuzak kurarlar"* buyurmuştur. Buradaki **yekîdû** kelimesi, mukadder **en** edâtıyla mansûbtur. Buna göre mana, "Şayet sen bunu onlara anlatırsan, sana tuzak kurarlar" şeklinde olur.

Şayet, "Ayette ثُمَّ كِيدُونِ (A'râf, 195) buyurulduğu gibi, niçin burada da فَيَكِيدُوكَ buyurulmamıştır?" denilirse, biz deriz ki: Bu lâm, ilgiyi tekid etmek içindir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ (Yûsuf, 43) ayetinde olduğu gibidir. Yine bu, senin, نَصَحْتُ لَكَ veya نَصَحْتُكَ; شَكَرْتُ لَكَ veya شَكَرْتُكَ demen gibidir. Bunun, فَيَكِيدُوا كَيْداً لَكَ manasında olmak üzere, lâm-ı kelimesinin, **keyden** kelimesine taalluk ettiği de ileri sürülmüştür.

Muhakkik âlimler, bu ifâdenin, **Hz. Yûsuf**'un kardeşlerinin rüyâ tabirini bildiklerine, aksi halde onların bu rüyâdan, kin ve öfkelerine sebep olacak neticeyi çıkaramayacaklarını söylemişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ *"Çünkü şeytan, insanın apaçık birer düşmanıdır"* buyurmuştur. Bu sözün söylenmesinin sebebi, onların, böyle bir tuzağa yönelmeleri halinde, bunun şeytana izafe edilmiş olmasıdır. Bunun bir benzeri de **Hz. Musâ**'nın, *"Bu şeytanın işlerindendir..."* (Kasas, 15) şeklindeki sözüdür.

Hz.Yusuf'un Seçilmesi

Yakûb (a.s) sonra, bu nasihatiyle rüyânın tabirini kastetmiştir. Alimler, bu hususta şunları ileri sürmüşlerdir:

1) **Yâkub** (a.s), *"Rabbin seni öyleçe, (rüyada gördüğün gibi) beğenip seçecek..."* demiştir. Bu, "Cenâb-ı Hak büyük bir şerefe, izzete ve yüceliğe delâlet eden bu büyük rüyâ ile seni beğenip seçtiği gibi, seni büyük şeyler için de seçer, seçecek..." demektir. **Zeccâc** şöyle demiştir: "**İctibâ**" bir şeyi kendin için seçtiğinde kullanmış olduğun, جَبَيْتُ الشَّيْءَ "O şeyi seçtim, kendime ayırdım" deyiminden alınmıştır. جَبَيْتُ الْمَاءَ فِي الْحَوْضِ

"Suyu havuzda topladım.." deyimi de böyledir. Alimler, ayette bahsedilen bu "beğenip seçme" ile neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Hasan el-Basrî:** "Rabbin sana nübüvvet vermek suretiyle seni seçti" manasını verirken, başkaları, "Bununla, derecesinin yüksekliği, mertebesinin büyüklüğü kastedilmiştir. **Yusuf** (a.s)'a tam tamına nübüvvet verilmiş olmasına ayette bir delâlet yoktur" demişlerdir.

Rüya Tabiri

2) **Hz. Yakûb**'un, وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ *"Sana rüyâ tabirine ait bilgi verecek"* sözüdür. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bununla, rüyâ tabiri kastedilmiştir. Bunun neticesi, onun uykusunda görmüş olduğu şeye varıp dayandığı için, "tevîl" adını almıştır.. Yani, "Allah Teâlâ, insanların uykularında gördüğü hadiselerin tevilini sana öğretir" demektir. Alimler **Yusuf** (a.s)'un rüyâ yorumu ilminde, kendisine müracaat edilen bir otorite olduğunu söylemişlerdir.

b) Allah'ın kitaplarındaki hadiselerin tevîlini ve önceki peygamberlerden rivâyet edilen haberleri, sana öğretmiştir" demektir. Bu tıpkı, zamanımız alimlerinden birisinin, Kur'ân'ın tefsiri, tevîli ve Hz. Peygamber'den rivâyet edilen hadislerin tevîli ile meşgul olması gibidir.

c) **Ehadis, hadîs** kelimesinin çoğuludur. **Hadîs, hâdis** demektir. "**Ehâdîs**"in tevîli ise, neticede onun varıp dayandığı yerdir. Hâdiselerin varıp dayandığı yer de, Allah'ın kudreti, tekvîn ve hikmetidir. O halde bu kelimeden kastedilen mânâ, "Allah, sana, manevî ve maddî çeşitli yaratıklar ile Allah kudret, hikmet ve celâline nasıl istidlâl edebileceğini öğretti..." şeklinde olur.

Nimetin Tamamlanması

3) **Yakûb**'un وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ *"Sana karşı da, Yakûb hanedânına karşı da, nimetlerini tamamlayacaktır..."* şeklindeki sözüdür. Bil ki, ayette geçen **yectebîke** tabirini "nübüvvet" diye tefsir edenlerin, bu ifâdede bahsedilen "nimetini tamamlamak" tabirini de "nübüvvet" diye tefsir etmeleri imkânsızdır. Aksi halde, ayette bir tekrar söz konusu olmuş olur. Tam aksine, buradaki "nimeti tamamlama" deyimi, dünyevî ve uhrevî saâdetler olarak tefsir edilir. Dünyevî mutluluklara gelince: Bunlar, çocukların, hizmetçilerin ve taraftarların çok olması; mal, makam ve maiyyetin çok olması ve onun insanların kalblerindeki saygınlığı, güzel bir medih ve övgü ile yadedilmesidir... Uhrevî saadetlere gelince: Bunlar da onun pekçok ilim, üstün hasletler elde etmesi ve, marifetullah bilgisine garkolmasıdır.

Nimetin Tamamlanması Nübüvvettir

Ama ayette bahsedilen "**ictibâ**" lafzını, "yüksek dereceler elde etme" şeklinde tefsir edenler, burada bahsedilen "nimeti tamamlama" işini "nübüvvet" olarak tefsir etmişlerdir ki, bu husus şunlarla da desteklenir:

a) Nimeti tamamlama, sayesinde nimetin, herhangi bir noksanlıktan uzak, tam ve mükemmel olması demektir. Bu da, bir insan için ancak nübüvvet ile mümkün olabilir. Zira, insanların elde edeceği makamların tamamı risâlet-nübüvvet makamının altında olup, nübüvvetin mükemmelliğine nisbetle, noksandırlar. O halde, beşer için mutlak kemâl ve mutlak tazim, nübüvvetten başka bir şeyle olamaz.

b) **Hz. Yâkub**'un كَمَا أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَٰقَ *"daha evvelden ataların İbrahim'e ve İshak'a tamamladığı gibi..."* şeklindeki sözü... **Hz. İbrahim** ve **Hz. İshâk**'ın, diğer insanlara üstünlük sağladığı tam nimetin, nübüvvetten başka birşey olmadığı malumdur. Binâenaleyh, ayette bahsedilen "nimeti tamamlama" tabirinden "nübüvvet"in kastedilmesi gerekir.

Bil ki, biz bu tabiri "nübüvvet" diye açıkladığımızda, **Yakûb** (a.s)'un çocuklarının tamamının peygamber olduklarına hükmetmek gerekir. Bu böyledir, zira **Yakûb** (a.s), *"Sana karşı da, Yakûb hanedânına karşı da, nimetlerini tamamlayacaktır."* demiştir. Bu, **Yakûb** hanedânı için, tam ve mükemmel bir nimetin tahakkuk etmiş olmasını gerektirir. "Nimeti tamamlamak"tan maksat "nübüvvet" olunca, bu nimetin **Hz. Yakûb** (a.s)'un evlatları hakkında hasıl olması, onların dışında kalan kimseler hakkında geçerli olmamasını gerektirmiştir. Dolayısıyla onun evlatları hakkında da geçerli (carî) olması[8] vacib olmaktadır. Hem, **Yûsuf** (a.s) da *"gerçek ben rüyâda onbir yıldızla (...) gördüm"* (Yusuf, 4) demiştir ki, bunun tefsiri, "kendileri için fazilet ve kemâlin tahakkuk etmiş olduğu yeryüzündekilerin, ilimleri ve dinleri ile aydınlandığı onbir kişi (...)" demek olur. Çünkü, yıldızlardan daha parlak bir şey yoktur ve üstelik o yıldızlar ile de kılavuzlanılır. Bu da, **Yakûb** (a.s)'un çocuklarının tamamının nebî ve resûl olmalarını gerektirir.

Peygamberler Nasıl Kötülük Düşünebilirler?

İmdi şayet, "Onlar, **Hz. Yusuf** (a.s) aleyhinde, malum teşebbüste bulundukları halde nasıl peygamber olabilirler?" denilirse, biz deriz ki:

Bu, peygamberlikten önce vukû bulmuş bir hadisedir. Bize göre, peygamberlerin ismet sıfatına haiz olmaları, nübüvvet öncesinde değil, nübüvvet esnâsında söz konusudur.

İkinci görüşe göreyse, *"Sana nimetlerini tamamlayacaktır"* tabirinden maksat, **Hz. Yusuf**'un belâ ve sıkıntılardan kurtarılmasıdır. Böyle olması halinde **Hz. Yusuf**'un **İbrahim** ve **İshâk**'a benzetilmesindeki "vech-i şebeh", Allahu Teâlâ'nın, **Hz. İbrahim**'e, O'nu ateşten kurtarması; oğlu **İshâk**'a da, O'nu kesilmekten kurtarması ile olan in'âmdır...

---

8. Bu kısım matbû nüshada: ... فوجب ان لا يبقى معمولا şeklindedir. Damat İbrahim Paşa, No: 138'de kayıtlı yazmaya başvurduğumuzda (s. 766 a) ... ان يبقى tarzında lamelif'siz olduğunu gördük. Tercüme bu düzeltmeye göre yapılmıştır (ç.).

Üçüncü bir görüşe göre ise, "nimeti tamamlama" Allah'ın, bu dünyada iken O'na vermiş olduğu nimetini, onları, dünyada peygamber ve hakimler yapıp, sonra onları, o dünyadan cennetteki yüce makamlara sevketmesiyle tahakkuk eden ahiret nimetine eklemesidir.

Bil ki, en doğru görüş, birincisidir. Çünkü beşer için tam bir nimet, nübüvvetten başka bir şey değildir. Bu nübüvvetin dışında kalan herşey, buna nisbetle noksandır.

Sonra **Yakûb** (a.s), **Yusuf**'a, bu üç dereceyi müjdeleyince, sözünü, إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ *"Şüphesiz ki Rabbin, herşeyi bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir"* şeklinde bitirmiştir ki, **alîm** kelimesi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah, risaletini nereye vereceğini çok iyi bilendir"* (En'âm, 124) ifâdesine; **hakîm** sözü de, Allah Teâlâ'nın, boş ve manasız şeylerden uzak ve berî olduğuna; nübüvvetini ancak kudsî, ulvî, aydınlanmış nefislere, cevherlere ve rûhlara vereceğine bir işarettir.

Hz. Yakûb Akıbetten Emin İdiyse Neden Endişelendi?

Buna göre şayet, "**Hz. Yakûb**'un bahsettiği bu müjdelerin doğruluğunu kendisi kesin olarak biliyor muydu, yoksa bilmiyor muydu? Eğer onun bu hususta kesin bir bilgisi var idiyse, daha nasıl **Yusuf** (a.s) hakkında kederlenmişti ? Nasıl, **Yusuf**'u kurdun yediğinden endişelenmişti ? Allah Sübhanehû ve Teâlâ'nın onu seçip, onu peygamber yapacağını bildiğine göre daha nasıl kardeşlerinin onu imha edeceğinden endişelenmiş ve kardeşlerine, "Sizin haberiniz olmadan, onu kurdun yemesinden korkarım" demişti ? Biz onun, bu hallerin doğruluğunu bilmediğini söylediğimizde, "o bunlara daha nasıl tereddüt göstermeden, kesinkes hükmetmişti ?" denilirse, biz deriz ki:

Hz. Yakûb'un, *"Rabbin seni öylece (rüyada gördüğün gibi) beğenip seçecek"* şeklindeki sözünün, onların **Yusuf** (a.s)'a tuzak kurmamaları şartına bağlanmış olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü bundan, daha önce bahsedilmişti. Hem, "**Yakûb** (a.s), **Yusuf** (a.s)'un bu makamlara erişeceğine kesinlikle hükmediyordu. Fakat birtakım büyük zorluklarla karşılaşması, ancak onları aştıktan sonra o makamlara yükselmesi imkân harici değildi. İşte korkması, bu yüzden, yani bu büyük sıkıntılara düşmesinden ileri geliyordu. Onun, *"Onu kurdun yemesinden korkuyorum"* şeklindeki sözünün manası da, "o her ne kadar kurdun onu yiyemeyeceğini, ona ulaşamayacağını biliyor idiyse de, onu koruyup gözetmekte gevşeklik göstermemeleri için kardeşlerini şiddetle sakındırmak gayesine yöneliktir" şeklindedir.

★ ★
★

Yusuf (a.s) Kıssasında Dersler

لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِّلسَّائِلِينَ ۝٧ إِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَىٰ أَبِينَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ۝٨

"Andolsun ki Yusuf'un ve biraderlerinin kıssasında (onları) soranlar için nice ibretler bulunmaktadır. Hani onlar, şöyle demişlerdi: "Yusuf'la kardeşi, babasının yanında, muhakkak bizden daha sevgilidir. Halbuki biz, kuvvetli bir cemaatiz. Babamız, mutlaka açık bir yanlışlık içindedir..."

(Yusuf, 7-8).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Hz. Yusuf'un Kardeşleri

Keşşâf sahibi, Yusuf [illegible] isimlerini şu şekilde saymıştır: Yehûda, Rûbyel, Şemon, Lâvi, Ribâlôn, Yeşcer, Deyne, Dân, Neftâlî, Câd ve Aşir... Daha sonra, sözüne devamla şöyle der: "Bunların ilk yedisi, **Yakûb** (a.s)'un halasının kızı **Liyâ** (?)'dandır. Son dördü ise, **Süryeteyn**, yani **Zülfe** ve **Belhe**'dendir. **Liyâ** ölünce, **Yakûb** (a.s) onun kız kardeşi **Râhîl** ile evlendi de, **Râhîl** de **Yâkûb**'a **Bünyamin** ve **Yûsuf**'u doğurdu.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, آيَاتٌ لِّلسَّائِلِينَ *"Soranlar için nice ibretler"* buyurmuştur. **İbn Kesir**, bunu, **Yusuf** (a.s)'un durumuna hamlederek, elifsiz olarak, آيَةٌ; diğer kıraat imamları cemi olarak آيَاتٌ şeklinde okumuşlardır. Zira, **Yusuf** (a.s)'un işleri pek çok olup, bunlardan her biri, başlı başına bir ibret vesilesidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Kıssadaki İbret

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetinin tefsiri hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Bir yahudi âlimi, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in yanına girer ve ondan, Yusuf Sûresi'nin okunmasını dinler. Sonra, yahudilerin yanına döner ve onlara, o sûreyi, tıpkı **Tevrât**'ta olduğu gibi **Muhammed** (s.a.s)'den dinlemiş olduğunu bildirir. Bunun üzerine bir grup yahudi, **Hz. Peygamber**'e gelirler ve, önceki yahudinin dinlemiş olduğunu dinlerler. **Peygamber**'e: "Bu kıssayı sana kim öğretti?" dediklerinde de, **Hz. Peygamber** (s.a.s) de: "**Allah...**" der. İşte bunun üzerine, *"Andolsun ki Yusuf'un ve biraderlerinin kıssasında (onları) soranlar için nice ibretler bulunmaktadır..."* ayeti nazil olur." Bana göre bu izah, akıldan uzak bir açıklamadır. Zira ayetten anlaşılan "**Yusuf** (a.s) hadisesinde, soranlar için birtakım ibretlerin bulunması" hususudur. Halbuki naklettiğimiz bu açıklamaya göre, ibret, **Yusuf** (a.s) kıssasında değil, hiçbir öğrenim görmemiş, hiçbir kitap okumamış olan **Hz.**

Peygamber'in o kıssayı haber vermesinde olmuş olur. Bu iki izah arasındaki fark ise, çok açık ve nettir.

2) Mekkelilerin çoğu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in akrabası idiler. Ve onlar, onun peygamberliğini kabul etmiyor, hareketlerinden dolayı, ona karşı alabildiğince düşmanlık yapıyorlardı. Böylece Allah Teâlâ, **Yusuf Kıssası**'ndan bahsetmiş, hasetleri yüzünden **Yusuf**'un kardeşlerinin de ona eziyyet etmede aşırı gittiklerini, ama sonunda Allah'ın ona yardım ettiğini, onu kuvvetlendirdiğini, kardeşlerini ise onun yetkisi ve himâyesine verdiğini beyân buyurmuştur. İnsan, bu gibi hadiseleri dinlediğinde, bu hadiseler onun haset etmesini engellemiş olur.

3) **Yakûb** (a.s), **Yusuf**'un rüyasını tabir edince, bu açıklama aynen tahakkuk etti ve seksen yıl sonra; varlık aleminde vücud buldu. Şu halde, Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, düşmanlarına karşı, kendisine yardım edeceğini ve onu muzaffer kılacağını vaadedip, bu vaadedilen şey de bir müddet gecikince, bu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, o hususta yalan söylemiş olduğuna delâlet etmez. Bu kıssanın zikredilmesi, işte, bu açıdan da faydalıdır.

4) **Yusuf** (a.s)'un kardeşleri onun işini ibtal etmek için çok uğraştılar. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, **Yusuf**'a yardım ve nusretini vaadedince, iş, düşmanların çaba sarfettiği gibi değil, Allah'ın takdir ettiği gibi tahakkuk etti. **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in hadisesi de böyledir. Zira Allah Teâlâ, O'nun derecesini yüceltmeyi tekeffül edince, kâfirlerin, O'nun davasını ibtâl etme hususundaki çabaları ona zarar verememiştir.

Ayetteki, لِلسَّائِلِينَ, "Bil ki bu kıssada, onu soranlar için pekçok ibretler bulunmaktadır" demektir. Bu tıpkı سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ (Fussilet, 10) ayeti gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَىٰ أَبِينَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ *"Hani onlar şöyle demişlerdi: "Yusuf'la kardeşi, babasının yanında, muhakkak bizden daha sevgilidir... Halbuki biz, kuvvetli bir cemaatiz..."* buyurmuştur. Bu cümle ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE لَيُوسُفُ ifâdesinin başındaki lâm, ibtidâiyye lâmı olup, bunda, cümlenin manasını tekîd ve tahkîk etmek özelliği bulunmaktadır. Buna göre onlar "Babamızın, o ikisini aşırı sevdiği, hakkında hiçbir şüphe olmayan kesin bir hususdur..." demek istemişlerdir. **Yusuf**'un kardeşi ise, **Bünyamin**'dir. Hepsi kardeş oldukları halde, onlar, "onun kardeşi" şeklinde söylemişlerdir. Zira **Yusuf** ile **Bünyamin**'in anneleri birdi. On ve daha fazla sayıdaki kalabalığa **usbe** ve **isâbe** denilir. Bu kelimenin, sayıları kırka kadar varan topluluklar hakkında da kullanıldığı ileri sürülmüştür. Topluluğu teşkil eden kimseler sayesinde güç kuvvet kazanıldığı için, bu şekilde isimlendirilmiştir. **Hz. Ali** (r.a)'nin, nasb ile, **usbeten** şeklinde okuduğu nakledilmiştir ki, buna göre mana, "Biz bir cemâat olarak bir araya geliyoruz..." şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE
Kardeşlerinin Yusuf'u Kıskanmalarının Sebebi

Bundan maksat, **Yusuf**'a eziyyet etmek istemelerinin sebebini açıklamaktır. Zira, **Yakûb** (a.s), **Yusuf**'u ve kardeşini, diğer kardeşlerinden daha çok seviyordu. Onlar şu sebeplerden dolayı bundan rahatsız olmuşlardı:

1) Onlar, yaşça, bu ikisinden daha büyük idiler...

2) Onlar, daha kuvvetli idiler ve babalarının işlerini de bu ikisinden daha fazla görüyorlardı.

3) Onlar: "Biz, belâ ve sıkıntıları göğüslüyor; faydalı ve güzel olan şeyleri de elde etmeye uğraşıyoruz..." diyorlardı.

Anlattıklarımızdan, bu sayılan meziyyetler hususunda, onların **Yusuf** ve kardeşinden daha önde oldukları sabit olup, buna rağmen **Yakûb** (a.s) da **Yusuf** ve kardeşini onlara tercih edince, onlar da kendilerince haklı olarak, "*Babamız, mutlaka açık bir yanlışlık içindedir...*" demişlerdir ki, yani, "Bu apaçık bir haksızlık ve apaçık yanlışlıktır" demektir. Bu ifâdeyle ilgili olarak, burada birkaç soru sorulabilir:

Hz. Yakub Niçin Yusuf'a Ayrıcalık Tanıdı?

Birinci Soru: Çocukların bir kısmının bir kısmına tercih edilmesinin, onlar arasında kin, haset ve birtakım düşmanlıkları meydana getireceği, malûm olan bir husustur. **Yakûb** (a.s), bunu bildiğine göre, acaba **Yusuf** ve kardeşini, diğerlerine neden üstün tutmuştur? Hem, daha yaşlı, daha bilgili ve daha faydalı olan, en üstün olandır. Öyleyse, **Yakûb** (a.s), bu hükmü niçin ters çevirmiştir?

Cevap: Yakûb (a.s), o ikisini, diğer çocuklarına ancak sevgi bakımından tercih etmiştir. Sevgi ise, beşer gücü dairesinde bulunmayan bir husustur. Dolayısıyla **Yakûb** (a.s) bu hususta mazurdur ve O, bu hususdan dolayı kınanamaz.

Çocukları Hz. Yakûb'un Nübüvvetine İnansalar, İtiraz Etmezlerdi?

İkinci Soru: Yakûb (a.s)'un çocukları eğer, babalarının Allah katından gönderilmiş gerçek bir peygamber olduğunu kabul ediyor idiyseler, onlar, Ona daha nasıl itiraz edebilmişler, onun davranışını uygun bulmamışlar ve bu hususta O'nu tenkit edebilmişlerdir? Yok eğer onlar, **Yakûb** (a.s)'un nübüvvetini kabul etmiyor idiyseler, bu da onların kâfir olmalarını gerektirir.

Cevap: Onlar, babalarının nübüvvetini kabul ediyor, O'nun, Allah katından gönderilmiş hak peygamber olduğunu ikrâr ediyorlar. Ancak ne var ki, belki de onlar peygamberlerin, sırf içtihâdlarıyla birtakım hususî işler yapabileceklerini caiz görüyorlardı. Sonra onların içtihâdları, babalarının bu içtihâdında hata etmiş olduğu neticesine götürmüştür. Bu böyledir, zira onlar, "Bunlar, akılları kemâle ermemiş iki çocuktur. Halbuki bizler yaş, akıl, yeterli olma, faydalı olma, çokça hizmet etme ve işleri yapma hususunda, o ikisinden önceyiz. Binâenaleyh, babamızın, **Yusuf**'u

bize tercih etmedeki ısrarı, bu delilimize ters düşmektedir..." derlerken, **Yakûb (a.s)** da belki, "Aşırı sevmek, insanın gücü ve takatı dairesi içinde değildir. Binâenaleyh, bu hususta Allah'ın, benim üzerimde herhangi bir mükellefiyeti yoktur!.." diyordu.

Yusuf'la Bünyamin'in Kayırılmalarının Sebebi?

O ikisinin, daha fazla gözetilmelerinin de, şu sebeplerden olması muhtemeldir:

a) Onlar, daha çocukken anneleri ölmüştü.

b) **Hz. Yakûb**, diğer çocuklarında bulamadığı doğruluk ve âlicenâblığı, **Yusuf**'ta bulmuştu.

c) **Yusuf** (a.s), yaşça küçük olmasına rağmen, babasına, diğer çocuklardan daha kıymetli ve değerli olan muhtelif hizmetlerde bulunmuş olabilirdi.

Netice olarak diyebiliriz ki, bu mesele, içtihadî bir mesele olup, nefsin meylinin ve fıtratın zorlamalarının karıştığı bir meseledir; binâenaleyh, bu hususta meydana gelen ihtilâftan, iki taraftan birinin, dini veya şerefi hususunda tenkit edilmeleri neticesi çıkmaz.

Peygambere Dalâlet İsnat Etmek Küfre Düşürmez mi?

Üçüncü Soru: Onlar babalarının apaçık bir sapıklık içinde olduğunu söylemişlerdir ki, bu da zemm ve tenkîd hususunda ileri gitmektir. Peygamberi tenkit etmek hususunda ileri giden, küfre düşer. Hele, bu tenkit eden, oğul olunca!.. Zira, babalık hakkı da, daha çok saygı duymayı gerektirir.

Cevap: Burada bahsedilen "sapıklık" ile, dünyevî hususlardaki maslahatlara riâyet etmeme kastedilmiştir; rüşd ve doğru yoldan uzaklaşma manası kastedilmemiştir.

Yusuf'un Kardeşleri Günah İşlemiş Sayılırlar mı?

Dördüncü Soru: Onların, "*Yusuf'la kardeşi, babasının yanında, muhakkak bizden daha sevgilidir*" şeklindeki sözleri, sırf hasetten kaynaklanan bir sözdür. Halbuki haset, büyük günahlardandır. Hele hele onlar bu hasetleri yüzünden O'nu yalanlamaya, o iyi kardeşlerini yok etmeye, onu kölelik zilletine dûçar kılmaya ve onu, müşfik babasından uzaklaştırmaya yeltenmişler, böylece babalarını devamlı olan bir keder ve üzüntüye düşürmüşler ve onu yalanlamaya cüret etmişlerdir. Binâenaleyh, ne kadar kötü haslet, şer ve fesat hususunda ne kadar yöntem varsa, hepsini denemişlerdir. Halbuki bütün bunlar, (peygamber olduklarının kabûlü halinde), onların ismetlerini ve nübüvvetlerini zedeler.

Cevap: Durum, sizin bahsettiğiniz gibidir. Ancak ne var ki, bize göre nazar-ı dikkate alınan husus, peygamberlerin, kendilerine nübüvvet verildiği zamanki ismet

ve masûmiyyetleridir. Ama, nübüvvetten önce ise, ismet sahibi olmak farz değildir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Kardeşlerinin Yusuf İçin Kurdukları Tuzak

اُقْتُلُوا يُوسُفَ أَوِ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ ۝٩
قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ

"Yusuf'u öldürün. Yahut onu, uzak ve ıssız bir yere atın ki, babanızın teveccühü yalnız size münhasır olsun ve siz, ondan sonra, salih bir zümre olasınız." İçlerinden bir sözcü, "Yusuf'u öldürmeyin, onu bir kuyunun dibine bırakın da, yolun kafilesinden biri, onu alsın. Eğer, mutlaka yapacaksanız bari böyle yapın"

(Yusuf, 9-10).

Bil ki, onların içlerindeki haset şiddetlenip had noktasına varınca, onlar, "**Yusuf**'un, babasından mutlaka uzaklaştırılması gerekir..." dediler. Bu da ancak, şu iki yoldan birisiyle sağlanabilirdi:

a) Öldürmek.

b) Yahut, onu, bir daha artık babasıyla bir araya gelmesinden ümidin kesileceği bir yere sürgün etmek... Haset eden kimsenin, kötülük hususunda bundan daha ileri bir noktaya varabileceği düşünülemez. Onlar bu hususta, "*babanızın teveccühü yalnız size münhasır olsun*" şeklinde bir gerekçe de ileri sürmüşlerdir ki bu, "**Yusuf**, onu bizden alıkoymuş ve onun teveccühünü hep kendisine çevirmiştir. Binâenaleyh, o **Yusuf**'u kaybederse, bütün gönlü ve muhabbetiyle bize yönelir ve siz de, ondan sonra, salih bir zümre olursunuz" demektir. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) Onlar, kararlaştırdıkları bu şeyin büyük bir günah olduğunu anlayınca, "Biz bunu yaptığımızda, Allah'a tevbe ederiz ve salih topluluklardan oluruz..." dediler.

2) Buradaki maksat, dinî bakımdan salih olmak değil, aksine bundan maksat, "O zaman babanız yanındaki durumunuz düzelir, babanız sizi sever de, sizinle ilgilenir..." denilmek istenmesidir.

3) Bununla şu kastedilmiştir: Sizler bu yalnızlığınız ve bir kenara itilmeniz sebebiyle, işlerini düzeltmekle meşgul olamayan aklı ve zihni dağılmış kimseler haline

geldiniz. Binâenaleyh, bu tedirginliğiniz zail olunca, işlerinizi ıslah edip düzeltmeye vakit bulabilirsiniz.

Alimler, öldürmeyi emredenin kim olduğu hususunda şu iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

a) Bunu, **Yusuf**'un kardeşlerinden biri söylemiştir.

b) Onlar, yabancı biriyle istişâre ederlerken, bunu o yabancı söyledi, kardeşlerden biri söylemedi.

Birinci görüşü benimseyenler de kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir: Mesela **Vehb**, "O, **Şem'ûn**'dur" derken; **Mukatil**, "bunu söyleyenin **Rûbiyel** olduğunu" ileri sürmüştür.

Eğer, "Onlar peygamber oldukları halde bu onlara nasıl uygun düşer?" denirse, biz deriz ki: "Buna "Onlar o zaman henüz mürâhik idiler (yani büluğa ermemişlerdi)" diye cevap verenler çıkmış ise de bu zayıftır. Çünkü **Hz. Yakûb** (a.s) gibi bir peygamberin, içlerinde onları, kötülüklerden alıkoyacak akıllı bir kişi olmadan, çocuklarını dışarı göndermiş olması uzak bir ihtimaldir. Hem sonra onlar, *"siz, sonra sâlih bir zümre olursunuz"* demişlerdir. Bu da onların tevbe etmezden önce, sâlih (iyi) olmadıklarını gösterir ki, bu durum, onların çocuk olmuş olmalarına terstir.

Bazı kimseler de bu soruya, "Bu küçük günahlardandır" diye cevap vermiştir. Bu cevap da akıldan uzaktır. Çünkü ma'sûm bir peygamber olan babaya eziyet etmek, ona yalan söylemek ve küçük bir kardeşi öldürmeye girişmek, bütün bunların herbiri büyük günahlardandır.

En doğru cevap şudur: Onlar peygamber değil idiler. Peygamber olmuş olsalar bile, bu hadiseyi peygamberliklerinden önce yapmışlardır.

Yusuf'u Öldürmekten Vazgeçip Kuyuya Atmaları

Daha sonra Cenab-ı Hak, birisinin لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ *"Yûsuf'u öldürmeyin"* dediğini nakletmiştir. Bunu söyleyenin, **Hz. Yûsuf**'un teyzesinin oğlu olan **Rûbiyel** olduğu söylenmiştir. **Rûbiyel**, onların en akıllısı idi. Bundan dolayı, onları, **Yûsuf**'u öldürmekten alıkoydu.

Bunu söyleyenin **Yehûdâ** olduğu da söylenmiştir. **Yehûdâ** da, fikir, fazilet ve yaşça onların ileri gelenlerinden idi.

Ayette sonra وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَةِ الْجُبِّ *"Onu bir kuyunun dibine bırakın"* denilmiştir. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi, hem burada, hem de bundan sonra gelen yerde, kelimeyi **geyâbât** şeklinde cemî olarak okurken, diğer kıraat imamları her iki yerde de müfred okumuşlardır. Bunun cemî olarak

okunmasının sebebi şu olabilir: Kuyunun kenâr ve köşeleri vardır. Binâenaleyh kuyunun içinde kenar, köşe, dip bulunmuş olur. Bu kelimeyi müfred okuyanlar ise şöyle demişlerdir: "Bununla, **Yûsuf**'un saklanabileceği, kuyudaki bir yer kastedilmiştir. Dolayısıyla bunu müfred okumak daha hususî olur ve kastedilen manaya daha çok delâlet eder." **Cühderî** ise bunu, فِي غَيْبَةِ الْجُبِّ ("Kuyunun gaybında)" şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE

Dilciler şöyle demişlerdir: **Geyâbe** "bir şeyi saklayıp gizleyen her şeye" denir. O halde, kuyunun gayâbeti, onun derinliği, bakanın gözüne görünmeyen, en aşağıdaki en karanlık yeridir. **Cübb** ise, kenarları yapılmamış kuyu demektir. Böyle kuyuya, **cübb** kesilip eşilme dışında, yapılma ve benzeri bir şey olmamıştır. Onu kuyunun en karanlık ve hiç kimsenin göremeyeceği bir yerine atılmasına işaret eden bir kimseye delâlet etsin diye, فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ denilmiştir. Binâenaleyh **geyâbe** sözünün zikredilmesi bu manayı ifade etmiştir. Çünkü **Yûsuf** ile ona bakacaklar arasına hiçbir engelin giremeyeceği kuyunun herhangi bir yerine atılması da ihtimal dahilinde idi.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cübb kelimesinin başındaki elif lâm, bu kuyunun daha önce bahsi geçmiş -malûm- bir kuyu olmasını gerektirir. Bu sebeple âlimler, bu kuyunun neresi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Katâde**, "bunun **Beyt-i Makdis Kuyusu** olduğunu" söyler; **Vehb**, bunun "Ürdün arazisinde bir kuyu" olduğunu söylemiş. **Mukâtil** de, "bu kuyunun, **Hz. Ya'kûb**'un evine üç fersah uzaklıkta bir yerde olduğunu" söylemiştir. Onlar ileri sürdükleri, *"Bir yolcu kâfilesinden biri onu alsın"* şeklindeki sebepten ötürü de, bu kuyuyu belirlemişlerdir. Çünkü o kuyu, bilinip tanınıyordu. Çoğu kez oraya yolcular uğrarlardı. Yine o kuyuya atılanın, kurtarılma ihtimalinin fazla olduğu biliniyordu. Çünkü yolcular, oradan geçerken kuyuya gelecekler, kuyuya gelince de, içindeki o insanı görecekler, görünce de onu çıkarıp götüreceklerdi. Dolayısıyla onun o kuyuya atılması, ölme ihtimalini azaltıyordu.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İltikat, yolda birşey bulup almak demektir. **Lukata** ve **lakit** (yitik) kelimeleri de bundandır. **Hasan el-Basrî** manadan ötürü, bu kelimeyi **tâ** ile **teltekıthu** şeklinde okumuştur. بَعْضُ السَّيَّارَةِ (Bir kâfile) de "**Seyyâre**" (kafile)dir. (Yani bu kelime müennestir, onun için fiili müennes getirmiştir.) **Seyyâre**, yolculukta birlikte giden kâfile demektir. **İbn Abbas:** "Allah Teâlâ böyle buyurmakla oradan geçecekleri kastetmiştir" demiştir.

Ayetteki إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ *"Eğer mutlaka yapacaksanız (bari böyle yapın)"* sözünde, onların bu işi yapmamalarının daha evlâ olduğuna, ama eğer bu illâ yapılacak ise, hiç olmazsa bu kadarla yetinilmesi gerektiğine bir işâret vardır. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, *"Eğer herhangi bir cezâ ile mukâbele edecek olursanız, ancak size revâ görülen ukûbetin misillemesiyle cezâ yapın..."* (Nahl, 126) ayetidir. Bu, "Evlâ olan, sizin bunu hiç yapmamanızdır, ama (...)" demektir.

Hz. Yakub'un Baştan Beri Endişeli Olması

قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَىٰ يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ﴿١١﴾ أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا
يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿١٢﴾

"Onlar dediler ki: "Ey babamız, sen bize Yûsuf'u niye güvenmiyorsun? Halbuki biz onun elbet iyiliğini isteyenleriz. Yarın onu bizimle beraber gönder de, bol bol yesin oynasın. Şüphesiz biz onun koruyucularıyız"

(Yûsuf, 11-12).

Bil ki bu söz, **Ya'kûb** (a.s)'un, **Yûsuf** hususunda onlardan endişe duyduğuna delâlet eder. Eğer böyle olmasaydı, onlar bu sözü söylemezlerdi.

Bil ki onlar, kararı verince, bunu söylemişler ve babalarının yanında da **Yûsuf**'u çok sevdiklerini, ona son derece şefkât duyduklarını göstermişlerdir. **Yûsuf**'u bir müddet kıra götürerek, **Yâkub** (a.s)'un gözünden uzak tutmak, onların âdetleri idi. Binaenaleyh babaları **Yâkub** (a.s)'dan, **Yûsuf**'u kendileri ile birlikte göndermesini istediler. **Yâkub** (a.s) **Yûsuf**'un gönlünü hoş etmeyi istiyordu. İşte böylece, onun kardeşlerinin sözüne aldanarak, onu, onlarla saldı. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ayetteki Kıraat Farkları

Keşşâf sahibi şöyle demektedir: لَا تَأْمَنَّا kelimesi, her iki nûnun açıktan, işmâmlı idğamı ile ve işmamsız olarak okunur. Bunun manası, "Biz onu sevip, onun iyiliğini istediğimiz halde, niçin ondan ötürü bizden korkuyorsun" demektir.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ kelimesi beş şekilde okunmuştur:

Birinci Kıraat: İbn Kesir, ilk fiili nûn ile ve ayn'ın kesresi ile, إِرْتِعَاء masdarından نَرْتَعِ (otlatalım) şeklinde, diğer fiili yâ ile يَلْعَبْ (oynasın) şeklinde okumuştur. إِرْتِعَاء masdarı, رَعْي fiilinin, iftiâl babıdır. Nitekim Arapça'da, hayvan otladığı zaman, رَعَتِ الْمَاشِيَةُ الْكَلَأَ – رَعْياً – رِعَاءً denilir. إِرْتِعَاء ise, develeri ve hayvanları otlatmaktır. Onlar, otlatma işini kendilerine izafe etmişlerdir. Bu, aslında "Develerimizi otlatalım" demektir. Keza, otlatma işini kendilerine nisbet etmişlerdir. Çünkü bu otlatmanın sebep ve vesilesi kendileridir. Netice olarak otlatmayı ve mallarını muhafaza etme işini kendilerine izafe etmişlerdir. Çünkü onlar bülûğa ermiş delikanlılardı. "Oynama" işini de, küçük olduğu için **Yûsuf**'a nisbet etmişlerdir.

İkinci Kıraat: Nâfi, her iki fiili de yâ ile ve ayn'ın kesresi ile okumuştur. Böylece otlatma işi, buna alışsın ve denesin diye, develeri otlatma işini yapanın bizzat **Yûsuf** olması manasında, **Yûsuf**'a nisbet edilmiştir. Binâenaleyh bu, **Yûsuf**, diğer çocuklar gibi, kâh deve otlatmış kâh oyun oynamış demektir.

Üçüncü Kıraat: Ebu Amr ve İbn Âmir, nûn ile ve ayn ile ba harfinin cezmi (sükûnu) ile نَرْتَعْ ve نَلْعَبْ şeklinde okumuşlardır. **İbnü'l-A'rabî** اَلرَّتْعُ masdarının manasının, yeryüzünün otunu yemek (otlamak)'tır. Bunun, otun bollaşması manasına olduğu da söylenmiştir. نَلْعَبُ fiilinden maksad, mubah olan oyun ve eğlencelere yönelmek manasıdır. Bu, insana âit bir fiildir.

Bunun **nel'ab** (oynayalım) şeklinde okunmasına gelince: Rivayet olunduğuna göre, **Ebû Amr**'e denilmiştir: "Onlar, peygamber oldukları halde nasıl, "Oynayalım" diyebilirler?" denildi. O da buna karşı, "Onlar, o zaman henüz peygamber değillerdi " cevabını verdi. Yine bununla gönlün rahatlaması için, mübah olan eğlence ve oyunları yapma zamanının kastedilmiş olması da caizdir. Hz. Peygamber (s.a.s), **Cabir** (r.a)'e. فَهَلاَّ بِكْراً تُلاَعِبُهَا وَتُلاَعِبُكَ *"Evlendiğinde; kendisi ile oynaşacağın ve seninle oynaşacak bir bakire bulamadın mı?"*[9] buyurmuştur. Bir de, onların oyunları yarış yapmaktı. Bundan gaye de, kâfirlere karşı savaşmayı öğrenmekti. Bunun delili onların, *"Biz yarışmak üzere gitmiştik"* (Yûsuf, 17) şeklindeki sözleridir. Bu yarış, âdetâ bir oyun şeklinde olduğu için, onu "oynamak" kelimesi ile ifâde etmişlerdir.

Dördüncü Kıraat: Kûfeliler, her iki fiili de yâ ile, ayn'ın ve bâ'nın sükûnu ile, **yertâ'** ve **yel'ab** şeklinde okumuşlardır. Buna göre, otlama (yani yiyip-içme) ve oynama işi **Hz. Yûsuf**'a izafe edilmiştir.

Beşinci Kıraat: İlk fiil yâ ile يَرْتَــعْ **(yerta')** (otlasın), ikincisi nûn ile, **nel'ab** (oynayalım) şeklinde okunmuştur ki, bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü onlar, oynayıp ferahlasın diye, **Yûsuf**'u, babalarının, kendileri ile birlikte salmasını istemişlerdi, yoksa kendileri oynayıp eğlensinler diye değil. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Hz. Yâkub'un Yusuf'u Göndermek İstememesi

قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ ﴿١٣﴾

قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿١٤﴾

9. Buhârî, Cihad, 113 (4/10); Müslim, Rıdâ', 54 (2/1078).

"Babaları dedi ki: "Onu götürmeniz muhakkak ki beni endişeye düşürür. Siz ondan gâfil iken, onu kurdun yemesinden korkarım." Onlar da dediler ki: "Andolsun ki biz böyle kuvvetli bir cemaat iken, onu bir kurt yer ise, hiç şüphesiz hüsrâna uğrayanlardan olmuş oluruz"

(Yûsuf, 13-14).

Bil ki onlar, babalarından **Hz. Yûsuf**'u kendileri ile birlikte göndermesini isteyince, babaları şu iki mazereti ileri sürdü:

a) Onların onu götürüp, kendisinden uzaklaşmaları onu üzer. Çünkü **Hz. Yâkub**, bir an bile **Hz. Yûsuf**'un ayrılığına dayanamazdı.

b) Az ihtimam gösterecekleri için, onlar hayvanları otlatırken veya oynarken, onu unutabilecekleri için, bir kurdun gelip onu yemesinden endişe etmesi. Rivayet edildiğine göre, **Hz. Yâkub**, uykusunda bir kurdun **Hz. Yûsuf**'a doğru saldırdığını görmüş ve bundan dolayı böyle demiştir. Sanki böylece bu bahaneyi çocuklara kendisi öğretmiş olmaktadır. Arapların darb-ı meselerinde, اَلْبَلاَءُ مُوَكَّلٌ بِالْمَنْطِقِ "Belâ, söylenen söze bağlanmıştır" diye bir darb-ı mesel vardır. Yine onların topraklarında çok kurt bulunduğu da söylenmiştir. Bu kelime, aslı üzere hemze ile ve sükûn ile, اَلذِّأْبُ şeklinde okunmuştur. Bunun, rüzgâr her taraftan estiği zaman söylenen, ثَذَائِبَتِ الرِّيحُ deyiminden alındığı da söylenmiştir. **Yâkub** (a.s), bu sözü söyleyince, onlar da, *"Andolsun ki biz böyle kuvvetli bir cemaat iken, onu bir kurt yer ise, hiç şüphesiz hüsrâna uğrayanlardan olmuş oluruz"* diyerek cevap vermişlerdir. Bu deyimle ilgili birkaç soru vardır:

Birinci Soru: Ayetteki لَئِنْ اَكَلَهُ kelimesinde **in** edatının başındaki lâm'ın faydası nedir?

Buna iki şekilde **cevap** verilir:

a) **İn** edatı, şartın bir neticeyi gerektirdiğini ifâde eder. Buna göre bu, "Eğer böyle bir şey olursa, biz hüsrâna uğrayanlardan olmuş oluruz" demektir. Demek ki lâm, şartın bir cezayı (cevabı) gerektirmesini te'kîd etmek için gelmiştir.

b) **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Bu lâm, takdiri, وَاللّٰهِ لَاِنْ اَكَلَهُ "Vallahi eğer onu bir kurt yerse..." şeklinde olan, mahzûf bir kasemin olduğunu gösterir.

İkinci Soru: Ve nahnu kelimesinin başındaki vâv'ın manası nedir?

Cevap: Onlar, bütün işlerin üstesinden gelebilen ve tehlikeleri altedebilen on kişi oldukları halde, babalarının, kurdun, onların arasından kardeşlerini çekip alması, yemesi hususundaki endişesi tahakkuk ederse, o zaman kendilerinin ziyâna uğramış bir topluluk olacaklarına dair yemin etmişlerdir.

Üçüncü Soru: Onların, *"hiç şüphesiz hüsrana uğrayanlardan olmuş oluruz"* sözünden maksat nedir?

Cevap: Buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

a) **Hâsirûn** kelimesinin manası "zayıflık ve acziyyetten helâk olmuş oluruz" anlamındadır. Bunun bir benzeri de, وَلَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَراً مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذاً لَخاسِرُونَ (Mü'minûn, 34) ayetidir. Buradaki لَخاسِرُونَ kelimesinin anlamı, لَعاجِزُونَ "aciz kalmışlardan olursunuz" şeklindedir.

b) "Onlar, kendileri orada bulunduğu halde, kurt, kardeşlerini yediği zaman, kendilerine hüsran ve helâk olmakla beddûa edilmeye; "Allah onları hüsrana uğratsın, helâk etsin onları!" denilmeye müstehak idiler" anlamındadır.

c) Bunun manası şudur: "Muhakkak ki biz, kardeşimizi korumaya muktedir olamazsak, şüphesiz sürülerimiz de helâk olur ve biz onları yitiririz."

d) Onlar, babalarına hizmet hususunda kendilerini yormuşlar ve babalarının işlerini yapma hususunda bütün gayretlerini sarfetmişlerdi. Bütün bu yorgunluklara ise, ondan duâ ve övgüye mazhar olmak için katlanmışlardı. İşte bundan dolayı onlar "Şayet biz bu hizmetimizde bir kusur yaparsak, şüphesiz bütün bu işlerimiz boşa çıkmış olur ve biz de, bizden sudûr eden çeşitli hizmetlerimizi ziyân etmiş oluruz" dediler.

Dördüncü Soru: Yakub (a.s), iki mazeret ileri sürmüş, ama onlar, bunun birisine cevap verirken, diğerine vermemişlerdir.

Cevap: Kardeşlerinin **Yusuf**'a olan kin ve öfkeleri, birinci mazeretten, yani **Yakub**'un **Yusuf**'a olan şiddetli sevgisinden dolayı idi. İşte onlar, bu mananın zikredildiğini duyunca, ondan gafil göründüler.

★ ★
★

Yusuf'u Götürmeleri ve Kuyuya Atmaları

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَأَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٥﴾

"Nihayet vakta ki onu götürdüler, onu kuyunun dibine bırakmayı elbirlik kararlaştırdılar. Biz de kendisine: "Andolsun ki sen onlara, hiç farkında değillerken, bu işlerini haber vereceksin" diye vahyettik"

(Yusuf, 15).

Bil ki, bu ayette iki yerde bir hazfin bulunması gerekmektedir:

a) Ayetin takdiri şöyledir: "Onlar, *"Andolsun ki biz böyle kuvvetli bir cemaat iken, onu bir kurt yer ise, hiç şüphesiz hüsrana uğrayanlardan oluruz " dediler"* (Yusuf, 14). Bunun üzerine de **Yakub, Yusuf**'a izin verdi ve onu, onlarla beraber gönderdi..." Daha sonra ise bu ifadeye, *"Nihayet vakta ki onu götürdüler..."* ayeti bitişmiştir.

b) Şüphe yok ki, *"Nihayet vakta ki onu götürdüler ve onu, kuyunun dibine bırakmayı elbirlik kararlaştırdılar..."* ifadesinin bir cevabının bulunması gerekir. Zira **lemmâ** edatının cevabı zikredilmemiştir. Bu cevap da, فَجَعَلُوهُ فِيهَا "Onu kuyuya bıraktılar" şeklindedir. Zikredilenin, kendisine delâlet etmesi şartıyla, cevabın hazfedilmesi Kur'ân-ı Kerim'de pek çoktur. İşte burada da böyledir.

Süddî şöyle demiştir: "**Yusuf** (a.s) kardeşleriyle birlikte yola çıkınca, onlar ona şiddetli bir düşmanlık gösterdiler. Derken, onlardan birisi **Yusuf**'u dövmeye başladı; o, ötekinden yardım isteyince, bu sefer o bırakıp bu onu dövmeye başladı. İçlerinde hiçbir merhametli kimse bulamıyordu. Onu, öldürünceye kadar dövdüler. **Yusuf** ise şöyle diyordu: "Ah **Yakub**, bir bilsen oğluna neler yapılıyor!.." Bunun üzerine **Yahuda** "Siz bana, onu öldürmeyeceğinize dair söz vermemiş miydiniz?" deyince, onu içine atmak üzere kuyuya götürdüler.

Yusuf kuyunun kenarına asılıp tutunmuş vaziyette iken gömleğini sırtından çıkardılar. Gayeleri ise, gömleğine kan bulaştırıp, bunu **Yakub**'a sunmaktı. Bunun üzerine **Yusuf**, "Üzerimi örtebilmem için, gömleğimi bana geri verin!" deyince onlar, "Sana arkadaş, enîs olmaları için, güneşe, aya ve onbir yıldıza seslen!.." dediler. Sonra da onu, kuyuya sarkıttılar; kuyunun yarısına vardığında, ölmesi için oradan aşağı bıraktılar. Kuyunun içinde ise, (bir miktar) su bulunuyordu. **Yusuf** oraya düştü, sonra da, (yine kuyunun dibinde bulunan) bir kayaya sığındı. Ağlayarak o kayanın üzerine çıktı. Bunun üzerine yukardakiler ona seslendiler; **Yusuf** onların insafa ve merhamete geldiğini sanarak, onlara karşılık verdi. Bunun üzerine hemen onlar, onu taşla ezmek isteyince, **Yehûda** ayağa kalktı ve onlara mani oldu. **Yahuda, Yusuf**'a yemek getiriyordu..."

Rivayet edildiğine göre **Yusuf** (a.s) kuyunun dibine atılınca, *"Ey, gâib olmayan, herşeyden haberi olan! Ey, uzak olmayan, yakın olan! Ey, galebe edilemeyen, hep galib olan Allah'ım! Benim şu halimi genişlet ve bana bir çıkış yolu göster!.."* diye yakarmıştır.

Yine rivâyet edildiğine göre, **İbrahim** (a.s) de ateşe atıldığında elbiseleri çıkarılmıştı. Derken, **Cebrâil** ona, cennet ipeğinden bir gömlek getirmiş ve onu giydirmişti. Sonra **İbrahim** bu gömleği **İshâk'a, İshâk Yakub'a** vermiş, **Yakub** da bu gömleği bir muskanın içine koyarak, onu **Yusuf** (a.s)'un boynuna asmıştı. Sonra **Cebrail** gelmiş ve bunu oradan çıkararak, **Yusuf'a** giydirmişti.

Allah'ın Yusuf'a Vahyetmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَأَوْحَيْنَآ إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُم بِأَمْرِهِمْ هَٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ *"Biz de kendisine, "Andolsun ki sen onlara, hiç farkında değillerken, bu işlerini haber vereceksin" diye vahyettik"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

وَأَوْحَيْنَآ buyruğu ile alâkalı iki görüş bulunmaktadır:

a) "Bundan maksat, vahiy, nübüvvet ve risâlettir." Bu, muhakkik alimlerden büyük bir cemaatin görüşüdür.

Bu görüşü benimseyenler, daha sonra, **Yusuf** (a.s)'un o zaman bülûğa erip ermediği hususunda ihtilaf etmişlerdir... Bu cümleden olmak üzere bir kısmı, "O, o zaman bülûğa ermişti ve yaşı da, onyedi idi" derken, diğerleri de, onun o vakit henüz çocuk olduğunu, ancak ne var ki, **İsa** (a.s) hakkında da söz konusu olduğu gibi, aklını kemâle erdirip, vahyi ve nübüvveti almaya elverişli ve kabiliyetli hale getirdiğini söylemektedirler.

b) Buradaki vahiyden maksat, ilhamdır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Musa'nın anasına.... diye vahyettik* **(evheynâ)"** (Kasas, 7)ve *"Rabbin bal arısına (...) ... diye ilham etti* **(evhâ)"** (Nahl, 68) ayetinde geçen vahy kelimesi gibidir.

Birinci görüş daha evlâdır; çünkü, vahyin zahiri manası budur.

İmdi şayet, "Yanında tebliğde bulunacağı bir kimse bulunmadığı halde, Cenâb-ı Hak onu, o vakitler nasıl peygamber kılmıştır?" denilirse, deriz ki: Onu vahiy ve tenzil ile şereflendirip de çok daha sonra tebliğde bulunmasını emretmiş olması imkânsız değildir. Buna göre, daha önce vahyin inzâl buyurulması ise, ona ünsiyyet vermek, gönlünü rahatlatmak, kalbindeki keder ve yalnızlık duygusunu yok etmek içindir.

İKİNCİ MESELE

وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ buyruğu hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu ifâdeden murad şudur: "Allah Teâlâ **Yusuf** (a.s)'a, "Sen kardeşlerine, bu günden sonra, sana yaptıklarını bildireceksin. Onlar da o zaman, senin **Yusuf** olduğunu bilemeyecekler..." Bundan maksat ise, onun bu sıkıntıdan kurtulacağını, onlara bir gün galib geleceğini ve onların, onun kudreti ve hakimiyeti altına gireceklerini bildirmek suretiyle, **Yusuf'un** kalbini takviye etmektir.

Rivayet olunduğuna göre onlar, buğday taleb etmek için **Yusuf**'un yanına girdiklerinde, **Yusuf** onları tanımış, onlarsa **Yusuf**'u tanıyamamışlar, bunun üzerine **Yusuf** su tası getirterek onu, onun eli üzerine koydu; sonra taşa vurdu ve taş tınladı, ses çıkardı. Bunun üzerine **Yusuf** şöyle dedi: *"Bu su kabı bana, sizin, baba bir erkek kardeşiniz olduğunu, adının da Yusuf olduğunu, ama sizin onu kuyuya attığınızı, babanıza da, onu kurt yediğini söylediğinizi bildirmektedir!"*

b) Bundan maksat şudur: "Biz **Yusuf** (a.s)'a kuyuda, "Sen kardeşlerine bütün bu şeyleri bildireceksin" diye vahyetmiştik. Onlar ise, **Yusuf**'a vahyedildiğini bilemeyecekler.

Yusuf'a vahiy inzâl buyurulduğunun gizlenmesindeki fayda ise şudur: Şayet onlar bunu bilmiş olsalardı, hasetleri artar, böylece de onu öldürmeye yönelebilirlerdi...

ÜÇÜNCÜ MESELE Biz, *"hiç farkında değillerken"* sözünü, birinci tefsire hamledersek, bu, Allah Teâlâ tarafından **Yusuf** (a.s)'a, kendisini babasından gizlemesi ve başına gelen halleri ona bildirmeme hususunda bir emirdir. İşte bundan dolayı o, Allah'ın emrine muhalefet etmek korkusuyla, babasının kendisine olan düşmanlık ve iştiyakını bildiği halde, bu uzun müddet boyunca kendisini, babasından gizlemiş ve bu acıyı yudumlamaya katlanmıştır. Böylece Cenâb-ı Hak, o, Allah'a çokça rücû etsin, dünya ile alakası sona ersin, böylece de kullukta, ancak çok zor sıkıntılara katlanmakla kendisine ulaşılabilen yüce derecelere ulaşsın diye, **Yakub** (a.s)'a bu çok zor keder ile bu büyük üzüntünün gelmesine hükmetmiştir. Allah en iyi bilendir..

★ ★
★

Kardeşlerinin Eve Dönmeleri

وَجَآءُوٓ اَبَاهُمْ عِشَآءً يَبْكُونَ ﴿١٦﴾ قَالُوا يَٰٓاَبَانَآ اِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا
فَاَكَلَهُ الذِّئْبُ وَمَآ اَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا وَلَوْ كُنَّا صَٰدِقِينَ ﴿١٧﴾ وَجَآءُو عَلَىٰ قَمِيصِهِۦ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ
بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

"Akşam, ağlaya ağlaya babalarına geldiler: "Ey babamız, dediler, hakikaten biz, koşu yarışması yapmak için gittik. Yusuf'u da, eşyamızın yanına bırakmıştık. (Bir de ne görelim), onu kurt yemiş! Biz doğru söyleyen kimseler

olsak da, sen bize inanmazsın." Bir de üstüne sahte bir kan bulaştırılmış olan gömleğini getirdiler. (Yakub) dedi ki: "Hayır, nefisleriniz sizi aldatıp, (böyle kötü) bir işe sürüklemiş. Artık bana düşen güzel bir sabırdır. Sizin anlatışınıza karşı, yardımına sığınılacak olan, (ancak) Allah'tır"

(Yusuf, 16-18).

Bil ki onlar, **Yusuf**'u kuyuya atınca, akşamleyin ağlayarak babalarının yanına döndüler. **İbn Cinnî**, ayn'ın dammesi ve kasr ile عُشًا şeklinde okunduğunu da rivayet etmiş ve, "Onlar, ağlaya ağlaya akşamladılar" anlamını vermiştir. İşte bu esnada, **Yakub** (a.s) korkarak, "Koyunlarınıza mı bir şey oldu?" deyince onlar, "Hayır" dediler. Bunun üzerine **Yakub** (a.s), "**Yusuf** ne yaptı?" deyince de, onlar, *"Hakikaten biz, koşu yarışması yapmak için gitmiştik. Yusuf'u da, eşyamızın yanında bırakmıştık. (Bir de ne görelim), onu kurt yemiş!"* dediler. Bunun üzerine **Hz. Yakub**, ağladı, feryat etti ve "Gömleği nerede?" dedi. Ve onu alıp yüzüne sürdü, böylece de yüzü gömleğin kanıyla boyandı.

Rivayet olunduğuna göre bir kadın, **Kadî Şureyh**'a, mahkeme olmak için başvurmuş ve ağlamıştı. Bunun üzerine **Şa'bî**: "Ey **Ebû Ümeyye**, onun ağlamasına ne dersin?" deyince o: "**Yusuf**'un kardeşleri de, zalim ve yalancı oldukları halde, ağlayarak gelmişlerdi. Kişinin ancak hak ile hükmetmesi gerekir' dedi.

Ayetteki Yarışmanın Konusu

Alimler, ayette geçen "yarışma"nın ne anlamda olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Zeccâc**: "Onlar, ok atma hususunda birbirleriyle yarışıyorlardı" demiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de: لاَسَبَقَ اِلاَّ فِي خُفٍّ اَوْ نَصْلٍ اَوْ حَافِرٍ *"Yarışma ancak, koşmada,ok atmada veyahut da at veya devede olabilir"*[10] şeklindeki hadisi bu anlamdadır. Yani, **Hz. Peygamber nasl** kelimesiyle, ok atmayı kastetmiştir. Ok yarışı aslında, ne kadar uzağa atmak, fırlatmak ile alâkalıdır. Bu, iki kişinin, hangisinin daha uzağa attığı ortaya çıksın diye, ok atmaları demektir. Daha sonra bu şekilde karşılıklı olarak ok atanlar, böylece nitelendirilmişlerdir. İşte bu cümleden olarak, hangisinin daha uzağa attığının ortaya çıkması için böyle bir yarış yaptıklarında, اِسْتَبَقَا – تَسَابَقَا denilmiştir.

Abdullah İbn Mes'ûd'un, اِنَّا ذَهَبْنَا نَتَصِلُ şeklinde okuduğu rivayeti de, yapılan bu açıklamanın doğruluğuna delalet eder.

İstebeka kelimesinin tefsiri hususundaki ikinci görüşe göreyse, **Süddî** ve **Mukatil**'in: "Hangimizin daha hızlı koştuğu ortaya çıksın diye koşmuştuk..." şeklinde manalandırmalarıdır.

---

10. **Tirmizî**, Cihad, 22 (4/205).

Buna göre şayet, "Onlar, çocukların işi olan bu işi, âkil baliğ oldukları halde, nasıl yapabilmişlerdir?" denilirse, biz deriz ki:

Onların yarışmaları, tıpkı, atların yarışmaları gibiydi. Onlar böylece kendilerini deniyor ve koşuya alıştırıyorlardı. Koşu, onların, düşmanla savaşmalarında, sürüye kurt saldırdığında ona karşı koymada bir çareleri, aletleri gibiydi.

Ayetteki فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ cümlesinin manası "**Yusuf**'u kurt yedi" demektir. Şöyle tefsir edildiği de olmuştur: "Kardeşleri, yalandan kurtulmak için "onu kurt yedi" diye zamir kullanmışlar ve fakat aslında "onun azığını kurt yedi" manasını kastetmişlerdi." Ama asıl muteber olan izah, ilk izahtır.

Daha sonra onlar وَمَآ أَنتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ *"Biz, doğru söyleyen kimseler olsak da, sen bize inanmazsın"* demişlerdir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu, "**Yakub** (a.s) doğru olduğunu bildiği kimseleri tasdik etmezdi" anlamında değildir. Tam aksine bunun manası, "Şayet biz, senin yanında güvenilir ve sadık kimselerden olmuş olsaydık bile, **Yusuf**'u çok sevmenden dolayı, onun hakkında bizi suçlar ve bizim yalan söylediğimizi zannederdin. Netice olarak, bizler ne kadar doğru söylüyorsak da, ancak ne var ki sen, bizi tasdik etmeyecek, bizi suçlayacaksın..." demektir. Mananın, "Biz, her ne kadar sadık isek de, sen bizi tasdik etmeyeceksin. Çünkü senin nezdinde, bizim doğruluğumuza delâlet edecek bir emâre bulunmamaktadır" şeklinde olduğu da söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE Alimlerimiz, Arapça'da aslında, imanın, tasdik anlamına geldiğine dair bu ayetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü, *"Sen bize inanmazsın"* ifadesiyle, "sen bizi tasdik etmezsin" manası kastedilmiştir. Durumun, Arapça'da böyle olduğu sabit olunca, bunun şeriat ıstılahında da aynen kalması gerekir. Bu hususlaki geniş izah, Bakara Sûresi'nin başındaki الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ (Bakara, 3) ayetinin tefsirinde geçmişti.

Gömleğine Sahte Kan Sürmeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَجَآءُو عَلَىٰ قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ *"Bir de üstüne sahte bir kan bulaştırılmış olan gömleğini getirdiler"* buyurmuş olup bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Onlar, bu sözlerinde doğru söyledikleri zannını vermek için, bu kana bulanmış gömleği getirdiler. Denildiğine göre onlar, bir oğlak boğazlamışlar ve gömleği onun kanına bulamışlardı.

Kadî ise şöyle demiştir: "Öyle anlaşılıyor ki: Kuyunun dibine attıkları zaman

gömleğini çıkarmalarından gayeleri, doğruluklarını tekîd etmek için bu işi yapmış olmalarıdır. Çünkü bunu, gömleğin kendisine tamah ettiklerinden dolayı yapmış olmaları, uzak bir ihtimaldir. Böyle bir günahın, böyle bir hıziânla birlikte bulunması gerekir; çünkü eğer onlar, onu kana bulayıp da yırtmış olsalardı, istedikleri zannı uyandırmaları daha inandırıcı olurdu. İşte bundan dolayı **Yakub** (a.s), gömleği sapasağlam görünce, onların yalan söylediğini anladı."

İKİNCİ MESELE

جَآؤُ عَلٰى قَمِيصِهِ tabiri, جَآؤُ عَلٰى جِمَالِهِمْ بِاَحْمَالٍ "Develerine yük vurdular" deyiminde olduğu gibi, "Gömleğinin üzerine kan vurdular, sürdüler" anlamındadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Dem-i Kezib (Sahte Kan) Tabirinin İzahı

Ferrâ, Müberred, Zeccâc ve **İbnu'l-Enbârî** gibi, Arap dili alimleri, بِدَمٍ كَذِبٍ deyiminin مَكْذُوبٍ فِيهِ "hakkında yalan söylenilmiş, denildiği gibi olmayan" anlamına geldiğini, ancak ne var ki bunun, بِدَمٍ ذِي كَذِبٍ "yalanlı olan, yalana bulaşmış kan" takdirinde, masdar ile bir nitelenme olduğunu, ama mübalağa olsun diye, sanki kanın, yalanın ta kendisi kılındığını söylemişlerdir. Onlar şöyle demişlerdir: "مَسْكُوبٌ (dökülmüş) anlamında دِرْهَمٌ ضَرْبُ الْاَمِيرِ "Emirin bastırmış olduğu dirhem" ve ثَوْبٌ نَسْجُ الْيَمَنِ "Yemen dokuması elbise, kumaş" deyimlerinde olduğu gibi ism-i mef'ûl; إِنْ اَصْبَحَ مَآؤُكُمْ غَوْرًا *"Eğer suyunuz, yerin dibine batıp giderse..."* (Mülk, 30) ayetinde ve رَجُلٌ عَدْلٌ وَصَوْمٌ "Serapa adâlet ve serâpa oruç olan adam" ve اِمْرَأَةٌ نَوْحٌ "işi gücü hep ağlamak, çığırmak olan kadın..." tabirlerinde de olduğu gibi ism-i fail masdarla ifâde edilir. Onlar, masdarla isimlendirildikleri gibi, masdar da onlarla isimlendirilir ve binâenaleyh Araplar akıl için **ma'kul**; dövmek için de **meclûd**, kelimesini kullanmaktadırlar. Cenâb-ı Hakk'ın, بِاَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ *"Delilik hangisinde imiş?"* (Kalem, 6) ve إِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ *"Siz didik didik parçalanıp dağıldığınız zaman"* (Sebe, 7) ayetlerinde de bunun gibidir.

Şa'bî şöyle demiştir: "**Yusuf kıssasının** hepsi, onun gömleği hakkındadır. Çünkü, onu kuyuya at'ı'dları zaman onun gömleğini çıkarttılar ve o gömleği kana bulaştırarak babalarına götürdüler. Tutulan şahit, şahitlik yaptığında, *"Eğer gömleği önünden yırtıldıysa..."* (Yusuf, 26); **Yusuf** (a.s)'un gömleği (o Mısır'da iken) babası **Yakûb** (a.s)'a getirilip onun yüzüne atıldığında, gözleri görür." Sonra Cenâb-ı Hak, **Yusuf**'un kardeşlerinin bu sözü söyleyip doğru olduklarına dair gömleği delil getirdikleri zaman, **Yakub** (a.s)'un, *"Hayır, nefisleriniz sizi aldatıp, (böyle fecî) bir işe sürüklemiş..."* dediğini nakletmiştir.

İbn Abbas: "Bunun manası "Doğrusu, nefisleriniz size böyle fecî bir işi süslü göstermiştir" şeklindedir. اَلتَّسْوِيلُ "İnsanın, herhangi bir şeyi gerçekleştirmeyi de

arzulayarak, onu gönlünden geçirmesidir" demiştir. **Ezherî** de: "**Tesvil** kelimesi, sanki, "insanın bir şey istemesi..." ifadesindeki **suâl** kelimesinin tef'îl veznidir. Bu, insanın arzulayıp da, kendisine batıllar vesair şeyleri süslü gösteren kuruntusu (umniyye)dir. Bu kelimenin aslı, hemzelidir. Ama, hemzeli okuma Araplara zor gelmiştir" demiştir.

Keşşâf sahibi de: "**Sevvelet** kelimesi, genişlemek, kendini salıvermek anlamına gelen **sevel** kökünden olup, "kolaylaştırdı" anlamındadır" demiştir.

Hz. Yakub'un Yalanı Keşfetmesi

Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Ayetteki **bel** edatı onların, *"onu kurt yemiş..."* sözlerini reddetmek için gelmiştir. **Yakub** (a.s) sanki, "Sizin söylediğiniz gibi değil. Belki de daha doğrusu, *"Nefisleriniz sizi aldatıp, onun hakkında (böyle feci) bir işe sizi sürüklemiştir..."* Yani, "Nefisleriniz size, anlatmadığınız bir işi süslü gösterdi..." demiştir.

Müfessirler, **Yakub** (a.s)'un, onların yalan söylediklerini nerden anladığı hususunda değişik görüşler belirterek ihtilaf etmişlerdir:

1) O, onların kalblerindeki şiddetli haset ve kıskançlığı bildiği için, yalan söylediklerini anlamıştır.

2) O, **Yusuf** (a.s)'un sağ olduğunu biliyordu. Çünkü o **Yusuf**'a, *"Rabbin seni, öylece beğenip seçecek"* (Yusuf, 6) demişti. Bu, **Yusuf** 'un kardeşlerinin bu hususta yalan söylediklerine kesin bir delildir.

3) **Said İbn Cübeyr** şöyle demiştir: "Onlar **Yusuf**'un gömleğine o gömlek yırtık olmaksızın, sahte bir kan sürünce, **Yakub** (a.s) onlara: "Yalan söylüyorsunuz!.. Eğer onu kurt yemiş olsaydı, onun gömleği yırtılmış olurdu.." demiştir.

Süddî'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "**Yakub** (a.s), "Bu kurt, pek de merhametliymiş!.. Onun etini, gömleğini yırtmadan nasıl yemiş?!" demiştir."

Yine rivayet edildiğine göre **Yakub** (a.s) bunu söyleyince, onlardan birisi, "Onu, belki de hırsızlar öldürmüştür" demiş, bunun üzerine de, **Yakub** (a.s) "Onlar, onu öldürmektense, gömleğini almaya daha çok muhtaç oldukları halde, nasıl olur da onu öldürüp gömleğini almazlar?!.." demiştir. Binâenaleyh, onların sözleri birbirini tutmayınca, bundan ötürü onların yalan söylediğini anladı ve sonra, فَصَبْرٌ جَمِيلٌ *"Artık bana düşen, güzel bir sabırdır"* dedi. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Sabr-ı Cemil Ne Demektir?

Alimlerden bazısı: "Bu ifâde, mübteda olarak merfûdur; haberi ise mahzûf olup, bunun takdiri, "Güzel sabır, feryâd ü figân etmekten daha evlâdır.." şeklindedir. Bazı alimler de, mübtedânın mahzuf olduğunu söylemişlerdir. Meselâ

Halîl, "Bunun takdiri, اَلَّذِي أَفْعَلُهُ صَبْرٌ جَمِيلٌ "Yapacağım iş, güzel bir sabırdır" şeklindedir" demiştir. **Kutrub:** "Bunun manası, صَبْرِي صَبْرٌ جَمِيلٌ "Benim sabrım, güzel bir sabırdır" şeklindedir" demiştir. **Ferrâ:** "Bu, فَهُوَ صَبْرٌ جَمِيلٌ "Bu, güzel bir sabırdır" takdirindedir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Yakub (a.s)'un kanları dökülmüştü ve onları bir bez parçası içinde muhafaza ediyordu. Ona, "Bu nedir, nedendir?" denildiği zaman o: "Bu, zamanın uzaması ve hüzünlerin çoğalmasıdır " dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona: *"Ey Yakub, beni şikâyet mi ediyorsun?"* diye vahyedince o da: *"Ya Rabbi bir hatadır işledim, sen benim bu hatamı bağışla..."* dedi.

Hz. Aişe (r.anhâ)'den rivâyet edildiğine göre o, **İfk hadisesi** hakkında şöyle demiştir: "Vallahi, eğer ben yemin edersem, beni doğrulamayın; mazeret beyân edersem, mazeretimi kabul etmeyin. Benimle sizin durumunuz, **Yakub** (a.s) ile oğlu **Yusuf**'un durumu gibidir. وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ *"Sizin şu anlatışınıza karşı, yardımına sığınılacak olan ancak Allah'tır..."* Bunun üzerine Allah Teâlâ, onun mazûr, suçsuz olduğuna dair olan ayetini inzâl buyurdu.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hasan el-Basrî'den rivayet edildiğine göre, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e فَصَبْرٌ جَمِيلٌ ifâdesi hakkında sorulunca, *"Bu kendisinde hiçbir şikâyet ve sızlanma bulunmayan bir sabırdır. Şikâyet edip, bunu yayarsa, sabretmiş olmaz..."* buyurmuştur. Kur'ân'da **Hz. Yakûb** (a.s)'dan nakledilen *"Ben kederimi, mahzunluğumu yalnız Allah'a şikâyet ediyorum..."* (Yusuf, 86) sözü de buna delâlet etmektedir.

Mücâhid: "Sabr-ı Cemil", "Feryâd ü figân etmeksizin gösterilen sabırdır" demiştir.

Sevrî: "Bu,sırrından ve başına gelen musibetten bahsetmemen ve kendini tezkiye etmemen, buna layık olmadığını söylememendir" demiştir.

Burada şöyle bir husus bulunmaktadır: Allah'ın kaza ve kaderine sabretmek vâcibtir. Ama, zalimlerin zulmüne ve hilekârların hilesine sabretmekse vâcib değil, hatta, hele hele onun zararı başkalarına dokunuyorsa, vacib olan, onu ortadan kaldırmaktır.

Hz. Yakûb Niçin Yusuf'u Kurtarmaya Girişmedi?

"Bu kıssada, **Yusuf** (a.s)'un kardeşlerinin yalan ve hiyanetleri ortaya çıktığına göre, **Yakub** (a.s) buna daha niçin sabretmiştir? **Yusuf** şayet halâ yaşıyor idiyse, onu içinde bulunduğu darlık ve sıkıntılardan kurtarmak için; yok eğer, onu hakikaten öldürmüş iseler, onlara kısas tatbik etmek için, **Yakub** (a.s) daha niçin meseleyi iyice

araştırıp tetkik etmek hususunda elinden geleni yapmamıştır? Binâenaleyh bu, sabrın uygun olmayan bir konuda gösterilmiş olduğu sabit olur."

Bu soruyu kuvvetlendiren hususlardan birisi de şudur: **Yakub** (a.s), **Hz. Yusuf**'un, sağ ve selâmette olduğunu biliyordu. Çünkü o, daha önce ona, *"Rabbin seni öylece beğenip seçecek... Sana, rüyâ tabirine ait bilgi verecek"* (Yusuf, 6) demişti. Görünen o ki, o bu sözü, kendisine gelen vahiyden dolayı söylemiştir.

Hz. Yakub, Yusuf'un sağ ve selâmette olduğunu bildiğine göre, onu arayıp bulmak için çaba sarfetmesi gerekirdi. Ve yine, **Yakub** (a.s), haddi zatında, kadr-u kıymeti, mertebesi büyük bir adamdı... Ve şerefli ve büyük bir ocaktan geliyordu. Bütün herkes onu biliyor, onu tanıyor, ona güveniyor ve onu büyük biliyorlardı. Binâenaleyh, eğer o **Yusuf**'un iyice araştırıp soruştursaydı, mesele ortaya çıkacak, meşhur olacak ve meselenin kapalı bir tarafı kalmayacaktı. Şu halde, **Hz. Yusuf**'un bulunmasını, yanında olmasını arzulamasına ve onu çok sevmesine ve onu araması da, kendisine vacib olan şeylerden olmasına rağmen, onu aramamış olmasının sebebi nedir? Böylece sabit olur ki, bu durumda gösterilen sabır, hem aklen hem de dinen kınanmıştır.

Buna cevâbımız, şöyle denilmekten başka cevap olmadığını söylememizdir: "Allah Teâlâ **Yakub** (a.s)'u, mihnetini arttırmak ve meseleyi ona daha da zorlaştırmak için, **Hz. Yusuf**'u aramaktan onu men etmiştir.

Bir de, belki de o, hallerin karînesiyle, çocuklarının güçlü kuvvetli olduklarını ve kendisine, **Yusuf**'u arayıp bulma imkânı vermeyeceklerini; eğer **Yusuf**'u araştırmada fazla ileri giderse, onların belki de kendisine eziyyet vermeye ve hatta öldürmeye yöneleceklerini biliyordu. Ve yine o, Allahu Teâlâ'nın, **Yusuf**'u belâ ve mihnetlerden koruyacağını ve neticede, onun şanının büyüyüp yüceleceğini biliyordu; ama o, çocuklarının sırlarını ifşa etmeyi arzulamamış ve onları, insanların diline düşürmeye de gönlü razı olmamıştı. Çünkü, çocuklardan birisi diğerine zulmederse, baba şiddetli bir üzüntüye düşer; zira mazlum olan, kendi öcünü almazsa, babanın kalbi mazlum olan çocuğu için yanar. Eğer o, öcünü alırsa, bu sefer babanın yüreği kendisinden öc alınan evlâdı için yanıp yakılır. Dolayısıyla, **Yakub** (a.s) böyle bir belânın ortasında kalınca, en doğru olanın susup sabretmek ve işi, tamamen Allah'a havale etmek olduğunu düşündü.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Makbul ve Makbul Olmayan Sabır

"Artık bana düşen güzel bir sabırdır" ifâdesi, sabrın iki kısım olduğuna delâlet eder: Güzel olan sabır; güzel olmayan sabır.

Güzel olan sabır, belâyı indirenin Allah olduğunu bilip, sonra Allah Teâlâ'nın, Mâlikü'l-Mülk olduğunu anlamaktır. Malik olana, kendi mülkündeki tasarrufundan dolayı itiraz edilemez. Binâenaleyh, kalbin bu makama dalması, kulu şikâyette bulunmaktan alıkor.

İkinci izaha göreyse "sabr-ı cemîl", insanın bu belâyı indirenin, câhil olmayan bir hakîm, gafil olmayan bir âlim, unutmayan bir afîm, zulmetmeyen bir rahîm olduğunu bilmesidir. Durum böyle olunca, O'ndan sadır olan herşey mahza hikmet ve doğru olmuş olur. İşte bu durumda insan susar ve itiraz etmez. **Üçüncü bir izaha** göre, insan için bu belânın Hak'dan geldiği ortaya çıkar. Bundan dolayı, bu belâyı verenin nurlarını müşahede etmeye dalması, kişiyi belâdan şikayet etmekle meşgul olmaktan alıkor. Bundan ötürü denilmiştir ki, "Tam sevgi, vefâ ile artmaz; cefâ ile de eksilmez." Çünkü, eğer o, vefâ ile artsaydı, o sevilen şey nasib ve payın bizzat kendisi olmuş olur; o nasibe ulaştıran şey bizzat değil, ârızî olarak mahbûb olmuş olurdu. İşte, sabr-ı cemîl budur.

Ama sabır, Cenâb-ı Hakk'ın kazâsına rızâdan dolayı değil de, başka gayeler için olursa, bu sabır, sabr-ı cemîl olmamış olur. Bütün fiil, söz ve itikâdlarda hâkim olan genel kaide şudur: Allah'ın kulluğunu taleb etmek için olan her şey, güzeldir; böyle değilse güzel değildir. İşte bu noktada, şu hadiste rivâyet edilen hususun doğru olduğu ortaya çıkar: اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَلَوْ اَفْتَاكَ الْمُفْتُوْنَ *"Müftüler sana fetva vermiş olsa da sen yine de kalbine danış."*(11) Binâenaleyh, insan iyice düşünsün ki, ona verilen fetvâ, onu ubûdiyyeti gerçekleştirmeye sevkeden bir şey midir, yoksa değil midir? Çünkü alimler bize, esasen o şey öyle olmadığı halde, o şeyin öyle olduğu hakkında bir fetvâ verirlerse, ondan kesinlikle bir fayda meydana gelmez.

Yakûb (a.s), *"Artık bana düşen güzel bir sabırdır"* deyince, bunun peşinden وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُوْنَ *"sizin şu anlatışınıza karşı, yardımına sığınılacak olan ancak Allah'tır"* demiştir. Bunun manası, **"Hz. Yakub'un** sabra yönelişi, ancak Allah'ın yardımıyla mümkün olur" demektir. Çünkü, güçlü olan nefsî sebepler, onu, feryad ve figan etmeye çağırmaktadır. Ruhanî sebepler ise, onu sabra ve rızâya sevketmektedir. Binâenaleyh, bu iki tür arasında, adeta bir savaş meydana gelmiştir. Allah Tealâ'nın yardımı olmadığı sürece, ruhanî tarafın galib gelmesi de mümkün olmaz. Binâenaleyh, ayetteki, *"Artık bana düşen güzel bir sabırdır"* ifadesi, *"Yalnız sana ibadet ederiz"* (Fatiha, 4) yerine; *"Sizin şu anlatışınıza karşı yardımına sığınılacak olan ancak Allah'tır"* ifadesi de, *"Ancak senden yardım isteriz"* (Fatiha, 4) ifadesi yerine geçmektedir.

★ ★
★

11. **Müsned, 4/228.**

Yolcu Kafilesinin Kuyuda Yusuf'u Bulması

وَجَآءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَىٰ دَلْوَهُۥ ۖ قَالَ يَٰبُشْرَىٰ هَٰذَا غُلَٰمٌ ۚ وَأَسَرُّوهُ
وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍۭ بَخْسٍ دَرَٰهِمَ مَعْدُودَةٍ ۚ وَكَانُوا۟ فِيهِ مِنَ ٱلزَّٰهِدِينَ

"Bir yolcu kafilesi gelip, sakalarını kuyu başına yolladı. O da, kovasını sarkıttı. "Aaa, müjde! işte bir çocuk!" dedi. Onu, bir ticaret malı olarak sakladılar. Allah ne yapacaklarını pek iyi biliyordu. Onu, değersiz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar. Onlar, ona fazla değer vermemişlerdi"

(Yusuf, 19-20).

Bil ki Allah Teâlâ, **Yusuf** (a.s)'un bu belâdan çıkış yolunu nasıl kolaylaştırdığını beyan ederek, وَجَآءَتْ سَيَّارَةٌ *"Bir yolcu kafilesi geldi..."* buyurmuştur. *Seyyâre,* birlikte yolculuk yapan grup demektir. **İbn Abbas** (r.a): "Bu, "Medyen'den Mısır'a giden, fakat yolu şaşırdıkları için, izlemeleri gereken güzergâhın dışında giden, böylece de **Yusuf** (a.s)'un atıldığı kuyunun bulunduğu yere uğrayan bir yolcu kafilesi" demektir. O kuyu ise, ancak çobanların işine yarayan bir kuyu olup, çölün meskun mahallerden uzak bir yerinde idi" demiştir. Yine kuyunun suyunun çorak iken, **Yusuf** (a.s) içine atılınca, tatlı olduğu; kervan sahiplerinin, kendilerine su getirsin diye, **Malik b. Za'r el-Huzâî** adında birini kuyuya yolladıkları da rivayet edilmiştir.

"Vârid" kelimesi, topluluğu sulamak için suya "giden" ve kovasını suya "sarkıtana" denilir.

Vahidî dil âlimlerinin çoğundan Arapça'da bir kimse kovasını suya sarkıttığı zaman أَدْلَى دَلْوَهُ; kovasını çekip çıkardığı zaman da دِلاَءُهَا denildiğini; yine Arapça'da "saldı" manasında, إِدْلاَءٌ – يُدْلِي – أَدْلَى; kovayı "çekip çıkardı" manasında da– يَدْلُو – دَلاَ دَلْواً denildiğini nakil ve rivayet etmiştir. **"Delv"** malum olduğu üzere "kova" manasındadır ve çoğulu **dilâ'** şeklindedir.

Sakanın Yusuf'u Görmesi

Ayetteki, قَالَ يَابُشْرَى هَذَا غُلاَمٌ *"Aaa, müjde! İşte bir çocuk" dedi"* ifadesinde, mahzuf bir kısım var ve takdiri, **"Yusuf** ortaya çıktı ve o saka *"Aaa, müjde" dedi"* şeklindedir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Suya gitmiş olan saka, kovasını kuyuya sarkıtınca, **Yusuf** (a.s), kuyunun bir köşesinde idi. İşte o zaman **Yusuf**, kovanın ipine

tutundu. Saka onu görüp, güzelliğini müşahede ederek, "Müjde.." diye bağırdı." Bu ifade hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım, Hamza ve **Kisâî,** bunu, elifsiz ve yâ'nın sükûnu ile **büşrâ** (بُشْرَى) şeklinde; diğer kıraat imamları ise, elifli olarak ve muzaafun ileyh olmak üzere yâ'nın fethası ile **büşrâye** (يَابُشْرَى) "Âaa, bana müjde.." şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Büşrâ kelimesi hakkında iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bu, bir müjde vermek için söylenen bir kelime olup; bunun bir benzeri de Arapların يَاعَجَباً من كذا "Hayret şuna!." ifâdesi ile, يَاأَسَفاً عَلَى يُوسُفَ *"Vah Yûsuf'um!"* (Yusuf, 84) ayetidir Bu görüşe göre, ayetteki nidânın iki şekilde izahı vardır:

a) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Bir cevap vermeyen şeylere nidâ edilmesinin manası, muhatabın dikkatini çekmek ve kıssayı takviye etmektir. Binâenaleyh sen يَاعَجَبَاهُ "Hayret şuna!" dediğin zaman, "Bakın da şaşın şuna!" demiş gibi olursun."

b) **Ebu Ali** de şöyle der: "O saka sanki, "Ey müjde, işte bu vakit senin zamanındır. Eğer sen, hitab edilebilecek bir şey olsaydın, muhakkak şu anda çağırılır ve derhal gelmen istenirdi" demiştir.

Bil ki bu sevincin sebebi onların, son derece güzel bir çocuk bulmuş olmaları ve, "Onu büyük bir paraya satarız. Bu da, zengin olmamızı sağlar" diye düşünmüş olmalarıdır.

İkinci Görüş: Bu, **Süddî**'nin söylediği görüştür. Buna göre, nida eden, sakanın arkadaşı idi ve sakanın adı **"Büşrâ"** idi. Binâenaleyh o ona, senin **"Ya Zeyd!"** dediğin gibi, "Yâ **Büşrâ!**" demişti.

A'meş'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Saka, adı **Büşrâ** olan bir kadına seslenerek, "Ey **Büşrâ**" dedi."

Ebu Ali el-Farisî ise: "Eğer biz, "**Büşrâ** kelimesini, müjdenin adı kabul edersek, ki tercih edilen görüş budur, bu kelimenin mahallen merfû olması câiz olur. Tıpkı kendisine nida edilerek bir adama, يَارَجُلُ "Ey Adam!" denilmesi gibi. Yine bu kelimenin, bu nidayı tahsis etmeyip, müjde cinslerinden yaygın bir müjde kabul etmiş olması takdirine göre, nasb mahallinde olması da caizdir. Bu tıpkı **ya reculen** "Ey Adam!" demen gibidir. Cenab-ı Hakk'ın, يَاحَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ *"Ey kulların üzerine (çöken büyük) hasret ve nedamet!"* (Yasin, 30) buyruğu da böyledir.

Burada "Sakiama"nın Manası

Ayetteki وَأَسَرُّوهُ بِضَاعَةً *"Onu, bir ticaret malı olarak sakladılar"* tabiri ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Sakladılar" fiilindeki failin kimler olduğu hususunda iki görüş vardır:

a) Bu zamir, saka ile onun arkadaşlarına râcîdir. Çünkü onlar, kervandan, onu kuyunun dibinde bulduklarını gizlemişlerdir. Zira onlar: "Eğer biz kervandakilere onu bulduğumuzu söylersek, ona ortak olmaya kalkarlar. Ama onu satın aldığımızı söylersek, o zaman da ortaklık teklif ederler. Doğrusu bizim, "Suyun sahipleri bu çocuğu, Mısır'da onlar adına satmamız için, bize verdiler" dememizdir" diye düşündüler.

b) **İbn Abbas** (r.a)'ın: "Sakladılar" kelimesi,"**Yusuf**'un kardeşleri, onun gerçek durumunu sakladılar" manasınadır" dediği rivayet edilmiştir. Bu, "Onlar, **Yusuf**'un kendilerinin kardeşi olduğunu sakladılar ve hatta, ."O, bizden kaçmış olan bir kölemizdir" dediler. **Yusuf** da onların bu sözlerine sesini çıkarmadı. Çünkü onlar **Yusuf**'u (o anda) İbranice olarak, ölümle tehdîd etmişlerdi" demektir. Birinci görüş daha doğrudur. Çünkü ayetteki, *"Onu, bir ticaret malı olarak sakladılar"* ifadesi, bu saklamadan muradın, onların **Yusuf**'u bir ticaret metâı (esir) olarak hükmettikleri durumdaki gizlemeleri olduğuna delâlet eder. Bu ise, **Yusuf**'un kardeşlerine değil de, sakaya uygun düşer.

İKİNCİ MESELE

Bidâe Kelimesinin Manası

Bidâe ticaret metaı olarak hazırlanmış olan mala denilir ki, bu kelime, eti kesip parçaladığın zaman söylediğin, بَضَعْتُ اللَّحْمَ deyiminden alınmadır. **Zeccâc**: "Bu kelime, "hal" olarak mansubtur. Sanki Cenâb-ı Hak, "Onu bir ticaret metaı olarak bir tarafa sakladılar" demiştir.

Hak Teâlâ daha sonra, وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ *"Allah ne yapacaklarını pek iyi biliyordu"* buyurmuştur. Bundan maksad şudur: **Yusuf** (a.s) rüyasında yıldızların, güneşin ve ayın, kendisine secde ettiklerini görüp; bu da, kardeşlerinin ona haset etmesine sebep olup, böylece onlar onun bu durumunu boşa çıkarmak için hile yolları arayınca, onu bu maksadına nâil olamasın diye, büyük bir belaya düşürmüşlerdir. Allah Teâlâ da, onun bu belaya düşmesini, **Mısır**'a varmasına bir vesile kılmıştır. Daha sonra da, o **Mısır**'da hükümdar olup, rüyası gerçekleşinceye kadar, pek çok hadise olmuş, birçok işler peşpeşe gelmiştir. İşte, düşmanlarının onu gayesinden uzaklaştırmak için yaptıkları bu işi, Hak Teâlâ gayesine ulaşmasına vesile kılmıştır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Allah, ne yapacaklarını pek iyi biliyordu"* buyurmuştur.

Ayetteki "Satma"nın İzahı

Daha sonra Hak Teâlâ وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ *"Onu değersiz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar"* buyurmuştur. Ayetteki, *"sattılar"* ifadesi hakkında iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Ayetteki **şerav** kelimesi "sattılar" manasınadır. Binâenaleyh onu kimin sattığı hususunda iki görüş vardır:

a) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "**Hz. Yusuf**'un kardeşleri onu kuyuya atıp dönünce, üç gün sonra, durumunu öğrenmek üzere kuyuya tekrar geldiler. Onu kuyuda göremeyip, o kervanın izlerine rastlayınca, kervandan **Yusuf**'u istediler. **Yusuf**'u gördükleri zaman da, "Bu bizim kölemiz. Evimizden kaçtı" dediler. Bunun üzerine, kervandakiler, "Onu bize satın" deyince, kardeşleri de onu, kervandakilere **sattılar**. Dolayısıyle ayetteki, **şeravhu** kelimesinden maksad, "Onlar, onu sattılar" manasıdır. Nitekim Arapça'da, sen birşeyi sattığında, شَرَيْتُ الشَّيْءَ "O şeyi sattım" dersin. Buradaki "**şirâ**"yı satmak manasına hamletmek gerekir. Çünkü hem **şeravhu**'daki fail zamir, hem de **kânû** ifadesindeki zamir, aynı şeyi gösterir. Fakat **kânû**'daki zamir, "kardeşler"e râcidir. Dolayısıyla **şeravhu**daki fail zamirinin de kardeşlere râci olması gerekir. Durum böyle olunca, bu ifade, "Onlar, onu sattılar" manasında olmuş olur. Binâenaleyh ayetteki "**şirâ**"yı, "satmak" manasına almak gerekir.

b) **Yusuf**'u satanlar, onu kuyudan çıkaranlardır. **Muhammed b. İshâk**: "Onu, kardeşleri mi, yoksa kervancılar mı sattı, bunu en iyi Allah bilir" demiştir.

İkinci Görüş: Ayette bahsedilen "**şirâ**"dan maksad, "satın almak"tır. Buna göre bu ifâde "Kervandakiler onu satın aldılar ve ona fazla değer (fiyat) vermediler" demektir. Çünkü onlar, halden anlaşılan karinelere göre, **Yusuf**'un kardeşlerinin: "O bizim kölemiz" deyişlerinde yalan söylediklerini anlamışlardı. Yine onlar, onun **Ya'kub** (a.s)'un çocuğu olduğunu anlamışlar ve bu yüzden, hem Allah'dan korkarak, hem de bunun açığa çıkmasından korkarak, onu satın almaya istekli olmamışlardı. Ama sonunda yine de onu satın almışlardı. Çünkü onu az bir fiyata aldılar. Ne var ki onlar onu almada isteksiz gibi göründüler. Bundan gayeleri, daha az fiyat vermeyi sağlamaktı. Şöyle de denebilir: **Yusuf** (a.s)'un kardeşleri: "O, bizim kaçan kölemizdir" deyince, satın alacakların onu alma arzuları kaybolmuştu.

Mücahid de şöyle demiştir: "Onlar, "kaçmasın diye onu iyice bağlayın" dediler."

Bil ki Allah Teâlâ, bu fiyatı üç sıfatla nitelemiştir:

Satış Fiyatı

Birinci Sıfat, onun değersiz oluşudur. **İbn Abbas:** "Cenâb-ı Hakk'ın bu tabir ile, o paranın haram oluşunu kastetmiştir. Çünkü, hür kimsenin (köle diye) satılmasıyla elde edilecek para haramdır" demiştir.

Yine **İbn Abbas** (r.a): "Kur'ân'da geçen her **bahs** kelimesi, "noksanlık" manasını ifade eder. Fakat bu ayet, "haram para" manasınadır" demiştir.

Vahidi: "Bereketsiz olduğu için, harama **bahs** denilmiştir" der.

Katâde de: "**Bahs**, zulüm demektir, zulüm ise noksanlaştırma manasınadır. Nitekim, "O, onu noksan yaptı, noksan verdi" manasında, **zalameh** denilir" demiştir.

İkrime ve **Şa'bî**, bu kelimenin, "az olan" manasına geldiğini söylemişlerdir.Yine bu kelimenin, "kıymeti açıkça az olan şey" manasına olduğu da söylenmiştir. Bu ifadeye, "Dirhemler düşük ayarda ve geçersizdi" manası da verilmiştir.

Vahidi (r.h) şöyle demiştir: "Bütün bu görüşlerden anlaşılan, "**bahs**", masdar olup, isim yerine kullanılan bir kelimedir. Buna göre mana, "kendisinde "bahs" olan para" şeklindedir.

İkinci Sıfat, دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ *"birkaç dirhem"* deyimidir. Buna, "Sayılan, tartılmayan dirhemler" manası verilmiştir. Çünkü onlar, ancak meblağ bir ûkiyye (okka) ağırlığına ulaştığında parayı tartarlardı. Dirhemler kırk tane olursa, bu kadar tutardı. Kırktan aşağı olunca, sayarak alıp-verirlerdi. İşte bundan dolayı "az miktarda olan" manasında, **ma'dûde** (sayılan) diyorlardı. Çünkü çok paranın sayılmasından, çok olduğu için imtinâ edilir (tartılır). **İbn Abbas**'ın, o dirhemlerin yirmi tane olduğunu söylediği; **Süddî**'nin de, onların yirmiiki dirhem olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. "**Yusuf**'un kardeşleri onbir tane idi. Binaenaleyh onlardan herbiri iki dirhem almış, ama **Yahuda** hiçbirşey almamıştır" denilmiştir.

Zâhid Kelimesinin Manası

Üçüncü Sıfat, ayetteki وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ *"Onlar, ona fazla değer vermemişlerdi"* ifadesinin anlattığı sıfattır. **Zühd**, fazla rağbet ve arzu etmemektir. Nitekim bir kimse, birşeye arzulu ve istekli olmadığı zaman, زَهِدَ فُلَانٌ فِي كَذَا denilir ki, bu kelimenin asıl manası, "azlık"tır. Nitekim arzu ve isteği az olan adama رَجُلٌ زَهِيدٌ denilir. Bu ifade ile ilgili şu izahlar yapılabilir:

a) **Yusuf**'un kardeşleri, **Yusuf** hakkında istekli ve arzulu olmadıkları, (onu sevmedikleri) için, onu sattılar.

b) Oradan geçen kervandakiler, ona fazla kıymet vermedikleri için, onu sattılar. Çünkü onlar onu zaten bulmuşlardı. Birşeyi bulan, ona fazla değer vermez, kaça sattığına pek aldırmaz. Yahut da kervandakiler, onun sahibinin ortaya çıkıp, ellerinden almasından endişelendiler. İşte bundan dolayı onu, pek az bir paraya sattılar.

c) Onu satın alanlar, ona fazla değer vermemişlerdi. Bu görüşlerin izahı daha önce geçmişti. **Fîhi** kelimesindeki zamirin **Yusuf** (a.s)'a râcî olması muhtemel olduğu gibi, "değersiz fiyat"a râcî olması da muhtemeldir. Allah en iyi bilendir.

Yusuf Devrindeki Mısır Hükümdarı

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِن مِّصْرَ لِامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوَاهُ عَسَىٰ أَن يَنفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا ۚ وَكَذَٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ وَلِنُعَلِّمَهُ مِن تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ ۚ وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢١﴾

"Onu satın alan Mısırlı, karısına dedi ki: "Bunun yerini, şerefli tut. Umulur ki bize faydası dokunur. Yahut onu evlat ediniriz. İşte Yusuf'u böylece, yeryüzünde yerleştirdik ve ona, rüyaların tabirini öğrettik. Allah, emrinde galibtir. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler"

(Yusuf, 21).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki, rivayetlerde, **Hz. Yûsuf**'u ya kardeşlerinden, yahut da kuyuya gelen kervandan satın alan kimsenin, onu **Mısır**'a götürüp sattığı bildirilmiştir. Onu satın alanın, Mısır'ın hazinedarı (maliye bakanı) olan "aziz" **Kıtfir** veya **Itfir** olduğu söylenmiştir. O gün, Mısır hükümdarı, **Amelika**'lı **Reyyân b. Velîd**'dir. Bu zat, **Hz. Yusuf**'a iman etmiş ve o hayatta iken ölmüştür. Ondan sonra, **Kâbus b. Mus'ab** hükümdar olmuştur. **Hz. Yusuf** onu da dine davet etmiş, ama o kabul etmemiştir. **Aziz, Yusuf**'u onyedi yaşında iken satın almış ve **Yusuf, aziz**'in evinde onüç sene kadar kalmıştır. **Reyyan b. Velîd, Hz. Yusuf**'u otuzüç yaşında iken kendisine vezir yapmıştır. Allah Teâlâ, otuzüç yaşında **Hz. Yusuf**'a mülkü ve hikmeti vermiştir. **Yusuf**, yüzyirmi yaşında vefat etmiştir.

Hz. Yusuf'un zamanındaki Mısır kralının, **Hz. Musa** (a.s)'nın zamanındaki **Firavun** olduğu ve dörtyüz sene yaşadığı ileri sürülmüştür. Bunun delili, *"Andolsun evvelce Yusuf da size apaçık bürhanlar getirmişti"* (Mü'min, 34) ayetidir.

Şu da söylenmiştir: **Musa**'nın **Firavun**'u, **Yusuf**'un çağındaki **Firavun**'un (Mısır kralının) çocuklarındandı.

Azizin, **Hz. Yusuf**'u yirmi dinara satın aldığı rivayet edilmiştir. Yine, rivayet edilmiştir ki onlar onu çarşıya sokup, satışa arzettiler ve fiyatını, ağırlığınca misk, altın ve ipek oluncaya kadar yükselttiler. Onu **Kıtfir**, bu fiyata aldı. Müfessirler, "Kıtfir (Aziz)'in karısının adı **Züleyhâ**'dır" dediler. Onun adının "**Râ'îl**" olduğu da söylendi.

Bil ki bu rivayetlerin ifade ettiği hususlardan hiçbirine Kur'ân delâlet etmemektedir. Yine hiçbir sahih hadiste bunlar yer almamıştır. Allah'ın kitabının tefsiri, bu rivayetlerden hiç birine dayandırılamaz. Akıllı olan için en uygunu, bunları anlatmaktan sakınması (geri durması)dır.

İKİNCİ MESELE
Yusuf Mısır Azizinin Sarayında

Ayetteki أَكْرِمِي مَثْوَاهُ *"Bunun yerini şerefli tut"* tabiri, "Yanında makamını ve menzilini yüce tut" demektir. Bu, senin, bir yerde ikamet etme hakkında demiş olduğun, ثَوَيْتُ بِالْمَكَانِ deyiminden alınmadır. Bunun masdarı ise, **sevâ'** dır. Kelamın manası şudur: "Onun, senin yanındaki makamını şerefli, güzel ve hoşnut olunacak bir makam kıl." Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, bana güzel bir mevki vermiştir"* (Yusuf, 23) ayetidir.

Muhakkik alimler şöyle demişlerdir: "Azîz, karısına, **Yusuf**'un kendisini değil de, makamını şerefli yapmasını emretmiştir. Bu, onun, **Hz. Yusuf**'a saygı ve ihtiram yoluyla, saygı duyarak baktığına delâlet etmektedir. Bu, "Allah'ın selâmı, şu yüce meclisinize olsun!" denilmesine benzer..." O, karısına, **Hz. Yusuf**'un makamını şerefli tutmasını emredince, bunun sebebini, şöyle diyerek açıklamıştır:

عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا *"Umulur ki bize faydası dokunur. Yahut onu evlât ediniriz."* Yani, "Bizim işlerimizi yoluna koyar, ya da biz onu evlâd ediniriz..." Çünkü onun çocuğu yok idi, o iffetli bir kimseydi.

Sonra Allah Teâlâ, وَكَذَٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ *"İşte Yusuf'u böylece, yeryüzünde yerleştirdik..."* buyurmuştur. Yani, "Biz onu kuyudan kurtararak, ona in'am ettiğimiz gibi, azîzin kalbini de ona karşı şefkatli ve merhametli kılarak, onu yeryüzüne yerleştirdik " demektir. Çünkü o, bu sayede, **Mısır** toprağında emretme ve nehyetme gücünü elde etmiş olan bir kimse oluverdi. Bil ki, hakiki kemaller, ancak kudret ve ilimdir ve Allah Teâlâ, **Yusuf (a.s)**'un mertebesini ve durumunu yükseltmek isterken onun için bu iki vasfı zikretti.

Onu güç ve kudret bakımından kemâle erdirmesine gelince, buna, *"Yusuf'u yeryüzünde yerleştirdik, ona kuvvet ve kudret verdik"* buyruğu ile işaret edilmiştir. Allah'ın onu, ilim sıfatı bakımından kemale erdirmesine de, وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ *"ve ona, rüyaların tabirini öğrettik"* beyanı ile işaret edilmiştir: Bu ifadelerin tefsiri ise, daha önce geçmişti.

Yusuf (a.s)'a Yapılan İrhas

Bil ki, biz **Hz. Yusuf (a.s)** kuyuya atıldığı zaman Cenâb-ı Allah'ın, *"Biz de kendisine, "Andolsun ki sen onlara, ... bu işlerini haber vereceksin "* (Yusuf, 15)

buyurmuş olduğunu zikretmiştik. Zahiren bu tabir Cenâb-ı Allah'ın ona, o vakitte vahyettiğine delâlet eder. Bize göre "**İrhâs**"[12] caizdir. Binaenaleyh buna göre şöyle denilmesi uzak bir ihtimal değildir: "O esnada ona böyle vahyedilmesi, onun insanlara, peygamber olarak gönderilmiş olmasından dolayı değil, aksine kalbini takviye edip gönlündeki hüznü gidermek ve **Cebrâil**'in gelmesiyle de neşelenmesi, yalnızlık duymaması içindir." Sonra Allah Teâlâ burada, *"ve ona, rüyaların tabirini öğrettik"* buyurmuştur. Bundan maksat, **Hz. Yusuf**'un, mükellefiyetleri tebliğ ve halkı hak dine davet için insanlara peygamber olarak gönderilmiş olmasıdır. Şöyle denilmesi de mümkündür: Bu ilk vahiy, risalet ve nübüvvet içindir. ve ayetteki, *"ve ona, rüyaların tabirini öğrettik"* ifadesi, Allah Teâlâ'nın ona, sayesinde her gün öncekinden daha yüksek bir mertebeye yükseldiği lütuflar ve ziyade ikramlar vahyetmesi manasındadır.

En Ferasetli İnsanlar

İbn Mes'ûd (r.a) şöyle demiştir: "İnsanların en ferasetlisi şu üç kişidir:

1) **Yusuf** (a.s) hakkında feraset gösterip, karısına, *"Bunun yerini şerefli tut, umulur ki bize faydası dokunur"* demiş olan aziz.

2) **Musa** (a.s)'yı görüp, *"Babacığım dedi, onu ücretle tut..."* (Kasas, 26) demiş olan kadın (**Şuayb**'ın kızı...) ve,

3) **Hz. Ömer**'i kendi yerine halife bırakan **Hz. Ebu Bekir**...

Allah Teâlâ sonra, وَاللّٰهُ غَالِبٌ عَلٰى اَمْرِهٖ *"Allah emrinde gâlibtir"* buyurmuştur. Bunun iki izahı bulunmaktadır:

1) "O, kendisinin emri hususunda galibtir. Çünkü O, **Fa'alün Lima Yürîd**'dir, dilediğini yapandır; O'nun takdirini savuşturacak hiç kimse ve yine, yerdeki ve gökteki hükmüne mâni olacak hiç kimse de bulunmamaktadır..." demektir.

2) Bu, "Allah, **Yusuf**'un emri, yani onun işi hususunda galibtir..." yani, **Yusuf**'un işlerinin bu tanzimi Allah tarafındandır. Yoksa, kendi gayreti ile değildir. Kardeşleri onun için her türlü kötülüğü ve hoşlanılmayacak olan şeyleri isterlerken, Allah Teâlâ ise, onun hayrını dilemiştir. Ve iş de, Allah Teâlâ'nın dilediği ve yönettiği gibi olmuştur. Fakat insanların çoğu, bütün işlerin Allah'ın kudret eliyle olduğunu bilmezler. Bil ki, dünyanın hallerini ve acayipliklerini düşünen kimse, işin tamamının Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın kaza ve hükmünün galib geldiğini bilir ve yakînen anlar.

★ ★
★

12. Peygamberde, peygamberliğinden önce harikulâde şeylerin zuhur etmesi (ç.).

وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُۥٓ ءَاتَيْنَٰهُ حُكْمًا وَعِلْمًا ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٢٢﴾

"O, tam erginlik çağına girince, kendisine hüküm ve ilim verdik. İşte, iyi hareket edenleri, biz böyle mükâfaatlandırırız"

(Yusuf, 22).

Ayetli ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Daha Önceki Kısımla Münasebet

Ayetin, önceki ifâdelerle münasebeti hakkında şöyle denilebilir: "Allah Teâlâ, **Yusuf**'un kardeşlerinin, ona kötülük yapıp, sonra o da o sıkıntı ve mihnetlere katlandığı zaman, kendisinin onu yeryüzünde yerleştirdiğini, güç ve kudret sahibi kıldığını, sonra büluğ çağına erince de, ona hüküm ve ilim verdiğini beyan etmiştir. Bundan maksat, **Hz. Yusuf**'un nail olduğu bütün nimetlerin, bu mihnetlere sabrından dolayı bir mükâfaat gibi olduğunu beyan etmektir.

Nübüvvet Kesbî Değildir

Bazı kimseler: "Nübüvvet, güzel amellerin mükâfaatıdır" derken, bazıları da: "Kim gayret eder, Allah'ın belalarına sabrederek, nimetlerine de şükrederse, risalet makamını elde edebilir" demişler ve sözlerinin doğruluğuna da şöyle delil getirmişlerdir: "Allah Teâlâ, **Hz. Yusuf**'un bu mihnetlere sabretmesinden bahsedince, bunun peşinden ona risâlet ve nübüvvet verdiğini söylemiştir. Daha sonra Allah Teâlâ, *"İşte, iyi hareket edenleri, biz böyle mükâfaatlandırırız..."* buyurmuştur. Bu, **Hz. Yusuf** (a.s)'un yapmış olduğu güzel taatları yapan herkese, Allah'ın bu makam ve mevkileri vereceğine delâlet eder..." Bu delil, doğrusu, akıldan uzaktır. Çünkü alimler, nübüvvetin, kesbî, yani gayretle elde edilebilecek bir şey olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir.

Hz. Yusuf'a Risalet Verilmesi

Bil ki, kim, "**Yusuf**, kesin olarak ne bir nebî ne de bir resul idi. O ancak, Allah'a itaat etmiş olan, Allah'ın da kendisine ihsan etmiş olduğu bir kul idi..." derse, bu söz icmâ ile batıldır. **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "O, Allah Teâlâ'nın, kendisi hakkında, *"Biz de kendisine, "Andolsun ki sen onlara (...) bu işlerini haber vereceksin" diye vahyettik"* (Yusuf, 15) buyurmuş olduğu vakitten beri bir nebî idi. Ama, henüz bir resûl değildi. Sonra o, bu vakitten, yani Allah Teâlâ'nın, *"O, tam erginlik çağına girince, kendisine hüküm ve ilim verdik..."* buyurmuş olduğu bu zamandan itibaren de bir resul oldu..."

Bazı alimler de, "O, kuyuya atıldığı andan itibaren bir resûl idi" demişlerdir.

İKİNCİ MESELE
Ayetteki Eşüdd Tabirinden Maksat

Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Araplar, bir kimse, gençliğinin ve kuvvetinin doruk noktasına ulaşıp da, bu hal noksanlaşmaya henüz başlamadığı için, onun hakkında بَلَغَ فُلَانٌ اَشُدَّهُ derler. Bu lafız, hem müfret, hem de cemi hakkında kullanılarak, meselâ بَلَغَ اَشُدَّهُ ve بَلَغُوا اَشُدَّهُمْ denilir. **Eşüdd** kelimesinin tefsirini, En'âm Sûresi'ndeki حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُ (En'âm, 152) ayetinin tefsirinde zikretmiştik.

Kelimenin buradaki tefsirine gelince: Bu hususta **İbn Cüreyc, Mücahid**'den, o da **İbn Abbas**'dan şunu rivayet etmiştir: *"O, tam erginlik çağına girince"* ifadesinin manası, "O, otuzüç yaşına girince" demektir. Ben derim ki, bu rivayet, tıb kanunlarına da son derece uygundur. Çünkü doktorlar şöyle demektedirler: İnsan, önce meydana gelir. Sonra her gün azar azar kemalinin doruk noktasına ulaşıncaya kadar gelişmesini sürdürür. Sonra, kendisinden hiçbir şey kalmayıncaya kadar, noksanlaşmaya ve gerilemeye başlar. Binâenaleyh onun hali, ayın haline benzer. Çünkü ay, önce zayıf, belli belirsiz bir hilâl biçiminde ortaya çıkar; sonra gittikçe gelişerek dolunay haline gelir. Derken, yok olup görünmez oluncaya kadar geriler ve küçülür.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Ayın bir devir yapmasının müddeti, yirmisekiz küsur gündür. Bu devri dört kısma ayırırsan, her bir kısım yedişer gün olmuş olur. Hiç şüphesiz doktorlar insan bedeninin hallerini de, yedili bir sisteme göre belirtmektedirler. Binâenaleyh insan, doğumundan yedi yaşını tamamlayıncaya kadar, zayıf bünyeli ve güçsüz, dayanıksızdır. İkinci yedi yaşına girdiği zaman, onda, anlayış, zekâ ve kuvvet eserleri görülmeye başlar. Sonra bu, ondört yaşını tamamlayıncaya kadar gelişmeye devam eder. Onbeş yaşına girdiği zaman, üçüncü yedi yaşlık zaman dilimine girmiş olur. Burada, aklı kemale erer, mükellefiyet çağına erişir ve onda, şehvet harekete geçer. Sonra, bu hal üzere, yirmibir yaşını tamamlayıncaya kadar gelişmeye devam eder. Yirmibir yaşında üçüncü yedi yıllık dilimi tamamlayarak yirmiiki yaşına girer. İşte bu son yedi yıllık dilim, onun neşv ü nema bulduğu yedi yılların son dilimidir. Yirmisekiz yaşını tamamladığı zamansa, böylece, gelişme müddetini tamamlamış olur ve insan, buradan artık duraklama devrine geçer. Bu zaman, işte insanın tam kemâline, erginliğine erginliğe erdiği zamandır. Bu, beşinci yedi yıllık zaman diliminin tamamlanmasıyla insan, otuzbeş yaşına gelmiş olur. Sonra bu mertebeler, güç kuvvet ve zayıflık bakımından da farklı farklıdır. Binâenaleyh, yedi yıllık zaman dilimleri içinde, şiddet, güç kuvvet ve kemâlin en ileri olduğu beşinci yedi yıllık zaman dilimi, yirmisekiz yaşından otuzüç yaşına kadar olup, bazan otuzbeş yaşına kadar devam eder. İşte bu konuda, makul olan izah şekli de budur. Her şeyin hakikatini en iyi Allah bilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hüküm ve İlmin Buradaki Manası

Ayetteki "**hüküm**" ve "**ilm**"in tefsiri hakkında birkaç görüş bulunmaktadır :

Nazarî ve Amelî Hikmet

Birinci Görüş: Hüküm ve hikmetin manası, nefsi

hevâsından alıkoymak ve onu lekeleyecek kusurlardan uzak tutmaktır. Hükümden maksad, amelî hikmet; ilimden maksad ise nazarî hikmettir. Burada, amelî hikmet, ilmî hikmetten önce zikredilmiştir. Çünkü, riyazâtla uğraşan kimseler, önce amelî hikmetle uğraşırlar. Sonra bundan nazarî hikmete geçerler. Ama, aklî tefekkür ve ruhanî bakış, nazar sahibi kimseler, önce nazarî hikmete ulaşır, sonra ondan amelî hikmete inerler. **Yusuf** (a.s)'un yolu, işte birincisidir. Çünkü o, belâ ve mihnetlere sabretti, bunun üzerine de Allah ona, mükaşefe kapılarını açtı. İşte bundan dolayı da, *"biz ona, hüküm ve ilim verdik..."* buyurdu.

İkinci Görüş: "**Hüküm**", nübüvvet demektir. Çünkü peygamber hakk üzerine gönderilmiş bir hakimdir. "**İlim**" de, din ilmidir.

Üçüncü Görüş: Buradaki "**hüküm**"den maksat, **Hz. Yusuf** (a.s)'un nefsinin, "nefs-i mutmainne" haline gelmesi, "emmâre bi's-sûi" olan nefsine hakim olup, onu zabt u rabt altında tutan anlamında olması muhtemeldir. İnsanın şehvet ve gazab kuvveti, zabt-u rabt altında tutulur ve zayıf olursa, kutsi nurlar ve kutsi âlemden nefis cevherine gelen ilahi ışıklar artar. Bu konuda sözün özü şudur: Nefs-i nâtıka cevheri küllî marifetleri ve aklî nurları alabilecek şekilde yaratılmıştır. Şu kadar var ki, bize göre hem akîl deliller, hem de ulvî mükâşefeler bakımından, beşerî ruhların cevherlerinin farklı farklı oldukları sabittir. Kimi zekî, kimi aptal, kimi hür, kimi esir, kimi kıymetli, kimi kıymetsizdir. Yine onların kimi ruhanî âleme daha meyyal, kimi de maddî âleme daha düşkündür. Bütün bu gibi kısımlar pek çoktur. Bu makamların her biri, daha fazla, daha zayıf veya daha mükemmel veya daha düşük olabilir. Nefs-i nâtıka cevheri, parlak ve aydın bir cevher olup aklî ışıkları ve ilahî işaretleri alıp sezecek bir istidadda olsa bile bu insan küçük iken o haller kendisinden zuhur etmez. Zira nefs-i natıka (insan ruhu) ancak beden âletlerini kullanmak suretiyle kuvvetlenir, işlerini yerine getirir. Bu aletlere (organlara) ise, küçük iken rutubetler hakimdir. İnsan büyüdüğünde, "garîzî hararet" bedenine hakim olduğunda, o "rutûbetler" olgunlaşıp, azalıp dengelendiği için, böyle haller zuhur etmez. Böylece de, o bedenî âletler, insan rûhunun kullanabileceği aletler haline gelmiş olur. Nefis, cevheri itibarı ile kıymetli olup, bedenî aletler (organlar) da mükemmel olunca, nefsin bilgileri mükemmelleşir, nurları güç kazanır ve nefisteki ilahî parıltılar ve nurlar artar. Binâenaleyh ayetteki *"O, tam erginlik çağına girince"* buyruğu, bedenî uzuvlarının mu'tedil (normal) oluşuna; *"Kendisine hüküm ve ilim verdik"* buyruğu da **Hz. Yûsuf**'un nefsinin, amelî ve nazarî (tefekkürî) kuvvet bakımından mükemmel oluşuna bir işarettir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

وَرَٰوَدَتْهُ ٱلَّتِى هُوَ فِى بَيْتِهَا عَن نَّفْسِهِۦ وَغَلَّقَتِ ٱلْأَبْوَٰبَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ ۚ قَالَ مَعَاذَ ٱللَّهِ
إِنَّهُۥ رَبِّىٓ أَحْسَنَ مَثْوَاىَ ۖ إِنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٢٣﴾

"Onun bulunduğu evdeki (kadın) onun nefsinden murad almak istedi, kapıları sımsıkı kapadı ve "sana söylüyorum, beri gel!" dedi. O ise, "Allah'a sığınırım, doğrusu o benim efendimdir. O, bana güzel bir mevkî vermiştir. Hakikat şudur ki zâlimler asla felah bulmaz" dedi"

(Yûsuf, 23).

Vezirin Karısının Yusuf'a Göz Koyması

Bil ki **Yusuf** (a.s), son derece güzel ve yakışıklı idi. Binâenaleyh o kadın, onu görünce, ona karşı arzu duydu. Şöyle de denildi: "Onun kocası âciz, (şehvetten kesilmiş) idi." Arapçada kadın ile erkekten her biri, diğeri ile cinsî münasebet etmeye niyetlenip buna yöneldiği zaman رَاوَدَ فُلَانٌ جَارِيَتَهُ عَنْ نَفْسِهَا ve رَوَادَتْهُ عَنْ نَفْسِهِ denilir.

O kadın *"kapıları sımsıkı kapadı."* Bunun sebebi şudur: Çünkü bu iş, gizli yerlerde yapılır. Bilhassa haram olur ve de çok büyük bir korku var ise! Ayetteki, **ğalleka** fiili, **ağlaka** (kapattı) manasındadır. **Vahidi** şöyle demiştir: "Bu tabirin aslı şuradan gelir: Bir şey bir başka şeye sarılır, içli dışlı olur, artık ondan ayrılmazsa, Araplar غَلِقَ dерler. Nitekim Arapça'da غَلِقَ فِي الْبَاطِلِ "Batılın içine kapandı kaldı;" غَلِقَ فِي غَضَبِهِ "Gazabı içinde kapanıp kaldı" denilir. غَلِقَ الرَّهْنُ "Rehin, elinde kaldı" deyimi de bu manadadır (rehin veren, ödemekten aciz kalınca, malı mürtehinde kalır). Bu kelime, başına elif getirilerek müteaddi kılınmıştır. Bu sebeple, kapıyı açılmaz hale getirmeye (kitlemeye) أَغْلَقَ الْبَابَ denilir. Kur'ân-ı Kerim'de, teksiri (çokca kapamayı) ifade eden **ğalleka** sîğâsı kullanılmıştır. Çünkü o kadın, yedi kapıyı kitlemiş ve sonra **Yusuf**'u kendisine davet etmişti.

Heyte Kelimesinin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kadının هَيْتَ لَكَ *"O, "Sana söylüyorum, beri gel!"* dediğini nakletmiş olup, bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Vâhidî** şöyle demiştir: "Bu, رُوَيْداً (yavaş-yavaş), صَهْ (sus), مَهْ (konuşma) gibi, bir isim fiil olup, bütün dilcilere göre, "Haydi gel!" demektir." **Ahfeş**, bu kelimenin hem hâ'nın hem de tâ'nın fethasıyla, **heyte** şeklinde kullanıldığını söylemiştir. Bunda tâ'nın kesresi ve zammesi de câizdir. **Vahidi** şöyle der: "**Ebu'l-Fazl** dedi ki: "**İbn Tebrizî, Ebu Zeyd**'in "Bu kelimenin aslı, İbranice "gel" manasında هَيَالِخْ'dir. Kur'ân onu Arapçalaştırmıştır" dediğini bana nakletti. **Ferra** da şöyle demiştir: "Bu, Havranlıların dili olup, Mekkelilerin diline girmiştir. Onlar da bu kelimeyi kullanır olmuşlardır."

İbnu'l-Enbarî: "Bu, tıpkı Arapça ile Rumca'nın **kıstas** kelimesinde; Arapça Farsça'nın "**siccîl**" kelimesinde; Arapça ile Türkçenin, "**Gassâk**" kelimesinde ve Arapça ile Habeşce'nin نَاشِئَةَ اللَّيْلِ tabirinde ittifak ettikleri gibi, Kureyşliler ile Harranîlerin ittifak ettikleri bir kelimedir" demiştir.

İKİNCİ MESELE
Farklı Kıraatler

Nâfi ile **İbn-i Zekvân**'ın rivayetine göre **İbn Âmir**, hâ'nın kesresi ve tâ'nın fethası ile bunu, **hiyte** şeklinde; **İbn Kesir**, tıpkı **haysu** gibi, **heytü** şeklinde ve **Hişam b. Ammâr**'ın rivayetine göre **İbn Amir**, hâ'nın kesresi, tâ'nın zammesi ile ve yâ'yı da hemzeye çevirerek, tıpkı جِئْتُ gibi; هِئْتُ şeklinde okumuşlardır ki bu sonuncusu, "senin için hazırlandım" manasına gelir. Diğer kıraat imamları da, hâ'nın ve tâ'nın fethası ile yâ'yı da sâkin kılarak, **heyte** şeklinde okumuşlardır.

Yusuf'un, Kadının Teklifini Reddetmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o kadın bunu söyleyince, Hz. Yusuf'un مَعَاذَ اللّٰهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ *"Allah'a sığınırım! Doğrusu o benim efendimdir. O, bana güzel bir mevki vermiştir"* dediğini bildirmiştir. **Yusuf** (a.s)'un **"ma'âzallah"** sözü, أَعُوذُ بِاللّٰهِ مَعَاذاً "Bütünüyle Allah'a sığınırım!" takdirindedir. إِنَّهُ'daki zamir, zamir-i şândır. رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ deyimi de, "Rabbim, malikim ve efendim beni güzelce ağırladı, iyi bir mevki verdi. Nitekim sana, benim hakkımda: "Onu hoş tut, ona değer ver!" demem miydi?" Binaenaleyh akıllı olanın böylesi bir iyiliğe, öyle bir kötülükle karşılık vermesi yakışmaz. Çünkü, iyiliklere kötülükle karşılık veren zâlimler iflah olmaz" demektir.

Hz. Yusuf'un, *"zalimler"* sözü ile, "zinâ edenler" manasını kastettiği, çünkü zinâ edenlerin, zinâ etmek suretiyle kendilerine zulmetmiş oldukları söylenmiştir.

Yine o zinâkârların işinin, birşeyi esas yerinin dışına koymayı gerektirdiği için, onların zâlim olmuş oldukları söylenmiştir. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Yusuf Köle Olmadığı Halde Niçin "Efendim" Tabirini Kullandı?

Birinci Soru: Hz. Yusuf aslında, hür idi, hiç kimsenin kölesi değildi. Binâenaleyh onun, *"O benim rabbim, efendimdir"* sözü, bir yalan olur. Yalan ise, büyük günahtır.

Cevap: Yusuf (a.s), bu sözünü zâhire ve onların kendisinin onların kölesi olduğuna inanışlarına nazaran söylemiştir. Hem sonra **Hz. Yusuf**'u, o yetiştirip, ona çeşitli iyiliklerde bulunmuştu. Dolayısıyla "O, benim rabbim (terbiye edenim)dir" sözü ile, onun kendisine bakıp gözettiğini kastetmiştir ki, bu en güzel bir ta'rizdir. Çünkü o, bu sözü ile "Aziz"in kendisini terbiye edip büyütmesini kastettiği halde, sözün zâhirine itibar edenler, bu sözü, "Aziz'in, onun efendisi olduğu" manasına hamlederler.

Yusuf'un Allah'a Sığınması, Kadere Delalet Eder

İkinci Soru: Yusuf (a.s)'un, **"Ma'azallah"** (*Allah'a sığınırım*)" sözü, bizim kaza ve kader ile ilgili görüşümüzün doğruluğuna delalet eder mi?

Cevap: Evet, bu apaçık bir şekilde delâlet eder. Çünkü onun, *"Allah'a sığınırım"* sözü, onun kendisini böylesi çirkin bir işten korumasını Allah'tan istediğini gösterir. Bu sığınma ise; kudret verme, muktedir kılma, akıl verme, vasıta verme, mazeret ve engelleri ortadan kaldırma ve lütuf fiilleri ihsan etme manalarında değildir. Çünkü bu hususta Allah'ın **makdûru** (kudreti dâhilinde) olan herşeyi, **Hz. Yusuf**'a yapmıştır. Binâenaleyh bu sığınma, ya zaten var olanı var etmesini istemektir, yahut da imkânsız olanı Allah'tan istemektir. İkisi de muhaldir. Böylece **Hz. Yusuf**'un, Allah Teâlâ'dan istediği sığınmanın, Allah Teâlâ'nın, itaat tarafına kesinkes götüren bir sebebi kendisi için yaratmasını ve kalbinde, günaha götürebilecek şeyleri gidermesini istemesinden başka bir manası yoktur ki, bizim ulaşmak istediğimiz netice de işte budur.

Bu sözden kastedilenin, bizim söylediğimiz mana olduğunun delili ise, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in gözü, **Hz. Zeyneb** (r. anhâ)'e iliştiğinde söylediği, يَامُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ *"Ey kalbleri evirip çeviren Allah'ım, kalbimi dinin üzerine sabit kıl"*[13] şeklindeki sözüdür. Hz. Peygamber (s.a.s) bununla, kalbte taata sevk-eden sebebin takviyesini; masiyet sebebinin ise giderilmesini kastetmiştir. İşte **Yûsuf**'un sözünde de böyledir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ *"Mü'min'in kalbi, Rahman (Allah)'ın parmaklarından ikisi arasındadır"*[14] buyurmuştur. Bu hadisteki iki parmak ile, bir fiili yapma ve yapmama sebebi olan şeyler kastedilmiştir. İşte bu iki tür sebep de, Allah'ın var etmesi ile olur. Aksi halde, bu sebepler de, başka sebeplere dayanırdı ki, bu da teselsülü gerektirir. Binâenaleyh **Hz. Yusuf**'un *"Allah'a sığınırım"* sözünün, biz (ehl-i sünnetin) kader görüşüne delil olan en önemli delillerden olduğu sâbit olur. Allah en iyi bilendir.

Yusuf'un Üç Cümlesi Arasındaki İrtibat

Üçüncü Soru: Yûsuf (a.s), o kadının isteğine karşı, üç şekilde cevap vermiştir:

a) *"Allah'a sığınırım"* diyerek;

b) *"O benim efendimdir, o bana güzel bir mevki vermiştir"* diyerek;

c) *"Hakikat şudur ki zâlimler asla felah bulmaz"* diyerek. Binaenaleyh bu üç cevabın, birbirleriyle irtibatı nedir?

Cevap: Bu sıralama, son derece güzel ve yerindedir. Çünkü Allah'ın kullarına nimet ve lütufları çok olduğu için, Allah'ın emir ve mükellefiyetlerine boyun eğip, onları kabul etmek, herşeyden önemlidir. Bundan dolayı, onun, *"Allah'a sığınırım"* ifadesi, Allah'ın haklarının, böylesi işlere mânî olacağına bir işarettir.

---

13. **Tirmizi**, Kader, 7 (4/448).

14. **Müslim**, Kader, 17 (4/2045); **Tirmizi**, Kader, 7 (4/449).

Hem sonra insanların hukûkunun da gözetilmesi farzdır. Binaenaleyh o adam, benim için lütufta bulunduğuna göre, onun lütuf ve iyiliğine, kötülükle karşılık vermek, çok çirkin bir davranış olur.

Ayrıca insanın kendi nefsini zarardan koruması da vâcibtir. Dolayısıyle (bu münasebetten tadılacak) lezzet, dünyada rezil ve rüsvaylığın, ahirette de, şiddetli bir azabın sebebi olacak çok kısa bir lezzettir. Azıcık olan bu lezzetin peşinden, son derece büyük zararlar geldiğine göre, akıl onun yapılmamasını ve ondan sakınılmasını gerektirir. İşte **Hz. Yusuf** (a.s)'un *"Hakikat şudur ki zâlimler asla felah bulmaz"* sözü, buna işarettir. Dolayısıyla bu üç cevabın, en güzel bir tertib üzere sıralanmış olduğu sabit olmaktadır.

★ ★
★

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِۦ ۖ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَآ أَن رَّءَا بُرْهَٰنَ رَبِّهِۦ ۚ كَذَٰلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ ٱلسُّوٓءَ وَٱلْفَحْشَآءَ ۚ إِنَّهُۥ مِنْ عِبَادِنَا ٱلْمُخْلَصِينَ ﴿٢٤﴾

"O kadın, andolsun ona niyeti kurmuştu. Eğer Rabbisinin bürhanını görmemiş olsaydı, neredeyse o (Yusuf) da ona kastetmişti. İşte biz ondan kötülüğü ve fuhşu uzak tutalım diye, böyle yaptık. Çünkü o, muhlis kullarımızdandı"

(Yûsuf, 24).

Bil ki bu, iyice incelenmesi gereken ayetlerdendir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Hz. Yusuf'dan Hata Sâdır Oldu mu?

Hz. Yûsuf'dan bir günah sâdır olmuş mudur, yoksa olmamış mıdır? Bu hususta iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Yusuf (a.s) bu günaha niyetlenmişti. **Vahidi**, "**el-Basit**" adlı kitabında şöyle demiştir: "İlmine güvenilen ve rivayetlerine itibar edilen müfessirler, **Hz. Yusuf**'un da o kadına, doğruca niyetini kurduğunu ve bir kimsenin, hanımına yaklaştığı gibi iyice yaklaştığını, Rabbisinin bürhânını görünce, bütün şehevî hislerinin gidiverdiğini söylemişlerdir."

Câfer-i Sâdık (r.a) **Hz. Ali**'nin şu sözünü senedi ile rivayet etmiştir: "Hem o kadın **Yûsuf**'u, hem de **Yûsuf** onu arzulamıştı. **Yûsuf**'un o kadına olan arzusu, kuşağını çözmeye niyetlenmesi şeklinde kendini göstermişti ."

İbn-i Abbas (r.a.)'ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "O, kuşağını çözdü ve hıyanet etmek (zina etmek) isteyen bir kimsenin oturacağı şekilde, o kadının yakınına (yanına) üzerine oturdu."

Yine **İbn Abbas** (r.a)'dan şu da rivayet edilmiştir: "O kadın sırt üstü yattı; **Yusuf** da elbisesini çıkararak onun iki bacağı arasına oturdu." **Vahidi,** bu hususta birçok lüzumsuz söz nakletmiş, o sözleri doğrulayacak ne bir ayet, ne de itimad edilecek sahih bir hadis getirmemiştir ve faydasız olan bu sözler hususunda iyice araştırma yapmamış, (fazla düşünmeden onları kitabına almıştır).

Yine rivayet olunduğuna göre, **Hz. Yusuf** (a.s) *"Bu, (efendimin) gıyabında kendisine hainlik etmediğimi bilmesi içindir"* (Yusuf, 52) dediğinde, **Cebrail** (a.s), *"Ey Yusuf, o işe yeltendiğinde de mi?"* demiştir. Bunun üzerine, o *"Ben, nefsimi tebrie etmem"* (Yusuf, 53) demiştir. **Vâhidi,** sözüne devamla, "Bu işi, **Yusuf**'un yapmaya niyetlenmiş olduğunu söyleyen alimler, peygamberlerin haklarını ve onların Allah katındaki makamlarının yüceliğini, **Hz. Yusuf**'un buna niyetlenmemiş olduğunu söyleyenlerden daha iyi biliyorlardı" demiştir. İşte **Vahidi**'nin, bu konudaki sözünün özeti böyledir.

Hz. Yusuf Asla Günaha Kastetmedi

İkinci Görüş: "Hz. Yusuf, bu bâtıl işten ve haram niyetten uzak ve berîdir." Bu, muhakkik müfessir ve kelamcıların görüşüdür. Biz de aynı görüşü söylüyor ve **Hz. Yusuf**'u şu şekilde savunuyoruz:

Bil ki peygamberlerin ismetlerinin (günahsız oluşlarının) vacib olduğunu gösteren deliller pek çoktur. O delilleri, Bakara Sûresinde, **Hz. Adem kıssası**nda genişçe ele aldık. Dolayısıyla onları tekrarlamayacağız, fakat burada, onlara birkaç ilavede bulunacağız:

Birinci Hüccet: Zinâ, büyük günahların en âdilerindendir. Emânete hâinlik etmek de, yine en âdî günahlardandır. Hem sonra büyük bir iyiliğe, tam bir rezil ve rüsvaylık ile, alabildiğine utancı gerektiren bir kötülük ile karşılık vermek de, en nâhoş günahlardandır.

Ayrıca, bir çocuk, çocukluğunun başlangıcından gençliğine ve olgunluk çağına gelinceye kadar bir adamın yuvasında büyüyecek, yeterli rızkı temin edilecek, namusu ve şerefi korunacak, sonra da korunan bu çocuk kalkıp, kendisine böylece büyük iyilikte bulunan kimseye, en adi kötülüğü yapacak. İşte bu, en adi bir iştir.

Bunun böyle olduğu sâbit olunca biz diyoruz ki: Birinci görüşte olanların **Hz. Yûsuf**'a isnad ettikleri bu masiyet, saydığımız dört bakımdan da söz konusu olan bir masiyettir. Böylesi bir suç, eğer Allah'ın yarattığı insanların en fasığına ve hayırlardan tamamen uzak olan bir kimseye isnad edilse, o bile bunu kesinlikle kabul

etmez. O halde, böylesi bir günah, ezici ve çok net mucizelerle desteklenmiş olan o peygambere nasıl isnâd edilebilir? Hem sonra Allah Teâlâ, bunun dışında başka birşey için, *"İşte biz ondan kötülüğü ve fuhşu uzak tutalım diye böyle (yaptık)"* buyurmuştur ki bu söz, kötülük ve fuhşun tamamen ondan uzak tutulduğunu gösterir. O görüşte olanların, **Hz. Yusuf**'a mal ettikleri bu günahın, en büyük bir kötülük ve en ileri bir fuhuş olduğunda şüphe yoktur. O halde daha nasıl, aynı hâdise hakkında Cenâb-ı Hakk'ın, **Yusuf**, kötülüklerin ve fuhşun en büyüğünü yapmaya yeltenirken, onun kötülüklerden berî olduğuna şahâdet etmesi, Âlemlerin Rabbine nasıl uygun düşer?

Hem sonra bu ayet, bizim görüşümüze bir başka açıdan da delildir. Bu böyledir, çünkü biz diyoruz ki: "Farzet ki bu ayet, bu günahın ondan nefyine delâlet etmiyor. Fakat bunun, çok büyük bir medhi ve ileri bir övgüyü ifade ettiğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh Allah'ın, bir insanın büyük bir günaha yöneldiğini bildirip, sonra da bunun peşinden o insanı en ileri şekilde övmesi, hikmet-i ilâhiyeye uygun düşmez. Bu, bir padişahın, bir kölesini en çirkin bir günah ve fuhşiyat ile suçlayıp, sonra da bunun peşinden ileri bir medh ile onu övmesine benzer. Hiç şüphesiz bu, hoş karşılanmayan birşey olur. İşte burada da böyledir. Allah en iyi bilendir.

İkinci Hüccet: Peygamberlerden ne zaman bir zelle (kusur) sâdır olsa, onlar bunu büyük görür ve bunun peşinden hemen tevbe ederek, pişmanlıklarını ve tevâzularını ortaya korlar. Binâenaleyh eğer **Yusuf** (a.s), bu hoş olmayan büyük günaha yeltenmiş olsaydı, onun hemen bundan sonra tevbe ve istiğfarda bulunmaması imkansız olurdu. Eğer o tevbe etmiş olsaydı, şüphesiz Cenâb-ı Hak, başka yerlerde olduğu gibi, onun tevbe ettiğini Kur'ân'da naklederdi. Bu hususta herhangi birşey bulunmadığına göre, biz, bu hâdisede **Hz. Yûsuf** 'dan hiçbir günah ve masiyetin sâdır olmadığını anlıyoruz.

Yusuf'un Masum Olduğuna Şahidlik Edenler

Üçüncü Hüccet: Bu hâdise ile ilgili olan herkes, **Hz. Yusuf** (a.s)'un, o günahtan beri olduğuna şehâdet etmiştir. Bil ki, bu hadiseyle ilgili olanlar şunlardır: **Hz. Yusuf**; o kadın; kadının kocası; (Mısır'lı) kadınlar ve şahidler. Alemlerin Rabbi de **Hz. Yusuf**'un günahtan berî olduğuna şahâdet etmiştir. İblis bile, **Yusuf** (a.s)'un o günahtan berî olduğunu kabul etmiştir. Durum böyle olunca, hiç bir müslümanın bu konuda tereddüt etmesi söz konusu değildir.

Hz. Yusuf'un, kendisinin o günahtan uzak olduğunu iddia etmesinin izahı şudur: O, *"O (kadın), kendisi benim nefsimden murad almak istedi"* (Yusuf, 26) ve *"Ey Rabbim, zından bana bunların davet edegeldikleri şeyden daha sevimlidir"* (Yusuf, 33) demiştir.

O kadının, itirafının izahı da şöyledir: O, Mısırlı kadınlara, *"İşte beni kendisi hakkında ayıpladığınız şu gördüğünüz zatdır. Andederim ki onun nefsinden murad istedim de, o namuskârlık gösterdi"* (Yusuf, 32) ve *"Şimdi hak meydana çıktı. Ben onun nefsinden murad almak istedim. O, gerçekten doğru söyleyenlerdendir"* (Yusuf, 51) demiştir.

Kadının kocasının, **Hz. Yusuf**'un günahsız oluşunu kabul ettiğinin izahı da şudur: O, *"Şüphesiz bu, siz kadınların fendinizdendir. Çünkü sizin fendiniz büyüktür. Yusuf, sen bundan vazgeç. Ey kadın sen de günahına istiğfar et"* (Yusuf, 28-29) demiştir.

Şahidlerin itirafına gelince: Bu şöyledir: *"O (kadının) yakınlarından bir şâhid de şehâdet etti ki: "Eğer gömleği önünden yırtıldıysa, kadın doğru söylüyor. O zaman o (Yusuf) yalan söylemektedir..."* (Yusuf, 26-27).

Allah Teâlâ'nın buna şehâdeti, *"İşte biz ondan fenalığı ve fuhşu bertaraf edelim diye böyle (yaptık.) Çünkü o, muhlis kullarımızdandır"* (Yusuf, 24) sözü ile olmuştur. Böylece Allah Teâlâ bu ayette, **Hz. Yusuf** (a.s)'un temiz olduğuna şu dört bakımdan şehâdet etmiştir:

Birincisi, *"Ondan fenalığı bertaraf edelim diye..."* cümlesidir. Buradaki fiilin başındaki lâm, te'kid ve mübalağa ifâde eder.

İkincisi, *"ve fuhşu"* tabiridir. Bu, "Ondan fuhşu da bertaraf edelim diye..." demektir.

Üçüncüsü, *"Çünkü o (...) kullarımızdandır"* cümlesidir. Rahman'ın kulları ise, *"yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürürler. Kendilerine, beyinsizler laf attığı zaman "selâm!" deyip geçerler"* (Furkan, 63) ayetidir.

Dördüncüsü, *"Muhlisler"dendir"* tabiridir. Bu kelime bazan isim-i fail olarak bu şekilde, bazan da isim-i mef'ûl olarak, "muhlesîn" (ihlasa erdirilmiş) şeklinde okunmuştur. Binâenaleyh bunun isim-i fâil olarak okunması, **Hz. Yusuf**'un taat ve ibadetlerini ihlaslı olarak yaptığını gösterir. İsim-i mef'ûl olarak okunması da, Allah Teâlâ'nın **Hz. Yusuf**'un kendisi için ve huzurunda bulundurmak için seçtiğine delâlet eder. Her iki kıraata göre de, bu kelime, **Hz.Yusuf** (a.s.)'un, kendisine isnad edilen o günahtan temiz olduğuna açıkça delalet eder.

İblis'in, **Hz. Yusuf**'un günahsız olduğunu kabul edişinin izahı şudur: O, *"Senin izzetine yemin ederim ki ben de artık onların hepsini muhakkak azdıracağım. İçlerinden ihlâsa erdirilmiş (mü'min) kulların müstesnâ..."* (Sâd, 82-83) demiş ve böylece, muhlis kulları yoldan çıkarmasının mümkün olmadığını kabul etmiştir. **Yusuf** (a.s) da muhlis kullardandır. Çünkü Allah Teâlâ, *"O muhlis kullarımızdandır"* buyurmuştur. Dolayısıyla bu, İblis'in, onu iğvâ edemeyeceği ve onu hidayet yolundan saptıramayacağı hususunda, İblis tarafından yapılmış bir itirafı olur. İşte bu noktada

biz diyoruz ki, bu kepâzeliği **Hz. Yusuf** (a.s)'a nisbet eden o câhiller, eğer Allah'ın dinine tâbî olmuş kimselerden iseler, Allah Teâlâ'nın **Hz. Yusuf**'un temiz olduğu hususundaki şehâdetini kabul etsinler; yok eğer İblis'in ve ordusunun tâbi olanlarından iseler, İblis'in bu hususlaki şehâdetini kabul etsinler.

Belki de onlar şöyle derler: "Biz tıpkı, **El-Harzemî**'nin şu şiirde dediği gibi, işin başında İblis'in tâbiileri idik. Fakat sonra ona başkaldırıp, sefihlikte onu geçtik."

وَكُنْتُ امْرَأً مِنْ جُنْدِ إِبْلِيسَ فَارْتَقَى / بِيَ الدَّهْرُ حَتَّى صَارَ إِبْلِيسُ مِنْ جُنْدِى

فَلَوْ مَاتَ قَبْلِى كُنْتُ أَحْسَنُ بَعْدَهُ / طَرَائِقَ فِسْقٍ لَيْسَ يُحْسِنُهَا بَعْدِى

"Başlangıçta ben, İblis'in ordusundan idim; derken zaman beni bu yolda yükseltti de, İblis benim ordumdan oldu. Şayet o benden önce ölmüş olsaydı, ondan sonra ben, onun benden başka hiç kimsenin daha iyi bir tarzda yapamayacağı şekilde fısk yollarını çok güzel işler ve yapardım."

Bu delillerle, **Yusuf** (a.s)'un, o cahillerin söylediği günahtan uzak ve berî olduğu sabit olmuş olur.

Bunu iyice kavradı isen, biz diyoruz ki: Ayetin zâhirine göre söz, şu iki makamdadır:

Birinci Makam, şöyle dememizdir: **Hz. Yusuf** (a.s)'un o kadına niyetlendiğini kabul etmiyoruz. Bunun delili, ayetteki, *"Eğer Rabbisinin bürhanını görmemiş olsaydı, neredeyse o (Yusuf) da ona kastetmişti"* cümlesidir. Ayette, **lev lâ** (Eğer (...) olsaydı) edatının cevabı önce gelmiştir. Bu tıpkı, لَوْلاَ اَنْ فُلاَناً خَلَصَكَ فَكُنْتَ مِنَ الْهَالِكِينَ "Helâk olanlardan olacaktın, eğer falanca seni kurtarmasaydı" denilmesi gibidir. **Zeccâc, lev lâ**'nın cevabının önce gelmesini, şu iki bakımdan kabul etmemiştir:

a) Bunun cevabının önce gelmesi, şâzz (nadir)dir ve fasih bir sözde bulunmaz.

b) Eğer buna cevap verilecek olsa, cevabının başında lâm-ı te'kid bulunur. Binâenaleyh eğer durum sizin dediğiniz gibi olsaydı, Cenâb-ı Hak, لَهَمَّ بِهَا لَوْلاَ buyururdu.

Zeccâc'ın dışındaki nahivciler, şöyle üçüncü bir husus daha ileri sürmüşlerdir: Eğer **Hz. Yusuf** tarafından bir niyet bulunmasaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer Rabbisinin bürhanını görmemiş olsaydı"* buyruğunun bir manası olmazdı.

Bilki **Zeccac**'ın söylediği şey, cidden akıldan uzaktır. Çünkü biz, bu edatın cevabının sonra gelmesinin, daha güzel ve yerinde olduğunu kabul ediyoruz. Fakat bunun câiz oluşu, cevabın önce gelmesine mânî değildir. Hem nasıl olabilir ki? Çünkü **Sîbeveyh**'in, "Araplar, en önemli hususu, cümlenin en başında zikrederler, sonra öneme göre diğerlerini sıralarlar" dediği nakledilmiştir. Binâenaleyh, takdim ve tehirin câiz oluşu, o şeyin öneminin derecesine bağlıdır. Fakat bazı lafızların özellikle

kullanılmayacağını söylemek, hikmete uygun düşmez. Hem, **lev lâ**'nın cevabının başında "lâm"ın bulunması câizdir. Fakat bu, onun cevâbının lâmsız zikredilmesinin câiz olmayacağına delâlet etmez.

Ayrıca biz, **Zeccâc**'ın bu iki sorusundaki görüşünün yanlışlığını gösteren şu ayeti de delil getiririz: إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْ لَآ أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا *"Eğer, kalbine râbıta (sağlamlık) vermeseydi, az daha onu açığa vuracaktı"* (Kasas, 10).

Yusuf, Tabiatı Sebebiyle Değil, Haram Olduğundan Günaha Girmedi

"Eğer **Hz. Yusuf** (a.s) bu işe niyetlenmemiş olsaydı, Hak Teâlâ'nın, *"Eğer Rabbisinin bürhânını görmemiş olsaydı"* buyruğunun bir manası olmazdı" şeklindeki üçüncü soruya karşı şöyle deriz: Aksine bunda en büyük bir fayda ve mana vardır. Bu da, **Hz. Yusuf** (a.s)'un o kadına niyetlenmeyişi, kadınlara arzu duymadığından ve şehevî kudreti olmadığından dolayı değil, Allah'ın dininin delillerinin, kendisini bu işten alıkoyduğundan ötürü oluşunu izâhdır. Sonra biz diyoruz ki: Şu husus da, **lev lâ**'nın cevabının, bizim söylediğimiz kısım olduğuna delâlet eder: Hiç şüphesiz bu edat, bir cevap ister. Bahsedilen cümle de, ona cevap olmaya uygundur. Şu halde onun, **lev lâ**'nın cevabı olduğuna hükmetmek gerekir." Biz, **lev lâ**'ya, bir mukadder cevap düşünürüz. Çünkü Kur'ân'da, cevapların terkedildiği (açıkça zikredilmediği), çokca görülen bir husustur" da denilemez. Zira biz deriz ki: Evet, Kur'ân'da bunun çok olduğu hususunda münakaşa yok. Fakat asıl olan, cevabın mahzûf olmayışıdır. Hem sonra, cevabın hazfi, cümlede cevabı gösteren bir şey bulunduğu zaman güzel ve yerinde olur. Bu ayette cevabın mahzuf olduğu söylenecek olursa, cümlede o cevabın ne olduğunu gösterecek birşey yoktur. Çünkü burada, herbiri yerinde olan çeşitli takdirler yapılabilir. Binâenaleyh onlardan birisini takdir etmek, diğer birini takdir etmekten daha evlâ değildir. Böylece, fark ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir.

İkinci Makam, şöyle dememizdir: Biz, **Hz. Yusuf** (a.s)'dan böyle bir niyetin sâdır olduğunu hadi kabul edelim. Fakat diyoruz ki: Ayetteki *"O (Yusuf) da ona kastetmişti"* ifadesini zâhirî manasına hamletmek mümkün değil. Çünkü bu kastın, kadının zatı ile ilgili olması imkânsızdır. Zira **"hemm"**, kast cinsindendir. Kast ise bâkî zatlara taalluk edemez. Şu halde bu **"hemm"**in, müteallakı olacak bir fiilin takdir edilmesi gerektiği sâbit olmuş olur. O fiil, ayette açıkça zikredilmemiştir. Onlar, mukadder olan bu fiilin "o kadınla fuhuş yapma" olduğunu iddia etmişlerdir. Biz ise, onların ileri sürdüklerine ters olan, başka bir fiil takdir ediyoruz. Bunu, birkaç şekilde izah ederiz:

Hemm Kelimesinin İzahı

1) Bundan maksat, "Hz. Yusuf (a.s) o kadını kendisinden defetmeye, onu böylesi çirkin bir fiilden menetmeye hemmetmiş, (هَمَّ بِدَفْعِهَا) manasıdır. Çünkü "**hemm**", kastetmek demektir. Binâenaleyh bu "**hemm**" kelimesinin, kadın ile Hz. Yusuf'dan herbiri için, herbirine uygun düşen bir "kasıt" manasına hamledilmesi gerekir. Kadına uygun düşen, onun kâm almaya, Hz. Yusuf'un bedeninden istifâde etmeye kasdetmesidir; insanlara peygamber olarak gönderilmiş olan Hz. Yusuf'a uygun düşen ise, âsî olanları Allah'a isyandan menetmeye ve emr-i ma'rûf nehy-i münker yapmaya kastedip yönelmesidir. Nitekim Arapça'da هَمَمْتُ بِدَفْعِهِ veya هَمَمْتُ بِضَرْبِهِ "Onu dövmeye ve savuşturmaya niyetlendim" manasında, هَمَمْتُ بِفُلَانٍ denilir.

Buna göre eğer onlar, "Bu takdire göre, ayetteki *"Eğer rabbisinin bürhânını görmemiş olsaydı"* kaydının bir fayda ve manası kalmaz" derlerse, biz deriz ki: Aksine, bunda en büyük bir fayda vardır. Bunu şu iki şekilde izah ederiz:

a) Allah Teâlâ, Hz. Yûsuf (a.s.)'a, eğer o kadını defetmeye niyetlenirse, kadının onu öldürmek isteyeceğini, yahut orada bulunan (adamlarına) onu öldürmelerini emredeceğini bildirmiştir. İşte bundan ötürü, Hak Teâlâ ona, kendisini ölümden koruması için, kadını döverek (bundan) alıkoymaktan kaçınmasını bildirmiştir.

b) Hz. Yûsuf (a.s), o kadını eğer kendisinden men etmeye uğraşsaydı, kadın her hâlükârda ona sarılacak, böylece de Hz. Yûsuf'un elbisesi (gömleği) ön tarafından yırtılacaktı. Halbuki Hak Teâlâ, ezeli ilmi ile, o şâhidin, Yusuf'un elbisesinin önden yırtılması halinde Yusuf'un; arkadan yırtılması halinde kadının hâin olduğuna hükmedeceğini elbette biliyordu. Dolayısiyle Hak Teâlâ ona, bunu bildirdi. Böylece Hz. Yusuf (a.s) da, şâhidin şâhidliği, kendisinin o günahtan berî olduğuna dâir kendi lehinde bir hüccet olsun diye, o kadını kendisinden savuşturmakla uğraşmamış, ondan kaçmayı tercih etmiştir.

2) "**Hemm**", şehvet manasına alınabilir. Bunun, bu manada kullanılması yaygındır. Nitekim birisi arzu etmediği birşey hususunda مَا يَهُمُّنِي هَذَا "Bu, beni ilgilendirmiyor'; arzu edip, ilgisini çeken şey hususunda da, هَذَا أَهَمُّ الْأَشْيَاءِ إِلَيَّ "Şu, benim için en önemli bir şeydir" der. Buna göre, Allah Teâlâ Hz. Yûsuf'un şehevî kuvvetini, "**hemm**" kelimesi ile ifâde etmiştir. Binaenaleyh ayet, "Yemin olsun ki kadın ona, o da kadına arzu duydu. Eğer Yusuf (a.s), Rabbisinin bürhânını görmeseydi bu iş, var olacaktı" manasını ifade eder.

3) "**Hemm**" "kişinin kalbinden geçirdiği şeyler" diye tefsir edilebilir. Çünkü çok güzel bir kadın süslenip, genç ve güçlü bir delikanlı için hazırlandığında, mutlaka hikmet ile tabiî şehvet; nefis ile akıl arasında bir mücâdele meydana gelir. Bazan tabiat ve şehvet tarafı ağır basar, bazan da akıl ve hikmet tarafı ağır basar. Binâenaleyh "**hemm**", insan tabiatının çekişi; "bürhan: görme" de, kulluk tarafının çekişi demektir. Bu, tıpkı şuna benzer: Sıcak bir yaz günü, oruçlu sâlih bir zât, kar

katılarak soğutulmuş gül şerbeti gördüğünde, nefsi onu o gül şerbetini içmeye zorlar. Fakat dini ve hidayeti buna mâni olur ki, işte bu hiçbir günahın söz konusu olmasına delalet etmez. Aksine bu hal ne zaman daha güçlü olsa, kulluk vazifelerini yerine getirmedeki kuvvet de, o nisbette mükemmel olur. Binâenaleyh, elhamdülillah, savunduğumuz görüşün doğruluğu ortaya çıkmış ve **Vahidî**'nin elinde, laf atmaktan ve müfessirlerin adlarını saymaktan başka birşek kalmamış olur.

Eğer o, bu hususta bir başka şüphe ileri sürecek olsaydı, ona da cevap verirdik. Fakat o bazı müfessirlerden yaptığı rivayete pek birşey eklememiştir.

Bil ki "**Haşviyye**"den birisi, "**Hz. Peygamber** (s.a.s)'in, *"Hz. İbrahim (a.s), üç yalanı hariç, başka hiçbir yalan söylememiştir"* dediğini rivayet etmiş idi. Ben dedim ki: "En münasip davranış, böylesi haberlerin kabul edilmemesidir." Bunun üzerine o, redd tavrı ile, şöyle karşılık verdi: "Amma bunu kabul etmememiz, ravîleri yalancı saymamıza müncer olur!" Ben de ona derim ki: "Hey zavallı adam! Eğer biz o rivayeti doğru kabul edersek, **Hz. İbrahim**'in yalan söylemiş olduğunu kabul etmiş oluruz. Yok eğer o haberi doğru saymaz isek, o zaman da bunu rivayet edenin yalan söylediğini kabul etmiş oluruz. **Hz. İbrahim** (a.s)'in yalan söylemekten uzak oluşu bir kısım meçhul ravilerin yalandan korunmasından daha evladır. Bu asıl prensibi iyice kavrayınca, **Vahidî**'ye şöyle deriz: Bu görüşü o müfessirlerden nakledenlerin, doğru mu yalancı mı olduklarını bize kim garanti edebilir? Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE
Bu Ayetteki Bürhan'dan Maksad

Ayetteki *"Rabbin bürhanı"* ile ne kasdedildiğini şöyle açıklarız: Peygamberlerin ma'sum (günahsız) olduğunu kabul eden muhakkik alimler **Hz. Yusuf**'un gördüğü bürhânı, birkaç şekilde açıklamışlardır.

a) Bu, zina fiilinin haram olduğu hususundaki, Allah'ın hüccetinin ve zinâ edecek kimseye terettüb eden cezânın bilinmesidir.

b) Allah Teâlâ, peygamberlerin nefislerini kötü huylardan temizlemiştir. Hatta Allah'ın, peygamberlerin yakın arkadaşlarının nefislerini bile, böyle kötü huylardan temizlediğini söyleyebiliriz. Nitekim Cenab-ı Hak, *"Ey ehl-i beyt, Allah sizden ancak kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak diler"* (Ahzab, 33) buyurmuştur. Binâenaleyh burada **Hz. Yusuf**'un gördüğü bildirilen ilahî bürhândan maksad, peygamberler için güzel huyların tahakkuk etmesi, onları öyle kötü işlere yönelmekten alıkoyan hallerin hatırlatılmasıdır.

c) **Hz. Yûsuf** (a.s), odanın tavanında, *"Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, şüphesiz ki hayasızlıktır, kötü bir yoldur"* (İsra, 32) ayetini yazılı olarak gördü.

d) Bu, fuhşiyyatı işlemeye mânî olacak olan "nübüvvet"tir. Bunun delili, peygamberlerin, insanları kötülüklerden ve rezil-ü rüsvay eden şeylerden men etmek için gönderilmiş olmalarıdır. Dolayısı ile eğer peygamberler, kendileri her türlü kötülük ve fuhşa yönelirken, insanlara bunu yasaklamaya kalkışırlarsa, *"Ey iman edenler,*

niçin kendinizin yapmadığı şeyleri söyleyip emrediyorsunuz? Yapmayacağınızı söylemeniz, eh şiddetli bir buğz bakımından Allah indinde büyüktür" (Saff, 2-3) ayetinin muhtevasına girmiş olurlar.

Hem sonra Allah Teâlâ, yahudileri *"siz, insanlara iyiliği emredersiniz de, kendinizi unutur musunuz?"* (Bakara, 44) diye ayıplamıştır. Yahudiler için ayıp olan birşey, mucizelerle desteklenmiş bir peygambere nasıl isnad edilebilir?

Bu günahı **Yusûf** (a.s)'a nisbet edenler de, bu **"bürhân"**ın ne demek olduğu hususunda, şu izahları yapmışlardır:

1) "Kadın, evin ortasında inci ve yakut kakmalı bir puta yöneldi ve onun üzerini bir bezle örttü. Bunun üzerine **Hz. Yusuf** (a.s): "Bunu niçin yaptın?" dediğinde de, "Ben putumun bir günah işlerken beni görmesinden utanırım" dedi. **Hz. Yûsuf** (a.s) da: "Sen, aklı olmayan, duymayan bir puttan utanırken ben nasıl olur da, herkesin yaptığını (gücünü) kendisine veren ilahımdan utanmam. Allah'a yemin olsun ki, ben bu işi kesinlikle yapmam!" dedi." Bu görüşte olanlar, "işte bürhân budur" demişlerdir.

2) Onlar, **İbn Abbas** (r.a)'dan şunu rivayet etmişlerdir: "**Hz. Yûsuf** (a.s)'a, babası **Ya'kûb**, parmaklarını ısırır olduğu halde ve "Peygamberler zümresinden takdir edilmiş olduğun halde, fâcirlerin işini mi yapıyorsun? Bundan utan!" der vaziyette temessül etti, göründü." Bu aynı zamanda **İkrime, Mücahid, Hasan el-Basrî, Said b. Cübeyr, Katâde, Dahhâk, Mukâtil** ve **İbn Sîrîn**'in **görüşüdür. Said b. Cübeyr** şöyle demiştir: **Hz. Yakûp** (a.s.) **Yusuf** (a.s.)'a göründü ve onun göğsüne vurdu. Böylece onun bütün şehveti, parmak uçlarından (adetâ) çıkıp gitti."

3) Onlar şöyle demişlerdir: "**Hz. Yusuf** (a.s), birisinin gökten kendisine "Ey **Ya'kûb**'un oğlu,sen kuşlar gibi olma. Kuşun tüyleri vardır. Ama zina ettiğinde, o güzel tüyleri dökülür (güzelliği gider)"diye seslendiğini duydu."

4) Onlar, **İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini nakletmişlerdir: "**Hz. Yûsuf** (a.s), **Yakub** (a.s)'un temsilini (hayalini) görünce de, vazgeçmedi. Ta ki **Cebrâil** (a.s), onu geri tepince bütün şehveti kayboldu." **Vahidî** bu rivayetleri nakledince, kibirlenerek (laf atarak), "Bu, tenzili (Kur'ân'ın nüzûlünü) gören zatlardan, Kur'ân'ın tefsirini alan tefsir önderlerinin görüşüdür" demiştir. Ona şöyle denilebilir: "Sen, bize hiç bir faydası bulunmayan, bu laf atmalardan başka birşey söylemiyorsun. Senin, buna delilin nerede?" Hem, aynı şeyde delillerin birbirini takib etmesi câizdir. **Yûsuf** (a.s), asli delillere göre, zinâdan uzak durmuştur. Binâenaleyh ona, bu kadar engel ilave edilince, onun bu işten vazgeçmesi kuvvetli ve sakınması mükemmel olmuş olur. Şaşılacak şey! Onlar Hz. Peygamber (s.a.s)'in -kendisinin hiç bir dahli olmaksızın- hücresine bir köpek yavrusunun girmesi üzerine **Cebrâil** (a.s)'in kırk gün Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelmemiş (vahiy getirmemiş) olduğunu nakletmişlerdir. Bu konuda ise, **Yusuf** (a.s)'un, zinâ işi ile meşgul iken, **Cebrail** (a.s)'in ona gittiğini iddia etmişlerdir. Şaşılacak şey ki, onlar **Hz.Yûsuf**'un,**Cebrail** (a.s)'in gelmesi sebebi ile,

bu işten imtinâ etmediğini iddia ediyorlar. Halbuki en fasık ve en kâfir birisi bile fuhuşla meşgul iken, ansızın yanına sâlihlerin sûreti ve şekli üzere olan bir kimse girse, ondan utanır, kaçar ve o işi bırakır. Burada ise, **Hz. Yûsuf** (a.s), **Ya'kûb** (a.s)'un parmaklarını ısırdığını gördüğü halde, ona önem vermediği rivayet edilmektedir. Sonra güyâ **Cebrail** (a.s), o azametine rağmen, onun yanına girmiş de, **Yusuf** yine **Cebrail**'in gelmesi ile, bu kötü işten imtinâ etmemiş de, ancak **Cebrail** (a.s) onun sırtına vurmaya mecbur kalmıştır. Binâenaleyh biz, dini hususlarda sapmaktan ve yakîni elde etmek hususunda çâresiz kalmaktan Allah'ın bizi korumasını isteriz. İşte bu konudaki sözümüz, özetle bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Sû ile "**fahşâ**" arasındaki fark hususundadır. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) **Sû**, elin yapıp işlediği bir cinâyet (yani günah), **fahşa** ise, zinadır.

2) **Sû**, öpme ve şehvetle bakma gibi, esas zinanın (münasebetin) öncüsü olan şeyleri; **fahşâ** da zinanın kendisidir.

Cenâb-ı Hak, إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ *"Çünkü o, muhlis kullarımızdandır"* buyurmuştur. Yani "O, dinini sırf Allah'a has ve hâlis kılan kimselerdendir." Bu kelimeyi, lâm'ın fethası ile, "**muhlesîn**" şeklinde okuyanlar ise bunu "O, Cenab-ı Hakk'ın, kendisini kötülüklerden arındırdığı (hâlis kıldığı) kimselerdendir" manasını kastetmişlerdir. Bununla, **Hz. Yûsuf** (a.s)'un, haklarında Cenâb-ı Allah'ın *"Çünkü biz onları, katıksız bir hasletle hâlis insanlar yaptık"* (Sâd, 46) buyurduğu, **İbrahim** (a.s) zürriyetinden oluşu manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ebu Amr, bütün Kur'ân'da bu kelimeyi, lâm'ın kesresiyle, "**muhlisin**" şeklinde okurlarken, diğerleri, lâm'ın fethasıyla "**muhlesîn**" şeklinde okumuşlardır.

★
★ ★

Kadının Yusuf'u Kovalayıp Gömleğini Yırtması

وَٱسْتَبَقَا ٱلْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُۥ مِن دُبُرٍ وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَا ٱلْبَابِ ۚ قَالَتْ مَا جَزَآءُ
مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوٓءًا إِلَّآ أَن يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٥﴾ قَالَ هِىَ رَٰوَدَتْنِى عَن نَّفْسِى وَشَهِدَ
شَاهِدٌ مِّنْ أَهْلِهَآ إِن كَانَ قَمِيصُهُۥ قُدَّ مِن قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ ٱلْكَٰذِبِينَ ﴿٢٦﴾ وَإِن كَانَ
قَمِيصُهُۥ قُدَّ مِن دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٢٧﴾ فَلَمَّا رَأَىٰ قَمِيصَهُۥ قُدَّ مِن دُبُرٍ قَالَ إِنَّهُۥ مِن
كَيْدِكُنَّ ۖ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ ﴿٢٨﴾ يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَٰذَا ۚ وَٱسْتَغْفِرِى لِذَنۢبِكِ ۖ إِنَّكِ كُنتِ مِنَ ٱلْخَاطِـِٔينَ

"İkisi de kapıya koştular. O (kadın) bunun gömleğini arkasından boylu boyunca yırttı. Kapının yanında (kadının) efendisine rastgeldiler. (Kadın) dedi ki: "Zevcene kötülük etmek isteyenin cezası, zindana atılmaktan, yahut acıklı bir azabtan başka ne olabilir!" (Yusuf): "O, kendisi benim nefsimden murad almak istedi" dedi. Kadının yakınlarından bir şâhid, şöyle şâhidlik etti: "Eğer onun gömleği önünden yırtılmış ise, kadın doğru söylüyor. O zaman o (Yûsuf), yalancılardandır. Yok eğer gömleği arkadan yırtıldıysa, (kadın) yalan söylüyordur. O takdirde O (Yusuf), doğru söyleyenlerdendir." Vakta ki (kadının efendisi, Yûsuf'un gömleğinin) arkadan yırtılmış olduğunu gördü, o zaman dedi ki: "Şüphesiz ki bu, siz (kadınların) fendinizdendir. Doğrusu sizin fendiniz büyüktür. Yûsuf, sen bundan (bu meseleyi söylemekten) vazgeç. (Ey kadın), sen de günahına istiğfar et. Çünkü sen cidden günahkârlardan oldun"

(Yûsuf, 25-29).

Bil ki Allah Teâla, o kadının **Hz. Yûsuf**'a niyetini kurduğunu nakledince; bunun peşinden **Yûsuf**'u nasıl elde etmeye çalıştığını ve **Yûsuf**'un nasıl ondan kaçtığını naklederek, *"İkisi de kapıya koştular"* buyurmuştur. Bu ifâde ile, **Hz. Yûsuf**'un ondan kaçıp kapıdan çıkmaya çalıştığı; kadının da, onu kendisine çekmek için, peşinden koştuğu anlatılmıştır. Ayetteki bu fiilin masdarı olan, **"istibâk"** birşeye herkesten önce ulaşmayı istemek demektir. Buna göre bu ifadenin manası, "Onlardan herbiri diğerinden daha önce kapıya ulaşmayı istediler. Kapıya önce **Yusuf** ulaşırsa, açıp kaçacaktı, kadın ulaşırsa, **Yusuf**'un çıkmaması için kapıyı tutacaktı" demektir.

Binâenaleyh bu tabir "Her ikisi de kapıya koşuştular", "kapıya doğru koşuştular" demektir. Bu tıpkı, *"Musâ, kavmini yetmiş adam olarak seçti,'* yani *"kavminden yetmiş adam seçti"* (A'raf, 155) ayetinde olduğu gibidir.

Bil ki **Hz. Yûsuf**, kapıya doğru koşuyordu ve kapıdan çıkmak istiyordu. Kadın da, onun peşinden koşuyordu. Kadın, ancak onun gömleğinin arkasını tutabildi ve böylece o gömleği arkasından uzunlamasına yırttı. İşte tam o esnada, kocası geliverdi. İşte Hak Teâlâ'nın *"Kapının yanında, kadının efendisine rastgeldiler"* ifâdesi ile kastedilen budur. Bu ifade "O ikisi, kadının "Efendim" dediği kocası ile, tam kapıda karşılaştılar" demektir. Allah Teâlâ ayette, "İkisinin efendisi olana" buyurmayıp, *"kadının efendisine"* buyurdu. Çünkü **Yûsuf** (a.s), hakikatte (işin aslında) bu adamın kölesi değil idi. İşte o anda kadın töhmet altında kalmaktan korktu, önce davranıp, **Hz. Yûsuf** (a.s)'a, o çirkin zina işini iftirâ etti ve *"Zevcene kötülük etmek isteyenin cezası, zindana atılmaktan, yahut acıklı bir azabtan başka ne olabilir!"* dedi. Bu sözün manası açıktır.

Bu ifâdede birkaç incelik bulunmaktadır:

1) Bundaki **mâ** edatı mâ-i nâfiye manasına olabilir. O zaman mana, "Onun cezası, ancak zindandır" şeklinde olur. Yine bu edatın istifhâmiye (soru için) olması da mümkündür. Buna göre mana, "Onun cezası, hapis olunmaktan başka nedir?" şeklinde olur. Bu senin, "Evde **Zeyd**'den başka kim var?" sözün gibidir.

2) Kadının, **Hz. Yûsuf**'a olan şiddetli arzusu ve sevgisi, onu bu durumda iki inceliğe riayet etmeye sevketti. Çünkü o, önce zindanı zikretti, "acıklı azabı" sonra zikretti. Çünkü seven, sevdiğine acı vermek istemez. Yine o kadın **Yusuf**'a bu iki şeyden birisinin yapılması gerektiğini de (açıkça) söylemedi. Aksine, sevgilisini kötülük ve acı ile birlikte zikretmekten korunmak için, bunu genel bir ifâde ile anlattı. Bir de o, işi hafifleterek "hapsedilme"den sözetti. Hapis bir günlüğüne olabildiği gibi, daha az bir zaman için de olabilir. Çünkü devamlı zindana atılma manası, bu ibare ile anlatılmaz. Aksine, "Onun, zindana atılmışlardan kılınması gerekir" denilir. Baksana **Firavun, Hz. Musâ** (a.s)'yı tehdid ederken şöyle demiştir: *"Andolsun, eğer benden başka bir tanrı edinirsen, seni muhakkak ve muhakkak zindana atılanlardan ederim"* (Şuara, 29).

3) O kadın, **Yusuf** (a.s)'un, gençliğinin baharında, gücünün kemâlinde, şehvetinin en ileri olduğu bir çağda olmasına rağmen, kendisinden korunmayı, uzak durmayı istediğini müşâhede edince, onun temizliği ve nezihliği hususundaki inanç ve güveni daha da büyüdü. Bundan dolayı, "**Yusuf**, bana kötülük yapmayı istedi" demekten utandı, ve bu yalan iftirayı ona açıktan yapma gücünü kendinde bulamadı. Ancak bu ta'riz yollu (dolaylı) üslûbla yetindi. Binâenaleyh bir kendinde bu yalan iftirayı atmaya güç bulamayan şu kadına, bir de, o çirkin günahtan yaklaşık dörtbin sene sonra, ona bu iftirada bulunan şu "Haşvilere" bak!

4) **Hz. Yûsuf** (a.s), o kadını vurup iterek, kendisinden uzaklaştırmak istedi. Bu

da, kadın açısından, kötülük yapma yerine geçen birşey olmuştu. Bundan dolayı onun, *"Zevcene kötülük etmek isteyenin cezası"* şeklindeki sözü, ta'riz yerine geçen bir sözdür. Belki kadın bu "kötülük" sözü ile, kalbinden, **Hz. Yusuf**'un kendisini men edişini ve defedişini kastetmiştir. İşin zâhirinde ise, bundan anlaşılan "O, buna uygun olmayan birşey yapmak istedi" manasıdır.

Bil ki kadın bu sözü söyleyip **Hz. Yûsuf**, (a.s)'un namusuna leke sürünce, **Hz. Yûsuf** (a.s), bu töhmeti giderme ihtiyacını hissetti ve هِيَ رَاوَدَتْنِي عَنْ نَفْسِي *"O, kendisi benim nefsimden murad almak istedi"* dedi. **Yûsuf** (a.s), işin başında kadının sırrını ifşâ etmedi. Ancak, kendisinden, kendi namusunun lekelenmesinden korkunca işi ortaya vurdu.

Hz. Yusuf'un Dürüstlüğünün Delilleri

Bil ki, pekçok alâmet, **Hz. Yusuf** (a.s)'un doğru, sadık olduğuna delâlet etmektedir:

1) İşin zâhirine göre, **Yusuf** (a.s), onların kölesiydi. Kölenin, mevlâsına, bu dereceye varan bir sataşmada bulunması mümkün değildir.

2) Onlar, **Yusuf** (a.s)'un, çıkmak için alabildiğine koşmuş olduğunu görüp müşahade etmişlerdir. Halbuki kadın peşinde olan bir kimse, kapıdan bu şekilde çıkmaz.

3) Onlar, kadının en mükemmel bir biçimde kendisini süslediğini görmüşlerdi. **Yûsuf** (a.s)'a gelince, onun üzerinde ise, kendisinde süslemeye dair hiçbir alâmet bulunmamaktadır.

Binâenaleyh, bu fitnenin kadına atfedilmesi daha uygun olur.

4) Onlar uzun müddet **Yusuf** (a.s)'un hallerini kontrol altında bulundurmuşlar, ama onda, onun bu kötü fiile yönelmesine uygun düşecek bir hal görememişlerdir ki, bu da zannı kuvvetlendiren şeylerdendir.

5) Kadın, **Yusuf** (a.s)'un zinâ talebinde bulunduğunu açıkça söyleyememiş, aksine bu hususta müphem ve kapalı bir söz söylemiştir. **Yusuf** (a.s) ise, durumu, açıkça ortaya koymuştur. Binâenaleyh, şayet **Yusuf** (a.s) töhmet altında tutulacak birisi olsaydı, bunu açık lafızlarla, açıkça belirtemezdi. Çünkü hainlik yapan, korkak olur.

6) Denildiğine göre kadının kocası âciz (cinsî güçten yoksun) idi. Şehvet peşinde gezme emâreleri, kadın hakkında daha güçlüydü. Binâenaleyh bu fitnenin kadına atfedilmesi daha uygun olur. Bu fitnenin başlangıcının kadından olduğuna delâlet eden pekçok emareler bulununca **Yusuf** (a.s)'un sadık, hanımının ise yalancı olduğunu bildiği için, kocası utandı, bekledi sataşmadı ve sükût etti.

Daha sonra Cenab-ı Hak, bu bahsedilen delilleri kuvvetlendirecek olan ve onun

böyle bir suçtan berî olduğuna delâlet edecek, günahkâr olanın kadın olduğunu, gösterecek başka bir delili de **Hz. Yusuf**'a bildirmiştir ki o da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kadının yakınlarından bir şahit, şöyle şahitlik etti"* buyruğudur. Ayette bahsedilen bu şahidin kim olduğu hususunda üç görüş bulunmaktadır:

a) Bu, o kadının amcasının oğlu olup, hikmetli ve şahsiyetli bir kimseydi. O esnada melik ile birlikte, o kadının yanına girmek istiyorlardı. O şöyle demiştir: "Biz, kapının ötesinden gürültüyü ve gömleğin yırtılma sesini duyduk. Ancak ne var ki biz, onlardan hangisinin diğerinin önünde olduğunu anlayamadık. Binâenaleyh, eğer gömlek ön taraftan yırtılmışsa, kadın doğru söylüyor, adam ise yalancı. Yok, eğer gömlek arkadan yırtılmış ise, adam doğru söylüyor, sen ise, yalancısın." Bunun üzerine onlar gömleği kontrol edip onun arkadan boylu boyunca yırtıldığını gördüklerinde amcasının oğlu, *"Çünkü sizin fendiniz büyüktür"* yani, "Bu sizin işinizdir" dedi. Daha sonra da **Yusuf**'a, "Aldırma, bunu sakla"; kadına da, "Günahın için mağrifet talep et" dedi. Bu, müfessirlerden büyük bir cemaatın görüşüdür.

Beşikte Konuşan Beş Kişi

b) Bu da, **İbn Abbas** (r.a.), **Said İbn Cübeyr** ve **Dahhâk**'dan rivâyet edilmiştir. Buna göre ayette bahsedilen o şahit, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini beşikte konuşturmuş olduğu bir çocuktu. Bu cümleden olarak **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Beşikte dört küçük konuşmuştur.

1) **Yusuf**'un şahidi;

2) **Firavun**'un kızı **Maşite**'nin oğlu;

3) **Meryem** oğlu **İsâ** ve

4) **Rahib Cüreyc**'in arkadaşı.

Cübbaî şöyle demiştir: "Şu sebeplerden dolayı birinci görüş daha evlâdır:

a) Şayet Allah Teâlâ o çocuğa bu sözü söyletmiş olsaydı, sadece onun buna şehâdette bulunması, o kadının yalancı olduğu hususunda yeterli ve kesin bir delil olmuş olurdu. Çünkü çocuğun konuşması kesin olan akli delillerdendir. Halbuki gömleğin önden veya arkadan parçalanmasıyla yapılan istidlâl zannî ve zayıf bir istidlâldir. Katî ve kesin bir delil bulunmuyorken, o delilden zannî olan delile başvurmak câiz değildir.

b) Cenâb-ı Hak, *"Kadının yakınlarından bir şahit şöyle şahitlik etti"* buyurmuş, kadın hakkında kabûle şayan olsun diye, o kadının kadın tarafından olduğunu bildirmiştir. Çünkü kadının akrabalarından ve sülalesinden olanların zâhirî durumu, kadına herhangi bir kötülük ve zarar vermeyi düşünmeyeceklerine delâlet eder. O

halde o adamın, şahidin, kadının kendi yakınlarından olduğunun zikredilmesinin gayesi, o adamın şehâdetini güçlendirmektir. Bu tercihlere ancak, delâlet zannî olduğu zaman başvurulur. Binâenaleyh bu şehâdet, beşikte olan bir çocuk tarafından yapılmış olsaydı, onun şehâdeti kati bir hüccet olurdu ve o şahidin kadının tarafından olmasıyla olmaması arasında bir fark kalmaz, böylece de (ehlinden, yakınlarından) kaydının bir tesiri olmazdı.

c) Örfe göre şahit, hadiseyi bilen ve onu ihata eden kimseye denilir.

d) Bu şahit, gömlektir. **Mücahid**, "şahit gömleğin arkadan yırtılmış olmasıdır" demiştir ki, bu görüş son derece zayıftır. Zira gömlek bu şekilde nitelenemez ve, bir aileye mensup sayılamaz. Bil ki, birinci görüşte de bir problem bulunmaktadır. Çünkü, bahsedilen ipuçları, **Hz. Yusuf**'un, o günahtan berî olduğuna kesinkes delâlet etmez. Zira, adamın, zina etmek için o kadına yöneldiği, kadının ise ona kızdığı, bunun üzerine adamın kaçtığı, böylece de kadının o adamın peşinden koştuğu ve onu iyice dövmek için arkadan çektiği, işte böylece de kadın günahtan berî, adam da günahkâr, suçlu olduğu halde, onun gömleğinin arkadan yırtılmış olduğu ihtimal dahilindedir.

Cevap: Biz, kadının yalancı olduğunun emarelerinin yakîn derecesine varacak bir biçimde çok olduğunu beyân etmiştik. Binâenaleyh ulemâ, kendilerine dayanılarak hüküm vermede istinad edilmesi için değil, tam aksine güçlendirici ve tercih ettirici sebepler olması bakımından, bunlara diğer ipuçlarını da ilâve etmişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, hadiseyi anlatarak, فَلَمَّا رَأَا قَمِيصَهُ *"Vakta ki, gömleğinin... gördü"* buyurmuştur. Bu ifadede bahsedilen o gören kimsenin kadının efendisi, kocası olması muhtemel olduğu gibi, şahid olması da muhtemeldir. İşte bundan dolayı ulemâ, bu hususta ihtilaf etmiştir. O, "Bu sizin fendinizdendir" dedi. Yani, "Senin, *"Zevcene kötülük etmek isteyenin cezâsı başka ne olabilir?"* şeklindeki sözün, sizin fendinizdendir. Zira sizin, hile ve tuzaklarınız çok büyüktür" demektir.

Kadın Fendinin Özelliği

Buna göre şayet "Allah Teâlâ, insanları, zayıf ve yetersiz olarak yaratmışken, daha nasıl kadının fendinin büyük olduğu söylenebilir? Yine, erkeklerin fendi de kadınlarınkinden fazladır" denilirse, şu şekilde cevap verebiliriz:

İnsanların yaratılışı, melekler, gökler ve yıldızlarınkine nisbetle zayıftır, dayanıksızdır. Kadınların fendi, beşerin fendine nispetle daha büyüktür. Bu iki söz arasında bir terslik bulunmamaktadır. Hem, kadınların bu konuda, erkeklerde bulunmayan hile ve tuzakları vardır. Bir de, onların bu konudaki tuzakları, erkeklerin tuzaklarının sebebiyet veremeyeceği biçimde ar ve utanç doğurur.

Bil ki, o topluluk tarafından **Yusuf (a.s.)**'un bu kötü fiilden uzak ve berî olduğu anlaşılınca, Cenâb-ı Hak bu hususu da o (Şahidden veya kocadan) naklederek, onun *"Yusuf, sen bundan vazgeç"* dediğini nakletmiştir. Bu cümleden olarak, bu sözün

aziz tarafından söylendiği ileri sürüldüğü gibi, bunun o şahidin sözü olduğu da ileri sürülmüştür ki bu, "Bu hadiseyi anlatmaktan vazgeçip, böylece onun haberi yayılmamış, böylece de büyük bir utanç meydana gelmemiş olur" demektir. Bunu söyleyen kimse, **Yusuf**'a, hadiseyi gizlemesini emrettiği gibi, kadına da, af talebinde bulunmayı emrederek, *"Sen de günahına istiğfar et!"* demiştir. Bu sözün zâhirinden, onun bağışlanma talebinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple onun, kocası tarafından affedilmeyi istemiş olduğu muhtemel olmuş olur ki, bu durumda mağfiretin anlamı, affedip vazgeçmek olmuş olur. Böyle olması halinde akla ilk gelen, bu sözü söyleyenin, şahid olduğudur. Yine Allah'dan mağfiret talep edilmiş olması da, ihtimal dahilindedir. Çünkü o toplum, bir yaratıcının varlığını kabul ediyordu; ancak onlar bununla beraber putlara da tapıyorlardı. Bunun delili, **Yusuf** (a.s.)'un *"Darmadağınık birçok düzme Tanrılar mı hayırlıdır, yoksa her şeye gâlib, kahhâr olan bir tek Allah mı?"* (Yusuf, 39) demiş olmasıdır. Böyle olması halinde, bu sözü söyleyenin kadının kocası olması da düşünülebilir.

Onun, إِنَّكِ كُنتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ *"Çünkü sen cidden günahkârlardan oldun"* şeklindeki sözü, o kadının daha evvel de çokça hata işlediğini belirtmektedir ki, bu da daha işin başında kocasının, **Yusuf**'un değil de karısının suçlu olduğunu bildiğine delâlet eden şeylerden birisidir. Zira kocası, karısının bizzât, uygun olmayan şeylere yeltendiğini biliyordu. **Ebu Bekr el-Esamm**, "Bu, hiç şüphesiz ki kıskançlığı az olan bir kocadır ki, karısından sadece mağfiret talebinde bulunmayı istemekle yetinmiştir" demiştir. **Keşşaf Sahibi** de şöyle demiştir: "O, erkekleri kadınlara "tağlîb" ederek müzekker sîğasıyla مِنَ الْخَاطِئِينَ *günahkârlardan"* demiştir. Bununla, "sen hata edenler neslindensin, soyundansın. İşte bu pis damar, sana, o nesilden sirayet etmiştir" manasının da murad edilmiş olduğu söylenebilir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا إِنَّا لَنَرَاهَا
فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٠﴾ فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَأً وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ
مِنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَٰذَا
بَشَرًا إِنْ هَٰذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ ﴿٣١﴾

"Şehirdeki bazı kadınlar: "Azizin karısı, delikanlısının nefsinden murad almak istermiş. Sevgi, kalbinin zarına işlemiş. Görüyoruz ki o, muhakkak apaçık bir sapıklıktadır" dediler. Vakta ki (kadın), onların gizliden gizliye yaptıkları dedikoduları işitti, kendilerine davetçi yolladı. Onlar için yaslanacak bir yer, bir de sofra hazırladı. Onlardan her birine birer bıçak verdi. (Yûsuf'a), "Çık karşılarına" dedi; şimdi onlar bunu görünce, kendisini büyük gördüler. (hayranlıklarından) ellerini kestiler ve dediler ki:"Hâşa! Bu, bir beşer değildir. Bu, çok şerefli bir melekten başkası olamaz"

(Yunus 30-31).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

Cenâb-ı Hak niçin, وَقَالَتْ نِسْوَةٌ buyurmamıştır?

Biz deriz ki: Bu, şu iki sebepten dolayıdır:

BİRİNCİ MESELE
Nisve Kelimesi Hakkında

a) نِسْوَةٌ kelimesi, kadınlar topluluğu için vazolunmuş müfret bir isim olup bunun müenneslığı hakiki değildir. Bu sebepten dolayı, bu fiile müenneslik tâ'sı gelmemiştir.

b) Vahidî şöyle demiştir. "Fiilin önce getirilmiş olması, tesniye ve cemî alametlerinin düşürülmesine kıyasla müenneslik alâmetinin düşürülmesi neticesine götürmüştür.

İKİNCİ MESELE

Kelbî şöyle demiştir: "Bu kadınlar dört kişi idiler: Aziz'in sucusunun karısı; ekmekçisinin karısı; gardiyanın karısı ve çobanının karısı." Mukatil, bunlara, bekçisinin karısını da ilâve edilmiştir. Akla en yakın olanı, bu hadisenin şehirde yayılması, her tarafta duyulması ve şehrin kadınlarının bunu konuşmuş olmasıdır. O malûm kadın olan, azizin karısı, uşağının nefsinden kâm almak istemiştir. Fetâ kelimesi genç, delikanlı anlamındadır. Fakat (الْفَتَاةُ) ise genç kız demektir. Ayetteki قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا cümlesiyle ilgili olarak iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE
Şeğafe Fiilinin Mânası

Şeğâf kelimesi hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu kelime, kalbi kuşatan zar anlamına gelir. Buna, "kalbin kılıfı, zarı" da denilir. "Ciğerine isabet ettin, dokundun" manasında كَبِدَهُ denildiği gibi, "Kalbinin zarına dokundun" anlamında شَغَفْتَ فُلَانًا de denilir. Buna göre, شَغَفَهَا حُبًّا ifâdesinin manası "sevgi, onun derisinin içine girdi, böylece de kalbine nüfuz etti" şeklinde olur.

b) "Zarın, kalbi sarıp bürümesi gibi, onun sevgisi de, onun kalbini sarıp bürüdü" anlamındadır. O sevginin kalbi sarmasının manası, o kadının, kendisiyle o sevginin dışında kalanlar arasına girip perde olabilecek, böylece de, başkasını

düşünemeyeceği ve hatırına da ondan başkasını getiremiyeceği bir biçimde, onu sevmekle meşgul olması demektir.

c) **Zeccâc** şöyle demektedir: **Şegaf**, kalbin en iç noktası ve onun, gözbebeğidir. Buna göre mana, "Onun sevgisi, o kadının kalbinin ta içlerine, adeta gözbebeğine işlemişti" şeklinde olur. Netice olarak diyebiliriz ki: Bütün bunlar, aşırı sevmek ve aşktan kinâyedir.

İKİNCİ MESELE

Bir grup sahâbe ve tâbiûn bunu ayn ile شَعَفَهَا **(şeafeha)** şeklinde okumuştur. **İbnu's Sikkît** şöyle demektedir: "Arapça da, sevgi yanıp tutuşma noktasına vardığı zaman شَعَفَهُ الْهَوٰى yine, sürülmüş katranın acısı yanma derecesine vardığı zaman شَعَفَ الْهِنَاءُ الْبَعِيرَ denilir." **Ebû Ubeyde**'de, bu manayı açarak şöyle demiştir. "Ayn ile **şeaf** kelimesi, kalbin, hissettiği bir lezzetin yanında, sevginin kalbi yakıp tutuşturması demektir. Bu tıpkı, deveye katran sürülüp, o katranın acısı işte böyle bir noktaya varıp, daha sonra ise devenin sükûnete erip rahatladığı hâlete benzer." **İbnu'l-Enbarî** ise şöyle demiştir: **"Şeaf"**, "dağların zirveleri, en üst noktaları" anlamındadır. Buna göre, kişinin sevgisi, kalbin en yüce noktasına vardığında, شَعَفَ بِفُلَانٍ denilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hubben kelimesi, temyiz olduğu için, mensuptur denilir. Daha sonra إِنَّا لَنَرٰيهَا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ *"Görüyoruz ki, o, muhakkak apaçık bir sapıklıktadır"* yani, "O kadının onu sevmesi sebebiyle, biz onu, doğru yoldan sapmış olarak görüyoruz" demektir. Bu tıpkı **Yusuf**'un kardeşlerinin *"Babamız her halde açık bir yanlışlık içindedir."* (Yusuf, 8) demeleri gibidir.

Vezir'in Karısının Kadınlara Ziyafet Hazırlaması

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَأً *"Vakta ki (kadın), onların gizliden gizliye yaptıkları dedikoduları işitti, duydu, kendilerine davetçi yolladı. Onlar için yaslanacak bir yer, bir de sofra hazırladı"* buyurmuştur.

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Vakta ki (kadın), onların gizliden gizliye yaptıkları dedikoduları duydu" buyruğunun anlamı, "O kadın, şehirdeki kadınların sözlerini duyunca" şeklindedir.Onların sözlerine, şu sebeplerden dolayı **mekr** (hile, desise) adı verilmiştir.

a) O kadınlar, bu sözü, dedikoduyu **Yusuf**'u görmek ve onun yüzüne bakmak için söylemişlerdir. Çünkü onlar, kendileri böyle söyleyince, o kadının, özrünü anlayışla karşılayabilmeleri için, **Yusuf**'u kendilerine göstereceğini biliyorlardı.

b) **Azizin karısı, o kadınlara Yûsuf'u** sevdiğini bir sır olarak söylemiş ve onlardan bu sırrını **saklamalarını talep etmişti. Binâenaleyh** onlar, onun sırrını ifşâ edince, bu adetâ bir tuzak **ve desise olmuş** olur.

c) Onlar, o kadının gıybetini yapmışlardır. Gıybet ise, gizlice ve alçak sesle yapılır. İşte bu yönüyle bu gıybet, bir tuzağa benzemiştir.

İKİNCİ MESELE

O kadın, şehirdeki kadınların, kendisini bu aşırı sevgiden dolayı kınadıklarını duyunca, mazeretini izhar etmek istedi, böylece de, bir sofra hazırlayarak,şehirdeki kadınların ileri gelenlerinden bir grubu çağırdı ve onlara oturup yaşlanacakları bir şeyler hazırladı. **Müttekeen** kelimesinin ne anlama geldiği hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu kelime, kendisine yaslanılan, dirsek, yan yastığı demektir.

2) Bu kelime, yiyecek anlamındadır. **Utbî** şöyle demiştir: "Bu hususta aslolan şudur: "Sen, yanında ziyafet vermek için birisini çağırdığında, ona, yiyeceğe de istiâre yoluyla isim olarak verilen ve adı **"mütteke'un"** olan bir yastık hazırlarsın."

3) **Mütteke'en** kelimesi "turunçgil" anlamındadır. Bu **Vehb**'in görüşüdür. **Ebu Ubeyd,** bunu kabul etmemiştir. Ancak ne varki bu, o kadının, şehirdeki kadınlara o mecliste çeşitli meyveler hazırlamış olduğuna hamledilmiştir.

4) **"Mütteke'** bıçak ile kesilmesi gereken bir yiyecektir. Çünkü yiyecek, her ne zaman böyle olursa, insan, keserken ona dayanma, bastırma ihtiyacı duyar. Sonra biz diyoruz ki: Bu söz de, o kadının şehirdeki kadınları çağırdığı, onlardan her birine hususi yerler hazırladığı ve her birine, o meyveleri yemeleri ve eti kesmeleri için birer bıçak verdiği, sonra da **Yusuf**'a, o kadınların huzuruna çıkıp açıklamada bulunmasını emrettiği; **Yusuf**'un da, kadından korktuğu için ona muhalefet edemediği neticesine varır.

Cenâb-ı Hak فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ *"Şimdi onlar bunu görünce, kendisini büyük gördüler, (hayranlıklarından) ellerini kestiler"* buyurmuştur.

Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ayetteki Ekbernehu Kısmı Hakkında

Bu ayette geçen **ekbernehu** sözüyle ilgili iki açıklama yapılmıştır:
a) Onlar onu, ta'zim ettiler.

b) Onu görünce hayız oldular.**Ezherî** bu ikinci manaya göre **ekbernehu** fiilinin sonundaki "hâ"nın sekte için getirildiğini, Arapça'da kadın hayız olduğunda أَكْبَرَتِ الْمَرْأَةُ denildiğini, bunun hakikatinin de o kadının, büyümüş olması vakası olduğunu; zira, o kadın hayız olmak suretiyle çocukluk yaşından çıkarak büyüklük yaşına girmiş olduğunu söylemiştir.

Bu hususdaki diğer bir açıklama da şudur: Kadın korkup çığlık attığında çoğu kez çocuk düşürür ve böylece de hayız olur, kan gelir. Binâenaleyh şayet bu ayetteki **ekbere** fiilini, hayız olmak manasına almak doğru olursa, bunun sebebi, işte bahsettiğimiz şeydir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"ellerini kestiler"* ifadesi, onların dehşete kapılarak hayrete düşmelerinden kinâyedir. Bu kinâyenin güzel olmasının sebebi şudur: O kadınlardan her biri dehşete kapılınca, kendi elini kestiği halde, meyveyi kesiyor zannına kapılmıştır. Yahut da şöyle denilebilir: Onlardan her biri dehşete kapılınca, bıçağın sapı ile kesen kısmını birbirinden ayırdedememiş, o bıçağın keskin tarafını avucunun içine almış ve böylece de onun avucunda bir yaralanma meydana gelmiştir.

İKİNCİ MESELE

Alimlerin çoğu, o kadınların **Hz. Yusuf**'u, aşırı güzelliğinden ve mükemmel yakışıklılığından dolayı tazim etkileri hususunda ittifak etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Yusuf** (a.s.)'un, fazilet ve güzellik bakımından diğer insanlara olan üstünlüğünün, tıpkı ondördüncü gecesinde ayın, diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibi olduğu ileri sürülmüştür. **Hz. Peygamber** (s.a.s.)'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Semaya yükseltildiğim gece, Yusuf'a tesadüf ettim. Bunun üzerine Cibrîl'e, "Bu kimdir?" dediğimde, o, "Bu Yusuf'dur" dedi. Bunun üzerine kendisine, "Ey Allah'ın Resûlü, onu nasıl gördün?" dediğinde, Hz. Peygamber, "O tıpkı, ondördüncü geceki bir dolunay gibiydi"* cevabını verdi.

Yine, "tıpkı güneşin ışığının duvarlar üzerinde görülmesi gibi, **Yusuf** (a.s.), Mısır'ın ara sokaklarında yürüdüğünde, yüzünün parıltısının duvarlara vurduğu da" söylenilmiştir. Şu da ileri sürülmüştür: O, Allah'ın kendisini yarattığı gündeki **Adem**'e benziyordu. Bu görüş, üzerinde ittifak edilen görüştür.

Buna göre bu hususta başka bir açıklama daha yapılabilir: O kadınlar, **Yusuf**'un üzerinde nübüvvet nûrunu, risâlet sîmasını ve huzû ve ihtişam izlerini görüp, onda nübüvvet azametini, krallık heybetini görüp müşahede ettikleri için onu ululamış ve tazim etmişlerdir ki, bu da yiyeceklere, kadınlara iltifat etmemek ve onlara değer vermemek demektir. Büyük bir güzelliğe, bu heybet ve mehâbet de eklenince onlar, bu gördükleri durumdan hayrete kapılarak, şüphesiz onu tazim etmişlerdir. Böylece de **Yusuf**'un azamet ve heybeti onların kalbine düşüvermiştir. Bana göre ayeti bu manaya hamletmek daha uygundur.

İmdi eğer, "Durum böyle olunca, o açıklamaya göre daha nasıl o kadının, *"İşte beni kendisi hakkında ayıpladığınız, şu gördüğünüzdür"* (Yusuf, 32) demiş olması uygun düşer ve bu durum, onun **Yusuf**'a olan aşırı sevgisi ve aşkının kuvveti hususunda kendisi için bir mazeret sayılabilir?" denilirse biz deriz ki:

Yasak edilenin peşine düşüldüğü, zihinlere yerleşmiş olan hususdur. Buna göre de o kadın sanki diğerlerine, "İşte bu acîb yaradılış ve pâk, tertemiz, meleklere yaraşır

hareket tavrının yanında, bir de onun bu güzelliği, bu aşırı sevgiyi, onun meleklere yaraşacak olan tavrı da kendisine ulaşamama, onu elde edememe ümitsizliğini doğurmuştur. İşte bundan dolayı, sevmeye, hasrete, sıkıntıya ve uykusuzluğa düştüm" demiştir. Ayetin yorumuyla ilgili olarak yapmış olduğumuz bu izah en güzeldir. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
"Hâşâ" Kelimesi Hakkında

Ebu Amr, şından sonra gelen elif ile حَاشَا لِلّٰهِ şeklinde okumuştur ki, bu aynı zamanda, **Esmaî**'nin **Nâfi**'den yapmış olduğu bir rivâyettir. Aslolan da budur; çünkü bu, uzaklaşma, bir tarafta tutma, berî kılma, kenarda tutma demek olan **muhâşât** kelimesindendir. Diğer kıraat imamları ise, hem hafiflik olsun, hem de Kur'ân'ın hattına muvafık olsun; bir de çokça kullanılması sebebiyle, elifi hazfederek **hâşe** şeklinde okumuşlardır. "**Hâşâ**" tenzih manasını ifâde eden bir kelimedir. Buna göre burada bu kelimenin manası, "Allah'ı, böylesi güzel bir mahlûku yaratmaya kâdir olabilecek başka bir mu'ciz varlığın bulunmasından tenzih etmektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Haşa, dediler, Allah için onun üstünde bir kötülük (emaresi) görmedik"* (Yusuf, 51) ifadesi de, onun böylesi iffetli bir kimseyi yaratması karşısında duyulan bir hayreti ifâde eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayetteki مَا هٰذَا بَشَرًا إِنْ هٰذَآ إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ *"Bu bir beşer değildir. Bu, çok şerefli melekten başkası olamaz"* ifadesine gelince, bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

Birinci İzah: Meşhur olan bu izaha göre bundan maksat **Yusuf**'un son derece güzel olduğunu kabul etmektir. Ulemâ bu hususta şöyle demiştir: "Allah Teâla insanların aklına şeytanın en çirkin, en kötü canlı olmasıyla, meleğin de, en güzel varlık, canlı olduğu fikrini yerleştirmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak cehennemi vasfederken, *"Ki tomurcukları şeytanların başları gibidir"* (Saffât, 65) buyurmuştur. Bu böyledir. Zirâ biz, insanların kafalarına en çirkin varlık olarak şeytanın yerleşmiş olduğunu açıklamıştık. Binâenaleyh burada da, o kadınların kafalarına canlıların en güzelinin melek olduğu fikrinin yerleşmiş olduğunu görmekteyiz. Bu sebeple o kadınlar, **Yusuf**'un güzelliğini iyice anlatmak için, haliyle onu bir meleğe benzetmişlerdir.

İkinci İzah: Bana göre doğruya daha yakın olan bu görüşe göre, cumhur nezdinde yaygın olan, meleklerin, şehveti tahrik, gazâbı cezbeden ve vehimler ile hayeller ortaya çıkaran sebeplerden münezzeh ve temiz oldukları, yiyeceklerinin, Allah'ı tevhîd , içeceklerinin ise Allah'ı senâ olduğu hususudur. O kadınlar, **Yusuf**'u görünce o onlara kesinlikle iltifat etmemiş; o kadınlar ise onun üzerinde nübüvvet ve risâlet heybeti ile, temizlik ve taharet alametlerini, izlerini görünce, "Biz onda şehvet eseri, beşeriyete dair hiçbir şey ve insanla alâkalı bir sıfat görmedik" demişlerdir.

Bu, beşerin mayasında bulunan bütün sıfatlardan tertemiz, insanlık sınırının dışına çıkıp son derece terakki etmiş ve böylece, melekleşmiş bir varlıktır" demişlerdir.

Buna göre onlar şayet "Eğer bundan maksad sizin kastettiğiniz husus olursa, o takdirde o kadının mazûr olduğu o kadınlar tarafından nasıl anlaşılabilir?" derlerse biz deriz ki, bunun cevabı daha önce geçmişti. Allah en iyisini bilendir.

BEŞİNCİ MESELE
Beşer İle Meleğin Hangisinin Efdal Olduğu

Meleklerin beşerden daha üstün olduğunu söyleyenler, bu ayetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "O kadınların bu sözü,"**Yusuf**'u ululama sadedinde söylemiş olduklarında şüphe yoktur. Binâenaleyh, onun durumunun yüceltilmesine ve mertebesinin yükseltilmesine bir vesile olsun diye, onun beşeriyyet halinden çıkarılarak melekiyyet âlemine sokulması gerekir. Meleğin beşerden daha üstün olduğunun kabul edilmesi halinde, durum ancak böyle olabilir. Ayrıca biz diyoruz ki: Bundan maksat ya onun halinin, dış görünüşü demek olan, güzellikteki mükemmelliğinin beyân edilmesidir; veyahut da, iç âlemi, sireti demek olan manevi güzelliğindeki halinin son derece mükemmel olduğunun beyan edilmesidir. Birincisi, şu iki sebepten dolayı batıldır:

a) Onlar onu, "kerim" olmakla nitelemişlerdir. Kerim olmak ise ancak, zahirî yaratılışı ile değil, batınî, manevî huylar sebebiyle olur.

b) Biz, insanın yüzünün, meleklerin yüzüne kesinlikle benzemediğini bilmekteyiz. Onun şehevî ve gadabî duygulardan uzak olması, maddî lezzetlere iltifat etmemesi, Allah'a kulluk etmeye yönelmesi, kalbiyle, ruhuyla kendini buna vermesi gibi hususlara gelince: Bu insan-ı kâmil ile melekler arasında müşterek bir husustur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: İnsanı, kendisiyle hakiki manada bir benzerliğin meydana geldiği bir şey hususunda meleğe benzetmek, onu kesinlikle böyle bir benzerliğin bulunmadığı şey hususunda meleğe benzetmekten daha evlâdır. Böylece **Yusuf**'un, bu ayette, meleğe benzetilmesinin, zahirî şekli itibariyle değil, bâtınî huyları bakımından olduğu kesinlik kazanmış olur. Durumun her ne zaman böyle olduğu sabit olursa, meleğin işte bu sayılan faziletler hususunda, hal itibariyle insandan daha üstün olması gerektiği sabit olmuş olur. Böylece de, meleğin, beşerden daha üstün olduğu sabit olmuş olur. Allah en iyisini bilir.

ALTINCI MESELE

Hicazlıların lehçesine göre **mâ** tıpkı **leyse** gibi amel eder. Ayetteki مَاهٰذَا بَشَراً ifadesiyle مَاهُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ *"onlar, onların anneleri değildir"* (Mücadile, 2) ayetlerinde de bu şekilde gelmiştir. Bu ifadeyi Benî Temîm lehçesine göre okuyanlar, مَا هٰذَا بَشَرٌ şeklinde okumuşlardır ki, bu **İbn Mesûd**'un da kıraatidir. Bu kelime: مَا هٰذَا بِشِرًى **(ma hâza bişiren)** şeklinde de okumuştur ki, bu "**Yusuf**, bir beşerin mülkü olan bir köle değildir; bu olsa olsa, ancak kesin, şerefli bir melek olabilir" anlamındadır. Daha sonra biz diyoruz ki: Buna, "Bu satın almakla elde edilmiş, satın alınacak bir şey değildir" anlamında olmak üzere مَا هٰذَا بِشِرًى şeklinde de olabilir. Yine sen هٰذَا لَكَ بِشِرًى ام بِكْراً "Bunu doğrudan mı

elde ettin, yoksa satın almakla mı elde ettin?" dersin. Ne var ki muteber olan meşhur kıraat, hem Mushaf'ın hattına uyması, hem de "beşer" sözünün, "melek" sözünün mukabili olmasından dolayı,birincisidir.

★ ★
★

Dedikodu Eden Kadınların Mahcup Olmaları

قَالَتْ فَذَٰلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ ۖ وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَن نَّفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ ۖ وَلَئِن لَّمْ يَفْعَلْ مَا آمُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونًا مِّنَ الصَّاغِرِينَ ﴿٣٢﴾

"(Kadın) dedi: "İşte beni kendisi hakkında ayıpladığınız, şu gördüğünüz zattır. Andederim, onun nefsinden ben murad almak istedim de o, namuskârlık gösterdi. Yemin ederim, eğer o, kendisine emredeceğimi yapmazsa, her halde, muhakkak ki zindana atılacak ve muhakkak zillete uğrayanlardan olacaktır"

(Yusuf, 32).

Bilesin ki, Mısırlı kadınlar, Aziz'in karısı hakkında, *"Sevgi kalbinin zarına işlemiş. Görüyoruz ki o, muhakkak apaçık bir sapıklıktadır"* (Yûsuf, 30) deyince, onların bu şekildeki sözü azizin karısına iyice dokundu da, bunun üzerine o, onları bir araya getirdi. Onlar onu görünce kendisini büyük bir varlık olarak tanıdılar ve (hayranlıktan) ellerini kestiler. İşte o esnada, kınanmaya kendilerinin daha müstehak olduğunu anladılar. Çünkü, yalnız bir anlık bir görme ile duydukları tesir onun sahibesinin etkilenmesinden daha büyük olmuştu. Halbuki **Yusuf**, uzun zamandan beri onun yanında kalıyordu. Buna göre şayet "Niçin o kadın, **Yusuf** (a.s.) yanında olduğu halde, **zalikûnne**[15] tabiri kullanılmıştır?" denilirse, buna birkaç bakımdan cevap verebiliriz:

a) **İbnü'l-Enbârî** şöyle demiştir: "O kadın **Yûsuf** (a.s.) oradan ayrıldıktan sonra ona bu kelime ile işaret etmiştir."

b) Bu, **Keşşaf sahibi**'nin yaptığı izah olup, bu hususta en güzel izahtır. O şöyle demiştir: "Mısırlı kadınlar, o kadının Kenanlı kölesine aşık olduğunu dedikodu etmişlerdi. Binâenaleyh onlar **Yusuf**'u görüp, böylesine şaşkınlığa düşünce, o kadın:

15. Bu isim-i işaret, uzakta olan hakkında kullanılır: "O" demektir (ç.).

"İşte sizin gördüğünüz bu insan, hakkında beni ayıplayıp kınadığınız o Kenanlı köledir" yani "Siz onu tam tasavvur etmediniz. Eğer hayâlinizde onun şekli tam teşekkül etseydi, siz bu kınamayı yapmazdınız" demiştir.

Bil ki o kadın, Mısırlı kadınların yanında **Yûsuf**'a karşı aşırı sevgisi hususundaki mazaretini ortaya koyunca, işin içyüzünü açıklayarak, *"Andederim, onun nefsinden ben murad almak istedim de o, nâmuskarlık gösterdi"* dedi. Bil ki bu, **Hz. Yusuf** (a.s.)'un o töhmetten son derece uzak olduğu hususunda çok açık bir ifadedir. **Süddî**'nin "**Yusuf**, şalvarını çözdükten sonra namuskârlık gösterdi" dediği rivayet edilmiştir. **Süddî**'yi, Kur'ân'ın nassına, bu yanlış ilaveyi yapmaya sevkeden şey nedir ki?

Daha sonra وَلَئِن لَّمْ يَفْعَلْ مَآ آمُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونًا مِّنَ الصَّاغِرِينَ *"Yemin ederim, eğer o, kendisine emredeceğimi yapmazsa, herhalde muhakkak ki zindana atılacak ve muhakkak zillete uğrayanlardan olacak"* demiştir. Bu, "şayet **Yûsuf**, kadının isteği hususunda, ona boyun eğmezse hapise atılacak ve böylece zillete düşecek" demektir. **Hz. Yûsuf**'u "zillete düşürme" ile tehdid etmek, böyle yüce bir mevkii olan ve son derece kıymetli bir insan hakkında büyük bir tesir yapacağı malumdur. **Hamza** ve **Kisaî** elif ile وَلَيَكُونًا şeklinde okumuşlardır. لَنَسْفَعًا (Alak, 15) kelimesini de böyle okumuşlardır. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

O Kadınların Ev Sahibesini Haklı Görmeleri

قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُن مِّنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٣﴾
فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٤﴾

"Yûsuf dedi ki: "Yâ Rabbi, zindan bana bunların davet ettikleri şeyi yapmaktan daha sevimlidir. Eğer sen bunların tuzaklarını benden döndürmezsen (belki) onlara meyleder ve câhillerden olurum." Rabbi de onun duasını kabul etti ve onların tuzaklarını kendisinden savdı. Çünkü o hakkıyla işiten ve herşeyi bilendir"

(Yûsuf, 33-34).

Bil ki o kadın, *"Yemin ederim, eğer o kendisine emredeceğimi yapmazsa mutlaka zindana atılacak ve muhakkak zillete uğrayanlardan olacak"* deyip, diğer

Mısırlı kadınlar bu tehdidi duyunca, anlaşılıyor ki onlar da **Yûsuf**'a yüklenmiş ve "Onun emrine karşı diretmende bir fayda yok. Aksi halde hapse düşer, zillete uğrarsın" demişlerdir.

Yûsufun Maruz Kaldığı Vesveseler

İşte bu noktada **Yûsuf** (a.s.)'a çeşitli vesveseler gelmiştir:

1) **Zelîha**, son derece güzel.

2) Onun malı mülkü var. O, kendi isteğine uyması halinde, herşeyini kendisine vermeye kararlı.

3) Mısırlı kadınlar **Yûsuf**'u zorlamış ve herbiri onu bu hususta teşvik etmeye ve başka yollarla tehdid etmeye başlamışlardı. Kadınların bu konudaki hile ve tuzakları pek çetindir.

4) **Yûsuf** (a.s.), o kadının şerrinden korkuyor ve onun, kendisini öldüreceğinden endişe ediyordu. Böylece **Yûsuf**'da hem o kadının isteğine uyma arzusu, hem de ona muhalefet etmekten duyduğu endişe birlikte meydana çıkmıştı. Böylece **Yûsuf** (a.s.), bu çok ve kuvvetli sebeblerin (vesveselerin), kendisine tesir edeceği endişesine kapıldı.

Bil ki beşer kuvveti ve insan takati böylesi kuvvetli bir ismetin meydana gelmesine yetmez. İşte o esnada **Hz. Yûsuf** Rabbisine sığınarak, رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ *"Ya Rabbi, zindan bana bunların davet ettikleri şeyi yapmaktan daha sevimlidir"* demiştir. Buradaki **"Sicn"** kelimesi, masdar olarak, fetha ile **"Secn"** (zindana atılmak) şeklinde de okunmuştur.

Sicn (Zindan) İle İlgili İzahat

Bu ifade ile ilgili iki soru vardır:

Birinci Soru: Hapsedilmek son derece kötü bir şey, kadınların, yapmasını istedikleri şey ise arzu edilen birşeydir. O halde, **Yûsuf** nasıl olmuş da, "Güç olan, benim için arzu edilenden daha iyidir" demiştir?

Cevap: O arzuyu ve lezzeti, büyük bir elem takib edecektir. O elem de, dünyada kötülenme, ahirette ise ilâhî cezaya dûçâr olmaktır. Hoşa gitmeyen zindanı tercih etmenin peşinden ise, büyük mutluluklar gelecektir. O mutluluk da, dünyada övülmek, ahirette de, devamlı olan mükâfaatı elde etmektir. İşte bundan dolayı O, *"Zindan bana, bunların davet ettikleri şeyi yapmaktan daha sevimlidir"* demiştir.

Ehven-i Şerrin Cevazı

İkinci Soru: Onların onu hapsetmeleri, tıpkı zinanın bir masiyet (günah) oluşu gibi bir masiyettir. Binâenaleyh hapsedilmek bir masiyet olduğu halde, **Yûsuf** (a.s.) nasıl *"zindan bana daha sevimlidir"* diyebilmiştir?

Cevap: Sözün takdiri şudur: "Bu iki şeyden, yani zina ile hapse düşmekten birisinin mutlaka olması gerektiğine göre, hapse düşmek bana daha uygundur. Her biri şer olan iki şeyden birisini mutlaka yapmak gerekir ise, onlardan daha ehven (hafif, az şekli) olanını tercih etmek evlâdır."

Günahtan Koruyan Allah'dır

Daha sonra O, وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ *"Eğer sen bunların tuzaklarını benden döndürmezsen, (belki) onlara meyleder ve câhillerden olurum"* demiştir. Ayetteki أَصْبُ إِلَيْهِنَّ ifadesi, "Onlara meylederim" manasındadır. Nitekim Arapçada, bir kimse oyuna eğlenceye yöneldiğinde صَبَا إِلَى اللَّهْوِ – يَصْبُو – صَبْواً denilir. Alimlerimiz, insanın, Allah onu günahtan döndürmediği müddetçe, günahtan kendisini alamıyacağına bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü bu ayet, Allah Teâlâ'nın **Hz. Yusuf**'u o çirkin fiilden vazgeçirmediği takdirde, onun ona düşebileceğine delâlet ediyor. Bunu şöyle izah edebiliriz: Birşeyi yapmaya dâir olan sebep ve kudret ile,yapmamaya dâir olan sebeb ve kudret birbirlerine denk olurlar ise, o iş meydana gelemez. Çünkü fiil, bu iki taraftan birinin üstün gelmesi, diğer tarafın mağlub olması demektir. Halbuki her iki taraf birbirine denk olduğunda, bu iki şeyin meydana gelmesi, iki zıddı bir arada bulundurmak demek olur ki, bu muhaldir. Eğer iki taraftan birinde üstünlük meydana gelirse, onu üstün kılmak, kul tarafından değildir. Aksi halde teselsül gerekir. Tam aksine bu, Allah'dandır. O halde "**sarf**" (bir şeyden insanı vazgeçirme), o işi mercuh kılmak (yapılmaması tarafını ağır bastırma) demektir. Çünkü o iş, ne zaman "mercuh" olursa, onun meydana gelmesi imkânsız olur. Meydana gelen, üstün olan taraftır. Binâenaleyh eğer o iş, "mercuh" iken, meydana gelecek olsa, "mercuhiyyet" var iken rüchâniyyet (üstünlük) (yapılma tarafı) tahakkuk etmiş olur ki, bu da iki zıddı birleştirmeyi gerektirir. Bu ise muhaldir. Böylece, bunun kulun kötü fiilden çevrilip alıkonulmasının ancak Allah Teâlâ tarafından olacağı sabit olur.

Bu sözü, bir başka açıdan şöyle de izah edebiliriz: **Hz. Yusuf** (a.s.)'da, o günahı işlemeye arzu uyandıracak bütün sebebler mevcuttu. Bu sebebler de, onun kadının malından ve makamından istifade etmesi, kendisinden ve yiyeceğinden yararlanmasıdır. Sonra onu bu işten vazgeçirecek kuvvette, nefret ettirici müteaddit sebebler meydana geldi. Durum her ne zaman böyle olursa, yapma tarafındaki sebebler gittikçe kuvvetlenir, yapmama tarafındaki sebebler de zayıflar. İşte tam o esnada, **Hz. Yusuf** (a.s.), Allah Teâlâ'dan kalbinde o günaha sevkedecek sebebleri yok eden ve bunlara zıd olan çeşitli sebebler yaratmasını istemiştir. Çünkü eğer bu karşı sebebler, kalbte tahakkuk etmeyecek olsa, o günaha düşmeye sevkedecek sebebler, karşı koyacak sebeblerden hâlî olmuş (meydanı boş bulmuş) olurlardı. Bu durum da fiilin mutlaka yapılması neticesini verirdi. İşte **Yusuf** (a.s.) *"(Belki) onlara meyleder ve câhillerden olurum"* ifâdesi ile, bunu kastetmiştir.

Yusuf'un Zindana Atılması

ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الْآيَاتِ لَيَسْجُنُنَّهُ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٣٥﴾ وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ ۖ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا ۖ وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرَانِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْزًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ ۖ نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ ۖ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٦﴾

"Sonra, bütün o delilleri görmelerinin ardından, mutlaka onu, bir zamana kadar zindana atmaları (görüşü), onlara zâhir oldu. Onunla beraber zindana iki delikanlı daha girmişti. Bunlardan biri: "Ben rüyamda kendimi, şarap (için üzüm) sıkıyor gördüm" dedi. Öbürü de: "Ben de rüyamda, kendimi, başım üzerinde ekmek taşırken ve kuşlar da ondan yerken gördüm" dedi. Dediler ki: "Bize bu rüyaların tabirini haber ver. Çünkü biz seni, iyiliksever birisi olarak görüyoruz"

(Yûsuf 35-36).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki o kadının kocası tarafından, **Yusuf** tarafının temiz ve namuslu olduğu anlaşılınca, ona dokunmadı. Bunun üzerine o kadın, daha sonra **Yusuf**'u, kendi (kötü) arzusuna boyun eğmeye sevkedecek her hileye başvurdu. Ama **Yusuf**, ona iltifât etmedi. Kadın, **Yusuf**'dan ümidini kesince, bir başka yola (hileye) başvurarak kocasına şöyle dedi: "Bu ibrânî köle, benim kendisinden murad almak istediğimi söyleyerek, insanlar içinde beni rezil rüsvay etti. Ben ise, mazûr olduğumu kimseye anlatamıyorum. Binâenaleyh ya bana müsaade et, dışarı çıkayım ve insanlara suçsuz olduğumu anlatayım. Yahut da, beni evde tuttuğun gibi, onu da içerde tut." Tam bu esnada Aziz'in aklına en uygun olanın **Hz. Yusuf**'u hapsetmek olduğu geldi. Böylece bu işin dedikodusu insanların dilinden düşecek ve rüsvaylığın boyutları biraz küçülecekti. İşte ayetteki: *"sonra bütün o dellileri görmelerinin ardından, mutlaka onu bir zamana kadar zindana atmaları (görüşü), onlara zâhir oldu"* buyruğu ile anlatılmak istenen budur. Çünkü **"bedâ"**, daha evvel üzerinde olunan (karara varılan) görüşün değişmesi demektir. Burada geçen **"ayetler"**(deliller) den murad ise, onun gömleğinin arka tarafından yırtılmış olması, yüzünün tırmalanmış olması ve (o şâhid veya Aziz tarafından söylenen): *"Şüphesiz ki bu, siz kadınların fendindendir. Çünkü sizin fendiniz müthiştir!"* (Yûsuf, 28) **ifâdesi ile, bu hususta**ki suçun o kadına verilmesidir.

Biz, orada kesinlik derecesinde nice başka ayetlerin (delillerin) bulunduğunu, fakat bu insanların, kepazeliği gizlemeye aşırı gayret gösterdikleri için o delillerden bahsetmediklerini söylemiştik.

İKİNCİ MESELE
Fiilin Haber Olup Olmayacağı

Ayetteki **bedâ** (zahir oldu) fiil olup, faili لَيَسْجُنُنَّهُ zindana atmaları (görüşü) ifadesidir. Ayetin zahiri, fiilin, bir başka fiilin fâili olmasını gerektirmektedir. Fakat nahivciler, bir fiilin, bir başka fiilin fâili olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh (mesela) خَرَجَ ضَرَبَ dediğinde, bu söz, kesinlikle birşey ifâde etmez. İşte bu durumda nahivciler: "Bu ifadenin takdiri, ثُمَّ بَدَالَهُمْ سِجْنُهُ "sonra onlara, onun hapsedilmesi (fikri) geldi" şeklindedir. Fakat burada fiil, bu ismin (masdarın) yerine getirilmiştir" demişlerdir. Ben derim ki: Zevk-i selim de fiilin, "muhberun-anh" (kendisinden haber verilen birşey-mübteda v.b.) olamayacağını göstermektedir. Birisinin, "Fiil haberdir" deyip de, "haber" kelimesini "muhberun anh" yapması câiz değildir. Çünkü biz diyoruz ki: İsim bazan haber olur. Bu senin, زَيْدٌ قَائِمٌ demen gibidir. Burada, **"Kâim"** kelimesi isimdir ve haberdir. Böylece, birşeyin haber olmasının, onun "muhberun anh" olmasına ters düşmeyeceğini anlıyoruz. Hatta biz diyoruz ki: Bu konuda bazı şüpheler vardır:

a) Biz, "**darebe** fiildir" dediğimizde, burada muhberun anh (mübteda olan ve fiil olduğu haber verilen, (darebe)dir. O halde fiil de muhberun anh olabilir. Buna göre şayet, onlar, "Muhberun anh olan, "Bu sîga" sözüdür. Bu söz ise, bir isimdir" derlerse, biz de deriz ki: "Böyle olması halinde, kendisinin fiil olduğu haber verilen şeyin, o fiil değil isim olması gerekir ki, bu da yalan ve yanlış olur. Aksine biz diyoruz ki: Kendisinin fiil olduğu haber verilen şey, eğer fiil olursa, fiilden haber vermenin (yani onun muhberun anh-mübteda olmasının) doğru olduğu sâbit olur. Yok eğer o, isim olursa, bunun manası, "Biz, isimden, onun fiil olduğunu söyleyerek haber verdik" şeklinde olur. Bunun yanlış olduğu ise malumdur. Bu konuda, aklî ilimlere dair (mâ'kûlât) kitaplarında bahsettiğimiz, derin bahisler vardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hîn Kelimesinin Manası

Dil alimleri şunu demişlerdir: **"Hîn"** muayyen olmayan bir zaman parçasıdır. Hem kısa, hem de uzun olan zaman parçasına denir.

İbn Abbas şunu söylemiştir: "Buradaki **müddet** "dedikoduların veya şehirde yayılan kötü halin kesileceği müddet" manasınadır." Buradaki **"hîn"** kelimesinin "beş yıl veya yedi yıl" olduğu da söylenilmiştir. **Mukatil İbn Süleyman** ise: "**Yusuf** (a.s.), oniki sene hapsolundu" demiştir. Doğru olan ise, bu miktarların mâlûm olmayışıdır. Bilinen miktar ise, onun, Cenâb-ı Hakk'ın *"nice zaman sonra hatırladı"* (Yusuf, 45) buyruğundan dolayı, uzun bir süre mahpus kaldığıdır.

Onunla Beraber Hapsedilen İki Genç

Cenâb-ı Hakk'ın, وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ *"Onunla berebar zindana iki delikanlı daha girdi"* beyanına gelince burada mahzuf bir ifade bulunmaktadır. Bunun takdiri, لَمَّا اَرَادُوا حَبْسَهُ حَبَسُوهُ "Onu hapsetmeyi istediklerinde, hapsettiler" şeklindedir. Bu kısım وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ ifadesinin ona delalet etmesi sebebiyle hazfedilmiştir. Denildiğine göre bunlar, Mısır'daki en büyük kralın iki uşağı idiler. Birisi yiyeceğiyle ilgileniyor, diğeri de onun içeceğini getiriyordu. Krala, yemeğini hazırlayanın kendisini zehirlemek istediği bildirilince, kral, ötekinin de ona yardım ettiğini sandı ve her ikisinin de hapsolunmalarını emretti.

Rüya İle İlgili Bazı Sorular

Ayette geriye birkaç soru kalmıştır:

Birinci Soru: Bu delikanlılar **Hz. Yusuf**'un rüya tabirinden anladığını nasıl bildiler?

Cevap: Muhtemelen **Yûsuf** (a.s.) onlara niçin hüzünlenip gamlandıklarını sormuş, onlar da: "Biz uykumuzda şu rüyayı gördük" demiş olabilirler. Yine muhtemeldir ki onlar **Yusuf** (a.s.)'u rüya tabir etmenin de içinde bulunduğu pekçok meseleye dair bilgi ve marifetini izhar ederken görmüş, o zaman da bunu ona anlatmış olabilirler.

İkinci Soru: Onların kralın hizmetçileri olduğu nasıl anlaşılır?

Cevap: Onun, *"Biriniz efendisine şarap içirecek"* (Yusuf, 4) yani, (mevlâsına, efendisine, kralına) ve *"Efendine benden bahset"* (Yusuf, 42) sözleri vasıtasıyla.

Üçüncü Soru: Onlardan birinin ahçı, diğerinin de o kralın sucusu olduğu nasıl anlaşılmıştır?

Cevap: Herbirinin gördüğü rüya, mesleğine uygun düşmektedir. Çünkü onlardan birisi, kendisini şarap sıkıyorken görmüş, diğeri de kendisini sanki, başının üzerinde ekmek taşırken...

Dördüncü Soru: Uykudaki rüyâ nasıl vakî olmuştur?

Cevap: Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Yusuf (a.s.) zindana girince, oradakilere, "Ben rüya tabir etmesini bilirim" dedi. Bunun üzerine bu iki delikanlıdan birisi, "Şu İbranî asıllı delikanlıyı, uyduracağımız bir rüya ile bir sınayalım" dedi. Böylece onlar, hiçbir şey görmemiş oldukları halde ona rüya tabiri sordular. **İbn Mesûd** da şunu demiştir: "Onlar aslında hiçbir şeyi görmemişlerdi; onun bilgisini sınamak için, rüyâ görmüş gibi davrandılar."

İkinci Görüş: Mücahid şunu demiştir: "Zindana girdikleri zaman onlar, bir rüya görmüş idiler. Bunun üzerine **Yusuf**'a geldiler ve bu rüyanın anlamını ona sordular. Saki dedi ki: "Ey bilgili kişi, rüyâmda kendimi bir bahçede gördüm. Derken çok güzel bir asma üzerinde, üç üzüm salkımı bulunan üç dal. Onları kopardım. Sanki, kralın

kadehi önümdeydi de bu üzümleri onun içine sıkarak, bunu krala sundum. O da bunu içti." Bu, ayetteki *"Şarap (için üzüm) sıkıyorum"* ifadesinin delâletidir. Aşçı ise şöyle dedi: "Ben de kendimi şöyle gördüm: Sanki başımın üzerinde üç tane sepet var. İçlerinde de ekmek ve çeşitli yiyecekler. Birden yırtıcı kuşlar, onları ısırıp koparmaya başlıyor!" Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Öbürü de, "Ben de, rüyamda kendimi, başım üzerinde ekmek taşırken ve kuşlar da ondan yerken gördüm" dedi"* ayetinin ifade ettiği hususdur.

Beşinci Soru: Yusuf (a.s.), nasıl *"Şarap (için üzüm) sıkıyorum"* sözünden muradın, uykuda görülen rüya olduğunu nasıl anlamıştır?

Buna birkaç bakımdan **cevap** verilebilir:

1) Şayet o uykusunu kastetmemiş olsaydı *"kendimi.... gördüm"* ifadesi zikredilmeyip *"sıkıyorum"* kelimesiyle yetinilirdi.

2) *"Bize bu rüyaların tabirini haber ver"* ifadesi de buna delâlet eder.

Altıncı Soru: "Şarabın sıkılması" ifadesi nasıl anlaşılmalı?

Cevap: Bu hususta üç görüş bulunmaktadır:

1) Mananın أَعْصِرُ عِنَبَ خَمْرٍ şeklinde olmasıdır. Yani, "Şırası içki olan üzümü sıkıyorum" şeklindedir. Böylece muzaf olan **ineb** kelimesi hazfedilmiştir.

2) Araplar , manası açık olup, bir kapalılık bulunmadığında, bir şeyi o şeyin nihaî durumu ve hali ile isimlendiriyorlar. Meselâ, mayi ve sıvı olduğu halde (hurmanın kendisini kastederek), "Falanca, hurma şırası pişiriyor,kaynatıyor" diyorlardı. (Burada da böyledir)

3) **Ebu Sâlih** şunu söylemiştir: "Umanlılar, "üzüm"e **hamr** "İçki" adını veriyorlardı. İşte bu lafız, Mekkelilere de geçmiş; böylece onlar da bu kelimeyi bu manada kullanmışlardır." **Dahhâk** da:"Kur'ân,bütün Arapların lehçeleri üzere nazil olmuştur" demiştir.

Yedinci Soru: نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ ifadesindeki تَأْوِيلٌ kelimesinin anlamı nedir?

Cevap: Bir şeyin tevili "o şeyin neticede varıp döneceği yerdir." Bu da, o şeyin neticesinin kendisine vardığı durumdur, şeydir.

Sekizinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çünkü biz seni, muhsinlerden (birisi olarak) görüyoruz"* ifadesinden ne murad edilmektedir?

Buna birkaç yönden **cevap** verilebilir:

1) Bunun manası, "Şüphesiz biz senin ihsan ve ikramda bulunmayı tercih ettiğini, mekârim-i ahlâk ile güzel fiiller yaptığını görmekteyiz" şeklindedir.

2) Yûsuf (a.s.), oruç ve namaz gibi tâatlere son derece müdavim idi. Bunun üzerine onlar, "Sen dînî hususlarda muhsin olan, çok mûti olan kimselerdensin. Böyle olana ise, hem rüya tabiri hem de diğer meselelerde söyledikleri şeyler hususunda itimat edilir ve güvenilir" demişlerdir.

3) Bundan maksat, "Çünkü biz seni tabir ilmi hususunda muhsin olan, bunu beceren kimselerden birisi olarak görmekteyiz" denilmek istenmesidir. Çünkü o *"Sen bana (....) sözlerin tevilini öğrettin"* (Yûsuf, 101) buyruğunda olduğu üzere, rüyayı tabir ettiği zaman yanılmamıştır.

Dokuzuncu Soru: Rüya tabirinin aslı esası nedir?

Cevap: Kur'ân ve aklî deliller bunun doğru olduğuna delâlet etmektedirler. Kur'ân'dan delile gelince, bu, bu ayettir. Akli delillere gelince, bu da şudur: Şu kesindir ki, Allah Teâlâ nefs-i nâtıkanın cevherini (rûh), felekler âlemine çıkıp Levh-i Mahfuzu müşahede ve mütâlaa edecek bir biçimde yaratmıştır. Onu bundan alıkoyan ise, bu nefs-i natıkanın bedenin idaresiyle meşgul olmasıdır. Uyku zamanında ise, bu meşguliyet azalır, nefs-i natıka, bu müşahede ve mütâlaayı yapmaya daha muktedir hale gelir. İşte ruh, herhangi bir halde bulunduğunda, bu ruhî idrak ve algısından dolayı hayâl alemine uygun düşen özel izler bırakır. İşte rüya yorumcusu, bu hayâl alemine ait izler yardımıyla, o aklî idrak ve algılara dair istidlâlde bulunmaktadır. Bu, söylediğimiz, özet, derli toplu bir açıklamadır. Bunun tafsilatı ise, aklî meselelerle alâkalı kitaplarda zikredilmiştir. Din de bunu tekîd etmektedir. Hz. Peygamber'den rivâyet edildiğine göre, O şöyle buyurmuştur:

اَلرُّؤْيَا ثَلاَثَةٌ رُؤْيَا مَا يُحَدِّثُ بِهِ الرَّجُلُ نَفْسَهُ وَرُؤْيَا تَحْدِيْثُ مِنَ الشَّيْطَانِ وَرُؤْيَا الَّتِى هِىَ الرُّؤْيَا الصَّادِقَةِ حَقَّةٌ

"Rüya üç çeşittir: İnsanın, kendisine telkini ile gördüğü rüya; şeytandan olan rüya ve sâdık hak olan rüya.(16)"

Bu aklî ilimlerce de sahîh kabul edilen bir taksimattır. Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: رُؤْيَا الرَّجُلِ الصَّالِحِ جُزْءٌ مِنْ سِتَّةٍ وَاَرْبَعِيْنَ جُزْءاً مِنَ النُّبُوَّةِ

"Salih bir kimsenin görmüş olduğu rüyâ, peygamberliğin kırkaltıda biridir." (17)"

★ ★
★

قَالَ لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِۦٓ إِلَّا نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِۦ قَبْلَ أَن يَأْتِيَكُمَا ۚ ذَٰلِكُمَا

16. Benzeri, Müslim, Rü'yâ 6 (4/1773).

17. Buhârî, Ta'bir, 4 (8/69).

مَا عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَّا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُم بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٧﴾
وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ ۚ مَا كَانَ لَنَا أَن نُّشْرِكَ بِاللَّهِ مِن شَيْءٍ ۚ ذَٰلِكَ
مِن فَضْلِ اللَّهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٨﴾

"Dedi ki: "Size, rızıklanacağınız bir taam gelecek oldu mu, ben muhakkak onun ne olduğunu size, daha gelmezden evvel haber veririm. Bu, Rabbimin bana öğrettiği ilimlerdendir. Çünkü ben, Allah'a inanmayan bir kavmin dinini -ki onlar âhireti inkâr edenlerin ta kendileridir- terkettim. Atalarım İbrahim'in, İshâk'ın ve Yakûb'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak tutmamız bizim için doğru olmaz. Bu Allah'ın bize ve insanlara lütf-u inâyetindendir. Fakat insanların çoğu şükretmezler"

(Yûsuf, 37-38).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hz. Yusuf'un Rüya Tabirinden Önce Giriş Yapmasının Hikmeti

Şunu bil ki, bu ayette zikredilen husus, onların sordukları şey hakkında bir cevap değildir. Binâenaleyh burada, cevabın zikredilmeyip de bu söze geçilmesinin sebebini beyân etmek gerekmektedir. Alimler bu hususta birçok açıklamada bulunmuşlardır:

1) Soru soranların birisine verilecek cevap onun asılacağı şeklinde olunca; hiç şüphesiz bu sözü duyduğunda onun hüznü çoğalıp bu söze karşı olan nefreti de artacağı için **Yûsuf** (a.s.) burada yapılması uygun olan şeyin, bundan önce, ilmi ve sözü sayesinde kendisiyle müessir ve etkili olacağı bir şeyler söylemesi olduğuna karar verir. Esas söyleyeceğini de bundan sonra beyan edip söyleyince, onun cevabı bir itham ve düşmanlık sebebi olmaktan çıkar.

2) Belki de **Hz. Yûsuf** ilimdeki seviyesinin, onların kendisi hakkında düşündüklerinden daha üstün ve daha ileri olduğunu beyân etmek istemiştir. Bu böyledir, zirâ onlar **Hz. Yûsuf**'tan rüyayı tabir etmesini istemişlerdir. Bu, tabir ilmininse, zan ve tahmine dayandığında şüphe yoktur. Böylece onlara, her insanın bundan aciz olmasıyla birlikte, kendisinin gayb hakkında kesin bir biçimde haber vermesinin mümkün olamayacağını beyan etmiştir. Durum böyle olunca, rüyâ tabiri ilminde bütün insanlardan üstün olanın böyle olması daha evlâ olur. Binâenaleyh bu mukaddimenin zikrediliş gaye ve maksadı, kendisinin rüyâ tabirinde üstün bir seviyede bulunduğunu ve bu hususta, başkalarının söyleyemeyeceği şeyleri söyleyebileceğini iyice anlatmak olmuş olur.

3) **Süddî** şöyle demiştir: *"Size, rızıklanacağınız bir taam gelecek oldu mu"* ifadesine, "uykuda" kaydını ilave etmiştir. Böylece o, bununla **Hz. Yûsuf**'un, rüya tevili hususundaki ilminin herhangi muayyen bir şeye mahsus olmadığını beyan etmek istemiştir. İşte bundan dolayı da, *"onun ne olduğunu size haber veririm"* demiştir.

4) Belki de **Yûsuf** (a.s.), o ikisinin kendisi hakkında hüsn-i zan sahibi olduklarını ve sözünü kabul edeceklerini bildiği için, onlara kendisinin Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğuna delâlet edecek olan şeyleri zikretmiştir. Zira, din işlerini ıslâh edip düzeltmekle meşgul olmak, dünya işleriyle meşgul olmaktan daha üstündür.

5) Belki de **Yûsuf** (a.s.), o adamın asılacağını bildiği için, küfür üzere ölmemesi ve böylece de şiddetli bir azâba müstehak olmaması için İslâm'a girmesi hususunda çaba sarfetmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Ta ki helâk olan kişi apaçık bir delilden sonra helâk olsun, diri kalan kişi de, yine apaçık delili görerek helâk olsun"* (Enfâl, 42) buyurmuştur.

6) O'nun, *"Size, rızıklanacağınız bir taam gelecek oldu mu, ben muhakkak onun ne olduğunu size (...) haber veririm"* ifâdesi, uyanıklık haline hamledilmiştir. Buna göre manâ, "size taam olarak bir rızık geldiğinde, ben o taamın ne olduğunu, rengini, miktarını ve neticesinin ne olacağını, yani insan onu yediğinde, onun sana sıhhat mi kazandıracağını yoksa hastalığına mı sebeb olacağını söyleyebilirim" şeklinde olur. Bu hususta bir başka izah da şudur: Denildiğine göre kral, birisini öldürmek istediğinde onun için bir yiyecek hazırlatır ve onu ona gönderirmiş. İşte bundan dolayı **Yûsuf** (a.s.): "Size bir yiyecek geldiğinde ben size, onda bir zehir bulunup bulunmadığını bildiririm" demek istemiştir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"Size, rızıklanacağınız bir taam gelecek oldu mu, ben muhakkak onun ne olduğunu size (...) haber veririm"* ifâdesiyle kastedilen de budur. Bu **Hz. İsa**'nın tıpkı *"Evlerinizde ne yiyor, ne biriktiriyorsanız size haber veririm"* (Âl-i İmran, 49) sözü gibi olduğu halde, bunun neticesi, **Hz. Yûsuf**'un, gaybı bildiğini söylemiş olduğu neticesine varmaktadır. O halde, yapılan ilk üç izah, onun rüya tabiri ilminde üstün olduğunu; son üç izah da, kendisinin Allah katından gönderilmiş sadık bir peygamber olduğunu ortaya koymak içindir.

Hz. Yûsuf'un Mucizelerinden

Buna göre eğer, "Daha önce nübüvvet iddiasına dair birşey geçmediği halde ayeti mu'cize iddiasında bulunmaya hamletmek nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki:

Bunu her ne kadar zikretmemiş ise de, bu, onun daha önce bunu mutlaka bildirmiş olduğu kesindir. Bir de yine, *"Bu, Rabbimin bana öğrettiği ilimlerdendir"* ayeti ile *"Atalarımın dinine tâbi oldum"* ifâdesinde de buna delâlet eden hususlar vardır.

Daha sonra, ذٰلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي *"Bu, Rabbimin bana öğrettiği ilimlerdendir"* buyurmuştur. Yani, "Ben kehânette bulunmak ve yıldızlara bakmak suretiyle konuşmuyorum. Ben size bunları, Allah'dan gelen vahiy ve O'nun öğretmesiyle hasıl olan ilim sayesinde haber verdim" demektir.

Sonra إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ *"Çünkü ben, Allah'a inanmayan bir kavmin dinini -ki onlar ahireti inkâr edenlerin ta kendileridir- terkettim"* buyurmuş olup bunla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Hz. Yûsuf Küçüklüğünde Kavminin Dinine Mensup Oldu mu?

Bir kimse şöyle diyebilir: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çünkü ben, Allah'a inanmayan bir kavmin dinini terkettim"* buyruğu **Yûsuf**'un (daha önce) bu dine mensup olduğu zannını vermektedir. Deriz ki: Buna birkaç yönden cevap verebiliriz:

1) Terketmek, bir şeye ilişmemekten ibarettir. Binâenaleyh, daha önce o işin içinde bulunmak, terketmenin şartı değildir.

2) En sahih olan bu görüşe göre, şöyle denilebilir: **Yûsuf** (a.s.), onların yanlış zanları ve fasit inançlarınca, onların kölesiydi, uşağıydı. Muhtemeldir ki, o belki de, bundan önce, takiyye yaparak, onlardan korktuğu için tevhid akidesini ve imanını izhar edemiyordu. Sonraysa bunu, işte bu vakitte izhar etti, açığa vurdu. Bu da, görünürde, bu kâfirlerin dinini terketmek gibi olmuş oldu.

İKİNCİ MESELE

وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ cümlesinde hüm zamirinin iki defa gelmiş olması, o kavmin, kendisini küfre tahsis etmiş olduğunu beyan etmek içindir. Belki de onlar ahireti inkâr etmeleri, başlangıcı (yaratılmayı, mebde'i) inkâr etmelerinden daha şiddetli idi. İşte, ahireti inkârlarındaki bu aşırılıklarından dolayıdır ki, Cenâb-ı Hak bu lafzı te'kid için tekrarlamıştır.

Bil ki, *"Çünkü ben, Allah'a inanmayan bir kavmin dinini terkettim"* buyruğunda "mebde' " *ilmine; "-ki onlar ahireti inkar edenin ta kendileridir-"* buyruğunda da "me'âd" ilmine bir işaret bulunmaktadır. Kur'ân-ı Mecîd'i kim iyice düşünür ve peygamberlerin (a.s.) nasıl davetle bulunduklarını tefekkür ederse, peygamberler gönderip kitaplar indirmeden gaye ve maksadın, insanları tevhidi, mebde'i ve meâdı kabul etmeye yöneltmek olduğunu, bunun ötesindeki şeylerin abes ve anlamsız olduğunu anlar.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ *"Atalarım İbrahim'in, İshâk'ın ve Ya'kûb'un dinine uydum"* buyurmuştur:

Bu ifâdeyle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci Soru: Bu sözü zikretmenin faydası nedir?

Cevap: **Yûsuf** (a.s.) nübüvvet iddiasında bulunup, gaybı bilmek olan bir mucizeyle

de meydan okuyunca, buna, kendisinin nübüvvet evinin halkından olduğunu, babasının, dedesinin ve dedesinin babasının da Allah'ın nebileri ve resulleri olduğunu bitiştirmiştir. Çünkü insan, babasının ve atasının sanatı hususunda bir iddiâda bulunursa, onun da o sanat erbabı olması tuhaf görülmez. Yine, İbrahim (a.s.)'in, İshâk ve Yakûb'un mertebe ve dereceleri, dünyada herkesçe malum ve meşhur olduğundan, Yûsuf'un da, onların çocukları olduğu anlaşılınca, onu tazim eder ve ona saygı dolu bakışlarla bakarlar, böylece ona olan bağlılıkları tam, kalblerinin onun sözünden etkilenmesi de mükemmel olur.

İkinci Soru: Yûsuf (a.s.) peygamber olunca, onun daha, *"Atalarımın dinine tabi oldum"* demesi nasıl caiz olabilir? Zira, onun, kendisine tahsis edilmiş bir şeriatının bulunması gerekir.

Deriz ki: Belki de onun bundan muradı, hiç değişmeyen tevhîd (hususunda) idi. Belki de o, Allah katından gönderilmiş bir peygamber (resûl) idi, ancak ne var ki, İbrahim (a.s.)'in şeriatı üzere bulunuyordu.

Üçüncü Soru: Bütün mükelleflerin durumu böyle olduğu halde Yûsuf (a.s.) niçin, *"Allah'a herhangi bir şeyi ortak tutmamız bizim için doğru olmaz"* demiştir?

Cevap: Onun, *"(...) bizim için doğru olmaz"* ifadesinden murad, onun bunu onlara haram kılmış olduğu değildir. Aksine bundan maksat Cenâb-ı Hakk'ın, onun atalarını şirkten temiz tutmuş olduğunu beyân etmektir. Bunun bir benzeri de, *"Allah'ın evlâd edinmesi (hiçbir zaman) olacak şey değildir?"* (Meryem, 35) ayetidir.

Dördüncü Soru: Min şey *"Herhangi birşeyi"* kelimesindeki mâna nedir?

Cevap: Şirkin çeşitleri pek çoktur. Müşriklerden bir kısmı putlara, bir kısmı ateşe, bir kısmı yıldızlara, bir kısmı da akla, nefse ve tabiata tapmaktadır. Bu sebeble onun, *"Allah'a herhangi bir şeyi ortak tutmamız bizim için doğru olmaz"* buyruğu, bütün bu gruplara ve fırkalara bir reddiye olurken, aynı zamanda da hak olan dine bir irşâddır. Bu da, Allah'dan başka bir mûcid (var edici), yaratıcı ve rızık verici bulunmadığıdır.

Daha sonra ذٰلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ *"Bu, Allah'ın bize ve insanlara lütf-u inayetindendir"* buyurulmuştur.

Bu ifadeyle ilgili bir mesele bulunmaktadır. Bu da şudur: O daha önce, *"Allah'a her hangi bir şeyi ortak tutmamız bizim için doğru olmaz"* demiş, daha sonra ise, *"Bu Allah'ın (...) lütf-u inayetindendir"* buyurmuştur. Buradaki zalike kelimesi daha önce geçmiş olan şirk koşmamaya işarettir. Bu da delâlet eder ki, şirk koşmama ve imana nail olma, Allah'dandır. Sonra O, durumun, bizzat kendisi hakkında böyle olduğu gibi, insanlar hakkında da böyle olduğunu beyan etmiş, daha sonra da insanların ekserisinin şükretmediklerini açıklamıştır. Bu ifadeden muradın, onların, iman nimetinden dolayı Allah'a şükretmeleri olması gerekir.

Anlatıldığına göre, ehl-i sünnete mensup birisi, **Bişr İbnu'l-Mu'temir**'in yanına girer ve: "İmanından dolayı Allah'a şükrediyor musun, etmiyor musun? Eğer, "Hayır" dersen, icmâya muhalefet etmiş olursun; yok, O'na şükrettiğini söylersen, O'nun fiili olmayan şeyden dolayı O'na nasıl şükredebilirsin?" der. Bunun üzerine ona **Bişr** şöyle cevap verir: "Biz O'na, O bize kudret, akıl ve aletler (uzuvlar) verdiği için şükrediyoruz. Binâenaleyh bizim, kudret ve (onu kullanacak) aletleri verdiği için, Allah'a şükretmemiz gerekir. İman onun fiili olmadığı halde, imandan ötürü ona şükretmemize gelince, bu batıldır." Derken, **Bişr** ne söyleyeceğini bilemez. Derken yanlarına **Sümâme İbn el-Eşres** girer ve: "Biz imandan dolayı Allah'a şükretmeyiz. Aksine, "*... İşte onların çalışmaları meşkûr olur*" (İsrâ, 19) ayetinde buyurduğu gibi, bundan dolayı O bize teşekkür eder" der. Bunun üzerine **Bişr**, "söz zor olunca, kolaylaşır" der.

Bil ki **Sümâme**'nin onu ilzam ettiği şey, bu ayetin nassı ile batıldır. Çünkü şirk koşmamanın Allah'ın lütf u keremi olduğunu beyân etmiş; sonra, O, insanların çoğunun bu nimete şükretmediklerini açıklamış ve bunu zemm üslubuyla zikretmiştir. Binâenaleyh bu, her mü'minin iman nimetinden dolayı Allah Teâlâ'ya şükretmesi gerektiğine delâlet eder. İşte o zaman hüccet kuvvetlenir, delâlet kemâle erer. **Kâdî** şöyle der: "Biz onun **zalike** kelimesini tevhide tutunmaya bir işaret kabul edersek, o zaman bu, Allah'ın fazlından olmuş olur; çünkü iman, Allah'ın lütufları ve kolaylaştırmasıyla meydana gelmiştir. Bunun nübüvvete işaret olması da muhtemeldir."

Cevap: Bu, daha önce geçmiş olan bir şeye işarettir. O da, şirk koşmayı terketmektir. Binâenaleyh buna göre, şirk koşmayı terketmenin, Allah'ın lütfundan olması gerekir. **Kâdî**'nin bunu, Allah'ın lütuflarına ve kolaylaştırması manasına hamletmesi, zahirî ifâdeyi terketmek olur. Bunu nübüvvet anlamına almak ise, uzak bir ihtimaldir. Çünkü işârete delâlet eden lâfzın, daha önce zikredilmiş olanların, o zamire en yakın olanlara hamledilmesi gerekir ki bu da, şirk koşmamadır.

★ ★
★

Hz. Yusuf'un Hapishane Arkadaşlarına Tebliği

يَٰصَٰحِبَيِ ٱلسِّجْنِ ءَأَرْبَابٌ مُّتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ ٱللَّهُ ٱلْوَٰحِدُ ٱلْقَهَّارُ ﴿٣٩﴾ مَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِهِۦٓ
إِلَّآ أَسْمَآءً سَمَّيْتُمُوهَآ أَنتُمْ وَءَابَآؤُكُم مَّآ أَنزَلَ ٱللَّهُ بِهَا مِن سُلْطَٰنٍ ۚ إِنِ ٱلْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ ۚ
أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوٓا۟ إِلَّآ إِيَّاهُ ۚ ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾

"Ey hapishane arkadaşlarım! Darmadağınık birçok düzme tanrılar mı hayırlıdır yoksa hepsine ve herşeye gâlib, kahhâr olan bir tek Allah mı? Sizin, O'nun dışında taptıklarınız, kendinizin ve atalarınızın takmış oldukları, (kuru) adlardan başkası değildir. Allah bunlara, hiçbir bürhan indirmemiştir. Hüküm Allah'dan başkasının değildir. O, kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. Dosdoğru din işte budur. Fakat insanların çoğu bilmezler"

(Yûsuf, 39-40).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Buradaki يَاصَاحِبَيِ السِّجْنِ ifâdesiyle, hapiste bulunan o iki arkadaşını kastetmektedir. صَاحِبٌ فِي السِّجْنِ demektir. **Yûsuf** onlarla hapiste az bir müddet arkadaşlık yapmış olunca, bu ikisi, (arkadaş olarak) ona izafe edilmişlerdir. Az bir arkadaşlık, onun arkadaş sayılması için kâfi olunca, Allah'ı bilen ve ömrü boyunca Allah'ı seven kimsenin üzerinde, "mü'min", "ârif" ve "seven" isminin devam edip kalması haydi haydi uygundur.

İKİNCİ MESELE Bil ki **Yûsuf** (a.s.), önceki ayette peygamberliğini iddia edince, peygamberliğini isbat etmesi de Allah'ın ulûhiyyetini isbata dayanınca, bu ayette işte, Allah'ın ulûhiyyetini anlatmaya başladı. İnsanların çoğu, âlim ve kâdir bir ilahın varlığını ikrâr ve kabul edip, insanlar da, felekî ruhlar sûretinde putlar edinip, onlara ibâdet ederek, fayda ve zararı onlardan bekleyince, hiç şüphesiz, peygamberlerin çoğunun gayreti, putlara ibâdetten men etme hususunda yoğunlaşmıştır. **Hz. Yûsuf**'un zamanında da, durum bu minvâl üzere idi. İşte bundan dolayı, o, burada, putlara ibâdet etme düşüncesinin fasid olduğunu gösteren delilleri zikretmekle başladı ve şu şekilde birçok delil ve hüccet getirdi:

Tevhid Delilleri

Birinci hüccet: Onun أَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ *"Darmadağınık birçok düzme tanrılar mı hayırlıdır, yoksa hepsine ve her şeye gâlib kahhâr olan bir tek Allah mı?"* şeklindeki sözüdür. Bu hüccetin izahı şöyledir: Allah Teâlâ, ilahların çok olmasının, bu âlemin fesâdını ve altüst olmasını gerektireceğini beyân etmiştir ki, bu O'nun, *"Eğer göklerde ve yerde Allah'dan başka tanrılar olsaydı onların ikisi de muhakkak ki harap olup gitmişti"* (Enbiyâ, 22) ayetidir. Binâenaleyh, ilâhların çok olması, bozukluğa ve karışıklığa sebebiyet verir; ilâhın tek olması da, intizamın ve güzel bir düzenin meydana gelmesini gerektirir. İşte bu mana, diğer ayetlerde iyice anlatıldığı için, O burada, *"Darmadağınık birçok düzme tanrılar mı hayırlıdır, yoksa hepsine ve her şeye galib, kahhâr olan bir tek Allah mı?"* demiştir. Bundan murad, inkâr yoluyla istifhâm, soru sormadır.

İkinci hüccet: Bu putlar, yapılmış olup, yapıcı değil, makhûr (hükmedilen, kudret altında) olup, kâhir (hükmeden, kudretli) değillerdir. Çünkü insan, bunları kırıp yok etmek istediği zaman, bunlara güç yetirir. Binâenaleyh onlar, hiçbir güç ve tesiri olmayan, kendilerine güç yetirilebilen ve kendilerinden hiçbir menfâat veya zararın olması beklenilmeyen varlıklardır. Âlemin gerçek ilahı ise, fa'âl ve kahhar (herşeyi yapabilen ve her şeye hükmeden); hayırlar ulaştırmaya ve şerlerle kötülükleri savuşturmaya muktedir olan, kâdir bir varlıktır. Dolayısıyla Hz. Yûsuf'un bu söz ile anlatmak istediği, "Makhûr ve zelil ilahlara tapmak mı hayırlıdır, yoksa tek ve kahhâr olan Allah'a ibadet etmek mi?" manasıdır. Onun, *"Birçok tanrılar mı?"* ifadesi çokluğa işarettir. Buna mukâbil ise, Hak Teâlâ'nın tek olduğu hususu zikredilmiştir. Onun, *"müteferrikûn" (darmadağınık)"* kelimesi ise o putların, büyüklük ve küçüklük, renk ve şekil bakımından farklı farklı olduğuna işarettir. Bütün bunlar ise ancak, onları yontan ve yapan kişinin, onları böyle yapmış olmasından dolayı olmuştur. Öyle ise, *"darmadağınık" (farklı farklı)* sözü, onların makhûr ve âciz nesneler olduğuna bir işarettir. Buun mukabilinde ise, Cenâb-ı Hakk'ın "kahhâr" olduğu zikredilmiştir. İşte açıkladığımız bu şekilde, ayet bu iki çeşit açık hücceti taşımaktadır.

Üçüncü hüccet: Hak Teâlâ'nın bir oluşu, O'na ibadet etmeyi gerektirir. Çünkü O'nun bir ikincisi (eşi) olsaydı, biz, bizi yaratanın ve rızıklandıranın, bizden kötülükleri ve belaları savuşturanın, onlardan hangisi olduğunu bilemezdik. Böylece de, şuna mı, ötekine mi tapacağımızdan şüphe ederdik. Bunda, putlara ibadet etme inancının yanlış olduğunu gösteren bir hususa işâret var. Faraza onların fayda ve zarar verici olmaları hususunda aralarında bir yardımlaşmanın bulunabileceğini kabul edelim. Fakat bunların sayısı pek çoktur. O zaman biz, bize sağlanan faydanın ve bizden defedilen zararın şu puttan mı, ötekinden mi, yahut da şu ikisinin ortaklığı ve yardımlaşmasından mı meydana gelmiş olduğunu bilemeyiz. Dolayısıyla ibadete, bunun mu, şunun mu daha layık olduğu hususunda bir şüphe ortaya çıkar. Ama ma'bûd tek olunca, böylesi bir şüphe ortadan kalkar, ibadete ancak onun müstehak olduğu ve bütün mahlûkat ile kâinat için yegâne ma'bûdun o olduğu hususunda bir kesin inanç meydana gelir. İşte bu, ayetten çıkarılan son derece güzel bir izahtır.

Dördüncü hüccet: Bu ifadenin putların, tılsımcıların söyledikleri gibi, fayda ve zarar verebilecekleri manasına geldiğini kabul etsek bile, bunların belli vakitlerde ve belli tesirler bakımından fayda verebilecekleri hususunda bir ihtilaf yoktur. Allah Teâlâ ise, herşeye kâdirdir. O, mutlak manada kahhârdır ve O'nun kudreti ile meşieti, kayıtsız şartsız bütün mümkinâtta müessirdir. Binâenaleyh O'na ibadet etmek daha evlâdır.

Beşinci hüccet: Bu da, son derece kıymetli ve yüce bir hüccettir. Çünkü kahhâr olmanın şartı, kendisinden başka hiçbir varlığın onu kahr-u galebe altına alamaması, ancak O'nun, kendisi dışındaki her varlığı kahrı ve kudreti altına alabilir olmasıdır. Bu şart ise, İlahın, zatı gereği "Vâcibu'l-vucûd" olmasını gerektirir. Çünkü eğer O

"mümkin" bir varlık olsaydı, kâhir olmaz makhûr (başkasının gücü altında) olurdu. Ve yine ilahın, tek olması gerekir. Çünkü varlık aleminde, zorunlu (vâcibu'l-vucûd) iki varlık bulunmuş olsaydı, onlardan her biri, kendisi dışındaki herşeyi kahrı ve kudreti altında bulundurmuş olamazdı. Binâenaleyh ilah, ancak, zâtı gereği vacibu'l-vucûd ve tek olduğu takdirde kahhâr olur. İşte gerçek ma'bûdun böyle olması gerekince, bu durum ilahın, feleklerden, yıldızlardan, nurdan, zulmetten, akıldan ve nefisten başka bir şey olmasını gerektirir. Yıldızları ilah edinenlere gelince: Bu yıldızlar da darmadağınık şeylerdir ve onlar "kahhâr" olarak nitelendirilemezler. Tabiatlar, ruhlar, akıllar ve nefisler hakkında söylenecek söz de böyledir. İşte yapmış olduğumuz bu tek izah bile, mutlak tevhidi isbât edip, onun yüce bir makam olduğunu gösterme hususunda yeterlidir. Bu ayetten çıkarılan delillerin, hepsi işte bunlardır. Geriye şöyle iki soru kalır:

Putların Gerçek Varlık Olarak Kabulleri Sözkonusu mudur?

Birinci Soru: O putlar aslında böyle olmadığı halde, **Hz. Yusuf** niçin onları, "rabler" (tanrılar) diye isimlendirmiştir?

Cevap: Bu, o putperestlerin, putlarının böyle olduğuna inanmaları sebebiyledir. Yine bu söz, farzetme ve öyle addetme üslûbu ile söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: "Şayet bu putlar, tanrılar olsalar bile (yani böyle olduklarını farzetsek bile), bunlar mı daha hayırlıdır, yoksa tek ve kahhâr olan Allah mı?"

Hak Mabud ile Batıl Tanrılar Arasında Mukayese Yapılabilir mi?

İkinci Soru: Putlar ile Allah arasında bir üstünlük mukayesesi yapmak câiz midir ki, burada, "Onlar mı hayırlıdır, yoksa tek olan Allah mı?" denilmiştir?

Cevap: Bu söz yine "farzetme" üslubunda söylenmiş bir sözdür. Yani "Biz onlardan, hayrı gerektiren birşeyin meydana gelebileceğini farzetsek bile, onlar mı hayırlıdır, tek ve kahhâr olan Allah mı?" demektir.

Şirkin Mahiyeti Hakkında Önemli Bir Mütalaa

Daha sonra O مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءً سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ *"sizin,O'nun dışında taptıklarınız,kendinizin ve atalarınızın takmış oldukları(kuru) adlardan başkası değildir. Allah bunlar hakkında hiçbir bürhân indirmemiştir* demiştir. Bu ifade ile ilgili, şöyle bir soru bulunmaktadır: "Allah Teâlâ, bundan önce *"Darmadağınık birçok düzme tanrılar mı hayırlıdır, yoksa kahhâr ve bir tek olan Allah mı?"* buyurmuştur. Bu, bahsedilen bu nesnelerin mevcûd olduğuna delâlet etmektedir. Sonra Cenâb-ı Hak, bunun peşinden, *"Sizin, O'nu bırakıp taptıklarınız, kendinizin ve atalarınızın takmış oldukları, (kuru) adlardan başka birşey değil"* buyurmuştur. Bu ifâde ise, bahsedilen o şeylerin mevcud olmadığına delâlet eder. Binâenaleyh bu iki ifade arasında bir tenakuz bulunmaktadır."

Cevap: Zat, mevcuttur, bulunmaktadır. Fakat, onlara verilen tanrılık hususiyeti onlarda yoktur. Bu, iki şekilde izah edilir:

1) Bu putların zatları, her ne kadar mevcud iseler de, ulûhiyyet sıfatlarına sahip değillerdir. Durum böyle olunca, ilah olarak isimlendirilen şey, gerçekte mevcud olmamış ve bulunmamış olur.

2) Rivayet edildiğine göre putlara tapanlar, Müşebbihe inancında idiler. Bu sebeple, ilahın en büyük nûr; meleklerin de küçük nurlar olduklarına inanıyorlardı. Bundan dolayı da putlarını, nur (ışık) şeklinde yapıyorlardı. Hakikatte ise, taptıkları şeyler, şu semâvî nurlar (ışıklar) idi. Bu da, Müşebbihenin inancıdır. Çünkü onlar, Arş'ın üzerinde oturmuş büyük bir cisim tasavvur ediyorlar ve ona tapıyorlardı. Halbuki hayal ettikleri böyle bir varlık kesin olarak mevcud değildi. Böylece de onların, salt (sırf) uydurulmuş birtakım isimlere taptıkları doğru olmuş olur.

Bil ki putlara tapan bir grup insan şöyle demişlerdir: "Biz, bu âlemi yaratanın, o putlar olduğu manasında, "Bu putlar, âlemin ilahlarıdır" demiyoruz. Ancak Allah'ın bize bunu emrettiğine inandığımız için, onlara ilah diyor ve onlara ibadet ile ta'zim ediyoruz." İşte Cenâb-ı Hak, buna cevap vererek şöyle buyurmuştur: "Bunları ilah olarak isimlendirmeye gelince: Allah böyle emretmedi ve bu ismi verme hususunda da hiçbir hüccet, delil, burhân ve sultan indirmedi. Allah'dan başkası için, kabul edilmesi gerekli bir hüküm, üstlenilmesi gerekli bir emir yoktur. Aksine hüküm, emir ve teklif, Allah'a âittir." Sonra, Allah Teâlâ, *"Sizler ancak O'na ibadet edin"* diye emir buyurmuştur. Çünkü ibadet, son derece ta'zim etmek ve yüceltmek demektir. Binâenaleyh ibadet, ancak kendisinden sonsuz in'am'ın sâdır olduğu kimseye uygun düşer. Böylesi varlık da, ancak Allah Teâlâ'dır. Çünkü yaratma, hayat, akıl ve rızık verme, hidayete erdirme O'ndan olur. Allah'ın nimetleri pek çoktur. O'nun mahlûkatına lutfettiği çeşitli ihsanları nihayetsizdir.

Allah Teâlâ, bütün bu hususları izahtan sonra وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ *"Fakat insanların çoğu bilmezler"* buyurmuştur. Bunun izahı şöyledir: Akıllarda, hadiselerin mutlaka bir sebebi olduğu inancı yer ettiği için, insanların ekserisi yeryüzünde meydana gelen hadiseleri, felekler ve yıldızlarla ilgili bazı münasebetlere dayandırmışlardır. Binâenaleyh onlar, bu âlemin hallerinin, sıcaklık soğukluk bakımından ve dört mevsim itibarı ile değişmesinin, ancak güneşin durumlarının, dört felekte değişmesine göre olduğunu görünce, dört mevsimi, güneşin hareketlerine bağlamışlardır. Daha sonra onlar, bitki ve canlıların hallerinin dört mevsimin değişmesiyle değiştiğini görünce de, bitkilerin değişmesini, meydana gelmesini ve canlıların hallerinin değişmesini, bu dört mevsimin değişmesine bağlamışlardır. İşte bu sebeble insanların çoğunun zihnine, bu âlemdeki hadiseleri idare edenin, güneş, ay ve diğer yıldızlar olduğu inancı yerleşmiştir. Sonra Allah Teâlâ o insanı gerçeği yakalamaya muvaffak kılar, o da daha ileri bir dereceye yükselip, hadiselerin aslında gerek zatları gerekse sıfatları bakımından, kâhir, kâdir, alîm ve hakîm olan bir var

ediciye, bir yaratıcıya muhtaç olduklarını anlar. İşte böylesi insan, çok azdır. Bu sebeble O, *"Fakat insanların çoğu bilmezler"* buyurmuştur.

★ ★
★

İki Kişinin Rüyalarının Yorumu

يَٰصَٰحِبَيِ ٱلسِّجْنِ أَمَّآ أَحَدُكُمَا فَيَسْقِى رَبَّهُۥ خَمْرًا وَأَمَّا ٱلْءَاخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَأْكُلُ ٱلطَّيْرُ مِن رَّأْسِهِۦ ۚ قُضِىَ ٱلْأَمْرُ ٱلَّذِى فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ ﴿٤١﴾

"Ey hapishane arkadaşlarım, biriniz efendisine şarab içirecek, diğeri ise, asılıp tepesinden kuşlar yiyecek. İşte hakkında fetvâ istemekte olduğunuz mesele (böylece) olup bitmiştir"

(Yûsuf, 41).

Bil ki **Yûsuf** (a.s.), tevhid ve nübüvveti iyice izah edince, o iki şahsın sorusunu cevaplamaya başladı. Bu ayetin manası açıktır. Çünkü sâki (şarap sunucusu) rüyasını ona anlatınca, -ki biz onun bu rüyayı ona nasıl anlattığını daha önce söylemiştik- **Hz. Yûsuf** (a.s.) ona: *"Ne güzel rüya görmüşsün! O hurmanın güzelliği, senin halinin güzelliğini gösterir. O üç dal ise, sona erdiğinde, kralın sana teveccüh edeceği (seni bağışlayacağı) ve seni eski işine döndüreceği, böylece de daha evvel olduğun hal üzere, belki daha da iyi hal üzere olacağın üç gündür"* dedi.

Ekmekçiye de, o rüyasını anlatınca şöyle dedi: *"Ne kötü rüya görmüşsün! O üç sepet, sona erdiğinde kralın sana yönelip, seni çarmıha gereceği ve başından kuşların yiyeceği üç gündür"* demiştir. Hem sonra, onların ikisinin: "Biz hiçbir rüya görmemiştik" dedikleri nakledilmiştir. Bunun üzerine, **Hz. Yûsuf,** *"İşte hakkında fetva istemekte olduğunuz mesele (böylece) olup bitmiştir"* demiştir.

Alimler o iki şahsın, "Biz hiçbir rüyâ görmemiştik" demelerinin sebebi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, onların hiçbir rüya görmemiş oldukları halde, **Hz. Yûsuf**'u rüya tabiri (yorumu) hususunda denemek için böyle söyledikleri ileri sürüldüğü gibi, **Hz. Yûsuf**'un bu yorumunu beğenmedikleri için böyle dedikleri de ileri sürülmüştür. Buna göre eğer **Hz. Yûsuf**, verdiği o cevabı, Allah tarafından gelen vahye dayanarak mı, rüya tabiri ilmine dayanarak mı vermiştir? Birinci ihtimal, söz konusu olamaz. Çünkü **İbn Abbas** (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre, **Hz. Yûsuf** (a.s.) bunu rüyâ tabiri yolu ile söylemiştir. Hem sonra Cenâb-ı Hak da, *"Bu ikisinden kurtulacağını bildiği (zannettiği) kimseye Yusuf dedi ki"* (Yûsuf, 42) buyurmuştur.

Binâenaleyh eğer bu açıklama, vahye dayanmış olsaydı, vahiyden elde edilen bilgi, zan ve tahmin değil, katî ve yakînî bilgi olmuş olurdu.

İkinci ihtimal de olamaz. Çünkü rüyâ tabiri ilmi, zanna ve tahmine dayanır? denilirse, şöyle cevap verilir: O ikisi, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'a ister rüyaları hususunda doğru söylemiş, ister yalan söylemiş olsunlar, rüyalarının yorumunu isteyince, Allah Teâlâ, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'a, onlardan herbirinin akıbetinin, işte böyle olacağını vahyetmiştir. Onlar sorarken, gaybı bildiren vahiy inince, insanlar, **Hz. Yûsuf**'un bunu rüya tabiri yolu ile söylediğini zannetmişlerdir. **Hz. Yûsuf**'un bu cevabı rüya tabiri ilmine dayanarak vermiş olduğu da söylenebilir. **Hz. Yûsuf** (a.s.), *"İşte hakkında fetva istemekte olduğunuz mesele (böylece) olup bitmiştir"* beyanı ile, bahsettiği şeyin mutlaka olacağını kastetmemiştir. Aksine bununla, onların sorduğu rüyanın tabirinin böyle olduğunu söylemek istemiştir.

★ ★
★

وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِّنْهُمَا اذْكُرْنِي عِندَ رَبِّكَ فَأَنسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ
فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ ﴿٤٢﴾

"O ikisinden, kurtulacağını zannettiği kimseye dedi ki: "Efendine benden bahset." Fakat şeytan, efendisine anmayı ona unutturdu da, o daha nice yıllar zindanda kaldı"

(Yûsuf, 42).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Zan Kelimesinin Manası

Alimler, burada zannedenin kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Buna göre, zanneden ya **Hz. Yûsuf** (a.s)'dur, veya kurtulacak olan o kimsedir. Birinci ihtimale göre ayetin manası "**Yûsuf**'un, kurtulacağını zanneden adam dedi ki" şeklindedir. Bu manaya göre, ayetle ilgili iki izah yapılabilir:

a) Bu zann, kesin ve yakînî olarak bilme manasınadır. Bu, biz "**Hz. Yûsuf**, bu rüya tabirini vahye dayanarak yapmıştır" dediğimizde, söz konusudur. Bu görüşte olanlar şöyle derler: "Zann lafzı, yakînî ilim manasına, Kur'ân'da çok yerde kullanılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Rablerine kavuşacaklarını zanneden, yani buna kesin inanan kimseler"* (Bakara, 46) ve *"Ben, hesabıma ulaşacağımı zannediyordum, kesin biliyordum"* (Hakkâ, 20) buyurmuştur.

b) Bu, "zann"ın, hakiki manada zannetmek olması da muhtemeldir. Bu, "**Yûsuf** (a.s.) bu yorumu, vahye dayanmaksızın, rüya tabiri ilminin usullerine göre yapmıştır" dediğimizde söz konusudur. O halde bu, ancak zan ve tahmin manasınadır.

İkinci ihtimale göre, bu zann, kurtulacak olan o kimseye aittir. Çünkü rüyalarının yorumunu soran o iki adam **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un peygamber olduğunu kabul etmiyorlardı, fakat onun hakkında hüsn-ü zan sahibi idiler. Binâenaleyh **Yûsuf** (a.s.)'un kendileri hakkındaki görüşü onlarca sırf zannı ifade eder.

İKİNCİ MESELE

Yûsuf'un "Efendine Benden Bahset" Demesi

Hz. Yûsuf (a.s.), hapisten çıkıp, kralın hizmetine döneceğini söylediği o adama, *"Efendine benden bahset"* dedi ki, bu "Kardeşleri tarafından satılıp zulmedilmiş; sonra da bu hadise sebebi ile hapsedilerek zulme uğratılmış bir adam olarak benden ona bahset" demektir. İşte ayette bahsedilen "anma"dan murad budur.

Daha sonra Hak Teâlâ, فَأَنسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ *"Fakat şeytan, efendisine anmayı ona unutturdu"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki görüş vardır:

1) Bu ifade **Hz. Yûsuf** ile ilgili olup, "Şeytan **Yûsuf**'a rabbini anmasını unutturdu" demektir. Bu manaya göre, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) **Hz. Yûsuf** (a.s.) un Allah'dan başkasına sarılıp güvenmekle hata eder etmez, Allah tarafından kendisine bu durum hatırlatılmıştır. Bunu da birkaç yönden izah edebiliriz:

Birincisi: Hz. Yûsuf'un faydasına olan, bu hadise hususunda hiçbir insana başvurmamak, Allah'dan başka hiç kimseye ihtiyacını arzetmemek ve bu hususta büyük dedesi **Hz. İbrahim** (a.s.) gibi yapmasıdır. Çünkü **Hz. İbrahim** (a.s.), ateşe atılmak üzere mancınığa konulduğunda, **Cebrâil** (a.s.) ona gelip, *"Bir ihtiyacın var mi?"*dedeği zaman o: *"Sana ise, hayır yok"* demişti. Binâenaleyh **Yûsuf** (a.s) da, insanlara başvurunca, Allah **Teâlâ** pek yerinde olarak hadiseyi bu şekilde tavsif etmiştir.Şöyle ki: "Şeytan, bütün işleri Allah'a bırakıp, tevekkül etmeyi ve bu tevhidi ona unutturmuş ve onu, ihtiyacını insanlara arzetmeye sevketmiştir." Cenâb-ı Hak bu hadiseyi bu şekilde tavsif ettikten sonra da, işte bundan dolayı **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un hapiste kaldığını beyan buyurmuştur ki bu, "O, Rabbisine başvurup tevekkül etmeyip, bu insanlara müracaat edince, hapiste birkaç yıl daha bekletilmek suretiyle, kendisine ilahî cezâ verilmiştir" demektir. Bu işin neticesi **Yûsuf** (a.s.)'un, insanlara başvurmasının şu iki şeye sebep olmasıdır:

İlki, şeytanın, kendisine hükümran olması ve böylece de Rabbinin zikrini (hatırlanmasını) ona unutturmasıdır. Sonuncusu, bunun, onun uzun müddet bir sıkıntı içinde kalmasına sebep oluşudur.

İkincisi: Hz. Yûsuf (a.s.), putlara ibadetin yanlış olduğunu gösterme hususunda, *"Darmadağınık birçok düzme tanrılar mı hayırlıdır, yoksa hepsine ve herşeye galib, kahhâr olan bir tek tanrı mı?"*(Yûsuf, 39) demiştir. Bu ayette de *"Efendine (rabbine) benden bahset"* diyerek, Allah'dan başka "rab" olduğunu söylemiştir. **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un, "ilah" manasında onun "rab" olduğunu söylemiş olmasından Allah'a sığınırız. Aksine o, kral hakkında, tıpkı **rabbûd-dâr** (ev sahibi) ve **rabbu's-sevb** (elbise sahibi) sözlerinde olduğu gibi, sadece "efendilik, sahiplik" manasını kastetmiştir. Çünkü kelimenin zâhirî manası ile o kral hakkında "rabb" kelimesini kullanması, daha önce Allah'dan başka rab olmadığını ifade edişi ile çelişir.

Üçüncüsü: Hz. Yûsuf o ayette, *"Allah'a her hangi bir şeyi ortak tutmamız bize (doğru) olmaz"* (Yûsuf, 38) demiştir. Bu, mutlak olarak şirki reddir ve herşeyi tamamen Allah'a havale etmektir. Binâenaleyh işte bu sözde, onun Allah'dan başkasına güvenmiş olması, bu tevhid akidesi ile bir çelişki olurdu.

Bil ki zulmü savuşturma hususunda, insanlardan yardım istemek dînen câizdir. Fakat ebrârın (en iyi kimselerin) hasenâtı (iyi işleri), mukarreb kulların (en iyi kimselerin) seyyiatı sayılır. Bu, her nekadar insanların geneli için câiz ise de, sıddîk kullara yaraşan, bakışlarını her türlü sebepten çevirip, ancak müsebbibü'l-esbab olan Allah'a yöneltmektir.

b) Şöyle denilebilir: "Farzet ki **Hz. Yûsuf**, Allah'dan başkasına tutundu ve o sâkîden, kralın yanına varınca, kendisinin durumunu anlatmasını istedi. Fakat **Hz. Yûsuf**'a gereken, "inşaallah" veya "Eğer Allah takdir etmiş ise" demek sureti ile, bu sözünü, Allah'ın zikrinden ayırmaması idi. Fakat o, sözünü böyle Allah'ın adını anmaksızın söyleyince, işte bu istidrâk (hatırlatma) cümlesi söylendi.

2)*"Fakat şeytan, efendisine (rabbine) anmayı ona unutturdu"* ifadesinin, o kurtulan kimse ile alakalı olduğu da söylenebilir. Buna göre mana şu şekilde olur: *"Şeytan, o delikanlıya, kralın yanında Hz. Yûsuf'u anmayı unutturdu da, böylece aradan çok zaman geçti. Bu sebepten dolayı, "o daha nice yıllar zindanda kaldı."* Alimlerden bazıları **Hz. Peygamber** (s.a.s)'den rivayet edilmiş olan, رَحِمَ اللّٰهُ يُوسُفَ لَوْلَمْ يَقُلْ اُذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ مَا لَبِثَ فِي السِّجْنِ *"Allah Yûsuf'un iyiliğini versin. O, eğer "Efendine benden bahset" dememiş olsaydı, hapiste (böyle uzun) kalmazdı"* şeklindeki hadisten ötürü birinci görüşün daha evlâ olduğunu söylemişlerdir. **Katâde**'den ise şu görüş rivayet edilmiştir: "**Hz. Yûsuf**, burada Allah'dan başkasına müracaat edip güvenmiş olması sebebiyle cezalandırılmıştır."

İbrahim et-Teymi'den rivayet edildiğine göre: "**Hz. Yusuf**, zindanın kapısına vardığı zaman, arkadaşı (o ikisinden biri) ona, "Bir istediğin var mı?" deyince, **Hz. Yusuf** da: "**Yusuf**'un dediği (anlattığı) Rabb'den başka bir rabb (efendi hükümdar) yanında beni anman" demiştir." **İmam Malik**'den de şu rivayet edilmiştir: **Hz. Yusuf** (a.s.), o sâkiye, *"Efendine benden bahset"* dediği zaman, ona taraf-ı ilâhiden: "**Ey**

Yusuf, sen Benden başkasına mı tevekkül ediyorsun? Andolsun ki senin hapsini uzatacağım" denilmiş. Bunun üzerine Hz. Yusuf ağlayarak,"Mihnetin ve sıkıntının uzun olması, bana Rabbimi hatırlamayı unutturdu. Bundan dolayı bu sözü söyledim. Yazıklar olsun o kardeşlerime" demiştir.

Bu eserin müellifi (Fahrüddin er-Râzi) şöyle der: "Hayatımın başlangıcından sonlarına kadar tecrübe ettiğim şudur ki: İnsan, herhangi bir işinde Allah'dan başkasına itimad edip güvendiği zaman bu, onun bela ve mihnetlere, sıkıntı ve darlıklara düşmesine sebeb olur. Fakat kul, Allah'dan ister ve tevekkül eder de, başka hiçbir varlığa güvenip dayanmazsa, o istediği gayesine en güzel bir şekilde ulaşır. İşte edindiğim bu tecrübe, hayatımın ilk anından, elliyedi yaşıma ulaştığım bu zamana kadar devam edip gelmiştir. İşte o gün bugün kalbimde, insanın Allah'ın lutfu ve ihsanından başka, herhangi bir şeye güvenmekle, hiçbir menfaat temin edemeyeceği hususu, kalbimde iyice yerleşmiştir."

Bazı âlimler ise, ikinci görüşü tercih etmişlerdir. Çünkü şeytanın vesvesesinin o adama yönelik olduğunu söylemek, sıddîk olan Yusuf (a.s.)'a hamletmekten daha evlâdır. Bir de zulümden kurtulmak hususunda, insanlardan yardım istemek câizdir.

Bil ki, gerçek ve doğru olan ilk görüştür.İkinci görüşü benimseyenlerin söylediği söz ise, şeriâtın zâhirine tutunmaktır. Birinci görüşü söyleyenlerin anlattıkları şeyler ise, hakikatın sırlarına ve şeriatın en yüce ve en keremli yönlerine tutunmaktır. Kendisinin kulluk makamı hakkında bir zevki bulunan ve de tevhid pınarından içmiş olan bir kimse, durumun bizim anlattığımız gibi olduğunu anlar. Hem sonra ayetin lafzında, bu ikinci görüşün zayıf olduğunu gösteren bir husus bulunmaktadır. Çünkü eğer maksat bu olsaydı, o zaman, ayette "şeytan ona Yusuf'u efendisi yanında anmayı unutturdu" denilirdi.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Zulmü Savuşturmak İçin Vesile Aramanın Cevazı

Zulmü savuşturmak hususunda, Allah'dan başkasından yardım istemek, şer'an câiz olup, bu hususta herhangi bir red bulunmamaktadır. Fakat bu durum, kulluk okyanuslarına dalmış olan muhakkik (hakka ulaşmış) kimseler için, düzeltilmesi gereken bir hata olunca, işte Yusuf (a.s.) da bundan ötürü muâheze olunmuştur. Binâenaleyh biz diyoruz ki: Bu kadarcık bir kusurdan ötürü muâheze edilen bir kimsenin, zinaya yeltenmek ve de kendisine yapılan iyiliğe kötülükle mukabele etmekten ötürü muâheze edilmesi, haydi haydi evlâ olurdu. İşte biz, Allah Teâlâ'nın onu, bu kadarcık bir hatadan dolayı muâheze ettiğini ama o meselede kesin olarak muâheze etmeyip onu ayıplamadığını, hatta medih ve övgü üslûblarının en ilerisi ile övdüğünü görünce, Hz. Yusuf'un, câhillerin ve Haşviyyenin ona isnat ettiği şeylerden uzak ve münezzeh olduğunu anlamış oluyoruz.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Şeytan İnsana Bir Şeyi Unutturabilir mi?

"Şeytanın vesvese vermesi mümkündür. Ama unutturması mümkün değildir. Çünkü unutmak, bilginin kalbten yok olmasından ibarettir. Buna ise şeytanın gücü yetmez. Aksi halde o, insanoğlunun kalbinden marifettulahı silip götürürdü?" (denilirse), şöyle cevap verilir: Şeytanın, insanı diğer amellere ve başka işlerle meşgul olmaya çağırıp, böylece onu, bu ilim ve marifeti hatırlamaktan alıkoyacak şekilde vesvesede bulunmak sureti ile unutturması mümkündür.

BEŞİNCİ MESELE
Bid' Kelimesinin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın, فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ *"O, daha nice yıllar zindanda kaldı"* buyruğu hakkında iki bahis vardır: **Birinci Bahis,** lügât bakımındandır. **Zeccâc** şöyle demiştir: "Bu kelime, "kestim" anlamına gelen بَضَعْتُ kelimesinden türemiştir ki, buna göre anlamı, "sayılardan bir parça" şeklinde olur." **Ferrâ** ise şöyle demiştir: "**Bid'**" kelimesi ancak on veya yirmiden doksana kadar olan sayılarla beraber zikredilir. Bu da onun, üç ile dokuz arasındaki bir sayıya tahsis edilmiş olmasını gerektirir." **Ferrâ** sözüne devamla, "Arapların, بِضْعٌ وَمِائَةٌ dediklerini görmedim" şeklinde sürdürmüştür. **Şa'bî** Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, ashabına şöyle dediğini rivâyet etmiştir: *"Bid" kelimesi ne miktar sayıyı ifâde eder?"* diye sorunca, onlar da "Allah ve Resûlü daha iyi bilir" dediklerinde O: *"Bu, ondan aşağıdaki sayılar için kullanılır"* dedi. Ekser ulemâ, buradaki **bid'a sinîn** tabirinden maksadın yedi yıl olduğu üzerinde ittifak etmişler ve "**Yusuf** (a.s.), o adama, "Rabbine, (efendine) benden bahset, dediği zaman hapiste beş yıl kalmıştı. Bundan sonra, yedi yıl daha kaldı" demişlerdir. **İbn Abbas** (r.a.) ise şöyle demiştir: "**Yusuf** (a.s.) o adama rica ettiğinde zindandan çıkma zamanı yaklaşmıştı. Bunu söyleyince bundan sonra zindanda yedi yıl daha kaldı." Rivayet edildiğine göre, **Hasan el-Basrî,** Hz. Peygamber (s.a.s.)'in *"Allah, Yusuf'un iyiliğini versin; eğer onun söylediği o söz olmasaydı, zindanda bu kadar uzun süre kalmazdı "* dediğini rivâyet etmiş, sonra da ağlayarak, "Bizim başımıza bir iş geldiğinde, insanlara yalvarıp yakarıyoruz" demiştir.

Firavun'un Rüyası

وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَىٰ سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ
يَابِسَاتٍ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ ﴿٤٣﴾
قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالِمِينَ ﴿٤٤﴾

"Kral dedi ki: "Ben rüyamda yedi arık ineğin yemekte olduğu yedi semiz inekle, yedi başak ve diğer (yedi) kuru (başak) görüyorum. Ey ileri gelenler, eğer rüya tabir ediyorsanız, benim bu rüyamı da yorumlayınız." Onlar da, "Karmakarışık düşler" dediler, biz böyle düşlerin tabirini bilmeyiz"

(Yusuf, 43-44)

Bil ki Allah Teâlâ, bir şeyi dilediği zaman, ona sebepler hazırlar. İşte **Yusuf**'un zindandan kurtulması yaklaştığı zaman Mısır Kralı rüyasında, kuru bir nehirden çıkan yedi semiz inekle, yedi arık inek görür. Arık inekler, semiz inekleri yutar. Yine, tane tutmuş yedi başak ile (danesiz olan) diğer yedi kuru başak. Kuru yedi başak da, taneli başağı iyice sarar ve onu yener. Bunun üzerine o kâhinleri toplar ve rüyasını onlara anlatır ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey ileri gelenler, benim rüyamı yorumlayın"* ifâdesinden murad budur. Bunun üzerine o topluluk ise, *"Bu rüya karmakarışık, biz onu yorumlayamayız. ve tabir edemeyiz"* dediler. İşte sözün zahirî anlamı budur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
İcâf ve Ta'bir Kelimelerinin İzahı

Leys şöyle demiştir: اَلْعَجَفُ kelimesi, semizlik halinin yok olması, arıklaşmak anlamındandır. Bu kelimenin fiili ise عَجِفَ – يَعْجَفُ şeklindedir. Müzekker sıfat-ı müşebbehesi أَعْجَفُ, müennesi ise عَجْفَاءُdür. Çoğuluysa, hem müzekker, hem de müennes için اَلْعِجَافُ kelimesidir. Arapça'da, أَعْجَفُ ve عَجْفَاءُ kelimelerinden başka, çoğulu فِعَال vezninde gelen başka bir أَفْعَل ve فَعْلاَءُ siğası bulunmamaktadır. Bu şazz bir kullanış olup, onu **simân** kelimesine hamletmişler ve şöyle demişlerdir: **Simân** ve **İ'câf** kelimeleri birbirine zıd olan iki kelimedir. Arapların âdeti ise **nazîr** (benzer)kelimeyi benzere, zıt olanı da zıddına hamletmektir. لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ ifâdesindeki lâm, bazılarının görüşüne göre, mefûlün fiilden önce gelmesinden dolayı, zâid bir lâmdır. **Keşşaf Sahibi** ise, şöyle der: "Rü'yâ kelimesinin **kâne** fiilinin haberi olması câizdir. Nitekim sen, bir kimse herhangi bir işi tek başına yapabilip, ona muktedir olduğu zaman كَانَ فُلاَنٌ لِهَذَا الأَمْرِ "Falanca bu iş içindir" dersin, **ta'burûn** kelimesi ise, ikinci haber veya haldir. Arapça'da rüyâyı yorumladığın zaman, عَبَرْتُ الرُّؤْيَا، أَعْبُرُهَا، عِبَارَةً وَعَبَّرْتُهَا تَعْبِيراً dersin." **Ezheri** ise şunu nakletmiştir: Bu kelime "nehrin kıyısı, kenarı" anlamına gelen **ibr** ve **abr** kelimesinden iştikâk etmiştir.

kelimesinden iştikâk etmiştir عَبَرْتُ النَّهْرَ وَالطَّرِيقَ tabirinin anlamı, "Nehri kat ederek, öte yakasına geçtim" demektir. Rüyanın iki tarafını iyice düşünüp, etrafında dönüp dolaşarak tefekkürde bulunduğu ve bir tarafından ötekine geçtiği için, rüyayı yorumlayana da âbir adı verilmektedir. **Edgâs** kelimesi ise **dağs** kelimesinin çoğulu olup, bunun anlamı da, dik ve uzunlamasına ayakta durması şartıyla muhtelif ot ve

bitki çeşitlerinden yapılmış olan "demet, bağ" şeklindedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا *"Eline bir demet sap al"* (Sâd, 44) buyurmuştur.

Bunu iyiçe anladığın zaman biz diyoruz ki: Eğer rüyâ, birbiriyle uyum içinde olmayan unsurlarla karışık ise adetâ böylesi bir demete benzer.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, bu rüyâyı **Yusuf**'un zindandan çıkmasına bir sebep kılmıştır. Çünkü hükümdar huzursuz olmuş, rüyasından dolayı canı sıkılmıştı. Zira o, zayıf ve noksan olanın, mükemmel ve kuvvetli olanı alt ettiğini görmüştü. Onun fıtratı, bunun hiç de iyi olmadığını, bunun, herhangi bir kötülük hususunda uyarma olduğunu sezip anlamıştı. Ancak ne var ki, o, bunun keyfiyetini bilemiyordu. Bir şeyse, bir yandan malûm, başka bir yandansa meçhul, belirsiz olunca, insanın bu bilgiyi tamamlamaya olan düşkünlüğü artar, noksanı ikmâl etmeye olan arzusu kuvvetlenir. Hele bu insanın makamı büyük, gücü de genişse. İşte bu şey, bazı yönlerden bir kötülüğe işaret etmektedir. İşte bu suretle, Cenâb-ı Hak, kralda bu rüyânın tabîrinin bilgisini tamamlama arzusunu kuvvetlendirdi; sonra da hükümdarın yanında bulunan yorumcuları da, bu sorunun cevabını vermekten aciz bıraktı ve **Yusuf**'un bu mihnetten kurtulmasına vesile olsun diye, rüya karşısında onları adeta kör etti.

Bil ki o topluluk kendilerinin rüyâ tabiri ilmini bilmediklerini söylememişler, aksine şöyle demişlerdir: "Rüyâ tabîri ilmi iki kısımdır:

a) Düzgün ve muntazam olarak görülen rüyanın tabiri. Böyle olursa, hayalî şeylerden aklî ve ruhânî gerçeklere geçiş kolay olur.

b) Karışık ve düzensiz olan rüyanın tabiri ki, bu tür rüyalarda, belli bir düzen yoktur. İşte bu tür rüyalara "**edsâz**" adı verilir. O topluluk, melikin rüyasının bu türden olduğunu söylemiş ve kendilerinin böylesi rüyaların tâbirini bilemediklerini ifâde etmişlerdir. Sanki onlar şöyle demişlerdir: "Bu, pek çok şeyin birbirine karıştığı bir rüyadır. Böyle olan rüyaları yorumlayamayız ve bizim aklımız ona yetmez." Onların bu sözünde bu ilimde ilerleyip rüsûh sahibi olmuş kimselerin, böyle rüyaları tabir edebileceğine bir işaret vardır. İşte onlar böyle söylerler iken o sâki, **Hz. Yusuf** (a.s.)'un hadisesini hatırlamış. Çünkü o, **Hz. Yûsuf**'un bu ilimde rusûh sahibi olduğuna inanıyordu.

★★
★

Hapishane Arkadaşının Gelip Rüyayı Tabir Ettirmesi

وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَا أُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ ﴿٤٥﴾ يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ
أَفْتِنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعِ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ لَعَلِّي
أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٤٦﴾

"(Zindandaki) iki (arkadaştan) kurtulanı, nice zaman sonra hatırladı ve dedi ki: "Ben size onun tabirini (yorumunu) haber vereyim. Beni gönderin." (Zindana gidip): "Yûsuf, ey doğru sözlü (adam)! Kendisini yedi zayıf ineğin yediği yedi semiz inek ile yedi yeşil ve yedi kuru başak hakkında bize bir yorum yap. Ümid ederim ki insanlara dönerim ve belki onlar anlarlar" dedi"
(Yûsuf, 45-46).

Bil ki kral, o topluluktan rüyasının yorumunu sorup, onlardan hepsi de cevap veremeyeceklerini söyleyince, o şarap sâkisi, "Hapiste, ilmi ve itaatı çok, salih ve fazıl birisi var. Ben ve ekmekçi ona rüyalarımızı anlattık da, o bize o rüyaların yorumlarını yaptı. Aynen dediği gibi çıktı, hiç bir kelimesi şaşmadı. Eğer müsaade edersen, ona gideyim ve bu rüya ile ilgili cevabı getireyim" dedi. İşte ayetteki, *"(Zindandaki) iki (arkadaştan) kurtulanı... dedi ki (.....)"* ifadesi ile bu kastedilmiştir.

Ümmet Kelimesinin Buradaki Manası

Allah Teâlâ'nın وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ *"Nice zaman sonra hatırladı"* ifâdesi hakkında diyoruz ki: اِدَّكَرَ fiilinin tefsiri, فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (Kamer, 15) ayetinin tefsirinde gelecektir. **Keşşâf sahibi**, bu kelimenin dâl ile okunmasının, en fasih okunuş olduğunu söylemiştir. **Hasan el-Basrî**'den, bu kelimenin, aynı manada, zal ile اِذَّكَرَ şeklinde okunduğu da rivayet edilmiştir. Ayette geçen **"ümmet"** kelimesi hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, بَعْدَ حِينٍ "bir zaman sonra" manasınadır. Çünkü **"ümmet"** nasıl büyük bir cemaatın biraraya gelmesi ile tahakkuk ediyor ise, **"hîn"** (zaman) da, pek çok günlerin biraraya gelmesi ile tahakkuk ediyor. O halde, **"hîn"**, bir demet gün ve saat demektir.

b) **El-Eşheb el-Ukaylî**, bunu hemzenin kesresi ile, **imme** şeklinde okumuştur. Bu ise, **"nimet"** manasına gelmektedir. Nitekim **Adiyy** قُمْ بَعْدَ الْفَلَاحِ وَالْمُلْكِ وَالْإِمَّةِ

وَازْدَكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ demiştir. Buna göre ayetteki bu ifade, "Cenâb-ı Hak ona kurtuluş nimetini in'âm ettikten sonra" manasınadır.

c) Bu kelime hâ harfi ile **emeh** şeklinde de okunmuştur. "Unuttu" manasında Arapçada, أَمِهَ – يَأْمَهُ – أَمَهاً denilir. Doğrusu, bunun mimin fethası ile olmasıdır. **Ebu Ubeyde** bunu, mimin sükûnu ile **emh** şeklinde okumuştur.Velhasıl diyebiliriz ki: "Bundan maksad "**Hz. Yusuf** (a.s.)'un, kendisine, melîkin yanında kendisinden bahsetmesini istediği kişi, üzerinden pek çok zaman geçtikten sonra bunu hatırladı" manasıdır, yahut da, "O sâki, meliğin yanında nimet bulduktan sonra bunu hatırladı", yahut da, "O, bunu unuttuktan sonra tekrar hatırladı" manasıdır.

Buna göre eğer "Ayetteki, *"Nice zaman sonra hatırladı"* tabiri, unutan şahsın o şarap sâkisi olduğuna delâlet ediyor. Siz ise, unutanın **Yusuf** (a.s.) olduğunu söylediniz" denilir ise, biz deriz ki: **İbnü'l-Enbarî** şöyle demiştir: اِدَّكَرَ hatırladı ve haber verdi demektir. Bu, unutmanın daha önce olduğuna delâlet etmez. Belki de o sâki bunu meliğe bunun **Hz. Yusuf**'un hapsolmasına sebeb olan o günahı hatırlatacağından ve böylece de, **Hz. Yusuf'a** daha çok kötülük yapılacağından korktuğu için söylememiştir. Unutmanın, hem **Yusuf** (a.s.) hem de o sâki için söz konusu olduğu da söylenebilir.

Ayetteki فَأَرْسِلُونَ *"Beni gönderin"* sözü, ya "Kral'a ve oradaki topluluğa" yahut da sadece meliğe bir hitap olup, saygıdan ötürü cemi olarak getirilmiştir.

Ayetteki يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ ifadesinde bir hazif vardır ve takdiri: "O gönderildi ve Hz. Yusuf'a gelip *"Yusuf, ey doğru sözlü (adam)" dedi"* şeklindedir. **Sıddîk, "sıdk"** (doğruluk)'ın mübalağa siğasıdır. Sakî, **Hz. Yusuf**'da hiç bir yalan görmediği için, onu böyle nitelemiştir. Böyle nitelemesinin, rüyasını dosdoğru tabir etmiş olmasından ötürü olduğu da söylenmiştir ki bu, herhangi bir kimseden birşey öğrenenin, öğretene saygı göstermesi, onun şanının yüce olduğunu gösterecek hitablarla ona konuşması gerektiğine delalet eder. Sonra o, sorusunu, meliğin kullandığı aynı lafızlarla tekrarladı ve bunu çok güzel becerdi. Çünkü rüya tabiri, o ilimde de bahsedildiği gibi, anlatmada kullanılan lafızlara göre değişir.

Ayetteki لَعَلِّي أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ *"Ümid ederim ki insanlara dönerim ve belki onlar anlarlar"* ifadesi, "Ümid ederim ki, senin fetvan (yorumun) ile insanlara döner ve belki böylece onlar, senin faziletini ve ilmini anlarlar" demektir. O, "Belki ben, senin fetvanı insanlara götürürüm" demiştir. Zira o, diğer rüya tabircilerinin bu hususta birşey söyleyemediklerini gördüğü için, **Hz. Yusuf**'un da buna cevap veremeyeceğinden endişelenmiştir. İşte bundan ötürü "Ümid ederim, insanlara (senin fetvanı) götürebilirim" demiştir.

★ ★
★

Rüyanın Tabiri

قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأَبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ يَأْتِي مِنْ
بَعْدِ ذَٰلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ ﴿٤٨﴾ ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ
عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْصِرُونَ ﴿٤٩﴾

"(Yûsuf) dedi ki: "Yedi sene, âdet üzere ekin ekin. Yiyeceğiniz az bir miktar müstesna, biçtiklerinizi başağında bırakın, sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek, (tohumluk için) saklayacağınız az bir miktar müstesna, önceden biriktirmiş olduklarınızı yiyip götürecek. Sonra bunun ardından da bir yıl gelecek ki, insanlar o yılda yağmura kavuşturulacak ve o anda sıkıp sağacaklar"

(Yûsuf, 47-49).

Bil ki **Hz. Yûsuf** (a.s.), bu rüyayı tabir etti ve: *"Ekin ekersiniz"* dedi. Bu tıpkı وَالْمُطَلَّقَاتُ *"Boşanmış kadınlar (....) beklerler"* (Bakara, 228) ve وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ *"Analar emzirirler..."* (Bakara, 233) ayetlerinde olduğu gibi, emir manasında, bir haber cümlesidir. İyice kabul görüp benimsensin diye, emir yerine haber cümlesi; haber cümlesi yerine de emir cümlesi zikredilebilir. Böylece sanki o iş, tahakkuk etmiş de, kendisinden haber veriliyormuş gibi olur. Bu ifadenin emir manasına olduğunun delili فَذَرُوهُ *"(Onları) başağında bırakın"* cümlesidir.

"Deeb" kelimesi hakkında dilciler şöyle demişlerdir:**"Deeb"** birşeyin aynı minval üzere devam etmesi demektir. Bir kimse kendi işine aynı tarz üzere devam ettiğinde وَهُوَ دَائِبٌ يَفْعَلُ كَذَا "Falanca şöyle yapmaya devam ediyor" denilir. Yine birisi yıllar boyu ekin ektiği zaman دَأْبًا – يَدْأَبُ – دَأَبَ ve **"deeb"** fiili kullanılır. **Ebu Ali el-Farisi** şöyle demiştir: "Ekseri âlimler, bu kelimenin hemzenin sukûnu ile **"de'b"** şeklinde olduğu görüşündedirler. Belki hemzenin fethalı okunuşu da, başka bir lehçedir. Binâenaleyh bu tıpkı **nehr** veya **neher, şem'** veya **şema'** kelimeleri gibidir. **Zeccâc:** "Bu kelime, تَدْأَبُونَ دَأْبًا "Siz, bunu âdet edindiniz" manasında mef'ûl-ü mutlak olarak mansuptur" demiştir. Bu lafzın, hal mahallinde gelen, bir mef'ûl-ü mutlak olup, takdirinin تَزْرَعُونَ دَائِبِينَ "Adet edinmiş kimseler olarak, ekininizi ekersiniz" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Buna göre manası, "Siz hasadınızı yapınca, yiyeceğiniz az bir bölümü müstesna, hasad ettiğiniz o şeyleri başağında bırakın (depolayın). Yiyeceğiniz kısmını harmanlayıp tanelerini çıkarın; kalan kısmı ise bozulmaması ve

bitlenmemesi için başağında bırakın. Çünkü taneleri başağında bırakmak, onun uzun müddet bozulmadan kalmasını sağlar" şeklinde olur.

Daha sonra ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ *"Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek"* demiştir. **Şiddâd"**, insanlara şiddetli ve zor gelen, çetin şeyler demektir. Onun, *"(O yıllar), önceden biriktirmiş olduklarınızı yiyip götürecek"* sözü mecâzî bir ifadedir. Çünkü yıl yemez. Binâenaleyh o senelerde yaşayan insanların bunları yeyişi, o senelerin yeyişi olarak ifâde edilmiştir.

O, إِلَّا قَلِيلاً مِمَّا تُحْصِنُونَ *"Saklayacağınız az bir miktar müstesna"* demiştir. Bu fiilin masdarı olan, **"İhsân"**"koruyup muhafaza etmek ve saklamak" demek olup, bir şeyi kaleye (korunacağı yere) koymak manasınadır. Nitekim "O, onu korunacağı yere koydu" manasında اَحْصَنَهُ اِحْصَاناً denilir. Buna göre, bu tabir "Biriktireceğiniz, depolayacağınız az bir miktar müstesna" demektir. Bütün bu izahlar, **İbn Abbas** (r.a.)'a âittir.

Daha sonra O, ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ *"Sonra bunun ardından da bir yıl gelecek ki, insanlar o yılda yağmura kavuşturulacak"* demiştir. Müfessirler şöyle derler: İlk yedi yıl, bolluğun ve nimetlerin çok olduğu yıllardır. İkinci yedi yıl ise, kıtlık ve yokluk yıllarıdır ki bunlar rüyadan anlaşılmıştır. Bu son bir yılın durumuna gelince, hükümdarın rüyasında buna işaret eden hiçbirşey yoktur. Binâenaleyh bu, vahiy mahsülüdür. Dolayısıyla sanki de **Yûsuf** (a.s.): "Bu yedi bolluk yılı ile, yedi kıtlık yılından sonra, hayrı ve nimetleri bol bir yıl gelecektir" demektedir. **Katade**'den: "**Hz. Yûsuf**'a, bu bir sene ile ilgili bilgiyi, Allah vahiy ile ilave etti" dediği rivayet edilmiştir.

Eğer, "Zayıf olan ineklerin sayısı yedi olunca, bu durum kıtlık yıllarının yediden fazla olmayacağını göstermiştir. Kıtlığın sona ermesinden sonra, bolluğun olacağı malumdur ki, bu da rüyanın gösterdiği hususlardandır. Binâenaleyh siz niçin, bunun vahiy ve ilhamdan elde edilen bir bilgi olduğunu söylüyorsunuz?" denilir ise, biz deriz ki: "Farzet ki kıtlık yıllarının, yerini bolluk yıllarına bırakması, hükümdarın rüyasından anlaşılmaktadır. Fakat bu hususta ki, *"İnsanlar o yılda yağmura kavuşturulacak ve onda (bol bol) sıkıp sağacaklar"* şeklinde ifâde edilen tafsilat, ancak vahiy ile bilinebilir."

İbnu's-Sikkît şöyle der: "Arapça'da, bir yere çok yağmur düştüğünde غَاثَ اللّٰهُ الْبِلاَدَ – يَغِيثُهَا – غَيْثاً "Allah, o beldelere bol bol yağmur yağdırdı" ve قَدْ غِيثَتِ الْاَرْضُ – تُغَاثُ "Yer, bol yağmur aldı" denilir. O halde, ayetteki bu ifadenin manası "İnsanlar bolca yağmur alır" şeklinde olur. Bu kelimenin, Arapların, "Allah falan kimseyi bir bela ve sıkıntıdan kurtardı" manasında söyledikleri اَغَاثَهُ اللّٰهُ şeklindeki sözlerinden alınmış olması da mümkündür. Buna göre ayetin manası "insanlar o yıl, kıtlık sıkıntısından kurtarılırlar" şeklindedir.

O, وَفِيهِ يَعْصِرُونَ *"Onda, sıkıp sağarlar"* yani "onlar, susamı sıkar yağ çıkarır;

üzümü sıkar şarap yapar, zeytini sıkar zeytin yağı çıkarırlar" demiştir. Bu tabir de, kıtlık yılının tamamen geride kalıp bolluk ve nimetlerin geleceğini gösterir. Bunun, "Hayvanların memelerini sağarlar" manasında olduğu da söylenmiştir. Bu fiil, "Onu kurtardı" manasına olan عَصَرَهُ fiilinden olmak üzere يَعْصِرُونَ şeklinde de okunmuştur. Bunun manasının اَعْصَرَتِ السَّحَابَةُ (Bulutlar yağmur yağdırdı) tabirinden olmak üzere, "Onlara yağmur yağdırılır" manasında olduğu da söylenmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın وَاَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجاً *"O, sıkıcı mengene (gibi bulutlardan) şarıl şarıl su indirdi"* (Nebe, 14) ayeti de bu manadadır.

★ ★
★

Hükümdarın, İşin Gerçek Yüzünü Açıklaması

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَىٰ رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ
أَيْدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ ﴿٥٠﴾ قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ إِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَن نَّفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ
مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِن سُوءٍ قَالَتِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ أَنَا رَاوَدْتُهُ عَن نَّفْسِهِ وَإِنَّهُ
لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٥١﴾ ذَٰلِكَ لِيَعْلَمَ أَنِّي لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ ﴿٥٢﴾

"(Hükümdar) dedi ki: "Onu bana getirin." Bunun üzerine ona haberci gelince, "Rabbine dön de ellerini kesen o kadınların zoru neydi, kendisine sor. Şüphe yok ki benim Rabbim onların fendini hakkıyla bilicidir" dedi. (Hükümdar o kadınları toplayıp onlara): "Yûsuf'un nefsinden murad almak istediğiniz zaman ne halde idiniz?" dedi. (Kadınlar): "Haşa, Allah için biz onda hiçbir fenalık görüp bilmedik" dediler. Aziz'in karısı da şöyle dedi: "Şimdi hak meydana çıktı. Ben onun nefsinden murad almak istedim. O, hiç şüphesiz doğru söyleyenlerdendir." (Yûsuf da dedi ki:) "Bu, gıyabında ona hâinlik etmediğimi ve Allah'ın hâinlerin hilesini kesinlikle muvaffakiyyete erdirmeyeceğini bilmesi içindi"

(Yûsuf, 50-52).

Bil ki şarap sâkisi padişaha gelip, **Yûsuf** (a.s.)'un yaptığı rüya tabirini arzedince, padişah bunu çok beğendi ve "Onu bana getirin" dedi. İşte bu, ilmin üstünlüğüne delalet eder. Çünkü Hak Teâlâ, **Hz. Yûsuf**'un ilmini, onu dünyevi sıkıntılardan kurtaracak bir sebeb kılmıştır. Binâenaleyh bu ilim, nasıl olur da, uhrevi sıkıntılardan

kurtarıcı bir sebeb olamaz? Bunun üzerine sâki, **Hz. Yûsuf**'un yanına döndü ve "Padişahın davetine icabet et" dedi. **Hz. Yûsuf** (a.s.) da aleyhindeki töhmet tamamen kalkıp, suçsuzluğu açıklığa kavuşuncaya kadar hapishaneden çıkmamakta direttî.

Hz. Peygamberin Hz. Yûsuf'u Sena Etmesi

Hz. Peygamber (s.a.s)'den: "*Allah kendisini affetsin, Hz. Yûsuf'a, o zayıf ve semiz inekler sorulduğunda, ona, onun keremine ve sabrına şaşarım. Onun yerinde olsaydım, beni hapishaneden çıkarmalarını şart koşmadıkça, onlara o rüyayı tabir etmezdim. Yine haberci kendisine gelip haberciye, "Rabbine (efendine) dön" dediği zamanki durumuna da hayret ederim. Ben onun yerinde olsaydım, hapishanede bunca yıl bekledikten sonra, hemen bunu kabul eder, derhal kapıya koşar ve mazur olup olmadığımın ortaya çıkmasını beklemezdim. Çünkü o, halim ve teennili bir zat idi*"[18] buyurduğu rivayet edilmiştir.

Hz. Yûsuf'un Uyguladığı İhtiyat

Bil ki **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un gösterdiği sabır ve padişahın, **Yûsuf** (a.s.)'un durumundan haberdar olması için beklemesi, akıllı ve kararlı kimseye yakışan bir hareket tarzıdır. Bunun böyle olduğunu birkaç yönden izah edebiliriz:

1) Eğer **Yûsuf** (a.s.), o anda çıksaydı, belki de padişahın kalbinde o töhmete dâir bir iz kalacaktı. Ama **Hz. Yûsuf**, padişahtan o hadisenin hakikatini araştırmasını talep edince, bu onun o töhmetten uzak ve temiz olduğuna delâlet etmiştir. Binâenaleyh o, hapisten çıktıktan sonra, hiç kimse o rezilliği ona bulaştıramaz ve bunu kullanarak **Hz. Yûsuf**'u tenkid edemez.

2) Hapishanede oniki yıl kadar kalmış olan bir insanı padişah isteyip, hapisten çıkarılmasını emrettiğinde, ondan beklenen ilk şey, onun hemen çıkmaya can atmasıdır. **Hz. Yûsuf** (a.s.) böyle bir hareket tarzına girmeyince, onun son derece akıllı, sabırlı ve kararlı olduğu anlaşılmış oldu ki, bu tarz hareketi de, onun her türlü töhmetten uzak olduğuna inanılmasına ve hakkında söylenen her şeyin bir yalan, bir iftira olduğuna hükmedilmesine bir sebeb olmuştur.

3) **Hz. Yûsuf**'un, padişahdan, kendi durumunu o Mısırlı kadınlardan sorup öğrenmesini istemesi de, onun son derece temiz ve namuslu olduğuna delâlet eder. Çünkü o, az veya çok böyle birşeye bulaşmış olsaydı, daha önce geçen şeylerin hatırlanmasından endişe ederdi.

4) O, sâkîye, "*Beni, Rabbinin (efendinin) yanında an*" dediği için (ilahi bir cezâ olarak), hapiste yıllarca kalmıştı. İşte burada da, padişah kendisini isteyince, ona

---

18) **Kenzu'l-Ummal**, 11/32410. hadis.

iltifat etmemiş, bu isteğini umursamamış; ancak o, töhmetten uzak olduğunun ortaya çıkarılması ile uğraşmıştır. Belki de onun bu tarz hareketten maksadı, kalbinde, padişahın kendisini kabul etmesine veya redetmesine karşı hiçbir iltifâtın kalmadığını ortaya koymaktır. Binâenaleyh onun bu hareketi, âdeta, *"Efendine benden bahset"* sözündeki kusuru telafi etme gibidir. O, bunu, o sâkiye hatırlatmak için de yapmıştır. Çünkü her iki durumda da, aracı ve haberci olan o sâki idi.

Onun فَسْئَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ الَّتِي قَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ *"Ellerini kesen o kadınların zoru neydi, kendisine sor?"* sözü ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ayette Farklı Kıraatler

İbn Kesir ve **Kisâî**, fiili hemzesiz olarak, فَسَلْهُ şeklinde; diğer kıraat imamları ise, hemzeli olarak فَاسْأَلْهُ şeklinde okumuşlardır. **Ebu Bekr**'in rivayetine göre **Asım**, ismi, nun'un zammesi ile, **nüsve** şeklinde okurken, diğer kıraat imamları nûn'un kesresi ile **nisve** şeklinde okumuşlardır. Bu ikisi de, kullanılan birer lehçedir.

İKİNCİ MESELE

Bil ki bu ayette bir çok incelikler vardır:

a) Ayetin manası şöyledir: "Benim o töhmetten uzak olduğumu anlayabilmesi için, padişahtan, o Mısırlı kadınların durumunu araştırmasını iste" dedi. Fakat **Yûsuf** (a.s.), lafız padişahın bizzat bu işi yapması manasına gelmesin diye, padişahtan o hadiseyi araştırmayı istemekle yetinmiştir.

b) **Hz. Yûsuf** (a.s.), kendisinin uzun bir müddet hapse atılması için gayret gösteren esasında azizin karısı olduğu halde, ondan bahsetmemiş, "(Mısırlı) kadınlar" ifadesini kullanmıştır.

c) **Yûsuf**'a, padişahın yanında o kötü işi isnad edenlerin o kadınlar olduğu açıktır. Buna rağmen **Hz. Yûsuf** (a.s.), sırf *"Ellerini kesen o kadınların zoru neydi"* ifadesi ile yetinmiş ve onlardan tafsilatlı olarak, belli bir şekilde şikayet etmemiştir.

Yûsuf Hakkında Kadınların Tuzağı

Daha sonra O, إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ *"Şüphe yok ki benim Rabbim onların fendini hakkıyla bilicidir"* buyurmuştur. Bununla şu iki mana kastedilmiş olabilir:

a) Buradaki "Rabbim" sözü ile, Allah Teâlâ'yı kastetmiştir. Çünkü Allah, bütün gizli saklı şeyleri bilir.

b) Bu söz ile, vezir kastedilmiştir. **Hz. Yûsuf** (a.s.), o vezir kendisini eğitip büyüttüğü için, (mürebbim manasında) ona, "Rabbim" demiştir. Bu ifâdede bu manaya göre, padişahın o kadınların hile ve tuzaklarından haberdar olduğuna bir işaret vardır.

Bil ki o kadınların, **Hz. Yûsuf'a** tuzakları şöyle olmuş olabilir:

a) Onlardan her biri, çoğu kez, **Hz. Yûsuf'a** arzu duymuşlardır. Binâenaleyh hiçbirl gayesine ulaşamayınca, onu tenkid etmeye ve ona kötü şeyler isnad etmeye başlamışlardır.

b) Belki de onların her biri, **Yûsuf'u**, sahibesi olan o kadının isteğine uyması hususunda arzulandırmaya çokça uğraşmışlardır. **Hz. Yûsuf** ise, kendisine iyilikte bulunmuş olan efendisine karşı böylesi hiyanetin doğru olmayacağını düşünüyordu. İşte, " *Şüphe yok ki benim Rabbim onların fendini hakkıyla bilicidir*" ifadesi ile, o kadınların, **Yûsuf'u** bu hiyanete ne denlü teşvik ettiklerine işaret etmiştir.

c) **Hz. Yûsuf** (a.s.)'u hükümdar yanında kötü göstermek hususunda, hükümdar, o kadınlardan çeşitli hile ve tuzaklar tesbit etmişti. İşte **Hz. Yûsuf**, bu ifâdesiyle onu kastetmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak **Yûsuf** (a.s.)'un bunu istediğinde, padişahın o kadınların toplanmasını emrettiğini ve onlara, مَاخَطْبُكُنَّ إِذْرَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ *"Yusuf'un nefsinden murad almak istediğiniz zaman ne halde idiniz?"* dediğini nakletmiştir. Bunun iki izahı vardır:

a) Bu ifade, cemi sîgasıyla getirilmiş ise de, bununla müfred sîga (mana) kastedilmiştir. Bu tıpkı الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ *"Onlar öyle kimselerdir ki, insanlar (yani o insan) kendilerine..."* (Al-i İmran, 173) ayetinde olduğu gibidir.[19]

b) Bununla, "cemî" mana kastedilmiştir. Buna göre de şu iki izah yapılabilir:

1) Onlardan her biri, **Yûsuf'un** kendisinden murad almak istemişti.

2) Onlardan herbiri, vezirin karısından dolayı, **Yûsuf'dan** murad almak istemişti. Ayetin lafzı, bütün bu manalara gelebilir. İşte tam o esnada, bu istek üzerine, *"onlar," "Haşa, Allah için biz ondan hiçbir fenalık görüp bilmedik" dediler* "; bu ifade, onların, tâa işin başında **Hz. Yûsuf** için söyledikleri *"Sübhanellah! Bu bir beşer değil"* (Yûsuf, 31) şeklindeki sözlerini adetâ bir te'kid gibidir.

Vezir'In Karısının Suçunu İtirafı

Bil ki vezirin karısı da, orada bulunan kadınlardan idi ve o bütün bu münakaşaların ve soruşturmaların kendisi yüzünden olduğunu biliyordu. Artık sır perdesini kaldırarak doğruyu açıkça ifâde edip الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ أَنَا رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ *"İşte şimdi hak meydana çıktı! Ben, onun nefsinden murad almak istedim. O, hiç şüphesiz doğruyu söyleyenlerdendir"* dedi. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

---

19) Burada geçen birinci **nâs** kelimesi çoğul olduğu halde, maksat, bu sözü söyleyen tek kişidir (ç.)

BİRİNCİ MESELE

Bu, o kadının, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un her türlü günahtan ve kusurdan uzak olduğu hususunda kesin ve açık bir şahidliğidir. Burada şöyle bir incelik vardır: **Hz. Yûsuf** (a.s.), *"Ellerini kesen o kadınların zoru neydi"* diyerek Azizin karısını nazar-ı dikkate almış, o kadının kendisinden bizzat bahsetmeden, Mısırlı kadınları söz konusu etmiştir. Böylece o kadın, **Yûsuf**'un, kendisinin hakkını gözetip, haysiyetini ayaklar altına vermeyip, işi örtülü bırakmak istediği için, kendisinden açıkca bahsetmediğini anlamıştır. Dolayısıyla **Yûsuf**'u bu güzel ve ince hareketinden ötürü mükafaatlandırmak istemiş, bu sebeple perdeleri kaldırmış ve bütün suçun kendisinde olduğunu, **Hz. Yûsuf**'un ise herşeyden berî olduğunu itiraf etmiştir. Bir kitapta şöyle bir hadise okumuştum: Bir kadın kocasını hakimin huzuruna çıkartıp, kocasında mihir alacağı olduğunu iddia etmiş. Bunun üzerine hâkim, şahidlerin şahidlik edebilmeleri için, kadının yüzünü açmasını emretmiş. Kadının kocası bunun üzerine, "Buna hacet yok. Çünkü onun iddiasında haklı olduğunu kabul ediyorum" deyince, kadın da: "Sen bana böylesine ikram (ve incelik) gösterdiğine göre, herkes şâhid olsun ki ben de, üzerinde olan bütün haklarımı bağışladım" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Dilciler, حَصْحَصَ الْحَقُّ tabirinin, "Hak ortaya çıktı, gerçek zâhir oldu ve kesin olarak anlaşıldı" manasına geldiğini söylemişlerdir. Bu, Arapların, "Deve bir yere çöküp iyice yerleşti" manasında söyledikleri حَصْحَصَ الْبَعِيرُ فِي بُرُوكِهِ deyiminden alınmıştır. **Zeccâc** ise, bunun **"hisse"** manasındaki kelimeden iştikak ettiğini ve Arapça'da darb-ı mesel olarak بَانَتْ حِصَّةُ الْحَقِّ مِنْ حِصَّةِ الْبَاطِلِ "Hak pay (taraf), batıl paydan (taraftan) ayrıldı" denildiğini söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimler, ذٰلِكَ لِيَعْلَمَ أَنِّي لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ *"Bu, gıyabında ona hâinlik etmediğimi (....) bilmesi içindir"* sözünün kime âit olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta birtakım görüşler vardır:

Birinci Görüş: Ekseri âlimlerin görüşüne göre, bu **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un sözüdür. **Ferrâ** şöyle demiştir: "Hakkında karîne (ipucu) bulunduğu zaman, bir insanın sözünün peşine bir başkasının sözünün getirilmesinde bir sakınca yoktur. Bunun misali, Hak Teâlâ'nın *"Şüphesiz ki hükümdarlar, bir memlekete girdikleri zaman orasını perişan ederler. Halkından şerefli olanları hor ve hakir kılarlar"* (Neml, 34) ayetidir. Bu söz, **Belkîs**'e âittir. Bunun peşinden Cenâb-ı Hak, *"Bunlar da böyle yapacaklardır"* buyurmuştur. Yine bunun bir diğer misali şu ayettir: *"Ey Rabbimiz, muhakkak ki sen, hiç şüphe olmayan bir günde insanları toplayacak olansın. Şüphesiz Allah sözünden caymaz"* (Âl-i İmran, 9). Buradaki birinci cümle, duâ edenlere âittir, ikincisi Allah'ın sözüdür. Bu görüşle ilgili, birkaç soru vardır:

Birinci Soru: Zâlike (Bu, o) kelimesi ile, gaib olana işaret edilir. Burada ise, mevcut ve hâzır olan hadiseye işaret edilmiştir?

Cevap: Biz bunu ذَٰلِكَ الْكِتَابُ (Bakara, 2) ayetinin tefsirinde cevaplamıştık. Bu işaret zamirinin, **Hz. Yûsuf**'un, "haberciyi geri göndermesi" işine bir işaret olduğu da söylenmiştir. Buna göre, **Hz. Yûsuf** sanki, "Haberciyi geri gönderme işim, padişahın, gıyabında ona hâinlik etmediğini bilmesi içindir" demiştir.

İkinci Soru: Hz. Yûsuf (a.s.) bu sözü ne zaman söylemiştir?

Cevap: Atâ, İbn Abbas (r.a)'ın "**Hz. Yûsuf** (a.s.) padişahın yanına girince, *"Bu, gıyabında ona hâinlik etmediğimi bilmesi içindir"* demiştir. **Hz. Yûsuf** bu sözü padişahın şanının yüceliğini göstermek için (ona diye) gâib sîgasıyla söylemiştir" dediğini rivayet etmiştir. Halbuki daha uygunu, **Hz. Yûsuf**'un bu sözü, haberci kendisine tekrar geldiğinde söylemiş olmasıdır. Çünkü padişahın huzurunda böyle söz söylenmesi, âdaba aykırıdır.

Üçüncü Soru: Bu hâinlik, azize karşı söz konusudur. O halde **Hz. Yûsuf** niçin, *"Bu, gıyabında ona hâinlik etmediğimi bilmesi içindir"* demiştir?

Cevap: Bundan muradın, "Azize gıyabında hâinlik etmediğimi padişahın bilmesi içindir" manasında olduğu söylendiği gibi, "Bir kimse, padişahın vezirine hâinlik ettiğinde, bazı bakımlardan sanki bizzat padişaha hâinlik etmiş gibi olur" manasında olduğu da ileri sürülmüştür. Yine bunun, "sâki **Hz. Yûsuf** hapiste iken onun yanına vardığında, **Yûsuf** (a.s.): "Bu, Aziz'in gıyabında kendisine hâinlik etmediğimi bilmesi içindir" demiştir" manasında olduğu da söylenmiştir. Daha sonra **Hz. Yûsuf** (a.s.) sözünü, *"Ve Allah'ın hâinlerin hilesini kesinlikle muvaffakiyyete erdirmeyeceğini bilmesi içindir"* diye tamamlamıştır. Belki de bu, "Eğer ben hâin olsaydım, Allah beni düştüğüm durumdan kurtarmazdı. O beni, bundan kurtardığına göre, benim onların isnad ettiği şeylerden uzak olduğum ortaya çıkmıştır" manasınadır.

İkinci Görüş: Bu ifade, azizin karısına âit olup, ayetin manası "O, her nekadar orada iken, ben onun üstüne suçu attıysam da, o burada değil iken, onun üzerine böyle bir suçu atamam" şeklinde olur ki bu, "O, hapiste iken onun hakkında doğrunun dışında birşey söyleyemem" demektir. Daha sonra o kadın, gerçeği iyice te'kit etmek için, *"Allah da, hâinlerin hilesini kesinlikle muvaffakiyyete erdirmez"* demiştir. Bu, "Ben, böyle bir tuzak ve hileye teşebbüs edince, rezil ve rüsvay oldum. **Yûsuf** ise, bu günahtan uzak ve temiz olduğu için, haliyle, Allah Teâlâ, onun bundan berî olduğunu ortaya çıkardı" demektir. Bu görüşte olanlar şöyle derler: "Bunun doğruluğunun delili şudur:" **Hz. Yûsuf** (a.s.) o mecliste, kadın *"Şimdi hak meydana çıktı. Ben onun nefsinden murad almak istedim. O sadıklardandır"* deyinceye kadar yoktu. Binâenaleyh bu esnada **Hz. Yûsuf** (a.s.), *"Bu, gıyabında ona hainlik*

etmediğimi bilmesi içindir" diyebilmesi için, **Hz. Yûsuf**'un o mecliste bulunmayıp, aksine bu hususta habercinin o meclisten tekrar hapishaneye yanına gelmesine ve bu sözü kendisine nakletmesine ihtiyaç duyulur. Buna göre, daha sonra **Yûsuf** (a.s.), yeni bir söz olarak, *"Bu, gıyabında ona hâinlik etmediğimi bilmesi içindir"* demiş olmalıdır. Halbuki bu iki farklı sözün arasında, böyle bir ilgi, ne nesirde, ne de şiirde bulunmaz. Binâenaleyh biz bunun da, kadının sözü cümlesinden olduğunu anlarız.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Hz. Yûsuf'un Masum Olduğuna Bu Ayetin Delâleti

Bu ayet, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un o günahtan berî ve uzak olduğuna, pek çok yönden delildir:

a) Padişah, ona haberci gönderip, onu yanına istediğinde, eğer **Hz. Yûsuf** (a.s.), o kötü fiilin töhmeti altında olmuş olsa ve gerçekten kendisinden bir suç sâdır olmuş, o fuhşu yapmış olsaydı, örf ve âdet itibariyle, **Yûsuf**'un, hükümdardan o hadiseyi tahkik ettirme talebinde bulunması imkansız olurdu. Zira bu, onun, kendi kendisini rüsvay etmesi,gizli ve küllenmiş, unutulmuş ayıplarını yenilemesi olurdu. Halbuki, aklı olan, böyle bir şey yapmaz. Farzet ki, bazıları **Hz. Yûsuf**'un masumluğu veya nübüvveti hususunda şüphe etsinler. Fakat onun akıllı olduğunda şüphe eden çıkmamıştır. Akıllı olanın da, kendi kendisini rezil-ü rüsvay etmek ve düşmanlarını, ayıp ve kusurunu iyice ortaya çıkarmaya sevketmeye gayret göstermesi imkansızdır.

b) Mısırlı kadınlar, tâ baştan *"Haşâ, Sübhanellah!. Bu, bir beşer değil. Bu, çok şerefli bir melekten başka birşey değil"* (Yûsuf, 31) diyerek, onun temiz ve nezih olduğuna şehâdet etmişlerdi. Bu defa da, *"Haşâ, Allah için, biz onda hiçbir fenalık görüp bilmedik"* diyerek, onun lehine şâhidlik etmişlerdir.

c) Azizin karısı da, *"Andederim, onun nefsinden murad almak istedim de o namuskârlık gösterdi"* (Yûsuf, 32) diyerek, tâ ilk başta; ikinci olarak da bu ayette onun namuslu olduğunu beyan etmiştir.

Bil ki bu ayet, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un temiz olduğunu birkaç bakımdan göstermektedir:

1) Kadın, *"Ben, onun nefsinden murad almak istedim"* demiştir.

2) Kadın, *"O, hiç şüphesiz doğru söyleyenlerdendir"* demiştir. Bu, **Hz. Yusûf**'un, *"O, kendisi benden murad almak istedi"* (Yûsuf, 26) şeklindeki sözünde doğru söylediğine işarettir.

3) **Hz. Yûsuf** (a.s.), *"Bu, gıyabında ona hâinlik etmediğimi (...) bilmesi içindir"* demiştir. "Haşvîyye", "**Yûsuf** (a.s.) bu sözü söyleyince, **Cebrâil** (a.s.)'in ona, "Bu işe iyice kastedip, niyetlendiğinde de mi?" dediğini rivayet etmişlerdir. Bu, onların o pis rivayetlerindendir. Bu rivayet itimad edilen hiçbir kitapta doğrulanmamıştır. Bilakis onlar Kur'ân'ın zâhirî manasını tahrif etmek çabasıyla bunu uydurup araya sokuşturmuşlardır.

4) **Hz. Yûsuf** (a.s.), *"Allah, hâinlik edenlerin hilesini kesinlikle muvaffakiyete erdirmez"* demiştir. Bu "Hâinlik edenler, mutlaka rezil-ü rüsvay edilirler. Eğer ben hâin olsaydım, benim de Allah tarafından rezil rüsvay edilmem gerekirdi. Rüsvay edilmediğime ve Allah beni bu düştüğüm durumdan kurtardığına göre, evet bütün bunlar, benim hâinlerden olmadığıma delalet eder" demektir.

Burada, hepsinden daha güçlü, şöyle değişik bir izah daha yapılabilir: Bu vakitte, o hadise tamamen bitip gitmiş, o sıkıntı sona ermişti. Dolayısıyla **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un, kendisinin böyle büyük bir hıyânette bulunduğunu bile bile, *"Bu, onun benim hıyânet etmediğimi bilmesi içindir"* diyebilmesi, faydasız yere yapılmış en büyük bir utanmazlığa ve yalana yönelmek olmuş olur. Binâenaleyh boş yere, böylesi yüzsüzlüğe yönelmek hiçbir akıllıya yakışmaz. O halde, akıllıların efendisi ve asfiyânın (seçkin kimselerin) imamı ve önderi olan bir kimseye isnad edilmesi nasıl uygun düşebilir? Böylece, bu ayetin cahillerin ve Haşviyye'nin, **Hz. Yusûf** (a.s.) hakkında söyledikleri sözlerden onun uzak ve berî olduğuna delâlet ettiği sâbit olur.

★ ★
★

Kişi Nefsini Temize Çıkarmamalıdır

وَمَآ أُبَرِّئُ نَفْسِىٓ ۚ إِنَّ ٱلنَّفْسَ لَأَمَّارَةٌۢ بِٱلسُّوٓءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّىٓ ۚ إِنَّ رَبِّى غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥٣﴾

"(Bununla beraber) ben, nefsimi tebrie etmem. Çünkü nefis, olanca şiddetiyle kötülüğü emredendir. Ancak Rabbimin esirgemiş bulunduğu müstesna. Çünkü Rabbim gafûr ve rahîmdir"

(Yûsuf, 53).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

. BİRİNCİ MESELE Bil ki bu ayetin tefsiri, kendinden önceki ayetin tefsirindeki değişik manalara göre degişir. Çünkü biz eğer o sözün **Hz. Yûsuf**'a âit olduğunu söyler isek, bu ifâde de ona âit olmuş olur. Yok eğer onun, kadının sözünün devamı olduğunu kabul edersek, bu ifâde de kadının sözünün devamı olmuş olur. Biz ayeti her iki ihtimale göre de tefsir ederiz.

Bu sözün, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'a ait olduğunu söylememiz halinde, Haşviyye buna

tutunarak şöyle der: "**Yûsuf** (a.s.), *"Bu, gıyabında ona hâinlik etmediğimi (...) bilmesi içindir"* (Yûsuf, 52) dediğinde, **Cebrâil** (a.s.) ona "Kuşağını çözmeye niyetlendiğinde de mi?" deyince **Hz. Yûsuf**, "Ben, nefsimi kötülükten yani zinâdan tebrie etmem (yani uzak olduğumu söylemem). Çünkü nefis, Allah'ın koruyup rahmet ettikleri müstesna, olanca şiddeti ile kötülüğü, yani zinayı emreder. Çünkü Rabbim, kötülüğe niyetlenişimi bağışlayan, onu yaptığım takdirde de, bana tevbeyi nasib edendir" demiştir."

Haşviyye'nin Tutarsız Rivayetlerinin Tenkidi

Bil ki Haşviyye'nin bu iddiası tutarsızdır. Çünkü biz, önceki ayetin, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un o günahtan uzak ve berî olduğuna kesin kes delâlet eden bir delil olduğunu açıklamıştık. Ancak geriye, "O halde sizin bu ayet karşısında cevabınız ne olacaktır?" sorusu kalır. Buna karşı deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

Birinci İzah: Hz. Yûsuf (a.s.), *"Bu, gıyabında ona hâinlik etmediğimi bilmesi içindir"* deyince, bu söz âdetâ, kendisini medhetmesi ve tezkiye etmesi gibi olmuştur. Halbuki Allah Teâlâ, *"Nefsinizi tezkiye etmeyin, temize çıkarmayın"* (Necm, 32) buyurmuştur. Bundan dolayı **Hz. Yûsuf**, *"(Bununla beraber), ben nefsimi tebrie etmem"* diye, bir istidrâk yapmıştır. Buna göre ayetin manası, "Ben, nefsimi tezkiye etmem. Çünkü nefis, alabildiğine kötülüğü emreden, kötülüğe çok meyyal olan ve günahlara arzu duyandır" şeklindedir.

İkinci İzah: Ayet, kesinlikle Haşviyye'nin ileri sürdüğü hiçbirşeye delâlet etmez. Çünkü **Hz. Yûsuf** (a.s.), *"Gıyabında ona hâinlik etmediğimi"* deyince, bu hâinliğin, nefsinin arzu duymayışı, tabiatının meyletmeyişi manasında olmayıp, nefsin olanca şiddeti ile kötülüğü emreden; insan karekterinin lezzetli olan şeylere karşı arzu duyulan bir özelliği olduğunu beyân etmiştir. Binâenaleyh o bu sözü ile, hâinlik etmeyişinin, isteksizlik yüzünden değil, Allah korkusundan dolayı olduğunu ifade etmiştir.

Fakat biz bu sözün, o kadının sözünün devamı olduğunu söylersek, buna göre de şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "Ben, nefsimi **Yûsuf**'tan murad alma konusunda tebrie-tezkiye etmem" demektir. Bu sözün maksadı, **Hz. Yûsuf**'u, *"O, kendisi benden murad almak istedi"* şeklindeki sözünde doğrulamaktır.

b) O kadın, *"Bu, gıyabında ona hâinlik etmediğimi... bilmesi içindir"* deyince, *(Bununla beraber) ben, nefsimi (tamamen hâinlikten) tebrie edemem (uzak olduğunu söyleyemem). Çünkü ben o günahı ona iftira ile atıp, "zevcene kötülük etmek isteyenin cezası zindana atılmaktan, yahud acıklı bir azabtan başka ne olabilir"* (Yûsuf, 25) *dediğimde ve böylece onu hapse düşürdüğümde, ona hiyânet ettim"* demiştir. Binâenaleyh o bu surette, olup bitenlere karşı bir özür beyân etmek istemiştir.

Eğer, "Bu sözün Yûsuf (a.s.)'a âit olduğunu mu, yoksa kadına âit olduğunu mu söylemek daha uygundur?" denilirse, biz deriz ki: Bunun Yûsuf (a.s.)'a âit olduğunu söylemek daha müşkildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın *"Azizin karısı da şöyle dedi: "Şimdi hak meydana çıktı"* şeklindeki sözü, başı-sonu birbirine uygun bir sözdür. Binâenaleyh, her iki söz ile her iki meclisin arasına pek çok fasıla girdiği halde, bu sözün bir kısmının Yûsuf'a, bir kısmının kadına âit olduğunu söylemek, uzak bir ihtimaldir. Bu sözün kadına âit olduğunu söylemek de müşkildir. Zira, *"Ben, nefsimi tebrie etmem. Çünkü nefis, olanca şiddetiyle kötülüğü emredendir. Ancak "Rabbimin esirgemiş bulunduğu müstesna"* sözü, ancak günahtan sakınması mümkün olan kimseden sadır olursa, güzel ve yerinde olur. Hem sonra bunu söyleyen kişi, nefsini kırmak için böyle söylemiştir. Bu durum ise, bütün gayretini o günaha sarfeden azizin karısına uygun değildir.

İKİNCİ MESELE

Alimler, إِلاَّ مَارَحِمَ رَبِّي *"Rabbimin esirgemiş bulunduğu müstesna"* buyruğundaki **mâ** edatının **men** manasına olup, takdirin, إِلاَّ مَنْ رَحِمَ رَبِّي "Rabbimin esirgemiş bulunduğu kimse müstesna" şeklinde olduğunu; **mâ** ile **men** edatlarının birbirleri yerine kullanılabildiğini; فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَآءِ (Nisa, 3) ve وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ (Nur, 45) ayetlerinde de böyle olduğunu söylemişlerdir.

Ayetteki bu ifadenin, istisna-ı muttasıl veya munkatî olduğu hususunda iki izah yapılmıştır:

a) Bu, isisnâ-ı muttasıldır. Buna göre, ayet şu iki şekilde izah edilir:

1) Bu ifâde, "Rabbimin, melekleri koruduğu gibi koruduğu kimseler müstesna" manasındadır.

2) Bu, "Rabbimin merhamet edip, koruduğu vakitler müstesna yani nefis, Allah tarafından korunduğu bu vakitler müstesna, her zaman alabildiğine kötülüğü emreder" demektir.

b) Bu istisna, istisna-ı munkatî olup, *"Lakin Rabbimin rahmet edişi, insanı kötülükten uzak tutar"* manasındadır. Nitekim *"Onlar kurtarılmazlar, Lakin katımızdan bir rahmet vaki olmuştur"* (Yasin, 43-44) ayeti de böyledir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nefs-i Emmarenin Mahiyeti Hakkında

Feylesoflar, "kötülükleri alabildiğine emreden nefs"in ne olduğu hususunda, değişik görüşler belirtmişlerdir. Muhakkik alimler şöyle demişlerdir: "İnsandaki nefis tek şey olup, pek çok sıfatı ve hali vardır. Binâenaleyh o nefis, ilahî âleme meylettiğinde "nefs-i mutmainne"; şehvet ve gazaba yöneldiğinde ise, "nefs-i emmâre" (kötülüğü emreden nefis) olmuş olur. Ona nefs-i emmâre denmesi, mübalağa içindir. Bunun sebebi şudur: Nefis ilk başta maddî şeylere alışır, onlardan hoşlanır ve onlara âdetâ aşık olur. Fakat mücerred (manevi) âlemi anlayıp, ona

meyletmesi, bir nefis için nâdir şeylerdendir. Binâenaleyh o nefis için maddi âlemden bu sıyrılış ve inkişâf, ömrü boyunca çok ender vakitlerde olur. Genel olan durum, nefsin maddî aleme meyletmesi olup, manevî âleme yükselmeye temayülü de nâdir olunca, pek yerinde olarak, bu nefiy için, "kötülükleri, olanca şiddetiyle emreden nefis" denilmiştir."

Bazı kimseler de, "nefs-i mutmainne"nin, nefs-i akliyye-i nutkiyye olduğunu söylemişler, şehvetli ve gazablı nefislerin ise, akıllı nefislerden başka olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu konuda gerçekle ilgili sözümüz, akliyyât kitablarında ele alınmıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Alimlerimiz. taat ve imanın ancak Allah'dan olabileceği hususunda, ayetteki *"Ancak Rabbimin esirgemiş bulundudğu müstesna"* ifâdesini delil getirerek şöyle demişlerdir: Ayet, nefsin kötülüklerden ancak Allah'ın rahmeti sayesinde uzaklaşabileceğine delâlet etmektedir. Ayetin lafzı, her ne zaman o rahmet tahakkuk ederse, o vazgeçmenin de tahakkuk edeceğini göstermektedir. Binâenaleyh, biz diyoruz ki, bu ayette bulunan "**rahmet**" sözünü, **Kâdî**'nin dediği gibi, akıl, kudret ve lütuf fiilleri vermek manasına tefsir etmek mümkün değildir. Çünkü bütün bunlar, kâfirle mü'min arasında müşterek olan hususlardır. Binâenaleyh, ayetteki "**rahmet**" kelimesini, başka bir şey ile yorumlamak gerekir ki bu da, "taâta götüren sebebi, ma'siyete sevkeden sebebe tercih etmektir." Biz bunu, kesin aklî delil ile de ispatlamıştık. İşte bu durumda maksat elde edilmiş olur.

★ ★
★

Yûsuf'un Hükümdarın Müsteşarı Olması

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ أَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ ﴿٥٤﴾
قَالَ اجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ ﴿٥٥﴾

"Hükümdar: "Getirin onu bana! dedi. Onu kendime has bir (müsteşar) edineyim." Onunla konuşunca da şöyle dedi: "Sen bu günden itibaren bizim nezdimizde mühim bir mevki sahibisin. Emin (bir müsteşar)sın." (Yûsuf): "Beni memleketin hazineleri üzerine memur et. Çünkü ben onları iyice korumaya muktedirim. (Bütün tasarruf şekillerini de) bilenim" dedi

(Yûsuf, 54-55).

Ayetle ilgi birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE Alimler, ayette geçen hükümdarın kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları onun, aziz olduğunu söylerlerken, bazıları da "Hayır, o en büyük melik olan Reyyân'dır" demişlerdir ki, bu görüş şu iki sebepten dolayı kabule daha fazla şayandır:

1) **Yûsuf** (a.s.)'un, *"Beni memleketin hazineleri üzerine memur et"* sözü, buna delâlet etmektedir.

2) Hükümdarın *"Onu kendime has bir (müsteşar) edineyim"* şeklindeki sözü, **Yûsuf**'un daha önce meliğin yanında, ona âit olmadığına delâlet eder. Daha önce **Yûsuf** (a.s.) Azizin emrindeydi. Böylece bu durum ayette bahsedilen hükümdarın, en büyük melik olan **Reyyân** olduğuna delâlet eder.

İKİNCİ MESELE Alimler, **Yûsuf** (a.s.) hapiste iken **Cibrîl**'in onun yanına geldiğini ve ona *"Allahım, benim için katından genişlik ve bir çıkış yolu ver ve beni, bilmediğim ve ummadığım bir taraftan rızıklandır"* dediğini, işte bundan dolayı da Allah Teâlâ'nın onun duâsını kabul ettiğini ve onun hapisten kurtulması için böyle bir sebep halkettiğini söylemişlerdir.

Sözün özü, kısaca şudur: Hükümdarın şu sebeplerden dolayı, **Yûsuf** hakkındaki güveni ve itimadı çok olmuştur:

a) Onun ilmine güvenmiştir. Zira, yanına toplanmış olan kâhinleri rüyâyı tabir etmekten aciz olup, **Yûsuf** (a.s.) da, doğruluğuna aklın şehâdet ettiği o uygun cevabı verince, meliğin gönlü **Yûsuf**'a meyletmiştir.

b) Onun, **Yûsuf**'un sabrı ve sebâtı hususundaki güveni artmıştır. Bu böyledir; zira o, yıllarca hapishanede kaldıktan sonra, melîk kendisine hapishaneden çıkma izni verince, o oradan çıkmak için can atmamış, aksine sabredip beklemiş ve her şeyden önce, kendisinin bütün töhmetlerden uzak ve berî olduğuna delâlet edecek olan şeyin (melik tarafından) incelenmesini istemiştir.

c) Onun çok güzel bir terbiye ve edebe sahip olduğu hususundaki inancı artmıştır. Zira, **Yûsuf** (a.s.), her ne kadar maksadı azizin karısını zikretmek idiyse de, *"ellerini kesen o kadınların zoru neydi kendilerine sor?"* (Yûsuf, 50) ifadesiyle yetinmiş, en büyük belâlar kendisine o Azizin karısı tarafından geldiği halde ondan bahsetmemiş, sadece diğer Mısırlı kadınların durumuna değinmiştir. İşte bu, çok hayran kılıcı bir edeb ve terbiyenin mahsulüdür.

d) Onun, her türlü töhmetten uzak olmasıdır. Çünkü karşı taraf, onun temizliğini, nezaketini ve suçtan berî ve uzak olduğunu kabul etmiştir.

e) Sucu, **Yûsuf**'u, taâtlara koşma ve hapishanede bulunanlara iyilik etme hususunda, son derece sây-ü gayret göstermekle nitelemiştir.

f) O, yıllarca hapishanede kalmıştı. Bütün bunların her biri o insan hakkında iyi niyetli olmayı gerektiren şeylerdir. Ya bunların hepsi tek bir kimsede bir araya gelmişse! İşte bundan dolayı, hükümdarın, **Yûsuf** hakkındaki hüsn-i niyyeti artmıştır. Allah, bir şeyin olmasını istediğinde o şeyin sebeplerini bir araya getirir ve onları kuvvetlendirir.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Melik tarafından **Yûsuf**'un bütün bu halleri görülüp tesbit edilince, onun **Yûsuf**'u kendisine müsteşar edinmek hususundaki arzusu artmış ve bunun üzerine اِئْتُونِي بِهِ أَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِي *"Getirin onu bana! Onu kendime has bir müsteşar edineyim!"* demiştir. Rivayet olunduğuna göre elçi, **Yûsuf**'a "Hapishane kirlerinden temizlen, güzel elbiseler giyin ve güzel bir görünüm arzet, kendine çekidüzen ver! Çünkü hükümdarın yanına gideceğiz" demiş, o da hapishanenin kapısının üzerine, "Burası, meşakkat yeri, dirilerin kabri, düşmanların sevinç vesilesi ve dostların da tecrübe kazandığı yerdir!" şeklinde yazmıştır. **Yûsuf** (a.s.), meliğin yanına girerken de *"Allahım, senden, senin hayrın vasıtasıyla onun hayrından istiyorum; ve onun şerrinden, senin izzet ve kudretine sığınıyorum!"* dedi. Daha sonra, ona selâm vererek, İbranice ona dua etti.

"**İstihlâs**" bir şeyin, ortaklık şaibelerinden kurtarılarak arındırılmasını istemek, has kılmak demektir. Bu melik de, **Yûsuf**'un sırf kendi emrinde olmasını ve ondan hiç kimsenin, kendisine ortak olmamasını istemişti. Çünkü kralların adeti, nefis ve güzel şeylerin sadece kendilerinde bulunmasını istemektir. Binâenaleyh, kral da **Yûsuf**'un, o zamanın tek insanı ve eşi bulunmaz bir kimse olduğunu anlayınca, onun sadece kendisine has olmasını istemiştir.

Rivayet edildiğine göre hükümdâr, **Yûsuf**'a "Ehlim ve benimle birlikte yemek yemen hariç, senin benim herşeyime ortak olmanı arzu ediyorum" demiş; bunun üzerine de **Yûsuf** (a.s.): *"Sen, benim seninle beraber yemek yememi istemez misin? Zira ben, Yûsuf İbn Yakûb İbn İshâk ez-Zebîh İbn İbrahim el-Halîl'im (a.s.)"* demiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَلَمَّا كَلَّمَهُ *"Onunla konuşunca da"* buyurmuştur. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, "Kral, **Yûsuf** ile konuşunca" demektir. Ulemâ şöyle demiştir: "Zira, kralların meclisinde, hiç kimsenin ilk önce söze başlaması doğru olmaz. Söze önce başlayan, daima kraldır."

b) Bu, "**Yûsuf** kral ile konuşunca" demektir. Şu rivâyet edilmiştir: "**Yûsuf** (a.s.) kralın yanına vardığında otuz yaşında idi. Melik onu, genç bir delikanlı olarak görünce, sâkiye, "Bütün sihirbaz ve kâhinlerin bilemediği rüyânın tevilini bilen bu mudur?"

dedi. Bunun üzerine sâkî, "Evet!" dedi. Bunun üzerine de melik **Yûsuf**'a yönelerek: "Ben rüyanın tevîlini bizzat senin ağzından şifahî olarak duymak istiyorum" dedi. **Yûsuf** (a.s.) da o cevâbı şifahi olarak bir kez daha tekrarladı ve meliğin kalbi de, o rüyânın tabirinin doğruluğuna şehâdet etti. İşte o esnada **Yûsuf**'a إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ *"Sen bugünden itibaren bizim nezdimizde mühim bir mevki sahibisin"* demiştir.

Arapça'da فُلَانٌ مَكِينٌ عِنْدَ فُلَانٍ بَيِّنُ الْمَكَانَةِ "Falanca falancanın yanında "mekîn"dir; beyyinü'l-mekânedir" denilir. "Yani, menzilesi, mevki ve makamı âşikardır" denir. Mekâne: Kendisinde bulunan şahsın, kendisi sayesinde istediğini yapabilme halidir. Onun, "emîn" sözünün manası ise, "Biz, senin emin olduğunu ve sana isnad edilen şeylerden uzak ve berî olduğunu öğrendik, anladık" demektir.

Bil ki kralın, *"Mühim bir mevkî sahibisin, emînsin"* sözü, kendisine ihtiyaç hissedilen her türlü fazilet, şeref ve şan ihtiva eden bir cümledir. Bu böyledir, zira, onun mekin olabilmesi için, onun kudret ve ilim sahibi olabilmesi gerekir. Çünkü kudret sayesinde imkânlar elde edilebilir. İlim sayesinde ise, ancak kendisi sayesinde elde edilebilecek olan hayır fiilleri elde edilebilir. Zira **Hz. Yûsuf**, neyin uygun neyin uygun olmadığını bilmeseydi, uygun olanların yapılmasını; uygun olmayanların da yapılmamasını hassaten belirterek söyleyemezdi. Böylece onun, mekin olmasının, kudreti ve ilmi sayesinde olduğu sabit olmuş olur.

Onun emîn olmasına gelince: Bu, **Yûsuf**'un, herhangi bir işi arzusuna göre değil, tam aksine o işi hikmetin muktezasına göre yapan bir hakîm kimse olması demektir. Böylece **Yûsuf** (a.s.)'un mekîn ve emîn olmasının, O'nun, kadir olduğuna, hayır, şer, fesât ve salâh yerlerini bildiğine ve bir işi, arzusuna ve isteğine göre değil, hikmetin muktezâsına göre yaptığına delâlet etmiş olur. Böyle olan herkesten, kötülük ve hafiflik kabilinden olan fiillerin sâdır olması imkansız olur. İşte bundan dolayı **Mu'tezile**, Allah Teâlâ'nın kabîh olan şeyleri yapmayacağını isbât etmeye uğraşırken şöyle demiştir: "Allah Teâlâ kabîh olan şeyleri yapmaz. Zira O, kabîh olanın "kubh"unu bilendir; O, kendisinin o kabîhi yapmaktan müstağni olduğunu da bilendir. Böyle olan herkes, kabîh olanı yapmaz." Onlar sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: "O, ancak kâdir olduğu ve cehaletten münezzeh olduğunda kabîh olanı yapmaktan müstağni olur." Böylece, meliğin, **Yûsuf** (a.s.)'u, "mekîn ve emin" diye vasfetmesinin, bu konuda söylenilmesi mümkün olan şeylerin zirvesi olduğu sabit olmuş olur.

Ülkenin Mâliyesinin Başına Gelmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, işte o esnâda, **Yûsuf** (a.s.)'un اجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ *"Beni memleketin hazineleri üzerine memur et. Çünkü ben onları iyice korumaya muktedirim. (Bütün tasarruf şekillerini de), bilenim"* dediğini nakletmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Müfessirler şöyle demişlerdir: **Yûsuf** (a.s.) hükümdarın rüyâsını, onun huzurunda tabir edip açıklayınca, melik ona: "Ey dost, ne önerirsin?" demiş, bunun üzerine **Yûsuf** (a.s.) da *"Bolluk olacak yıllarda, çokça ekin ektirmeni, depolar yaptırmanı ve orada yiyecekler depolamanı öneririm. O kıtlık yılları geldiğinde araziden elde ettiğimiz bu geliri satarız. İşte bu yolla da, çok büyük bir mal elde edilmiş olur"* dedi. Bunun üzerine melik "Bu işi kim yüklenecek?" deyince de **Yûsuf** (a.s.) *"Beni memleketin hazineleri üzerine (memur) et"* demiştir ki, bu, "Mısır topraklarının hazineleri üzerine" demektir. Ahd ifâde etsin diye "**ard**" kelimesinin başına elifläm getirilmiştir. **İbn Abbas** (r.a.), Hz. Peygamber'in bu ayetle ilgili olarak şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

رَحِمَ اللّٰهُ اَخِي يُوسُفَ لَوْ لَمْ يَقُلْ اِجْعَلْنِي عَلٰى خَزَائِنِ الْاَرْضِ لَاسْتَعْمَلَهُ مِنْ سَاعَتِهِ لٰكِنَّهُ لَمَّا قَالَ ذٰلِكَ اَخَّرَهُ عَنْهُ سَنَةً *"Allah, kardeşim Yûsuf'a merhamet etsin. Şayet o: "Beni memleketin hazineleri üzerine (memur) et" demeseydi, o padişah onu, hemen o anda o işle görevlendirirdi. Ancak ne var ki o, bunu deyince, o bu vazifeyi ona vermeyi bir sene geciktirdi."*

Ben derim ki bu, şaşılacak şeylerdendir. **Zira Yûsuf** (a.s.) hapishaneden çıkmak istemeyince, Allah bunu, ona en güzel bir biçimde kolaylaştırdı. Ama, hemen görev almaya koşunca, Allah onun bu gayesini gerçekleştirmesini tehir etti. İşte bu, şahsi tasarrufu terkedip, işleri tamamen Allah'a bırakmanın daha evlâ olacağına delâlet eder.

İKİNCİ MESELE
Hz. Yûsuf'un Göreve Talip Olması

Birisi şöyle diyebilir: Hz. Peygamber (s.a.s.), **Abdurrahman İbn Semure**'ye: *"İdarecilik isteme"* derken, **Yûsuf** (a.s.) niçin idarecilik taleb etmiştir? Hem **Yûsuf** (a.s.), kâfir bir kraldan idarecilik talebinde bulunmuştur? Yine o, niçin bir müddet sabretmemiş, hemen o anda idarecilik talebindeki arzusunu ortaya koymuştur? Hem yine o, niçin bu hareketi bir tür töhmet doğurmasına rağmen, hemen ilk başta hazinelerin işini üzerine alma talebinde bulunmuştur? Yine Cenâb-ı Hak, *"Nefislerinizi tezkiye etmeyiniz"* (Necm, 32) buyurduğu halde, *"Ben onları iyi korumaya muktedirim, bütün tasarruf şekillerini de bilenim"* diyerek nasıl kendisini medhedebilmiştir? Keza onun, اِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ demesinin faydası nedir? Hem o, bu hususta niçin bir istisnâda bulunmamış yani "inşaallah" dememiştir? Zira en güzel olanı onun "inşaallah" (eğer Allah dilerse), ben hafîz ve alîm'im demesiydi. Böyle söylemesinin en güzel oluşunun delili ise Cenâb-ı Hakk'ın *"Ben yarın elbette şöyle şöyle yaparım" deme. "Allah'ın dilemesine bağlaman müstesnâ"* (Kehf, 23-24) ayetidir. Bütün bunlar mutlaka cevaplandırılması gereken yedi sorudur.

Halkın İşlerini Islah Ona Vacipti

Buna göre biz diyoruz ki: Bu soruların cevabı hususundaki temel kaide şöyle denilmesidir: İnsanların işleri hususunda tasarrufta bulunmak, Hz. Yûsuf'a vacip idi. Binâenaleyh, onun, hangi biçimde olursa olsun, bu işe teşebbüste bulunması caiz idi. Biz, şu sebeplerden dolayı, insanların işleri hususunda tasarrufta bulunması, çalışması vâcibtir dedik.

a) O, insanlara, Allah katından gönderilmiş hak bir peygamber idi. Peygamberin, imkânlar ölçüsünde, ümmetinin menfaatlerini gözetmesi, kendisine vacibtir.

b) Yûsuf (a.s.), bir kıtlığın ve çoğu kez kitlelerin ölümüne sebep olacak o darlığın meydana geleceğini vahiyle öğrenmişti. Belki de Cenâb-ı Hak, Hz. Yûsuf'a bu hususta tedbir almasını, o kıtlığı, kendisi sayesinde halka az zararının dokunacak olduğu bir metod uygulamasını emretmişti.

c) Hakedenlere faydaları ulaştırmak, zararları da defetmek hususunda gayret sarfetmek, akıllarca da güzel kabul edilir bir hususdur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Yûsuf (a.s.) işte bütün bu yönlerden halkın menfaatine olan şeyleri görüp gözetmekle mükellef idi. Onun, halkın menfaatlerine olan şeyleri görüp gözetmesi ise, ancak bu yolla mümkün idi.Vacibin, kendisiyle tamamlandığı şey de vâcibtir. Binâenaleyh, işte bu tavrı takınma, Yûsuf'a vacip idi. Bu vâcib olunca, bu hususdaki bütün sorular külliyyen vacib olur.

"İnşaallah" Demeyişinin İzahı

Hz. Yûsuf'un "inşaallah" dememesi meselesine gelince, Vahidî şöyle demiştir: 'Bu, bir cezayı iktiza eden bir hata olmuştur. Bu cezâ da, Allah Teâlâ'nın Hz. Yûsuf'un o maksadını, bir sene müddetle ertelemesidir." Ben de derim ki: Belki de bunun sebebi şudur: Şayet Yûsuf (a.s.) böyle bir istisnada bulunsaydı, melik, Yûsuf'un bunu, kendisinin bu menfaatleri gerektiği gibi, zabt ü rabt altına alamıyacağını bildiği için söylediğine inanacaktı. İşte bundan dolayı Yûsuf (a.s.) inşaallah dememiştir.

Yûsuf'un Kendini Övdüğü İddiası

Yûsuf'un kendi kendini methetmesine gelince, buna birkaç yönden cevap verebiliriz:

a) Biz, Yûsuf (a.s.)' un kendisini methettiğini kabul edemeyiz. Ancak ne var ki Yûsuf (a.s.), kendisinin bu gayeyi tahakkuk ettirme hususunda faydalı olan bu iki vasfın kendisinde bulunduğunu beyân etmiştir. Bu iki şey birbirinden farklıdır. Belki de, Yûsuf (a.s.) o zann-ı galibine göre, bu vasıfları zikretme ihtiyacını hissetmiştir. Zira hükümdar, her ne kadar onun dini ilimlerdeki mükemmeliyetini biliyor idiyse de, Yûsuf'un bu işi de hakkıyla yerine getirebileceğini bilmiyordu.

Sonra, biz şöyle de diyebiliriz: Farzet ki o, kendini methetmiştir. Ancak ne var ki, insanın kendisini methetmesi, bu methiyle büyüklenmeyi, tefahür etmeyi ve böylece de, helâl olmayan şeylere ulaşmayı kasdedince mezmum ve kötü olur. Ama bu şekilde olmayınca, biz onun haram olduğunu kabul edemeyiz. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın *"Nefislerinizi tezkiye etmeyiniz"* (Necm, 32) buyruğundan kastedilen, nefsi, onun tezkiye edilmemesi kesin olarak bilindiği zaman, onu tezkiye etmektir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadenin hemen peşinden, *"Müttaki olanı en iyi bilen O'dur"* (Necm, 32) buyurmasıdır. Ama insan, kendisinin doğru ve haklı olduğunu bildiğinde, böyle bir şey yasak değildir. Allah en iyi bilendir.

Hz. Yûsuf'un Kendisini "Hafîz ve Alîm" Olarak Tavsifi

Onun kendisini, "**hafîz, alîm**" şeklinde vasfetmesinin faydası nedir? şeklindeki soruya cevap olarak da şöyle diyoruz:

Bu ifade, onun, "Ben kendisiyle gelir ve malların elde edilmesinin mümkün olacağı bütün tasarruf yollarını hafîzim (bunları iyice kavramışım); malın nerelere sarfedilmesinin uygun olacağı her yönü de iyice bilirim" demesi gibidir. Nitekim, "Ben insanların faydasına olan şeylerin tamamını hafizim, iyice kavramışım; onların bütün ihtiyaç şekillerini de alîmim, iyice bilirim" denilmektedir. Yine, "Ben, senin bütün nimet ve ikrâm şekillerini iyice kavramışım - hafîz ve, onlara tâat ve inkıyâdımla mukabelede bulunmamın vacib olduğunu da "alîm'im, iyice bilirim" denilir. Bu, isteyenlerin daha çok misal getirmesi mümkün olan bir konudur.

★ ★
★

وَكَذَٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَبَوَّأُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ وَلَا نُضِيعُ
أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾ وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٧﴾

"İşte o ülkede Yûsuf'a kudret ve şeref verdik O, o yerin neresini dilerse, orada konaklardı. Biz rahmetimizi, kime dilersek, ona nasîp ederiz. İyi hareket edenlerin mükâfaatını zayi etmeyiz. İman edip de takvâda devam edenlere has olan ahiret mükâfaatı ise, muhakkak ki, daha hayırlıdır"

(Yûsuf, 56-57).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Yûsuf'a Ülkede Yetki Verilmesi

Bil ki **Yûsuf** (a.s.), hükümdardan kendisini ülkenin hazineleri üzerine memur kılmasını isteyince, Allah, meliğin: "Ben bunu yaptım" dediğini nakletmemiş, aksine Cenâb-ı Hak, وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ *"İşte o ülkede Yûsuf'a kudret ve şeref verdik"* buyurmuştur. Binâenaleyh, bu noktada müfessirler şöyle demişlerdir: İfadede bir hazf olup, bunun takdiri "Hükümdar "tamam, yaptım" dedi" şeklindedir. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın, o ülkede **Yûsuf**'a böyle bir imkân vermesi, meliğin de **Yûsuf**'a istediği bu hususta ona icabet ettiğine delâlet etmektedir.

Ben diyorum ki, müfessirlerin bu hususta yapmış oldukları bu izah güzeldir. Ancak ne var ki burada, bundan daha güzel olan şöyle bir izah yapılabilir: Meliğin, **Yûsuf**'un isteğini kabul edip ona icâbet etmesi, zahirî alemdeki bir sebeptir. Ama hakîkî müessir ise, Cenâb-ı Hakk'ın **Yûsuf**'a o yerde imkân vermesinden başkası değildir. Bu böyledir, zira o kral, **Yûsuf**'un isteğini kabul veya reddetmeye muktedir idi. O halde kabul ve reddetmek hususu, meliğe eşit bir biçimde izafe edilir. Bu eşitlik devam ettiği müddetçe, kabûlün tahakkuk etmesi imkânsız olur. Binâenaleyh, o padişahın zihninde, kabûl tarafının red tarafına ağır basması gerekirdi. Bu ağır basma işi ise, ancak Allah'ın yaratmış olduğu bir müreccih sebebiyle olabilirdi. Allah, o müreccihi yarattığı zaman, muhakkak ki kabûl tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh, **Yûsuf**'un orada imkân bulması, kudret sahibi olması, ancak Allah'ın, o padişahın kalbinde tahakkuk ettiğinde neticenin meydana gelmesi kudret ile kesin sebebin toplamını yaratması ile olmuştur. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, o meliğin, **Yûsuf**'un isteğine icâbet etmesini zikretmemiş, sadece ilahî imkân vermenin zikredilmesiyle yetinmiştir. Zira, hakîki müessir ancak O'dur;

İKİNCİ MESELE
Hz. Yusuf'un Mutlu İdare Dönemi

Rivayet olunduğuna göre melik, **Yusuf**'a yönelmiş, meliklik yüzüğünü çıkarmış, bunu **Yusuf**'un parmağına takmış, kılıcını **Yusuf**'un boynuna asmış ve **Yusuf**'a inci ve yakut kakmalı, altından bir taht yaptırmıştır. Bunun üzerine **Yusuf** (a.s.), *"Tahta gelince, o taht sayesinde senin mülkünü kuvvetlendiririm; mühür ile senin işlerini yönetirim. Ama, taca gelince, bu ne benim ne de benim atalarımın libâsı, giysisi değildir"* demiş ve tahta oturmuştur ve halk da kendisine itaat etmiştir. Melik o malum kadının kocası **Kıtfîr**'i azletmiş, bundan sona ise **Kıtfîr** ölmüş ve padişah **Yusuf**'u, onun karısıyla evlendirmiştir. **Hz. Yusuf** (gerdek gecesi) kadının yanına girince, *"Bu, senin daha önce istediğinden daha hayırlı değil midir?"* demiş, ve onu bekâr bulmuştur. Böylece o kadın, **Yusuf**'a **Efrayim** ve **Mişâ** adında iki çocuk doğurmuştur. **Hz. Yusuf**, Mısır'da adâleti uygulamış, bu sebeple de kadın erkek, herkes onu sevmiştir. Hem o melik, hem de pek çok insan **Hz. Yusuf** sayesinde müslüman olmuşlardır. Kıtlık yılında Mısırlılar, ilk sene gümüş ve altın mukabilinde; ikinci sene, süs eşyası ve mücevherler mukabilinde; daha sonra da, hayvan, sonra mal mülk ve akârlar mukabilinde, en sonra da köleler mukabilinde tahıllarını

satmışlardır. Böylece o onları yıllarca köle olarak kullanmıştır.. Bunun üzerine onlar "Allah'a yemin olsun ki biz, bu melikten daha muktedir olan başka bir melik görmedik" demişler, böylece, bütün herkes, onun kulu kölesi olmuştur. **Hz. Yusuf** (a.s.) bunu duyunca: *"Ben Allah'ı şahit tutuyor ve diyorum ki, ben bütün Mısır halkını kölelikten azâd ettim ve mülklerini onlara geri verdim"* demiştir. **Hz. Yusuf,** diğer kimselerin de istifade edebilmesi için, tahıl talebinde bulunan herkese bir deve yükünden daha fazlasını satmamıştır. **Keşşaf sahibi,** bunu bu şekilde anlatmıştır. Doğrusunu yalnız Allah bilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hz. Yusuf'un Hakimiyetinin Bazı Tezahürleri

Kezalik kelimesindeki **kaf, mekkenna** fiili ile mansub olup, bu, daha önce geçmiş olan bir şeye işarettir. Yani, "Biz, melikin kalbini, sevgisini ona yaklaştırmak ve onu, böylece, hapislik gamından kurtarmamız hususunda **Yusuf**'a nasıl in'am ettiysek, ona o ülkede yetki vermekle de in'am ettik" demektir. مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي ٱلْأَرْضِ ifadesinin manası ise, "Biz o **Yusuf**'u, engelleri kaldırmak suretiyle istediği her şeye muktedir kıldık..." demektir. Cenâb-ı Hakk'ın يَتَبَوَّأُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَآءُ *"O yerin neresini dilerse, orada konaklardı"* ifadesindeki **yetebevveu** kelimesi hal olmak üzere nasb mahallinde olup, takdiri, مُتَبَوِّئًا مَكَّنَّاهُ şeklindedir. **İbn Kesir,** fiili, Allah'a nisbet ederek, **neşâu** diye okurken, diğer kıraat imamları yâ ile ve bu işi **Yusuf**'a izafe ederek, **Yeşâu** şeklinde okumuşlardır.

Bil ki, Allah'ın bu buyruğu **Hz. Yusuf**'un, meliklik hususunda, kendisiyle hiç kimsenin boy ölçüşemiyeceği ve hiç kimsenin karşı çıkamıyacağı, istediği ve dilediği her şeyi tek başına yapabileceği bir mertebede bulunduğuna delâlet eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bunun bundan önce de böyle olduğunu tekid eden hususu da beyân buyurarak نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَآءُ *"Biz rahmetimizi kime dilersek, ona nasîb ederiz"* demiştir.

Bil ki Allah Teâlâ ilk önce, bu imkân ve kudret vermenin başkası tarafından değil, kendisi tarafından olduğunu belirterek, *"İşte, o yerde, Yusuf'a kudret ve şeref verdik"* **buyurmuş, daha sonra da bunu ikinci kez** *"Biz rahmetimizi kime dilersek ona nasîb ederiz"* **ifâdesiyle tekid etmiştir ki, bunda iki fayda bulunmaktadır:**

Birinci Fayda: Bu, her şeyin Allah'dan olduğuna delâlet eder. **Kâdî** şöyle demiştir: O saltanat, ancak Allah'ın yaptığı bazı şeylerle tamamlanınca, o saltanatın hepsi, sanki Allah tarafından verilmiş gibi olmuştur. **Kâdî**'ye, şu şekilde cevap verilir: Biz, o saltanatın bizzat kendisinin, ancak Allah tarafından tahakkuk ettirildiğini iddiâ ediyoruz. Zira, Kur'ân'ın lafzı, bizim görüşümüze delâlet etmektedir. Bahsettiğimiz kesin aklî delil de, bizim görüşümüzü takviye etmektedir. Binâenaleyh, bu lafzı, mecazî bir manaya hamletmek imkânsızdır.

İkinci Fayda: Bu mülk, **Yûsuf'un** eline, sırf ilahî meşiet ve nafiz bir kudret ile geçmiştir. **Kâdî** ise: "Bu ayet Allah Teâlâ'nın, nimetler vermesinin, kulların maslahatının gerektirdiği bir biçimde cereyân ettiğine delâlet eder" demiştir.

Deriz ki: Ayet, işlerin ilahî meşîete ve sırf ilahî kudrete bağlı olduğuna delâlet eder. "Kulların faydasını gözetmek" kaydına gelince, ayetin lafzı buna delâlet etmeyip, senin bizzat kendin, isteğin doğrultusunda itibâre aldığın bir iştir.

Daha sonra Cenab-ı Hak وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ *"İyi hareket edenlerin mükâfaatını zayi etmeyiz"* buyurmuştur. Bu böyledir, zira ücret ve mükâfaatı zayi etmek, ya acziyyetten veya cehâletten, ya da cimrilikten dolayı olur ki, bütün bunların hepsi Allah hakkında düşünülemeyen şeylerdir. Öyleyse, Allah'ın, mükâfaatları zayi etmesi de imkânsız olur.

Bil ki bu, **Yusuf** (a.s.)'un muhsinlerden olduğuna dair Allah tarafından yapılmış olan bir şehadettir. Binâenaleyh, **Yusuf'un**, o kadının dört şubesi arasına (kucağına) oturduğu, yani onunla cinsi münasebete hazırlandığı şeklindeki iddia doğru olsaydı, o zaman **Yusuf'un**, muhsinlerden olduğunun söylenilmesi imkânsız olurdu. Binâenaleyh işte bu noktada, ya Allah'ı, **Yusuf'un** muhsinlerden olduğuna dair verdiği hükümde yalanlamak gerekir ki, bu, küfrün ta kendisidir; veyahut da Haşviyye'nin rivayet ettiği o şey hususunda tekzib edilmesi gerekir ki, bu da iman ve hakkın tâ kendisidir.

Muttakiler İçin Ahiret Mutluluğu Daha Üstündür

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ *"İman edip de takvâda devam edenlere has olan ahiret mükâfaatı ise, muhakkak ki, daha hayırlıdır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ayetin tefsiri hususunda iki görüş bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Bununla "**Yusuf** (a.s.) bu dünyada her ne kadar, böylesi yüce makam ve derecelere ulaşmış ise de, ancak ne var ki, Allah'ın ahirette onun için hazırlamış olduğu mükafaat, daha hayırlı, daha üstün ve daha mükemmeldir" manası kastedilmiştir. Tercih sebeplerini, biz bu kitapta defalarca anlatmıştık. O izahların neticesi şudur: Mutlak hayır, sırf fayda olan, devamlı olan, saygı ve tazimle içiçe olandır. Bu dört kayıt, ahiretle ilgili hayırlarda mevcut olup, dünyanın hayırlarında yoktur.

Hayr Kelimesinin İki Farklı Mânası Hakkında

İkinci Görüş: "**Hayır**" lafzı bazan, iki hayırdan birinin diğerinden üstün olduğunu belirtmek için kullanılır. Nitekim "gül suyu sudan daha iyidir (hayırlıdır)" denilir. Bazan da, kendisinden "daha üstün olma" manası kastedilmeksizin, o işin bizzat kendisinin hayırlı olduğunu ifâde etmek için kullanılır. Nitekim التريدُ خيرٌ مِنَ اللهِ تعالى "Tirîd, Allah'tan olan bir hayırdır" denilir. Yani, "Tirîd Allah'ın ihsanı ve lütfu ile meydana gelen hayırlardan bir hayırdır" demektir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ ifâdesini, birinci manaya göre ele alırsak, o zaman dünya lezzetlerinin de "hayırlı olmakla" tavsif edilmiş olmaları gerekir; yok eğer onu, ikinci manada ele alırsak, o zaman, dünya menfaatlerinin de hayırlı olduğunun söylenilmemesi gerekir. Aksine bu belki de sadece ahiretin hayırlarının hayır olup onun dışında kalan şeylerin abes ve boş olduğunu ifâde eder.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *İman edip de takvada devam edenlere has olan ahiret mükâfaatı ise, muhakkak ki daha hayırlıdır"* buyruğunda , Yusuf (a.s.)'un durumunun açıklanmasının kastedildiğinde şüphe bulunmamaktadır. Şu halde Yusuf (a.s.) hakkında, onun iman edip takvada devam eden kimselerden olduğunu tasdik etmek gerekir. İşte bu tabir, Yusuf (a.s.)'ın önceden de müttakilerden olduğunun Allah tarafından açıkça ilan edilmesi anlamına gelir. Burada, Allah Teâlâ'nın, Yusuf hakkında *"O andolsun, ona niyyeti kurmuştu. Rabbinin bürhanını görmeseydi nerdeyse o da ona kasdetmiş" gitmişti"* (Yusuf, 24) buyurduğu o zamanın dışında, Yusuf'un (zaman olarak) içinde yine müttakilerden olduğunu açıklamaya ihtiyaç duyulan daha önce geçmiş olan başka bir zaman söz konusu değildir. Binâenaleyh bu, Yusuf (a.s.)'un o vakitte de, müttakilerden olduğu hususunda, Allah tarafından yapılmış olan kesin bir şehâdet olur. Allah'ın, *"İyi hareket edenlerin mükâfaatını, zayi etmeyiz"* buyruğu da, Yusuf (a.s.)'un muhsinlerden olduğu hususunda Allah tarafından yapılmış bir şehâdettir. Hak Teâlâ'nın *"Çünkü o, (taatde) ihlasa erdirilmiş kullarımızdandı"* (Yûsuf, 24) buyruğu da Yusuf'un muhlis kullardan olduğu hususunda, Allah tarafından yapılmış başka bir şehâdettir. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın, Yusuf (a.s.)'un , müttakilerden, muhsinlerden ve muhlislerden olduğuna şahitlik ettiği kesinleşmiş olur. Halbuki cahil Haşvî ise, Yusuf (a.s.)'un , hüsrana uğramış günahkârlardan olduğunu iddia ediyor. Bunca tekidli ve muhkem ifâdelere rağmen, Allah Teâlâ'nın sözüyle hükmetmeyenin, hüsrana uğramış olanların ta kendilerinden olacağında hiç bir şüphe bulunmamaktadır!..

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kâdî, "Cenâb-ı Hakk'ın *"İman edip de takvâda devam edenlere has olan âhiret mükâfaatı ise, muhakkak ki, daha hayırlıdır"* buyruğu, büyük günahlardan korunmayan kimselerin âhirette mükâfaat elde edemeyeceğini iddia eden Mürcienin gürüşünün bâtıl olduğuna delâlet eder" demiştir. Biz deriz ki: "Bu, zayıf bir görüştür. Çünkü buradaki "**hayır**" kelimesini ism-i tafdil (daha hayırlı) manasına alırsak, muttakilerin sevabının daha üstün olacağı manası çıkmış olur ki, bundan, başkaları için sevab olmadığı neticesi çıkmaz. Yok eğer bu kelimeyi, "hayırlı" manasına hamledersek, bu, o hayrın müttakiler için söz konusu olduğuna delâlet eder. Yine bu da hayrın müttakilerin dışındaki kimseler için olmayacağını göstermez.

* *
*

Kardeşlerinin Mısır'a Gelmeleri

وَجَآءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنكِرُونَ ﴿٥٨﴾ وَلَمَّا جَهَّزَهُم بِجَهَازِهِمْ قَالَ
ائْتُونِي بِأَخٍ لَّكُم مِّنْ أَبِيكُمْ أَلَا تَرَوْنَ أَنِّي أُوفِي الْكَيْلَ وَأَنَا خَيْرُ الْمُنزِلِينَ ﴿٥٩﴾ فَإِن لَّمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ
لَكُمْ عِندِي وَلَا تَقْرَبُونِ ﴿٦٠﴾ قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ أَبَاهُ وَإِنَّا لَفَاعِلُونَ ﴿٦١﴾

"Yusuf'un kardeşleri gelip, oun huzuruna girdiler. O, onları tanıdı. Onlar ise, kendisini tanımıyorlardı. Vakta ki o onların (zahire) yüklerini hazırladı. Dedi ki: "Bana, baba bir erkek kardeşinizi de getirin. Görmüyor musunuz, tam ölçek veriyorum. Ben misafir ağırlayanların hayırlısıyım. Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size hiçbir ölçek yok. (Boşuna) bana yaklaşmayın." Onlar dediler ki: "Onu babasından istemeye çalışırız. Herhalde (bunu) yaparız"

(Yusuf, 58-61).

Bil ki, kıtlık bütün beldeleri sarıp, **Yâkub** (a.s.)'un beldesine de ulaşıp, onlar da geçim darlığına düşünce, **Hz. Yakûb** (a.s.) oğullarına: *"Mısır'da herkese yiyecek dağıtan sâlih bir zât var. Ona paralarınızı götürüp, ondan yiyecek şeyler alın"* dedi. Bunun üzerine onlar, on kardeş, **Yusuf**'a doğru yollandılar. Mısır'a gelip onun yanına girdiler. İşte bu hadise, **Hz. Yusuf**'un, kardeşleri ile buluşmasına, onlar **Yusuf**'u kuyuya atarlarken, Cenâb-ı Hakk'ın ona (vahiyle) bildirdiği, *"Andolsun ki sen onlara, hiç farkında değillerken (bir gün) bu işlerini haber vereceksin"* (Yusuf, 15) şeklindeki haberinin doğruluğunun ortaya çıkmasına bir sebeb gibi olmuş olur.

Yusuf'un Onları Tanıması

Hak Teâlâ, **Yusuf**'un onları tanıyacağını, onların ise kesinlikle onu tanımayacaklarını haber vermiştir. **Hz. Yûsuf**'un onları tanıyacağı hususu, ayetteki, *"Bu işlerini haber vereceksin"* cümlesinde, onların **Hz. Yusuf**'un yanına gelip gireceklerini haber vermesi ile tahakkuk etmiştir. Hem **Yusuf** (a.s.)'un rüyası da, onların, bir gün yanına geleceklerine bir işaretti. İşte bu sebebten ötürü, o bunu beklemekteydi. Binâenaleyh o uzak beldelerden, kapısına gelen herkesin, kendi kardeşleri olup olmadığını anlamak için, durumlarını araştırıyor, hallerini öğreniyordu. Kardeşleri **Yûsuf**'un kapısına geldiklerinde, onların durumlarını da araştırınca, onların kendi kardeşleri olduğunu anladı.

Kardeşlerinin Yusuf'u Tanımamaları

Onların **Hz. Yusuf**'u tanıyamamalarının sebebleri de şunlardır:

1) **Yusuf (a.s.)** kapıcısına, onları içeri sokmamasını emretmiş ve onlara bir aracı ile konuşmuştur. Durum böyle olunca, onlar onu tanıyamamışlardır. Özellikle, padişahın heybeti ve onların aşırı ihtiyaç içinde oluşları, endişe ve korkularını artırmıştı. Bütün bunlar gerçekleştiğinde, tam bir anlayışı sağlayacak olan mükemmel bir düşünceye mânîdir.

2) Onlar onu kuyuya atarlarken, o küçük idi; halbuki şimdi onu sakalı gürleşmiş, şekli şemâili değişmiş olarak görmüşlerdi. Zira onlar, **Hz. Yusuf**'u tahtında, ipek elbiseler içinde, boynunda altın halka, başında altın taç olarak otururken görmüşlerdir. Yine onlar, aradan uzun zaman geçtiği için, **Yusuf**'un hadisesini unutmuş gitmişlerdi. İşte bu sebebten ötürü, onu kuyuya atışlarından o zamana kadar, aradan kırk senenin geçmiş olduğu söylenilmiştir. Bütün bu sebeblerin herbiri, tam bir tanımanın gerçekleşmesine mani olur. Ya sebeblerin hepsi birden bulunursa...

3) Bu bilginin ve tanımanın gerçekleşmesi, Allah'ın yaratması (bildirmesi) ile olmuştur. Binâenaleyh belki de Cenâb-ı Hak, *"Andolsun ki sen onlara, hiç farkında değillerken, (bir gün) bu işlerini haber vereceksin"* (Yusuf, 15) buyruğu ile, ona haber verdiği bu işi gerçekleştirmek için, kardeşlerinin kalblerinde bu tanıma ve hatırlama işini yaratmamıştır. Böylece bu, **Hz. Yusuf (a.s.)**'un mucizelerinden olmuştur.

Onlara Zahire Yükletip Göndermesi

Cenab-ı Hak daha sonra وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ *"Vakta ki o, onların (zahire) yüklerini hazırladı"* buyurmuştur. **Leys** şöyle der: "Arapça'da, bir kimse bir topluluğun, yolculukta onlara lâzım olacak şeyleri karşılamayı üzerine alıp, yüklendiğinde, جَهَّزْتُ الْقَوْمَ تَجْهِيزاً denilir. جَهَازُ الْعَرُوسِ gelinin çehizi ve جَهَازُ الْمَيِّتِ ölünün techizâtı ifâdeleri de bu köktendir. Bu, bu kimselerin ihtiyaç duydukları şeyler demektir. Basralıların bunu cîm'in kesresi ile, جِهَازٌ şeklinde kullandıklarını da duydum." **el-Ezheri** şöyle demiştir: "Bütün kurrâ, bunu cim'in fethası ile okumuşlardır. Kesreli okunuşu güzel bir lehçe değidir." Müfessirler şöyle demişlerdir: "**Yusuf** (a.s) onlardan herbiri için bir deve yükledi, onları misâfir ederek ikram etti ve yolculuk esnasında ihtiyaç duyacakları herşeyi verdi, İşte ayetteki جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ *"Onların techizatını düzdü"* cümlesi bu manayadır.

Ana bir Kardeşi Bünyamin'i İstemesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Yusuf** (a.s)'un onların her türlü ihtiyaçlarını karşılayınca, onlara, ائْتُونِي بِأَخٍ لَكُمْ مِنْ أَبِيكُمْ *"Bana, baba bir erkek kardeşinizi de getirin"* dediğini haber verir.

Bil ki, bu sözün, **Yusuf (a.s.)'un o kardeşinin durumunu sorabilmek için, mutlaka daha önce aralarında ondan bahsedilmiş olması gerekir.** Alimler bu hususta çeşitli izahlar yapmışlardır:

Birinci İzah: Yapılan izahların en güzeli olan bu izaha göre, **Hz. Yusuf'un herkese karşı tutum ve âdeti, her bir insana, ne fazla ne eksik olmaksızın bir deve yükü yiyecek vermekti. Yusuf'un** yanına gelen kardeşleri, on kişi idiler. Yusuf (a.s.), onlara da on deve yükü yiyecek verdi. Onlar: "Bizim ihtiyar babamız ve onunla beraber kalmış bir kardeşimiz daha var" dediler. Babalarının çok yaşlı ve kederli olduğu için gelemediğini, o kardeşlerinin ise, babalarına bakmak için orada kaldığını, dolayısı ile o ikisi için de, yiyecek vermesi gerektiğini söylediler. Bunun üzerine **Yusuf (a.s.)** o ikisi için, iki deve yükü daha yiyecek verdi. Onlar, bu şekilde bahsedince, **Yusuf** (a.s.) *"Bu, babanızın, onu sizden daha fazla sevdiğini gösterir. Hayret! Güzel, akıllı ve edebli olmanıza rağmen, babanızın o kardeşinizi sevmesi, size olan sevgisinden daha çok olduğuna göre; bu, o kardeşinizin sizden hayret uyandıracak kadar daha akıllı, daha edebli, daha faziletli olduğunu gösterir. Onu görüp tanımam için, bana getiriniz"* dedi. İşte bu sebeb, uygun ve muhtemel bir sebebtir.

İkinci İzah: Onlar, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un yanına gelip, o da onlara yiyecek verince: *"siz kimsiniz?"* diye sordu. Onlar: "Biz, Şâmlılardan, çobanlık yapan bir topluluğuz. Bize de kıtlık geldi. Bundan dolayı yiyecek almak için geldik" dediler. Bunun üzerine, **Yusuf** (a.s.) *"Belki de siz casûs olarak geldiniz?"* deyince: "'Allah'a sığınırız. Biz **Ya'kûb** ismindeki, doğru, yaşlı ve peygamber olan bir babanın oğullarıyız ve hepimiz kardeşiz" dediler. **Hz. Yûsuf** (a.s.) "Kaç kardeşsiniz?" dediğinde, onlar: "Oniki kardeştik. Birisi öldü; diğeri de, ölen kardeşinden ötürü babasına teselli sebebi olsun diye, babası ile birlikte kaldı. Biz, on kardeş olarak sana geldik" dediler. **Hz. Yusuf** (a.s.) "Birinizi yanımda rehin bırakın. Babanızın peygamberliğini, bana anlatması için, mutlaka o baba bir kardeşinizi bana getirin" dedi. Bunun üzerine onlar, aralarında kurâ çektiler. **Şem'ûn**'a isabet etti. **Şem'ûn, Hz. Yûsuf** (a.s.) için, onların (o zaman) en iyi düşüneni idi. Böylece **Şem'un'u Hz. Yûsuf'u**n yanına bıraktılar.

Üçüncü İzah: Belki de, onlar babalarından bahsedince, **Hz. Yûsuf** (a.s.): "öyle ise onu niçin yapayalnız bıraktınız?" dedi. Onlar "Hayır onu yalnız bırakmadık. Aksine onun yanında birisi kaldı" dediler. Bunun üzerine **Hz. Yusuf** (a.s.): *"Babanız, niçin onu seçti. Bir sakatlığından dolayı mı bu işi ona verdi?"* dedi. Onlar: "Hayır, aksine babamız onu, diğer evladlarından daha çok sevdiği için seçti" dediler. Bundan dolayı **Yûsuf** (a.s.): *"Siz, babanızın âlim, hakim, rastgele hareket etmeyen birisi olduğunu söylediniz. Sonra da, o kardeşinizi daha çok sevdiğini söylediğinize göre gördüğüm kadarı ile hepiniz de âlim, faziletli ve hakim kimseler olduğunuza göre, o kardeşinizin fazilet ve olgunluk bakımından sizden daha üstün olması gerekir. O kardeşinizi görmek istiyorum. Onu bana getirin"* dedi.

İkinci izahı, müfessirler yapmıştır. Birinci ve üçüncü izah'da muhtemeldir. En iyisini Allah bilir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Yusuf** (a.s.)'un: أَلَا تَرَوْنَ أَنِّي أُوفِي الْكَيْلَ *"Görmüyor musunuz, tam ölçek veriyorum"* dediğini bildirmiştir. Bu, "Ben, tam ölçüp veriyorum, cimrilik etmiyorum. O kardeşiniz için de size bir deve yükü fazla veriyorum"; وَأَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ *"Ben, misafir ağırlayanların en hayırlısıyım"* demektir. Çünkü o, onları ağırlarken, çok ikramlarda bulundu. Ben derim ki: Ayetteki bu ifade, müfessirlerin yaptığı ikinci izahın zayıf olduğunu gösterir. Çünkü o izahın temeli, **Hz. Yûsuf**'un onları itham etmesine ve onlara casusluk isnad etmesine dayanır. Eğer o bu sözü onlara açıkça söylemiş olsaydı, onlara, *"Görmüyor musunuz, tam ölçek veriyorum. Ben, misâfir ağırlayanların en hayırlısıyım"* demesi uygun düşmezdi. Hem sonra, **Hz. Yusuf** (a.s.)'un kendisi sıddîk (dosdoğru) olduğu halde ve onların böylesi bir suçtan uzak olduklarını bile bile: "Sizler casussunuz" demesi, uzak bir ihtimaldir. Çünkü sıddîk olana, iftira etmek uygun düşmez.

Daha sonra O, فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِ *"Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size hiçbir ölçek yok. (Boşuna) bana yaklaşmayın"* demiştir. Bil ki **Yûsuf** (a.s.), onlardan o kardeşini getirmelerini isteyince, hem teşvik, hem he tehdid üslubunu birlikte kullandı. Teşvik onun: *"Görmüyor musunuz, tam ölçek veriyorum. Ben, misafir ağırlayanların en hayırlısıyım"* sözüdür. Tehdid ve korkutma ise, *"Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size hiçbir ölçek yok, bana yaklaşmayın!"* sözüdür. Bu ifade, bir tehdiddir. Çünkü onlar yiyecek elde etmeye mecbur idiler. Onu elde edebilmek de, ancak elinde yiyecek bulunan bu kimse vasıtasıyla mümkündü. Binâenaleyh o onlara, yanına gelmeyi yasak edince, bu son derece ileri bir tehdid ve korkutma olmuş olur.

Onlar, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un bu sözüne karşı, سَنُرَاوِدُ عَنْهُ أَبَاهُ وَإِنَّا لَفَاعِلُونَ *"Onu babasından istemeye çalışırız. Herhalde (bunu) yapabiliriz"* dediler. Bu, "Biz, onu onun elinden almaya çalışırız ve bunun yolunu ararız. Herhalde bunu becerebiliriz" demektir. Bu ikinci cümlenin gayesi, te'kiddir. Bu cümlenin, "Biz, onu sana getirebiliriz" manasına gelebileceği gibi, "Bu konuda elimizden geleni yaparız" mânasında olması da muhtemeldir.

★ ★
★

وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا إِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٦٢﴾ فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَىٰ أَبِيهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ فَأَرْسِلْ مَعَنَا أَخَانَا نَكْتَلْ
وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٦٣﴾ قَالَ هَلْ آمَنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا أَمِنْتُكُمْ عَلَىٰ أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ فَاللَّهُ خَيْرٌ
حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٦٤﴾

"(Yusuf) uşaklarına: "Sermâyelerini, yüklerinin içine koyun. Olur ki, âilelerine döndüklerinde, bunun farkına varırlar da, belki yine dönerler" dedi. Bu suretle, babalarına dönüp vardıkları zaman "Ey babamız, bizden ölçek yasaklandı. Bu sefer kardeşimizi de bizimle beraber yolla da, ölçek alalım. Biz, mutlaka onu muhafaza ederiz" dediler. (Hz. Yâ'kub da) dedi ki: "Ben size inanır mıyım? Ancak daha evvel onun kardeşi Yusuf'u size güvendiğim gibi olması müstesna. Allah en hayırlı koruyucudur. O, merhamet edenlerin en merhametlisidir"

(Yusuf, 62-64).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kıraat Meselesi

Hamza, Kisâî ve Âsım'ın râvisi Hafs, elif ve nûn ile, **fityanihî** şeklinde; diğer kıraat imamları ise, elifsiz olarak, tâ ile, **fityetihî** şeklinde okumuşlardır ki, her iki şekil de uygundur. Bu tıpkı, **sıbyân** ile **sıbye** ve **ihvan** ile **ihve** kelimelerinde olduğu gibidir. **Ebu Ali el-Farisî** şöyle demiştir. **"Fitye** kelimesi, **fetâ** (genç, uşak) kelimesinin çoğulu olup az sayıdaki kimseler için kullanılır. **Fityân** ise, sayıca çok olan gençler hakkında kullanılır. Onun, az sayıdaki gençler (kuşaklar) için kullanılmak üzere türetilmiş olmasının izahı şöyledir: **Hz. Yûsuf'**un kardeşlerinin sermayelerini, onların yüklerinin içine koyanların miktarları sayıca azdırlar. Çünkü bu iş, sır kabîlindendir. Şu halde, bunun, çok sayıdaki kimseden gizli tutulması gerekirdi.

"Fütyân" şeklinin, sayıca çok olan grup için kullanılmasının izahı da şöyledir: **Hz. Yusuf** (a.s.), *"Sermâyelerini, yüklerinin içine koyun"* demiştir. Bu ifâdedeki **"yükler (rihâl)"** kelimesi, fazla sayıda yükü ifâde eden bir kelimedir. Binâenaleyh bu işi yüklenenlerin de fazla sayıda kimseler olması gerekir.

İKİNCİ MESELE
Paralarının Yükleri İçine Geri Konulmasının Sebebi

Alimlerin çoğu, **Hz. Yusuf**'un kardeşlerinin sermayelerinin, yüklerinin içine konulduğunu bilmedikleri hususunda ittifak etmişlerdir. Bazıları, onların bundan haberdar olduklarını söylemişler ise de, bu görüş zayıttır. Çünkü **Hz. Yusuf**'un, *"Olur ki bunun farkına varırlar"* sözü, bunun yanlış olduğunu gösterir. Daha sonra âlimler, **Hz. Yusuf** (a.s.)'un niçin, onların sermayelerinin yükleri içine konulmasını emrettiği hususunda, şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:

1) Onlar, yüklerini açtıkları ve sermâyelerini onun içinde buldukları zaman, bunun **Hz. Yusuf**'un bir ikramı ve cömertliği olduğunu anlarlar. Böylece bu, onları tekrar **Hz. Yusuf**'a gitmeye ve onunla alış-veriş yapmaya arzulu olmaya sevkeder.

2) O, babalarının yanında, tekrar Mısır'a gelmelerini sağlayacak bir paranın olmamasından korkmuştur.

3) O bununla, babasına genişlik göstermek istemiştir. Çünkü zaman, yokluk-kıtlık zamanıydı.

4) Son derece ihtiyaçları olduğu halde, babasından ve kardeşlerinden o yiyeceğin bedelini almanın bir cimrilik ve uygun olmayan bir davranış olacağına karar vermiştir.

5) **Ferra** şunu söylemiştir: "Onlar sermayelerini yüklerinin içinde görünce kalblerine, kendileri nebî ve de nebîlerin oğulları oldukları halde, bunu sehven denklerine koymuş oldukları korkusu düştü. Bunun üzerine de, bunun sebebini anlamak için tekrar geri döndüler. Ya da, malı sahibine iâde etmek için geri geldiler."

6) **Yusuf** onlara, kendilerine hiçbir ayıp ve de minnet altında kalma duygusu ârız olmayacak bir üslub ve yolla, ihsanda bulunmak istemiştir.

7) Onun maksadı, onların, eziyyet veya zulmetmek için, ya da malın bedelini arttırmak amacıyla bu kardeşin getirilmesini istemediğini anlamalarıdır.

8) **Yusuf**, babasının, onlara ikramda bulunduğunu ve daha da fazla ihsanda bulunmayı arzulamış olduğunu anlamasını, böylece kardeşini yollaması ona kendisinin gelmemesini istemiştir.

9) Bu malın, bu sıkıntı ve darlık zamanında onlara bir yardım olmasını dilemiştir. Hırsızların yol kesmesinden korktuğu için, babalarına ulaşıncaya kadar orada gizlice kalabilmeleri amacıyla, o dirhemleri denklerinin arasına koymuştu.

10) **Yusuf** (a.s.), onların şiddetli kötülüklerine aynı yoğunlukta ihsan ve ikramla mukabelede bulunmak istemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, babalarının yanına vardıkları zaman onların, يَآ اَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ *"Bu suretle babalarına dönüp vardıkları zaman "Ey babamız , bizden ölçek*

yasaklandı" dediklerini hikaye etmiştir. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

a) "Onlar babaları ve onun yanındaki diğer kardeşleri için yiyecek istedikleri zaman bundan men olundular. İşte onların, *"bizden ölçek yasaklandı"* ifâdesiyle buna işâret edilmiştir."

b) Bu, "Gelecekte onlardan ölçek men edildi, edilecek" anlamındadır. Bu da **Yusuf** (a.s.)'un: *"Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size hiçbir ölçek yok"* (Yusuf, 60) sözüne işâret etmektedir. Bundan muradın bu olduğuna delil de, onların فَأَرْسِلْ مَعَنَآ أَخَانَا نَكْتَلْ *"(Bu sefer) kardeşimizi de bizimle beraber yolla da, ölçek alalım"* şeklindeki sözleridir. **Hamza** ve **Kisaî, nektel** kelimesini yâ ile **yektel;** diğer kıraat imamları da nun ile **nektel** şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraat, ilk görüşü kuvvetlendirirken, ikinci kıraat ise ikinci görüşü kuvvetlendirmektedir.

Daha sonra onlar, وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ *"Biz, mutlaka onu muhafaza ederiz"* dediler. Böylece de, onu koruyacaklarına dair ona teminat verdiler. Onlar bunu söyleyince **Ya'kûb** (a.s.) şöyle dedi: هَلْ آمَنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَآ أَمِنتُكُمْ عَلَىٰٓ أَخِيهِ مِن قَبْلُ *"Ben size inanır mıyım? Ancak daha evvel onun kardeşi Yusuf'u size güvendiğim gibi olması müstesnâ."* Bunun manası şudur: "Siz bu sözü daha önce **Yusuf** için de demiştiniz ve bana: *"Biz onu mutlaka muhafaza ederiz"* (Yusuf, 12) diyerek, onu koruyacağınıza dair bana teminat vermiştiniz. Sonra burada aynı şeyi söylüyorsunuz. Orda güvendiğim gibi, burada da mı size güveneyim?" Yani, "Nasıl o zaman güvenceniz boşa çıkmışsa, aynı şekilde burada da boşa çıkacaktır " demektir.

Daha sonra şöyle buyurdu: فَٱللَّهُ خَيْرٌ حَٰفِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ ٱلرَّٰحِمِينَ *"Allah en hayırlı koruyucudur. O, merhamet edenlerin en merhametlisidir."* **Hamza** ve **Kisaî,** هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ حَافِظاً *"O, koruyucu olarak sizin için daha hayırlıdır"* manasında olmak üzere, temyiz ve tefsir sadedinde olarak **elif** ile **hâfizen** şeklinde okumuşlardır. Bu Arapların tıpkı هُوَ خَيْرُهُمْ رَجُلاً *"O, adam olarak, onların en hayırlısıdır"* ve وَلِلَّهِ دَرُّهُ فَارِساً "Allah için, o, binici olarak çok iyidir" demeleri gibidir. Yine bu kelimenin hâl olmak üzere **hâfızan** şeklinde okunduğu da söylenmiştir. Diğer kıraat imamları ise, masdar olarak **elifsiz hıfzan** şeklinde okumuşlardır. Yani, "Allah, korumak bakımından sizden daha hayırlıdır"; başka bir ihtimal ile "**Bünyamin'i** Allah'ın koruması, sizin korumanızdan daha hayırlıdır" demektir. Bu ifâdeyi **A'meş** فَٱللَّهُ خَيْرٌ يُحَافِظُ "Allah en hayırlısıdır; korur gözetir, muhafaza eder" şeklinde okurken, **Ebu Hureyre** (r.a.) de, bunu خَيْرٌ حَافِظِينَ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ "Koruyucuların en hayırlısı, merhamet edenlerin en merhametlisi" şeklinde okumuştur. Bunun manasının, "Ben, **Yusuf** (a.s.)'ı korumanız hususunda size güvenmiştim, ama ne olduğunu biliyorsunuz. Şimdiyse, **Bünyamin'in** korunması hususunda Allah'a tevekkül ediyorum" şeklinde olduğu da söylenmiştir.

Bünyamin'i Gönderme Sebebi

Buna göre eğer, "Daha önceki olayları müşahede etmiş olduğu halde, daha niye **Bünyamin**'i onlarla yolladı?" denilirse deriz ki:

Bunun birkaç sebebi vardır:

1) Onlar büyümüşler hayra ve salaha yönelmişlerdi.

2) O, onlarla **Bünyamin** arasındaki kıskançlık ve kinin, **Yusuf**'la aralarındaki kadar olmadığını görüyordu.

3) Yokluk ve kıtlık, onu buna mecbur bırakmıştı.

4) Belki de Cenâb-ı Hak ona vahyetmiş ve onu koruyacağı ve kendisine geri döndüreceği hususunda teminat vermişti.

Buna göre eğer: *"Allah en hayırlı koruyucudur"* ifadesi, onun o zaman, oğlu **Bünyamin**'in onlarla beraber gitmesine izin verdiğine delâlet eder mi?" denilirse, deriz ki:

Ekser ulemâ şöyle demiştir: "Bu, buna delâlet eder. Diğerleriyse, delâlet etmez" demişlerdir. Bu hususta iki izah şekli bulunmaktadır:

1) İfâdenin takdiri şu şekildedir: "Eğer Allah, **Bünyamin**'in onlarla beraber çıkmasına izin vermişse, **Bünyamin** onların değil, Allah'ın koruması altındadır."

2) O, **Yusuf**'u anınca "Allah en hayırlı koruyucudur" dedi. Yani, **Yusuf**'u (korur). Çünkü o, **Yusuf**'un yaşadığını biliyordu.

★ ★
★

Yusuf'un Kardeşlerinin Sermayelerinin Geri Verilmesi

وَلَمَّا فَتَحُوا۟ مَتَـٰعَهُمْ وَجَدُوا۟ بِضَـٰعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ ۖ قَالُوا۟ يَـٰٓأَبَانَا مَا نَبْغِى ۖ هَـٰذِهِۦ بِضَـٰعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا ۖ وَنَمِيرُ أَهْلَنَا وَنَحْفَظُ أَخَانَا وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ ۖ ذَٰلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ ﴿٦٥﴾

"Metâlarını açtıkları zaman, sermayelerini kendilerine geri gönderilmiş buldular. "Ey babamız, dediler, daha ne istiyoruz, işte sermayemiz de bize iâde edilmiş. (Biz onunla tekrar) âilemize zahire getiririz. Kardeşimizi koruruz. Bir deve yükü zahire de fazladan alırız. Bu (seferki aldığımız) az bir ölçektir."

(Yusuf, 65).

Bil ki "**metâ**", kendisinden faydalanmanın elverişli olduğu şeylerdir; bu kelime, her şey için kullanılan genel bir terimdir. Burada ise onunla, onların taşımış oldukları yiyeceğin kasdedilmesi mümkün olduğu gibi, yine yiyecek kaplarının murad edilmiş olması da mümkündür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ *"Sermayelerini kendilerine geri gönderilmiş buldular"* buyurmuştur. Kıraât alimleri **rüddet** kelimesi hususunda ihtilaf ettiler. Ekseri âlim râ'nın dammesiyle **rüddet** şeklinde okurken, **Alkame** ise, râ'nın kesresiyle **riddet** şeklinde okumuştur. **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: "İdğâm edilmiş olan dalın kesresi, burada (**Alkame**'nin okuyuşunda), râ'ya nakledilmiştir. Tıpkı بِيعَ "satıldı" kelimesinde olduğu gibi." **Kutrub**, Arapların, bizim ضُرِبَ زَيْدٌ sözümüz hakkında râ'yı sakin okuyan kimsenin, râ'nın kesresini dâda naklettiğini, (yani ضِرْبَ زَيْدٌ şeklinde) söylediklerini anlatmıştır.

مَا نَبْغِي ifadesine gelince, buradaki **mâ** hakkında iki görüş bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Bu, olumsuzluk ifâde etmektedir. Buna göre de, bu tabir hakkında birkaç izah şekli bulunmaktadır:

1) Onlar, **Yusuf**'u büyük kerem ve cömertlikle vasfetmişler ve: "Biz öyle bir adamın yanına vardık ki, son derece cömert. Bize, biri öylesine ikramda bulundu ve bizi öylesine güzel ağırladı ki, şayet o, **Yakub** sülalesinden olsaydı bunu yapmazdı" demişlerdir. İşte onların, **ma nebgî** sözü, "Yaptığımız bu vasıf ve nitelemeyle yalan peşinde değiliz; olmamış olan bir şeyi de anlatmıyoruz" anlamındadır.

2) Bunun anlamı şudur: "O, ikrâm ve izzette öyle bir mertebeye ulaşmıştır ki, bundan öte başka bir şey olamaz. Bize son derece ikrâmda bulunduktan sonra, bir de üstelik sermayemizin bize geri verilmesini emretmiştir!."

3) Bunun manası:"Sermayemizi bize geri verdi. Bu sebeple, ona tekrar varacağımız zaman, senden başka bir sermaye istemiyoruz. Çünkü yanımızdaki şu sermaya bize yeter" şeklindedir.

İkinci Görüş: Buradaki **mâ** istifhâm, soru içindir. Buna göre mana şöyle olur: "Onlar sermayelerinin kendilerine iâde edildiğini görünce: "Bundan sonra daha ne istiyoruz ki?!" dediler. Yani, "O bize, yiyecek verdi. Sonra da bu yiyeceğin bedelini en güzel biçimde bize iâde etti. Bunun ötesinde daha ne istiyoruz ki?"

Bil ki biz, **mâ**'yı istifham manasına alırsak, kelâmın takdiri şöyle olur: "Bu ikrâmın üzerinde daha ne istiyoruz? Zira adam, paralarımızı bize iâde etti. Ona tekrar vardığımızda âilemize zahire getiririz. Kardeşimizi koruruz. Kardeşimizin de orada bulunmasıyla, bir deve yükü daha fazla zahire alırız." **Esma'î** şöyle demiştir. "Arapça'da bir kimse ailesi için yiyecek kazanıp getirdiği zaman مَارَهُ – يَمِيرُهُ – مَيْراً

denilmektedir." Yine bu ifadeden alınmış olmak üzere Arapça'da مَاعِنْدَهُ خَيْرٌ وَلَا مَيْرٌ yani, "Onun yanında ne hazır bir yiyecek, ne de sonradan gelecek olan bir yiyecek bulunmamaktadır" denilir.

Ayetteki وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ *"Bir deve yükü zahire de fazladan alırız"* ifadesinin anlamı ise şudur: "Yusuf (a.s.), her adama bir deve yükü yiyecek veriyordu. İşte onun kardeşi Bünyamin de oraya giderse, hiç şüphesiz bu yük artacaktır."

Buradaki mâ kelimesini olumsuzluk manasına hamledersek o zaman mana, "Biz başka bir şey istemiyoruz. İşte sermayemiz bize iâde edilmiş. İkinci gidişimizde alacağımız yiyeceğin bedeli olarak o bize yeter. Sonra da, şöyle şöyle yaparız..." şeklinde olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, ذَٰلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ *"Bu (seferki aldığımız) az bir ölçektir"* tabirine gelince, bunun birkaç izah şekli bulunmaktadır:

1) **Mukâtil** şöyle demiştir: Bunun manası "Bu ölçek, böylesi cömert ve infak edip harcamaya böylesi düşkün bir kimse için azdır" şeklindedir ki bu, **Zeccâc**'ın tercih ettiği görüştür.

2) Bu, az bir ölçektir. Yani, "Çok az dayanır. Mahsur kalma ve gecikmeler sebebiyle, böyle bir yiyeceğin çok fazla dayanması mümkün değildir" demektir.

3) Bundan maksadın, "kardeşimiz olmaksızın bu bize verilen şey azdır. Bunun için, kardeşimizi bizimle yolla da, bu azlığı çoklukla değiştirelim" şeklinde olmasıdır.

★ ★
★

Hz. Yakub'un Bünyamin'i Göndermek İçin Garanti İstemesi

قَالَ لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّىٰ تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِّنَ اللَّهِ لَتَأْتُنَّنِي بِهِ إِلَّا أَن يُحَاطَ بِكُمْ ۖ فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٦٦﴾

"Etrafınız kuşatılıp (çaresiz kalmanız müstesnâ), onu bana muhakkak getireceğinize dair, Allah'dan, bana sağlam bir taahhüd vermedikçe onu sizinle berâber göndermem" dedi. Artık ona teminatlarını verince, O da: "Allah, söylediklerimize vekil (olsun" dedi"

(Yusuf, 66).

Bil ki, burada geçen **mevsık** kelimesi, **sıka** manasında bir masdar olup, bu, "kendisine itimad edilen söz, ahid" demektir. O halde, bu kelime isim-i mef'ul manasında bir masdardır. Buna göre "Siz bana, kendisine güvenilir bir söz vermediğiniz sürece ben onu sizinle berâber yollamayacağım" demek istemiştir. **Minellah** ifâdesinin manası "Onu, Allah'ı şahit tutmak ve Allah'ın adını anarak ona yemin etmek suretiyle, kendisine güvenilen bir ahid, söz" anlamındadır. Ayetteki لَتَأْتُنَّنِي kelimesinin başına lâm gelmiştir. Zira biz, مَوْثِقاً مِنَ اللّٰهِ ifâdesiyle, yemin manasının kasdedilmiş olduğunu açıklamıştık. Buna göre kelamın takdiri: "Onu, muhakkak surette bana getireceğinize dair, Allah'a yemin etmedikçe" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak, إِلاَّ أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ *"Etrafınız kuşatılıp (çaresiz kalmanız müstesna)"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "Buradaki istisnâ, istisnâ-i muttasıldır. O halde إِلاَّ أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ "mef'ûlün leh"dir. Müsbet olan, لَتَأْتُنِي بِهِ kelimesi ise, olumsuz manadadır. Buna göre mana, "sizler, onu şu tek bir sebep hariç, ne sebeple olursa olsun onu mutlaka bana getireceksiniz" şeklinde olur.

İkinci Bahis: Vahidî şöyle demiştir: "Müfessirlerin bu hususta iki görüşü bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Cenâb-ı Hakk'ın إِلاَّ أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ tabirinin manası, "helâk olmanız hali müstesnâ" şeklindedir. **Mücahid** şöyle demiştir: "Bu, "Hepinizin ölmesi hali müstesna; işte benim yanımda ancak bu bir mazeret olur." Araplar birisinin ölümü yaklaştığı zaman أُحِيطَ بِفُلاَنٍ derler. Nitekim Cenâb-ı Allah da وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِ *"Ona, onu helâk edecek şey isâbet etti"* manasında olmak üzere *"Onun bütün serveti istîlaya uğratıldı"* (Kehf, 42) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ *"Sanırlar ki onlar çepeçevre kuşatılmışlardır"* (Yunus, 22) buyurmaktadır. Bu kelimenin manasının aslı şudur: Kim düşman tarafından ve bütün kurtuluş yolları da kapatılırsa, şüphesiz onun helâk vakti de yaklaşmış demektir. Bundan dolayı helâk olmuş olan herkes hakkında قَدْ أُحِيطَ بِهِ denilir.

İkinci Görüş: Bu, **Katâde**'nin zikretmiş olduğu görüştür. Buna göre إِلاَّ أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ tabiri, "Ancak, mağlup ve makhûr olup da, geri dönememeniz müstesnâ" anlamındadır.

Cenâb-ı Hak sonra, فَلَمَّآ آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ *"Artık ona teminatlarını verince o da: "Allah, söylediklerimize vekîl (olsun) dedi"* buyurmuştur. O, "şahid" manasını kasdetmiştir. Çünkü şahid, bu ahdin kendisine havale edilmiş olması manasında bir vekildir. Binâenaleyh, eğer siz bu ahdinizi tastamam yerine getirirseniz, o sizi en güzel şekilde mükafaatlandırır. Yok eğer bu hususta haksızlık ve zulmederseniz, size en büyük cezâyı vermekle mukabelede bulunur.

Oğullarına Ayrı Kapılardan Girmelerini Tavsiye

وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ ۖ وَمَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ
مِنْ شَيْءٍ ۚ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ ۖ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ ۖ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٦٧﴾

"(Şunu) söyledi: "Oğullarım, hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Allah'ın kazasından hiç bir şeyi sizden gideremem. Hüküm Allah'dan başkasının değildir. Ben ancak O'na güvenip dayandım. Tevekkül edenler de yalnız O'na güvenip dayanmalılar"

(Yusuf, 67).

Bil ki, **Ya'kûb** (a.s.)'un oğulları, Mısır'a doğru hareket etmeye niyetlendiklerinde, mükemmellik, güzellik ve tek bir adamın oğulları olmak özelliklerinden dolayı **Ya'kûb** (a.s.) onlara, *"Hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin"* demiştir. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

Nazar Değmesi Hakkında

Birincisi: Bu, müfessirlerin cumhûrunun görüşü olup, bana göre **Ya'kûb** (a.s.), onlara göz değmesinden korkmuştur. Bize göre, burada, bahsedilmesi gereken iki makam vardır:

Birinci Makam: Göz değmesi, nazarın hak olduğunun isbât edilmesi. Buna, birçok şey delâlet etmektedir:

1) Geçmiş müfessirlerin, bu ayetten maksadın bu mâna olduğunda ittifak etmeleridir.

2) Rivâyet edildiğinre göre Hz. Peygamber (s.a.s.) أُعِيذُكُمَا بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَامَّةٍ *"Sizleri, her türlü şeytandan, uğursuzluktan ve kem gözlerden Allah'a sığındırırım "*[20] diyerek, **Hasan** ile **Hüseyin**'i Allah'a ısmarlıyor, sığındırıyor ve " **İbrahim** (a.s.) oğulları **İsmail** ve **İshak** (a.s)'ı da böyle Allah'a ısmarlıyorlardı" diyordu.

3) **Ubâdetu İbnu's-Samit**'ten rivâyet edilen şu şeydir. O şöyle demiştir: "Günün daha başında Hz. Peygamberin yanına girdim; onun, son derece şiddetli acı çektiğini

20) **Buhârî,** Enbiya, 10(4/119); **Müslim,** Zikir, 54-55 (4/2081).

gördüm. Sonra, günün sonunda tekrar vardığımda ise, acısının sona ermiş olduğunu gördüm. Bunun üzerine bana şöyle dedi: *"Cebraîl bana furkanımı (acıdan kurtuluş reçetemi) getirdi ve bana şöyle dedi:* بِسْمِ اللّٰهِ أَرْقِيكَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ يُؤْذِيكَ وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ وَحَاسِدٍ اللّٰهُ يَشْفِيكَ *"Allah'ın adıyla, seni, sana eziyyet veren her şeye, her kem göze ve her hasetçiye karşı okuyor ve tedavi ediyorum. Allah sana şifâ versin"*[21] *dedi. Bunun üzerine ben, iyileşip ayağa kalktım."*

4) Rivayet edildiğine göre, **Cafer İbn Ebî Talib**'in oğulları parlak, beyaz tenli delikanlılar idiler. Bundan dolayı **Esmâ** (r.a.) "Ya Resulallah, onlara, çabuk göz değer. Onlara kem gözlere karşı okuyup üfleyeyim mi?" dedi. Hz. Peygamber de ona; *"Evet"* cevâbını verdi.

5) Hz. Peygamber (s.a.s), **Ümmü Seleme**'nin odasına girdi. Onun yanında, ağrı çekmekte olan bir çocuk bulunuyordu. Bunun üzerine "Ya Resulellah, bu çocuğa göz değmiş" dediler. Hz. Peygamber (a.s.) de: *"Ona, göz değmesine karşı okuyup üflemiyor musunuz?"* dedi.

6) Hz. Peygamber'in şu hadisi: اَلْعَيْنُ حَقٌّ وَلَوْ كَانَ شَيْءٌ يَسْبِقُ الْقَدَرَ لَسَبَقَتِ الْعَيْنُ الْقَدَرَ

"Göz değmesi gerçek bir olaydır. Şayet herhangi bir şeyi kaderi geçseydi, göz, kaderi geçerdi."[22]

7) **Hz. Alşe** (r.a) nazar vuran (gözü değen) kimseye abdest almasını, sonra da bu suyla, kendisine göz değen kimsenin yıkanmasını tavsiye ederdi.

Nazar Değmesini Kabul Etmeyenlere Reddiye

İkinci Makam, göz değmesinin mahiyetini izah etme hakkındadır. Biz deriz ki: **Ebu Ali el-Cübbaî,** bunu şiddetle reddetmiştir. Fakat inkârına dair, hüccet bir yana, şüpheden başka bir şey zikredememiştir. Ama, göz değmesinin olduğunu kabul edip bunu ikrar edenler, bu hususta birçok izah yapmışlardır:

1) **el-Hâfız** şöyle demiştir: "Gözden birtakım parçacıklar çıkar ve beğenilen şahsa doğru giderek ona ulaşır ve ona tesir eder. Bunun tesiri onda, -tesir etme cihetî her ne kadar başka ise de- akrep sokmasının, zehirin ve ateşin yakmasının tesiri gibi görülür." **Kadî:** "Bu görüş zayıftır; çünkü, eğer durum onun dediği gibi olsaydı, bunun güzel olmayan kimse üzerinde de, güzel olan kimse üzerindeki gibi müessir olması gerekirdi" demiştir. Bil ki, bu itiraz zayıftır; çünkü bir kimse, birşeyin güzel olduğunu görse, kendi çocuğunu ve kendi bahçesini güzel gördüğü zamanki gibi, onun o güzelliği üzere kalmasını ister ve yine bazen de, haset eden kimsenin düşmanının elindeki şeye karşı hased duyduğu zamanki gibi, onun o güzelliği üzere kalmasını istemez. Binâenaleyh, birinci durum olursa, bu kimsede, bu güzel görme esnasında,

---

21) **Müsned, 5/323; Müslim, Selam, 40/4/1718).**

22) **Buhârî, tıb, 36 (7/24); Müslim, Selâm, 41-42 (4/1719)**

o güzelliğin kaybolacağına dair şiddetli bir korku meydana gelir. Şiddetli korku da, rûhun, kalbin içinde sıkışıp kalmasını iktiza eder. İşte o zaman, rûh ve kalb çok ısınır. O zaman, rûh-ı basirede, kuvvetli ve sıcak bir hal meydana gelir. İkinci durum söz konusu olduğunda bu güzel görme esnasında, şiddetli bir haset; ve bu nimetin düşmanın elinde olması sebebiyle de büyük bir hüzün, keder meydana gelir. Hüzün ve keder de, yine rûhun kalb içinde sıkışıp kalmasına sebeb olur. Bu durumda da, şiddetli bir ısınma meydana gelir. Binâenaleyh, böylece sabit olur ki, bu kuvvetli olan güzel görme esnasında rûh, gerçekten ısınır ve böylece, güzel görmediği zamanki durumun aksine, gözün şuâları da ısınır. Çünkü bu ısınma, o zaman meydana gelmez. Böylece, bu iki durum arasındaki fark ortaya çıkmaktadır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s.), gözü başkasına isabet edene abdest almasını, kendisine göz isâbet edene de yıkanmasını emretmiştir.

2) **Ebu Hâşim** ve **Ebu'l-Kasım el-Belhî** şöyle demişlerdir: "Göz değmesinin hak olması imkânsız değildir. Bunun izahı şöyle olur: Gözü (değen) kimse bir şeye bakıp, güzel bularak ona hayret ettiğinde, onun menfaati, kalbi o şeye bağlanıp kalmasın diye, Allah'ın o şahsı ve o şeyi değiştirmesindedir. Binâenaleyh, bu durum imkânsız değildir. Sonra şu da uzak bir ihtimal değildir: Eğer o kimse, bu esnada, Rabbini hatırlasa ve o kimseye hayran olmaktan yüz çevirerek Rabbinden, bundan korunmasını istese, işte o zaman, onun için uygun olan şey tahakkuk eder. İşte bu hal devamlı ve muttarid olunca, hiç şüphe yok ki "Ayn haktır" denilmiştir.

3) Bu, hukemânın, feylesofların görüşüdür. Onlar şöyle demiştir: "Bu söz, şöyle bir mukaddime üzerine bina edilir: Müessirin tesir etmesinin şartı, onun tesirinin sıcaklık, soğukluk, rutûbet ve kuruluk gibi, bu hissi ve maddî keyfiyetlere göre olmayıp aksine, sırf psikolojik bir tesir olması,onda maddî ve cismanî etkilerin hiçbir alâkasının bulunmamasıdır. Buna delâlet eden de şudur: Eni dar olan bir levha, yere konulduğunda, insan onun üzerinde yürüyebilir. Fakat o levha, yüksek iki duvar üzerine konulduğunda, insan onun üzerinden yürüyüp geçemez. Bu sırf, o kimsenin oradan düşeceğinden korkmasından ileri gelir. Binâenaleyh, anlıyoruz ki psikolojik tesirler mevcuttur.

Yine insan meselâ falanca kimsenin kendisine eziyyet ettiğini düşündüğünde kalbinde bir hiddet meydana gelir ve vücudu, mizacı da son derece ısınır. Bu ısınmanın sebebi, bu psikolojik tasavvurdan ve düşünceden başka bir şey değildir. Bir de bedenî hareketlerin başlangıcı, psikolojik tasavvurlardır. Nefsin tasavvurunun, kendi bedeninde bazı değişikliklere yol açtığı sabit olunca, bazı nefislerin tesirlerinin, başka bedenlere etki edecek biçimde olması da uzak ihtimal görülemez. Binâenaleyh, aklen nefsin, diğer bedenlerde ve mahiyetçe farklı olan nefis cevherlerinde müessir olmasının imkânsız olmadığı sabit olur. Böylece, bir nefsin, o şeyi görmesi ve ona hayranlık duyması şartıyla başka bir canlının bedeninde değişiklik meydana getirecek bir tesire sahip olması imkânsız değildir. Böylece bu mananın, imkânsız bir şey

olmadığı sabit olur. Ta eski zamanlardan beri olan tecrübeler, bunu teyid etmekte ve peygamberî nefisler de bunu söylemektedirler. Öyleyse, bu durumda bunun vukû bulduğu hususunda hiç bir şüphe kalmaz. Bu sabit olunca, geçmiş müfessirlerin bu ayetin tefsiri hususunda üzerinde mutabık kaldıkları göz değmesiyle ilgili görüşün de, reddi imkânsız olan hak bir söz olduğu sabit olur.

İkincisi: Ebu Ali el-Cübbai'nin görüşüdür. Buna göre, **Hz. Ya'kûb**'un oğulları, Mısır'da çok meşhur oldular. Herkes onlardan, onların güzelliğinden ve olgunluğundan bahsetmeye başladılar. Bunun üzerine **Ya'kûb** (a.s.): *"Bu sayınız ve bu heybetinizle, şehre, tek bir kapıdan girmeyiniz. İnsanların, size haset etmelerinden emin olamazsınız"* demiştir. Yahut şöyle de denilebilir: **Ya'kûb** (a.s.) Mısır kralının, kendi krallığı hakkında onlardan endişe edip onları hapsetmesinden korkmuştur. Bil ki bu izah, inkâr edilemeyen muhtemel bir izahtır. Ancak biz, birinci görüşün de aklen imkânsız olmadığını ve müfessirlerin de onun üzerinde ittifak ettiklerini söyledik. Şu halde o görüşü benimsemek gerekir. **Hasan el-Basrî**'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "**Hz. Yakûb**, onlara göz değmesinden korkmuş ve bir tek kapıdan girmeyin demiştir. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın ilmine yönelip, *"Allah'ın kazasından hiçbir şeyi sizden gideremem"* demiştir ve böylece, göz değmesinin hiçbir tesiri olmadığını anlamıştır." **Katâde** ayeti "göz değmesi" anlamına tefsir etmiş ve şöyle demiştir: *"Allah'ın kazasından hiçbir şeyi sizden gideremem"* tabirinde, bunun yanlış olduğunu gösteren bir şey bulunmamaktadır. Çünkü, eğer göz değmesi hak ise, Allah onun tesirini izâle etmeye de kâdirdir.

Üçüncüsü: Hz. Ya'kûb (a.s.), oğlu **Yusuf**'un Mısır hükümdarı olduğunu biliyordu. Fakat, Cenâb-ı Allah ona, bunu izhâr etme izni vermemişti. Bundan dolayı o, oğullarını onun yanına yollarken, *"hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin"* demişti. Bundan maksadı ise **Bünyamin**'in **Yusuf**'un yalnız olduğu bir vakitte yanına varmasını temin etmek idi. Bu, **İbrahim en-Nehaî**'nin görüşüdür.

Kader ve Tedbir Meselesi

Onun وَمَآ أُغْنِي عَنكُم مِّنَ اللَّهِ مِن شَيْءٍ *"Allah'ın kazasından hiçbir şeyi sizden gideremem"* demesine gelince: Bil ki insan, bu dünyada geçerli olan sebeplere riâyet etmekle ve aynı zamanda, kendisine ancak, Allah'ın takdir etmiş olduğu şeyin geleceğine ve sakınmanın kendisini kaderden kurtaramayacağına kesin olarak inanmakla memurdur. Bununla beraber insan, öldürücü şeylerden, zararlı yiyeceklerden sakınmakla; imkânı nisbetinde faydalı şeyleri elde edip zararları defetmeye gayret sarfetmeye de memurdur. Sonra bununla beraber onun, kendisine ancak Allah'ın takdir ettiği şeyin geleceğini, ancak Allah'ın dilediği şeyin var olabileceğini kesin olarak kabul etmesi gerekir. İşte, **Hz. Ya'kûb**'un, *"hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı yarı kapılardan girin"* sözü, bu dünyada geçerli olan sebeplere riayet etmeye bir işaret; *"Allah'ın kazasından hiç bir şeyi sizden*

gideremem" sözü de, sebeplere iltifat etmemeye,sırf tevhide ve Allah'ın dışındaki her şeyden berî olmaya bir işârettir.

Bir kimsenin, "Bu iki sözü aynı anda söylemek nasıl mümkün olabilmiştir?" şeklindeki sözü, sadece bu meseleye has bir söz değildir. Çünkü, saîd (cennetlik) olanın, daha annesinin karnında iken saîd olduğuna; yine şakî (cehennemlik) olanın da daha annesinin karnında şakî olduğuna inanmamızla beraber, tâatların ifa edilip, günah ve ma'siyetlerden sakınılması gerektiği hususunda bir anlaşmazlık bulunmamaktadır. Burada da böyledir. Yeriz, içeriz, zehirlenmekten, ateşe girmekten sakınırız, bununla beraber ölüm ve hayat ancak, Allah'ın takdiriyle olur. **Ya'kûb**'un meselesinde de durum aynıdır. Öyleyse bu sorunun sadece bu meseleye has olmadığı; aksine, cebr ve kader meselesinin sırrıyla alâkalı bir konu olduğu ortaya çıkar. Doğrusu gerçek şudur ki: Kulun, bütün güç ve gayretiyle çabalaması gerekir. Bu, en son derecedeki çabalar ve gayretlerden sonra, o bilir ki, varlık âlemine giren her şey mutlaka Allah'ın kazâsı, kaderi, meşîeti ve hikmeti ile hükmünün sebkat etmesi sayesindedir.

Hüküm Yalnız Allah'a Mahsustur.

Sonra Cenâb-ı Hak bu hususu, إِنِ الْحُكْمُ إِلاَّ لِلَّهِ *"Hüküm, Allah'dan başkasının değildir"* diyerek tekîd etmiştir. Bil ki bu, bizim kaza ve kader görüşümüzün doğruluğuna delâlet eden en kuvvetli delillerdendir. Bu böyledir. Çünkü **hükm** kelimesi ilzâm etmek, gerektirmek ve zıddını men etmek manasınadır. İşte bundan ötürüdür ki, hayvan geminin ağızlığı, hayvanı yanlış hareketlerden alıkoyduğu için hakeme diye isimlendirilmiştir. Hükme de, mümkün olan iki taraftan birinin, diğer tarafın meydana gelmesi imkansız olacak bir biçimde, diğerine tercih edilmesini gerektirdiği için **"hüküm"** adı verilmiştir. İşte Allah Teâlâ, ifade ettiğimiz manasıyla, hükmün ancak kendisine âit olduğunu beyân etmiştir. Bu, bütün mümkinâtın, dolaylı veya dolaysız olarak, Allah'ın kaza, kader, meşiet ve hükmüne dayandığına delâlet eder.

Sonra O عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ *"Ben ancak O'na güvenip dayandım. Tevekkül edenler de yalnız O'na güvenip dayanmalılar"* demiştir. Bu, "Herşeyin Allah'dan olduğu sâbit olunca, ancak Allah'a tevekkül edileceği ve ancak mümkinatın varlık tarafının yokluk tarafına üstün gelmesine rağbet edileceği sâbit olmuştur. İşte, zıddına mani olan bu üstün geliş, **"hüküm"**dür. Yine aklî delil ile de bu hükmün ancak Allah'a âit olduğu kesinlik kazanmıştır. Böylece bütün hayırların meydana gelmesinin ve bütün belâların savuşturulmasının da Allah'dan olduğuna kesin olarak inanmak gerekmiştir. Bu da, ancak Allah'a tevekkül edilmesini gerektirir" demektir. İşte bu, son derece yüce ve kıymetli makamdır. Biz daha önce, bu hususta hak olan aklî delilin ne olduğuna işaret etmiştik. Alim **Ebu Hâmid el-Gazali** (r.h.) **İhyâ**'sında

tevekkül bahsinde bu hususu geniş ve tafsilatlı bir şekilde anlatmıştır. Daha geniş bilgi isteyenler, oraya müracaat etsinler.

★ ★
★

Tedbir Allah'ın Takdirini Değiştirmez

وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا حَاجَةً فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَاهَا وَإِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

"Vakta ki onlar Mısır'a, babalarının kendilerine emrettiği şekilde girdiler, bu, Allah'ın kazasından hiç bir şeyi onlardan gidermedi. Sâdece Ya'kûb'un nefsindeki dileği, meydana çıkarmış oldu. Şüphe yok ki O, ona öğrettiğimiz için, bir bilgi sahibi idi. Ancak insanların çoğu bilmezler"

(Yusuf, 68).

Müfessirler şöyle demişlerdir: **Ya'kûb** (a.s.), *"Allah'ın kazasından hiç bir şeyi sizden gideremem"* deyince, Cenâb-ı Allah'da, bu sözünde onu tasdik ederek, *"Onların, bu ayrı ayrı kapılardan girişi, Allah'ın takdir ettiği hiçbirşeyi geri çeviremez"* buyurmuştur. Bu hususta iki bahis vardır:

Birinci Bahis: İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir. "Bu, " Onların ayrı ayrı kapılardan şehre girmeleri, ne Allah'ın kazasını, ne de Allah'ın takdir ettiği herhangi bir şeyi geri çeviremez" demektir." **Zeccâc** ise şöyle demiştir: "Onlara göz değmesi mukadder ise, toplu oldukları halde isabet edeceği gibi, dağınık oldukları halde de isabet eder." **İbnü'l-Enbârî** de şöyle demiştir: "Eğer Allah'ın ilmi ve kaderinde, birarada oldukları zaman, onlara göz değmesi mukadder ise, onların ayrı ayrı gelmeleri de birarada bulunmaları gibidir." Bütün bu sözler, birbirine yakın olup, hepsinin özü şudur: Tedbir, kaderi savuşturamaz.

İkinci Bahis: Ayetteki **min şey** kelimesi mef'ul olduğu için, mahallen mansub olması muhtemel olduğu gibi, fâil olarak ref' mahallinde olması da muhtemeldir. Birinci durum, bu kimsenin مَا رَأَيْتُ مِنْ أَحَدٍ demesi gibidir. Bunun takdiri, مَا رَأَيْتُ أَحَداً (hiç kimseyi görmedim) şeklindedir. İşte âyette de böyledir. Buna göre âyetin takdiri, "Onların ayrı ayrı girmeleri, Allah Teâlâ'nın kaza ve kaderinden hiçbir şeye fayda vermez, yani, onların böyle dağınık bulunmaları, Allah'ın kazasından hiçbirşeyi dışta bırakmaz" şeklinde olur.

İkinci duruma gelince, bu senin مَا جَاءَنِي مِنْ أَحَدٍ demen gibidir. Bunun takdiri, مَا جَاءَنِي أَحَدٌ (Bana kimse gelmedi) şeklindedir. İşte ayetin takdiri de böyledir, yani, "Hiçbir şey, Allah'ın kaza ve kaderine karşı onlara bir fayda vermez" demektir.

Ayetteki إِلاَّ حَاجَةً فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَيٰهَا *"Sadece Ya'kûb'un nefsindeki dileği, meydana çıkarmış oldu"* ifadesi hakkında **Zeccâc:** "Bu, istisna-ı munkatıdır. Manası, "Fakat, **Ya'kûb** gönlündeki ihtiyacı gidermiş oldu" şeklindedir. Yani, "Onların dağınık olarak şehre girmeleri ancak **Ya'kûb**'un dile getirmiş olduğu gönlündeki bir dileğini yerine getirmiştir" demektir" demiştir.

Daha sonra âlimler, buradaki "**hâcet**" kelimesi ile ilgili birkaç izah zikretmişlerdir:

1) Bu, **Ya'kûb** (a.s.)'un oğullarına nazar değmesinden korkmasıdır.

2) **Ya'kûb** (a.s.)'un, Mısırlıların, oğullarına hased etmesinden korkmasıdır.

3) **Ya'kûb** (a.s.)'un, oğullarına, Mısır kralının kötülük yapmasından korkmasıdır.

4) **Ya'kûb** (a.s.)'un, oğullarının geri dönmemesinden korkmasıdır. Bütün bunlar birbirine yakın izahlardır.

Buradaki "İlim"den Maksad

Cenâb-ı Hakk'ın وَإِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ *"Şüphe yok ki O, ona öğrettiğimiz için, bir bilgi sahibi idi"* cümlesi hakkında **Vâhidî** şöyle demiştir: "Ayetteki **mâ** edatının, masdariyye olup, **allemnâhu,** kelimesindeki mef'ûl zamirinin **Ya'kûb** (a.s.)'a râcî olması muhtemeldir. Kelamın takdiri, وَإِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ مِنْ أَجْلِ تَعْلِيمِنَا إِيَّاهُ "O, kendisine öğrettiğimiz için ilim sahibidir" şeklindedir. Yine bu **mâ** edatının **ellezî** manasında olması; (ona) zamirinin de, **mâ** ism-i mevsulüne râcî olması mümkündür. Buna göre bunun takdiri, وَإِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِلشَّيْءِ الَّذِي عَلَّمْنَاهُ "O, kendisine öğrettiğimiz o şey hakkında bilgi sahibi idi" şeklindedir. Yani, "Biz, birşey öğrettiğimizde, onda bu şeyle alakalı bilgi hâsıl olmuştur" demektir."

Ayet hakkında, başka iki görüş daha vardır:

1) Bu ilimden maksad, hıfzdır. Yani, "O, kendisine öğrettimiz şeyi hıfzetmekte, unutmamaktadır ve onu gözetmektedir" demektir.

2) "O, kendisine öğrettiğimiz şeylerin faydalarını ve güzel neticelerini biliyor" demektir. Bu ifade onun, ilmi ile âmil olduğuna işaret etmektedir.

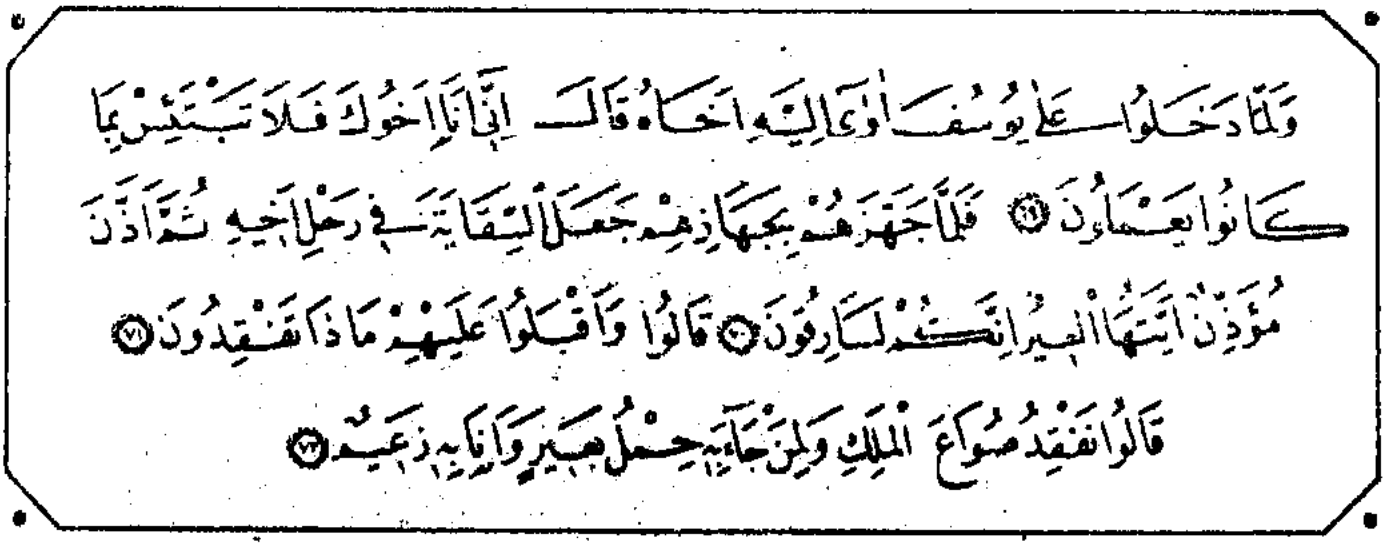
Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ *"Fakat insanların çoğu bilmezler"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki izah şekli vardır:

1) Bu, "Fakat insanların çoğu, **Ya'kûb**'un bildiği gibi bilemezler" demektir.

2) Bu, "Onlar, **Ya'kûb**'un bunu bildiğini bilemezler" demektir. *"İnsanların çoğu"* ifadesi ile, müşrikler kastedilmiştir. Çünkü onlar, Allah'ın velilerini (dostlarını), hem dünyada, hem de ahirette fayda verecek ilimlere nasıl ulaştırmış olduğunu bilmezler.

★ ★
★

Kardeşlerinin Bünyamin'i Getirmeleri

وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ آوَىٰ إِلَيْهِ أَخَاهُ قَالَ إِنِّي أَنَا أَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا
كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا جَهَّزَهُم بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ ثُمَّ أَذَّنَ
مُؤَذِّنٌ أَيَّتُهَا الْعِيرُ إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا وَأَقْبَلُوا عَلَيْهِم مَّاذَا تَفْقِدُونَ ﴿٧١﴾
قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَن جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ ﴿٧٢﴾

"Onlar Yûsuf'un huzuruna girince o, kardeşini kendi yanına aldı: "'Ben senin kardeşinim. Onların yapmış olduklarına tasalanma" dedi. Yûsuf, onların yüklerini hazırlayınca, su kabını öz kardeşinin yükü içine koyup sakladı. Sonra bir münâdi arkalarından şöyle seslendi: "Ey kâfile, (durun), siz şüphe yok ki hırsızsınız." Onlar, o münâdilere dönerek, "Ne kaybettiniz?" dediler. Dediler ki: "Padişahın su kabını arıyoruz. Onu getirene bir deve yükü (bahşiş) var. Ben de buna kefilim"

(Yûsuf, 69-72).

Bil ki onlar, **Yûsuf**'un öz kardeşi **Bünyamin**'i ona getirince, **Hz. Yusuf** (a.s.) onlara ikramda bulunup, misafir etti. Onları ikişer ikişer ayrı sofralara oturttu. Bunun üzerine **Bünyamin** tek kalıp ağladı ve "Kardeşim **Yûsuf** sağ olsaydı, o da beni yanına oturturdu" dedi. Bunun üzerine **Hz. Yûsuf**, onlara: "Kardeşiniz tek kaldı" deyip, onu da kendisinin bulunduğu sofrada yanına oturttu. Sonra onların ikişer ikişer ayrı ayrı odalara yerleştirilmelerini emretti ve: "Bu, tek kaldı. Onu da benim yanımda bırakın" dedi. Böylece O **Bünyamin**'i kendi yanına aldı. **Yûsuf** (a.s.), onun öldüğünü sandığı kardeşi için üzüldüğünü görünce: "Benim senin o ölen kardeşinin yerini almamı ister misin?" dedi. O: "Senin gibi kardeşi kim bulabilir? Fakat sen, **Ya'kûb**'un ve **Rahiyl**'in oğlu değilsin" dedi. Bunun üzerine, **Yûsuf** (a.s.) ağladı, kalkıp onu kucakladı ve: "Ben, senin o kardeşinim. Binâenaleyh onların yaptıklarına aldırma" dedi.

Bunu iyice anladığında biz diyoruz ki: Ayetteki, *"O, kardeşini kendi yanına aldı"* cümlesi, "O, onu, kendi barındığı yere alıp, orada misafir etti" demektir.

O, إِنِّي أَنَا أَخُوكَ *"Ben, senin kardeşinim"* demiştir. Bu hususta iki görüş vardır:

1) **Vehb** şöyle demiştir: "O, bu sözü ile, onun kendisinin neseb cihetinden kardeşi olduğu manasına değil, fakat yalnızlık hissetmiyesin diye, seni yanıma alıp avutma bakımından, kardeşin yerini tutarım" manasını kastetmiştir."

2) Doğru olan ve diğer müfessirlerin söylediği görüşe göre o, bu söz ile, kendisinin onun öz kardeşi olduğu manasını kastetmiştir. Çünkü bu mana, **Bünyamin'in** yalnızlığını daha fazla giderir ve daha çok ünsiyet hasıl ederdi. Bir de, sözde asıl olan, hakiki manasıdır, mecâzî manası değildir. Binâenaleyh herhangi bir zaruret olmaksızın bu sözü, hakîki manasına değil de mecâzî manasına hamletmeye sebep yoktur.

Onun, فَلَا تَبْتَئِسْ *"Tasalanma"* sözü hususunda, dilciler şöyle demişlerdir: "Bu kelime, zarar vermek ve çetin olmak manasına gelen **bü's** masdarının iftiâl babındaki fiil olup **"İbti'as"**, hüznü ve kederi celbetmek demektir.

O, بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Onların yapmış olduklarına"* demiştir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) O, bununla, "Sen, onların bize karşı ortaya koydukları hasedlerine ve babamızı bizden soğutmaya gayret etmelerine aldırma" manasını kastetmiştir.

b) **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un kalbinde, hiçbir düşmanlık yoktu ve kardeşlerine karşı saf ve temizdi. Bundan dolayı O, kardeşi **Bünyamin'**in kalbini de onlara karşı iyi niyetli hale getirmek istemiş ve: *"Onların yapmış olduklarına tasalanma, aldırma"* demiştir. Bu, "Onların önceden yapmış oldukları şeylere ve kötü işlerine aldırma, önem verme" demektir.

c) Onlar, **Yûsuf'**a yapacaklarını yapmışlardı. Çünkü onlar, babalarının ona düşkün olmasına ve **Yûsuf'**a izzet-ikrâm etmesine hased etmişlerdi. Bundan dolayı **Bünyâmin,** o padişahın kendisine aşırı ikramda bulunmasından ötürü, kardeşlerinin kendisine hased etmelerinden de endişe etmişti. **Hz. Yûsuf** (a.s.) onun bu endişesini, "Bunlara aldırma. Çünkü Allah seni ve beni biraraya getirdi" diyerek gidermiştir.

d) **Kelbî, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "**Hz. Yûsuf**'un kardeşleri, onunla **Bünyamin'**i ana tarafından dedelerinin putperest olduğunu ve **Yûsuf'**un, annesinin emri ile, bulamadığında kendisine dedesinin tapmaktan vazgeçeceğini umduğu, üzerinde put resimleri bulunan bir tabloyu çalmış olduğu için ayıplıyorlardı. İşte bundan dolayı O, kardeşi **Bünyâmin'**e: *"Onların yapmış olduklarına tasalanma"* yani, "Onların bizi, dedemizin yaptığı şeyler yüzünden kınamalarına aldırma" demiştir. Allah en iyi bilendir.

Sonra Cenâb-ı Hak فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ *"Yûsuf, onların yüklerini hazırlayınca, su kabını öz kardeşinin yükü içine koyup sakladı"* demiştir. Daha önce, **"cehâz"** ve **"rahl"**in ne demek olduğu izah edilmişti. **"Sikâye"**ye gelince, **Keşşâf sahibi** "Bu, su içilen kabtır, tastır. Bunun, padişahın su içtiği ve hem de ölçü olarak kullandığı bir kab olduğu da söylenmiştir ki bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü böylesine büyük bir padişahın su kabının ölçek olarak kullanılması uygun değildir. Bunun, hayvanlara su verilmek için kullanılan, aynı zamanda da ölçek olarak kullanılan bir kab olduğu söylenmiştir ki, doğruya en yakın olan budur" demiştir. Daha sonra sözüne devamla şöyle demiştir: "Bunun altın kaplama gümüş bir kap olduğu söylendiği gibi, hep altın ve çeşitli kıymetli taşlarla süslü bir kab olduğu da söylenmiştir. Bu görüş de, uzak bir ihtimaldir. Çünkü hayvanların sulandığı kab, böyle olmaz. Bu hususta en doğru olan, onun kıymetli bir kab olduğunu söylemektir. Fakat bu, onların söylediği kadar da olmamalıdır."

Daha sonra Cenâb-ı Allah, ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَيَّتُهَا الْعِيرُ إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ *"Sonra bir münadî arkalarından şöyle seslendi: "Ey kâfile, (durun), siz şüphe yok ki hırsızsınız"* buyurmuştur. Arapça'da "bildirdi" manasında **ezzene** denilir. **Ezine** ile **ezzene** arasındaki fark hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) **İbnü'l-Enbârî** şöyle demektedir: "**Ezzene**" tekrar tekrâr bildirdi" demektir. Çünkü tef'il babı, o fiilin tekrar tekrar yapıldığını ifâde eder. Bunun, bir tek bildirme manasına olması da mümkündür. Çünkü Araplar çoğu yerde, tef'il babını, if'âl babı yerinde kullanırlar."

b) **Sibeveyh** şöyle demiştir: "Hem **ezintü** hem de **ezzentü** fiilleri, "Bildirdim, ilân ettim" manasınadır. Çünkü ikisi arasında fark yoktur. Binâenaleyh **ezzene** "seslenmek ve bağırarak bildirmek" demektir."

Kardeşlerinin Hırsız Diye Durdurulmaları

Ayetteki أَيَّتُهَا الْعِيرُ إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ *"Ey kâfile (durun), siz şüphe yok ki hırsızsınız"* cümlesine gelince, **Ebu'l-Heysem** şöyle demiştir: "Üzerine binilip gidilen deve, eşek ve katır gibi herşey "**îyr**"dır. "**îyr**, sadece devedir" diyen kimsenin görüşü yanlıştır. Denilmiştir ki, **îyr** kelimesinden maksat, üzerinde yükler bulunan develerdir. Çünkü develer تَعِيرُ yani "gider ve gelirler." Yine bu kelimenin "eşek kafilesi,eşek kervanı" olduğu söylenmiştir. Sonra bu kelime çok kullanıldığı için, her türlü kâfileye îyr adı verilmiştir. Buna göre sanki **ayr** kelimesinin çoğuludur. Bu kelimenin sîğası, **sakf** ve (çoğulu: **sukuf**) kelimesinde olduğu gibi, **fu'ul** veznindedir.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki, أَيَّتُهَا الْعِيرُ **nidasından maksat,** يَا خَيْلَ اللَّهِ ارْكَبِي "Ey Allah'ın atları, yani atlıları ve süvarileri, bininiz!"tabirinde olduğu gibi, "kafilede bulunan kimseler" manasıdır. **İbn Mesûd** (r.a.), وَجَعَلَ السِّقَايَةَ kelimesini, **lemma**'nın cevabının hazfedilmesine göre okumuştur. Buna göre sanki şöyle denilmektedir:

"**Yûsuf** onların yüklerini hazırlayıp su kabını da öz kardeşinin yükü içine koyup saklayınca, ayrılıncaya kadar onlara mühlet verdi; sonra da bir münadî (arkalarından) şöyle dedi: *"Ey kafile, (durun) siz şüphe yok ki hırsızsınız!"*

Peygamberin Böyle Bir Hileye Başvurması Nasıl Açıklanır?

Eğer, "Bu nidâ, **Hz. Yûsuf**'un emriyle midir, yoksa onun emri olmaksızın mıdır? Eğer onun emriyle ise, Allah tarafından gelmiş olan hak bir peygambere, insanları itham edip yalan ve iftira olarak onlara hırsızlık isnâdında bulunması nasıl uygun düşer? Eğer ikinci ihtimal söz konusu ise, yani bu onun emri ile olmamış ise, bu itham esnasında bunu reddedip onların masum ve temiz olduklarını söylemesi gerekmez miydi?" denilirse, biz deriz ki:

Alimler buna cevap olmak üzere birçok açıklama yapmışlardır:

1) **Hz. Yûsuf** (a.s.) kardeşi **Bünyâmin**'e kendisinin **Yusuf** olduğunu açıklayınca, ona: "Ben, seni burada alıkoymak istiyorum. Bunun ise, şu hileden başka bir yolu yoktur. Eğer buna razı isen, sen bilirsin, iş sana kalmış" dedi. O da, hakkında böyle denilmesine razı oldu. Bu izaha göre, **Bünyâmin**'in kalbi, bu sözden dolayı hiç elem duymadı; böylece de bu söz, **Hz. Yusuf** için bir günah olmaktan çıktı.

2) Ayetteki *"Siz şüphe yok ki hırsızsınız"* cümlesinden maksad, "şüphesiz siz, **Yusuf**'u babasından çaldınız" manasıdır. Ama, münadîler bu sözü açıkca beyan etmemişlerdir. Tarîz ve çıtlatmalar ise, ancak bu şekilde olur.

3) Bu münadî, bu nidâsını belki de istifham üslûbu ile yapmıştır. Bu takdire göre, bu söz, bir yalan olmaktan çıkar.

4) Kur'ân'da, o münadilerin, bu nidâyı **Hz. Yusuf**'un emriyle yapmış olduklarına dair bir beyan bulunmamaktadır. Zahirî duruma en uygun olanı, onların bunu kendiliklerinden yapmış olmalarıdır. Çünkü onlar su kabını arayıp, onu bulamayınca ve orada daha önce de onlardan başka kimse de bulunmamış olunca, zann-ı galibleriyle onların almış olduklarını zannettiler.

Sonra **Yûsuf**'un kardeşleri: *"Onlar o (münadilere) dönerek, "Ne kaybettiniz?" dediler."* **Ebu Abdirrahman es-Sülemî,** buradaki fiili, bir kimse kaybettiği bir şeyi bulduğu zaman söylenilen أَفْقَدْتُهُ "kaybettiğimi buldum" ifâdesinden olmak üzere **tufkidûn** "Ne arıyorsunuz, neyi bulmak istiyorsunuz?" şeklinde okumuştur. Bunun üzerine onlar da, "Melîkin su kabını arıyoruz" demişlerdir. **Keşşâf sahibi süva'** kelimesini, صَوْاغ، صَاغ sâdın fethalı ve dammeli olması; aynın da noktalı (gayn) ve noktasız (ayn) olmasına göre صُوْغ، صَوْغ ; صُوْغ ve صَوْغ şeklinde okunduğunu söylemiştir. Bazı alimler de **suva'** kelimesinin cemisinin **gurâb** (cem'i: **gurbân** kargalar) kelimesinde olduğu gibi, الصِّيَغَانُ (taslar) şeklinde; صَاغ kelimesinin cemisinin ise, **bâb** (cem'i ebvâb) kelimesinde olduğu gibi, **asvâ'** şeklinde

olduğunu söylemişlerdir. Diğer başka alimler ise,"صَاعٌ ile صُوَاعٌ arasında fark bulunmamaktadır. Bunun delili, **Ebû Hureyre'** nin قَالُوا نَفْقِدُ صَاعَ الْمَلِكِ şeklindeki kıraatidir" demişlerdir. Bazıları"صُوَاعٌ bir isimdir, **sikaye** bir sıfattır. Bu, Arabların, كُوزٌ وَسِقَاءٌ (küb ve kırba) demelerine benzer ki, buradaki كُوزٌ kelimesi bir isimdir, سِقَاءٌ kelimesi de vasıftır" demiştir.

Daha sonra وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ *"Onu getirene bir deve yükü bahşiş var."* Yani, bir deve yükü yiyecek var. وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ *"Ben de buna kefilim"* demiştir. **Mücahid:** "Burada kefil olan, nidâ eden o münadîdir" demiştir. **Zâim** kelimesi, "kefil" anlamındadır. **Kelbî,"zaîm**, Yemenlilerin lehçesine göre kefil anlamına gelir" demiştir. **Ebu Ubeyde, Kisaî**'den, onun şöyle dediğini nakletmiştir: زَعَمْتُ بِهِ – زَعْماً – وَزِعَامَةً tabiri: "ona kefil oldum, onu tekeffül ediyorum" anlamındadır demiştir. Bu ayet onların şeriatlarında kefil olmanın geçerli ve uygun olduğuna delildir. Hz. Peygamber (s.a.s.): الزَّعِيمُ غَارِمٌ *"Kefil, borcu bizzat yüklenmiş olur"*(23) hadisiyle kefilliğin sahih olduğuna hükmetmiştir.

Buna göre eğer, "Bu, bilinmeyen bir şeye kefil olmak değil midir?" denilirse, biz deriz ki:

Bir deve yükü yiyecek, onlarca bilinen bir şeydi. Binâenaleyh, buna kefil olmak, sahih olmuştur. Ancak, bu çalınan malı geri vermek için bir mala kefil olmadır. Bu ise, gerekli, vacip olmayan bir şeye kefil olmaktır; çünkü hırsızın, çaldığı malı geri vermesine karşılık bir şey alması helâl değildir. Belki de, böyle bir kefâlet onlara göre sahih idi!.

★ ★
★

Kardeşlerin Hırsızlığı Reddetmeleri

قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُم مَّا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا فَمَا جَزَاؤُهُ إِن كُنتُمْ
كَاذِبِينَ ﴿٧٤﴾ قَالُوا جَزَاؤُهُ مَن وُجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَاؤُهُ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٧٥﴾

"Onlar, "Vallahi, siz de biliyorsunuz ki, biz buraya, fesat çıkarmak için gelmedik. Biz hırsız da değiliz" dediler. "Eğer yalancılar iseniz, (çalanın) cezâsı nedir" deyince, onlar "onun cezâsı, yükünde (çalınan malın)

23) İbn Mace, Sadakât, 9 (2/804); Tirmizi, Buyû', 39 (3/565).

bulunduğu kimsenin kendisidir. İşte o kimse, bunun cezasıdır. İşte biz, zalimleri böyle cezâlandırırız" dediler"

(Yûsuf, 73-75).

Basralılar şöyle demişlerdir: "**Vallahi**'deki vâv, tâ'dan bedeldir; **tallahi**'deki tâ da, vâv'dan bedeldir (birbirlerinin yerine kullanılırlar). Ta harfi, kasem harfi olarak başka isimlerde kullanılma hususunda zayıf kalmış ve fakat kaseme en layık olan "Allah" lafz-ı celalinin başında kullanılmıştır."

Müfessirler şöyle demişlerdir: "**Hz. Yûsuf**'un kardeşleri iki hususa yemin ettiler: **Birincisi**, oraya, fesât çıkarmak için gelmediklerine dair yemin etmeleridir. Çünkü, onların hallerinden, ne yemek suretiyle, ne de hayvanlarını tarlalara salıvermek suretiyle olsun, kimseye zarar vermeyip insanların mallarını kullanmaktan tamamiyle kaçındıkları anlaşılmıştır. Hatta onların, ekinleri girip yemesin diye, hayvanlarının ağızlarını bağladıkları ve devamlı olarak, çok çeşitli ibâdet yapmakta oldukları rivâyet edilmiştir. Bu özellikte olan kimselerinse, yeryüzünde fesat çıkarmaları uygun düşmez. **İkincisi** ise, kendilerinin hırsız olmadığına ve bu hususta kesin şahitleri bulunduğuna dair yemin etmeleridir. Çünkü onlar sermâyelerini, daha önce yüklerinin içinde buldukları zaman, onu memleketlerinden Mısır'a geri getirmişler, onu kendileri için alıkoymayı helâl saymamışlardı. Hırsız ise, kesinlikle böyle yapmaz. Sonra onlar, kendilerinin bu töhmetten berî ve masum olduklarını beyân edince, **Hz. Yûsuf**'un adamları: *"Eğer yalancılar iseniz, (çalanın) cezâsı nedir?"* demiş, onlar da: *"Onun cezâsı yükünde (çalınan malın) bulunduğu kimsenin kendisidir; işte o kimse, bunun cezâsıdır"* diyerek cevap vermişlerdir.

Onların Şeriatında Hırsızın Cezası

İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir. "Onlar o zamanlar, her hırsızı, hırsızlığı sebebiyle köle sayıyorlardı. Onların şeriatinde hırsızın köle sayılması bizim şeriatimizde, ellerinin kesilmesinin farz olması yerine geçiyordu..." Ayetin manası, "Bu cürmün cezâsı, çalınan mal, yükünün içinde bulunan kimsenin kendisidir. Yani, "o şahsın kendisi, o cürmün cezâsıdır. Yani, onun köle edinilmesi, o cürmün cezasıdır" şeklindedir.

Zeccâc der ki: Bunda iki izah bulunmaktadır:

1) "**Cezâuhu** mübteda; مَنْ وُجِدَ فِي رَحْلِهِ kısmı ise, onun haberidir." Buna göre mana, "Hırsızlığın cezâsı, yükü içinde çalınan malın bulunduğu kimsenin kendisidir" şeklinde olur. Bu durumda فَهُوَ جَزَاؤُهُ ifadesi ise, senin, "Hırsızın cezâsı elinin kesilmesidir; işte, budur onun cezâsı" sözünde olduğu gibi, daha fazla açıklamak için getirilmiş olur.

2) **Cezâuhu** mübtedâdır; مَنْ وُجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَاؤُهُ ifâdesi de, mübtedânın haberi makamında gelmiş olan bir cümledir. Buna göre kelamın takdiri, sanki şöyle denilmiş olmasıdır: جَزَاؤُهُ مَنْ وُجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ هُوَ "O'nun cezâsı, yükünde, çalınan malın

bulunduğu kimsenin, bizzât kendisidir." Fakat burada, daha iyi beyân edip tekid etmek için, bu sarîh ifâde, zamirin yerine getirilmiştir. Nahivciler buna delil olmak üzere şu şiiri söylemişlerdir: لاَ أَرَى الْمَوْتَ يَسْبِقُ الْمَوْتَ شَيْءٌ / تَغُصُّ الْمَوْتُ الْغَنِيَّ وَالْفَقِيرَا *"Hiçbir şeyin ölümün önüne geçtiğini göremiyorum. Ölüm, zengini de sıkıştırır, fakiri de (Onlara dünyayı dar eder)."*

O'nun, كَذٰلِكَ نَجْزِي الظّٰالِمِينَ *"İşte biz, zalimleri böyle cezâlandırırız"* buyruğu, "İşte böyle bir cezâ, zalimlerin cezâsıdır" anlamındadır. Yani, "Birisi hırsızlık yaptığı zaman, köle olur" demektir.

Sonra bu ifâdenin, **Hz. Yûsuf**'un kardeşlerinin sözünün devamı olduğu söylenildiği gibi, **Hz. Yûsuf**'un kardeşleri, "Bunun cezâsı, o çalınmış malın yükünde bulunduğu kimsenin kendisidir" dedikleri zaman, **Hz. Yûsuf**'un adamları tarafından olmak üzere, *"İşte biz, zalimleri böyle cezâlandırırız"* denilmiş olduğu da söylenilmiştir.

★ ★
★

Maşrabanın Bünyamin'in Yükünde Çıkması

فَبَدَأَ بِأَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَاءِ أَخِيهِ كَذٰلِكَ كِدْنَا
لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ
وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ ﴿٧٦﴾

"Bunun üzerine, (Yûsuf), kardeşinin kabından evvel, onların kaplarını aramaya başladı. Nihayet onu, kardeşinin kabının içinden çıkardı. İşte biz, Yusuf'a böyle bir tedbir öğrettik. Yoksa o, kralın dinine göre, kardeşini alıkoyamayacaktı. Ancak, Allah'ın dilemesi müstesnâ. Biz kimi dilersek, onu nice derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde, daha iyi bilen vardır"

(Yusuf, 76).

Bil ki **Yûsuf (a.s.)**' n kardeşleri, çalınan mal kimin yükünde ise, hırsızlığın cezâsının o kimsenin bizzat kendisi olduğunu ikrâr edince, münadî onlara, "Mallarınızın araştırılması gerekiyor" dedi. Böylece onları, **Hz. Yûsuf**'un yanına getirdi. Bunun üzerine, töhmeti gidermek için **Yûsuf**, *"kardeşinin kabından evvel,*

onların kaplarını aramaya başladı." **Ev'iyeı** vîâ **kelimesinin cem'i olup, bu kelime** de içine bir şey konulduğu zaman, onu sarıp iyice ihata eden şey demektir. Derken, **Yûsuf** (a.s.), su kabını kardeşinin yükü arasında bulup çıkardı. **Hasan el-Basrî** bu kelimeyi, vâv'ın zammesiyle, **vu'â** şeklinde okumuştur ki, bu da bir başka kullanış şeklidir. **Sâi İbn Cübeyr** ise, vâv'ı hemzeye çevirerek أَعَاءُ أَخِيهِ şeklinde okumuştur.

Buna göre eğer, "Daha önce **suvâ'** kelimesine râcî olan zamirler birkaç kez müzekker kılınmış olduğu halde, burada niçin müennes kılındı?" denilirse biz deriz ki:

Müennes zamir **sikaye**; müzekker zamir de **suvâ** kelimesine racidir. Şu da denilebilir: **Suvâ'** hem müennes, hem de müzekker sayılabilir. Binaenaleyh, her iki durum da caizdir. Şöyle de denilebilir: Belki **Yûsuf** (a.s.), o su kabını **"sıkâye"**, adamları ise **"suvâ"** olarak ifâde ediyorlardı. Bundan dolayı, **Hz. Yûsuf**'a ait olan yerlerde **"sikâye"** (müennes), adamlarla ilgili yerlerde **"suvâ"** (müzekker) şeklinde vaki oluyor. **Katâde**'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **Hz. Yûsuf** (a.s.) ne zaman bu su kabına baksa, onlara yaptığı iftirâdan dolayı tevbe ederek Allah'a istiğfâr ederdi. Geriye kardeşinden başka yükünü aramadığı hiç kimse kalmayınca, "Sanıyorum ki o şeyi alan budur" der. Bunun üzerine diğer kardeşler, "Onun yükünü araştırmadıkça, gitmeyiz" dediler. **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un adamlar. **Bünyâmin**'in eşyasını araştırınca, o su kabını, onun yükü içinde buldular. O esnada, **Hz. Yûsuf**'un adamları, hırsızlık edenin alıkonmasına karar verdiler. Bundan dolayı onu boynundan tutup çekerek, **Hz. Yûsuf**'un evine getirdiler.

Daha sonra Cenâb-ı Hak كَذَٰلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ *"İşte biz Yûsuf'a böyle tedbir öğrettik. Yoksa o kralın dinine göre, kardeşini alıkoyamayacaktı"* demiştir. Bu ifâde ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci Bahis: Ayetin manası,"Biz, **Yûsuf'a**, böylesi bir tedbir öğrettik" demektir. Bu tabir hırsızlık edenin köle olarak kabul edilmesine karar vermesine bir işarettir. Bu, "**Yûsuf**'un kardeşlerinin söylediği o hüküm (ceza) gibi bir hükmü **Yûsuf**'a verdik" demektir.

İkinci Bahis: "Keyd", hile ve tuzak manasını hatıra getirir. Bu ise, Allah hakkında câiz değildir. Fakat biz, bu gibi hususlarda nazar-ı dikkate alınması gereken şu prensibi belirttik: Bu gibi lafızlar, bunlardan maksûd olan manaların başlangıçlarına değil, sonuçlarına (neticelerine) hamledilirler. Bu temel prensibi إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي (Bakara, 26) ayetinin tefsirinde izah ettik. Binâenaleyh **"Keyd"**, hile ve tuzak kurmaya gayret etmek olup, bunun en ileri şekli, insanı hiç farkedemeyeceği ve kendisini ona karşı savunamıyacağı bir şekilde kötü bir duruma düşürmektir. İşte Allah hakkında, **"Keyd"**, bu anlamı ifade eder:

Daha sonra âlimler, bu **"keyd"** ile neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir:

Bazıları şöyle demişlerdir: "Bununla, "**Hz. Yûsuf** (a.s.)'un kardeşleri, **Hz. Yûsuf**'un bu tedbirini boşa çıkarmak için çalışmışlardır. Allah Teâlâ ise, **Yûsuf**'a yardım etmiş, onu takviye etmiş ve onun işini üstün getirmiştir" manası kastedilmiştir." Bazı müfessirler de, "Bu "**Keyd**"den maksad, Allah Teâlâ'nın, onun kardeşlerinin kalbine, hırsızlık yapanın cezasının, onun köle edinilmesi olduğu hükmünü getirmesidir. İşte maşraba **Yûsuf**'un öz kardeşinin yükü içinden çıkınca, diğer kardeşler haliyle, onun köle olmasına hükmetmişlerdir. Bu ise, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un kardeşini yanında tutma imkânını elde etmesine vesile olmuştur" demişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak مَاكَانَ لِيَأْخُذَ اَخَاهُ فِى دِينِ الْمَلِكِ *"Yoksa o, kralın dinine göre, kardeşini alıkoyamıyacaktı"* buyurmuştur. Bu, "Kralın hırsızla ilgili kanunu, onun dövülmesi ve çaldığının iki mislini ödemeye mecbur tutulması" şeklinde idi. Binâenaleyh **Hz. Yûsuf**, kralın dinine ve kanununa göre, kardeşini alıkoyamıyacaktı. Fakat Cenâb-ı Hak, kardeşlerinin ağzı ile hırsızın cezasının kendisinin köle olarak alınması olduğunu söyletmiştir. Binâenaleyh biz, bu söz sayesinde **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un, kardeşini almaya ve yanında alıkoyma imkanına sahib olduğunu beyân etmiştik. İşte ayetteki, *"Ancak, Allah'ın dilediği müstesna"* ifâdesinin manası budur.

Daha sonra Cenâb-ı Allah نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ *"Biz kimi dilersek, onu nice derecelerle yükseltiriz"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, Âsım ve **Kisâî**, tenvinli olarak **derecât-in** okurlarken; diğer kıraat imamları, izâfet ile **derecâti** şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

İlmin En Şerefli Mertebe Olduğu

Bu tabirden maksad, Allah Teâlâ'nın dilediği kimseye, gayesine ulaşmasını sağlayacak doğru şeyleri göstermesi ve ona çeşitli ilimleri, çeşitli faziletleri vermesidir. Bu ayette Allah Teâlâ'nın, her hususta **Hz. Yûsuf**'un derecesini, kardeşlerinin derecesinden daha yükseğe çıkarması kastedilmiştir.

Bil ki bu ayet, ilmin, en şerefli bir makam ve derece olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'u, böyle bir çâre, tedbir ve bilgiye iletince, onu işte bundan ötürü medhederek, *"Biz kimi dilersek, onu nice derecelerle yükseltiriz"* buyurmuştur. Hak Teâlâ, **Hz. İbrâhim** (a.s.) tevhidin delillerini ve güneşi, ayı ve yıldızları ilah olarak tanımaktan berî olduğunu söylerken, onu da aynı şekilde, *"Biz kimi dilersek, onu nice derecelerle yükseltiriz"* (En'âm, 83) buyurarak medhetmiştir. İşte bu ayette de **Yûsuf** (a.s.)'un bu çâre ve düşünceye nail etmesini, aynı tabirle medhetmiştir. Bu iki durum arasında nice fark vardır.

Her Bilendeı Daha Âlim Olan Var

Daha sonra Allah Teâlâ وَفَوْقَ كُلِّ ذِى عِلْمٍ عَلِيمٌ *"Her ilim sahibinin üstünde, daha iyi bilen vardır"* buyurmuştur. Bu **"Yûsuf'un kardeşleri âlim ve faziletli kimselerdi. Fakat Hz. Yûsuf,** onlardan daha alim idi" demektir.

Bil ki **Mu'tezile,** bu ayeti delil getirerek, Allah Teâlâ'nın ilmi ile değil, zatı ile âlim olduğunu ileri sürerler ve şöyle derler: "Eğer Allah, ilmi ile âlim olmuş olsaydı, O ilim sahibi olurdu. Eğer ilim sahibi olmuş olsaydı, bu ayetin genel hükmüne göre, O'nun üstünde de daha iyi bilen başka biri olurdu ki, bu batıldır."

Bil ki, ehl-i sünnet âlimlerimiz şöyle demişlerdir: "Kur'ân'ın başka birçok ayeti, Allah'ın ilim sıfatı olduğunu göstermektedir. Mesela şu ayetler: *"Kıyametin ilmi, Allah katındadır"* (Lokman, 34); *"Allah onu (Kur'ân'ı) ilmi ile indirdi"* (Nisâ, 166); *"O'nun ilminden, yalnız Allah'ın dilediğinden başka birşey kavrayamazlar"* (Bakara, 255) ve *"Hiçbir dişi, O'nun ilmi olmaksızın, gebe kalmaz ve doğurmaz"* (Fussilet, 47) Binâenaleyh bir tearuz durumu söz konusu olunca, biz, muarızımızın tutunmaya çalıştığı bu ayeti özellikle varid olduğu muhtevaya, yani **Hz. Yûsuf** ve kardeşleri hadisesi ile ilgili olarak manalandırdık. İş olsa olsa şundan ibarettir: Yapdığımız, ayetteki bu umûmi ifadenin tahsis edilmesinden ibarettir amma, bu ister istemez yapılması gereken bir şeydir.

Çünkü **"âlim"** kelimesi, **"ilim"** kökünden müştak (türemiştir). Müştak olan, mürekkebtir. Kendisinden türetilen (masdar) ise, müfreddir. Müfred bulunmaksızın, mürekkebin meydana gelmesi, aklın da bedihî olarak bildiği gibi, imkânsızdır. O halde tercih bizden yanadır.

★ ★
★

Kardeşlerinin Bünyâmin'e "Hırsız" Diye Hücumları

قَالُوٓا۟ إِن يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَّهُۥ مِن قَبْلُ ۚ فَأَسَرَّهَا يُوسُفُ فِى نَفْسِهِۦ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ ۚ قَالَ أَنتُمْ شَرٌّ مَّكَانًا ۖ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ ﴿٧٧﴾

"Dediler ki: "Eğer o çalmış bulunuyorsa, zaten daha önce kardeşi de hırsızlık etmişti." O vakit Yûsuf bunu içine attı, dışa vurmadı. (İçinden) dedi ki: "Sizin durumunuz daha kötü! Allah sizin anlatmakta olduğunuzun mahiyetini çok iyi bilendir"

(Yusuf, 77).

Bil ki **Hz. Yûsuf (a.s.)**, kardeşinin yükünün içinden su kabını bulup çıkarınca, diğer kardeşleri başlarını eğdiler ve: "Bu hâdise enteresan! Demek ki **Râhiyle** iki hırsız doğurmuş" dediler. Daha sonra da, **Bünyâmin**'e: "Ey **Rahiyle**'nin oğlu! Sizin yüzünüzden ne kadar çok belaya uğradık" dediler. **Bünyâmin** de: "Aslında biz, sizin yüzünüzden birçok belâya uğradık. Çünkü siz, kardeşimi götürüp çölde kaybettiniz. Sonra da kalkmış bana böyle diyorsunuz" dedi. Bunun üzerine onlar: "Öyle ise niçin bu su kabı senin yükünden çıktı?" deyince, O: 'Onu, benim yüküme, sizin yükünüze daha önce sermayenizi koyan koymuştur" demiştir.

Yusuf Aleyhinde de Hırsızlık İsnad Etmeleri

Bil ki bu ayetin zâhiri onların **Hz. Yûsuf**'a şöyle dediklerini gösterir: "Bu iş, pek de garib sayılmaz. Çünkü onun ölmüş olan öz kardeşi de bir hırsız idi." Onlar bu sözleri ile, "Biz onun yolu ve ahlakı üzere değiliz. Bu yol, ona ve kardeşine hastır. Çünkü o ikisi başka anadandır" manasını kastetmişlerdir. Alimler onların **Hz. Yûsuf** (a.s.)'a isnad ettikleri o hırsızlık hususunda değişik birkaç görüş belirtmişlerdir:

1) **Saîd b. Cübeyr** şöyle demiştir: "Onun ana tarafından dedesi putperest idi. Bundan dolayı **Hz. Yûsuf**'un annesi, babasının putlara tapmayı böylece bırakacağı ümidiyle **Yûsuf**'a o putları çalıp kırmasını emretmişti. **Yûsuf** (a.s.) da, bu işi yapmıştı. İşte bahsedilen hırsızlık budur.

2) O, babasının sofrasından yiyecek çalıp, fakirlere vermişti. Babasının bir kuzusunu çalıp fakirlere verdiği de söylendiği gibi, aynı şekilde bir tavuğu çalıp, fakirlere verdiği söylenmiştir.

3) **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un halası, onu çok severdi. Bundan dolayı onu yanında tutmak istiyordu. Halasının yanında (evinde), **Hz. İshak** (a.s.)'dan kalma bir kuşak vardı ve onlar o kuşağı teberrüken (bereketini umarak) muhafaza ediyorlardı. Halası o kuşağı **Hz. Yûsuf**'un beline bağladı ve onun, o kuşağı çaldığını söyledi. Onların kanunlarına göre de, hırsızlık yapanın köle edinilmesi gerekiyordu. İşte böylece O, **Yûsuf**'u kendi yanında alıkoyabilmişti.

4) **Hz. Yûsuf**'un kardeşleri, hırsızlığı sırf iftira ederek ona isnad ettiler. Çünkü onların kalbleri, o hâdise üzerinden uzun bir müddet geçmesine rağmen, **Yûsuf**'a karşı öfke ile dopdolu idi. İşte bu hadise hased edenin kalbinin, kesinlikle o hased ve kininden temizlenemeyeceğini gösterir.

İsnad Karşısında Yûsuf'un İçinden Geçenler

Daha sonra Allah Teâlâ, فَأَسَرَّهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ *"O, vakit Yûsuf bunu içine attı, dışa vurmadı"* buyurmuştur. Alimler, ayetteki **hâ** (bunu) zamirinin neye âit olduğu hususunda, şu iki değişik görüşü belirtmişlerdir:

Birinci Görüş: Zeccâc şöyle demiştir: "Bu, bir "iştiğal"dir. Yani, birşeyi, daha

sonra açıklamak şartı ile, bir zamirle ifade etmektir. Bunun açıklaması, *"Dedi ki: "Sizin durumunuz daha kötü!"* cümlesidir. Bu ifâde, bir "kelime" ve "cümle" hükmünde olduğu için, buna râci olan zamir müennes getirilmiştir. Zira Araplar, bir dizi söze "kelime" de derler. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, "Yûsuf, "Sizin durumunuz daha kötü!" cümlesini, içinden geçirdi" demiştir. **İbn Mes'ud** (r.a.) bu zamiri, bununla "o "söz" veya "o kelâm" manasını kasdederek, فَأَسَرَّهُ şeklinde müzekker okumuştur. **Ebu Ali el-Fârisi, Zeccâc**'ın görüşünü zikredip, onu şu iki bakımdan tenkid etmiştir:

1) **İştigal**, iki kısımdır: **Birincisi:** Müfred bir lafız ile açıklanan zamirdir. Bu, نِعْمَ رَجُلاً زَيْدٌ "Ne güzel adam, **Zeyd!**" sözümüzde olduğu gibidir. Mesela burada, **ni'me** kelimesinin altında, onun fâili olan gizli bir zamir vardır ve "racul" kelimesi o zamirin, tefsiridir. **İkincisi** ise, o zamirin bir cümle ile açıklanmasıdır. Bunda asl olan, o zamirin, mübtedâ durumunda bulunmasıdır. Meselâ, فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا *"İşte o zaman o küfredenlerin gözleri hemen belerip kalacak"* (Enbiya, 97) ve قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ *"De ki: "O, Allah'dır, birdir"* (İhlas, 1) ayetlerinde olduğu gibi. Bu, "olay (yani durum) şu ki: "O küfredenlerin gözleri hemen belerip kalacak" ve "Durum şu ki: "Allah birdir! (O kadarl)" demektir. Diğer taraftan mübteda ve haber cümlesinin başına gelen âmiller, bunun da başına gelir. Mesela إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِماً *"Kim, Rabbine mücrim olarak gelirse (....)"* (Taha, 74) ve فَإِنَّهَا لاَ تَعْمَى الأَبْصَارُ *"Gözler kör olmaz, lakin sinelerin içindeki kalbler kör olur"* (Hac, 46) ayetlerinde olduğu gibidir. Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Her iki çeşidde de, iştiğal'ın (muzmerin) kendisi, zamirle ifâde edilen o cümleye bağlıdır. O cümlenin dışında da değildir, ondan ayrı da değildir. Burada tefsir (açıklama) olan cümle ise, zamir ile ifade edilenden, apayrı bir cümledir. Binâenaleyh bunun makbul olmaması gerekir.

2) Allah Teâlâ, onun, *"Sizin durumunuz daha kötü!"* dediğini bildirmiştir. Bu, **Hz. Yûsuf**'un bu sözü bizzat söylediğini gösterir. Binâenaleyh eğer biz, "**Hz. Yûsuf** bu sözü içinden geçirdi, gizledi" der isek, Cenâb-ı Hakk'ın, "O böyle dedi" şeklindeki sözü yalan olmuş olur.

Bil ki bu tenkid de şu iki bakımdan zayıftır:

a) İlk iki kısmın güzel ve yerinde oluşundan, üçüncü bir kısmın yersiz ve kötü olacağı neticesi çıkmaz.

b) Biz bunu, "**Hz. Yûsuf**, onu gizli olarak (içinden) söyledi" manasına alıyoruz. Bu manaya göre de, ileri sürülen husus, sâkıt olur.

İkinci Görüş: Ayetteki bu zamir, (sözden anlaşılan) "icâbet" (cevab verme) masdarına racidir. Buna göre onlar sanki *"Eğer o çalmış bulunuyorsa, daha önce kardeşi de zaten hırsızlık etmişti"* dedikleri zaman, **Hz. Yûsuf** onlara cevab vermeyi (icâbeti), o anda içinde tuttu ve onlara açıkça cevap vermedi, daha sonraki bir vakte

kadar onu onlara açıklamadı. Bunun, takdir edilen "makâle-söz, kavil" ifâdesine raci olması da caizdir. Buna göre mana, "**Yûsuf**, onların sözlerini içinde tuttu, sakladı" şeklinde olur. **Halk** kelimesiyle **mahluk, ilm** kelimesiyle de **mâlum** manaları kasdedildiği gibi, **makâle** sözüyle de, onunla alâkalı olan şeyler kastedilmiştir. Yani, **Yûsuf** (a.s.), içinde, o hırsızlığın nasıl olduğunu gizli tuttu, onlara onun nasıl olduğunu ve bunda, onları tenkit ve ta'n etmeyi gerektiren herhangi bir şey bulunmadığını açıklamadı.

İbn Abbas (r.a.)'ın söyle dediği rivâyet edilmiştir: "**Yûsuf** (a.s.) üç kez cezâya uğratıldı:

a) O kadın yüzünden hapsedilme.

b) *"Beni efendinin yanında, an, benden bahset!"* (Yusuf, 42) demiş olması sebebiyle, uzunca bir mahpus hayatıyla.

c) *"Siz, şüphe yok ki hırsızsınız"* (Yusuf, 72) demesi sebebiyle de kardeşlerinin, *"Eğer o çalmış bulunuyorsa, zaten daha önce kardeşi de hırsızlık etmişti"* (Yusuf, 77) demeleriyle cezalandırıldı.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, **Yusuf** (a.s.)'un *"Sizin durumunuz daha kötü"* dediğini nakletmiştir ki bu, "Siz, daha evvel kardeşinize zulmetmiş, anababanıza asi olmuş; derken, kardeşinizi tutup kuyuya atmış, daha sonra da yalan söylediğinizi bile bile babanıza: "Onu kurt yedi" demiş olmanız; derken onu, yirmi dirheme satmanız, aradan uzun bir zaman geçmesine rağmen, kalbinizdeki kin ve öfkenizin yok olmaması ve böylece de ona hırsızlık iftirasında bulunmuş olmanız sebebiyle, Allah katında daha şerlisiniz" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ *"Allah sizin anlatmakta olduğunuzun mahiyetini çok iyi bilendir"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu buyruğu ile, **Yusuf**'un hırsızlığının Allah rızası için olduğunu bildirmiştir. Netice olarak diyebiliriz ki: **Yusuf**'un hırsızlığı hususunda yazılan bu izahların hiçbirisi, **Yusuf**'u zemmetmeyi ve kınamayı gerektirmez. Buna göre mana, "Allah, sizin **Yusuf**'u tavsif ettiğiniz o şeyin, **Yusuf**'un kınanmasını gerektirip gerektirmeyeceğini en iyi bilendir" şeklinde olur.

★ ★
★

Kardeşlerinin "Bünyamin Yerine Birimizi Al" Teklifleri

قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ إِنَّا نَرَاكَ
مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٧٨﴾ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ إِنَّا إِذًا لَظَالِمُونَ ﴿٧٩﴾

"Ey aziz dediler, bunun ihtiyar bir babası var. Binâenaleyh onun yerine birimizi alıkoy. Seni muhakkak iyilik edenlerden görüyoruz." Yusuf, "Eşyâmızı nezdinde bulduğumuz kimseden başkasını yakalamamızdan Allah'a sığınırız. Çünkü o takdirde biz, elbette zalim oluruz" dedi"

(Yusuf, 78-79).

Bil ki Allah Teâlâ, onların, *"Eğer o çalmış bulunuyorsa, onun daha evvel bir kardeşi de çalmıştı"* (Yusuf, 77) demelerinden sonra, **Yusuf** (a.s.)'un kendilerine muvafakat etmesini ve şefâat yoluna dönmesini, başvurmasını arzuladıklarını beyân buyurmuştur. Zira her ne kadar onlar, hırsızlık yapan kimse hakkında Allah'ın hükmünün onun köle edilmesi olduğunu itiraf etmişler ise de, bununla beraber affetmenin veya fidye almanın da caiz olduğunu ileri sürerek, "Ey aziz, onun bir ihtiyar babası vardır; yani yaşça yaşlı, ihtiyar" demişlerdir. Yine **şeyh** kelimesi ile kadr ü kıymet veya dindarlık bakımından önde geldiğini kasdetmiş olabilecekleri de söylenmiştir. Onlar bunu, onun kadr ü kıymeti yüce olan bir adamın oğlu olmasının, affı ve bağışlamayı gerektireceğinden dolayı söylemişlerdir. Daha sonra onlar, *"Onun yerine birimizi alıkoy"* dediler. Bu ifadeden, onların bunu uzak bir ihtimal görerek söylemiş oldukları anlaşılabileceği gibi, bununla, "Biz sana fidyesini getirinceye kadar, birimizi rehin olarak tut" manasının murad edilmiş olması da muhtemeldir.

Daha sonra إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ *"Seni gerçekten muhsinlerden görüyoruz"* dediler. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Eğer bunu yaparsan, seni muhsinlerden, iyilik yapanlardan sayarız.

b) Bize ikram edip, çokça verip, isteğimizi en iyi bir şekilde yerine getirip, yiyeceklerin parasını geri verdiğin için, seni muhsinlerden biri olarak görüyoruz.

c) Rivayet edildiğine göre, **Hz. Yusuf** (a.s), kıtlık insanları çok sıkıp, onlar da yiyecek satın alacak para bulamayıp, yiyecek almak için kendilerini satınca, bu hadise Mısır halkının çoğunun, **Hz. Yusuf**'un kölesi olmasına sebep olmuştur. Daha sonra **Yusuf** (a.s) hepsini azâd edince, belki de **Yusuf**'un kardeşleri işte bundan dolayı, "Biz seni köleleri azâd etmek suretiyle herkese ihsan edenlerden görüyoruz. Binaenaleyh bunu da, düştüğü durumdan kurtararak buna da iyilik et" dediler. Bunun

üzerine **Hz. Yusuf** (a.s), **maazallah!** *"Allah'a sığınırım"* **dedi.** Bu, "Eşyamızı, yükünün içinde bulduğumuz kimsenin dışında, onun yerine başkalarını tutmaktan Allah'a sığınırım" demektir. Bu ise, "Günahsız olanı suçsuz yere alıkoyarak günah işlemekten Allah'a sığınırım" demektir.

Zeccâc şöyle demiştir: "أَنْ نَأْخُذَ ifadesinin başındaki **en** edatının, başına geldiği cümle mahallen mansubtur. Buna göre mana, "Başkasına mukabil diğer bir kimseyi tutmaktan Allah'a sığınırım" şeklindedir. Bu edatın başındaki **min** kelimesi düşünce, fiil ona karşılık mansub kılınmıştır."

Hz. Yusuf (a.s) إِنَّا إِذًا لَظَالِمُونَ *"Çünkü o takdirde biz, elbette zalim oluruz"* dedi. Bu, "Eğer herhangi bir insana, başkasının suçundan dolayı eziyet edersem, yemin olsun ki haddi aşmış ve zulmetmiş olurum" demektir.

İmdi eğer sorulursa ki: "Bu hadise baştan sona, bir iftira ve bir düzendir. Öyle ise nasıl, önceden beri bir peygamber olmasına rağmen, **Hz. Yusuf**'un bu uydurma işe yönelmesi uygun olur? Halbuki insanlara sebepsiz yere eziyet etmek, hele hele bu töhmet sebebiyle oğlunun alıkonulduğunu anladığında babasının hüznü artıp, kederi şiddetlenecek olunca, masum bir peygambere, böyle bir tertip içine girmek nasıl olur da uygun düşer?"

Bu soruya şöyle cevap verilir: Belki de Allah Teâlâ **Ya'kûb** (a.s.)'un imtihanını (dolayısıyle ecrini) artırmak dilemiş, bundan ötürü **de Yusuf**'u affedip fidye almaktan menetmiştir. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Musa**'nın, arkadaşı (**Hızır**'a), hayatta kalması halinde mutlaka azacak ve kâfir olacak çocuğu öldürmesini emretmesi gibidir.

★ ★
★

Red Karşısında Çekilip Aralarında Konuşmaları

فَلَمَّا اسْتَيْـَٔسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا ۖ قَالَ كَبِيرُهُمْ أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ أَبَاكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ
مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ ۖ فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّىٰ يَأْذَنَ لِي أَبِي أَوْ
يَحْكُمَ اللَّهُ لِي ۖ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿٨٠﴾

"Vakta ki artık ondan ümidlerini kestiler, fısıldaşarak bir yana çekildiler. Büyükleri dedi ki: "Babanızın sizden Allah adıyla te'minat almış olduğunu ve daha evvel Yûsuf hakkında işlediğimiz kusuru bilmediniz mi? Artık ben, ya babam bana izin verinceye, yahut benim için Allah hükmedinceye kadar, buradan katiyyen ayrılmam. O, hâkimlerin hayırlısıdır"

(Yûsuf, 80).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Onlar ellerinden gelen herşeyi yapmak demek olan, *"Onun yerine birimizi alıkoy"* sözünü söyleyince, **Hz. Yûsuf** (a.s.) buna cevaben: *"Eşyamızı nezdinde bulduğumuz kimseden başkasını yakalamamızdan Allah'a sığınırım"* demişti . Böylece onlar, **Hz. Yûsuf**'un onu geri vermesi hususunda bütün ümidlerini yitirmişlerdi. İşte Cenâb-ı Allah, bunu anlatarak: *"Vakta kl artık ondan ümidlerini kestiler, fısıldaşarak bir yana çekildiler"* buyurmuştur ki bu da, onların, **Hz. Yûsuf**'un o kardeşlerini geri vermesinden tamemen ümid kestiklerini gösterir. *"Fısıldaşarak bir yana çekildiler"*, "insanlardan uzak bir köşede aralarında fısıltı ile konuştular" demektir.

Kardeşlerin İçine Düştükleri Çıkmaz

Bundan muradın, onların, içine düştükleri durum üzerinde istişare etmeleri ve fikir alış-verişinde bulunmaları olduğunda bir şüphe yoktur. Çünkü onlar **Bünyamin**'i babasından, ancak kuvvetli bir söz verdikten sonra almışlardı ve üstelik daha önce **Hz. Yûsuf** (a.s.) hakkında da bir töhmet altında idiler. Binâenaleyh eğer **Bünyamin**'i babalarına götüremez iseler, şöyle çok büyük sıkıntılar meydana gelecekti:

1) Eğer babalarının yanına dönmeseler, o çok yaşlı olduğu için, yanında evlâdından hiçbiri olmaksızın tek başına kalması, büyük bir sıkıntı doğuracaktı.

2) Onların âileleri, yiyeceğe son derece muhtaç durumda idiler.

3) Çoğu kez **Hz. Ya'kûb**'un hatırına, bütün oğullarının öldüğü gelecekti ki bu, çok büyük bir keder demektir. Binâenaleyh, eğer onlar babalarına yanlarında **Bünyamin** olmaksızın dönecek olsalardı, çok utanacaklardı. Çünkü iş, zâhiren, onların ilk oğluna hâinlik ettikleri gibi, bu oğluna da hâinlik ettikleri zannını doğuracaktı. Hem bu, onların babalarına verdikleri o güçlü söz ve ahidlerine, hiç değer vermediklerini de düşündürecekti. Bu sebeble, orasının bir şaşkınlık ve bir fikir alış-veriş yeri olduğunda şüphe yok. İşte bu, en uygun ve en doğruyu araştırmak için istişâre etmeyi gerektiren bir durumdur. Ayetteki, *"Vakta ki artık ondan ümidlerini kestiler, fısıldaşarak bir yana çekildiler"* buyruğu ile, bu kastedilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle demektedir: "**İbu Kesir**'in, bunu ve حَتّٰى إِذَا اسْتَيْئَسَ الرُّسُلُ (Yusuf, 110) ayetindeki fiili, hemzesiz olarak اِسْتَايَسُوا şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Bu fiil, tıpkı حَسِبَ – يَحْسِبُ gibi, اَيِسَ – يَيْئِسُ şeklinde de kullanılır. Bunu, اِسْتَيْاَسَ şeklinde okuyan, fiilin ayne'l fiili ile fâ'al fiilinin yer değiştirmiş olur. Binâenaleyh, اِسْتَاْيَسَ olmuş olur ki bunun aslı, اِسْتَيْاَسَ dir. Daha sonra, hafiflik olsun diye hemze kaldırılmıştır. **Keşşâf sahibi**, ayetteki اِسْتَيْأَسُوا fiilinin, يَئِسُوا manasında olduğunu, sin ve tâ'nın mübalağa için getirildiğini bunun tıpkı اِسْتَعْصَمَ (Yûsuf, 32) fabirindeki gibi olduğunu söylemiştir.

Ayetteki خَلَصُوا tabiri ile ilgili olarak **Vâhidî** şöyle der: "Arapça'da, birşeye karışmış olan şey, öz olandan ayrıldığı zaman خَلَصَ الشَّيْءُ يَخْلَصُ خُلُوصاً denilir." Bununla ilgili, şu iki açıklama yapılmıştır:

a) **Zeccâc**: "Bu, "Onlar, kardeşleri olmaksızın, tek başlarına kaldılar" manasındadır" demiştir.

b) Diğer alimler buna, "Onlar, yabancılardan ayrıldılar" manasını vermişlerdir. Daha doğru olan da bu manadır.

Ayetteki **neciyyâ** tabiri iki manayadır:

a) **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: "Bu, tıpkı عَشِيرٌ ve سَمِيرٌ kelimelerinin, mu'âşir (arkadaş) ve مُسَامِرٌ (Gece sohbet eden) manasına gelmesi gibi, مُنَاجِي (fısıldaşan) manasınadır. Cenâb-ı Hakk'ın, وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا *"Onu, çok münacaat eden bir kimse olarak yaklaştırdık"* (Meryem, 52) buyruğunda da bu manadadır.

b) Bu, نَاجِي şeklindeki masdar manasınadır. Nitekim bunun, مُنَاجِينَ "fısıldaşanlar olarak" demek olduğu da söylenmiştir. Binâenaleyh ayetin manası, "Onlar, insanlardan ayrılıp bir kenara çekildiler, içlerine hiçbir yabancı karışmadı, insanlarda ayrı olarak fısıldaştılar" şeklindedir. Bu kelimenin, نَجْوٰى şeklinde okunduğu da rivayet edilmiştir. Bu, "Aralarında fısıldaşan bir grup olarak" demektir. Bu izahların en güzeli şöyle denilmesidir: Onlar, bir kenara çekilip fısıldaştılar. Zira bu işlerden herhangibiri kimin başına gelse, o kimse sanki o şeyin bizzat kendisi olarak nitelenir. Binâenaleyh onlar, iyice fısıldaşmaya dalınca, sanki gerçekten fısıldaşmanın kendisi olmuş sayılırlar.

Cenâb-ı Hak قَالَ كَبِيرُهُمْ *"Büyükleri dedi ki"* buyurmuştur. Bununla, onların yaşça büyük olanlarının kastedildiği söylendiği gibi, ki bu **Rûbiyel**'dir. Akılca büyük olanlarının kastedildiği de söylenmişti ki o da, **Yahûda**'dır. **Yahûda**, onları daha (önceki hadisede), **Hz. Yûsuf**'u öldürmekten vazgeçiren kimsedir.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, o büyüklerinin أَلَمْ تَعْلَمُوٓا أَنَّ أَبَاكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ *"Babanızın sizden Allah adıyla te'minat almış olduğunu ve daha evvel Yûsuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz?"* dediğini bildirmiştir.

Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **İbn Abbâs** (r.a.) şöyle demiştir: "**Hz. Yûsuf** (a.s.): *"Eşyamızı nezdinde bulduğumuz kimseden başkasını yakalamamızdan Allah'a sığınırım"* deyince, **Yahûda** sinirlendi. O sinirlenip bağırınca, sesini duyan her gebe kadın çocuğunu düşürürdü (yani öylesine korkunç bağırırdı) ve bedenindeki bütün kıllar diken diken olurdu;**Yakûb** soyundan bir kimse elini, ona dokunmadıkça da teskin olmazdı. O, kardeşlerinden birine: "Mısır halkının pazarcılarına karşı beni koruyun, ben de sizi padişaha karşı koruyayım" dedi. Bunun üzerine **Hz. Yûsuf** (a.s.), küçük oğluna: "Ona dokun" dedi. O da ona dokununca, **Yahûda'nın** gazabı teskin oluverdi. **Yahûdâ,** yeniden bağırmaya niyetlenince, **Hz. Yûsuf** (a.s.) yere indi, onun elbisesinden tutup çekti, o yere düştü ve o anda, "Ey Aziz Kişi" dedi. Onlar, **Yûsuf** (a.s.)'un isteklerini kabul etmesinden ümidlerini tamamen kesince, aralarında istişâre etmeye başlayarak, "şüphesiz babamız, bizden Allah adına büyük bir söz aldı. Hem sonra biz zaten **Yûsuf** hadisesinden dolayı da töhmet altındayız. Bu belâdan nasıl kurtulacağız?" dediler.

İKİNCİ MESELE Ayetteki مَا فَرَّطْتُمْ ifâdesindeki **mâ** edatının, hangi **mâ** olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır.

a) Bunun asıl manası "Bundan önce de **Yûsuf** hakkında ifrata düşmüş, aşırı gitmiş ve babanıza verdiğiniz sözü tutmamıştınız" şeklindedir.

b) Bu, **mâ-i masdariyye** olup, mahallen merfû ve mübtedadır, مِنْ قَبْلُ "daha evvel" zarfı da, onun haberidir. Manası: "Sizden **Yûsuf** hakkında da bir aşırılığınız daha evvel sâdır olmuştu" demektir.

c) Bu kelime, أَلَمْ تَعْلَمُوا fiilin mef'ûlüne ma'tûf olmak üzere mahsus olup, takdiri, "Sizler , babanızın sizden söz aldığını ve daha evvel **Yûsuf** hakkında yaptığınız ifratınızı bilmiyor musunuz?" şeklindedir.

d) Bu, isim-i mevsûl manasına olup, "Bundan önce **Yûsuf** (a.s.) hakkında yapmış olduğunuz ifratınızı, o büyük hâinliğinizi bilmiyor musunuz?" şeklindedir. O halde yapılan her iki izaha göre, bu ifade, mahallen hem merfudur, hem de mansubtur.

Daha sonra O, فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّىٰ يَأْذَنَ لِي أَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ *"Ben, (kendisine dönmem hususunda) babam bana izin verinceye kadar, yahut da benim için Allah, (benim buradan çıkmama yahut kardeşimi alanlardan intikam almama, yahut da hangi yolla olursa, olsun, onu onun elinden kurtarmama dâir*

bir) hüküm verinceye kadar, buradan (Mısır'dan) ayrılmayacağım. O, hâkimlerin en hayırlısıdır. Çünkü O Allah, sadece adalet ve hak ile hükmeder" demiştir. Velhasıl onun bu sözünden maksadı, Kendisinin babasına ve diğer insanlara karşı utancını sona erdireceği bir mazeretin ortaya çıkmasını istemektir. O, bu sözü, nasıl olursa olsun, mazeretini ortaya koymak için, sadece Allah'a yalvarıp yakarmıştır.

★ ★
★

Oğullarının Hz. Yakûb (a.s)'un Yanına Dönmeleri

اِرْجِعُوٓا۟ إِلَىٰٓ أَبِيكُمْ فَقُولُوا۟ يَٰٓأَبَانَآ إِنَّ ٱبْنَكَ سَرَقَ ۖ وَمَا شَهِدْنَآ إِلَّا بِمَا عَلِمْنَا وَمَا كُنَّا
لِلْغَيْبِ حَٰفِظِينَ ﴿٨١﴾ وَسْـَٔلِ ٱلْقَرْيَةَ ٱلَّتِى كُنَّا فِيهَا وَٱلْعِيرَ ٱلَّتِىٓ أَقْبَلْنَا فِيهَا ۖ وَإِنَّا لَصَٰدِقُونَ ﴿٨٢﴾

"Siz dönün ve babanıza deyin ki, "Aziz babamız, oğlun hırsızlık yaptı. Biz bildiğimiz şeyden başkasına şâhidlik yapmayız. Gaybın bekçileri de değiliz. (İstersen), içinde bulunduğumuz (döndüğümüz) o şehrin âhalisine de, içlerinde geldiğimiz kervana da sor. Biz, şüphe yok ki doğru söylüyoruz"

(Yûsuf, 81-82).

Bil ki onları, en doğrusunun ne olduğu hususunda iştişâre edince, yapılacak en doğru işin, memleketlerine dönüp, babalarına hadiseyi aynen anlatmaları olduğu ortaya çıktı. Bu sözü söyleyenin, *"Babam bana izin verinceye kadar (...) buradan katiyyen ayrılmam"* (Yûsuf, 80) diyen o büyük kardeş olduğu açıktır. Bunun, **Rûbiyel** olduğu; **Mısır**'da kalıp diğer kardeşlerini babasına gönderenin o olduğu da söylenmiştir.

Buna göre şayet, "**Bünyamin**, özellikle doyurucu cevap verip, o tası yüküne koyanın, daha önce de onların yüklerine sermayelerini geri koyan kimse olduğunu söylediğine göre, daha nasıl onlar, delil olmadığı halde, **Bünyamin**'in hırsız olduğuna karar vermişlerdir?" denirse, buna birkaç şekilde cevap verilir:

1) Onlar, o tasın, kendilerinden başka hiç kimsenin giremeyeceği bir yere konulmuş olduğunu görmüşlerdi: Bundan dolayı, o tası münâdilerin **Bünyamin**'in yükünden çıkardıklarını görünce, zann-ı galibleri ile, onu **Bünyamin**'in almış olduğu hükmüne vardılar.

Bünyamin'in, "o tası benim yüküme koyan, sermayelerinizi sizin yükünüze koyan kimsedir" demesine gelince, aradaki fark açıktır. Çünkü onlar orada, sermayeleri

yüklerine konulmuş olarak dönünce, sermayelerini yüklerine koyanların, onlar yani **Hz. Yûsuf**'un adamları olduğunu kabul etmişlerdi. Ama bu tasa gelince, hiç kimse bunu onların onun yüküne koyduğunu kabul etmemiştir. İşte bu sebebten ötürü zann-ı galibleri ile, bunu **Bünyamin**'in çaldığı neticesine varmışlardır. Bu zanna binâen şâhitlik etmiş, bununla beraber buna kesinkes şahitlik etmediklerini de, *"Biz bildiğimiz şeyden başkasına şâhidlik etmeyiz. Gaybın bekçileri de değiliz"* diyerek belirtmişlerdir.

2) Bu, "Melikin ve adamlarının demesine göre, oğlun hırsızlık yapmış" demektir. Bunun, Kur'ân'da örneği çoktur[24] Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Hiç şüphesiz sen halîm ve reşîdsin"* (Hud, 87) yani "sen kendi iddiana göre, halim ve reşîdsin" denildiğini bildirmiştir. Yine Hak Teâlâ, *"Tat (azabı), çünkü sen azîz ve kerîmsin"*, yani "kendi *iddiana göre aziz ve kerimsin (ama bize göre hayır, böyle değilsin)"* (Duhân, 49) buyurmuştur.

3) Senin oğlunun üzerinde, hırsızlığa benzer bir durum ortaya çıkmıştır." Böylesi şeylere de hırsızlık denir. Çünkü birbirine benzer iki şeyin birinin ismini diğeri için de kullanmak, Kur'ân'a göre mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür"* (Şurâ, 40) buyurmuştur.

4) **Hz. Ya'kûb**'un oğulları o zaman henüz peygamber değillerdi. Binâenaleyh onların böyle bir sözü, hele de bu zannı uyandıracak bir şey gördükleri zaman, tahminî olarak söylemiş olmaları uzak bir ihtimal değildir.

5) **İbn Abbas** (r.a)'ın bunu şeddeli olarak, إِنَّ ابْنَكَ سَرَّقَ "Oğluna hırsızlık isnâd edildi" şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. Bu kıraata dayanarak bir tevil yapmaya ihtiyaç yok. Çünkü o topluluk ona zaten hırsızlık isnad etmişti. Zira biz bu kitapta, böyle kıraatlerin soruları defedemeyeceğini daha önce söylemiştik. Çünkü problem ancak, "Birinci kıraat yanlıştır, doğrusu ise bu kıraattir" dediğimizde ortadan kalkar. Ama biz birinci kıraatin doğru olduğunu kabul ettiğimizde, ikinci kıraat doğru da olsa, yanlış da olsa, o problem devam eder. Binâenaleyh mutlaka daha önceki gibi izahlar yapılması gerektiği sâbit olmuş olur.

Şehadet Kavramı Hakkında

Onların وَمَا شَهِدْنَآ إِلَّا بِمَا عَلِمْنَا *"Biz, bildiğimiz şeyden başkasına şâhidlik yapmayız"* ifâdesine gelince, bunun manası açıktır. Bu, şâhidliğin, bilmekten başka birşey olduğuna delalet eder. Bunun delili işte bu ayettir. O halde bu, "şahâdet"in "ilim"den başka birşey olmasını gerektirir. Bir de Hz. Peygamber (s.a.s.), إِذَا عَلِمْتَ مِثْلَ الشَّمْسِ فَاشْهَدْ *"Birşeyi, ancak güneşi bildiğin gibi bildiğin zaman, ona şâhidlik et"* buyurmuştur

---

24) Yani, kardeşleri, kendi değerlendirmelerini söylemiş olmayıp Hükümdarın adamlarının Bünyamin aleyhindeki iddialarını nakletmiş oluyorlar (ç).

ki bu da, bizim söylediğimiz hususa delâlet eder. Şehâdet, insanın "Ben şehâdet ederim" demesinden ibaret değildir. Çünkü insanın, "Ben şahâdet ederim" sözü, şahidlik yapacağını haber vermedir. Halbuki şehâdet edeceğini söylemesi, şahidlik etmesinden ayrı bir şeydir. Bu sabit olunca biz diyoruz ki: Şehâdet (şahidlik), kelamcıların kelâm-ı nefs (insanın içten geçirmesi) dedikleri, zihnî bir hüküm veriş manasınadır.

"Gayb"ın Buradaki Manası

Onların وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ *"Gaybın bekçileri de değiliz"* cümlesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) Onlar: "Biz, su kabının onun yükü içinden bulunup çıkarıldığını gördük. Ama gerçek durum bizce malum değil. Çünkü gaybı ancak Allah bilir" demek istemişlerdir.

b) **İkrime**, bunun "Belki de o su kabı,gece onun eşyası içine saklanmıştı" manasında olduğunu söylemiştir. Çünkü bazı Arapça lehcelerinde gece'ye **"gayb"** denir.

c) **Mücahid, Hasan** ve **Katâde**, buna, "Biz, oğlunun hırsızlık yapacağını bilemezdik. Eğer bunu bilseydik, onu padişaha götürmez ve geri getirme hususunda da Allah adına sana söz vermezdik" manasını vermişlerdir.

d) Nakledildiğine göre **Ya'kûb** (a.s.) onlara: "Farzedin ki o hırsızlık yaptı. Kral, İsrâiloğullarının şeriatına göre hırsızlık yapanın köle olarak alıkonacağını nasıl bildi? Hayır, hayır, aksine bunu ona bir maksadınızdan ötürü siz söylemişsinizdir" dediğinde onlar: "Biz bu hükmü ona, henüz bu hadise başımıza gelmezden önce söylemiştik. İçine düştüğümüz bu şeyin, başımıza geleceğini o esnada bilemezdik" demişlerdir. Buna göre ayetteki, *"Gaybın bekçileri de değiliz"* cümlesi, işte buna bir işarettir.

Eğer, "Bu görüşe göre **Ya'kûb** (a.s.)'un Allah'ın bu hükmünü gizlemeye gayret göstermesi (oğullarının gizlemiş olmasını istemesi) ne derece doğrudur?" denilirse, biz deriz ki: Belki de hüküm, malı çalınan kimsenin müslüman olması şartına bağlanmıştı. İşte bunda ötürü o, bu hükmün kâfir sandığı o padişahtan saklanmasının mümkün olduğunu düşünmüştür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak onların, وَسْئَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعِيرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا *"İstersen, içinde bulunduğumuz (döndüğümüz) o şehrin ahalisine de, içlerinde geldiğimiz kervana da sor"* dediğini anlatmıştır.

Bil ki onlar zaten **Yûsuf** hadisesinden dolayı itham altında oldukları için, bu (yeni) ithamı kendilerinden savuşturmak için alabildiğine gayret göstererek, böyle söylemişlerdir. Alimlerin çoğu, burada geçen **"Karye"** (o şehir) sözünden, **Mısır**'ın kastedildiği görüşünde ittifak ederken, bazıları da bunlar muradın, Mısır'ın giriş kapısı

üzerinde bulunan ve hırsızlık ile bunun araştırılması hadisesinin cereyan ettiği bir yer olduğunu söylemişlerdir. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bununla, "O şehrin ahâlisine sor" manası kastedilmiştir. Fakat kısa ve veciz olsun diye muzaf olan "ahâlisi" kelimesi hazfedilmiştir. Böylesi mecazî ifâdeler Arapça'da meşhur ve yaygındır. **Ebu Ali el-Fârisî:** "Arapça'da bunun câiz olmadığını söylemek, tıpkı zarûrî şeyleri kabul etmemek ve maddi varlıkları inkâr etmek gibi olur" demiştir.

b) **Ebu Bekr el-Enbârî:** "Bu, şehire sor, kervana sor, duvarlara sor, onlar sana söyler ve bizim doğru söylediğimizi sana anlatırlar. Çünkü sen, Allah'ın en büyük peygamberlerindensin. Allah'ın, bir mucize olarak bu cansız şeyleri konuşturması ve sana bizim söylediklerimizin doğru olduğunu haber vermesi uzak bir ihtimal değildir" demektir" der.

Burada şu şekilde, üçüncü bir izah daha yapılabilir: Birşey tamamen ortaya çıkıp, kapalı tarafı kalmadığı zaman, "Onu göklere, yere ve bütün her şeye sor" denilir ki, bundan murad, o şeyin, hakkında şüphe kalmayacak derecede ortaya çıkmasıdır.

Onların وَالْعِيرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا *"İçlerinde geldiğimiz kervana da (sor)"* sözü hakkında müfessirler şöyle demişlerdir: *"Kenanlılar"*dan (hemşehrilerinden) bir grup insan, onlarla yol arkadaşı olmuşlardı. Bundan dolayı **Ya'kûb**'un oğulları ona: "Bu hadiseyi onlardan sor" demişlerdir.

Sonra, sözlerini iyice te'kîd edip anlatınca, وَإِنَّا لَصَادِقُونَ *"Biz, şüphe yok ki doğru söylüyoruz"* yani, "Bizi töhmet altında tutsan da, tutmasan da, biz doğruyuz" demişlerdir. Onların bu sözden gayeleri, kendi kendilerinin doğruluğunu ifâde etmek değildir. Çünkü bu, birşeyi yine kendisi ile isbat etme gibidir. Aksine insan, birşeyin doğru olduğuna dâir kesin bir delil zikredince, bundan sonra, "Ben, bu hususta doğruyum" der. Bu, "Sana söylediğim delilleri ve açık hüccetleri düşünürsen, şüphen tamamen gidecektir" manasına gelir.

* *
*

Yakûb (a.s)'un Onlara İnanmayıp Yûsuf ile Bünyâmin'i Bulacağını Umması

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنفُسُكُمْ أَمْرًا ۖ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ ۖ عَسَى اللَّهُ أَن يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا ۚ إِنَّهُ
هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ۝

"O dedi ki: "Hayır, sizi nefisleriniz aldatıp, bir işe sürüklemiştir. Artık güzel bir sabır. Allah'ın onların hepsini birden bana getirmesi yakın bir ümiddir. O alîmdir, hakimdir"

(Yûsuf, 83).

Bil ki **Ya'kûb** (a.s.), oğullarından bu sözü işitince, söyledikleri sözde, daha önce **Yûsuf** (a.s.) hadisesinde de olduğu gibi, doğru olmadıklarına hükmetti ve: *"Hayır, sizi nefisleriniz aldatıp, bir işe sürüklemiştir. Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır"* demiştir. O, bu sözü aynı şekilde **Yûsuf** hadisesinde de söylemişti. Fakat **Yûsuf** hadisesinde daha sonra: *"Sizin şu anlatışınıza karşı yardımına sığınılacak (ancak) Allah'dır"* (Yûsuf, 18) demişti. Bu hadisede ise, daha sonra: *"Allah'ın, onların hepsini birden bana getirmesi yakın bir ümiddir"* demiştir. Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: "Ayetteki: *"Hayır, sizi nefisleriniz aldatıp, bir işe sürüklemiştir"* buyruğundan maksad, daha önce **Yûsuf** (a.s.) hadisesinde *"Hayır, sizi nefisleriniz aldatıp, bir işe sürüklemiştir"* (Yûsuf, 18) dediği zamanki gibi, yalan ve hile değildir. Fakat **Hz. Ya'kûb** bununla, "Nefisleriniz, **Bünyamin'i** benden alma ve onu, menfaat elde etmek için Mısır'a götürme işini size süslü gösterip, sizi aldattı. Halbuki bundan şer ve zarar geldi. Onu sizinle beraber göndermem için bana ısrar ettiniz, ama Allah'ın takdirinin, sizin hesâb ve planlarınızn aksine tecelli edebileceğini bilmediniz" manasını kasdetmiştir. Belki de bunun manası: "Nefisleriniz sizi bu işte aldattı ve onun çalmadığı halde, gerçekten çaldığı zannını size verdi" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE Rivayet edildiğine göre, **Rûbiyel**, Mısır'da kalıp dönmemeye niyetlendiği zaman, padişah ona, kardeşleri ile birlikte gitmesini emredip: "Benden ayrılıp, gidin" dediği zaman, o öyle bir nâra attı ki, şehirde karnındaki bebeyi düşürmeyen gebe kadın kalmadı. Bunun üzerine **Hz. Yûsuf** (a.s.): "Onu bırakın (kalsın)" dedi. Diğerleri **Hz. Ya'kûb**'un yanına dönüp hadiseyi anlattıkları zaman, **Hz. Ya'kûb** (a.s.) ağladı ve: "Evlatlarım, ne zaman yanımdan ayrılıp gitseniz, biriniz eksiliyorsunuz. Bir defa gittiniz, **Yûsuf** eksildi; ikincisinde **Şem'ûn**; bu üçüncüsünde de **Rûbiyel** ve **Bünyamin**" dedi. Sonra yine ağladı ve: *"Allah'ın, onların hepsini birden bana getirmesi yakın bir ümiddir"* dedi. Bu hüküm ve neticeye, şu sebeblerden dolayı ulaşmıştı:

1) Hüznü, başındaki belası ve çektiği mihnetler iyice uzayınca, Allah Teâlâ'nın çok yakında artık bir çıkış yolu vereceğini bildi ve Allah'ın rahmetine hüsn-ü zan beslediğini gösterir bir üslub ile bu sözü söyledi.

2) Belki de Allah Teâlâ **Yûsuf** (a.s)'dan dolayı düştüğü mihnetten sonra, ona, **Yûsuf**(a.s.)'un sağ olduğunu bildirdi veya onun için bu hususta birçok alâmetler ortaya

çıktı, o da: *"Allah'ın, onların hepsini birden bana getirmesi yakın bir ümiddir"* dedi. Çünkü onlar **Yûsuf**'u götürdükleri zaman, oniki kişi idiler. **Yûsuf** kayboldu ve onbir kişi kaldılar. **Hz. Ya'kûb** onları Mısır'a gönderdiği zaman da dokuz kişi olarak döndüler. Çünkü **Bünyamin**'i **Hz. Yûsuf** alıkoymuştu ve: *"Artık ben, ya babam bana izin verinceye kadar, yahud benim için Allah hükmedinceye kadar, buradan katiyyen ayrılmam"* (Yûsuf, 80) diyen büyük kardeşleri de kendisini alıkoymuştu. İşte böylece kaybolanların, geri dönmeyenlerin sayısı üç olunca, o da: *"Allah'ın, onların hepsini birden bana getirmesi yakın bir ümiddir"* demiştir.

Daha sonra o, إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ *"O, alîmdir, hakîmdir"* demiştir. Yani Allah, işlerin hakikatlerini bilir, fazlına, ihsanına, rahmetine ve maslahata uygun olarak, bu hususlarda hikmet sahibidir.

★ ★
★

وَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسَفَىٰ عَلَىٰ يُوسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٨٤﴾
قَالُوا تَاللَّهِ تَفْتَأُ تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتَّىٰ تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ
﴿٨٥﴾ قَالَ إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾ يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا
مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَيْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٧﴾

"Ya'kûb onlardan yüz çevirdi, "Vah Yusuf'a olan hasretim vah!" dedi ve hüznünden ve kederinden iki gözüne ak düştü. (Bununla beraber) o, artık gamını tamamen yutmakta idi. Dediler ki: "Hâlâ Yûsuf'u anıp duruyorsun. Andolsun ki sonunda ya kederinden hastalanıp eriyeceksin, yahut helâke uğrayanlardan olacaksın." O da dedi ki: "Ben kederimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikayet ediyorum ve Allah tarafından, sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum. Evlatlarım gidin, Yûsuf ile kardeşinden bir haber arayın. Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Zira hakikat şudur ki kâfirler gürûhundan başkası, Allah'ın rahmetinden ümid kesmez"

(Yûsuf, 84-87).

Bil ki **Ya'kûb (a.s.)**, oğullarının sözünü işitince, kalbi gerçekten sıkıntı ile daraldı ve onlardan yüz çevirip ayrıldı. Sonra onları çağırttı ve onlara döndü dedi ki:

Buradaki birinci makama (duruma) gelince ki bu, onun onlardan yüz çevirip, ayrılmasıdır. Bu *"Ya'kûb onlardan yüz çevirdi. Vah Yûsuf'a olan hasretim, vah!" dedi"* ifâdesi ile anlatılan hususdur.

Hz. Ya'kûb'un Yûsuf'a Daha Çok Üzülmesinin Sebebi

Bil ki, **Hz. Ya'kûb, Bünyamin** ile ilgili olarak oğullarından o sözü duyunca, göğsü daraldı, **Yûsuf**'a olan tasası ve hüznü iyice büyüdü ve, *"Vah, Yusuf'a olan hasretim, vah!"* dedi. Şu sebeplerden dolayı bu hadise tahakkuk edince, **Hz. Ya'kûb**'un, **Yûsuf**'undan ayrılması sebebiyle hüznü büyümüştür:

1) Yeni hüzün, eski ve içte bulunan hüznü kuvvetlendirir. Yara yaraya eklendi mi, çok fazla acı verir. Nitekim **Şair Mütemmim İbn Nüveyre** şöyle demiştir:

وَقَدْ لاَمَنِي عِنْدَ الْقُبُورِ عَلَى الْبُكَا / رَفِيقِي لِتَذْرَافِ الدُّمُوعِ السَّوَافِكِ

فَقَالَ أَتَبْكِي كُلَّ قَبْرٍ رَأَيْتَهُ / لِقَبْرٍ ثَوَى بَيْنَ الكَثَيْبِ وَالدَّكَادِكِ

فَقُلْتُ لَهُ إِنَّ الأَسَى يَبْعَثُ الأَسَى / فَدَعْنِي فَهٰذَا كُلُّهُ قَبْرُ مَالِكِ

"Arkadaşım beni kabirlerin yanında ağlayarak öldürücü gözyaşları akıttığım için kınadı ve dedi ki: "Gördüğün her kabre ağlıyor musun? Kumlar ve çukurlar arasına sıkışmış olan her mezara?!" Ona dedim ki: "Üzüntü üzüntüyü tahrik eder. Binâenaleyh beni bırak. Bunların tamamı Malik'in kabridir."

Zira o, bir kabir gördüğü her defasında, kardeşi Malik'i kaybetmekten ötürü tazeleniyor ve çevresindekiler kendisini ayıplıyorlardı. O da, "üzüntü üzüntüyü doğurur" diye cevap veriyordu.

Bir başkası da, şöyle demiştir:

فَلَمْ تُنْسَنِي أَوْفِي الْمُصِيبَاتِ بَعْدَهُ / وَلٰكِنْ نَكَاءُ الْقَرْحِ بِالْقَرْحِ أَوْجَعُ

"Beni unutmadın, ya da en azından, ondan sonraki musîbetlerde. Fakat, yaranın yarayla dağlanması çok acı vericidir."

2) **Bünyamin** ve **Yûsuf**'un annesi birdi. Dolayısıyla hem sûret hem de sıfat bakımından aralarında mükemmel bir benzerlik bulunuyordu. Binâenaleyh, **Ya'kûb** (a.s.), **Bünyamin**'i görmekle, **Yûsuf**'u görür gibi olarak teselli buluyordu. Olan şey olunca, teselliyi gerektiren şey de zail olup gitti. Böylece de, **Ya'kûb**'un elemi ve iştiyakı arttı.

3) O'nun başta gelen derdi, **Yûsuf**'u kaybetmiş olmasıydı. Ona karşı duyduğu üzüntü, her şeye karşı duyduğu üzüntü demekti.

4) Bu musibetler, birtakım sebeplere bağlanabilecek, izahı mümkün belalar idi. **Yûsuf**'un hadisesine gelince, **Ya'kûb** (a.s.), oğullarının ileri sürmüş oldukları mazerette yalancı olduklarını biliyordu. Gerçek sebep ise, onun tarafından malum değildi. Hem **Ya'kûb** (a.s.), onların hayatta olduklarını biliyordu. **Yûsuf**'a gelince, **Ya'kûb** (a.s.) onun hayatta olup olmadığını bilmiyordu. İşte bu sebeplerden dolayı, **Hz. Ya'kûb**'un, **Yûsuf**'tan ayrılmasından dolayı olan iştiyâk ve özlemi artmış, (onun ölü mü, diri mi olduğuna dair) halini bilmemekten dolayı içinde bulunduğu musibet, son derece şiddetli olmuştu.

İKİNCİ MESELE
Hasret Duymasını Hz. Ya'kûb'a Çok Görenlerin Haksızlığı

Bazı câhil kimseler **Hz. Ya'kûb**'u *"Vah Yûsuf'a olan hasretim, vah!"* demesinden dolayı tenkit ederek şöyle demişlerdir: "Zira bu, feryâd u figan etmek ve Allah'dan şikayetçi olmak demektir ki, bu caiz değildir." Alimler ise, durumun, bu câhilin zannetiği gibi olmadığını açıklamışlardır. Bunun izahı şöyle yapılabilir:

Ya'kûb (a.s.), bu sözü söylememiştir. Ama, sonraysa, onun ağlaması büyük olmuştur ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve hüznünden ve kederinden iki gözüne ak düştü"* buyruğundan anlaşılandır. Sonra o lisanını bağırıp çağırma ve uygun olmayan şeyler söylemekten alıkoymuştur ki, bu, ayetteki فَهُوَ كَظِيمٌ ifadesinden anlaşılmaktadır. Sonra, yine **Ya'kûb** (a.s.) o şikâyetini hiçbir insana da açmamıştır. Bunun delili, **Ya'kûb** (a.s.)'un, *"Ben kederimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikâyet ediyorum"* demesidir. Bütün bunlar, onun musibet ve sıkıntısının şiddetlenmesi halinde, onun sabretmiş olduğuna ve o sıkıntısını ve kederini sînesinde taşıdığına ve hiç kimseye şikayette bulunmadığına, böylece de pek yerinde olarak, bu sayede büyük bir medih ve büyük bir övgüye mazhar olduğuna delâlet eder.

Ya'kûb'un Hüznünü Cebrail'in Teskin Etmesi

Rivayet olunduğuna göre **Yûsuf** (a.s.) **Hz. Cebrâil**'e "**Ya'kûb** hakkında bir bilgin var mı?" diye sorduğunda, **Cebrâil** "Evet" deyince de: "Onun hüznü ve kederi ne noktadadır?" der. **Cebrâil** "Onun kederi yetmiş tane "seklâ"nın kederi gibidir" der. **Seklâ** tek bir çocuğu olup, sonra da o çocuğu ölen kadına denilir. Bunun üzerine **Hz. Yûsuf**: "Onun için bu hususta bir mükâfat var mıdır?" deyince de, **Cebrâil** (a.s.) "Evet, yüz şehit mükâfaatı vardır" der.

Buna göre şayet, **Muhammed İbn Ali el-Bakır**'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir pir-i fâni, **Ya'kûb**'a uğrayarak, ona "sen İbrahim misin?" der. Bunun üzerine **Ya'kûb** (a.s.) da: "Ben, onun oğlunun oğluyum; sıkıntılarım beni böyle değiştirdi, güzelliğimi ve kuvvetimi giderdi" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, **Ya'kûb**'a *"Sen beni, her ne zaman kullarıma şikayet ettiğinde, izzet ve celâlime kasem olsun ki, eğer sen beni şikayet etmeseydin, ben sana senin etinden ve kanından daha iyisini*

verirdim (seni gençleştirirdim)" diye vahyetti. İşte, bunun üzerine **Hz. Ya'kûb** bundan sonra: *"Ben kederimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikayet ediyorum"* der oldu.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "**Ya'kûb**'u kardeş edinen bir kardeşi bulunuyordu. O, **Ya'kûb**'a *"Görmeni gideren, sırtını kamburlaştıran nedir?"* diye sordu. Bunun üzerine Hz. **Ya'kûb** da: *"Gözümü gideren, Yûsuf sebebiyle ağlamam; sırtımı kamburlaştıran da, Bünyamin'e olan kederimdir"* dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, **Ya'kûb**'a: *"Beni, benden başkasına şikâyet etmekten çekinmez misin?"* diye vahyetti. Bunun üzerine **Ya'kûb** (a.s.) *"Ben kederimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikâyet ediyorum"* diyerek, sözünü *"Ya Rabbi, beli bükülmüş, gözleri kör olmuş bu pir-i faniye acımaz mısın? Yûsuf'un ve Bünyamin'in kokusunu bana tekrar koklat"* diye sürdürdü. Bunun üzerine **Cebrâil**, ona müjde vererek Allah'ın şöyle dediğini naklетti: *"Şayet onlar ölü dahi olsalar onları dirilteceğim. Binâenaleyh, fakir ve yoksullar için bir yemek hazırla. Zira, kullarımın bana en sevimli olanları peygamberler ve yoksul kimselerdir."* **Ya'kûb** (a.s.) kahvaltı yapmak istediğinde bir münadî, *"Kahvaltı yapmak, yemek yemek isteyen, Ya'kûb'la beraber yapsın!"* diye bağırdı. Yine, **Ya'kub** (a.s.) oruç tuttuğunda, iftar esnâsında da aynı şekilde bağırırdı. Rivayet olunduğuna göre **Ya'kub** (a.s.), yaşlılıktan dolayı, dökülen kaşlarını bir bezle sarıyordu[25] Bunun üzerine kendisine birisi: "Bu başına gelenler ne?" deyince de o: "Ömrümün uzunluğu ve kederlerimin çokluğu" dedi. Bundan dolayı Allah Teâlâ ona: *"Ey Ya'kub, beni şikâyet mi ediyorsun?"* diye vahyedince de o, "Ya Rabbi, bir hatadır yaptım. Binâenaleyh o hatamı bağışla" dedi" denilirse, biz deriz ki:

Biz **Ya'kub**'un yaptığının, sadece sabır, sebât edip, feryâd ü figan etmemek olduğunu delilleriyle birlikte bildirmiştik. (Artık başka söze itibar olunmaz.) Rivayet olunduğuna göre ölüm meleği **Ya'kûb**'un yanına girince **Ya'kûb** ona: "Sevgilimi görmeden önce, canımı almak için mi geldin?" deyince **Azrail** ona: "Hayır, ben senin hüznünle hüzünleneyim, sevincinle de sevinç duyayım diye geldim" der. Ağlamak ise, günah sayılmaz. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) de, oğlu **İbrâhim**'e ağlayarak, *"Kalb hüzünlenir; göz, yaş akıtır. Biz Rabbimizi kızdıracak şey söylemiyoruz. Ey İbrahim, biz senden dolayı kederliyiz, hüzünlüyüz"* demiştir. Hem insanı hüznün kaplaması, onun irâdesi ve tercihiyle olmaz. Dolayısiyle bundan herhangi bir sorumluluk doğmaz. Ama ah, of etmek; ağlamak, gözlerden bardaktan boşanırcasına göz yaşı akmasına gelince, kişi, bazan bunları defedemeyebilir.

---

25) Daha önce **Yusuf**, 18 ayetinin tefsirinde de bu ibarenin aynısı geçmişti. Manasını anlayamadık. Yazmalara başvurunca birçok nüshada ibarenin bu şekilde olduğunu tesbit ettik (Köprülü No: 120, Varak 490/a; Selimağa (Hüdai Ef. No: 118, (taşbasma) sayfa: 712; Selimağa (Yakub Ağa) No: 4, v. 3/b). Belki de manası şudur: "Kaşlarının mahalli olan alnı çöktüğü için, gözlerini kapatmaması gayesiyle üst taraftan bir bezle bağlıyordu." (ç.)

Ey bu soruyu soran kimse! Sizin ileri sürdüğünüz şeylere gelince: Onlar da, **Ya'kûb** (a.s.)'a itabvarî gelen hitâplar, ancak ebrârın hasenâtının, mukarreblerin seyyiatı gibi kabul edilmesinden dolayı varid olmuşlardır. Hem burada, şöyle bir başka incelik de bulunmaktadır: İnsan, hayrete düşüp tereddüt ettiği bir yerde mutlaka Allah'a başvurur. **Ya'kûb** (a.s.) **Yûsuf**'un hayatta mı yoksa ölmüş mü olduğunu bilmiyordu. O, bu hususta lehte veya aleyhte herhangi birşey söylemiyor, tavakkuf ediyordu. Onun bu hususta tavakkuf etmesi sebebiyle de Cenâb-ı Allah'a yönelmesi daha da fazlalaşmış, -bu mesele dışında- O'ndan başka hiçbir şeye dönüp bakmaz olmuştu. Onun bu hadisedeki tavır ve hareketleri farklı farklı olmuştur. Bazı zamanlar o, çoğu kez, Allah'ı zikretmeye o denli dalardı ki, bu hadiseyi hiç hatırlamazdı. Binâenaleyh, bu hadiseyi hatırlamak, o hadiseyi hatırlamaması gibi olmuştur. Bu sebepten dolayı **Hz. Ya'kûb**'a nisbetle bu hadise, **Hz. İbrahim**'in ateşe atılması ve kesilmesi istenen oğlunun kesilmesi hadisesi gibi olmuştur.

Hz. Ya'kûb Niçin Tam Teslimiyet Göstermedi?

İmdi, eğer sorulursa ki: "Şiddetli bir musibet geldiğinde, Hak Teâlâ'nın, *"Onlar yok mu? Rablerinden mağfiretler ve rahmet hep onların üzerindedir ve onlar doğru yola erdirilenlerin tâ kendileridir"* (Bakara, 157) buyruğunda bahsedilen bu büyük mükâfaata müstehak olabilmesi için, onun *"Biz Allahınız ve biz ancak O'na döneceğiz"* (Bakara, 156) demesi daha evlâ değil miydi?" denilirse, biz deriz ki:

Bazı müfessirler, "İstircâ,[26] bu ümmetten başka hiçbir ümmete verilmemiştir. Binâenaleyh Allah, bu ümmete bir musibet isâbet ettiğinde, onların böyle söyleyerek mükâfaat elde etmeleri için, sadece bu ümmete ikrâm etmiştir" demişlerse de, bu bana göre, şu sebeplerden dolayı zayıftır: Zira kişinin *"Biz Allahınız"* şeklindeki sözü, bizim, Allah'ın mülkü olduğumuza, bizi yaratıp var edenin O olduğuna; *"ve biz ancak ona döneceğiz"* demesi de, haşr ve Kıyametin mutlaka olacağına bir işarettir. Bunun böyle olduğunu bilmeyen bir ümmet olacağı düşünülemez. Binâenaleyh, bazı belâ ve musibetler gelirken, bunu bilen kimse, mutlaka sonunda dâ, Allah'a rücû edeceğini, döneceğini bilir. İşte bu noktada, o musibete karşı tam bir teselli meydana gelir. Allah'ı tasdik etmiş, O'na iman etmiş olan kimsenin bunu bilmemesi imkânsızdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Onun, *"Vah hasretime!"* ifâdesi esef'e, tasaya nida etmektir. Bu tıpkı, bir kimsenin, يَاعَجَبًا "Ey hayret, ey şaşkınlık!" demesi gibidir ki bu, sanki o, esef'e tasaya bağırmış ve "Bu senin tam gelme ve bulunma zamanındır" demektir.Biz bu açıklamayı, pekçok yerde izah ettik. Bunlardan birini, meselâ Cenâb-ı Hak'kın حَاشَ لِلّٰهِ (Yûsuf, 31) ayetinin tefsirinde geçmişti. **Esef** kelimesi, elden kaçırılan şeye karşı duyulan hüzün ve keder anlamına gelir. **Leys** şöyle demiştir: "Başına birşey gelir, sen de ondan dolayı mahzun

---

26) "İstircâ, bir musibet ve belâ esnasında mü'minin إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ demesidir.

olur ve onu **savuşturmaya** da güçün yetmezse, sen hem esîf, yani hüzünlü, hem de müteessif, kederlenmiş olursun." **Zeccâc** da şöyle demiştir: "Aslolan, bunun "**Ya eseff**" "Ey esefim,tasam" şeklinde kullanılmasıdır. Ancak ne var ki, izâfet yâ'sının, elif ve fethanın hiffetinden dolayı, elif-i maksûre ile değiştirilmesi caizdir.

Hz. Ya'kûb'un Gözlerine Perde İnmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ *"Ve hüzünden ve kederinden iki gözüne ak düştü"* buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

1) **Ya'kûb** (a.s.) *"Vah Yûsuf'a olan hasretime, vah"* deyince, onu hep ağlamak tutmuştur. Ağlamak tutunca da, gözlerindeki su çoğalmıştır. Böylece, onun gözleri sanki o suyun beyazlığından dolayı beyazlanmıştır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın *"ve hüznünden ve kederinden iki gözlerine perde indi"* ifadesi, ona ağlamanın hâkim olmasından ve çok ağlamasından bir kinâye olmuş olur. Bu izahın doğruluğunun delili şudur: Hüznün tesiri, körlüğün meydana gelmesinde değil, ağlamanın ona hakim olmasındadır. Binâenaleyh, ayette bahsedilen beyazlanmayı, aklığı, ağlamanın hakim olması manasına alırsak, bu sebeb makul ve yerinde olur. Ama onu, kör olması anlamına amledersek, bu sebep ve tafîl, güzel, makul ve yerinde olmaz. Binâenaleyh, bizim benimsediğimiz daha yerinde olmuş olur. Bu açıklamayı, delîliyle beraber **Vâhidî**, **Kitâbu'l-Basît**'inde **İbn Abbas**'tan rivayet etmiştir.

2) Bununla, **Hz. Ya'kûb**'un kör olması kasdedilmiştir. **Mukatil** şöyle der: "**Ya'kûb** (a.s.) altı sene kör kalmıştır. Derken Allah **Teâlâ** onun gözlerini, **Yûsuf**'un gömleği ile açmıştır ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şu benim gömleğimi götürün de onu babamın yüzüne atın.. iyice görür (bir hale) gelir"* (Yûsuf, 93) ayetinden anlaşılan hususdur. Denildiğine göre **Cebrail** (a.s.), **Yûsuf** (a.s.) hapiste iken, onun yanına varmış ve: "Babanın gözleri, sana olan kederinden dolayı gitti" demiş, bunun üzerine de **Yûsuf** ellerini başına koyarak: "Keşke annem beni doğurmasaydı ve ben de, babamın bu denli üzülmesine sebep olmasaydım!" der. Bu görüşü ileri sürenler şöyle demişlerdir: "Devamlı hüzün, devamlı ağlamaya; devamlı ağlama da kör olmaya yol açar; o halde hüzün, bu yolla körlüğün sebebi olmuş olur. Devamlı ağlamak körlüğe sebeb olmuştur. Zira bu, gözbebeğinde bir bulanıklık meydana getirir." Onlardan bazıları da, **Ya'kûb**'un kör olmadığını, ancak ne var ki onun görmesinin azaldığını söylemişlerdir. Yine, **Ya'kûb** (a.s.)'un gözlerinin, **Yûsuf**'tan ayrıldığı vakitten, onunla karşılaşıncaya kadar geçen zaman içinde hep yaşlı olduğu , kurumadığı; bu müddetin ise seksen yıl olduğu ve yeryüzünde Allah nezdinde **Ya'kûb**'tan daha kerim ve iyi bir kimsenin olmadığı da ileri sürülmüştür.

Ayetteki مِنَ الْحُزْنِ kelimesine gelince, bil ki bu kelime, hânın ötresi,zânın da sükûnu ile **hüzn** şeklinde okunmuştur. **Hasan el-Basrî** ise, hânın ve zânın fethasıyla **hazen** şeklinde okumuştur. **Vahidî** şöyle der: "Alimler **hüzn** ile **hazen** kelimelerinin manası hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bir kısmı **hüzn** ağlamak;

hazen ise "üzüntü ve keder" anlamına geldiğini ileri sürerken, bazıları da, bu iki kelimenin her iki manayı ifâde eden iki kullanılış olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim Arapça'da أَصَابَهُ حُزْنٌ شَدِيدٌ وَحَزَنٌ شَدِيدٌ "Ona şiddetli bir hüzün (veya hazen) isâbet etti" denilir. Bu, ekseri dil alimlerinin benimsediği görüştür. **Yûnus, Ebu Amr**'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu kelime, nasb yerinde olduğu zaman, Araplar, hem hâ hem de zâ'yı fetha ile okurlar. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَناً *"kederlerinden gözleri yaş döke döke döndüler"* (Tevbe, 92) buyruğunda olduğu gibidir. Bu kelime, cer veya ref yerinde kullanıldığında, Araplar hâ'yı dammeli okurlar. Nitekim, burada مِنَ الْحُزْنِ (Yusuf, 84) böyledir. Buradaki وَحُزْنِي (Yûsuf, 86) kelimesi de mübtedâ olarak ref yerindedir.

Ayetteki فَهُوَ كَظِيمٌ kelimesi, faîl sîğası ism-i faîl manasına gelebileceği için **kâzım** manasında olması caizdir. **Kâzım** hüznünü tutan, onu ortaya koymayan demektir. **İbn Kuteybe** şöyle demiştir: Buradaki faîl sîğasının ism-i mef'ûl olan **mekzûm** manasına gelmesi de caizdir. Buna göre bunun manası, kederden dolmuş şeklindedir. Bu ifâde, su kabı alabildiğine doldurulduğunda söylenilen, كَظَمَ السِّقَاءَ tabirinden alınmadır. Bunun, **Hz. Ya'kûb**'un çocuklarına karşı öfke ile dolmuş olması anlamına gelmesi de caizdir.

Bil ki, insanların uzuvlarının en kıymetlisi, bu üç şeydir. Böylece Allah Teâlâ, bu uzuvların gam ve kedere battığını, belendiğini beyân buyurmuştur. Derken Y'akub'un lisanı *"Vah hasretime"* demekle gözü ağlama ve beyaz perde inmesi ile; kalbi de, alabildiğince dolmuş ve suyun çıkmasına imkân vermeyen bir kap haline benzeyen şiddetli bir gam ile meşgul idi. Bu, o gamı iyice vasfeden bir tabirdir.

Hz. Ya'kûb'u Kınamaları

Cenâb-ı Hakk'ın قَالُوا تَاللَّهِ تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضاً أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ *"Dediler ki:"Hâlâ Yûsuf'u anıp duruyorsun. Andolsun ki sonunda ya kederinden hastalanıp eriyeceksin, yahut helâke uğrayanlardan olacaksın"* buyruğuna gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Arapçada تَفْتَؤُا Fiilinin Kullanılması Hakkında

İbnu's-Sikkît şöyle demektedir: "Arapça'da aynı manada olmak üzere مَازِلْتُ أَفْعَلُهُ، مَا فَتِئْتُ أَفْعَلُهُ، وَمَا بَرِحْتُ أَفْعَلُهُ "falan işi yapmaya devam ediyorum" denilir ve bu ifadeler, mutlaka olumsuzluk edatıyla kullanılır." **İbnu Kuteybe** şöyle demiştir: "Arapça'da, sen herhangi birşeyi unuttuğun ve ondan koptuğun zaman, مَاقَسِيتُ شَيْئاً وَمَا فَتِئْتُ قُسُوءاً dersin." **Nahivciler** şöyle demişlerdir: "Burada, مَا تَفْتَؤُا veya لَا تَفْتَؤُا manasında olmak üzere, olumsuzluk hali takdir edilmiştir. Bunun hazfi de caizdir. Çünkü şayet, bundan olumlu mana kasdedilmiş olsaydı, tıpkı وَاللَّهِ لَتَفْعَلَنَّ "Vallahi yapacaksın" tabirinde, o zaman bu ifâde lâm ve nûn ile olmak üzere لَتَفْتَأَنَّ şeklinde olurdu. Binâenaleyh, bu ifâde lâm ve nûnsuz kullanıldığına göre, burada bir لَا edâtının takdir edilmiş

olduğu anlaşılmış olur. Nahivciler bu konuda **İmrıu'l-Kays**'ınşu beytini misal olarak zikretmişlerdir: فَقُلْتُ يَمِينُ اللّٰهِ أَبْرَحُ قَاعِداً *"Ben de dedim ki:"Allah'a yemin olsun, oturma halimi terketmeyeceğim."* "Bu, "Ben oturmaya devam edeceğim" demektir. Bunun benzeri misaller pek çoktur.

Müfessirlere gelince, bu ifâde hakkında şöyle demişlerdir: **İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Mücâhid, Katâde,** bu ifâdeye: "Onu hep anıyorsun" manasını verirlerken, yine **Mücâhid**'den bu ifâdeye, "Onu anmaktan hiç geri durmuyorsun" manasını verdiği, böylece de onun "**fütûr**" kelimesiyle " **fütû** " kelimesini aynı anlama aldığı nakledilmiştir.

İKİNCİ MESELE
Harad Kelimesinin Manası

Vahidî, Maânil-Kur'ân müelliflerinden şunu nakletmiştir: حَرَضاً kelimesinin aslı, hüzün ve sevgiden dolayı, akılın ve bedenin bozulması demektir. Binâenaleyh bir kimsenin, حَرَّضْتُ فُلاناً عَلَى فُلانٍ sözünün manası, "Onu ona karşı tahrik ettim ve onu, ona karşı kızıştırdım" şeklinde olur. Nitekim Cenâb-ı Hak da حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ *"Ey peygamber, mü'minleri harbe teşvik et!"* (Enfâl, 65) buyurmuştur.

Bu esası iyice kavradığında biz diyoruz ki: O zatı yani **Ya'kûb**'u bu şekilde nitelendirmek, ya bir muzafın takdir edilmesi ve meselâ ذُو حَرَضٍ denilmesi suretiyledir; yahut da **Hz. Ya'kub**'un bedeninin bozulması ve **aklının da** zayıflaması hususunda son derece kötü durumda olduğu manası murad **edildiği** içindir. Böylece, bu ikinci manaya göre **Ya'kûb** (a.s.), bizzat bozulma ve zayıflamanın ta kendisi olmuş olur.

Râ'nın kesresiyle **harıd** şeklinde okunmasına gelince, bu durumda bu kelime, ism-i fâil olur. Bu kelime, her iki şekilde de okunmuştur.

Bunu da iyice kavradığında biz diyoruz ki: Müfessirlerin bu hususta çeşitli açıklamaları bulunmaktadır:

a) حَرَضٌ ve حَارِضٌ kelimesi, bedence ve akıl cihetinden bozulan demektir.

b) **Nâfi İbni'l-Ezrak, İbn Abbas** (r.a.)'dan, حَرَضٌ kelimesinin ne demek olduğunu sormuş, bunun üzerine o da, "Ağır ve müzmin hasta" demiştir.

c) Bu kelime ne diri ne de ölü olmayan, (komada bulunan) kimse anlamına gelir. **Ebu Ravk, Enes İbn Mâlik**'in bu ayeti hânın dammesi ve rânın da sükûnuyla حَتَّى تَكُونَ حُرْضاً şeklinde okuduğunu ve onun, buna göre bunun manasının "nerdeyse sen cöven otu gibi olacaksın" şeklinde olduğunu söylediğini nakletmiştir.

Ayettekl أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ kısmına gelince: Ayetin manası şudur: "Onlar babalarına, "Sen, Yûsuf'u, hüzün ve ona ağlamakla anmaktan hiç geri durmuyorsun.

Böylece sen bedeninin artık onulmaz bir derde yakalanmasına sebep olacaksın, veyahut da kederinden öleceksin" demişlerdir. Böylece onlar sanki, "sen, şu anda çok büyük bir belâ içindesin. Böylece biz bundan daha fazlasının, daha kötüsünün meydana geleceğinden endişeleniyoruz" demişler ve onlar bu sözleriyle onu, çok ağlayıp çok üzülmekten men etmek istemişlerdir.

Buna göre şayet, "onlar niçin, bunu kesinlikle bilmedikleri halde, bu hususta nasıl yemin etmişlerdir?" denilirse, biz deriz ki:

Onlar işi, zahire hamletmişlerdir. Yine buna göre "تَاللّٰهِ تَفْتَؤُ sözünü söyleyenler kimdir?" denilirse, biz deriz ki: En açık olan duruma göre, bunlar, onlardan ayrılan kardeşler değildir; aksine bunlar, **Ya'kûb**'un evinde bulunan torunları ve hizmetçilerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak **Ya'kûb** (a.s.)'un إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللّٰهِ *"Ben kederimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikayet ediyorum"* dediğini nakletmiştir. Yani, "Bu söylediğim şeyi, size karşı söylemiyorum. Ben bunu, Allah'ın huzurunda, O'na arzediyorum" demektir. İnsan, şikayetini Allah'a arzettiğinde, muhakkikler zümresinden olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَأَعُوذُ بِعَفْوِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْكَ *"Öfkenden rızana, gazabından affına ve senden sana sığınırım"*[27] buyurmuştur. Muvaffak kılan, ancak Allah'dır.

اَلْبَثُّ kelimesi dağıtmak, neşretmek ve yaymak anlamına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"deprenen her hayvanı orada üretip yaydı"* (Bakara, 164) buyurmuştur. O halde, hüznü, kederi insan açığa vurmayıp gizlediğinde, bu اَلْهَمُّ (keder) olur. Onu başkasına açtığındaysa, bu da اَلْبَثُّ olur.

Ulema şöyle demiştir: **"Bess" hüznün** ileri derecesi, **"hüzün** de, **"hemm"** (keder)'in ileri derecesidir. Bu böyledir, zira insan, onu söylemediği zaman, o hüzün o insana hükümran olmaz, ama hüznü büyüyüp de insan onu içinde saklamaktan aciz kalarak, dili de istemeye istemeye onu söyleyince, bu **"bess"** diye isimlendirilir ki, bu durum, insanın, ona karşı aciz kaldığına ve hüznün o insana artık hakim olduğuna delâlet eder." O halde **Hz. Ya'kûb**'un بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللّٰهِ ifâdesinin manası, "Ben, çok ve az kederlerimi ancak Allah'a açarım, O'na dökerim" şeklinde olur. **Hasan el-Basri**, her iki harfin hem fethası hem de dammesiyle **hazenî**, ve **hüzünî** diye okumuştur.

Denildiğine göre, birisi **Ya'kub**(a.s.)'un yanına girer ve "Ey **Ya'kûb**, bedenin zayıfladı; bitkinleştin. Halbuki daha henüz, ileri bir yaşa varmadın" der. Bunun üzerine **Ya'kûb** (a.s.): "Başıma gelen, gamımın fazlalığından dolayıdır" deyince, Allah Teâlâ, ona "Ey **Ya'kûb**, beni mahlûkatıma şikâyet mi ediyorsun?" diye vahyeder. Bunun üzerine **Ya'kûb** (a.s.) "Ya Rabbil Bir hatadır yaptım; benim bu hatamı bağışla" dedi.

27) **Müslim**, Salât, 222 (1/352).

Allahda onun bu hatasını bağışladı. Artık bundan sonra **Ya'kûb** (a.s.) bir şey isteyince de, *"Ben kederimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikâyet ediyorum"* der oldu.

Rivayet olundğuna göre Cenâb-ı Hak **Ya'kûb** (a.s.)'a şöyle vahyetmiştir: *"Ben sizde bir hata buldum, bundan ötürü gücendim; çünkü siz, bir koyun keşmiştiniz de, kapınıza gelen bir fakire ondan yedirmemiştiniz Benim yaratıklarımın bana en sevgili olanı, peygamberler ve yoksul kimselerdir. Binâenaleyh bir ziyafet hazırla ve ona, fakir fukarayı davet et!"* **Hz. Ya'kûb'un, çocuğu** ile beraber bir cariye satın alıp, onun, çocuğunu sattığı; derken o cariyenin ağlama sonucunda kör olduğu da ileri sürülmüştür.

Hz. Ya'kûb'un Ümidinin Sebebleri

Daha sonra **Ya'kûb** (a.s.) وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَالاَ تَعْلَمُونَ *"Ve Allah tarafından sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum"* demiştir ki, bu, "Allah'ın rahmet ve ihsanına dair sizin bilemiyeceğiniz nice rahmetini ve ihsanını bilirim. O, benim ummadığım bir yerden genişliği,ferahlığı getirendir" demek olup, bu, **Hz. Ya'kûb'un, Yûsuf'un** kendisine gelip ulaşmasını gözettiğine, beklediğine bir işarettir. Alimler, bu gözetlemenin sebebi hususunda şunları söylemişlerdir:

1) Ölüm meleği **Ya'kûb** (a.s.)'un yanına gelince, **Ya'kûb** ona: "Ey ölüm meleği, oğlum **Yûsuf**'un canını aldın mı" deyince o: "Hayır, ey Allah'ın nebisi" der, sonra da Mısır tarafına işaret ederek, "Onu, orada ara" der.

2) O, **Yûsuf** (a.s.)'un rüyasının gerçek ve sadık olduğunu biliyordu. Zira **Yûsuf** hakkındaki rüşd ve kemâl emâreleri, onun üzerinde apaçık ve zâhir idi. **Yûsuf** (a.s.) gibi kimselerin rüyası boşa çıkamazdı.

3) Belki de Cenâb-ı Hak, **Ya'kûb'a, Yûsuf**'u ona ulaştıracağını, kavuşturacağını vahyetmiş; ancak ne var ki O, o vakti bildirmemişti. İşte bundan dolayı **Ya'kûb** (a.s.), bir sıkıntı içinde kalakalmıştı.

4) **Süddî** şöyle demiştir: "**Hz. Ya'kub**'un oğulları, kralın hâl ve hareketlerindeki üslûbunu, O'nun mükemmelliğini **Ya'kub'a** bildirdiklerinde, **Ya'kub** (a.s) onun **Yûsuf** olması ümidine düşerek: "Bu gibi hareket tarzının, kâfirde zuhûr etmesi mümkün değil!" dedi.

5) **Ya'kûb** (a.s.), **Bünyamin**'in hırsızlık etmeyeceğini kesinlikle biliyordu. O, kralın, **Bünyamin'e** eziyet etmediğini ve onu dövmediğini de duymuştu. Böylece o, zann-ı gâlibi ile, o kralın **Yûsuf** olduğu kararına vardı. Birinci mukaddime hakkında söylenebilecek sözün tamamı budur.

İkinci mukaddimeye gelince, buna göre Ya'kûb (a.s.) çocuklarının yanına varmış ve onlarla yumuşak bir biçimde konuşmuştur ki, bu da **Ya'kûb'un,** يَابَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا

مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ *"Evlatlarım gidin, Yûsuf ile kardeşinden bir haber arayın"* şeklindeki sözüdür.

Bil ki **Ya'kûb** (a.s.), bahsedilen ipuçlarına binâen **Yûsuf**'un bulunacağı hususunda ümitlenince, oğullarına *"Yûsuf'dan haber arayın"* demiştir. **(Tehassüs)** bir şeyi duyu organlarıyla, hâsse ile araştırmak demektir. O halde **hasse**, görme ve duymaya benzeyen şey demektir. **Ebû Bekr el-Enbarî** şöyle demiştir: "Bu fiil Arapça'da **min** ile değil de **an** ile kullanılır. Ayette ise, **min** edatı, **an** yerinde kullanıldığı için, مِنْ يُوسُفَ denilmiştir. Bu مِنْ'in, teb'iz, kısım için olduğu da söylenebilir. Buna göre mana, "**Yûsuf** ile ilgili bazı haberler araştırın ve **Yûsuf**'la ilgili haberlerin bir kısmını değerlendirin" şeklinde olur. O halde, kendi ba'ziyyet manası bulunduğu için bu ayette bu fiil **min** ile kullanılmıştır. Bu kelime cim ile فَتَجَسَّسُوا şeklinde de okunmuştur. Hucurat sûresindeki وَلَا تَجَسَّسُوا kelimesi de böyle iki şekilde okunmuştur.

Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesmeyin

Daha sonra وَلَا تَايْئَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ *"Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin"* demiştir. **el-Esmaî** şöyle demektedir: "**Ravh** insanın hissettiği ve kendisinde huzur bulduğu tatlı ve hafif rüzgara denilir. Râ, vâv ve hâ harflerinin terkibi, hareketi ve deprenişi ifâde eder. Binâenaleyh, insanın, kendisi sebebiyle hafif hafif harekete geçtiği ve varlığından lezzet duyduğu şey, "**ravh**"dır." **İbn Abbas** (a.s.), bu kelimeye "Allah'ın rahmetinden" manasını verirken, **Katâde**, "Allah'ın fazlından" ve **İbn Zeyd** de "Allah'ın genişliğe çıkarmasından ümidinizi kesmeyiniz" manasını vermişlerdir ki, bu lafızların ifâde ettiği manalar birbirine yakın manalardır. **Hasan el-Basrî** ve **Katâde** bu kelimeyi damme ile مِنْ رُوْحِ اللَّهِ şeklinde okumuşlardır ki, buna göre bu kelimenin manası, "Allah'ın rahmetinden" demek olur.

Ye'sin Niçin Küfür Olduğunun İzahı

Daha sonra إِنَّهُ لَا يَايْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ *"Zira hakikat şudur ki, kâfirler gürûhundan başkası, Allah'ın rahmetinden ümid kesmez"* demiştir. **İbn Abbas** (r.a.): "Mü'min, her halükârda Allah'dan olan bir hayır ümidi içindedir; zira mü'min bir sıkıntıya düştüğünde Allah'ı görüp gözetir; bolluk zamanında da, O'na hamdeder." Bil ki Allah'ın rahmetinden ümit kesmek, ancak insan, âlemin ilâhının kâmil olan şeylere kâdir olmadığına veya, bütün malumatı bilmediğine veyahut da, onun cömert değil de cimri olduğuna inandığında söz konusu olur. Halbuki bu üç şeyden her biri, o insanın küfrünü gerektirir. Binâenaleyh, ümitsizlik, bu üç şeyden birisi meydana geldiğinde tahakkuk edince -ki bunlardan her biri, bir küfürdür-, o zaman Allah'ın rahmetinden ümit kesmenin, ancak kâfir kimseler için söz konusu olabileceği sabit olmuş olur. Allah, en iyi bilendir.

Ayetle İlgili Müteferrik Suallere Cevaplar

Geriye bu ayetle ilgili birkaç soru kalmıştır.

Birinci Soru: **Ya'kûb** (a.s.)'un, **Yûsuf**'u bu denli sevmesi, ancak Allah'dan gâfil olan kimselere yakışır, uygun düşer. Zira, Allah'ı seveni, Allah da sever. Allah'ı seven kimsenin kalbinde ise, Allah'ın dışında bulunan varlıklardan hiçbirinin sevgisine yer yoktur. Hem, tek bir kalb, iki şeyi alabildiğince sevmeye müsait değildir. Binâenaleyh onun kalbi, çocuğunun sevgisine gark olunca, onun kalbinin Allah'ın sevgisine gark olduğunun söylenilmesi imkânsızlaşır.

İkinci Soru: Kendisine alabildiğince kederin hakim olmuş olduğu kimseye düşen, Allah'ın zikriyle meşgul olması, işleri Allah'a havale etmesi ve O'nun kazâ ve kaderine teslim olmasıdır. Ama **Ya'kûb** (a.s.)'un *"Vah Yûsuf'a olan hasretim vah!"* şeklindeki sözü; peygamberlerin büyükleri şöyle dursun, dindar ve ilim sahibi olan kimseye dahi yakışmaz.

Üçüncü Soru: **Ya'kûb**'un, büyük peygamberlerden olduğunda şüphe yoktur. Onun babası, dedesi, amcası da, herkesçe tanınan büyük peygamberlerden idi. Böyle olan bir kimsenin başına çocuklarının kendisine en kıymetlisi olan hakkında çetin ve korkunç bir musibet geldiğinde, bu hadise saklı kalamaz, aksine bunun, mutlaka herkesin duyabileceği bir yaygınlığa ulaşması gerekir. Hele de bu hususta uzun bir zaman geçmiş ve **Ya'kûb** da böylesi bir keder ve büyük bir üzüntü içinde kalmışsa. Üstelik **Yûsuf**, Mısır'da; **Ya'kûb** da Şam'ın, Mısır'a yakın bir beldesinde idi. Binâenaleyh, mesafenin bu kadar yakın olması sebebiyle, bu hadisenin gizli ve saklı kalması imkânsız olur.

Dördüncü Soru: **Yûsuf** (a.s.) niçin, birisini **Ya'kûb**'a gönderip kendisinin hayatta ve sapasağlam olduğunu bildirmemiştir? Onun, kardeşlerinden korktuğu da söylenemez. Zira o, böylesine güçlü bir mevki sahibi olduktan sonra, babasına bir elçi göndermesi her halukârda mümkün olur; kardeşleri de o elçiyi geriye çeviremezlerdi.

Beşinci Soru: **Yûsuf** (a.s.)'un o tası, kardeşinin yükünün içerisine koyup, sonra da oradan bulup çıkararak, hırsızlıkla hiç alakası olmayan bir kimseyi hırsızlık töhmeti altına atması nasıl câiz olabilir?

Altıncı Soru: O, babasının hüznünü artırıp çoğaltacağını bildiği halde, bu hırsızlık suçunu **Bünyamin** üzerine atmayı ve onu kendi yanında tutmayı nasıl isteyebilmiştir?

Birincisine Cevap: Böylesi çetin sıkıntı ve belalar, insanın kalbinden, bunların dışında her türlü düşünceyi siler götürür. Hem sonra böyle bir sıkıntı içinde olan kimse, Allah'a çokça başvurur ve o nisbette dua ile, yalvarıp yakarma ile meşgul olur. Binâenaleyh bu iş onun tamamen dua ve niyaza dalmasına sebep olur.

İkincisine Cevap: İnsandaki çeşitli düşünce ve niyetler, dünya hayatında sona ermez. Binâenaleyh o bazan *"Vah Yûsuf'a duyduğum hasret vah!"* (Yûsuf, 84); bazan da *"Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır. Sizin şu anlatışınıza karşı yardımına sığınılacak (ancak) Allah'dır"* (Yûsuf, 18) der.

Diğer sorulara gelince, **Kâdî** bütün bunların hepsine birden, şöyle güzel bir cevap vermiştir: "Bize nakledilen bu hadiseleri, normal hallere göre ele almamız ya mümkündür, ya değildir. Eğer mümkün ise, bunda bir problem yok demektir. Eğer mümkün değil ise, bu takdirde deriz ki: O zaman, peygamberler zamanı idi. O zamanda harikulâde (mûcizevî) hallerin zuhûr etmesi uzak birşey değildi. Binâenaleyh şöyle denilmesi imkansız olmaz: **Hz. Ya'kûb**'un beldesinin, **Hz. Yûsuf**'un beldesine yakın olmasına rağmen, bir mûcize olarak, onların haberleri birbirine ulaşmamıştır."

★
★ ★

Kardeşlerin Tekrar Mısır'a Gelip Hz. Yusuf'tan Merhamet Dilemeleri

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجَاةٍ فَأَوْفِ لَنَا
الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ ﴿٨٨﴾ قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ
بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ ﴿٨٩﴾ قَالُوا أَإِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ قَالَ أَنَا يُوسُفُ
وَهَٰذَا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٩٠﴾

"Bunun üzerine onlar onun huzuruna girdikleri zaman dediler ki: "Ey Aziz, bizi de, âilemizi de darlık bastı. Pek ehemmiyetsiz bir sermaye ile geldik. Bize yine tam ölçek ver. Bize tasaddukta da bulun. Çünkü Allah tasadduk edenleri mükâfaatlandırır." O şöyle dedi: "Siz, (henüz) câhil kimseler iken, Yûsuf'a ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?" Onlar: "Aaa, sen, yoksa sen Yûsuf musun?" dediler. O da: "Ben Yûsuf'um, bu da kardeşim! Allah bize lutfetti. Çünkü kim Allah'dan ittikâ eder ve sabrederse, mutlaka Allah iyi hareket edenlerin mükâfaatını zâyi etmez" dedi"

(Yûsuf, 88-90).

Bil ki müfessirler, burada bir hazfin olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buna göre bu ifadenin takdiri: "**Ya'kûb** (a.s), oğullarına *"Oğullarım gidin, Yûsuf'la*

kardeşinden bir haber arayın" (Yusuf, 87) dediği zaman, onlar babalarının bu tavsiyesini kabul ettiler ve Mısır'a tekrar gelip, Yusuf'un huzuruna girdiler ve ona *"Ey Aziz" dediler"* şeklindedir.

Buna göre şayet, "Yakub (a.s) onlara, Yusuf'u ve Bünyamin'i araştırmalarını emrettiğine göre, niçin onlar hallerinden şikâyet ederek, Hz. Yusuf'tan kendilerine tam ölçek yiyecek vermesini istediler?" denilirse, biz deriz ki: Araştıran ve soruşturanlar, maksadlarına ulaşmak için, her yolu denerler. Aciz olduklarını, çaresiz kaldıklarını, durumlarının kritik olduğunu, mallarının az olduğunu ve alabildiğine bir sıkıntı içinde olduklarını itiraf etmeleri ise, karşılarındakinin kalbini yumuşatan şeylerdendir. Bundan dolayı onlar, "Biz onu bütün bu hususlarda deneyelim. Eğer onun kalbi bize karşı yumuşarsa, maksadımızı ona açıklarız. Aksi halde birşey söylemeyiz" dediler. İşte bundan ötürü onlar, önce bu sözlerle başlayarak, *"Ey Aziz, bizi de, âilemizi de darlık bastı"* dediler. "Aziz, güçlü, kuvvetli, tehlikelere karşı koyabilen padişah" demektir. اَلضُّرُّ kelimesi ise, fakirlik, ihtiyaç, çoluk-çocuğun çok olması ve yiyeceğin az olması manasınadır. Onlar, "*ailemiz*" ifadesi ile, geride bıraktıkları kimseleri kastetmişlerdir.

Müzcat Tabirinin İzahı

Onlar, وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجٰىةٍ *"Pek ehemmiyetsiz bir sermaye ile geldik"* demişlerdir. Bu tabirle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Arapça'da, (bu son kelimenin masdarı olan) "izcâ", azar azar vermek demektir. "**Tezciye**" veznindeki masdarı da aynı manayadır. Nitekim, اَلرِّيحُ تُزْجِي السَّحَابَ "Rüzgâr bulutu, yavaş yavaş götürüyor" denilir. Cenâb-ı Hak da, اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُزْجِي سَحَاباً *"Görmedin mi şu hakikati ki, Allah bulutları sürüyor"* (Nur, 43) buyurmuştur. "Falana karşı sözlü müdafaa yaptım" manasında, زَجَيْتُ فُلاَناً بِالْقَوْلِ ve "zamana çeşitli çarelerle karşı koyuyor" manasında, فُلاَنٌ يُزْجِي الْعَيْشَ denilir.

İkinci Bahis: Onlar o sermayeyi, ya noksan olduğu için, ya değersiz olduğu için, yahut her iki sebepten dolayı, "pek ehemmiyetsiz" diye nitelemişlerdi. Müfessirler, bütün bu ihtimallerden bahsetmişlerdir. Meselâ **Hasan el-Basri** buna "az" manasını vermiştir; diğer bazıları ise bunun "değersiz bir sermaye" manasına geldiğini söylemişlerdir. Alimler, bunun hangi bakımlardan değersiz olduğunda da ihtilaf etmişlerdir: **İbn Abbas** (r.a.), bunun, yiyecek alımında geçerli olmayan, düşük ve adi para manasına olduğunu söylemiştir. Bunun "eski çuval, ip, eski eşya" manasına geldiği söylendiği gibi, bedevilerin eşyalarının yün ve yağdan ibaret olduğu da söylenmiştir. Bunun, **habbetü'l-hadra** (çitlenbik), yahut süzme yoğurt, yahut ayakkabı (nalin), yahut deri, yahut kavut ve keçi kılı manalarına olduğu söylenmiştir. Şu da ileri sürülmüştür: "Mısır paralarının üstünde, Hz. Yusuf'un resmi vardı. Onların

getirdiği paralar üzerinde ise **Yusuf**'un resmi yoktu. Bu sebeple o paralar, Mısır halkı nezdinde geçerli değildi."

Üçüncü Bahis: Bu, az ve değersiz sermayeye niçin "**müzcât**" denildiğinin izahı hususundadır. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) **Zeccâc** şöyle der: "Bu, Arapların "Zamanı, az birşeyle geçiştirmeye çalışıyor" manasında, فُلَانٌ يُزْجِي الْعَيْشَ şeklindeki deyimlerinden alınmıştır. Buna göre bu tabirin manası; "Kendisi ile zamanı geçiştirmeye çalıştığımız, azıcık sermayemizi getirdik. Aslında o, istifade edilecek şeyler cinsinden değildir" şeklindedir. Bu izaha göre ifade, "Biz, günlerimizi savuşturmaya çalıştığımız o az sermayemizi (elimizde avucumuzda ne varsa) getirdik" demektir.

b) **Ebu Ubeyd** şöyle demiştir: "Değersiz paraya "**müzcât**" denilmiştir. Çünkü onlar, verenden alınmaz, kabul edilmez cinsten paralardır. Binaenaleyh bunlar, "İzcâ" dandır. Arap nezdinde "**İzcâ**", itmek, defetmek, kabul etmemek demektir."

c) Bu ifade, "Harcanmamış, geri bırakılmış paralardır. Böylesi paraları, ancak daha iyisini bulamayan ve mecbur kalan kimseler alır-verir" demektir.

d) **Kelbî**: "**Müzcât**" kelimesi, Arapça değildir" der. Bunun, Kıptîlerin kullandığı bir kelime olduğu da söylenmiştir. **Ebu Bekr el-Enbârî** ise: "İştikâkı ve kökü belli olan, Arapça bir kelimenin Kıptî dilinden olduğunu söylemek yanlıştır" der.

Dördüncü Bahis: Bu kelimeyi, **Hamza** ve **Kisâî** imâle ile okurlar. Çünkü bunun aslında yâ harfi vardır. Diğer kıraat imamları ise, nasb ile ve tefhim ile okurlar.

Bil ki bu sermayenin pek ehemmiyetsiz olşu hususunda sözün özü şudur: Ona böyle denilmesi, ya az olmasından, ya değerinin düşük oluşundan, yahut da her iki bakımdan dolayıdır. Binaenaleyh onlar, sermayelerini ve sıkıntılı durumlarını böyle anlatınca, padişaha, فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ *"Bize yine tam ölçek ver"* dediler. Bunu söylemekten gayeleri, padişahın onlara, ya bu değersiz ve noksan sermayelerini fazla imiş gibi kabul ederek, yahut da âdî olanı güzel ve değerli sayarak, kendilerine müsamaha etmesini istemektir.

Tasaddukun Buradaki Anlamı

Sonra onlar, وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا *"Bize tasaddukta da bulun"* demişlerdir ki bundan maksatları padişahın iki cins para arasında hiçbir fark gözetmeksizin, iyi parayı kabul ettiği gibi, kendileri için de bu âdi parayı, vereceği yiyeceğe karşı fiyat kabul ederek, kendilerine müsamahalı davranmasını istemektir.

Alimler bu ifadenin, onların, **Hz. Yusuf**'tan kendilerine sadaka vermesini istemeleri manasına gelip gelmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir: **Süfyân b. Uyeyne**

şöyle demiştir: "Sadaka almak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e kadarki bütün peygamberler için, bu ayete göre, helal idi. Buna göre onlar, o fazladan olacak şeyi, sadaka olarak istemişlerdi." Diğer bazı âlimler bu izahı kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: "Peygamberlerin ve evladlarının durumu, sadaka istemeye elverişli değildir. Çünkü onlar, insanlara boyun eğmezler. Genel olarak onlar, ancak Allah'a yalvarıp yakarır, diğer insanlara karşı da Allah'dan yardım isterler." **Hasan el-Basrî** ile **Mücâhid**'in, bir kimsenin "Allah'ım bana tasadduk et" diye dua etmesini kerih görerek şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Çünkü Allah tasadduk etmez. Ancak verdiği sadakanın karşılığını bekleyen kimse, tasadduk etmiş olur ve "Allah'ım, bana ver, bana lutfetl" der." Bu izaha göre tasadduk, sadaka vermek; mutasaddık ise, sadaka veren manasınadır. **Leys**, dilenci için de "mutasaddık" denilebileceğini söylerken, çoğu dilciler bunu kabul etmemişlerdir.

Yakub'un Hükümdara Yazdığı Söylenen Mektup

Rivayet olunduğuna göre onlar, *"Bizi de, alimlerimizi de darlık bastı"* diye, **Yusuf**'a yalvarıp yakarınca, **Yusuf** üzüldü ve gözleri süzüldü. İşte o anda, هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ *"Yûsuf'a ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?"* dedi. Rivayet edildiğine göre, **Hz. Yakub**'un oğulları, onun şu muhtevadaki mektubunu **Yusuf**'a verdiler: "**Halilullah İbrahim**'in oğlu, **Zebihullah**, (Allah'a kurban) **İshak**'ın oğlu **Abdullah Ya'kub**'dan, Mısır padişahına... İmdi, soyumuza hep belalar ve imtihanlar verildi. Dedemin eli ayağı bağlandı ve yansın diye ateşe atıldı. Ama Allah onu kurtardı. Allah Teâlâ o ateşi, onun için serin ve emin bir yer kıldı. Babamın boynuna, kesilmesi (kurban edilmesi için) bıçak dayandı, ama Allah, onun yerine bir koç gönderdi. Bana gelince; benim de bir oğlum vardı ve o evlâtlarım içinde en çok sevdiğim idi. Derken kardeşleri onu, sahraya götürdüler. Sonra da kana bulanmış gömleğini bana getirerek, "Onu kurt yedi" dediler. Ona ağlamamdan ötürü gözlerimi kaybettim. Benim, onun öz kardeşi bir diğer oğlum daha vardı. Onunla teselli buluyordum. Onlar onu sana getirdiler ve sonra geri dönerek, onun hırsızlık yaptığını ve bu yüzden onu hapsettiğini söylediler. Bizim soyumuz hırsızlık yapmaz. Bizim soyumuzdan hırsız çıkmaz. Eğer onu bana gönderirsen ne âlâ, aksi halde yedi nesline tesir edecek bir bedduâ yaparım." **Yusuf** (a.s), mektubu okuyunca, kendini tutamadı, sabretmeyi bıraktı ve kendisinin **Yusuf** olduğunu onlara bildirdi.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu esnada, **Yusuf** (a.s.)'un *"Yûsuf'a ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?"* dediğini nakletmiştir. Rivayet edildiğine göre o, babasının mektubunu okuyunca bütün vücudu titremeye başladı, tüyleri diken diken oldu, kalbi rikkate geldi, ağladıkça ağladı ve kendisinin **Yusuf** olduğunu onlara söyledi. Şu da söylenmiştir: O, kardeşlerinin kendisine yalvarıp yakarmalarını, içine düştükleri sıkıntıyı ve çaresizliklerini görünce, duygulanarak, kendisinin **Yusf** olduğunu açıkladı. Binaenaleyh, هَلْ عَلِمْتُمْ *"Biliyor musunuz?"* ifadesindeki soru, başına gelen işin

büyüklüğünü anlatan bir soru olup, "Yusuf'a yaptığınız ne büyük bir şey, ne kadar çirkin ve âdî bir iş idi" demektir. Bu tıpkı, suçlu ve günahkâr olan birisine, *"Biliyor musun kime isyan ettiğini!"* denilmesi gibidir.

Bil ki bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz de kendisine, "Andolsun ki sen onlara, hiç farkında değillerken, (bir gün) bu işlerini haber vereceksin" diye vahyettik"* (Yusuf, 15) ayetini tasdik etmektedir. Ayetteki **"ehîhi"** tabirine gelince, bundan maksad onun ana baba bir kardeşinden ayrılması sebebiyle, onu maruz bırakmış oldukları gam ve kederlerdir. Yine onlar, ona eziyet veriyorlardı ki, bu eziyyetler cümlesinden olmak üzere, onun hakkında, *"Eğer o çalmış bulunuyorsa (şaşılacak bir şey yok) zaten daha evvel bir kardeşi de çalmıştı"* (Yusuf, 77) diyorlardı. *"Siz (henüz) cahil kimseler iken"* ifadesine gelince, bu, bir mazeret yerine geçmektedir. Buna göre o sanki, "Siz bu kötü ve çirkin fiile ancak, çocukluk veya gurur cehaleti içinde bulunduğunuz bir durumda yöneldiniz." Yani, "Siz şimdi böyle değilsiniz" demiştir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ *"O, kerem bol Rabbine karşı seni aldatan ne?"* (İnfitâr, 6) ayetinin tefsirinde söylenilen şeydir. Denilmiştir ki: Cenab-ı Allah, bu muayyen vasfını zikretmekle, mezkûr sualine karşı vereceği cevabı adeta kuluna telkin etmek istemiştir. Yani: "Ya Rabbi, senin kerem vasfına sahib olman beni gevşetti" demesini temin etmek istemiştir. İşte burada da bu söz, onların utanma ve sıkılmalarını gidermek ve meseleyi hafifletmek için zikredilmiştir. Sonra ise onun kardeşleri şunu demişlerdir: قَالُوا ءَإِنَّكَ لَأَنتَ يُوسُفُ قَالَ أَنَا يُوسُفُ *"A, sen, yoksa sen Yusuf musun?" dediler. O da, "Ben, Yusuf'um" dedi."* **İbn Kesir** أَإِنَّكَ kelimesini, haber olmak üzere إِنَّكَ şeklinde okurken, **Nafi** memdude olmayan elifin fethası ve ya ile أَيِنَّكَ şeklinde; **Ebu Amr** da, elifin uzatılması ile آيِنَّكَ şeklinde okumuştur ki bu, **Kâlûn**'un **Nafi**'den yapmış olduğu bir rivayettir. Diğer kıraat imamları ise, iki hemze ile olmak üzere, أَئِنَّكَ şeklinde okumuşlardır ki, bütün bunlar istifham manasındadır. **Übeyy İbn Ka'b** ise أَوَأَنتَ يُوسُفُ şeklinde okumuştur. Böylece bütün bu kıraatlardan, bazı kurrâ'nın, kelimeyi istifham manası üzere, bazılarının da haber manası üzere okudukları hususu ortaya çıkmıştır. Birinci görüştekilere gelince: Onlar şöyle demişlerdir: "Çünkü, **Yusuf** onlara, "... neler yaptığınızı biliyor musunuz?" deyip de tebessüm edince, onlar **Yusuf**'un ön dişlerini gördüler. Bunlar adeta, dizilmiş inciler gibiydi. Bunun üzerine onu **Yusuf**'a benzettiler de, istifham ve soru yollu ona, *"Aaa, sen, yoksa sen Yusuf musun?"* dediler. Bunun istifham olmasının doğruluğuna, onun, *"Ben, Yusuf'um"* demesi de delâlet eder. Zira o onların soru sorduğu şeye cevap vermiştir."

Bu kelimeyi haber manası üzere okuyanlara gelince, onların delili de şudur: **İbn Abbas** (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre, **Yusuf**'un kardeşleri onu, tacı başına koyuncaya kadar tanıyamadılar. **Yusuf**'un saç ayrımında bir alâmet var idi; **Yakub** ve **İshâk**'ın da, tıpkı bene benzeyen, böyle bir alâmeti vardı. İşte **Yusuf** tacı başına koyunca, onu bu alâmetinden tanıdılar ve إِنَّكَ لَأَنتَ يُوسُفُ *"Sen, muhakkak ki Yusuf'sun"*

dediler. **İbn Kesir**'in istifhamı murad edip de, istifham harfini hazfetmesi de caizdir.

O'nun أَنَا يُوسُفُ *"Ben, Yusuf'um"* cümlesine gelince, bununla ilgili iki bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: لَأَنْتَ يُوسُفُ cümlesindeki lâm, lâm-ı ibtidâdır. **Ente** mübtedâ, **Yusuf** kelimesi ise, haberdir. Bu cümle ise, **İnne**'nin haberidir.

İkinci Bahis: Burada **Yusuf**, kardeşlerinin kendisine yaptıkları haksızlık ve kötülüğün büyüklüğünü, Cenâb-ı Hakk'ın, buna karşılık, kendisine bahşetmiş olduğu lütuf ve yardımların bolluğunu göstermek amacıyla, kendisini açıkça, sarih bir biçimde ifade etmiştir. Buna göre o sanki, "Evet ben, o en şiddetli biçimde kendisine zulmettiğiniz adamım, **Yusuf**'um. Allah beni, bu en büyük makamlara yükseltti. Evet ben, o öldürmeyi planladığınız ve bunun için kuyuya attığınız, o acizim, **Yusuf**'um. Sonra, ne olduğumu görüyorsunuz!" demiştir. Bundan dolayı o, onlar **Bünyamin**'i pekâlâ tanıdıkları halde, وَهٰذَا أَخِي *"Bu da kardeşim!"* demiştir. Bundan maksadı işe, şunu demek istemesidir: "Bu da benim gibi haksızlığa uğramıştır. Sonra o, sizin de gördüğünüz gibi, Allah tarafından lütfa mazhar kılınmıştır." Sonra **Yusuf** قَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا *"Allah bize lütfetti"* demiştir. **İbn Abbas** (r.a), bunun, "Allah bize dünyada ve ahirette her türlü izzet ve şeref ile lütfetti" manasında olduğunu söylemiştir. Diğer âlimler ise, buna, "ayrılıktan sonra bizi tekrar bir araya getirmekle lütfetti" manasını vermişlerdir.

Takva ve Sabır Ehlini Allah Terketmez

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ *"Çünkü, kim Allah'dan ittika eder ve sabrederse"* buyruğuna gelince, bunun manası, "Kim Allah'a karşı masiyetlerden ittika eder, kaçınır da, insanların eziyetlerine sabrederse" şeklindedir. فَإِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ *"Allah, iyi hareket edenlerin mükâfaatını zayi etmez."* Bunun manası, "Muhakkak ki kim ittika gösterir ve sabrederse, Allah onların mükâfaatlarını zayi etmez" şeklindedir. Cenâb-ı Hak burada, müttakileri de kapsadığı için, zamir yerine الْمُحْسِنِينَ kelimesini açıkça zikretmiştir. Bununla ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki **Yusuf** (a.s), kendisini bu kıymetli makamda, müttaki olarak vasfetmiştir. Şayet o, **Haşviyye**'nin iddia ettiği gibi, **Züleyha** hakkında o işe tevessül etmiş olsaydı, bu söz, **Hz. Yusuf** tarafından söylenmiş bir yalan olmuş olurdu. Halbuki, kendisinde kâfirin emin olacağı, isyânkârın da tevbe edeceği böyle bir makamda yalan söylemek, aklı başında olan kimseye uygun düşmez.

İKİNCİ MESELE **Vahidî** şöyle der: **İbn Kesir**'den **Kunbul** tarikiyle, onun, her iki durumda da yâ ile, مَنْ يَتَّقِي şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir ki, bunun izahı şöyle yapılabilir: Bu ifâdenin başındaki **men**, ism-i mevsul kabul edilir, böylece de **men** fiilin meczum olmasını gerektirmez. Bu izaha göre de, **yasbir** kelimesinin merfu olarak **yasbiru** şeklinde okunması caiz olur. Ancak ne var ki, عُضْدٌ **(pazu)**, شَمْعٌ **(mum)** kelimelerinde عَضُدٌ ve شَمُعٌ şeklinde tahfif yapıldığı gibi; bu kelimede de, kolaylık olsun diye ref' irâbı hazfedilmiş, meczum okunmuştur.

★ ★
★

Yusuf'un Üstünlüğünü İkrar Etmeleri

قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ ﴿٩١﴾ قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ
الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٩٢﴾ اذْهَبُوا بِقَمِيصِي هَٰذَا فَأَلْقُوهُ عَلَىٰ
وَجْهِ أَبِي يَأْتِ بَصِيرًا وَأْتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩٣﴾

"(Kardeşleri): "Allah'a yemin ederiz, Allah seni, hakikaten bizden üstün kılmıştır. Biz, gerçekten suçlu idik" dediler. O da, "Size dedi, bugün hiçbir başa kakma ve ayıplama yok. Sizi, Allah bağışlasın. O, bütün merhametlilerin en merhametlisidir. Şu benim gömleğimi götürün de, onu babamın yüzüne koyun. İyice görür bir hale gelir. Bütün ailenizi de bana getirin"

(Yusuf, 91-93).

Bil ki **Yusuf** (a.s), kardeşlerine, Allah Teâlâ'nın, kendisine lutfettiği ve isyanlardan ve günahlardan korunup da insanların eziyyetine sabreden kimseleri, Allah'ın zayi etmediğini, koruduğunu anlatınca, onlar bu hususta onu tasdik ettiler ve onun, meziyyetli ve üstün kimse olduğunu itiraf ederek, *"Allah'a yemin ederiz, Allah seni, hakikaten bizden üstün kılmıştır"* dediler.

el-Esmai şöyle der: "Arapça'da, "Allah seni üstün kıldı, faziletli yaptı" manasında, آثَرَكَ إِيثَاراً ;yine bir kimse bir kimsenin kölesini, ona gösterdiği lütuf ve alakası ile gözde tutması halinde فُلَانٌ آثَرَ عَبْدَ فُلَانٍ denilir." Buna göre ayetin ifade ettiği mana, "Yemin olsun ki Allah seni, bize ilmin, sabrın, aklın, fazlın, güzelliğin ve melikliğin ile tercih etmiştir" şeklinde olur.

Peygamberler Arası Üstünlük Meselesi

Alimlerden bazısı bu ayete dayanarak, **Yusuf**'un kardeşlerinin peygamber olmadığını ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Zira, peygamberlik makamından başka olan bütün makamlar, o makama nisbetle adeta bir hiç gibidirler. Binâenaleyh, şayet **Yusuf**'un kardeşleri de peygamberlik makamında **Yusuf**'la müşterek olsalardı, onlar *"Allah'a yemin ederiz, Allah seni, hakikaten bizten üstün kılmıştır"* diyemezlerdi. Böyle olması halinde şu soruyu ileri süren kimsenin sorusunun da manası kalmaz: Onlar, nübüvvet açısından her ne kadar **Yusuf** gibi peygamber iseler de, **Yusuf**'un, melik olmak ile dünyevi haller açısından, onlardan üstün olması kastedilmiştir burada. Zira biz, dünyanın hallerinin peygamberlik makamı karşısında nazar-ı dikkate alınamayacağını beyan etmiştik.

Cenab-ı Hak, وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ *"Biz gerçekten suçlu idik"* buyurmuştur. **Hâti** kelimesi, kasten hata işleyen kimse demektir; **hâti** kelimesiyle **muhtî** birbirinden ayrı manalardadırlar. İşte bu nüanstan dolayı, dinî hükümler konusunda içtihad edip de isabet edemeyen kimse için, "O, hatî'dir" denilmeyip, "O, muhtî'dir" denilmiştir. Müfessirlerin ekserisi, **Yusuf**'tan özür dileyen kimsenin, onu, o kuyuya atan, onu satan, onu evinden ve babasından ayıran kimse olduğu kanaatindedirler. **Ebu Ali el-Cübbai** ise şöyle demiştir: "Onlar, o **Yusuf**'a, bundan dolayı özür beyanında bulunmamışlardır. Çünkü bu onlardan, onlar büluğa ermeden sâdır olmuştur. Binâenaleyh, bu bir günah sayılmaz. Dolayısıyla da, bundan dolayı mazeret beyanında bulunmak gerekmez. Onlar ancak babalarına, **Yakub**'un, **Yusuf**'un diri olduğunu, kurdun onu yememiş olduğunu bilebilmesi için **Yusuf**'a yaptıklarını açıklamamaları sebebiyle yapmış oldukları hatadan dolayı mazeret beyan etmişlerdir. Bu açıklama, birkaç yönden zayıftır:

1) Biz, onların, o işe çocukluk zamanında yeltenmiş olmalarının ileri sürülemeyeceğini beyan etmiştik. Çünkü **Yakub** gibi kimselerin, çocuklarının başında, onları uygun olmayan şeylerden men eden, uygun olan şeyleri ise yapmaya sevkeden aklı başında olan bir kimse bulunmaksızın, o baliğ olmayan çocuklarının hepsini birden çöle göndermesi, akla pek yatkın görünmeyen bir şeydir."

2) Farzedelim ki bu iş, **Cübbâî**'nin söylediği gibi olsun. Ancak ne var ki, biz şunu diyoruz: Böylesi, şeylerin varacağı en son nokta, kişinin bu gibi şeylerden dolayı özür beyan etmesinin farz olmadığıdır. Ancak ne var ki, bu gibi şeylerden özür dilenilmesinin de güzel olduğu söylenebilir. Bunun delili şudur: Günahkâr bir kimse tevbe ettiğinde cezâsı kalkar. Ama o, yeniden tevbe eder, özür beyan eder. Böylece biz, insanın, bazan tevbe etmesinin kendisine vacib olmadığı zamanlarda da, tevbe edebileceğini anlamış oluyoruz.

Yusuf'un Onları Bağışlaması

Bil ki, onlar, **Hz. Yusuf**'un kendilerinden üstün olduğunu; kendilerinin ise günahkâr

ve asi olduklarını itiraf edince, **Yusuf (a.s)** لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ *"size, dedi, bugün hiçbir başa kakma ve ayıplama yok. Sizi, Allah bağışlasın"* demiştir. Bu hususta iki bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Tesrib, kınamak ve azarlamak anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in إِذَا زَنَتْ أَمَةُ أَحَدِكُمْ فَلْيَضْرِبْهَا الْحَدَّ وَلَا يُثَرِّبْهَا *"Sizden birisinin cariyesi zîna ettiğinde, ona hadd cezası uygulasın; onu (zinadan dolayı) ayıplamasın"* [27] hadisi de bu manadadır. O halde, لَا تَثْرِيبَ tabirinin manası, "Size kınama ve ayıplama yok!" demektir. **Tesrib** kelimesinin aslı, işkembeyi saran yağ anlamına gelen, **serb** kelimesindendir. O halde bunun manası da, tıpkı **teclîd** (soymak) kelimesinin deriyi soymak anlamına gelmesi gibi, "yağı gidermek, onu izâle etmek" şeklinde olur. **Atâ el-Horasani** şöyle demiştir: "İhtiyaçlarımızı gençlere arzetmek, ihtiyarlara arzetmekten daha kolaydır." **Yusuf** (a.s)'un kardeşlerine, "Size başa kakma ve ayıplama yok" şeklindeki sözüyle, **Yakub**'un *"Sizin için Rabbimden mağfiret talep edeceğim"* (Yusuf, 98) şeklindeki sözüne bir baksana!.

İkinci Bahis: Bu ayette **yevm** sözünün neye taalluk ettiği hususunda iki görüş bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Bu, **la tesrîbe** ifadesine taalluk eder. Yani, o *"koğuşturma olsa olsa bu günde olurdu; bugün size koğuşturma yok. Artık diğer günlerdeki durumu siz düşünün!"* demektir. Burada söz konusu olan bir başka ihtimal de, "Ben bu günde mutlak manada bir koğuşturmanın olmadığına karar verdim" manasıdır. Çünkü, لَا تَثْرِيبَ ifadesi, mahiyeti nefyeder. Mahiyetin nefyedilmesi ise, mahiyetin fertlerinin tamamının yokluğunu iktizâ eder. Böylece bu ifade, bütün vakitleri ve durumları içine alan bir nefiy cümlesi olmuş olur. Buna göre sözün takdiri, "Bugün, bütün vakit ve durumları içine alan genel bir hüküm verdim" şeklinde olur. Daha sonra o onlara, onlardan dünyevî hususlardaki kınamayı kaldırdığını beyân edince, Cenâb-ı Hak'tan onlardan ahiret cezasını da kaldırmasını talep ederek, *"Sizi, Allah bağışlasın"* demiştir ki, bununla dua manası kastedilmiştir.

İkinci Görüş: **Yevm** kelimesi يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ *"sizi, Allah bağışlasın"* cümlesine taalluk eder. Buna göre **Yusuf** (a.s) sanki, mutlak manada bir koğuşturmanın olmadığını söyleyince, onlara, Allah'ın bugün onların günahlarını da bağışlamış olduğu müjdesini vermiştir. Bu böyledir; zira onların gönülleri kırık, kalbleri mahzun olup, suçlarını da kabul edip tevbe edince, Allah Teâlâ da onların tevbelerini kabul etmiş ve günahlarını bağışlamıştır. İşte bundan dolayı da **Hz. Yusuf** *"Size bugün hiçbir başa kakma ve ayıplama yok. Sizi, Allah bağışlasın"* demiştir.

---

27) Benzer bir hadis için bkz. **Buhârî**, Itk, 17, 3/125); **Müslim**, Hudûd, 31 (3/1329).

Hz. Peygamber'in Mekke'nin Fethinde Müşriklere Muamelesi

Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) Fetih günü Kâ'be'nin kapısının koluna yapışarak Kureyş'e: *"Benim size ne yapacağımı umuyorsunuz?"* dedi. Bunun üzerine de onlar, "Hayır bekliyoruz, umuyoruz. Bize sen, kerim bir kardeşsin ve kerim bir kardeşin oğlusun. Güç ve kudret sende" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Ben, kardeşim Yusuf'un, "Size bugün, hiçbir başa kakma ve ayıplama yok" şeklindeki sözünü söylüyorum"* dedi. Rivayet olunduğuna göre **Ebu Süfyan**, müslüman olmak için, Hz. Peygamber'in yanına geldiğinde **Abbas** ona, "Hz. Peygamberin yanına vardığında, ona, لاَ تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ ayetini oku!" dedi. O da öyle yaptı. Bunun üzerine Hz. Peygamber de, *"Allah, hem seni, hem de sana öğreteni bağışladı"* buyurdu.

Hz. Yusuf'un, Kardeşlerini Onore Etmesi

Rivayet olunduğuna göre **Yusuf**'un kardeşleri **Yusuf**'u tanıyınca, ona: "Sen, sabah akşam bizi sofrana çağırıyorsun. Biz ise, sana karşı yaptığımız kötülüklerden dolayı utanıyoruz" diye haber saldılar. Bunun üzerine **Yusuf** (a.s): "Ben her ne kadar Mısır halkının meliki olsam da, onlar yine de bana ilk gözle bakıyor ve "Yirmi dirheme satılan köleyi, bu mertebelere ulaştıran zât, ne yücedir, onu takdis ederiz" diyorlar. Andolsun ki, hem şu anda sizin gelmenizle şeref kazandım, sizin gelmeniz ve Mısır halkının, sizlerin benim kardeşim ve **Hz. İbrahim**'in torunlarından olduğumu da anlamaları sebebiyle onların nazarında yüceldim" dedi.

Hz. Yusuf'un, Gömleğini Babasına Göndermesi

Yusuf (a.s) sonra şöyle dedi: اِذْهَبُوا بِقَمِيصِي هٰذَا فَأَلْقُوهُ عَلٰى وَجْهِ أَبِي يَأْتِ بَصِيراً *"Şu benim gömleğimi götürün de, onu babamın yüzüne koyun. İyice görür bir hale gelir."* Müfessirler şöyle demiştir: **Yusuf** (a.s) kendisini onlara tanıtınca, onlara babasını sordu. Onlar bunun üzerine, gözlerini kaybettiğini söylediler. O da, bundan dolayı onlara gömleğini verdi. Muhakkik ulemâ ise şöyle demiştir: **Yusuf** (a.s) o gömleğin babasının yüzüne konulmasının, onun görmesini sağlayacağını, Allah'dan aldığı bir vahiy ile bilebilmiştir. Eğer bu hususta bir vahiy olmasaydı, o bunu bilemezdi. Zira akıl, bunun böyle olacağını bilemez.

Şöyle de denilebilir: Belki de **Yusuf** (a.s), babasının kör olmadığını, ancak ne var ki, fazla ağlamaktan ve kalbinin de iyice daralmış, canının iyice sıkılmış olmasından dolayı zayıfladığını, görme kuvvetinin zayıfladığını; babasının yüzüne gömleğinin konulması halinde, onun mutlaka ferahlayacağını ve gönlünde büyük bir sevinç ve huzurun meydana geleceğini; bunun ise, onun ruhunu kuvvetlendireceğini, görme kuvvetindeki zayıflığı gidereceğini, böylece de görmesinin kuvvetleneceğini ve ondaki o noksanlığın zail olacağını biliyordu. İşte bu kadar şeyin, kalb ve gönül ile bilinebilmesi mümkündür. Çünkü, tıbbi kanunlar da, bu mananın doğruluğuna delâlet eder. O halde **Yusuf**'un; *"İyice görür bir hale gelir"* şeklindeki ifadesi, "görür olur,

görür" anlamındadır. Bu ifadenin bu manaya geldiğine, Cenâb-ı Hakk'ın فَارْتَدَّ بَصِيرًا buyruğu da şehâdet eder. Bundan muradın, "o, bana, görür olduğu halde gelir" olduğu da söylenebilir. O, babasına saygısından dolayı, onu ayrıca zikretmiş; diğerleri içinse, *"Bütün ailemizi de bana getirin"* demiştir.

Kelbî, "Onun âilesi yetmiş kişi kadardı" demiştir. **Mesrûk** da şöyle demiştir: "**Yusuf**(a.s.)'un kavmi kadın-erkek yetmiş üçkişi olarak Mısır'a girmişlerdir." Rivayet olunduğuna göre, mektubu **Yahûdâ** götürmüş ve: "Kana bulanmış gömleği götürüp, onu (babamı) ben hüzünlendirmiştim. Onu ben hüzünlendirdiğim gibi, ben sevindireceğim" demiştir. Denildiğine göre **Yahûdâ** bu mektubu, Mısır'dan **Ken'an Diyarına** kadar olan seksen fersahlık mesafede, yalın ayak ve başı açık olarak götürdü.

☆ ☆
☆

Hz. Yâ'kub Yusuf'un Kokusunu Alıyor

وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ أَبُوهُمْ إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْلَا أَنْ تُفَنِّدُونِ ﴿٩٤﴾ قَالُوا تَاللَّهِ
إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ ﴿٩٥﴾ فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْقَاهُ عَلَىٰ وَجْهِهِ فَارْتَدَّ
بَصِيرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا
ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ ﴿٩٧﴾ قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٩٨﴾

"Vakta ki kafile (Mısır'dan) ayrıldı. Babaları dedi ki: "Bana bunak demezseniz, inanın ki Yusuf'un kokusunu duyuyorum." "Allah'a yemin ederiz ki sen hâlâ eski yanlışlığındasın" dediler. Fakat müjdeci gelip de onu (Yâkûb'un) yüzüne koyduğu, o da derhal görür bir hale geldiği zaman dedi ki: "Ben size, "Bilmeyeceğiniz şeyleri, Allah tarafından olmak üzere ben biliyorum" demedim mi?" (Mısır'dan gelen oğulları), "Ey babamız, bizim için istiğfar et. Biz, gerçekten suçlular idik" dediler. (Ya'kûb da): "Sizin için Rabbime istiğfar edeceğim. Şüphesiz O gafûr ve rahîmdir" dedi"

(Yusuf, 94-98).

Arapça'da, bir kimse birisinin yanından çıkıp gittiği zaman, فَصَلَ فُلَانٌ مِنْ عِنْدِ فُلَانٍ فُصُولاً denilir. Yine, "onu yani mektubu benden ona götürdü" manasında فَصَلَ مِنِّي إِلَيْهِ كِتَاباً

denilir. Bu fiil, hem lazım olur, hem müteaddi. Lazım olduğu zaman masdarı فُصُولٌ; müteaddi olduğu zaman da, فَصْلٌ şeklinde gelir. Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Kervan, Mısır'dan çıkıp Ken'an Diyarı'na yöneldiği zaman, Ya'kûb (a.s), yanında bulunan çoluk-çocuğuna, akrabalarına ve torunlarına, "Bana bunak demezseniz, inanın ki Yûsuf'un kokusunu duyuyorum"* demiştir. Bu konuşma onun kendi oğulları ile olmamıştır. Çünkü onlar, **Yakub** (a.s)'un onlara, *"Gidin Yûsuf'la kardeşinden bir haber arayın"* (Yûsuf, 87) demesinin gösterdiği gibi, orada bulunmuyorlardı. Alimler, bu mesafenin miktarı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bunun, sekiz günlük veya on günlük bir mesafe olduğu söylendiği gibi, seksen fersahlık bir mesafe olduğu da söylenmiştir. Yine âlimler o kokunun **Yâ'kub** (a.s)'a nasıl ulaştığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere **Mücahid**: "Bir rüzgar esti ve bunun üzerine, o gömleği havada dalgalandırdı. Böylece dünyaya cennet kokuları yayılmaya başladı. İşte bu koku **Ya'kûb**'a ulaştı da, o, cennetin kokusunu hissettiği zaman, dünyada olacak bir cennet kokusunun ancak onun gömleğindeki koku olacağını anladı. İşte bundan ötürü o, *"İnanın ki Yûsuf'un kokusunu duyuyorum"* dedi" demiştir. **Vahidî**, senedli olarak, **Enes b. Malik**'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "**Yûsuf**'un, *"Şu benim gömleğimi götürün ve onu babamın yüzüne koyun. (O zaman) iyice görür bir hale gelir"* (Yusuf, 93) ifadesine gelince, zâlim **Nemrud da, Hz. İbrahim**'i ateşe attığı zaman, elinde cennetten alınma bir gömlek ve bir yaygı olduğu halde **Cebrail** (a.s) **İbrahim** (a.s)'in yanına geldi. O gömleği **İbrahim**'e giydirdi ve o yaygının üzerine oturtup, yanına oturup konuşmaya başladı. Daha sonra **İbrahim** (a.s) bu gömleği **İshâk** (a.s)'a, o da **Ya'kûb**'a, **Ya'kûb** da **Yusuf**'a giydirdi. **Ya'kûb** (a.s) onu, gümüşten bir mahfazaya koyarak, **Yusuf**'un boynuna (bir muska gibi) astı. **Yusuf** (a.s) kuyuya atıldığı zaman, işte bu gömlek (parçası), **Yusuf**'un boynunda idi. İşte **Yusuf** (a.s.)'un *"Şu benim gömleğimi götürün"* sözü bu manayadır." Bu meselenin izahı, şöyle denilmesidir: Allah Teâlâ bu kokuyu, **Ya'kûb**'a, mucizevî bir yol ile ulaştırmıştır. Çünkü böylesi uzak bir mesafeden, bunun ona ulaşması, adetin (alışılmışın) hilâfına birşeydir. Binâenaleyh bu, bir mûcize olur. O ikisinden birisinin mucizesi olması gerekir. Doğruya en yakın olan, **Ya'kûb**'un ondan haber verip, oğullarının da onu bu sözleri ile, yakışık almayan bir şekilde nitelendirmeleri sebebiyle **Ya'kûb** (a.s)'a has bir mucize olmasıdır. Böylece durumun, zikredildiği gibi olduğu ve bunun, **Hz. Ya'kûb**'un bir mucizesi olarak meydana geldiği ortaya çıkmıştır.

Ehl-i meânî şöyle demiştir: Allah Teâlâ, bu iki belde birbirine yakın olduğu halde, seksen sene **Yusuf**'un haberi **Ya'kûb**'a ulaşmamış iken, mihnet (imtihan) devri sona erip, rahatlık ve sevinç vakti gelince, **Yusuf**'un kokusunu **Ya'kûb**'a uzak bir mesafeden ulaştırmıştır. Bu da gösterir ki, kolay olan her şey çile zamanında zor, zor olan her şey de, mutluluk ve ferah zamanlarında kolaydır. *"Yusuf'un kokusunu duyuyorum"* demek, "Onu kokluyorum" anlamındadır. Bu mana burada, **vecede** (bulmak) fiili ile ifade edilmiştir. Çünkü bu onun, koku alma duyusu ile bulduğu birşeydir.

Yanındakilerin Onunla Alay Etmeleri

Hz. Ya'kûb'un لَوْلَآ اَنْ تُفَنِّدُونِ *"Bana bunak demezseniz"* ifadesine gelince: **Ebu Bekr İbnü'l-Enbârî** şöyle demiştir: "Arapça'da, birisi hüzünlenip de, aklı değişmeye başladığı zaman, اَفَنَدَ الرَّجُلُ denilir Yine bir insan, âlim iken câhil hale düşüp de, cehalet ona nisbet edildiği, bunadığı zaman, فَنِدَ fiili kullanılır." **Esmâ'i'nin** şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir adamın saçma sapan sözleri çoğaldığı zaman, onun için "**müfnid**" denilir." **Keşşâf sahibi** de: "Arapça'da عَجُوزٌ مُفْنِدَةٌ (Bunak yaşlı kadın) denilmez, fakat شَيْخٌ مُفْنِدٌ (Bunak ihtiyar adam) denilir. Çünkü zaten kadının gençliğinde dikkat çeken görüşleri yoktu ki, yaşlılığında bunamış olsun" demiştir. Binâenaleyh ayetteki bu tabirin manası, "Eğer sözlerimi, abuk-sabuk şeyler saymazsanız" şeklindedir.

Ya'kûb (a.s) bunu söyleyince, onun yanında bulunanlar, تَاللّٰهِ اِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ *"Allah'a yemin ederiz ki sen hâlâ eski yanlışlığındasın"* **dediler**. Buradaki, "**dalâlet**" kelimesinin, birkaç manası vardır:

1) **Mukâtil** şöyle demiştir: "Bununla burada, şekâvet, bedbahtlık manası kastedilir, yani, dünyanın bedbahtlığı demektir. Buna göre bu tabirin manası şu şekilde olur: "Muhakkak ki sen, **Yûsuf** için bu hüzünlere katlanıp göğüs germen şeklindeki, o eskiden beri olan bedbahtlığın içindesin." O, bu görüşüne, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu takdirde biz muhakkak ki bir dalâlet ve delilik içinde (kalmış oluruz)" dediler"* (Kamer, 24) ayetini delil getirmiştir, yani, "Bu dünyamızda bir bedbahtlık içinde (kalmış oluruz)" demektir.

2) **Katâde** ise, bunun manasının: "Muhakkak ki sen, yine **Yusuf**'a karşı olan o eski sevgin üzeresin. Onu ne unutuyor, ne aklından çıkarıyorsun" şeklinde olduğunu ve bunun, *"Babamız herhalde açık bir yanlışlık (dalâlet) içindedir"* (Yusuf, 8) ayetindeki sözleri gibi olduğunu söylemiştir. Sözüne devamla, onların, bir peygamber için söylemeleri doğru olmayan, sert bir söz söylemiş olduklarını ifade etmiştir.

3) **Hasan el-Basrî** ise şöyle demiştir: "Onlar **Ya'kûb**'a böyle söylediler. Çünkü onlar **Yusuf**'un öldüğüne inanıyorlardı. **Ya'kûb** (a.s) ise, normal ve uygun tavrın dışına çıkarak, hep **Yusuf**'u sayıklıyordu."

"En" Edatının Kullanılışı Hakkında

Cenâb-ı Hakk'ın فَلَمَّا اَنْ جَآءَ الْبَشِيرُ *"Fakat müjdeci gelip de"* buyruğuna gelince, buradaki **en** edatı hakkında iki görüş vardır:

1) Bu kelimenin i'rabtan mahalli yoktur. Bu ifadede olduğu gibi, bazan zikredilir; bazan da فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ اِبْرٰهِيمَ الرَّوْعُ *"İbrahim'den o korku gittiği zaman"* (Hûd, 74) ayetinde olduğu gibi, hazfedilir. Her iki durum da, Arap şiirinde mevcuttur.

2) Basralılar, bu **en** edatının **mâ** ile birlikte mukadder bir fiilden ötürü ref'

mahallinde olduğunu, bunun takdirinin, فَلَمَّا ظَهَرَ اَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ yani ظَهَرَ مَجِيءُ الْبَشِيرِ "müjdecinin gelişi meydana çıkınca" şeklinde olduğunu, fakat onu ref' eden fiilin mahzûf olduğunu söylemişlerdir. Müfessirlerin ekserisi, bu müjdecinin **Yahûdâ** olduğunu, onun, "Kana bulanmış gömleğini ben götürmüş ve "**Yusuf**'u kurt yedi" diye ben söylemiştim. Bugün de bu gömleği ben götüreceğim, bir zamanlar babamı üzdüğüm gibi, yine onu ben sevindireceğim" dediğini söylemişlerdir.

Gömleği Yüzüne Sürüp, Görmeye Başlaması

Ayetteki, اَلْقِيهُ عَلَى وَجْهِهِ tabiri, "Müjdeci o gömleği **Ya'kûb**'un yüzünün üstüne attı" demektir. Yahut şöyle de denilebilir: Bu, "**Ya'kûb** o gömleği, yüzüne bıraktı (örttü)" anlamındadır. فَارْتَدَّ بَصِيراً ifadesi de, "yeniden görür hale geldi" demektir. Bunun masdarı olan "**irtidâd**" birşeyin, daha önceki haline dönmesidir. Binaenaleyh ayetteki bu tabirin anlamı, "Allah onu, eskiden olduğu gibi görür hale getirdi" şeklindedir. Nitekim Arapça'da, hurma ağacını, Allah bitirip büyüttüğü halde, طَالَتِ النَّخْلَةُ "Hurma uzadı" denilir. Alimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir: Bazıları, "O tamamen kör olmuştu. Allah Teâlâ onu, işte bu anda görür hale getirdi" derken; diğer bazıları: "Hayır, çok ağlamaktan ve üzüntüden dolayı, onun görmesi zayıflamıştı. İşte o gömleği **Ya'kûb**'un yüzüne atıp, **Yusuf**'un hayatta olduğu müjdesi verilince, onun sevinci büyümüş, gönlü ferahlamış ve bütün hüzünleri yok olmuştu. İşte o zaman görmesi yeniden kuvvetlenmiş ve görme eksikliği yok oluvermişti." İşte o zaman da, اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنِّي اَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَالاَ تَعْلَمُونَ *"Ben size, "Bilmeyeceğiniz şeyleri, Allah tarafından olmak üzere ben biliyorum" demedim mi?"* demiştir. Bundan maksat, onun rüyâ yolu ile, **Yûsuf**'un hayatta olduğunu bilmesidir. Çünkü bu ifâdenin, kendinden önceki ile, mana cihetinden bir ilgisi vardır. Bu ifade **Hz. Yâ'kûb**'un daha önce söylemiş olduğu, *"Ben, kederimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikâyet ediyorum. Ben, Allah tarafından sizin bilmeyeceğiniz (nice) şeyleri de biliyorum"* şeklindeki sözüne bir işarettir. Rivayet edildiğine göre o, müjdeyi getirene **Yusuf**'un nasıl olduğunu sormuş, o da: "**Yusuf, Mısır** hükümdarıdır" demiş. Bunun üzerine **Hz. Ya'kûb** (a.s): "Hükümdar olmasını ne yapayım? Sen, yanından ayrıldığın zaman, hangi din üzere olduğunu söyle?" deyince, müjdeci: "İslâm dini üzere idi" cevabını verir. **Hz. Ya'kûb** da, "İşte şimdi nimet tamamlandı" der.

Oğullarının Hz. Ya'kûb'dan Dua İstemeleri

Sonra **Ya'kûb**'un oğulları ondan özür dilemeye başlayarak يَآاَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَآ اِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ ۝ قَالَ سَوْفَ اَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ *"Ey babamız, bizim için istiğfar et. Biz gerçekten suçlular idik" dediler. (Ya'kûb da): 'Sizin için Rabbime istiğfar edeceğim. Şüphesiz O gafûr ve rahîm'dir" dedi."* Ayetin zâhiri, **Hz. Yâ'kûb** (a.s.)'un o anda onlar için istiğfârda bulunmadığını, ama ileride onlar için istiğfar etmeyi vaadettiğini gösterir. Âlimler, bunun sebebini, birkaç değişik şekilde izah etmişlerdir:

1) **İbn Abbas** (r.a) ve çoğu alimler "**Ya'kûb** (a.s) onlar için, seher vakti istiğfar

etmeyi dilemiştir. Çünkü seher vakti, duaların kabulü için en uygun zamandır" demişlerdir.

2) Bir başka rivayete göre yine **İbn Abbas** (r.a), "**Hz. Ya'kûb** oğulları için istiğfar etmeyi, cuma gecesine ertelemiştir. Çünkü duaların kabulü için en uygun vakit o gecedir" demiştir.

3) **Ya'kûb** (a.s) onların gerçekten tevbe edip etmediklerini; tevbelerinin de tam bir ihlas ile olup olmadığını anlamak istemiştir.

4) **Ya'kûb** (a.s) onlar için, o anda istiğfar etmiştir. Binâenaleyh onun, *"Sizin için Rabbime istiğfar edeceğim"* sözünün manası, "Bu yaptığım istiğfara ileride de devam edeceğim" şeklindedir. Rivayet edildiğine göre o, yirmi küsûr sene, her cuma gecesi onlar için istiğfar ediyordu. Hatta denildi ki, "O bir vakitte namaza kalkar ve namazını bitirince, ellerini göğe doğru kaldırır ve der ki: "Ya Rabbi, **Yusuf**'a olan feryâd-ü figanımı ve ona karşı olan sabırsızlığımı bağışla. **Yusuf**'a yaptıkları işlerden ötürü, oğullarıma mağfiret et" der. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona, "Seni de, onların hepsini de bağışladım" diye vahyeder.

Anlatıldığına göre, **Ya'kûb** (a.s.)'un oğulları, kendilerini korku ve ağıt bürümüş bir vaziyette ona derler ki: "Eğer bizi Allah bağışlamaz ise, kim bize yardım edebilir?" Bunun üzerine ihtiyar babaları duâ ederek kıbleye yönelir. **Yusuf** da babasının arkasından âmin demeye başlar. Diğer kardeşler de, huşû ve tevâzû içerisinde o ikisinin arkasında dururlar. Bu, tam yirmi sene devam eder. Sabırları azalıp da, artık nerede ise helak olacakları zannına kapıldıkları bir sırada, **Cebrail** (a.s) iner ve "Allah Teala, oğulların için yaptığın duanı kabul etmiş ve senden sonra peygamberlik hususunda onlardan misak almıştır" der. Alimler, onların peygamber olup olmadıkları hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaf meşhurdur.

★ ★
★

Hz. Ya'kûb Hanedanının Yusuf Tarafından Karşılanması

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ آوَىٰ إِلَيْهِ أَبَوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِن شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ ﴿٩٩﴾ وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ
عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا ۖ وَقَالَ يَا أَبَتِ هَٰذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِن قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا ۖ
وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ وَجَاءَ بِكُم مِّنَ الْبَدْوِ مِن بَعْدِ أَن نَّزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي
وَبَيْنَ إِخْوَتِي ۚ إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِّمَا يَشَاءُ ۚ إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿١٠٠﴾

"Sonra vakta ki onlar gelip Yusuf'un huzuruna girdiler. O, babasını ve annesini kucakladı ve "Allah'ın iradesi ile, hepiniz emin bir şekilde Mısır'a girin" dedi. Babasını ve annesini tahtının üstüne çıkarıp oturttu. Hepsi onun için secdeye kapandılar. Yusuf dedi ki: "Babacığım, işte bu daha önce görmüş olduğum o rüyanın tahakkukudur. İşte Rabbim onu doğru çıkardı. Bana iyilik etti. Çünkü beni zindandan çıkardı. Şeytan benim ile kardeşlerimin arasını bozduktan sonra da, O, sizi çölden getirip (bizleri kavuşturdu). Şüphesiz ki Rabbim, dilediğini çok ince ve çok güzel olarak tedbir edendir. Şüphesiz O, alîm ve hakîmdir"

(Yusuf, 99-100).

Bil ki rivayet edildiğine göre **Yusuf** (a.s), beraberindekilerle birlikte hazırlanıp kendisine gelebilmesi için, babasına, ihtiyaç duyulacak her türlü şey ile ikiyüz binit yollamıştır. **Hz. Yusuf** (a.s) ve kral, **Ya'kûb** (a.s.)'u karşılamak üzere, dörtbin asker ile, önde gelen devlet adamları ve bütün Mısır halkı ile birlikte yola çıkmışlardı. **Hz.Ya'kûb** (a.s), **Yahûdâ**'ya dayanarak yürüyordu. Böylece atlar üzerindeki kalabalığı ve insanları görüp: "Ey **Yahûdâ**, bu Mısır Firavun'u mu?" dedi. **Yahûdâ**: "Hayır, bu senin oğlun **Yusuf** (ve onun adamları)" diye cevap verdi. Bunun üzerine **Yusuf** (a.s) hemen ileri çıkıp, selam vermek istedi. Fakat selam vermeye fırsat bulamadan, **Hz. Ya'kûb** (a.s): "es-Selâmü aleyke" dedi. Rivayet edildiğine göre, **Hz. Ya'kûb (a.s)** ve oğulları, kadın-erkek yetmişiki kişi olarak Mısır'a girdiler. **Musa** (a.s) ile beraber oradan çıktıklarında ise, çocuklar ve ihtiyarlar hariç, savaşacak durumda olanlarının sayısı altıyüzbin beşyüz yetmiş küsûr kişi idiler.

Cenâb-ı Allah'ın آوَى اِلَيْهِ اَبَوَيْهِ *"O, babasını ve annesini kucakladı"* ifadesi ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci Bahis: "Ebeveyhi" (babası ve annesi) ifâdesinden ne murad edildiği hususunda iki görüş vardır:

1) Bundan murad, onun öz babası ve öz annesidir. Buna göre, annesinin o zamana kadar yaşamış olduğu söylenildiği gibi; annesinin daha önce ölmüş olduğu, fakat Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Yûsuf**'un rüyasını gerçekleştirmek üzere, ona (saygı) secdesinde bulunsun diye, onu diriltip kabrinden çıkarmış olduğu da söylenmiştir.

2) Bundan maksad **Yusuf**'un babası ile teyzesidir. Çünkü annesi, kardeşi **Bünyamin**'i doğurduktan sonra, henüz nifas halinde iken ölmüştü. **"Bünyamin"** kelimesinin, İbrânice, "acıların oğlu" manasına geldiği söylenmiştir. İşte annesi öldüğü zaman babası, **Yusuf**'un teyzesi ile evlenmişti. Bundan dolayı Allah Teâlâ, teyzesini, ebeveyninden biri olarak ifade etmiştir. Çünkü çocuğu yetiştirip terbiye eden kimseye, annenin yerini tuttuğu için "anne" denilir, yahut da amcaya "baba"

denilebildiği gibi, teyzeye de anne denilir. Cenâb-ı Hakk'ın şu ayeti de bu manayadır: *"Babaların İbrahim'in, İsmail'in ve İshâk'ın ilâhına"* (Bakara, 133).

İkinci Bahis: آوَى إِلَيْهِ أَبَوَيْهِ ifâdesi, "onları kendisine çekti ve bağrına bastı, kucakladı, boyunlarına sarıldı" manasındadır.

Buna göre eğer, "Onların Mısır'a girmeden önce, **Hz. Yusuf**'un yanına varıp girmelerinin manası nedir?" denirse, biz deriz ki:

Öyle anlaşılıyor ki, **Hz. Yusuf** onları karşıladığı zaman, onları orada bulunan bir evde veya bir çadırda misafir etti. Binâenaleyh onlar, onun yanına girdiler; o da onları kucakladı ve onlara, *"Mısır'a giriniz"* dedi.

Hz. Yusuf'un Aile Efradını Ağırlaması

Hz. Yusuf'un ادْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شَآءَ اللَّهُ آمِنِينَ *"Allah'ın iradesi ile, hepiniz emin bir şekilde Mısır'a giriniz"* ifadesiyle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Süddî şöyle demiştir: "**Hz. Yusuf** bu sözü, onlar **Mısır**'a girmeden önce söylemiştir. Çünkü o, onları yolda karşılamıştı." İşte, bizim kabul edip anlaştığımız görüş de budur. **İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu söz, "emîn olarak Mısır'da oturun" manasındadır. Oturmak, bu iki fiil birbirine bitişik oldukları için, girmek fiiliyle ifade edilmiştir."

"İnşaallah" Cümlesinin Buradaki Manası

İkinci Bahis: Ayet-i kerimedeki, إِنْ شَآءَ اللَّهُ *"Allah'ın iradesiyle"* şeklindeki istisna ile ilgili iki görüş bulunmaktadır:

1) Bu, emin olmalarıyla ilgili olup, girmeyle alakalı değildir. Buna göre ayetin manası, "Eğer Allah dilese, inşaallah, emin olarak Mısır'a girin" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, *"İnşaallah, emniyet içinde, korkusuzca mutlaka Mescid-i Haram'a gireceksiniz"* (Fetih, 27) ayetidir.

2) Daha önce zikretmiş olduğumuz, "bu sözü **Hz. Yusuf** onlara, onlar Mısır'a girmeden önce söylemiştir" şeklindeki görüşe göre, bu istisnânın girme fiiliyle ilgili olduğu söylenmiştir.

Üçüncü Bahis: آمِنِينَ *"emin olarak"* ifadesinin manası, "canınızdan, malınızdan ve ailenizden emin olarak; hiç kimseden korkmadan" şeklindedir. Çünkü daha önce onlar, Mısır krallarından korkarlardı. Bunun, "Kıtlıktan, sıkıntıdan ve ihtiyaç halinden emin olarak, korkusuzca" manasında veya, "Daha önce işledikleri o suçtan dolayı, **Yusuf**'un zarar vermesinden emin olarak ve korkmadan" manasına geldiği de söylenmiştir.

Cenâb-ı Hak وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ *"Babasını ve annesini tahtının üstüne çıkarıp*

oturttu" buyurmuştur. Dil alimleri, "Arş, yüksek sedir anlamındadır" demişlerdir. Allah Teâlâ, *"Onun, büyük bir arşı, tahtı vardır"* (Neml, 23) buyurmuştur. Burada **"Arş"** kelimesinden murad, **Yusuf**'un üzerinde oturduğu yüksek sedir, tahttır.

Onların Hz. Yusuf'un Önünde Eğilmeleri

Cenâb-ı Hak, *"Hepsi secdeye kapandılar"* buyurmuştur. Bu ifadede bir problem bulunmaktadır. Çünkü, **Ya'kûb** (a.s), **Yusuf** (a.s)'ın babası idi. Babalık hakkı ise, daha büyüktür. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Rabbin, "Kendinden başkasına kulluk etmeyin. Ana ve babaya iyi muamelede bulunun" diye hükmetti"* (İsra, 23) buyurmuş ve anababa hakkını, kendi hakkıyla beraber zikretmiştir. Hem sonra **Hz. Ya'kûb**, yaşlı idi; genç olanın ihtiyara saygı göstermesi gerekir.

Yine, **Ya'kûb** (a.s), peygamberlerin en büyüklerindendi. **Yusuf** (a.s) da her ne kadar bir peygamber ise de, **Ya'kûb**(a.s.)'un mertebesi ondan daha yüce idi.

Aynı şekilde yine, **Ya'kûb** (a.s)'un daha çok ibadet etme hususundaki gayret ve çabası, **Hz. Yusuf**'un gayret ve çabasından daha çok idi. İşte bütün bu hususların bir araya gelmesi, bilakis; **Hz. Yusuf**'un **Hz. Ya'kûb**'a bütün gücüyle hizmet etmesini ve saygı göstermesini gerektirir. Binâenaleyh, **Yusuf daha nasıl Ya'kûb**'un kendisine secde etmesine müsaade etmiştir? İşte, bu müşkilin izahı budur.

Yusuf, Babasının Önünde Eğilmesine Neden Müsaade Etti?

Bunua birkaç şekilde cevap verilir:

1) Bu, **Atâ**'nın rivayetine göre, **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşü olup, buna göre ayetten murad, "Onlar, onun için, yani onu buldukları için Allah'a secdeye kapandılar" manasıdır. Netice olarak, bu secde, bir şükür secdesi olup, secde edilen de Allah Teâlâ idi. Ancak, bu secde, **Hz. Yusuf**'dan dolayı yapılmıştı... Bu te'vîlin doğruluğunun delili ise, *"Babasını ve annesini tahtının üstüne çıkarıp oturttu. Hepsi onun için secdeye kapandılar"* ifadesinin, onların, bu tahta çıktıkları, daha sonra da secdeye kapandıkları manasını ihsas ettirmesidir. Eğer onlar, **Yusuf**'a secde etmiş olsalardı, ona, tahtının üzerine çıkmadan önce secde ederlerdi. Çünkü bu, tevazuyu daha çok ifade etmektedir.

Buna göre eğer, "Bu tevîl, ayetteki *"Yusuf dedi ki: "Babacığım, işte bu daha önce görmüş olduğum o rüyanın tahakkukudur"* ifadesine muvafık değildir. Buradaki rüyadan maksat, *"... gerçekten ben, rüyada onbir yıldızla güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana secde edicilerdir"* (Yusuf, 4) ifadesiyle anlatılan rüyâdır" denilirse, biz deriz ki: Aksine, bu, tam ona uygundur. Buna göre, *"... güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana, secde edicidirler"* ifâdesinden murad, "benim için, yani benim iyiliğimi istemek ve makamımın yükselmesine çaba sarfetmek için, onlar Allah'a secde ettiler" manasıdır. Bu mana muhtemel olduğuna göre, soru düşer. Bence bu izah, doğru olup, yerindedir. Çünkü, babalık hakkı, yaşlılık, ilim,

din ve peygamberlik mertebesinin daha mükemmel olması bakımından, **Ya'kûb** (a.s) kendisinden daha önde olmasına rağmen, babasının kendisine secde etmesine müsaade etmesi, **Yusuf**'un aklına ve dinine göre uzak görülemez.

2) Şöyle denilebilir: Onlar, **Yusuf**'u bir kıble gibi kabul edip, Cenâb-ı Allah'a, onu bulmuş olmaları nimetine mukabil, şükür secdesine kapanmışlardır. Bu, güzel bir izahtır; çünkü Arapça'da, صَلَّيْتُ اِلَى الْكَعْبَةِ denildiği gibi, aynı manada olmak üzere صَلَّيْتُ لِلْكَعْبَةِ "Ka'be'ye yönelerek namaz kıldım" da denilebilir. **Hassan İbn Sâbit** de şöyle bir şiir inşâd etmiştir: / مَاكُنْتُ أَعْرِفُ أَنَّ الْأَمْرَ مُنْصَرِفٌ / عَنْ هَاشِمٍ ثُمَّ مِنْهَا عَنْ أَبِي حَسَنِ / أَلَيْسَ أَوَّلَ مَنْ صَلَّى لِقِبْلَتِكُمْ / وَأَعْرَفَ النَّاسِ بِالْقُرْآنِ وَالسُّنَنِ *"Ben, işin, Haşim(oğullarının elin)den, ondan sonra da Hasan'ın babasının elinden çıkacağını hiç düşünmemiştim. O, kıblenize yönelerek ilk namaz kılan ve insanların, Kur'ân'ı ve sünneti en iyi bileni değil midir?"* Bu, سَجَدَ لِلْقِبْلَةِ "Kıbleye secde etti" denilmesinin caiz olması gibi, فُلَانٌ صَلَّى لِلْقِبْلَةِ "Falanca, kıbleye doğru namaz kıldı" denilmesinin caiz olduğuna bir delildir. Binaenaleyh, وَخَرُّوا لَهُ سُجَّداً tabirinin manası;"**Yusuf**'u bir kıble edindiler; sonra, onu bulmaları nimetine karşı, Alah'a şükür secdesine kapandılar" şeklindedir.

3) Tevâzu bazan "secde etmek" tabiriyle ifade edilir. Nitekim şair, تَرَى الْأُكَمَ فِيهَا سُجَّداً لِلْحَوَافِرِ *"Oralarda, tepeleri alçak arazilere secde eder halde görürsün"* demiştir. Buna göre burada "secde"den murad, tevâzudur. Ancak ne var ki bu izah da müşkildir. Çünkü Allah Teâlâ, *"Hepsi onun için secdeye kapandılar"* buyurmuştur. "Secdeye kapanma" tabiri, güzel bir biçimde secde etme manasını hissettirir. Buna da şu şekilde cevap verilebilir: اَلْخُرُوْرُ (Secdeye kapanmak) kelimesiyle bazan, sadece uğramak ve rastlamak manası murad edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, لَمْ يَخِرُّوا *"Onlar, kör ve sağırlar gibi, geçip gitmezler"* (Furkan, 73) buyurmuştur.

4) Şöyle diyebiliriz: وَخَرُّوا لَهُ deki fail zamiri (vâv), onun ebeveynine ait değildir. Böyle olmamış olsaydı, Cenâb-ı Hak, خَرُّوا لَهُ سَاجِدِينَ derdi. Aksine zamir, **Hz. Yusuf**'un kardeşlerine ve onu tebrik etmek için yanına gelen diğer kimselere aittir. Buna göre ayetin manası, "**Yusuf**, anne ve babasını, onlara en mükemmel biçimde saygı göstermek için, tahtının üzerine çıkarttı. Kardeşlerine ve yanına gelenlere gelince, onların hepsi birden ona secdeye kapandılar" şeklindedir.

İmdi, eğer "Bu izah, ayetteki, *"Babacığım, işte bu daha önce görmüş olduğum o rüyanın tahakkukudur"* ifadesiyle uyuşmuyor" derlerse, biz deriz ki:

Rüyanın yorumunun, her bakımdan, yani tasvir ve tavsif bakımından, görülen rüyaya aynen mutabık olması gerekmez. Binaenaleyh, yıldızların, ayın ve güneşin secde etmesi, büyük insanların ona saygı göstereceğine işarettir. **Hz. Ya'kûb**'un, işte bu sebepten dolayı çocuklarıyla beraber **Kenân**'dan kalkıp **Mısır**'a gitmesi, **Yusuf** için, son derece büyük bir tazim olmuştur. O rüyanın doğruluğu için, bu kadar şey

kâfidir. Ama, o açıklama ve tabirin, sıfat ve şekil bakımından rüyanın aslına eşit ve denk olması hususuna gelince, hiç kimse bunu gerekli görmemiştir.

5) Belki de, o vakit, o muhitte tebrik ve değer vermeye delâlet eden iş, secde etmek idi. Onların secde etmelerinden maksad ise, ona tazimdir.

Bu görüş son derece uzak bir ihtimaldir. Zira, alabildiğine tazim, **Yusuf**'dan çok **Ya'kûb**'a yaraşır. Binaenaleyh, eğer durum sizin dediğiniz gibi olsaydı, o zaman **Yusuf**'un **Ya'kûb**'a secde etmesi gerekirdi. Belki de **Yusuf**'un kardeşlerini, **Yusuf**'a tevazu yollu secde etmemeye sevkeden şey, onların taassubu ve ona, hâlâ tepeden bakmalarıdır. **Yusuf** (a.s), onların böyle yapmamaları halinde, bunun, fitnelerin yeniden zuhur etmesine ve küllendikten sonra eski kinlerin yeniden ortaya çıkmasına sebep olacağını biliyordu. İşte bundan dolayı **Ya'kûb** (a.s), kadrinin yüceliği ve baba ve ihtiyar olması sebebiyle hakkının büyük olması; din, peygamberlik ve ilim hususlarında da mertebesinin **Yusuf**'unkinden daha üstün olması sebebiyle, ve de, onların bunu bizzat müşahede etmeleri, taassup ve kalblerindeki nefretin yok olmasına vesile olsun diye işte o secdeyi yapmıştır. Görmez misin ki bir hükümdar, birini muhtesib[28] tayin ettiğinde, onun otorite sağlamasını temin etmek gayesiyle hisbe işini, (hükümdarın) bizzat kendisi üzerinde uygulama imkânı verir. Böylece bu muhtesibin, görevini yapmaktan asla çekinmeyeceği hususunda, hiç kimsenin kalbinde şüphe bırakmaz.

6) Belki de Allah Teâlâ, sadece kendisinin bileceği çok gizli bir hikmetten dolayı, **Ya'kûb** (a.s)'a o secdeyi emretmiştir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, ancak kendisinin bilebileceği bir hikmetten dolayı meleklere, **Hz. Adem**'e secde etmelerini emretmesine benzer. **Yusuf** (a.s) da, kalben buna razı değildi; ancak ne var ki O, Allah'ın bunu emrettiğini bildiği için, sesini çıkarmamıştı.

Rüyanın Gerçekleşmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Yusuf** (a.s.)'un bu hali görünce يَٰٓأَبَتِ هَٰذَا تَأۡوِيلُ رُءۡيَايَ مِن قَبۡلُ قَدۡ جَعَلَهَا رَبِّي حَقّٗاۖ *"Babacığım, işte bu daha önce görmüş olduğum o rüyanın tahakkukudur. Muhakkak Rabbim onu doğru çıkardı"* dediğini nakletmiştir. Bu ifadeyle ilgili iki bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "**Hz. Yusuf**, babasının ve kardeşlerinin secde ettiklerini görünce, bu onu dehşete düşürmüş ve tüyleri diken diken olmuş ve babası **Ya'kûb**'a: *"İşte bu daha önce görmüş olduğum o rüyanın tahakkukudur"* demiştir. Ben derim ki, bu da, altıncı maddedeki cevabı

---

28) Muhtesib, İslâm devletinde, emr-i maruf ve nehy-i münkeri ifa etmekle görevli teşkilatın başkanıdır (ç.)

kuvvetlendirmektedir. Buna göre o sanki şöyle demiştir: "Babacığım, ilim, din ve nübüvvet hususlarındaki kadrinin yüceliğinden dolayı, senin gibilerin oğluna secde etmesi uygun düşmez; ancak ne var ki bu, kendisiyle emrolunduğun ve kendisiyle mükellef tutulduğun bir husustur. Çünkü, peygamberlerin rüyası haktır. Nasıl ki, İbrahim(a.s.)'un rüyasında oğlunu kurban olarak kesmesi, bunun ona, uyanıklık halinde vacip olmasına sebep olmuşsa, aynen bunun gibi, Yusuf (a.s.)'un görüp de babası Yakub'a anlatmış olduğu rüya da, bu secdenin vücubiyyetine sebep olmuştur. İşte bundan dolayıdır ki İbn Abbas (r.a), Yusuf (a.s)'un bu rüyayı gördüğü zaman onu korkuttuğunu, tüylerinin diken diken olduğunu, ama bir şey söylemediğini nakletmiştir.

Ben de derim ki: Bunun, Cenâb-ı Hakk'ın Ya'kûb (a.s)'a tattırmış olduğu sıkıntıların bir nevi tamamlanması olması uzak bir ihtimal değildir. Buna göre ona sanki şöyle denilmiştir: "Muhakkak ki sen, ona kavuşmayı hep arzu edip istiyor ve onun ayrılığı sebebiyle, daima hüzünleniyordun. O halde, onu bulduğun zaman, ondan ötürü secde et!" Böylece bu secdeyi emretmek, o sıkıntıların tamamlanması olmuştur. İşlerin hakikatlerini ise, en iyi bilen Allah'tır.

Rüya İle Rüyanın Çıkması Arasındaki Zaman

İkinci Bahis: Alimler, bu zaman ile o rüya arasındaki müddetin miktarı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bunun seksen sene veya yetmiş sene olduğu söylendiği gibi, kırk sene olduğu da söylenmiştir ki, bu ekser ulemânın görüşüdür. Bundan dolayı onlar şöyle derler: "Rüyanın tevili, ancak kırk sene sonra çıkar." Bunun, onsekiz sene olduğu da söylenmiştir. Hasan el-Basrî'den rivayet edildiğine göre, Hz. Yusuf, onyedi yaşındayken kuyuya atılmıştı. Kölelik ve hapiste de, seksen sene kaldı. Daha sonra, babasına ve akrabalarına kavuştu. Bundan sonra da yirmi üç sene yaşadı ki, böylece ömrü yüzyirmi seneye baliğ olmuştur. İşlerin hakikatini en iyi bilen Allah'tır.

Hz. Yusuf'un Son Derece Nazik Davranışı

Sonra O, وَقَدْ اَحْسَنَ بِى *"Bana iyilik etti"* demiştir. Buradaki بِي kelimesi, اِلَيَّ takdirindedir. Arapça'da, hem وَاَحْسَنَ بِي hem de اَحْسَنَ اِلَيَّ (Bana iyilik etti) denilir. Şair Küseyyir şöyle demiştir: أَسِيئِي بِنَا اَوْ أَحْسِنِي لاَ مَلُومَةٌ/لَدَيْنَا وَلاَ مَقْلِيَّةٌ اِنْ تَقَلَّتِ *"Ey sevgili, bize ister cevr ü cefâ et, istersen iyi davran!. O sevgili bize buğzetse de, biz onu ne kınarız, ne de ona buğzederiz."*

Ayetteki bu ifâde, "Rabbim, beni hapisten çıkardığı zaman bana iyilik yaptı" demektir. Hz. Yusuf, Rabbinin onu kuyudan çıkarıp kurtarmasını, birçok sebepten dolayı zikretmemiştir:

a) O kardeşlerine, *"Size, bugün hiçbir başa kakma ve ayıplama yok"* (Yusuf, 92)

demiştir. Eğer kuyu hadisesini zikretmiş olsaydı, bu onlar için, bir ayıplama ve kınama olmuş olurdu. Binaenaleyh, bunu zikretmemesi, onlara lütuf yerine geçmiştir.

b) O, kuyudan çıktığı zaman, o melik olmadı. Aksine, insanlar onu köle haline getirdi. Ama, hapisten çıkınca, insanlar onu başlarına hükümdar yaptılar. Binaenaleyh bu çıkarma, tam bir ihsan ve in'âm olmaya daha yakındır.

c) Kuyudan çıkartıldığı zaman, kadının iftirası sebebiyle pekçok zarar ve sıkıntının içine düştü. Hapisten çıkartıldığı zaman ise, babasına ve kardeşlerine kavuştu, üzerindeki töhmet ve sû-i zanlar yok oldu. Binaenaleyh bu, bir fayda olmaya daha uygundur.

d) Vahidi şöyle demiştir: "Onun zindandan çıkarılmasındaki nimet daha büyüktür. Çünkü, onun hapse girmesi, onun, niyet kurduğu bir günah sebebiyle idi. Bunun da, insan tabiatının temayülü ve nefsin rağbet ve arzusu anlamına alınması gerekir. Her ne kadar bu, başkaları için af dairesi içinde ise de, **Hz. Yusuf** için bir muaheze ve sorgulama sebebi olur. Çünkü, ebrârın hasenâtı, mukarrabînin seyyiâtıdır."

Sonra O, وَجَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ *"O, sizi çölden getirdi"* dedi. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Bedv Kelimesinin Anlamı

Ayetle ilgili iki görüş bulunmaktadır:
1) اَلْبَـدْوُ kelimesi, اَلْبَادِيَةُ (çöl) anlamındadır. **Vahidi**, "اَلْبَدْوُ üzerinde kişinin ta uzaktan görülebildiği, düz ve geniş arazi demektir. Kelimenin aslı ise, بَدَا – يَبْدُو – بَدْواً (ortaya çıkmak) kelimesidir. Sonra ise, mekân, masdar olan kelimeyle isimlendirilerek **bedv** (düz arazi) ve حَضَرٌ (hazır olunulan yer, mahal) denilmiştir. **Yakûb** (a.s) ve oğulları, **Kenân Diyarı**'nda, hayvancılık ve ziraatcilikle meşgul oluyorlardı" demiştir.

2) **İbn Abbas** (r.a.) şöyle demiştir: "**Hz. Ya'kûb** (a.s) çöle gitmiş ve orada yerleşmişti. Oradan, **Hz. Yusuf**'un yanına geldi. Onun, oradaki dağın hemen altında bir mescidi bulunuyordu." **İbnu'l-Enbarî** de:"بَدَا kelimesi, belli bir yerin adıdır. Meselâ "o, **Şi'b** ile **Beda** arasındadır" denilir. Bu ikisi, iki yere verilen isimdir" demiştir. **Küseyyir**, her ikisini birden zikrederek şöyle demiştir:

وَأَنْتِ الَّتِي حَبَّبْتِ شِعْباً إِلَيَّ بِدَا / إِلَيَّ وَأَوْطَانِي بِلَادٌ سِوَاهُمَا *"Sen, (ey sevgili), Şi'b'i bana, Bedâ'yı da bana tercih eden, (onları benden çok seven)sin; benim vatanım ise, bu ikisinden başka olan yurtlardır."*

Bu görüşe göre **bedv** kelimesinin manası, kendisine بَدَا denilen yere yönelip gitmektir. Nitekim Arapça'da "mağaraya (اَلْغَوْرُ) girdiler" manasında غَارَ اَلْقَوْمُ غَوْراً denildiği gibi; "çöle gittiler" manasında da, بَدَا اَلْقَوْمُ – يَبْدُونَ – بَدْواً denilir. Buna göre ayetin manası, "Allah sizi Bedâ tarafından getirdi" şeklindedir. Bu görüşe göre, **Hz.**

Ya'kûb (a.s) ve oğulları mukîm idiler, yerleşik hayatları vardı. Çünkü, buradaki **bedv** kelimesi ile, çöl değil, **Bedâ denilen o yer kastedilmiştir. Buraya kadar olan açıklamayı, Vahidi, el-Basît** adlı eserinde yapmıştır.

İKİNCİ MESELE

Alimlerimiz, kulun fiilinin, Allah'ın yaratması ile olduğu hususunda, bu ayet ile istidlâlde bulunmuşlardır. Çünkü, **Hz. Yusuf** *"Çünkü beni zindandan çıkardı"* diyerek kul olan kendisinin zindandan çıkmasını ve *"O, sizi çölden getirdi"* sözüyle onların çölden gelmesini, hep Allah'a izafe etmiştir. Bu, kulun fiilinin, tamamen Allah'ın fiili, O'na ait olduğu hususunda apaçık bir beyandır. "Bundan maksat, bunların, ancak Allah'ın muktedir kılması ve kolaylaştırması ile meydana gelmesidir" demek, ayetin zahirî manasından sapmaktır.

Daha sonra **Hz. Yusuf** مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي *"Şeytan benim ile kardeşlerimin arasını bozduktan sonra da"* **demiştir. Keşşaf sahibi:** "نَزَغَ kelimesi, "Aramızı bozdu ve bizi birbirimize karşı kışkırttı" anlamındadır. Bu kelimenin esas manası, atı mahmuzlayıp onu koşmaya yöneltmek anlamında olan نَزَغَ الرَّاكِضُ وَحَمَلَهَا عَلَى الْحَرْبِي deyiminden alınmadır. Arapça'da, bir kişi binit hayvanını kamçılayıp onu dürttüğü zaman, نَزَغَهُ – نَسَغَهُ denilir" demiştir. Bil ki, **Cübbâî, Ka'bî ve Kadî,** bu ayeti, cebriyyenin yanlışlığına delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü Allah Teâlâ, **Hz. Yusuf'un,** bu iyiliği, Allah'a; kışkırtmayı da, şeytana hisbet ettiğini bildirmektedir. Eğer bu kışkırtma da Rahman olan Allah'dan olmuş olsaydı, onun, nimetlerde olduğu gibi, bunu da ancak Allah'a nisbet etmesi gerekirdi."

Buna şöyle cevap verilir: Hz. Yusuf'un bu işi şeytana nisbet etmesi mecâzidir. Çünkü, size göre (ey Mutezilîler), şeytan, gizli konuşmaya, insana fısıldamaya muktedir değildir. Halbuki Allah Teâlâ ondan bahsederek, *"Zaten benim, sizin üzerinizde hiçbir hükmüm, nüfuzum da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icâbet ettiniz"* (İbrahim, 22) demiştir. Binâenaleyh, Kur'ân'ın zahiri, bu fiilin, aslında böyle olmadığı halde, (mecazî olarak), şeytana nisbet edilmesini gerektirmektedir. Yine, eğer kişinin günaha yönelmesi şeytanın yüzünden ise, şeytanın günaha yönelmesi de bir başka şeytan yüzünden ise, o zaman teselüsl gerekir. Bu teselsül ise, muhaldir. Eğer bu, bir başka şeytanın yüzünden değilse, aynı şey insan için de söylenebilir. Binâenaleyh, sabit olur ki, kişinin cehâlete ve fıska yönelmesi, ne şeytan sebebiyledir, ne de kendisi sebebiyledir. Çünkü, hiç kimsenin tabiatı, dünyada kınanmaya, ahirette de azâba düşmesini gerektirecek olan fıskı ve cehâleti seçmeye yönelip onu arzulamaz. O, küfre ve fıska düştüğüne göre, onu buna düşüren birisinin mutlaka bulunması gerekir. Bu iki kısım, yani günaha düşürenin, şeytan veya insanın kendisi olması batıl olunca, geriye ancak, bunun Allah'tan olduğunu söylemek kalır. Bunu, şu husus da tekid eder: Bundan önce geçen, *"Çünkü beni zindandan çıkardı, sonra da O, sizi çölden getirdi"* ayet-i kerimesi, her şeyin, Allah'dan olduğu hususunda apaçık bir ifadedir.

Sonra O, إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِّمَا يَشَاءُ *"Şüphesiz ki Rabbim, dilediğini çok ince ve çok güzel olarak tedbir edendir"* demiştir. Bu, "**Yusuf** ile babasının ve kardeşlerinin muhabbet, ülfet, güzel bir geçim ve gönül huzuru içinde yeniden bir araya gelmeleri, aklen son derece uzak bir ihtimaldi. Fakat, Allah Teâlâ latîftir; bir şeyin meydana gelmesini murad ederse, onun sebeplerini kolaylaştırır, meydana gelmesi aklen ne kadar uzak dahi olsa, o şey meydana gelir" demektir.

Sonra, إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ *"Şüphesiz o, alîm ve hakîmdir"* demiştir. Yani, "O'nun fiillerinde latîf oluşu, sonsuz olan mümkin bütün hususları ve itibarları bilmesinden dolayıdır. Binâenaleyh o, bu zor olan şeyin meydana gelmesini kolaylaştıracak olan şeyi de, yolları da bilir. O, hakimdir, yani, fiillerini sapasağlam yapar, hikmet sahibidir. Abesten ve batıldan uzak olup, fiillerinde sonsuz hikmet sahibidir" demektir. En iyisini Allah bilir.

★ ★
★

رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِن تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنتَ وَلِيِّي
فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ ﴿١٠١﴾

"Ya Rab, sen bana mülk verdin ve sözlerin tevîlini öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Sen dünyada da, ahirette de benim yarimsin. Benim canımı müslüman olarak al ve beni salihlere kat"

(Yusuf, 101).

Bu ayetle ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Hz. Yusuf'un Babasına Haber Vermemesinin Sebebi

Rivayet olunduğuna göre **Yusuf** (a.s), **Ya'kûb**'un elinden tutar ve ona, hazinelerini gezdirir. Derken onu, altın ve gümüş; mücevherât, elbise ve silahların bulunduğu hazine odalarına götürür. Evrâk ve kırtasiye depolarına onu girdirince, **Hz. Ya'kûb**: "Yanında, bunca yazacak malzeme bulunuyorken, neden böyle gafil davrandın da, 'sekiz' konaklık yerden bana mektup yazmadın?" dedi. **Hz. Yusuf**: "Bu işi, bana **Cebrail** yasakladı" diye cevap verince, **Hz. Ya'kûb**: "Ona, bunun sebebini sor" dedi. **Yusuf**: "Sen sor, ona senin nazın daha çok geçer" diye cevap verdi. Bunun üzerine **Hz. Ya'kûb** ona sorunca, **Cebrail** (a.s): "Cenâb-ı Hak, senin, *"Onu, kurdun yemesinden korkuyorum"* (Yusuf, 13) demenden dolayı, bunu bana yasakladı. Halbuki sen, benden (yani, Allah'dan) korkmalıydın" dedi.

Hz. Yusuf'un Vefatı

Rivayet edildiğine göre **Ya'kûb** (a.s), **Hz. Yusuf** ile birlikte yirmidört sene kaldı. Vefatı yaklaşınca ona, kendisini Şam'a, babası **İshak**'ın yanına defnetmesini vasiyet etti. **Hz. Yusuf** (a.s) bizzat kendisi babasının (cenazesini) götürdü ve (oraya) defnetti. Sonra Mısır'a döndü. Babasının ölümünden sonra yirmi üç sene daha yaşadı. İşte bu esnada âhiret mülkünü temenni etti ve ölümü istedi. Denildi ki: "Ne ondan önce, ne de ondan sonra hiçbir peygamber ölümü temenni etmedi." Böylece Cenâb-ı Allah onu, hoş ve temiz olarak öldürdü. Mısır ahâlisi, onun defni (gömülmesi) meselesinde ihtilaf ettiler. Herkes onun, kendilerinin mahallesine defnedilmesini istiyordu. Nerede ise bu yüzden savaşacaklardı. Daha sonra en uygun olanın, onun için mermerden bir sanduka yapıp, cenazesini onun içine koymak ve Nil nehrinde, suyun aktığı bir yere gömmek olduğu görüşüne vardılar. Böylece onun bereketi, Mısır'da olan herkese ulaşacaktı. **Hz. Yusuf** (a.s)'un **Efrâsim** ve **Mîşâ** adlarında iki oğlu vardı. **Efrâsim**'in de **Nûn** isminde bir oğlu vardı. **Nûn**'un da **Yûşâ** isminde bir oğlu vardı. İşte bu, **Musâ** (a.s)'nın arkadaşı olan gençti. Daha sonra **Yusuf** (a.s), Allah Teâlâ **Musa** (a.s)'yı peygamber olarak gönderinceye kadar orada medfûn kaldı. **Hz. Musa** (a.s) sonra, onun kemiklerini oradan çıkarıp, babasının kabrinin yanına defnetti.

İKİNCİ MESELE

مِنَ الْمُلْكِ ve مِنْ تَأْوِيلِ ifâdelerindeki **min** edatı, ba'ziyyet (kısmîlik) manasınadır. Çünkü **Yusuf** (a.s)'a, dünya mülkünün yahut Mısır mülkünün bir kısmı ile, rüyâ yorumu ilminin bir kısmı verilmişti. **Esamm**: "Cenâb-ı Hak, مِنَ الْمُلْكِ *(mülkden)* demiştir. Çünkü, **Yusuf**'un üzerinde, hüküm sahibi olan kimse (kral) vardı" demiştir.

Bil ki varlıklar üç çeşittir: Tesir edip, kendisine tesir edilmeyen. Bu, sadece Cenâb-ı Hak'tır. Tesir edilip, kendisi başkasına tesirli olmayan. Bu da, cisimler âlemidir. Çünkü cisimler, çeşitli şekil, suret ve özellikler ile birbirine zıt vasıfları kabul ederler. Binâenaleyh bunların, hiçbirşey üzerinde bir tesirleri yoktur. Bu iki kısım, iki uçturlar. Bunların arasında bir üçüncü kısım daha vardır. Bu, hem tesir eder, hem de tesir olunur. Bu, ruhlar alemidir. Ruhlar aleminin özelliği, Allah'ın celâl nûru aleminden gelen tasarruf ve tesiri kabul etmektir. Sonra o ruhlar, maddî aleme yöneldiklerinde, orada tasarruf ve tesir icra ederler. O halde ruhların, maddeler alemi ile ilgisi, orada tasarrufda bulunup, orayı tedbir etmek ile; ulûhiyyet alemi ile ilgisi ise ilim ve marifet ile olur. Binâenaleyh ayetteki, *"Bana mülkden verdin"* ifadesi nefsin (ruhun) madde alemi ile olan ilgisine; *"sözlerin te'vilinden öğrettin"* ifadesi ise, rûhun Allah'ın celâlinin huzûru ile ilgisine işârettir. Bu iki çeşit ilginin, kemal ve noksanlık, kuvvet ve zayıflık, açıklık ve gizlilik hususlarında sonsuz dereceleri olunca, insanlar için bu iki ilgiden, ancak sınırlı miktarların elde edilmesi mümkün olur. Böylece, gerçekte elde edilen şey, mülkün sonsuz kısımlarından bir kısmı ile, ilmin sonsuz kısımlarından bir kısmı olmuş olur. İşte bu sebepten ötürü, **"mülk"** ve **"te'vil"** kelimelerinin başına kısmîlik ifade eden **min** edatı konulmuştur. Çünkü bu kelime, "bir kısmı" manasına gelir.

Fatıru's-Semavati Ve'l-Arz Vasfının İzahı

Daha sonra O فَاطِرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ *"Gökleri ve yeri yaratan"* demiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: "Fâtır" lafzı lûgat bakımından hangi manayadır? **İbn Abbas (r.a):** "Ben, iki bedevî Arap, bir kuyu hususunda birbiri ile münakaşa edip, sonra bana başvurarak, birisi, اَنَا فَطَرْتُهَا "o kuyuyu evvela ben eşmiştim" ve "onu ilk ben kazdım" deyinceye kadar, bu kelimenin ne manaya geldiğini bilmiyordum" demiştir. Dilciler şöyle demişlerdir: "Arapça'da **"fatr"** kelimesi asıl olarak "yarmak" manasınadır. Nitekim devenin azı dişi (damağını yarıp) çıkmaya başladığında فَطَرَ نَابُ الْبَعِيرِ denilir. Yine "Onu yardım, o da yarıldı" manasında, فَطَرْتُ الشَّيْءَ فَانْفَطَرَ denilir. Yeryüzü (biten bitkiler ile) yarıldığında, تَفَطَّرَ الْاَرْضُ بِالنَّبَاتِ; ağacın dalları, yaprakların çıkması ile âdeta yarık yarık olduğunda, تَفَطَّرَ الشَّجَرُ بِالْوَرَقِ denilir. İşte kelimenin Arapça'daki kök manası budur. Daha sonra bu kelime, var etme ve yaratma manasına kullanılmıştır. Çünkü var edilen o şey, yok iken sanki bir karanlık içinde imiş de, yaratılmak sureti ile, o yokluk ve karanlık yarılmış ve içinden o çıkmış gibi olur.

İkinci Bahis: Bu kelimenin bazan, bahsettiğimiz iştikâkın delil oluşu ile, birşeyi sırf yokluktan meydana getirme manasına geldiği sanılmıştır. Ama gerçekte bu, buna delil değildir. Bunun böyle olduğunu şunlar gösterir:

a) Cenâb-ı Hak, *"Hamd, göklerin ve yerin fâtın olan Allah'a mahsustur"* (Fatır, 1) buyurmuş; daha sonra da o gökleri ve yeri, *"Sonra (Allah) göğe, ki o, bir buhar (duhân) halinde idi, yöneldi"* (Fussilet, 11) diyerek, onları buhardan yarattığını beyân etmiştir. Binâenaleyh bu ifade, **"fâtır"** lafzının, Cenâb-ı Hakk'ın onları sırf yokluktan yarattığı manasına gelmediğine delâlet eder.

b) Allah Teâlâ, insanları topraktan yarattığı halde, *"Yüzünü Allah'ın fıtratına çevir ki, O, insanları bunun üzerine yaratmıştır"* (Rum, 30) demiştir. O, *"Sizi ondan (topraktan) yarattık, yine ona döndüreceğiz. Sizi bir kere daha ondan (topraktan) çıkaracağız"* (Taha, 55) buyurur.

c) Bir şey, maddesi ve sureti (şekli) bulunduğu zaman, meydana gelir. Mesela bir sürahiyi ele alalım. Bu ancak, o belli madde, o belli özelliğe sahip olduğu zaman, mevcut olur, meydana gelir. O sûret bulunmadığı zaman, bunların toplamı (demek olan sürahi) meydana gelmez. Bu sureti var eden, o sürahiyi icad etmiş sayılır. Binâenaleyh Onun madde olarak kâinatı icad etmesinin, sürahi maddesini icad etmesini gerektirmediğini anlarız. Böylece sabit olur ki **"fâtır"** lafzı, Allah Teâlâ'nın göklerin ve yerin kendisinden meydana geldiği parçaları var ettiğini ifade etmez. Allah Teâlâ'nın bu parçaların yaratıcısı oluşu Kur'ân'ın zâhirî manaları ile değil, aklî deliller ile, bizce anlaşılır.

Bil ki ayetteki, *"Gökleri ve yerin yaratan"* ifadesi, vav edatının tertib (sıra) ifâde ettiğini söyleyenlere göre, Allah'ın gökleri, yerden önce yarattığı zannını uyandırmaktadır. Akıl da bunu destekler. Çünkü bir dâireyi meydana getirmek, mutlaka onun için bir merkez belirlemeyi gerektirir. Ama merkezi belirlemek, mutlaka dâireyi meydana getirmeyi gerektirmez. Çünkü tek bir merkez ile, sayısız dâireler çizilebilir. Fakat bir dâirenin, ancak bir tek merkezi vardır. Hem sonra ayetin lafzı, göklerin birden fazla, yeryüzünün ise bir tek olduğunu göstermektedir. Bunun hikmetini, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ (En'am, 1) ayetinin tefsirinde anlatmıştık.

Üçüncü Bahis: Zeccâc bu kelimenin mansub oluşunu, şu iki sebepten birine irca etmektedir:

a) Kelime, muzaaf durumundaki münâdâ olan **"rab"** kelimesinin sıfatı olduğu için mansubtur. Yahut da,

b) İkinci bir münâdâ olarak mansub olması da mümkündür.

Daha sonra o, اَنْتَ وَلِيّٖ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ *"Sen, dünyada da, âhirette de benim yârimsin"* demiştir. Bu "Ya Rabbi, sen hem dünyada, hem âhirette bütün işlerimi düzenlemeyi üzerine alıp, fânî olan bu mülkü, ebedî mülke ilhak edensin" demektir. Bu, iman ve ibadetin hepsinin Allah'dan olduğunu gösteren bir tabirdir. Eğer bunlar kulun kendisinden olsaydı, o zaman kulun işlerinin velisi, yani işlerini deruhte eden, yine kulun kendisi olurdu. O zaman da, *"Sen, dünyada da, ahirette de benim yarimsin, velimsin"* cümlesinin umûmî manası yanlış olmuş olurdu.

Bundan sonra O, تَوَفَّنِى مُسْلِماً وَّاَلْحِقْنِى بِالصّٰلِحِيْنَ *"Benim canımı müslüman olarak al ve beni salihlere kat"* demiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Dua'dan Önce Hamd Etme Gerektiği

Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s), **Cebrail** (a.s)'den naklen, Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurduğunu söylemiştir: مَنْ شَغَلَهُ ذِكْرِى عَنْ مَسْاَلَتِى اَعْطَيْتُهُ اَفْضَلَ مَا اُعْطِى السَّائِلِيْنَ *"Kim, beni zikretmekle meşgul olmasından dolayı, benden birşey istemeye vakit bulamaz ise, ona isteyenlere verdiğimin en iyisini veririm."*[29] İşte bundan ötürü, kim duâ ederse, mutlaka duâdan önce Allah'a hamd-ü senâ etmelidir. Binâenaleyh **Yusuf** (a.s), duâ etmeyi isteyince, işte bu ifadede önce Cenâb-ı Hakk'ı, *"Ya Rab, sen bana mülk verdin ve sözlerin te'vilini öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan"* diyerek övmüş, sonra bunun peşinden, *"Benim canımı müslüman olarak al ve beni sâlihlere kat"* diyerek duâ etmiştir. Bunun bir benzeri de, **Hz. İbrahim** (a.s)'in yaptığı iştir. O, önce, *"(O Rabb) ki, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. Ceza gününde kusurlarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur"* (Şuarâ, 78-82) diyerek Allah'ı medh-ü senâ etmiş; daha sonra da, *"Rabbim bana hüküm*

29) Dârimî, Fezâili'l-Kur'ân, 6 (2/441); Tirmizî, Sevâbu'l-Kur'ân, 25 (5/184).

İhsân et ve beni sâlihlere kat" (Şuarâ, 83) diyerek duâda bulunmuştur. İşte burada da böyledir.

İKİNCİ MESELE
Ölümü Temenni Etmenin Caiz Olup Olmadığı

Alimler, **Hz. Yusuf** (a.s.)'un *"Benim canımı müslüman olarak al"* cümlesinin Allah'tan ölümü isteme olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Katâde**: "O, Rabbisinden, kendisini huzur-u ilâhisine almasını istemiştir. **Hz. Yusuf** (a.s)'dan önceki hiçbir peygamber, ölümü istememişti" demiştir. Müfessirlerin çoğunun görüşü de budur. **İbn Abbas** (r.a), **Atâ**'dan gelen bir rivayete göre: "**Hz. Yusuf** bu duası ile, "Canımı aldığında, müslüman olduğum halde canımı al" manasını kastetmiştir. Bu, Allah Teâlâ'nın, kendisini İslâm Dini üzere öldürmesini istemek manasınadır. Bu sözde, **Hz. Yusuf**'un o anda ölümü istediğini gösteren bir şey yoktur" demiştir.

Bil ki ayetteki bu ifâdenin lafzı, her iki manaya da elverişlidir. Şu sebeplerden ötürü, aklı kemâle ermiş bir kimsenin ölümü istemesi ve ölüme karşı iştiyaklı olması uzak bir ihtimal değildir:

Birinci Sebep: Daha evvel de izah ettiğimiz gibi, insan nefsinin kemâle ermesi, ilâhiyyâtı bilmesine ve maddi şeyler üzerinde tasarruf sahibi bir melik ve malik olmasına bağlıdır. Biz, her iki hususta da sonsuz derece ve merhalelerin olduğunu daha önce anlatmıştık. Bu iki hususta, mutlak kemâl sadece Allah'a âittir. Onun dışındaki her varlık noksandır, Noksan olan ise, noksan olduğunu anlayıp, mutlak kemâlin tadını aldığında, hep bir üzüntü ve onun peşine düşmekten hasıl olan bir acı içinde bulunur. Mutlak kemal sadece Allah'a ait olup, bunun insan için gerçekleşmesi mümkün olmayınca, insanın devamlı olarak, o arzudan doğan ve o yorulmadan kaynaklanan bir ızdırap ve acı içinde kalması gerekir. Binâenaleyh insan, bu hali taddığında, nefisten bu yorgunluğu ve ızdırabı atmanın, ancak ölüm ile olduğunu anlar. İşte bundan ötürü ölümü temenni eder.

Dünya Hayatının Doyurucu Olmayışının Sebepleri

İkinci Sebep: Hatib ve beliğ kimseler, hemekadar dünyayı kınama hususunda sözü uzatmış iseler de, sözlerinin özü aslında şu üç şeye dayanır:

a) Dünyevî mutluluklar çabuk sona erer, hep yok olmaya maruzdurlar. Onların yok olmasından dolayı doğan elem ve acı, var olduklarında meydana gelen lezzet ve sevinçten daha şiddetlidir.

b) Bunlar, saf değil, aksine çeşitli keder ve bulanıklıklarla içiçedirler, karışıktırlar.

c) İnsanların en rezili ile en faziletlisi, bu bakımdan (dünyevi hazlarda) aynıdırlar. Hatta rezillerin bu hususdaki payı, faziletli kimselerin payından daha çoktur.

Binâenaleyh bu üç sebep, insanda bu lezzetlere karşı bir nefret doğurur. Aklı başında olan bir kimse, bu tür şeyleri elde etmenin yolunun, ancak bu üç nefret ettirici şeyden geçtiğini anlayınca, bu tür belâ ve sıkıntılardan kurtulmak için, ölümü temenni eder.

Üçüncü Sebep: Bu sebep, muhakkik âlimlere göre, sayılan sebeplerin en kuvvetlisidir. Maddî lezzetlerin bir gerçeği yoktur. Bunların neticesi, hep bir elem gidermeye varıp dayanır. Mesela yeme lezzeti, açlık acısını defetmekten ibarettir. Cinsî münasebetten duyulan lezzet de, menînin menî kesesinde iyice dolup gıdıklamasından meydana gelen acıyı defetmektir. İdareci ve başkan olma lezzeti, intikâm alma ve baş olma isteği ile meydana gelen acıyı (tasayı) defetmekten ibarettir. Bu lezzetlerin hepsinin neticesi, elemleri gidermek olduğuna göre, akıllı olan kimse nezdinde bütün bunlar önemsiz, âdi, düşük ve noksan şeyler olarak kabul edilir. İşte bu durumda, bütün bu âdi şeylere ihtiyaç duymaktan kurtulmak için, insan ölümü temenni eder.

Dördüncü Sebep: Dünyevî lezzetlerin hepsi azdır ve neticesi şu üç esas lezzete dayanır:

a) Yeme-içme lezzeti;

b) Cinsî münasebet lezzeti;

c) Reis ve başkan olma lezzeti... Bunların herbirinin, birçok ayıp ve kusuru vardır.

Yeme-içme lezzetinde şu kusurlar vardır:

1) Bu lezzetler, kuvvetli değildir. Mesela, mâzallah, kuvvetli bir kulunç (kramp) ağrısını hissetmek, yemeden dolayı olan lezzetten daha şiddetlidir.

2) Bu lezzetlerin devamlı olması, hep sürmesi mümkün değildir. Çünkü insan, yediği zaman doyar. Doyduğunda, yemekten lezzet duymaya bir şevki kalmaz. Demek ki bu lezzet zayıftır. Zayıf olmasının yanında, devamlı da değildir.

3) Bunlar, aslında değersiz lezzetlerdir. Çünkü yemek, yenen şeyi ağızda biriken tükrük ile ıslatıp yumuşatmaktır. Bunun, çok da hoş olmayan, pis bir iş olduğunda şüphe yoktur. Sonra o yiyecek, mideye vardığında, orada bozulmaya, kokuşmaya ve değişmeye başlar. Bu da, hoş olmayan bir hadisedir.

4) Bütün değersiz canlılar (hayvanlar) da bu şekilde lezzet alma hususunda aynıdırlar. Çünkü mesela hayvan pisliği, bok böceğinin, ondan duyduğu lezzete göre, tıpkı insanın duyduğu lezzet bakımından bademli helva gibidir.İnsan nasıl ki, bok böceğinin yediği şeyi yemekten nefret ederse, bok böceği de insanın yediği şeyi yemekten nefret eder. Hem sonra lezzet ve tad alma bütün insanların müşterek özelliğidir.

5) Yemek, ancak insan çok acıktığı zaman güzel olur. Halbuki zaten bu, şiddetli bir ihtiyaçtır. İhtiyaç ise, tam bir noksanlık demektir.

6) Yemek, akıllılar açısından, önemsiz görülen bir şeydir. Nitekim bu hususta şöyle denilmiştir: "Bütün gayret ve çabası, midesine giren şeyler hususunda olan insanın kıymeti, midesinden çıkan (bedeninden dışarı atılan) şeylerin kıymeti kadardır. İşte yeme ve içme lezzetindeki kusurlara, bu şekilde kısaca işaret ettik.

Cinsî münasebet lezzetine gelince: Yeme lezzeti için ileri sürdüğümüz bütün kusurlar bunun için de geçerlidir. Ayrıca burada şöyle birşey de söylenebilir: "Evlilik, çocuk meydana getirme sebebidir. Bu durumda âilenin nüfusu çoğalır. O zaman da mal kazanmaya olan ihtiyaç artar. Bu da insanı, çeşitli yollarla mal ve geçim elde etme çaresi aramaya sevkeder. İnsan çoğu kez, böyle mal elde etme gayreti yolunda ölür.

Reis ve baş olma lezzetinin kusurları da çoktur. Biz burada, onlardan sadece şu birini ele alalım: Her insan, yaratılışı gereği, hizmetçi olmaktan ve başkasının emri altında olmaktan hoşlanmaz; ancak hizmet edilen ve emreden olmayı ister. Binâenaleyh insan, reis ve başkan olmaya gayret sarfettiğinde, bu, kendisinden başka herkese muhalefet edeceğini gösterir. Şu halde o insan, bu hususta, herkesle çekişmiş demektir. Bu reisliği elde etme çabasını verirken, şarktaki ve garbtakilerin tamamı da, onun bu çabasını iptal etme ve savuşturma gayretine girerler. Sebeplerin fazlalığının, o neticenin kuvvetle meydana gelmesini gerektirdiği hususunda şüphe yoktur. Bu böyle olduğunda, böyle bir idareciliğin meydana gelmesi, adeta imkânsız gibi olur. Bu, elde edilse bile ne var ki bu, her an ve her zaman, sebeplerden herhangi bir sebeple zevâl bulmakla yüzyüzedir. Bunu elde etmeye çalışan kimse de onu elde ettiğinde, onun elinden kaçacağına dair çok şiddetli bir korku içinde kalır; zevâl bulduğunda da, o zevâl sebebiyle büyük bir üzüntü ve şiddetli bir hüzün içine düşmüş olur.

Bil ki, aklı başında olan bir kimse, bu incelikleri iyice düşündüğünde o, bu lezzetleri talep etmek ve bu hayırlar hususunda gayret ve çabasında, kendisi için kesinlikle bir kurtuluşun bulunmadığını katî olarak anlar. Sonra nefis, o riyâseti taleb etmek, ona şiddetli bir biçimde iştiyâk duymak ve onu elde etmeye tam bir arzu ve temayül duyma arzusu üzere yaratılmıştır. Bu durumda da, bu şekilde mukayeseler oluşur. İnsan, bu maddi hayatta olduğu sürece, bu lezzetlerin peşinde gezer ve bunları arzular. O, bunları istediği müddetçe de, bizzat belaların ve nedâmetler ummanının içine düşmüş olur. Bu lâzım, hoş karşılanmaz. O halde, melzûm da hoş karşılanmaz. İşte bu durumda o, bu maddi hayatın zevâl bulmasını temenni eder durur.

Ölümü arzu etmeyi gerektiren şeylerin sebebi de şudur: Maddî lezzetlerin gerekçeleri hep tekerrür eder durur. Onlara, yenisini eklemek mümkün değildir. Tekrar ise, bıkkınlık doğurur. Uhrevî mutluluklara gelince, bunlar pekçok olup

sınırsızdır. Allah delillerini nurlandırsın, bu kitabın musannifi **İmam Fahruddin er-Razi** (r.h) şöyle der: Bu işi yapanlardan ve buna iyice dalanlardan birisi de benim. Binâenaleyh eğer bu konuyu açıp, maddî lezzetlerin kusurlarını iyice sayıp dökseydim, ciltler dolusu eser yazar, bu azıcık bahis ile yetinmezdim. İşte bu sebepten ötürü, çoğu zaman **Hz. Yusuf**'un yaptığı şu duaya devam ettim: *"Ya Rab, sen bana mülk verdin ve sözlerin te'vilini öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan, sen, dünyada da ahirette de benim yarimsin. Benim canımı müslüman olarak al. Beni sâlihlere kat"* (Yusuf. 101).

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimlerimiz, imanın Allah'dan olduğunu anlatmak için, ayetteki, *"Benim canımı müslüman olarak al"* ifadesine tutunarak şöyle demişlerdir: "Eğer İslâm'ı elde etmek ve onu sürdürmek, kul tarafından, kulun elinde olan birşey olsaydı, kulun onu Allah'dan istemesi yanlış olur ve tıpkı "Ey yapmayacak kimse, yap" demek gibi olurdu." **Mutezile**, hep bizi tenkid eder ve, "Eğer kulun fiili Allah'tan olsa idi, o zaman kula, "Ey fail durumunda olmayan, şunu yap" denilmesi nasıl caiz olur?" der durur. Şimdi biz de burada diyoruz ki: "Eğer imanı elde etmek ve onu sürdürmek, Allah'tan değil de kuldan olsaydı, kul bunu nasıl Allah'tan isteyebilirdi." **Cübbâî** ve **Ka'bî** bu ifadenin manasının, "ölünceye kadar İslâm üzere kalmak için, Allah'tan bana lutfetmesini taleb ediyorum" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu cevap zayıftır. Çünkü ayetteki talep müslüman olarak ölme ile ilgilidir. Binaenaleyh bunu, lutfu taleb manasına almak, ifadenin zahirini bırakmak olur. Hem sonra kaderde olan bütün lutuf fiillerini, Allah zaten yapmaktadır. Öyle ise onu Allah'tan istemek muhaldir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
İslâm'ın Buradaki Manası

Peygamberler, kendilerinin mutlaka ve mutlaka İslâm üzere öleceklerini bilirler. Binâenaleyh bu, hasılı tahsil talebi (zaten olanın olmasını istemek) olur ki, bu câiz (doğru) değildir.

Cevap: Bu hususta söylenebilecek en güzel şey şudur: Müslümanın en mükemmel hali, kalbi, İslâm üzere karar kılmış, Allah'ın kaza ve kaderine razı olmuş ve bu hususta nefsi mutmâin olmuş, gönlü ferahlamış bir şekilde, Allah'ın hükmüne teslim olmayı istemesidir. İşte bu durum, küfrün zıddı olan İslâm'dan daha ileri bir durumdur. İşte bu dua ile istenen de, bu manadaki bir İslâm'dır.

BEŞİNCİ MESELE
Peygamberin Salah İstemesi Nasıl Açıklanır?

Yûsuf (a.s), büyük peygamberlerdendir. Salâh ise, mü'minlerin elde ettikleri ilk derecedir. O halde, zirveye ulaşmış, işin sonuna varmış bir kimsenin, tekrar başlangıcı istemesi nasıl uygun düşer?

İbn Abbas (r.a) ve diğer müfessirler şöyle demişlerdir: "**Hz. Yusuf**, "**salihler**" tabiri ile, ataları **Hz. İbrahim, Hz. İsmâil, Hz. İshak** ve **Hz. Ya'kûb**'u

kastetmiştir. Buna göre mana, "mükâfaat, mertebe ve dereceleri hususunda beni de o salihlere kat, onlar gibi yap" şeklindedir. Bu ayeti, mükaşefe sahibi kimselerin ifadesine göre de, şu şekilde tefsir edebiliriz: "Bedenden ayrılan ruhlar, ilâhi nurlar ve kudsî parıltılarla ışıklandığında, birbirleri ile uyum sağladıklarında, aralarındaki böylesine iyi ilgi ve alâkadan ötürü, içlerinden her birinde bulunan nur, diğerlerine de yansır. Böylece de nurlar kuvvetlenir ve artar. Bu hallerin durumu, tıpkı cilalı aynalar gibidir. Bu aynalar, kendisine güneş ışığının vuracağı bir şekilde bir yere yerleştirildiğinde, herbirine vuran ışık diğerine yansır. İşte o zaman, ışık güç ve kuvvet kazanır, aydınlık artar ve böylece bu ışıklar aydınlık ve parlaklık hususunda gözlerin ve gönüllerin, bakmaya güç yetiremeyeceği bir noktaya varır. İşte burada da böyledir.

★ ★
★

Peygamber Bunları Vahyle Bildirir

ذَٰلِكَ مِنْ أَنۢبَآءِ ٱلْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ ۖ وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ إِذْ أَجْمَعُوٓا۟ أَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ ﴿١٠٢﴾

"Bu (kıssa), sana vahyedegeldiğimiz gayb haberlerindendir. (Yoksa) onlar, hile yaparak işleyecekleri işi kararlaştırdıkları zaman, sen yanlarında değildin"

(Yusuf, 102).

Bil ki ayetteki, **zalik** (bu) kelimesi, mübtedâ olarak mahallen merfûdur. Bunun haberi مِنْ أَنۢبَآءِ ٱلْغَيْبِ *"gayb haberlerindendir"* ifadesidir. نُوحِيهِ إِلَيْكَ *"Onu, sana vahyediyoruz"* ifadesi de ikinci haberdir. *"Onlar hile yaparak işleyecekleri işi kararlaştırdıkları zaman sen yanlarında değildin"* ifadesi, "**Yusuf'un** kardeşleri, **Yusuf'a** hile yaparlarken ve ona ne yapacaklarını müşavere ederlerken, sen (ey **Muhammed**), onların yanında değildin" demektir. Biz, bu hususla ilgili izahımızı, ...فَأَجْمِعُوٓا۟ أَمْرَكُمْ (Yunus, 71) ayetinin tefsirinde yapmıştık. Bil ki bu ifadeden maksat, gaybtan haber vermektir. Binâenaleyh bu, bir mucizedir. Bunun gaybtan haber verme olduğunu şu şekilde izah ederiz: **Hz. Muhammed** (s.a.s), hiçbir kitap okumamış ve hiç kimsenin talebesi olmamıştır. Onun yaşadığı belde de, âlimler diyârı değildi. Binâenaleyh, onun bu uzun kıssayı (hadiseyi), hiç bir okumuşluğu ve öğretimi olmadığı halde ve onlardan hiçbiri de yanında bulunmadığı halde en ufak bir yanlışlık ve hata olmaksızın anlatması, ancak ve ancak bunun bir mucize olmasından ileri

gelmektedir. Hem sonra, bu nasıl bir mucize olmasın ki? Bu hususun izahı, bu tefsirde tekrar tekrar geçti. Ayetteki, *"Yanlarında değildin"* ifadesi, bunu inkâr edenlerle alay etmek için söylenmiştir. Çünkü herkes, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in onların yanında olmadığını bilir.

* *
*

Daha Önceki Kısımla Münasebet

وَمَآ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾ وَمَا تَسْـَٔلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا
ذِكْرٌ لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿١٠٤﴾ وَكَأَيِّن مِّنْ ءَايَةٍ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾
وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُم بِٱللَّهِ إِلَّا وَهُم مُّشْرِكُونَ ﴿١٠٦﴾ أَفَأَمِنُوٓا۟ أَن تَأْتِيَهُمْ غَٰشِيَةٌ مِّنْ عَذَابِ ٱللَّهِ
أَوْ تَأْتِيَهُمُ ٱلسَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾

"Sen ne kadar hırs göstersen de, insanların çoğu iman ediciler değildir. Halbuki sen buna karşı onlardan hiçbir ücret istemiyorsun. O (Kur'ân), âlemlere bir nasihattan başka birşey değildir. Göklerde ve yerde nice ayetler vardır ki, (insanlar) bunlardan yüzçevirici olarak, üstüne basar geçerler. Onların çoğu, ancak müşrik olarak Allah'a iman ederler. Onlar (herkesi) saracak bir azab-ı ilahînin kendilerine gelip çatmasından, yahut hiç farkında olmadıkları bir anda, ansızın Kıyametin kendilerine gelip çatmasından emin mi oldular?"

(Yusuf, 103-107).

Bil ki bu ayetlerin, kendilerinden öncekilerle alâka ve ilgisi şöyledir: Kureyş kâfirleri ile bir grup yahûdî, Hz. Peygamber'den, sırf işi sarpa sardırmak için, bu kıssayı anlatmasını istediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, bunu anlatırsa, onların iman edeceklerini sanmıştı. Ama O bunu anlatınca, onlar küfürlerinde ısrar ettiler. Bunun üzerine bu ayetler nâzil oldu. Bu, sanki Hak Teâlâ'nın, *"Gerçekten sen, sevdiğin kişiyi hidayete erdiremezsin. Fakat Allah, dilediğini hidayete erdirir"* (Kasas, 56) ayetindeki mahaya bir işarettir. **Ebu Bekr el-Enbârî** şöyle demiştir: "Ayetteki **lev** edatının cevabı, mahzufdur. Çünkü bu edatın cevabı, kendinden önce bulunamaz. Zira قُمْتُ لَوْ قُمْتَ "Kalktım, eğer kalktıysan" denilemez." **Ferrâ**, ayetteki fiilin masdarı hakkında şöyle demiştir: "Arapça'da, esas olarak, حَرَصَ – يَحْرِصُ حِرْصاً denilir. Şazz (nâdir) olarak da حَرِصَ – يَحْرَصُ حَرَصاً şeklinde kullanılır. **Hırs**, bir şeyi,

mümkün olan en ileri bir gayretle elde etmeyi istemektir." Ayetteki, *"Halbuki sen, buna karşı onlardan hiçbir ücret istemiyorsun"* ifadesinin manası açıktır.

Cenâb-ı Hak, إِنْ هُوَ إِلاَّ ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ *"O (Kur'ân), âlemlere bir nasihattan başka birşey değildir"* buyurmuştur. Bu, "O Kur'ân, onlara tevhid, adalet, nübüvvet ve Kıyametin delilleri ile, kıssaları, mükellefiyetleri ve ibadetleri hatırlatandır" demektir. Bu da, "Bu Kur'ân, sizden hiçbir mal ve ücret istemeksizin, size böylesine büyük bir faydayı vermektedir. Öyleyse eğer aklınız varsa, onu hemen kabul edin, ona karşı diretmeyin" demektir.

Kâfirler Tevhid Delillerinden Yüz Çevirirler

Cenâb-ı Allah وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ *"Göklerde ve yerde nice ayetler vardır ki (insanlar) bunlardan yüz çevirici olarak, üstüne basar geçerler"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, senin peygamberliğine delil olan şeyler üzerinde eğer düşünmezler ise, bunda şaşılacak birşey yok. Çünkü âlem de tevhid, kudret ve hikmetin delilleri ile doludur. Ama onlar bunlara da bakmaz, bunların üstüne basar geçerler" demektir.

Kâinattaki Deliller Hakkında

Bil ki tevhid, ilim, kudret ve rahmetin delillerinin, mutlaka bazı maddi şeyler olması gerekir. Bunlar da ya felekî (göksel) kütleler (cisimlerdir), yahut da unsurî (elementlerden meydana gelmiş) yeryüzü cisimleridir. Felekî kütleler, felekler ve yıldızlar diye ikiye ayrılır. Feleklerin hem belli bir miktarda oluşu, birinin bir diğerinin altında ve üstünde yer alışı ve çeşitli hareketleri ile, bir yaratıcının varlığına istidlâl edilir. Bu istidlâl de, ya onların daha evvel hareketsiz olup da, sonra da mutlaka kâdir bir muharrikten (hareket ettiriciden) ötürü hareket etmeleri; yahut hareketlerinin hızlı veya yavaş olması; yahut da o hareketlerin farklı farklı yönlere doğru olması ile yapılır. Yıldızların kütlelerine gelince, bazan onların miktarları, bir mekânda yer almaları ve hareketleri ile, bazan renkleri ve ışıkları ile, bazan aydınlık ve karanlığın meydana gelmesindeki tesirleri ile, karanlık ve aydınlık oluşları ile, bir yaratıcının varlığına istidlal edilir.

Unsuri kütlelerden çıkartılan delillere gelince, bu, ya o cisimlerin, basit şeylerden alınması ile olur ki, bunlar karanın ve denizin enteresan durumlarıdır; yahut da sebeb ve netice içinde meydana gelen şeylerden olur ki, bunlar da kendi aralarında şu kısımlara ayrılır:

a) Gök gürültüsü, şimşek, bulut, yağmur, kar, hava, gök kuşağı gibi, gökte meydana gelen haller.

b) Karakterleri, sıfatları ve durumları farklı farklı olan madenler.

c) Bitkilerin, ağaçların gövdesinin, yaprağının ve meyvesinin özellikleri ve herbirinin belli bir yapı, belli bir tad ve belli bir özelliğe sahip olması.

d) Canlıların durumlarının, şekil, karakter, ses ve yaratılış bakımından farklı farklı oluşu.

e) İnsan bedeninin anatomisinin incelenmesi, insana ait kuvvetlerin araştırılması ve bu kuvvetlerde bulunan faydaların izahı. İşte delillerin tamamı bunlardan ibarettir.

Eski kavimlerin kıssalarından ve geçmiş insanların hikayelerinden yeryüzüne hükümrân olup, beldeleri yıkıp harap eden ve insanları ezip geçen, ölüp de, dünyada geriye hiçbir eser ve haberleri kalmayan, sadece yaptıkları şeylerden ötürü günahı ve vebâli kalan meliklerden bahsedilişi de, bu deliller cümlesindendir. İşte bu, hertürlü delil ile, ulvî ve süflî alemin tamamının izahı demek olan delillerin izahını ihtivâ eden bir kitabtır. İnsan aklı, bunların hepsini ihata edemez. İşte bu sebepten ötürü, Cenâb-ı Hak bunları müphem olarak (kapalı olarak) zikretmiştir.

Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetteki "**Arz**" (yer) kelimesi, mübtedâ olarak merfu, يَمُرُّونَ عَلَيْهَا *"üstüne basar geçerler"* cümlesi de bunun haberi olarak okunmuştur. **Süddî**, "**Arz**" kelimesini, يَمُرُّونَ عَلَيْهَا cümlesinin "Onların etrafında döner dururlar" manasında tefsir edilmesi takdirine göre, mansub olarak okumuştur. **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a)'un mushafında ise, bu ifâde وَالْأَرْضُ يَمْشُونَ عَلَيْهَا "ve, üzerinde gezip tozdukları yeryüzü" şeklinde okunmuştur.

Mekke Müşriklerinin Allah'a İnanıp, Şirk Koşmaları

Ayetteki, وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ *"Onların çoğu ancak müşrik olarak Allah'a iman ederler"* buyruğu, "Onlar, Allah'ın varlığını kabul ediyorlar. Bunun delili, *"Andolsun ki onlara, "O gökleri, o yeri kim yarattı? O güneşi, o ayı kim musahhar kıldı?" diye sorarsan, mutlaka, "Allah" derler"* (Ankebut, 61) ayetidir. Fakat "bunlar kullukta ve ibadette, Allah'a ortak koşarlar" demektir. **İbn Abbas** (r.a)'dan, bunların, Allah'ı mahlûkata benzeten kimseler olduğu görüşü rivayet edildiği gibi, şöyle dediği de rivayet edilmiştir: "Bu ayet, Arap müşriklerin hacc telbiyeleri hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar لَبَّيْكَ لَاشَرِيكَ لَكَ إِلَّا شَرِيكٌ هُوَ لَكَ تَمْلِكُهُ وَمَا مَلَكَ "Allah'ım, emrine âmâdeyiz. Senin, şerîkin (ortağın) yoktur. Ancak, senin kendisine sahip olduğun, kendisinin ise sana sahip olmadığı bir ortağın vardır" diye telbiye getiriyorlardı."

Yine **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, Mekkeliler (Câhiliyye'de) şöyle derlerdi: "Allah, bir ve ortağı olmayan bir Rabbimizdir. Ama melekler onun kızlarıdır" ve böylece, ehl-i tevhid değil, aksine müşrik olurlardı. Putperestler de: "Allah bizim bir olan Rabbimizdir. Fakat putlar, onun katında bizim şefaatçilerimizdir"; Yahudiler: "Rabbimiz bir olan Allah'tır, ama **Üzeyr** onun oğludur"; Hristiyanlar: "Rabbimiz, ortağı olmayan bir Allah'tır. **Mesih** ise, Allah'ın oğludur"; güneşe ve aya tapanlar da,

"Rabbimiz, bir olan Allah'tır. Ama güneş ile ay da bizim rabbimizdir" derlerken, Muhacir ve Ensar: "Rabbimiz, şeriki olmayan bir Allah'tır" derler."

Kerrâmiye, bu ayeti, "iman sadece dil ile ikrardan ibarettir" görüşüne delil getirmiş ve "çünkü Allah Teâlâ, müşrik oldukları halde, onların mü'min olduklarına hükmetmiştir. Bu, imanın, sırf dil ile ikrardan ibaret olduğuna delâlet eder" demişlerdir. Bunun cevabı malumdur.

Ayetteki, *"Onlar, (herkesi) saracak bir azab-ı ilahînin kendilerine gelip çatmasından"* yani onları saracak, üzerlerine iyice oturacak ve onları kaplayacak azabtan, *"yahut hiç farkında olmadıkları bir anda, ansızın Kıyametin kendilerine gelip çatmasından emin mi oldular"* buyruğuna gelince, buradaki *"ansızın"* **(bağte)** kelimesi, hal olarak mansubtur. Arapça'da, bir şey, insanların kendisinden korunamayacağı bir şekilde ansızın gelir ve vâki olur ise, بَغْتاً وَبَغْتَةً – بَغَتَهُمُ الْأَمْرُ denilir. Ayetteki, *"Hiç farkında olmadıkları bir anda"* tabiri, *"ansızın"* kelimesinin bir te'kidi gibidir.

★ ★
★

Allah'ın Yolu Delile Dayanır

قُلْ هَٰذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي ۖ وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٨﴾

"De ki: "İşte bu, benim yolumdur. Ben, bir basîret üzere, Allah'a davet ediyorum. Ben de bana tâbî olanlar da (böyleyiz). Allah'ı tenzih ederim. Ben müşriklerden değilim"

(Yûsuf, 108).

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu, "Ey Muhammed, onlara de ki: "Kendisine davet ettiğim bu yol, üzerinde olduğum, kendi yolum, kendi sünnetim ve kendi minhâcımdır" demektir. Din, "yol" olarak ifâde edilmiştir. Çünkü din, sevaba götüren bir yoldur. Bu ayetin bir benzeri de, *"Rabbinin yoluna hikmet ile davet et"* (Nahl, 125) ayetidir.

Bil ki, **"sebîl"** kelimesi lûgatte "yol" manasınadır. Araplar, inançları, insanın

üzerinde yürüyüp cennete gideceği yola benzettiler. Binaenaleyh ayet, "Ben, bir basirete, yani bir hüccet ve delile dayanarak, sizleri Allah'a davet ediyorum. Bana tâbî olanlar da, benim sünnetime, sîretime ve yoluma davet ederler. Bana uyanların sîreti, gidişâtı da, Allah'a davet etmektir" manasınadır. Zira delil ileri sürüp de, ortaya atılan şüphelere cevap veren her mü'min, gücü nisbetinde Allah'a davet etmiş olur ki, bu da, Allah'a davetin ancak bu şart ile, yani söylenilen şeyde bir basiret, bir hidayet ve bir yakîn üzere olması şartı ile güzel olur. Eğer böyle olmazsa, bu sırf bir aldatmaca olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s): اَلْعُلَمَاءُ اُمَنَاءُ الرُّسُلِ عَلَى عِبَادِ اللّٰهِ مِنْ حَيْثُ يَحْفَظُونَ لِمَا يَدْعُونَهُمْ اِلَيْهِ *"Alimler, resullerin insanları davet ettikleri şeyi öğrenip muhafaza etmiş oldukları için, Allah'ın kulları üzerinde peygamberlerin emin (güvenilir) adamlarıdır"*[30] demiştir. Ayetteki bu ifadenin, اَدْعُوا اِلَى اللّٰهِ kısmında tamamlandığı ve sözün tekrar, عَلَى بَصِيرَةٍ اَنَاوَ... diye başlandığı, **"Sübhânallah"** *(Allah'ı tenzih ederim)* sözünün de هٰذِهِ سَبِيلِي *"Bu benim yolumdur"* ifadesi üzerine atfedildiği de söylenmiştir. Buna göre ayetin manası: "De ki: "Bu benim yolumdur" De ki: "Allah'ı, müşriklerin söylediği şeylerden tenzîh ve takdis ederim. Ben, Allah'ın yanında, onun zıddı, dengi, eşi ve çocuğu bulunduğunu söyleyen müşriklerden değilim" şeklindedir. Bu ayet, kelam ilminin ve akâidin, peygamberlerin sanatı ve ilmi olduğuna ve Allah Teâlâ'nın peygamberleri, ancak bunun için gönderdiğine delâlet eder.

★ ★
★

Peygamber Beşerden Olur

وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُّوحِيٓ اِلَيْهِمْ مِّنْ اَهْلِ الْقُرٰى اَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ اتَّقَوْا اَفَلَا تَعْقِلُونَ ۝

"Senden evvel gönderdiklerimiz, ancak senin gibi şehirler halkından, kendilerine vahyettiğim adamlardı. Kendilerinden evvelkilerin akibetinin nice olduğunu görmek için, yeryüzünde hiç gezip dolaşmadılar mı? Ahiret yurdu, muttakiler için elbet daha hayırlıdır. Siz hâlâ akıllanmayacak mısınız?"

(Yusuf, 109).

30) Keşfu'l-Hâfâ, 2/64.

Bu Ayetteki Farklı Kıraatler

Bil ki **Asım'ın râvisi Hafs,** fiili, nûn ile **nûhî** (Biz vahyediyoruz); diğer kıraat imamları ise, yâ ile **yûhî** (Allah vahyediyor) şeklinde okumuşlardır. **Nâfi, İbn Kesir, Ebu Amr ve Âsım'ın râvisi Hafs,** son fiili, muhatab sîğası ile, **ta'kılûn**; diğer kıraat imamları ise yâ ile gâib sîğası üzere **ya'kilûn** "(halâ akıllanmayacaklar mı?)" şeklinde okumuşlardır.

Peygamber Beşer Diye Müşriklerin İtirazları

Bil ki **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamberliğini kabul etmeyenlerin ileri sürdükleri şüphelerden birisi de şudur: Eğer Allah Teâlâ peygamber göndermek istese idi, melek gönderirdi. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, *"Senden evvel gönderdiklerimiz, ancak senin gibi şehirler halkından, kendilerine vahyettiğimiz adamlardı"* buyurmuştur. Allah Teâlâ, bu söz ile, "Bütün peygamberler böyle gönderilmiş olduğuna göre, daha nasıl oluyor da onlar, **Ey Muhammed** senin peygamberliğin hakkında böyle bir şüpheye düşüyorlar" demek istemiştir. Ayet Allah Teâlâ'nın insanlara peygamber olarak kadın göndermediğine ve yine bedevîlerden peygamber göndermediğine delâlet eder. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), مَنْ بَدَا جَفَا وَمَنِ اتَّبَعَ الصَّيْدَ غَفَلَ *"Bedevî, kaba olur. Av peşinde koşan, gâfil olur"*[31] buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنظُرُوا *"Peygamberlerini yalanlayanların ne hâle geldiğini görmek için, yaşadıkları yerleri müşâhede etmek gayesi ile, yeryüzünde hiç gezip dolaşmazlar mı?"* buyurmuştur. *"Ahiret yurdu muttakiler için elbette daha hayırlıdır"* yani, "ahiret yurdunun hali daha hayırlıdır. Çünkü, insanların, biri dünya hali, diğeri âhiret hâli olmak üzere iki durumları vardır. Bu ifâdenin bir benzeri de, kişinin صَلَاةُ الْفَرِيضَةُ الْأُولَى (ilk farz namaz) manasında صَلَاةُ الْأُولَى demesidir. Ahiretin, dünyadan daha hayırlı oluşunun delillerini, daha önce defalarca zikretmiştik.

★ ★
★

Allah'ın Yardımı, Nihayette Gelir

حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَن نَّشَاءُ ۖ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١١٠﴾

31) Tirmizî, Fiten, 69 (4/5235); Ebu Davud, Sayd, 4 (3/111).

"Nihayet o peygamberler ümidlerini kesip de, kendilerinin muhakkak yalanlandıklarını zannettikleri bir sırada, onlara nusretimiz yetişip gelmiştir. Biz, kimi dilersek o, kurtuluşa erdirilmiştir. Günahkârlar gürûhundan ise azabımız asla geri çevrilemez"

(Yusuf, 110).

Bil ki **Asım, Hamza** ve **Kisâî**, şeddesiz ve zâl'ın kesresi ile fiili, **küzibû**,[1] yalancı durumuna düşürüldüler" şeklinde okurlar iken; diğer kıraat imamları şedde ile, **kuzzibû** "yalanlandılar" şeklinde okumuşlardır. Fiili şeddesiz okumanın iki sebebi vardır:

a) Bu zannın, yalanlayanlara ait olması, yani, "Peygamberler, kavimlerinin iman etmelerinden ümid kestiklerinde, kavimleri o peygamberlerin, vaad olundukları yardım ve muzafferiyet hususunda yalancı durumuna düşürüldüklerini zannetmişlerdir" manasına gelmesidir.

İmdi, eğer, "Kendilerine peygamber gönderilen kimseler, cümlede söz konusu edilmedikleri halde, bu zamirin, ("zannettiler" fiilindeki zamirin), onlara râcî kılınması nasıl makbul ve yerinde olur?" denir ise, biz deriz ki: Peygamberlerden bahsetmek, sanki gönderildikleri kimselerden bahsetmek gibidir. İstersen şöyle de diyebilirsin: Onlar, ayetteki, *"Yeryüzünde hiç gezip dolaşmadılar mı?"* ifadesinde söz konusu edilmişlerdir. Binâaenaleyh bu zamir, o ayetteki, ...مِنْ قَبْلِهِمْ الَّذِينَ *"Kendilerinden evvelkilerin akıbeti"* ifadesinde bahsedilen peygamberlerini yalanlamış kavimlere râcî olur. Buradaki "zan", vehmetme ve sanma manasınadır.

b) Bunun manası şöyle olabilir: "Peygamberler, vaad olundukları hususlarda, yalancı çıkarıldıklarını zannettiler." Bu te'vil ve mana, **İbn Ebî Müleyke** vasıtası ile, **İbn Abbas** (r.a)'dan nakledilmiştir. Buna göre, "O peygamberler, insanî zaaflarından dolayı, "iş, demek ki böyle!" dediler" demektir. Fakat bu izah, tuhaftır. Çünkü mü'min kimsenin, Allah'ın yalan söylemiş olacağını zannetmesi câiz değildir. Hatta böyle birşey, insanı imandan çıkarır. Böyle olunca, bu düşünce, peygamberler hakkında ise asla düşünülemez!

Zan Burada İlim İfade Eder

Bu fiilin şeddeli olarak okunmasına göre iki izah şekli vardır:

1) Buradaki "zan", "yakîn" yani "kesin bilme" manasınadır. Buna göre ayet, "o peygamberler, ümmetlerinin kendilerini yalanladıklarını, artık bundan sonra onlardan imânın sâdır olamayacağını iyice anladılar. İşte o zaman onlara bedduâ ettiler. Bu durumda da Allah Teâlâ, o kavimlerin üzerine, köklerini kazıyan bir azap gönderdi" demektir. "Zan" kelimesinin, "bilmek, iyice anlamak" manasına gelmesinin Kur'ân'da örnekleri çoktur. Nitekim Allah Teâlâ, *"Onlar Rablerine*

kavuşacaklarını zannederler" (Bakara, 46), yani bunu yakînî-kesin olarak bilirler" buyurmuştur.

Hz. Alşe'nin Bu Ayeti Tefsiri

2) Buradaki "zan", "zannetme" manasına olabilir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: "O peygamberler, kavimlerinin iman etmelerinden ümitlerini kesip de, kendilerine imân edenlerin de, kendilerini zaferin gelmesi hususunda yalanlayacaklarını zannettikleri zaman..." Bu te'vil de, **Hz. Alşe** (r.anhâ)'den nakledilmiştir. Ayetin tefsiri olarak zikredilen manaların en güzeli budur.

Rivayet edildiğine göre, **İbn Ebî Müleyke, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Peygamberler, yalanlandıklarını zannettiler. Çünkü onlar da insan idiler. Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetini görmüyor musun? *"Hatta peygamber ve beraberindeki mü'minler, "Allah'ın yardımı ne zaman? diyordu"* (Bakara, 214). **İbn Ebî Müleyke** diyor ki: "Bunu, **Hz. Alşe** (r.anha)'ye söylediğim zaman, o bu manayı hoş bulmadı ve şöyle dedi: "**Hz. Muhammed**, Allah Teâlâ'nın kendisine vaadettiği herşeyi mutlaka yerine getireceğini biliyordu. Fakat belâlar, peygamberlerden hiç kesilmez. Öyle ki onlar, kendilerine iman etmiş kimselerin bile, bu yüzden kendilerini yalanlamalarından endişe ederler." **Hz. Alşe** (r.anha)'den gelen bu red ve tefsir, son derece güzel ve yerindedir.

Kıraat Farkları

Cenâb-ı Allah, ...جَاءَهُمْ نَصْرُنَا buyurur. Bu, "Durum, anlatılan bu noktaya varınca, onlara yardımımız yetişip gelir فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ *"ve dilediğimizi, kurtuluşa erdiririz"* demektir. **Âsım** ve **İbn Âmir**, bu fiili, bir nûn ile, cîm'in şeddesi ve yâ'nın fethası ile, meçhûl sîğa üzere, فَنُجِّيَ (kurtarılır) şeklinde okumuşlardır. Mushaf'ta bu kelime tek nûn ile yazılı olduğu için, **Ebu Ubeyde** de bu kıraati tercih etmiştir. **Kisâî**'nin, bunu, iki nûndan birini diğerinde idğam ederek, bir nûn ile, cîm'in şeddesi ve yâ'nın sükûnu ile okuduğu rivayet edilmiştir. Bazı alimler "Bu kıraat yanlıştır. Çünkü harekeli olan nûn, sâkin olan nûn'a idğâm edilemez. Yine nûn harfinin, cîm'e idğâmı câiz değildir" demişlerdir. Diğer kıraat imamları, bu kelimeyi, iki nûn ile, nûn'u şeddesiz olarak ve yâ'nın sükûnu ile, **nunci** (biz kurtarırız) şeklinde okumuşlardır.

Bil ki bu, şimdiki zamanın hikayesidir. Görmüyor musun, geçen kıssa da, ancak şimdiki zamanın bir işini anlatmaktadır. Nitekim, *"Şu kendi taraftarından, bu da düşmanındandı"* (Kasas, 15) ayeti de, aslında anlatılan kıssa geçmiş olduğu halde, hazıra (şimdiki zamana) bir işarettir.

★ ★
★

Kıssalardan İbret Alma

لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَىٰ وَلَٰكِن
تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١١١﴾

"Andolsun, onların kıssalarını açıklamada sâlim akıl sahipleri için, bir ibret vardır. Bu, uydurulmuş bir söz değildir, ancak kendinden evvelkilerin tasdîki ve herşeyin tafsilidir. Bu, iman edecekler için de bir hidâyet ve bir rahmettir" (Yusuf, 111).

Bil ki, **"İbret"** bilinen bir taraftan, bilinmeyen bir tarafa "ubûr" etmek, geçmektir. Bundan kastedilen mana, düşünmek ve tefekkür etmektir. Peygamberlerin kıssalarından ibret almak, birçok şekilde olur:

1) **Hz. Yusuf**'u, kuyuya atıldıktan sonra aziz kılmaya, zindanda hapsedilmesinden sonra yükseltmeye, köle olduğu zannedilirken Mısır'ın efendisi yapmaya kâdir olan ve aradan uzun zaman geçtikten sonra istediği şekilde ebeveyni ve kardeşleri ile onu bir araya getiren Allah, **Hz. Muhammed** (a.s)'i aziz etmeye ve kelimetullahı (Allah'ın dinini) yüceltmeye, gâlip getirmeye de kâdirdir.

2) **Hz. Yusuf**'tan haber vermek, gaybtan haber vermek gibidir. Binâenaleyh bu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in doğruluğuna delalet eden bir mucize olur.

3) Allah Teâlâ, bu surenin hem başında, *"Biz sana, ... en güzel beyânı kıssa olarak anlatacağız"* (Yusuf, 3); hem de bu surenin sonunda, bu kıssanın güzelliğinin, kendisinden ibret alınması, hikmet ve kudretin de bilinmiş olması sebebiyle güzel olduğuna dikkat çekmek için, *"Andolsun, onların kıssalarını açıklamada salim akıl sahipleri için, bir ibret vardır"* buyurmuştur. Ayetteki, *"onların kıssaları"* ifadesinden maksat, **Yusuf** (a.s) ile kardeşleri ve babalarının kıssalarıdır. Bazı kimseler bundan muradın, Kur'ân-ı Kerim'de diğer peygamberlerin kıssaları da ele alındığı için, bütün peygamberlerin kıssaları olduğunu ileri sürmüşler ise de, ancak ne var ki evlâ olan, bundan kastedilenin **Yusuf** (a.s)'ın kıssası olduğudur.

Müşrikler Akıllı Oldukları Halde Niçin İbret Almadılar?

İmdi şayet, **"Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kavmi, akıllı ve zeki olduğu halde, onlardan pek çoğu bundan ibret almamıştır. O halde daha niçin Cenâb-ı Hak, *"salim akıl sahipleri için, bir ibret vardır"* buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Onların hepsi ibret alabilecek evsafta idiler. Bu kıssaya "ibret" demekten maksat, bu kıssanın, akıl

sahibi kimseler tarafından alınacak ibretler ihtiva ettiğini bildirmektir, (yoksa mutlaka ibret alınacağını bildirmek değildir). Veyahut biz, şöyle de diyebiliriz: Ayette bahsedilen "akıl sahipleri"nden maksat, o kıssalardan ibret alıp, tefekkür edip, onları iyice düşünerek onları öğrenerek istifade eden kimselerdir. Çünkü, **ulü'l-elbab** tabiri, medhe ve övgüye delâlet eden bir ifâdedir. Binâenaleyh bu övgü, ancak bahsetmiş olduğumuz manaya uygun düşer.

Bil ki Allah Teâlâ, bu kıssayı birkaç sıfatla tavsif etmiştir:

Birinci Sıfat: Onun, akıl sahipleri için bir ibret olması. Bunun izahı, az önce geçmişti.

İkinci Sıfat: Onun, uydurulmuş bir söz olmaması. Bu ifade hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür.

1) Bununla, "O Kur'ân'ı getiren **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, onu uydurması doğru ve yakışık almaz" manası kastedilmiştir. Çünkü o, kitapları okumamış, hiç kimsenin talebesi olmamış ve âlimlerle de içiçe yaşamamıştır. Binâenaleyh, O'nun bu kıssayı, tıpkı **Tevrât**'ta bulunduğu biçimde arada hiçbir fark bulunmaksızın ona mutabık bir biçimde uydurup düzmesi imkânsızdır.

2) Bundan maksat: "O, yalan söyleyen biri değildir, zira O'ndan yalanın sadır olması aklın alacağı şey değildir" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onun uydurulmuş olmadığını tekid ederek, وَلٰكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ *"ancak, kendinden evvelkilerin tasdikidir"* buyurmuştur ki bu, bu kıssanın, tıpkı **Tevrât** ve diğer mukaddes kitaplardakine muvafık olarak varid olmuş olduğuna bir işarettir. تَصْدِيقَ kelimesi وَلٰكِنْ كَانَ تَصْدِيقَ الَّذِى takdirinde olarak, mansubtur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, مَاكَانَ مُحَمَّدٌ اَبَا اَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلٰكِنْ رَسُولَ اللّٰهِ *"Muhammed, adamlarınızdan hiçbirinin babası değildir. Fakat Allah'ın Resûlüdür"* (Ahzab, 40) ifadesi gibidir. Bu açıklamayı **Ferrâ** ve **Zeccâc** yaparak şöyle demişlerdir: "Bunun, وَلٰكِنْ هُوَ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ takdirinde olarak, nahve göre ref'i de caizdir."

Üçüncü Sıfat: Onun, *"her şeyin tafsili"* olmasıdır. Bu hususta da iki açıklama yapılmıştır:

1) Bununla, "**Yusuf** (a.s.)'un babası ve kardeşleriyle beraber geçen hadise hakkındaki her şeyin izâhıdır" manası kastedilmiştir.

2) Bu, Kur'ân'ın tamamıyla alâkalı bir cümledir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı *"Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık"* (En'âm, 38) ayeti gibidir. Çünkü bu vasfı, Kur'ân'ın tamamiyle alâkalı bir vasıf kabul etmek, onu sadece **Yusuf** (a.s) kıssasıyla alâkalı bir vasıf olarak kabul etmekten daha uygundur. Buna göre bu ifadeden, Kur'ân-ı Kerim'in ihtiva ettiği, helâl, haram ve İslâm diniyle alâkalı diğer hükümler

murad edilmiş olur. **Vahidî** "Her iki açıklamaya göre de bu ifade, kendisiyle "hâs" mananın kastedildiği, umûm (genel) lafızlardan olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ *"Benim rahmetim ise, her şeyi kuşatmıştır"* (A'raf, 156) ayeti gibidir ki, Cenâb-ı Hak bu ayet ile, onun muhtevâsına girmesi uygun olan her şeyi murad etmiştir. Keza bu, وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ *"Kendisine her şey verilmişti"* (Neml, 23) ayeti gibidir" demiştir.

Dördüncü ve Beşinci Sıfatlar: Onun dünyada, inanan toplumlar için bir hidâyet; Kıyamette de ilahî rahmetin tahakkuku için bir vesîle olmasıdır. Cenâb-ı Hak, özellikle, *"inanan kavimler için"* buyurdu; çünkü ondan istifade edenler, ancak inananlardır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı هُدًى لِلْمُتَّقِينَ (Bakara, 2) ayetinin tefsirinde yapmış olduğumuz izah gibidir. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır; dönüşümüz ve varışımız ancak O'nadır.

Bu kitabın müellifi (r.h), şöyle der: Bu sûrenin tefsiri, Allah'ın hamd ve inayetiyle,, 601 senesinde Şaban ayının yedinci gününe tekabul eden çarşamba gününde tamamlandı; hayır ve rızâ ile son buldu. Ben o günlerde, sâlih oğlum ve salih çocuğum **Muhammed**'in vefâtı sebebiyle cidden çok sıkıntılıydım. Allah onu, rahmet ve mağfiretiyle bürüsün. Ve ona, fadl ve ihsan derecelerini ihsân etsin. Şu beyitleri, ona ağıt olarak, kısaca irad ediyorum:

فَلَوْ كَانَتِ الْأَقْدَارُ مُنْقَادَةً / لَنَا فَدَيْنَاكَ مِنْ حِمَاكَ بِالرُّوحِ وَالْجِسْمِ
وَلَوْ كَانَتِ الْأَمْلَاكُ تَأْخُذُ / رُشْوَةً خَضَعْنَا لَهَا بِالرِّقِّ فِي الْحُكْمِ وَالِاسْمِ
وَلَكِنَّهُ حُكْمٌ إِذَا حَانَ حِينُهُ / سَرَى مِنْ مَقَرِّ الْعَرْشِ فِي لُجَّةِ الْيَمِّ
سَأَبْكِي عَلَيْكَ الْعُمْرَ بِالدَّمِ دَائِماً / وَلَمْ أَنْحَرِفْ عَنْ ذَلِكَ فِي الْكَيْفِ وَالْكَمِّ
سَلَامٌ عَلَى قَبْرٍ دُفِنْتَ بِتُرْبِهِ / وَأَنْحَفَكَ الرَّحْمَنُ بِالْكَرَمِ الْجَمِّ
وَمَا صَدَّنِي عَنْ جَعْلِ جَفْنِي مَدْفَناً / لِجِسْمِكَ إِلَّا أَنَّهُ أَبَداً يَهْمِي
وَأُقْسِمُ إِنْ مَسُّوا رُفَاتِي وَرَمَّتِي / أَحَسُّوا بِنَارِ الْحُزْنِ فِي مَكْنِ الْعُظْمِ
حَيَاتِي وَمَوْتِي وَاحِدٌ بَعْدَ بُعْدِكُمْ / بَلِ الْمَوْتُ أَوْلَى مِنْ مُدَاوَمَةِ الْغَمِّ
رَضِيتُ بِمَا أَمْضَى الْإِلَهُ بِحُكْمِهِ / لِعِلْمِي بِأَنِّي لَا يُجَاوِزُنِي حُكْمِي

"Şayet kaderler bize boyun eğmiş olsaydı; seni korumak için bedenimizi de, ruhumuzu da sana fedâ ederdik.

Melekler rüşvet alsalardı, hem hükmen hem de ismen kendimizi onlara köle ederdik.

Fakat ne var ki, takdir edilen bir hükmün zamanı gelince, Arşın karargâhından, tâ denizlerin derinliklerine sirayet eder.

Evladım, bütün ömrüm boyunca, daima kanlı gözyaşlarıyla sana ağlayacağım. Halim nice ve nasıl olursa olsun, bundan hiç sapmadım, vazgeçmedim de.

Toprağına belenip defnolunduğun kabre selâm olsun. Ve çok bağışlayıcı olan Allah sana, bol lütuf ve ikramlarda bulunsun.

Gözümü sana mezar (medfun) yapmama mani olan tek şey, onun ebediyyen gözyaşı akıtmaya mahkûm oluşudur.

Yemin ederim ki, (öldüğümde dahi), çürümüş kemiklerime ve parçalarıma dokunsalar, onların gizli ve saklı olduğu yerlerdeki hüzün ve keder ateşini hissederlerdi.

Hayatım ve ölümüm, sizin uzaklaşmanızdan sonra birdir ve aynıdır; hatta ölüm, bu gam ve kederi devamlı çekmekten daha iyidir.

Ben, Allah'ın infaz ettiği hükmüne razıyım, razı oldum. Çünkü biliyorum ki, benim geçerli olacak bir hükmüm yoktur."

Ben bu kitabı mütalaa edip ve ondan çok kıymetli istifadelerde bulunan kimselere, hem bana hem de çocuğuma Fatiha okumalarını ve kardeşlerinden, babasından ve annesinden uzakta gurbet ellerde ölen kimseler için rahmet ve mağfiret ile dua etmelerini vasiyyet ediyorum. Zira ben de, benim hakkımda böyle davranacak olanlara çokça dua etmekteyim. Salât ve selam, seyyidimiz **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, O'nun âline, ashâbına olsun. Âmin. Hamd ancak, alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.

★ ★
★

RA'D SÛRESİ

●

Ra'd Sûresi,
"O kâfirler, Allah'ın vaadi gelinceye kadar,
kendi yaptıkları yüzünden
ya ansızın başlarına gelecek büyük belâ çatıp duracak..." (Ra'd, 31)
ile *"ve nezdinde kitab ilmi bulunanlar dahi..."* (Ra'd, 43)
ayetleri hariç, Mekkî olup, (43) ayettir.
Ebu Bekr el-Esamm,
"Bir Kur'ân ki, eğer onunla dağlar yürütülseydi" (Ra'd, 31)
ayeti hariç,
bu sûrenin tamamının icmâ ile Medenî olduğunu söylemiştir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Huruf-i Mukatta'a

الٓمٓرٰ تِلْكَ اٰيٰتُ الْكِتٰبِ ۗ وَالَّذِيْٓ اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَّبِّكَ الْحَقُّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُوْنَ ۝

"Elif, lâm, mîm, râ... Bunlar kitabın ayetleridir. Sana Rabbinden indirilen (bu Kur'an) haktır. Fakat insanların çoğu inanmazlar"

(Ra'd, 1).

Bil ki bu, bu lafızlar, yani huruf-i mukattaalar hakkında daha önce açıklama yapmıştık. **İbn Abbas** (r.a), bunun manasının, اَنَا اللّٰهُ اَعْلَمُ "Ben Allah'ım, en iyi bilenim"; **Atâ**'nın rivâyetine göre ise, اَنَا اللّٰهُ الْمَلِكُ الرَّحْمٰنِ "Ben Allah; Rahman olan Melik'im" şeklinde olduğunu söylemiştir. **Ebu Amr, Kisâî** ve diğer kıraat alimleri burayı imâle ile okurken, bir grup kıraat imamı da, tefhîm ile (kalın) okumuşlardır ki, **Âsım** da bunlardandır. Ayetteki **tilke** kelimesi **"Elif, lâm, mîm, râ"** adı verilen bu sûrenin ayetlerine bir işarettir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunların, o kitabın ayetleri olduğunu söylemiştir. O kitap ise, onu kendisine indirmek ve ebediyyen bâkî kılmak suretiyle, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e vermiş olduğu kitaptır.

Kıyas Hakkındaki Hüküm

وَالَّذِيْٓ اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَّبِّكَ ifâdesi, mübtedâ, الْحَقُّ kelimesi de onun haberidir. Bazı alimler, kıyası reddetme hususunda bu ayete tutunarak şöyle demişlerdir: "Kıyas ile elde edilen hüküm, Allah katından gelmiş olan hüküm değildir. Aksi halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir"* **(Maide, 44)** ayetinden dolayı, onunla hükmetmeyen kâfir olurdu.

Halbuki, kıyas ile hükmetmeyenin küfre nisbet edilmeyeceği icmâ ile sabittir. Böylece kıyas ile sabit olan o hükmün, Allah katından gelmemiş olduğu sabit olmuş olur. Durum böyle olunca da, kıyas ile sabit olan hükmün hak olmaması gerekir. Zira Cenâb-ı Hakk'ın وَالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ *"Sana Rabbinden indirilen (bu Kur'ân) haktır"* buyruğu, "hakkın, sadece "Allah'ın indirdiği şey" olmasını iktizâ eder. Binâenaleyh, Allah'ın indirmediği her şeyin, "hakk" olmaması gerekir. O, "hakk" olmayınca da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne kalır?"* (Yunus, 32) buyruğundan ötürü, batıl olması gerekir."

Kıyası kabul edenler ise buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Kıyas ile sâbit olan hüküm de, Allah katından inmiş bir hükümdür. Çünkü Cenâb-ı Hak, kıyas ile amel etmeyi emredince, kıyasın delâlet ettiği o hüküm de, Allah katından inmiş bir hüküm olur. Hak Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e indirilen o şeyin, Kur'ân'ın hak olduğunu belirtince, bir zecr ve tehdit olsun diye de, insanların pekçoğunun ona iman etmeyeceklerini de beyan etmiştir.

★ ★
★

اَللّٰهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمٰوٰتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي
لِأَجَلٍ مُسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ ۝

"Allah odur ki, gökleri (şu) görmekte olduğunuz (şekilde) direksiz yükseltmiştir. Sonra (emri), Arş üzerinde hükümran olmuştur. Güneşi, ayı da teshîr etmiştir ki, her biri muayyen vakte kadar cereyân eder. Her işi yerli yerinde, O yönetir. Ayetleri, O açıklar. Ta ki, Rabbinize kavuşacağınızı iyice bilesiniz"

(Ra'd 2).

Bil ki, Allah Teâlâ, insanların ekserisinin iman etmeyeceklerini belirtince, bunun peşinden, kendisinin birliğine, ahiretin varlığına delâlet eden bu ayeti getirmiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE **Keşşâf sahibi** şöyle der: "اَللّٰهُ lafz-ı celâli müpteda, الَّذِي رَفَعَ السَّمٰوَاتِ ifadesi de, bunun haberidir. Bunun böyle olduğunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ *"O, yeri uzatıp döşeyendir"* (Ra'd, 3) ayetidir. الَّذِي رَفَعَ السَّمٰوَاتِ buyruğunun sıfat olması; يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ ifâdelerinin ise, peşpeşe gelen iki haber olması da caizdir." **Vahidî**

şöyle der: "**Amed** kelimesi, "sütunlar, direkler" anlamında olup, bu **imâd** kelimesinin çoğuludur. Nitekim **lihâb (cem'i: eheb)** denildiği gibi, **imâd (cem'i: amed)** denilir." **Ferrâ** şöyle der: "**Amed** ve **umud** kelimeleri, **amûd** kelimesinin çoğuludurlar. Bu tıpkı, **edîm** kelimesinin çoğulunun, **udum** ve **edem** (deri); ve; فَعِيمٌ (deri...) kelimesinin çoğulunun da **kudum** ve **kedam** şeklinde gelmesi gibidir. **İmâd** ve **amûd**, kendisine yaslanılan ve dayanılan şey demektir. Nitekim, insanlar, aralarında kendilerine dayanıp güvendikleri kimseler hakkında فُلَانٌ عُمْدُ قَوْمِهِ "Falanca, kavmin dayanağı ve direğidir" derler.

İKİNCİ MESELE
Göklerin Direksiz Durması

Bil ki Allah Teâlâ, göklerin, güneş ve ayın, yerin ve bitkilerin çeşitli hallerini delil getirmiştir. Gökleri delil kılması, onların, insanların göreceği direkler bulunmaksızın yükseltilmiş olmasıyla olmuştur. Buna göre mana, "Bu büyük kütleler, yüce ve yüksek boşlukta durmaktadırlar. Halbuki onların şu iki sebepten dolayı, zâtları ve kütleleri bakımından orada durmaları imkânsızdır:

a) Cisimler, mahiyetin tamamiyeti itibariyle, eşittirler. Binâenaleyh, şayet, bir cimsin muayyen bir mekânda bulunması zorunlu olsaydı, bütün cisimlerin orada bulunması gerekirdi.

b) Uzayın bir nihayeti yoktur. Mutlak boşlukta uzayıp giden yayılmış mekânlar da sınırsızdır. Halbuki o mekânların tamamı da, birbirine eşittir. Binâenaleyh, şayet bir cismin belirli bir mekânda bulunması zorunlu olsaydı, bütün mekânların (mahiyet bakımından) birbirine eşit ve benzemeleri zorunluluğundan dolayı, o cismin bütün mekânlarda bulunması gerekirdi. Böylece, felekî kütlelerin kendi mekân ve yönlerinde bulunmalarının, zâtları gereği mecburî ve zorunlu bir durum olmadığı; tam aksine bir "muhassis" ve onun öyle olmasını tercih eden bir "müreccih" tarafından olduğu sabit olmuş olur. Onların, altlarında bir direk bulunmaksızın üzerlerindeki bir zincir ile asılmış oldukları da söylenemez. Aksi halde söz, o koruyan zincir ile alakalı olur da, böylece de bu iş, sonsuza kadar devam (teselsül) edip giderdi. Bu ise, muhaldir. Böylece, o felekî kütlelerin, kendi yüce mekânlarında, alemi yöneten Allah Teâlâ ve Tekaddes hazretlerinden ötürü durduğunun; O'nun onları orada ibkâ ettiğinin söylenilmesi gerektiği sabit olmuş olur. İşte bu, kâhir ve kâdir bir ilâhın varlığına dair getirilmiş olan pek kesin ve çok net olan aklî bir delildir.

Keza bu tabir, o ilâhın bir cisim olmadığına ve herhangi bir mekânda da bulunmadığına delâlet eder. Zira o ilah, belirli bir mekânda bulunmuş olsaydı, O'nun, zâtı ve yapısı gereği o mekânda bulunması imkânsız olurdu. Çünkü biz, mekânların tamamının, mahiyetleri gereği birbirine eşit olduğunu beyân etmiştik. Binâenaleyh o ilahın, zâtı gereği belirli bir yerde bulunması da, imkânsız olurdu. Böylece de o işin mutlaka, bir tahsis edenin tahsis etmesiyle olması gerekirdi. Halbuki hür bir fail sayesinde meydana gelen her şey, muhdestir. O halde, ona muayyen bir mekânın

tahsis edilmiş olması da, muhdes olur. Ve onun zâtı da bu tahsisin dışına çıkamaz. Hâdis olan durumlardan hâlî olmayan da hâdistir. Böylece o ilahın, belirli bir mekânda olması halinde, onun da hâdis olacağı sabit olmuş olur ki, bu muhâldir. Böylece, Allah Teâlâ'nın mekân ve cihetten münezzeh olduğu kesinleşir. Hem senin üstünde olan her şeye, "semâ" adı verilir. Binâenaleyh, şayet Cenâb-ı Hak, bir cihetin üstünde olan başka bir cihette olmuş olsaydı, o da "semâvât" cümlesinden olur ve *"Allah odur ki, gökleri (şu) görmekte olduğunuz (şekilde) direksiz yükseltmiştir"* ifadesinin hükmüne girmiş olurdu. Halbuki, bir cihetin üstünde bulunan, başka bir cihete tahsis edilen her şey, bu ayetin hükmüne göre, o ilahın korumasına muhtaçtır. Binaenaleyh ilâhın, bir cihetin üzerindeki bir cihette bulunmaktan berî ve münezzeh olması gerekir.

Cenâb-ı Hakk'ın تَرَوْنَهَا ifadesine gelince, bu hususta birtakım görüşler ileri sürülmüştür:

a) Bu, müste'nef bir kelâm olup, buna göre ayetin manası, "O, gökleri direksiz olarak yükseltendir" şeklinde olur. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, *"Görüyorsunuz ya"* buyurmuştur. Yani, "Onların direksiz olarak yükseltilmiş olduklarını siz de görüyorsunuz" demektir.

b) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Ayetin ifadesinde, takdiri, رَفَعَ السَّمٰوَاتِ تَرَوْنَهَا بِغَيْرِ عَمَدٍ "O, gökleri yükseltendir. Siz o gökleri, direksiz olarak görürsünüz" şeklinde olan bir takdim-tehir bulunmaktadır." Bil ki, sözü, zahirine hamletmek mümkün olduğu zaman, takdim ve tehire başvurmak caiz olmaz.

c) Cenâb-ı Hakk'ın تَرَوْنَهَا ifadesi عَمَدٍ kelimesinin sıfatıdır. Buna göre ifadenin manası, "görülen direkler bulunmaksızın" şeklinde olur, yani, "Göklerin direkleri vardır; ama onları biz göremiyoruz" demektir. Alimler "o göklerin, zebercedden meydana gelmiş olan ve dünyayı kuşatan, ama sizin kendisini göremediğiniz Kâf dağı üzerine kurulmuş direkleri vardır" demişlerdir. Bu tevîl, son derece sakattır. Çünkü, Allah Teâlâ bu ifadeyi, kâdir bir ilâhın varlığına delil olsun diye zikretmiştir. Şayet, bu ifadeden kastedilen, onların ileri sürdüğü o şey olsaydı, bu ayetle, kâdir bir ilahın varlığına istidlâl edilemezdi. Zira, "Gökler, Kaf dağı üzerine dayanınca, o zaman, göklerin bu şekilde durması daha nasıl bir ilahın mevcudiyetine delâlet edebilir?" denilebilirdi. Bana göre bu hususta yapılan izahların hepsinden güzel olan bir başka izah şudur: **İmâd** kelimesi, kendisine dayanılan, yaslanılan şey demektir. Biz, o cisimlerin, o yüksek boşlukta Allah'ın kudretiyle durduklarını söylemiştik. Böylece, o göklerin direklerinin, Allah'ın bizzat kudreti olduğu sabit olmuş olur. Böylece de bu söz, "O, gökleri, sizin görebileceğiniz bir direk bulunmaksızın yükseltmiştir. Yani, onların gerçekte direkleri vardır, ancak ne var ki o direkler, Allah Teâlâ'nın kudreti, O'nun muhafazası, O'nun tedbiri ve O'nun onları o yüksek yerlerde tutmasıdır. Halbuki sizler o tedbiri göremezsiniz ve o tutmanın nasıl olduğunu da bilemezsiniz" denilmesi neticesini verir.

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ *"Sonra (emri), Arş üzerinde hükümran olmuştur"* ifadesine gelince, bil ki bununla, Cenâb-ı Hakk'ın Arş üzerine karar kılmış olması kastedilmiştir. Çünkü bu ayetin gayesi, bir yaratıcının varlığına delalet eden şeyi belirtmektir. Kendisiyle istidlâl edilecek o şeyin, görülen ve bilinen bir şey olması gerekir. Halbuki, hiç kimse Allah Teâlâ'nın Arş üzerinde karar kıldığını göremez. O halde bununla daha o hususa dair nasıl istidlâlde bulunulabilir? Hem, O'nun Arş üzerinde karar kılmış olduğunun müşahede edilebileceği farzedilse bile, ancak ne var ki bu, O'nun halinin mükemmel ve celâlinin de sonsuz olduğunu ihsas ettirmez; tam aksine bu O'nun bir mekâna ve bir boşluğa muhtaç olduğuna delalet eder. Hem ayrıca bu tabir, O'nun önce bu hal üzerinde olmadığına, daha sonra böyle olduğuna delâlet eder. Bu da, bir değişmeyi gerektirir. Hem, "istivâ", eğri büğrü olmanın zıddıdır. Binâenaleyh, ayetin zahiri, Cenâb-ı Hakk'ın önceleri eğri büğrü bir durumda ve karmakarışık bir halde olduğuna; ama daha sonra dümdüz, dimdik olduğuna delâlet eder. Bütün bu şeyler ise, Allah hakkında imkânsızdır. Böylece bu ifâdeden kastedilenin, O'nun hakimiyeti, kudreti, yönetmesi ve muhafazasıyla, cisimler alemine hükümran olması olduğu sabit olmuş olur. Yani, "Arşın üstünden yerin dibine kadar olan her şey, O'nun muhafazası ve tedbiri alanında olup, O'na muhtaçtırlar" demektir.

Güneş ve ayın halleriyle istidlâlde bulunmaya gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى *"Güneşi, ayı da teshir etmiştir ki, her biri muayyen vakte kadar cereyân eder"* ayetinin ifade ettiği hususdur.

Bil ki; bu söz, şu iki tür delili kapsamaktadır:

Gök Cisimlerinin Dönmelerinin Tevhide Delaleti

Birinci Çeşit Delil: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Güneşi, ayı da teshir etmiştir"* ayetinin ifade etmiş olduğu husus olup, bunun neticesi, bu kütlelerin hareketiyle kâdir ve kâhir bir yaratıcının varlığına istidlâlde bulunmaya varır.

1) Bu böyledir, zira cisimler, mahiyetinin tamlığı itibariyle birbirine eşittirler. Binaenaleyh bu kütleler, hem hareket etmeye hem de durmaya kabiliyetlidirler. Öyleyse onların durma yerine devamlı hareket eder kılınmasının, mutlaka bir "muhassis" tarafından olması gerekir.

2) Hem, o hareketlerin her birinin, meselâ yavaş olmak veya hızlı olmak gibi, muayyen bir duruma ayarlanmış olması da, mutlaka bir "muhassis" tarafından olmalıdır. Bu, özellikle "yavaş hareket etme"nin manasının, "durma ile karışık (yani aralıklarla yapılan) bir hareket" olduğunu söyleyenlere göre böyledir. Bu da, o kütlelerin, bazı zamanlar hareket ettiğini, bazan da durduğunu kabul etmeyi gerektirir. Binâenaleyh, belli bir yerde hareketin olması, başka bir yerde ise hareketsizliğin bulunması, mutlaka bir müreccih sayesindedir.

3) O hareket ve sükûnların, devir ve dönüşlerinin belli bir müddete göre eşit olacak

bir tarzda; muayyen miktarlarda olması, gerçekten şaşırtıcı bir durumdur; binaenaleyh, bunun mutlaka bir "mukaddir" tarafından ayarlanmış olması gerekir.

4) O hareketlerin bir kısmı doğuda, bir kısmı batıda meydana gelmekte, bazısı kuzeye, bazısı da güneye doğru olmaktadır. Bütün bunlar da, ancak mükemmel bir yönetim ve son noktasına ulaşmış bir hikmetle tam ve mükemmel olurlar.

İkinci Çeşit Delil: Cenâb-ı Hakk'ın كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى *"Her biri muayyen vakte kadar cereyân eder, akar"* ayetinin ifâde ettiği hususdur. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

1) **İbn Abbas** şöyle demektedir: Güneşin, her gün bir menzili bulunmak kaydıyla, yüzseksen menzili bulunmaktadır, ki bu, altı ayda tamamlanır. O güneş, daha sonra yeniden, bir başka altıay zarfında onlardan birine döner. Ayın da yirmisekiz menzili vardır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"her biri muayyen vakte kadar cereyân eder"* buyruğu ile bu kastedilmiş olup, sözün özü şudur: Allah Teâlâ, bu yıldızların her biri için, hususî bir yöne doğru hızlı veya yavaş olmak açısından hususî bir miktar ile hareket etme gücü takdir etmiştir. Durum, her ne zaman böyle olursa, bunlar için, her an ve her dakika, daha önce bulunmayan başka bir haletin bulunması gerekir.

2) Bundan maksat, güneş ile ayın, Kıyamete kadar hareket etmeleri; o gün geldiğinde ise, Allah Teâlâ'nın da, *"Güneş dürüldüğü zaman, yıldızlar düştüğü zaman"* (Tekvîr, 1-2); *"Gök yarıldığı zaman"* (İnşikâk, 1); *"Gök yarıldığı zaman"* (İnfitar, 1) ve *"Güneşle ay bir araya getirildiği zaman"* (Kıyame, 9) buyurduğu gibi, o hareketler sona erecek, o gidişât bozulacaktır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"sonra ölüm zamanını hükm-ü takdir edendir. Bir de O'nun katında malûm bir ecel vardır"* (En'âm, 2) ayeti gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu delilleri ele alınca, يُدَبِّرُ الْأَمْرَ *"Her işi yerli yerinde o yönetir"* buyurmuştur. Müfessirlerden her biri; bu ifâdeyi, âlemin hallerinden bir başka çeşidini yönetmek manasına hamletmişlerdir. Ama evlâ olan, bunu, âlemin hallerinin tamamını idâre etmek manasına almaktır. Binâenaleyh O onları yaratmak-yok etmek, diriltmek-öldürmek ve zengin kılmak-fakir düşürmek suretiyle yönetir. Bu ifadenin içine, vahiy indirmesi, peygamberler gönderip kullarını mükellef tutması da dahildir. Bu tabirde, Cenâb-ı Hakk'ın rahmet ve kudretinin mükemmel olduğuna dair çok şaşırtıcı acaip bir delil bulunmaktadır. Çünkü, bu bilinen âlem, Arşın üstünden yerin dibine kadar, sayısını ancak Allah'ın bilebileceği sayısız "cins" ve "tür"lerle doludur. Bahsedilen delil ise, bunlardan her birine bir konumun, bir mahallin, bir sıfatın, bir özelliğin ve bir güzelliğin tahsis edildiğine delâlet etmektedir ki bütün bunlar, ancak Allah tarafından meydana getirilmişlerdir. Allah Teâlâ hariç, bir şeyi idâre etmekle meşgul olan herkesin, bir başka şeyi idâre etmesi mümkün değildir. Zira Allah'ı, bir iş, başka bir işten alıkoyamaz. Aklı başında olan kimse, bu ayet hakkında iyice tefekkürde bulunduğunda, Allah Teâlâ'nın maddeler âlemini, rûhlar alemini;

küçüğünü idâre ettiği gibi, büyüğünü de idare ettiğini, herhangi bir işin O'nu başkasından alıkoymadığını; bir şeyi yönetmesinin, başkasını yönetmesine mani olmadığını anlar ki, bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın zâtı, sıfatları, ilmi ve kudreti bakımından muhdes ve mümkin varlıklara benzemediğine delâlet eder.

Allah'ın Ayetleri Açıklaması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, يُفَصِّلُ الْآيَاتِ *"Ayetleri, O açıklar..."* buyurmuştur. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

1) "Allah Teâlâ, ulûhiyyetine, ilim ve hikmetine delâlet eden ayetleri açıklar" demektir.

2) Bir yaratıcının varlığına delâlet eden deliller de ikiye ayrılır:

a) Felekler, ay, güneş ve yıldızlar gibi devamlı ve sürekli olan varlıklar. Bu tür delillerin izahı daha önce geçmişti.

b) Sonradan meydana gelen ve değişen hadiseler. Bunlar, hayattan sonra ölüm; zenginlikten sonra fakirlik; gençlikten sonra ihtiyarlık; ahmağın en güzel yaşayış içinde bulunması, zeki ve akıllınınsa, en güç durumda bulunması vb... Mevcûdatın ve onların hallerinin bu türünün, Hakîm bir yaratıcının varlığına delâletleri, çok açık ve çok nettir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ayetleri, O açıklar"* buyruğu, bu alâmetlerin temyiz ve tafsîl için birbiri ardınca meydana geldiklerine bir işaret olmuş olur.

Allah'ın İnsanları Hesaba Çekmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ *"Ta ki, Rabbinize kavuşacağınızı iyice bilesiniz"* buyurmuştur. Bil ki, bahsedilen bu deliller, Hakîm bir yaratıcının varlığına delâlet ettikleri gibi, haşr ve neşr ile ilgili görüşün doğruluğuna da delâlet eder. Zira, bu tür şeyleri yaratmaya, büyüklükleri ve çokluklarına rağmen onları yönetmeye kâdir olan zât, haşra ve neşre haydi haydi kâdir olur. Rivâyet olunduğuna göre bir adam **Hz. Ali** (r.a.)'ye: "Allah Teâlâ, bütün mahlûkatı nasıl hesaba çekecektir?" deyince, o, "Aynı anda onları rızıklandırdığı ve aynı anda onların çağrılarını duyarak icabet ettiği gibi.." cevabını vermiştir. Sözün netîcesi şudur: Allah Teâlâ, her ne kadar mahlûkat bundan aciz iseler de, felekî kütleleri ve aydınlatan yıldızları o yüksek boşlukta tutması gibi; yine, o Arşın üstünden yerin dibine kadar olan varlıkları, biriyle meşgul olması, diğeriyle meşgul olmasından alıkoyamayacağı bir biçimde idare ettiği gibi, bütün mahlûkatı da, birisini hesaba çekmesi, diğerini hesâba çekmesine mani olamayacak bir biçimde hesaba çeker. Alimlerimiz içinde, bu ayette geçen **lika** kelimesiyle, Allah'ın görüleceği hususunda istidlâlde bulunanlar bulunmaktadır. Bu meselelerin izahı, bu kitapta defalarca ve zaman zaman geçmişti.

★ ★
★

Yeryüzünün Hayata Elverişli Kılınması

وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٣﴾

"O yeri yayıp döşeyen, onda oturaklı oturaklı dağlar ve ırmaklar meydana getirendir ve O, meyvelerin hepsinden, yine kendilerinin içinde iki eş yaratmıştır. Geceyi gündüze O bürür. Bütün bunlarda iyi düşünecekler için elbette deliller vardır"

(Ra'd, 3).

Bil ki Allah Teâlâ, semâvî delilleri izah ederken, bunun peşinden de yerde bulunan delilleri getirerek, وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ *"O, yeri yayıp döşeyendir"* buyurmuştur.

Bil ki, Cenâb-ı Allah'ın yeri yaratması ve onda bulunan haller ile istidlâl etmek, birkaç yönden olabilir:

1) Birşeyin hacmi ve miktarı fazla olunca, o hacim ve miktar sanki uzuyormuş gibi olur. Binâenaleyh ayetteki, *"O, yeri yayıp döşeyendir"* ifâdesi, Cenâb-ı Hakk'ın yere, bu belli miktarı, daha fazla ve daha eksik olmaksızın tahsis etmiş olduğuna bir işaret olmuş olur. Bunun böyle olduğunun delili şudur: Yeryüzünün miktar bakımından, şu anda olduğundan daha fazla veya daha eksik olması aslında mümkün bir iştir. Binâenaleyh bu belli miktarı (ölçüyü), mutlaka bir tahsis edicinin ve takdir edicinin tahsis, ve takdir etmesi ile ona verilmiş olması gerekir.

2) Ebu Bekr el-Esamm şöyle demiştir: "**Medd**, sonuna yetişilemeyen bir şeye doğru uzayıp gitmek" demektir. Binâenaleyh ayettki, *"O, yeri uzatıp (meddedip) döşeyendir"* ifâdesi, Allah Teâlâ'nın, yeryüzünün hacmini, gözün, sonunu (sınırını) göremeyeceği kadar büyük yaptığını ihsâs ettirir. Çünkü yerin hacmi, şu andakinden daha küçük olsaydı, ondan tam olarak istifâde edilemezdi.

Yerin Küre Şeklinde Olması

3) Bazı kimseler şöyle demişlerdir. "Yer yuvarlaktı. Onun uzayıp yayılması, Mekke'den, Kâbe'nin altından itibaren olmuştur. Böylece dünya şöyle şöyle yayılmıştır." Diğer bazı kimseler de, "Yeryüzü Beyt-i Makdis'de toplanmıştı. Cenâb-ı Hak ona, "şöyle şöyle git, uza!" dedi" demişlerdir.

Bil ki bu görüş, ancak biz yeryüzünün küre şeklinde değil de dümdüz olduğunu

kabul ettiğimiz takdirde geçerli olur. Bu görüşü benimseyenler, görüşlerine Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bundan sonra da yeri yayıp döşedi"* (Nâziât, 30) ayetini delil getirmişlerdir. Bu görüş şu iki bakımdan müşkillik arzeder:

a) Yerin küre şeklinde olduğu, delillerle sâbit olmuştur. O halde bu hususta, diretmek nasıl mümkün olur? Buna göre onlar, "Ayetteki, *"yeri uzattı* (meddetti)" ifadesi, yerin küre şeklinde olmasına ters düşer. Öyle ise, daha onun uzaması nasıl mümkün olur?" derlerse, biz deriz ki: "Hayır, biz bunu kabul etmiyoruz. Çünkü yeryüzü büyük bir cisimdir. Küre, son derece büyük olduğunda, onun her bölgesi ve parçası, dümdüz imiş gibi görünür. Bunun ile aslında dümdüz arasındaki farkı ancak Allah bilir. Baksana Cenâb-ı Hak, *"Dağları kazıklar yapmadık mı?"* (Nebe, 7) buyurmuş ve o dağları, bazı insanlar onların üzerinde meskun oldukları halde, "kazık" olarak nitelendirmiştir. İşte burada da böyledir."

b) Bu ayet, sayesinde bir yaratıcının varlığına istidlal edilsin diye getirilmiştir. İstidlâlin şartı ise, bir yaratıcının varlığına istidlal edilecek şeyin, görünen ve bilinen birşey olmasıdır. Halbuki "yeryüzünün Kâbe'nin altında toplanmış olup, (oradan yayılması) görülmemiş ve müşâhede edilmemiş bir şeydir. Binâenaleyh bununla, bir yaratıcının varlığına nasıl istidlâl edilebilir? Böylece ayetin gerçek tevil ve tefsirinin, bizim söylediğimiz şekilde olduğu sâbit olur.

Sabit Dağların Çakılması

İkinci tür istidlâl de, Dağların halleri ile yapılacak olan istidlâldir. Ayetteki, جَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ *"Onda oturaklı oturaklı dağlar... meydana getirendir"*, yani "yerin üzerinde devamlı duran, oradan hiç ayrılmayan dağlar..." ifadesi buna işarettir. Nitekim, رَسَا هَذَا الْوَتِدُ "Şu kazık iyice yerleşti" ve أَرْسَيْتُهُ "Onu, iyice yerleştirdim, sağlamlaştırdım" denilir. Bununla, işte bizim söylediğimiz mana kastedilmiştir.

Bil ki Kâdir ve Hakîm bir yaratıcının varlığına, dağların varlığı ile istidlâl etmek birkaç yönden olabilir:

1) Yeryüzünün her tarafının karakteri ve yapısı (özü) aynıdır. Binâenaleyh onun bazı bölgelerinde değil de, diğer bazı bölgelerinde dağların bulunması, mutlaka ancak hakîm ve kâdir bir varlığın yaratması ile olmuştur. Felsefeciler şöyle demişlerdir: "Bu dağlar meydana gelmiştir, çünkü denizler dünyanın bu bölgelerindedirler. Binâenaleyh o dağlar, denizde yapışkan bir çamur olarak oluştular. Sonra da güneş, bu çamura kuvvetlice tesir edince, taşlaştı. Bu tıpkı, içinde kaymak tabakası teşekkül eden testi gibidir. Daha sonra sular azalmış, çekilmiştir. Böylece geriye kalan o çamur yığınları taşlaşarak bu şekilde o dağlar oluşmuştur." Felsefeciler daha sonra şöyle demişlerdir: "Denizler dünyanın bu bölgelerinde oluşmuştur. Çünkü güneşin en yüksek noktası ile en alt ucu hareketli idiler. Çok eski zamanlarda, güneşin en alt noktası kuzeyde idi. Güneş her ne zaman en alt noktada olursa, yere daha yakın

olur. Böylece de sıcaklık o nisbette kuvvetli olur. Sıcaklığın kuvvetli olması, nemin gitmesine sebep olur. Güneşin en alt noktası kuzey tarafında olduğunda, denizler de kuzeyde olur. Şu anda da güneşin en üst noktası, kuzey tarafına; en alt noktası da güney tarafına geçince, denizler de güney tarafına geçmiş olur. O zaman da dağlar kuzey tarafta kalmış olur." İşte felsefecilerin, bu konudaki sözlerinin neticesi budur.

Bu görüş birkaç yönden tutarsızdır:

a) Denizde çamurun meydana gelmesi, genel bir durumdur. Güneşin bu çamur üzerine vurması da genel bir durumdur. O halde daha niçin bu dağ şurada değil de orada meydana gelmiştir?

b) Biz, bazı dağlarda, o kayaların âdetâ dizi dizi konulmuş olduklarını görmekteyiz. Böylece o yapı, sanki üstüste yerleştirilmiş kerpiçler gibi bir manzara arzeder. Böyle bir yapının, felsefecilerin ileri sürdüğü sebebten ötürü meydana gelmiş olması uzak bir ihtimaldir.

c) Güneşin şu anda en üst noktası, yengeç burcuna yakındır. Buna göre, güneşin en yüksek noktasının kuzeye geçtiği zamandan, yaklaşık dokuzbin sene geçmiştir. Böyle olması halinde o dağların bu uzun müddet içerisinde unufak olmaları, dağ olarak ortada hiçbir şeyin kalmaması gerekirdi. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Böylece onların ileri sürdüğü görüşün zayıf olduğunu anlarız.

2) Yeryüzünde yedi maden cevheri ile nefis cevherleri yer alır. Yine yeryüzünde cam, tuz, neft (petrol), zift ve kibrit madenleri vardır. Binâenaleyh hem bütün yeryüzünün karakter bakımından aynı olması, hem dağların karakter bakımından aynı olması hem de, güneşin bütün bunlara aynı tesiri yapması, bunların hepsinin kâhir ve sonradan olma, mümkin varlıklara benzemekten münezzeh olan kâdir bir varlığın takdiri ile olduğuna apaçık delâlet eder.

3) Dağlar sebebi ile, yeryüzünde nehirler oluşur. Çünkü taş, katı bir cisimdir. Binâenaleyh yerin derinliklerinden buharlar yükselip dağlara kavuştuğunda o buharlar orada tutulur ve bu iş artmaya ve olgunlaşmaya devam eder. Böylece de dağların altında büyük sular oluşur. Sonra bunlar çok ve kuvvetli olduğu için dağı deler, oradan (kaynak olarak) çıkar ve yeryüzünde akmaya başlar. Binâenaleyh nehirlerin meydana gelmesinde dağların rolü, işte bu bakımdandır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, adet olarak, Kur'an'da ne zaman dağlardan bahsetse, onunla birlikte nehirlerden de bahsetmiştir. Mesela bu ayette ve *"Orada sâbit sâbit, yüce yüce dağlar vücûda getirmedik mi? Size tatlı bir (kaynak) suyu da içirmedik mi?"* (Mürselât, 27) ayetinde olduğu gibi.

Bitkilerin Çift Unsur İhtiva Etmesi

Üçüncü nevi istidlâl de, Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı çeşit çeşit bitkiler ile yapılan istidlâldir. Cenâb-ı Hak buna da, وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ *"O meyvelerin hepsinden, yine kendilerinin içinde iki eş yaratmıştır"* diye işaret etmiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Tane, yere gömülüp toprağın nemi ona tesir ettiğinde şişer ve kabarır. Böylece de hem en üst ucu, hem en alt ucu yarılır. Daha sonra da en üst ucundan, yukarı doğru çıkan gövde, alt ucundan da yerin derinliklerine dalan iplikçikler (kökler) çıkar. Bu, çok enteresan bir durumdur. Hem tanenin karakteri, hem tabiatın, feleklerin ve yıldızların ona tesiri aynıdır. Fakat buna rağmen onun üst tarafından yukarı doğru yükselen, alt ucundan da yerin derinliklerine doğru inen şeyler çıkar. Aynı karakterden, birbirine zıt iki karakterde şeyin meydana gelmesi aslında imkansızdır. Binâenaleyh biz, bunu, tanenin özelliği ve tabiat sebebi ile değil, ancak hakîm bir müdebbirin tedbiri, kadîm bir mukaddirin takdiri ile olduğunu anlarız. Sonra o taneden çıkıp meydana gelen ağacın bir kısmı gövde, bir kısmı çiçek, bir kısmı da meyve olur. Sonra o meyvede de, birbirinden farklı karakterde şeyler vardır. Meselâ cevizin, dört çeşit kabuğu vardır. En üst kabuk, ağaç kısım, onun altında cevizin özünü saran zar ve cevizin üzerinde bulunan son derece ince zar vardır ki bu zar, ceviz yaş iken onu, diğer üç tabakadan ayırır. Binâenaleyh aynı meyvede farklı farklı özellikte şeyler bulunmaktadır. Mesela turunçgillerin kabuğu, kuru ve sıcak; iç kısmı ise nemli ve sıcak, asidi (suyu) soğuk ve kara, tohumu sıcak ve kuru, çiçeği ise sıcak ve kurudur. Üzüm de böyledir. Onun kabuğu ve çekirdeği soğuk ve kuru, içi ve suyu sıcak ve nemlidir. Böylece tabiatın, yıldızların ve feleklerin tesirleri aynı olduğu halde, tek bir taneden farklı özellikteki bu şeylerin meydana gelmesi, mutlaka ve mutlaka hakîm, kâdir ve kadîm olan bir zat'tan ötürü olduğu sâbit olmuş olur.

İKİNCİ MESELE *"İki eş"*ten maksat, iki çeşittir. Bu farklılık, ya tatlı ve ekşi gibi, tad bakımındandır; yahut sıcak ve soğuk gibi, karakter (özellik) bakımındandır, yahut da beyaz ve siyah gibi, renk bakımındandır. Buna göre eğer, "Zevc" kelimesi, zaten "iki" manasına gelir. Öyle ise, ayrıca, "ikiz" demenin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Rivayet edildiğine göre, Allah Teâla ilk önce dünyayı, dünya içinde ağaçları, daha sonra da her türden ikişerini yarattı. Binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hak bu ayette "çifti yarattı" deseydi, bununla tür mü, şahıs mı kastedildiği bilinemezdi. Ama "ikişer çift" deyince, Allah Teâla'nın ilk olarak her çiftten ikişer tane yarattığını, ne az, ne çok yaratmadığını anlamış olduk. Netice olarak diyebiliriz ki: Mahlukat içinde tür olarak şu anda insanlar

çoktur. Fakat onlar şahıs olarak çift olan iki varlıktan yani **Adem ile Havva'dan** yaratılmaya başlandığına göre, bütün ağaç ve bitkilerin durumu da böyledir.[32] Allah, en iyisini bilendir.

Bu ayetteki **dördüncü tür istidlal** de, gecenin ve gündüzün halleriyle istidlâlde bulunmaktır. Cenâb-ı Hakk'ın يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ *"Geceyi gündüze O bürür"* ifâdesiyle de, buna işaret edilmektedir. Bundan maksat ise, in'âm ve ihsanın ancak, gece ve gündüz ile, bunların ard arda gelmesi sayesinde kemâle erdiğidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Biz gece ayetini silip (eşyayı) gösterici gündüz âyetini getirdik"* (İsrâ, 12) buyurmaktadır. Yine Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendisini durmayıp kovalayan gündüze geceyi O bürüyüp örter"* (A'râf, 54) ayeti de bu manadadır. Bunun iyice incelenip açıklanması ise, daha önce bu kitapta ele alınmıştı. **Hamza, Kisaî ve Asım'ın ravisi Ebû Bekr, şeddeli ve gaynın fethasıyla yuğaşşî; diğer kıraat imamları da, tahfif ile yuğşî şeklinde okumuşlardır.**

Sonra, Cenâb-ı Hak bu aydınlık delilleri ve ezici katî hükümleri zikredince, إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ *"Bütün bunlarda iyi düşünecekler için elbette deliller vardır"* buyurmuştur.

Bil ki Cenâb-ı Hak, süflî alemde bulunan delilleri zikretmiş olduğu yerlerde çoğu kez, bunun hemen peşinden, *"Bütün bunlarda iyi düşünecekler için elbette deliller vardır"* ifâdesini, veya mana cihetinden buna yakın olan ifâdeleri getirmektedir. Bunun sebebi şudur: Feylesoflar, süfli alemde meydana gelen hadiseleri, yıldızların şekillerinde meydana gelen farklı durumlara mal etmektedirler. Bu suâlin, bu iddianın savuşturulması için delil getirilmediği sürece, maksat da tamamlanmaz. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak *"Bütün bunlarda iyi düşünecekler için elbette deliller vardır"* buyurmuştur. Böylece sanki O, şöyle demektedir:" Tefekkür sahası henüz açıktır, mevcuttur. Binâenaleyh bundan sonra, istidlâlin tamamlanabilmesi için, tefekkür edip iyice düşünmek gerekir."

Bil ki bu soruya şu iki sekilde cevap verilebilir:

a) Bizim şöyle dememiz: Farzedelim ki sizler, süflî âlemdeki hadiseleri feleki durumlara ve yıldızların birbirleriyle olan münasebetlerine mal ettiniz. Ancak ne var ki biz, felekî kütlelerden her birinin, onların karakter ve konumlarının ve de hususiyetlerinin ancak, kadîm, müdebbir ve hakîm olan bir mukaddirin, takdir edicinin tahsisi ile olması gerektiğine dair kati delil getirmiştik. İşte böylece de bu soru kendiliğinden düşer. İşte Cenâb-ı Hak bu cevâbı, bu makamda iyi anlatıp

32) Müfessirimiz **Razî**'nin yaşadığı dönemden altı asır kadar sonra bitkilerin erkek ve dişi olmak üzere iki unsur ihtiva ettikleri öğrenildi. Bitkilerin eşeyli üremesi, erkek unsurla dişi unsurun çiftleşmesiyle olmaktadır. Kur'ân-ı Kerim meyvelerin bu izdiveç neticesinde ortaya çıktığını bu ayette bildirmektedir. Fakat bu bilgiye sahib olmayan eski müfessirlerimizin izahları müphem kalmaktadır. Onlar bunda tamamen mazurdurlar; kınanamazlar. Merhum **Razî** de onlardan biridir (ç.)

sağlamlaştırmıştır. Zira Allah Teâlâ önce semavi olan delilleri zikretmekle başlamıştır. Bunların, yaratıcının varlığına nasıl delâlet ettiğini ise, daha önce açıklamıştık. Yerle alâkalı delilleri ise, bunların peşinden getirmiştir.

Buna göre eğer bir kimse, "yeryüzündeki bu hadiselerin felekî (yıldızlara ait çeşitli) haller sebebiyle meydana gelmesi niçin mümkün olmasın?" derse, bizim buna cevâbımız şöyle demektir:

Farzedelim ki durum böyle olsun; ancak ne var ki bir daha önce, felekî kütlelerin hakîm olan bir yaratıcıya muhtaç olduklarını açıklamıştık. O zaman da böyle bir soru, bizim gaye ve maksadımıza ters düşer.

b) İkinci bir izah şekli ise, sufli alemdeki hadiselerin, yıldızların birbirleriyle olan münasebetlerinden dolayı meydana gelmesinin mümkün olmayacağına dair delil getirmemizdir ki, bu da, hemen bu ayetten sonra gelen ayette zikredilen delilidir. Bu incelikleri düşünen ve onlara vakıf olan bir kimse, Kur'ân'ın, öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini kapsamakta olduğunu anlar.

★ ★
★

وَفِي الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقَىٰ بِمَاءٍ وَاحِدٍ
وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ۝

"Arzda birbirine komşu kıtalar vardır, üzüm bağları, ekinler, çatallı ve çatalsız hurmalıklar vardır ki hepsi bir su ile sulanıyor. Biz onların bazısını, yenilmelerinde, bazısından üstün kılıyoruz. İşte bunlarda da aklını kullanacak zümreler için elbette ayetler bulunmaktadır"

(Ra'd, 4).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Farklı Özellikteki Topraklar

Bil ki bu ayetten maksat ve gaye, bu âlemdeki hadiselerin, yıldızların birbirleriyle olan münasebetleri ve yıldızların hareketleri sebebiyle meydana gelmesinin caiz olamıyacağına dair delil ikâme etmektir. Bu, iki yönden izah edilebilir:

a) Yeryüzünde, karakter ve mahiyet bakımından farklı farklı olan kara parçaları

bulunmaktadır. Bununla beraber bunlar, birbirine komşudurlar. Bunların bir kısmı tuzlu, bir kısmı gevşek, birkısmı sert ve kayalık, birkısmı bitek, bir kısmı taşlı veya kumlu, bir kısmı da çamurlu ve bataklıktır. Üstelik birbirine bitişiktir. Güneşin ve diğer yıldızların bu toprak parçaları üzerindeki tesiri de aynı seviyededir. Bu da, onların farklı farklı sıfatlara sahip olmalarının, alîm ve kadîr olan Allah'ın takdiri ile olduğuna delâlet eder.

Aynı Şartlarda Yetişen Bitkilerdeki Farklılık

b) Tek bir toprak parçası, aynı suyla sulanır. Sonra güneşin ona tesiri de aynı seviyede olur. Sonraysa o yerde biten meyvelerin tadları, renkleri, karakter ve özellikleri farklı farklı olur. Hatta, bazan sen, bir üzüm salkımı alırsın, tek birisi hariç, onun bütün taneleri tatlı ve olgun olur. Zira o tek tane, ekşi ve kuru kalmıştır! Sonra biz kesin olarak biliyoruz ki, feleklerin ve tabiatların, hepsine nisbeti aynı seviyededir. Daha doğrusu şöyle diyebiliriz: Burada, bundan daha da acayip olan bir şey bulunmaktadır. Bu da şudur: Bazı gül çeşitleri içinde öyleleri vardır ki, iki yüzünden birisi son derece kırmızı, ikinci yüzü ise, aynı şekilde o da son derece narin ve yumuşak olduğu halde, son derece siyahtır. Burada, "Güneşin tesiri, diğerlerine değil de bu birinci yüze ulaşmıştır" denilmesi imkânsızdır. Bu da kesin olarak delâlet eder ki, bütün bunlar bir Fâil-i Muhtar'ın yönetmesiyle olmaktadır; yoksa yıldızların birbirleriyle olan münasebetleri sebebiyle değil!. İşte, Cenâb-ı Hakk "*..ki hepsi bir su ile sulanıyor. Biz onların bazısını, yenilmelerinde, bazısından üstün kılıyoruz*" buyruğundan kasdettiği şey budur. İşte bu delillerin takdir edilip, tefsir ve beyân edilmesine dair söyleyeceğimiz sözün tamamı budur.

Bil ki bu cevabı zikretmekle, delil de tamamlanmıştır. Çünkü, bu süfli alemdeki hâdiselerin bir müessiri olması lâzım gelir. Biz, bu müessirin, yıldızlar, felekler ve tabiat olmadığını da beyân ettik. İşte o zamanda, bu varlıklardan başka olan bir diğer fâilin bulunduğuna katî olarak hükmetmek gerekecektir. O vakit de delil tamamlanır ve bundan sonra da, muhakkak ki düşünmeye sebep kalmaz. İşte bu sebepten dolayıdır ki Cenâb-ı Hak burada, "*işte bunlarda da, aklını kullanacak zümreler için elbette ayetler bulunmaktadır*" buyurmuştur. Çünkü bu delili reddedebilecek hiç bir şey yoktur; ancak belki, "süfli alemdeki bu hadiseler, muhakkak ki, herhangi bir müessire bağlı olmaksızın meydana gelmişlerdir" denilebilir. Bu ise, aklın olgunluğuyla uyuşmayan bir şeydir. Çünkü, hâdis olan varlığın bir "muhdis"e muhtaç olduğunun bilinmesi zarurî bir ilim olunca, böyle bir ilmin olmaması da, aklın kemâl ve olgunluğunu zedeleyici olur, ona yakışmaz. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "*İşte bunlarda da, aklını kullanacak zümreler için elbette ayetler bulunmaktadır*" buyurmuştur. Daha önceki ayette ise, "*Bütün bunlarda iyi düşünecekler için elbette deliller vardır*" (Ra'd 3) buyurmuştu. İşte bütün bu incelikler, Kur'an ilminin sırlarından olan nefis izahlardır. Yüce Allah'dan, bu sırlara vakıf olmayı, O'nun rahmet ve mağfiretine nail olmaya bir vesile kılmasını dileriz.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın وَفِي الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ *"Arzda birbirine komşu kıtalar vardır"* buyruğu hakkında **Ebu Bekr el-Esamm**: "Bunlar, birbirine yakın olan toprak parçalarıdır; biri iyi, elverişli iken, diğeri tuzludur; birisi bitek iken, diğeri kumludur; birisi taşlıdır, çakıllıdır; birisi kızıl iken diğer karadır" der. Kısaca, toprak parçalarının yükseklik ve alçaklık, karakter ve özellik bakımından farklı farklı oldukları malûm olan bir durumdur. Bazı özel mushaf nüshalarında, bu ifâde قِطَعاً مُتَجَاوِرَاتٍ şeklinde yazılmıştır ki, buna göre de ifâdenin takdiri, "Allah yeryüzünde, kazıklar durumunda dağlar yarattı ve yeryüzünde birbirine komşu olan kıtalar var etti" şeklinde olur.

Ayetteki وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ *"Üzüm bağları, ekinler, hurmalıklar"* buyruğu hakkında şunu deriz: "Cennet", içerisinde hurmalıklar, bağlar, ekinler bulunan ve bunları da ağaçların çevrelemiş olduğu bahçe, bostan anlamına gelir." Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"biz onlardan birine iki üzüm bağı vermiş, ikisinin de etrafını hurmalıklarla donatmış, aralarında da bir ekinlik yapmıştık"* (Kehf, 32) ayetidir. **İbn Kesir, Ebu Amr ve Asım'ın ravisi Hafs**, وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ şeklinde, **cennât** kelimesine atfedilmek üzere merfû okurlarken, diğer kıraat âlimleri ise, **cennât** kelimesine atfedilmek üzere, mecrûr olarak okumuşlardır. **Kavvâs**'ın rivâyetine göre **Asım'ın ravisi Hafs**, sadın dammesiyle **sunvân**; diğer kıraat imamları ise sâdın kesresiyle **sınvân** şeklinde okumuşlardır, bu, iki kullanış şeklidir. **Sınvân** tıp kı **kınvân** kelimesinin, **kınv** kelimesinin çoğulu olması gibi, **sınv** kelimesinin çoğuludur. Bu kelime tıpki **ism** kelimesinin **esmâ** şeklinde çoğul yapılması gibi, **esmâ** şeklinde de çoğul yapılır. Hurmalar çoğalıp çatallandığında, o zaman onlara صِنْوٌ İsmi verilir. Sâdın kesresi ve fethasıyla olmak üzere اَلصِّنْوُ ve اَلصِّنْوُ kelimelerinin aslı birdir." Bu kökten iki, üç veya daha çok hurma ağacı çıkar ki, bunlardan her birine **sınv** adı verilir. **Sa'leb, İbnu'l-A'râbî'nin** şöyle dediğini nakleder: "**Sınv** kelimesi **misl** (benzer) manasındadır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in أَلَا إِنَّ عَمَّ الرَّجُلِ صِنْوُ أَبِيهِ *"Dikkat, bir kimsenin amcası, babasının "sınvı", yani, babası gibidir"*[33] sözü de bu manadadır.

Bunu iyice kavradığın zaman şimdi biz diyoruz ki, **sınv** kelimesini birinci tefsire göre ele alırsak, o zaman ayetin manası: "Hurmalardan öyleleri vardır ki, tek bir kökten iki veya daha fazla gövde çıkar; böyle olmayanları da vardır" şeklinde olur. Ama bu kelimeyi ikinci tefsire göre ele aldığımızda manası: "Hurmaların ağaçları bazan birbirine benzer olur; bazan da böyle olmaz" şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ *"hepsi bir su ile sulanıyor"* buyurmuştur. **Âsım** ve **İbn Âmir**, يُسْقَى كُلُّهُ takdirinde olmak üzere **yüskâ**;veyahut da, müzekker

33) **Müslim**, zekât, 11 (2/677); **Tirmizi**, Menakıb, 29 (5/653); **Müsned**, 1/94.

müennese tağlib etmeden dolayı böyle okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise, **cennât** ifadesinden dolayı **tüska** şeklinde okumuşlardır. **Ebû Amr** şöyle der: "Onun müennes olduğuna Cenâb-ı Hakk'ın, وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ *"Biz onların bazısını, yenilmelerinde, bazısından üstün kılıyoruz"* ifâdesi de şehâdet eder. **Hamza** ve **Kisaî**, önce geçen **yüdebbiru, yufassilu** ve **yuğşî** ifadelerine atfederek, yâ ile,**yufâddilu**; diğer kıraat imamları ise, وَنَحْنُ نُفَضِّلُ takdirinde olmak üzere nun ile **nufaddilu** şeklinde okunmuşlardır." فِي الْأُكُلِ *"yenilmelerinde"* ifadesiyle ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır ki, bunların ikisini de **Vahidî** yapmıştır:

a) **Vâhidi Zeccâc**'dan, **ükûl** kelimesinin, yenilen meyve manasına geldiğini;

b) Başkalarından da, bu kelimenin, yemek için hazırlanan şey manasına geldiğini nakletmiştir. Ben derim ki, Cenâb-ı Hakk'ın, cennetin sıfatlarıyla ilgili olarak ifade buyurduğu أُكُلُهَا دَائِمٌ *"yemişleri... daimdir"* (Ra'd, 35) ayetinden dolayı, bu ikinci mana daha evlâdır. Zira bu mana, bütün yiyecekleri içine alan bir manadır. **İbn Kesir** ve **Nâfi**, bu kelimeyi Kur'an'ın her yerinde kafın sükunuyla olarak **ükd** şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları da kâfın dammesiyle **ükûl** şeklinde okumuşlardır ki, bunlar iki kullanıştır.

★ ★
★

Ahireti İnkâr Edenlere Şaşılır

وَإِن تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ أَإِذَا كُنَّا تُرَابًا أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ
وَأُولَٰئِكَ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝

"Eğer şaşıyorsan, asıl şaşılacak olan, onların, "Biz toprak olduktan sonra mı, yeniden mi yaratılacağız?" demeleridir. İşte bunlar Rablerini tanımayanlardır, işte boyunlarında laleler, bukağılar bulunanlar bunlar ve işte, içinde müebbet kalacakları ateşin yârânı da yine bunlar, bunlardır"

(Ra'd 5).

İfadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, Allah Teâla, yaratılışla ilgili ihtiyaç duyulan delillere dair bu kesin burhanları getirince, bunun peşinden ahiretle ilgili meseleleri ele alarak, وَإِن تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ

"Eğer şaşıyorsan, asıl şaşılacak olan, onların... sözleridir" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç görüş ileri sürülmüştür:

1) **İbn Abbas** (r.a), bunun manasının, "Ey Muhammed, eğer sen onlar, senin sadık ve doğru olduğuna hükmettikten sonra, seni yalanlamalarından dolayı şaşarsan, bil ki asıl şaşılacak olan, onların şöyle şöyle demeleridir" şeklinde olduğunu söylemiştir.

2) "Ey Muhammed, sen onların, benim birliğime delâlet eden delilleri anlamalarından sonra, hâlâ, onlara hiçbir fayda ve zarar veremiyecek şeylere ibâdet etmelerine şaşıyorsan haklısın; bu şaşılacak bir durum."

3) Kelamın takdiri şöyledir: "Ey Muhammed, eğer şaşırdıysan, haklısın, şaşılacak yerde şaşırdın. Zira onlar, göklerin ve yerin idârecisinin, bütün mahlûkâtın yaratıcısının Allah olduğunu, gökleri direksiz olarak yükseltenin O olduğunu, güneşi ve ayı, kulların maslahatlarına uygun olarak teshir edenin O olduğunu ve bu alemde her türlü hayranlık veren ve aklı aşan her türlü şeyleri ortaya koyanın O olduğunu kabul edince, böylesi büyük şeylere karşı tam bir kudret izhâr eden kimse, artık nasıl olur da insanı, ölümünden sonra, bihakkın yeniden iâde edemez ? Zira, en kuvvetli ve en mükkemmel olana kâdir olanın, en az ve daha kolay olana kâdir olması, haydi haydi gerekir. İşte bu da, şaşılacak bir husustur."

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu sözü nakledince onlar aleyhine şu üç hükmü vermiştir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın *"İşte bunlar Rablerini tanımayanlardır"* buyruğu. Bu ifâde, ölümden sonra dirilmeyi ve Kıyameti inkâr eden herkesin kâfir olduğuna delâlet etmektedir. Ba'si inkâr etmek, ancak Allah'ın kudretini, ilmini ve sıdkını inkâr etmekle tamam olabileceği için, ba'si inkâr etmekten, küfür neticesi ortaya çıkmıştır. Kudreti inkâr etmeye gelince: Bu, meselâ, "Bu alemin ilahı, zâtı gereği zorunlu olarak gerektirir, yoksa, fâil-i muhtar değildir; bunun için de, tekrar yaratmaya kâdir olamaz;" veyahut da, "kâdir olsa bile, ancak ne var ki kudreti tam değildir; bundan dolayı da, canlıları var etmesi ancak ana - baba, tabiat(lar) ve felekler vasıtasıyla mümkün olur. İlmi inkâr etmeye gelince: Bu "Allah Teâla cüziyyâtı bilmez; bundan dolayı da, itâatkâr ile asîyi birbirinden ayırması mümkün değildir" denilmesi gibidir. O'nun doğruluğunu inkâr etmeye gelince, bu da, "O, her ne kadar bunu bildirmiş ise de, böyle yapmaz. Çünkü O'nun yalan söylemesi mümkündür" denilmesi gibidir. Bütün bunlar küfür olunca, ba'si inkar etmenin de Allah'ı inkâr etmek olduğu sabit olur.

"Ateşten Bukağı" Ne Demektir?

2) Ayetteki وَأُولَٰئِكَ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ *"İşte boyunlarında lâleler, bukağılar bulunanlar bunlar"* buyruğu ile ilgili iki görüş bulunmaktadır:

a) **Ebu Bekr el-Esamm** şöyle demiştir: "**Ağlâl** kelimesinden murad, onların küfrü, zilleti ve putlara inkiyâdıdır." Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Allah'ın, *"Hakikat, biz onların boyunlarına öyle lâleler geçirdik ki"* (Yasin, 8) ayetidir. Şair de şöyle demiştir:

لَهُمْ عَنِ الرُّشْدِ أَغْلاَلٌ وَأَقْيَادُ

"Onları, doğruluktan uzak tutan bukağıları ve bağları bulunur."

Bir kimse hakkında kötü ve adî fiilinden dolayı, هَذَا غُلٌّ فِي عُنُقِكَ "Bu, senin boynunda bir bukağıdır" denilir. Bunun anlamı, "sen ondan kurtulamıyacaksın; sen bundan dolayı azâbla cezâlandırılacaksın" şeklindedir. **Kadî**: "Bu mâna muhtemel ise de, sözü hakiki manasına hamletmek daha evlâdır" demiştir. Ben de derim ki: **Esamm**'ın sözü, şöyle denilerek desteklenebilir: Ayetin zahiri, şu anda onların boyunlarında bu bukağıların bulunmasını iktiza etmektedir. Oysa bu, şu anda bulunmamaktadır. Siz ise lafzı, bu durumun ilerde hasıl olacağı manasına hamlediyorsunuz. Biz de onun, şu anda hasıl olduğu manasına hamlediyoruz, ama "**ağlâl**"dan muradın, zikrettiğimiz şey olduğunu söylüyoruz. Binâenaleyh siz de biz de, bir yönden sözün hakikî manasını terketmiş oluyoruz. Öyleyse niçin sizin sözünüz bizimkinden evlâ olsun ki?.

b) Bundan murad şudur: "Allah Teâla Kıyamet günü, onların boyunlarına bukağılar takacaktır. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, إِذِ الْأَغْلاَلُ فِي أَعْنَاقِهِمْ *"Boyunlarında, bukağılar bulunduğu zaman"* (Mü'min, 71) ayetidir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ *"İşte, içinde müebbet kalacakları ateşin yârânı da yine bunlar, bunlardır"* ayetidir. Bundan maksad "Ebedi muhalled azâb ile tehdit etmektir." Ehl-i sünnet alimlerimiz (r.h) ise, bu ayeti, ebedî azâbın ancak kâfirler için olduğu görüşüne delil getirerek şöyle demişlerdir: "Ayetteki هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ifâdesi, başkalarının değil sadece kâfirlerin ebedî azâb ile mevsûf ve muttasıl olduklarını gösterir. Bu ise büyük günah sahiplerinin ebedî olarak cehennemde kalmayacaklarına delâlet eder."

İKİNCİ MESELE
Allah Hakkında Taaccübün Manası

Kelâmcılar, "şaşmak", sebebi bilinmeyen şeyle alâkalı olur. Bu ise, Cenâb-ı Hak için muhaldir. Binâenaleh ayetten maksat وَإِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ عِنْدَكَ "Eğer şaşarsan, bu senden olan bir şaşmadır" şeklindedir" demişlerdir.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Bazı kıraat âlimleri, başka bir ayette, bu teaccübü, Allah'ın kendisine izâfe ederek okumuşlar. O zaman bunun tevil edilmesi gerekir. Biz, böylesi lafızların, arazların, sıfatların başlangıçları manasından Allah'ı tenzih edip, onların sonuçlarına hamledilmesi gerektiğini beyân etmiştik. Çünkü insan, bir şeye taaccüb ederse, onu inkâr eder. Dolayısıyla bu şaşma, netice itibariyle, yadırgama ve inkâr manasına hamledilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ayetteki Farklı Kıraatler

Kurrâ, أَإِذَا كُنَّا تُرَاباً أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ *"Biz toprak olduktan sonra mı, yeniden mi yaratılacağız?"* ayetiyle, benzeri ayetlerde ihtilâf etmişlerdir. Birinci ve ikinci cümleler istifham sûretinde olunca, bazı kıraat imamları, iki istifhamın arasını cem etmişlerdir. Bunlar, **İbn Kesir, Ebu Âmir, Asım** ve **Hamza**'dır. Sonra, bu kıraat imamları da kendi aralarında ihtilâf etmişler ve meselâ **İbn Kesir**, tek bir hemzeyle istifhamı göstermiş, ama hemzeyi meddetmemiştir. **Ebu Amr**, istifhamı, meddettiği uzun bir hemzeyle göstermiştir. **Hamza** ve **Asım** ise, bütün Kur'an'da (böylesi yerleri) iki hemzeyle okumuşlardır.

Kıraat alimlerinden, iki istifhamın arasını cem etmeyenler de bulunmaktadır. Sonra bunlar da kendi aralarında ihtilâf etmişlerdir: Meselâ **Nafi, İbn Amir** ve **Kisaî**, birinci cümleyi istifham ile, ikinci cümleyi ise haber cümlesi olarak okumuşlardır. (Yine **İbn Âmir**, birincisini haber cümlesi şeklinde, ikincisini ise istifham cümlesi olarak okumuştur. Sonra bunlar bir başka bakımdan ihtilâf etmişlerdir. Buna göre **Nâfi**, uzun olmayan bir hemzeyle; **İbn Amr** ve **Kisaî** de, iki hemze ile okumuşlardır. **Nâfi**, Sâffât sûresi dışındaki yerlerde; **İbn Amir** de, Vâkıa sûresi dışındaki yerlerde; **Kisaî** de, Ankebût ve Saffât sûreleri dışındaki yerlerde böyle okumuşlardır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Zeccâc şöyle demiştir: أَإِذَا كُنَّا تُرَاباً ifâdesindeki âmil; yani cevap mahzûf olup bunun takdiri, أَإِذَا كُنَّا تُرَاباً نُبْعَثُ "Biz toprak olduktan sonra mı diriltileceğiz?" şeklindedir. Bundan sonraki kısım, mahzûf olan bu ifâdeye delâlet etmektedir.

★ ★
★

Kâfirlerin Hemen Azap İstemeleri

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِمُ الْمَثُلَاتُ ۗ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ
لِّلنَّاسِ عَلَىٰ ظُلْمِهِمْ ۖ وَإِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ ۝٦

"Senden, iyilikten önce çarçabuk kötülük isterler. Halbuki onlardan evvel, nice ukûbet misâlleri gelip geçmiştir. Gerçekten Rabbin, zulümlerine rağmen insanlar için mağfiret sahibidir. (Bununla beraber), Rabbinin ikâbı da cidden çetindir"

(Ra'd, 6).

Bil kl, Hz. Peygamber, onları bazan Kıyamet azâbı ile, bazan da dünya azâbı

ile tehdit ediyordu. Kâfirler de, Hz. Peygamber onları ne zaman Kıyamet azâbıyla tehdit etse Kıyameti, ba'si ve neşri inkâr ediyorlardı ki, bu, daha önceki ayette zikredilmişti. Yine, her ne zaman onları dünya azâbıyla tehdit etse, O'na, "Bu azâbı bize getir bakalım" diyorlar ta'n ve tenkid, alay yoluyla ve Hz Peygamberin söylediğinin aslı olmayan bir söz olduğunu göstermek arzusuyla Hz. Peygamber'den bu azâbı izhâr edip başlarına getirmesini istiyorlardı. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, onların Hz. Peygamber'den, iyilikten önce, çarçabuk kötülüğü istediklerini nakletmiştir. Buradaki "kötülük"ten murat, başlarına azâbın inmesidir. Nitekim Cenâb-ı Allah, müşriklerin *"dunna bizim üstümüze gökten taş yağdır"* (Enfâl, 32) ve *"Biz, dediler, sana katiyyen inanmayız. Ta ki bizim için şu yerden bir pınar akıtasın (...)"* (İsrâ, 90-92) dediklerini nakletmiştir. Kâfirler bu sözü, Hz. Peygamberin sözünü tenkit etmek için söylemişlerdir. Halbuki Hz. Peygamber onlara, imana karşılık, ahirette mükâfaat, dünyada ise zafer ve yardım tahakkuk edeceğini vaadediyordu. Kâfirler ise, Hz. Peygamber'den, zafer ve yardım gelmesini değil de başlarına azâb gelmesini istiyorlardı. İşte, *"Senden, iyilikten önce çarçabuk kötülük isterler"* ifâdesinin manası budur. Bazı alimler, buradaki "iyiliği", mühlet verme ve azâbı tehir etme manasına tefsir etmişlerdir. Araplar, azâbı, "seyyie-kötülük" kelimesiyle isimlendirmektedirler; çünkü azâb onlara kötü gelip, eziyyet vermektedir.

Müsle Kelimesi Hakkında İzahat

Cenâb-ı Hakk'ın, وَقَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِمُ الْمَثُلَاتُ *"Halbuki onlardan evvel, nice ukûbet misalleri gelip geçmiştir"* buyruğuna gelince, bil ki Araplar, **müsle** kelimesinin, ukûbet, cezâ anlamına geldiğini söylerler ve bunun, **saduka** ve **sudka**, (mehir) kelimesinde olduğu gibi hem **mesüle**, hem de **müsle** olarak her iki şekilde kullanıldığını söylerler. Birincisi Hicâzlıların; ikincisi ise Temimlilerin kullanışıdır. Bunu, **mesüle**, okuyan **mesülat** şeklinde, **müsle** okuyan ise, **müsülât ve müslat** şeklinde cemi yapmıştır. **Ferrâ** ve **Zeccâc** da, bu şekilde anlatmışlardır. **İbnü'l-Enbarî** (r.h.) şöyle demiştir: "**Müsle**" cezâlandırılan kimsede iz bırakan bir ukûbettir. Bu da, kendisinden ötürü bedende çirkin bir izin kalmış olduğu bir tağyir ve değişiklik yapmadır. Bu deyim, Arapların, bir kimse, bir başkasının kulağını, burnunu kesmek, gözlerini oymak ve karnını deşmek suretiyle, bir başkasının şeklini ve suratını değiştirdiğinde مَثَلَ فُلَانٌ بِفُلَانٍ **şeklindeki tabirlerinden alınmıştır. İşte, bu kelimenin esas manası budur."** Sonra Arapça'da, bedendeki bu devamlı utanç verici ve hiç gitmeyen ize "**müsle**" denilmektedir.

Vahidî ise şöyle demiştir: "Bu kelimenin aslı, benzer manasına gelen "**misl**" kelimesidir. Bunda aslolan, cezânın suça denk ve ona mümasil olması olduğu için, pek yerinde olarak bu benzerlik **müsle** diye isimlendirilmiştir. **Keşşâf sahibi** der ki: "Bu kelime şu şekillerde okunmuştur:

1) **Fâu'l-fiili ayne'l-fiile uydurmak sûretiyle iki ötreli olarak müsülat.**

2) **Semre** kelimesi gibi mimin fethası ve se'nin sükûnu ile **meselât.**

3) **Müsûlat**'ın tahfifi olarak **müselât.**

4) **Rükbe**'nin çoğulunun **rukebât** gelmesi gibi **müselât** şeklinde."

Bunu anladığın zaman biz deriz ki, ayetin manası şöyledir: "O kâfirler, bizim acele etmediğimiz azâbı, hemen acele istiyorlar. Oysa ki onlar, daha önceki ümmetlerin başına gelen ukûbetlerimizi biliyorlar, ama bundan ibret almıyorlar. Halbuki, kendilerinden önceki kavimlerin hallerinden ibret alarak, bundan ötürü duyacakları korkunun, onları küfürden men etmesi gerekir."

Cenâb-ı Hak وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُومَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَىٰ ظُلْمِهِمْ *"Gerçekten Rabbin, zulümlerine rağmen insanlar için mağfiret sahibidir"* buyurmuştur. Bil ki alimlerimiz, bu ayeti, Allah Teâlâ'nın büyük günah sahibini, tevbe etmese de affedebileceğine delil getirmişlerdir. Bununla istidlâl edilmesinin izahı şöyledir: *"Zulümlerine rağmen, insanlar için mağfiret sahibidir"* ifâdesi, "zulümle meşgul oldukları bir halde" anlamındadır. Nitekim, "yemekle meşgul olduğu halde, emîri gördüm" manasında رَأَيْتُ الْأَمِيرَ عَلَىٰ أَكْلِهِ denilir. Bu, Allah Teâlâ'nın, insanları, zulümle meşgul oldukları halde onları affedebileceğine delâlet eder. İnsanın, zulümle meşgul olduğu anda, tevbe halinde olmadığı malumdur. Bu, Allah Teâlâ'nın, tevbe edilmeden önce, bazan günahı bağışlayabileceğine delâlet eder. Sonra biz deriz ki, kâfir hakkında bu delil getirilmez. Binâenaleyh, geriye, bu ayet ile, büyük günah sahipleri hakkında amel edilmesi durumu kalır ki bizim anlatmak istediğimiz de budur. Ya da şöyle deriz: Allah Teâla burada, sadece, *"Gerçekten Rabbin, zulümlerine rağmen insanlar için mağfiret sahibidir"* demekle yetinmemiş, bunun peşinden, *"Rabbinin ikâbı da cidden çetindir"* buyurmuştur. Binâenaleyh, birinci cümleyi, büyük günah sahipleriyle ilgili kılmak: ikinci cümleyi de kâfirlerin durumlarıyla ilgili saymak gerekir."

Mutezile'den Gelen Soruya Cevap

İmdi, eğer denirse ki: "Bu ayetten maksad, Allah'ın küçük günahları affetmesidir. Böyle anlamak pekâla mümkündür. Hem diyebiliriz ki: Yahut ayetten maksad şudur: "tevbe ettikleri takdirde Allah, büyük günah sahiplerine karşı mağfiret sahibidir ve Allah Teâla, onlara, tevbe etmeleri için bir mühlet tanımış olmak üzere, azâbı çarçabuk vermemiştir. Binâenaleyh, eğer onlar tevbe ederlerse, Allah Teâla onlara karşı mağfiret sahibidir; ikâbı âhirete tehir etmek, bu mağfiret cümlesindendir." Hatta biz deriz ki, ayeti bu manaya hamletmek gerekir. Çünkü kâfirler, azâbın çarçabuk getirilmesini istedikleri zaman, bu hususta zikredilen cevâbın, suâle uygun olabilmesi için, cezanın ertelenmesi anlamına olması gerekir. Sonra biz yine deriz ki, bu ayetin, "şüphesiz Rabbin mağfiret sahibidir; tevbe etmeleri için, onlara bir mühlet olmak üzere, cezâlandırmakta acele etmez. Eğer tevbe ederlerse, onlara karşı mağfiret sahibidir. Yok eğer, zulümlerini arttırırlar ve tevbe etmezlerse, O, ikâbı şiddetli olandır"

manacında olması niçin mümkün olmasın? Muarızlar tarafından soruları bu sûallerden birincisine şöyle cevap verilebilir:

Cezanın geciktirilmesi, "mağfiret" olarak isimlendirilmez. Aksi takdirde, "Bütün kâfirler, Allah Teâla onların cezalarını ahirete bıraktığı için mağfûrdurlar" demek gerekirdi.

İkinci hususa da şöyle cevap verilir: Cenab-ı Allah ayetteki affedicilik vasfı ile zatını övmüştür. Kendini methetmek ise, ancak bir lûtuf ve ikrâm ile olur. Ama, zaten vâcib olan, yapılması gereken bir şeyle, övünülmez. Siz "Mûtezile'ye göre, küçük günahların bağışlanması, zaten vacibtir.

Üçüncüye ise şöyle cevap verilir: Biz, ayetin zahirinin, günah işliyorken, mağfiretin meydana geldiğini ifâde ettiğini anlatmıştık. Keza, günaha devamın tevbenin mevcudiyetini önlediğini de açıklamıştık. Böylece bu soruların hepsi düşer ve bizim söylediklerimiz doğru olur.

★ ★
★

Münkirlerin Başka Mucize İstemeleri

وَيَقُولُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْهِ ءَايَةٌ مِّن رَّبِّهِۦٓ ۚ إِنَّمَآ أَنتَ مُنذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ ۝٧

"O inkâr edenler: "Ona Rabbisinden bir mûcize indirilmeli değil miydi?" der. Sen, ancak bir uyarıcısın, her kavim için de bir hidayet rehberi bulunmuştur"

(Ra'd, 7).

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerin önce, haşrı ve neşri inkâr etmelerinden ötürü, Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr etmiş olduklarını; ikinci olarak, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in onları uyardığı, başlarına gelecek ve köklerini kazıyacak bir azabın inmesine dâir bildirdiği şeyin doğruluğunu inkâr ettikleri için, yine O'nun nübüvvetini inkâr etmiş olduklarını; üçüncü olarak da, ondan mucize ve deliller istemek sureti ile, nübüvvetini inkâr etmiş olduklarını anlatmıştır. İşte bu ayette anlatılan, bu üçüncü husustur.

Bil ki bunun sebebi şudur: Onlar, Kur'an-ı Kerim'in bir mucize oluşunu inkâr ederek, "Bu, diğer kitaplar gibi bir kitaptır. Bir kimsenin, bir kitap yazması ve bir kitap getirmesi, kesinlikle bir mûcize olmaz. Mûcize, ancak Mûsâ ve İsâ (a.s.)'nın mucizeleri gibi olur" dediler.

Peygamberimizin Kur'an'dan Başka Mûcizeleri

Bil ki, bazı kimseler, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in doğruluğu hususunda Kur'an'dan başka bir mûcizenin zuhûr etmediğini iddia etmişler ve "Bu söz ancak O'nun elinde, başka mûcizelerin zuhûr etmemesi durumunda, Kur'an'ın da bir mûcize olduğunu inkâr etmeleri halinde doğru olur. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in elinden, başka mûcizelerin de ortaya çıktığını kabul etmeniz halinde, müşriklerin, *"Ona Rabbisinden bir mûcize indirilmeli değil miydi?"* demeleri imkansız olurdu. İşte bu da gösterir ki, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, Kur'an'dan başka mûcizesi yoktur" demişlerdir.

Bil ki buna şu iki yönden cevap verilir:

1) Belki de, bu ifadeden maksad, müşriklerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den müşâhede etmiş oldukları, hurma kütüğünün inlemesi, parmakları arasından sular fışkırması ve azıcık bir yiyecekle çok sayıdaki insanı doyurması şeklindeki mûcizelerinin dışında, başka mûcizeler istemiş olmalarıdır. Böylece onlar, bunların dışında, denizin, bir asânın vurulması ile yarılması ve asânın bir ejderhaya dönüşmesi şeklinde, Hz. Peygamberden mucizeler istemişlerdir.

İmdi eğer, "Allah Teâlâ'nın onları mahrum edip, böylesi mûcizeler vermemesinin sebebi nedir?" denilirse, deriz ki: "Çünkü Hak Teâla, bir mûcize gönderdiği zaman aslında maksad tamamlanmış olur. Binâenaleyh Kur'an'ın zuhûru (kendisi) zaten bir mûcize olduğu halde, başka mûcizeler istemek bir tahakkûm (keyfine göre hüküm verme) olmuş olur. Halbuki Kur'an ortada iken daha başka mûcize istemeye gerek yoktur. Yine belki de, Allah Teâla, istedikleri mûcizeler zuhûr ettikten sonra da, onların inad ve küfürlerinde ısrar edeceklerini, o zaman da köklerini kesecek bir azaba müstehak olacaklarını biliyordu. İşte bundan ötürü, istedikleri şeyi onlara vermemiştir. Allah Teâla bu hususu, *"Eğer Allah onlarda bir hayır görseydi, elbette onlara duyururdu. Kulaklarına (bunu) soksaydı bile, yine onlar muhakkak ki yüz çevirici olarak arkalarını dönerlerdi"* (Enfâl, 23) diyerek beyân etmiş ve böylece o mûcizelerden istifâde edemiyeceklerini bildiği için, istediklerini onlara vermediğini bildirmiştir. Bir de, bu kapıyı açmak, sonu olmayan bir şeye götürür. Şöyle ki: Peygamber bir mûcize getirdiği zaman, birileri çıkar başka bir mûcize ister. Bu ise, peygamberlik iddiasının düşmesini gerektirir. Bu da batıldır.

2) Belki de kâfirler, bu sözü, diğer mûcizeleri görmeden önce söylemişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kâfirlerin bu durumunu nakledince, إِنَّمَآ أَنتَ مُنذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ *"Sen, ancak bir uyarıcısın, her kavim için de bir hidayet rehberi bulunmuştur"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Kıraat imamları, vasıl (geçiş) halinde هَادٍ kelimesinin tenvinli okunacağı ve (kelimenin aslındaki) yâ harfinin hazfedileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Vakf (durma)

halinde, nasıl okunacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Buna göre, İbn Kesir, yâ harfi üzerinde vakfederek (durarak), diğer kıraat imamları ise, yâ'sız olarak vakfederek okumuşlardır. Bu, İbn Füleyh'in, İbn Kesir'den naklettiği hafiflik için okunan kıraattır.

Ayetin birkaç şekilde tefsiri yapılabilir:

İKİNCİ MESELE 1) Bundan murad şudur: Hz. Peygamber (s.a.s.) kendi kavmi için bir uyarıcı ve onlar için hükümleri bir beyân edicidir. Ondan önce her kavmin de, bir hidayet rehberi, bir uyarıcısı ve bir davetcisi vardı. Hak Teâlâ mûcizeler göstermek hususunda, peygamberlerin hepsini eşit kılmıştır. Ama ne var ki o husûsi mûcizenin kendisine verilmesini hak etmiş olduğu için, her kavmin belli bir yolu ve tarzı vardı. Bundan ötürü **Musâ** (a.s.) zamanında hâkim olan şey sihir olduğu için, Allah Teâlâ, **Musâ** (a.s.)'nın mûcizesini, kavminin anlayışına ve tarzına en uygun olan hususta vermiştir. Yine **İsâ** (a.s.) zamanında tıp revaçta olduğu için, O'nun mûcizesini de o konuda vermiştir ki, bu da, **Hz. İsâ** (a.s.)'nın ölüleri diriltmesi, anadan doğma kör ve alacalıları iyileştirmesidir. **Hz. Muhammed** (s.a.s) devrinde ise, belâgat ve fesahat hâkim olduğu için, Hak Teâlâ, O'nun mûcizesini de, o zamana uygun olan bir biçimde vermiştir. Bu da, Ku'an'ın fesahat ve belagatıdır. İşte Araplar, anlayış ve tarzlarına son derece uygun olduğu halde, bu mûcizeye iman etmediklerine göre, diğer mûcizeler zuhûr ettiğinde, onlara hiç Imân etmezler. İşte bu **Kâdî**'nin yaptığı bir açıklama olup, sözün kendisi ile uyumlu olduğu doğru ve güzel bir izahtır.

2) Ayetin manası şöyledir: "Kâfirler, Kur'an'ın bir mûcize olduğunu inkâr etmiyorlar. Binâenaleyh, bundan ötürü kalbin sıkışmasın. Sen ancak bir uyarıcısın. Görevin, onların kalblerinde iman hasıl oluncaya kadar, uyarmaya (inzâra) devam etmektir. Sen, onlara güç yetiremezsin. Her kavmin bir hidayet rehberi vardır. Onlar, ancak Allah'ın hidâyeti yaratması ile, onları hidayete erdirebilirler." Buna göre ayet, "Sana düşen ancak, uyarmadır. Hidayete gelince, o, Allah Teâla'dandır" demek olur.

Bil ki ayetlerin zâhirini benimseyen müfessirler, bu hususta birkaç görüş zikretmişlerdir:

a) **Münzir** (uyarıcı) ve **hâdî** (hidayet rehberi) aynı şeydir. Buna göre ifâdenin manası, "Sen ancak bir uyarıcısın. Aynı şekilde her kavmin de bir uyarıcısı vardır. Onlardan herbirinin mûcizesi, diğerininkinden başkadır" şeklindedir.

b) "**Münzir** (uyarıcı) Hz. Muhammed (s.a.s.); **Hâdî** ise, Allah Teâlâ'dır." Bu mana, **İbn Abbas** (r.a), **Sâ'id b. Cübeyr, Mücâhid** ve **Dahhâk**'dan rivayet edilmiştir.

c) Buradaki "**münzir**" Hz. Peygamber (s.a.s.)'dir, "**Hâdî**" (hidayet rehberi) ise, **Hz.Ali**'dir. **İbn Abbas** (r.a.) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.), elini **Hz. Ali**'nin göğsüne koydu ve "*Ben münzirim*" dedi. Sonra da **Hz. Ali**'ye işaret ederek, "*Sen de hâdisin (hidayet rehberisin).Benden sonra, hidayete erecekler, senin sayende hidayete ereceklerdir*"dedi.

Allah'ın İlminin Genişliği

اَللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْثٰى وَمَا تَغِيضُ الْاَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ ۜ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ ۝٨
عٰلِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ ۝٩ سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ اَسَرَّ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهٖ
وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِالَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ ۝١٠

"Allah, her dişinin neye gebe olduğunu, rahimlerin neyi eksik, neyi fazla yapacağını bilir. O'nun nezdinde her şey bir ölçü iledir. O, görünmeyeni de, görüneni de bilendir. Çok büyüktür, her şeyden yücedir. Sizden, sözünü gizleyen de, açıkça söyleyen de, gece (karanlığında) gizlenen de, gündüz yoluna giden de, (O'nun ilminde) birdir"

(Ra'd, 8-10).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Önceki Kısımla Münasebet

Ayetin, önceki ayetlerle ilgi ve münasebeti ile ilgili birkaç izah şekli vardır:

1) Allah Teâlâ o kâfirlerin, Hz. Peygamber'in getirdiğinden başka mûcizeler getirmesini istediklerini nakledince, bu ayette de, kendisinin herşeyi bildiğini, binâenaleyh onların doğruyu bulmak ve gerçekten açıklanmasını istemek için mi; yoksa işi yokuşa sürüp, inadlaşmak için mi başka mûcize istediklerini; bu mûcizeler zuhûr ettiği zaman bunlardan yararlanacaklar mı, yoksa ısrarlarını ve kibirlerini mi artıracaklar. Bütün bunları hallerinden bilir. Eğer Allah Teâlâ, onların bu mûcizeyi, doğruya ulaşmak, hakikâtin beyân edilmesini talep etmek ve daha çok yararlanmak gayesi ile istediklerini bilse idi, yani durum böyle olsaydı, o mûcizeleri verir, onları bundan muhrum bırakmazdı. Fakat Allah onların bunu sırf inad için istediklerini bildiği için, onları bundan mahrum bırakmıştır ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetlerinde ifâde edildiği gibidir: *"(Müşrikler): "Ona, Rabbisinden, bir mûcize indirilse ya" derler. De ki: "Gayb, ancak Allah'ındır. Bekleyin (görürsünüz)"* (Yûnus, 20); *"O'na Rabbisinden ayetler (mûcizeler) indirilmeli değil miydi?" dediler. De ki: "O, ayetler ancak Allah nezdindendir"* (Ankebut, 50).

2) Ayetin, daha önceki kısımla münasebeti şudur: Allah Teâlâ, ba'sin (ölümden sonra dirilişin) inkârı hususunda, *"Eğer şaşıyorsan, asıl şaşılacak olan, onların şu sözüdür"* (Ra'd, 5) buyurmuştu. Çünkü onlar canlıların bedenlerinin parçaları, cesetlerin dağılması ve ufanması zamanında birbirine karıştığı ve birbirinden ayrılması mümkün olmadığı için, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ediyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, herşeyi bilmeyen birisinin, bunları birbirinden ayırdedemeyeceğini, ama herşeyi bilen

zatın bütün bunları birbirinden ayırdedebileceğini beyân buyurmuştur. Daha sonra ise, her dişinin neye gebe olduğunu ve rahimlerin neyi zayi edip neyi artıracağını bildiğini beyan ederek, kendisinin bütün herşeyi bildiğine istidlâl etmişir.

3) Bu ayet, kendinden önceki, *"Senden iyilikten önce çarçabuk kötülük isterler"* (Ra'd, 6) ifâdesi ile ilgilidir. Buna göre ayetin manası şöyledir: "Allah Teâlâ herşeyi bilir. Binâenaleyh azabı da, faydalı olduğunu bildiği kimse için indirir." Allah, en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki, مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْثٰى وَمَا تَغِيضُ الْاَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ ifâdesindeki **mâ** edatları, ya **isim-i mevsul**dürler, ya da **mâ-i masdariyye**dirler. İsm-i mevsul oluşlarına göre mana: "Allah her dişinin gebe olduğu çocuğun, hangi cinsten, yani erkek mi, dişi mi, tam mı yoksa noksan mı, güzel mi, yoksa çirkin mi; uzun mu, yoksa kısa mı olacağını ve mevcut ve ileride ortaya çıkacak hallerini bilir" şeklinde olur.

Rahimlerin Zayi Ettiği veya Artırdığı Şey

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا تَغِيضُ الْاَرْحَامُ *"Rahimlerin neyi zayi edeceğini (bilir)"* buyurmuştur. **Gayd** masdarı, fiili müteaddi veyâ lazım sayılsın "noksanlık" manasınadır. Arapça'da, "Su eksildi ve ben suyu eksiltim" manasında, غَاضَ الْمَاءُ وَغِضْتُهُ denilir. Hak Teâlâ'nın, وَغِيضَ الْمَاءُ *"su (çekildi, eksildi)"* (Hûd, 44) ayeti de bu manayadır. Tefsir edilen ayette isi وَمَا تَغِيضُهُ الْاَرْحَامُ *"Rahimlerin neyi zayi ettiğini bilir"* manâsı kastedilmiştir. Fakat "**hu**" zamiri mahzuftur. Cenâb-ı Hak, daha sonra وَمَا تَزْدَادُ *"neyi artıracağını da (bilir)"* yani, "rahimlerin neyi fazla yapacağını da bilir" demiştir.

Nitekim sen, اَخَذْتُ مِنْهُ حَقِّي وَازْدَدْتُ مِنْهُ كَذَا "Ondan, hakkım olanı aldım, şu kadar da fazladan aldım" dersin. وَازْدَادُوا تِسْعًا *"ilaveten dokuz yıl daha kaldılar"* (Kehf, 25) ayeti de, bu manayadır.

Alimler, rahimlerin neyi artırıp eksiltiği, fazla veya eksik yaptığı hususunda şu değişik görüşleri ileri sürmüşlerdir:

1) Doğacak çocuğun sayısı hususunda... Çünkü rahim, bazan bir, bazan iki, bazan üç, bazan dört çocuğa gebe olur. Rivayet edildiğine göre, Şüreyh, anasının karnındaki dört çocuktan birisi idi.

2) Çocuk bazan eksik, bazan tam olarak doğar.

3) Çocuğun ana karnındaki müddeti, bazan dokuz ay, bazan daha fazla olur. Ebu Hanîfe'ye göre bu müddet, iki seneye kadar; İmam Şafiî'ye göre, dört seneye; İmam Malik'e göre beş seneye kadar uzayabilir. Rivayet olunduğuna göre, Dahhâk iki senede doğmuştur. Herem b. Heyyan da, annesinin karnında dört yıl kaldığı için, sanki ihtiyarlamıştır. Bundan ötürü ona Herem (ihtiyar) denilmiştir.

4) Kan hususunda. Çünkü kan (nifas kanı) bazan çok, bazan az olur.

5) Allah Teâlâ, çocuk tam teşekkül etmeden, düşük olarak doğması sebebi ile, rahimin noksan yaptığı işi ve tam doğması sebebi ile de, fazla olarak yaptığı işi bilir.

6) Allah Teâlâ, hayız kanının zuhûr etmesi ile, noksanlaşan şeyi bilir. Çünkü hamilelik esnasında kan gelirse, rahimdeki çocuk zayıf, noksan olur. Meydana gelen bu noksanlık kadar, bu noksanlığın telafisi için, hamilelik müddeti uzayabilir. İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Hamilelik müddeti esnasında bir gün dahi (hayız) kanı aksa, hamilelik müddeti, bunu telâfi edebilmek için ve iş normal olsun diye, bir gün artar."

7) Hayz kanı, kadının karnında (rahminde) toplanan bir fazlalıktır. Onun damarları bu fazlalıklarla dolunca taşar, dışarı çıkar ve bu fazlalıklar o damarların içinden dışarı akar. Bu maddeler akınca, bu damarlar bir kez daha bu maddelerle dolup taşar. Bütün bunlar, biz, **mâ** kelimesinin ism-i mevsûl olduğunu söylememiz halindedir. Ama biz **mâ**'nın masdariyye olduğunu söylersek, bu durumda mana şöyle olur: "Allah Teâlâ, her dişinin hamile kaldığı (şeyi) bilir. Yine, rahimlerin eksiltiğini de bilir. Rahimlerdeki o şeyin gerek fazlalaşması, gerek eksilmesi, gerek vakitleri, gerekse halleri hususunda hiçbir şey ona gizli kalmaz."

Her Şey Ölçü İledir

Cenâb-ı Hakk'ın وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ *"Onun nezdinde her şey bir ölçü iledir"* buyruğunun manası şudur: "Herşey bir ölçü ve sınır, had iledir ki, o sınırı ne aşabilir, ne de ondan geri kalabilir." Bu, *"şüphesiz ki biz her şeyi bir takdir ile yarattık"* (Kamer, 49) ayeti ile Furkan sûresinin başındaki, *"O her şeyin mukadderatını tayin etmiştir"* (Furkan, 3) ayetinde olduğu gibidir.

Bil ki, ayetteki *"Onun nezdinde her şey bir ölçü iledir"* buyruğundaki "nezdinde oluş", bilme manasında olabilir. Buna göre ayetin manası, "Allah Teâlâ, her şeyin kemmiyetini ve keyfiyyetini açık ve mufassal bir biçimde bilir" şeklinde olur. Durum böyle olunca, bu malûmatta bir değişikliğin meydana gelmesi imkânsız olur. Yine ayetteki **indehû** "*nezdindedir*" ifâdesinden muradın, Allah, "her hâdis" varlığa ezelî meşîeti ve sermedî irâdesiyle, belli bir vakit ve muayyen bir hal tahsis edip vermiştir" şeklinde bir mana olması da muhtemeldir. İslâm filozoflarına göre Allah Teâlâ, külî şeyler (eşyâ) yaz edip onlara kuvvet ve özellikler yerleştirdi ve onları husûsî ölçülerle takdir edilmiş olan hareketlerinden, belli cüz'î haller ve mukadder hususî münâsebetler ortaya çıkacak bir biçimde hareketlendirmiş, tahrik etmiştir. Bu ayetin muhtevasına, kulların fiilleri, halleri ve düşünceleri de dahildir. Bu, **Mu'tezile**'nin görüşünün batıl ve yanlış olduğunu gösteren en kuvvetli delillerdendir.

Âlimu'l-gayb Ve'ş-Şehâde Ne Demektir?

Sonra, Cenâb-ı Hak, عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ *"O, görünmeyeni de görüneni de bilendir"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a.) "Allah Teâlâ bununla, insanlara göre "gayb" olan şeyleri müşâhede edip bildikleri her şeyi bilmekte olduğunu beyan etmektedir"

der.Vâhidî de: "Buna göre, buradaki "**gayb**" kelimesi "gâib" manasına (kaybolan, gâib olan) manası kasdedilen bir masdardır. **Şehâde** kelimesiyle de "şâhid" manası murad edilmiştir" demiştir. Alimler, "**gâib**" ve "**şâhid**" ile neyin kasdedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları: "Gâib, malûm olan, şâhid de mevcûd olandır" demişlerdir. Bazıları da: "Gâib, hislerden, idrâkten uzak olan; şahit ise, hazır ve mevcut olandır" demiştir. Diğer bazıları ise: "Gâib, insanların bilmediği; şâhid de bildiği şeylerdir" demişlerdir.

Biz de diyoruz ki: Malûmat, iki kısımdır: **Ma'dûmat** (bulunmayanlar) ve **mevcûdât** (bulunanlar). Ma'dûmata gelince, onlardan bazısının vücûd bulması imkânsız iken, bazılarının ise vücud bulması imkânsız değildir.

Mevcûdat da iki kısımdır:

1) Yok olması imkânsız olan mevcûdat;

2) Yok olması imkânsız olmayan mevcûdat. İşte, bu dört kısımdan her birinin, kendine has hüküm ve özellikleri vardır ve hepsi de, Allah'ın malûmudur. Aynı zamanda hocam olan babam, **Ebu'l-Kasım Ensarî** vasıtasıyla **İmamu'l-Haremeyn** 'in (Allah hepsine rahmet eylesin) şu sözünü nakletmişti: "Allah'ın, sonsuz malûmatı ve bilgisi vardır. Yine, Allah'ın, bu mâlûmatlardan her biri hakkında, yine sonsuz başka malûmatları da vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, cevher-i ferdin (atomun) halinden, onun bedel yoluyla, nihayetsiz mekânlarda bulunabileceğini ve keza bedel yoluyla, nihayetsiz sayıdaki sıfatlarla da mevsûf olabileceğini bilir. Allah Teâlâ, her hali ve durumu, tafsilatlı olarak bilir." İşte bütün bu kısımlar, *"O, görünmeyeni de, görüneni de bilendir"* ifâdesinin kapsamına dahil olmaktadır.

El-Kebiru'l-Müteâl Vasıfları

Sonra, Cenâb-ı Hak, bunun peşinden **el-Kebir** *"Çok büyüktür"* ismini getirmiştir.

Allah Teâlâ yücedir; O'nun, cüsse, cisim ve miktar bakımından büyük olması imkânsızdır. Binâenaleyh, ilahi kudret ve ölçüler açısından büyük olması gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak kendisini **el-Müteâl** *"her şeyden yücedir"* diye vasfetmiştir. O, kendisi için caiz olmayan ve düşünülemeyen her şeyden münezzehtir. Bu, Allah Teâlâ'nın, zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde (noksanlıklardan) münezzeh olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, ayet-i kerime, Allah'ın kâmil bir ilim ve tam bir kudret ile mevsûf olduğuna, kendisine yakışmayan her şeyden berî olduğuna delâlet eder. Bu da O'nun, kâfirlerin inkâr ettiği "ba's"e, istedikleri mucizeleri getirmeye ve acele ettikleri o azâbı vermeye kâdir olduğunu gösterir. Ama O, bir kavim için ilahî meşîetine göre; başka bir kavim için de maslahattan dolayı bu azâbı geciktirir. **İbn Kesir**, bu **müteâl** sıfatını, vakıf ve vasıl halinde aslına uygun

olarak yâ ile, اَلْمُتَعَالِي şeklinde okumuştur. Diğer kıraat âlimleri de, tahfif gayesiyle, her iki durumda da yâ'nın hazfiyle okumuşlardır.

Allah'ın İlminin Genişliği

Sonra Allah Teâla, kendisinin her şeyi bilmekte olduğunu tekid etmek için سَوَآءٌ مِنْكُمْ مَنْ اَسَرَّ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِالَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ *"Sizden, sözünü gizleyen de, açıkca söyleyen de, gece (karanlığında) gizlenen de, gündüz yoluna giden de, (O'nun ilminde) birdir"* buyurmuştur.

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Sevâûn Kelimesinin İzahı

Ayetteki **sevâun** kelimesi, iki kişiyi gerektirir: Meselâ sen, سَوَاءٌ زَيْدٌ وَعَمْرٌو **"Zeyd ve Amr eşittir"** dersin. Sonra, bu kelimeyle ilgili iki izah vardır:

1) **Sevâûn** kelimesi masdardır; ذُوسَوَاءٍ "eşit olan, eşitlik sahibi" manasındadır. Nitekim sen, aynı manada olmak üzere, **zû adlin** (adâlet sahibi) yerine عَدْلٌ زَيْدٌ وَعَمْرٌو **"Zeyd ve Amr, çok adildir"** dersin.

2) Bunun, ism-i fâil olarak **müstevî** anlamında olması da muhtemeldir. Bu duruma göre burada bir takdir yapmaya gerek yoktur. Fakat **Sîbeveyh,** مُسْتَوٍ زَيْدٌ وَعَمْرٌو demeyi hoş karşılamamıştır. Çünkü ism-i failler nekire (belirsiz) oldukları zaman mübtedâ olmazlar.

Ama bir kimse, "Aksine bu mana daha uygundur; çünkü, sözü bu manaya hamletmek, aslın hilâfına olan bir takdirde bulunma zaruretini ortadan kaldırmaktadır" diyebilir.

İKİNCİ MESELE
Sârib Kelimesinin İzahı

Âyettkeki مُسْتَخْفٍ ve سَارِبٌ kelimeleriyle alâkalı iki görüş bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Arapça'da أَخْفَيْتُ الشَّيْءَ – أُخْفِيهِ – إِخْفَاءً فَخَفِيَ "falan şeyi gizledim, onu gizliyorum-gizlemek; o da gizlendi" اِسْتَخْفَى فُلَانٌ مِنْ فُلَانٍ **"Falanca falancadan gizlendi, saklandı"** denilir. سَارِبٌ بِالنَّهَارِ deyimine gelince, **Ferrâ ve Zeccâc** şöyle demişlerdir: "Bu deyim, gündüzün, açıkça kendi yolunda giden kimse" anlamındadır. Arapça'da, خَلَا لَهُ سَرْبُهُ "Onun yolu boşaldı, açıldı" denilir. **Ezheri** de şöyle der: "Araplar سَرَبَتِ الْإِبِلُ – تَسْرُبُ – سَرَباً yani "Deve, açıktan, arazide istediği yere çekip gitti" denilir. Bunu anladığın zaman, bil ki ayetin manası, "İnsan, ister karanlıklar içinde gizlenmiş olsun, isterse açıkça yollara düşmüş olsun; Allah Teâlâ bütün bu durumların hepsini ihâta etmiş olarak bilir" şeklindedir. **İbn Abbas:** "Bu, Allah kalblerin gizlediğini ve lisanların açıkça söylediğini bilir" manasındadır derken, **Mücahid:** "Allah, gecenin karanlıkları içinde kötülüklere yönelen kimseyi de bilir, yine gündüzün ortasında peşipeşine bunları işleyen kimseyi de bilir" demektedir.

İkinci Görüş: Bu görüşü **Vâhidî, Ahfeş** ve **Kutrub**'dan nakletmiştir. Buna göre bunlar, "**Müstahfî**" zahir ve aşikâr olan; "**sarib**" ise gizli ve saklı olan anlamındadır. Bu manada Arapça'da خَفَيْتُ الشَّيْءَ وَأَخْفَيْتُهُ "falan şeyi ortaya çıkardım, onu izhâr ettim" denilir. Yine "falan şeyi ortaya çıkardım" manasında اِخْتَفَيْتُ الشَّيْءَ denilir. Mezar soyguncusuna da, **müstahfî** denilir. "**Sârib**" kelimesi de, "gizlenen" anlamındadır. Giren kimseyede, "**serib**" denilir. Vahşi hayvanlar inlerine girdiği zaman اَلْوَحْشُ اِلسَّرَبَ denilir" demişlerdir. **Vahidî** şöyle demiştir: "Bu izah, lügat bakımından daha doğrudur. Ama tercihe şayan olan, birinci görüştür. Çünkü, müfessirlerin ekserisi, birinci görüşte, mutabıktırlar. Bir de, **leyl** (gece) kelimesi gizlenmeye, gündüz kelimesi ortaya çıkmaya ve görünmeye delâlet eder.

★ ★
★

İnsandan Ayrılmayan Melekler

لَهُۥ مُعَقِّبَٰتٌ مِّنۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِۦ يَحْفَظُونَهُۥ مِنْ أَمْرِ ٱللَّهِ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ
حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا۟ مَا بِأَنفُسِهِمْ ۗ وَإِذَآ أَرَادَ ٱللَّهُ بِقَوْمٍ سُوٓءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُۥ ۚ وَمَا لَهُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَالٍ

"Onun, önünde arkasında, kendisini Allah'ın emriyle gözetleyecek takibçi (melekler) vardır. Bir kavim, kendilerinde olan durumu değiştirip bozmadıkça, hiç şüphesiz Allah da onu değiştirip bozmaz. Allah bir kavmin de fenâlığını diledi mi, artık onu geri çevirmeye hiçbir çare yoktur. Onlar için, O'ndan başka bir velî de yoktur"

(Ra'd,11).

Bil ki, **lehû** kelimesindeki zamir, geçen ayetteki *"Sizden, sözünü gizle en de açıkça söyleyen de"* ifadesindeki **men** ism-i mevsûllerine râcidir. Bunun, عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ ifâdesindeki lafza-i celâle raci olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana, "Allah'ın ta'kibçi (melekleri) var" şeklinde olur. Ayetteki, "**Mu'akkıbât**" kelimesinin aslının, مُتَعَقِّبَاتٌ şeklinde olması mümkündür. Buna göre te harfi kâf harfine idğam edilmiştir. وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ (Tevbe, 90) ayeti de böyledir. Bu ayetteki مُعَذِّرُونَ kelimesi, مُتَعَذِّرُونَ (özür dileyenler) manasınadır. "**Mu'akkıb**" kelimesinin, "peşinden giden, takib eden" manasına olması da muhtemeldir. O halde, herşeyin "**mu'akkibi**" onu takib eden, ondan sonra gelen şey demektir. Her iki izaha göre de, mana aynıdır.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Ayette bahsedilen "**mu'akkıbât**" sözü ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

1) Alimlerin çoğunun benimsediği meşhur görüşe göre, bununla "hafaza melekleri" kastedilmiştir. Hafaza meleklerini, şu iki sebebten ötürü, **mu'akkıbât** (takipçiler) diye nitelemek uygun olmuştur:

a) Onlardan gece görevli olanların, gündüz görevli olanları; yahut da gündüz görevli olanların, gece görevli olanları takib etmeleri, yani onlardan sonra gelip nöbeti devralmaları sebebi ile.

b) Yahut da onların, kulların yaptığı amelleri takib etmeleri ve o amelleri yazıp kaydetmeleri sebebiyledir. Bir iş yapıp, tekrar aynı işe yönelen kimse, o işi ta'kîb etmiş olur. Buna göre, "**mu'akkıbât**" sözü ile gece ve gündüz (insanın amellerini yazan ve onu koruyan) melekler kastedilmiştir.

İnsanla Beraber Olan Yirmi Melek

Hz. Osman (r.a.)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir."Ey Allah'ın Resûlü! Bana, bir insan için ne kadar meleğin görevlendirildiğini söyle" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.) *"Bir melek sağındadır. O, senin hasenâtını (iyiliklerini, iyi amellerini) yazar. Bu melek, aynı zamanda senin solunda bulunan meleğin emîri (reisi)dir. Binâenaleyh bir iyilik yaptığında, o buna, karşılık on katı sevab yazar. Ama bir kötülük işlediğinde, solda bulunan, sağda bulunana, "Yazayım mı?" diye sorar. O da, "Hayır, (bekle). Belki tevbe eder" der. Soldaki melek üç defa böyle deyince, sağdaki, "Evet, (artık) yaz. Allah bizi ondan kurtarsın. O, ne kötü bir arkadaş. Ne kadar az Allah'ı görüp gözetiyor ve bizden ne az utanıyor" der. Bunlardan başka önünde ve arkanda iki melek daha var. Bunlar, Hak Teâlâ'nın: "Onun (insanın) önünde ve arkasında, kendisini Allah'ın emriyle gözetleyecek ta'kibçi (melekler) var" ayetinde bahsedilenlerdir. Bir melek de, senin perçeminden (kâkülünden) tutmuştur. Sen, Rabbine boyun eğip itaat ettiğinde, başını yukarı kaldırır; isyan edip, başını diktiğinde, başını yere çeker ve indirir (zelil eder). İki melek de, senin dudaklarında bulunur. Bana getirdiğin, söylediğin salât-u selamları yazar, kaydederler. Bir melek de, ağzının içinde bulunur ve ağzından içeri, yılanların çıyanların girmesine engel olur. İki melek de, iki gözünün üzerinde bulunur. İşte bunlar, her insan ile birlikte bulunan toplam on melektir. Gece melekleri, gündüz melekleri ile nöbet değişirler. Böylece, her insan üzerinde (görevli) yirmi melek bulunur"* buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: *"Aranızda gece ve gündüz ta'kibte olan melekler vardır. Onlar sabah namazı ve ikindi namazı vaktinde (günde iki kere) nöbet değişimi için bir araya gelirler."* (34) İşte, *"Sabah namazını da (edâ et). Çünkü sabah namazı şâhidlidir"* (İsra, 78) ayeti ile murad edilen şâhidlik budur.

---

34) **Buhârî, Mevâkit, 16 (1/139); Nesâî, Salât, 21 (1/240).**

On gece meleğinin yukarı çıktığı esnada, on gündüz meleğinin yere indiği de söylenmiştir. **İbn Cüreyc** bu ayetin, tıpkı *"Hem sağında, hem solunda oturan iki de (melek) vardır"* (Kaf, 17) ayeti gibi olduğunu, sağdakinin iyilikleri, soldakinin ise kötülükleri yazıp tesbit ettiğini söylemiştir. **Mücahid** de: "Her insan ile birlikte, onu, uykusunda ve uyanık halinde, cinlerden, diğer insanlardan ve haşerâttan koruyan bir melek vardır" demiştir.

Muakkıbât Niçin Münnes Getirildi?

Ayetle ilgili birkaç soru vardır:

Birinci Soru: "Melek" kelimesi müzekkerdir. Binâenaleyh niçin, "**mu'akkıbât**" diye, cemi müennes sigasıyla zikredilmiştir?

Cevap: Bu hususta iki izah vardır:

1) **Ferrâ** şöyle demiştir: "**Mu'akkıbât** kelimesi, aslında müzekkerdir. Çünkü, "**melâike**"nin cem'i (çoğulu), "**mu'akkıbe**" şeklindedir. Daha sonra bu kelime, ikinci kez "**mu'akkıbât**" diye cemilenmiştir. Bu tıpkı, إِبْنَاوَاتُ سَعْدٍ وَرِجَالَاتُ بَكْرٍ "**Sa'd**'ın oğulları ve **Bekir**'in adamları" denilmesi gibir. "**Ricalât**", ricâl (adamlar) kelimesinin çoğuludur. Bunun müzekker olduğuna, ayetteki, يَحْفَظُونَهُ fiilinin cemi müzekker sigasıyla getirilmiş olması da delâlet eder."

2) **Ahfeş**'in görüşüne göre, bu ta'kib işi o meleklerce çokça yapıldığı için, (bunu ifâde eden) "**mu'akkıb**" kelimesi müennes olarak kullanılmıştır. Mesela, aslında müzekker oldukları halde, **nessâbe,** (neseb âlimi) ve **allâme** (çok bilgin) kelimeleri de, müennes olarak kullanılmıştır.

İkinci Soru: Mu'akkıb meleklerin, insanın önünde ve arkasında olması ne demektir?

Cevap: Gece gizlenen ve gündüz yoluna giden insanları, bazan **mu'akkıb** melekler sarar ve ona o insanın yaptığı ve söylediği herşeyi tastamam sayar, dökerler. Onların gözünden, insanın hiçbir ameli ve sözü kaçmaz, onlar hepsini yazar, zaptederler. Bazı alimler, "Aksine bundan murad, "onlar, o kimseyi, önünden ve arkasından gelecek hertürlü tehlikeden korurlar. Çünkü gündüz yoluna giden, işlerine sa'y-ü gayret gösterdiği için, önünden ve arkasından bir şey gelmesinden sakınır" demişlerdir.

Üçüncü Soru: Ayetteki *"Allah'ın emriyle"* ifâdesi ile, ne murad edilmiştir?

Cevap: Ferra, bu hususta şu iki görüşü ileri sürmüştür:

1) Ayette, bir takdim-tehir vardır ve takdiri, "Onu, Allah'ın emri ile gözetleyen ta'kibçi melekler vardır, onlar onu muhafaza ederler" şeklindedir.

2) Burada bir hazf vardır, yani "Bu muhafaza, Allah'ın emrindendir; emrettiği şeylerdendir" demektir. Binâenaleyh bu cümlenin ismi (mübtedası) hazfedilmiş, haberi kalmıştır. Nitekim, kesenin üzerine, "Bunun içinde ikibin (lira) var" manasında, sadece "ikibin" yazılır.

Burada **İbnü'l-Enbârî**'nin söylediği bir üçüncü izah daha vardır: Buradaki **min** harf-i cerri, "**bâ**" (ile) harf-i cerri manasına olup ifade, "Onlar onu Allah'ın emri ve yardımı ile korurlar" demektir. Bunun böyle olduğunun delili, ne meleklerden, ne de insandan hiç birinin, hiçbir kimseyi Allah'ın emrinden ve takdirinden korumasının mümkün olmayışıdır.

O Meleklerin Görevlendirilmelerinin Hikmeti

Dördüncü Soru: O meleklerin, biz insanlar üzerine vazifeli kılınmasının hikmeti nedir?

Cevap: Bu, beklenmeyen bir soru değildir. Çünkü müneccimler, her günün (işlerinin) yönetilmesinin bir yıldıza ait olduğu görüşünde ittifak etmişlerdir. Her gecenin (işlerinin) tedbiri de, yine aynı şekilde bir yıldıza âittir. Müneccimlere göre, yıldızların ruhları olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh bu farklı farklı tedbir ve idareler, gerçekte o ruhlara âittir. Müneccimlerin görüşüne göre, ay, **Hilac** ve **Kethudâ** (yıldızlarına) ait tedbirler hususunda söylenecek söz de aynıdır. Büyücülerin dilinde bu söz yaygındır. İşte bundan ötürü sen onların, "Bana gökteki ruhanî bildirdi" dediklerini görürsün. Onlar "gökteki rûhanî" sözü ile her insanın, işlerini gören bela ve âfetlerini savuşturan felekî bir rûhunun bulunmasını kastederler. Bu, eski felsefeciler ile (yıldızlara bakıp) ahkâm kesenler arasında ittifak edilmiş bir husus olunca, bunun şeriatta yer alması nasıl tuhaf görülebilir? Bu hususta sözün özü şudur: Beşeri ruhlar da, cevherleri karakterleri bakımından, farklı farklıdırlar. Bundan dolayı bazıları hayırlı (iyi), bazıları şerli (kötü), bazıları aziz, bazıları zelil, bazılarının kahri (gücü) ve hükümranlığı kuvvetli, bazılarınınki zayıf ve tesirsizdir. Beşerî ruhların durumu böyle olduğu gibi, felekî ruhların durumu da böyledir. Her hususta ve her vasıfta, felekî ruhların beşeri ruhlardan daha kuvvetli olduğunda şüphe yoktur. Beşerî ruhların her bir grubu, felekî ruhlardan bir ruhun terbiyesi (tesiri) altında oldukları ve karakterleri ile özellikleri bakımından o feleki rûha benzedikleri için, belli karekter ve vasıflarda müşterektirler. O beşeri ruhlar, sanki o feleki rûhun çocukları gibidir. Durum böyle olunca, o felekî ruh, o beşerî rûha her işinde yardımcı olmuş, faydalı şeylere iletmiş ve onu her türlü afet ve belâlardan korumuş olur. Bu, muhakkik felsefecilerin ileri sürmüş olduğu bir görüştür. Durum böyle olunca da, şeriatın bahsettiği bu **mu'akkıb** melekler meselesinin hepsi nezdinde geçerli olduğunu anlarız. Binâenaleyh şeriatın, böyle birşeyi getirmiş olması nasıl yadırganabilir?

Meleklerin Diğer Faydaları

Ayrıca o meleklerin, insanoğluna has ve vazifeli kılınıp, onlara hükümran hale getirilmesinin, yukarıda bahsedilen hususların dışında, şu gibi birçok faydası vardır:

1) Şeytanlar, insanı şer ve günah olan şeylere çağırırlar. Melekler ise hayır ve taat olan şeylere çağırırlar.

2) **Mücahid:** "İnsan uyurken ve uyanıkken, kendisini cin ve insanlardan koruyan bir meleğin onunla birlikte bulunduğunu" söylemiştir.

3) Biz bazan sebepsiz yere durup dururken insanın kalbine bir niyetin geldiğini; sonra da kalbine gelen o şeyin kendisi için faydalı ve hayırlı bir sebeb olarak ortaya çıktığını; bazan da bunun, o insanın bir belâya ve günaha düşmesine bir sebeb olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Böylece ilk şeye davet edenin, onun hayrını ve iyiliğini istediği; ikincisine davet edenin ise, onun kötülüğünü ve sıkıntısını istediği ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh birincisinin, hidayet rehberi olan bir melek; ikincisinin ise, dalâlet edici olan bir şeytan olduğunu anlarız.

4) İnsan, amellerini meleklerin yazıp kaydettiğini bilince; bu bilme insanın, günahlardan daha fazla sakınmasına sebeb olur. Çünkü meleklerin yüceliğine ve mertebelerinin üstün olduğuna inanan kimse, bir günah işleme gayretine girip, meleklerin de kendisini müşâhede ettiklerini bilince, meleklerden utanma hissi, o insanı o günaha yönelmekten alıkor. Bu tıpkı o insanın saygı duyduğu bir başka insandan dolayı o günahı işlemekten utanmasına benzer. İnsan amellerini, meleklerin tek tek saydığını bildiğinde, bu bilme insanı günahtan alıkoyan birşey olur. Yine insan, günahlarını onların yazdığını bildiğinde, bu alıkoyuculuk daha mükemmel olur.

İşlerin Kaydedilmesinin Hikmeti

Beşinci Soru: Amellerin yazılmasının faydası ve hikmeti nedir?

Biz deriz ki: Bu hususta birkaç mukaddime vardır:

Birinci Mukaddime: Bu meleklere **"Ketebe Melekleri"** denmesi, onların yazıcı olmalarından ötürüdür. Kelamcılar şöyle demişlerdir: O sayfaların yazılmasının hikmeti, terazinin iki kefesinden birisinin diğerine baskın-ağır geldiğinin anlaşılması için, tartılmasıdır. Zira, taat kefesi ağır geldiğinde, muhlûkat tarafından o kimsenin cennetlik olduğu; bunun zıddı ise, o kimsenin cehennemlik olduğu anlaşılmış olur. **Kâdî** bunun uzak bir ihtimal olduğunu söyleyerek şöyle der "Çünkü deliller, herbir insanın, araştırılıp incelendiğinde, ölümünden önce onun saîd kimselerden veya şakî kimselerden olduğunun anlaşılacağına delâlet etmektedir. Bunu anlamak, tartıya bağlı değildir." **Kadî**, daha sonra bu görüşüne de cevap vererek şöyle der: "Rivâyet edip anlattığımız şeyin, o kimsenin Allah'ın cennetteki velî kullarından olduğunun büyük bir kitle tarafından anlaşılması esnasında, onun sevinmesine sebep olacak bir işten

dolayı olması da imkânsız değildir. Bunun zıddı da, Allah'ın düşmanları hakkında söz konusudur."

Bu Konuda Feylesofların Görüşleri

İkinci Mukaddime: Bu, İslâm filozoflarına ait bir görüştür. Buna göre, kitâbet (amellerin yazılması işi), hususî manaların bilinmesi için, ıstılâh olarak îcad edilmiş birtakım hususî nakış ve çizgilerden ibârettir. Biz, o nakışların, bizzât o manalara ve o şeylerin zâtlarına delâlet ettiğini farzettiğimizde, o yazma işi daha kuvvetli ve daha mükemmel olmuş olur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: İnsan, herhangi bir işi defalarca yaptığında, onu çokça yapmasından dolayı o kimsede kök salmış olan güçlü bir meleke meydana gelmiş olur. Binâenaleyh, o meleke, faydalı ameller sebebiyle ruhanî mutluluklara, faydalı olan amellerden dolayı sevinen bir meleke olursa, onun o kimsenin ölümünden sonra manevî mutluluklar vesilesiyle duyacağı sevinç büyük olur. Yok, eğer o meleke, rûhanî hallere zarar verici bir meleke olursa, o kimsenin ölümünden sonra o haller sebebiyle duyacağı zarar da büyük olur.

Bunun da böyle olduğu sabit olunca, biz diyoruz ki: Çokça tekrar, o kök salan melekelerin tahakkuk etmesine sebep olunca, tekrar tekrar yapılan her bir amelin, o kök salan melekenin tahakkuk etmesinde bir tesiri olur. Bu tesir, her ne kadar hissolunmasa dahi, gerçekte mevcuttur. Bunun böyle olduğunu anladığında, insanın her an, her hareket ve sükûnunda, onun nefs cevherinde, az veya çok, ya mutluluk eserlerinden bir eser, veyahut da şekâvet eserlerinden bir eser gelmiş olur. İşte onlara göre, o amellerin yazılmasından kastedilen budur. İşlerin hakikatını en iyi bilen Allah'dır. Bütün bu izahlar, biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onun, önünde ve arkasında, takipçiler vardır"* sözünü melekler anlamına aldığımız zaman söz konusudur.

2) Bu da, **İbn Abbas,** (r.a.)'dan nakledilmiş olup, **Ebu Müslim el-İsfehanî'nin** tercih ettiği görüştür. Buna göre bu ifâdeden şu kastedilmiştir: "Allah'ın ilminde gizli ve açık birdir. O halde, gecenin karanlığında gizlenen ile, yardımcılar ve muâvinlerle desteklenerek gündüzleyin yolunda gidenler, ancak hükümdarlar ve komutanlardır. Binâenaleyh, geceye iltică eden kimse, Allah'ın emrinden kurtulamaz. Gündüzün muâkkiblerle -ki bunlar da bekçiler ile onu koruyan yardımcılardır- hareket eden kimseyi, onun bekçileri Allah'tan kurtaramaz." O halde, ayette geçen **muakkib,** "yardımcı" anlamındadır. Zira, şu bunu gördüğünde, mutlaka bu da onu görür. Böylece de, onlardan her birinin gözü, diğerinin gözünü takib etmiş olur. Binâenaleyh bu takibçiler, Allah'ın kazâ ve kaderinden kurtaramazlar. Onlar, hizmet ettikleri o kimseleri, Allah'ın kaza ve kaderinden kurtaracaklarını zannetseler bile buna asla kâdir olamayacaklardır. Bu açıklamanın gayesi, hükümdarları, emirleri ve büyük kimseleri, kötülüklerden kurtarmayı, Allah'ın hıfz ve korumasından taleb edip beklemeye ve o kötülükleri def etme hususunda kendi yardımcıları ve destekçilerine dayanmamaya sevkedip teşvik etmektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah hemen

bunun peşinden, *"Allah, bir kavmin de fenâlığını diledi mi artık onu geri çevirmeye hiçbir çare yoktur"* buyurmuştur.

Küfran Olmadıkça Nimet Geri Alınmaz

Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ *"Bir kavim, kendinde olan durumu değiştirip bozmadıkça, hiç şüphesiz Allah da, onu değiştirip bozmaz"* buyruğuna gelince, bu hususta, bütün müfessirler bundan muradın, "Allah, onlardan isyan ve fesatların zuhûr etmesi durumu hariç, onlardan intikam almak suretiyle, içinde bulundukları nimetleri değiştirmez" manası olduğunu söylemişlerdir. **Kâdî** şöyle demiştir: "Ayetin zâhiri, ancak bu manaya gelebilir. Zira Allah, dünyada olan her nimeti, kullardan gelen bir sebep olmaksızın verir. Yalnız, cezalandırma böyle değildir. (Ceza, ancak kuldan gelen bir duruma karşılık verilir.) Çünkü Allah Teâlâ, gerek dinî gerekse dünyevî nimetleri sebep olmaksızın (hak edilmeksizin) verir ve bu hususta dilediğini, dilediğinden üstün kılar. Şu halde Hak Teâlâ'nın ayette bahsettiği "değiştirme"den muradı, helâk etme ve cezalandırmadır."

Sonra müfessirler ihtilaf etmişler ve bazıları, "Bu söz, daha önce geçen *"Müşrikler) senden, iyilikten önce çarçabuk kötülük isterler"*(Ra'd, 6) ayeti ile ilgilidir. Binâenaleyh Allah Tealâ, o müşriklerin başına, onların küfür ve günahta ısrar edecekleri iyice belli oluncaya kadar, köklerini kazıyacak bir azab indirmeyeceğini beyan etmiştir" demişlerdir. Hatta bunlar şöyle de demişlerdir: "Onların içinde, ileride iman edecek kimseler olduğu veya onların soyundan iman edecek kimselerin geleceği bilinir ise, Hak Teâlâ onların kökünü kurutacak bir azab indirmez." Diğer bazıları "Aksine ayetteki bu ifâde, mutlak manası üzere geçerlidir ve bundan murad "alabildiğine fesâda dalmış ve Allah'a kulluk etmede yollarını bozup değiştirmiş her kavimden, Allah nimetlerini giderir (geri alır) ve onların üzerine çeşit çeşit azablar indirir" manasıdır" derlerken, bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Bu kavimlerin içinde yaşamakta olan mü'minler de, bazan o azaba dûçâr olurlar." **Hz. Ebu Bekir** (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوُا ظَالِمًا فَلَمْ يَأْخُذُوا عَلَى يَدَيْهِ يُوشِكُ أَنْ يَعُمَّهُمُ اللَّهُ تَعَالَى بِعِقَابٍ *"Eğer insanlar bir zalimi görür ve ona engel olmazlarsa, Allah'ın herkese şâmil bir azab indirmesinden korkulur."*(36)

Ebu Ali el-Cübbâî ve **Kâdî**, bu ayeti iki meselede delil getirmişlerdir:

BİRİNCİ MESELE Allah Teâlâ, babalarının günahları yüzünden, müşriklerin (küçük iken ölen) çocuklarına azab etmez. Çünkü onlar, Allah'ın kendilerinde olan hiçbir nimetini değiştirmemişlerdir ki, Allah da onların halini, nimetten azaba değiştirsin.

35) Ebu Davud, Melâhim, 17 (4/122); Tirmizî, Fiten, 8 (4/467)

İKİNCİ MESELE Onlar (muhtemelen ehl-i sünnet'i kastederek) şöyle demişlerdir: "Ayet, Cebriye'nin şu şekildeki: "Kul, daha baliğ olur olmaz, ondan ileri gelen bir sebep olmaksızın, Allah onu saptırıp hidayetten mahrum bırakabilir. Bu ise, cezalandırmaktan daha müthiştir. Üstelik kulun tağyiri (bozması) da sözkonusu değildir" görüşünün yanlışlığına delildir.

Cevap: Ayetin zâhiri, Allah'ın bu "değiştirme" meselesindeki fiilinin, kulun "değiştirme" fiilinden sonra olduğunu gösterir. Ama *"Siz, Allah dilemedikçe, dileyemezsiniz"* (İnsan, 76) ayeti, kulun fiilinin, Allah'ın fiilinden sonra olduğuna delâlet eder. Böylece sanki bir tearuz ortaya çıkmaktadır.

Cenâb-ı Hak, وَإِذَآ أَرَادَ ٱللَّهُ بِقَوْمٍ سُوٓءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُۥ *"Allah bir kavmin de fenalığını diledi mi, artık onun reddine hiç bir (çare) yok"* buyurmuştur. Alimlerimiz, bu ayeti kulun fiillerinde bağımsız olmadığına delil getirerek şöyle demişlerdir: Çünkü kul, kâfir olduğunda, Allah Teâlâ'nın, o kulun dünyada ayıplanmaya, âhirette de cezaya müstehak olduğuna hükmedeceğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh kul şayet imanı elde etmede bağımsız olsa idi, o zaman Allah'ın, kendisi hakkında irâde ettiği şeyleri reddetmeye de kâdir olurdu. Bu durumda Hak Teâlâ'nın, *"Allah bir kavmin de fenalığını diledi mi, artık onun reddine hiç bir (çâre) yok"* buyruğu geçersiz olmuş olurdu. Böylece önceki ayet, her nekadar **Mu'tezile**'nin görüşü lehine bir delil ihtiva ediyor gibiyse de, bu ayetin de bizim (ehl-i sünnet) mezhebinin doğruluğuna delâlet eden en kuvvetli delillerden biri olduğu sâbit olur. **Dahhâk, İbn Abbas** (r.a)'ın: "O **mu'akkıb** (takibçi melekler) hiçbirşeyi savuşturamaz" dediğini; **Atâ** da yine **İbn Abbas** (r.a.)'ın: "Allah'ın bununla, benim azabımı geriye çevirecek olan, benim hükmümü bozacak hiç bir şey yoktur" manasını kastetmiştir" dediğini rivayet etmiştir.

Cenâb-ı Hak, وَمَا لَهُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَالٍ *"Onlar için O'ndan başka bir veli de yoktur"* yani, "Onlar için, Allah'ın dışında onlara veli olacak, Allah'ın kaza ve kaderini onlardan savuşturabilecek hiç kimse yoktur" buyurmuştur. Bu, "onların işlerini deruhte edecek ve ilâhî azabı onlardan defedecek bir sahib ve yardımcıları yoktur" demektir.

★ ★
★

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ ﴿١٢﴾ وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ
مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَن يَشَاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ ﴿١٣﴾

"O, size korku ve ümid salarak şimşeği gösteren ve ağır bulutları peydah edendir. Gök gürültüsü hamd ile, melekler de O'nun korkusu ile O'nu tesbih ederler. O, yıldırımlar gönderip, onunla kimi dilerse çarpar öldürür. Halbuki onlar Allah hakkında mücâdele edip duruyorlar. O, kudret ve azabında çetindir"

(Ra'd, 12-13).

Bil ki Allah Teâlâ, kullarını, geriye çevrilmesi mümkün olmayan şeyi başlarına getirmekle tehdid edince, bunun peşinden bu ayeti getirmiştir. Bu ayet, şu üç şeyi ihtiva etmektedir:

a) Allah'ın kudret ve hikmetinin delillerini.

b) Bunlar, bazı bakımlardan nimet ve ihsana benzerler.

c) Bazı bakımlardan da azaba ve kahra benzerler.

Bil ki Allah Teâlâ burada şu dört şeyden bahsetmiştir.

Şimşeğin Varlığındaki Hikmet

Birincisi, şimşektir. Bu, ayetteki يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا *"O, size korku ve ümid salarak şimşeği gösterendir"* ifâdesi ile anlatılmaktadır. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Ayetteki, "**havf**" ve "**tama**" kelimelerinin mansub oluşu hakkında şu izahlar yapılmıştır:

1) Bunlar mef'ûl-ün leh olamazlar. Çünkü bunlar, mu'allel olan fiilin fâilinin işi değildirler. Bunların başına ya bir muzaf takdir edilerek, meselâ إِرَادَةَ خَوْفٍ وَطَمَعٍ "Korku ve ümid salmayı istediği için" denilerek, yahut da, bunlar إِخَافَةً وَإِطْمَاعًا "korkutmak ve ümid ettirmek için" manasında ancak mef'ûlün leh olabilirler.

2) Bunlar, "**berk**" (şimşek) kelimesinden hal olarak mansubturlar. Bu durumda, şimşeğin bizzat kendisi korku ve ümid olmuş olur. Buna göre bunların takdiri ya, ذَاخَوْفٍ وَذَاطَمَعٍ "korku ve ümit sahibi" şeklinde olur, yahut da, إِخَافَةً وَإِطْمَاعاً "korkutarak, ve ümid vererek" şeklinde olmuş olur.

3) Bu iki kelime, muhatabların 'hal'i olarak mansubtur, yani "onlar korkarak ve ümid ederek" demektir.

İKİNCİ MESELE Şimşeğin korku ve ümid oluşu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Şimşek çaktığında, yıldırım düşmesinden korkulur ve yağmur yağması ümid edilir. Nitekim şâir **el-Mütenebbi** فَتًى كَالسَّحَابِ الْجَوْنِ يُخْشَى وَيُرْتَجَى/ يُرَجَّى الْحَيَاةُ مِنْهَا وَيُخْشَى الصَّوَاعِقُ *"Yağmur yüklü siyah bulutlar gibi bir delikanlı. Ondan hem korkulur, hem de ümit beklenir. Tıpkı, buluttan hem hayat umulması, hem de yıldırımlarından korkulması gibi"* demiştir.

2) Mesela yolcu ve torbasında hurma ile kuru üzüm bulunan bir kimse gibi, yağmurun yağmasında zararı olanlar, yağmurdan korkar; yağmurun yağmasında faydası olanlar da onu ümid edip beklerler.

3) Dünyada gerçekleşen herşey, kimilerine göre en hayırlı, kimilerine göre de en şerli şeylerdir. İşte yağmur da, ister zaman, ister mekan cihetinden olsun, ona tam o zaman muhtaç olanlar için en hayırlı, yağmurdan zarar görecek kimseler için de en şerli birşey olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bil ki, şimşeğin meydana gelmesi, Allah'ın kudretine delâlet eden, enteresan bir delildir. Bunu şöyle izah ederiz: Bulutların, birtakım sıvı ve nemli parçalar ile, kuru ve yakıcı parçalardan meydana gelmiş cisimler olduğunda şüphe yoktur. Yine bulutun galib özelliğinin, o sıvı parçaları olduğunda şüphe yoktur. Su, soğuk ve nemli; ateş ise kuru ve yakıcı bir maddedir. Taban tabana zıd olan iki şeyden birinin diğerinden meydana gelmesi, aklın kabul edeceği birşey değildir. Binâenaleyh zıddı zıddan meydana getirecek, hür ve irade sahibi bir fâilin mutlaka olması gerekir.

Buna göre şayet, "Niçin şöyle denilemesin: Rüzgar, bulutun kütlesinin içine girmiş ve soğuk da bulutun dış yüzeyini kaplamıştır. Böylece bulutun dış yüzeyi âdeta donmuştur. Sonra bu rüzgar, bulutu zorlayarak paramparça etmiştir. Böylece bu şiddetli parçalanmadan, sert bir hareket meydana gelmiştir. Bu sert hareket, ısınmayı doğurur ki, işte şimşek budur" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Söylediğiniz herşey, aklın hilafınadır. Bu hususu, birkaç şekilde izah edebiliriz:

a) Eğer durum böyle olsaydı, "her nerede ve her ne zaman bir şimşek meydana gelirse, mutlaka bir gök gürültüsü de meydana gelir. Gök gürültüsü ise, o bulutun parçalanmasından meydana gelen sestir" denilmesi gerekirdi. Halbuki durumun böyle olmadığı malumdur. Çünkü çoğu kez, peşisıra bir gök gürlemesi olmaksızın şimşek çakabilir.

b) Bu hareketin çok kuvvetli olması sebebiyle, meydana gelen ısınma, bulutun soğukluğunu gerektiren, o sıvı özelliğinin zıddıdır. Bu kuvvetli zıd mevcud olduğuna göre, bulutta daha nasıl o kuru ve yakıcı özellik bulunabiliyor? Aksine biz diyoruz ki, büyük ateşler bile, üzerine su döküldüğünde söner. Halbuki bulutun tamamı aslında sudur. O halde, o bulutta daha nasıl, zayıf da olsa bir ateş şûlesi meydana gelebiliyor?

c) Size göre, ateşin rengi yoktur. O halde, farzet ki o bulutun parçaları sebebiyle meydana gelen mevcut kuvvetten dolayı bir ateş meydana geliyor. Fakat ateşin o kırmızı rengi nereden peydah oluyor? Böylece, onların ileri sürdüğü sebebin zayıf olduğu ve sırf su olmasına rağmen bulutun kütlesinde meydana gelen ateşin ancak hakîm ve kâdir bir kudret sâyesinde olabileceği anlaşılır.

Bulutun Oluşması

İkincisi, ayetteki وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ *"(O) ağır bulutları peydah edendir"* buyruğu ile anlatılan hususdur. **Keşşâf sahibi** şöyle der: **"Sehâb,** cins ismi olup, müfredi, **"sehâbetün"** (bir bulut)dur. **"Sikâl"** ise, **"sakıyletün"** (ağır) kelimesinin çoğuludur. Çünkü sen tıpkı, اِمْرَأَةٌ كَرِيمَةٌ وَنِسَاءٌ كِرَامٌ dediğin gibi, سَحَابَةٌ ثَقِيلَةٌ وَسَحَابٌ ثِقَالٌ "Ağır bulut ve ağır bulutlar" da dersin." Bulutların ağır oluşu, taşıdıkları sudan dolayıdır.

Bil ki bu da, Allah'ın kudret ve hikmetinin delillerindendir. Çünkü bulutun o sıvı cüzlerinin, ya hava boşluğunda meydana geldiği, yahut da yeryüzünden yükseldikleri söylenebilir. Binâenaleyh eğer birincisi olursa, onların o boşlukta meydana gelmelerinin, hakîm ve kâdir bir var edicinin onları var etmesi ile olması gerekir ki, elde etmek istediğimiz netice budur. Yok eğer ikinci ihtimal, yani onların yeryüzünden yükselmiş olmaları ihtimali söz konusu olursa, bu hususta, "O sıvı parçacıkları soğuk hava tabakasına ulaştıklarında donarlar ve böylece ağırlaşırlar, daha sonra da yeryüzüne düşerler" denilmesine gelince, biz deriz ki: "Bu, yanlıştır. Çünkü yağmurlar farklı farklıdırlar. Bazan damlalar büyük, bazan küçük; bazan birbirine yakın, bazan uzak; yağmurun uzun zaman yağmasında olduğu gibi bazan uzun süreli, bazan kısa süreli olur. Binâenaleyh yeryüzünün ve buharları ısıtan güneşin karekteri aynı (değişmez) olmasına rağmen yağmurların değişik şekillerde olması, mutlaka hür ve irade sahibi bir yaratıcının tahsisi ile (bu özellikleri onlara vermesi) ile olmalıdır. Hem sonra tecrübeler de, duâ ve niyazın, yağmurun yağmasında büyük bir tesirinin olduğuna delalet etmektedir. İşte bundan ötürü yağmur namazı meşrû kılınmıştır.

Binâenaleyh yağmurun yağmasında müessir olanın, tabiat ve onun özelliği değil, hür ve irade sahibi bir fâilin kudreti olduğunu anlıyoruz.

Gök Gürlemesi

Üçüncüsü, bu ayette zikredilen "**ra'd**" (gök gürültüsü)dür. Cenâb-ı Hak, وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلٰئِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ *"Gök gürültüsü hamd ile, melekler de O'nun korkusu ile O'nu tesbih ederler"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili şu görüşler söylenmiştir:

1) **Ra'd**, bir meleğin adıdır. Gök gürültüsü ile işitilen ses ise, o meleğin Cenâb-ı Hakk'ı tesbih edişinin sesidir. **İbn Abbas** (r.a.)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir yahûdi, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, gök gürültüsünün ne olduğunu sormuş. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) مَلَكٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُوَكَّلٌ بِالسَّحَابِ مَعَهُ مَخَارِيقُ مِنَ النَّارِ يَسُوقُ بِهَا السَّحَابَ حَيْثُ شَاءَ اللّٰهُ *"Ra'd, elinde ateşten mızrak bulunan ve onlarla bulutları Allah'ın dilediği yere sürüp götüren, bulutlar üzerinde görevli bir melektir"* [36] buyurdu. Bunun üzerine onlar, "O halde, duyduğumuz o ses ne?" dediklerinde, Hz. Peygamber (s.a.s.), *"O da, onun bulutları sürmesidir "* buyurdu. **Hasan el-Basrî**'nin, "O, Allah'ın yarattığı bir varlıktır, ama bir melek değildir" dediği rivayet edilmiştir. Bu görüşe göre, "**ra'd**", bulutlar üzerinde görevli olan melektir, gök gürültüsü de, onun Allah'ı tesbih edişidir. O sese de, "**ra'd**" denmiştir. **İbn Abbas** (r.a.)'dan rivayet edilen şu husus da bunu tekid eder: **İbn Abbas**, bir gök gürültüsü duyduğunda, "Ey Ra'd, senin tesbih ettiğin Allah'ı, ben de tesbih ederim" derdi. Hz. Peygamber (s.a.s.)in şöyle dediği rivayet edilmiştir: إِنَّ اللّٰهَ يُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ فَيَنْطِقُ أَحْسَنَ النُّطْقِ وَيَضْحَكُ أَحْسَنَ الضَّحْكِ فَنَطْقُهُ الرَّعْدُ وَضِحْكُهُ الْبَرْقُ *"Allah ağır bulutları yarattı. Onlar, en güzel bir şekilde konuşur, en güzel bir biçimde gülerler, onların konuşması, gök gürültüsü; gülmesi de şimşektir."* [37]

Bil ki bu, uzak bir ihtimal değildir, çünkü ehl-i sünnete göre, hayatın bulunması için, mutlaka bir bünye şart değildir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, bulutun parçalarında hayatı, ilmi, kudreti ve konuşmayı yaratması uzak bir ihtimal değildir. Buna göre duyulan ses, bulutun bir işidir. Hem bu, nasıl uzak görülebilir ki? "**Semendel**"[38]in, ateşten; kurbağanın soğuk sudan; büyük kurtçukların, uzun zaman beklemiş kardan meydana geldiklerini görmekteyiz. Hem, **Hz. Davud** (a.s.) zamanında dağların; Hz. Muhammed (s.a.s.) zamanında da çakıl taşlarının Allah'ı tesbih etmeleri akıldan uzak görülmediğine göre, bulutların tesbihi nasıl uzak görülebilir?

---

36) **Tirmizî**, tefsir, 14 (5/294); **Müsned** 1/274.

37) **Müsned**, 5/435.

38) Matbu nüshada böyle ise de, doğrusu **Semenderdir**. Bu: "küçük bir kurtçuk olup ateşi söndüren bir sıvı salgılar. Bu sebepten ateşte yanmadığı söylenir." (Müncid).

Bu görüşe göre, ister bir melek olsun, ister başka birşey olsun, "ra'd" denen şey hakkında iki görüş vardır:

1- O, bir melek değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu kelime üzerine *"ve melekler"* diye, melekleri atfetmiştir. Halbuki ma'tûf, matûfun aleyhden başka bir şeydir.

2- Bunun, melekler cinsinden olması da uzak bir ihtimal değildir. Hak Teâlâ'nın *"Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e, Mîkâil'e düşman olursa"* (Bakara, 98) ve *"Biz, peygamberlerden, senden, Nûh'dan, İbrahim'den mîsâk almıştık"* (Ahzab, 7) ayetlerinde de olduğu gibi, Cenâb-ı Hak "ra'd"i, şerefini göstermek için ayrıca bizzat zikretmiştir.

2) **Ra'd**, o belli (gök gürültüsü) sesin adıdır. Bununla beraber "o ses", Allah Teâlâ'yı tesbih eder. Çünkü tesbih, takdis ve benzeri şeyler ancak, Allah Teâlâ'yı takdis ve tenzih manasında olan bir lafzın bulunmasıdır. Binâenaleyh o sesin meydana gelmesi, noksanlıktan ve mümkin bir varlık olmaktan münezzeh olan bir zâtın mevcûdiyetine delil olunca, gerçekte bu bir tesbih olmuş olur ki, *" Hiçbirşey hâriç olmaksızın, herşey O'nu hamd ile tesbih eder"* (İsrâ, 44) ayetinin anlattığı mana da budur.

3) **Ra'd**'in tesbih etmesinin manası, onu (gök gürültüsünü) duyan insanların Allah'ı tesbih etmeleridir. İşte bu sebebten ötürü, insanların bu tesbihi gök gürültüsüne (ra'd'a) nisbet edilmiştir.

4) Sûfilere göre **"ra'd"**, meleklerin sesleri; **"berk"** (şimşek) ise, kalblerinin ve gönüllerinin sıcak nefesleri; yağmur da, onların gözyaşlarıdır.

Semavî-Rûhanî Varlıklar

Eğer, "Ra'd ne demektir?" denilirse, deriz ki: Bu hususta geniş izahı, فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ (Bakara, 19) ayetinin tefsirinde yapmıştık.

Cenâb-ı Allah, وَالْمَلَٰٓئِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِۦ *"Melekler de O'nun korkusu ile (onu tesbih ederler)"* buyurmuştur. Bil ki bazı müfessirler şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ bu "melekler" ile, "Ra'd"in yardımcısı olan melekleri kastetmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, Ra'd adlı o meleğe, yardımcılar vermiştir. O halde, bu ifadenin manası, "O melekler de, Allah korkusu ve haşyetinden ötürü, Allah'ı tesbih ederler" şeklindedir. İbn Abbes (r.a.) şöyle demiştir: "O melekler, Allah'dan korkarlar, ama insanların korkusu gibi değil, çünkü onlardan hiçbiri, sağında ve solunda kimin olduğunu bilemez ve onları, yeme, içme ve başka birşey Allah'a ibadetten alıkoyamaz."

Bil ki muhakkik feylesoflar "Bu ulvî neticeler, ancak semavî ve ruhânî bir güç ile tamamlanır. Binâenaleyh bulutların, kendilerini idâre eden belli bir semavî rûhu vardır. Rüzgar ve benzeri diğer gök hadiselerinin durumu da aynıdır" demişlerdir ki bu, "Ra'd, Allah'ın bir meleğinin adıdır ve o, Allah'ı tesbih eder" diye naklettiğimiz

görüşün aynısıdır. O halde, işte bu ibare ile müfessirlerin ifade ettikleri görüş, muhakkiklerin feylesoflardan naklettikleri şeyin aynısdır. O halde bunu inkâr etmek, aklı olana nasıl yakışır?

Yıldırım Hakkında

Dördüncüsü; Bu ayette zikredilen delillerin dördüncüsü, Hak Teâla'nın وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَآءُ *""O, yıldırımlar gönderip, onunla kimi dilerse çarpar öldürür"* ayeti ile ifâde ettiği şeydir. Bil ki, **"savâik"**in manasını daha önce, Bakara suresinde, (Bakara, 19) zikretmiştik. Müfessirler bu ayetin, **Âmir b. et-Tufeyl** ile, **Lebîd b. Rabi'a**'nın kardeşi **Erbet b. Rabia** hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir: Bu ikisi, mahkemeleşmek için diye Hz. Peygamber (s.a.s.)'e gelmiş, ama aslında onu öldürmeyi planlamışlardı. **Erbet b. Rabî'a** "Rabbimizi bize anlat. O bakırdan mı, yoksa demirden midir?" demişti. Geriye dönünce, üzerine bir yıldırım düşmüş,onu yakmıştı. Allah, **Âmir**'e de, tıpkı bir deve hastalığı gibi bir hastalık vermiş, o da **Benû Selûl**'den bir kadının evinde ölmüştü.

Bil ki "yıldırım" işi, gerçekten enteresandır. Çünkü o bazan buluttan çıkar. Buluttan indiği zaman ekseriya denize dalar ve denizin derinliklerindeki balıkları yakar. Feylesoflar, onun kuvvetini anlatmada mübalağa etmişlerdir. Bunun Allah'ın kudretine delil getirilişinin izahı şöyledir: "Ateş, sıcak ve kurudur. Onun tabiat ve karakteri bulutun tabiat ve karakterine zıddır. Binâenaleyh sıcaklık ve kuruluk bakımından bulutun tabiatının, alıştığımız ve bildiğimiz ateşin tabiatından daha zayıf olması gerekir. Fakat durum böyle değildir. Çünkü o (yıldırım), bu dünyanın ateşinden daha kuvvetlidir. Binâenaleyh onun, bu özelliğe sahib oluşunun, mutlaka bir fâil-i muhtarın, bu özelliği ona vermesi ile olması gerekir.

Mücadelenin Buradaki Manası

Bil ki Allah Teâlâ bu dört delili zikredince, وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ *"Halbuki onlar Allah hakkında mücâdele edip duruyorlar"* buyurmuştur. Allah Tealâ, يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَى *"Allah, her dişinin neye gebe olacağını bilir"* (Ra'da, 8) buyurarak ilminin kemalini beyân etmiş idi. Bu ayette de, kudretinin kemâlini beyan etmiştir. *"Onlar ise Allah hakkında mücâdele edip duruyorlar "* yani "O kâfirler ise, bu delillerin ortaya çıkmasına rağmen, Allah hakkında hâlâ mücâdele ediyorlar" demektir. Bu, birkaç manaya gelebilir:

1) Bundan maksat, "Rabbimizi bize anlat, O, bakırdan mı, demir den mi?" diyen kâfirin sözüne reddir.

2) Bununla, o kâfirlerin, öldükten sonra dirilmeyi, haşri ve neşri kabul etmeme hususundaki mücâdelelerini reddetme manası kastedilmiştir.

3) Bununla, onların (Kur'an'dan) başka mucize istemeleri reddedilmiştir.

4) Bununla, onların (çarçabuk) başlarına kökünü kazıma azabının gelmesini istemeleri reddedilmiştir.

Bu ifadenin başındaki "vâv" (ve) edatı ile ilgili olarak şu iki görüş belirtilmiştir:

a) Bu, vâv-ı haliyyedir ve ifâdenin manası, "Yıldırım, Allah'ın dilediği kimselere onlar Allah hakkında mücâdele ederken, çarpar öldürür" şeklindedir. Çünkü **Erbet** Allah hakkında mücâdele ettiği zaman, yıldırım çarpıp onu öldürmüştür.

b) Bu, vâv-ı isti'nâfiyedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki o delilleri zikrettikten sonra, *"Onlar Allah hakkında mücâdele edip duruyorlar"* demiştir.

Şedîdü'l-Mihâl

Daha sonra Cenâb-ı Allah, وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ *"O, kudret ve azabında çetindir"* buyurmuştur. **"Mihâl"** kelimesi ile ilgili bazı izahlar yapılmıştır: **İbn Kuteybe** şöyle demiştir: "Bunun başındaki mim harfi, zâid ilâve olup, kökü اَلْحَوْلُ masdarıdır. Bunun bir benzeri de, **"mekân"** kelimesinin başındaki "mim" harfidir." **Ezherî** ise şöyle demiştir: "Bu görüş yanlıştır. Çünkü bir kelime, **"misâl"** gibi, **"fi'âl"** vezni üzere olur ve başında meksûr bir mim bulunursa bu mim kelimenin asîl harflerinden olur, **mihâd** (beşik), **midâs** (yatak) ve **midâd,** (hokka) kelimelerinde olduğu gibi. Alimler, bu kelimenin, kökünün ne olduğu hususunda şu değişik görüşleri ileri sürmüşlerdir:

1) Bunun, bir kimse bir başkasını yakalayıp, padişaha götürerek, onu ölümle yüz yüze getirdiğinde söylenen مَحَلَ فُلَانٌ بِفُلَانٍ deyiminden ve hile yollarına başvurup, bu hususta gayret gösteren kimse için söylenen تَمَحَّلَ لِكَذَا ifâdesinden alınma olduğu söylenmiştir. Buna göre kelimenin manası "Allah Teâlâ'nın, düşmanlarına karşı hile ve tuzağı, cezası ve ikâbı çok güçlüdür. Onları, hiç beklemedikleri bir şekilde helâk eder" şeklindedir.

2) **Mihâl,** şiddet ve sıkıntı manasınadır. Kıtlık ve sıkıntı yıllarının da, **"senetü'l-mahl"** diye isimlendirilmesi bu yüzdendir. Yine aynı kökten olarak, مَاحَلْتُ فُلَانًا مِحَالًا "Falancaya mukavemet ettim, bakalım hangimiz daha şiddetli imişiz" denilir. **Ebu Müslim** ise, bu kelimenin, **mahl** masdarından, fi'âl vezninde **"şiddet-kuvvet"** manasında bir isim olduğunu, bu veznin karşılık ve cezâ verme manasında kullanıldığını söylemiştir. Buna göre sanki mana, "Allah'ın karşılık ve ceza vermesi çok şiddetlidir" şeklinde olur.

Bu hususta müfessirlerin değişik izahları vardır: Mesela **Mücahid** ve **Katâde,** buna, "kuvveti çok çetin"; **Ebu Ubeyde,** "ikâbı çetin"; **Hasan el-Basrî,** "intikamı çetin"; **İbn Abbas** da, "engellemesi çetin" manalarını vermişlerdir.

3) **İbn Arefe** şöyle demiştir: "Arapça'da, *"mücâdele etti"* manasında, مَاحَلَ عَنْ أَمْرِهِ

(işi ile uğraştı) denilir. Binâenaleyh ayetteki bu ifade, "mücâdelesi çok çetin olan" demektir.

ç) Bazı âlimlerin, bu ifâdeye, "kini ve öfkesi çetin" manasını verdikleri de rivayet edilmiştir. Ama çoğu alimler bunun doğru olmadığını, çünkü Allah için kinin düşünülemeyeceğini söylemişlerdir. Fakat biz, bu Tefsirimizde böylesi lafızlar Allah hakkında kullanıldığı zaman, bunların ârazların (yani ifâde ettikleri sıfatların) başlangıçları (sebepleri) manasına değil, sonuçları ve neticelerine göre kullanıldıklarını söylemiştik. Binâenaleyh buradaki "kin" ile de, şu mana kastedilmiştir: "Allah Teâlâ, irâdesi gizli olmakla berâber, o insana bu şerri (cezayı) ulaştırmayı irâde eder."

★ ★
★

لَهُۥ دَعْوَةُ ٱلْحَقِّ ۖ وَٱلَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِهِۦ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُم بِشَىْءٍ إِلَّا كَٰبَٰسِطِ كَفَّيْهِ إِلَى ٱلْمَآءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَٰلِغِهِۦ ۚ وَمَا دُعَآءُ ٱلْكَٰفِرِينَ إِلَّا فِى ضَلَٰلٍ ﴿١٤﴾

"Hak da'vet ancak O'nundur. (Müşriklerin), O'ndan başka dua ettikleri ise, hiçbir şekilde kendilerine icâbet etmez. Onlar ancak ağzına gelsin diye, suya doğru iki avucunu açan kimse gibidir ki, bu kimse asla ona ulaşamaz. Kâfirlerin duâsı kaybolup gitmeye mahkûmdur"

(Ra'd, 14).

Bil ki, *"Hak davet ancak O'nundur"* buyruğu " "Hak davet ancak Allah'ındır, Allah'a aittir" demektir. Bu ifâde ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci Bahis: Müfessirlerin, bu hususta birkaç görüşü vardır:

1) **İkrime, İbn Abbas** (r.a.)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hak davet (gerçek dua), "Lâilâhe illallah" sözüdür."

2) **Hasan el-Basri**'nin görüşüne göre, "Allah, haktır. O'nun duası, yani Ona yapılan duâ da haktır." Buna göre **Hasan el-Basrî** sanki şu manayı imâ ediyor: "Sadece Allah'a dua etmek, hak ve gerçektir."

3) Allah'a ibâdet etmek, hak ve sıdktır.

Bil ki hak, mevcûd olandır. Mevcûd olan şeyler de iki kısımdır:

1) Yok olmayı kabul eden (yok olabilecek olan) kısım ki, bunun bâtıl olması da mümkindir.

2) Yok olmayı kabul etmeyen kısım ki, bu kısmın bâtıl olması mümkin değildir. İşte gerçek hak budur. Zatı itibarı ile vâcibu'l-vücûd olan mevcûd (var) olduğu zaman, yokluğu kesinlikle kabul etmez (yani onun yok olması düşünülemez). Binâenaleyh mevcûdât içinde "hak" olmaya en layık olan varlık O'dur ve "hak" olmaya en layık inanç ve zikir, O'nun var olduğuna inanmak, varlığını zikretmektir. Bu izah ile sâbit olur ki, varlıklar içinde O'nun varlığı gerçek "hak"tır, inançlar içinde de O'nun varlığına inanç gerçek "hak'tır. O'nu medh-ü senâ etmek, ulûhiyyetini ve kemâlini itiraf etmek ve zikretmek de, zikirler içinde gerçek "hak"tır. İşte bundan dolayı O, *"Hak da'vet (dua, ibadet, çağrı, isim) ancak O'nundur"* demiştir.

İkinci Bahis: Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "دَعْوَةُ الْحَقِّ ifâdesi ile ilgili iki izah vardır:

1) **"Da'vet"** kelimesi "bâtıl"ın zıddı olan "hakk"a muzaf kılınmıştır. Nitekim bu manada **"hak"** lafzına, **"kelimetü'l-hak"** ifâdesinde **"kelime"** lafzı da muzaaf kılınmıştır. Bundan maksad, bu da'vetin "hak" olduğunu, batıllık emârelerinden tamamen uzak olduğunu anlatmaktır. Bu, birşeyi sıfatına izâfe etmek (muzaf kılmak) çeşidinden bir izâfedir.

2) "Allah" manasında olan "hak" kelimesine "da'vet" muzaf kılınmıştır. Binâenaleyh bunun manası, "Hakka, yani duyan ve icâbet eden Allah'a yapılmış olan da'vet (duâ)" şeklindedir. **Hasan el-Basrî**'nin, "Hak, Allah Teâlâdır. O'na yapılan her duâ da hak duâdır" dediği rivayet edilmiştir.

Kâfirlerin Duasının Sonucu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ *O'ndan başkaduâ ettikleri şeyler ise"* yani "Kâfirlerin, Allah'ın dışında duâ ettikleri ilahlar ise, لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ *"hiçbir şekilde kendilerine icâbet edemezler"* yani" o kâfirlerin istedikleri şeylere ancak iki avucunu, kendisine su gelsin diye suya uzatmış kimseye, suyun icâbet etmesi (karşılık vermesi) gibi icabet ederler" buyurmuştur. Su ise cansızdır, ellerini kendisine uzatan kimseyi, onun susuzluğunu ve ihtiyacını hissetmez, görmez, o kimseye karşılık vermeye ve onun ağzına kendiliğinden ulaşmaya kâdir değildir. O kâfirlerin duâ ettikleri putlar da cansızdırlar, onların duâlarını duyamaz, onlara karşılık veremez ve onlara fayda vermeye kâdir değildirler. Denildi ki, onların putlarına yaptıkları duâlarının faydasının az oluşu, iki avucu ile su içmek isteyip, parmaklarını açarak ellerini suya uzatan (daldıran), ama avucuna su gelmeyen, böylece de su içme fiiline ulaşamayan kimsenin haline benzetilmiştir.[39] Buradaki fiil tâ'lı olarak

39) Zira parmaklarının arası açık olduğundan suyu tutmaz (ç.)

ted'ûne (duâ ettiğiniz) şeklinde; كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ ifâdesi de tenvinli olarak, كَبَاسِطٍ كَفَّيْهِ şeklinde de okunmuştur.

Daha sonra Allah Teâlâ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ *"Kâfirlerin duâsı kaybulup gitmeye mahkûmdur"* buyurmuştur. Yani, "Boşa gitmiştir, hiçbir faydası yoktur. Çünkü onlar Allah'a duâ ederlerse, Allah onlara icâbet etmez. İlahlarına (putlarına) duâ ederlerse de, putları icâbet etmeye kâdir olamaz" demektir.

★ ★
★

Göklerde ve Yerde Bulunanların Allah'a Boyun Eğmesi

وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُم بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ﴿١٥﴾

"Göklerde ve yerde kim varsa onlar da, gölgeleri de sabah akşam, ister istemez Allah'a secde eder"

(Ra'd, 15).

Bil ki burada bahsedilen "**secde**"nin manası hususunda iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bu "**secde**"den murad, alnı yere koyma manasındaki secdedir. Bu manaya göre, ayetin iki izahı vardır:

a) Bu, her ne kadar umûmî bir ifâde ise de, bundan murad hususî (belli) varlıklardır. Onlar da mü'minlerdir. Çünkü bazı mü'minler, Allah'a kolaylıkla ve arzu ile secde ederler. Bazı müslümanlar ise, bu kendilerine ağır geldiği için, Allah'a kerhen (zorlanarak) secde ederler. Onlar kendilerini, nefisleri istese de istemese de, bu ibadetleri yerine getirmeye zorlarlar.

b) Bu ifâde umûmîdir ve bundan kastedilen mana da umûmîdir. Buna göre, ayette bir müşkil söz konusudur. Çünkü göklerde ve yerde olan herşey, Allah'a secde etmez. Aksine melekler ile cin ve insanlardan mü'min olanlar Allah'a secde ederler. Kâfirler ise secde etmezler.

Buna iki şekilde cevap verilebilir:

1) *"Göklerde ve yerde kim varsa onlar da Allah'a secde ederler"*; yani, "Göklerde ve yerde olan her canlının Allah'a secde etmesi gerekir" demektir. Böylece gereklilik (vücûb) olma ve meydana gelme ile ifâde edilmiştir.

2) Secdeden murad, ta'zîm ve kulluğu itiraftır. Allah'ın da, *"Andolsun ki onlara,*

gökleri ve yeri kimin yarattığını sorarsan, muhakkak "Allah" derler" (Lokman, 25) buyurduğu gibi, göklerde ve yerde bulunan her canlı, Allah'a kulluğu itiraf eder.

İkinci Görüş: Secde, inkıyâd etmek, boyun eğmek ve başkaldırmamak anlamındadır. Bu manaya göre, göklerde ve yerde olan her canlı, Allah'a secde ediyor, demektir. Çünkü O'nun, kudret ve meşieti, herkes hakkında geçerlidir. Bu hususta sözün özü şudur: Allah dışında kalan her şey, zâtı gereği mümkindir. Zâtı gereği mümkin olan varlığın mahiyeti, var olmayı veya var olmamayı aynı derecede kabul eder. Böyle olan her varlığın, varlığının yokluğuna; veya yokluğunun varlığına üstün gelmesi, ancak bir mûcidin ve bir müessirin tesiriyle olur. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın dışında kalan her şeyin varlığı, O'nun var etmesiyle; yokluğu da, O'nun yok etmesiyle olmuş olur. Binâenaleyh O'nun tesiri, var etme ve yok etme hususunda, bütün mümkin varlıklar hakkında geçerlidir ki, işte bu da secde etmektir, tevâzu, huzû ve inkıyâd demektir. Bunun bir benzeri ifâde de, Cenâb-ı Hakk'ın *"Bilakis göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur.Hepsi de O'nun emrine râmdırlar"* (Bakara, 116) ve *"Halbuki göklerde ve yerde ne varsa (hepsi) ister istemez O'na boyun eğmiştir"* (Al-i İmrân, 83) ayetleridir.

Cenâb-ı Hakk'ın طَوْعاً وَكَرْهاً *"ister istemez"* ifâdelerine gelince, bununla şu murad edilmiştir: "Mesela hayat ve zenginlik gibi bazı hadiselere, insanın yaratılışı temayül eder, onu arzular. Ölüm, fakirlik, körlük hüzün, kötürüm olma ve her türlü kötülüklerden de, insanın yaratılışı nefret eder, uzaklaşır. Halbuki bütün bunlar, Allah'ın kazâsı, kaderi, tekvîni ve icadıyla meydana gelirler. Hiç kimsenin, bunlara karşı koyma ve bunları savuşturma gücü yoktur."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ *"gölgelerinde sabah akşam"* buyurmuştur. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Müfessirler şöyle demişlerdir: İster mümin isterse kâfir olsun, her şah'ın gölgesi, Allah'a secde eder. **Mücâhid** şöyle demiştir: Mü'minin gölgesi, Allah'a isteyerek; kâfirin gölgesi de istemeyerek secde eder. **Zeccâc** da şöyle demektedir: Tefsirde varid olduğuna göre kâfir, Allah'dan başkasına; gölgesi ise Allah'a secde eder. İşte bu noktada, **İbnu'l-Enbari** de şunu ilâve etmektedir: "Allah Teâlâ'nın tıpkı dağlara anlayış verip, böylece de o dağların Allah'ı tesbih etmekle meşgul olmaları ve Allah'ın da *"Derken Rabbi o dağa tecelli edince, onu paramparça ediverdi"* (A'raf, 143) buyurduğu gibi; tecellisinin o dağda zuhur etmesi gibi, Allah Teâlâ'nın dağlara, sayesinde secde edebilecekleri akıl ve anlayış vermesi ve yaratması da uzak bir anlayış değildir.

İkinci Görüş: Gölgelerin secde etmesinden murad, onların bir taraftan diğer tarafa meyletmeleri, güneşin alçalmasıyla uzayıp, yükselmesiyle de kısalmalarıdır. O halde o gölgeler, uzamalarında, kısalmalarında ve bir taraftan diğer bir tarafa meyletmelerinde, Allah'a inkıyâd etmiş ve teslim olmuşlar demektir. Burada, hassaten

akşamdan ve sabahtan bahsedilmiştir; çünkü gölgeler, ancak bu iki vakitte büyür ve o çoğalırlar.

★ ★
★

Sahte Tanrıların Aczi

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ قُلْ اَفَاتَّخَذْتُمْ مِّنْ دُوْنِهٖٓ اَوْلِيَآءَ لَا يَمْلِكُوْنَ لِاَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَّلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصِيْرُ اَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمٰتُ وَالنُّوْرُ اَمْ جَعَلُوْا لِلّٰهِ شُرَكَآءَ خَلَقُوْا كَخَلْقِهٖ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَّهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿١٦﴾

"De ki (Resûlüm), "göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" De: "Allah'dır." Söyle: "O halde O'ndan başka kendilerine bile ne bir fayda, ne bir zarar vermeye malik olmayan birtakım veliler mi, (mabûdlar mı) edindiniz?" Söyle: "Gözü görmeyenlerle, gören bir olur mu? Yahut karanlıklarla nûr bir olur mu? Yoksa Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da, bu yaratma, kendilerince birbirine mi benzedi?" De ki: "Allah her şeyi yaratandır. O, birdir kâinatın yegâne hâkimi ve sahibidir"

(Ra'd, 16).

Bil ki, Allah Teâla, "ona boyun eğiyor" manasında, göklerde ve yerde bulunan her şeyin, Allah'a secde ettiğini beyan edince, putperestleri reddetmeye yönelerek قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ *""De ki (Resûlüm), "göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" De: "Allah'dır"* buyurmuştur. Bu cevap, kendisine sorulan kimsenin kabul edeceği, tasdik edeceği ve reddetmeyeceği bir cevap olunca, onların bunu kesinlikle inkâr etmeyeceklerine dikkat çekmek için, bu cevâbı hatırlatanın Hz. Peygamber (s.a.s.) olması için ona böyle demesini emretmiştir. Hak Subhanehu ve Teâlâ, kendisinin, her var olanın, kainattaki her şeyin Rabbi olduğunu beyân edince, "Onlara de ki: "O halde, onlar kendileri için herhangi bir fayda ve zarara malik olmayan birer cansız varlık oldukları halde daha niçin Allah'ı bırakıp da, onları dost edindiniz?" demiştir. O putlar, kendileri için bir fayda elde etmekten ve kendilerine gelebilecek zararı da defetmekten aciz olunca, onlar, başkaları için bir fayda elde etmekten ve başkalarından zararı savuşturmaktan ise, haydi haydi aciz olurlar... Binâenaleyh onlar, buna kâdir olamadıklarına göre, onlara ibâdet etmek de, mahza abes bir iş ve akılsızlık olur.

Cenâb-ı Hak, bu denli açık olan deliller serdedince, bu gibi delilleri bilmeyenin, anlamayanın adetâ "kör" gibi; onları anlayanın ise, "gören" gibi; bu gibi hüccetleri bilmeyenin karanlıklar;bilenlerin ise, nûrlar gibi olduklarını beyan etmiştir. Herkesin, zarurî olarak, kör olanın görene; karanlığın nura, eşit ve denk olmadıklarını bilmesi gibi; yine herkes, zarurî olarak, bu delilleri bilmeyenin, onları bilene eşit ve müsavî olmayacağını da bilir..

Hamza, Kisaî, Ebu Bekr ve **Asım'ın ravisi Amr**, yâ ile يَسْتَوِى الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ şeklinde okumuşlardır. Zira bu fiil, cemi olan isimden önce gelmiştir. Diğer kıraat imamları ise, tâ ile **testevi** şeklinde okumuşlardır. **Ebu Ubeyde** de, bu ikinci okuyuşu tercih etmiştir.

Putların Yarattığı Şey Yoktur

Daha sonra Cenab-ı Hak bu izahı tekid ederek, أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَآءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ *"Yoksa Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da da, bu yaratma, kendilerince birbirine mi benzedi?"* buyurmuştur. Yani "Onların, Allah'ın şerikleri olduğunu iddia ettikleri bu şeylerin, Allah'ın yaratmasına benzer bir yaratmaları, mahlukları yoktur ki onlar, o putların, yaratma vasfında Allah'ın ortakları olduklarını, böylece de o putların, ulûhiyyette Allah'ın ortakları olmaları gerektiğini söyleyebilsinler. Tam aksine o müşrikler, bu putlardan, kesinlikle herhangi bir fiilin sâdır olmadığını, ne yaratmanın ne de tesirlerinin bulunmadığını zarurî olarak bilirler. Durum böyle olunca da, onların, o putların, ulûhiyyette Allah'ın ortakları olduklarına hükmetmeleri sırf akılsızlık ve sırf cehâlet olur. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kulun Yaratıcı Olmasının Butlânı

Bil ki alimlerimiz, fiillerin yaratılması meselesinde bu ayetle birkaç yönden istidlâl etmişlerdir:

1) **Mutezile,** canlıların da, tıpkı Allah'ın yarattığı hareketler ve sükûnlar gibi, birtakım hareket ve sükûnları yarattıklarını iddia etmiştir. Böyle olması halinde, onlar, tıpkı Allah'ın yaratması gibi yaratan birtakım şerikleri, Allah'a nisbet etmiş olurlar. Allah Teâlâ'nın bu ayeti, zemmetme ve kabul buyurmama sadedinde zikretmiş olduğu malûmdur. Böylece bu ayet, kulun kendi fiilini yaratamayacağına delâlet etmiş olur.

Kadî şöyle demiştir: Biz her ne kadar, "kul da bir şeyler yapar ve yaratır" dediysek de, ancak ne var ki, kulun mutlak manada yarattığını söylemiyoruz. Eğer biz bunu, mutlak anlamda söylemiş olsaydık, o zaman biz, kulun, tıpkı Allah'ın yarattığı gibi yarattığını söylemezdik. Çünkü, bizden her biri, Allah'ın kudret vermesiyle yapar; o, yaptığını, menfaat elde etmek ya da zararı gidermek için yapar. Halbuki Allah Teâlâ, bütün bunlardan münezzehtir. Kulun yaratıcı olduğu takdir edilse bile, ancak ne var ki onun yaratmasının, Allah'ın yaratması gibi olmadığı sabit olmuş olur. Hem bu ilzâm ve susturma, Cebriyye için de geçerlidir. Çünkü onar "Allah'ın yarattığı şeyin aynısı, kulun kesbi ve fiilidir" derler ki, bu da şirkin bizzat kendisidir. Çünkü ilâh ve kul o

fiilleri yaratma hususunda, tıpkı, bir malda payları bulunan iki ortak gibidirler. Hem Allah Teâla bu sözü kâfirleri ayıplamak ve onların davranışlarını zemmetmek için zikretmiştir. Binâenaleyh şayet kulun fiili Allah'ın yarattığı şey olsaydı, bu kınamanın bir faydası olmazdı. Çünkü böyle olması halinde kâfirler, "Bu küfrü bizde yaratan Allah olduğuna göre, o küfrün bizde bulunması bizim fiilimiz ve ihtiyarımızla olmadığı halde, daha nasıl bundan dolayı bizi zemmeder ve bizi, cehâlete ve kusura nisbet eder?" diyebilirler.

Birinci Soruya Şöyle Cevap Verilir: "Halk", ya bir şeyi yokluktan varlığa çıkarmak demek, veyahut da ölçüp biçip takdir etmek demektir. Her iki manaya göre de, kulun muhdis olduğunun takdir edilmesi halinde, o kulun "hâdis" olması gerekir.

Bu Konuda Mutezile'nin Yanlışı

Ama muârızımızın," kul, her ne kadar yaratıcı ise de, ancak ne var ki onun yaratması Allah'ın yaratması gibi değildir" şeklindeki sözüne gelince biz deriz ki:

"Halk", îcâd etmek, var etmek, yokluktan varlığa çıkarmak demektir. Kulun kudretine göre meydana gelen hareket, Allah'ın kudretiyle meydana gelen harekete denk olunca, o zaman, yaratılan bu iki şeyden birisinin, diğer ikincisinin misli ve dengi olacağı malumdur. Bu durumda da, "Kulun yaptığı olan bu şey, Allah'ın mahlûku olan o şeye denktir" denilmesi doğru ve yerinde olur. Ancak, diğer bakımlardan, bir farklılık ve başkalığın bulunduğunda da bir şüphe yoktur. Ancak ne var ki, diğer bakımlardan bir muhalefetin bulunması, bu yönden bir denkliğin bulunmamasına zarar vermez. İstidlâl hususunda bu kadar şey kâfidir.

Muarızımızın, "Bu, kulun fiili Allah'ın yarattığıdır" dedikleri için, Cebriyye için de geçerlidir" şeklindeki görüşümüze gelince, biz diyoruz ki: Bu, gerekli değildir, zira ayet, kulun yaratmasının, Allah'ın yaratmasının bir misli olmasının caiz olmayacağına delâlet etmektedir. Biz, kul için kesinlikle herhangi bir yaratmayı kabul etmiyoruz. O halde bize, böyle bir şey niye gereksin ki?

Muarızımızın, "kulun fiili, Allah'ın yaratması olsaydı, o zaman, buna göre kâfirleri kınamak, tenkit etmek makul ve uygun olmazdı" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Bunun neticesi şuna varır: Bir medh ve bir zemm bulununca, kulun, fiili hususunda bağımsız olması gerekir. Halbuki bu hüküm nakzedilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, kâfir olarak öleceğini bildiği halde, **Ebu Leheb'i**, küfründen dolayı kınamıştır. Halbuki biz, Allah'ın bildiği şeyin aksinin meydana gelmesinin imkânsız olduğunu zikretmiştik. İşte, ayetle ilgili açıklamaların izahı bundan ibarettir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, قُلِ اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ *"De ki:" Allah her şeyi yaratandır"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Kulun fiilinin, "şey" olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, onun da yaratıcısının Allah olması gerekir. Muarızlarımızın bu hususdaki soruları daha önce geçmişti.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ *"O, birdir, kâinatın yegâne hâkimi ve sahibidir"* ayetinin ifâde ettiği hususdur. Burada, Allah Teâla'nın hangi hususta tek olduğu sorulamaz. Daha önce bahsedilen şey "yaratmak" vasfı olunca, buradaki "vahdet"le, yaratıcılık hususundaki birlik ve vahdaniyyetin murad edilmiş olması gerekir. Allah, kendisi dışında kalan şeyin yegane hakimidir, kahhârıdır. Bu durumda, bu ifâde de, bizim görüşümüzün doğruluğuna bir delil olmuş olur.

İKİNCİ MESELE
Allah "Şey" Diye Nitelendirilebilir mi?

Cehmiyye, Allah Teâlâ hakkında "şey" kelimesinin kullanılamayacağını, yani, O'na şey denilemeyeceğini iddia etmiştir. Bil ki bu münakaşa, ancak lafızda olup, bu da bu vasfın Allah hakkında kullanılıp kulanılamayacağı hususudur. **Cehmiyye** Allah'a "şey" denilemeyeceğini iddia etmiş ve bu hususta şu şekilde istidlâl etmiştir.

1) Cenâb-ı Hak şayet "şey" olsaydı, o zaman onun, *"Allah her şeyi yaratandır"* ifadesinden dolayı, kendi kendisinin de yaratıcısı olması gerekirdi. Bu imkânsız olunca, Allah'a "şey" denilmemesi gerekir. "Bu sınırlandırılmış bir umûm (genel) ifâdedir" de denilemez. Çünkü, tahsis görmüş umum, ancak tahsis edilen kısım, geriye kalanlardan daha düşük ve daha az olduğu zaman makbul olur. Bu tıpkı, bir kimsenin, "şu narı yedim; ancak ne var ki ondan yemediğim birkaç tane düştü" demesine benzer. Burada Allah'ın zâtı, varlıkların en yücesi ve en kıymetlisidir. Binâenaleyh, daha nasıl, hakkındaki hüküm hususî olduğu halde, genel olan o lafız onu içine alabilir?

2) **Cehmiyye**, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onun benzeri gibisi (dahi) yoktur"* (Şûra, 11) ayetine tutunmuştur. Bunlara göre ayetin manası, Allah'ın mislinin misli olan birşey yoktur. Halbuki, her hakikatin, kendisinin mislinin misli olduğu malumdur. O halde Allah Teâlâ da, kendisinin mislinin mislidir. Halbuki Allah Teâlâ, kendisinin mislinin misli olan bir şey olmadığına dikkat çekmiştir. Binâenaleyh bu da, Allah Teâla'ya "şey" denilemiyeceği hususunda bir nâss olmuş olur.

3) Allah Teâlâ'nın, *"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na bunlarla duâ edin"* (Arâf, 180) ayetinin ifâde ettiği hususdur. Bu ayet, Allah'ı ancak, en güzel isimlerle çağırmanın caiz olabileceğine delâlet etmektedir. Halbuki "şey", mevcûdâtın en değersizi hakkında da kullanılır. Binâenaleyh bu lâfız, güzellik ve cemâl anlamı vermemektedir. Bu sebeple bu lâfzın, en güzel isimlerden olmaması gerekir. Binâenaleyh Allah'ı bu lafızla çağırmanın caiz olmaması gerekir.

Ehl-i sünnet alimleri ise, Allah'a "şey" denilebileceği hususunda, O'nun, *"Şahid olmak bakımından hangi şey daha büyük? De ki: "Benimle sizin aranızda Allah hakkıyla şâhiddir"* (En'âm, 19) ayetine tutunmuşlardır. Karşı taraf buna da, Cenab-ı Hakk'ın قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً *"De ki:"Şahid olmak bakımından hangi şey*

daha büyük?" ifadesi, cevabı verilmemiş bir sorudur. O'nun , *"De ki: "Benimle sizin aranızda Allah hakkıyla şâhiddir"* ifâdesi de makabliyle alakası olmayan, yeni başlamış müstakil bir cümledir" diyerek cevap vermiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mutezile, Allah Teâlâ'nın, ilmiyle değil, zâtı gereği âlim, kudretiyle değil, zâtı gereği kâdir olduğu hususunda bu ayete tutunarak şöyle demişlerdir: "Çünkü, şayet Allah'ın ilim, kudret ve hayat gibi sıfatları olsaydı, bu sıfatlar, ya Allah'ın yaratmasıyla var olacak, veyahut da yaratması bulunmaksızın var olacaklardı. Birincisi batıldır, aksi halde teselsül gerekir. İkincisi de batıldır, zira Cenâb-ı Hakk'ın اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ buyruğu, Cenâb-ı Hakk'ın hem zâtına hem de sıfatlarına şamildir.

Biz bu ayetin, Allah'ın zâtı hakkında tahsis görmüş olduğuna hükmettik. Binâenaleyh bu ifâdenin, Allah'ın zâtının dışındaki hususlarda "asl" üzere kalması gerekir ki, bu "asl" da Allah Teâlâ'nın zâtının dışında kalan herşeyin yaratıcısı olmasıdır. Binâenaleyh, şayet Cenâb-ı Hakk'ın ilim ve kudret gibi sıfatları olmuş olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın bunların da yaratıcısı olması gerekirdi ki, bu imkânsızdır. **Mutezile, "halku'l-Kur'an"** meselesinde bu ayete tutunarak şöyle demiştir: Ayet, Allah Teâlâ'nın, her şeyin yaratıcısı olduğuna delâlet etmektedir. Kur'an, Allah'ın kendisi değildir. Binâenaleyh, Kur'an'ın da mahlûk olması ve bu umûm ifâdenin muhtevasına girmiş olması gerekir.

Cevap: Bu konuda en son söz şudur: Gerçi sîğa ve lafız, genel olan bir sîğadır. Ancak ne var ki biz bu sîğayı, akli delillerden dolayı, Allah'ın sıfatları hakkında tahsis ederiz. (Yani O'nun sıfatlarını bu genel hükmün dışında tutmak aklen zaruridir)

★ ★
★

İnkâr, Köpük Gibi Zeval Bulur

أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا ۚ وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ
حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِّثْلُهُ ۚ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ ۚ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً ۖ وَأَمَّا مَا يَنفَعُ النَّاسَ
فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ ۚ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ ﴿١٧﴾ لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنَىٰ ۖ وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ لَوْ أَنَّ
لَهُم مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ ۚ أُولَٰئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ ۙ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٨﴾
أَفَمَن يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَىٰ ۚ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿١٩﴾

"O, gökten bir su indirmiştir de, vadiler, kendi miktarlarınca akmışlardır. Sel de, yüze çıkan bir köpük yüklenip götürmüştür. Bir zinet veya bir metâ elde etmek için ateşte üzerine yaktıkları şeylerde de bunun gibi bir köpük, posa hasıl olur. İşte Allah, hak ile batıla böyle bir misâl verir. Amma, derken köpük atılır gider; insanlara fayda verecek olan şeye gelince, işte bu yeryüzünde kalır. Allah böylece misâller getirir. Rablerine icâbet edenlere, en güzeli vardır. Ona icâbet etmeyenler, yeryüzünde bulunan şeylerin tamamı, bir misli de berâber kendisinin olsa, onu muhakkak fedâ ederdi. İşte onlar, hesâbın kötüsü onlar içindir. Barınakları da cehennemdir. O, ne fenâ yataktır. Öyle ya, Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse, o kör olan kimse gibi midir? Ancak selim akıl sahipleridir ki, iyice düşünür ve idrâk eder"

(Ra'd, 17-19).

Bil ki Allah Teâla, mü'min ile kâfiri, iman ile küfrü, gören ile köre, ışık ile karanlıklara benzetince, bu sefer iman ve küfür için başka bir misal getirerek, أَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا *"O, gökten bir su indirmiştir de, vadiler, kendi miktarlarınca akmışlardır"* buyurmuştur. Suyun dağlardan ve tepelerden alçakta olan vadilerde, o vadilerin genişliğine veya küçüklüğüne göre karar kılıp birikmesi gerekir. Yine, suyun, o vadilerden fazla olduğunda taşıp yeryüzüne yayılması, suyun üstündeki köpüğün hakkı da, etrafa dağılarak sönmesidir. Bu köpük, ister suyun kaynayıp çalkalanmasından dolayı meydana gelen bir beyazlık olsun; isterse suyun taşımış olduğu küçük ve ince maddelerden meydana gelmiş olsun birdir. Cenâb-ı Hak, suyun çok şiddetli akmasından meydana gelen bu köpüğü zikredince, ateş ile meydana gelen köpük ve tortudan da bahsetmiştir. Bu böyledir, zira, yedi maddeden her biri ya bir süs yapmak, yahut da ev işlerinde kendisine ihtiyaç duyulan eşyalardan bir eşya elde etmek için, ateşle eritildiğinde o maddeden bir tür köpük ve tortu ayrılır. Bundan yararlanılmaz aksine bu zayi olur, yok olur, geriye o maddenin külü kalır. Netice olarak diyebiliriz ki: Vadilerden seller aktığında onun üzerinde köpükler olur. O köpük atılır, geriye ise su kalır. Yedi maddenin her biri de böyledir. Bu yedi maddeden her biri bir süs eşyası elde etmek veyahut da ev işlerinde kullanmak için bir mal elde edilmek istendiğinde eritilir; eritilince, onun posası ve kiri ayrılır; geriye kendisinden yararlanılacak olan o cevheri kalır. İşte Cenab-ı Hak, burada da tıpkı bunun gibi, kibriyâ, celâl ve ihsân semâsından bir su indirir ki, bu Kur'an'dır. Vadiler ise, kullarının kalbleridir. Kalbler vadilere benzetilmiştir. Çünkü tıpkı gökten inen suların vadilerde karar kılması gibi, o kalblerde de Kur'an ilimlerinin nûrları karar kılıp yerleşir. Yağmur sularından her biri, o vadilerin genişliği ve darlığı nisbetinde oluştuğu, karar kıldığı gibi, burada da, her kalbte Kur'an ilimlerinin nûrundan ancak, o kalbin temizliği-kirliliği, anlayışın kuvvetli veya eksik olması kabilinden, ona uygun olan şeyler yerleşir, karar kılar. Suya, erimiş yedi maddenin tortusu, pisliği karışıp

onun üzerine çıktığı; sonra da o tortunun ve kirin giderek, kaybolarak, atılarak, geriye suyun cevheriyle o yedi maddenin cevherlerinin kalması gibi, burada da Kur'an'ın açıklamalarına birtakım şekk ve şüpheler karışır. Ama sonunda, o şekk ve şüpheler zail olur, silinir; geriye ilim, din, hikmet ve mükâşefe kalır. İşte bu meselin izahı ve bu meselin, getiriliş maksadına uygunluğunun izahı bundan ibarettir. Müfessirlerin pekçoğu, bu temsil ve teşbihin nasıl olduğunu beyan etmemişlerdir.

İKİNCİ MESELE
Vadi Ne Demektir?

Bu mesele, bu ayette geçen lafızlarla ilgilidir. Bu ayette bulunan **evdiye** kelimesi hakkında birtakım bahisler bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Evdiye, vadi kelimesinin çoğuludur. "**Vadi**"nin ne demek olduğu hususunda da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: "Vâdî" içinde suların, sellerin aktığı dağ ve tepelerden aşağıda olan mekân, boşluk demektir. Bu, bütün dil alimlerinin görüşüdür.

İkinci Görüş: Sühreverdî şöyle demiştir: "Aktığı zaman su da **vadî** adını alır. Çıkıp aktığı için, "**vedî**"ye de, bu isim verilmiştir. Bu görüşe göre **vadî**, suyun aktığı yerin adı olması gibi, akan suyun da adı olmuş olur. Meşhur olan görüş, birincisidir. Ancak ne var ki böyle olması halinde, "vadîler aktı" deyimi mecazi bir ifâde olmuş olur. Buna göre kelamın takdiri "vadilerin suları aktı" (سَالَتْ مِيَاهُ الْأَوْدِيَةِ) şeklinde olur. Ancak ne var ki, bu sözde muzaf hazfedilmiş, muzafın ileyh de onun yerine kaim olmuştur.

İkinci Bahis: Ebu Ali el-Farisî (r.h.) şöyle demektedir: "**Evdiye** kelimesi **vâdî** kelimesinin çoğuludur. Halbuki biz cem'i أَفْعِلَة kalıbında olan, fâil vezninde bir isim bilmiyoruz. Bu, aynı şey hakkında, şu örneklerde olduğu gibi hem fâil, hem de faîl kalıbının kullanılmasına benzer: **Âlim** ve **alîm, şâhid** ve **şehîd, nâsır** ve **nasîr.** Fâil vezni, tıpkı **sâhib** ve **tâir** (arkadaş, kuş) kelimelerinin **ashâb** ve **etyâr** diye **ef'âl** veznînde çoğul yapılır. فَعِيل kalıbı da, tıpkı **cerîb (ecribe)** (uyuzlu-uyuzlular) kelimelerinde olduğu gibi, أَفْعِلَة vezninde cemilenir. Faîl ile fâil arasında bahsedilen bu münasebet bulununca, hiç şüphesiz fâil kalıbı da faîl kalıbının çoğulu gibi cemi yapılarak **vâdi, evdiye;** فَعِيل kalıbı da **fâil** kalıbının cemisi üzerine cemi yapılarak **yetim, eytam; şerif, eşrâf** denilmiştir." **Ebu Ali el-Farisî**'nin sözü bundan ibarettir.

Başkaları da, şöyle demiştir: **Vâdi (evdiye)** kelimeleri, aynen meclis anlamına gelen **nâdi (endiye)** kelimeleri gibidir.

Üçüncü Bahis: Evdiye, kelimesi nekire olarak getirilmiştir. Zira yağmur, bölgeler arasında sıra ile yağar. Böylece de, yeryüzünün bazı çayları akarken, bazıları akmaz.

"Bi Kaderihâ" Tabirinin İzahı

Cenab-ı Hakk'ın, بِقَدَرِهَا *"kendi miktarlarınca"* ifadesi ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci Bahis: Vahidî şöyle der: "**Kadr ve kader** bir şeyin meblağı ve miktarı demektir. Nitekim Arapça'da, "Bu dirhemlerin miktarı, sayısı ne kadardır?" denilir. Yani "bu dirhemler vezin itibariyle ne kadardır" demektir (كَمْ قَدْرُ هٰذِهِ الدَّرَاهِمِ). Binâenaleyh, vezin itibariyle bir şeye denk olan şey, o şey kadardır.

İkinci Bahis: سَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا deyimi "Vadiler miktarınca su aktı. Eğer vadî küçük olursa su az olur; eğer vadinin hacmi büyük olursa, su da çok olur" demektir.

Zebed (Köpük) Hakkında İzah

Cenâb-ı Hakk'ın, فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَداً رَابِياً *"Sel de, yüze çıkan bir köpük yüklenip götürmüştür"* ifâdesine gelince, bununla ilgili iki bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Ferrâ şöyle demektedir: Arapça'da أَزْبَدَالْوَادِي إِزْبَاداً "Vadi köpük attı, köpüklendi" denilir. O halde **zebed** isimdir. رَابِياً kelimesi hakkında **Zeccâc**;"suyun üzerine çıkan, onu bürüyen" manalarını verirken, başkaları, kabarıp yükselmesi sebebiyle (fazlalaşan), artan, yükselen anlamını vermişlerdir. Nitekim bir şey arttığında, رَبَا – يَرْبُو denilir.

Eritilen Madenlerin Köpüğü

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُ *"Bir zinet veya bir metâ aramak için ateşte üzerine yaktıkları şeylerden de bunun gibi bir köpük, posa hasıl olur"* buyruğuna gelince, bil ki Allah Teâlâ, sudan meydana gelen köpüğü darb-ı mesel yapınca, bunun peşinden ateşten meydana gelen köpüğü darb-ı mesel yapmasını zikretmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Hamza, Kisaî ve **Asım'ın ravisi Hafs, yâ ile yûkidûn** okumuşlardır ki, **Ebu Ubeyde** bu okuyuşu hem Cenâb-ı Hakk'ın يَنْفَعُ النَّاسَ ifadesinden dolayı, hem de bu ifâdede bir muhatabın bulunmamasından dolayı tercih etmiştir. Diğer kıraat imamları ise, tâ ile **tûkidûne** şeklinde muhatab sîgasıyla okumuşlardır. Bu okuyuşa göre bu ifadeyle ilgili iki izah yapılabilir:

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"O halde O'nu bırakıp da birtakım veliler mi edindiniz?"* (Ra'd, 16) buyruğunda bahsedilen kimselere hitaptır.

b) Bunun, kendisiyle herkesin murad edildiği genel bir hitâb olması da mümkündür. Buna göre Cenab-ı Hak sanki, وَمِمَّا تُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ أَيُّهَا الْمُوقِدُونَ "Ey tutuşturucular... ateşte üzerine yaktıklarınızdan" demiştir.

İkinci Bahis: Bir şey üzerine yakmak iki kısımdır:

a) O şeyin ateşte olmaması. Bu فَأَوْقِدْ لِي يَاهَامَانُ *"Ey Hâmân, haydi benim için çamurun üstünde ateş yak"* (Kasas, 38) ayetinde olduğu gibidir.

b) Onun birşey üzerine tutuşturulması ve o şeyin de ateşte olması. Çünkü yedi maddeyi eritmek isteyen kimse, onları ateşe kor. İşte bu sebebten ötürü Cenâb-ı Allah burada, *"ateşte üzerine yaktıklarınız şeylerden"* buyurmuştur.

Üçüncü Bahis: Hak Teâlâ, ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ *"bir zinet elde etmek için"* buyurmuştur. Meânî alimleri şöyle demişlerdir: "Bir zinet elde edilmek için, üzerine ateş yakılan şey, altın ve gümüştür; *"veya bir meta' aramak"*, elde etmek için üzerine ateş yakılan (yani ateşte eritilen madenler de, demir, bakır, kalay ve tunçtur. Bunlardan ev eşyası ve istifâde edilecek aletler yapılır. Kendisinden istifâde edilen herşeye "metâ" denir. Cenâb-ı Hak, زَبَدٌ مِثْلُهُ *"bunun gibi bir köpük (hâsıl olur"* yani, "o selin getirdiği suyun köpüğü gibi, bir köpük" buyurmuştur."

Daha sonra da, كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ *"İşte Allah, hak ile batıla böyle bir misal verir"* buyurmuştur. Bu, "Allah işte hak ve batıla böyle teşbih yapar" demektir.

Daha sonra Allah Teâlâ ...فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَآءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ *"Amma, derken köpük atılır gider; insanlara fayda verecek olan şeye gelince, işte bu yeryüzünde kalır"* buyurur. **Ferrâ** şöyle der: "**Cufâ** atmak ve terketmek demektir. Nitekim, vâdî (sel) kuyuya kalıntılar attığında, جَفَا الْوَادِى غُثَاءَهُ – يَجْفُوهُ – جُفَاءً denilir. Binâenaleyh "**cufâ**, biraraya gelmiş, birbirine katılmış şeylerin ismidir. Ayetteki, "**cufâ**" kelimesi, "hâl" olarak mansubtur. Buna göre manası, "Köpük, bazan suyun üzerine bir kabarcık olarak çıkar. Fakat sonunda söner, patlar, kaybolur. Böylece de geriye, suyun cevheri ve o yedi maddenin cevheri kalır. İşte şüphe ve hayaller de böyledir. Bunlar da bazan kabarır, büyür, güçlenir. Amma sonunda yok olur, patlar, silinir gider. Geriye, kendisine hiçbir şüphe karışmamış olan sırf gerçek kalır" şeklindedir. Bu kelimeyi **Ru'be b. Accâc, cufalen** şeklinde okumuştur. **Ebu Hâtim**'den şu söz nakledilir: "**Ru'be**'nin kıraatı ile okunmaz; zira o fâre yerdi."

Hakka Uyanın Mükâfaatı

Cenâb-ı Hakk'ın لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنٰى *"Rablerine icâbet edenlere, daha güzeli vardır"* buyruğu ile ilgil iki izah vardır:

a) Söz, *"Allah böylece misaller getirir"* **cümlesinde tamamlanmış, daha sonra da yeni bir cümle olarak,** *"Rablerine icabet edenlere, daha güzeli vardır"* **ifâdesi başlamıştır. Hüsnâ kelimesi mübtedâ ve mahallen merfudur. Lillezine kısmı da, onun mukaddem haberi olup, ifadenin manası, "onlar için en güzel hasletler ve en güzel haller vardır" şeklinde olur.**

b) Bu söz, kendinden önceki söze bağlı olup, sanki Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: "O geride kalan, tıpkı hakka ve hakîkate icâbet eden, bunları kabul eden gibidir; atılan ve yok olan köpük ise, hakka, hakikate icâbet etmeyen kimse gibidir." Daha sonra bu benzetmenin, benzeyiş yönünü beyan ederek şöyle demiştir: "Rablerine

icâbet edenlere, hüsnâ (en güzel) yani cennet; icâbet etmeyenlere ise, her türlü pişmanlık ve cezâ vardır." Burada şöyle bir izah daha yapılabilir: Allah Teâlâ, işte böylece, Rablerine en güzel bir biçimde icâbet eden kimseler için, misaller verir." Binâenaleyh **hüsnâ**, mahzuf bir masdarın sıfatıdır.

Bil ki Allah Teâlâ, bu ayette hem saîdlerin, hem de şakîlerin hallerinden bahsetmiştir. Saîdlerin hallerini, *"Rablerine icâbet edenlere en güzeli vardır"* ifâdesi anlatmıştır. Binâenaleyh bu "Rablerine, onun davet ettiği (çağırdığı), tevhid, adalet, nübüvvette, peygamber gönderme ve peygamberlerin lisanında gelen şer'i kanunları üstlenmeye icâbet eden kimseler için, **"hüsnâ"** vardır" demektir. **İbn Abbas, "hüsnâ"yı** "cennet" diye tefsir etmiştir. Me'ânî alimleri şöyle demişlerdir: **Hüsnâ** "iyilik hususunda en faydalı, en güzel mükâfaat" demektir. Bu da, zarar şâibesinden tamamen uzak, saygı ve şerefle içiçe olan, kesintisiz ve devamlı bir fayda demektir. Cenâb-ı Allah, bir başka sûrede zikrettiği için, bu **"hüsnâ"**nın ilâvesi olan sevabtan bahsetmemiştir. O da, *"İyi iş, güzel amel yapanlara hüsnâ (daha güzel iyilik), bir de ziyâdesi vardır"* (Yûnus, 26) ayetidir. Şakîlerin hallerini ise, *"Ona icâbet etmeyenlere"* ayeti ile anlatmıştır. Binâenaleyh bunlar için dört çeşit azab ve ceza vardır:

Şakilerin Cezası

1) Ayetteki لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعاً وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ *"Yeryüzünde bulunan şeylerin tamamı, bir misli de berâber kendisinin olsa, onu muhakkak fedâ eder (fidye) kurtuluş parası olarak verirdi"* ifâdesi ile anlatılan husus... **İftidâ** (fidye verme), iki şeyden birisini diğerine bedel (karşılık) olarak vermektir. Ayetteki, *"Onu muhakkak fedâ eder (fidye olarak verirdi)"* fiilinin ikinci mef'ûlü hazfedilmiş olup, bu, "Onlar onu, kendi canlarına karşılık fidye olarak verirdi" demektir. Yani, onlar bütün bu malları, kendilerini Allah'ın azabından kurtarmak için fidye olarak verirlerdi" anlamındadır. Buradaki **bihi** zamiri "yeryüzünde bulunan şeyler" ifâdesindeki "şeyler"e yani mâ edatına râcidir.

Bil ki bu mana doğrudur. Çünkü her insanın esasında sevdiği, kendisidir. O, kendisi dışındakileri, ancak kendisinin fayda ve menfaatına vesile oldukları için sever. Binâenaleyh insanın kendisi bir zarar, acı ve bıkkınlık içine düşüp de, dünyadaki maddi manevî herşeye denk bir mala sahib olursa, bütün bunları, kendisini o acı ve zarardan kurtarmak için fidye olarak vermeye razı olur. Çünkü ârızî olarak sevilenlerin, mutlaka zâtı gereği (asıl olarak) sevilen şeye fedâ edilmesi gerekir.

2) Ayetteki, اُولٰئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ *"İşte onlar, hesâbın kötüsü onlar içindir"* ifâdesi ile anlatılan husus... **Zeccâc** şöyle der: "Bu böyledir. Çünkü onların inkârları, amellerini yok etmiştir. "Ben derim ki: Burada iki hal vardır: Seni, Allah ile, Allah'a kulluk ile ve Allah'ı sevme ile meşgul eden herşey saîd, kıymetli, kutsi ve yüce bir haldir. Seni, Allah'ın dışındaki şeylerle meşgul eden (oyalayan) herşey ise, zararlı,

değersiz ve eziyet verici bir haldir. Bu iki halin, daha kuvvetli veya daha zayıf, daha çok veya daha az olabileceğinde şüphe yoktur. Bu hallere uygun olan işlere devam etmenin, bu hallerin kuvvetlenip, insanda kök salmalarına sebeb olacağında şüphe yoktur. Çünkü birşeyi çok ve sık yapmanın, o şeyin köklü bir melekeyi doğuracağı aklen sâbittir. Yine şüphe yok ki bu işler ne kadar çok tekrarlanırsa, kök salan melekeleri o nisbette gerekli hale getirirler. Binâenaleyh o fiillerden her biri, hatta onların bir anı, bir lahzası, akla gelenleri, en tutarsız istekleri bile, o hallerin insanda gerçekleşmesi hususunda bir tesir icrâ ederler. İşte ayette bahsedilen *"hesâb"* budur. Bu işler üzerinde ayrıntılı olarak düşündüğünde, insan *"Kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa, onu görecek; kim de zerre ağırlığınca şer yapıyorsa onu görecek"* (Zilzal, 7-8) ayetinin doğru olduğunu anlar.

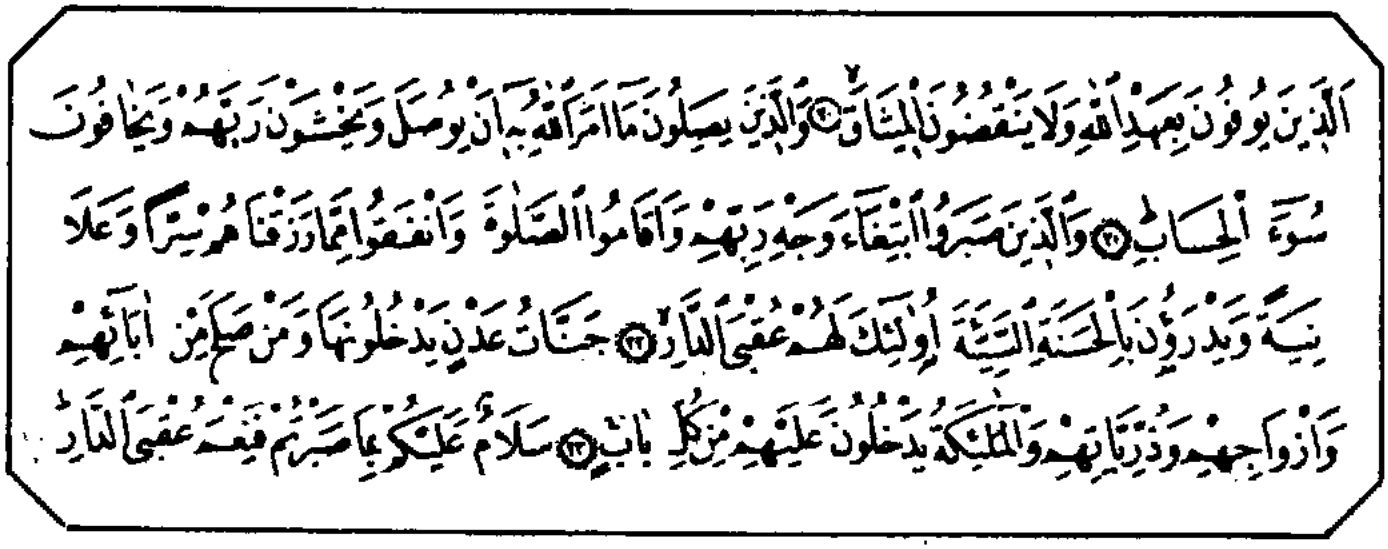
Bu anlaşılınca bil ki, "saîdler", Allah'ın dışındaki herşeyden yüz çevirme ve tamâmen Allah'a kul olmaya yönelme hususunda, Rablerine icâbet edenlerdir. İşte bundan dolayı, cennet onlar içindir. "Şakîler" ise, Rablerine icâbet etmeyenlerdir. Bundan dolayı da, onlar için "kötü bir hesab" söz konusu olmuştur. "Kötü hesab" dan maksad, onların dünyayı sevip, mevlâ'larından yüz çevirmeleridir. Binâenaleyh onlar ölünce, hem sevdikleri dünyadan, hem de Hz. Mevla'ya hizmetten mahrum kalmış olurlar.

3) Ayetteki وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ *"(Onların) barınakları da cehennemdir"* ifadesi ile anlatılan husus. Bu böyledir, çünkü onlar Hz. Mevlâ'ya hizmet etme bahtiyarlığından habersiz olup, dünya lezzetlerini elde etmeye koşmuşlardır. Binâenaleyh öldüklerinde, sevdikleri herşeyden ayrılmış olurlar. Bu ayrılıktan dolayı da, yanıp tutuşurlar. Yanlarında ise, bu musîbeti tedâvî edecek, telâfî edecek hiçbirşey yoktur. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"(Onların) barınakları da cehennemdir"* buyurmuştur. Daha sonra da bu "barınağı" tavsif ederek, وَبِئْسَ الْمِهَادُ *"O, ne fenâ yataktır!"* buyurmuştur. Bunun böyle olduğunda şüphe yoktur.

Allah Teâlâ daha sonra أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّمَآ أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمٰى *"Öyle ya, Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse, o kör olan kimse gibi midir?"* buyurmuştur. Bu daha önce bahsi geçen, şu darb-ı mesele bir işarettir: "Birşeyi bilen, gören kimse gibi; onu bilmeyen ise, âdetâ kör kimse gibidir." Bunların ise, biri diğerine benzemez. Çünkü kör kimse, kılavuzu olmadan yürümeye başlayınca, onun bir çukura veya öleceği bir yere düşeceği, yolu üzerinde bulunan faydalı eşyalara çarpıp kıracağı âşikardır. Gören kimse ise, ölmekten ve kırıp dökmekten emindir.

Allah Teâlâ sonra da, إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ *"Ancak selîm akıl sahipleridir ki, iyice düşünür ve idrâk ederler"* buyurmuştur. Bu, "O misallerden ancak, herşeyin manasını araştıran, her kabuğun içindeki özü alan ve her sözün zâhirinden, onun özüne ve asıl manasına intikal edebilen akıl sahipleri istifâde eder" demektir.

Önceki Kısımla Münasebet

"Onlar ki, Allah'a olan ahdlerini yerine getirirler, misaklarını bozmazlar. Onlar ki Allah'ın bitiştirilmesini emrettiği şeyi bitiştirirler; Rablerinden korkarlar ve kötü hesabtan enşide ederler. Onlar ki Rablerinin rızasını isteyerek, sabrederler, namazı dosdoğru kılarlar; kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve âşikâr olarak infâk ederler. Kötülüğü iyilik ile savarlar. İşte onlar, onlar için bu yurdun bir sonucu vardır ki, o sonuç da Adn cennetleridir. Atalarından, eşlerinden, zürriyetlerinden salah ehli olanlarla birlikte olarak, onlar onlara girerler. Melekler de, her bir kapıdan, onların yanına sokulacaklar (ve şöyle diyecekler): "Sabrettiğiniz şeylere karşılık, sizlere selâm olsun! Bu, o yurdun (en güzel) bir sonucudur"

(Râd, 20-24).

Bil ki bu ayetin, kendinden öncekilerle ilgisi olup olmadığı hususunda iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bu ayet, kendinden öncekilerle ilgilidir. Buna göre şu iki izah söz konusudur:

1) Bu ifâde, (geçen ayetteki), "Ulü'l-elbâb" (selim akıl sahibleri) ifâdesinin sıfatı olabilir.

2) Bu ifâde, (geçen ayetteki), *"Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse"nin* **(Râd, 19) sıfatıdır.**

İkinci Görüş: اَلَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ *"Allah'a olan ahdlerini yerine getirirler"* **ifâdesi mübteda;** أُولٰئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ *"İşte onlar için, bu yurdun bir sonucu vardır"* **ifâdesi de onun haberidir. Bu tıpkı** ...اَلَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ *"Allah'a verdikleri sözü bozanlar"* **(Ra'd, 25) ifâdesinin mübteda,** أُولٰئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ *"İşte lânet onlaradır"*

ifâdesinin de bunun haberi olması gibidir. Bil ki bu ayet, başından sonuna kadar tek bir cümle olarak, şart ve ceza cümlesidir. Bunun hem şart cümleciği, hem de cezâ (cevap) cümleciği, çeşitli kayıtları ihtiva etmektedir. Şart cümleciğinde bulunan kayıtlar dokuz tanedir:

Burada Övülenlerin Sıfatları:

1) Ahde Vefa:

Birinci Kayıt: الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ *"Onlar ki, Allah'a olan ahdlerini yerine getirirler"* ifâdesidir. Bu ifâde ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) **İbn Abbas** (r.a.), "Cenâb-ı Hak, bununla, "Onlar **Hz. Âdem**'in sulbünde iken Allah'ın onlardan aldığı ahdi ve *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* deyip de, onlara da, *"Evet"* dedirtip, kendi aleyhlerine şahit tutuşunu kastetmiştir" demiştir.

2) Bu ifâdedeki, *"Allah'ın ahdi"* sözü ile, doğruluğu hususunda delil olan her şey kastedilmiştir. Bu da, şu iki şekilde olabilir:

a) Allah'ın, haklarında neshi ve değişikliği kabul etmeyen deliller ikâme ettiği şeyler.

b) Allah Teâlâ'nın, hakkında, sem'î deliller getirip hükümleri beyân ettiği şeylerdir. Netice olarak denilebilir ki: Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'a olan ahdlerini yerine getirirler"* buyruğunun muhtevasına, hakkında delil bulunan her şey dahildir. **"Hüccet"** için **"ahd"** kelimesinin kullanılması doğrudur. Daha doğrusu şudur ki, hüccetten daha sağlam ve kuvvetli bir ahid yoktur!.. Buna delâlet eden ise, bir şeye yemin eden kimsenin, o yeminin vücubu, sırf yemin ile değil de, delil ile de sabit olunca, ahdine vefa götererek o yeminini yerine getirmesinin gerektiğidir. İşte bundan dolayıdır ki, eğer o kendisi için daha hayırlı ise, yeminini bozması gerekir. Binâenaleyh, Allah'ın bunu ona, aklî veya nakli delil ile gerekli kılıp ilzâm etmesinden daha kuvvetli bir ahd yoktur. Nasıl ki pekçok şeye yemin eden kimse, ancak bütün şeyleri yaptığı zaman yeminini yerine getirmiş oluyorsa, bunun gibi kul da ahdi ancak, o şeylerin tamamını yerine getirdiğinde ifa etmiş olur. Emrolunan bütün şeyleri yapmak, bütün yasaklardan kaçınmak, buna dahil olduğu gibi,aynı şekilde muâmelelerdeki ahidleri yerine getirmek ve emânetleri edâ etmek de buna dahildir. İşte ayetin tefsirinde sahîh ve muhtar olan görüş budur.

2- Sözlerinden Çaymazlar:

Cenâb-ı Hakkın وَلَا يَنقُضُونَ الْمِيثَاقَ *"Misaklarını bozmazlar"* ifadesidir. Bununla ilgili birkaç görüş bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Ekser ülemânın görüşü olup buna göre, bu söz, "ahde vefa gösterme"ye yakın olan bir ifâdedir. Çünkü ahde vefâ göstermek, misakı ve ahdi

bozmamaya yakın olan bir şeydir. Bu, onun şöyle demiş olması gibidir: "Onun (ahde vefânın) vücûdu, bulunması ve tahakkuku vacib olunca, bulunmamasının imkânsız olması gerekmiştir." Evet bu iki mefhûm başka başkadır; ancak ne var ki bunlar birbirini gerektirmektedirler (mütelâzım). İşte bunun gibi, ahde vefa göstermek, misakı bozmamayı gerektirir.

Bil ki, ahde vefâ göstermek mutluluk mertebelerinin en yücelerindendir. Nitekim **Hz. Peygamber** (s.a.s) şöyle buyurmuştur: لاَإِيمَانَ لِمَنْ لاَأَمَانَةَ لَهُ وَلاَدِينَ لِمَنْ لاَ عَهْدَ لَهُ *"Emânete riayet etmeyenin imanı, ahdine vefâ göstermeyenin de dini yoktur."*(40) Bu konuda, Kur'ân'ı Kerîm'de varid olmuş olan ayetler ise, pekçoktur.

İkinci Görüş: "Misâk", mükellefin uhdesine almış olduğu şeydir: Netice olarak, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'a olan ahdlerini yerine getirirler"* ifâdesi, başlangıçta, Allah'ın, kulları mükellef kıldığı şeylere; *"misaklarını bozmazlar"* ifâdesi de, kulun kendi ihtiyarı ile, tâatları ve hayırları yerine getirmek gibi iltizâm edip üstlenmiş olduğu çeşitli tâatlara işarettir.

Üçüncü Görüş: "Ahde vefâ"dan maksat Rubûbiyyet ahdiyle kulluk ahdidir. "Mîsak"dan maksat ise, **Tevrât, İncil** ve diğer semâvî kitaplarda bulunan, zuhur ettiğinde **Hz. Peygamber**'in nübüvvetine iman etmenin farziyyetine dâir mezkûr misaklardır, ahidlerdir.

Bil ki, ahde vefâ göstermek, hem aklen hem de dinen güzel bir şeydir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ فَغَدَرَ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ *"Kim Allah'a bir ahid verir de, sonra ona hiyanet ederse, onu yerine getirmezse, onda nifaktan bir alâmet ve haslet var demektir."*(41) *Yine, Hz. Peygamber'den şu* rivayet edilmiştir: ثَلاَثَةٌ أَنَا خَصْمُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ كُنْتُ خَصْمَهُ خَصَمْتُهُ رَجُلٌ أَعْطَى عَهْداً ثُمَّ غَدَرَ وَرَجُلٌ إِسْتَأْجَرَ أَجِراً إِسْتَوْفَى عَمَلَهُ وَظَلَمَهُ أَجْرَهُ وَرَجُلٌ بَاعَ حُرّاً فَاسْتَرَقَّ الْحُرَّ وَأَكَلَ ثَمَنَهُ *"Üç kişi vardır ki, ben Kıyamet gününde onların hasmıyım. Her kimin de hasmı olmuşsam, ona galip gelmişimdir: Bir söz verip de, sonra ahdini bozan kimse; bir işçi kiralayıp da, onu tam çalıştırdığı halde, ücretinde ona zulmeden adam ve hür bir kimseyi satın alarak, o hürrü köleleştiren ve onun kazancını yiyen kişi."* (42)

Denildiğine göre, **Muâviye** ile Bizans Hükümdarı arasında bir anlaşma, ahit bulunuyordu. **Muâviye,** onlara sefer yapmak ve ahdi bozmak isteyince, birden bir at üzerindeki bir kimsenin şöyle dediğini duydu: "Ahde vefâ göstermek gerekir, gadr yoktur, ahid bozulmaz." Allah'ın Resûlünü şöyle derken duymuştum: *"Kimin, bir*

---

40) **Müsned**, 3/135, 154, 210.

41) **Buhari**, İman, 24; **Müslim: İman, 106 (1/78).**

42) **İbn Mace**, Ruhûn, 4 (2/816); **Buhârî, Buyû', 106.**

kavimle arasında bir ahid bulunuyorsa, sakın o kavme olan ahdini (tek taraflı) bozmasın. Müddet sona ermedikçe, bu helâl değildir. O zaman, karşılıklı olarak ahdini fesheder." "Bu kimdir?" diye sorunca, oradakiler, **"Amr İbn Uyeyne'dir"** dediler. Bunun üzerine de **Muâviye** geri döndü.

3) Allah'ın Emrettiği Şeyleri Tam Yerine Getirirler:

Üçüncü Kayıt: وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَآ أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ *"Onlar ki, Allah'ın bitiştirilmesini emrettiği şeyi bitiştirirler"* ifâdesi. Burada, şöyle bir soru bulunmaktadır: Ahde vefâ göstermek ve misakı bozmamak, emrolunan bütün şeyleri yapmanın, nehyedilen bütün şeylerden de kaçınmanın vâcib olduğu hükmünü kapsamaktadır. O halde, bû iki ifâdeden sonra bu kayıtların zikredilmesinin yararı nedir?

Buna iki şekilde cevap verilir:

1) Allah Teâlâ bunu, hiç kimse sakın bu hususların sadece kul ile Allah arasında olduğunu sanmasın diye zikretmiştir. İşte bundan dolayı da muhakkak ki, kul ile diğer kullar arasındaki hususları da ayrıca zikretmiştir.

2) Bu, tekiddir.

Sen bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Alimler bu ifâdenin tefsiri hususunda birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

1) Bundan murad, sıla-i rahimdir, akrabayı ziyarettir: ثَلاثٌ يَأْتِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَهَا دَلَقٌ الرَّحِمُ تَقُولُ: أَيْ رَبِّ قُطِعْتُ وَالأَمَانَةُ تَقُولُ: أَيْ رَبِّ تُرِكْتُ؛ وَالنِّعْمَةُ تَقُولُ: أَيْ رَبِّ كُفِرْتُ *"Kıyamet gününde şu üç şey, dillenmiş olarak gelir: Rahim, "Ey Rabbim, ben kesildim, (Ziyâret olunmadım, vaslolunmadım)" der; emânet, "Ey Rabbim, ben terk olundum, (edâ edilmedim) der; nimet de, "Ey Rabbim, inkâr olundum, nankörlük gördüm" der."*

2) Bu ifâdeden murad, Hz. Muhammed (s.a.s.)'i ziyaret etmek, cihadda O'nu desteklemek ve ona yardım etmektir.

3- Bundan murad, kullara farz olan bütün hak ve hukuka riâyet etmektir. Bu sebeple buna, sıla-i rahim ve, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mü'minler ancak kardeştirler"* (Hucurat, 10) şeklinde de buyurduğu gibi iman kardeşliği vesilesiyle sabit olan yakınları ziyâret dahil olduğu gibi, bu '"sıla"ya, imkân nisbetinde onlara iyilikler yapıp sıkıntılarını gidermek suretiyle yardımda bulunmak; hasta ziyaretinde bulunmak, cenâze merasimlerinde hazır olmak, insanlara selâm verip selâmı yaymak, onlara tebessüm etmek, onlara eziyyet ve sıkıntı vermemek; yine aynı şekilde bütün canlılara, hatta kedi ve tavuğa dahi iyi davranmak dahildir.

Fudayl İbn İyâz (r.h.)'dan rivâyet edildiğine göre Mekke'de bir grup insan, onun yanına girer. Onlar "Nereden böyle?" deyince onlar, "Horasan'dan" cevâbını verirler.

Bunun üzerine o şöyle der: "Allah'dan korkunuz ve dilediğiniz yerde olunuz, dilediğimiz yere gidiniz.. Ve biliniz ki, bir kimse her türlü ihsan ve iyiliği yapsa, ama onun bir tavuğu bulunsa da, o da ona kötü davransa, o kimse muhsinlerden olamaz!" Ben derim ki: Sözün neticesi şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar ki, Allah'a olan ahdlerini yerine getirirler; misaklarını bozmazlar"* buyruğu, Allah'ın emrini tazim edip ona saygı göstermeye; *"Onlar ki Allah'ın ulaştırılmasını emrettiği şeyi ulaştırırlar"* buyruğu da Allah'ın yaratıklarına şefkatli davranmaya bir işarettirler.

4- Rablerini Sayarlar:

Dördüncü Kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ *"Rablerinden çekinirler"* ifâdesi. Bunun manası şudur: "O, Allah'ın emrini tazim, O'nun kullarına da şefkat hususunda gücünün yettiği her şeyi yapmış olsa ve fakat kalbini istila etmiş ve bürümüş bir durumda Allah'dan haşyet duyması ve O'ndan korkması (havf) kaçınılmazdır ve zarurîdir." Haşyet iki çeşittir:

a) İbâdet ve tâatlarında, ibâdetin fesâdına veya onun sevâbının azalmasına sebebiyet verecek bir biçimde bir fazlalığın, veya bir eksikliğin yahut da bir bozukluk ve bir halelin meydana gelmesinden korkmak.

b) Allah'ın celâl ve azametinden korkmak.. Çünkü insan, kudretli ve heybetli bir hükümdarın huzurunda bulunduğu zaman, o tam tâat içinde bulunuyor olsa dahi, ancak ne var ki, onun kalbinden o celâlin, yüceliğin ve azametin heybeti gitmez.

5- Hesabın Aleyhte Çıkmasından Korkarlar:

Beşinci Kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın وَيَخَافُونَ سُوٓءَ الْحِسَابِ *"ve kötü hesaptan endişe ederler"* buyruğunun bildirdiği husustur. Bil ki **dördüncü kayıt** Allah'ı saymaya, O'nu nazar-ı dikkate almaya işârettir. Bu **beşinci kayıt** da, korkuya, haşyete ve kötü hesâba bir işârettir. Bu da Allah'dan korkmadan maksadın, bahsetmiş olduğumuz O'nun celâl, azâmet ve heybetinden korkmak olduğuna delâlet eder. Aksi halde bir tekrar olmuş olur.

6- Hak Rızası İçin Sabrederler:

Altıncı Kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın, وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَآءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ *"Onlar ki, Rablerinin rızasını isteyerek; sabrederler"* buyruğunun bildirdiği husustur. Bu ifâdenin muhtevasına hem ibadetleri yapmak hususundaki sabır, hem hastalık ve zararlı şeylerin, gam ve kederlerin ağırlıklarına sabır, hem de şehevî şeyleri terketmeye karşı sabır dahildir. Netice olarak sabır, hem günah olan şeyleri bırakmak hem de tâatları yapma hususunda olur. Ayrıca insan, bazan şu sebeplerden dolayı sabretmeye yeltenir:

a) O'nun belâlara karşı ne kadar sabırlı ve güçlü olduğunun söylenmesi için sabretmesi.

b) Feryâd-ü figân sebebiyle ayıplanmamak için sabretmek.

c) Düşmanların sevinmesine meydan vermemek için sabretmek.

d) Feryâd-ü figân etmenin bir faydası olmadığını bilmekten ötürü sabretmek.

O halde insan, bu sebeplerden herhagi birisi için sabrettiğinde, bu, nefsin mükemmelleşmesinde ve saâdete ermesinde etkisi bulunmayan bir sabır olmuş olur. Ama o kimse, bu belânın, Allâh'ı, ayıplardan, batıl ve sefihliklerden münezzeh olan, işleri bihakkın taksim eden bir dağıtıcının taksimi olduğunu bildiği için; hatta, o taksimatın mutlaka yüce bir hikmete, üstün ve ağır basan bir maslahata şamil olduğunu ve buna razı olması gerektiğini, çünkü Mâlik'in mülkünde tasarruf hakkı olduğunu, O'nun mülkünde tasarruf etmesinden dolayı Mâlik'e itiraz edilemiyeceğini bildiği için; ya da belâya mübtelâ edeni müşahadeye gark olduğu için sabrederse işte o zaman onun, o belâyı verenin nûrunun tecellisine gark olması, onu, o belâdan ötürü duyacağı acılardan adeta habersiz kılar; ki işte bu, sıddîkların elde ettiği makamların en yücesidir. Binâenaleyh bütün bu üç izah, o kimsenin, Allah'ın rızasını taleb ederek sabretmiş olduğunun söylenebileceği izahlar olup, bu "O, sırf Allah'ın mükafaatını ve rızasını elde etmek için sabretmiştir" demektir.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rablerinin rızasını isteyerek"* buyurmasında şöyle bir incelik bulunmaktadır: Aşıkı, maşûkası dövdüğünde, çoğu kez aşık, o dövene bakar ve bununla sevinir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rablerinin rızasını isteyerek"* buyruğu, bu mecazi manaya hamledilir. Yani, aşık olan kimse, sevgilisinin yüzüne bakmakla duyacağı hazdan dolayı, onun, o dövüşüne razı olduğu gibi, kul da Hakkın nûrunun marifetine gark olduğu için, O'nun belâ ve sıkıntılarına katlanır, sabreder ve ona razı olur. Bu çok güzel bir inceliktir.

7- Namazı Hakkıyla İfa Ederler:

Yedinci Kayıt: وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ *"namazı dosdoğru kılarlar"* buyruğunun ifâde ettiği husustur. Bil ki, namaz ve zekât, her ne kadar ilk cümlenin muhtevasına dahil olsalar da, namazın diğer ibâdetlerden daha kıymetli olduğuna dikkat çekmek için, Cenâb-ı Hak onu müstakil olarak zikretmiştir. Bu tabirin tefsiri, bu kitabımızda defalarca geçmiş olup, nafile namazların da bu ifadenin muhtevasına sokulmasında bir sakınca yoktur.

8- Allah Yolunda Mal Harcarlar:

Sekizinci Kayıt: Cenab-ı Hakk'ın وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً *"kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve aşikâr olarak infâk ederler"* ayetinin ifâde ettiği husus.

Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Bu ifâdeyle, farz olan zekât kastedilmiştir. Binâenaleyh, o kimse "zekâtını vermiyor" diye töhmet altında tutulmayacaksa, evlâ olan, onun zekâtını gizlice vermesidir. Yok eğer, böyle bir töhmet altına alınacaksa, evlâ olanı, onu açıktan açığa vermesidir."

Şu da ileri sürülmüştür: "Gizli, kişinin kendisinin verdiği; "aşikâr" ise, onun imama, (zekât âmiline verdiği)dir."

Başkaları da şöyle demiştir: Aksine bu ifâdeyle, hem farz olan zekât; hem de nafile olarak (fazladan) verilen sadaka kastedilmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "gizli olarak" şeklindeki "kaydı" nafileyle; "aşikar olarak" şeklindeki kaydı ise, farz olan zekâtla alâkalı olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, rızık olan şeyi infak etmek hususunda teşvikte bulunmuştur ki, bu da rızkın sadece helâl olan şey olduğuna delâlet eder. Çünkü, şayet haram rızık olmuş olsaydı o zaman Cenâb-ı Hak, haramı infâk etmeye teşvik etmiş olurdu ki, bu ise câiz olmazdı.

9) Kötülüğe İyilikle Mukabele Ederler:

Dokuzuncu Kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ *"Kötülüğü, iyilik ile savanlar"* ayetinin ifâde ettiği hususdur. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) "Onlar, herhangi bir günah işlediklerinde, o günahı tevbe ile siler, ve savarlar." Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Muâz İbn Cebel**'e إِذَا عَمِلْتَ سَيِّئَةً فَاعْمَلْ بِجَنْبِهَا حَسَنَةً تَمْحُهَا *"Bir kötülük yaptığında, onun peşinden (yanında) onu silip yok edecek bir hasene, iyilik yap"*[43] dediği rivayet edilmiştir.

b) Bununla, onların, kötülüğe kötülükle mukabele etmedikleri, tam aksine kötülüğe iyilikle mukabelede bulundukları kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"boş ve kötü lakırdıya rastladıkları vakit şerefli olarak geçerler"*(Furkan, 72) buyurmuştur. **İbn Ömer** (r.a.)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Sıla-i rahim yapan kimse, kendisine önce sıla-i rahim yapılıp da, sonra da buna mukabil sıla-i rahim yapan kimse değildir. Ancak bu kimse kendisine sıla-i rahim yapılmayıp da, kendisi sıla-i rahim yapan, sonra da, kendisine sıla-i rahim yapmayan kimselere şefkat duyan kimsedir. Sabırlı kimse, zulme uğrayıp da sabreden, sonra da birileri kendisini kışkırttığında galeyana gelen kimse değildir. Fakat halîm olan kimse zulmedene karşı gücü olup da, buna rağmen onu affeden kimsedir."

---

43) **Feyzu'l-Kadîr**, 1/406.

Hasan el-Basrî: "Bunlar, verilmediklerinde veren; zulme uğradıklarında affeden kimselerdir" demiştir.

Rivâyet olunduğuna göre, **Şakîk İbn İbrahim el-Belhî**, kendisini belli etmeksizin tebdil-i kıyafet yaparak, **Abdullah İbn Mübarek**'in yanına girer. Bunun üzerine **Abdullah İbn Mübarek:** "Neredensin?" deyince, o: "Belh"den geliyorum" der. Bunun üzerine **Abdullah İbn Mübarek:** "**Şakik**'i tanır mısın?" dediğinde O: "Evet!" der. Bunun üzerine **Abdullah İbn Mübarek:** "Arkadaşlarının yolu, yordamı, tarikatı nasıldır?" dediğinde de O: "Onlara bir şey verilmediğinde sabrederler; verildiğinde de şükrederler" cevabını verir. Bunun üzerine **Abdullah:** "Bizim köpeklerimizin hali de böyledir" der. Bunun üzerine Şakik: "Bu nasıl olur?" diye sorunca, **Abdullah İbn Mübarek:** "Kâmil kimseler, verilmediklerinde şükreden, verildiklerinde başkalarını tercih eden kimsedir" diye cevap verir.

Bunları Yapanların Mükâfaatları

Bil ki bu dokuz kayıt, şart olarak zikredilen kayıtlardır. Cezâda zikredilen kayıtlara gelince, bunlar da dört tanedir.

Birinci Kayıt: أُولَٰئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ *"İşte onlar! Onlar için bu yurdun bir sonucu vardır"* buyruğunun ifâde ettiği husus, yani, عَاقِبَةُ الدَّارِ demektir ki, bu da cennettir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın dünyanın akibeti ve nihaî varış yeri olmasını istemiş olduğu, bu cennettir. **Vahidî** şöyle demiştir: "**Ukbâ,** akıbet manasınadır. Bu kelimenin **şûra** (şûra, meşveret), **kurbâ** (yakınlık, karabet) ve **ruc'â** (dönmek) kelimelerinde olduğu gibi masdar olması da mümkündür. Masdar bazan bunun gibi, **necva** (fısıldaşmak) ve **da'va** (iddiâ etmek-dava) kelimelerinde olduğu gibi **fa'lâ** vezni üzere; bazan da **zikrâ** (öğüt, ibret) ve اَلضِّيزَى (zalimlik, haksızlık) kelimelerinde olduğu gibi, **fi'lâ** vezni üzere gelir. Bunun bir isim olması da mümkündür. Bu burada, failine muzâf olan bir masdardır. Manası da, "İşte bunlar yok mu? Onlara, amellerinin peşinden mükâfaat olarak, cennet olan o yurt vardır" şeklindedir.

İkinci Kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın, جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا *"ki o sonuç da, Adn cennetleridir"* ayetinin ifâde ettiği hususdur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Zeccâc** şöyle demiştir: جَنَّاتُ عَدْنٍ ifâdesi عُقْبَى الدَّار ifâdesinden bedeldir. Bu ifâdeyle ilgili geniş izahımızı, وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ (Tevbe, 72) ayetinin tefsirinde yapmıştık. Orada müfessirlerin ve lügatçıların görüşlerini zikretmiştik.

İKİNCİ MESELE **İbn Kesîr** ve **Ebu Amr,** fiili, ya'nın dammesi ve hânın da fethası ile, meçhul olarak **yudhalûnehâ;** diğer kıraat imamları ise, girme işini onlara izafe edərek ya'nın fethası ve hâ'nın dammesiyle **yedhulûnehâ** diye okumuşlardır.

Üçüncü Kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ *"atalarından, eşlerinden, zürriyyetlerinden salah ehli olanlarla birlikte olarak"* ifadesi ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Aliyye, fiili lâmın dammesiyle **saluha** şeklinde okumuştur. **Keşşâf sahibi** fethalı okuyuşun ise daha fasih olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Zeccâc, "Buradaki **men** edâtı, **yedhulûnehâ** ifâdesindeki vâv üzerine atfedildiği için ref mahallindedir. Bunun قَدْ دَخَلُوا وَزَيْدًا "Onlar **Zeyd** ile beraber girdiler" (مَعَ زَيْدٍ) sözünde olduğu gibi, bunun nasb mahallinde olması da caizdir" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Salih Kişinin Akrabasına Şefaati

Ayetteki **men salaha** ifadesiyle ilgili iki görüş bulunmaktadır:

1) **İbn Abbas** (r.a.): "Allah Teâlâ bununla, "Onlar gibi amel etmemiş olsalar bile, onların tasdik etmiş olduğu şeyi tasdik etmiş olan kimse"yi kasdetmiştir" demiştir.

Zeccâc: "Allah Teâlâ beraberinde salih ameller bulunmazsa, neseblerin hiçbir fayda vermiyeceğini hatta, babaların, eşlerin ve oğulların, cennete ancak salih ameller sayesinde gireceklerini beyân etmiştir" demiştir.

Vahidî: "Doğru olan, **İbn Abbas**'ın söylediğidir. Çünkü Allah, itaatkâr insanın cennette ailesiyle beraber bulunma sevincini, onun mükâfatının bir kısmı kılmıştır. Bu, o kimselerin, salih ameller yapan itâatkâr kimseye bir ikrâm olmak üzere cennete gireceklerine delâlet eder. Eğer onlar, cennete, kendi salih amelleriyle girmiş olsalardı, bu, o itâatkâr insana bir ikram olmuş olmazdı; bunu vaadetmenin de bir manası kalmazdı. Çünkü, salih amel işleyen herkes, tabiatiyle cennete girecektir" demiştir.

Bil ki bu delil, zayıftır. Çünkü bundan maksat, itaatkâr olan insana, onun sevincini ve neşesini artıran her bir şeyi hatırlatmaktır. Binâenaleyh Allah mükellefe, o cennete girdiği zaman babalarının, hanımlarının ve çocuklarının onunla birlikte bulunacağını müjdelediğinde, hiç şüphe yok ki, bundan dolayı mükellefin sevinci büyür, neşesi de artar. Hatta, cennetliklerin sevincini sağlayan en büyük şeylerden birisinin, onların orada bir araya gelip, dünyadaki hal ve hatıralarından bahsetmeleri, sonra da, bunlardan kurtardığı ve cennete ulaştırdığı için Allah'a şükretmeleri olduğu söylenmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, cennetliklerin halinden bahsederken, onların şöyle dediğini nakletmiştir: *"Ne olurdu dedi, kavmim bilselerdi, Rabbimin beni bağışladığını, beni ikram edilenlerden kıldığını"* (Yasin, 26-27).

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayetteki **ve ezvâcühüm** ifâdesinde, hanımlar arasından bir ayırım yapılmasına delâlet eden bir şey yoktur. Kocasından sonraya kalan kadın kadar, kocasından önce ölen kadın da

daha hayırlı bir eş olabilir. **Sevde** (r.anha)'den rivâyet edilen şu haber de, bu söylediğimize bir delil gibidir: Hz. Peygamber (s.a.s.) onu boşamaya niyetlendiği zaman o, "Ey Allah'ın Resulü, beni boşama, senin hanımların içinde haşrolayım!" dedi.

Meleklerin Mü'minleri Kutlamaları

Dördüncü Kayıt: Cenâb-ı Allah'ın وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ *"Melekler de, her bir kapıdan, onların yanına sokulacaklar (ve şöyle diyecekler:) "Sabrettiğiniz şeylere karşılık, sizlere selâm olsun. Bu o yurdun (en güzel) bir sonucudur"* ayetinin ifâde ettiği husus. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Onların, uzunluğu bin fersah, eni bin fersah olan içi boş inciden çadırları vardır. Bu çadırların kanatları, altından olan bir kapısı vardır. Melekler her bir kapıdan onların yanına girerek, onlara: "Allah'ın emrine sabrettiğiniz için, sizlere selâm olsun!" diyecekler." **Ebu Bekr el-Esamm:** "Her kapıdan" ifadesi, namaz kapısı, zekât kapısı ve sabır kapısı gibi "iyilik kapılarından" anlamına gelir. Onlar, "İlk yurdunuzdan sonra, Allah Teâlâ sizi ne güzel mükâfaâtlandırdı" derler.

Meleklerin Selamlamalarının Kabirde Okunması

Bil ki, eğer, meleklerin girişini birinci manaya hamledersek, bu gerçekten büyük bir şereftir. Çünkü Allah Teâlâ, bu muti kulların, ebedîlik, Huld cennetine gireceklerini ve en güzel bir şekilde babaları, hanımları ve oğullarıyla bir araya geleceklerini; sonra, meleklerin, kendi mertebelerinin büyüklüğüne rağmen, selamlama ve ikrâmda bulunmak için onların yanına gireceklerini; onların yanına girince de, tahiyye ve selâm ile onlara ikramda bulunup, *"Bu o yurdun (en güzel) bir sonucudur"* diyerek onları müjdeleyeceklerini haber vermiştir. Hiç şüphe yok ki bu, kelamcıların, "Sevâb, hâlis, devâmlı ve tebcil ile tazime bitişmiş olan bir menfaattir, faydadır" şeklinde ifade ettikleri şeyden başkadır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, her sene başında şehitlerin kabirlerine gelip, *"Sabrettiğiniz şeylere karşılık, sizlere selâm olsun. Bu, o yurdun (en güzel) bir sonucudur"* dediği rivâyet edilmiştir. Dört halife de böyle yaparlardı.

Meleklerin Mü'minlere Feyiz Taşımaları

Biz bu ifadeyi ikinci manaya hamledersek, ayetin tefsiri şu manada olur: "Melekler kısım kısımdır. Onların; Rûhaniyyûn, Kerûbiyyûn kısımları vardır.

Binâenaleyh kul, sabır, şükür, murakabe, muharebe gibi çeşitli riyazatlarla nefsini kırdığında, bu mertebelerin her birinde de kudsî bir cevher ve ulvî bir rûh bulunduğundan, bu sıfatlarla daha çok muttasıf olur. Ölüm esnasında bu kudsî cevherler parlayınca, semavî ruhların her birinden, o rûhlara mahsus olan sıfattan münasib ve uygun şeyler o nefiste tecelli eder. Böylece o nefsin üzerine sabır

meleklerinden, ancak sabır makamında zuhur eden nefsle alakalı hususî kemaller, şükür meleklerinden de, ancak şükür makamında tecelli eden rûhanî kemaller feyezan eder. İşte, bütün mertebelerle ilgili durum da aynıdır.

İKİNCİ MESELE

Melaikenin Beşerden Efdal Olduğunu Öne Sürenler

Bazıları, meleklerin insanlardan daha üstün olduğuna dair, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ, insanın saadet mertebelerinin hitamını, meleklerin, selâm, ikrâm ve tazim yoluyla olmak üzere, onların yanına girmesi olarak belirtmiştir. Binâenaleyh, bundan dolayı onlar, insandan daha yüce bir mertebededirler; eğer insandan daha aşağı bir mertebede olmuş olsalardı, o insanların yanına, selâm ve tahiyye için girmeleri, o insanların derecelerinin yüceliğini ve mertebelerinin şerefini gösteren bir şey olmuş olmazdı. Baksana, yolculuktan evine dönen bir kimseye mertebesinin kemalini ifâde etmek için, "Onu, emir, kâdî, vezir, müftü ziyaret ediyor" denildiğinde, bu ziyaret edilen o insanın derecesinin, ziyaret edenlerden daha az ve daha aşağı olduğuna delalet eder. Burada da böyledir.(44)

ÜÇÜNCÜ MESELE

Zeccâc şöyle demiştir: Burada bir hazf bulunup, takdiri, "Melekler onların yanına her kapıdan girerler ve "Selâmün aleykum" derler" şeklindedir. Binâenaleyh, sözden anlaşıldığı için, ayette, "derler" ifadesi hazfedilmiştir.

Ayetteki, "*Sabrettiğiniz şeylere karşılık, bu, o yurdun (en güzel) bir sonucudur*" sözü hakkında iki izah bulunmaktadır:

1) Bu ifâde, "**Selâm**" ile ilgilidir ve manası, "Bu selâm, tâatlara ve haramları terketmeye sabretmeniz sayesinde sizin için tahakkuk etmiştir" şeklindedir.

2) Bu ifâde, bir mahzûfa müteallıktır ve takdiri de şu şekildedir: "Gördüğünüz bu ikrâmlar, ve müşahede ettiğiniz şu hayırlar, ancak o sabrınız vasıtasıyla tahakkuk etmiştir."

★

★ ★

Allah'ın Ahdi Ne Demektir?

وَالَّذِينَ يَنقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِن بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَن يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ
فِي الْأَرْضِ أُولَٰئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ ﴿٢٥﴾

44) Not: Burada, mantıken bir noksanlık olduğunu zannediyoruz. Zira, Razî'nin yaptığı izah, beşerin daha efdal olduğunu göstermektedir. Halbuki matbu nüshaya göre durum tam tersinedir. Kelamda bir iki kelimelik bir kısım düşmüş olabilir.

"Allah'a verdikleri ahdi, kuvvetli teminat ile de destekledikten sonra bozanlar, Allah'ın bitiştirilmesini emrettiği şeyi koparanlar ve yeryüzünü fesada verenler (yok mu), işte onlar, lanet olsun onlara, yurdun kötüsü de onlara!"

(Râd, 25).

Bil ki Allah Teâlâ, saîdlerin sıfatlarını ve onlara düşen yüce ve şerefli halleri zikredince, bunun peşi sıra, şakîlerin halini ve onlara düşen hoş olmayan ve hor kılıcı halleri zikretmiş, böylece, izah tam olsun diye, vaadin peşine vaîdi, sevâbın peşinden ikâbı getirmiş ve وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ *"Allah'a verdikleri ahdi, kuvvetli teminat ile de destekledikten sonra bozanlar"* buyurmuştur. Biz daha önce Allah'ın ahdi'nin, akli ve nakli deliller vasıtasıyla kulları ni ilzâm edip mükellef kılması manasına geldiğini beyan etmiştik. Çünkü bu manada "ahd", her türlü ahd ve yeminden daha kuvvetlidir. Zira yeminler, onların muktezâsını yerine getirmenin vacib olduğuna delâlet eden delîller vasıtasıyla ancak tekîd ifâde ederler. Bu ahdi bozmaktan murad, insanın delillere kesinlikle bakmamasıdır. İşte o zaman, insanın bu delillerin gereği ile ameli mümkün olmaz veya bu ahdi bozmaktan murad insanın o delillere bakıp, doğru olduğunu anladıktan sonra, inat ederek, onlarla amel etmemesi veya, şüpheli olan şeye itibar ederek, hak olanın aksine itikâd etmesi, inanmasıdır. Ayetteki, مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ kaydı, "Allah bu delilleri, sapasağlam ve muhkem bir biçimde ortaya koyduktan sonra" manasındadır. Çünkü Allah Teâlâ'nın, bir şeyin yapılmasının mutlaka faydalı; terkedilmesinin ise zararlı olduğuna dair zikretmiş olduğu delilden daha kuvvetli bir şey yoktur.

Buna göre eğer, "Ahd; ancak mîsak ile olduğuna göre, Allah Teâlâ'nın مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ diyerek, bunu ayrıca şart koşmasının hikmeti nedir!" denilirse, biz deriz ki: Buradaki "ahd" ile, Allah'ın, kulu tuttuğu şeylerin; "mîsak" ile, onu tekid edici delillerin kastedilmiş olması imkansız değildir. Çünkü Allah sana olan ahdini, ister aklî olsun, isterse sem'î olsun, diğer başka delillerle tekîd eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ *"Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi koparanlar"* buyurmuştur. Bu ifâde, daha önceki ayette geçen, *"Onlar ki, Allah'ın, ulaştırılmasını emrettiği şeyi ulaştırırlar"* (Râd, 21) ifâdesinin mukabilidir. Binâenaleyh, vasletmenin zıddı olan sıla-i rahmi kesme işinin, bu kimselerin sıfatı olduğu belirtilmiştir. Bu ifâdeden murad, Allah'ın, ulaştırılmasını, bitiştirilmesini vacib kıldığı her bir şeyi kesmektir. Bu ifâdenin içine, dostluk ve yardım ile Peygambere, bitişme, onunla irtibat içinde olma; müminlerle birleşme, akrabaları ziyâret etme ve üzerinde hakkı olan herkes ile irtibat içinde olma da girer.

Sonra Cenâb-ı Hakk, وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ *"ve yeryüzünü fesada verenler"* buyurmuştur. Bu fesât, Allah'ın dininden başka bir şeye davet etmek manasındadır. Bu bazan, mala ve cana zulmetmek, bazan da beldeleri harab etmek suretiyle olur.

Sonra Cenâb-ı Hak bu sıfatları zikretmesinin peşinden أُولَٰئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ *"İşte onlar, lanet olsun onlara"* buyurmuştur. Bu, "Allah'tan olan lanet, kulun dünya ve ahiret hayırlarından uzaklaştırılıp, bunların zıddı olan azâb ve gazâba dûçâr kılınması", manasındadır. وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ *"Yurdun kötüsü de onlara"* ifadesinden murad, cehennemdir, çünkü cehennemde, ancak, ona girenlerin hoşlanmayacağı şeyler bulunmaktadır.

★
★ ★

Dünyadaki Nasib İmana Göre Değildir

اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَّشَآءُ وَيَقْدِرُ ۚ وَفَرِحُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۗ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا مَتَاعٌ

"Allah dilediği kimsenin rızkını genişletir, dilediğinin rızkını daraltır. Onlar dünya hayatı ile böbürlendiler. Halbuki dünya hayatı, âhiret yanında bir metâdan başka birşey değildir"

(Râd, 26).

Bil ki Allah Teâlâ, tevhidi ve nübüvveti kabul hususunda ahdini bozan kimselerin, dünyada lanetleneceklerini, ahirette de azaba dûçâr olacaklarını belirtince, bunun üzerine sanki, "Eğer onlar Allah'ın düşmanı olsalardı, Allah dünyada, onların üzerine bunca nimet ve lezzet kapısını açmazdı" denilmiş de, buna karşılık O, bu soruya bu ayetle cevap vermiştir. Buna göre, Allah Teâlâ kimine rızkı geniş verir, kimine de rızkını dar verir. Rızkın küfür ve imanla ilgisi yoktur. Dolayısıyla bazan mü'min değil de kâfir bol rızık üzere bulunur; yine bazan kâfir değil de mü'min darlık üzere bulunur. Binâenaleyh dünya bir imtihan yurdudur.

Vâhidî şöyle demiştir: "**Kadr** masdarı Arapça'da, bir şeyi fazla ve noksan olmaksızın eşit parçalara bölmek anlamınadır." Müfessirler ise "Ayetteki **yakdiru** fiili, "daraltmak" anlamındadır. Bunun bir benzeri de, وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ *"Kimin de rızkı daraltılırsa"* (Talak, 7) ayetidir" demişlerdir. Buna göre ayetin manası, "Allah Teâlâ dilediğine, yetecek kadar rızık verir, bundan geriye birşey kalmaz, artmaz" şeklindedir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَفَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا *"Onlar dünya hayatı ile böbürlendiler"* ifâdesi, Allah Teâlâ'nın geniş rızık verdiği kimselerle ilgilidir. Böylece Hak Teâlâ, rızkı bollaştırmasının, aslında böbürlenmeye sebeb olmaması gerektiğini, çünkü bu geçici dünya hayatının, ahiret hayatı yanında, çok az ve değersiz bir şeyin, sonsuz olan bir şeye nisbeti gibi olduğunu beyân etmiştir.

Keyfî Mucize İsteğine Cevap

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ ﴿٢٧﴾
الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾

"O kâfirler, "Ona, Rabbisinden bir ayet (mucize) indirilmeli değil miydi?" derler. De ki: "Şüphesiz Allah dilediğini saptırır; (kendisine) yönelenleri ise hidayete erdirir. Bunlar iman edenlerdir, Allah'ın zikri ile kalbleri mutmaîn olanlardır. Haberiniz olsun ki kalbler ancak zikrullah ile mutmaîn olur "

(Rad, 27-28).

Bil ki kâfirler, "Ey Muhammed, eğer sen gerçekten bir peygamber isen, **Musâ** ve **İsâ** gibi, apaçık ve kesin bir mûcize ve ayet getir" dediler. Allah Teâlâ, onların bu isteğine, *"De ki: "Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, (kendisine) yönelenleri ise hidâyete erdirir"* buyurarak cevap vermiştir. Bu cevap, birkaç şekilde izah edilir:

1) Allah Teâlâ sanki şöyle demektedir: "Allah ona apaçık alâmetler ve kesin mûcizeler indirmiştir. Fakat hidayet ve dalalet Allah'dandır. Dolayısıyla sizi Allah, o apaçık ve kesin ayetlerden uzaklaştırıp saptırmış, başka kavimlere ise hidayeti nasib etmiş, onlar da bu deliller sâyesinde, Hz. Muhammed'in peygamberlik iddiasında doğru olduğunu anlamışlardır. Durum böyle olunca, daha fazla ayet ve mûcize göndermeye ne gerek var?"

2) Bu söz, kâfirlerin sözlerine taaccüb etme yerine geçmektedir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s.)'de zuhûr eden, o pekçok ve açık ayet ve mûcizeler, hiçbir akıllı insana karışık gelmeyecek kadar fazla olup, buna rağmen onlar halâ başka mûcize ve ayetler isteyince, bu, taaccübü ve yadırgamayı gerektiren bir şey olmuştur. Binâenaleyh onlara sanki şöyle denilmiştir: "İnâdınız ne kadar fazla! Şüphesiz Allah sizin gibi küfürde şiddetli ısrar ve inad edenleri saptırır. Dolayısıyla her türlü mûcize inse bile, sizlerin hidâyete ermenize bir imkan yoktur. Allah sizler gibi olmayanları, hidayete erdirir."

3) Onlar başka alâmet ve mûcizeler isteyince, onlara sanki, "Başka mûcize ve alâmetlerin zuhûrunda, hiçbir fayda yoktur. Çünkü hidayet ve dalalet Allah'dandır. Binâenaleyh pek çok mûcize de meydana gelse, Allah'ın hidayeti hasıl olmadığı takdirde, o mûcizelerden istifâde etmek mümkün olmaz. Buna karşılık sadece tek bir mûcize olsa ve Allah'ın hidâyeti de bulunsa, hiç şüphe yok ki o mûcizeden yararlanılır. Öyle ise mûcize istemeyi bırakın, hidayet isteyerek Allah'a tazarru ve niyazda bulunun" denilmiştir.

4) **Ebu Ali el-Cübbâî** şöyle demiştir: "Bu ifâdenin manası şudur: "Allah Teâlâ dilediği kimseyi, kâfirliğinin bir cezası olmak üzere, rahmet ve mükâfaattan uzaklaştırır. Binâenaleyh sizler, azabı ve mükâfaattan saptırılıp uzaklaştırılmayı hakettiğiniz için, Allah Teâlâ'nın, her istek ve dualarına icâbet ettiği kimselerden değilsiniz. Allah *"(Kendisine) yönelenleri ise hidayete erdirir"* yani, "Tevbe edip (küfürden dönüp) iman eden kimseleri, cennetine hidayet eder, ulaştırır." **Cübbâî**, daha sonra şöyle der: "Bu ifâde de delâlet eder ki, "hidayet", peşisıra "tevbe etti" anlamına gelen مَنْ اَنَابَ tabiri geldiğine göre, "mükâfaat vermek" manasınadır. Binâenaleyh Allah'ın mü'mine hidayet etmesi, "sevâb vermek" manasınadır. Çünkü mü'min imanından ötürü mükâfaata müstehak olur. Bu da gösterir ki, Allah Teâlâ ancak, " ikâb (ceza) vermek sureti ile sevabtan "saptırır", yoksa bize muhalefet eden (ehl-i sünnetin) iddia ettiği gibi, "Küfre düşürmek sureti ile dinden saptırmaz." İşte **Ebu Ali el-Cübbâî**'nin sözünün tamamı budur. Ayetteki, **enâbe** kelimesi, "hakka dönmek" manasına olup, asıl (kök) manası, "hayır nöbetine girdi (başladı)" şeklindedir.

Bil ki Hak Teâlâ'nın*"Bunlar imân edenlerdir"* ifâdesi,(Kendisine) yönelenler" sözünden bedeldir. **İbn Abbas** (r.a.): "Allah Teâlâ, Kur'ân'ı dinledikleri zaman, onların kalbleri huşû duyar ve mutmaîn olur" demek istemiştir. Buna göre eğer, "Allah Teâlâ, Enfâl sûresinde, *"Mü'minler ancak onlardır ki, Allah anıldığı zaman yürekleri titrer"* (Enfal,2) buyurmuştur. Kalbin titremesi ise, mutmaîn olmanın zıddıdır. Öyle ise Cenâb-ı Allah, niçin burada onların kalblerinin mutmain olduğunu söylemiştir?" denilirse, buna birkaç bakımdan cevap verilir:

1) Onlar, Allah'ın ikâblarını hatırlayıp günaha düşmekten de tam emin olamayınca, işte bundan ötürü Allah Teâlâ Enfal sûresinde, "Kalbleri ürperen" kimseler diye tavsîf etmiştir. Bunlar, Allah'ın mükâfaat ve rahmet vaadlerini hatırladıkları zaman ise, kalbleri buna meyletmiş ve sukûna-huzura kavuşmuştur. Bu iki durum birbirine aykırı değildir. Çünkü kalbin titremesi, Allah'ın ikâb ve cezasının hatırlanması sebebi ile; mutmaîn oluş da, ilâhî mükafaatın hatırlanması sebebi iledir. Kalbin titremesi, onların günahları düşünmeleri hali ile ilgilidir, itminân ise, taatlarla meşgul olmaları esnasında olur.

2) Bundan maksad şudur: "Onların, Kur'an'ın bir mûcize olduğunu bilmeleri, gönüllerinde, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Allah tarafından gönderilmiş hak bir peygamber olduğuna dâir bir itminan ve güvenin meydana gelmesine vesile olur. Ama taatları tam ve mükemmel bir biçimde yapıp yapamadıklarına dâir şüpheleri ise, kalblerinde bir ürpertinin hasıl olmasını gerektirir.

3) Onların kalblerinde, Hak Teâlâ'nın vaad ve va'îdinde doğru olduğu ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'in de, haber verdiği her hususta doğru söylediği hususunda bir itminan ve güven hasıl olur. Fakat mükafaatı sağlayacak taatları işleyip

işleyemedikleri, cezayı gerektiren günahlardan da tam kaçıp kaçamadıkları hususunda da kalblerinde korku ve ürperti bulunur."

Kalbler Allah'ı Anmakla Rahatlar

Bil ki, أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ *"Haberiniz olsun ki kalbler ancak zikrullah ile mutmâin olur"* ayeti ile ilgili, son derece dakik ve ince sırlarla dolu bahislerimiz vardır. Bunlar birkaç yönden izah edilir:

1) Varlıklar üç kısımdır: Tesir altında kalmayan, müessir olan varlıklar; müessir olmayan ama tesir altında kalan varlıklar ve herşeyde müessir olup, hiçbir tesir altında olmayan varlık. Hiçbir şeyden müteessir olmayan müessir varlık, ancak Hak Subhânehû ve Teâlâ'dır. Müessir olmayıp, müteessir olan varlıklar ise, cisimlerdir. Çünkü bunlar, çeşit çeşit sıfatları ve birbirine zıt tesirleri (etkileri) kabul eden varlıklardır. Bunların ancak, kabul etme husûsiyeti vardır. Bazan müessir, bazan müteessir olan varlıklara gelince, bunlar rûhânî varlıklardır. Bu böyledir, çünkü bunlar, Hz. Allah'a yöneldikleri zaman, O'nun meşîetinden, kudretinden, tekvininden ve îcâdından feyezân eden tesirleri kabul etme durumuna gelirler. Cisimler âlemine yöneldikleri zaman ise, onlar üzerinde tasarrufta bulunmaya iştiyâk duyarlar. Çünkü cisimler âlemini yöneten, ruhlar âlemidir.

Bunu iyice anladığın zaman; bil ki, kalb, ne zaman cisimler âlemini araştırmaya ve müşâhede etmeye (seyre) yönelirse, o esnada bir daralma ve çarpıntı ile o cisimler âlemini ele geçirip, onda tasarrufta bulunma konusunda şiddetli bir tamayül meydana gelir. Ama kalb, Hz. Allah'ın azametini araştırmaya ve müşâhedeye yöneldiği zaman ise, kalbte samedanî nurlar ve ilahî ışıklar hasıl olur. İşte kalb o zaman sükûna erer. Bundan dolayı Hak Teâlâ *"Haberiniz olsun ki kalbler ancak zikrullah (Allah' anma) ile mutmain olur"* buyurmuştur.

2) Kalb, ne zaman bir hâle vâsıl olursa, oradan, ondan daha şerefli bir diğer hale geçmeyi arzular. Çünkü cisimler aleminde bulunan her saadet ve mutluluğun üstünde, lezzet duyulan ve gıbta edilen, bir başka mertebe vardır. Ama kalb ve akıl, marifetullah ve samedânî nurlar ile, mutluluğu isteme noktasına ulaşınca, artık o noktada kalır ve karar bulur. Böylece de oradan başka bir yere geçmeye kendinde güç bulamaz. Çünkü saadet bakımından, bundan mükemmel ve yüce bir derece yoktur. İşte bu manadan ötürü Allah Teâlâ *"Haberiniz olsun ki kalbler ancak zikrullah ile mutmain olur"* buyurmuştur.

3) Hayat iksirinden, bakır madenine bir damla düşse, o bakır altın haline gelir ve bütün çağlar ve zamanlar boyunca, ateşten hasıl olan erimeye dayanarak bâkî kalır. İşte bunun gibi, Allah Teâlâ'nın celal ve azamet iksiri insanın kalbine düştüğü zaman, onu hiçbir değişme ve bozulmayı kabul etmeyen, bâkî, saf ve nûrânî bir cevher haline dönüştürmesi haydi haydi evladır. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, *"Haberiniz olsun ki kalbler ancak zikrullah ile mutmain olur"* buyurmuştur.

Tûbâ Kelimesinin İzahı

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ ﴿٢٩﴾

"İman edip de, salih ameller işleyenler (var ya), ne mutlu onlara. Dönüp gidilecek güzel yurt da (onların olacak)"

(Râd, 29).

Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Tûbâ kelimesi ile ilgili üç görüş bulunmaktadır:

1) Tûbâ, cennetteki bir ağacın adıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir. طُوبَى شَجَرَةٌ فِي الْجَنَّةِ غَرَسَهَا اللَّهُ بِيَدِهِ تَنْبُتُ الْحُلِيَّةَ وَالْحُلَلَ وَإِنَّ أَغْصَانَهَا لَتُرَى مِنْ وَرَاءِ سُورِ الْجَنَّةِ *"Tûbâ cennette bir ağaçtır. Onu Allah kendi eliyle dikmiştir. O, zinetler ve güzel elbiseler bitirir (meyve gibi verir). Dalları ise, cennet duvarının gerisinden bile görünür."*[45]

Ebu Bekr el-Esamm (r.a.) ise, o ağacın aslının (kökünün) Hz. Peygamber (s.a.s.)'in evinde (mescidinde) olduğunu ve her mü'minin evinde ondan bir dal bulunduğunu (uzandığını) söylemiştir.

2) Bu, dil âlimlerinin görüşü olup, buna göre bu kelime, tıpkı "**büşrâ**" (müjde, müjdelemek) ve "**zülfâ**" (yakın olmak) kelimeleri gibi طَابَ (hoş ve güzel oldu) fiilinin masdarıdır. طُوبَى لَكَ (müjde sana) ifâdesi de, "Sen hoş ve güzel olanı elde ettin" demektir.

Daha sonra alimler, değişik birkaç izah yapmışlardır:

İbn Abbas (r.a.)'dan, bunun manasının, "Onlar için sevinç ve göz aydınlığı vardır" şeklinde olduğu; **İkrime**'den, bunun manasının, "Onlar için olan bu şeyler, ne güzel" şeklinde olduğu; **Dahhâk**'dan, bunun manasının: "Gıpta ve hayranlık onlaradır, (Onlara gıpta ve hayranlık duyulur)" şeklinde olduğu; **Katâde**'den, bunun manasının: "En güzel şey onlarındır" şeklinde olduğu; **Ebu Bekr el-Esamm**'dan, bunun manasının: "Hayır ve ikram onlarındır" şeklinde olduğu ve **Zeccâc**'dan da bunun manasının: "Hoş ve güzel hayat onlarındır" şeklinde olduğu rivayet edilmiştir.

---

45) Keşfu'l-Hafâ, 2/49.

Bil ki bütün bu manalar birbirine yakındır. Farklılık kelimelerdedir, manada değil. Velhasıl bu ifade, onların güzel şeylere nâil olacaklarını tam olarak anlatmaktadır. Bütün lezzetler, bu ifâdenin kapsamına girer. Kısaca tefsiri ise, "Her hususta en güzel ve en hoş şeyler, onların olacaktır" şeklindedir.

3) "Bu lafız Arapça değildir." Bu görüşte olanlar, değişik izahlar yapmışlardır: Bazıları, "**Tûbâ**, cennetin Habeşçe ismidir" demişlerdir. Bu kelimenin, cennetin Hindce ismi olduğu veya Hindce'de "bostan (bahçe) manasına geldiği de söylenmiştir. Bu görüşler zayıftır. Çünkü Kur'ân'da ancak Arapça kelimeler vardır. Bilhassa bu lafzın, Arapçadan iştikâk ettiği açıktır.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi "Ayetteki, الَّذِينَ آمَنُوا ifadesi mübtedâ; طُوبَىٰ لَهُمْ ifâdesi onun haberidir. طُوبَىٰ لَكَ "Sen hoş ve güzel olanı elde ettin" manasına gelir. Bu cümle nasb veya ref mahallindedir. Nitekim, şusözündeolduğu gibi: طَيِّبٌ لَكَ – طَيِّباً لَكَ ve سَلاَمٌ لَكَ ــ سَلاَماً لَكَ... وَحُسْنُ مَآبٍ ifadesinin ref ve nasb ile okunması da, sana, bu ifâdenin mahallini, mevkiini gösterir" demiştir. **Mekûzetu'l-A'râbî** ise, bu ifâdeyi طُبًى لَهُمْ şeklinde okumuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَحُسْنَ مَآبٍ *"Dönüp gidilecek güzel yurt da (onların) olacak"* ifadesinden murad, "Dönülecek ve karar kılınacak olan güzel yerdir." Bütün bunlar Allah'a tâate teşvik ve masiyyetten sakındırmak için, Allah tarafından yapılmış en büyük nimetleri vaadetmektir.

★ ★
★

Risaletin İnsanlık Tarihinde Köklülüğü

كَذَٰلِكَ أَرْسَلْنَاكَ فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهَا أُمَمٌ لِّتَتْلُوَ عَلَيْهِمُ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ
بِالرَّحْمَٰنِ ۚ قُلْ هُوَ رَبِّي لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابِ ﴿٣٠﴾

"Öylece seni de, kendilerinden evvel nice ümmetler gelip geçmiş olan bir ümmete, sana vahyettiğimizi kendilerine okuman için gönderdik. Onlar Rahman'ı inkâr ederler. Sen de ki: "O, benim Rabbimdir. O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. Ben, ancak O'na tevekkül ettim. En son dönüşüm de, yalnız O'nadır"

(Râd, 30).

Bil ki, كَذٰلِكَ ifadesindeki kâf teşbih içindir. Buradaki teşbihin izahı hususunda şöyle denilmiştir: "Senden önceki peygamberleri gönderdiğimiz gibi, seni de, kendisinden önce pekçok ümmet geçmiş olan bir ümmete gönderdik." Bu, **İbn Abbas, Hasan el-Basri** ve **Katâde**'nin görüşüdür. Buna şu mana da verilmiştir:

"Geçmiş ümmetlere peygamberler gönderip onlara okunan kitaplar verdiğimiz gibi, aynı şekilde sana da bu kitabı verdik ve sen de bu kitabı (kendi ümmetine) okursun. Binâenaleyh onlar, hala niçin bundan başkasını getirmeni teklif ediyorlar?" **Keşşâf sahibi:** Bu, "Seni, öyle bir gönderişle gönderdik, peygamber yaptık ki, bu gönderişin diğer gönderişlere karşı bir şanı ve üstünlüğü vardır" demektir" demiştir. Sonra, Cenâb-ı Hak onu nasıl gönderdiğini tefsir ederek, *"kendilerinden evvel nice ümmetler gelip geçmiş olan bir ümmete"* yani, "Seni, kendisinden önce birçok ümmet geçmiş olan bir ümmete gönderdik. Binâenaleyh, o ümmet, ümmetlerin sonuncusu; sen de peygamberlerin sonuncususun" buyurmuştur.

Rahman İsm-i Şerifini İnkârları

Cenâb-ı Hakk'ın, لِتَتْلُوَا۟ عَلَيْهِمُ ٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِٱلرَّحْمَٰنِ *"Sana vahyettiğimizi kendilerine okuman için gönderdik. Onlar, Rahman'ı inkâr ederler"* ifâdesinden murad, "Onlara, sana vahyettiğimiz o Kitâb-ı Aziz'i okuyasın diye seni gönderdik. Onların hali ise, hala şudur: Onlar, rahmeti her şeyi kuşatmış olan ve kendilerindeki her nimetin, kendisinden olan Rahman'ı inkar ederler. Yine onlar, kendilerine, senin gibi birisinin gönderilmesi ve onlara, mucize olan bu Kur'ân'ın indirilmesi nimetini inkâr ettiler" şeklindedir. قُلْ هُوَ رَبِّى *"Sen de ki: "O, benim Rabbimdir"* yani, "O, şeriklerden yüce olan tek ve emsalsiz Rabbimdir." O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. Size karşı, bana yardım etmesi hususunda O'na tevekkül ediyorum. Dönüşüm de yalnız O'nadır. Binâenaleyh, O, size karşı olan sabır ve cihadımdabana yardım eder. Rivayet edilmiştir ki, *"Onlar, Rahman'ı inkâr ederler"* ifâdesi, **Abdullah İbn Ümeyye el-Mahzumî** hakkında nazil olmuştur. O, şöyle derdi: "Allah'ı biliyoruz.. Rahman'a gelince, O'nu tanımıyoruz. Rahmân olarak tanıdığımız ancak, **Yemâme**'nin efendisidir." Böyle demekle onlar, **Müseylemetu'l-Kezzâb**'ı kastediyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"De ki: "İster Allah diye çağırın, ister Rahmân diye çağırın; hangisi ile çağırırsanız nihayet en güzel isimler O'nundur"* (İsrâ, 110) buyurmuştur. Bu, *"Onlara, "Rahman'a secde edin!" denildiği zaman, "Rahman da neymiş?" dediler"* (Furkan, 60) ayeti gibidir ve yine rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) Kureyşlilerle **Hudeybiye**'de antlaşma yaptığı zaman, antlaşma metnine, "Bu Allah'ın Resûlü Muhammed'in" ifâdesini yazdırınca, müşrikler, "Eğer sen, Allah'ın Resûlü idiysen, öyle ise biz seninle savaştık, böylece de zulmetmiş olduk! (Ama biz bunu zaten kabul etmiyoruz). Fakat sen, "Bu, **Muhammed İbn Abdullah**'ın (...) yaptığı antlaşma metnidir" diye yazdır" dediler. Bunun üzerine de, aynen öyle yazıldı. Antlaşma metnine "Bismillahirrahmânirrâhim" yazıldığında, müşrikler, "Rahman da kim, biz onu tanımıyoruz?" dediler. Çünkü onlar,

mektuplarının başına, "Ey Allahım, senin isminle..." diye yazarlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara, *"siz nasıl istiyorsanız, öyle yazın!"* dedi.

Bil ki, *"Onlar, Rahman'ı inkâr ederler"* ifâdesini, bu iki rivâyete göre manalandıracak olursak, onun manası şöyle olur: "Onlar, bu Rahman adının Allah'a verilmesini inkâr ediyorlardı; yoksa, Allah'ı değil!." Diğer alimler: "Aksine onlar, ya tamamen bilerek inkâr edip yok saymak suretiyle, ya da O'na eşler koşmak suretiyle, Allah'ı inkâr ediyorlardı" demişlerdir. **Kadî**: "Bu görüş ayetin zahirine daha uygundur. Çünkü, *"Onlar, Rahman'ı inkâr ederler"* ifâdesi, onların, Allah'ı inkâr etmiş olmalarını iktiza eder. Rahman lafzından anlaşılan budur; yoksa bundan anlaşılan isim olarak Rahmân lafzı değildir. Nitekim birisi, "Onlar, Muhammed'i inkâr edip yalanladı" dedikleri zaman bundan anlaşılan, Hz. Peygamberin kendisidir; yoksa Muhammed ismi değildir.

* *
*

Ayetin Nüzul Sebebi

وَلَوْ أَنَّ قُرْءَانًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتَىٰ ۗ بَل لِّلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا ۗ أَفَلَمْ يَايْئَسِ الَّذِينَ
ءَامَنُوٓا أَن لَّوْ يَشَآءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا ۗ وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُم بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ
أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِّن دَارِهِمْ حَتَّىٰ يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٣١﴾

"Bir Kur'ân ki, eğer onunla dağlar yürütülseydi, veya onunla yer parça parça edilseydi, yahut onunla ölüler konuşturulsaydı (yine o kâfirler ona iman etmezlerdi). Fakat, bütün emir, yalnız Allah'ındır. İman edenler hâlâ şu hakikati bilmediler mi ki, Allah dileseydi elbette insanların hepsine birden hidâyet ederdi!... O kâfirlere gelince, Allah'ın vaadi (gelinceye) kadar, kendi yaptıkları yüzünden ya ansızın başlarına büyük bir belâ çatacak yahut (o belâ) yurtlarının yakınına konaklayacak. Şüphesiz ki Allah, vaadinden dönmez"

Râd, 31).

Bil ki, rivâyet edildiğine göre Mekkeliler, Mekke meydanında oturmuşlardı. Hz. Peygamber (s.a.s.) onların yanına geldi ve onlara, İslâm'ı arzetti. Bunun üzerine, **Abdullah İbn Ümeyye el-Mahzumî** O'na: "Bizim için Mekke dağlarını yürüt ki, böylece yerimiz genişlesin. Yine orada bizim için nehirler akıt da, ziraatçilik yapalım.

Yahut, bazı ölülerimizi dirilt ki, senin söylediğinin doğru mu yalnış mı olduğunu onlara soralım. Çünkü **İsa**, ölüleri diriltirdi. Yahut rüzgarı bizim emrimize ver, ona binelim, beldelerde gezip dolaşalım. Çünkü rüzgâr, **Süleyman**'ın emrine verilmişti. Sen Rabbin katında **Süleyman**'dan daha değersiz değilsin" dedi. Bunun üzerine *"Bir Kur'ân ki onunla dağlar (yerlerinden) sökülüp yürütülseydi veya onunla yer parça parça edilse ve nehirler gözeler haline getirilseydi yahut onunla ölüler konuşturulsaydı"* (işte o ancak, sana indirdiğimiz bu Kur'ân olurdu)" ayeti nazil oldu. Bu ayetteki, *"Eğer"* edatının cevabı, bu sözden anlaşıldığı için hazfedilmiştir. **Zeccâc** şöyle demiştir: " Burada hazfedilen cevap şudur: "Eğer o, kendisiyle dağların yürütüldüğü (...) bir Kur'ân olsaydı, (onlar buna yine de iman etmezlerdi)." Bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer biz onlara melekleri indirseydik ve ölüler de kendileriyle konuşsaydı* (En'âm, 111), (onlar yine iman edecek değillerdi)" ayeti gibidir" demiştir.

Sonra Allah Teâla, بَلْ لِلّٰهِ الْاَمْرُ جَمِيعاً *"Fakat bütün emir yalnız Allahındır"* buyurmuştur. Yani, "Dilerse yapar, dilerse yapmaz. Fiilleri ve hükümlerinde hiç kimse O'na tahakkûm edemez."

Bundan sonra Cenâb-ı Hak اَفَلَمْ يَايْئَسِ الَّذِينَ اٰمَنُوآ اَنْ لَوْ يَشَآءُ اللّٰهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعاً *"İman edenler, hâlâ şu hakikatten ümit kesmediler mi ki, Allah dileseydi elbette, insanların hepsine birden hidayet ederdi!"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

اَفَلَمْ يَايْئَسِ ifâdesiyle ilgili iki görüş bulunmaktadır:

1) Bu, "Onlar bilmediler mi?" demektir. Buna göre ayetin iki izahı vardır:

يَايْئَسِ Tabirinin İzahı

Birinci İzah: اَفَلَمْ يَيْاَسِ **kelimesi, Naha kabilesinin** lehçesinde bilmek manasındadır. Bu, **Mücahid, Hasan el-Basrî** ve **Katâde** gibi çoğu müfessirin görüşüdür. Bunlar görüşlerine, şairin şu beytini delil getirmişlerdir: اَلَمْ يَايْئَسِ الْاَقْوَامُ اَنِّي اَنَا ابْنُهُ/وَاِنْ كُنْتُ عَنْ اَرْضِ الْعَشِيرَةِ نَائِياً *"Ben her ne kadar, kabilemin toprağından uzakta idiysem de, toplum benim onun oğlu olduğumu bilmedi mi?"*

Ebu Ubeyde de, bu manada şu şiiri nakletmiştir; اَقُولُ لَهُمْ بِالشِّعْبِ اِذْ يَاْسِرُونَنِي/اَلَمْ تَيْاَسُوا اَنِّي ابْنُ فَارِسِ زَهْدَمَ *"Beni esir aldıklarında, onlara vadide derim ki: "Sizler, benim Zehdem (atlı atın) binicisinin oğlu olduğumu bilmediniz, anlamadınız mı?"*

Kisaî: "Ben, Arapların, **"bildim"** manasında olmak üzere, يَئِسْتُ dediklerini hiç görmedim duymadım" demiştir.

İkinci İzah: Hz. Ali ve **İbn Abbas**'ın bunu اَفَلَمْ يَاْسِ şeklinde okudukları; **İbn Abbas**'a "Bu, اَفَلَمْ يَايْئَسِ değil mi?" denildiğinde onun, "zannediyorum ki kâtib bunu, kendisini uyku bastığı bir anda yazmış. Aslında kelime يَـــاْسِ şeklindedir. Binâenaleyh katib buna, fazladan bir harf ilâve etmiş ve böylece يَايْئَسِ haline gelmiş.

Böylece de يَايْسِ şeklinde okunur olmuş..." dediği rivayet edilmiştir. Bu görüş çok tuhaf bir iddiadır. Çünkü bu, Kur'ân'ın tahrif ve tashif edildiği (yani harflerinin ve kelimelerinin değişmiş olduğu) neticesine götürür ki, bu, onu bizatihi bir hüccet olmaktan çıkarır. **Keşşâf sahibi** de: "Vallahi bu söz kesinlikle ve tartışmasız bir uydurmadır" demiştir.

Üçüncü İzah: Zeccâc şöyle demiştir: "Bu ayetin manası "İman edenler Allah dileseydi bütün insanları hidayete erdireceğini bildikleri için, bu kâfirlerin imanından ümidlerini kestiler" şeklindedir. Bunun izahı şöyledir: Bir şeyin olmadığını bilmek, onun gerçekleşmesinden, meydana gelmesinden ümit kesmeyi gerektirir. Bu mülâzemet, (birbirini gerektirme), güzel bir mecâz yapmayı gerektirir. İşte bundan dolayı "ye's" lafzının, "bilmek" manasında kullanılması, güzel olmuştur.

İKİNCİ MESELE

Alimlerimiz: *"Eğer Allah dileseydi, elbette insanların hepsine birden hidâyet ederdi"* ifâdesini delil getirmiş ve şöyle demişlerdir: **Lev (eğer) edatı, herhangi bir şeyin bulunmaması sebebiyle ona bağlı olan diğer şeyin de olmayacağını gösterir. Buna göre ayetin manası, "Allah** Teâlâ, bütün insanların hidayetini dilememiştir" şeklinde olur. **Mutezile** ise bu meşieti, dilemeyi, bazan zorlama meşieti **(ilcâ)** manasına; bazan da, cennet yoluna sevketmek, yöneltmek anlamına hamletmiştir. **Mutezile** içinde, bu ayeti zahiri manasına hamledip şöyle diyenler vardır: "Allah Teâlâ, bütün insanların hidayetini dilememiştir. Çünkü O, çocukları ve delileri hidayetle mükellef tutmamıştır. Binaenaleyh, bütün insanların hidayetini istemiş olmaz." Bu mesele hakkındaki izah, daha önce defalarca geçmişti.

Cenâb-ı Allah'ın وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيباً مِنْ دَارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ *"O kâfirlere gelince, Allah'ın vaadi (gelinceye) kadar kendi yaptıkları yüzünden ya ansızın başlarına büyük bir belâ çatacak.. yahut, (o belâ) yurtlarının yakınına konaklayacak"* ifadesiyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın الَّذِينَ كَفَرُوا ifadesiyle ilgili iki görüş bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayetle, bütün kafirleri kastettiği, zira bir kısım kâfir için tahakkuk eden ölüm ve esir alınma gibi şiddetli ve sıkıntılı hadiselerin, bütün kâfirlerin kalbinde bir keder ve üzüntü meydana getirdiği ileri sürüldüğü gibi, şu da ileri sürülmüştür: Cenâb-ı Hak, bu ifâdeyle bazı kâfirleri murad etmiştir ki bunlar, muayyen bir gruptur. **el-Küffar** kelimesinin başındaki elif-lam, ahd içindir. Bu da, muayyen bir topluluğu gösterir.

İKİNCİ MESELE

Ayetle ilgili iki izah yapılmıştır:

a) "Bu, "O kâfirler, yaptıkları küfürleri ve kötü amelleri yüzünden, Allah'ın onlara ya çocukları hususunda her an indirebileceği çeşitli belâ ve musibetlerden onların kalblerini hoplatan büyük bir belâ

isabet eder. Yahut onlara yakın bir belâ iner de, böylece feryad-ü figanı basar ve harekete geçerler. Binâenaleyh o belânın kıvılcımları ve zararları onlara da ulaşır." Böylece, onların ölümü yahut Kıyamet demek olan vaad-i ilâhi gelip çatar" demektir.

b) Bu, şu manayadır: "Hz. Peygamber (s.a.s.)'e olan düşmanlıkları ve yalanlamaları sebebiyle Mekkelilerin başına ansızın bir belâ gelip çatar. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s.), her zaman, onlara seriyyeler (baskın müfrezeleri) gönderirdi. Böylece Mekke'nin hali değişirdi. O seriyyeler onları teker teker yakalar, hayvanlarını toplar götürürlerdi.

Yahut ey Muhammed sen, **Hudeybiye**'ye konakladığın zamanki gibi, ordunla onların yurtlarına yakın bir yere otağ kurarsın. Derken Allah'ın vaadi, yeni Mekke'nin fethi zamanı gelir çatar. Bunu Allah, Peygamberine (s.a.s.) vaadetmişti.

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ *"Şüphesiz ki Allah vaadinden dönmez"* buyurmuştur. Bundan maksad, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kalbine güç vermek ve endişesini gidermektir. **Kâdî** şöyle der: "Bu ifâde, Allah Teâlâ'nın va'îd (tehdid)lerinden cayabileceğini ileri sürenlerin görüşünün yanlış olduğuna delalet eder. Her nekadar bu ayet kâfirler hakkında ise de, nazar-ı dikkate alınacak şey, ayetin sebeb-i nüzûlünün hususi oluşu değil, lafzının umûmî manasıdır. Çünkü bu lafız, umûmî manası ile, fasıklar için yapılan hertürlü ilahi tehdidleri de içine alır."

Buna şöyle cevap verilir: **Hulf** (sözden dönmek) başka şey, umûmî bir ifâdenin tahsis edilmesi (sınırlandırılması) ise başka bir şeydir. Biz, Allah Teâlâ'nın hulf edeceğini söylemiyoruz. Ancak umûmî olan va'îd ayetlerini, aff-ı ilâhiyi gösteren ayetlerle tahsis ediyor (sınırlıyoruz).

★
★ ★

Münkirlere Verilen Mühlet

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٣٢﴾
أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَىٰ كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ قُلْ سَمُّوهُمْ أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ
فِي الْأَرْضِ أَم بِظَاهِرٍ مِّنَ الْقَوْلِ بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ
وَمَن يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾ لَهُمْ عَذَابٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ وَمَا لَهُم
مِّنَ اللَّهِ مِن وَاقٍ ﴿٣٤﴾

"Andolsun ki senden evvelki peygamberlerle de istihzâ edilmişdi de, ben o kâfirlere mühlet vermiştim. Sonra ise onları yakalayıverdim. Bak, benim ikâbım nasılmış! Her nefsin, kazandığının hepsini bilen Allah'a onlar şirk koştular. De ki: "Bunlara bir ad verin bakalım! Yoksa siz yeryüzünde O'na bilmediği birşeyi mi haber veriyorsunuz? Yoksa sözün zâhiri ile mi...?" Hayır o kâfirlere, tuzakları süslü göründü ve onlar doğru yoldan alıkondular. Allah kimi şaşırtırsa, artık onun için hidayet edecek hiç kimse yoktur. Dünya hayatında, onların hakkı azabtır. Ahiret azabı ise, daha çetindir. Onları Allah'ın azabından koruyacak olan hiç kimse yoktur"

(Rad, 32-34).

Bil ki o kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den, istihzâ ve alay yollu, başka mucizeler isteyip, bu da Hz. Peygamber (s.a.s.)'in gücüne gidip, bu sözlerden rahatsız olunca, Cenâb-ı Allah, onu teselli etmek ve kavminin akılsızlığına karşı ona sabır vermek için bu ayeti indirerek Ona: "Kavminin seninle alay etmesi gibi önceki peygamberlerin kavimleri de onlarla alay etmişlerdi de ben o kâfirlere mühlet vermiştim. Yani azablarını ertelemek sureti ile biraz zaman tanımış, sonra da onları kıskıvrak yakalamıştım. Binâenaleyh bak benim, onlara ikâbım nasılmış! Bil ki ben, o geçmiş kavimlerden intikamımı aldığım gibi, bunlardan da alırım" demiştir.

"**İmlâ**" mühlet vermek ve onları tıpkı hayvanlara otlakta bir müddet otlama imkanı verilmesi gibi, bir süre bolluk ve rahatlık içinde bırakmaktır. Bu, onlar için bir tehdid ve Hz. Peygamber (s.a.s.) ile istihza yollu mucize istemelerine bir cevaptır.

Ayette Mahzuf Olan Cevap

Daha sonra Cenâb-ı Allah, müşriklere bir hüccet yerine geçecek, onları azarlayacak ve hayrete davet edecek bir ifâde ile şöyle buyurmuştur: أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَىٰ كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ *"Her nefsin kazandığının hepsini bilen Allah'a mı?"* Bu, "Allah Teâlâ herşeye kâdirdir ve herşeyi cüz'iyyatı ile ve külliyatı ile bilir. O, böyle olduğuna göre, her nefsin hallerinin tamamını bilir, nefislerin istekleri olan faydalı şeyleri vermeye, zararlı şeyleri defetmeye, yaptıkları taatlara mükafaat vermeye ve işledikleri bütün günahlara cezâ vermeye kadirdir" demektir. İşte bu ifâdeden kastedilen mana budur. Böyle olan ancak Hak Sübhânehû ve Teâlâ'dır. Bunun bir benzeri de, قَائِمًا بِالْقِسْطِ *"Adaleti ayakta tutarak"* (Al-i İmran, 18) ayetidir.

Bil ki bu söze mutlaka bir cevab lazımdır. Alimler bu cevabın ne olduğu hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Bu, "Her nefsin kazandıklarının hepsini bilen Allah, böyle olmayan gibi olur mu? Böyle olamayanlar ise, faydasız ve zararsız putlardır" demektir. Bu cevab, Hak Teâlâ'nın *"Allah'a onlar şirk koştular"* buyruğunda saklı olup, bunun takdiri, "Her

nefsin kazandığının hepsini bilen Allah, onların şirk koştuğu zarar ve fayda vermeyen şeyler gibi midir?" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, *"Öyle ya Allah'ın göğsünde İslam için inşirah verdiği, "Rabbinden bir nûr üzere değilmidir?"* (Zümer, 22) ayetidir. Bu ifâdenin de cevabı gelmemiştir. Çünkü cevab, ayetteki *"Kalbleri, Allah'ın zikrinden (boş ve) kaskatı kesilmiş olanların vay haline!"* (Zümer, 22) ifâdesinde zımnen vardır. İşte burada da aynen öyledir. **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Mübtedaya haber olabilecek birşeyin takdir edilmesi câizdir. Yahut ayetteki وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَآءَ *"Allah'a şirk koştular"* ifâdesi bunun üzerine atfedilmiş olup, takdiri: "Böyle olan kimse, Allah'ı birlememiş, O'nu ululamamış ve O'na ortak koşmuş olur" şeklindedir."

2) Bu izahı **Hallu'l-'Ukad** adlı eserin sahibi yapmıştır. O şöyle der: "Ayetteki **ve cealû** ifâdesindeki vâvı vâv-ı haliyye kabul eder ve mübtedaya bir haber takdir ederiz. Böylece mübteda haberi ile birlikte, peşisıra geldiği cümleyi izah eden bir cümle olmuş olur. Buna göre ifâdenin takdiri "Her nefsin kazandıklarının hepsini bilen var mıdır?" Halbuki o müşrikler, Allah'a ortaklar koşmuştur" şeklindedir. Daha sonra zâhir isim, "Allah" lafzı, ulûhiyyeti iyice anlatmak ve izah etmek için, haberin yerini tutmuştur. Bu tıpkı senin, "insanlara veren ve onları zengin kılan cömert bir zat vardır. O ise, benim gibileri mahrum eder" demen gibidir.

Adı Olmamak Yokluğun İfâdesidir

Bil ki Allah Teâlâ bu delili izah edince, yeni bir delil getirerek, قُلْ سَمُّوهُمْ *"De ki: "Bunlara bir ad verin bakalım!"* buyurmuştur. Bu söz, kendine ad verilmeyecek ve bir isim konulmayacak kadar değersiz olan şey hakkında söylenir. İşte bu durumda, "İstersen ona ad koy, yani o bahse değmez, isim verilmeye layık değil, ama istersen ona bir ad koy!" denilir. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, tehdid yollu: "Haydi onlara ilah adı verin bakalım!" demek istemiştir. Bu, "İster onlara böyle isimler verin, ister vermeyin; onlar hiç bir akıllı insanın değer vermeyeceği kadar âdi ve kıymetsiz şeylerdir" manasına gelir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, yeni bir delil daha ekleyerek, أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ *"Yoksa siz, yeryüzünde O'na bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?"* buyurmuştur. Bu, "Sizler o putlara, Allah'ın bilmeyip, sizin bildiğiniz bir şeyi Allah'a haber mi veriyorsunuz?" demektir. Allah'ın mutlak sûrette ortağı olmadığı halde, Cenab-ı Hak bilhassa yeryüzünde ortağı olmadığını belirtmiştir. Çünkü müşrikler, Allah'ın yeryüzünde ortakları olduğunu söylüyorlardı.

Cenâb-ı Hak, أَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ *"Yoksa sözün zâhiri ile mi?"* buyurmuştur. Yani, "Sizler gerçeği olmayan sözleri söyleyerek göz mü boyuyorsunuz?" demektir. Bu, *"Bu, onların ağızlarıyla (geveledikleri) sözleridir"* (Tevbe, 30) ayetinde olduğu gibidir.

Müşriklerin Durumlarını Beğenmeleri

Sonra Allah Teâlâ, bu delillerin peşine, onların yollarının kötü olduğunu beyân ederek, sürdürdükleri hareketin değersizliğini göstermek için بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ *"Hayır, o kâfirlere, tuzakları süslü göründü"* buyurmuştur. **Vahidî** şöyle der: "Buradaki **bel** edatı, şu manayadır: Allah Teâlâ sanki: "Üzerinde olduğunuz konuları zikretmeyi bırak, çünkü onlara tuzakları süslü gösterilmiştir" demektedir. Bu böyledir, zira O, onların inançlarının yanlışlığına deliller getirince, sanki, "Artık delilleri bırak, çünkü bunun onlara faydası yok. Zira onlara inkârları ve tuzakları süslü gösterilmiştir. Binâenaleyh onlar bu delillerin hatırlatılmasından istifade etmezler" demiştir." **Kâdî** de şöyle der: Allah Teâlâ'nın bunu, onları zemmetmek için zikrettiğinde şüphe yoktur. Bu böyle olunca, ayette bahsedilen *"süslü gösterme"* işinin Allah'a âit olması imkansız olur. Aksine bunu yapan, insan ve cin şeytanlarıdır.

Bil ki **Kâdî**'nin izahı şu sebeblerden ötürü zayıftır.

1) Şayet, "süslü gösteren", cin veya insan şeytanlarından birisi olsaydı, o şeytanın kalbinde bunu süslü gösterenin de, bir başka şeytan olması gerekirdi. Bu durumda da teselsül gerekir. Eğer bu işi yapanın Allah olduğu kabul edilirse, bu soru düşer.

2) Kalblere ancak Allah hâkim ve kâdir olur.

3) Biz, sebebi tercih etmenin ancak Allah tarafından olduğuna ve sebebin tahakkuk etmesi halinde de mutlaka o fiilin olacağına dâir delil getirmiştik.

Ayetteki, وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ *"Ve onlar doğru yoldan alıkondular"* buyruğuna gelince: Bil ki **Âsım, Hamza** ve **Kisâî**, hem bu ayette hem de "Ha-mim" sûresinde, *"Kâfirleri başkaları alıkoydular"* manasında meçhul olarak ve sâd'ın zammesiyle, وَصُدُّوا... (alıkondular) şeklinde okumuşlardır. Ehl-i Sünnet'e göre, onları doğru yola ulaşmaktan alıkoyan Allah Teâlâ'dır.

Mutezile ise bu hususta şu iki izahı yapmıştır:

a) Alıkoyan şeytandır.

b) Onları kendileri alıkoymuştur ve biribirlerini alıkoymuşlardır. Bu tıpkı: "Falan kişi mu'ceb (şaşırtıldı)" denilmesi gibidir. Burada maksad, onun şaşkın olduğunu bildirmektir.Yoksa, onu şaşırtan bir kimsenin bulunması sözkonusu değildir. Bu, **Ebu Müslim**'in görüşüdür.

Diğer kıraat imamları ise, her iki sürede de, "Kâfirler, Allah yolundan yüz çevirdiler" manasında sâd'ın fethası ile, **saddû** şeklinde okumuşlardı. Bu kıraata göre, bu fiilin, "Onlar, başkalarını Allah yolundan çevirdiler" manasında olduğu da söylenmiştir. Binâenaleyh bu fiil hem lâzım hem de müteaddi olmuş olur.

Birinci Okuyuşun Delili, o fiilden önce geçen fiilin meçhul oluşudur. Onunla uyum sağlaması için, bunun da meçhul olması gerekir.

İkinci Kıraatin Delili ise, daha önce geçen **keferû** fiilinin ma'lûm sîğada oluşudur.

Hidayet Yalnız Allah'tandır

Cenâb-ı Hak daha sonra وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ *"Allah kimi şaşırtırsa, artık onun için hidayet edecek hiç kimse yoktur"* buyurmuştur.

Bil ki âlimlerimiz, bu âyeti birkaç bakımdan delil olarak getirmişlerdir:

1) Allah Teâlâ, *"Hayır, o kâfirlere, tuzakları süslü göründü"* buyurmuştur. Biz, deliller ile, bu süslü gösterenin, Allah Teâlâ olduğunu daha önce beyan etmiştik."

2) Ayetteki ifâdenin meçhul **(ve suddû)** okunuşuna göre, bu alıkoyma işini yapanın Allah Teâlâ olduğunu beyan etmiştik.

3) Ayetteki, *"Allah kimi şaşırtırsa, artık onun için hidayet edecek hiç kimse yoktur"* ifâdesi, bizim görüşümüzü destekleyen açık bir ifâdedir ve hem bu süslü gösterme işini, hem de o alıkoyma işini yapanın ancak Allah Teâlâ olduğunu açıkça göstermektedir.

4) Hak Teâlâ, *"Dünya hayatında onların hakkı azabtır. Ahiret azabı ise daha çetindir"* buyurmuştur. Binâenaleyh Allah Teâlâ onların, ahirette cezâya uğrayacaklarını haber vermiştir. Allah'ın haber verdiği şeyin aksinin olması imkânsızdır. Bu haberin yanlış çıkması imkânsız olduğuna göre, bu kimselerden imanın sadır olması da imkânsızdır. Bütün bu izahları, bu tefsirde defalarca yaptık.

Kâdî şöyle demiştir: "Ayetteki, *"Allah kimi şaşırtırsa"* ifâdesi, "Kimi, kâfir olduğu için cennet mükafaatından şaşırtır, uzaklaştırırsa" demektir. *"Artık onun için hidayet edecek hiç kimse yoktur"* ifadesi ise, bu mükâfaatın ancak taat ile elde edileceğini bildirmektedir. Binâenaleyh kim taattan yüz çevirir ise, artık bu mükâfaatı elde etmeye bir yol bulamaz." Bu ifâdeye şu manalar da verilmiştir:

a) "Allah kimin dalalette olduğuna hükmeder, "sapıtmış" derse..."

b) Allah kimi, imanı hakkı ile bulmaktan saptırır, uzaklaştırırsa" demektir. **Kâdî** sonra birinci görüşün daha kuvvetli olduğunu söylemiştir.

Bil ki (aksine) birinci izah zayıftır. Çünkü söz, onların dünyadaki imanlarını ve küfürlerini anlatmak hususundadır. Bu sözde, onların cennete girip gidememelerinden bahsedilmemektedir. Binâenaleyh sözü, konusundan alıp, konusu dışında bir manaya hamletmek tuhaf bir davranıştır. Hem farzet ki, işin onların zikrettiği gibi olduğunu kabul etsek bile, Allah Teâlâ onların cennete giremeyeceklerini haber verdiğine göre, yine maksad hasıl olmuş olur. Çünkü Allah'ın bildiği ve haber verdiği halin aksinin tahakkuk etmesi imkansızdır.

Bil ki Allah Teâlâ, onlar hakkında bu hususları haber verince, onlar için dünya azabı ile bundan daha zor olan ahiret azabını birleştirdiğini, bu azabları onlardan dünyada da âhirette de soruşturacak hiç bir kimsenin olmadığını bildirmiştir.

Dünyada Musibet Ceza Sayılır mı?

Dünya azabı, ölüm, savaş, lanet, kınama ve hor-hakir kalma şekillerinde olur. "Bunlara, musibetler ve hastalıklar dâhil midir, değil midir?" meselesine gelince, âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Bunlar dahildir" derken, bazıları: "Bunlar bir cezâ olmaz. Çünkü başına bir müsibet gelen herkes, ona sabretmekle emrolunmuştur. Eğer bu bir cezâ olsaydı, ona sabretmek vâcib olmazdı" demişlerdir. Binâenaleyh, bu görüşe göre ayetten kastedilen, onların öldürülmeleri, esir edilmeleri, lanetlenmeleri ve mallarının ganimet olarak alınmasıdır. Cenâb-ı Hak ahiret azabı daha fazla olduğu için onu, وَلَعَذَابُ ٱلْـَٔاخِرَةِ أَشَقُّ *"Ahiret azabı ise daha çetindir"* diye anlatmıştır. İstersen bu çetin oluşu, kuvvet ve şiddet manasına; ister çeşitlerinin çokluğu manasına; ister içine hiçbir rahatlık sebebinin karışmaması manasına, istersen hep devamlı ve sonsuz manasına alabilirsin.

Daha sonra Allah Teâlâ وَمَا لَهُمْ مِنَ ٱللَّهِ مِنْ وَاقٍ *"Onlar için Allah'dan koruyacak olan hiç kimse yoktur"* diyerek, hiç kimsenin onları, başlarına gelen azabtan koruyamayacağını beyân buyurmuştur. **Vahîdî** şöyle demektedir: "Kıraat imamlarının çoğu son kelimeyi, yâ'sız olarak, kâf harfi üzerinde vakfederek okumuşlardır. Durum, مِنْ هَادٍ (Zümer, 36) ayeti ile مِنْ وَالٍ (Râd, 11) ayetinde de aynıdır. Doğrusu da budur. Çünkü sen, vasıl halinde de هَٰذَا هَادٍ وَوَالٍ ve وَاقٍ dersin. Böylece ya harfi de, tenvin de sâkin olduğu için, yâ harfi hazfedilmiştir. Binâenaleyh sen vakf yaptığın zaman, ref ve cerr halinde tenvin hazfedilir. Ya harfi hazfedilmiş idi. Böylece vakf, "fâilün" vezninin dışında kalan yerlerde, kesre olan harekeye tekâbül eder. Böylece sen, üzerinde vakfettiğin diğer harekeleri hazfettiğin gibi, o kesreyi de hazfedersin. Böylece de **vâl, hâd, vâk** şeklinde olur. **İbn Kesir,** bunları **hâdî, vâlî, vâkî** şeklinde yâ üzere vakfederek okur. Bunun izahı da, **Sîbeveyh**'in naklettiği şu hususdur: Diline güvenilen bazı Arap kabileleri, هَٰذَا دَاعِي "şu benim davetcim" der ve yâ üzerine vakfe yaparlar.

★ ★
★

Müttakîlerin Akıbeti

مَّثَلُ ٱلْجَنَّةِ ٱلَّتِى وُعِدَ ٱلْمُتَّقُونَ ۖ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ۖ أُكُلُهَا دَآئِمٌ وَظِلُّهَا ۚ تِلْكَ عُقْبَى ٱلَّذِينَ ٱتَّقَوا۟ ۖ وَّعُقْبَى ٱلْكَٰفِرِينَ ٱلنَّارُ ﴿٣٥﴾

"Müttakilere vaad edilen cennetin sıfatı (şudur): Altından ırmaklar akar onun. Yemişleri ve gölgeleri dâimdir. İşte ittikâ edenlerin âkıbeti. Kâfirlerin sonucu ise ateştir"

(Râd, 35).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlere dünya ve âhirette azâb edeceğinden bahsedince, bunun peşisıra, müttakîlere vereceği mükâfaatı söz konusu etmiştir.

Ayetteki **meselü'l-cenne** *"cennetin sıfatı"* ifadesi ile ilgili şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) **Sîbeveyh** şöyle demiştir: "Bu tabir, haberi hazfedilmiş bir mübteda olup, takdiri, فِيمَا قَصَصْنَا عَلَيْكُمْ مَثَلُ الْجَنَّةِ "size anlattığımız şeylerde, cennetin sıfatı vardır" şeklindedir.

b) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Kelamın takdiri مَثَلُ الْجَنَّةِ جَنَّةٌ مِنْ صِفَتِهَا كَذَا وَكَذَا "Cennetin sıfatı, vasıfları şöyle şöyle olmasıdır" şeklindedir.

c) Bu ifade mübtedâdır, haberi de *"altından ırmaklar akar"* ifâdesidir. Nitekim sen, "**Zeyd**'in sıfatı, isimdir" dersin, (yani "**Zeyd**" kelimesi bir isimdir).

d) Bu ifâdenin haberi أُكُلُهَا دَآئِمٌ *"Yemişleri ve gölgeleri dâimdir"* ifadesidir. Çünkü böyle oluşu, harikulâde birşeydir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Muttakilere vaadedilen, altlarından ırmaklar akan cennetin sıfatı, cennetin bildiğiniz halleri gibidir. Ancak ne var ki onun yemişleri dâimdir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Cennetin Başlıca Özellikleri

Bil ki Allah Teâlâ bu cenneti şu üç vasıfla tavsif etmiştir:

a) Altından ırmaklar akması.

b) Yemişlerinin devamlı olması.. Bu, "Dünya cennetlerinin (bahçelerinin), yaprakları meyveleri ve faydaları devamlı olmaz. Ama ahiret cennetlerinin meyveleri devamlıdır, kesintiye uğramaz" demektir.

c) Gölgelerinin devamlı olması... Bu, "Orada sıcak, soğuk, güneş, ay ve karanlık diye birşey yoktur. Bu ifadenin bir benzeri de *"Ehl-i Cennet) orada ne bir güneş, ne de bir zemherir görmeyecek"* (İnsan, 13) ayetidir.

Allah Teâlâ cenneti bu üç vasıfla niteledikten sonra, muttakilerin âkibetinin, bu cennet olduğunu beyân buyurmuştur. Yani "muttakilerin akibeti (sonu) cennet, kâfirlerin akibeti ise cehennem olur" demektir. Ayetten çıkarılan sonuç şudur: Müttakilerin mükafaatı, her türlü şaibeden uzak, devamlı olma özelliğinde birçok faydalardır.

Cennette Yemişlerin Devamlılığından Maksat

Bil ki ayetteki, أُكُلُهَا دَآئِمٌ *"Yemişleri dâimdir"* ifadesi ile ilgili üç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu, cennet yemişlerinin yok olmayacağına ve bitmeyeceğine delalet eder. **Cehm b. Safvan** ile ona uyanlardan bu görüş nakledilmiştir.

İKİNCİ MESELE Bu, cennetliklerin hareketlerinin **Ebu'l-Huzeyl** ve ona uyanların dediği gibi, devamlı bir sükûna varıp dayanmadığına delalet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Cennet Şimdi Mevcuttur

Kâdî şöyle demiştir: "Bu ayet, cennetin henüz yaratılmış olmadığına delalet eder. Çünkü eğer cennet şu anda mevcut, yaratılmış olsaydı; sonlu olması ve yemişlerinin sona erici olması gerekirdi. Zira Hak Teâlâ, *"(Yer) üzerinde bulunan her canlı fânidir"* (Rahman, 26) ve *"O'nun zâtından başka herşey helâk olucudur"* (Kasas, 88) buyurmuştur. Fakat cennetin yemişleri, *"Yemişleri dâimdir"* ayetinden ötürü, dâimdir. Binâenaleyh cennetin şu anda henüz yaratılmamış olması gerekir." **Kâdî** daha sonra şöyle der: "Biz, şu anda göklerde meleklerin ve rivayet edilen haberlere göre, peygamberlerden, şehidlerden ve benzeri kimselerden canlı olanların istifâde ettikleri birçok cennet bulunduğunu inkâr etmiyoruz. Fakat bizim benimsediğimiz fikir, bilhassa "huld (ebedîlik) cenneti"nin ancak, bütün canlıların yeniden dirilmesinden sonra yaratılacağıdır."

Buna şöyle cevap verilir: Onların (yani **Mutezile**'nin) delilleri şu iki ayettir: *"(Yer)yüzünde bulunan her canlı fânidir"* (Rahman, 26) ve *"Yemişleri ve gölgeleri dâimdir"* (Rad, 35). Binâenaleyh bu iki umûmî ayetten birisini tahsis ettiğimizde, onların delilleri düşer. O halde biz bu iki umumî ayetten birisini, cennetin mahlûk olduğunu gösteren delillerle tahsis ederiz. Bunlardan biri şu ayettir: *"Muttakiler için hazırlanmış cennetin eni, göklerle yer kadardır"* (Al-i İmran, 133).

★ ★
★

Bu Ayette Geçen "Kitap"dan Maksad?

وَالَّذِينَ ءَاتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الْأَحْزَابِ مَن يُنكِرُ بَعْضَهُۥ ۚ قُلْ إِنَّمَآ أُمِرْتُ أَنْ
أَعْبُدَ اللَّهَ وَلَآ أُشْرِكَ بِهِۦٓ ۚ إِلَيْهِ أَدْعُوا۟ وَإِلَيْهِ مَـَٔابِ ﴿٣٦﴾

"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler sana indirilen ile sevinirler. Fakat güruhlar içinde onun bir kısmını inkâr eden kimseler de vardır. De ki: "Ben ancak Allah'a kulluk edip, O'na ortak koşmamakla emrolundum. Ben ancak O'na duâ ederim. Dönüşüm de ancak O'nadır"

(Ra'd, 36).

Bil ki bu ayette geçen "kitap" ile ne murad edildiği hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Bununla "Kur'ân" kasdedilmiştir. Buna göre ayetin manası, "Kur'ân ehli, Hz. Peygamber'e indirilen tevhid, adâlet, nübüvvet, ba's (diriliş), çeşitli hükümler ve kıssalardan dolayı sevinirler. Yahudî, hristiyan ve diğer kâfirlerden bazı güruhlar ise, onun bir kısmını inkâr ederler" şeklindedir. Bu görüş, **Hasan el-Basrî** ve **Katâde**'nindir. Buna göre şayet, "Ahzâb (o güruhlar), Kur'ân'ın tamamını inkar ederler, bir kısmını değil?" denirse, biz deriz ki: "Onlar, Kur'ân'da bulunan herşeyi inkâr etmezler. Çünkü Kur'ân'da Allah'ın zatının, ilim, kudret ve hikmetinin isbatı ve peygamberlerinin kıssaları da yer alır. O güruhlar ise bunları inkâr etmezler."

İkinci Görüş: Bu "Kitap" ile, **Tevrat ve İncil** kastedilmiştir. Buna göre, ayetle ilgili şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) **İbn Abbas** (r.a.),şöyle demiştir: *"Kendilerine kitap verdiğimiz"* ifâdesi ile, **Abdullah b. Selam** (r.a.), **Ka'b b. Ahbar** ve arkadaşları gibi yahudiler ile Hz. Peygamber (s.a.s.)'e iman edip müslüman olan hristiyanlar kastedilmiştir. Bunlar, seksen kişi olup, kırkı **Necran**'da, sekizi **Yemen**'de,otuzikisi de **Habeşistan**'dadır. Bunların hepsi, Kur'ân ile sevinmişlerdir. Zira onlar Kur'ân'a iman etmiş ve onu tasdik etmişlerdir. Ayetteki "**ahzâb**" (güruhlar) ile de, ehl-i kitabın geriye kalanları ile müşrikler kastedilmiştir." **Kâdî**, bu izahın birincisinin daha uygun olduğunu söyleyerek, "Kendilerine Kur'ân verilen kimselerin, Kur'ân'ın inişi ile sevindiklerinde şüphe yoktur. Binâenaleyh biz bunu bu manaya hamlettiğimizde, bu kelamın manası ancak o zaman aşikâr olur." Şöyle de denebilir: Kendilerine Kur'ân verilenler, Kur'ân'da görüp öğrendikleri pek çok ilimler sayesinde elde ettikleri büyük faydalardan dolayı Kur'ân ile sevinçleri artar. İşte bu sebepten ötürü, Allah Teâlâ onların bununla sevindiklerini nakletmiştir.

b) *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler"* ifâdesi ile, kendilerine **Tevrat** verilen yahudiler ile, **İncil** verilen hristiyanlar kastedilmiş olup; Kur'ân onların kitaplarını tasdik ettiği zaman Kur'ân'dan indirilen ayetlere sevinirler. Diğer kâfir gürûhları ise, Kur'ân'ın bir kısmını inkâr ederler. Bu görüş, **Mücâhid**'indir. **Kâdî** şöyle demiştir: "Bu izah doğru değildir. Çünkü, *"Sana indirilen ile sevinirler"* ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e indirilen şeylerin tamamını içine alan bir ifadedir. Halbuki onların (ehl-i kitab'ın), Hz. Peygamber'e indirilen şeylerin hepsine sevinmedikleri malumdur."

Buna şöyle cevap verilebilir: "Ayetteki, *"Sana indirilen ile ..."* ifadesi, kendisine

hem "**hepsi**" hem de "**bazısı**" kelimeleri eklenebileceği için, umûmî manada değildir. Binâenaleyh şayet bu tabir, umûm ifâde etseydi, buna "**hepsi**" lafzını ilave etmek bir tekrar; "**bazısı**" lafzını ilave etmek de bir noksanlık olmuş olurdu.

Bütün Emirlerin Özeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, yaratılış ve ahiret bilgisi hususunda insanların muhtaç olduğu herşeyi, çok az bir sözle beyân buyurunca, *"De ki: "Ben ancak Allah'a kulluk edip, O'na ortak koşmamakla emrolundum. Ben ancak O'na duâ ederim. Dönüşüm de ancak O'nadır"* demiştir. Bu, mükellefiyet ile ilgili herşeyi kendinde toplayan bir sözdür. Bu ifade ile ilgili şu izahlar yapılır:

a) "**Ancak**" kelimesi hasr ifade edip, "Ben sadece ve sadece Allah'a ibadet etmekle emrolundum" demek olup, bu da mükellefiyet, emir ve yasakların ancak bu şekilde olacağına delalet eder.

b) İbâdet (kulluk), saygının doruk noktasıdır. Ayet de, insanın bununla mükellef olduğuna delalet eder.

c) Allah'a kulluk, ancak O'nu tanımakla mümkündür. O'nu tanımanın yolu ise delillerdir. Binâenaleyh bu ifade insanın, yaratıcının zâtını ve sıfatlarını, onun hakkında vâcip, caiz ve imkânsız olan şeyleri bilme hususunda tefekkür ve istidlal ile mükellef olduğuna delalet eder.

d) Allah'a kulluk vâcibtir. Bu da, hem mükellefiyetin olmadığını söyleyenlerin, hem de Cebriye'nin görüşünün yanlış olduğunu gösterir.

e) Ayette, *"O'na ortak koşmamakla emrolundum"* buyurulmuştur. Bu da, Allah Teâlâ'nın, hiçbir ortağı, benzeri ve zıddı olmadığını gösterir. Bu ifâdenin içine, Allah'ın dışında herhangibir ma'bûda inanan kimselerin görüşünün yanlışlığı da girer. O kimse ister o mabudunun, güneş, ay, yıldızlar, ister putlar ve heykeller ile yüce ruhlar, ister, mecûsîlerin dediği gibi Yezdân ve Ehrimen, ister Seneviyye'nin dediği gibi zulmet ve nûr olduğunu söylesin.

f) Ayette, *"O'na duâ ederim"* buyurulmuştur. Bununla, "insana, o ibadetleri yerine getirmesi vâcib olduğu gibi, Allah'a kulluğa çağırması da vâcib olur" manası kastedilmiş olup, bu ifâde, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in nübüvvetine işarettir.

g) Ayette,*"Dönüşümde ancak O'nadır"* buyurulmuştur. Bu ifade de, haşre, neşre ba'se (dirilişe) ve Kıyamete işarettir. Binâenaleyh insan bu kısa ve veciz ayet üzerinde iyice düşünüp manasını anlayınca, bunun, dinde muteber olan bütün taleb ve gayeleri ihtiva ettiğini görür.

* *
*

وَكَذَٰلِكَ أَنزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا ۚ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُم بَعْدَمَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۙ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ ﴿٣٧﴾

"İşte biz onu böyle Arapça bir hikmet olarak indirdik. Andolsun ki sana gelen ilimden sonra onların hevâlarına uyarsan Allah'dan senin için ne bir yardımcı vardır, ne de bir koruyucu"

(Ra'd, 37).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Semavî Kitapların Müşterek Kaynağı

Bil ki Allah Teâlâ, bunu "Arapça bir hikmet" olarak indirişini, önceki peygamberlere indirişine (vahyedişine) benzetmiştir. Binâenaleyh bu, "Biz önceki peygamberlere kendi lisanları ile kitaplar indirdiğimiz gibi, sana da Kur'ân'ı (senin lisanında) indirdik" demektir. Ayetteki *"Onu"* zamiri, geçen ayetteki, *"Sana indirilen"* ifadesine, yani Kur'ân'a râcidir.

İKİNCİ MESELE
Kur'ân Hakkında "Hüküm" Sıfatının Anlamı

Ayetteki, *"Arapça bir hikmet (hüküm) olarak indirdik"* ifadesi ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, "Arapların lisanında ifâde edilmiş olan bir hikmet olarak" demektir.

b) Kur'ân, bütün mükellefiyetleri ihtivâ etmektedir. Binâenaleyh ancak Kur'ân ile hükmetmek mümkün olur. Kur'ân, hükmetmenin vasıtası olduğu için, bunu iyice anlatmak için, **"hüküm"** olarak isimlendirilmiştir.

c) Allah Teâlâ bütün mükelleflerin, Kur'ân'ı kabul edip, onunla amel etmelerine hükmetmiştir. Binâenaleyh Allah, mahlukatın onu kabul etmelerine hümedince, onu bir **"hüküm"** kılmıştır. Bil ki ayetteki حُكْمًا عَرَبِيًّا ifadesi "hal" olarak mansub olup, "Biz o Kur'ân'ı, Arapça bir hüküm olarak indirdik" manasındadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Kur'ân'ın Mahluk Olma İddiasına Red

Mutezile şöyle der: "Ayet birçok bakımdan Kur'ân'ın hâdis (mahluk) olduğuna delâlet eder:

a) Allah Teâlâ onu, *"indirilmiş"* diye tavsif etmiştir. Bu ancak muhdes olan bir varlığa uygun düşer.

b) Allah Teâlâ onu, *"Arapça"* diye tavsif etmiştir. Arapça ise, Arapların icâdına ve ıstılahlarına göre olan şey demektir. Böyle olan ise muhdes olur.

c) Ayet, Kur'ân'ın Arapça bir "hüküm" olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ onu böyle kılmış ve bu şekilde tavsif etmiştir. Böyle olan herşey "muhdes" olur."

Cevap: Bütün bu izahlar, **harf** ve seslerden meydana gelenin muhdes olduğuna delâlet eder. Bunda bir münakaşa yoktur. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Rivayet olunduğuna göre, müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s.)'i atalarının dinine davet etmişler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i (meselâ onu onların kıblesinden çevirdikten sonra, tekrar onların kıblesine ibadet etmesi gibi) böylesi hususlarda onlara uymaması için kendisini uyarmıştır. **İbn Abbas** (r.a.), "Bu hitab Hz. Peygamber'e yönelik ise de, kastedilen onun ümmetidir" demiştir. Aksine bundan maksad, Hz. Peygamberi risalet görevini hakkıyla yerine getirmeye ve o göreve muhalefet etmekten sakınmaya teşviktir. Bu, aynı zamanda, bütün mükellefler için de bir sakındırmadır. Çünkü makamı böyle yüce olan bir kimse bu şekilde sakındırıldığına göre, mükellefler böyle sakındırmaya daha müstehak ve uygundurlar.

★ ★
★

Nübüvvet Hakkında Şüpheleri Red

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِّن قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً ۚ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَن يَأْتِيَ
بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ۗ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾ يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ ۖ وَعِندَهُ أُمُّ الْكِتَابِ ﴿٣٩﴾

"Celalim hakkı için biz senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da zevceler ve evlatlar vermişizdir. Allah'ın izni olmadıkça, harhangi bir ayeti getirmek, hiçbir peygamberin haddi değildir. Her vâdenin yazılmış bir hükmü vardır. Allah ne dilerse silip giderir, dilediğini de devam ettirir. Ana kitap O'nun yanındadır"

(Ra'd, 38-39).

Bil ki müşrikler, Hz. Peygamber'in nübüvvetini iptal için pek çok şüpheler ortaya atmışlardı:

Birinci Şüpheleri: *"Bu nasıl peygamber? (Bizim gibi) yemek yiyor, çarşılarda yürüyor"* (Furkan, 7) **şeklindeki şüpheleridir. Allah Teâlâ, bu şüpheyi başka bir sûrede zikretmiştir.**

İkinci Şüpheleri: "Allah'ın insanlara göndereceği peygamber, mutlaka melekler cinsinden olması gerekir" şeklindeki sözleridir. Allah Teâlâ bu iddiayı *"(Davanda) doğru söyleyenlerden isen, bize melekleri getirmeli değil miydin?"* (Hicr, 7) ve *"Onun üzerine bir melek indirilmeli değil miydi?"* (En'am, 8) ayetlerinde onlardan nakletmiştir.

Allah Teâlâ, bu şüpheye bu ayette, *"Andolsun ki biz, senden önce de peygamberler gönderdik, onlara da zevceler ve evlâldlar verdik"* buyurarak cevap vermiştir. Bu, "Hz. Muhammed'den önceki peygamberler de, melek değil, beşer idiler. Binâenaleyh bu durum onlar hakkında câiz olduğuna göre, aynı durum Hz. Muhammed için niçin câiz olmasın" demektir.

Üçüncü Şüpheleri: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s.)'i, hanımları çok olduğu için tenkid etmiş ve şöyle demişlerdir: "Eğer Allah katından gönderilmiş bir peygamber olsaydı, kadınlarla uğraşmaz, kendisini zühde ve dinî emirlere verip, kadınlardan tamamen yüz çevirirdi." İşte Cenâb-ı Allah buna da, yine,*"Celalim hakkı için, biz senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da zevceler ve evladlar vermişizdir"* diyerek cevap vermiştir. Velhâsıl bu söz, hem önceki şüpheye, hem de buna cevaptır. Çünkü **Hz. Süleyman** (a.s.)'ın üçyüz hanımı ve yediyüz tane de odalığı (câriyesi) vardı. **Hz. Dâvud** (a.s.)'un da yüz hanımı vardı.

Dördüncü Şüpheleri: Onların şöyle demeleridir: "Eğer O, Allah katından gönderilmiş bir peygamber olsaydı, kendisinden mucize olarak istediğimiz herşeyi, beklemeden getirirdi. Durum böyle olmadığına göre, onun peygamber olmadığını anlıyoruz." Cenâb-ı Hak, bu şüpheye de, *"Allah'ın izni olmadıkça herhangi bir ayet getirmek, hiçbir peygamberin haddi değildir"* buyurarak cevap vermiştir. Bunu şöyle izah ederiz: Tek bir mûcize dahi, aslında (kâfirin) mazeretlerini ve (küfür) sebeblerini ortadan kaldırma ve delil ile beyyineyi ortaya koyma hususunda yeterlidir. Bundan fazlası ise, Allah'ın dilemesine bağlıdır. Allah isterse, onları gösterir, isterse göstermez. Bu hususta hiç kimsenin O'na itiraz hakkı yoktur.

Beşinci Şüpheleri: Hz. Peygamber (s.a.s.) onları, başlarına gelecek azab ile ve kendisi ve inananları için muzafferiyet olacağı ile korkutuyordu. Bu vaad ve va'id (tehdid) gecikince ve kâfirler, söylenen bu şeyleri ortada görmeyince, bunların gerçekleşmeyişini, **Hz. Muhammed** (s.a.s.)'in peygamberliğini tenkid için ileri sürüyor ve "Eğer O, gerçek bir peygamber olsaydı, O'nun böyle yalanı ortaya çıkmazdı" diyorlardı. Cenâb-ı Hak buna da, *"Her vâdenin yazılmış bir hükmü vardır"* diyerek cevap vermiştir. Bu, "Kâfirlere azab-ı ilâhi'nin gelmesinin ve Allah'ın dostlarına fetih ile ilahi yardımın zuhûr etmesinin, Allah'ın hükmettiği belli bir vakti vardır. Her hadisenin böyle belli bir vahti vardır ve her vadenin, yazılmış bir hükmü (kaderi) vardır. Binâenaleyh o vakti gelmeden, o hadise olmaz. Bu sebeble vaadedilen ve tehdid edilen şeylerin geç gelmesi O'nun yalancı olduğuna delâlet etmez" demektir.

Altıncı Şüpheleri: Onlar şöyle demişlerdir: "Eğer O, peygamberlik iddiasında

doğru olsaydı, varlığına hükmettiği **Tevrat** ve **İncil** şeriatları gibi, hükümleri neshetmezdi. Fakat o, kıbleyi değiştirmek gibi **Tevrat** ve **İncil**'deki hükümlerin pek çoğunu neshetmiştir. Binâenaleyh O'nun gerçek bir peygamber olmaması gerekir." Hak Teâlâ buna da, *"Allah ne dilerse silip giderir, dilediğini de devam ettirir. Ana kitap O'nun yanındadır"* diyerek cevap vermiştir. Yine (bundan önceki), *"Her vadenin yazılmış bir hükmü vardır"* ifâdesinin, bu cevabı anlatan bir giriş gibi olması da mümkündür. Çünkü biz, Allah Teâlâ'nın, bir damla meniden enteresan hilkatte ve güzel fıtratta bir canlı yarattığını, sonra belli bir müddet o canlıyı hayatta bıraktığını, daha sonra onu öldürüp parçalarını ve organlarını küçük cüzlere ayırdığını (toprakta dağıttığını) müşahede ediyoruz. Binâenaleyh o varlığa önce hayat verip (hemen), sonra öldürmesi niçin imkânsız olsun? Yine bir zaman bir hükmü başlatıp, başka bir zaman onu neshetmesi nasıl imkânsız olabilir? Binâenaleyh *"Her vadenin yazılmış bir hükmü vardır"* ifâdesinden murad, bizim söylediğimiz mana olur. Sonra, Allah Teâlâ, bu mukaddimeyi ortaya koyunca, *"Allah ne dilerse silip giderir, dilediğini de devam ettirir. Ana kitap O'nun yanındadır"* buyurmuştur. Bu, "O, bir sefer var eder, bir başka sefer yok eder. Bir defasında hayat verir, bir başka defasında öldürür; bir keresinde zengin eder, bir keresinde fakir kılar" demektir. Aynı şekilde, bir defasında bir hükmü meşrû kılıp bir başka defasında, (ehl-i sünnete göre) meşiet-i ilahiyesinin gereğine göre; Mu'tezile'ye göre ise, insanların maslahatına riayet etmesinin gereğine göre, o hükmü neshedebilir. İşte bu ayetin tefsirinde, tam izah budur. Sonra bu konuda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Her İşin Bir Vadesi Vardır

Ayetteki لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ *"Her zamanın yazılmış bir hükmü vardır"* ifadesi ile ilgili birkaç görüş vardır:

1) Her şeyin, mukadder bir vakti vardır. Binâenaleyh o müşriklerin istedikleri ayetlerin (mucizelerin) de, Allah'ın hükmettiği (takdir ettiği), **Levh-i Mahfuz**'a yazdığı belli bir vakti vardır. Dolayısıyla bu, kâfirlerin fasit (yanlış) istek ve hükümlerinden dolayı değişmez. Eğer Allah Teâlâ, onların istediklerini onlara verseydi, bundan büyük bir fesad (yanlışlık) olurdu, meydana çıkardı.

2) Hayat, ölüm, zenginlik, fakirlik, saâdet ve şekâvet (mutsuzluk) gibi, her hadisenin, belli bir vakti vardır. Allah, onun o zaman meydana gelmesine hükmetmiştir. Bu zaman değişmez.

3) Bu cümle, kalbolunmuş (kelimeleri yer değişmiş) bir cümledir. Yani لِكُلِّ كِتَابٍ أَجَلٌ "Her kitabın bir eceli-vakti var" takdirindedir. Manası şöyledir: "Gökten indirilmiş her kitabın, Allah'ın onu indireceği bir vakti vardır, yani, her kitabın, kendisi ile amel olunacağı bir vakti vardır. Binâenaleyh **Tevrat** ve **İncil**'in, amel edilme vakitleri tamamlanmış ve **Kur'ân** ile amel etme vakti gelmiştir."

4) Her belli ecelin, hafaza meleklerince bilinen bir vakti vardır. Binâenaleyh insanın

birçok halleri vardır: Önce menî, sonra bir alaka (rahimde tutunmuş bir parça), sonra bir çiğnem et, sonra o, bir delikanlı, daha sonra da bir ihtiyar olur. İman, küfür, saâdet, şekâvet, husün (iyilik) ve kubüh (kötülük) gibi, bütün haller için söylenecek söz de aynıdır.

5) Her belli vakit, ancak Allah'ın bilebileceği bir menfaat ve gizli bir maslahatı ihtivâ eder (taşır). Bu vakit geldiği zaman, o hâdise (fayda) mutlaka meydana gelir. Onun başka bir vakitte meydana gelmesi mümkün değildir. Bil ki bu ayet, herşeyin Allah'ın kaza ve kaderi ile olduğunu, bütün işlerin, vakitlerine bağlı olduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü, *"Her zamanın yazılmış bir hükmü vardır"* ifadesi, "Her ecelin (zamanın) altında belli bir hadise vardır. Bu belli oluşun, o vaktin özelliğinden olması mümkün değildir. Bu imkansızdır, zira peşpeşe olan zamanlarda, meydana gelen parçalar (hâdiseler) birbirine eşittir. Binâenaleyh onlardan her birinin meydana geldiği o belli zamana has kılınmasının, Allah'ın fiili ve ihtiyarı ile olmuş olması gerekir. Bu, herşeyin Allah'dan olduğuna delalet eder. Ayet, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şu hadisinin bir benzeridir: جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"(Kader) kalemi, Kıyamete kadar olacak şeyleri yazıp kurumuştur (bitirmiştir)."* (46)

İKİNCİ MESELE
Ayetteki Kıraat Farkı

Ayetteki يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَآءُ وَيُثْبِتُ ifadesine gelince, **İbn Kesir, Ebu Amr** ve **Âsım,** if'al bâbından olarak son fiili, sâ harfinin sükûnu ile ve ba'yı şeddesiz olarak **yüsbit** şeklinde; diğer kıraat imamları ise, tef'il babında olarak sâ'nın fethası ve bâ'nın şeddesi ile **yüsebbit** şeklinde okumuşlardır. Bunu şeddesiz okuyanların delili **"mahv"**ın zıddının **"tesbit"** değil **"isbât"** oluşudur. Bir de, şedde teksiri (çokca yapmayı) göstermek içindir. Halbuki "mahv" etmekten maksat, teksir değildir. Binâenaleyh onun mukabilinde olan da böyledir. Bu fiili şeddeli okuyanlar Cenâb-ı Hakk'ın وَأَشَدُّ تَثْبِيتاً (Nisa, 66) فَثَبِّتُوا (Enfal, 12) ayetlerini delil getirmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Mahv" yazının izini gidermek manasınadır. Nitekim bir kimse yazının izini giderdiğinde, onu sildiğinde مَحَاهُ – يَمْحُوهُ مَحْواً denilir. Ayetteki **yüsbit** kelimesi hakkında nahivciler, "Allah bununla, يُثْبِتُهُ "Allah onu isbat eder" manasını kastetmiştir. Fakat birinci fiil müteaddi olduğu için, ikinci fiili müteaddi kılmaya gerek kalmamıştır. Bu, وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ *"Namuslarını muhafaza eden erkek ve kadınlar"* (Ahzâb, 35) ayetinde olduğu gibidir.

---

46) **Keşfu'l-Hafâ**, 1/332; **Buhârî**, Nikâh, 8; Kader, 2.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Buradaki "İmhâ" ve "İsbat"tan Maksad

Bu ayetle ilgili iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bu ayet, lafzının zâhirinin de ifâde ettiği gibi, herşey hakkında umûmidir. Bu görüşü ileri sürenler şöyle demişlerdir: "Allah, rızkı mahveder (siler) veya artırır. Ecel,kişinin saîd ve şakî olması, iman ve küfür hakkındaki söz de böyledir. Bu **Hz. Ömer** ve **İbn Mes'ûd**'un görüşüdür. Bu görüşü savunanlar, Allah'a, kendilerini şaki değil de saîd yapması hususunda yalvarır yakarırlardı. Bu açıklamayı, **Cabir** (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayet etmiştir.

İkinci Görüş: Bu ayet, şunlara değil de beriki şakilere hastır. Böyle olması halinde ayetle ilgili şu izahlar yapılabilir:

a) Mahv (silmek) ve isbat etmek (bırakmak)tan maksat, önceki hükmü neshedip onun yerine yeni bir hüküm getirmek, isbât etmektir.

b) Allah Teâlâ, hafaza meleklerinin divanından, kayıt defterlerinden, ne güzel ve ne de günah olmayan şeyleri siler. Çünkü hafaza melekleri, her söz ve fiili yazmakla memurdurlar. Allah, işte bunları siler; başkalarını ise, yerinde tutar. **Ebu Bekr el-Esamm**, bu izahı tenkid ederek şöyle der: "Allah Teâlâ bu kitabı, *"Küçük büyük hiçbir şey bırakmayıp onları saymış"* (Kehf, 49) ve *"İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa, onu görecek. Kim de zerre ağırlığınca şer yapıyorsa, onu (da) görecek"* (Zilzâl, 7-8) şeklinde vasfetmiştir."

Kadî buna, "O kitap, günaha dair büyük küçük ne varsa bırakmaz. Halbuki mübah olanlar, ne sağîre ne de kebiredir" diyerek cevap vermiştir. **El-Esamm, Kadî**'nın bu cevabına da şu şekilde cevap verebilir: "Sizler, bizzat kendi ıstılahınız ve ifadenizle, "sağîre"yi küçük günaha, "kebîre"yi de büyük günâha tahsis ettiniz. Halbuki bu, sırf kelamcıların ıstılahıdır. Ama Arapça'da, dilin aslında, "küçük-büyük" terimi her türlü fiil ve ârazı, sıfatı içine alır. Çünkü o, eğer önemsizse, bu küçük; eğer böyle değil de önemliyse, bu da büyük olur. Bu izaha göre, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Küçük büyük hiçbir şey bırakmayıp onları saymış"* (Kehf, 49) ifâdesi, mübahları da içine almış olur.

c) Allah Teâlâ, ayetteki, "mahv" ile şunu kasdetmiştir: Günah işleyen kimse, o günahı işlediğinde, onu divanına, amel defterine kaydettirmiş olur. Ama, o günahtan tevbe ettiği zaman da, onu divanından silmiş olur.

d) Allah, "mahv" tabiriyle eceli gelenleri; "isbat eder, bırakır" tabiriyle de eceli gelmeyenleri kasdetmiştir.

e) Allah Teâlâ, yılın başında, o senenin hükmünü kayıt ve isbât eder. O yıl geçince, o yıl mahvolmuş olur ve Cenâb-ı Hak da gelecek yıl için, başka bir kader tesbit eder.

f) Allah, ayın nûrunu mahveder, güneşin nûrunu isbât edip bırakır.

g) Allah, dünyayı mahveder, ahireti isbât eder.

i) Allah, rızıkları, belâ ve sıkıntıları, kitaba kaydeder. Sonra da Allah onları, kişinin duâ ve sadakalarıyla siler, (rızıkları artırır). Bunda, kişiyi, Allah'a yalvarıp yakarmaya teşvik bulunmaktadır.

j) Kulun halleri değişir. O hallerden, geçip gidenler mahva; kalanlar, geride bırakılanlar ise isbâta konu olmuşlardır.

k) Allah, dilediği hükmü kaldırır, dilediğini isbat eder. O, gayba, hiç kimseyi muttali kılmaz. O, hüküm vermede yalnızdır, istediği gibi hüküm verir. O, o gayblerden hiçbirine, mahlûkatından hiçkimseyi muttaki kılmaksızın, var etmede, yok etmede, diriltip öldürmede ve zengin fakir kılmada, muhtâr olup bağımsızdır. Bil ki bu konu geniş tefsire müsait bir sahadır.

İmha Kadere Aykırı Değil mi?

Buna göre şayet birisi, "Sizler, kaderlerin daha önceden tayin edildiğini, kalem'in bunları yazıp bitirdiğini; işlerin yeni meydana gelmediğini iddia etmiyor muydunuz? Binâenaleyh, bu iddiâya göre, mahv ve isbat hususu nasıl doğru olabilir?" derse, biz deriz ki:

O mahv ve isbât da, kalemin bitirdiği, yazdığı şeylerdendir. Binâenaleyh O, ilminde, kaderinde,kazâsında mahvedilmesi daha önce tesbit edilmiş olan şeyleri mahveder.

BEŞİNCİ MESELE
Bedâ Kavramının İptali

Rafiziler, Allah hakkında "Bedâ'nın câiz olduğunu söylerler. "Bedâ", Allah'ın, bir şeyin öyle olduğuna inandığı halde, daha sonra da o işin O'na bildiğinden başka şekilde görünmesidir. Rafiziler, bu hususta, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah ne dilerse mahveder, dilediğini de devam ettirir"* buyruğuna tutunmuşlardır.

Bil ki bu iddia, batıldır. Çünkü Allah'ın İlmi, hususî zatının gereklerindendir. Böyle olan bir şeye, değişmenin ve tebeddülün arız olması imkânsız olur.

ALTINCI MESELE
Ümmü'l-Kitap Ne Demektir?

Ayette geçen, *"Ana kitab"*a gelince: Bununla "kitabın aslı" manası kastedilmiştir. Araplar birşeyin aslı yerine geçen her şeyi, "O şeyin anası" diye adlandırırlar. Meselâ, beyine, "Ümmü'r-re's - Başın anası"; Mekke'ye, "Ümmü'l-Kura - Beldelerin anası" denilmesi de bu manadadır. O halde her şehir etrafında bulunan köylerin "anası" demektir. İşte tıpkı bunun gibi, Ümmü'l-Kitâp da, bütün kitapların aslı, temeli olan şeyi demektir. Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Ümmü'l-Kitâb, Levh-i Mahfûz'dur. Ulvî ve süfli âleme dair hadiselerin tamamı, o kitapta yazılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.)'den كَانَ اللّٰهُ وَلاَ شَيْءَ ثُمَّ خَلَقَ اللَّوْحَ وَأَثْبَتَ فِيهِ أَحْوَالَ جَمِيعِ الْخَلْقِ إِلَى قِيَامِ السَّاعَةِ *"Allah var iken, hiçbirşey yoktu. Daha sonra O, Levh'i yarattı ve Kıyamete kadar*

gelecek olan bütün mahlukatın hallerini ona kaydetti" (47) buyurduğu rivâyet edilmiştir. Kelâmcılar şöyle demektedirler: "Bu hususdaki hikmet, meleklere, Allah Teâlâ'nın bütün malûmatı tafsilatı bir biçimde bildiğinin zuhûr etmesidir. Bu izaha göre, bu demektir ki, Allah katında iki kitap bulunmaktadır:

a) Meleklerin, mahlûkat için yazmış olduğu kitap. İşte bu kitap, "mahv" ve isbâtın mahallidir.

b) İkinci kitap, Levh-i Manfûz'dur. Bu kitap da, ulvî ve sufli alemin bütün hallerini kapsayan kitaptır ki, bu devamlı olandır. (Bunda mahv, silip yazma bulunmaz) **Ebu'd-Derdâ**, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, إِنَّ اللّٰهَ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى فِي ثَلاَثِ سَاعَاتٍ بَقِينَ مِنَ اللَّيْلِ يَنْظُرُ فِي الْكِتَابِ الَّذِي لاَ يَنْظُرُ فِيهِ أَحَدٌ غَيْرُهُ فَيَمْحُو مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ مَا يَشَاءُ *"Allah Subbanehû ve Teâlâ, gecenin son üç saatinde, kendisi dışında hiç kimsenin bakamıyacağı kitaba nazar eder de, böylece istediğini siler, istediğini de bırakır"* (48) buyurduğunu rivayet etmiştir. Hikmet ehlinin, bu iki kitabın ne olduğu hususunda enteresan açıklamaları ve derin sırları bulunmaktadır.

İkinci Görüş: Ümmü'l-kitâb, Allah Teâlâ'nın ilmidir. Zira Allah gerek mevcut, gerek madum (yok) olarak bütün malumatı -onların değişmelerine rağmen- bilir. Ancak ne var ki Allah Teâlâ'nın bunları bilmesi, devamlıdır; O'nun bilgisi değişmekten münezzehtir. O halde, ümmü'l-kitâp'la, işte bu kastedilmiştir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Hüküm ve Hesap Allah'a Aittir

وَإِنْ مَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ ﴿٤٠﴾

"Bizim onlara söz verdiğimizin bir kısmını sana göstersek de, yahut seni öldürsek de, ancak sana düşen, tebliğ etmektir. Hesab da yalnız bize aittir"
(Rad, 40).

Bil ki bu, "Bizim onlara söz verdiğimiz azabın bir kısmını sana göstersek de, yahut seni ondan önce öldürsek de" manasındadır. Bu da, "Biz, onu sana ister gösterelim, isterse de o zuhur etmeden önce senin canını alalım, değişmez! Binâenaleyh, sana düşen, Allah'ın hükümlerini tebliğ etmek ve O'nun emânet ve risaletini bihakkın yerine

47) **Buharî, Bed'u'l-Halk, 1; Müsned, 2/431.**

48) **Müsnedü't-Tayâlisî, s. 296.**

getirmek; bize düşen de, hesâba çekmektir" demektir. **Belağ** kelimesi, tıpkı "**sirâc**" (lamba) ve "**edâ**" (edâ etmek) kelimelerinin isim olarak kullanılması gibi, **tebliğ etme** (masdar) anlamına kullanılan bir isimdir.

* * *

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٤١﴾ وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٤٢﴾

"Görmediler mi ki biz, arza geliyor ve onu, etrafından eksiltip duruyoruz. Allah hükmeder. O'nun hükmünün ardına düşebilecek de yoktur. O, hesâbı pek çabuk görendir. Onlardan öncekiler de tuzaklar kurmuştu. Fakat, neticede bütün tuzaklar Allah'a aittir. Herkesin ne kazanacağını O bilir. Dünyanın sonu kimindir, kâfirler pek yakında bilecektir"

(Rad, 41-42).

Bil ki Allah Teâlâ, Peygamberine, onlara vaadedilen şeylerin bir kısmını göstereceğini, yahut da daha önce onun canını alacağını vaadedince, bu ayette de, o vaîd ve tehditlerin eser ve alâmetlerinin ortaya çıkıp güçlendiğini açıklamıştır.

Yerin Etrafını Eksiltmenin Manası

Cenâb-ı Hak, أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا *"Görmediler mi ki biz, arza geliyor ve onu, etrafından eksiltip duruyoruz"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç görüş bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Bununla, "Biz, kâfirlerin arzına, mekânına, onu etrafından noksanlaştırarak geliriz" manası kastedilmiştir. Bu böyledir, çünkü müslümanlar, Mekke'nin etrafını istila etmiş ve Mekke'yi kâfirlerden cebren ve kahren almışlardır. Binâenaleyh, kâfirlerin durumlarının gerilemesi, müslümanların kuvvetinin artması, Allah Teâlâ'nın vaadini yerine getirdiğinin en kuvetli alâmet ve emarelerindendir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat şimdi görmüyorlar mı ki biz o arza gelip etrafından eksiltip dururuz. O halde, galip olanlar onlar mı?"* (Enbiya, 44) ve *"Ayetlerimizi gerek dış dünyada, gerek kendi varlıklarında göstereceğiz"* (Fussilet, 53) ayetleridir.

İkinci Görüş: Bu da, **İbn Abbas** (r.a.)'dan nakledilmiştir. Bu görüşe göre Cenâb-ı Hakk'ın *"Onu, etrafından eksiltip duruyoruz"* buyruğu ile "o memleketin ileri gelenlerinin, büyüklerinin, âlimlerinin ölmesiyle, salih ve iyi kimselerin kalmaması" manası kastedilmiştir. **Vahidî** şöyle der: "Lafız, her ne kadar bu görüşü de içine alıyorsa da, ancak ayete yakışanı, birinci izahtır." Bu izahın da, ayete yakışmadığı söylenebilir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Onlar, dünyada meydana gelen, meselâ ümrândan sonra harab olma, hayattan sonra ölüm, izzetten sonra zillet, kemâlden sonra noksanlık gibi farklılıkları görmediler mi? Bu değişiklikler gözle görülen, müşâhede edilen değişiklikler olunca, Allah'ın, o kâfirlere o işi tersyüz edip, aziz iken, onları zelîl, kâhir durumda iken makhûr ve ezilmiş kılması hususunda onları kim temin edebilir? Bu izaha göre, ayetin, daha önceki kısımla münasebeti güzel ve yerinde olmuş olur.

Bir **üçüncü görüş** olarak da şöyle denilmiştir: Bu ifadeyle, o memleketin halkının ölmesi, yurtlarının ve şehirlerinin harab edilmesi kastedilmiştir. Binâenaleyh o kâfirler, kendileri hakkında da böylesi hadiselerin meydana gelmesinden nasıl emin olabilirler?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, işte bu hususu tekid ederek, وَاللّٰهُ يَحْكُمُ لاَ مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ *"Allah hükmeder. O'nun hükmünün ardına düşebilecek de yoktur"* buyurmuştur. Bu, "Onun hükmünü geri çevirebilecek hiçbir kuvvet yoktur" demektir. **"Muâkkıb"**, bir şeyi, bir kimseyi reddetmek ve geçersiz kılmak için izleyen kimse anlamına gelir. "Hak sahibine" "muakkıb" denilmesi de bu anlamdadır. Çünkü o, alâkalı olduğu kimseyi, onun içerisine düşüp alacağını ondan talep ederek, takib eder.

Buna göre, şayet "Bu cümlenin i'rabdaki mahalli nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu, hal olmak üzere mahallen mansub bir cümledir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Allah, hükmü nâfiz, geçerli olduğu; karşı koyandan, muhalefet edenden ve karşı çıkandan hâlî, uzak ve berî olarak hükmeder."

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ *"O, hesâbı pek çabuk görendir"* buyurmuştur. **İbn Abbas** şöyle der: "Allah bu buyruğu ile intikamının çok süratli olduğunu kasteder. Yani, hayır ve şer ile mukabelede bulunmak için gördüğü hesap çok seri ve hiç kimsenin de savuşturamayacağı yakın bir hesâp olur.

Kurulan Tuzakların Bozulması

Cenâb-ı Hak وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ *"Onlardan öncekiler de, tuzaklar kurmuşlardı"* buyurmuştur. Yani "Geçen toplulukların kâfirleri de, meselâ **Nemrûd**'un **İbrahim**'e, **Firavun**'un **Musâ**'ya, yahudilerin **Hz. İsa**'ya kurdukları tuzak gibi, peygamberler ve nebilerine tuzaklar kurmuşlardı" demektir.

Daha sonra, فَلِلّٰهِ الْمَكْرُ جَمِيعاً *"Fakat neticede bütün tuzaklar Allah'a aittir"* buyurmuştur. **Vahidî** şöyle der: "Bu, bütün hîlekârların tuzağı, Allah'a âittir ve

O'ndandır. Yani, o tuzaklar Allah'ın yaratması ve irâdesiyle meydana gelir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, kulların işlerinin ve amellerinin yaratıcısı olduğu sabit olmuştur. Hem tuzak, ancak Allah'ın izni ile zarar verir, ancak O'nun takdiri ile tesir eder." Bu ifâdede, Hz. Peygamber (s.a.s.)'i bir teselli ve onu, onların tuzaklarından emin kılma, güven içinde tutma bulunmaktadır. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: Tuzakların meydana gelmeleri Allah'dan olup, onların kendilerine tuzak kurulan kimselerdeki tesiri de Allah'dan olunca, korkunun da, recâ ve ümidin de ancak Allah'dan olması gerekir.

Bazı kimseler de mananın: "Tuzağın cezâsı, karşılığı Allah'a aittir" şeklinde olduğuna taraftar olmuşlardır. Bu böyledir, zira onlar mü'minlere tuzak kurdukları zaman, Allah Teâlâ, o kimselere, kurdukları tuzaklarına karşılık vereceğini beyân buyurmuştur.

Vahidî şöyle der: "Birincisi, bu iki görüşün en açık olanıdır. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın *"Herkesin ne kazanacağını O bilir!"* buyruğudur. Cenâb-ı Hak, bu ifâdeyle, kulların kesblerinin tamamının Allah'a malum olduğunu kastetmiştir. Allahın bildiği şeyin aksinin meydana gelmesi ise, imkânsızdır. Durum böyle olunca, Allah'ın, meydana geleceğini bildiği her şeyin, meydana gelmesi vâcib ve zorunlu; meydana gelmeyeceğini bildiği şeyin de meydana gelmesi imkânsız olur. Böyle olunca da kul, herhangi bir şey yapmaya veya yapmamaya kâdir olamaz. Binâenaleyh, her şey Allah Teâlâ'dan olmuş olur."

Mutezile şöyle demiştir: "İlk ayet, her ne kadar sizin görüşünüze delâlet ediyorsa da, Cenâb-ı Hakk'ın *"Herkesin ne kazanacağını O bilir"* buyruğu da bizim görüşümüze delâlet eder. Çünkü **kesb**, herhangi bir zararı defetmeyi veya bir menfaati celbetmeyi kapsayan bir fiil, iş demektir. Binâenaleyh, şayet fiilin meydana gelmesi Allah'ın yaratmasıyla olsaydı, o fiilde kulun kudretinin bir tesiri olamazdı. Böylece de kesbin kula ait olmaması gerekir."

Kâdî'ye şu şekilde cevap veririz: Biz ehl-i sünnete göre, kudret ile sebep toplamı, fiilin meydana gelmesini iktizâ eder. Buna göre, kesb, kula ait olmuş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu tehdidi tekid ederek, وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ *"Dünyanın sonu kimindir, kâfirler pek yakında bilecektir"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE **Nafi, İbn Kesir, Ebû Amr**, müfred olarak وَسَيَعْلَمُ الْكَافِرُ "kâfir bilecektir"; diğer kıraat imamları ise çoğul olarak وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ şeklinde okumuşlardır. **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Bu kelime اَلْكُفَّارُ، اَلْكَافِرُونَ، اَلَّذِينَ كَفَرُوا وَالْكُفْرُ şeklinde de şazz olarak okunmuştur. اَلْكُفْرُ şeklindeki okuyuşa göre **ehl** mahzuf olup "küfre mensub olanlar" şeklinde olur. **Cenâh İbn Hubeyş** ise fiili "if'al" babından olmak üzere "Allah, kâfire bildirecektir" anlamında وَسَيُعْلِمُ الْكَافِرَ şeklinde okumuştur."

İKİNCİ MESELE

Kâfir kelimesiyle, Cenâb-ı Hakk'ın *"Muhakkak ki insan bir zarar içindedir"* (Asr, 2) ifâdesindeki "insan" kelimesi gibi, cins manası kastedilmiştir. Buna göre ayetin manası, "onlar, her ne kadar kendi neticelerini bilmeseler dahi güzel akibetin kime ait olduğunu bilecekler" şeklinde olur ki, bu da bir tür tehdit ve men etmek gibi olmuş olur.

Bu hususta ki ikinci görüşe göre ki, bu **Atâ**'nın görüşüdür. Cenâb-ı Hak bu ifâdeyle, İslâm'la alay eden beş kişiyle; yemin eden onsekiz kişiyi kastetmiştir.

Üçüncü görüşe göreyse, ki bu da **İbn Abbas**'ın görüşüdür. Cenâb-ı Hak bu ifâdeyle **Ebu Cehil**'i kastetmiştir. Doğru olan, birinci görüştür.

★ ★
★

Risaletin İsbatı

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ
شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴿٤٣﴾

"O inkâr edenler şöyle der: "Sen peygamber değilsin." De ki: "Benim aramla sizin aranızda şâhit olarak Allah yeter ve nezdinde kitap ilmi bulunanlar dahi (bilirler)"

(Rad, 43).

Bil ki Allah Teâlâ, müşriklerin, Hz. Muhammed'in Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğunu kabul etmediklerini nakletmiş, sonra da onlara karşı şu iki şekilde istidlal etmiştir:

a) Hz. Peygamberin nübüvvetine kendisinin şehâdet etmesi.. Bu şehâdet ile de Cenâb-ı Hakk'ın, Hz.Muhammed (s.a.s.)'in peygamberlik iddiasında doğru olduğuna dair mucizeler izhâr etmesidir ki bu, şehâdet derecelerinin en üst derecesidir. Çünkü şehâdet, işin öyle olduğuna dair zann-ı gâlib ile hüküm vermeyi ifâde eden bir sözdür. Mucize ise, Hz. Muhammed'in Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğuna kesin ve kati olarak hüküm vermeyi gerektiren hususi bir iştir. Binâenaleyh, mucizeler izhâr etmek, şahitlik derecelerinin en büyüğü olmuş olur.

Kitap İlmine Vakıf Olanlar

b) Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ *"ve nezdinde kitap ilmi bulunanlar dahi (bilirler)"* buyruğudur. Bu ifâde şu iki şekilde okunmuştur:

1) Meşhur kıraate göre **men indehû** şeklinde okunması. Yani, "Nezdinde, kitap ilmi olan kimse" demek olur.

2) **Min indihi** şeklinde okunması... Buna göre kelamın başındaki **min**, ibtidâ-i gâye, (yani, mesafenin başlangıcını) ifâde etmektedir. Yani, "kitabın ilmi, Allah katından başlamaktadır" şeklinde olur. Birinci kıraate göre ayetin tefsiri hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:

Kitabın Tevrat Diye Tefsir Edilmesi

Birinci Görüş: Bununla, ehl-i kitaptan olup, Allah'ın Resûlüne iman edenler kastedilmiştir ki, bunlar **Abdullah İbn Selâm, Selmân el-Farisi** ve **Temimu'd-Darî**'dir. **Sâid İbn Cübeyr**'in bu görüşü kabul etmediği ve şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu sûre Mekkîdir. Binâenaleyh, bu ayetle **Abdullah İbn Selâm** ve arkadaşlarının kastedilmesi mümkün olmaz. Çünkü onlar Medine'de ve hicretten sonra iman etmişlerdir." Bu görüşe, şöyle denilerek cevap verilebilir: "Bu sûre, her ne kadar Mekkî bir sûre ise de, bu ayet Medenîdir. Hem peygamberliği, yalandan masum olmayan bir ve iki kişinin sözüyle isbat etmek de caiz değildir. Binâenaleyh, bu yerinde olan bir görüştür.

Kitabın Kur'ân Diye Tefsir Edilmesi

İkinci Görüş: Cenâb-ı Hak, "kitâp" ile Kur'ân'ı kastetmiştir. Yani, "Size getirdiğim o kitap, kahir bir mucize, apaçık bir burhândır, delildir. Ancak ne var ki onun bir mucize olmasını bilmek, ancak bu kitaptaki fesahat ve belâgatı, onun gaybı ve pek çok ilimleri ihtiva ettiğini bilen kimseler için söz konusu olabilir. Binâenaleyh, kim bu kitabın bu şekilde olduğunu bilirse, onun mucize olduğunu bilir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğunun manası, "katında Kur'ân ilmi olan" şeklinde olur. Bu, **Esamm**'ın görüşüdür.

Üçüncü Görüş: Bu ifadeyle "katında **Tevrât ve İncil**'in ilmi olanlar" manası kastedilmiştir. Yani, "Bu iki kitabı bilen herkes, o iki kitabın, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamber olarak gönderileceği müjdesini de bilir. Binâenaleyh, bu alim kimse, âdil davranır da yalan söylemezse, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğuna şahit olur" demektir.

Dördüncü Görüş: Bu ifâdeyle, Cenâb-ı Hak kendisini kasdetmiştir. Bu, **Hasan el-Basrî, Saîd İbn Cübeyr** ve **Zeccâc**'ın görüşüdür. **Hasan el-Basrî:** "Hayır Allah'a yemin ederim ki, O, bununla ancak kendisini kasdetmiştir" demiştir. Buna göre mana, "İbâdete müstehak olan ve Levh-i Mahfuz'dakileri ancak kendisi bilen kimse, benimle

sizin aranızda şahit olarak yeter" şeklinde olur. **Zeccâc** da: "En uygun olanı, Allah Teâlâ'nın, hükmünün doğruluğuna dair başkasını şahid tutmamasıdır" demiştir ki, bu söz işkâl (güçlük) arzeden bir sözdür. Zira, sıfatın mevsûfe atfı, her ne kadar bir nebze caiz olsa da bu atıf, aslolanın hilafına bir hareket olmuş olur. Çünkü شَهِدَ بِهٰذَا زَيْدٌ وَالْفَقِيهُ "Buna **Zeyd** ve **Fakih** şahitlik eder" denilmeyip, tam aksine شَهِدَ بِهِ زَيْدٌ اَلْفَقِيهُ "Fakih olan Zeyd, buna şahitlik eder" denilir. **Zeccâc**'ın, "Allan, hükmünün doğruluğuna, başkasının şehadette bulunmasını istemez" şeklindeki sözü de uzak bir ihtimaldir. Zira, Allah'ın, sözünün doğruluğuna وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ *"İncire ve zeytine yemin olsun"*(Tin, 1) diyerek yemin etmesi caiz olunca, **Zeccâc**'ın ileri sürdüğü şeyde, hangi imkânsızlık bulunmaktadır?

İkinci kıraate gelince ki bu **min indihi** şeklindedir, buna göre mana, "Kitabın ilmi de, O'nun katındandır. Çünkü herkes kitabı, ancak O'nun lütf-u ihsanı ve öğretmesi sayesinde bilir" şeklinde olur. Sonra bu kıraate göre de burada iki okuyuş şekli bulunmaktadır:

a) وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ .....Bununla, "cehâlet"in zıddı olan, "ilim" kastedilmiştir. Yani, "Bu ilim, ancak Allah katındandır" demektir.

b) Fiil meçhul sîğasında olarak, وَمِنْ عِنْدِهِ عُلِمَ الْكِتَابُ şeklinde... Buna göre mana "Allah Teâlâ, nebisine, o kâfirlere karşı bahsedilen şeyler hususunda Allah'ın şehâdetiyle delil getirmesini emredip, Allah'ın, Onun nübüvvetine şehâdet etmesi de Kur'ân'ı, onun dâvasına muvafık olarak getirmesi ve Kur'ân'ın mucize oluşu da, Kur'ân'daki şeyleri ve onun sırlarını çepeçevre kuşattıktan sonra bilinince, O, bu ilmin ancak kendisi katından olduğunu beyan buyurmuştur ki bu, "Kur'ân'ın mucize olmasını bilmek, ancak, Allah Teâlâ o kuluna Kur'ân ilmini öğretmesi suretiyle onu şereflendirdiğinde mümkün olur" demektir" şeklinde olur. Allah doğruyu en iyi bilendir.

Bu sûrenin tefsiri, hicrî 601 senesinde, Şaban ayının 18. pazar gününde tamamlandı. Ben, bu kitaba göz gezdiren ve ondan istifâde eden herkesten, oğlum Muhammed için, Allah'ın rahmet ve gufranını talep etmelerini ve hem de dua ile yâd etmelerini istiyorum. Ben o çocuğuma bir mersiye olmak üzere, şu beyitleri söylüyorum:

أَرَى مَعَالِمَ هٰذَا الْعَالَمِ اَلْفَانِي / مَمْزُوجَةً بِمَخَافَاتٍ وَأَقْرَانِ

خَيْرَاتُهُ مِثْلُ أَحْلَامٍ مُفْزِعَةٍ / وَشَرُّهُ فِي الْبَرَايَا دَائِمٌ دَانِي

"Bu fani alemin izlerinin, korkular ve hüzünlerle karışmış olduğunu görüyorum. Onun hayır ve güzellikleri, korkutucu rüyalar gibidir; yaratıklar ve insanlar arasındaki şerri ve kötülüğü ise, devamlı ve hep yakındır."

★ ★

★

İBRAHİM SURESİ

(Elliiki ayet olup, Mekkîdir.)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Mekkî ve Medenî Olmanın Önemi

الٓرۚ كِتَٰبٌ أَنزَلْنَٰهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَٰتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَىٰ صِرَٰطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ۝١

"Elif, lâm, râ. Bu bir kitaptır ki, insanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa, o yegâne gâlib, hamde lâyık olan (Allah)'ın yoluna çıkarman için onu sana indirdik"

(İbrahim, 1).

Bil ki bu sûrenin Mekkî veya Medenî oluşu hususundaki söz, ahâd hadislere dayanmaktadır. Sûrede, şer'î hükümlerle ilgili bir şey olmadığı müddetçe, onun Mekke'de veya Medine'de inmiş olması farketmez. Bu durum ancak, sûrede bir nâsih ve bir mensûh bulunduğu zaman önem arzeder. İşte o zaman sûrenin Mekkî veya Medenî olduğunu bilmede büyük bir yarar bulunmuş olur.

Cenâb-ı Hak الٓرۚ كِتَٰبٌ *"Elif, lâm, râ, bu bir kitaptır ki"* buyurmuştur. Bu "Elif, lâm, râ" diye isimlendirilen bu sûre, sana, şu şu maksattan dolayı indirdiğimiz bir kitaptır" demektir. Binâenaleyh الٓرۚ ifadesi mübtedâ; كِتَٰبٌ onun haberi, أَنزَلْنَٰهُ إِلَيْكَ ise haberin sıfatı olmuş olur. Bu ifadeyle ilgi birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ayet, Kur'ân'ın "Allah katından indirilmiş olmakla" tavsif edildiğine delâlet eder.

Mutezile şöyle demiştir: "İnen de, indirilen de kadîm olamaz."

Buna şöyle cevap veririz: İnme ve indirilme ile vasfedilen, bu harf ve seslerdir ki, bunlar, hiç münakaşa edilmeksizin muhdestirler.

İKİNCİ MESELE
Allah'ın Fiillerinin Sebebe Dayanmaması

Mutezile, Hak Teâlâ'nın لِتُخْرِجَ النَّاسَ buyruğundaki lam'ın, "garaz ve hikmet lâmı" olduğunu söylemiştir ki bu da, Allah Teâlâ'nın bu kitabı, bu maksattan ötürü indirdiğine delâlet eder. Bu ise, Allah Teâlâ'nın fiillerin ve hükümlerinin, maslahatları gözetme şartına bağlı olduğunu gösterir.

Alimlerimiz buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Birşeyi, başka birşeyden ötürü yapan kimse, o şeyi ancak, o vasıta olmaksızın onu elde etmekten âciz olması halinde yapar. Bu ise, Allah hakkında düşünülemez. Allah Teâlâ'nın fiil ve hükümlerinin herhangi bir sebebe bağlanmasının imkansız olduğu delil ile sâbit olunca, zâhiri bu manayı veren her nassın te'vil edileceği, bir başka manaya hamledileceği de sâbit olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, küfrü ancak zulümâta (karanlıklara) benzetmiştir. Çünkü küfür, insanın hidayet yolundan şaştığı halin en ileri noktasıdır. Hak Teâlâ imanı da nûra (ışığa) benzetmiştir. Çünkü bu, hidayet yolunun sâyesinde aydınlanacağı en ileri şeydir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Mutezile'nin Yorumu

Kâdî şöyle demiştir: "Bu ayette, pek çok bakımdan Cebriye (ehl-i sünnet) görüşünün batıl olduğuna delâlet vardır:
1) Eğer, kâfirde küfrü yaratan Allah Teâlâ olsaydı, Onun o kâfiri küfürden bu kitap ile çıkarması nasıl mümkün olurdu?

2) Allah Teâlâ, zulümattan nura çıkarma işini, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e izafe etmiştir. Binâenaleyh eğer o küfrün yaratıcısı Allah Teâlâ olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, onları o küfürden çıkarması nasıl mümkün olurdu? O zaman kâfirin, "Sen bizde bu küfrü yaratanın Allah olduğunu söylüyorsun. Öyle ise, senin bizi o küfürden çıkarman nasıl mümkün olur?" deme hakkı doğardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) onlara: "Ben sizi, olup bitmiş olan küfürden değil, ileride meydana gelecek olan zulümattan yani küfürden çıkarırım" diyecek olursa, o kâfirler de: "Eğer Allah Teâlâ, o küfrü bizde yaratacaksa, bu çıkarma işi doğru olamaz. Yok O, onu yaratmayacaksa, herhangi bir çıkarma olmaksızın da, biz ondan çıkarız" diyebilirler.

3) Hz. Peygamber (s.a.s.), onları küfürlerinden ancak iyi düşünmeleri, o kitap üzerinde tefekkür etmeleri ve böylece de, istidlâl ve tefekkür ile, Allah Teâlâ'nın âlim, kâdir ve hakîm olduğunu, Kur'ân'ın da, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in doğruluğuna dâir mûcize olduğunu bilebilmeleri için, o Kur'ân'ı onlara okuması ile çıkarır. İşte ancak bu durumda onlar O'nun getirdiği bütün hükümleri kabul ederler. Böyle olması da ancak, bu işin kendilerine âit olan, ihtiyarları ile meydana gelen bir iş olması

durumunda mümkün olur. Böylece onların o fiile yönelmeleri ve o fiilde tasarruf etmeleri doğru ve yerinde olabilir."

Kâdî'nin bütün bu **görüşlerine şöyle cevap** verilebilir: "Kuldan sâdır olan fiil, ondan, ya o işi yapmaya ve yapmamaya dâir sebebler eşit ve denk olduğunda, yahut da bu iki taraftan birinin diğerine üstün gelmesi halinde sâdır olur. Birinci ihtimal olamaz. Çünkü fiilin meydana gelmesi, varlık (yapılma) tarafının, yokluk (yapılmama) tarafına üstün gelmesi demektir. Halbuki yapma ve yapmama sebeblerinin eşit olması halinde, bir tarafın üstün gelmesi imkânsızdır. İkinci ihtimal, bizim görüşümüzün aynısıdır. Çünkü kuldan bir fiilin sâdır olması, ancak yapma tarafının üstünlüğü mevcut olursa söz konusudur. Binâenaleyh eğer bu üstün getirme, kuldan olursa, soru geri döner. Yok eğer kuldan olmaz, Allah'dan olursa, bu durumda da ilk müessir Allah Teâlâ olmuş olur ki, zaten bizim elde etmek istediğimiz netice de budur. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE
Bu Ayette "İzn"in Mânası

(Ehl-i Sünnet) âlimlerimiz, "kulun fiilini Allah yaratır" şeklindeki görüşlerinin doğruluğuna, Hak Teâlâ'nın ayetteki *"Rablerinin izniyle"* ifadesini delil getirmişlerdir. Çünkü ayetin manası, "Hz. Peygamber (s.a.s.)'in insanları karanlıklardan ışığa çıkarması, ancak Rablerinin izniyle mümkündür" şeklindedir. Bu "izin" ile, ya Allah'ın emri, ya ilmi, ya meşieti ve yaratması manası murad edilmiş olabilir. İzni, "Allah'ın emri" manasına hamletmek imkansızdır. Çünkü cehaletten ilme çıkarmak, emre dayanmaz. Çünkü bir emir olsa da olmasa da, durum değişmez. Zira cehâlet, ilimden; batıl da haktan iyice ayrılmıştır. "İzn"i, "Allah'ın ilmi" manasına hamletmek de imkânsızdır. Çünkü ilim, malûma, ma'lûmun olduğu durum üzere tâbidir. O halde, zulümâttan nûra çıkarmayı bilmek, o çıkışa tâbidir. O çıkışın tahakkukunun da, çıkışın tahakkuk edeceğini bilmeye bağlı olduğunun söylenilmesi imkânsızdır. Bu iki kısım batıl olunca, ayetteki "izin" ile, "Allah'ın meşieti ve yaratması ile" manasından başka bir mananın murad edilmediği ihtimali kalır ki, bu da, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in insanları karanlıklardan nûra çıkarmasının, ancak Allah'ın meşieti (dilemesi) ve yaratması ile mümkün olduğuna delâlet eder.

Buna göre eğer, "Ayetteki "izin" sözü ile Allah'ın lütuflarının kasdedilmesi niçin mümkün olmasın?" denilirse, biz deriz ki: "Lütuf" sözü, kapalı bir sözdür. Binâenaleyh biz onun hakkındaki sözü detaylandırıyor ve şöyle diyoruz: "İzin" ile murâd edilen, ya varlık tarafının yokluk tarafına tercih edilmesini gerektiren bir emirdir, yahut da bu emir bunu gerektirmez. Eğer ikincisi olursa, onda kesinlikle bir emir söz konusu olmaz. Böylece de, o işin o emir sebebiyle meydana geldiğinin söylenilmesi imkânsız olur. Geriye birinci ihtimal kalır. Bu da, ayetteki "izin" ile kastedilenin, varlık tarafını yokluk tarafına tercih etmeyi gerektiren bir mananın bulunmasıdır. Halbuki biz, böyle bir tercihin (üstünlüğün) meydana gelmesi halinde, o şeyin mutlaka meydana geleceğine, aklî kitaplarda işâret etmiştik. Bu da, o şeyi

meydana getiren sebebten başka birşey değildir. Binâenaleyh bu, bizim görüşümüzün aynısı olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

ALTINCI MESELE
Batınıyye Mezhebinin İddiasını Red

Allah'ı tanıyıp bilmenin ancak peygamberin ta'limi (öğretmesi) ve imamın bildirmesi ile olacağını söyleyenler, görüşlerine bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ bu ayette, onları, küfür karanlıklarından imân nûruna çıkaranın Hz. Peygamber (s.a.s) olduğunu açıkça ifâde etmiştir ki bu da, Allah'ı bilmenin (marifetullah'ın), ancak öğretme yoluyla elde edildiğine delâlet eder."

Buna şöyle cevap verilir: Hz. Peygamber (s.a.s.) tıpkı bir uyarıcı gibidir. Marifetullah ise, ancak delil ile elde edilir. Allah en iyi bilendir.

YEDİNCİ MESELE
"Zulumat"ın Çoğul, "Nûr"un Tekil İfade Edilmesi

Ayet, küfür ve bid'at yollarının pekçok; hayır yolunun ise tek olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ, *"İnsanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa (nûra) çıkarman için"* buyurmuş, cehâlet ve küfrü cemi sîğasıyla **"zulumât"** sözü ile; iman ve hidayeti de, müfred olan **"nûr"** ile ifâde etmiştir ki bu da, cehâlet yollarının pek çok, ilim ve iman yolunun ise tek olduğuna delâlet eder.

SEKİZİNCİ MESELE

Ayetteki إِلَىٰ صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ *"Yegâne galib, hamde lâyık olan (Allah)'ın yoluna"* ifadesi ile ilgili iki açıklama yapılmıştır:

1) Bu, âmil olan **ila** harf-i cerrinin tekrarı ile إِلَى النُّورِ ifadesinden bedel kılınmıştır. Tıpkı, لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ (A'râf, 75) ayetinde olduğu gibidir.

2) Bunun, bir cümle-i isti'nâfiyye olması da mümkündür. Buna göre, sanki "Hangi nûra?" denilmiş de, *"Yeğane gâlib, hamde lâyık (Allah'ın) yoluna (nûruna)"* cevabı verilmiştir.

DOKUZUNCU MESELE

Mu'tezile şöyle der: "Fâil ancak, her türlü makdûrâta kâdir olduğunda, bütün malûmâtı bildiğinde ve herşeyden müstağni olduğunda, doğru ve iyi olanı yapar, kötü ve abes olanı bırakır (yapmaz). Çünkü eğer o herşeye kâdir olamaz ise, âciz kalacağı için çoğu kez kötüyü yapar. Eğer bütün malûmâtı bilmezse, câhil olacağı için, çoğu kez (bilmeden) çirkin işleri yapar. Eğer herşeyden müstağni olmaz ise (başka şeylere muhtaç olursa), ihtiyacı sebebi ile çoğu kez çirkin ve kötü işleri yapar. Fakat o herşeye kâdir, herşeyi bilen ve herşeyden müstağnî olan olursa, çirkin işleri yapması imkansız olur. O halde ayetteki **"azîz"** (yeğâne galib) ifâdesi, Allah'ın kudretinin mükemmelliğine; **"hamîd"** (hamde lâyık olan) ifâdesi de, O'nun hertürlü fiilinden dolayı hamde lâyık olduğuna bir işarettir. Bu da ancak, Allah herşeyi bilen ve herşeyden müstağni olan olduğunda söz konusudur. Binâenaleyh anlattıklarımız ile,

"Allah'ın yolunun", azîz ve hamîd sıfatlarına sâhib ilah için dosdoğru bir yol olduğu için, "kıymetli, yüce ve âlî" sıfatlarına sahib olduğu sâbit olur. İşte bundan dolayı, Hak Teâlâ kendisini bu ayette bu iki vasıfla tavsif etmiştir.

ONUNCU MESELE
Aziz İsminin "Hamid"den Önce Gelmesinin İzahı

Allah Teâlâ, "aziz" vasfını "hamid" vasfından önce zikretmiştir. Çünkü doğru olan şudur: Allah Teâlâ'yı bilmenin başlangıcı, O'nun kâdir, sonra âlim, ve sonra herşeyden müstağni olduğunu bilmektir. Azîz, kâdir demektir; hamîd ise, âlim ve müstağni olması demektir. Binâenaleyh Allah'ın kâdir olduğunu bilmek, O'nun herşeyi bilen ve herşeyden müstağni olan olduğunu bilmekten önce geldiği için, **"aziz"**i, **"hamid"** isminden önce zikretmiştir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَوَيْلٌ لِّلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ۝ الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ
الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا ۚ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ

"Allah ki, göklerde ne var, yerde ne varsa hep O'nundur. Çetin azabtan dolayı vay kâfirlere. Onlar dünya hayatını âhiretten üstün tutup severler, Allah'ın yolundan alıkorlar. Onu eğriliğe çevirmek isterler. İşte onlar, uzak bir sapıklık içindedirler"

(İbrahim, 2-3).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
"Allah" Lafz-ı Celâli Müştak Değildir

Nâfi ve **İbn Âmir**, onu merfû ve mübteda, ondan sonra geleni de haber kabul ederek, ilk kelimeyi اَللّٰهُ şekilde okumuşlardır. Bu kelimenin merfû okunabilmesi için, هُوَ اللّٰهُ (O, Allah'dır) takdirinde düşünülmesi gerektiği de söylenmiştir. Diğer kıraat imamları ise, geçen ayetteki, **"aziz"** ve **"hamid"** kelimelerine atfederek, bunu cer ile اَللّٰهِ şeklinde okumuşlardır ki, bu hususta biraz düşünmek gerekir. Çünkü bir kısım muhakkik alim, "Allah" kelimesinin, Hak Teâlâ'nın alem (özel) ismi olduğunu söylerken, diğer bazıları da, bu kelimenin müştak (türemiş) bir kelime olduğunu benimsemişlerdir ki, bizce doğru görüş birincisidir. Bunun böyle olduğuna, şunlar da delâlet eder:

1) Müştak isim, kendisi için bir müştâkun minh (türediği kelime) bulunması gereken şeydir. Meselâ, "**Esved**" (siyah) kelimesi "kendisinde siyahlık bulunan şey"; "**Nâtık**" (konuşan) kelimesi de, "kendisinde konuşmanın meydana geldiği şey" demektir. Binâenaleyh eğer, "Allah" kelimesi, herhangi bir manadan iştikâk etmiş (türemiş) bir isim olsaydı, o zaman onun, bir "müştakun minhi"nin olduğu anlaşılırdı ki o takdirde bu mefhum, bizatihi (mefhum olarak) müşterekliğe mani olan bir durum ihtiva etmeyen külli bir mefhum olurdu.

Binâenaleyh eğer, "Allah" lafz-ı celâli müştâk bir lafız olsaydı, o zaman, müşterek olmayı mümkün kılan bir mefhum olurdu.Eğer durum gerçekte böyle olsaydı, bizim "Lâ ilâhe illallah" (Allah'dan başka ilah yoktur) şeklindeki sözümüz, tam bir tevhidi ifade etmiş olmazdı. Çünkü bu sözde müstesna olan "Allah" lafzı olup, kedisinde ortaklığın bulunmasına mânî bir lafız olmamış olurdu. Ümmet, "Allah'tan başka ilah yoktur" sözümüzün, sırf tevhidi ifâde ettiğinde ittifak ettiğine göre, biz "Allah" lafzının bir alem (özel) isim olduğunu anlamış oluruz.

2) Biz, Allah Teâlâ'nın diğer sıfat ve isimlerini söylemek istediğimizde, önce "Allah" lafzını söyler, sonra bunu o sıfatlarla tavsif ederiz. Mesela, هُوَ اللّٰهُ الَّذِی لاَ إِلٰهَ إِلاَّ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِیمُ (O, kendisinden başka ilah olmayan, rahman, rahim, melik ve kuddüs Allah'dır)" deriz. Bizim, bunu ters çevirip de, الرَّحْمٰنُ الرَّحِیمُ اللّٰه demeniz mümkün değildir. Binâenaleyh "Allah" lafzının, Hak Teâlâ'nın zâtının alem ismi, diğer kelimelerin ise O'nun sıfatlarına delâlet eden lâfızlar olduğunu anlarız.

3) "Allah" lafzının dışındaki bütün isim ve sıfatlar, ya, "kuddüs ve selâm" gibi, Allah'ın selbî sıfatlarına; yahut, "Hâlık, Râzık" gibi izâfî sıfatlarına; yahut, "âlim ve kâdir" gibi hakîkî sıfatlarına, yahut da üçünden meydana gelen şeylere delâlet eder. Binâenaleyh, "Allah sözü Cenâb-ı Hakk'ın husûsî zatının ismi olmasaydı, Allah'ın isimlerinin tamamı, O'nun sıfatlarına delâlet eden lafızlar olmuş olurlardı ve bu hususta, Cenâb-ı Hakk'ın zâtını gösteren birşey bulunmamış olurdu ki, bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü O, o olması bakımından hususi bir isminin olmaması, uzak bir şeydir.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onun bir adaşı olduğunu bilir misin?"* (Meryem, 65) ifadesi. Bundan murad, "Sen, adı Allah olan başka bir Allah tanır mısın?" manasıdır. Bu da delâlet eder ki, "Allah" lafzı, O'nun hususi zâtının adıdır. İşte bu mukaddime zuhur edince, olması gereken güzel tertib, bunun hemen peşinden, *"O, öyle Allah'dır ki vücûde getireceği her şeyi hikmeti muktezasınca takdir edendir. Onları var edendir. Varlıklara sûret verendir"* (Haşr, 24) ifadeleri gibi sıfatların gelmesidir. Ama bunun aksini yapıp da, meselâ, "O, takdir edendir. Var edendir, Varlıklara sûret verendir. Allah'dır" denilirse, bu caiz değildir.

Merfû Kıraatin İzahı

Bu sabit olunca biz deriz ki, bu ifadeyi اَللّٰهُ الَّذِى لَهُ مَا فِى السَّمٰوٰتِ şeklinde merfû okuyanlar, burada "**Allahu**" kelimesini mübteda, sonrasını da onun haberi yapmışlardır. Doğru olan da budur. Ama, "Allah" kelimesi, اَلْعَزِيزِ الْحَمِيدِ kelimesine atfederek mecrur okuyanlara gelince, daha önce de açıkladığımız üzere, tertibin güzeli, اَللّٰهُ الْخَالِقُ 'O, Allah'dır, yaratıcıdır" denilmesi olduğu için bu okuyuş şekli müşkildir. "Yaratandır, Allah'dır" denilmesine gelince, bu da güzel olmaz. İşte bu durumda alimler, buna verilecek cevap hususunda birkaç vecih üzere ihtilâf etmişlerdir:

1) **Ebû Amr İbn el-Alâ** şöyle demiştir: "Cer ile okuma, takdim ve tehir yaparak olur. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: صِرَاطِ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ الَّذِى لَهُ مَا فِى السَّمٰوٰتِ "Göklerde bulunan her şeyin kendisine ait olduğu, hamîd, azîz olan Allah'ın yolu..."

2) Önce sıfatın zikredilip, sonra da ismin zikredilmesi; en sonunda da tekrar sıfatın getirilmesi uzak bir ihtimal değildir. Nitekim Arapça'da, مَرَرْتُ بِالْإِمَامِ الْأَجَلِ مُحَمَّدُ الْفَقِيهِ "Saygı değer imam Muhammed'e, fakih olan ona uğradım" denilir ki, bu ifâde aynen Cenâb-ı Hakk'ın, صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ اَللّٰهِ الَّذِى لَهُ مَا فِى السَّمٰوٰتِ ayetinin bir benzeridir. Bir hususta sözün hakikatı şudur: Biz daha önce, "Sırât"ın, âlim, kâdîr ve ganî olan bir zât-ı Ecell'in yolu, sırâtı olduğu zaman ancak medhe ve övgüye mazhar olacağını beyan etmiştik. İşte Cenâb-ı Hak bu üç hususu اَلْعَزِيزِ الْحَمِيدِ (İbrahim, 1) buyurarak beyan etmiştir.

Sonra, Cenâb-ı Hak bu manayı zikredince, bu aziz varlığın kim olduğu hususunda bir şüphe hasıl olmuş, bundan dolayı da, Cenâb-ı Hak, *"Allah ki, göklerde ve yerde olan her şey O'nundur"* ifâdesini ona atfetmiştir. Böylece de, o şüpheyi izale etmiştir.

3) **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Allah" kelimesi, **el-Azizi'l-Hakîm** ifâdesi üzerine bir atf-ı beyândır..." Bu meselenin hakikati ise, bizim daha önce anlatıp ortaya koyduğumuz şeydir.

4) Biz bu kitabın ta başında, "Allah" kelimesinin esas vad'ı bakımından müştak bir kelime olduğunu, ancak ne var ki onun, örfte alem, yani hususî ve özel yerine geçtiğini zikretmiştik. İşte bundan dolayı her ne zaman, önce bu kelime (Allah kelimesi) zikredilir, sonra da ona diğer sıfatlar atfedilirse, bu onun bir alem yani özel isim kılınmış olmasından dolayıdır. Ama bu ayete gelince, Allah kelimesi, Azîz ve Hamîd kelimelerinin sıfatı kılınınca, bu onun, müştak bir lafız olduğuna hamledilmesi sebebiyledir; böyle olunca da haliyle sıfat olarak kalmıştır.

5) Kâfirler bazı kere, putları aziz ve hamid olmakla vasfediyorlardı. İşte Cenâb-ı Hak, *"İnsanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa, o yegane galib, hamde layık olanın yoluna çıkarman için.."* (İbrahim, 1) buyurunca, putlara tapanların

zihninde, bu aziz ve hamid olanların bazan da putlar olabileceği fikri kalıvermiş, bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu şüpheyi izâle ederek, *"Göklerde ve yerde bulunan her şeyin kendisine ait olduğu Allah'ın yolu.."* (İbrahim, 2) buyurmuştur. Yani, "Bu Aziz ve Hamid olandan murad, göklerde ve yerde bulunan her şeyin kendisine ait olduğu Allah'dır" demektir.

İKİNCİ MESELE
Allah Mekândan Münezzehtir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah ki, göklerde ne var, yerde ne varsa hep O'nundur"* ifadesi, Allah Teâlâ'nın, kesin olarak yükseklik cihetine, yönüne tahsis edilemeyeceğine delâlet etmektedir. Bu böyledir, çünkü, senin üzerinde ve fevkinde olan her şeye, "semâ, gök, semâvât" denilir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı şayet, üst cihette, üst tarafta bulunsaydı, o zaman "semâ"da bulunmuş olurdu. Bu ayet ise, göklerde bulunan her şeyin O'nun mülkü olduğuna delâlet etmektedir. O zaman, O'nun, kendi kendisinin mülkü olması gerekirdi ki, bu imkânsızdır. Böylece bu ayet-i kerime Cenâb-ı Hakk'ın, üst cihette bulunmaktan münezzeh olduğuna delâlet etmiş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bizim ehl-i sünnet alimlerimiz bu ayet ile, Cenâb-ı Hakk'ın, kulların amellerinin yaratıcısı olduğu hususunda istidlâl etmişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"göklerde ne var, yerde ne varsa hep O'nundur"* buyurmuştur.

Kulların amelleri de, göklerde ve yerlerde bulunmakta, oralarda meydana gelmektedir. İşte bu durumda O'nun memlûkudur manasında olmak üzere, Kulların fiillerinin Allah'a ait olduğunu söylemek vâcib olur. "Mülk" ise, "kudret" yetirmekten ibarettir; binâenaleyh, o fiillerin, Allah'ın makdûru, (yani Allah tarafından kendilerine güç, kudret yetirilen) olması gerekir. Bu fiillerin Allah'ın makdûru olduğu sabit olunca, onların Allah'ın kudretiyle meydana gelmesi vâcib olur. Aksi halde kul, Allah Teâlâ'yı, makdurunu meydana getirmekten men etmiş olur ku bu da imkânsızdır.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın لَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ "hasr" manası taşımaktadır. Bunun manası şudur: "Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler, ancak O'nundur; başkasının değil!." Bu da gösterir ki, Allah'dan başka bir mâlik ve bir Hâkim bulunmamaktadır. Sonra Cenâb-ı Hak bunu zikredince; bunun hemen peşinden tehdidi kâfirlere yönelterek şöyle buyurdu: وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ *"Çetin azabtan dolayı vay kafirlere!"* Bunun anlamı ise şudur: "Onlar, göklerin ve yerin, aynı zamanda onlarda bulunan her şeyin mâliki olan Allah'a ibadet etmeyi bırakıp da, bir zarar ve bir fayda veremeyen; kendisi yaratılmış olup hiçbir şey yaratamayan; idrâk kabiliyetleri ve fiilleri bulunmayan nesnelere tapmaya başlayınca, işte bundan dolayı (onlara) yazıklar olsun! Sonra, böyle olan herkese yazıklar olsun!" Cenâb-ı Hak **"Veyl"**i, bu kimselere tahsis etmiştir. Çünkü mana, "Onlar şiddetli bir azâbtan dolayı feryâd ediyor, ondan ötürü çığlıklar atıyorlar ve "Eyvâh o azâba! Aman!" (يَا وَيْلَاهُ) diyorlardı" şeklindedir.

Bunun bir benzeri de, kâfirlerin ahirette ölümü temenni edeceklerini ifâde eden دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُوراً (Furkan, 13) ayetidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendilerini, en büyük azâbı ifâde eden "veyl" ile tehdit etmiş olduğu o kafirlerin sıfatını beyân etmiştir. Onların sıfatlarından üç çeşidi zikretmiştir.

Dünyayı Ahirete Tercih Fitnesi

1) Cenâb-ı Hakk'ın, اَلَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ *"Onlar dünya hayatını, ahiretten üstün tutup severler"* ayetinin ifâde ettiği husus. Bununla ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Sen eğer dilersen, **ellezine** kelimesini önceki ayette geçen **kâfirine** kelimesinin sıfatı yaparsın, istersen onu mübtedâ yapıp, **ulâike** kelimesini de onun haberi kabul edersin, istersen de, "kınama" manası taşıyan mahzuf bir(اَذُمُّ fiilinin mef'ûlü olmak üzere); mansûb kabul edersin.

İKİNCİ MESELE **"el-İstihbâb"**, bir şeyi sevmenin peşine düşmektir. Derim ki: İnsan bazan bir şeyi sever de, fakat, o şeyi sevmesi hoşuna gitmez. Meselâ, fısk-u fücûra meyleden adamın hali gibi.. Fakat bu kimse, fısk-u fücûru seviyor olmaktan hoşlanmaz. Bir şeyi sevip de, onu seviyor olmayı arzulayarak, işte bu muhabbeti sevmiş olmaya gelince, evet bu, muhabbet ve sevginin zirvesi ve nihâî noktasıdır. Binâenaleyh, *"Onlar dünya hayatını... severler"* ifâdesi, onların, dünya hayatına karşı duyulan muhabbetin zirvesinde bulunduklarına delâlet eder. İnsan, ahiret hayatından ve bu geçici dünyanın kusurlarından habersiz olduğu zaman böyle olabilir. Böyle olan bir kimseyse, mezmûm ve adi sıfatların en uç noktasında bulunuyor demektir. Çünkü bu hayat, kusur ve nakısaların pekçok çeşidiyle vasfedilmiştir.

Dünya Hayatının Özellikleri

a) Bu hayat sebebiyle, elemlerin, hastalıkların, gam ve kederlerin, korkuların ve hüzünlerin kapısı açılmıştır.

b) Hakikatte bu lezzetlerin sağladığı tek şey, elemleri savuşturmaktır. Rûhanî ve mânevî lezzetler ise bunun aksinedir. Çünkü onlar, bizatihî lezzet ve saadettirler.

c) Bu dünya hayatının lezzetleri, inkıtâya, kesintiye ve nihayete ermeleri sebebiyle, buruktur.

d) Onlar, değersizdir, azdır. Kısaca, bu dünya hayatını, ancak onun kusurlarından gafil olan ve yine, uhrevi,manevî hayatın üstünlüklerinden habersiz bulunan kimse sevebilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Halbuki ahiret daha hayırlı, daha süreklidir"* (A'lâ, 17) buyurmuştur. İşte bu ifâde, daha önce zikretmiş olduğumuz her şeyi içine almaktadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, *"Onlar, dünya hayatını, ahiretten üstün tutup severler"* buyurmuştur. Burada bir hazf bulunmakta olup, bunun takdiri şöyledir: "Onlar, dünya hayatını severler ve onu, ahiret hayatına tercih ederler..." Böylece Cenâb-ı Hak, kendisi vasıtasıyla, sırf dünyayı sevmenin, ancak onu ahirete tercih etmenin de kendisine bitişmesinden sonra mezmûm olacağı anlaşılsın diye, bu iki vasfı birleştirmiştir. Buna göre, dünya hayatını, kendisiyle gönül faydalarına ve ahiretin hayırlarına ulaşmak için seven kimseye gelince: Bu kimse, ahiretine zarar verecek bir şeyi tercîh etmek suretiyle onu ahiretine üstün tutmadığı sürece, mezmûm ve kınanmış olamaz. Mezmûm ve kınanan sevgi ise, ancak belirtilen o sevgidir.

Allah Yolundan İnsanları Uzaklaştırma

2) Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ *"Allah'ın yolundan alıkorlar"* ayetinin ifâde ettiği husus... Bil ki, dünyayı (mezmûm olan) bir sevgiyle sevip üstün tutanlar, sapmışlardır. Başkalarını Allah'ın yoluna girmekten men edenler ise, saptıranlardır, azdıranlardır. İşte, birinci safha onların dalâlette olduklarına; onların Allah yolundan saptırdıklarını gösteren bu safha ise Onların saptıran, azdıran, idlâl edenler olduklarına işâret etmektedir.

Hak Yolu Eğriltme Teşebbüsü

3) Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَبْغُونَهَا عِوَجاً *"Onu eğriliğe çevirmek isterler"* ayetinin ifâde ettiği husus... Bil ki, saptırmak iki safhada olur:

Birincisi: Başkalarını saptırmaya gayret etmek ve onu, dosdoğru olan yola ve sırat-ı müstakime vasıl olmaktan alıkoymak.

İkincisi: Onun, hak yola çeşitli şekk ve şüpheler atmak için çaba göstermesi ve yapabildiği her türlü hile ve desise ile, onun durumunu takbih edip çirkin göstermeye çalışmasıdır ki bu, dalâl ve idlâlin doruk noktasıdır. İşte bu hususa, Cenâb-ı Hak, *"Onu eğriliğe çevirmek isterler"* buyurarak işâret etmiştir.

Keşşâf sahibi: "Bu ifâdede aslolan وَيَبْغُونَ لَهَا عِوَجاً "Onun için eğrilik isterler" şeklinde olmasıdır. Ancak ne var ki, harf-i cer hazfedilmiş ve fiil mef'ulü harf-i cer'siz almıştır" demiştir.

Dalalet Hakkında "Uzak" Sıfatının Manası

Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin hallerinin bu üç mertebesini zikredince, onların sıfatlarıyla ilgili olarak أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ *"İşte onlar, pek uzak bir sapıklık içindedirler"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak şu sebeplerden dolayı, sapıklığı "uzak olmak"la vasfetmiştir:

1) Biz, sapıklık derecelerinin en ilerisinin, Allah Teâlâ'nın bu derecede vasfetmiş

olduğu o şey olduğunu beyan etmiştik. Binâenaleyh bu mertebe, haktan son derece uzak olan bir mertebedir. Çünkü, meselâ siyah ve beyaz gibi, zıt olan iki şeyin şartı, onların birbirlerinden son derece 'uzak' olmalarıdır. Binâenaleyh burada da, bu tarz üzere tahakkuk eden sapıklık, haktan son derece uzak olan bir sapıklık, dalâl olmuş olur. Zira, bu sapıklıktan daha şiddetli ve daha ileri derecede bir sapıklık düşünülemez.

2) Bununla, onların sapıklık yolundan hidâyet yoluna döndürülmelerinin uzak oluşu kastedilmiştir. Zira o sapıklık, onların içine yerleşmiş, orada temerküz etmiştir.

3) Bu ayetteki "**dalâl**" ile, onların helâk olmaları murad edilmiştir. Buna göre kelamın takdiri, "Onlar, sona ermeyen ve uzun süren bir helâk içindedirler" şeklindedir. Cenâb-ı Hak, ayetteki **baîd** (uzak) sözü ile, o sapıklığın süresinin uzamasını ve sona ermemesini kastetmiştir.

★ ★
★

Dinin Her Ümmete Tebliği

وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِۦ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ ۖ فَيُضِلُّ ٱللَّهُ مَن يَشَآءُ وَيَهْدِى مَن يَشَآءُ ۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٤﴾

"Biz hiçbir peygamberi kendi kavminin dilinden başkasıyla göndermedik ki, onlara apaçık anlatsın. Artık Allah kimi dilerse saptırır, kimi de dilerse doğru yola götürür. O, yegâne galibtir, tam hüküm ve hikmet sahibidir" .

(İbrahim, 4).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Her Ümmete Peygamber Gönderilmesi

Bil ki Allah Teâlâ, bu sûrenin başında, *"Bu bir kitaptır ki, insanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa, çıkarman için onu sana indirdik"* (İbrahim, 1) buyurunca, bu, bu büyük makamın kendisine verilmesi bakımından hem peygamber için bir lütuf, hem de kendilerine, onları inkâr karanlıklarından kurtarıp imanın nûruna ulaştıran bir peygamberin gönderilmiş olması açısından da insanlara ve mahlûkata bir lütuf olmuş olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bu ayette, işte bu iki bakımdan, nimet ve ihsanını tamamlayacak olan şeyi zikretmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'e nisbetle bunun bir lütuf olmasına gelince, Allah Teâlâ: "Ey Muhammed,, diğer peygamberler sadece kendi kavimlerine peygamber olarak

gönderilmişlerdir. Sen ise, bütün mahlûkata peygamber olarak gönderildin. Binâenaleyh, bu in'âm, senin hakkında daha mükemmel ve daha üstün olmuş olur" şeklinde beyan buyurmuştur.

Bunun, bütün mahlûkata nisbetle bir ikrâm olmasına gelince, Allah Teâlâ bunu da, her kavme, ancak o kavmin lisanıyla konuşan bir peygamber gönderdiğini beyan ederek açıklamıştır. Zira durum her ne zaman böyle olursa, onların, o şerîatin sırlarını anlamaları, onun özüne vakıf olmaları daha kolay; yanlıştan ve hatadan uzaklaşmaları da, o nisbette müyesser olur. İşte, ayetin kendinden önceki ifadelerle münasebetleri budur.

İKİNCİ MESELE
Diller Tevkîfî mi Istılahî midir?

Bazı kimseler bu ayet-i kerime ile, dillerin tevkîfî değil de, ıstılahî oldukları hususunda istidlâl etmiş ve şöyle demiştir: Çünkü tevkîfîlik ancak, peygamberler göndermek ile meydana gelir. Bu ayet-i kerime ise, bütün peygamberlerin ancak, kendi kavimlerinin lisânı ile gönderilmiş olduğuna delâlet eder. Bu da, dillerin, peygamberlerin gönderilmesinden önce bulunmasını iktizâ eder. Durum böyle olunca, bu dillerin tevkif (vahy) ile meydana gelmesi imkânsız olur. Böylece de, dillerin, ıstılahî olarak meydana gelmesi vacib olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hz. Muhammed'in Araplara Gönderildiği İddiası

Yahudilerden, kendilerine İseviyye denilen bir grup, **Hz. Muhammed** (s.a.s.)'in Allah'ın Resûlü olduğunu, ama diğer bütün toplumlara değil de, sadece Araplara gönderilmiş olduğunu iddia etmişler ve iki bakımdan bu ayete tutunmuşlardır:

1) Kur'ân, Arapça ile nazil olduğuna göre, içinde bulunan fesahat sebebiyle onun bir mucize olduğunu ancak Araplar bilebilir. Bu durumda da Kur'ân, ancak Araplara bir hüccet olmuş olur. Arap olmayanlar için bir hüccet olmaz.

2) Onlar şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hakk'ın *"Biz hiçbir peygamberi kendi kavminin dilinden başkasıyla göndermedik"* buyruğundaki "lisân"dan murad, Arapça'dır. Bu da şöyle denilmiş olmasını gerektirir: Hz. Muhammed (s.a.s) için Araplardan başka kavim yoktur. Bu da, O'nun sadece Araplara gönderilmiş olduğuna delâlet eder.

Buna şöyle **cevap** verilir: Ayetteki قَوْمِهِ **(kavmihî)** kelimesi ile "Onun beldesinin halkı, ahalisi" manasının murad edilmiş olması niçin mümkün olmasın? Binâenaleyh, **kavmihî** kelimesinden maksat, onun davet kapsamına giren kimseler değildir. Onun davetinin umumî ve bütün insanlara şamil olduğunun delili, *"De ki: "Ey insanlar, şüphesiz ben, Allah'ın sizin hepinize, hatta, ins ve cin âlemine gönderdiği peygamberim"* (A'raf, 158) ayetidir. Çünkü, meydan okuma, yani tehaddi insanlara karşı olduğu gibi, aynı zamanda cinlere karşı da vaki olmuştur. Bunun delili, *"De ki: "Andolsun, ins ve cin, şu Kur'ân'ın benzerini (meydana) getirmeleri için bir*

araya toplansa, birbirlerine yardımcı da olsalar, yine benzerini getiremezler" (İsra, 88) ayetidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Hidayet ve Dalaleti İllah Yaratır

Ehl-i sünnet âlimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, dalâlet ve hidayetin Allah'dan olduğuna, *"Artık Allah kimi dilerse saptırır, kimi de dilerse doğru yola götürür"* ayetini delil getirmişlerdir. Ayetin bu hususa delâleti açıktır. Alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bunu, şu rivayet de tekid eder: **Hz. Ebu Bekir** ve **Hz. Ömer** (r.a.) bir grup insan içinde karşı karşıya geldiler ve seslerini yükselttiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Bu nedir, noluyor?"* dedi: Ordakilerden birisi: "Ya Resûlallah, **Hz. Ebu Bekir**, "hasenât Allah'dandır, seyyiât kendimizdendir" diyor; **Hz. Ömer** de: "ikisi de Allah'dandır" diyor. Bazı kimseler, **Hz. Ebu Bekir'e**, bazısı da **Hz. Ömer'e** tâbi oldular" diye cevap verdi. Bunun üzerine **Hz. Ebu Bekir'in** söylediğini araştırıp öğrendi. Sonra onun söylediğinden memnun olmadı. Bu, yüzünden anlaşılıyordu. Sonra **Hz. Ömer'e** yöneldi; onun söylediğini de araştırıp öğrendi. Bunun üzerine, yüzünde bir memnuniyet belirtisi hasıl oldu. Sonra da şöyle buyurdu: *"İsrafil (a.s.), Cebrâil ile Mikâil arasında nasıl hükmetmişse, ben sizin aranızda öyle hüküm vereyim: Cebrâil, ey Ömer, aynen senin söylediğin gibi; Mikaîl de, ey Ebu Bekir, senin söylediğin gibi söylemişti. Bunun üzerine İsrafîl, bütün kaderin, onun hayrının ve şerrinin Allah'dan olduğuna hükmetti. İşte, benim, sizin aranızdaki hükmüm bu."*

Metezile'nin Bu Ayeti Te'vili

Mu'tezile şöyle demiştir: Bu ayetin zahirî manası üzere icrâ edilip anlaşılması mümkün değildir. Bu, birkaç şekilde izah edilebilir:

1) Allah Teâlâ, *"Biz hiçbir peygamberi kendi kavminin dilinden başkasıyla göndermedik ki, onlara apaçık anlatsın"* buyurmuştur. Bu, "Biz, her peygamberi kavminin lisanıyla gönderdik ki, onlara bu mükellefiyetleri kendi lisanlarıyla beyan etsin. Binâenaleyh, onların bu beyânı anlamaları daha kolay, maksat ve gayeyi anlamaları ve idrakleri daha mükemmel olur" demektir. Bu söz, eğer Allah'ın peygamber göndermekten maksadı, mükellefler için imanın meydana gelmesi olursa, ancak sahih ve doğru olmuş olur. Ama eğer Allah'ın bundan maksadı onları saptırmak ve onlarda küfrü yaratmak olursa, o zaman bu söz o maksada uygun olmaz.

2) Hz. Peygamber (s.a.s.), onlara, "Sizde, küfrü ve dalâleti yaratan Allah'dır" dediği zaman, onların, "Öyle ise, senin beyân ve açıklamanın faydası nedir? Gönderilmendeki maksat nedir? Allah'ın bizde yaratmış olduğu küfrü kendimizden gidermemiz mümkün müdür?" deme hakkı doğardı. Bu durumda, nübüvvetin tebliğ ve çağrısı batıl olmuş, peygamberlerin gönderilmesi de boşuna olmuş olurdu.

3) Küfür, Allah'ın yaratması ve meşietiyle meydana gelirse, o zaman küfre râm olmanın da vacib olması gerekir. Çünkü Allah'ın kazasına rıza, vâcibtir. Bu, akıllı olan bir kimsenin söyleyeceği bir şey değildir.

4) Biz, daha önce bu ayetten önceki, *"İnsanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarman için"* ifadesinin, **"adl"** görüşüne delâlet ettiğini, yine bu ayetin sonunda bulunan, *"O, yegâne galibtir, tam hüküm ve hikmet sahibidir"* ifadesinin de aynı şeye delâlet ettiğine dair deliller getirmiştik. Binâenaleyh, küfrü ve kabih fiilleri yaratan ve bunları murad eden, daha nasıl hakîm olabilir? İşte bu izahlarla, ayetteki, *"Artık Allah kimi dilerse saptırır, kimi de dilerse doğru yola götürür"* ifadesinin, "Allah kulda küfrü yaratır" manasına hamledilmesinin mümkün olmadığı sabit olur. Bundan dolayı, ayetin teviline yönelmek gerekir. Biz, bu teviller hususunda, Bakara sûresinde, يُضِلُّ بِهِ كَثِيراً وَيَهْدِي بِهِ كَثِيراً (Bakara, 26) ayetinin tefsirinde geniş açıklamalarda bulunmuştuk.

Bunların bir kısmını tekrarlamakta bir sakınca yoktur:

a) "İdlâlden murad, o kimsenin kâfir olup dalâlette bulunduğuna hükmetmektir. Nitekim, "Falanca, falancanın kâfir ve sapık olduğuna hükmetti" manasında يُكَفِّرُ فُلاناً وَيُضَلِّلُهُ denilir.

b) **"İdlâl"** onları cennet yolundan cehennem yoluna götürmekten ibaret; **"hidâyet"** de cennet yoluna irşâd etmekten ibaret olabilir.

c) Allah Teâlâ, sapmış olanı dalâleti üzerinde bırakıp, ona müdahele için, sanki onu saptırmış gibi olmuştur. Yine, hidâyete ermiş olana da, lütuflarıyla yardım ettiği için, sanki onu hidayete erdiren kendisi olmuş gibidir. **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "İdlâlden murâd, Allah'ın, kulu tamamen kendi haline bırakması ve lütuflarını ondan esirgemesidir. Hidayetten murad, Allah'ın muvaffakiyet vermesi ve lutfetmesidir."

Razî'nin Mutezile'ye Cevabı

Mutezile'nin ilk önce söyledikleri, "Ayetteki, *"Onlara apaçık anlatsın"* ifâdesi, Allah'ın onları saptırmış olmasına uygun düşmez" şeklindeki sözlerine şöyle diyerek cevap veririz: **Ferrâ** şöyle demiştir: "Bir fiilden sonra bir başka fiil zikredildiği zaman, eğer ikinci fiil, birinci fiile benzer (müşâkil) ise, onu ona atfedersin. Eğer, müşâkelet bulunmuyorsa, onu yeni bir cümle yapar ve merfû yaparsın. Bunun bir benzeri, يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَاْبَى اللّٰهُ *"Dilerler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürsünler. Allah ise nûrunu tamamlamaktan başka bir şeye razı olmaz"* (Tevbe, 32) buyruğudur. Buradaki وَيَاْبَى اللّٰهُ ifadesi ref mahallindedir. Başkası caiz değildir. Çünkü يُرِيدُونَ اَنْ يَاْبَى اللّٰهُ denilmesi güzel olmaz. Binâenaleyh, ikinci cümle birinci cümlenin mevkiinde olmadığına göre atıf yapılamaz. Yine, bunun bir benzeri, لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِي الْاَرْحَامِ *"Size apaçık gösterelim diye.. sizi.... rahimlerde durduruyoruz"* (Hacc, 5) ayetidir. Arapların şu sözü de bu kabildendir: اَرَدْتُ اَنْ اَزُورَكَ فَيَمْنَعُنِي الْمَطَرُ "Seni ziyaret etmek istedim; fakat, yağmur beni alıkoyuyor." Son fiil, zikrettiğimiz sebeplerden dolayı, merfû olarak getirilmiş olup; kendisinden önceki mansûb fiile atfedilmemiştir. Şairin şu beyti de bunun gibidir:

* يُرِيدُ أَنْ يُعْرِبَهُ فَيُعْجِمَهُ *

"Onu (şiiri) beyan edip açıklamak ister, (fakat) onu anlaşılmaz hale getirir."

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Allah Teâlâ bu ayette, önce لِيُبَيِّنَ لَهُمْ buyurmuş, sonra da فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ buyurarak, yudıllü fiilini merfû olarak zikretmiştir. Bu, o fiilin, müste'nef olarak, kendisinden öncesine atfedilmeksizin zikredildiğine delâlet eder. Ben derim ki: Mana bakımından bu sözün izahı şudur: Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmaktadır: "Biz gönderdiğimiz her peygamberi, bu şeriatları o kavmine beyân edip anlatması, kavminin alıştığı ve bildiği lisanla olsun diye, ancak kavimlerinin lisanlarıyla gönderdik." Allah bundan sonra, "İş böyle olmakla beraber, Allah dilediğini saptırır, dilediğine de hidâyet eder" demiştir. Bu ifâdenin gayesi, beyânın kuvvetli olmasının, mutlaka hidayetin meydana gelmesini gerektirmeyeceğine, binâenaleyh, çoğu zaman beyân ve izah kuvvetli olduğu halde, hidayetin tahakkuk etmediğine, yine çoğu zaman, beyân zayıf olduğu halde hidayetin tahakkuk edebileceğine bir işarette bulunmaktır. Durum ancak böyledir; çünkü, hidâyet ve dalâlet, sadece Allah tarafından meydana gelir.

Mutezile'nin, "Dalâlet eğer Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiş olsaydı, peygambere kâfir, "Senin beyânının ve davetinin hikmet ve faydası nedir?" diyebilirdi" şeklindeki ikinci sözlerine mukabil biz deriz ki: Buna şu durum mauarızdır: Hasmımız olan **Mu'tezile**'nin kendisinin de bu ayetlerin, o kimsenin sapık olduğunu haber verdiğini kabul etmesi de buna aykırıdır. Zira kâfir o muarıza şöyle diyebilir: "Senin ilâhın benim kâfir olduğumu haber verdiğine göre, eğer ben inanırsam, senin ilahın yalancı olmuş olur. Ben, senin ilahını yalancı kılmaya ve O'nun ilmini cehâlete çevirmeye muktedir miyim? Buna gücüm yetmediğine göre, nasıl bana bu imanı emredersin?" diyebileceğini kabul etmektedir. Muarızımızın bize karşı getirmiş olduğu bu sorunun kendisi aleyhine de varid olduğu sabittir.

Mutezile'nin, "Buna göre, küfre razı olmak, vacib olmalıdır. Çünkü Allah'ın kazâ ve kaderine rızâ, vacibtir. Vâcibin kendisiyle tamamlandığı şey de vacibtir" şeklindeki üçüncü görüşüne gelince, biz şöyle deriz:

Size göre, kulun, Allah'ı yalanlamaya ve O'nun ilmini cehâlete dönüştürmeye çalışması vacibtir. Bu ise, sizin bizi ilzam etmek için ileri sürdüğünüzden daha şiddetli bir biçimde imkânsız olan bir ilzâmdır. Çünkü Allah Teâlâ, o kimsenin kâfir olduğunu ve onun küfrünü bildiğini haber verdiğine göre, o kimsenin küfrünü gidermek, Allah'ın ilmini cehâlete, doğru haberini yalana çevirmeyi iktizâ eder.

Mutezile'nin, "Bundan önceki, *"Bütün insanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa... çıkarman için"* (İbrahim, 1) ayeti, **Mutezile**'nin görüşünün doğruluğuna delâlet eder" şeklindeki dördüncü iddialarına karşı deriz ki: Biz, ayetteki *"Rablerinin izniyle"* ifadesinin, ehl-i sünnetin görüşünün doğruluğuna delâlet ettiğini anlatmıştık.

Mutezile'nin,"Allah Teâlâ kendisini, ayetin sonunda hakîm olarak vasfetmiştir. Bu, O'nun, küfrü yaratmasına ve irade etmesine aykırıdır" şeklindeki beşinci görüşüne karşı biz de deriz ki: Allah Teâlâ, kendisini burada, "azîz" diye de vasfetmiştir. Azîz, gâlib ve kâhir olan demektir. Binâenaleyh, meydana gelmeyeceği halde kâfirden iman etmesini isterse, ya da onlardan küfür amelini irâde ederse, aziz ve galib olduğu için, bunlar hasıl olur. Böylece, **Mutezile**'nin yapmış olduğu izahların zayıf olduğu sabit olur. Yine onların yaptıkları üç tevilin batıl olduğu bu kitapta tekrar tekrar anlatılmıştı. Binâenaleyh, yeniden anlatmaya gerek yoktur.

★ ★
★

Daha Önceki Kısımla Münasebet

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ بِأَيَّامِ اللَّهِ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ۝ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنْجَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ ۚ وَفِي ذَٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ۝

"Biz Musa'yı, "kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara, Allah'ın günlerini hatırlat" diye mucizelerle gönderdik. Şüphesiz ki bunda, çok sabreden ve çok şükreden herkes için ibretler bulunmaktadır. Hani Musa kavmine: "Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Çünkü O, sizi kötü azaba sürmekte olan, oğullarınızı boğazlamaya, kadınlarınızı diri bırakmaya devam eden Firavun hanedanından sizi kurtarmıştı ve bunda, Rabbinizden büyük bir imtihan vardır" demişti "

(İbrahim, 5-6).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s.)'i insanlara, onları karanlıklardan nûra çıkarması için gönderdiğini beyan edip, O'nun gönderilmesinde gerek Hz. Peygambere, gerek O'nun kavmine olan nimetinin kemalini zikredince, bunun peşisıra, geçmiş

kavimlere gönderilen diğer peygamberlerin bi'setini, ve o kavimlerin onlara karşı davranışlarını anlatmaya başlamış, böylece Hz. Peygambere, kavminin kendisine yapmış olduğu eziyetlere sabretmesini tavsiye ederek, onlarla nasıl konuşacağını ve onlara nasıl muâmele edeceğini öğretmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, alışılmış olan adet üzere, bazı peygamberlerin kıssasını zikretmiş ve işe, **Hz. Musa** (a.s.) 'nın kıssasıyla başlayarak وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا *"Biz Musa'yı (...) mucizelerle gönderdik"* buyurmuştur.

Hz. Musa'nın Mucizeleri

Esamm şöyle demiştir: "**Musa** (a.s.)'nın mucizeleri, âsâ, yed-i beyzâ, çekirgeler, bitler, kurbağa, kan, denizin yarılması, taştan pınarların fışkırması, dağın gölgelik gibi kaldırılması ve gökten bıldırcın etiyle kudret helvası indirilmesidir."

Cübbâî "Allah Teâlâ **Musa** (a.s.)'yı, kavmi Benî İsrâîl'e ayetlerle göndermiştir. Bu ayetler, O'na bildirilen şeyler, O'na indirilen kitap ve O'na, dini kavmine açıklaması hususunun emredilmesidir" demiştir.

Ebu Müslim el-İsfehânî ise, şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s.) hakkında: *"Bu bir kitapdır ki, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için onu sana indirdik"* (İbrahim, 1) buyurmuştur.

Hz. Musa (a.s.) hakkında da, *"kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar" diye Musa'yı peygamber olarak gönderdik"* buyurmuştur. Bu ifâdenin maksadı, bi'setten gayenin, bütün peygamberler için aynı olduğunu; bunun da, peygamberlerin insanları, dalâlet karanlıklarından hidâyet nurlarına çıkarmaya gayret etmeleri olduğunu anlatmaktır.

İKİNCİ MESELE
Bu Ayette "En" Edatının Manası

Zeccâc şöyle demiştir: "Ayetteki أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ cümlesinden maksad بِأَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ "Kavmini çıkarasın diye" manasıdır. Buradaki **en** edatının, "yani" manasında olmak üzere "en-i müfessire" olması uygundur. Bu takdirde mana şöyle olur: "Andolsun ki biz **Musa**'yı ayetlerimizle.. ..... çıkar" diye gönderdik." Sanki şöyle denilmektedir: "Ona şöyle dedik: "Kavmini.... çıkar." Bunun bir benzeri de, وَانْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنِ امْشُوا *"Onların elebaşlarından bir gürûh, "yürüyün" diyerek kalkıp gittiler"* (Sa'd, 6) ayetidir. Ayetin te'vili şöyledir: Onlara, "yürüyün" denilmiştir. Yine bu **en** edatının, haber için getirilen "en-i muhaffefe" olması da uygundur. Buna göre mana, "Andolsun ki biz **Musa**'yı kavmini dalaletten nûra çıkarması için gönderdik" şeklindedir. Fakat bundaki **bâ** harf-I cerri hazfedilmiş ve **en** edatı doğrudan emir sîgasına bitiştirilmiştir. Bunun bir benzeri de كَتَبْتُ إِلَيْهِ أَنْ قُمْ وَأَمَرْتُهُ أَنْ قُمْ "Ona kalk diye yazdım, kalk diye emrettim" şeklindeki sözündür."

Allah'ın Günleri

Zeccâc, bu iki görüşü **Sibeveyh**'den nakletmiştir. Ayetteki وَذَكِّرْهُمْ بِأَيَّامِ اللَّهِ *"ve onlara Allah'ın günlerini hatırlat"* buyruğuna gelince, bil ki Allah Teâlâ **Musâ** (a.s.)'ya bu ayette iki şeyi emretmiştir:

a) Kavmini küfrün karanlıklarından çıkarmasını.

b) Onlara, Allah'ın günlerini hatırlatmasını... Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle demiştir: **"Eyyâm"** kelimesi, **"yevm"** kelimesinin çoğuludur. **"Yevm"** kelimesi ise, güneşin doğumundan, batımına kadarki müddeti (gündüzü) gösterir. **"Eyyâm"**ın aslı, أَيْوَامٌ şeklinde idi, Bunda yâ ile vâv bir araya gelmiş ve birincisi, yani yâ harfi bir sukûn ile vâv'dan önce gelmiştir. Bundan dolayı biri diğerine idğâm edilmiş ve idğâmda da yâ harfi üstün gelmiştir.

İKİNCİ MESELE

Eyyam (Günler) ve Beni İsrail'in Vak'aları

"Eyyam" (günler) kelimesi ile, o günlerde meydana gelmiş büyük hadiseler kastedilmiştir. Nitekim Arapça'da, "Falanca Arapların eyyâmını (günlerini) bilir" denilir. Bundan maksad, "Arapların belli başlı hadiseleri"dir. Nitekim darb-ı meselde de, مَنْ يَرَ يَوْماً يَرَ لَهُ "Bir gün gören, bir gün de görülür" denilmiştir. Bu, "Bir kimse bir günde başkasının maruz kaldığı felâket sebebiyle sevinçli görünürse, başka bir günde de kendisinin başına gelen felâketten ötürü hüzünlü görülür" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak: *"İşte o günler... biz onları, insanlar arasında döndürür dururuz"* (Al-i İmran, 140) buyurmuştur. Bunu iyice anladığın zaman, bil ki ayetteki bu tabirin manası "sen onlara terğîb ve terhib (teşvik ve korkutma) ile, vaad ve va'îd ile öğüt ver" şeklinde olur. Terğîb ve vaad, onlara Allah'ın hem kendilerine, hem de kendilerinden önce yaşamış olan, geçmiş zamanda peygamberlere imân etmiş olan kimselere vermiş olduğu nimetleri hatırlatmasıdır. Terhîb ve va'îd (tehdid) ise, onlara Allah'ın azabını ve şiddetini, geçmiş ümmetlerden peygamberlerini yalanlayanlardan tıpkı **Âd, Semud** ve diğer kavimlerin başına gelen azablarda olduğu gibi intikam alışını hatırlatmasıdır. Ta ki onlar va'adlere arzu duyup tasdik etme (inanma) yoluna gitsin; va'idlerden de sakınıp yalanlamayı terketsinler. Bil ki Allah Teâlâ'nın **Musâ** (a.s.) için olan "eyyâmı" (günleri) arasında, İsrâiloğulları'nın **Firavun**'un zorbalığı ve kahrı altında bulunduğu günler olan, mihnet (sıkıntı) ve imtihan günleri ile, yine üzerlerine kudret helvası ile bıldırcın etinin indirildiği, denizin yarıldığı ve bulutun üzerlerine gölgelik yapıldığı, nimet ve rahatlık günleri bulunmaktadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ *"Şüphesiz ki bunda çok sabreden ve çok şükreden herkes için ibretler bulunmaktadır"* buyurmuştur. Bu, "Bu hatırlatma ve dikkat çekmede, çok sabreden ve çok şükreden kimseler için nice

ibret alınacak şeyler vardır. Çünkü durum, ya bir mihnet ve imtihan hali, ya da bir atiyye ve bolluk hali olur. Eğer birinci durum olur ise, mü'min çok sabreder. İkinci hal söz konusu ise, o, çok şükredici olur" demektir. Bu ifadeler, mü'minin, her ânında mutlaka bu iki durumdan birisi üzere olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Buna göre eğer zaman, onun gönlüne uygun ve arzusuna muvâfık bir biçimde geçiyor ise, o, şükür ile meşgul olur; gönlüne uygun bir biçimde cereyan etmiyorsa, o zaman da sabırla meşgul olur.

İmdi, eğer: "Bu hatırlatmalar ve öğütler herkes için birer ibret vasıtasıdırlar. O halde daha niçin bunlar çok sabreden ve çok şükreden kimselere tahsis edilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta birkaç izah yapılabilir:

1) Bu ayetlerden istifâde eden, bunlara itibar edenler o kimseler olduğu için, *"(Bu Kur'ân) muttakiler için bir hidayet (vasıtasıdır)"* (Bakara, 2), ve *"Sen ancak O'ndan korkanı inzâr edicisin"* (Nazıât, 45) ayetinde de olduğu gibi, bunlar ancak o kimseler için bir ayet (bir ibret) olmuş olur.

2) Şöyle denilmesi de uzak bir ihtimal değildir: Hatırlatma ve öğüt vermenin bu çeşidinden yararlanmak, ancak sabreden ve şükreden kimseler için söz konusudur. Böyle olmayan kimseler, bu ayetlerden yararlanamaz.

Bil ki Allah Teâlâ, **Musâ** (a.s)'ya, kavmine Allah'ın günlerini hatırlatmasını emrettiğini zikredince, **Hz. Musâ**'nın da onlara, bu günleri hatırlattığını bildirerek, وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنجَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ *"Hani Musâ kavmine, "Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Çünkü O, sizi kötü azaba sürmekte olan... Firavun hanedanından sizi kurtarmıştı"* buyurmuştur. Buradiki إِذْ أَنجَاكُمْ *"Hani sizi kurtarmıştı"* ifadesi, in'âm etmek manasındaki نِعْمَةَ kelimesinin zarfıdır, ona bağlıdır. Yani, "Allah'ın o zaman (bunu yapmakla) size olan nimetini hatırlayın" demektir. Geriye ayetle ilgili birkaç soru var:

Ayrı İşin Farklı Lafızlarla Anlatılması

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak Bakara sûresinde يُذَبِّحُونَ (Bakara, 49); A'râf sûresinde (aynı sadedde) يَقْتُلُونَ (öldürürler); bu ayette ise, atıf vâvı ile, وَيُذَبِّحُونَ (boğazlarlar) şeklinde getirmiştir. Bunlar arasındaki fark nedir?

Cevap: Allah Teâlâ, Bakara sûresinde (Ayet, 49) vavsız olarak **yüzebbihûn** *"Boğazlarlar"* buyurmuştur. Çünkü bu ifâde, o ayetteki **sûe'l-azab** ifadesinin bir tefsiridir. Tefsir sadedinde gelen ifadenin başında atıf vâvının getirilmesi güzel olmaz. Nitekim sen şöyle dersin: أَتَانِي الْقَوْمُ زَيْدٌ وَعَمْرٌو "Bana kavim (insanlar) geldi, yani **Zeyd** ve **Amr**". Çünkü **"Zeyd"** ve **"Amr"** ile, **"kavm"** kelimesini tefsir etmek istedin. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın وَمَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ۝ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ *"Kim bunlardan yaparsa, cezaya çarpar; Kıyamet günü azabı katlanır"* (Furkan, 68-69)

ayetidir. Bundaki أَنَاسًا (cezâ) kelimesi, "azabın katlanması" şeklinde tefsir edildiği için, atıf vâvının zikredilmemesi gerekmiştir. Bu ayetteki bu ifadeye gelince, يُذَبِّحُونَ ifadesinin başına vâv getirilmiştir. Çünkü bunun manası, "Onlar İsrâiloğullarına hem boğazlama, ayrıca boğazlama olmayan başka kötü azabları yapıyorlardı" şeklindedir. Binâenaleyh bu ayette وَيُذَبِّحُونَ (ve boğazlıyoriardı) ifâdesi, bir başka çeşit işkenceyi ifâde etmekte olup, kendisinden önceki ifadenin tefsiri değildir.

Firavun'un Yaptığı İşkence, Rabden İmtihan Olur mu?

İkinci Soru: Firavun hânedanının yapmış olduğu iş nasıl onların Rablerinden gelen bir imtihan olmuş olur?

Buna iki şekilde **cevap** verilir.

a) Allah Teâlâ'nın, **Firavun hânedanına** bu işi yapma imkânı vermesi, Allah'dan yana bir imtihan olmuş olur.

b) Bu, Allah'ın onları kurtarmasına bir işârettir. Bu kurtarma da büyük bir imtihandır. Bela, "imtihan ile sınanmak" anlamındadır. Bu,bazan nimet ile bazan da mihnet ve sıkıntılarla olur. Hak Teâlâ, *"Biz sizi, fitne olarak hayırlar ile ve şerler ile imtihan ederiz"* (Enbiya, 35) buyurmuştur. Bu izah, daha uygundur. Çünkü, *"Hani Musâ, kavmine: "Allah'ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın"* şeklindeki ayetin baş kısmına daha uygun düşmektedir.

Kadınları Hayatta Bırakıp Hizmetçi Edinmeleri

Üçüncü Soru: Farzedelim ki, oğulların boğazlanması bir imtihan olsun. Fakat kadınların hayatta bırakılması nasıl imtihan olur?

Cevap: Onlar, kadınları, kendilerini öldürmemelerine karşılık, hizmetçi olarak kullanıyorlardı. Yine **Firavun hânedanının**, o kadınları, kocalarından ayrı olarak sağ bırakmaları, onlara verilebilecek en büyük zarar idi.

★ ★
★

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ ۝

"Hani Rabbiniz şunu bildirmişti:"Şükrederseniz, elbette size olan nimetimi arttırırım, ve eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz benim azabım pek çetindir"

(İbrahim, 7).

Bil ki, ayetteki, *"Hani Rabbiniz şunu bildirmişti"* ifâdesi, **Hz. Mûsa**'nın, kavmine söylediği sözler cümlesindendir. Buna göre sanki, **Hz. Musâ** (a.s.), kavmine "Allah'ın size olan nimetlerini hatırlayın" dediğinde, "ve şunu da hatırlayın ki Rabbiniz şunu bildirmişti" demiştir. Buradaki تَأَذَّنَ ،آذَنَ manasınadır. تَأَذَّنَ ile آذَنَ 'nin bir benzeri de أَوْعَدَ ve تَوَعَّدَ ile أَفْضَلَ ve تَفَضَّلَ fiilleridir. Tefa'âle vezninde, أَفْعَلَ vezninde bulunmayan fazla bir mananın olması gerekir. Buna göre sanki, "Rabbiniz size, kendisinde şek ve şüphe bulunmayan çok kesin bir bildiri ile bildirmiştir ki" denilmektedir. Dolayısıyla ayetin manası, "Rabbiniz size bildirdi ve buyurdu ki: "Eğer şükrederseniz..." şeklindedir. O halde, buradaki تَأَذَّنَ fiili, "Dedi" manasında zikredilmiştir. Çünkü bildirmek de, bir bakıma "demek"tir. **İbn Mes'ûd** (r.a.) da وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ şeklinde okumuştur.

Şükür Nimeti Artırır

Bil ki ayetten maksad, Allah'ın nimetlerine şükreden kimseye, Allah'ın, nimetlerini artıracağını bildirmektir. Burada gerçek şükrü tanımak, şükür ile meşgul olunduğunda fazladan verilecek olan nimetleri incelemek gerekir. Şükür, saygı ile ve nefsi o yola alıştırmak sureti ile, nimet verenin nimet verdiğini itiraf ve tasdik etmek demektir. Nimetin artması birkaç şekilde olabilir. Manevi ve maddi nimetler bunlardandır.

Manevi Nimetler

Manevi nimetlere gelince, bu, şükreden kimsenin devamlı bir şekilde Allah'ın çeşitli nimetlerini, O'nun çeşitli fazl ve keremini düşünüp görmesinde olur. Bir kimseye çokça iyilikte bulunanı, hiç şüphesiz o kimse sever. Binâenaleyh nefsin, çeşitli ilahî fazl ve ihsanı düşünüp görme ile meşgul olması, o kulun Allah Teâlâ'yı iyice sevmesini gerektirir. Sevgi (muhabbet) sıddıkların en üst makamıdır. Sonra kul, bazan bu halden nimet verene olan sevgisinin, nimete bakmaktan alıkoyduğu bir hâle yükselir. Saadetlerin ve bütün hayırların kaynağının, Allah sevgisi ve marifetullah (Allah bilgisi) olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh şükür ile meşgul olmanın, manevi nimetlerin artmasına sebeb olduğu sâbit olmuştur. Maddi nimetlerin artmasına gelince, "istikra" (tam bir araştırma), Allah'ın nimetlerine şükretmekle çok meşgul olan kimsenin, nimetleri daha çok elde ettiğini gösterir. Netice olarak diyebiliriz ki: Şükür makamı, ancak kul,ma'bûdunu tanımakla meşgul olduğu için güzel bir makam olmuştur. Kulu, aldanış yurdu dünyadan, kutsi âleme sevkeden her makam, hem dini, hem de dünyevî saadetleri gerektiren yüce ve kıymetli bir makamdır.

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ *"Ve, eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz benim azabım pek çetindir"* ifâdesindeki, "küfür" ile, "nankörlük" manası kastedilmiştir, inkâr değil. Çünkü şükrün mukabilinde zikredilen "küfür", "nankörlük" manasına gelir. Bunun sebebi şudur: Nankörlük, ancak insanın o

nimetlerin Allah'dan olduğunu bilmemesi durumunda tahakkuk eder. Nimetleri inkâr etmek, bilmemek, Allah'ı inkâr etmektir. Allah'ı inkâr etmek de, en büyük ikâb ve azabı gerektiren şeylerdendir. Hem buradaki bir başka incelik de şudur: Hak olan Bir'in dışında kalan her şey, zâtı gereği mümkindir ve zatı gereği mümkin olan herşeyin var olması, ancak zatı gereği vâcib olanın var etmesi ile; yok olması da O'nun yok etmesi ile olur. Durum böyle olunca da Hakk'ın dışında kalan herşey, Hakk'a boyun eğmiştir. Mümkin varlıkların hepsi, Hak Teâlâ'ya boyun eğip, kendisinde Hakk'ı tanımanın nûru ve Hakk'ın celâlinin şerefi bulunan her kalb, Hakk'ın dışında kalan her şey de bu kalbin sahibine boyun eğer. Çünkü bu nûrun O'nun kalbinde mevcut olması, tabiî olarak, Allah dışındaki her varlığın O'na hizmet etmesini gerektirir. Kalb bu nûrdan boş ve uzak olduğunda, zayıflar ve değersizleşir. Böylece de, Hak dışındaki her varlık, ondan kendisine hizmet etmesini bekler ve onun dışındaki herşey onu hakir görür. İşte bu zevkî yolla, Hak bilgisi ile meşgul olmanın, dünya ve âhirette bütün hayır kapılarının açılmasına; sırf maddî şeylerle meşgul olmakla, marifetullah'dan yüz çevirmenin de dünya ve âhirette çeşitli âfet ve korku kapılarının açılmasına sebeb olacağı öğrenilir.

★ ★
★

Önceki Kısımla Münasebet

وَقَالَ مُوسَىٰٓ إِن تَكْفُرُوٓا۟ أَنتُمْ وَمَن فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ ٱللَّهَ لَغَنِىٌّ حَمِيدٌ ۝٨ أَلَمْ يَأْتِكُمْ
نَبَؤُا۟ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ ۛ وَٱلَّذِينَ مِنۢ بَعْدِهِمْ ۛ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا ٱللَّهُ ۚ
جَآءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ فَرَدُّوٓا۟ أَيْدِيَهُمْ فِىٓ أَفْوَٰهِهِمْ وَقَالُوٓا۟ إِنَّا كَفَرْنَا بِمَآ أُرْسِلْتُم بِهِۦ
وَإِنَّا لَفِى شَكٍّ مِّمَّا تَدْعُونَنَآ إِلَيْهِ مُرِيبٍ ۝٩

"Musâ, "Siz de, yeryüzünde bulunanların hepsi de inkâr etseniz, yine şeksiz şüphesiz Allah (herşeyden) müstağnidir, hakkıyla hamde ancak O lâyıktır" demişti. Sizden evvelkilerin, Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin ve onlardan sonra gelmiş, sayılarını Allah'dan başka kimsenin bilmediği kavimlerin haberi size gelmedi mi? Peygamberleri onlara apaçık bürhanlar getirmişti de, onlar ellerini ağızlarına götürüp, "Biz size gönderileni inkâr ediyoruz ve sizin davet ettiğiniz dinden, kati ve kesin bir şek ve şüphe içindeyiz" demişlerdi"

(İbrahim, 8-9).

Bil ki **Hz. Musâ** (a.s.), şükür ile meşgul olmanın dünyevi ve uhrevi hayırların artmasına vesile olacağını, küfran-ı nimetle meşgul olmanın ise, şiddetli azabı ve dünyevi-uhrevi çeşitli afetlerin meydana gelmesine sebeb olacağını açıklayınca, bunun peşisıra, şükrün faydalarının, inkârın (nankörlüğün) zararlarının ancak, şükredene ve nankörlük edene döneceğini; ibâdet edilen ve şükredilen zâtın ise, bu şükürden istifâde etmekten ve o nankörlükten dolayı zarar görmekten münezzeh olduğunu beyan buyurmuştur.

Allah'ın Müstağni Oluşu

İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Musâ, "Siz de, yeryüzünde bulunanların hepsi de inkâr etseniz, yine şeksiz şüphesiz Allah (herşeyden) müstağnidir, hakkıyla hamde ancak o lâyıktır"* buyurmuştur ki, bu ifâdenin maksadı, Allah Teâlâ'nın bu taatları, ma'bûd'a yönelik bir menfaatten ötürü değil, ibadet edenin kendisine yönelik faydalardan ötürü olduğunu anlatmaktır.

Bunun böyle olduğuna, ayetteki, *"şüphesiz Allah (herşeyden) müstağnidir"* buyruğu delâlet etmektedir. Bu ifâde şu demektir: O, zâtı gereği vardır. Bütün sıfatları itibarı ile ve her bakımdan "vacibu'l-vücûd"dur. Çünkü eğer, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olmasaydı, varlığının yokluğuna üstün gelmesi bir müreccihe bağlı olurdu. O zaman da herşeyden müstağnî olmuş olmazdı ve biz onu müstağni sayıyoruz. Bu ise bir "hulf"dür. Böylece O'nun müstağnî oluşunun, zâtı gereği vâcibü'l-vücûd olmasını gerektirdiği sâbit olmuş olur. O'nun zâtı gereği vacibu'l-vücûd olduğu sâbit olunca, O'nun bütün kemâlatları bakımından vâcibu'l-vücûd olması da gerekir. Zira O'nun zâtı, bu kemâlâtın bulunması hususunda yeterli olmasaydı, O, bu kemâlatın meydana gelmesinde başka bir sebebe muhtaç olurdu ve bu durumda da müstağni olmuş olmazdı. Halbuki biz O'nun müstağni olduğunu söylüyoruz. O zaman bu bir "hulf" olur. Böylece O'nun zâtının, bütün kemâlâtının tahakkukunda yeterli olduğu sâbit olmuş olur. Böyle olunca da, O zâtı gereği hamîd olmuş olur. Çünkü hamîd, hamde müstehak olandır. Binâenaleyh, yaptığımız bu izahla, Cenâb-ı Hakk'ın, ganî (müstağnî) ve hamîd oluşunun, şükredenlerin şükrü ile artmamayı ve kâfirlerin nankörlüğü ile de noksanlaşmamayı gerektirdiği sâbit olmuş olurdu. İşte bu manadan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Siz de, yeryüzünde bulunanların hepsi de inkâr etseniz, yine şeksiz şüphesiz Allah, ganî ve hamîddir"* buyurmuştur. Bütün bu manalar, ince sırlardandır.

Bil ki ayetteki, *"Siz de, yeryüzünde bulunanların hepsi de, inkar etseniz"* ifâdesindeki inkâr, ister küfür manasına, ister nankörlük manasına hamledilsin, mana değişmez. Çünkü Allah Teâlâ, bütün kemâlâtı ve kibriya ve celâl sıfatlarının tamamında, âlemlerden müstağnîdir.

Önceki Kavimlerden İbret Almak Gereği

Sonra Cenâb-ı Hak, أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ *"Sizden*

evvelkilerin, Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin ve onlardan sonra gelmiş kavimlerin haberi size gelmedi mi?" buyurmuştur. **Ebu Müslim el-İsfehânî** "Bu ifâdenin de, **Hz. Musâ** (a.s.)'nın, kavmine söylediği sözlerden olması muhtemeldir. Bundan maksad, **Hz. Musâ** (a.s.)'nın, kendinden önceki kavimlerin helâkini hatırlatarak kavmini korkutmasıdır. Bunun, geçmiş ümmetlerin durumlarını onlara anlatmak için, Allah tarafından gelen ve ifâdesini **Hz. Musâ**'nın dilinde bulan bir hitab olması da mümkündür ki, bundan murad da, geçmiş ümmetlerin hallerini öğrenmekle bir ibretin tahakkuk etmesidir. Her iki manaya göre de, bu maksad vardır. Fakat çoğu âlimler bunun, bizzat **Hz. Muhammed** (s.a.s.)'in ümmetine bir hitap olduğu kanaatindedirler" demiştir.

Bil ki Allah Teâlâ, ayette üç kavimden bahsetmiştir. Bunlar, **Nûh, Âd** ve **Semûd kavimleri**dir.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ *"Onlardan sonra gelmiş, sayılarını Allah'dan başka kimsenin bilmediği..."* buyurmuştur. **Keşşâf sahibi**, bu hususta şöyle iki ihtimal ileri sürmüştür:

1) Bu ifade, mübtedâ-haberden meydana gelmiş bir cümle-i i'tirâziyedir.

Zalimlerin Direnmesi

2) Ayetteki وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ *"Onlardan sonra gelmiş"* cümlesi *"Nûh, Âd ve Semûd kavimleri"* ifâdesi üzerine atıftır, *"Sayılarını Allah'dan başka kimse bilmez"* ifâdesi ile ilgili iki görüş vardır:

a) Bununla, "Onların sayılarının künhünü ancak Allah bilir. Çünkü Kur'ân'da onlardan ancak genel (mücmel) bir tarzda bahsedilmiştir. Ama esas sayıları, ömürleri, nasıl ve nice oluşları Kur'ân'da mevcud değildir" manası kastedilmiştir.

b) Bununla, "Haberleri bize hiç ulaşmamış olan birtakım kavimler kastedilmiştir. Onlar da, kendilerini (isimlerini) hiç bilmediğimiz birtakım peygamberleri yalanlamışlardır. Onları ancak Allah bilir" manası kastedilmiştir. Bu ikinci görüşü ileri sürenler, bütün nesebleri **Hz. Âdem**'e dayandıranların görüşlerini tenkid etmişlerdir. **İbn Mes'ûd** (r.a) bu ayeti okuduğunda, "Nesebciler yalan söylüyor" yani, "Onlar, neseb ilmini bildiklerini iddiâ ediyorlar. Halbuki Allah bunun bilgisini kullarından almıştır" derdi. **İbn Abbas** (r.a.)'ın da: "**Adnân** ile **Hz. İsmâil** arasında adlarını bilmediğimiz otuz baba (nesil) vardır" dediği rivayet edilmiştir. Bu ayetin bir benzeri de, *"Bunların arasında (geçen) birçok (nesilleri) de (helâk ettik)"* (Furkân, 38) ve *"Onların içinden sana kıssalarını anlattığımız kimseler de var, sana bildirmediğimiz kimseler de var"* (Mü'min, 78) ayetleridir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, nesebini **Ma'd b. Adnân b. Eded**'den daha ileri götürmeyip şöyle dediği rivayet edilmiştir: تَعَلَّمُوا مِنْ أَنْسَابِكُمْ مَا تَصِلُونَ بِهِ أَرْحَامَكُمْ وَتَعَلَّمُوا مِنَ النُّجُومِ مَا تَسْتَدِلُّونَ بِهِ عَلَى الطَّرِيقِ *"Neseblerinizden,*

sılâ-ı rahim yapacaklarınızı (sıla-ı rahim yapmanız gereken akrabalarınızı) öğrenin. Yıldız (ilminden de), kendisi ile yolunuzu bulacak kadarını öğrenin."(49)

Kâdî şöyle demiştir: "Bu izaha göre, **Hz. Âdem** (a.s.)'den bu zamana (günümüze) kadar geçen senelerin miktarını kesin olarak bilmek mümkün değildir. Çünkü eğer bu mümkün olursa, **Hz. Âdem**'e kadar ulaşan neseblerin bilinebilmesi de uzak olmaz.

Buna göre eğer, "Hangi görüş daha evlâdır?" denilirse, biz deriz ki:

Bence ikinci görüş doğruya daha yakındır. Çünkü ayetteki, *"(Sayılarını) Allah'dan başka hiç kimsenin bilmediği"* kaydı, onların bilinemiyeceğini ifâde etmektedir. Bu, onların zâtlarının da bilinememesini iktizâ eder. Çünkü, eğer onların zâtları, kendileri malûm olsaydı, ama ömürlerinin müddeti ve sıfatlarının niteliği de meçhûl olsaydı, o zaman onların zatlarının bilinmediğini söylemek doğru olmazdı. Ayet, onların zâtlarının bilinmediğine delâlet ettiğine göre, doğruya en yakın olanı, şüphesiz ikinci görüş olur.

Ellerini Ağızlarına Götürmenin Manası

Allah Teâlâ sonra, daha önce bahsedilmiş olan bu kavimlerin, peygamberler kendilerine, apaçık burhân ve mucizeler getirdikleri zaman, bazı işler yaptıklarını nakletmiştir. Bunlardan **birincisi** فَرَدُّوٓا۟ أَيْدِيَهُمْ فِىٓ أَفْوَٰهِهِمْ *"Onlar ellerini ağızlarına götürdüler"* ayetinin ifâde ettiği hususdur. Bunun manasıyla alakalı iki görüş bulunmaktadır:

1) Buradaki "el" ve "ağız"dan murad, malûm olan iki uzuvdur.

2) Bunlardan murad, o iki uzvun dışındaki başka bir şeydir.. Allah bunları, mecazî olarak zikredip ifadede bir genişlik meydana getirmek dilemiştir. Birinci görüşte olanlara göre, bunun üç izahı bulunmaktadır:

Birinci İzah أَيْدِيَهُمْ ve أَفْوَٰهِهِمْ kelimelerindeki zamirler, kâfirlere racidir. Buna göre birkaç ihtimal söz konusudur:

a) Kâfirler, peygamberleri görmelerinden ve onların sözlerini işitmelerinden dolayı ortaya çıkan kin ve sıkıntılarından ötürü ellerini ağızlarına götürüp ısırmışlardır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Size karşı olan) kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırırlar"* (Âl-i İmrân, 119) ayetidir. Bu görüş, **İbn Abbas** ve **İbn Mesûd** (r.a)'dan rivâyet edilmiştir. **Kadî**'nin tercih ettiği görüş de budur.

b) Kâfirler peygamberlerin sözlerini işittikleri zaman buna şaşakaldılar, alay edip gülüştüler. İşte bu esnada gülmekten kırılan ve elini ağzına götüren kimsenin yaptığı gibi, ellerini ağızlarına götürmüşlerdir.

---

49) **Tirmizî**, Birr, 49 (4/351), **Müsned**, 2/374.

c) Onlar, bununla, peygamberlere, söyledikleri sözden geri durmaları ve bunu söylememelerini işaret etme anlamına ellerini ağızlarına götürmüşler "sus" demek istemişlerdir. Bu görüş, **Kelbî**'den rivâyet edilmiştir.

d) Onlar elleriyle, dillerine ve *"Biz size gönderileni inkâr ediyoruz"* şeklindeki sözlerine işâret etmişlerdir. Yani, "Sizin söylediklerinize karşılık bizim cevabımız budur! Bizden, bundan başka cevap beklemeyin!" demektir. Bu, onların, hiç tasdik etmeyeceklerini bildirmek ve bu hususta peygamberleri ümitsiz düşürmek için söyledikleri bir sözdür. Baksana, ayette *"Onlar, ellerini ağızlarına götürüp, "Biz size gönderileni inkâr ettik!"* dedikleri nakledilmiştir.

İkinci İzah: Buradaki iki zamir de, peygamberlere racidir. Bunda iki mana muhtemeldir:

1) Kâfirler, peygamberlerin ellerini tutup, onları susturmak ve sözlerini kesmek için, ağızlarına koymuşlardır.

2) Peygamberler, o kâfirlerden tamamen ümit kesince, sustular ve ellerini ağızlarına koydular. Çünkü kim bir topluluğun yanında bir söz söyler, onlar da o sözü reddederlerse, bundan dolayı da o kimse onlardan korkarsa, onlara bir daha bu sözü asla söyleyemeyeceğini göstermek için, çoğu zaman elini ağzına kor.

Üçüncü İzah: أَيْدِيَهُمْ'deki zamir 'kâfirlere, أَفْوَاهِهِمْ'deki zamir de peygamberlere racidir. Buna göre iki izah bulunmaktadır:

1) Kâfirler, peygamberlerin nasihat ve öğütlerini, sözlerini işittikleri zaman, onları yalanlayıp reddetmek gayesiyle, (kes sesini, yeter artık! dercesine) elleriyle peygamberlerin ağızlarını göstermişlerdir.

2) Kâfirler, peygamberlerin konuşmalarını engellemek için, ellerini onların ağızlarına kapamışlardır. Çünkü, birisinin konuşmasını iyice engellemeye çalışan kimse, ona böyle yapar.

Ayet-i kerimedeki "el" ve "ağız" kelimelerinin mecazî manada zikredildiği şeklindeki ikinci görüşe göre bunun birkaç izahı bulunmaktadır:

Birinci İzah: Ebu Müslim el-İsfehanî şöyle demiştir: "Buradaki "el"den murad, peygamberlerin konuşup izhar ettikleri hüccetlerdir. Bu böyledir, çünkü, hücceti duyurmak, büyük bir in'âmda bulunmak; "in'âm"da, "nimet"de "el" olarak isimlendirilir. Meselâ, bir kimse birisine iyilik yaptığı zaman, kendisine iyilik yapılan kimse, لِفُلَانٍ عِنْدِى يَدٌ "Falancanın bende bir eli var" der. Bazan, "el", kendisiyle pazarlık ve yapılan akid murad edilerek zikredilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Gerçekten sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir"* (Fetih, 10) buyurmuştur. Binâenaleyh, peygamberlerin zikrettikleri ve anlattıkları deliller, birer nimet ve birer "el"dirler. Yine, onların, kavimleriyle yapmış

oldukları anlaşmalar da, birer "el"dir. "**Yed**" **(el)** kelimesinin, azlık ifade eden (cem'i kılleti), çoğulu **eydî**; çokluk ifâde eden çoğulu (cem-i kesreti) ise, **eyâdî**dir. Böylece, peygamberlerin beyyinelerinin ve akidlerinin, "**eydî**" (eller) diye isimlendirilmesinin, doğru ve uygun olduğu sabit olmuştur. Onların nasihatları ve ahidleri sadece ağızdan çıkıp, ama kabul edilmediğinde; geldiği yere dönmüş gibi olur. Bunun bir benzeri de, *"O zaman siz o (iftirayı) dillerinizle (birbirinize) yetiştiriyordunuz, (hakkında) hiçbir bilginiz olmayan şeyi ağızlarınızla söylüyordunuz"* (Nûr, 15) ayetidir. Kabul etmek, ağızdan ağıza almak olunca, reddetmek de ağza geri göndermek gibi olur." İşte bu izahın anlatımında, **Ebu Müslim**'in sözünün tamamı budur.

İkinci İzah: Muhammed İbn Cerir, bazı alimlerden, *"Onlar ellerini ağızlarına götürdüler"* ifadesinin, "Onlar, cevap vermediler" manasında olduğunu söylediklerini nakletmiştir. Cevap vermeyen kimse için, "elini ağzına götürdü" denilir. Araplar, birisi kendisine cevap vermeyip sustuğu zaman, "Falancaya bir hacetimi söyledim de, o da elini ağzına kapattı" demektedirler. Sonra **Taberî** bu görüşün zayıf olduğunu söyler ve şöyle der: "Onlar, bilakis, peygamberleri yalanlayarak cevâp verdiler. Çünkü, "Biz size gönderileni inkâr ediyoruz" dediler.

Üçüncü İzah: Ayetteki "eller"den murad, Allah'ın, onlara vermiş olduğu zahirî ve batınî nimetlerdir. Onlar, peygamberleri yalanladıkları zaman, bu nimetlerin, izâle ve yok edilmesine sebebiyet vermiş oldular. Buna göre, *"Onlar, ellerini ağızlarına götürdüler"* ifâdesinin manası, "Onlar, Allah'ın nimetlerini, ağızlarından çıkan kelimelerle, kendilerinden reddettiler" anlamındadır. Buradaki "**fî**" harf-i cerrinin **bâ** (ile) manasında olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü harf-i cerlerin birbirleri yerine kullanılması mümkündür.

Allah'ın kâfirlerden naklettiği davranışların **ikincisi**, onların إِنَّا كَفَرْنَا بِمَآ أُرْسِلْتُمْ بِهِ *"Biz, size gönderileni inkâr ediyoruz"* **şeklindeki sözleridir.** Bu, "Biz sizin, Allah'ın sizi gönderdiğini iddia ettiğiniz şeyi, yani peygamberliğinizi inkâr ediyoruz" demektir. Çünkü onlar, o peygamberlerin Allah katından gönderildiğini kabul etmiyorlardı. Bil ki, birinci mertebede onlar, peygamberlerin sözlerini kabul etmek hususunda susmuşlar ve peygamberleri, bu iddialarında susturmaya çalışmışlardır. Bu ikinci mertebede ise, açıkça, kendilerinin bu bi'seti, risâleti inkâr ettiklerini söylemişlerdir.

Allah'ın kâfirlerden naklettiği davranışların **üçüncüsü,** onların şu sözleridir. وَإِنَّا لَفِى شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَآ إِلَيْهِ مُرِيبٍ *"sizin davet ettiğiniz dinden, kati ve kesin bir şüphe ve şek içindeyiz."* **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Buradaki fiil, nûnun idğamiyle تَدْعُونَّا şeklinde de okunmuştur. "**Murîb**" kelimesi, ya şüpheye düşüren; ya da şüpheli, şüpheye bulaşmış olan manasında olup, أَرَابَ (şüpheye düşürdü, şüpheli oldu) fiilindendir. Bunun masdarı olan "**rayb**", nefsin daralması, bir işe tam ısınamaması ve kani olamaması anlamındadır.

Şayet: "İkinci mertebede onlar peygamberlerin peygamberliğini inkâr ettiklerini

zikrettikleri halde, daha nasıl bundan sonra yine kendilerinin, peygamberlerin sözlerinin doğruluğu hususunda şek ve şüphe içinde bulunduklarını söylemişlerdir?" denilirse, biz deriz ki:

Onlar sanki şöyle demektedirler: "Biz ya, sizin peygamberliğinizi tamamen inkâr ediyoruz; yahut ta, bunu katî ve kesin olarak söylemiyorsak bile, en azından biz, nübüvvetinizin doğruluğu hususunda da şek ve şüphe içindeyiz. Her iki durumda da, sizin nübüvvetinizi itiraf edip kabul etmemize imkân yok." En doğrusunu Allah bilir.

★ ★
★

Önceki Kısımla Münasebet

قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ
مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى قَالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ
تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿١٠﴾

"Peygamberleri de şöyle demişti: "Gökleri ve yeri yaratan, günahlarınızı bağışlamak ve size muayyen bir zamana kadar mühlet vermek için (sizi hak dine) davet etmekte olan Allah hakkında mı şüphe ediyorsunuz?" Onlar da, "Siz de bizim gibi, bir beşerden başka bir şey değilsiniz. Siz bizi, atalarımızın tapmış olduğu şeylerden döndürmek istiyorsunuz. Öyleyse bize apaçık bir hüccet getirin" demişlerdi "

(İbrahim, 10).

Bil ki bu kâfirler, peygamberlerine: *"Biz, sizin davet ettiğiniz dinden, kati ve kesin bir şek ve şüphe içindeyiz"* (İbrahim, 9) dedikleri zaman, peygamberleri onlara: "Siz, Allah hakkında, Allah'ın, göklerin ve yerin yaratıcısı, canlarınızın, ruhlarınızın, rızıklarınızın ve bütün menfaatlerinizin yaratıcısı, var edicisi oluşu hakkında mı şüphe ediyorsunuz? Biz sizi, sadece bu **Mün'im'e**, nimetler veren bu İlâh'a ibadete davet ediyor ve O'ndan başkasına ibadetten men ediyoruz. Bütün bu hususlar, doğruluğuna sarih aklın da delâlet ettiği şeylerdir. Öyleyse siz daha nasıl, *"Biz, sizin davet ettiğiniz dinden, kati ve kesin bir şek ve şüphe içindeyiz"* diyorsunuz" demişlerdir. Ayetin bu tertibi, son derece güzeldir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Allah hakkında mı şüphe ediyorsunuz?" ifâdesi, istifham-ı inkârîdir (yani bu olacak şey mi? Şüphe etmeyiniz manasındadır). Cenâb-ı Hak bu hususu zikrettikten sonra, bunun peşisıra, *"Gökleri ve yeri yaratan"* diyerek, irâde sahibi yaratıcının varlığına delâlet eden hususları zikretmiştir. Biz bu kitapta göklerin ve yerin varlığının, bir Hakîm, irâde sahibi yaratıcı'ya muhtaç oluşuna, nasıl delâlet ettiğini tekrar tekrar ve çeşitli tarzlarda anlatmıştık. Binâenaleyh, onları burada tekrarlamayacağız.

İKİNCİ MESELE

İnsanın Fıtratı, Yaratıcıyı Tanır

Keşşâf sahibi, "İstifham hemzesi zarfın (fi harf-i cerrinin) başına gelmiştir. Çünkü söz, şüpheyle alakâlı değil, ancak, Allah'ın varlığından şüphe edilme ihtimali bulunmadığı hakkındadır" demiştir. Ben de derim ki: Bazı alimler insanın fıtratının, ince delillere vakıf olmadan önce de, irâde sahibi bir yaratıcının varlığına şehâdet ettiklerini ve insanın ilk yaratılış fıtratının, buna şehâdet ettiğine aşağıdaki pekçok şeyin de delâlet ettiğini söylerler:

1) Akıllı kimselerden birisi şöyle demiştir: Kim bir çocuğun yüzüne bir tokat atarsa, bu tokat irade sahibi bir yaratıcının varlığına; teklifin mevcudiyetine, cezâ yurdunun, âhiretin bulunduğuna ve peygamberin varlığına delâlet eder. Bunun irâde sahibi bir yaratıcının varlığına delâlet etmesine gelince, bu şöyledir: Çünkü akıllı bir çocuk, yüzüne bir tokat indiği zaman bağırır ve "Bana vuran kim?" der. Bu, ancak onun fıtratının, o tokadın, hiç yok iken meydana geldiği için, meydana gelişinin, onu yapan (vuran) bir fâilden dolayı ve onu varlık âlemine sokan (var eden) bir irâde sahibinden dolayı olması gerektiğine delâlet ettiğini gösterir. Aslî (yaratılış) fıtratı, bu tokat hadisesinin, son derece önemsiz ve az olmasına rağmen bir fâile muhtaç olduğuna şehâdet edince, âlemin bütün hâdiselerinin, bir fâile muhtaç olduğuna, öncelikle şehâdet eder.

Bunun, mükellefiyetin mevcut olması gerektiğine delâlet edişi de şöyledir: O çocuk, bağırıp çağırıp, "O adam beni niçin dövdü?" der. İşte bu da, onun fıtratının, insanın fiillerinin emir ve yasaklar dâiresine girdiğini, mükellefiyet şemsiyesi altında olduğunu ve insanın, istediği ve arzu ettiği herşeyi yapmak için yaratılmadığını gösterir.

Bunun, âhiretin mutlaka olacağına delâlet etmesi de şöyledir: O çocuk tokada karşılık, bir cezânın verilmesini ister ve bu cezayı istemesi, elde etmesi mümkün olduğu müddetçe, bunun peşini bırakmaz. Binâenaleyh asli fıtrat, o azıcık bir şeye karşılık mutlaka bir cezanın gerekli olduğuna şehadet edince, bütün amellere karşı da bir cezanın gerekli olduğuna haydi haydi şahadet eder.

Bunun, peygamberliğin bulunduğuna delâlet etmesi ise şöyledir: İnsanlar, suç ne kadar olursa olsun, suç nisbetinde, bunu işleyene bir cezanın gerektiğini kendilerine anlatacak birisine muhtaçtırlar. İşte peygamber de, bu işleri yapabilen

ve insanlara o hükümleri açıklayabilen kimse demektir. Böylece, akıl fıtratının da, insan için mutlaka bu dört şeyin olacağına hükmettiği sâbit olur.

2) Bunun yaratıcının varlığını ikrâr (kabul) etmeye dikkat çekmesi açıktır. Çünkü fıtrat, çeşitli nakışlarla süslü, hikmete ve maslahata uygun güzel tertib ile binâ edilmiş bir evin varlığının, ona bu nakışları veren, onu yapabilen ve hakîm olan bir ustası olmaksızın meydana gelmesinin imkansız olduğunu bilir. Gerek ulvî ve gerek süflî âlemdeki hikmetlerin bu küçücük evde bulunan hikmetli işlerden daha çok olduğu malumdur. Binâenaleyh insanın fıtratı, o nakışların, bir nakışcıya, o evin bir ustaya muhtaç olduğuna şahâdet edince, bu âlemin, hakim, hür ve irade sahibi bir fâile (yaratıcıya) muhtaç olduğuna haydi haydi şahâdet eder.

3) İnsan, çok şiddetli bir skıntıya ve güçlü bir belaya düştüğünde ve ona göre, hiç kimsenin kendisine yardım etme ümidi kalmadığında, asıl fıtratının ve yaratılışının neticesi olarak; kendisini bu beladan kurtaracak, o bela bağlarından ve ağlarından çıkaracak bir varlığa yalvarır yakarır. İşte bu da, ancak fıtratın, bir yaratıcı ve yöneticiye ihtiyaç hissedildiğine şehâdet etmesinden başka birşey değildir.

4) Varlıklar, ya bir müessire ihtiyaç duymamış olurlar, ya duymuş olurlar. Eğer ihtiyaç duymamış ise, o zaman bu, zatı gereği vâcib olan bir varlık demektir. Çünkü zâtı gereği vâcib olan, başkasına muhtaç olmayan varlık demektir. Eğer bir varlık bir müessirden (kendisi var etme hususunda tesirli olan bir varlıktan) müstağni olmamış ise, bu muhtaç bir varlık demektir. Muhtaç olanın da, mutlaka ihtiyaç duymuş olduğu bir varlığın olması gerekir. O varlık da, hür ve irâde sahibi olan, o yaratıcıdır.

İnsan İhtiyatlı Olan Yolu Seçmelidir

5) Hür ve irade sahibi, mükellef kılan bir ilahın varlığını ve âhiretin varlığını kabul etmek, en ihtiyatlı olan yoldur. Binâenaleyh bu ihtiyatlı yolu seçmek gerekir. Bunun şöyle dört mertebesi vardır:

a) Böyle bir ilahın varlığını kabul etmek en ihtiyatlı olandır. Çünkü faraza böyle bir ilah olmazsa, O'nun varlığını ikrar ve kabul etmenin bir zararı olmaz. Ama böyle bir ilah varsa, O'nu inkâr etmek en büyük bir zarar olur.

b) Onun fâil-i muhtar olduğunu kabul etmek... Çünkü eğer o fâil, zâtı gereği mûcib (mûcib-i bizzat,iradesiz, otomatik olarak yaratan bir varlık) ise, O'nun hür ve irade sahibi olduğunu kabul etmenin bir zararı olmaz. Fakat O, hür ve irade sahibi bir varlık ise, O'nun böyle olduğunu inkâr etmek en büyük bir zarar olur.

c) O'nun kullarını mükellef tuttuğunu kabul etmek. Çünkü eğer O, kullarından hiçbirini hiç birşeyle mükellef tutmamış ise, O'nun kullarını mükellef tuttuğuna inanmanın bir zararı olmaz. Ama eğer mükellef tutmuş olduğu halde, böyle olduğuna inanılmaz ise, bu en büyük zarar olur.

d) Ahiretin varlığını kabul etmek... Faraza, gerçek,âhiret diye birşeyin olmadığı şeklinde ise, âhiret var diye inanmada bir zarar yoktur. Çünkü bu inanç, sadece maddî lezzetlerin elden çıkarılmasına sebeb olur. Maddî lezzetler ise zaten az, eksik ve önemsizdir. Yok eğer âhiretin varlığı gerçek ise, onu inkâr etmede en büyük zarar vardır. Böylece bu hususları kabul etmenin, daha ihtiyatlı bir yol olduğu ortaya çıkar. Binâenaleyh bunlara inanmak gerekir. Zira, akıl da açıkça, insanın, mümkün olduğu kadar kendisinden zararları gidermesinin gerektiğine hükmeder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Allah, göklerin ve yerin yaratıcısı oluşunu bir ilahın varlığına delil getirince, rahmet, kerem ve cömertlik vasıflarının en mükemmeli ile o ilahı (kendisini) tavsif etmiş ve bunu şu iki şekilde beyân etmiştir:

1) يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ *"Günahlarınızdan bağışlamak için.. (hak dine) sizi davet eder."*

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Eğer birisi, مِنْ ذُنُوبِكُمْ ifâdesindeki **min** edatının getirilmesinin sebebi nedir?" derse buna şöyle cevap verilir: "Bu, kâfirlere, hitap edilirken böyle kullanılır. Mesela **min zünûbikum** *(günahlarınızdan bir kısmını)* (Nuh, 4 ve Ahkâf, 31) ayetlerinde de böyledir. Cenâb-ı Hak, mü'minlere hitab ederken de **zunûbekûm** *(günahlarınızı)* (Saf, 12) buyurmuştur. **İstikrâ** (iyice araştırma) da, bunu gösterir." **Keşşâf sahibi** sonra da şöyle der: "Sanki bu, iki hitabı birbirinden fark yapmak ve ahirette bu iki fırkayı birbiriyle aynı tutmamak içindir." "Allah bu ifâde ile, kâfirler ile kendisi arasında olan hakları bağışlayacağını kastetmiş, onlarla insanlar arasındaki haksızlıkları bağışlamayacağını beyan buyurmuştur" da denilmiştir. Bu da **Keşşaf sahibi**'nin sözüdür.

Vâhidi, "Basît"'inde şöyle der: **Ebu Ubeyde**, bu **min** edatının zâid olduğunu söylerken; **Sibeveyh** "zâid" sözünün, Allah'ın kelamı için kullanılmasını hoş karşılamamıştır. Biz, bu kelimenin zâid olmadığını söylediğimizde, iki izah yapabiliriz:

a) Bu **min** ile, ba'ziyyet (bir kısım) manası kastedilir, ama burada mecâzî olarak, günahların tamamı manası kastedilmiştir.

b) Buradaki **min** bedeliyye (yani) manasınadır. Buna göre, mana "sizi mağfiret için, yani günahlarınızı bağışlamak için" şeklindedir. Böylece **min** günahlara bedel olarak "mağfiret" manasını ihtiva ettiği için getirilmiştir. **Kâdî** şöyle der: **"Ebu Bekr el-Esamm,** bu edatın, ba'ziyyet (kısmîlik) manasını ifâde ettiğini söylemiştir. Buna göre mana, "Siz tevbe ettiğinizde, Allah sizin büyük günahlarınızdan bağışlar. Ama küçük günahlara gelince, onları bağışlamaya hacet yoktur. Çünkü onlar zaten bağışlanmış olur" şeklindedir."

Kâdî şöyle der: "Ben bu izahı akıldan uzak görüyorum. Çünkü kâfirlerin küçük günahları ancak tevbe ile affedilmesi hususunda, büyük günahları gibidir. Küçük günahların

affedilmesi meselesi, onların mükâfaatlarının, cezâlarından daha fazla olması bakımından, mü'min ve muvahhidler için bağışlanır. Fakat hiçbir mükâfaatı bulunmayan kimselerin, hiçbir günahı küçük de olmaz, affedilmez de..." O, daha sonra sözüne devamla, "Bu hususta bir başka izah da şudur: "Kâfir tevbe ederken ve Allah'a yönelirken bazı günahlarını unutabilir. Binâenaleyh o günahlardan bağışlanan, ancak onun tevbe ettikleridir" der. Alimlerin bu hususta görüşlerinin tamamı bundan ibarettir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ben derim ki: Bu ayet, Allah Teâlâ'nın, tevbe etmeksizin mü'minlerin günahlarını affedebileceğine delâlet eder. Bunun delili ayetteki; *"Günahlarınızı bağışlamak... için davet ediyor"* ifâdesidir. Cenâb-ı Hak bu ifâde ile, ehl-i imanın, tevbe şart olmaksızın günahlarının bazısını bağışlayacağını vaadetmiştir. Binâenaleyh bazı günahları tevbesiz olarak mutlak olarak bağışlaması gerekir. Bu "bazı günahlar" küfür değildir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, küfrü ancak tevbe ile ve imana girmekle bağışlayacağına dâir icmâ oluşmuştur. Dolayısıyla tevbesiz olarak bağışlayacağı o bir kısım günahların, küfrün dışında kalan günahlar olması gerekir

Ayetteki Min Edatı Hakkında Çeşitli İzahlar

İmdi, eğer, "**Ebu Ubeyde**'nin dediği gibi, ayetteki **min** edatının zâid olduğu niçin ileri sürülmesin? Yahut da biz deriz ki: Buradaki "bazı" ifadesi ile, **Vahidî**'nin dediği gibi "hepsi" manası murad edilmiştir. Yine **Vâhidî**'nin dediği gibi, deriz ki: Bununla, günahların sevablarla (iyi işlerle) değiştirilmesi kastedilmiştir. Yahut deriz ki: **Keşşâf sahibi**'nin de dediği gibi bununla hitab bakımından mü'minin kâfirden ayırdedilmesi kastedilmiştir. Yahut, **Esamm**'ın dediği gibi, deriz ki: Bununla, bu bağışlamanın büyük günahlara has olduğu manası kastedilmiştir. Yahut da, **Kâdî**'nin dediği gibi, deriz ki: Bununla iman ederken, kâfirin hatırına getirdiği günahları kastedilmiştir" denilirse; biz deriz ki: Bütün bu izahların hepsi zayıftır. Ayetteki **min** edâtının zâid olduğu görüşüne gelince, bu, Allah'ın kelamında bulunan bir kelimenin yersiz olduğunu söylemeye götürür. Zaruret olmadıkça, insanın bu manayı alması câiz değildir. **Vâhidî**'nin: "Bu **min** edatı ile, "hepsi" manası kastedilmiştir" şeklindeki görüşü, **Ebu Ubeyde**'nin görüşünden farksızdır. Çünkü يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ ifâdesinden elde edilen mana "Allah Teâlâ, sizin günahlarınızı bağışlar" şeklinde olur ki, **Ebu Ubeyde**'den nakledilen de bunun aynısıdır. Nakledildiğine göre **Sibeveyh** bu izahı kabul etmemiştir. **Vâhidî**'nin: "Bununla, günahların sevablarla değiştirilmesi kastedilmiştir" şeklindeki görüşüne gelince, **min** edatının "bedel" manasına gelmesi Arapça'da söz konusu değildir. **Keşşâf sahibi**'nin, "Bununla, şerefi göstermek için, mü'mine yapılan hitabın, kâfire yapılan hitapdan ayrı olması kastedilmiştir" şeklindeki görüşüne gelince, bu büyüklenme kabilinden olmuş olur. Çünkü bu "bazılık" manası eğer varsa, böyle bir cevabı zikretmeye hacet yok. Yok eğer böyle birşey söz konusu değil ise, cevap yanlış olur. **Esamm**'ın görüşünün yanlış olduğunun izahı daha önce geçmişti.

Kâdî'nin görüşüne de şöyle cevap veririz: "Kâfir müslüman olduğunda bütün günahları bağışlanır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لاَ ذَنْبَ لَهُ *"Günahtan "tevbe eden, o günahı işlememiş bir kimse gibi olur"*[50] buyurmuştur

Binâenaleyh bunların yaptıkları bütün bu izahların, birer zorlama ve yersiz izah olduğu sâbit olur. Onların aksine, bu ifade ile bizim kastettiğimiz husus kastedilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bazı günahları tevbesiz olarak bağışlayacağını bildirmiştir. Küfre gelince, bu da günahlardandır, ama Allah Teâlâ onu ancak tevbe ile bağışlar. Allah Teâlâ'nın, iman etmesi şartı ile bir kâfirin büyük günahlarını, o tevbe etmeksizin bağışlayacağı sâbit olduğuna göre, bunun mü'min için tahakkuk etmesi daha evlâdır. Hazırlıksız olarak hatırıma gelen şeyler, bunlardan ibarettir. Allah, işin gerçeğini en iyi bilendir.

2) Allah Teâlâ'nın bu ayette vaadettiği şeylerden birisi de وَيُؤَخِّرَكُمْ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى *"Size muayyen bir zamana kadar mühlet vermek için"* buyruğunun ifâde ettiği hususdur. Bununla ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) "Siz, eğer iman ederseniz, Allah ölümünüzü belli bir zamana kadar erteler, aksi halde peşin olarak, kökünüzü kazıyacak bir azab verir."

b) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bu "O sizi, öleceğiniz zamana kadar dünyada, güzel ve hoş şeylerle faydalandırır" demektir."

Eğer, "Allah Teâlâ, *"Ecelleri geldiği zaman artık bir saat geri de kalmazlar, öne de geçemezler"* (Yunus, 59) buyurmamış mıdır? Öyle ise nasıl burada da, *"Sizi muayyen bir zaman kadar mühlet vermek için"* buyurmuştur?" denilirse, biz de deriz ki "Bu meseleyi, En'âm sûresindeki ثُمَّ قَضٰى اَجَلاً (En'am, 2) ayetinin tefsirinde ele almıştık."

Beşer Olmaları Sebebiyle Resullere İtiraz

Daha sonra Cenâb-ı Hak, peygamberler bütün bunları kâfirlere anlatınca, onların اِنْ اَنْتُمْ اِلاَّ بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ اَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَآؤُنَا فَاْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ *"Siz de bizim gibi bir beşerden başka bir şey değilsiniz. Siz bizi, atalarımızın tapmış olduğu şeylerden döndürmek istiyorsunuz. Öyleyse bize apaçık bir hüccet getirin"* dediklerini nakletmiştir.

Bil ki bu ifâde, şu üç çeşit şüpheyi ihtiva etmektedir:

Birinci Şüphe: İnsanların şahısları, insanlık mahiyeti açısından birbirine eşittir. Binâenaleyh şahıslar arasındaki farkın, bu dereceye ulaşması imkansız olur. Bu fark da, insanlardan birisinin, Allah katından gönderilmiş, gaybtan haberdâr, melekler

50) **İbn Mâce**, Zühd, 30 (2/1420).

zümresi ile haşır-neşir bir peygamber olması; diğerlerinin ise bütün bu şeylerden habersiz olmasıdır. Kâfirler şöyle diyorlardı: "Eğer sen bu ilâhî, kıymetli ve yüce haller hususunda bizden farklı isen, yeme, içme, def-i hacet ve cinsî münasebet gibi şeylere ihtiyaç duyma şeklindeki, âdî ve değersiz hallerde de bizden farklı olmalıydın." Bu şüphe onların, *"Siz de bizim gibi, bir beşerden başka bir şey değilsiniz"* şeklindeki sözlerinden anlaşılmaktadır.

Taklid Ve Gelenekten İleri Gelen Şüphe

İkinci Şüphe: Onlar atalarını, alimlerini, ileri gelenlerini, putlara ibadet etme hususunda ittifak etmiş ve mutabakat sağlamış bir durumda bulmuşlardı. Onlar şöyle demişlerdi: "O öncekiler, çokluklarına ve keskin zekâlarına rağmen, bu dinin bâtıl olduğunu anlayamamışlar da, şu bir tek adam mı bu dinin fâsid ve batıl olduğunu anlamış...!?" Halk, çoğu kez, alim bir kimse öncekilerden birisinin sözünün zayıf ve tutarsız olduğunu açıkladığında, "Senin sözünün doğruluğu ancak, o öncekiler şu anda mevcud olsalardı o zaman ortaya çıkardı. Ama ölülerle münazara etmek kolay!" derler. Bu, ancak ahmakların ve beyinsizlerin söyleyeceği birşeydir ki, kâfirler böyle söylemişlerdir. Bu şüphe ayette, *"Siz, bizi atalarımızın tapmış olduğu şeylerden döndürmek istiyorsunuz"* ifâdesinden anlaşılmaktadır.

Üçüncü Şüphe: Onlar şöyle derler: "Mûcize, asla doğruluğa delil olmaz." Onlar mûcizenin doğruluğa delil olduğunu kabul etseler bile, o peygamberlerin getirdiği mucizeleri tenkid etmiş, bunun alışılagelmiş şeylerden olduğunu, beşer takatı dışında kalan mûcizelerden olmadığını iddia etmişlerdir. İşte bu şüpheye de ayetteki, *"Öyleyse bize apaçık bir hüccet getirin"* ifadesi ile işaret edilmiştir. Bu ayetin, benim gücümün yettiği nisbette tefsiri işte budur. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Resûllerin Cevabı

قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ ۖ وَمَا كَانَ
لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ۚ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾
وَمَا لَنَا أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَقَدْ هَدَانَا سُبُلَنَا ۚ وَلَنَصْبِرَنَّ عَلَىٰ مَا آذَيْتُمُونَا ۚ وَعَلَى اللَّهِ
فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿١٢﴾

"Peygamberleri onlara dedi ki: "Biz de sizin gibi, insandan başka birşey değiliz. Fakat Allah, nimetini kullarından dilediğine ihsân eder. Allah'ın izni olmaksızın, bizim size bir hüccet getirmemize imkan yoktur. Mü'minler ancak Allah'a güvenip dayanmalıdır. Hem biz niçin Allah'a güvenip dayanmayalım ki; bize dosdoğru yolları O göstermiştir. Bize yaptığınız eziyetlere elbette katlanacağız. Tevekkül edenler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler"

(İbrahim, 11-12).

Bil ki Allah Teâlâ, Kâfirlerin nübüvvet konusunu tenkid için ileri sürdükleri şüpheleri nakledince, peygamberlerin, o şüphelere verdikleri cevapları da nakletmiştir.

Birinci Şüphe, kâfirlerin, *"Siz de bizim gibi, bir beşerden başka bir şey değilsiniz"* şeklindeki sözleridir. Bunun **cevabı** şudur: Peygamberler, durumun böyle olduğunu kabul etmişler, ama beşer olma bakımından ortada olan eşitliğin, peygamberlik makamının bazı insanlara verilmesine mânî olmadığını; çünkü bunun, Allah Teâlâ'nın kullarından dilediğine verdiği bir makam olduğunu, durum böyle olunca da bu şüphenin düşeceğini açıklamışlardır.

Nübüvvetin Vehbî Veya Kesbî Olduğu Münakaşası

Bil ki bu makamda ince ve kıymetli şöyle bir bahis vardır: Bazı İslam feylesofları şöyle demişlerdir: İnsan gerek ruhu, gerek bedeni bakımından, bazı kıymetli, yüce ve kutsî özellikler taşımadığı müddetçe, o kimsede peygamberlik sıfatının tahakkuk etmesi aklen imkânsızdır. Ehl-i sünnet ve'l cemaattan olan Zâhirîler, peygamberliğin, Allah'ın dilediği kullarına hibe ettiği bir bağış olduğunu, bunun tahakkuk etmesinin, peygamber olan şahsın diğer insanlardan daha çok ruhi işrâk (aydınlanma) ve kudsî kuvvet sahibi olmasına dayanmadığını iddia etmişler ve bu ayeti delil getirerek, "Allah Teâlâ, nübüvvetin tahakkukunun sırf kendisinin bir lütfu ve bağışı olduğunu beyân etmiştir" demişlerdir. Bu konudaki söz, çetrefilli, derin ve incedir.

Birinci görüştekiler, Zahîrîlere şöyle cevap vermişlerdir: "O peygamberler, tevâzu gösterdikleri için, kendilerinin rûhî ve bedenî faziletlerinden (üstünlüklerinden) bahsetmemiş, sadece, *"Fakat Allah nimetini (nübüvvetini), kullarından dilediğine ihsân eder"* demişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, bu nübüvvet nimetlerini, ancak, bu seçimi haklı kılacak faziletlere sahib kimselere nasib ettiği malumdur. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah, Peygamberliğini nereye vereceğini çok iyi bilendir"* (En'âm, 124) buyurmuştur.

İkinci Şüphe: Onların, "selefimizin dinimiz üzerinde mutabakat sağlamış olması, bunun hak olduğuna delalet eder. Çünkü büyük bir kalabalık tarafından görülmeyen (yanlışlığın), bir tek adam tarafından görülmesi uzak bir ihtimaldir" şeklindeki sözleridir. Bunun **cevabı**, birinci şüpheye verilen cevabın aynıdır. Çünkü hak ile batılı, doğru ile yalanı birbirinden ayırdetme kâbiliyeti, Allah'ın bir lütfu ve fazlıdır. Binâenaleyh

Allah'ın kullarından bazısına bunu lütfedip, büyük bir kalabalığı bundan mahrum etmesi uzak bir ihtimal değildir.

Kâfirlerin Keyfî Olarak Mucizeler İstemeleri

Üçüncü Şüphe ise, onların, "Biz, getirdiğin bu mûcizelere râzı olmuyor, daha kuvvetli ve kesin mûcizeler istiyoruz" şeklindeki sözleridir. Bunun **cevabı** peygamberlerin, *"Allah'ın izni olmaksızın bizim size bir hüccet getirmemize imkan yoktur"* şeklindeki sözüdür. Bu cevabı şöyle izah ederiz: "Bizim getirdiğimiz ve tutunduğumuz mûcizeler, kesin bir hüccet, ezici bir bürhân ve tam bir delildir. Sizin istediğiniz şeyler ise, fazladan olan bazı işlerdir. Bu hususta hüküm, Allah'a âittir. Binâenaleyh eğer O, bunları yaratır ve verirse, bu O'nun bir lütfudur. Yok eğer yaratmaz ise, adalet de O'na âittir. Çünkü yeterli mûcize (delil) ortaya çıktıktan sonra, O'nun aleyhine hükmedilemez."

Resullerin Sebat ve Metanetleri

Daha sonra Allah Teâlâ o peygamberlerinin bütün bunların peşisıra, *"Mü'minler ancak Allah'a güvenip dayanmalıdır"* dediklerini haber vermiştir. Görünen odur ki, o peygamberler kâfirlerin şüphelerine karşı bu cevapları verince, kavimleri onları akılsızlıkla itham edip onları korkutmak istemişlerdir. İşte bu anda peygamberler (a.s.), "Biz sizin korkutmanızdan çekinmeyiz ve tehdidlerinize aldırmayız, Çünkü biz, Allah'a tevekkül etmişiz ve O'nun lütfuna sırtımızı dayamışız" demişlerdir. Belki de Hak Subhânehû ve Teâlâ o peygamberlere, kâfirlerin, kendilerine hiçbir kötülük ve belâ getiremiyeceklerini vahyetmiştir. Böylece bir vahiy olmasa bile, peygamberlerin, kavimlerinin sefihliklerine (akılsızlıklarına) iltifat etmemiş olmaları da uzak bir ihtimal değilidir. Çünkü peygamberlerin ruhları ilahî bilgilerle ve gayb âleminin ışıklarıyla aydınlanmıştır. Ruh, ne zaman böyle sıfatlara (özelliklere) sahib olursa, maddî (dünyevî) hallere pek az aldırır, sıkıntılı veya sevinçli, bolluk veya darlık hallerinde, bu şeylere pek değer vermezler. İşte bu sebebten ötürü, Allah'a tevekkül etmiş, Allah'ın lutfuna sarılmış, arzu ve isteklerini Allah'ın dışında kalan herşeyden kesip, sadece Allah'a bağlamışlardır.

Ayetteki وَمَا لَنَآ أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَقَدْ هَدَىٰنَا سُبُلَنَا *"Hem biz niçin Allah'a güvenip dayanmayalım ki? Bize dosdoğru yolları O göstermiştir"* ifadesi de, geçen ifâdeden kastedilen mananın, söylediğimiz mana olduğuna delâlet eder, yani, "Allah Teâlâ bu rûhî dereceleri, rabbanî, ilâhî bilgileri bize nasîb edince, Allah'a güvenmememiz bize nasıl yakışır? Aksine bize yakışan O'na tevekkül edip, işlerimizin olması için ancak O'na güvenmemizdir. Çünkü kulluk şerefini elde edip, ihlas ve mükaşefe makamına ulaşan kimsenin, ister mülkü, ister milki, ister ruhu, ister cismi olsun, herhangi bir iş hususunda Hak'dan başkasına güvenip dayanması çirkin bir iş olur" demektir. Bu ayet Allah Teaâlâ'nın, kendisine kulluk etmede ihlaslı olan dostlarını, düşmanlarının hile ve tuzaklarından koruduğuna delâlet etmektedir.

Daha sonra o peygamberler وَلَنَصْبِرَنَّ عَلَىٰ مَآ اٰذَيْتُمُونَا *"Bize yaptığınız eziyetlere elbette sabredeceğiz"* çünkü sabır, ferahlığın anahtarı ve hayırların doğuşunun vesilesidir. Hakk mutlaka gâlib ve kâhir, batıl da mutlaka mağlûb ve makhûr olur" demişlerdir.

Tevekkülün Önemi

Daha sonra da, tekrar وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ *"Tevekkül edenler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler"* demişlerdir. Bu tevekkülün tekrar zikredilmesinin hikmeti şudur: Peygamberler, *"Hem biz niçin Allah'a (tevekkül etmeyelim), güvenip dayanmayalım ki..."* ifadeleri ile, kendileri için Allah'a tevekkülün gerekli olduğunu belirtmişlerdir.

Daha sonra, kendileri ile ilgili şeyleri tamamlayınca, kendilerine uyan kimselere de bunu emrederek, *"Tevekkül edenler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler"* demişlerdir ki, bu ifâde iyiyi ve güzeli emreden kimsenin, ancak o şeyi önce kendisi yaparsa tesirli olacağını gösterir.

Nebî İle Velî'nin Mukayesesi

Şeyh (âlim) Ebu Hamid el-Gazali (r.h)'nin sözleri arasında özeti şöyle olan güzel bir bölüm gördüm: İnsan ya nâkıs (noksan), ya kâmil olur. Yahut da bu iki durumdan uzak olur. İnsanın nâkıs olması, ya zâtı bakımından olur, fakat başkasının halini noksanlaştırmaya çalışmaz, ya zâtı bakımından nâkıs olur, bununla birlikte başkasını da nâkıs hâle getirmeye uğraşır. Birincisi dâll (sapmış), ikincisi ise hem dâll (sapmış), hem mûdil (saptırmış)tır. Kâmil olan insan da, ya kâmil olur fakat başkasını kâmil hale getiremez, ki bunlar evliyâullahdır; yahut hem kâmil olur, hem de nâkıs olanları kâmil hale getirebilir ki bunlar da peygamberlerdir. İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s) عُلَمَاءُ أُمَّتِي كَأَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ *"Ümmetimin âlimleri, İsrâiloğullarının peygamberleri gibidir"* [51] buyurmuştur.

Gerek kemiyet (sayı), gerekse keyfiyet (kalite) bakımından noksanlık ve kemâl dereceleri ile saptırma ve kemâle erdirme dereceleri nihayetsiz olduğuna göre, hiç şüphesiz velayêt ve hayat dereceleri de, kemâle ve noksanlığa göre sınırsızdır. O halde veli, başkasını mükemmelleştirmeye gücü olmayan kimse; nebî ise başkasını mükemmelleştiren (kemâle erdirebilen) kâmil insan demektir. Hem sonra ruhânî-nefsânî kuvvet bazan, iki noksan insanı kemale erdirmeye yeterli olur, bazan da bundan daha güçlü olur ve on kişiyi,yüz kişiyi kemâle erdirmeye yeterli olur. Bazan bu kuvvet, çok güçlü ve kâhir olur, güneşin dünyaya tesiri gibi tesir eder ve âlemdekilerin çoğunun rûhunu cehâlet makamından marifet makamına, dünyayı

51) Keşfu'l-Hafâ, 2/64.

istemekten ahireti istemeye çevirir, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in rûhu gibi ki O, peygamber olarak gönderildiğinde âlem, çoğu "müşebibihe" olan yahudiler, Hulûliye mezhebine mensub olan hıristiyan ve mecûsilerle dopdoluydu. Bunların yollarının çirkinliği ise açıktır. Yine alem putperestlerle de doluydu. Bunların dinlerinin zayıf olduğunu açıklamaya lüzum yoktur. Binaenaleyh) **Hz. Muhammed**'in davası ortaya çıkınca, O'nun ruhunun kuvveti, bütün ruhlara üstün geldi. Böylece de alemdekilerin çoğu şirkten tevhîde, tecsîmden (Allah'ın cisim olduğunu söylemekten) tenzihe (onun böyle olmadığını söylemeye) ve dünyayı istemeye batmaktan da ahirete yönelmeye koyuldular. İşte bu makamdan, insana nübüvvet ve risâlet makamı açılır.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Ayetteki; *"Hem biz niçin Allah'a güvenip dayanmayalım ki"* ifâdesi, onların kendilerinin kemâle erdiğine; işin sonunda söyledikleri, *"Tevekkül edenler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler"* ifâdesi de, onların kâmil olan ruhlarının, nâkıs ruhları kemâle erdirmede tesirli olduğuna bir işarettir. İşte bütün bunlar, Kur'ân'ın lafızlarında saklı yüce sırlardır. Kim Kur'ân ilimleri ile meşgul oduğu halde, bunlardan gâfil olursa, Kur'ân'ın ilimlerinin sırlarından mahrum olmuş olur. Ayetle ilgili bir başka izah da şudur: Ayetteki. *"Bizim size bir hüccet getirmemize imkan yoktur. Mü'minler ancak Allah'a güvenip dayanmalıdır"* ifâdesi ile, "Başka mûcize isteyen kimselerin, o mûcizelerin gerçekleşmesi için, mucizelere değil Allah'a tevekkül etmeleri gerekir. Binâenaleyh Allah isterse, onları ortaya kor, isterse koymaz" manası kastedilmiştir.

Ayetin sonundaki, *"Bize yaptığınız eziyetlere elbette katlanacağız. Tevekkül edenler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler"* ifadesi ile de, kâfirlerin şerlerini ve beyinsiz işlerini defetme hususunda Allah'a tevekkül etme emredilmiştir. Mananın böyle olması halinde, ayette bir tekrar söz konusu olmaz. Çünkü, *"yalnız Allah'a tevekkül etsinler"* ifâdesi, iki değişik maksaddan ötürü, iki ayrı yerde gelmiştir. Hem birincisinin, tevekkülü başlatma, ikincisinin de onu devam ettirme ve sürdürmeye çabalamak manasına olduğu da söylenmiştir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

İnkârcıların Resulleri Tehdidi

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَىٰ
إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ ﴿١٣﴾ وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَافَ
مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ ﴿١٤﴾ وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿١٥﴾ مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ وَيُسْقَىٰ
مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ ﴿١٦﴾ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ
وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ ﴿١٧﴾

"O kâfirler, peygamberlerine dediler ki: "Ellebtte ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız, yahut mutlaka dinimize döneceksiniz!" Bunun üzerine Rableri kendilerine: "O zâlimleri muhakkak helâk edeceğiz ve onlardan sonra sizi, mutlaka o yurda yerleştireceğiz" diye vahyetti. İşte bu, benim huzurumda ayakta duracakları (zamandan) korkan ve benim tehdidimden çekinenlere hastır. Onlar fütuhât istediler. İnâd eden her zorba ise, sükût-u hayale uğradı. Onun önünde de cehennem vardır. Ona irinli sudan içirilecektir. Öyle ki, bunu zorla içmeye çalışacak, ama bir türlü (neredeyse) boğazından geçiremeyecek. Her yandan kendisine (sanki) ölüm gelecek, ama ölemeyecek. Önünden de daha ağır bir azâb gelip çatacak"

(İbrahim, 13-17).

Bil ki Allah Teâlâ peygamberlerinin, düşmanlarının şerlerini savuşturma hususunda Allah'a tevekkül edip, O'nun korumasına güvenmekle yetindiklerini haber verince, kâfirlerin de beyinsizlikte çok ileri gittiklerini ve *"Elbette ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız, yahut mutlaka dinimize döneceksiniz"* dediklerini nakletmiştir. Bu, "şu iki ihtimalden, yani ya sizi yurdumuzdan çıkarmamız, yahut da sizin bizim dinimize dönmenizden birisi mutlaka olacak" demektir. Böyle söylemelerinin sebebi şudur: "Hak taraftarları her devirde az olmuşlar, bâtıl taraftarları ise çok olmuşlardır. Bütün zâlimler ve fâsıklar, bâtıl taraftarlarına destek ve yardımcı olmuşlardır. İşte bundan dolayı onlar bu beyinsizliği yapabilmişlerdir.

Peygamberlerin Bi'setten Önceki Dinleri

İmdi, eğer: "Bu ifâde peygamberlerin de, işin başlangıcında, onların dininde

oldukları zannını uyandırır. Çünkü o "dine dönmeleri" manası, ancak bu takdirde mümkün olur " denilirse, biz deriz ki: Buna birkaç şekilde cevap verilir:

1) O peygamberler, o diyarlarda doğup büyümüşlerdir ve o milletlerdendir. İşin başında, kâfirlere karşı muhâlif olduklarını göstermemiş, aksine zâhiren sanki hiç muhâlefetleri yokmuş gibi, onlarla birlikte olmuşlardır. İşte bundan dolayı, kavimleri, işin başında onların kendi dinlerinde olduklarını sanmışlar, dolayısıyla da, *"Mutlaka bizim dinimize (geri) döneceksiniz"* demişlerdir.

2) Bu, kâfirlerin söyledikleri bir sözdür. Binâenaleyh onların söyledikleri her sözün doğru olması gerekmez. Belki de onlar, iş aslında onların sandığı gibi olmadığı halde, öyle zannetmişlerdir.

3) Belki de bu hitab, her nekadar zâhiren o peygamberlere yönelik ise de, bununla aslında peygamberlere tâbî olan kimseler kastedilmiştir. Binâenaleyh peygamberlere tâbî olan bu insanların, daha önce o kâfirlerin dini üzere olduklarının söylenmesinde bir mahzur yoktur.

4) **Keşşâf sahibi:** "عَادَ (döndü) fiili, Arapça'da, "oldu" manasına çokça kullanılır" demiştir.

5) Belki de o peygamberlerden her biri, peygamber olarak gönderilmeden (görevlendirilmeden) önce, herhangi bir şeriat üzerinde idiler. Daha sonra Allah Teâlâ onlara, o şeriatlerinin neshолunduğunu vahyedip, başka (yeni) bir şeriatı benimsemelerini emretmiş olabilir. O kavimler ise, küfürlerinde ısrar ederek, mensûh (neshedilmiş) olan o şeriât üzere kalmaya devam etmişlerdir. Böyle olması halinde, onların, peygamberlerinden tekrar o eski dinlerine dönmelerini istemiş olmaları uzak bir ihtimal değildir.

6) Bunun şu manaya olması da uzak bir ihtimâl değildir: Bu ayetteki *"Yahut mutlaka dinimize döneceksiniz"* ifâdesi, "Yahut siz, peygamberliğinizi iddiâ etmezden önceki tarzınıza, yani dinimizi ayıplamama, onu tenkid etmeme, ona saldırmama tarzınıza dönersiniz" demektir. Bütün izahlara göre bu soru düşer. Allah en iyi bilendir.

Kâfirlerin Tutumu Karşısında İlahî Tasarruf

Bil ki kâfirler, bu sözü söyleyince, Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur: *"Bunun üzerine Rabbin kendilerine, "O zalimleri muhakkak helâk edeceğiz ve onlardan sonra sizi, mutlaka o yurda yerleştireceğiz" diye vahyetti."* **Keşşâf sahibi:** *"O zâlimleri muhakkak helâk edeceğiz"* ifâdesi, ya bir **kâle**(dedi) fiilinin mahzûf olmasını, yahut, **"vahy"** fiilinin **"kavl"** (dedi-demek) fiilinin yerini tutmuş olmasını gerektirir. Çünkü vahy de, "deme"nin bir çeşidi (türüdür.) **Ebu Hayve**, bu ifâdeyi لَيُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ وَلَيُسْكِنَنَّكُمْ "(Allah) o zâlimleri helâk edecek ve sizi, o yurda yerleştirecek" şeklinde okumuştur.

Bunu **evhâ** (vahyetti) fiilini nazar-ı itibara alarak böyle okumuştur. Çünkü o, **gâib** sîgasındadır. Bunun bir benzeri, أَقْسَمَ زَيْدٌ لَيَخْرُجَنَّ veya لَأَخْرُجَنَّ **"Zeyd,** mutlaka çıkaracağına yemin etti" veya "mutlaka çıkaracağım" diye yemin etti" ifâdesidir.

Ayetteki *"arz" (yurt)* kelimesi ile, zâlimlerin yurtları ve diyarları kastedilmiştir. Bunun birer benzeri, *"Hakârete uğramış olan o kavmi, feyzli ve bereketli kıldığımız yerin (arzın) doğularına ve batılarına mirasçı kıldık"* (A'raf, 137) ve *"Sizi, onların arzına ve diyarına mirasçı kıldık"* (Ahzâb, 27) ayetleridir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: مَنْ آذَى جَارَهُ أَوْرَثَهُ اللّٰهُ تَعَالَى دَارَهُ *"Kim komşusuna eziyet ederse, Allah komşusunu onun evine mirasçı kılar (yani evi ona kalır).*[52]

Bil ki bu ayet, düşmanını başından savuşturmak için, kim Allah'a tavekkül ederse, düşmanının şerrine karşı Allah'ın ona yeteceğine (yardım edeceğine) delâlet eder.

Allah'ın Divanına Çıkmaktan Korkma

Hak Teâlâ daha sonra, ذٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ *"İşte bu, benim huzurumda ayakta duracakları (zamandan) korkan ve benim va'îdimden çekinenlere hastır"* buyurur. *"İşte bu"* ifâdesi, "Allah'ın zâlimlerin helâkine ve bu işin peşisıra onların diyarlarına mü'minleri yerleştirmeye hükmetmesi"ne işarettir. Bu iş, "huzurumda ayakta duracakları (zamandan) korkan için haktır." Bunun birkaç izahı vardır:

1) Bu, "Benim, huzurumda durmaktan korkan" demektir. Kastedilen, hesâb için duruştur. Çünkü bu duruş, Allah'ın huzurunda duruştur. Kıyamet günü kulları, orada dururlar. Bu ayetin bir benzeri de, *"Ama kim Rabbinin huzurunda durmaktan korkarsa."* (Nâziât, 40) ve *"Rabbinin huzurunda durmaktan korkan için iki cennet vardır"* (Rahman, 46) ayetleridir.

2) **el-Makâm** kelimesi, tıpkı, **el-kıyâmetu** kelimesi gibi, masdardır. Nitekim قَامَ – قِيَاماً – مَقَاماً denilir. **Ferrâ** şöyle demiştir: "Bunun manası, "Bu, ben kendileri üzerinde kayyûm olmamdan ve onları murakabe etmemden ve benim onları gözetlememden korkanlar içindir" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Her nefsin (hayır ve şer) bütün kazandığına nazır olan Zât-ı Ecell-i A'lâ böyle olmayan gibi midir?"* (Ra'd, 33) ayetinde olduğu gibidir.

3) Bu ayetin manası, "Benim, adâlet ve doğruluk üzerinde durmamdan, ısrar etmemden korkanlar içindir" şeklindedir. Çünkü Allah Tâlâ, ancak hak ve adâletle hüküm verir. Allah Tealâ adalet üzerinde durur, onda ısrar eder, ondan sapmaz, ve ondan kesinlikle ayrılmaz.

---

52) **Keşfu'l-Hafâ**, 2/219

4) Bu, "Benim yanımda bana sığınan kimsenin durması gibi durup da korkan kimseler içindir" manasındadır. Buna göre, **mekamî** kelimesi, mef'ulüne muzâf bir masdar kabîlinden olmuş olur.

5) Bu, "Benden korkanlar içindir" demektir. Burada "**makâm**" kelimesinin zikredilmesi tıpkı, "Allah'ın selâmı falanca yüce meclis üzerine olsun!" denilip de, "Allah'ın selâmı falanca üzerine olsun!" manasının kastedilmesidir. İşte, burada da böyledir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَخَافَ وَعِيدِ *"Benim va'îdimden çekindi"* buyurmuştur. **Vahidî**, "**Vaîd**" kelimesinin "tehdît etmek" anlamındaki أَوْعَدَ – إِيعَاداً fiilinden türemiş bir isim olduğunu söylerken, **İbn Abbas** bu ifâdeye, "kendisiyle tehdît ettiğim azâbtan korktu" manasını vermiştir.

Bil ki Allah Teâlâ önce, *"İşte bu benim huzurumda ayakta duracakları (zamandan) korkan..."* buyurmuş, daha sonra da buna, *"Ve benim vaîdimden çekinenlere hastır"* ayetini atfetmiştir ki, böyle oluş "Allah'dan korkmanın", Allah'ın vaîdinden olmasını gerektirir. Bunun bir benzeri de, Allah Teâlâ'yı sevmenin, O'nun mükâfaatını sevmekten başka bir şey olmasıdır. İşte bu, hikmet ve tasdik sırları içinde yer alan yüce ve kıymetli bir makamdır.

Resullerin Zafer İstemeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَاسْتَفْتَحُوا *"Onlar fütûhat istediler"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle alâkalı iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Burada geçen "**istiftâh**" kelimesine şu iki mana verilebilir:

a) İlahi yardım sayesinde fethi ve muzafferiyeti istemek. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın **isteftehû** ifâdesinin manası, "Onlar, düşmanlarına karşı Allah'ın yardımını istediler" şeklinde olur. O halde bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Eğer siz feth istiyor idiyseniz, işte o feth size gelmiştir"* (Enfâl, 19) ayeti gibidir.

b) Fethin manası, takdir edip, hükmetmek demektir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın **isteftehû** buyruğunun manası, "Onlar, Allah'ın takdir etmesini ve aralarında hükmetmesini istediler" şeklinde olur. Buna göre bu ifâde, hükmetmek manasına gelen, **el-fitâhatu**" kelimesinden alınmış olur. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Ey Rabbimiz, bizimle kavmimizin arasında sen hak olanı hükmet"* (A'raf, 89) ayeti gibi olmuş olur.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Her iki görüşü de müfessirler zikretmişlerdir. Birinci görüşe göre fütûhat isteğinde bulunanlar o peygamberlerdir. Bu böyledir, zira onlar, Allah'ın yardımını istediler ve kavimlerinin iman etmelerinden ümit kestikleri için, onlara azabla beddua ettiler. Nitekim **Hz. Nûh**, *"Nuh (şöyle)*

demişti: "Ey Rabbim, yer(yüzün)de kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma!" (Nûh, 26); **Hz. Musa,** *"Sen onların mallarını yok et Rabbimiz, kalblerini şiddetle sık ki onlar o çetin azâbı görecekleri zamana kadar iman etmeyeceklerdir"* (Yunus, 88) ve **Hûd** (a.s.) da, *De ki: "Yâ Rab o fesadçılar güruhuna karşı bana nusret et"* (Ankebût, 30) demiştir.

Takdir edip hükmetmeyi istemek demek olan ikinci görüşe göre evlâ olan, fütûhat isteğinde bulunanların, o peygamberlerin ümmetleri olmasıdır. Bu böyledir, zira onlar, *"Alahım, eğer o peygamberler sadık iseler, bize azâb et!"* diyorlardı. Kureyş kâfirlerinin, *"Ey Allah, eğer bu, senin katından hakkın kendisi ise, durma, bizim üstümüze gökten taş yağdır"* (Enfal, 32) şeklindeki sözleri de bu manadadır. Bu, tıpkı başkalarının da *"Eğer doğru söyleyenlerden isen, Allah'ın azâbını getir bize"* (Ankebût, 29) demeleri gibidir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle der: **"Ve'steftehû** buyruğu, O'nun **fe evhâ** ifadêsine atıftır. Bu kelime, emir sigası ile **ve'steftihû** diye de okunup, **nühlikenne** ifâdesine de atfedilmiştir. Buna göre ayetin manası, "Rableri onlara vahyetti ve onlara, "Biz muhakkak ki zalimleri helak edeceğiz" dedi ve yine onlara, "Haydi fütûhat taleb ediniz" dedi" şeklinde olur.

İnatçı Zorbaların Akibeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ *"İnâd eden her zorba ise, sükût-i hayâle uğradı"* buyurmuştur.

Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Şayet biz, fütuhat talebinde bulunanların peygamberler olduğunu söylersek, mana, "O peygamberler fütuhat talebinde bulundular da, onlara yardım edildi. Maksatlarına nail oldular. Ama, inâd eden her zorba ise, sukût-i hayâle uğradı" şeklinde olur. Bu kimseler ise onların kavimleridir.

Yok, eğer biz, fütuhat talebinde bulunanların o kâfir kavimler olduğunu söylersek, o zaman da ayetin manası, "O kâfirler, kendilerinin hak üzere olduklarını; peygamberlerinin de bâtıl üzere bulunduğunu zannederek, peygamberlerinin aleyhine zafer talebinde bulundular, ama onlardan her cebbâr sükût-i hayâle uğramış ve fütûhat talebinde bulunmakla da peygamberlerinin aleyhine bir başarı elde edememiştir" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE
Cebbar ve Anîd Kelimelerinin İzahı

Burada geçen, **"cebbâr"** kelimesinin anlamı, Allah'a itaat ve O'na kullukta bulunma hususunda tekebbür edip baş kaldıran demektir. Cenâb-ı Hakk'ın وَلَمْ يَكُنْ جَبَّاراً عَصِيّاً *"Bir serkeş ve asî değildi"*, (Meryem, 14) buyruğundaki **Cebbar** kelimesi de bu anlamdadır. **Ebu Ubeyde** de, **(Halef) el-Ahmer**'den naklen şöyle demiştir: "Arapça'da bu kelime, **"ceberiyyet cebrût, cubrût ve cebûre"** şeklinde geçmektedir." **Zeccâc** bu kelimeleri cim'in ve bânın kesresiyle **el-cibriyye, el-cibr, necbâr, cibriyâ** şeklinde kullanıldıklarını nakletmiştir. **Vâhidî:** "O halde bunlar **cebbâr** masdarının sekiz değişik şekilde kullanılmasıdır" demiştir.

Hadiste varid olduğuna göre bir kadın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında bulunuyordu. Derken Hz. Peygamber ona birşey emretti de, o kadın bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber دَعُوهَا فَإِنَّهَا جَبَّارَةٌ *"Onu bırakın, zira o, cebbârdır" yani tekebbür edendir"* buyurdu.

Ayetteki **anîd** kelimesine gelince, dil alimleri bu kelimenin neden iştikâk ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Nadr İbn Şumeyl unûd**, başka olmak; uzaklaşmak ve terketmek anlamındadır derken, başkaları da, bunun aslının, kenar, köşe, taraf anlamına gelen **Ind** kelimesi olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Arapçada فُلَانٌ يَمْشِي عِنْداً denilir. Yani, "Falanca tam kıyıda köşede geziyor" denilir. O halde, **ânede** ve **"anede"** kelimelerinin manası, "yüz çevirerek bir köşeyi kaptı, köşede yürüdü" şeklindedir. Yine bir kimse bir kimseden uzaklaşıp kenar bucak gezdiğinde, عَانَدَ فُلَانٌ فُلَاناً denilir.

Sen bunu iyice kavradığında, biz deriz ki: Onun cebbâr ve mütekebbir olması, ruhî haline ve huyuna; anîd olması da, o huylardan sâdır olan fiillere ve neticeye işaret olmuş olur ki, bu da onun, hakdan uzaklaşması ve ondan sapmasıdır. O halde, huyu, tekebbür ve tecebbür etmek; zorbalık fiili de, haktan ve doğrudan sapmak demek olan **"ânîd"** kimsenin, her türlü hayırdan mahrum olup sükut-i hayâle uğrayacağında ve bütün mutluluk nevilerini de kaybedeceğinde şüphe yoktur.

Bil ki Allah Teâlâ, o kimsenin, sukût-i hayale uğrayacağına hükmedip, onu cebbâr ve anîd olmakla vasfedince, onun azâbının nasıl olacağını da şunlarla tavsif etmiştir:

Verâ Kelimesinin İzahı

1) Ayetteki مِنْ وَرَآئِهِ جَهَنَّمُ *"Onun önünde de cehennem vardır"* buyruğu hakkında şöyle bir müşkillik bulunmaktadır:

"Bununla, "Onun önünde cehennem vardır" manası kasdedilmiştir. O halde, daha nasıl **"verâ"** (arka) lafzı, ön ve önünde manasında kullanılabilmiştir?"

Alimler, buna birkaç şekilde cevap vermişlerdir:

a) **Verâ** kelimesi sana görünmeyen, senden gâib olan herşey hakkında kullanılan bir isimdir. "Ön" ve "arka" da, sana görünmez. O halde, "verâ" lafzı, bunlardan her biri hakkında kullanılabilir. Nitekim şair,

عَسَى الْكَرْبُ الَّذِى أَمْسَيْتَ فِيهِ / يَكُونُ وَرَاءَهُ فَرَجٌ قَرِيبٌ

"Umulur ki, içinde gecelediğin bu sıkıntının arkasında, yakın bir genişlik ve rahatlık bulunur" demiştir.

Yine, ölümün herkesin arkasında olduğu da söylenilmektedir.

Ebu Ubeyde ve **İbnu's-Sikkît** de şöyle demişlerdir: "**Verâ**" kelimesi ezdâd olan kelimelerdendir. Hem arka, hem de ön anlamına gelir. Bunun sebebi ise, arka olan her şeyin, öne dönüşmesinin, ya da aksinin olmasının mümkün olmasıdır. İşte bundan dolayı şüphesiz ki **verâ** kelimesinin, "ön" manasında kullanılması câiz olmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَكَانَ وَرَآءَهُم مَّلِكٌ *"arkalarında her (sağlam) gemiyi zorla almakta olan bir hükümdar vardı"* (Kehf, 79) buyruğu da bu manadadır. Yani, "önlerinde" demektir. Yine اَلْمَوْتُ مِنْ وَرَاءِ الْإِنْسَانِ "Ölüm insanların peşinde gezer" denilir. (Bununla, her insanın önünde ölüm vardır) manası kastedilir.

c) **İbnu'l-Enbarî, verâ** kelimesinin "sonra" manasına geldiğini söylemektedir. Nitekim şair de وَلَيْسَ وَرَاءَ اللّٰهِ لِلْمَرْءِ مَذْهَبٌ demiştir. Yani *"kişi için Allah'dan sonra, gideceği bir yer yoktur"* demektir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Allah Teâlâ, *"İnâd eden her zorba ise, sükut-i hayâle uğradı"* buyurarak onun sükut-i hayâle uğrayacağına hükmetmiş, bunun ardından da مِنْ وَرَآئِهِ جَهَنَّمُ buyurmuştur ki, bu "O sukût-i hayâlden sonra da cehenneme girer" demektir.

Cehennemde İrin İçirilmesinin Hikmeti

2) Cenâb-ı Hakk'ın, وَيُسْقَى مِنْ مَّآءٍ صَدِيدٍ ۝ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ *"Ona irinli sudan içirilecektir. Öyle ki o, bunu zorla içmeye çalışacak, ama (neredeyse) bir türlü boğazından geçiremeyecek"* ayetinin ifâde ettiği hususdur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci Soru: Ve yüskâ kelimesi neye atfedilmiştir?

Cevap: Bu kelime, takdiri şöyle olan mahzûf bir kelimeye atfedilmiştir: مِنْ وَرَآئِهِ جَهَنَّمُ يُلْقَى فِيهَا وَيُسْقَى "Onun peşinden de cehennem gelir. İçine atılır ve orada irinli sudan içirilir."

İkinci Soru: Cehennemliklerin azâbı pek çok yöndendir. Öyleyse niçin ayet-i kerimede cehennemliklerin sadece bu hallerinden bahsedilmiştir.

Cevap: Bu hal, cehennemliklerin azâb çeşitlerinin en şiddetli olmasına benzer. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Her yandan kendisine (sanki) ölüm gelecek, ama ölemeyecek"* buyruğunun yanısıra, özellikle bu ifadeye yer verilmiştir.

Üçüncü Soru: Ayetteki مِنْ مَآءٍ صَدِيدٍ sözünün cümledeki yeri nedir?

Cevap: Bu, atf-ı beyân olup, kelamın takdiri, "Cenâb-ı Hakk, *"sudan içirilirler"* deyince, sanki, "o su nasıldır?" denilmiş de, bunun üzerine O da, "irinlidir" demiştir" şeklindedir. **"Sadîd"** cehennemliklerin derilerinden akan şeydir. Ayetin takdirinin وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ كَالصَّدِيدِ "işte, irin gibi olan bir sudan içirilir" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Bu, kokma, katı pislik vb. olma hususlarında, Cenâb-ı Hakk'ın cehennemde, irine benzeyen bir şeyi yaratmasıyla olur ki, bu aynı zamanda bizzat irinin kendisi olmuş olur. Çünkü onun, tiksindirici özelliği, kendisini almaya ve içmeye mani olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Hiç bunlar, o ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça eden kaynar sudan içirilen kimseler gibi midir?"* (Muhammed, 15) ayetiyle *"Eğer onlar feryâd edip yardım isterlerse, kalın bir sıvıya benzeyen yüzleri kavuran bir su ile imdâd olunacaklardır. O, ne fenâ içecektir!"* (Kehf, 29) ayeti gibidir.

Dördüncü Soru: Ayetteki *"Öyle ki o, bunu zorla içmeye çalışacak, ama neredeyse bir türlü boğazından geçiremeyecek"* buyruğu ne demektir?

Cevap: **"Tecerru"** içilecek şeyi, devamlı bir biçimde yudum yudum, azar azar içmek demektir. Nitekim Arapçada سَاغَ الشَّرَابُ فِي الْحَلْقِ – يَسُوغُ – سَوْغاً – أَسَاغَهُ – إِسَاغَةً "İçecek boğazda kolayca akıp gitti, boğazdan geçirmek" denilir.

"Kâde" Fiili Hakkında İzah

Bil ki **kâde** fiiliyle alakalı olarak iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Bu fiilin menfisinde, olumsuzunda olumlu; olumlusunda da, olumsuz mana bulunmaktadır. Buna göre وَلاَ يَكَادُ يُسِيغُهُ buyruğunun manası, "O, onu boğazından, gecikerek akıtabiliyordu, ancak..." şeklinde olur. Çünkü Araplar, مَا كِدْتُ أَقُومُ "Neredeyse kalkmayacaktım" derler; bu, "bir müddet sonra kalktım" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın da, فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ (Bakara, 71) buyruğu da böyledir. Yani, "Onu ancak, gecikmeyle, istemeye istemeye yaptılar" demektir. Onun, boğazından aktığının delili de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bununla karınlarının içinde ne varsa, hepsi ve derileri eritilecektir"* (Hacc, 20) ayetidir. Eritilme işi ancak, onun boğazdan akıtılmasından sonra olabilecektir. Üstelik Cenâb-ı Hakk'ın, *"onu yudumlar"* buyurması da, onların o şeyi, azar azar boğazlarından akıtacaklarına delâlet eder. O halde nasıl olur da bu iş hakkında **isâğe** tabiri kullanılabilir?

İkinci Görüş: Kâde fiili, mukârebe ifâde etmektedir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın **la yekâdü** sözü, yaklaşma olmadığını bildirmek için zikredilmiştir. Buna göre mana,

"O onu, boğazından akıtmaya yaklaşmadı bile.. Artık nasıl olur da onu boğazından akıtabilir ki?" şeklinde olur. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, لَمْ يَكَدْ يَرَىٰهَا *"elini çıkardığında, nerdeyse kendi elini bile göremez"* (Nûr, 40) ayeti gibidir. Yani, "O onun, görmeye dahi yaklaşamamışken, o onu daha nasıl görebilir?" demektir.

Buna göre şayet, "siz boğazdan akıtma işinin olacağına delil getirdiniz; binâenaleyh bu görüşle o izahı nasıl birleştirebilirsiniz?" denilirse, biz deriz ki:

Buna iki şekilde cevap verilmiştir:

1) Bunun manası, "O, onun tamamını boğazından akıtamaz. O, onun bir kısmını yudumlar, ama hepsini içemez" şeklindedir:

2) Sizin zikrettiğiniz delil, o içeceğin sadece bir kısmının kâfirin karnına girdiğine delâlet etmektedir. Ama ne var ki, bu "boğazdan kolayca akıtmak" değildir. Çünkü Arapça'da **'isâğa"** kelimesi, içilecek şeyi, gönül hoşluğu ve içilen şeyin hoş olduğu kabul edilerek boğazdan akıtmak" anlamına gelmektedir. Halbuki kâfir, o şeyi, istemeye istemeye yudumlar. Onu güzel ve hoş bulmaz; onu bir nefeste içmez. Bu iki izaha göre de, **la yekâdü** deyimini, yaklaşmayı nefyetmek manasına hamletmek yerindedir. Allah en iyisini bilendir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ *"Her yandan kendisine (sanki) ölüm gelecek, ama ölemeyecek"* ayetinin ifâde ettiği husustur. Bu, "Ölümü gerektiren haller, o kimseyi her yönden kuşatmıştır. Ama buna rağmen o, ölmez" anlamındadır. Buna, ölümü gerektiren haller, onun bedeninin cüzlerinin her birini kuşatmıştır" anlamı da verilmiştir.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ *"Önünden de daha ağır bir azâb gelip çatacak"* buyruğunun beyan ettiği bir husustur. Bu ifâdeyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu ifâdeyle, o azâbın kesintiye uğramıyacağı ve devamlı olduğu kastedilmiştir.

b) "O kimse, önüne çıkan her anda, bir öncekinden daha şiddetli olan bir azabla karşılaşır" manasındadır. **Mufaddal:** "Bu, nefesleri kesmek ve onları bedenlere tıkayıp hapsetmek anlamındadır" demiştir. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Önceki Kısımla Münasebet

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ ۖ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَىٰ شَيْءٍ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿١٨﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ ۚ إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٩﴾ وَمَا ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ

"Rablerini inkâr edenlerin misâli şudur: Yaptıkları işler, fırtınalı bir günde rüzgarın şiddetle savurduğu bir küle benzer. Kazandıklarından hiçbir şeyi elde edemezler. İşte bu, hakdan uzaklaşmış olan sapıklığın ta kendisidir. Görmedin mi ki, Allah gökleri ve yeri gerçek bir maksadla yaratmıştır. Eğer dilerse bir sizi giderir, yepyeni bir halk getirir. Bu Allah'a güç değildir"

(İbrahim, 18-20).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, o kâfirlerin çeşitli azâblarından bahsedince, bu ayette de, onların amellerini tamamının zayi olacağından ve boşa çıkacağından; onların hiçbirinden faydalanamayacaklarından söz etmiştir. İşte bu esnada, onların tam hüsrana uğradıkları ortaya çıkar. Çünkü onlar Kıyamette, şiddetli bir azâbtan başka bir şey göremezler ve dünyada iken yaptıkları her şeyin de zayi ve batıl olduğunu görüp müşahede ederler ki, işte en korkunç hüsrân ve hayal kırıklığı da budur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mesel Kelimesinin Cümledeki Yeri

Cenâb-ı Hakk'ın مَثَلُ الَّذِينَ ifadesinin merfû oluşu hakkında şu izahlar yapılmıştır:

1) **Sîbeveyh** şöyle demiştir: "Ayetin takdiri, "ve sizc okunanlar arasında, o kâfirlerin misâli de vardır" veyahut, ayetin takdiri, "kâfir olanların misali, size okunan şeyler arasındadır" şeklinde olur.

Ayetteki **ke-remâdin** kelimesi de, mukadder bir suâlden dolayı, "müste'nef" bir cümledir. Buna göre o soruyu soran sanki, "Onların misâlleri nasıldır?" demiş de, "onların amelleri,... kül gibidir" denilmiştir.

2) **Ferrâ** şöyle der: "Ayetin takdiri, "Rablerini inkâr edenlerin amellerinin durumu, tıpkı bir kül gibidir" şeklindedir. Buna göre, "muzafun ileyh" durumunda olan kelimenin daha sonra zikredileceğine itimâd edilerek, burada muzâf hazfedilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Ki O, yarattığı her şeyi güzel yapandır"* (Secde, 7) ayeti gibidir. Yani, "Her şeyin yaratılışını, güzel yapandır" demektir. Yine *"Yalan söyleyenlerin Kıyamet günü yüzleri, göreceksin ki kapkaradır"* (Zümer, 60) ayeti de

böyledir. Bu, "Sen, Allah'a karşı yalan söyleyenlerin yüzlerinin simsiyah olduğunu görürsün" demektir.

3) Ayetin takdiri, "Kâfir olanların durumu, amellerinin kül gibi olmasıdır" şeklindedir. Bu, senin, "**Zeyd**'in sıfatı, namusunun korunmuş, malının da bezledilmiş olmasıdır" demen gibidir.

4) "*Amelleri*" ifadesi "*kâfir olanların misali...* ifadesinden bedeldir. Buna göre kelamın takdiri, "Onların amellerinin misâli, tıpkı bir kül gibidir" şeklinde olur ki, buna göre, "Amellerinin misâli" ifadesi mübtedâ; "kül gibidir" ifâdesi de haber olmuş olur.

5) Ayetteki **mesel** kelimesinin zâid olduğu kabul edilerek, kelamın takdirinin, "Kâfir olanların amelleri, kül gibidir" şeklinde olmasıdır.

İKİNCİ MESELE

Bil ki, bu **mesel** ile bu ameller arasındaki "vech-i şebeh" (benzeşme yönü) şudur: Şiddetli bir rüzgarın, külü her tarafa uçurup, o külden herhangi bir eser ve iz kalmayacak bir biçimde, onu darmadağın etmesidir. Burada da böyledir, zira onların küfürleri, amellerini boşa çıkarmış, o amellerden onların yanında herhangi bir iz, herhangi bir eser kalmayacak bir biçimde, onların amellerini yakıp kül etmiştir. Daha sonra alimler, o amellerle neyin kasdedildiği hususunda da şu şekilde ihtilaf etmişlerdir:

1) Bununla, onların sadaka, sıla-i rahim, ana-babaya saygı, ve açları doyurmak kabilinden yapmış oldukları iyi işler kastedilmiştir. Bu böyledir, zira o ameller, onların küfürleri sebebiyle yok olup, boşa çıkmıştır. Şayet onlar, küfretmemiş olsalardı, mutlaka o amellerinden faydalanacaklardı.

2) O amelleri ile, onların, putlara tapmaları ve iman sandıkları, kurtuluşa götüren yol bildikleri o küfürlerini üzerlerine almaları kastedilmiştir. O halde onların hüsrana uğramalarını şu şekilde izah edebiliriz: Onlar, kendilerinden istifâde etsinler diye, uzun zaman bedenlerini o amellerle yorup yıpratmışlardır, ama o ameller onlara ancak bir yük olmuştur.

3) O amellerle, her iki kısım da kastedilmiştir. Çünkü onlar, haddizâtında hayır zannettikleri o amellerin boşa çıktığını; hayır sandıkları ve uğruna ömürlerini tükettikleri o amellerin batıl olduğunu görünce ve o ameller de, uğradıkları azâbın gerekçelerinin en büyüklerinden olunca, haliyle onların hasret ve nedâmetleri de fazlalaşmıştır. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, "*İşte bu, hakdan uzaklaşmış olan sapıklığın tâ kendisidir*" buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

الرِّيَاحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ şeklinde, yani cemi şekliyle de okunmuştur. Bu ifâdede, esme işi, güne nisbet edilmiştir. Bu, o günün ihtiva ettiği şey, yani rüzgar veya rüzgarlar sebebiyledir. Bu senin tıpkı, يَوْمٌ مَاطِرٌ (yağan gün) veya لَيْلَةٌ سَاكِرَةٌ (sarhoş eden gece)

demen gibidir. Halbuki, sarhoş etme özelliği geceye değil, gecede esen rüzgara aittir. **Ferrâ** da şöyle demiştir: "Sen istersen, "esintili bir günde" dersin; istersen de, "rüzgarı esen bir günde" dersin!. Böylece buna göre, daha önce bahsedildiği için **rîh** kelimesi hazfedilmiş olur." Bu ifâde, izafetle فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ şeklinde de okunmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَىٰ شَيْءٍ *"Kazandıklarından hiçbir şeyi elde edemezler"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, kazandığı şeylerden ne dünyada ne de ahirette istifâde edebilecekleri herhangi bir şeyi elde edemezler" demektir. Bu böyledir, zira, o kazandıkları şey tamamiyle zayi olmuş ve fesâda uğramıştır. Bu ayet, kulun kendi fiillerini kesbedeceğine delâlet etmektedir.

Bi'l-Hakk Tabirinin İzahı

Bil-ki Allah Teâlâ, bu teşbihi tamamlayınca, أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَٰوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ *"Görmedin mi ki, Allah gökleri ve yeri gerçek bir maksad ile yaratmıştır"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu deyimin, daha önceki tabirlerle münasebeti şudur: Allah Teâlâ, onların amellerinin batıl olduğunu, boşa çıktığını beyân buyurunca, bu batıl olma ve boşa çıkma işinin ancak onlardan kaynaklanan bir sebepten dolayı olduğunu beyan etmiştir ki, bu sebep de onların, Allah'ı tanımamaları ve kulluktan yüz çevirmeleridir. Çünkü Allah Teâlâ, ihlaslı olan kimselerin amellerini, sebepsiz yere iptâl etmez. O halde, böyle bir şey yapması, O'nun hikmetine nasıl uygun düşebilir? Allah, bütün bu âlemi, ancak hikmet ve doğru olan anlaşılsın diye yaratmıştır.

İKİNCİ MESELE

Hamza ve **Kisaî** fiili isim-i fâil kalıbında ve أَنَّ'nin haberi olmak üzere, *"gökler ve yer"* ifâdesini de muzâfun ileyh olmak üzere خَالِقُ السَّمَٰوَاتِ وَالْأَرْضِ şeklinde okumuşlardır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Gökleri, yeri yoktan var eden"* (En'am, 14), *"sabahı yarıp çıkarandır"* (En'âm, 96) ve *"Geceyi bir sükun kılan"* (En'am, 96) — جَاعِلِ اللَّيْلِ (bir kıraate göre) ifadeleri gibidir. Diğer kıraat imamları ise, fiili, mazi sîğasında; *"gökler ve yer"* kelimesini de mef'ûl oldukları için mansub olarak خَلَقَ السَّمَٰوَاتِ وَالْأَرْضَ şeklinde okumuşlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu ayetteki **bi'l-hakk** tabiri Cenâb-ı Hakk'ın, Yunus sûresindeki مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَٰلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ (Yunus, 5); Âl-i İmrân sûresindeki رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَٰذَا بَاطِلًا (Âl-i İmrân 191) ve Sâd sûresindeki وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا (Sâd, 27) ayetleri gibidir.

Ehl-i sünnete gelince, onlar, إِلَّا بِالْحَقِّ derler. Bu hak da o gökler ile yerin, o

yaratıcının varlığına, ilim ve kudretine delâlet etmesidir. **Mutezile** de, إِلَّا بِالْحَقِّ der; yani, "Cenâb-ı Hak, bunu boşuna değil, tam aksine sahih, doğru bir maksat için yaratmıştır" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ *"Eğer dilerse sizi giderir, yepyeni bir halk getirir"* buyurmuştur. Bu, "Gökleri ve yeri hak ile yaratmaya kâdir olan, bir kavmi yok edip, bir başkasını var ederek diriltmeye haydi haydi kâdirdir" demektir. Çünkü, en büyüğüne ve en zoruna muktedir olan, en kolay ve en küçüğüne, haydi haydi muktedir olur. **İbn Abbas**, bu hitabın, Mekke kâfirlerine yapıldığını ve Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey kâfirler topluluğu, ben sizi öldürür, sizden daha hayırlı ve daha itaâtkâr olan bir topluluk yaratırım" manasına kastettiğini söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ *"Bu, Allah'a güç, yani imkânsız değildir"* buyurmuştur. Çünkü biz, "Bütün âlemi yok edip, onu yeniden yaratmaya muktedir olanın, belli birtakım şahısları yok edip onlar gibilerini yeniden yaratmaya haydi haydi muktedir olacağını" söylemiştik. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Sapanlarla Saptıranların Ahirette Münakaşaları

وَبَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ
عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ قَالُوا لَوْ هَدَانَا اللَّهُ لَهَدَيْنَاكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجَزِعْنَا
أَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ ﴿٢١﴾

"Hepsi toplanıp, Allah'ın huzuruna çıkarlar da zayıflar, o büyüklük taslayanlara: "Biz sizin tebeanızdık. Şimdi siz, Allah'ın azâbından herhangi birşeyi bizden uzaklaştırıp defedebiliyor musunuz?" derler. Onlar da: "Eğer, Allah bize hidâyet verseydi biz de size, elbette doğru bir yol gösterirdik. Şimdi bizler, sızlansak da katlansak da birdir. Bizim için sığınacak hiçbir yer yoktur" derler"

(İbrahim, 21).

Bil ki Allah Teâlâ o kâfirlerin çeşitli azâblarından bahsedip bunun peşinden de onların amellerinin boşa çıktığını ve zayi olduğunu belirtince, bu ayette de, kendilerine tâbi olanların yanında onların nasıl utandıklarını, rezil ve kepâze olduklarını beyân

etmiştir. Bu, rezil kepâze olma ve utanç sebebiyle tahakkuk edecek olan rûhanî-manevi bir azâba işaret etmektedir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE بَرَزَ kelimesinin manası "gizlilikten sonra ortaya çıktı" şeklindedir. Ortaya çıkıp göründüğü, saklanamadığı için, büyük ve geniş yerlere de الْبَرَازُ **(berâz)** denilmesi de bu manadadır. Cenâb-ı Hakk'ın, وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً *"Sen yeri (çırçıplak) bir çöl göreceksin"* (Kehf, 47) buyruğunda da "apaçık olarak, onu hiçbir şey örtmediği halde" manası verilmiştir. İnsanların içine katılıp onlara görünen kadına da اِمْرَأَةٌ بَرْزَةٌ denilir. Yine, bir kimse emsallerinin üstüne çıkıp onları geçtiğinde بَرَزَ فُلَانٌ عَلَى أَقْرَانِهِ denilir ki bu kelime aslında, biri diğerini geçtiğinde, atlar hakkında kullanılır da, **"Bereze'l-haylu aleyhâ"** denilir. Sanki o, örtüsünden birden bire çıkıvermiş, böylece de görünüvermiş...

Bunu iyice kavradığında, biz diyoruz ki: Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, وَبَرَزُوا tabiri, her ne kadar mâna bakımından gelecekle ilgili olsa dahi, mazî sigasıyla getirilmiştir. Zira, Allah Teâlâ'nın haber verdiği her şey doğru olup, gerçektir. Böylece o şeyler sanki, olup bitmiş ve varlık âlemine girmişler, varolmuşlar demektir. Bunun bir benzeri de *"cehennemlikler cennetliklere nidâ ettiler"* (A'râf, 50) ayetidir.

Allah'a Hiçbir Şey Gizli Kalmaz

İkinci Bahis: Biz **bürûz** kelimesinin Arapça'da, saklanmanın peşinden ortaya çıkmak manasına geldiğini söylemiştik. Halbuki, Allah'a gizli kalan bir şey olmadığından, bu ifâdeyi tevil etmek gerekir. Bu tevîl de birkaç yönden yapılabilir:

a) Onlar, kötü şeyleri irtikâb ederken, gözlerden saklanırlar, gizlenirler ve bunun, Allah'a da saklı kalacağını zannederlerdi. Kıyamet günü geldiğinde Allah Teâlâ'nın, İlmi ile kendi yanlarında bulunduğunu iyice tesbit eder ve O'na hiçbir şeyin saklı kalmadığını anlarlar.

b) Onlar kabirlerinden çıkarlar, böylece de Allah'ın hesâbı ve O'nun hükmetmesi için görünürler, ortaya çıkarlar.

c) Bu, feylesofların yapmış olduğu tevîl olup, buna göre, mana, "Rûh bedenden ayrıldığında, sanki perde ve örtü aradan kalkar ve rûh, zatı itibariyle dışındaki her şeyden soyutlanarak mücerred bir biçimde kalıverir. İşte, Allah'a görünmek budur" şeklinde olur.

Üçüncü Bahis: Ebu Bekir el-Esamm şöyle demiştir: "Bu tabir ile, bir önceki ayetteki, *"Önünden de daha ağır bir azab gelip çatacak"* ifadesinin manası kastedilmiştir.

Bil ki Hak Teâlâ'nın, *"Hepsi toplanıp Allah'ın huzuruna çıkarlar"* ifâdesinin manası, *"O günde (bütün) sırlar yoklanıp meydana çıkarılacaktır. Artık o (insan) için ne bir kudret ne de bir yardımcı yoktur"* (Tarık 9-10) ayetinin manasına yakındır. Bu böyledir. Çünkü o günde içtekiler dışa çıkacak, gizli haller ortaya dökülecektir. Binâenaleyh o insanlar eğer cennetlik olanlardan ise, hakîm olan hâkime, kutsî sıfatları, yüce halleri, nurlu yüzleri ve münevver, saf, temiz ruhları ile gözükecekler. Böylece onlara Allah'ın celâlinin nuru tecelli edecek ve o ruhlarda kutsî âlemin aydınlıkları artıp çoğalacaktır. Bu haller ne yüce hallerdir! Yok eğer onlar cehennemlik olanlardan iseler, azamet durağı ve kibriya menzili için, zelil olarak, hor ve hakîr bir durumda, huzû ve huşû içinde, utancın verdiği rezillik ile rezil rüsvay olarak, çığlıklar atılan, hor ve hakir kılınan bir yerde durdukları halde gözükecekler. Bu halden Allah'a sığınırız.

Daha sonra Allah Teâlâ, o zayıf kimselerin, idare eden reislerine, *"Allah'ın azabını bizden uzaklaştırabilir misiniz?"* dediklerini nakletmiştir. Bu, "Biz, sırf bugün bize faydanız olur diye size tabi olmuştuk" demektir. Sonra o reisler, başkanlar, liderler, kendi rezilliklerini, âcizliklerini ve zelilliklerini itiraf ederek سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجَزِعْنَا أَمْ صَبَرْنَا مَالَنَا مِنْ مَحِيصٍ *"Şimdi bizler sızlansak da, katlansak da birdir. Bizim için (Allah'ın azabından) sığınacak hiçbir yer yoktur"* dediler. Gerek liderlerin, gerek onlara tâbî olanların acziyetlerini, perişanlıklarını ve cezayı hakettiklerini itiraf etmelerinin, büyük bir pişmanlığı ve tam bir zilleti ifâde ettiği malumdur. Binâenaleyh ayetteki bu ifadenin getirilmesinin maksadı, önceki ifâdelerde bahsedilen çeşitli azab ve cezaların yanısıra, bu rezil ve perişan olma, utanç ve zillet azabının da onları saracağını bildirmektedir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE Ayetteki **"Duâfâ"** (zayıflar) kelimesi, bazı mushaflarda hemzeden önce bir vav getirerek ضُعَفَـــؤُ şeklinde yazılmıştır. Bunun sebebi, bu kelimeyi, hemzeden önceki elifi kalın okuyup, onu vâva imâle edenlere göre yazılmasıdır. Bunun bir benzeri de, عُلَمٰٓؤُا بَنِى إِسْرَائِيلَ (Şuarâ, 197) ayetidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE **Duâfâ** (zayıflar), tâbî olanlar, avam ve halk; "büyüklük taslayanlar" (müstekbirler) de, liderler ve ileri gelenlerdir. **İbn Abbas** (r.a.) şöyle demiştir: "Bununla onların, Allah'a ibadet etmekten yüz çeviren, tekebbür eden ileri gelenleri kastedilmiştir."

Cenâb-ı Hak, إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا *"Biz sizin (dünyada) tebeânızdık"* dediklerini nakletmiştir. **Ferra** ve ekseri dilciler şöyle demiştir: **"Hâdim, bâkır, hâris** kelimelerinin çoğulları, sırasıyla **hadem, bakar, hares,** şeklinde geldiği gibi **tâbi'nin** de çoğulu **tebe,** gelir. Bunun, isim olarak kullanılan bir masdar olması da câizdir, yani, "Biz, uyma tarafı olan kimselerdik" demektir."

Bil ki bu uyma ile, küfürdeki uyma kastedilmiş olabileceği gibi, bütün dünya hallerinde ve işlerindeki uyma da kastedilmiş olabilir.

Onlar فَهَلْ اَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ *"Şimdi siz, Allah'ın azabından herhangi birşeyi bizden uzaklaştırıp defedebiliyor musunuz?"* demişlerdir. Bu, "Sizin, Allah'ın azabını başımızdan savuşturmanız mümkün mü?" demektir.

İmdi eğer مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ ifadesindeki **min** ile, **min şey'in** ifadesindeki **min** arasında ne fark vardır?" denilirse, biz deriz ki: Bunların ikisi de, ba'ziyyet, kısmîlik manasınadır. O halde bu ifâde, "Siz bizden, Allah'ın azabından (bir kısmını) giderebilir misiniz?" demektir.

Liderlerin Yanlışlarını İtiraf Etmeleri

Allah Teâlâ, işte tam bu esnada, reislerin, لَوْ هَدٰينَا اللّٰهُ لَهَدَيْنَاكُمْ *"Eğer Allah bize hidayet verseydi, biz de elbette doğru bir yol gösterirdik"* dediklerini nakletmiştir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) **İbn Abbas** (r.a) bunun manasının, "Eğer Allah bizi doğruya iletseydi, biz de sizi doğruya erdirirdik" şeklinde olduğunu söylemiştir. **Vâhidî:** "Bu, "Onlar ötekileri, ancak dalâlete çağırmışlardır. Çünkü Allah Teâlâ kendilerini saptırmış, hidâyete erdirmemiştir. Binâenaleyh onlar da kendilerine tâbî olanları dalâlete (sapıklığa) davet etmişlerdir. Eğer Allah o reisleri hidâyete erdirseydi, onlar da kendilerine uyanları hidâyete erdirirlerdi" demektir" demiştir.

Bu İtirafın Mutezile'ce Yanlış Yorumu

Keşşaf sahibi şöyle der: "Belki de onlar bunu, kendilerinin bu hususta yalancı olduklarını bile bile söylemişlerdir. Bunun böyle olduğuna, Hak Teâlâ'nın, münâfıkları anlattığı şu ayet de delâlet eder: *"O gün Allah, onların hepsini diriltecek de, O'na da, size yemin ettikleri gibi yemin edecekler"* (Mücâdele, 18).

Bil ki **Mu'tezile,** Kıyamette insanların yalan söyleyebileceklerini mümkün görmemektedir. Binâenaleyh **Zemahşerî**'nin bu görüşü, üstadlarının prensiplerine terstir. Binâenaleyh onun bu görüşü kabul edilemez.

2) **Keşşâf sahibi,** "Bu, "Eğer biz, kendilerine lutfedilenlerden olup da Rabbimiz de bize lutfetse ve biz de hidayeti bulsaydık sizi de imâna iletirdik" demektir" demiştir. **Kâdî,** bu izahı zikretmiş ve şöyle diyerek zayıf olduğunu göstermiştir: "Bu hidayeti, "lutuf" manasına hamletmek câiz değildir. Çünkü lutuf Allah'ın bir işidir."

3) Bu, "Eğer Allah bizi ikâbından kurtarıp cennet yoluna iletseydi, biz de sizi oraya iletirdik" demektir. Bunun bu manaya olduğunun delili şudur: Hidayetten maksad, bizim söylediğimiz şu hususdur: Bu (hidayet), onların isteyip araştırdıkları bir şeydir. Binâenaleyh "hidayet" ile bu mananın kastedilmiş olması gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ...سَوَآءٌ عَلَيْنَآ أَجَزِعْنَآ أَمْ صَبَرْنَا *"Şimdi bizler sızlansak da, katlansak da bir"* dediklerini nakletmiştir. Bu, "Bizim sızlanmamız veya sabretmemiz, bir şeyi değiştirmez, aynıdır" demektir. Ayetteki, istifham hemzesi ve **em** edatı, "eşit olma", "bir olma" manasına gelir. Bunun bir benzeri de, فَاصْبِرُوٓا أَوْ لَا تَصْبِرُوا سَوَآءٌ عَلَيْكُمْ *"İster sabredin, ister sabretmeyin, sizce birdir"* (Tûr, 16) ayetidir. O reisler daha sonra, *"Bizim için sığınacak hiçbir yer yok"* yani "Kurtulacak ve kaçacak bir yer yok" demişlerdir. **Mehîs** (sığınak), tıpkı **meğîb** (batmak),**meşîb** (ihtiyarlamak) gibi bazan, masdar (sığınmak) bazan da, tıpkı **mebît** (geceleyecek yer) ve **madîk** (dar geçit) gibi, ism-i mekan olur. Gerek **hâse**, gerek **hâde** aynı (sığınmak) manasınadırlar. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Şeytanın Ahiretteki Hitabesi

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ
وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوٓا أَنْفُسَكُمْ
مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ
إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٢﴾

"İş olup bitince şeytan der ki: "Şüphesiz Allah size sözün doğrusunu söyledi. Ben de size vaadettim ama size yalancı çıktım. Zaten benim, sizin üzerinizde hiçbir hükmüm (ve nüfûzum) da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icâbet ettiniz. O halde kusuru bana yüklemeyin kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Esâsen beni evvelce (Allah'a) ortak tutmanızı da inkâr etmiştim. Zâlimlerin hakkı, elbet pek acıklı bir azabtır"

(İbrahim, 22).

Bil ki Allah Teâlâ, o liderlerle, onlara uyan kâfirler arasında geçen münakaşayı anlatınca, şeytan ile ona uyanlar arasında geçen münakaşayı da anlatmış ve *"İş olup bitince şeytan der ki"* buyurmuştur. Ayetteki, لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ *"İş olup bitince"* ifâdesi ile neyin kastedildiği hususunda çeşitli izahlar yapılmıştır:

Birinci Görüş: Müfessirler şöyle demişlerdir: "Cennetlikler cennette, cehennemlikler de cehennemde iyice yerleşince, cehennemlikler iblisi kınamaya ve ona atıp tutmaya başladılar. Bunun üzerine o, cehennemde onların ortasına çıkıp, onlara, ayette *"iş olup bitince şeytan der ki..."* diye haber verilen sözleri söyler."

İkinci Görüş: Bu ifade ile, hesabın sona ermesi kastedilmiştir.

Birinci görüş daha uygundur. Çünkü Kıyamettekilerin işlerinin sonu, itaatkâr olanların cennete, kâfirlerin cehenneme yerleştirilmeleridir. Hesabtan sonra da bu iş devam eder.

Üçüncü Görüş: Biz ehl-i sünnete göre, ehl-i salâtın (namaz kılanların), günahkâr olanları cehennemden çıkıp cennete gireceklerdir. Binâenaleyh ayetteki *"İş olup bitince..."* ifadesi ile, bu vaktin kastedilmiş olması uzak bir ihtimal sayılmaz. Çünkü o vakitte, yapılması gereken işler artık sona erer. Bundan sonra, sadece daha önce yapılmayan işler yapılır.

Şeytan Hakkında

Ayetteki **şeytan** kelimesi ile, iblis kastedilmiştir. Çünkü bu, müfred bir lafızdır ve dolayısıyla tek bir ferdi ifâde eder. İblis, şeytanların başı ve reisleridir. Binâenaleyh **"şeytan"** lafzını, bu manaya hamletmek daha uygun olur. Hem sonra Hz. Peygamber (s.a.s.) إِذَا جَمَعَ اللّٰهُ الْخَلْقَ وَقَضَى بَيْنَهُمْ يَقُولُ الْكَافِرُ قَدْ وَجَدَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ يَشْفَعُ لَهُمْ فَمَنْ يَشْفَعُ لَنَا مَا هُوَ إِلاَّ إِبْلِيسُ هُوَ الَّذِي أَضَلَّنَا فَيَأْتُونَهُ وَيَسْأَلُونَهُ فَعِنْدَ ذٰلِكَ يَقُولُ هٰذَا الْقَوْلَ *"Allah mahlukatı toplayıp, aralarında hüküm verdiğinde, kâfirler, "Müslümanlar, kendilerine şefaat edecek olanı buldular. Ya bize kim şefaat edecek? O, bizi saptıran iblis'den başkası olamaz" derler ve ona gelip, ondan kendilerine şefaat etmesini isterler. İşte iblis bu sözü o esnada söyler"*[53] buyurmuştur.

O, إِنَّ اللّٰهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ *"Şüphesiz Allah size sözün doğrusunu söyledi. Ben de size vaadettim, ama size yalancı çıktım"* demiştir. Bu ifâde ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bu ifade ile, "Allah size sözün doğrusunu, yani öldükten sonra dirileceğinizi ve amellerinize karşılık vereceğini söyledi (vaadetti) ve vaadettiğini tastamam yerine getirdi. Ben ise size, bunun aksini vaadettim, ama yalancı çıktım" manası kastedilmiştir. Sözün özü şudur: Nefs, insanı dünyaya çağırır, uhrevî mutluklular ile rûhânî mükemmelliklerin nasıl (kıymetli) olduğunu düşünemez. Allah Teâlâ ise, insanı bunlara davet eder, bunlara teşvik eder. Nitekim O, *"Ahiret daha hayırlıdır, daha bâkî (devamlıdır)"* (A'la, 17) buyurmuştur.

---

53) Dârimî, Rikâk 84 (2/327).

İkinci Bahis: وَعْدَ الْحَقِّ (sözün, vaadin doğrusu) ifâdesi Kûfelilere göre, birşeyin yine kendisine izâfeti kabilindendir. Bu tıpkı حَبُّ الْحَصِيدِ *"biçilecek taneler"* (Kâf, 9) ifâdesi ile **"mescidü'l-câmî"** ifâdesi gibidir. Buna göre mana, "Allah size, hak vaadi vaadetti. şeklindedir. Basralılara göre kelamın takdiri, "Hak olan günü, yahut hak olan işi vaadetti" şeklindedir. Yahut da, "Allah size hakkı vaadetti" şeklinde olup, fiilin masdarı te'kid için getirilmiş olur.

Ayette Mukadder Olan Kısım

Üçüncü Bahis: Ayette, şu iki açıdan bir takdir (mahzuf) vardır:

1) Kelamın takdiri, "Allah size hak olan vaadde bulundu ve size olan vaadinde de doğru çıktı. Ben de size vaadde bulundum ama, yalancı çıktım" şeklindedir. "Vaadinde doğru çıktı" ifadesi, siyakın vaadin doğruluğuna delalet etmesi sebebiyle hazfedilmiştir. Çünkü onlar bu durumu bizzat görüp müşâhede etmişlerdir. Gördükten sonra artık izaha gerek kalmaz. Bir de şeytanın vaadinde durmadığından bahsedilmiştir. Bu durum da, Allah'ın vaadinde doğru olacağına delâlet etmiştir.

2) Şeytanın *"Ben de size vaadettim, ama size yalancı çıktım"* sözündeki "vaad" fiili, ikinci bir mef'ûlü gerektirir. Bu mef'ûl karinelerden anlaşıldığı için hazfedilmiştir ve kelamın takdiri, "Ben size, cennet ve cehennemin, haşır ve hesabın olmayacağını vaadettim ama..." şeklindedir.

Şeytanın İnsan Üzerinde Hakimiyeti Yoktur

وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ *"Zaten benim sizin üzerinizde hiçbir hükmüm (ve nüfûzum) da yoktu"* yani "Benim gücüm, kuvvetim ve hükmeden bir kudretim yok ki, sizi küfre ve isyana zorlamış olayım, onları yapmaya mecbur kılmış olayım. Ben ancak sizi bunlara davet ettim" yani "vesveselerimle ve süslü göstermelerimle sizi dalâlete çağırmamdan başka bir gücüm yoktur" demiştir. Nahivciler, "Davet, sultan (güç-kudret) cinsinden birşey değildir. O halde şeytanın "yalnız ben sizi çağırdım (davet ettim)" sözü, Arapların مَا تَحِيَّتُهُمْ إِلاَّ الضَّرْبُ "Onların selamları, dayak atmaktır" şeklindeki sözlerine benzer" demişlerdir. **Vahidî**, buradaki istisnânın, "istisnâ-yı munkatî olduğunu söylemiştir. Yani "Şu kadar ki ben size davette bulunmuştum..." demektir.

Buna göre, bu hususta şöyle de denilebilir: "Bu ifadedeki **illa** kelimesi hakîkî manada bir istisnadır. Çünkü insanın başkasını herhangi bir işe sevkedebilmesi, bazan zorlayarak ve zulmederek, bazan da onun içine vesveseler atmak suretiyle, o işi yapmasına sebeb olacak niyeti kuvvetlendirmesi ile olur. Bu da bir çeşit sultadır, nüfuzdur. Ayrıca, ayetin zâhiri, avâmın ve Haşviyye'nin dediği gibi, şeytanın insanı çarpmaya, uzuvlarını felç etmeye, aklını almaya kadir olmadığına delâlet eder. Sonra, o, *"O halde kusuru bana yüklemeyin, kendinizi kınayın"* demiştir. Yani, "Ben ancak sizi çağırdım ve size vesvese verdim. Siz ise, Allah'ın delillerini duymuş, O'nun

peygamberlerinin gelişini müşahede etmiştiniz. Size gereken, benim sözlerime aldanmamanız ve bana iltifât etmemenizdi. Ama siz, benim sözümü apaçık delillere tercîh edince, bu konuda kınanması gereken siz oldunuz, ben değil!." demektir.

Bu ayette ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE
Mutezile'nin Bu Ayete Tutunmak İstemesi

Mutezile, bu ayetin birkaç şeye delâlet ettiğini söylemiştir: 1) Şayet, küfür ve masiyet Allah'dan olsaydı, o zaman "Ne beni kınayın, ne de kendinizi. Çünkü Allah size küfrü yazdı ve sizi ona mecbûr etti" denilmesi gerekirdi.

2) Bu ayetin zahîri avâmın ve Haşviyye'nin dediği gibi, şeytanın insanı çarpmaya, aklını almaya ve uzuvlarını felç etmeye muktedir olmadığına delâlet eder.

3) Bu ayet-i kerime, insanın, başkasının fi'ilinden dolayı kınanmasının, ayıplanmasının ve cezâlandırılmasının caîz olmadığına delâlet eder. O vakit, kâfirlerin çocuklarının, babalarının küfürlerinden dolayı cezâlandırılmalarının caîz olmadığı ortaya çıkar.

Ehl-i sünnetten bazıları bu açıklamalara, "Bu, şeytanın sözüdür. Binâenaleyh delil olarak ona tutunmak caiz olmaz?" diyerek cevap vermiştir.

Buna mukabil hasmı ise ona, "Bu söz şayet, ondan sâdır olmuş batıl bir kelâm olsaydı, Allah onun batıl olduğunu beyân eder ve onu açıkça yadırgardı. Yine, (batıl olması halinde), bugün bu batıl sözün ve fasit kelâmın zikredilmesinde bir fayda da yoktur. Baksana, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz Allah size sözün doğrusunu söyledi. Ben de size vaadettim, ama size yalancı çıktım"* sözü hak bir sözdür; aynı şekilde, *"Zaten benim sizin üzerinizde hiçbir hükmüm de yoktu"* ifadesi de, Cenab-ı Hakk'ın *"Benim kullarım üzerinde senin hiçbir tahakkümün yoktur. Azıp sapanlardan sana tâbi olanlarsa müstesna"* (Hicr, 42) ifâdesinin delâletiyle hak bir sözdür.

İKİNCİ MESELE
Asıl Şeytan Nefistir

Bu ayet, asıl şeytanın nefs olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü şeytan, ancak vesvese verdiğini beyan etmiştir. Şayet şehvet, gazab, vehim ve hayalden dolayı meydana gelen meyl bulunmasaydı, onun vesvesesinin herhangi bir tesiri olamazdı. Bu da delâlet eder ki, aslî şeytan, nefsin kendisidir.

Vesvesenin Mahiyeti

İmdi eğer birisi, "Bize vesvesenin hakikatini beyân ediniz" derse, deriz ki:

Tabiî ve gerekli bir biçimde birbirine terettüp eden dört şey bulunduğunda, insandan fiil sâdır olur. Bunu şöyle açıklarız: İnsanın uzuvları, aslî olarak sağlam ve tabiî olarak da müsait ve elverişli olmaları itibariyle, bir işi yapıp yapmamaya, bir işe atılmaya veya ondan geri durmaya elverişlidir. İnsanın kalbinde yapmayı yapmamaya veya yapmamayı yapmaya tercih ettirecek bir meyil bulunmadığı sürece, fiilin

meydana gelmesi imkânsız olur. Bu temayül ise, kesin kararlı irâde ve kesin kararlı, azimli kasıttır, niyettir. Sonra bu kesin kararlı irâde ise ancak, o fiilin bir fayda ya da bir zarar sebebi olduğuna dair bir ilim, ya da bir inanç, yahut da bir zan bulunduğunda hasıl olabilir. Kişide böyle bir inanç meydana gelmezse, yapmaya ya da yapmamaya dair herhangi bir temayül de bulunmaz. Netice olarak diyebiliriz ki: İnsan bir şey hissettiği zaman, onda, onun kendisine ya uygun veya uygun olmadığı; veyahut da ne uygun ne de aksi olmadığı hususunda bir şuûr ve bilinç hasıl olur. Eğer, onun kendisine uygun olduğuna dair bir bilinç ve şuûr meydana gelirse, fiili yapmaya yönelik olarak kesin kararlı meyli o şeye terettüb eder, ona yönelir. Ama onda, onun kendisine aykırı olduğuna dair bir şuûr ve bilinç hasıl olur ise, o zaman da ona, fiili yapmamaya yönelik olan kesin kararlı meyli, temayülü terettüp eder. Ama, ne bu, ne de öteki hasıl olmazsa, o zaman da ne o şeye bir meyil meydana gelir, ne de onun zıddına. Aksine insan, olduğu gibi kalır. İşte, ancak bu kesin meyil bulunduğu zamandır ki bu meyille berâber kudret o fiili yapmayı gerektirir.

Sen bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Fiilin, kudret ile sebebin toplamından sâdır olması gerekli bir iş olup, şeytanın bu işte bir dahli olamaz. O şeyin hayır olduğunu ya da şer olduğunu tasavvur etmesinden meylin meydana gelmesi de, vacib, zorunlu bir iş olup, yine şeytanın bunda da bir payı yoktur. Onu bizatihî algılamak yoluyla, onun hayır olmasının meydana gelmesi, ya da şer olduğunun tasavvur edilmesi, yine lâzım, gerekli, zorunlu bir iş olup, şeytanın onda bir dahli bulunmamaktadır. Binâenaleyh şeytanın, bu safhalardan hiçbirinde hiçbir tesiri bulunmamaktadır. Onun payı ancak, onun sözünü ve fısıltısını atmak suretiyle insana bir şeyi hatırlatması ile olur. Meselâ insan, bir kadının biçim ve sûretinden habersiz iken, şeytan onun kalbine, o kadının sözünü, fısıltısını atıverir. İşte şeytanın, ancak bu safhada bir kudret ve gücünden bahsedilebilir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ondan nakletmiş olduğu şu şeyin aynısıdır: *"Zaten benim, sizin üzerinizde hiçbir hükmüm de yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz."* Yani "Benden ancak sadece bu çağrı vaki olmuştur. Diğer safha ve mertebelere gelince, onlar benden sudûr etmedi; benim onlarda herhangi bir tesirim bulunmamaktadır" demektir.

Geriye bu konuyla ilgili iki soru kalmıştır:

Şeytan Nasıl Vesvese Verir?

Birinci Soru: Şeytanın, insanın uzuvlarının içine girip, ona vesveseler atabilmesi nasıl düşünülebilir? Bu makul müdür?

Cevap: Alimlerin melekler ve şeytanlar hakkında iki görüşü bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Allah'ın dışında bulunan varlıklar, aklî taksimata göre üç kısımdırlar:

1) Mütehayyiz (mekân tutmuş),

2) Mütehayyiz varlığa hulûl etmiş,

3) Ne mütehayyiz ne de mütehayyize hulûl etmiş olmayan.

Bu üçüncü kısmın mevcût olduğunu söylemenin yanlışlığına dair kesin bir delil bulunmamaktadır. Aksine, doğru olduğunu kabule dair pekçok delil mevcuttur. İşte, ervah (rûhlar) olarak isimlendirilenler, bu kısma dahildirler. Bu rûhlar eğer temiz ve mukaddes iseler, kudsî ruhlar alemindendirler ki, bunlar meleklerdir. Ama habîs, şerlere, bedenler âlemine ve karanlık mekânlara davet ediyor iseler, onlar da şeytanlardır.

Bunu iyice kavradığın zaman deriz ki: Bu duruma göre şeytan, bedenin içine girme ihtiyacını duyan bir cisim değildir; aksine o, fiilleri habîs ve kötü, şer ve kötülük üzere yaratılmış olan rûhanî bir cevherdir. İnsan nefsi de bunun gibidir. Bu duruma göre, bu ruhlardan herhangi birşeyin, herhangi birisinin, insanî nefs cevherine çok çeşitli vesveseler ve batıl şeyler atıvermesi uzak bir ihtimal değildir.

Alimlerden birisi bu konuda, ikinci bir ihtimal daha zikretmiştir ki, bu da şudur: Beşerin nefs-i nâtıkaları çeşit bakımından muhteliftirler. Onlar, çok çeşitli grupturlar. Onlardan her kısım, bizzat semavî ruhlardan birinin yönetimi altındadır. Beşerî nefislerin bir grubu, güzel ahlâklı, fiilleri iyi, mutluluk, sevinç ve kolaylıkla muttasıftırlar. Bunlar, semavî rûhlardan muayyen bir ruha müntesiptirler. Bu nefislerin diğer grubu ise, hiddet, kuvve-i gazabiyye, katılık, herhangi bir şeye aldırmamak ile muttasıftırlar. Bunlar ise, semavî ruhlardan başka bir ruha müntesiptirler. İşte bu beşerî ruhlar, o semavî ruhların çocukları, onlardan meydana gelmiş yavrular ve onlardan neşet etmiş dallar gibidirler. Onu kendi maslahat ve faydasına olan şeyle irşâd etme işini üstlenmiş olan, işte bu semavî rûhtur. Uyku ve uyanıklık hallerinde onlara ilhâmlar veren işte odur!.. Kudema (önceki) alimler bu semavî rûha, **et-tıbâu'ttâm** (eksiksiz-kusursuz tabiat) adını veriyorlardı. Şüphesiz, asıl ve kaynak olan bu semavî ruhun, pekçok dalları ve sayısız şubeleri bulunuyor. Bunların tamamı da, bu insanın rûhu cinsindendir. Bunlar, birbirlerine benzediklerinden ve aynı cinsten olduklarından dolayı da, kendilerine uygun düşen ameller ve karakterlerine münasip olan fiiller konusunda birbirlerine yardım etmektedirler.

Sonra bunlar hayırlı, temiz ve güzel iseler, melektirler ki, bunların yardımına "ilhâm" adı verilir; eğer kötü, habîs ve amelleri de çirkin ise, bunlar şeytanlardırlar ki, onların bu iâne ve yardımlarına "vesvese" adı verilir.

Alimlerden birisi, bu konuda üçüncü bir ihtimal daha zikretmiştir: Buna göre, beşerî nefisler ve insanî rûhlar, bedenlerini terkettikleri zaman, o bedenlerde kesbetmiş, kazanmış oldukları o sıfatlar konusunda kuvvetlenmiş ve bu hususta mükemmelleşmiş olurlar. Ayrılan nefsin terkettiği bedene benzeyen başka bir bedende, o ayrılan nefse benzeyen başka bir nefis meydana geldiği zaman ise bu beden ile, daha önce, onu terketmiş olan nefsin bedeni olan o şey arasında bulunan

benzerlikten dolayı, ayrılmış olan o nefis ile bu bu beden arasında bir tür münasebet ve alâka meydana gelir. Böylece de, ayrılmış olan o nefsin bu bedenle sıkı bir münasebeti olmuş olur. Bundan dolayı da, daha önceki ayrılmış olan nefis, bu bedene tutunmuş olan nefse benzerlikten dolayı, fiil ve hallerinde yardımcı ve destekçi olmuş olur.

Sonra bu, hayır ve bereket konularında olursa, bir ilhâm; şer konularında olursa, bir vesvese olmuş olur. Binâenaleyh bütün bunlar maddeden ve mekân tutmaktan uzak, kudsî, ruhanî birtakım varlıkların, cevherlerin varlığının kabul edilmesi görüşüne dayanan, muhtemel birtakım izahlardır. Temiz ve pis ruhların varlığıyla ilgili hüküm, kadîm felsefecilerin üstadları nezdinde de muteber ve yaygın bir görüştür. Binâenaleyh onların, bu tür şeyleri, bizim şeriatimizin sahibi olan **Hz. Muhammed** nezdinde de kabul olunmasını yadırgamamaları gerekir.

Şeytanları Cisim Olarak Düşünenler

İkinci Görüş: Bu "Şeytanların, mutlaka cisim olmaları gerekir" şeklindeki görüştür. Biz diyoruz ki: Böyle olması halinde onların, kesif (katı) maddeler olduğunun söylenmesi imkânsız olur. Aksine onların, latîf birtakım cisimler olduğunu söylemek gerekir ki, Allah Teâlâ onları çok özel bir biçimde halketmiştir. Bu da, onların latîf olmalarının yanı sıra, dağılmayı, parçalanmayı, bozulmayı ve yok olmayı kabul etmemeleridir. Latîf olan kütlelerin, kesif olan maddelerin içine girmesi uzak ihtimal sayılmaz. Baksana, insan rûhu, latîf bir cisimdir. Ama o, buna rağmen, insanın batınının derinliklerine nüfuz edebilmiştir. Binâenaleyh, insan bunları düşündüğünce, pekçok çeşit latîf cisimlerin, insanın içine girebilmesini nasıl imkânsız görebilir? Ateşin kütlesi, kömürün kütlesine; gül suyu, gül yaprağına; susam yağı, susamın maddesine sirâyet etmemiş midir? İşte olay, burada da böyledir. Bütün bu anlattıklarımızla, cinlerin ve şeytanların varlığını kabul etmenin, akılların imkânsız göremiyeceği ve delillerin iptâl edemiyeceği bir hakikât olduğu; inkârda ısrâr etmenin de, ancak bir cehâletin ve akıl noksanlığının neticesi olduğu ortaya çıkmış olur. Şeytanların varlığına dair, hüküm genel olarak sabit olunca, biz deriz ki, daha uygun ve daha gerçek olan şöyle denilmesidir: Bu görüşe göre melekler, nûrdan; şeytanlar ise dumandan ve alevden yaratılmışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, *"İblisi de, daha önce çok zehirleyici olan ateşten yarattık"* (Hicr, 27) buyurmuştur. Bu söz, felsefecilerin otoriteleri nezdinde de meşhûr olan görüştür. Binâenaleyh onu, şeriatimizin sahibi olan **Hz. Muhammed** bildirdiğinde, akıldan uzak sayıp kabul etmemek nasıl uygun düşebilir?

İkinci Soru: Niçin şeytan, *"O halde kusuru bana yüklemeyin, kendinizi kınayın"* demiştir? Halbuki şeytanın kendisi de, o batıl vesveseye yönelmesinden dolayı kınanmıştır.

Cevap: Şeytan bu ifâdesiyle, "yaptıklarınızdan dolayı beni kınamayın. Kendinizi

kınayın, zira sizler, sizin için Allah'ın hidâyetini sağlayan şeyden yüz çevirdiniz" manasını kastetmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, şeytanın مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنتُمْ بِمُصْرِخِيَّ *"Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz"* dediğini nakletmiştir. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a.) "Bunun manası," Ne ben size yardım edip kurtarabileceğim; ne de siz bana yardım edip kurtarabileceksiniz" şeklindedir" demiştir. **İbnu'l-Arâbî** ise: "**Sârih, müstagîs** (yardım isteyen); **musrih** ise "yardım eden" manasındadır" demiştir.

Nitekim Arapça'da birisi bir yardım talep ettiğinde صَرَخَ فُلَانٌ birisi başkalarına yardım ettiğinde ise أَصْرَخْتُهُ denilir.

İKİNCİ MESELE
Kıraatle İlgili Bir Mesele

Hamza, yânın kesresiyle, **musrihiyyi** şeklinde okumuştur. **Vahidî,** bu okuyuşun, **A'meş** ve **Yahyâ İbn Vessab'ın** kıraati olduğunu söylerken, **Ferrâ** şöyle demiştir: "Belki de bu okuyuş kurrânın yanlış zanlarından kaynaklanan bir okuyuştur. Çünkü onlardan, vehimden uzak olabilen pek azdır. Belki de o, bu ifâdedeki bâ harf-i cerrinin, bu kelimenin tamamını cerrettiğini zannetmiştir!.. Bu yanlıştır, zira mutekellim yâsı, kelimenin aslından değildir. Cenâb-ı Hakk'ın, نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ (Nisâ, 115) buyruğunda geçen kelimeyi **nuslih** şeklinde okumada da aynı zanna düştüklerini görmekteyiz. Allah daha iyi bilir ya, onlar **hâ** harfinin cezmedileceğini zannetmişlerdir. Oysa ki bu, yanlıştır. Çünkü, bu ifâdelerdeki hâ, nasb mahallindedir. Halbuki, **hâ** harfinden önce gelen fiil, **yâ** harfinin düşmesiyle meczûm olmuştur. Bazı nahivciler, bu kıraatin doğruluğunu ortaya koymak için zoraki izaha kalkışmışlar ise de, onların ekserisi, bunun kıraatta bir hata olduğunu söylemişlerdir. Allah en iyisini bilendir.

Şeytanın Şerik Koşulması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o şeytanın إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِن قَبْلُ *"Esasen beni evvelce (Allah'a) ortak tutmanızı da inkâr etmiştim"* dediğini nakletmiştir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ ifâdesindeki **mâ** edatı ile ilgili iki görüş vardır: 1) Bu, ma-i masdariyyedir ve sözün manası, "Esâsen beni, evvelce taatlarınızda Allah'a ortak koşmanızı da inkâr etmiştim" şeklindedir. Buna göre ayet şu manayadır: İblis, tâbî olan bu insanların, bu âlemin idaresinde kendisinin Allah'ın şerîki (ortağı) olduğuna inanmalarını da kabul etmemiş, inkâr etmişti. Yahut şu manaya da olabilir: "Onlar, hayır amellerde Allah'a

itaat ettikleri gibi, şer (kötü) âmellerde de iblis'e itaat ediyorlardı. İşte, ortak koşmaktan murad budur."

2) **Ferrâ**'nın görüşüne göre, ayetin manası şöyledir: "İblis, "Ben, küfrünüzden önce, beni kendisine ortak koşmuş olduğunuz Allah'ı inkâr ettim" demiştir. Bu, "İblis'in küfrü, kendisine tâbî olanların küründen önce idi" demektir. Buna göre buradaki **mâ** edatı, **men** (kim) manasınadır. Kabûle şayan görüş birincisidir. Çünkü ayetin sıra ve tertibi, birinci tefsire göre uyumlu-ahenkli olmaktadır. Yine, sözün ikinci tefsire de uygun olduğunu söylemek de mümkündür. Kelamın takdiri şöyle olur: İblis sanki şöyle demiştir: Sizin küfre girmenizde, benim vesvesemin bir tesiri yoktur. Bunun delili, benim sizden önce kâfir olmam ve benim küfrümün başka bir vesvese sebebiyle olmayışıdır. Aksi halde teselsül gerekir." Bununla, küfre düşme sebebinin, vesvese dışında başka birşey olduğu ortaya çıkar. Bu manaya göre de, söz muntazam ve ahenkli olur.

Ayetteki إِنَّ الظَّٰلِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ *"Zalimlerin hakkı, elbet pek acıklı bir azabtır"* ifâdesinde açık olan husus, bunun Allah Teâlâ'nın sözü olduğu, iblisin sözünün de bundan önce tamamlanmış olduğudur. Bunun, o kâfirlerin yardım ve destek ümidlerini iyice kesmek için, iblis'in söylediği bir söz olması da uzak bir ihtimal değildir. Allah en iyisini bilir.

* *
*

Cennetliklerin Karşılanması

وَأُدْخِلَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا
بِإِذْنِ رَبِّهِمْ ۖ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَٰمٌ ﴿٢٣﴾

"İman edip, sâlih ameller işleyenler, Rablerinin izniyle, içerisinde ebedî kalmak üzere, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokulacaktır. Onların oradaki tahiyyeleri "selam"dır"

(İbrahim, 23).

Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki Hak Teâlâ, şakîlerin (cehennemliklerin) hallerini, pek çok yönden iyice açıklayınca, bunun peşisıra da sa'îd (cennetlik) olanların hallerini açıklamıştır. Sen, daha önce mükâfaatın, takdir ve saygı ile verilen, hâlis (katıksız) ve devamlı bir menfaat olduğunu

öğrenmiştin. İşte, *"İman edip, sâlih ameller işleyenler... cennetlere sokulacaktır"* buyruğu ile, katıksız menfaate; *"içerisinde ebedi kalmak üzere"* ifadesi ile de, bu menfaatın devamlı olduğuna işaret edilmiştir. Burada saygı iki yönden tahakkuk etmiştir:

1) Bu menfaat, ancak Allah'ın izni ve emri ile olmuştur.

2) Hak Teâlâ'nın *"Onların oradaki tahiyyeleri "selam"dır"* beyanının anlatmığı husus... Çünkü onlar orada birbirlerini bu kelime ile selamlarlarken, aynı şekilde, *"Melekler de her bir kapıdan onların yanına sokulacaklar (ve şöyle diyecekler): "Sizlere selam"* (Ra'd, 23-24) ayetinde anlatıldığı gibi, melekler de onları bu kelime ile selamlayacaktır. *"Rahman olan Rablerinden bir de selâm (var)dır"* (Yâsin, 58) ayetinde de bildirildiği gibi, Rahîm Allah da onları bu kelimeyle selamlayacaktır.

Bil ki "selâm" kelimesi, selamette (esenlikte) olmak" manasına gelen "selâmet" masdarındandır. Doğruya yakın olan, buradaki ifadeden muradın, onların dünyanın belâ ve pişmanlıklarından, yahut dünyanın elem ve hastalıklarından ve onun çeşit çeşit gam ve kederlerinden kurtulmuş olmalarıdır. Alimlerimizin şu sözü ne kadar güzeldir: "Meydana gelmiş ve bozulacak şu cesedler âleminin (dünyanın) mihnetlerinden kurtulmak, nimetlerin en büyüklerindendir. Hele hele bundan kurtulduktan sonra, ruhânî güzellikler ve meleklere has mutluluklar elde edilince.."

İKİNCİ MESELE **Hasan el-Basrî** ayetteki **üdhile** fiilini "Onları ben girdireceğim" manasında **udhilu** şeklinde okumuştur. Bu kıraate göre, ayetteki *"Rablerinin izniyle"* ifadesi, kendisinden sonraki ifadeye müteallik (bağlı)dır. Yani "Onların oradaki tahıyyeleri, Rablerinin izniyle "selam"dır " demektir. Bu, da "Melekler onları Rablerinin izniyle selamlarlar" manasınadır.

★ ★
★

İyi ve Kötüler Hakkında Darb-ı Mesel

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ ﴿٢٤﴾ تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٥﴾ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ ﴿٢٦﴾

"Görmedin mi Allah sana nasıl bir mesel getirmiştir: Güzel bir kelime, kökü sâbit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir. Ki o, Rabbinin izniyle her zaman yemişini verir durur. Allah insanlara meseller getirir. Olur ki onlar çok iyi düşünüp, ibret alırlar. Kötü bir kelimenin meseli (hali) de, toprağın üstünden koparılıvermiş kötü bir ağaç gibidir ki, onun hiçbir sebatı yoktur"

(İbrahim, 24-26).

Bil ki Cenâb-ı Hak, bedbahtların halleri ile sa'îd (mutlu) kullarının hallerini açıklayınca, her iki topluluğa âit hükmün durumunu beyan eden bir misal zikretmiştir. İşte bu da, getirilmiş bu mesellerdir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Cenâb-ı Hak, dört sıfatla nitelenmiş olan bir ağaç zikretmiş, sonra da güzel kelimeyi (sözü) bu ağaca benzetmiştir.

Güzel Söz, Verimli Ağaç Gibidir

Birinci Sıfat, bu ağacın "güzel" olmasıdır. Bu birkaç manaya gelebilir:

1) Ağacın görünüşünün, biçiminin ve şeklinin güzel olması.

2) Kokusunun güzel olması.

3) Meyvesinin güzel olması, yani, ondan elde edilen meyvelerin son derece lezzetli ve hoş olması.

4) Bu ağacın, fayda bakımından güzel olması, yani, meyvelerinin yenilmesinden nasıl lezzet ve tat alınıyorsa, aynı şekilde ağacın kendisinden de çok faydalanılması... Ayetteki **"şecere-i tayyibe"** tabirini, bütün bu izahlara, birlikte hamletmek gerekir. Çünkü *bu* hususların birlikte bulunması, lezzetin mükemmel olmasını sağlar.

İkinci Sıfat, ayetteki أَصْلُهَا ثَابِتٌ *"Kökü sâbit"* ifadesidir. Bu, "Kökü sağlamlaşmış, bâkî, sökülmekten, kesilmekten, yıkılmaktan ve yok olmaktan emin" demektir. Bu böyledir, çünkü boş olan bir şey, yıkılma ve sona erme durumunda olursa, onu elde etmeden dolayı bir mutluluk hâsıl olsa bile, hep yok olupsona erecek diye korkulması dolayısı ile, meydana gelecek olan hüzün (endişe) son derece büyük olur. Ama hâlinden, onun bâkî, dâim, yıkılmaz ve sona ermez olduğu bilinince, onu elde etmekten duyulan sevinç son derece büyük, onu bulmaktan ötürü duyulan sürûr son derece mükemmel olur.

Üçüncü Sıfat, ayetteki وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ *"Dalları gökte olan"* ifadesidir. Bu sıfat, o ağacın durumunun, şu iki yönden mükemmel olduğunu gösterir:

1) Ağacın dallarının yüksekliği ve boy atmadaki gücü, kökünün sağlamlığına ve toprak altındaki köklerinin sebâtına delalet eder.

2) Ne zaman ağacın boyu yüksek ve çok boylu olsa, yeryüzündeki pisliklerden ve evlerin çöp ve atıklarından uzak olur. O zaman da onun meyveleri bütün şâibelerden temizlenmiş, son derece güzel ve hoş olur.

Dördüncü Sıfat, ayetteki تُؤْتِيَ أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا "*O, Rabbinin izniyle her zaman yemişini verir*" ifâdesidir. Bundan murad şudur: "Bahsedilen ağaç, bu sıfatla muttasıftır. Bu sıfat da, onun meyvelerinin dâima ve her zaman mevcut olması, meyveleri bazan bulunan bazan bulunmayan diğer ağaçlar gibi olmamasıdır." İşte Allah Teâlâ'nın bu Kitab-ı Kerim'de bahsettiği ağacın izahı budur. Kesin olarak bilinir ki, böyle bir ağacı elde etme arzusu son derece büyük olur. Akıllı olan bir kimsenin onu elde etme ve ona sahip olma imkânını bulduğunda, ondan gâfil olması ve onu elde etme hususunda gevşeklik göstermesi mümkün değildir.

Allah'ı Tanımadaki Lezzet

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Marifetullah ve muhabbetullah'a, Allah'a hizmete, O'na itaate dalmak, bu dört sıfat bakımından bu ağaca benzemektedir:

Birinci Sıfat, ağacın güzel olmasıdır ki bu tahakkuk etmiştir. Hatta biz deriz ki, hakikatte güzel ve leziz olan, marifetullah (Allah'ı bilmek)tir. Çünkü, belli bir meyveyi elde etmekle (yemekle) meydana gelen lezzet, meydana gelmiştir. Çünkü bu meyveyi yemek, bedenin yapısına uygun birşeydir. İşte bu uygunluk ve uyumun söz konusu olmasından dolayı, bu büyük lezzet meydana gelmiştir. Beri tarafta ise, nefs-i nâtıka ve kutsî ruh cevherine uygun düşen şey, ancak marifetullah, muhabbetullah ve bunlardan huzur ve itminân duymaya dalmadır. Böylece bu marifetin (bilginin) gerçekten leziz olması gerekmiştir. Hatta deriz ki, meyveyi yemekten dolayı alınan lezzetin, nefs cehverinin (rûhun), marifetullah ile aydınlanmasından elde edilen lezzetten çok değersiz olması gerekir. Bu fark ise, birkaç yönden izah edilebilir:

Birinci İzah: Maddi olarak hissedilen ve idrâk edilen şeyler ancak, hissedenin, hissolunan şeyin yüzeyi ile temas etmesi neticesinde idrâk edilirler. Ama "Hissedilenin cevheri hissedenin cevherine nüfuz etmiştir" denilmesine gelince, durum böyle değildir. Çünkü cisimlerin birbirlerine hulûl etmeleri imkansızdır. Beri tarafa gelince, marifetullah, marifetullahın nuru ve bununla aydınlanma, nefis cevherine (rûha) sirayet eder ve onunla birleşir. Sanki nefis, bu aydınlanma hâsıl olduğu zaman, bu aydınlanmanın olmasından önceki nefisden başka bir nefis haline gelir. İşte bu iki durum arasında bulunan pek büyük bir farktır.

İkinci İzah: Yenen meyveden duyulan lezzette olan şey, bir tadma kuvvetidir. Hissolunan, idrâk edilen şey ise, belli bir taddır. Beri tarafta ise, idrâk eden, hisseden şey, kutsî nefis cevheridir. Bu nefis (ruh) ile bilinen ve hissedilen şey de, Allah Teâlâ'nın zâtı, onun celâl ve ikram sıfatlarıdır. Binâenaleyh bu iki lezzetten, birisinin diğerine nisbetle durumu, idrâk edilen bu iki şeyden birisinin diğerine nisbetle durumu gibidir.

Üçüncü İzah: Güzel bir meyveyi yemeden doğan lezzetler, meydana gelir gelmez, hemen yok olurlar. Çünkü lezzet öyle birşeydir ki, çabucak kaybolur ve süratle değişir. Cenâb-ı Hakk'ın, kemâl ve celâline gelince,bunların değişmesi ve değişikliğe uğraması imkansızdır. Nefis cevherinin bu mutluluğu kabul etme kabiliyetinin değişmesi de imkansızdır. Binâenaleyh bu açıdan da, iki durum arasında büyük bir fark olduğu ortaya çıkmıştır. Bil ki bu iki şey arasındaki fark, nerede ise sonsuz bakımlardan olabilecek kadar çoktur. Fakat akl-ı selim sahibi olan bir kimse, diğerlerine dikkatini çekmek üzere zikredilen bu üç izah ile yetinebilir.

İkinci Sıfat, ağacın kökünün sâbit olmasıydı. İşte bu sıfat, marifetullah ağacında daha kuvvetli, daha mükemmel olarak mevcuddur. Bu böyledir. Çünkü bu marifetullah ağacı kutsî nefis cevheri içinde kök salmıştır. Bu cevher, var olma ve bozulma (kevn-u fesâd)dan uzak, değişmekten ve yok olmaktan berî bir cevherdir. Yine bu kök salmanın, yardımı ve meded-ü inayeti, Cenâb-ı Hakk'ın celâlinin tecellisinden gelmektedir. Bu tecelli ise, Allah Teâlâ'nın, zâtında nûrun nûru ve zuhûr ile tecellinin mebdei olmasının zarûrî neticelerindendir. Bu ise, kaybolması ve yok olması aklen imkansız olan şeylerdendir. Çünkü Allah Teâlâ, zâtından dolayı vâcibu'l-vücûddur, aynı zamanda bütün sıfatlarında da yine vâcibu'l-vücûddur. Binâenaleyh değişme, yok olma, zevâl, cimrilik ve vermeme gibi sıfatlar O'nun hakkında düşünülemez. Böylece kökü sâbit olarak vasfedilen ağacın, ancak (marifetullah) ağacı olduğu kesinlik kazanır.

Marifetullahın Meyveleri

Bil ki Marifetullah ağacının da, ilahî âlemin göklerinde yükselen dalları ve cismânî alemin göklerinde yükselen dalları vardır.

Birincisi, pek çok kısım olup. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in *"Allah'ın emrine ta'zim göstermek"* ifâdesi, bütün bu kısımları içine alır. Marifetullahın ruhlar âlemindeki, cisimler âlemindeki delillerini, felekler ve yıldızlar âleminin hallerini ve süflî âlemin (dünyanın) hallerini iyice tefekkür etmek ile, muhabbetullah, şevkullah, zikrullah'a devam, bütünüyle Allah'a itimad (tevekkül) ve Allah'ın dışındaki herşeyden kesilmek, bu kısımlara dâhildir. Bu kısımları iyiden iyiye araştırıp zikretmek, şu anda istenilen birşey değildir. Çünkü bunlar, sonsuz denecek kadar çok olan muhtelif hallerdir.

İkinicisine gelince, bunlar da pekçok kısımdır. Hz. Peygamber'in اَلشَّفَقَةُ عَلَى خَلْقِ اللهِ *"Allah'ın mahlûklarına şefkat duymak"* ifâdesi, bütün bunları kendisinde toplamaktadır. Rahmet, re'fet , müsamaha, günahlardan geri durma, insanlara iyilik yapmaya ve onlardan kötülüğü uzaklaştırmaya gayret etme ve kötülüğe iyilikle mukabele etmek, bunlara dehildir. Bu kısımlar da sonsuzdur. Bunlar, Marifetullah ağacının, sâbit olan dallarıdır. Çünkü insan, Marifetullah'a ne kadar çok dalarsa, ondaki bu haller de, o nisbette daha mükemmel, daha güçlü ve daha üstün olur.

Dördüncü Sıfat, bu ağacın, Rabbinin izniyle her zaman yemişini verip durmasıdır.

Binâenaleyh bu Marifetullah ağacı, bu sıfata, maddi ağaçlardan daha layık ve müstehaktır. Çünkü Marifetullah ağacı, bu halleri iktizâ ettirmektedir ve bunların meydana gelmesinde de müessirdir. Sebep, müsebbepten (sonuçtan) ayrılmaz. Dolayısıyla, Marifetullah ağacının kalb toprağında kök salmasının tesiri, kalbin, nazarının ibretle bakar hale gelmesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "*İşte ey akıl ve basiret sahipleri. siz ibret alın*" (Haşr 2) buyurmuştur. Yine bunun tesiri, Allah Teâlâ'nın, "*(O kullarım ki) onlar söze kulak verirler de onun en güzeline uyarlar*" (Zümer, 18) şeklinde de beyan ettiği gibi, onun işitmesinin hikmetle olması; "*adaleti titizlikle ayakta tutanlar ve Allah için şahitlik edenler olun. Velev kendinizin (...) aleyhinde olsun*" (Nisâ, 135) buyruğunda da belirtildiği gibi, konuşmasının doğruluk ve sıdk olmasıdır. Nitekim, Hz. Peygamber de قُولُوا الْحَقَّ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ "*Aleyhinize de olsa, doğruyu söyleyin*"[54] buyurmuştur. Marifetullah ağacının, insanın kalb toprağında kök salması ne kadar kuvvetli ve mükemmel olursa, bu tesirlerin ondaki zuhûru da, o nisbette fazla olur. Çoğu zaman, insan bu meseleye dalar da gördüğü her şeyde Hak Teâlâ'yı görecek bir hale gelir ve çoğu zaman, bundaki terakkisi artar da, gördüğü herhangi birşeyde, ondan önce Allah'ı görür bir hale gelir. İşte Allah Teâlâ'nın "*Rabbinin izniyle her zaman yemişini verip durur*" buyruğu ile kastedilen budur. Yine zikrettiğimiz bu şeyler, nefsanî ilhamlara ve rûh cevherlerinde bulunan rûhanî melekelere bir işârettir. Sonra nefisten her an, her lahza ve her saniye, bu ağacın meyveleri gibi güzel söz, salih amel, huzû, huşû, ağlama ve tevâzû yükselir.

Ayetteki بِإِذْنِ رَبِّهَا "*Rabbinin izniyle*" kaydında dikkate şayan bir incelik var. Çünkü bu yüce hallerin ve yüksek derecelerin meydana gelmesi esnasında bazan, insan bunlar, bunlar olduğu için, bunlardan dolayı sevinir; bazan da yükselir ama, bunlar bunlar olduğu için, bunlardan dolayı sevinmez, ancak bunlar Allah'dan olduğu için sevinir. İşte o zaman sevinci aslında, bu hallerden dolayı değil de, mevlâsından dolayı (mevlası için) olmuş olur. Bundan ötürü muhakkiklerden birisi şöyle demiştir: "Kim irfânı, irfân olduğu için seçerse (alırsa), fânî olanı kabul etmiş olur. Kim de irfanı, irfân olduğu için değil, onunla bilinenden dolayı tercih eder (alırsa), vuslat (Allah'a kavuşma) denizine dalmış olur." Yaptığımız bu izah ve tafsilatlandırdığımız bu açıklama ile, Allah Teâlâ'nın bu kitabında zikretmiş olduğu şu misâl, kudsiyyet alemine, Allah'ın Celâlinin huzuruna ve O'nun kibriyasının saraylarına ulaştıran bir misaldir. Binâenaleyh biz, Allah Teâlâ'dan daha çok rahmet ve hidayet talep ediyoruz. O, semîdir, icâbet edendir.

Alimlerden birisi, bu meseli izah için, zikredilmesinde sakınca olmayan şöyle bir söz söylemiştir: Allah Teâlâ, imanı ağaca benzetti. Çünkü ağaç, ancak üç şey olursa ağaç diye isimlendirilmeyi hak eder: Derin kök, ayakta duran bir gövde ve yüksek

54) **Kenzu'l-Ummal**, 16/44158.

dallar. İman da böyledir; ancak üç şeyle tamam olur: Kalbdeki marifetullah, dildeki ikrar ve bedenlerle amel etme... Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE
Kelime-i Tayyibenin İzahı

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "**Kelimeten tayyibeten** kelimesinin mansub olmasıyla iligili iki izah bulunmaktadır: 1) Bu, mahzûf bir fiilin **mef'ûlü** olarak mansub olup, bunun takdiri, "Hoş bir kelimeyi, hoş olan bir ağaç gibi yapmıştır" şeklindedir. Bu ayetteki "*Allah bir mesel getirmiştir*" ifadesinin bir tefsiridir.

2) **Mesel** ve **kelime** kelimelerinin **darebe** fiilinin mef'ûlü olarak mansub olmaları caizdir. Yani, "Allah Teâlâ, hoş kelimeyi bir mesel yapmıştır" demektir. كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ ifâdesi, mahzuf bir mübtedânın haberi olup, bunun takdiri de هِيَ كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ "O güzel bir ağaç gibidir" şeklindedir."

Bu hususdaki üçüncü bir görüşe göre ise **Hallu'l-Ukad** adlı eserin sahibi şöyle demiştir: "En uygun olanı, "**kelime**" lafzını, atf-ı beyân kabul etmektir. كَشَجَرَةٍ kelimesindeki kâf da, مِثْلَ شَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ "güzel bir ağaç gibi" manasında olmak üzere nasb mahallindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Abbas (r.a.): "Kelime-i tayyibe, "Lâ ilâhe illâllâh" sözüdür" demiştir. Şecere-i tayyibe, ekseri müfessirlerin görüşüne göreyse, hurma ağacıdır. **Keşşâf sahibi:** "Bu, hurma, incir, üzüm ve nâr ağaçları gibi, meyvesi hoş olan her meyveli ağaçtır. Cenâb-ı Hak buradaki ağaç ile, meyvesi güzel olan ağacı kastetmiştir, ama sözden anlaşıldığı için, bunun hangi ağaç olduğunu belirtmemiştir" demiştir. **Asluhâ** demek, "Bunun kökü, yani bu güzel ağacın kökü sabittir; ve dalları, yani üst kısımları, semâdadır. Semâdan murad ise göktür, havadır. Çünkü senden yukarıda olan her şey, semâdır. Bu ağaç, yemişini, yani meyvesini ve yenilecek şeylerini her an verir" demektir.

Müfessirler, bu zaman hususunda ihtilaf etmişlerdir. **İbn Abbas:** "Bu, senenin altı ayıdır. Çünkü ağacın meyveye durmasıyla, meyvenin devşirilmesi arasında altı ay bulunur" demiştir. Bir adam **İbn Abbas**'a gelip: "Kardeşimle, bir zamana, bir "hîn"e kadar konuşmamaya and içtim" der. Bunun üzerine o da "Hîn, altı aydır" der ve bu ayeti okur. **Mücâhid** ve **İbn Zeyd:** "Bu, bir senedir; çünkü ağaç seneden seneye meyve verir" demişlerdir. **Saîd İbnu'l-Müseyyeb:** "Bu, iki aydır; çünkü, hurmanın meyve verme müddeti, iki aydır" demiştir. **Zeccâc:** "Bizim dil alimlerinden gördüklerimizin hepsi, "**hîn**" kelimesini, "vakit" kelimesi gibi, ister uzun ister kısa olsun her zaman hakkında kullanılan bir isim olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Buna göre, "*Her zaman yemişini verir durur*" ifadesinden maksat, "gece ve gündüz; yaz kış; her saat ve her vakit ondan istifâde edilir" manasıdır" demiştir. Müfessirler "Bunun sebebi şudur: Çünkü hurma ağacı, eğer meyvesi toplanmaz da üzerinde bırakılırsa, insanlar bütün sene boyunca ondan istifade edebilirler" demişlerdir. Ben de diyorum ki: Bu alimler, her ne kadar ayetin kelimelerinin manalarını ortaya

koymada isabet etmiş iseler de, esas maksadı anlayamamışlardır. Çünkü Allah Teâlâ bu ağacı, bahsedilen o sıfatlarla nitelemiştir. Dolayısıyla bunun hurma ağacı veya bir başka ağaç olduğunu bilmeye ihtiyacımız pek yoktur (!) Biz, bahsedilen dört sıfatla mevsûf olan bu ağacın, bu ağaç dünyada ister bulunsun ister bulunmasın, her akıllının onu elde etmeye gayret etmesi gereken kıymetli bir ağaç olduğunu zarurî olarak anlamaktayız. Çünkü bu sıfatlar, elde edilmesi arzulanan şeylerdir. Müfessirlerin "**hîn**" kelimesi hakkındaki ihtilafları da bu kabîl bir ihtilâftır. İşleri en iyi bilen, Allah'dır.

Mesel Getirmenin Gayesi

Allah Teâlâ daha sonra وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ *"Allah insanlara meseller getirir. Olur ki onlar, çok iyi düşünüp ibret alırlar"* buyurmuştur. Bu "Darb-ı meselde, daha çok anlatma, daha çok hatırlatma ve ibret verme ve manaları daha iyi ortaya koyma bulunmaktadır" demektir. Bu böyledir zira sırf aklî konuları, his, hayâl ve vehm anlayamaz. Binâenaleyh, bu konulara mahsûsât aleminden benzer olan şeyler zikredildiğinde, his, hayâl ve vehm, bu çekişmeyi terkeder, makûl ile mahsûs olan birbirine mutabık olur, böylece de tam bir anlayış meydana gelir; bu şekilde de matluba ulaşılmış olur.

Kötü Söz Kötü Bitkiye Benzer

Allah Teâlâ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْاَرْضِ مَالَهَا مِنْ قَرَارٍ *"Kötü bir kelimenin meseli (hali) de, toprağın üstünden koparılıvermiş kötü bir ağaç gibidir ki, onun hiçbir sebâtı yoktur"* buyurmuştur.

Bil ki, "Kötü ağaç" Allah'ı bilmemektir. Çünkü o afetlerin ilki, korkuların başı, bedbahtlıkların da en başta gelenidir. Allah Teâlâ, bunu, şu üç sıfatla muttasıf olan bir ağaca benzetmiştir:

Birinci Sıfat, onun kötü bir ağaç olmasıdır. Bazı âlimler, bunun sarımsak ağacı olduğunu, çünkü Hz. Peygamberin, sarımsağı **şecere-i habîse"** (kötü ağaç) diye nitelediğini söylemişlerdir: Yine bunun, pırasa olduğu; **Hanzala** (Ebu Cehil karpuzu) olduğu, çünkü onda çok zararlar bulunduğu; aynı şekilde bunun diken ağacı olduğu da söylenmiştir.

Bil ki bu tafsilata ihtiyaç yoktur. Çünkü ağaç bazan, kokusu sebebiyle, bazan tadı sebebiyle, bazen şekli ve görünüşü sebebiyle, bazan da birçok zararlara sebeb olduğu için kötü olabilir. Bütün bu özellikleri kendisinde toplayan bir ağaç her ne kadar mevcut değil ise de, bu özellikleri bilindiğine göre, ona teşbihte bulunmak, gayeye ulaşmak için yararlıdır.

İkinci Sıfat: Ayetteki اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْاَرْضِ *"toprağın üstünden koparılıvermiş"* tabiridir. Bu sıfat, "şecere-i tayyibe"nin, "kökü sabit" şeklindeki sıfatına mukabil zikredilmiştir. اُجْتُثَّ kelimesi, kökünden koparıldı" anlamındadır. Bunun masdarı olan

"**ictisâs**" kelimesinin esas manası, cüsseyi tamamen çekip almaktır. مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ ifâdesi de, "Onun, ne gövdesi ne de kökleri var" demektir. Allah'a şirk koşmak da böyledir. Onun da, ne bir delili, ne bir sebâtı, ne de bir kuvveti vardır.

Üçüncü Sıfat:*"Onun hiçbir sebâtı yoktur"* ifâdesidir. Bu sıfat, birincinin tamamlayıcısı gibidir ve "Onun bir istikrarı yok" demektir. Arapça'da ثَبَاتاً - ثَبَتَ (Sebât ettir-sebât etmek) denilmesi gibi, قَرَّ الشَّيْءُ قَرَاراً denilir. Bir hüccet ile desteklenmemiş söz, işte burada buna benzetilmiştir. O da sabit, dayanıklı değildir; binâenaleyh, yıkılıp gider.

Bil ki kötü söz hakkında yapılan bu benzetme, son derece mükemmeldir. Çünkü Allah Teâlâ, bu ağacı, çok zararlı ve bütün faydalardan hâlî olarak nitelemiştir. Zararlı oluşuna, **habise** tabiriyle işaret etmiştir; her türlü faydadan uzak olmasına da, *"toprağın üstünden koparılıvermiş. Onun hiçbir sebâtı yoktur"* ifâdesiyle işâret etmiştir. Allah, en iyisini bilendir.

★ ★
★

İÇİNDEKİLER

HÛD 29-31. AYELERİN TEFSİRİ 5
Kâfirleri Memnun Etmek İçin Fakir Mü'minler Uzaklaştırılamaz 5
Mü'minleri Kovmayı Engelleyen Sebepler 6

HÛD 32-34. AYETLERİN TEFSİRİ 9
Hakkı Yüceltmek İçin Mücadele, Peygamberlerin Yoludur 9

HÛD 35-36. AYETLERİN TEFSİRİ 13
Hz. Nuh'un Teskin Edilmesi 13

HÛD 37. AYETİN TEFSİRİ 15
Hz. Nuh'a Gemi Yapma Emri Veriliyor 15

HÛD 38-39. AYETLERİN TEFSİRİ 17
Hz. Nuh Gemi Yapıyor 17

HÛD 40. AYETİN TEFSİRİ 20
Geminin Tamamlanması ve Bindirme İşleminin Yapılması 20
Geminin İhtiva Ettiği Şeyler 22
Hz. Nuh (a.s.)'un Ailesi 23

HÛD 41. AYETİN TEFSİRİ 25
Gemi Hareket Ediyor 26

HÛD 42-43. AYETLERİN TEFSİRİ 28
Hz. Nuh Dalgalar Arasında Oğluna Seslenİyor 28

HÛD 44. AYETİN TEFSİRİ 33
Tûfan Hadisesi 33

HÛD 45-47. AYETLERİN TEFSİRİ 36
Mühim Olan, Soy Yakınlığı Değil Din Yakınlığıdır 36

HÛD 48. AYETİN TEFSİRİ 41
Tûfan Sonrası 41
Hz. Nuh'un İkinci "Âdem" Olması 42

HÛD 49. AYETİN TEFSİRİ 44
Gaybî Haberlerin Nübüvvete Delâleti 44

HÛD 50-51. AYETLERİN TEFSİRİ 45
Hz.Hûd'un Tebliğinin Esasları 46

HÛD 52. AYETİN TEFSİRİ 47
Hûd (a.s.)'un Tebliğinin Mükâfaatı 47
Tevbe ve İstiğfarın Faydası 48

HÛD 53-56. AYETLERİN TEFSİRİ 49
Kavminin Hz. Hûd'u Reddetmesi 49

HÛD 57. AYETİN TEFSİRİ 52
Haktan Sapmanın Zararı 52

HÛD 58-60. AYETLERİN TEFSİRİ 53
Âd Kavminin İmha Edilmesi 53
Hz. Hûd (a.s.) İle Mü'minlerin Kurtarılması 53

HÛD 61-62. AYETLERİN TEFSİRİ 56
Hz. Sâlih'in Semud Kavmini Dine Daveti 56

HÛD 63. AYETİN TEFSİRİ 59
Hz. Sâlih, Kavmini İkna Etmek İstiyor 59

HÛD 64-65. AYETLERİN TEFSİRİ 60
Mucize Olarak Verilen Deveyi Kesmeleri 60

HÛD 66-68. AYETLERİN TEFSİRİ 62

HÛD 69-71. AYETLERİN TEFSİRİ 65
Hz. İbrahim'e Meleklerin Misafir Olarak Gelmeleri 66

HÛD 72-73. AYETLERİN TEFSİRİ 72
Oğlan Çocuğu İle Müjdelenen Hz. İbrahim'in Hanımının Hayreti 72
HÛD 74-75. AYETLERİN TEFSİRİ 75
Hz. Lût Kıssası 75
HÛD 76-77. AYETLERİN TEFSİRİ 77
Azap Hükmü Kaçınılmaz 77
HÛD 78-80. AYETLERİN TEFSİRİ 79
Ahali Misafirlere Hücum Etmek İstiyor 79
HÛD 81. AYETİN TEFSİRİ 85
Hz. Lût'a Meleklerin Müjde Vermesi 85
HÛD 82-83. AYETLERİN TEFSİRİ 88
HÛD 84-86. AYETLERİN TEFSİRİ 92
Medyen Kavmi'nin Kıssası 92
HÛD 87. AYETİN TEFSİRİ 97
HÛD 88-90. AYETLERİN TEFSİRİ 99
Hz. Şuayb'ın Onlara Cevabı 99
HÛD 91. AYETİN TEFSİRİ 104
Kavmi Şuayb'i Anlamak İstemiyor 104
Kör İnsan Peygamber Olabilir mi? 106
HÛD 92-93. AYETLERİN TEFSİRİ 108
HÛD 94-95. AYETLERİN TEFSİRİ 109
HÛD 96-99. AYETLERİN TEFSİRİ 111
Yedinci ve Son Kıssa: Hz. Musa ve Firavun 111
HÛD 100-101. AYETLERİN TEFSİRİ 115
Kıssaların Faydaları 115
HÛD 102-104. AYETLERİN TEFSİRİ 117
Allah Zalimleri Çarpınca Şiddetle Çarpar 117
Bütün İnsanların Mahşerde Toplanması 119
HÛD 105-108. AYETLERİN TEFSİRİ 120
Kıyamet Günü Suçlular Konuşacak mı? 121
A'raf Ehli Hakkında 122
HÛD 109. AYETİN TEFSİRİ 131
Putların Mahiyeti Hakkında 131
HÛD 110-111. AYETLERİN TEFSİRİ 132
HÛD 112-113. AYETLERİN TEFSİRİ 135
HÛD 114-115. AYETLERİN TEFSİRİ 138
HÛD 116. AYETİN TEFSİRİ 141
Beldelere Toptan Felaket Gelmesinin Sebebi 141
HÛD 117-119. AYETLERİN TEFSİRİ 143
Allah Şirk Yüzünden Bir Beldeyi İmha Etmez 143
Allah İmanı Yaratmadıkça Kişi, İnanamaz 145
Allah İnsanları Rahmet Etmek İçin Yarattı 146
HÛD 120. AYETİN TEFSİRİ 147
Kıssaların Hikmeti 147
HÛD 121-123. AYETLERİN TEFSİRİ 149
Surenin Hülasası Durumundaki Sonucu 149

YÛSUF SÛRESİ

YÛSUF 1-2. AYETLERİN TEFSİRİ 155
Kur'an'ın Mübin Sıfatı, Kur'an'ın Arapça Sıfatı 155

YÛSUF 3. AYETİN TEFSİRİ 157
YÛSUF 4. AYETİN TEFSİRİ 158
YÛSUF 5-6. AYETLERİN TEFSİRİ 162
YÛSUF 7-8. AYETLERİN TEFSİRİ 167
YÛSUF 9-10. AYETLERİN TEFSİRİ 171
Kardeşlerinin Yusuf İçin Kurdukları Tuzak 171
YÛSUF 11-12. AYETLERİN TEFSİRİ 174
YÛSUF 13-14. AYETLERİN TEFSİRİ 175
Hz. Yakub'un Yusuf'u Göndermek İstememesi 175
YÛSUF 15. AYETİN TEFSİRİ 177
Yusuf'u Götürmeleri Ve Kuyuya Atmaları 177
YÛSUF 16-18. AYETLERİN TEFSİRİ 180
Kardeşlerinin Eve Dönmeleri 180
YÛSUF 19-20. AYETLERİN TEFSİRİ 188
Yolcu Kafilesinin Yusuf'u Kuyuda Bulmaları 188
YÛSUF 21. AYETİN TEFSİRİ 193
Yusuf Devrindeki Mısır Hükümdarı 193
YÛSUF 22. AYETİN TEFSİRİ 196
YÛSUF 23. AYETİN TEFSİRİ 198
YÛSUF 24. AYETİN TEFSİRİ 202
YÛSUF 25-29. AYETLERİN TEFSİRİ 212
Kadının Yusuf'u Kovalayıp Gömleğini Yırtması 212
Beşikte Konuşan Beş Kişi 215
YÛSUF 30-31. AYETLERİN TEFSİRİ 217
Vezirin Karısının KAdınlara Ziyafet Vermesi 219
YÛSUF 32. AYETİN TEFSİRİ 224
YÛSUF 33-34. AYETLERİN TEFSİRİ 225
Günahtan Koruyan Allah'tır 227
YÛSUF 35-36. AYETLERİN TEFSİRİ 228
Yusuf'un Zindana Atılması 228
YÛSUF 37-38. AYETLERİN TEFSİRİ 232
YÛSUF 39-40. AYETLERİN TEFSİRİ 237
Şirkin Mahiyeti Hakkında Önemli Bir Mütalâa 240
YÛSUF 41. AYETİN TEFSİRİ 241
YÛSUF 42. AYETİN TEFSİRİ 243
YÛSUF 43-44. AYETLERİN TEFSİRİ 247
Firavun'un Rüyası 247
YÛSUF 45-46. AYETLERİN TEFSİRİ 250
Hapishane Arkadaşlarının Gelip Rüyayı Tabir Ettirmesi 250
YÛSUF 47-49. AYETLERİN TEFSİRİ 252
YÛSUF 50-52. AYETLERİN TEFSİRİ 254
Hükümdarın, İşin Gerçek Yüzünü Açıklaması 254
YÛSUF 53. AYETİN TEFSİRİ 261
Kişi Nefsini Temize Çıkarmamalıdır 261
YÛSUF 54-55. AYETLERİN TEFSİRİ 264
Yusuf'un, Hükümdarın Müsteşarı Olması 264
YÛSUF 56-57. AYETLERİN TEFSİRİ 270
YÛSUF 58-61. AYETLERİN TEFSİRİ 275
Kardeşlerinin Mısır'a Gelmeleri 275

YÛSUF 62-64. AYETLERİN TEFSİRİ 279
YÛSUF 65. AYETİN TEFSİRİ 282
Yusuf'un Kardeşlerinin Sermayelerinin Geri Verilmesi 282
YÛSUF 66. AYETİN TEFSİRİ 284
Hz. Yakub'un, Bünyamin'i Göndermek İçin Garanti İstemesi 284
YÛSUF 67. AYETİN TEFSİRİ 286
Nazar Değmesi Hakkında 286
Kader ve Tedbir Meselesi 289
YUSUF 68. AYETİN TEFSİRİ 291
Tedbir Allah'ın Takdirini Değiştirmez 291
YÛSUF 69-72. AYETLERİN TEFSİRİ 293
Kardeşlerinin Bünyamin'i Getirmeleri 293
YÛSUF 73-75. AYETLERİN TEFSİRİ 297
YÛSUF 76. AYETİN TEFSİRİ 299
Maşrabanın Bünyamin'in Yükünden Çıkması 299
YÛSUF 77. AYETİN TEFSİRİ 302
Kardeşlerinin Bünyamin'e "Hırsız" diye Hücumları 302
YÛSUF 78-79. AYETLERİN TEFSİRİ 306
Kardeşlerinin "Bünyamin Yerine Birimizi Al" Teklifleri 306
YÛSUF 80. AYETİN TEFSİRİ 307
Red Karşısında, Çekilip Aralarında Konuşmaları 307
YÛSUF 81-82. AYETLERİN TEFSİRİ 311
Oğullarının Hz. Yakub (a.s.)'un Yanına Dönmeleri 311
YÛSUF 83. AYETİN TEFSİRİ 314
Yakub (a.s.)'un Onlara İnanmayıp, Yusuf ile Bünyamin'i Bulacağını Umması 314
YÛSUF 84-87. AYETLERİN TEFSİRİ 316
YÛSUF 88-90. AYETLERİN TEFSİRİ 328
Kardeşlerinin Tekrar Mısır'a Gelip Hz. Yusuf'tan Merhamet Dilemeleri 328
YÛSUF 91-93. AYETLERİN TEFSİRİ 334
Yusuf'un Üstünlüğünü İkrar Etmeleri 334
Peygamberler Arası Üstünlük Meselesi 335
YÛSUF 94-98. AYETLERİN TEFSİRİ 338
Hz. Yakub Yusuf'un Kokusunu Alıyor 338
Yanındakilerin Onunla Alay Etmeleri 340
YÛSUF 99-100. AYETLERİN TEFSİRİ 342
Hz. Yakub Hanedanının Yusuf Tarafından Karşılanması 342
YÛSUF 101. AYETİN TEFSİRİ 351
Hz. Yusuf'un Babasına Haber Vermemesinin Sebebi 351
Ölümü Temenni Etmenin Caiz Olup Olmadığı 355
YÛSUF 102. AYETİN TEFSİRİ 359
Peygamber Bunları Vahiyle Bildirir 359
YÛSUF 103-107. AYETLERİN TEFSİRİ 360
YÛSUF 108. AYETİN TEFSİRİ 363
Allah'ın Yolu Delile Dayanır 363
YÛSUF 109. AYETİN TEFSİRİ 364
YÛSUF 110. AYETİN TEFSİRİ 365
Allah'ın Yardımı Nihayette Gelir 365
YÛSUF 111. AYETİN TEFSİRİ 368

RA'D SÛRESİ

RA'D 1. AYETİN TEFSİRİ 375
Hurûf-u Mukatta'a ve Kıyas Hakkındaki Hüküm 375

RA'D 2. AYETİN TEFSİRİ 376

RA'D 3. AYETİN TEFSİRİ 382
Yeryüzünün Hayata Elverişli Kılınması, Yerin Küre Şeklinde Olması 382

RA'D 4. AYETİN TEFSİRİ 387
Aynı Şartlarda Yetişen Bitkilerdeki Farklılık 388

RA'D 5. AYETİN TEFSİRİ 390
Ahireti İnkâr Edenlere Şaşılır 390

RA'D 6. AYETİN TEFSİRİ 393
Kâfirlerin Hemen Azab İstemeleri 393

RA'D 7. AYETİN TEFSİRİ 396
Münkirlerin Başka Mucize İstemeleri 396

RA'D 8-10. AYETLERİN TEFSİRİ 399
Her Şey Ölçü İledir 401

RA'D 11. AYETİN TEFSİRİ 404
İnsandan Ayrılmayan Melekler 404

RA'D 12-13. AYETLERİN TEFSİRİ 412
Şimşeğin Varlığının Hikmeti 412
Bulutun Oluşması 414
Gök Gürlemesi 415
Yıldırım Hakkında 417

RA'D 14. AYETİN TEFSİRİ 419

RA'D 15. AYETİN TEFSİRİ 421
Göklerde ve Yerde Bulunanların Allah'a Boyun Eğmesi 421

RA'D 16. AYETİN TEFSİRİ 423
Sahte Tanrıların Aczi 423

RA'D 17-19. AYETLERİN TEFSİRİ 427
İnkâr Köpük Gibi Zeval Bulur 427
Hakka Uymanın Mükâfaatı 431

RA'D 20-24. AYETLERİN TEFSİRİ 434
Övülenlerin Sıfatları 435
Salih Kişilerin Akrabasına Şefaati 442

RA'D 25. AYETİN TEFSİRİ 444
Allah'ın Ahdi Ne Demektir? 444

RA'D 26. AYETİN TEFSİRİ 446
Dünyadaki Nasib İmana Göre Değildir 446

RA'D 27-28. AYETLERİN TEFSİRİ 447
Keyfi Mucize İsteğine Cevap 447
Kalbler Allah'ı Anmakla Rahatlar 449

RA'D 29. AYETİN TEFSİRİ 450

RA'D 30. AYETİN TEFSİRİ 451
Risaletin İnsanlık Tarihinde Köklülüğü 451

RA'D 31. AYETİN TEFSİRİ 453

RA'D 32-34. AYETLERİN TEFSİRİ 456
Münkirlere Verilen Mühlet 456

RA'D 35. AYETİN TEFSİRİ 461
Muttakilerin Akibeti 461

RA'D 36. AYETİN TEFSİRİ 463

RA'D 37. AYETİN TEFSİRİ 466
Kur'an'ın Mahlûk Olma İddiasına Red 466

RA'D 38-39. AYETLERİN TEFSİRİ 467
Nübüvvet Hakkında Şüpheleri Red 467
RA'D 40. AYETİN TEFSİRİ 473
RA'D 41-42. AYETLERİN TEFSİRİ 474
RA'D 43. AYETİN TEFSİRİ 477
Risaletin İsbatı 477

İBRAHİM SÛRESİ

İBRAHİM 1. AYETİN TEFSİRİ 483
Mekkî ve Medenî Olmanın Önemi 483
İBRAHİM 2-3. AYETLERİN TEFSİRİ 483
Allah Mekândan Münezzehtir 490
Dünyayı Ahirete Tercih Fitnesi 491
Dünya Hayatının Özellikleri 491
İBRAHİM 4. AYETİN TEFSİRİ 493
Her Ümmete Peygamber Gönderilmesi 493
Hidayet ve Dalaleti Allah Yaratır 495
İBRAHİM 5-6. AYETLERİN TEFSİRİ 498
Hz. Musa'nın Mucizeleri 499
İBRAHİM 7. AYETİN TEFSİRİ 502
Şükür Nimeti Artırır 503
İBRAHİM 8-9. AYETLERİN TEFSİRİ 504
İBRAHİM 10. AYETİN TEFSİRİ 510
İnsanın Fıtratı Yaratıcıyı Tanır 511
İBRAHİM 11-12. AYETLERİN TEFSİRİ 516
Resullerin Cevabı 516
Nebi İle Veli'nin Mukayesesi 519
İBRAHİM 13-17. AYETLERİN TEFSİRİ 521
İnkarcıların Resulleri Tehdidi; Peygamberlerin Bi'setten Önceki Dinleri 521
Kâfirlerin Tutumu Karşısında İlahi Tasarruf 522
Resullerin Zafer İstemeleri 524
İnadçı Zorbaların Akibeti 525
Cehennemde İrin İçirilmesinin İzahı 527
İBRAHİM 18-20. AYETLERİN TEFSİRİ 530
İBRAHİM 21. AYETİN TEFSİRİ 533
Sapanlarla Saptıranların Ahirette Münakaşaları 533
Allah'a Hiçbir Şey Gizli Kalmaz 534
İBRAHİM 22. AYETİN TEFSİRİ 537
Şeytanın Ahiretteki Hitabesi 537
Şeytanın İnsan Üzerinde Hakimiyeti Yoktur 539
Asıl Şeytan Nefistir 540
Şeytan Nasıl Vesvese Verir? 541
Şeytanın Şerik Koşulması 544
İBRAHİM 23. AYETİN TEFSİRİ 545
Cennetliklerin Karşılanması 545
İBRAHİM 24-26. AYETLERİN TEFSİRİ 546
İyi ve Kötüler Hakkında Darb-ı Mesel 546
Güzel Söz, Verimli Ağaç Gibidir 547
Allah'ı Tanımadaki Lezzet 548
Marifetullah'ın Meyveleri 549
Kötü Söz Kötü Bitkiye Benzer 552

İÇİNDEKİLER 555

